De volksvermaken

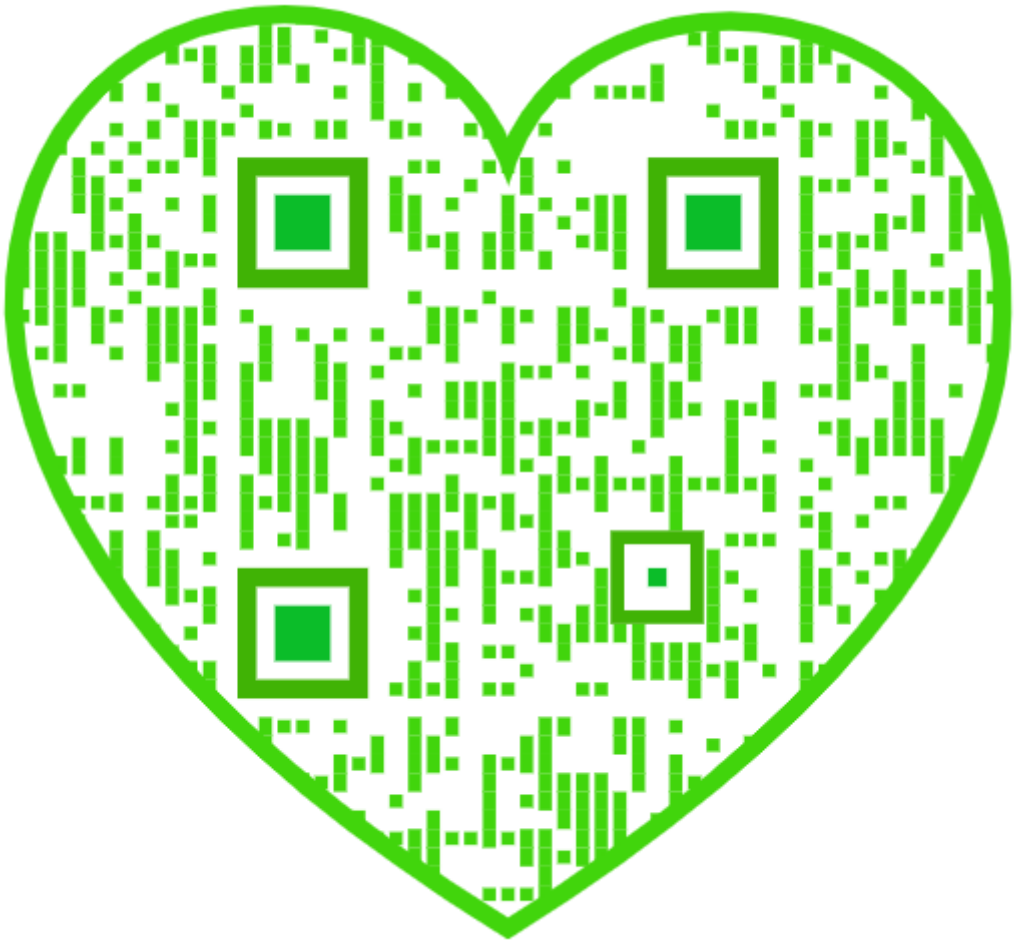
Jan ter Gouw

bron
Jan ter Gouw, *De volksvermaken*. Erven F. Bohn, Haarlem 1871

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gouw002volk01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Inleiding.

't Is een voordeel voor een boek, wanneer het een duidelijken titel heeft; - en die van dit boek is zoo duidelijk, dat hij geen enkel woord tot opheldering behoeft. Wat Volksvermaken zijn, weet ieder, ja beter dan een ‘taalgeleerde’ 't zou kunnen ‘definiëeren.’

Ik behoef er dus maar twee opmerkingen bij te voegen ten aanzien van den zin, waarin ik de beide leden, waar het woord uit zamengesteld is, wensch op te vatten. Vooreerst: dat wij onder het eerste lid niet uitsluitend het *plebs*, maar de geheele natie, met haar Vorsten en Edelen zelfs, moeten verstaan; en ten andere: dat ik ook het tweede lid in den ruimsten zin neem.

Onder ‘Volksvermaken’ begrijp ik alzoo veel meer dan b.v. in de couranten als ‘Vermakelijkheden’ wordt aangekondigd, of bij openbare feesten als ‘Volksvermaken’ wordt aangerigt. Ik versta daaronder ook allerlei oude gebruiken, waarbij gezongen en gesprongen, en natuurlijk ook gegeten en gedronken wordt; alle spel van ouden en jongen; elke traditioneele volkspret, al begrijpen ook velen niet eens meer, waar de pret eigentlijk om is; ja, alle dingen, die tot eenige vrolijkheid aanleiding geven, - begrafenissen en vechtpartijen zelfs niet uitgezonderd.

Maar bij deze ruime opvatting is ook al aanstonds aan een andere zijde weêr beperking noodig; immers zoo wij aan ons boek geen al te wijden omvang geven, maar de les van den wijzen Boileau betrachten willen, die zei:

> *Qui ne sait se borner ne sut jamais écrire*[1].

Een les, die zelfs in ons Land en onzen tijd nog veel meer dan in 't zijne of den zijne, dient nageleefd te worden. Ik wil geenszins van alle dingen alles vertellen wat ik wel zou kunnen vertellen, maar de maat in

1) *Art poétique*, Chant I. vs. 63.

acht nemen, en bij elk hoofdstuk zijne verhouding tot het geheel in 't oog houden.

Ik zal dan vooreerst, mij bepalen tot o n z e Volksvermaken. Zoo ik bij ieder vermaak of spel het oog door de wijde wereld, of al was 't maar alleen door Europa, wilde laten rondgaan, om op te merken, wat daar te vinden is, dat er precies of bijna of in 't geheel niet naar lijkt, mijn boek zou dan veel overeenkomst kunnen krijgen met het labyrint der Dodekarchen, waar ieder in verdwaalde, en wie er eens in was niet weêr uit komen kon. Ik schrijf dan ook geen Algemeene Geschiedenis der Volksvermaken, maar beschouw alleen die der Nederlanders; en daar die beschouwing over zooveel eeuwen loopt als onze historie reikt, is 't veld reeds ruim genoeg. 't Zal dus slechts ter loops zijn, wanneer ik enkele malen, waar 't zoo te pas komt, op de vermaken van andere volken wijs.

In de tweede plaats sluit ik de h u i s e l i j k e feesten en vermaken van mijne beschouwing uit. Deze toch behooren niet tot de geschiedenis van 't openbare volksleven. Maar er zijn vermaken, die al worden ze ook gedeeltelijk of zelfs geheel binnenshuis genoten toch zeer a l g e m e e n en aan bepaalde tijden en gelegenheden gebonden zijn; deze bezitten daardoor volkomen 't karakter van openbare volksvermaken, en mogen dus niet uitgesloten worden. En wij zullen alzoo met onze gedachten niet altijd in de open lucht, maar bij afwisseling ook binnen de wanden vertoeven.

Eindelijk. Ook de k u n s t draagt het hare tot de volksvermaken bij. ‘Veel te weinig!’ zegt de een; maar een ander antwoordt, dat ‘de kunst niet voor 't publiek, en 't publiek niet voor de kunst geschapen is.’ ‘Ja,’ zegt de Gids, ‘het publiek is te verstrooid en heeft de kunst te weinig lief[1].’ ‘En ik zeg,’ roept een vierde, ‘dat de goddelijke kunst hare hooge roeping ten eenenmale mist, wanneer zij zich vernedert tot volksvermaak.’ Waarop een vijfde vraagt: ‘waartoe dan eigentlijk de kunst uitgevonden is, als 't niet is, om de menschen vermaak te verschaffen.’ ‘Dat weet ik niet’, zegt een zesde; ‘wel, dat kunst en volksvermaak twee zijn; dat de eerste gewoonlijk de lip laat hangen, als men zich met haar vermaken wil, en dat, wat het laatste betreft, het minst gekunstelde vermaak altijd het pleizierigste is geweest.’ -

Ja, dat vraagstuk van ‘de kunst’, ook in verband tot de volksvermaken, is een moeijelijke en gewigtige kwestie, waarover wel eens een mooije - dat wil niet zeggen: een geleerde - verhandeling geschreven mogt worden; - maar in dit boek behoort die niet.

Zoo 't zeker is, dat kunst en volksvermaak tot heden toe steeds twee zijn geweest, even zeker is 't, dat beiden sedert lang somtijds met elkander in aanraking gekomen zijn. Maar de eerste heeft hare eigene

1) *Gids*, 1869, bl. 266.

geschiedenis, waar hier niet van gesproken behoeft te worden. Daarom zal ik, zoo vaak de beschouwing der volksvermaken mij tot haar leiden mogt, haren tempel niet binnen treden, maar aan den drempel terug keeren.

Om nu ons onderwerp met orde te behandelen is 't noodig het groote heirleger van allerlei volksvermaken, dat voor ons ligt uitgespreid, onder eenige hoofd- en een aantal onderdeelen te rangschikken, ten einde die vervolgens, op gelijke wijze als ik vroeger, in vereeniging met Mr. J. van Lennep, ‘de Uithangteekens’ behandeld heb, aan een historisch-kritische beschouwing te onderwerpen.

Uit deze wijze van behandelen volgt, dat dit boek evenmin een ‘Verzameling’ wezen zal als 't zooeven genoemde zulks is; - geen ‘Magazijn van Volksvermaken’, waar men in zou kunnen ‘naslaan,’ (een geliefkoosde term tegenwoordig) welke spelen en vermaken op elke plaats van ons Land nog in zwang zijn of weleer waren. Zulk een pakhuis bouwe wien 't lust; ik beschouw de volksvermaken naar hun aard en historie als bouwstoffen voor de kennis van de zeden en gewoonten en als bijdragen tot de geschiedenis van 't volksleven; maar schrijf geen Plaatselijk-volksvermaakkundig Handboek.

Evenmin verwachte men hier een doolhof van filantropische, economische, moralistische, abrogatische, of welke andere soort van theoriën men nog zou kunnen bedenken. Al schijnen die tegenwoordig nog al in den smaak te vallen, - vermakelijk zijn ze toch niet. En al zij 't zelfs dat sommigen over geen volksvermaken kunnen spreken, zonder zich ‘in eenige dezer of in alle deze’ theoriën te verdiepen, ja er weleens den draad bij te verliezen, - de lezer zal 't zeker heel goed vinden, dat ik hun voorbeeld niet volg.

Wat het redeneeren over het stichtelijke of onstichtelijke der vermaken, betreft, - dit, zeg ik met Vondel,

> dit sij den predickstoel bevolen[1];

En 't moraliseeren - den verhandelaars! - Zijn er ‘gebreken te geeselen’ - en, lieve hemel! waar valt dat niet te doen? 't is waarlijk bij de volksvermaken alleen niet! - dan mogen anderen die taak op zich nemen; want ik ben het met Rotgans eens:

> Een ander stoor' de vreugd en geessel' de gebreken![2]

Een somber filosoof moog' beweeren, dat het volksvermaak eigentlijk niets anders is dan een tooneel van

> 's menschen ijdelheyd
> Daer Demokryt om lacht maer Heraklyt om schreyt,

1) *Leven en Werken*, II. D. bl. 172.
2) *Boerekermis*, bl. 10.

inderdaad is niets belachelijker dan de vrolijke zijde van 't leven aan te kijken met een zuur Heraklieten-gezigt; - te meer, omdat zuur kijken er toch geen zier aan helpt, en 't vermaak onmisbaar, ja ‘een voorwaarde des levens’ is[1].

Van dit laatste nu hadden, wij moeten het bekennen, eigentlijk onze voorouders beter begrip dan wij, omdat zij veel vrolijker van aard waren.

‘Het moge in onze dagen vreemd klinken’, zegt Dr. Jonckbloet, ‘toch is het waar, dat het Nederlandsche volk van nature lang zoo deftig niet is, als het zich thans voordoet.’ Onze voorvaderen hadden ‘een vrolijke wereldbeschouwing en een ingeboren en onbedwongen spotlust, die over de menschelijke gebreken liever lachte dan misbaarde.’[2] Volkomen waar! Onze voorvaderen - en onze voormoederen ook - waren gantsch niet Heraklietsgezind, maar de jolige Demokriet was hun vriend, en zij hielden veel meer van pret en gelach, dan van drooge sermoenen en saaije verhandelingen. Daarom juist zagen ze zoo graag ‘boerden’ en ‘cluyten’ vertoonen; en 't volle alledaagsche leven, zoo woelig en vrolijk en vol vermakelijke kontrasten, leverde er genoeg op, die men maar voor 't grijpen had. Vroeg men hun naar ‘'t Nut,’ dan noemden zij ‘'t Vermaak’; en zoo innig waren zij overtuigd dat dit laatste ‘eene voorwaarde des levens’ is, dat zij aan al wat leefde, of wat zij zich als zoodanig verbeeldden, ook vermaak toekenden, - de kikkers in de sloot en de blinde mollen onder den grond zelfs niet uitgezonderd, waarom dan ook de Hollanders een liedje zongen van zeven kikkers, die gingen kermis houden,

1) Mr. J.B. Baron VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW *Onze Vermaken*, bl. 31.
2) *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* bl 320, 321.

en de Vlaamsche poëet Antonis de Roovere een referein ‘van der Mollenfeeste’ maakte, schoon dit laatste eigentlijk op een doodendans neêrkwam. Daarom lieten ze ook de spoken, elfen en witte wijven dansen, zingen en drinken. De spoken dansten op 't kerkhof, en de elfen bij maneschijn in de weide, en wie goede oogen had, kon er 's morgens de kringen van in 't gras zien, en zich een voordeelig jaar belooven, want elfendans bragt zegen aan. Van de elfinnen zei men, dat ze zoo mooi zongen, ‘dat noyt meermynne bat en sanc’ [beter zong]. De Vlaamsche elfenkoningin Wanne Tekla was een regte onweêrsvogel, en ging, als 't ‘een weêr was, dat men er geen hond uit zou jagen’, met haar gezelschap op den Pottelsberg dansen en drinken[1)]. En hoe graag de spooknimf op de Gorselsche hei met jonge heeren danste, kan men lezen in de Aurora van 1862. De witte wijven dansen nog in den kersnacht hier en daar op een ‘Witte wiven bult’ dat is, op een grafheuvel[2)].

Ja den helschen geesten zelfs ontzeiden onze voorouders geen vermaak. Deze moesten hun kermis hebben zoo goed als de boeren op 't kleinste dorp, en daarom zegt de Volksalmanak: ‘als de zon schijnt en 't regent is 't kermis in de hel.’ Den duivel, al durfden ze ook zijn naam haast niet uitspreken, stelden zij zich toch, hoe kwaad hij was, als een vrolijken snaak voor, die van alle pretjes hield. Ging er iets niet vlot van de hand, dan was 't: ‘daar speelt de duivel meê!’ En daar 't kaatsen zulk een algemeen volksvermaak was, dat alle groote Heeren 't even graag deden als de boeren, dachten ze niet anders, of de duivel zou 't met zijn knecht ook wel doen. En de Utrechtenaars wisten zelfs op de Oudegracht den grooten steen aan te wijzen, dien Joost voor kaatsbal gebruikte; waarom de Bisschop, toen hij 't hoorde, dadelijk bevel gaf, dien steen aan een ketting te sluiten.

Danspartijen rigtte die helsche Sinjeur ook aan, waar hij alle heksen en weerwolven op verzocht, - overal door 't heele land, maar bij voorkeur op galgebergen en galgevelden. Dan verscheen Joost in zijn kermispak, gelijk gij hem op de volgende bladzijde zien kunt, met een rooden Poolschen rok aan, een hoed op met een bos pluimen en een degen met zilveren gevest op zij; en de zwarte speelman zat boven op de galg en de uilen en vleermuizen zongen er het onderwereldsche volkslied bij. Als onze voorouders den duivel uitteekenden, gaven zij hem altijd een potsierlijk voorkomen, en ontelbaar zijn de snakerijen, die ze hem hebben laten uitvoeren, waar zoovele legenden van getuigen.

En zij drukten in dat alles slechts hun eigen vrolijken aard uit. Wilt ge u zelf van die vrolijke gemoedsstemming van onzen landaard overtuigen? Gij hebt slechts in de kunstverzamelingen de Jan-Steens en Ostades

1) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *Nederl. Myth.* bl. 7, 8.
2) *Vriend des Vaderlands*, IX D. bl. 146.

te zien; zij lachen u nog toe, en zoo gij 't nog niet geheel verleerd hebt, lacht gij mede. Gij hebt slechts de kerkrekeningen na te kijken; hoe meer de dominees de zondige wereld gekapitteld hadden, hoe liever zij daarna eens een vrolijk uurtje genoten, en zich te goed deden in ‘eene goede herberge’, waar zij hun ‘kerkhemel’ vonden; gelijk bij voorbeeld Ds. Vrolikhert en zijne Vlissingsche broeders bij ‘Tanneken in 't Hart’[1]. Gij hebt slechts de klucht- en blijspelen op te slaan, - de oudste, die gij vinden kunt, zoowel als die van Hooft en Breêro; de glans der vrolijkheid blinkt er u nog in tegen. Het komische en vermakelijke was de natuurlijke uiting van den geest; maar het abele en het tragische was een staatsiepak, waarin de Hollander zich evenmin goed bewegen kon als David in Sauls uniform. Zelfs de deftige Drossaart Hooft achtte het niet beneden zich de Amsterdammers te vermaken met zijn grappigen Warenar. En de Amsterdammers hadden er te meer pret in, omdat die Warenar ook een Amsterdammer was, en ze hem heel goed gekend hadden - den deftigen, rijken en hoogzuinigen Willem Barendsz., die slechts weinig jaren te voren overleden was[2]. En de niet minder deftige Grotius, die 't stuk, nog eer 't gedrukt was, van Hooft te lezen gekregen had, lachte er, ofschoon hij geen Amsterdammer en Willem Barendsz. zijn oude kennis niet was, toch zoo hartelijk om, dat hij van ziek weêr gezond werd. Vrolijkheid en grappen hielden de oude Hollanders voor de beste geneesmiddelen in alle ziekten.

1) Verg. *de Uith.* II D. bl. 328.
2) Zie van hem PONTANUS, *Amst.* Lat. Uitg. p. 82; Nederd. Uit. bl. 115, 116. Bredero liet hem ook in zijn *Spaanschen Brabander* optreden als de ‘Gierighe Geeraert.’

En Vondel, die zelf juist geen grappenmaker was, maar ze toch graag van anderen hoorde, roemde er Breêro nog na zijn dood om, dat hij

> met zijn kluchten
> Holp aan 't lachen al die zuchten.

En dit hielden onze voorvaders voor een zeer ‘christelijke en maatschappelijke deugd,’ omdat men er zijn medemensch meê bevoordeelde naar ziel en lichaam.

Wij kunnen ten hunnen aanzien dezelfde vraag doen, welke Delavigne tot zijne landgenooten rigtte:

> *Nos aïeux* --
> *Pour aimer plus à rire étaient-ils moins moraux?*

Neen, antwoordt Huygens:

> Die waeren vrolick, jae, maer deughdelicke liên.

Nu ja, dit laatste zijn wij zeker ook nog; - maar 't eerste? Och, onze natie is voorlang reeds zeer veranderd. Toen de pruikentijd aanbrak, verdoovekoolde de komische gloed langzamerhand. Hoe vrolijk en geestig Bernagie en Langendijk nog zijn in vergelijking met onzen tijd, - bij de ouderen vergeleken, bewijzen zij slechts den achteruitgang van het komisch talent, - en sedert is ook ‘de voorraad van nationale vrolijkheid’ voor een goed deel opgeteerd.

Dat nu bij zulk een vrolijke natie, als - wij niet zijn, maar - onze vaderen waren, ook de vermaken nog al vrolijk en luidruchtig moesten zijn, is volkomen natuurlijk. Maar even natuurlijk is 't, dat in tijden, toen de zeden nog vrij wat ruwer waren dan tegenwoordig, ook de vermaken daaraan geëvenredigd, ja zelfs zoo waren, dat ze ons weleens, enkel maar door er aan te denken, een rilling over 't lijf kunnen jagen. En dat een natie, die zich ‘in de ongedwongen vrolijkheid der jongelingsjaren vertoonde’[1)], ligt van vreugd tot dartelheid, en van deze tot ongebondenheid en allerlei uitspattingen oversloeg, - 't gemeen niet alleen, deftige burgers en achtbare magistraten zelfs[2)] - moge ons ergeren, maar 't is toch ook natuurlijk.

Tegenover elke lichtzijde is een schaduwzijde; - ook de volksvermaken hebben de hunne, en die zal ons in den loop onzer beschouwing van zelf wel in 't oog vallen.

Maar als nu in onzen tijd, die dan toch immers zoo vrolijk en dartel niet is, als ‘de oude tijd’ was, maar zoo veel te meer roemt op verlichting en beschaving, en zoo bijzonder gesteld is op zedelijkheid en

1) *Overijs. Alm.* 1844. bl. 271.
2) Wij behoeven niet naar de ruwe middeleeuwen terug, om de voorbeelden te zoeken, wij kunnen ze nog wel vinden in den beschaafden tijd, die 't naast aan den onzen grenst Zie b.v. *Overijs. Alm.* 1840, bl. 226 en volg.

welvoegelijkheid, - als nu in onzen tijd ook nog weleens, bij sommige gelegenheden, die ongebondenheid en uitspattingen, of, als men 't liever met een deftig woord uitdrukt, ‘bacchanaliën’, zich komen vertoonen, moeten wij ons dan toch niet een weinig bedroeven? - Gewis; en niet weinig, maar zeer diep bedroeven zelfs. En wie zou niet gaarne de pogingen toejuichen van menschenvrienden, die, door v e r s t a n d i g e middelen, daarin verbetering trachten te brengen? - Dat wij dit van gantscher harte doen, zij hier eens voor al gezegd, zonder dat het noodig is dit bij elk hoofdstuk, waar schaduwzijden in 't oog vallen, te herhalen.

Wie ‘leerzame fabelen’ dicht, geeft bij elk verhaaltje een moraaltje; wie de historie laat spreken, laat de moraal aan den lezer over.

Om nu mijn werk, niettegenstaande de beknoptheid, die ik in acht wensch te nemen, toch zoo volledig mogelijk te maken, - en daar niemand a l l e s alleen kan weten, en het evenmin te vergen is, dat men, met zijn aanteekenboek onder den arm, het heele land gaat rondwandelen om alle vermakelijkheden zelf te zien, en alle bijzonderheden na te vragen, - zoo heb ik in Dagbladen en Tijdschriften, aan al mijne landgenooten het verzoek gedaan om mededeeling van 't geen in verschillende gewesten van ons vaderland ten aanzien der volksvermaken belangrijks is op te merken. Weldra mogt ik ontwaren dat het onderwerp bij velen belangstelling vond; uit verschillende oorden van ons Land ontving ik bijdragen en inlichtingen, die mij van zeer veel nut zijn geweest.

Aan allen, van wie ik zoodanige mededeelingen ontvangen heb, en wier namen op de bladzijden zelve, waar ik er gebruik van gemaakt heb, vermeld zullen worden, betuig ik hier opentlijk mijnen dank.

Eerste boek.
Algemeen overzigt.

Alvorens wij tot de beschouwing der volksvermaken in 't bijzonder overgaan, moeten wij een blik werpen op hunne geschiedenis in 't algemeen. Maar dit mag slechts een vlugtig overzigt zijn, willen wij niet dat dit boek zich ten koste zijner opvolgers te veel uitbreide. Ook behoeven hier niet a l l e volksvermaken ter sprake gebragt te worden, om de eenvoudige reden, dat het onnoodig is tweemaal over een ding te spreken. Hetgeen in de volgende Boeken behandeld wordt, zal hier slechts aangestipt worden, of geheel voorbijgegaan.

Om, als 't steeds behoort, met het begin te beginnen, werpen wij eerst een blik in de Oudheid; niet om over de ‘Spelen der Ouden’ dat wil zeggen: ‘der Grieken en Romeinen’ te spreken, - wie zich daarmeê vermaken wil, vindt er ruimschoots gelegenheid toe in 't boek, onlangs door een Fransch geleerde onder dien titel uitgegeven[1]; - maar alleen om een vlugtigen blik op onze eigene vroegste voorouders te werpen; wij zullen er ons dus niet te lang bij ophouden.

Vervolgens verdeelen wij de Geschiedenis onzer Volksvermaken in drie tijdperken met het begin van een vierde.

I. H e t G e r m a a n s c h e t i j d p e r k, hetwelk de eeuwen omvat, die verloopen zijn vóór de invoering van 't Christendom in ons vaderland.
II. D e M i d d e l e e u w e n, van de invoering des Christendoms tot de Kerkhervorming.
III. N a d e K e r k h e r v o r m i n g, tot aan het tijdstip, waarop de Spoorwegen in ons vaderland werden aangelegd.
IV. I n o n z e n t i j d vangt een nieuw tijdperk aan, waarvan natuurlijk nog geen geschiedenis te schrijven valt.

1) *Les Jeux des Anciens*, par L. BECQ DE FOUQUIÈRES, *Paris* 1869.

Eerste hoofdstuk.
Over de Oudheid der Volksvermaken.

't Vermaak is zoo oud als 't menschdom. 't Eerste spel dagteekent zeker van den eersten dag, dien de eerste mensch beleefde. Als we ons slechts voorstellen, hoe wij zelf zouden doen, dan kunnen wij best begrijpen, dat Adam, zoodra hij merkte, dat hij zich bewegen kon, de voeten van den grond nam en eens luchtig in de rondte sprong, en dat hij, in 't volgend oogenblik, om de kracht van zijnen arm te beproeven, een steen opnam, en zoo ver mogelijk van zich wierp. Springen en steenwerpen zijn zeker wel de allereerste spelen geweest.

De mensch is van nature geneigd tot het bewegen van armen en beenen, wat in de taal der pedagogen ‘de Natuurgymnastiek’ heet. En daarom is ook het stil zitten op een schoolbank zoo'n ijselijke plaag voor de jongens.

En wat nu de spelen en vermaken van ons volk betreft, - zij zijn ouder dan onze historie. 't Is met het volk in dit opzigt als met den enkelen mensch. Wie onzer kan zich herinneren, wanneer of waarmeê hij 't eerst begon te spelen? En zoo welligt een mijner lezers weet te vertellen, dat hij een zeer ‘voordeelig’ en ‘vermakelijk’ kind is geweest, want dat zijn eerste spelletje was: met zijn zilveren rinkelbel de baker een neusjebloed te geven; en zijn tweede: den pappot te grijpen, en door de ruiten te slingeren (zie op de volgende bladzijde) en te lachen bij 't rinkinken; dan weet hij dit zeker door overlevering van gezegde baker of van zijn grootmama, maar niet door eigen herinnering.

Nu woonden de overoudgrootmamaas van de hedendaagsche Nederlandsche natie - van bakers spreek ik niet, want die waren toen nog niet uitgevonden - in de wouden van Neder-Germanië, en zeker is 't, dat de oudste vermaken van ons volk in die wouden te zoeken zijn.

Wij zullen er de bewijzen van ontmoeten, wanneer wij later de verschillende vermaken in 't bijzonder beschouwen; hier bepaal ik mij tot de algemeene aanduiding.

Men versta mij echter wel, - niet al onze volksvermaken zijn tot

dien tijd terug te brengen. Het eigen vernuft des volks, dat in dit opzigt in vroeger eeuwen vruchtbaarder was dan in latere, heeft dikwijls wat nieuws uitgedacht; menigmaal ook hebben onze voorouders iets van vreemden geleerd en overgenomen, te beginnen met de Romeinen, later soms van Franschen of Duitschers of Italianen; voortdurend hebben uit oude spelen zich nieuwe ontwikkeld, en de ruwere vormen van vroeger tijd zijn steeds tegen fraaijere verwisseld; - maar de o u d s t e spelen en vermaken zijn uit de Neder-Germaansche wouden herkomstig.

En dit kan ook niemand vreemd voorkomen. Er is nog veel, zeer veel in ons volksleven, dat, zoo wij 't maar weten op te merken, ons ieder oogenblik herinnert, dat wij uit die wouden afstammen. In onze taal en denkbeelden, in uitdrukkingen en benamingen (die van de dagen der week zelfs), in spreekwoorden en zegswijzen, in uitroepingen en verwenschingen, in gewoonten en begrippen, in diepgewortelde meeningen en bijgeloovigheden, in deugden en gebreken, ja in alles - het onderwerp is te rijk dan dat men het met een opnoeming van eenige voorbeelden zou kunnen afdoen - toonen wij nog heden echte Germanen te zijn en de erfenis onzer vaderen wel bewaard te hebben. ‘De mythologie onzer voorouders’ zegt Mr. L. Ph. C. van den Bergh, ‘leeft nog in oude gebruiken, sprookjes en uitdrukkingen voort, als een omgehouwen boom, wiens wortels nog spruiten schieten.’[1)] Ja, en met die mythologie ook nog vele hunner vermaken en spelen. Zij zijn zoo diep

1) *Ned. Myth.* Inleiding, bl. V.

in de zeden geworteld, en zoo verbazend taai van leven, dat zij de eeuwen hebben getrotseerd, en alle omwentelingen op zedelijk en maatschappelijk gebied zijn doorgeworsteld. Zij hebben zelfs den fellen strijd doorgestaan, dien sedert de invoering van 't Christendom de ijverige kerkelijken tegen hen gevoerd hebben, en dien na de Hervorming de predikanten[1)] met alle krachten hernieuwden, en zij vormen een band, die ons met onze voorouders van vóór twintig en meer eeuwen verbindt. En al heeft ook menig oud volksvermaak, bij de verandering van begrippen en toestanden zijn oorspronkelijke beteekenis geheel verloren; - al leeft het, beroofd van zijn vroegere eigenaardigheden en alouden luister nog slechts als traditioneele volkspret voort; - al is het zelfs door de moderne beschaving ‘onfatsoenlijk’ verklaard en naar de achterbuurt verbannen; - al ergert het ook menigeen door zijn rumoer en straatgezang en drinkgelagen; - toch zijn ook die versleten overblijfselen historische monumenten, merkwaardig om hun oudheid, zoowel als de laatste brokken muurs van een ridderslot en zeker meestal nog vrij wat ouder dan deze.

Ja, ik moet zelfs op een nog veel hooger oudheid dan de Germaansche wijzen, al zij 't ook, dat ik 't bijna van den lezer niet vergen mag, zich met zijn gedachten zoo ver van huis en van zijn geliefde negentiende eeuw te verwijderen; doch 't zal slechts voor een oogenblik zijn.

Eenmaal, in overouden tijd - en dat wil hier zeggen: in dienzelfden tijd toen in ons vaderland een zeker onbekend volk bezig was de hunebedden te bouwen; maar hoe lang dat geleden is, weten wij nog niet precies; de geleerden zijn bezig het na te cijferen, doch zij hebben hun som nog niet af; - in dien overouden tijd dan woonden de voorvaders van onze voorvaders nog in Azië op het hoogland tusschen den Indus en de Kaspische zee. Daar ligt de gemeenschappelijke bakermat van Indiërs, Grieken, Romeinen en Germanen, en wij hebben er dus ook nog eenige betrekking op. Die voorvaderen onzer voorvaderen noemen wij Ariërs. Hun godsdienst was die der natuur. De Zon en het Vuur, den Storm en den Donder aanbaden zij als goden; hunne godsdienstige feesten waren aan de wisseling der jaargetijden ontleend. Van daar hebben dus onze vroegste voorouders, toen zij westwaarts togen, - en men meent zelfs, dat zij tot de eerste hebben behoord, die 't oude vaderland verlieten, en dus de meest oorspronkelijke begrippen hebben meêgenomen, - hunne oudste godsdienst- en feestgebruiken, hunne mythologische overleveringen, spelen en vermaken meêgebragt. Natuurlijk

1) Ook die predikanten wisten wel, dat menige volkspret uit de wouden van Germanië herkomstig was, en zij meenden zelfs die daardoor in de oogen des volks verachtelijk te kunnen maken. ‘Wat den oorsprong aengaet’ schreef de Zierikzeesche dominee Udemans, die in 1610 een Tractaet van de Bacchusfeesten uitgaf, in zijn Voorberigt: ‘het is seker, dat alsulcke brasdagen van de blinde heydenen sijn hercomen.’ Maar 't was even zeker, dat niemand ze dáárom haten of laten zou.

hebben zij die, toen zij zich in de wouden van Germanië gevestigd hadden, onder een gantsch andere luchtstreek en te midden van geheel verschillende natuurtooneelen, wel wat gewijzigd, en naar de indrukken, die de Noordwestersche natuur op hun geest maakte, in een eigenaardige rigting ontwikkeld; maar toch bleven er vele sporen der Oostersche herkomst in de Germaansche mythologie bewaard.

In dat Iranische stamland moet dan ook wel de oorsprong liggen van menig traditioneel volksvermaak, dat de Nederlanders van hunne Germaansche vaderen hebben overgeërfd. Dit is in 't algemeen waar, - doch zoodra men die vermaken in 't bijzonder wil aanwijzen, begeeft men zich op glad ijs. Want al hebben alle volken van denzelfden oorsprong uit hun gemeenschappelijke bakermat zekere eenvoudige spelen meêgebragt, die vervolgens elk hunner, overeenkomstig den gang zijner beschaving en 't vernuft, dat zijn stam kenmerkt, ontwikkeld heeft; op zoo verren afstand van die bakermat is de aanwijzing in bijzonderheden nog al moeijelijk. De grijze oudheid werpt over zooveel dingen een sluijer, dien wij niet kunnen opligten; - en men kan zich ook in dit geval ligtelijk door een al te groote oudheidszucht laten vervoeren.

Becq de Fouquières vermeldt in zijn boek over de Spelen der Ouden een meisjesspel, dat hij *La Vestale* noemt, en dat oudtijds te Rome gespeeld werd, en nog heden ten dage in Bretagne bekend is. De meisjes, in een kring geschaard, geven elkaâr een vlammend houtje van hand tot hand over, en zij, in wier hand de vlam uitgaat, wordt door den gantschen stoet naar de gevangenis geleid, waar zij blijven moet, totdat zij door een ander wordt verlost. ‘Ce n'est pas des Romains certainement,’ zegt hij, ‘que les Bretons ont appris ce jeu, non plus que le culte du feu. Il vient directement du foyer commun des races indo-européennes, où de toute antiquité les Aryas pratiquaient le culte d'Agni[1], le plus grand de leurs dieux.’[2] Zeer goed; maar nu komen wij ook met ons ‘Luitje’ voor den dag, dat er bijzonder veel naar lijkt, maar juist geen meisjesspelletje is, en zeker geen Vestaalschen, maar een echt Germaanschen gelaatstrek heeft. In een vrolijk drinkgezelschap steken de gasten, zoo zegt Alkemade, ‘een houtje aan, geevende 't zelve in ronde over, yder zeggende: Luytje, Luytje leeft nog! en die, in welkers hand het uitgaat, moet een beker in 't lijf zetten op Luytjes uitvaart.’[3]

Zoo nu mogelijk de genoemde Fransche geleerde geen oogenblik zou aarzelen ook Luitjes herkomst in ‘le foyer commun’ te zoeken; wij zullen wel aarzelen dit toe te stemmen. Onze voorouders kunnen dit

1) Agni is de god des vuurs.
2) p. 46, 47, 249.
3) *Nederl. Displ.* II D. bl. 184. Luit of Luitje is zoowel een mans- als een vrouwennaam. Maar volgens Tuinman (Nederd. Spreekw. I D. bl. 122) beteekende luit in 't Westfaalsch een meid, en werd een zuipster ‘een dronken luit’ genoemd.

spelletje, even als de Franschen hun *Petit bon homme vit encore* van de Romeinen geleerd en 't op hunne wijze toegepast hebben.

Met meer grond, althans waarschijnlijkheid, meen ik den oorsprong der Paaschvuren, die nog op verscheidene plaatsen van ons Land jaarlijks ontstoken worden, in de Arische oudheid te mogen zoeken.

De Germanen dansten om die vuren, en sprongen er door heen, gelijk de jeugd nog heden doet. Doch zij kenden daar een heiligende kracht aan toe, die nu vergeten is; hun springen door die vuren had ten doel zich tegen ziekten en betoovering te vrijwaren, en om dezelfde reden dreven zij er ook hun vee door.

Nu vinden wij dezelfde gebruiken ook bij Grieken en Romeinen. De laatsten vierden alle jaren op den 21sten April de *Palilia*, ter eere hunner veldgodin Pales, en tevens ter gedachtenis der stichting van Rome. Zij ontstaken dan stroovuren, waar de herders, vrolijk van den wijn, om en door sprongen, en er ook hun vee door heen dreven. Dit hadden zij niet van de Germanen, en deze niet van hen geleerd, maar hier valt inderdaad aan een oorsprong uit ‘de gemeenschappelijke bakermat’ en van de vuurdienst hunner Arische stamouders te denken; en onze Paaschvuren zijn dus wel eenige duizende jaren oud.

Men weet ook, dat de Germanen zeer op lot- en dobbelspel verslingerd waren, en dit had almede zijn grond in zeer oude godsdienstige begrippen. Zij geloofden aan 't Noodlot, die geheimzinnige oppermagt, die geluk of ongeluk toedeelde, en waaraan de goden zoowel als de menschen onderworpen waren. Uit dat geloof ontsproot onmiddelijk de zucht om den wil van 't Noodlot te raadplegen; en dit geschiedde door 't lot te trekken of te werpen. Wat door 't lot iemand toeviel, was zijn deel, hem door die opperste

magt toegeschikt; en hij, wien 't Noodlot ongunstig was, moest er lijdelijk in berusten. Daarom ook begaf de Germaan, die door 't lot zijn vrijheid verloren had, zich gewillig in slavernij, en liet zich, schoon sterker dan de winner, door dezen binden en verkoopen, wat Tacitus heel zonderling vond[1]. Geloof en geweten maakten den Germaan die onderwerping aan 't Noodlot ten pligt. Ook hierin mogen wij ongetwijfeld een spruit uit het Oostersch stamland herkennen, die later maar al te vruchtbaar in allerlei soort van bijgeloof zoowel als dobbelspel geworden is.

En hiermede stappen wij van de Arische oudheid af, om met nog een opmerking over sommige spelen, die geen godsdienstige tint hebben, maar louter tot vermaak en tijdverdrijf dienen, dit hoofdstuk, dat niet al te lang mag worden, te besluiten.

Er zijn een aantal spelen, die nog heden bij ons in gebruik zijn, en waarmeê de Grieken en Romeinen zich vermaakten gelijk onze knapen, b.v. hoepelen, tollen, kaatsen, kiskassen, blindemannetje spelen en nog verscheidene anderen. Moeten wij nu aannemen, dat de Romeinen die van de Grieken, en onze voorouders die weêr van de Romeinen hebben geleerd? Dit kan het geval zijn geweest; maar 't is even mogelijk dat spelen van deze soort en een aantal andere bij verschillende volken oorspronkelijk waren, zonder dat zij die van elkander behoefden af te zien en na te bootsen. Ik zal 't kiskassen tot voorbeeld nemen.

Dit spel was in Griekenland zeer algemeen; men kiskaste daar met schelpen, telde de sprongen, die de schelp maakte, en wie 't grootste getal had, won het spel. De Romeinen noemden het *Jaculatio testarum*, en speelden 't met platte steentjes gelijk onze jongens. Als Octavius te Ostia aan den oever der zee wandelde, vermaakte hij zich met naar de jongens te kijken, die nu eens de steentjes over 't watervlak lieten glijden als of ze dreven, dan met sprongen er over heen wippen[2].

Hebben nu de Germanen niet kunnen kiskassen, zonder 't eerst van de Romeinen gezien te hebben? Zeker waren er in ons Land waterplassen en steentjes genoeg te vinden, en 't keilen met steenen was hun dagelijksch spel. Nu zou 't toch wel heel zonderling, ja mirakuleus, mogen heeten, indien zij vóór de komst der Romeinen nooit een steentje in 't water geworpen hadden, en toch, zoodra ze dit deden, leerden ze 't kiskassen van zelf.

1) *De Mor. Germ.* cap. 24.
2) *Jeux des Anciens*. p. 113, 114.

Tweede hoofdstuk.
Over de Volksvermaken in het Germaansche tijdperk.

Alle godsdienstige feesten der Germanen waren tevens Volksvermaken, want het waren dagen van algemeene vreugde, waarin de menschen met de goden zich verheugden naar de wijze der oude wereld, en zij vierden die met zingen, dansen en drinken, met spelen en optogten en allerlei vermakelijkheden. Die feesten, wij merkten het reeds op, hadden de eerdienst der natuur ten grondslag, en de jaargetijden speelden daarin de hoofdrol. De opvolging dier feesten gedurende den loop van het jaar strekte tot vaste tijdmerken en maakte den ongeschreven Germaanschen Volksalmanak uit[1)], even als later de jaarlijks terugkeerende rij der heilige dagen de almanak hunner nakomelingen was.

De reeks begon met het groote J o e l - of M i d w i n t e r f e e s t, - het feest der nieuwe zon, waarbij de goden op aarde nederdaalden om den menschen heil en vreugd te brengen; 't ging bij de invoering van 't Christendom in 't Kersfeest over, dat in 't Noorden nog den ouden naam van Joel behouden heeft. Doch ik behoef de reeks hier niet te vervolgen; wij vinden ze in de beide volgende boeken terug, en ik bepaal mij hier tot eenige algemeene opmerkingen.

De Germanen vierden hun feesten in 't h e i l i g w o u d, waar ook de volksvergaderingen gehouden werden. Die plaats was even veilig als heilig; geen veete mogt daar binnen gebragt worden; de Godsvrede rustte er op, - 't was een f r y t h o f, een plaats van vrede en vriendschap[2)].

1) O n g e s c h r e v e n, namelijk voor 't volk. De priesters sneden zeker al vroeg hun almanak met runenschrift in hout, vermoedelijk in den stam van een heiligen beuk. Die runen waren gemakkelijk in hout te snijden, daar zij uit regte lijntjes bestonden, die op verschillende wijzen aaneengevoegd waren.
2) Van daar dat nog in de middeleeuwen de geestelijken beweerden, dat de wereldlijke regter niemand mogt vatten binnen den omtrek van dertig schreden rondom de kerk, want dat deze ruimte de v r i j t h o f was. - NIJHOFFS *Bijdr. N. Reeks* II D. bl. 204.

De gehechtheid aan voorvaderlijke gebruiken deed hen, ook nog nadat zij Christenen geworden waren, naar diezelfde plaatsen gaan om vreugd te bedrijven en bijeenkomsten te houden. En of 't hun al door capitulariën verbonden werd, - 't hielp niet; de traditioneele band, die ons met het verleden verbindt, is altijd zeer taai geweest. En zoo is 't dan ook niet te verwonderen, dat nog in later tijd, toen de bosschen er niet meer waren, en de kerken voor de oude heiligdommen in de plaats gekomen waren, spelen, kermissen en vergaderingen op de kerkhoven gehouden werden.

De Germanen voerden in plegtigen optogt hun goden door de gouwen rond, opdat ze een rijken oogst zouden schenken. Dit geschiedde op den gewijden wagen, die met een kleed overdekt was, en waaronder de god nederdaalde, terwijl de wagen met witte paarden of somtijds met koeijen (als 't symbool der vruchtbaarheid) bespannen, en door den priester geleid werd. Tacitus verhaalt, welk een vreugde er in 't land heerschte, wanneer de omtogt van Hertus, de godin der Aarde, plaats vond; dan had men vrolijke dagen en feesten op alle plaatsen, die zij met haar bezoek en verblijf verwaardigde. Op gelijke wijze werden ook andere goden op wagens rondgevoerd. De ‘Olaf Trygwasons Sage’ verhaalt ons een aardig geval aangaande zulk een rijtoertje van Freyr (gelijk hij volgens de noordsche uitspraak heette, doch volgens die onzer vaderen Fro) den liefelijken zonnegod, de bron van alle vreugd en vruchtbaarheid. En ofschoon nu deze sage wel in Zweden t'huis behoort, zoo zal ik ze hier toch vertellen, omdat ons in ons eigen Land niets van dien aard bewaard is, en zeker zulke dingen hier evenzoo gebeurden als daar, en omdat we er uit zien kunnen, hoe de vrome luî van dien tijd zich lieten foppen.

Freyr was in Zweden de voornaamste god. Zijn tempeldienst werd door eene priesteres waargenomen, waartoe altijd eene schoone, jonge maagd verkozen werd. En geen grooter geluk kon 't volk ten deel vallen, dan wanneer deze priesteres door de gunst van Freyr in een gezegenden toestand geraakte, - dan was 't heele Land gezegend.

Nu was er in Noorwegen eens een zekere Gunnar Helminger, die, valsch beschuldigd en vervolgd, zijn vaderland ontvlugtte, en, over de bergen, in Zweden kwam. Maar waar zou hij heen, toen hij daar was? Hij besloot zijn geluk in den tempel van Freyr te beproeven.

Gunnar bad de schoone priesteres om een verblijf. Zij keek hem eens aan; hij beviel haar wel en zij vroeg naar zijne afkomst.

‘Gij schijnt’ zeide zij, ‘geen rijk man te zijn, want Freyr heeft geen goed oog op u; doch blijf hier vooreerst drie nachten[1)], en ik zal zien, wat Freyrs welbehagen zijn zal.’

1) De Germanen rekenden den tijd bij nachten, gelijk wij bij dagen.

‘Uwe gunst schijnt mij veel gewenschter dan die van Freyr’, antwoordde Gunnar, doch zij gebood hem te zwijgen.

Toen de drie nachten verstreken waren, verzekerde zij hem weêr dat Freyr hem niet genegen was, doch veroorloofde hem nog een halve maand en eindelijk zelfs den gantschen winter te blijven; ‘dan’, zeide zij, ‘kunt gij, als 't Joelfeest aanbreekt, den wagen van Freyr geleiden.’ Dat feest brak aan; Freyr zat met de priesteres op den wagen, en Gunnar was wagenlooper[1]. Duizenden volgden den wagen; maar toen zij zich in een bergachtig oord bevonden, ontstond er een erge storm. 't Volk dacht dat Freyr boos werd, en liep weg; - en Gunnar bleef met den wagen, Freyr en de priesteres alleen. ‘'k Ben moê van 't loopen,’ zei Gunnar, ‘ik kom wat bij je zitten,’ en klom op den wagen. Maar de priesteres, die bang was dat de paarden zouden hollen en den wagen omwerpen, zei: ‘klim af, span je krachten in, en leid de paarden, anders vrees ik dat Freyr op je aanvalt.’ Gunnar echter spotte met die vrees, en had de stoutheid het afgodsbeeld aan stukken te slaan, zich zelven met den mantel en 't hoofdtooisel van Freyr te vercieren, en de priesteres te beduiden, dat zij, zoodra zij weêr aan een bewoond oord kwamen, hem voor Freyr moest uitgeven, of anders dreigde hij haar te zullen verlaten. Zij nam er genoegen in; en toen de storm bedaard was, kwamen zij ter plaatse van het offerfeest aan. De priesteres verklaarde thans den verbaasden Zweden, hoe Freyr dien storm alleen had doen opkomen, om hun zijn magt te toonen, en dat hij thans, om hun een uitstekend bewijs zijner gunst te geven, zelf met hen zou eten en drinken. De Zweden waren daar zeer verheugd over, en het Joelfeest werd met grooten luister gevierd. En toen eenigen tijd later bleek, dat Freyrs priesteres zwanger was, juichte 't gantsche land, en de Zweden dansten en zongen ter eere van hunnen god.

Toen Gunnar en het listige meisje het domme volk lang genoeg bedrogen, en vele rijke offeranden bijeengezameld hadden, pakten zij zich heimelijk weg, en vlugtten te zamen naar Noorwegen[2].

Zulke historietjes vielen er zeker wel meer voor, maar men had toen nog geen nieuwsbladen om ze wereldkundig te maken, en 't is slechts bij toeval dat de sage een enkel bewaard heeft.

Na de invoering van 't Christendom vermaakten velen, die aan hun oude goden gehecht bleven, zich nog langen tijd in eenzame streken met optogten ter eere dier goden; - en in de verbeelding des volks, daalden die goden, al waren ze van hunne oude vereerders verlaten, nog in den

1) W a g e n l o o p e r noemde men den knecht, die bij den wagen liep, en de paarden bij den toom hield. Dr. EELCO VERWIJS, *Oorlogen van Hertog Albrecht van Beijeren* in de *Werken van het Hist. Genootschap te Utr.*. 1869, bl. 608.

2) WESTENDORP, *Antiquiteiten*, I D. bl. 412.

nacht op aarde neder, en reden zelfs nog hier en daar met hun wagens rond; waarvan op vele plaatsen sprookjes van een vurigen wagen, een woênswagen, een ijzeren wagen, een gloeijenden wagen, een helwagen en mogelijk nog meer wagens zijn overgebleven.

Een onmisbaar vermaak bij de Germaansche feesten was het dansen om v u r e n en 't springen over of door de vlammen. Die vuren moesten ontstoken worden door wrijving van hout, en zij werden daarom n o d f y r genoemd[1]. Dat zij daar een heilzame kracht aan toeschreven, heb ik in 't vorig hoofdstuk reeds opgemerkt. Zelfs de rook van die vuren had een wonderbaar vermogen, - als die door de vruchtboomen trok, gaven ze veel meer en lekkerder appelen, peren en noten; de visschers kwamen met hun netten aanloopen, en hielden ze eventjes in den rook, want die geur lokte de visschen om bij hoopen in de netten te komen. De asch werd met handen vol weggedragen en op de akkers gestrooid, in hope daardoor een goeden oogst te krijgen. En een stuk hout, in die heilige vlam gezengd, werd op het dak der hut gezet, als behoedmiddel tegen 't onweêr: dit was de Germaansche bliksemafleider, en hij hielp zeker even goed als de gewijde tak der middeleeuwen, die zelfs nog in onzen tijd voor velen zijn kracht schijnt behouden te hebben.

Om die Germaansche vuren danste oud en jong, en zij zongen er liedjes bij, waarvan wij er geen een meer kennen. De moeders dansten met haar zuigelingen op den arm, want elk wie meê danste, deelde in den zegen. Hoe vrolijker ze dansten en hoe hooger ze sprongen, hoe meer de goden over hen te vreden waren; ja de huisvaders wedijverden in hooge sprongen, ‘want’, zei men, ‘zoo hoog een man springt, zoo hoog zal zijn graan en vlas opschieten.’ Maar ongelukkig wie, hoog springende, laag neêrviel, - hij werd uitgelachen niet alleen, maar had alle hoop op zegen verloren. Daarom ook bleef ‘hoog springen’ 't zinnebeeld van groote dingen te willen. ‘Uw hooge sprongen zijn gedaan,’ zei Herman van Woerden, toen hij 't paard van Floris V bij den toom greep, en den Graaf gevangen verklaarde. En nog hoort men weleens van sommigen, die te hoog willen springen en daardoor laag neêrkomen, precies als bij de Germaansche vuren. Na de invoering van 't Christendom, wilde de Kerk natuurlijk die vuren uitdooven, maar 't lukte haar niet; zij bleven als Paasch-, Pinkster-, St. Jans- en St. Maartensvuren vrolijk opvlammen. Na de Reformatie poogden de kerkeraden en synodes, die, dwaas genoeg, deze vuren ‘superstitiën van 't Pausdom’ noemden, ze uit te dooven, maar 't gelukte hun evenmin. Wel heeft de tijd ze op menige plaats langzamerhand doen verdwijnen, maar op vele andere plaatsen wordt er nog om gedanst als voor eeuwen.

1) Dit n o d f y r wordt gewoonlijk als n o o d v u u r vertolkt: dit laatste woord heeft bij ons echter een andere beteekenis, en duidt geen h e i l i g vuur aan.

S c h o u w s p e l e n hadden de Germanen ook, doch maar ééne soort, zegt Tacitus, wat hij wel wat eentoonig vond[1]. Naakte jongelingen wierpen zich met een sprong tusschen zwaarden en dreigende frameën. En dat moet heel mooi zijn geweest om te zien, want Tacitus voegt er bij, dat de oefening er een kunst van gemaakt, en de kunst er bevalligheid aan gegeven had. 'Barbaarsch!' zullen onze tijdgenooten uitroepen, 'ijselijk om aan te kijken!' Maar zij mogen zich wel stil houden. Want laat er maar eens een 'vrouwelijke Blondin' opdagen, die in de couranten vertelt, dat zij honderd voeten boven de hoofden der toeschouwers over een ijzerdraad zal trippelen, of op het slappe koord een kruiwagentje met twee kinderen daarin naar het plafond van een hooge schouwburgzaal of 't gewelf van een ijzeren paleis voortstuwen zal, - dadelijk loopen onze verfijnde en smaakvolle en gevoelige negentiende-eeuwers, bij duizenden, en nog wel viermaal zooveel dames als heeren, om het 'verheven' schouwspel met open mond aan te gapen en zich te verlustigen in 't genot menschen in doodsgevaar te zien. Zoo iets zouden de Germanen niet alleen ijselijk, maar zelfs dwaas gevonden hebben, daar het tot niets nut is, terwijl de zwaarddansen hunner jongelingen geen kunstvertooningen om de dubbeltjes waren, maar edele oefeningen van jonge helden, die in de toejuiching der aanschouwers hun schoonste belooning vonden. De moeders waren er trotsch op, hare zonen bij die spelen te zien uitmunten, die zoo eigenaardig waren bij een volk, dat dapperheid en onverschrokkenheid als de edelste deugden beschouwde.

Die zwaarddansen bleven heel de middeleeuwen door nog in den smaak, ofschoon toen de dansers 't niet meer naakt deden, en ook somtijds uit voorzigtigheid houten zwaarden gebruikt werden, of in plaats van d o o r , met de zwaarden gedanst werd. Nog in 1547 dansten te Nijmegen 'nae alder gewoenten' de smids en schoenmakers 'durch die sweerden,' en kregen er van de stad elk een ton bier voor present[2]; en dat in de Hollandsche steden op Vastelavond nog in de 17de eeuw 'metten zwaerde' gedanst werd, zullen wij later zien. Te Namen had men nog tot in de vorige eeuw den 'Dans der Makkabeën,' die door zeven jongelingen met zwaarden werd uitgevoerd. Ja vóór dertig jaren zag men in Vlaanderen nog dansers die tusschen opgestoken zwaarden en degens in 't ronde sprongen[3]; wat zeker wel een boerenkermisvertooning geweest zal zijn.

Natuurlijk behoorden tot de vermaken der Germanen ook g a s t m a l e n , maar nooit zonder vechtpartij. Want aan den dapperste behoorde de eereplaats, en 't spreekt van zelf, dat voor die plaats altijd mededingers waren, en de gasten dus, eer ze aan tafel gingen, de pret hadden van een duchtige

1) *De Mor. Germ.* c. 24.
2) *Geld. Volksalm.* 1843, bl. 12.
3) VISSCHER, *Handl. tot de Alg. Gesch. der Nederl.* 1^{e} St. bl. 263.

kloppartij. En als er dan eindelijk een die eereplaats innam, zat hij er gewoonlijk met een bebloeden kop, wat toen echter niemand akelig maar integendeel heel prachtig vond. En na den maaltijd, zoodra er maar bier genoeg gedronken was en een paar gasten twist kregen, begonnen de vechtpartijen op nieuw; hoe meer, hoe mooijer, - als er niet gevochten was, zouden ze een pleizier gehad hebben. En die oude Germaansche gewoonte zit er bij ons gemeen nog diep in. Menige verjaar- of bruiloftsdag levert er soms nog de schilderachtigste bewijzen van; en nog onlangs berigtte 't Handelsblad, als eene bijzondere merkwaardigheid[1], hoe, in een achterbuurt te Gorkum,

Een bruiloft in een vechtpartij
Verkeerd was op het lest,
En hoe de strijders, zij aan zij,
Zich weerden om het best.

Hoe een der speelnoots, zwaar gewond
In 't gasthuis ging te bed,
En hoe de Bruidegom terstond
Werd in de kast gezet.

Hoe Nicht de trap was afgerold;
En hoe de Bruid 'van rou
Tot water en tot tranen smolt,'
Ja bijna sterven woû.

Ook ter eere der dooden rigtten de Germanen gastmalen aan, - niet om den huilebalk te vertoonen, maar om te drinken, te zingen en vrolijk te zijn; dat deed de ziel van den afgestorvene nog eens pleizier. Dan dronk de zoon s i n f a d e r s m i n n e[2], en hoe meer daaraan meê hielpen, en hoe luidruchtiger ze daarbij waren, hoe grooter eere den overledene bewezen werd.

Als een jongeling tot man verheven werd, - wat plegtig in de Volksvergadering geschiedde, waar hij door zijn vader of den stamvorst met schild en speer vercierd werd[3], gaf dit ook aanleiding tot een vrolijk feestmaal met vechtpartijen opgeluisterd; want hij moest toch toonen, dat hij met de wapens wist om te gaan, en ook dat hij als een man drinken kon. Men zegt, dat het rondloopen der lotelingen voor de militie - met het nummer voor den hoed, wel beschonken en zingende - de hedendaagsche vorm van dat oude gebruik is.

Daar de echtverbintenissen bij de Germanen met plegtigheid gesloten werden[4], was er zeker ook de heele buurt vrolijk bij; en 't is zeer waarschijnlijk, dat de meeste gebruiken en vermaken bij trouwpartijen, die nog eeuwen later in zwang gingen, en waarvan velen, althans bij 't landvolk, nog onderhouden worden, zoo als het vercieren en het strooijen, het

1) *Handelsblad*, 5 Febr. 1869.
2) M i n n e beteekende 'den geliefde gedenken.' - Vergl. VAN DEN BERGH, *Ned. Myth.* bl. 57 en GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 36.
3) TACITUS, *De Mor. Germ.* c. 13.
4) id. c. 18.

rondrijden der bruid door de gouw en het dansen om 't kroontje der bruid, het ‘bruiloft! bruiloft!’ roepen en 't schutten der bruid, en wat al meer van dien aard is, en waarop wij later zullen terug komen, uit den Germaanschen tijd herkomstig is. En evenzoo zijn ook voorzeker de eerste beginselen der kinderbieren en doopmalen reeds in dien tijd te zoeken. Want al waren de Germanen maar ‘blinde heidenen,’ zij doopten hunne kinderen toch, en wel in gewijde wateren. Zij, die langs de boorden van den Rijn woonden, deden het bij voorkeur in dien heiligen stroom.

Onder de spelen, die tot lichaamsbeweging en tijdverdrijf strekten, waren 't steenwerpen, 't spietswerpen en 't springen de meest geliefde, en de vrouwen vermaakten zich daarmeê zoowel als de mannen. De koningin Brunehilde, in het Nevelingenlied, was in deze drie spelen zoo knap, dat zij geen vorst tot man wilde nemen, of hij moest haar daarin overwinnen. Met balspelen, wedloopen en klimmen vermaakten de Germanen zich niet minder; tot de eerste gebruikten zij vermoedelijk linnen ballen met zand gevuld; tot het laatste waren er hooge boomen genoeg en het vogelnestjes uithalen was zeker toen al een jongensliefhebberij. En daar zij nog al bollen in 't paardrijden waren, en men bij Tacitus lezen kan, hoe hunne ruiters een andere manier van wenden hadden dan de Romeinen, en, regtuit rijdende, op eens regtsom zwenkten, en een kring sloten zoo digt, dat geen hunner de laatste was[1)], zullen zij waarschijnlijk ook wel reeds een soort van renspelen, hoe eenvoudig dan ook, gekend hebben, en althans wedrennen.

Zwemmen deden ze in alle jaargetijden zoo lang 't water open was, - al weder de vrouwen en meisjes zoowel als de mannen en jongens. En dat men in het zwemmen der jonkvrouwen iets zeer bevalligs moet gezien hebben, bewijzen de vele overleveringen betreffende de zwanejonkvrouwen[2)], die meestal hierop neêrkomen, dat eens een jonkman van een dier schoone juffers het zwanehemd weggenomen en haar vervolgens getrouwd heeft, maar dat zij later dat kleed teruggevonden hebbende, weêr in een zwaan veranderd en weggevlogen was. De Hollandsche vrouwen hielden de zwemkunst nog lang in eere - immers nog in de zeventiende eeuw - en niet alleen die van geringen maar ook van deftigen stand; de drie dochters van Roemer Visscher, die tot de beschaafdste dames van haar tijd behoorden, waren er heel knap in, en Aagt de Tamboer schreef het op haar uithangbord[3)].

En waren alle wateren en moerassen hard bevroren, en dekte de witte wol bosch en heiden, dan bond de Germaansche jeugd de schaatsen onder - die uit lange, aan beide einden eenigszins omgebogen plankjes beston-

1) *De. Mor. Germ.* c. 6.
2) Zie *Uith.* II D. bl. 348, 349.
3) Zie Jhr. F.A. RIDDER VAN RAPPARD, *Ernst Brinck*, bl. 30, en *Uith.* I D. bl. 340.

den, - en liep en gleed met verbazende snelheid over sneeuw en ijsvelden. Die kunst was al zoo oud, dat zij er de uitvinding van toeschreven aan hun wintergod Uller.

Van hun d o b b e l s p e l, waarbij zij zelfs, als alles verspeeld was hun eigen persoon op 't spel zetten, heb ik reeds in 't vorig hoofdstuk gesproken; en hoe diep die speeldrift ook in de zeden hunner nakomelingen geworteld bleef, zullen wij later zien.

Of eindelijk j a g e n, v o g e l e n en v i s s c h e n onder de vermaken, dan wel onder de bezigheden der Germanen gesteld moeten worden, laat ik in 't midden. 't Zal toen wel zijn geweest als nu, dat de een 't voor pleizier, en de ander 't voor den kost deed.

Derde hoofdstuk.
Over de Volksvermaken in de Middeleeuwen.

't Christendom had in ons Land eeuwen lang een zwaren strijd te voeren tegen de oude goden, wien 't elke voet gronds met zweet en bloed ontweldigen moest, en ook na behaalde zege was 't de Kerk nog niet mogelijk hunne herinnering uit te roeijen. Die herinnering leefde in begrippen en overleveringen, in spelen en vermaken, in gewoonten en gebruiken, en was diep geworteld in de volkstaal. De evangeliepredikers mogten de heidensche altaren vernielen, en heilige boomen omhakken; maar de gedachte aan de oude goden uit den geest des volks rukken - dit vermogten zij niet. De evangeliepredikers mogten zelf streng vrome, vleeschdoodende geestelijken zijn; maar de frissche, vrolijke, levenslustige zijde van 't Germaansche volksleven wegnemen - dit vermogten zij niet. De evangeliepredikers mogten de afgodische plegtigheden als gruwelen vloeken; maar de vrolijkheid en vermaken, waaraan 't volk zich op zijn oude feestdagen overgaf, afschaffen - dit vermogten zij niet.

De Germaan kon zich wel laten kerstenen, maar hij kon zich niet laten veranderen; en zijne oude feesten en vermaken moest hij behouden.

Maar 't middel was spoedig gevonden; de Germaan kon voor de Kerk gewonnen worden, en toch behouden, wat hij liefhad. De heidensche feesten zelve werden gekerstend. Zij werden gemetamorfoseerd in hooge Christelijke feesten en heilige dagen, waarop het volk al zijne oude vermaken kon blijven genieten. Vandaar dat men bij de Christelijke

feestdagen zooveel volkspret vindt, die met het Christendom eigentlijk niets te maken heeft. De geestelijkheid toonde zich gedurende geheel dit tijdperk - en vooral in de tweede helft der middeleeuwen, toen de welvaart en weelde meer en meer toenamen - gantsch niet ongunstig voor de volksvermaken gestemd; er werd op de Kerkelijke feestdagen zoo veel uitspanning genoten als maar mogelijk was, in allerlei vorm en soms met vrij wat dartelheid. De Heilige dagen waren grootendeels aan 't vermaak gewijd; de processiën werden er meê opgeluisterd; de bedevaarten waren dagen van kermisvreugd en vrolijkheid[1]. Doch over deze soort van vermaken spreken wij later. Wij wenden 't oog van de Kerk af, en zien eerst hoe de Edelen, daarna waarmeê de onedelen zich vermaakten.

Onder de spelen des Adels in de middeleeuwen staan de t o r n o o i j e n boven aan. Er is veel over geschreven, en ik behoef er hier geen schilderij van op te hangen. Wie die begeert, levendig en uitvoerig, leze die, welke de Heer Beeloo gegeven heeft in zijne 'Instelling van de Orde van St. Jacob.' En ieder kent uit 'de Roos van Dekama' het tornooi, dat Graaf Willem IV in 1345 te Haarlem gaf[2]. De ridderlijke tornooijen, zoo als ze ons gewoonlijk voorgesteld worden, ontwikkelden zich in den tijd der kruistogten, maar lang vóór dien tijd, zeer lang zelfs, kende men wapen- en krijgsspelen, waaruit de tornooijen voortgekomen zijn.

De Trojaansche spelen (*Ludi Trojani*) der Romeinen waren ruiterspelen, waarvan de equestrische exercitiën en evolutiën, die wij nog iedere kermis in het paardespel vertoonen zien, zoo wat een flaauwe schets geven kunnen. Bij de Romeinen werden die dan ook door geen kermistroep, maar door jongelieden van aanzienlijken huize uitgevoerd. 't Was daar een edel vermaak. Eneas zou die spelen uit Troje naar Latium overgebragt, en zijn zoon Ascanius, na de stichting van Alba Longa, ze in die stad hebben ingevoerd. Rome nam ze van Alba over, en onderhield ze ter eere van 't voorgeslacht. Nadat ze later in vergetelheid waren geraakt, werden ze door Sylla hersteld, en ook onder

Cesar en Augustus en verscheidene latere keizers met grooten luister gevierd. Men vindt er een voorstelling van op een medaille van Nero. 't Is een groep van vier ruiters,

1) Vergl. Mr. J.B. BARON VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW, *Onze Vermaken*, bl. 12-14.

2) Zie het 14e hoofdstuk.

gereed op hunne tegenpartij aan te rennen. De voorste, met eene lans gewapend, schijnt de aanvoerder der sectie te zijn, en naast hem rijdt de vaandrig. De paarden zijn ongeteugeld.

Van Rome gingen die spelen naar Gallië

over, waar ze naar het afwisselend zwenken en keeren der ridders (*tornare, tourner*) tornieren of tornooijen genoemd werden In Gallië leerden Franken en Gothen ze kennen. In 842 gaven Lodewijk de Duitscher en Karel de Kale, toen ze, vereenigd, op hun broeder Lotharius de overwinning behaald hadden, te Worms een tornooi, dat door den Abt Nithard, die 't bijgewoond heeft, beschreven is, en meer op de oude Romeinsche spelen dan op de latere tornooijen lijkt.

Hendrik de Vogelaar begreep het nut dier spelen voor de weerbaarheid[1)], en voerde ze in Duitschland in en schreef er wetten voor; maar gaf er tevens een geheel Germaansch karakter aan, zoodat het spel meer terug- en de tweestrijd op den voorgrond trad, wat alom navolging vond.

Maar daardoor hadden de tornooijen dikwijls een bloedigen afloop; ja 't is meermalen gebeurd, dat verscheidene ridders op de plaats dood bleven; en de Kerk begon ze te verbieden. Elk, die er zou durven verschijnen, bedreigde zij met den ban; ieder, die op een tornooi omkwam, weigerde zij de gewijde aarde; - maar 't hielp niets. Vooral in den tijd der kruistogten werd de liefhebberij voor tornooijen bij den adel hoe langer hoe grooter, en de tornooijen zelve hoe langer hoe prachtiger, als een gevolg van de kennismaking met de Oostersche weelde en den Circus in de Grieksche Keizersstad.

De vorsten gaven die tornooijen op een ruim veld in de nabijheid van hun hof; maar dikwijls ook binnen de steden op ruime pleinen. De Hertogen van Gelder gaven menig schitterend tornooi op de Grootemarkt te Arnhem. Dan werd het plein ‘mit staketten ende vlogelen afgesloten,’ en met paardemist, later met zand bestrooid[2)]. Te Utrecht zijn dikwijls tornooijen op de Neude gehouden. De Graven van Holland deden zulks vroeger te 's Gravenzande op 't Hofland, later te 's Gravenhage op het Tornooiveld; dikwijls ook te Haarlem op het Zand, en in andere steden, o.a. te Dordrecht in 1352, waar Jonker Jan van Arkel bij omkwam[3)]. Jan I, Hertog van Brabant, die in 1277 op een tornooi te 's Hertogenbosch Graaf Floris V tot ridder sloeg, behaalde in meer dan zeventig tornooijen den prijs der overwinning, en 't laatste, dat hij bijwoonde, kostte hem het leven[4)].

Maar al was nu het tornieren een spel van den adel, en al hield zich de adel streng van ‘de kerels’ afgescheiden, en al waren zijn vermaken de hunne niet, toch was het tornooi een algemeen volksfeest, waar alle standen deel aan namen. 't Was een feest voor 't heele land zoo wijd in 't rond als een paar beenen den kerel dragen konden; en de

1) Hij zou, met hetzelfde doel, de Schutterijen onder de burgers ingesteld hebben; wat in allen gevalle niet onwaarschijnlijk is, daar hij reeds de steden ophief en bevoorregtte.
2) G.V. HASSELT, *Arn. Oudh.* I. D. bl. 167, 171.
3) BALEN, *Dordrecht*, bl. 745.
4) AREND, *Alg. Gesch. des Vad.* II. D. 1^{c} St. bl. 481.

‘wiven’ kwamen ook meê met haar kinders op den hals. Naar het tornooi moest ieder komen kijken; en buiten de palen en staketsels, die met stevige touwen verbonden en bovendien met wachten wel bezet waren, pakte zich een onafzienbare volksmenigte zamen, in de bontste mengeling, die men zich kan voorstellen, of liever, die men zich in onzen tijd niet eens meer goed voorstellen kan. Poorters uit de naaste steden, en ze rekenden die na genoeg, al moesten ze er drie dagreizen om afleggen; - dorpers nog veel meer, en vrouwen niet het minst, allen in 't zondagspak; want al zong ook de minstreel spottend van de kerels:

> Haer cleedren die zijn al ontnait, [gescheurd of getornd]
> T caproen staet al verdrayt,
> Haer cousen ende haer scoen gelapt,

als ze hun feestkleed aangetrokken hadden zagen de Hollandsche dorpers er schilderachtig genoeg uit; elk in zijn eigenaardig dorpskostuum, vormden ze een levende tentoonstelling van nationale kleederdragten, waar een hedendaagsch schilder naar zou watertanden[1]. Voorts: vreemde kramers en reizende kunstenaars, kwakzalvers en bedelaars, magere potsenmakers, vette monniken en dartele deernen, woelend en dringend dooreen om vooraan te komen en vechtend om de beste plaats. Men zou een heel hoofdstuk van een roman kunnen vullen met te vertellen, wat daar al gebabbeld en geschreeuwd, geschopt en geslagen werd; wat historiën hier al werden opgedischt van tornooijen, die men vroeger gezien of niet gezien en veel prachtiger gevonden had; terwijl daar een heele hoop volks op en over elkander rolde, gillend en vloekend, onder een hagelbui van oorvijgen en muilperen, en de kaproenen door de lucht vlogen, zonder dat iemand wist waarom, of wie 't eerst geslagen had; - hoe hier een lange kerel een ander, die voor hem stond, in den kraag greep, en achterwaarts onder den hoop slingerde, om zelf in zijn plaats te gaan staan; terwijl daar een moeder jammerde om haar kind, dat van haar zij verdwenen en nergens te vinden was. En vraagt men, waar zoo veel duizenden wat te eten en te drinken krijgen en waar zij logies vinden konden? - 't Eerste bij de zoetelaars, die met hun kramen en tenten den achtergrond van 't tooneel ingenomen en den groenen krans uitgehangen hadden; - 't laatste in ‘het logement *de Maan*’; want de tornooijen werden gegeven in den besten tijd van 't jaar, en 't volk van dien tijd, nog door geen weelde verwend, kon best een paar zomernachten in 't gras of op 't zand doorbrengen.

Na de uitvinding van 't buskruit verloren de tornooijen hun beteekenis en stierven in de zestiende eeuw uit. Toen kwamen daarvoor, allereerst in Frankrijk, de c a r r o u s e l s in de plaats, die ook naar ons Land overgingen,

1) In de 17e eeuw was daar nog veel van over; - vergl. mijne *Amst. Kleinigh.* bl. 88 en 89. Tegenwoordig zien we er nog slechts de laatste overblijfselen van.

doch hier nog steeds tornooijen genoemd werden, waarom dan het stuk gronds te Leeuwarden, dat in 1604 aan Graaf Willem Lodewijk werd afgestaan tot en 'Ren- en Picqueurplaetze', ook nog den naam van 'Tornooiveld' kreeg[1]. Uit deze carrousels ontstonden vervolgens het r i n g r i j d e n en de m a l l e m o l e n .

Een ander geliefkoosd vermaak van den Adel was de j a g t . Jagen en vliegen in bosch en duin, met honden en valken, deden de Gravinnen en Edelvrouwen even gaarne als de Graven en Heeren, en zelfs de Geestelijken waren er op verzot, ofschoon 't dezen laatsten al van Karlemanjes tijd af verboden was. En hun alleen niet, maar den Vorsten en Edelen zelfs, werd reeds door dertiende-eeuwsche zedemeesters verweten, dat ze zich wat al te veel aan dat vermaak overgaven. Trouwens welk vermaak is er, dat aan den kwispel der zedemeesters, 't zij dan van vroeger of later tijd, heeft kunnen ontsnappen? Die heeren gunden nimmer iemand eenig vermaak, dan alleen zich zelven dat van anderen te berispen. Maerlant hield in zijn gedicht 'van den Lande van Overzee' den Vorsten voor, dat zij vrij wat beter zouden doen als ze nog eens een kruistogt naar 't Heilige Land gingen ondernemen, dan den kostelijken tijd met jagt en vederspel te verkwisten. Maar ja wel, - de Vorsten bedankten er voor, en maakten liever jagt op hert en everzwijn dan op Saracenen. Er viel toen in ons Land, ja in 't hartje van Holland, dan ook nog vrij wat meer te jagen dan tegenwoordig. En wie nog eens zoo'n middeleeuwsche jagtpartij in 't Haagsche bosch wil bijwonen, sla den Vierden Zang op van Van Lenneps 'Jacoba en Bertha'. En waar onze Graven in de nabijheid eener stad joegen, was de regeering dier stad verpligt, hun het noodige te zenden voor hun knechten en paarden; - zoo, bij voorbeeld, vindt men in de Stadsrekening van Axel aangeteekend, dat, als in Augustus 1497 Filips de Schoone 'in 't veld ter jacht was', hem 'twee tonne keyte (bier) en twee zacken evene (avene, haver),' gezonden werden[2]. Dit was echter 't eenigst aandeel, dat de burgers in 't edel jagtvermaak nemen mogten; 't genot hielden vorst en adeldom uitsluitend voor zich alleen; daar mogt geen onedele van profiteeren, ja naauwelijks naar kijken. Duinmeijers en koddebeijers werden aangesteld om er op te passen; en de huislieden, die in de nabijheid der duinen en wildernissen woonden, mogten niet meer dan één hond hebben, en dan nog niet eens een heelen hond, - 't mogt er maar een met drie pooten zijn! Zoo heet het nog in de groote keur van Voorne van 1519: 'zijn voorste poot afgehouden ofte dat een voorste been geminct[3]'; en als de hond op twee goede voorpooten liep, werd zijn baas beboet of in den toren gesmeten.

1) W. EEKHOFF, *Geschiedk. Beschr. v. Leeuwarden*, II D. bl. 309.
2) *Kronyk van het Hist. Genootschap*, XXIV Jaargang, bl. 399.
3) Art. 85. - Die keur kan men vinden in ALKEMADE, *Briele* II D. bl. 145.

Aan het d o b b e l e n waren de Edelen op hunne kasteelen niet minder verslaafd dan de ruwe Germanen in hunne wouden, en knapen en knechten volgden hun voorbeeld. Wie voor of na den maaltijd de ridderzaal binnentrad, kon Heeren en Vrouwen aan de worptafel of het tiktakbord vinden; en wie het slotplein overstapte, zag in den eenen hoek een paar vrolijke schildknapen, in den anderen eenige schubbejakken met verweerde en doorkorven troniën en dikke knevels met teerlingen werpen. Vorsten en vorstinnen waren er evenzeer op verslingerd. Tot schande van Maria, de gemalin van Graaf Willem I, staat aangeteekend, dat zij dag en nacht dobbelde[1]; Graaf Jan II werd er ook om gelaakt[2]; en volgens eene oude Amsterdamsche overlevering, die ik in de *Aurora* van 1868 heb medegedeeld, verdobbelde Reinout van Brederode zelfs zijne heerlijkheid van Nieuwer-Amstel.

Edeler vermaak was het koninklijke s c h a a k s p e l . 't Was van Oostersche vinding, en de Westersche ridderschap had het in de kruistogten leeren kennen. 't Stond zoo hoog in achting, dat het tot eene goede opvoeding behoorde, daar wel in onderwezen te zijn, en bij dat onderwijs verhaalde de meester zijnen leerling vele schoone historiën dat spel betreffende. Nu eens hoe, terwijl Koning Artur hofdag hield, een schaakbord van zilver en elpenbeen hem voor de oogen danste, maar toen hij 't grijpen wou verdween, en hoe daarop de ridder Walewein de wereld rondreisde om het te zoeken. Dan, hoe Lodewijk, Koning Karels zoon, door Adelaert, Graaf Haymens kind, in 't schaakspel overwonnen werd, en, in euvelen moede, met het schaakbord zijnen goeden neef neus en mond aan 't bloeden sloeg. Op een anderen tijd verhaalde hij hem van een Moorsch Koning in Spanje, die zijn broeder van den troon gestooten en in de gevangenis geworpen had. Toen de overweldiger zijn einde voelde naderen, en de opvolging voor zijn zoon wilde verzekeren, zond hij den overste der lijfwacht naar de gevangenis om dien broeder te dooden. Deze zat juist te schaken en hoorde den last bedaard aan, maar vroeg een oogenblik geduld om eerst zijn partij af te spelen. Dit mogt de officier uit eerbied voor 't koninklijk spel niet weigeren. Maar inmiddels blies de overweldiger den adem uit, en men hoorde daar buiten 't gejuich der menigte, die den onttroonde thans op nieuw als Koning uitriep. Toen hij dus de partij afgespeeld had, wachtte hem, in plaats van 't zwaard, de kroon. Uit al zulke historiën kon de jonge edeling leeren, van hoeveel gewigt het schaakspel was; en hij niet alleen, maar zijne schoone zuster evenzeer. Libert de Warfuse, een Luiksch edelman der 12e eeuw, wilde zijne dochter eene uitstekende opvoeding geven, en liet haar daarom onderwijzen in borduren, 't lezen

1) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* II D. bl. 103.

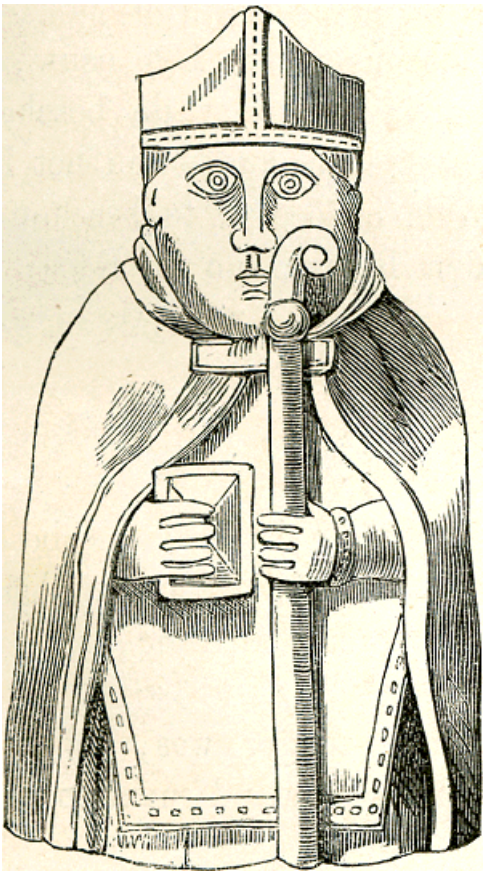
2) AREND, *Alg. Gesch. des Vaderl.* II D. 2e St. bl. 33.

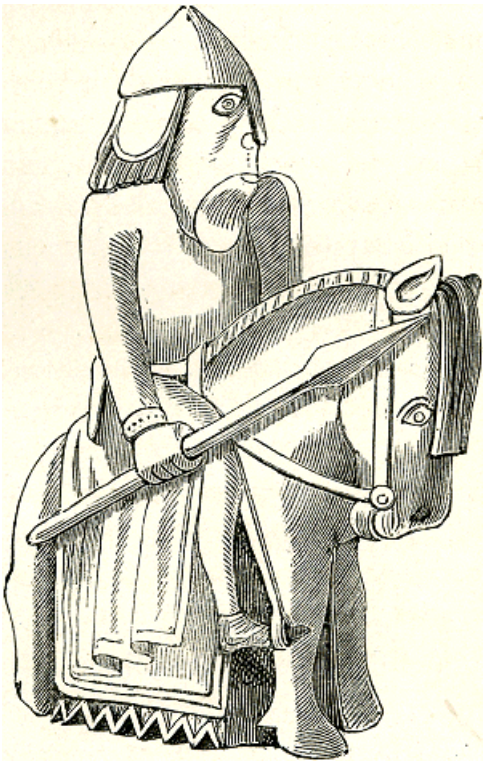
van getijboek en romans en in 't schaak- en dobbelspel[1]. Ik geef hieronder de afbeelding van een viertal middeleeuwsche schaakfiguren in natuurlijke grootte, en wel een Koning, een Koningin, een Raadsheer (Bisschop) en een Paard (Ridder)[2].

1) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I D. bl. 267.
2) *Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, Kopenhagen*, 1837, s. 67, 68.

Zij waren doorgaans van hout of ivoor, maar ook wel van zilver en goud. Hertog Arnoud van Gelder had een schaakbord en een schaakspel beiden half van goud en half van zilver. Maar dit was alleen voor groote gelegenheden; voor dagelijksch gebruik had hij er nog verscheidene anderen, die zoo kostbaar niet waren[1].

Na het midden der veertiende eeuw kwam 't kaartspel in de mode. 't Was in Italië al in 't laatst der 13e eeuw bekend, werd in de 14e eeuw ook in Frankrijk gespeeld, en kwam van daar in de Nederlanden. Van Wijn heeft uit oude rekeningen een aantal posten aangeteekend, waaruit blijkt, dat het aan 't Hof in den Haag 's avonds veel gespeeld werd. De kaarten waren duur, en Hertog Albrecht liet ivoren tafeltjes maken, waar een kleed over gelegd werd, om daarop te spelen[2].

Maar ook spelen, die lichaamsbeweging vorderden, vielen in den smaak van den Adel, het steenwerpen zelfs. In den roman van de Vier Heemskinderen zegt Koning Lodewijk: 'Hier ligt een steen in den boomgaard', en noodigt de Heeren van zijn gevolg uit om met hem om 't verst te werpen. Met kaatsen, kegelen en klooten of klossen vermaakten de Vrouwen zich zoowel als de Heeren. In den kooltuin van 't Hof in den Haag was een 'cloetbaan', waarin de gemalin van Hertog Albrecht 'tot velen tiden' speelde. Graaf Willem VI verspeelde in de kaatsbaan somtijds zijn gouden tuin, d.i. zijn halsketen[3]; - trouwens, dat was de gewoonte dier Heeren; als ze al hun geld verloren hadden, moest de keten, die aan hun hals hing, er aan gelooven; zoo deed Reinout van Brederode ook[4]. -

Zang, dans en muziek behoorden althans in de 13e eeuw, meê tot de vermaken der Edelen, immers in kringen, waar de beschaving boven de oude ruwheid gesteld werd. Ja men begon het in het laatst dier eeuw reeds als een vereischte eener goede opvoeding te beschouwen, daarin ervaren te zijn. Zoo leest men in den Roman van de Roos:

> Oec steet wel elken jongen man
> Dat hi op snaerspel spelen can
> En oec op die timbre mede
> Ende reyen ende dansen alst heeft stede.

In 't elfde hoofdstuk van 'de Roos van Dekama' kan men de beschrijving van een grafelijke danspartij in 't midden der 14e eeuw vinden, en daar tevens uit leeren, wat een karoledans was, waar de dames zich meê behielpen, bij gebreke van dansers.

En wanneer de Graaf of Baron een goed zanger was, gelijk onze Floris V, dan vermaakte hij zich bij zomeravondstond menigmaal met

1) G.V. HASSELT, *Geld. Maalt.* bl. 19.
2) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* II D. bl. 104-107.
3) Dr. EELCO VERWIJS, *De Oorlogen van Hertog Albrecht met de Friezen*, bl. 197.
4) Zie de *Aurora*, 1868, bl. 95.

een zoet gezelschap onder 't groen bosschaadje; of, zoo hij een schoonen vijver bij zijn slot had, stapte hij in 't wiegelend barkje, en hief een liedeken aan, terwijl de hand eener jonkvrouw de gitaar bespeelde.

Men had in de 14e eeuw reeds allerlei speeltuigen, waarmeê men zich vrolijk maakte, of liet opvrolijken: bommen of trommen, cimbalen, tamboerijnen, trompetten, bazuinen, hoorns, fluiten en pijpen, - welk laatste soort van blaasinstrumenten zeker heel oud en algemeen moet geweest zijn, daar de speellieden dikwijls 'pijpers' werden genoemd. Voorts: gitaren, harpen, luiten, vedels, orgels, hakkeborden, en nog andere, waarvan men in oude rekeningen wel de namen leest, maar geen uitlegging vindt, wat het voor speeltuigen waren.

Bij de g a s t m a l e n was lang tafelen en veel drinken 't grootste vermaak; 't laatste was een bewijs van moed en kracht. Vrouw Aye, de moeder der Heemskinderen, herkende haren zoon Reinout, die als pelgrim vermomd was, hieraan, dat hij wijn dronk voor zes. Om 't vermaak der gasten te verhoogen, liet de gastheer, zoo zij te vinden waren, een minstreel of sprookspreker, een goochelaar en potsenmakers, of dansers en tuimelaars komen; anders ging men na het eten maar wat spelen:

> Na etene, worp si ten spele
> Scaec en worptafle in die zele [de zaal][1].

Of men vermaakte zich met het eijerenspel, wat op tweeërlei wijze gespeeld werd - in den boomgaard of in de zaal. In het eerste geval werd een ei met een koord aan een boomtak gehangen, en de spelers werden geblinddoekt en met een stok gewapend, waarmeê ze 't ei moesten stuk slaan; - een spel, dat altijd luid gelach verwekte, wanneer de blinde, ver van het doel afgedwaald, in de lucht stond te schermen. In het tweede geval werd er een schotel met hard gekookte eijeren in de zaal gebragt; een der gasten lei zijn ei op 't midden van den vloer, en de anderen rolden of schoten er naar. Hertog Albrecht had eens na den maaltijd 'drie speelmannen, d'een met een zwaert, d'ander met een gheterne ende die derde zanc[2]. 't Was dus een zwaarddanser, die op de maat der gitaar sprong, terwijl No. 3 er een liedje bij zong. Dat de oude Germaansche zwaarddansers nog lang in de mode bleven, heb ik reeds opgemerkt; op het huldigingsfeest der Hertogin van Gelder in 1519 waren ook speellieden, die door de zwaarden dansten[3]. En toen zij in 1522 met de Burgemeesters van Arnhem, hun vrouwen en dochters 'in Blesenhuys' Vastelavond hield, hadden zij er ook weêr zwaarddansers, terwijl het orkest uit trompetters, tamboerijn- en luiteslagers was zamengesteld[4].

Ook schermers en zangers, mooren en dwergen, gekken en gekkin-

1) *Ferguut*.
2) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I D. bl. 334.
3) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* I D. bl. 245.
4) G.V. HASSELT, *Kronijk van Arnhem*, bl. 83.

nen, ja zelfs een speelman met een hakkebord en een aangekleede aap dienden als vervrolijkers der maaltijden aan de hoven onzer Graven. Maar vooral werden sprooksprekers er gaarne gehoord en ruim beloond. De Graaf van Oostervant gaf aan een spreker, die ‘een sproke van de Vriesche reize’ sprak, wel een oude Henegouwsche kroon; en Willem van Hillegaardsberg kreeg het dubbele van Hertog Albrecht, toen hij eens op Kersavond ‘gedichten geseyd hadde.’ Op een anderen tijd betaalde dezelfde Hertog aan een spreker des ‘Coninx van Frankrijk’ - de reizende kunstenaars maakten in dien tijd ook al bluf met titels! - vier Geldersche guldens[1]. Kopafsnijders had men toen ook al. In 1390 waren de gasten op 't Hof in den Haag verbaasd, te zien, dat een Italiaansche goochelaar ‘sinen knecht die kele ontwe [in tweeën] sneet en hem weder genas’[2]. Ook werd er weleens een tooneelstukje vertoond. Toen Hertog Albrecht in 1399 een vastelavondspartij gaf in de Groote Zaal van 't Hof, vertoonden ‘de ghesellen van den spele in den Haghe’ een spel ‘in de Zale’ en werden daarvoor met twintig nieuwe guldens beloond[3].

Voor den Graaf van Gelder kwamen in 1314 Otto en Marieken van Nijmegen spelen; hij noemde zich *histrio*, d.i. een tooneelspeler, zij *joculatrix* d.i. een grappenmaakster, en de Graaf, wiens beurs zeker op dat oogenblik niet wel gevuld was, beloonde ze met ‘twee malder rogge’, zoodat ze elk met een zak op den rug naar huis konden gaan, en vooreerst genoeg hadden om Geldersche pannekoeken te bakken. Later echter begreep men ook aan 't hof te Arnhem, dat kunstenaars liever geld in de hand dan een zak rogge op den rug hebben[4]. In 1342 was op een feest aan 't hof van Willem van Gulik onder de speellieden een snaak, die 't gezelschap bijzonder vermaakte door telkens te kraaijen als een haan, en in 1518 had men aan 't hof van Gelder een potsenmaker, die de geluiden van alle dieren nabootste. De Hertogin vermaakte zich met ‘een kleyn meetgen’, dat heel aardig voor haar danste en speelde, en zij gaf 't kind zes goudguldens; maar op een anderen tijd liet zij speellieden met beeren komen[5].

In den Bourgondischen tijd werd bij de gastmalen een veel grooter weelde ten toon gespreid, en in de vermaken, zoo 't heette, een veel fijner smaak aan den dag gelegd. En die fijne smaak bestond in 't laten rondspringen en musiceeren van zwijnen, ezels en apen, en in 't aanrigten van d o n d e r b a n k e t t e n ; bij welke laatsten de zoldering der zaal zich opende en zulke zware donderslagen gehoord werden, dat de gasten er de bibberatie van kregen, en niet wisten waar zij zich bergen zouden onder een hagel van suikergoed en een stortregen van reukwater.

1) J. SMITS, in de *Bijdr. tot boek- en menschenkennis, Mengelwerk*, I D. bl. 76.
2) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I D. bl. 334.
3) id. bl. 355.
4) G.V. HASSELT, *Geld. Maaltijden*, bl. 208. *Geld. Volksalm.* 1843, bl. 5.
5) G.V. HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 277 en *Geld. Maaltijd.*, bl. 227, 229, 230.

‘Het donderde ende blixemde, ende hagelde al tresye’, d.i. suikergoed, op het donderbanket te Brussel in 1549 ter blijde inkomste van Filips.[1)]

Verveelde 't den Baroenen achter de dikke muren en walmende grachten hunner oude stamhuizen, dan gingen ze eens uit rijden of ten spele varen naar de naaste stad, of, nog liever, naar een of andere abdy van adelijke juffers, gelijk in Holland Coninxvelt en Leeuwenhorst en Rijnsburg, en zoo als men ze ook in andere gewesten vond, waar de Edele Heeren - wel te weten, zoo ze rijk genoeg waren om veel geld te kunnen verteren, anders konden ze wel t'huis blijven - met de Jonkvrouwen uitgingen en dansten en banketteerden en lekkeren wijn dronken. Want die meisjes leidden een heel pleizierig nonneleven.

Zij pasten, na de kloosterwet,
Des morgens op haar kerkgetijen,
Maar gingen 's middags spelerijen,
Aan 's jonkers rug te paard gezet.[2)]

En ze zagen er ook in 't geheel niet uit, zoo als men ons de nonnetjes altijd uitteekent; zij wisten wel, hoe de Heeren haar 't liefst zagen, en droegen prachtige kleêren en maakten een smaakvol toilet. Eén ding was maar jammer, - dat ze ten laatste oud werden, en zoo niet meer meê konden doen, maar haar plaats voor jongere zusters moesten ruimen.

Dan was het uit met spelerijen
En al die andre zoete pret;
Dan pasten ze op haar kerkgetijen,
En volgden vroom de kloosterwet.

Eindelijk was ook 't schaatsenrijden een adelijk vermaak. ‘Het rijden op het ijs met een soort van schoeisel van gladde en scherpe ijzers voorzien, is een kunst, welke hier bepaald t'huis hoort, en reeds in de veertiende eeuw beoefend werd,’ zegt de schrijver van *Hollands roem*[3)]. Ridders en vrouwen vermaakten er zich gaarne meê op de slotgrachten, en 't was toen al niet meer, als bij de oude Germanen, enkel te doen om snel te vliegen, maar om met cierlijke wendingen over de ijsbaan te zweven. Doch te dikwijls was hun dat genoegen ontzegd, wanneer er vijanden omzwierven, en 't ijs stuk geslagen werd uit vrees voor over-rompeling. Dit wilde in Januarij van 't jaar 1465 de Hertog van Gelder, toen hij zich op 't slot te Grave bevond, ook laten doen, doch zag er van af, op de bede van zijn zoon Adolf, die gaarne met zijn vrienden het ijsvermaak wilde genieten. Maar men weet, waar 't dien ontaarden zoon om te doen was: hij had het plan beraamd zijn vader gevangen te nemen, en 't ijs moest dienen om de verraders binnen te helpen.

1) *Nieuwe Chronycke van Brabandt*, bl. 170.
2) JOACHIM OUDAAN.
3) H. Baron COLLOT D'ESCURY VAN HEINENOORD, *Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen*. I D. *Aant.* bl. 239, 240.

En thans rigten wij den blik naar de onedele gemeente.

In de vroegere middeleeuwen, toen er nog weinig steden, en de poorterijen eerst in haar opkomst waren, verschilden de spelen en vermaken der stedelingen weinig of niet van die der dorpers, en zij genoten die in onbedwongen vrijheid, daar zij nog door geen keuren werden belemmerd. Poorters en dorpers vermaakten zich op hunne kerkelijke feestdagen met al die vreugdbedrijven, die hun van hunne vaderen waren overgeleverd. Als we reeds zagen, waren deze voor een goed deel uit de heidenwereld herkomstig, en er werden van tijd tot tijd nieuwe feestvermaken aan toegevoegd, die zich uit het middeleeuwsche christendom ontwikkelden, en waaronder de mysteriespelen en de kermissen de voornaamste plaatsen innamen. En ook buiten die kerkelijke feesttijden om, werd er menig dag, naar oud gebruik, aan vreugd en vrolijkheid gewijd.

De spelen, waar zij zich op Zon- en feestdagen meê vermaakten, droegen allen nog het karakter der Germaansche ruwheid, en ze behielden dat, in menig opzigt, nog lang daarna. En geen wonder, want zelfs bij den Adel kon 't blinkend vernis dier romantische beschaving, welke, in den heldentijd der kruistogten geboren, door de geschiedschrijvers ‘riddergeest’ genoemd wordt, de oude ruwheid niet geheel bedekken.

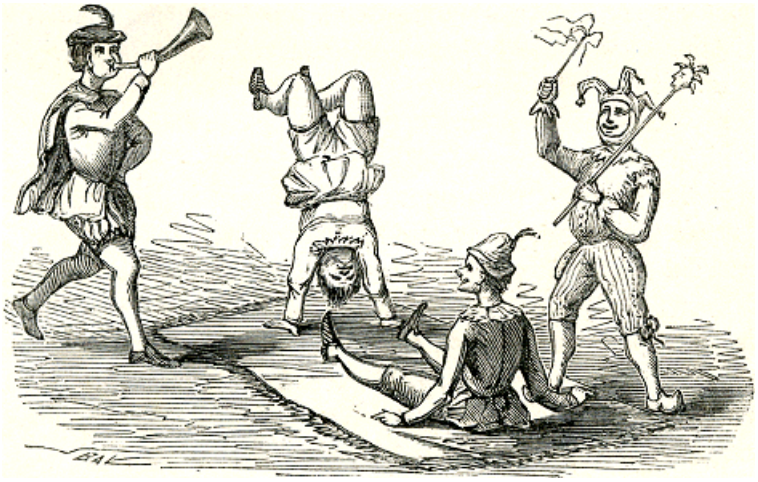
Hoe een tornooi een algemeen volksvermaak opleverde, hebben wij reeds gezien. Een ander feest, dat weinig minder kijkers lokte, was een k a m p g e v e c h t in 't krijt. Wie weten wil, hoe dat toeging, kan het in het 17e hoofdstuk van *de Roos van Dekama* beschreven vinden. En wie er nog meer van weten wil, leze 't boek, dat Alkemade over ‘'t kampregt’ geschreven heeft. En dit schouwspel was voor velen nog zooveel belangrijker, omdat het hier niet om spel, maar op leven of dood ging. Toch viel dit middel om zijn goed regt te bewijzen, hoe graag ze er naar keken, niet zoo in den smaak der poorters, dat ze er ook van gediend bliefden. Zoodra zij handvesten van de Graven verwierven, verlangden zij, dat daar in geschreven werd, dat zij nooit ‘te campen geroepen’ mogten worden.

Ook de o r d a l i ë n of G o d s o o r d e e l e n , waarbij iemand zijn onschuld bewijzen moest door met naakte voeten op gloeijend ijzer te wandelen, of de hand in kokende olie te steken, of, aan hand en voet gebonden, in 't water geworpen te worden, bragten toeschouwers genoeg op de been, wien 't een vermaak was zulke dingen te zien. En wij behoeven ons daar niet over te verwonderen; nog zooveel eeuwen later, waren de dagen, waarop ‘openbare justitie’ gedaan werd, feestdagen voor 't gemeen, dat, bij dat schouwtooneel zich op zijne wijze verlustigde. Ja, Grabner verwonderde zich in 't laatst der vorige eeuw in dit opzigt over de Hollandsche vrouwen. Wanneer een soldaat door de spitsroeden liep (zoo verhaalt hij) drongen de nieuwsgierige meisjes van alle kanten daarbij; zij hielden

haar schorteldoek voor de oogen, alsof zij den indruk dier strafoefening niet konden verdragen, maar konden zich toch het genot niet ontzeggen, er naar te gaan kijken.[1)]

Tornooijen, kampen en ordaliën verminderden allengs en hielden eindelijk geheel op. De poorterijen namen in den loop der 14e eeuw in bloei en welvaart toe, terwijl de Adel in dezelfde mate daalde, en te gelijker tijd gingen de spelen en vermaken van den laatsten tot de eersten over, die ze verder in hun eigen rigting ontwikkelden. De tornooijen werden opgevolgd door de S c h u t t e r s f e e s t e n , die vooral in de 15e en 16e eeuwen, heel de Nederlanden door, met vollen luister werden gevierd, en waaraan, ofschoon ze van de poorters uitgingen, toch ook Vorsten en Edelen kwamen deelnemen.

De sprooksprekers en minstreels, goochelaars en potsenmakers, dansers en tuimelaars, die weleer op de kasteelen der Edelen reisden, veranderden

van rigting en reisden op de steden, waar meer te verdienen viel. Toen zongen Piet Vreugdegaar en Jan Vrouwentroost en de Jonkheer van der Minne voor poorters en poorteressen, op kermis- en feestdagen, dezelfde liederen, die zij weleer voor edele Baroenen en schoone Jonkvrouwen hadden opgedreund, en speelden op de markt voor 't Schepenhuis dezelfde spelen, die zij vroeger in de ridderzalen vertoond hadden. En ze bewezen dien poorters, die hen goed betaalden, dan ook gelijke eer; want als de heraut of bode buiten kwam om 't stuk aan te kondigen, luidde het:

> Nu hoort, ghi heren, ende swighet stille!

Het deed dien veertiende-eeuwers al goed, als ‘heeren’ betiteld te worden, ze tastten er te ruimer om in de beurs.

Somtijds reisden de ‘Ghesellen van den Spele’ met een wagen rond, die tot tooneel verstrekte, en waarop ze batementen vertoonden.

1) J. GRABNER, *Brieven over de Vereenigde Nederlanden* 1792.

Hier hebben wij 't volk, hadden wij den wagen,
Wij souden sonder clagen noch speelen een batement!

zei Meester Kakadoris in 't tafelspel van dien naam. En ofschoon 't dien spelers slechts te doen was om de grooten en koppekens en botdragers, die ze in de bus kregen, toch zijn zij 't geweest, die 't eerst den poorter liefde voor poëzie en tooneel hebben ingeboezemd. Want toen Scipheer Symen en Jan die brouwer en Dirk die snijder en Comen Gerrit en Qua Jan en Oude Jan en Kleyn Heynrick en Thonys die goudsmit en Claes die cuper lang genoeg naar die vertooningen gekeken hadden, kregen ze lust zelf meê te doen; en zoo ontstonden de K a m e r s v a n R h e t o r i c a, waar zij langen tijd zich zeer meê vermaakten. Die Kamers begonnen omstreeks 1400 in Vlaanderen en Brabant en in den loop der 15e eeuw verrezen ze in de meeste Hollandsche en Zeeuwsche steden, en later ook in eenige steden buiten deze gewesten.

Tot de s p e l e n van poorters en dorpers behoorden 't balslaan, klootschieten, kegelen, klotsen, ringrijden, beugelen, boogschieten; maar bovenal was 't kaatsen geliefd. Wilden de Edelen voor hun onderzaten een volksfeest aanrigten, dan gaven ze hun een ‘kaatsbal’, dat wil niet zeggen, een enkelen bal maar een kaatspartij met al wat daarbij behoorde, natuurlijk ook een vrij gelag, en dan kwamen zij zelf ook de partij met hunne tegenwoordigheid vereeren, en hadden pret in de vrolijkheid der boeren. Want die middeleeuwsche Heeren waren, immers in ons Vaderland, inderdaad zulke tirannen en monsters niet, als waarvoor ze door sommige dichterlijke schrijvers uitgemaakt worden[1]. Ook van zulke feesten vindt men de aanteekening nog in oude rekeningen, b.v. in die van den rentmeester van Buren Ao 1469: ‘van den kaetsbal, die mijn gen. Here die gesellen gaff, dat si kaetsen solden, dat hij 't aensach om den tijt mede te verdriven’[2].

Maar van al deze spelen begon men in de steden, bij de toenemende bevolking en betimmering, al spoedig overlast te ondervinden; waarom men dan ook al in de vroegste keuren, even als in de latere, verboden vindt zich daarmeê binnen de vesten te vermaken. Het zou weinig moeite kosten, een lange lijst van voorbeelden te geven, doch die zou voor den lezer tamelijk vervelend zijn; - 't is genoeg op te merken, hoe juist het herhaald verbieden bewijst, dat het nimmer hielp, en het spelen op pleinen, straten en kerkhoven jaar uit jaar in zijn ouden gang bleef gaan.

Buiten de vesten werden die spelen gewoonlijk vrij gelaten, want men begreep, dat het volk zich toch ergens vermaken moest. Zoo veroorlooft Albrecht van Beijeren zijnen Brielenaars uitdrukkelijk ‘kaetsen ende den bal mitter colven te slaen buten der vesten ende scieten mitten

1) Vergl. *Nal. op mijne Amst.* bl. 139.
2) G.V. HASSELT, *Geld. maandw.* II D. bl. 186.

boge'[1]. Maar somtijds vindt men die spelen ook buiten de poorten verboden. Zoo werd in 1485 te Deventer het klootschieten en het beugelen op de Teuge en op de Marsch[2], en in 1510 te Amsterdam het schieten met bogen bij de Karthuizers en de Reguliers verboden[3]; omdat het daar overlast en schade veroorzaakte. Immers terwijl de Amsterdammers in 't geboomte bij de genoemde kloosters naar vogels schoten, beschadigden zij de daken en vensters dier gebouwen niet weinig, en 't was zelfs al gebeurd, dat de projectielen door de glazen in de kerk vlogen, terwijl de priesters de mis lazen.

De kloosterlingen klaagden heel dikwijls, dat zij door 't spelen bij hunne muren in hunne aandacht gestoord werden, waarom dan ook in de Amsterdamsche keuren der 15e eeuw het kaatsen, kolven, kooten, enz. in de Nes verboden werd. Men weet, dat die buurt weleer zoo vol kloosters was, dat het volk die ''t gebed zonder end' noemde. Evenzoo werd in 1463 te Leiden het houden van 'revetten' [dat zijn: dans- en speelhuizen], kaats-, kloot- of klots- en kegelbanen binnen tien roeden afstands van een kerk, klooster, gasthuis of eenig geestelijk gesticht verboden; behoudens dat elk op de openbare straat zou mogen kaatsen 'bi consent desghenen van diens huyse dat men kaetst'[4].

Overigens had men in de middeleeuwen buiten de steden doorgaans een open veld, dat tot de volksspelen bestemd was, waar oud en jong zich vermaken kon. Bij steden, die sterk in bevolking toenamen en telkens uitgelegd werden, zijn zij voor lang verdwenen; bij andere tot heden gebleven. Te Dordrecht, te Arnhem en in andere hoofdsteden was een Stads-kaatsbaan, en denkelijk ook in den Briel, waar nog een straat 'de Kaatsbaan' heet[5]. Te Brugge was in de 15e eeuw een ruime plaats, die 'de groote caetspele' genoemd werd; of 't een gebouw of een open veld was, weet ik niet. Aan de Haarlemmers bewees Hertog Albrecht in 1390 de bijzondere gunst hun een speelveld ten geschenke te geven, en wel 'de Baan', een ruim veld, even buiten de stad, tusschen den Grooten en den Kleinen Houtweg gelegen, 'tot eenen speelvelde' om daarop te gaan 'spacieren, spelen, balslaan en recreatie te neemen' of als Ampzing rijmde:

> Te spelen op de Baen, met pijl of kloot of bal,
> Een yder dat hem lust en naer sijn welgeval[6].

Wel had de Hertog bepaald, dat die baan 'tot ewighen dagen' een

1) ALKEMADE, *Privilegiën van den Briel*, No. 46.
2) *Overijs. alm.* 1853, bl. 239.
3) Keur van 9 Dec. 1510.
4) Medegedeeld door den Heer H.D.J. van Schevichaven, te 's Gravenhage, naar een oud Hollandsch handschrift, berustende in het Britsch Museum (No. 8161 van de *Additional manuscripts*), deels op perkament, deels op papier, met een fraaije hand geschreven, en bevattende de Leidsche keuren van 1421 tot 1479.
5) *Nav.* XIX D. bl. 372.
6) *Beschr. ende Lof der Stad Haerlem*, bl. 92.

speelveld blijven moest ‘sonder enich ander oirbaer daer op te doen’; maar die eeuwigheid duurde niet langer dan tot de regeering van Koning Lodewijk. Toen deze het paviljoen *Welgelegen* kocht, vond men er geen zwarigheid in hem ook ‘de Baan’ af te staan.

Dat de burgers even groote liefhebbers van het d o b b e l s p e l waren als hun ‘edele’ landgenooten, is natuurlijk, want zij waren ook zonen der Germanen. De dobbelscholen (dit waren een soort van speelbanken) leverden dan ook aan hen, die ze hielden, groote voordeelen op, en daarom werden ze oudtijds, in sommige steden van 's Graven wege, in andere van Stads wege, verpacht of verhuurd; en weêr in andere streng verboden, als te Amsterdam in 1395[1]. Maar 't verbieden hielp weinig; verdreef men ze uit het openbaar, dan verborgen zij zich in de sluip-hoeken[2]. Dat die dobbelscholen werkelijk tot de volksvermaken behoorden, blijkt hieruit, dat zij dikwijls met andere vermakelijkheden te zamen werden verpacht of weggeschonken. Zoo gaf Jan van Beijeren in 1424 aan Arent Poirtier voor zijn leven ‘die dobbelschool, dat quaecbort, die rolbanen mit den cloten [klotsbanen] en die keybanen [keyl- of kegelbanen] te Middelburg, om die te gebruiken en te verhuren, gelijk anderen datzelfde regt vóór hem gehad hadden. En te Alkmaar was de schutterij met de dobbelschool, het kwaakbord en de klootbaan bevoordeeld, wat echter niet langer duurde dan tot 1412, toen de Stad haren schutteren andere inkomsten toelei[3].

Nu zou alweder niets gemakkelijker wezen, dan een aantal bladzijden te vullen met uittreksels uit keuren van de 14^{e} en 15 eeuw, uit al de steden der verschillende gewesten van ons Land, waarin men zou kunnen lezen, wat er al verboden werd op een boete van zooveel pond, of van zooveel duizend steenen voor den stadsmuur, of op straffe van aan de kaak te staan, of, als te Leiden, ‘een ure lanc ghesloten opten blaeuwen stien’. Maar ik weet, dat de lezer het liever niet leest, en 't heel goed vindt, dat ik die pleizierige lektuur maar voor mij zelf houd; terwijl de liefhebbers in elke stad de gelegenheid vinden om in de origineele keurboeken zelf te gast te gaan. Ik zal 't dus maar met drie algemeene opmerkingen afdoen.

1°. Schier in alle keuren, waarin 't dobbelen verboden werd, is het ‘scyfspel’ of ‘scaken ende scyfspel’, of ‘scaken, scyfspel ende quairten’ vrijgelaten. Men maakte namelijk onderscheid tusschen spelen, waarbij winst en verlies alleen van den ‘werpval’ der dobbelsteenen afhingen, en die, waarbij het oordeel en het verstand van den speler geoefend

1) *Handv. van Amsterdam*, bl. 115.
2) Vergl. mijne reeds aangehaalde vertelling in de *Aurora* 1868, bl. 79.
3) BOOMKAMP, *Alkm.* bl. 10.

werden; de eersten werden als ‘boeverie’ veroordeeld, maar de laatsten door theologanten en juristen niet ongeoorloofd geacht.

2°. In verschillende steden vindt men bij 't verbieden van 't dobbelen een opmerkelijke uitzondering gemaakt. Wanneer de Graaf of Hertog of zijn vrouw of zoon in de stad was, mogten alle menschen dobbelen zooveel zij wilden: wel een klaar bewijs, dat dobbelen een volksvermaak was.

3°. In vele steden werd het dobbelen, om het sekuur tegen te gaan, den poorters niet slechts binnen de vrijheid, maar ook een mijl in de rondte verboden, en zelfs ieder, die er naar gekeken en 't niet verklikt had, met straf bedreigd. En hadden nu al die keuren maar wat geholpen; maar eilacy! elke latere vertelt dat de vroegere niet nageleefd zijn. Zelfs als men Schout en Burgemeesteren nog een aparten eed liet doen, dat zij deze of gene keur streng zouden handhaven, ging 't nog zoover 't voeten had, - waarvan wij later wel eens een voorbeeld ontmoeten zullen.

Het K w a a k b o r d (Quakelbord of Queekbret) dat ik zooeven noemde, houdt men voor 't zelfde als het latere Tiktakbord, en 't was op de eene plaats verboden, op de andere geoorloofd, somtijds echter alleen gedurende de kermis. De Ambtman van Maas en Waal verpachtte in 1403 het regt om ‘tusschen Maese ende Waele’ op de dorpen, waar 't kermis was, het kwaakbord te zetten aan zekeren Wouter van Nijmegen voor vijf gulden[1]. Ofschoon te Amsterdam reeds in 1395 door Hertog Albrecht geordonneerd was, dat niemand ‘tot gheenen tijden heymelick oft openbaer in geenre wijs’ kwaakborden of dobbelscholen houden mogt, en dit o.a. in een keur van 1508 nog eens herinnerd werd, omdat ‘sulx niet gelaten en werd’[2], zoo werd evenwel den ‘schoutedienaren’ toegelaten, gedurende de kermisdagen ‘openbaerlick quaeckborden toe te stellen ende dobbelschoelen te houden’; maar niet langer dan tot 1547, toen 't hun verboden werd[3]. Te Leiden hadden ook ‘die scouteknechten’ het kwaakbord of ‘die quake’, maar 't geheele jaar door. Dat ding stond op 't stadhuis, en de dobbelaars konden er soms zoo'n heidensch geweld maken met ‘gevechte ende zweeringe’, dat is: met vloeken en slaan, dat het den Heeren begon te hinderen en zij er ook in 1547 een eind aan maakten door ‘die quake’ weg te doen nemen, en den schoutsdienaars elk twee pond tot schadeloosstelling te geven[4].

In 't s c h a a k - e n k a a r t s p e l e n volgden de burgers den Adel ook al spoedig na. Een soort van kaartspel, dat Hertog Albrecht en zijn vrouw gaarne speelden, en dat ook aan 't Hof te Brussel gespeeld werd, heette

1) G. VAN HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 185.
2) *Handv. van Amst.*, bl. 115 en 506.
3) Dr. P. SCHELTEMA, *Amstels Oudheid*, III D. bl. 256. WAG. *Amst.* II D. bl. 418.
4) *Navorscher*, XIII D. bl. 173.

zeilen[1]; maar dit schijnt een vrij grof spel geweest te zijn, en toen 't ook onder de burgers in trek kwam, werd het, even als het 'craybecken', verboden. Een Alkmaarsche keur tot voorbeeld: 'Soo en moet men met gheen kaert-spel spelen, noch seylen noch cray-becken binnen der Vrijheydt bij drie pondt[2]. In andere gewesten schijnt het kaartspelen later in gebruik te zijn gekomen dan in Holland. In 1442 was 't aan 't Geldersche Hof[3]; en in 1463 te Deventer in de 'wijntaveernen'[4]. -

Het zitten in de herberg was in de middeleeuwen een waar volksvermaak, en er werd in dien tijd ook nog geen kwaad in gezien. Had iemand vrij af, dan ging hij naar de herberg om zich wat te verlustigen. Een vrouw geeft den knecht een vrijen dag; zij telt hem zijn 'zomersche dachuere' in de hand, geeft hem nog 'een vinne vleesch' toe, en zegt:

> Gaet, zoect gheselscap ter taveerne.

En hij ijlt er vrolijk heen met den uitroep:

> Adieu! ic wil gaen soecken de ghilde![5]

dat wil zeggen: 'vrolijke makkers', die in de herberg altijd te vinden waren. Maar 't vermaak, dat in de herbergen te genieten was, bestond toen niet enkel in drinken en spelen; daar was ook veel belangwekkends te zien en te hooren, ja veel te leeren zelfs. Daar kwamen vooreerst allerlei kunstenaars, zoowel die grappen vertoonden als die muziek maakten; daar kwamen vreemde kramers, die zeldzame en kostbare dingen uit vreemde landen meêbragten; daar kwamen alle reizende vreemdelingen, en de menschen, die toen nog 'geen Nieuwe Tijdingen, geen Boekzaal en Merkuuren[6]' te lezen kregen, hoorden van hen nieuwstijdingen en reisontmoetingen verhalen, en vreemde landen en zeden beschrijven, en zoo was in de middeleeuwen het bezoeken der herbergen ook al een middel tot ontwikkeling en beschaving en vermeerdering van kennis.

In geen herberg te mogen komen was een straf, die somtijds door den regter wegens eenig misdrijf werd opgelegd. Nog in 1595 werd te Zutfen een burger, die een der regeeringsleden beleedigd had, veroordeeld in geen gelag te mogen komen, waar een der Heeren van de Wet zich bevond[7]. Wat tevens bewijst, dat het toen volstrekt niet gemeen was, in of voor een herberg te zitten. En wie de *Castalia* van 1867 gelezen heeft, zal zich herinneren, hoe Mr. J. van Lennep, op een mooijen voorjaarsdag in 't laatst der 15e eeuw, de Amsterdamsche Heeren met den Stads-secretaris er bij, voor de herberg *het Coomens Welvaren* aan den Schreijers-

1) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* II D. bl. 106, 107.
2) *Kron. v. Alkmaar*, bl. 535.
3) G.V. HASSELT, *Geld. maandw.* II D. bl. 294.
4) *Overijs. alm.* 1853, bl. 239.
5) CORN. EVERAERT, *Esbatement van de Vigilie*, 1526.
6) JAKOB ZEEUS, *Gedichten*, bl. 392.
7) NIJHOFFS *Bijdr.* VII D. bl. 169.

hoek, rondom een tafel gezeten, een gesprek laat voeren over de historie van den dag.

Dat overigens de d r i n k g e l a g e n in de middeleeuwen een eerste plaats onder de volksvermaken innamen, behoef ik naauwelijks op te merken; maar daarvoor behoefde men juist niet naar de herbergen te gaan. Zij werden, zoo dikwijls er maar aanleiding toe was, aangerigt in de woningen van Grooten en geringen, van poorters en dorpers, zoowel onder vrouwen als mannen, in de kloosters en in de gildekamers, op de stadhuizen en in de bijeenkomsten van Heemraden. En zoo de Tempeliers in hun tijd er den roem van hebben gehad, is het toch zeker, dat duizenden van allen rang en stand geijverd hebben om hun dien roem te betwisten, - de Rederijkers niet het minst, die er den bijnaam van *kannekijkers* meê verwierven.

G a s t m a l e n kwamen bij alle gelegenheden te pas, dit weten wij[1]; en hoe ze ook in naam verschillen mogten, ze kwamen toch allen op hetzelfde neêr - eten; en ze hadden alleen één doel - vermaak.

't Was van ouds een algemeen gebruik, dat wie ter feestmaaltijd genoodigd werd, iets uit eigen keuken en kelder daartoe bijdroeg. Men kwam niet, gelijk Warenar bij zijn Trijnnicht[2], om zich ten koste van een ander te goed te doen, maar alleen om 't vermaak. ‘Hoe meer zielen, hoe meer vreugd’, zei men, en hoe meer gasten, hoe rijker tafel, want elk bragt het zijne meê. En dat men aan dat gebruik veel waarde hechtte, blijkt uit het volgende geval.

In 1374 was een Gentenaar, die Jan Wierix heette, op een verjaarpartij gevraagd, en hij liet daarom een groote, overheerlijke pastei bakken, die het pronkstuk van de tafel moest zijn. In den morgen van den feestdag zond hij zijn dienstmaagd met de pastei naar het huis des maaltijds. Maar ziet - onderweg ontmoette de meid juist weêr dien Arent van der Oest, een heel ondeugende knaap, die haar altijd kussen wilde. - ‘Voorzigtig Arent!’ riep ze nog, ‘ik draag een groote pastei’. Maar ja wel, dat hoorde de wilde vrijer niet eens; hij viel 't meisje om den hals en de pastei op straat. Tot overmaat van ramp waren er juist een paar groote honden in de buurt, die er niet veel van over lieten.

‘Zeg maar, dat ik 't gedaan heb,’ zei Arent; maar 't meisje zei, toen ze t'huis kwam, niets.

Jan Wierix keek vreemd rond, toen hij aan tafel gezeten, zijn pastei niet zag. De meid werd geroepen; - en, ach ja! 't hooge woord kwam er nu uit - Arent had het gedaan.

‘Dat zal hem duur te staan komen!’ zei Jan Wierix, en bragt zijn

1) Vergl. mijne *Gilden*, 5e hoofdstuk.

2) II Bedr. 1e Toon.

beklag voor de Schepensbank. En nu werd Arent door Schepenen van Gent tot de volgende straffen veroordeeld:

1°. in plaats van die ééne pastei er zeven te doen bakken, allen even groot en even lekker als de verongelukte geweest was;

2°. die zeven pasteijen, op zijn kosten, door zeven stadsboden te laten brengen aan 't huis, waar de verongelukte pastei had moeten zijn;

3°. zelf aan 't hoofd van die pasteijen-processie te gaan, en den huisheer opentlijk vergiffenis te bidden voor de stoornis, die hij in 't feest veroorzaakt had; en

4°. tot penitentie voor zijn dartelheid en meisjesplagen een bedevaart te doen naar *St. Magdalena ter spelonke*.

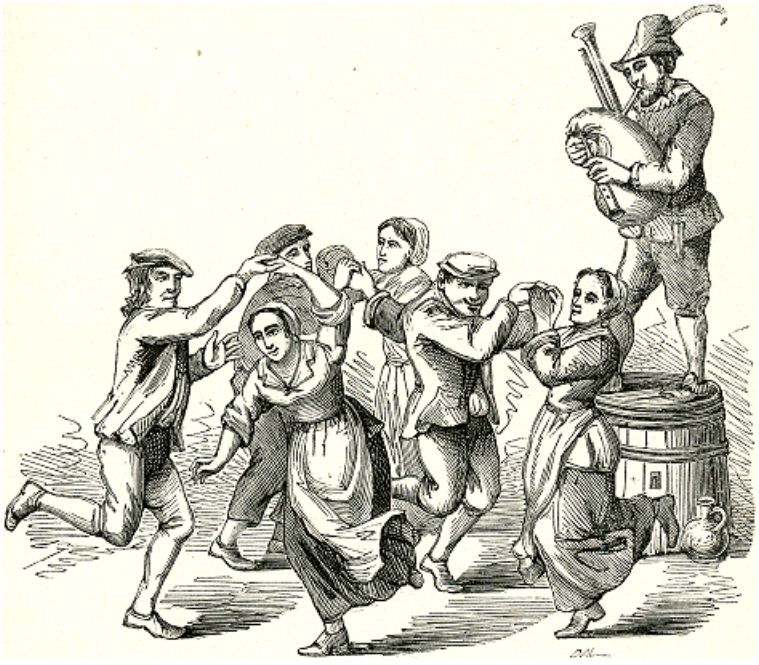
Tot de feestelijke vermaken behoorde ook reeds het illumineeren en het afsteken van vuurwerk. Het eerste kende men al in de 13e eeuw; men illumineerde de huizen toen op drieërlei manieren: met flambouwen, met lantarens, of met kaarsen voor de vensters. Het vuurwerk komt een weinig later, want niet lang nadat het buskruit bij het krijgswezen was ingevoerd, werd het ook reeds tot vermaak aangewend; - wat volstrekt niet te verwonderen is, daar de Chineezen, die 't uitgevonden hebben en de Indiërs en Arabieren, die 't lang vóór ons hebben gekend, er ook voor vuurwerken al vroeg van gebruik hebben gemaakt. Met de kennis aan 't buskruit kwam dus tevens die aan 't vuurwerk afsteken tot ons, en al in de 14e eeuw doorkliefden nu en dan de vuurpijlen hier de lucht. In de eerste helft der 16e eeuw maakte men al groote vuurwerken, gelijk b v. te Antwerpen in 1549, Adam en Eva in 't Paradijs; en zulk een kunststuk noemde men toen een ‘Nachtspektakel’. Evenwel had men het toen nog niet verder gebragt in de kunst, dan tot het maken van houten figuren, die van binnen hol waren en waar pijpjes met kruit doorheen liepen, zoodat het vuurwerk alleen bestond in 't uiteenbarsten en 't verbranden dier houten figuren, maar wat toen al voor heel ‘wonderlijck’ gold. In den tijd van Karel V werd er al veel meer buskruit gemaakt dan vroeger, 't werd goedkooper, en daarom konden er toen ook grooter vuurwerken gemaakt worden. Maar vóór de 16e eeuw was 't kruit nog te duur, en dit was ook met de kaarsen en olie 't geval, en daarom deed men 't nog in de 15e eeuw bij de meeste gelegenheden maar met brandende pektonnen af, die voor vuurwerk en illuminatie tevens golden.

Zang, dans en muziek waren zeer geliefde vermaken in de middeleeuwen. Nooit zijn de Nederlanders zanglustiger en muzikaler geweest dan toen, en wel bepaald van de 14e tot de 16e eeuw. Zingen moesten ze, al hadden ze ook een valsche stem, en geen 't minste muzikaal gehoor. ‘Kan je 't zoo mooi niet als de leeuwerik en nachtegaal’ zei Thomas a Kempis, ‘zing dan maar als een raaf of een kikker, maar doe 't wat

zachtjes'. En in de muziek waren ze zoo verbazend knap, dat de Duitschers zelfs er lof van spreken[1].

Vreemde muziektroepen waren bovendien steeds welkom in onze steden; hoe meer vrolijkheid hoe liever. En de Regeeringen dier steden achtten de muziek zoo onontbeerlijk voor hunne burgers, dat zij stadsmuzikanten aanstelden, te Nijmegen b.v. drie[2], maar te Amsterdam zes. Indien eens iemand een lijst maakte, waarop alle steden met het getal harer stadsmuzikanten voorkwamen, zou men op eens in staat zijn een oordeel te vellen over den graad der muzikaliteit van de bevolking dier steden, en wat zou dat een allerbelangrijkste bijdrage voor de Statistiek zijn! Nog na 't midden der 17e eeuw werden te Amsterdam alle dagen tusschen elven en twaalven, tot vermaak der wandelaars op den Dam, uit de vensters van 't stadhuis 'verscheyde muzikale stukken' gespeeld[3].

Dansen was in de steden een zeer geliefd volksvermaak, en de danshuizen en danskamers werden druk bezocht, en waren toen volstrekt niet gemeen. De stad Arnhem liet in 1426 zelf een 'danshuus' bouwen met zitbanken in de rondte en een zoldertje, daar de speellieden opstonden[4].

1) Vergl. Prof. W. MOLL, *Kerkgezang in Nederland*, bl. 5-8 en 23.
2) *Geld. Volksalm.* 1843, bl. 10.
3) M. FOKKENS, *Amst.* bl. 146.
4) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* IV D. bl. 171.

Op de dorpen was een doedelzakblazer op een leêge ton staande voldoende om 't jonge volk tot een rondedansje te lokken[1]. Een zeer populaire, maar geen Hollandsche voorstelling der boerenvreugd was die van Gerrit den speelman met een troep dansende boeren en den pastoor in hun midden. Op kannen van Keulsch aardewerk komt die dikwijs voor, en men vindt ze ook wel in hout gesneden op kastjes of kistjes. Gewoonlijk staat er een plat-duitsch rijmpje bij, dat meestal zeer verminkt en soms onleesbaar is. De beste lezing is medegedeeld in het *Boek der Opschriften* bl. 348, maar de inhoud leert ons niets anders, dan dat Gerrit dapper blazen moet, dat de boeren springen als razenden, en dat de pastoor zijn kap en koorkleed verdanst.

Die razende boeren doen ons ook aan de ‘danswoede’ denken, die in de middeleeuwen heerschte, en Duitschland, Frankrijk, België en ook ons Land bezocht heeft. Vooral heeft zij te Utrecht geheerscht[2].

‘'t Was een kluchtige dolligheid,’ zegt Slichtenhorst. ‘Men sagh manluyden en wijven, twee aan twee, dansen, singen, huppelen, en malkander vriendelijk omarmen’[3], en de woede sloeg van 't eene gewest naar 't andere over. De kronijkschrijvers wisten niet regt of het ‘een hoop bedrieghers was oft eenighe tooveraers’; de geneeskundigen zeiden, dat ze niet tooverden maar betooverd waren, de wijsgeeren oordeelden, dat ze ‘alle beseten waren van den viant’ (zoo noemden zij met allen eerbied den duivel); en de godgeleerden verzekerden, dat de heele historie niets anders dan een ‘regtveerdige straffe des hemels’ was. Niemand zal dit dansen voor een volksvermaak houden, maar elk wel weten, dat het een ellendige ziekte was; toch is het niet te ontkennen, dat het dikwijls al 't voorkomen van 't eerste had. Immers wie, zoo als eens te Utrecht, een paar honderd menschen op een brug zag dansen, al zingende.

Heer Sint Johan!
So, so! heu, och!
Heer Sint Johan,
enz.

kon ligt denken dat het kermis was.

De een noemt 't de St. Veitsdans, de ander St. Jansdans, ook St. Jans euvel; te Schoonhoven werd een man in 1469 tot het doen eener bedevaart veroordeeld, omdat hij zijnen buren ‘Sinte Jans evel’ toegewenscht had[4]. Er werden allerlei historietjes verteld aangaande den oorsprong der kwaal, meestal hierop neêrkomende, dat eens ergens een pastoor een vloek had uitgesproken over eenige lieden, die, in plaats van de mis te

1) Zie de afbeelding op de vorige blz. Zij is geteekend naar het ‘Dorpsfeest’ van David Teniers in het Museum Van der Hoop.
2) *Tijdschrift voor Gesch. Oudh. en Stat. van Utr.* 1835, bl. 327.
3) *Geld. Gesch.* bl. 157.
4) *Nav.* XI D. bl. 229.

hooren, een rondje op 't kerkhof dansten, - van welken vloek de danswoede vervulling was. Doch er bestaat een andere legende, die de zaak in verband brengt met de vermakelijke processie der ‘springende heiligen’ te Echternach, en deze mag hier wel een plaats vinden.

In de dagen toen de Heilige Willebrord de abdij van Echternach stichtte, die eeuwen lang zoo beroemd geweest, maar, tot vreeselijke ergernis van alle oudheidminnaars, in onzen tijd een platteelbakkerij geworden is[1)], leefde te dier plaatse een jong muzikant, die Veit heette, en, daar hij heel lang en mager was, Lange Veit genoemd werd. Hij ging, omdat hij zeer vroom was, eens een bedevaart doen naar 't Heilige Land, en nam zijn vrouw, die natuurlijk ook jong en zeer schoon was, meê, omdat hij haar niet graag alleen t'huis woû laten. Maar hij wist niet, dat het Oosten een heel gevaarlijk land was voor jonge en schoone vrouwen. Pas was hij er, of de Saracenen overrompelden hem, en ontroofden hem zijn vrouw; hij zag haar nooit weêr. Maar in 't gevecht - want hij had zich dapper verdedigd - had hij een viool buit gemaakt, en hij merkte spoedig dat het een heel beste was; zoodat hij er meê op zijn kunst ging reizen en veel geld verdiende.

Na vele jaren kwam hij te Echternach terug. Zijn broêrs hadden ter deeg het land, toen zij hem zagen, want zij wilden de erfenis niet met hem deelen, maar besloten hem te laten ophangen. ‘Waar is je vrouw gebleven?’ vroegen ze. ‘Die hebben de Saracenen mij ontroofd,’ zeide hij. ‘Dat lieg je,’ hervatten zij, ‘je hebt haar vermoord!’ - En zij gingen hem aanklagen voor 't geregt. De regters vonden die zaak heel duister, en eischten een Godsoordeel; de Lange Veit moest zijn onschuld door een tweegevecht bewijzen. Maar een vechtersbaas was hij niet, en lag gaauw onder. Nu was zijn schuld bewezen, en de galg zijn lot. Uit liefde voor de kunst verzocht hij, dat men hem vergunnen zou, op de ladder van de galg voor 't laatst eens een deuntje te mogen spelen; en 't werd hem toegestaan. Pas ging zijn strijkstok over de snaren of hij betooverde allen, die daar op den galgeberg stonden; hij maakte hen beurtelings aandoenlijk en blij, en ging toen in zulke plegtige toonen over, dat allen knielden en baden. En op eens, als of hij op een bruiloft was, speelde hij den vrolijksten deun, dien ze ooit gehoord hadden, en allen begonnen te dansen: mannen en vrouwen, grijsaards en kinderen, zelfs de regters; en de beul klom af, om meê te dansen. Nu had Lange Veit het spel gewonnen. Al vlugger ging zijn strijkstok, al wilder werd de dans. De menschen dansten door dik en dun; ze werden duizelig en dol; ze zagen niets meer, ze wisten niets meer; ze hoorden slechts en ze sprongen; 't ging als een draaikolk in de rondte, en wie er bij neêr viel werd meêgesleept. Nu klom Veit ook de ladder weêr

1) *Aardbol*, IV D. bl. 27. P.H. WITKAMP, *Handb. der Aard.* bl. 163.

af; al spelende stapte hij door den kring en verwijderde zich langzaam; een kwartier later hoorde men zijn muziek nog, maar hem zag niemand meer. Echternach zag hem nooit weêrom. De heele troep danste nog en bleef dansen tot aan den avond; toen ging elk doodmoê naar huis, behalve de ontaarde broêrs van Veit. Zij konden niet uitscheiden, maar dansten den nacht door, en den volgenden dag, en bleven dansen een heel jaar lang zonder eten, drinken of slapen. Toen kwam tot hun geluk de goede bisschop Willebrord daar, die een kruis over hen maakte, en hen van de danswoede verloste, waarop zij 't kwaad beleden, dat zij jegens hun broeder bedacht hadden. Later, zegt de legende, keerde die ellendige plaag van tijd tot tijd terug. Of de menschen St. Veit al aanriepen of St. Jan, 't baatte niet; 't was een kwaal om zich dood te dansen. 't Best hielp nog een gebed op 't graf van St. Willebrord. Daarom stroomden de bedevaartgangers bij duizenden naar de Abdij. En de Echternachers waren daar zoo blij om, dat ze er een eigenaardige processie voor instelden - die der ‘springende heiligen’, welke nog jaarlijks op den tweeden Pinksterdag gevierd wordt. Allen, die er aan

deel willen nemen, worden in acht kompagniën verdeeld, ieder met vaandels en muzikanten voorop: 1° de kleine jongens, 2° de jongelingen, 3° de mannen, 4° de grijsaards, 5° de kleine meisjes, 6° de maagden, 7° de moeders, 8° de grootmoeders. Allen staan drie in 't gelid, en geven elkaâr de hand; en zoodra de muziek begint, beginnen ook de sprongen - twee sprongen vóóruit en de derde weêr achteruit. En zoo gaat het eerst de heele stad rond, en daarna de zes en vijftig trappen van de kerk op.

Keizer Jozef II, die zeer ijverig in 't hervormen en afschaffen was, wilde ook dit oude volksvermaak afschaffen, - maar kon 't niet gedaan krijgen. Keizer Napoleon, nog grooter dan Jozef, zond zijn gens d'armes om den dans te beletten. Maar - 't was of de betooverende viool van Lange Veit hun op nieuw in de ooren klonk - de gens d'armes moesten zelf meê dansen. In 1814 bedroeg het getal dansers nog meer dan tienduizend; maar sedert 1839, toen de reliquiën van den H. Willebrord van Echternach naar 's Gravenhage zijn getransporteerd, is het aantal jaarlijks minder geworden[1].

Ten slotte nog een paar woorden over de k i j k v e r m a k e n , die natuurlijk velerlei zijn; - ik zal er hier slechts drie noemen.

't Vermaak van te zien goochelen viel zeer in den smaak der middeleeuwers; maar de goochelaars hadden toen wel op te passen, dat zij geen al te verbazende toeren deden, want dan werden ze voor toovenaars uitgekraaid, en de stad uitgegeeseld. Zekere Ghijsens, die in 1470 te Nijmegen zijn kunst getoond, maar de voorzigtigheid uit het oog verloren had, mogt zich gelukkig achten dat hij heelhuids gebannen werd[2].

Het tweede kijkvermaak, dat ik noemen wil, is het zien van vreemde dieren. Thans legt men er zoölogische tuinen met mooije gebouwen voor aan, waar men binnen een half uur alle werelddeelen rondwandelen kan; - toen voelde men zich al heel gelukkig als men eens, bij een bijzondere gelegenheid, één enkel beest in een kist op een stellaadje of in een houten loots te zien kon krijgen. In 1484 was te Amsterdam een levende olifant te zien, en de eigenaar verdiende er veel geld meê. Maar 't was een korte vreugd. Toen het dier te Muiden zou worden ingescheept, om naar Utrecht te varen, ging men daarbij zoo onhandig te werk, dat de olifant in 't water viel en verdronk[3]. En Adriaen Coenenzoon van Schilperoort, de schrijver van het *Visboek*, ging in zijn jeugd, d.i. in 't begin der 16e eeuw, ‘een kalkoetschen haen’ kijken voor een oortje.

Het hoogste kijkvermaak, dat er te genieten was, bestond in 't zitten

1) COLLIN DE PLANCY, *Legendes des Artistes*, p. 143-162. - *Aardbol*, IV D. bl. 28.
2) *Geld. Volksalm.* 1843, bl. 11.
3) Dr. P. SCHELTEMA, *Amstels Oudheid*, bl. 9.

op den top van den toren zijner stad, en men vond het oudtijds een heele aardigheid daar met een gezelschap bijeen te zijn. Zoo zaten de Amsterdammers op hun ouden stadhuistoren, die vóór 1615 een mooije spits had,

> En van wiens trans men flaeu den Dom van Uytrecht sagh
> Bij klaar en helder weêr[1].

Te Delft zat op Hemelvaartsdag in 't jaar 1479 's namiddags een gezelschap op den toren der Nieuwe kerk, waarbij ook een wilde jonge meid, die, Meins heette, de dochter van Willem Pennincsac; - een naam, die, in 't negentiende-eeuwsch overgezet, Willem Geldsak luidt, en dus zeker een rijk man aanduidt. Hoe dit zij, iemand van 't gezelschap liet iets vallen, en Meins, niet bedenkende waar zij was, vloog ijlings op om het te grijpen, maar schoot hals over hoofd van boven neêr. Wie nu dien Delftschen toren wel eens bekeken heeft, zal zich herinneren, dat er tusschen den eersten en tweeden omgang vier kleine torentjes oprijzen. Een van die torentjes redde Meins het leven; want midden in haar val bleef ze er met haar rokken aan hangen. Gelukkig was men spoedig met ladders en touwen bij de hand; Meins werd er afgehaald, dronk eens voor den schrik, ‘ende ginck ongequetst mitten anderen geselscap t'huis[2].

Vierde hoofdstuk.
Over de Volksvermaken na de Kerkhervorming.

't Strenge Calvinismus was den volksvermaken vijandig. Dat het ‘onnutte superstitiën, dronckenschap ende brasserijen’ te keer ging was prijselijk, maar dat het in zijn sombere gestrengheid alle wereldsche vermaken zonde noemde, was dwaas. Als de menschen zich in de wereld niet mogen vermaken, eilieve, waar moeten zij het dan doen?

Zoo was de geest der Hervorming niet; 't was de nabootsing van 't rigorisme des Geneefschen Censors.

De overlevering weet te verhalen, dat in de dagen van den hevigsten Calvinistischen ijver menig Stadsbestuur den geheelen Zondag de poorten gesloten hield, om den burgers te beletten naar buiten, en hen te dwingen

1) *Gijsbrecht*, V Bedr. 1e Toon
2) BOITET, *Delft*, bl. 233.

ter preek te gaan. Een aardige tegenhanger van hetgeen in 't midden der 16e eeuw gebeurde, toen de hagepreek in gang was, en men de poorten sloot om de menschen uit de preek te houden. Maar, voegt de overlevering er bij, de burgervaders bereikten hun oogmerk niet: de kerken bleven leêg, de kroegen zaten vol[1]. Zoo het al heeft plaats gehad, twijfel ik toch of deze explicatie wel de ware is, en of dit poortsluiten, wel altijd uit vromen ijver geschiedde. Het blijkt uit een aantal vroegere en latere ordonnantiën, dat de stedelijke regeeringen steeds het tappen buiten de steden poogden te weren, niet uit kerkschheid, en niet uit afschaffingsijver, - maar om 'de excysen'. Gingen 'de jongkmans ende ghesellen' buiten drinken, dan teerden zij goedkooper, maar de stads-kas profiteerde er niet van. Hielden nu de burgervaders de poorten gesloten, en zaten daardoor de kroegen binnen de stad vol, dan bereikten zij hun oogmerk juist!

In 't laatste gedeelte der 16e eeuw - ik heb dit elders reeds opgemerkt[2] - had er, natuurlijk 't eerst in de groote steden van Holland, die in alles den toon gaven, een verbazende omkeering plaats in den smaak, den geest en de denkwijze, in de begrippen, zeden en gewoonten, ja, in 't gantsche leven onzer voorouders. Die groote verandering was zeker voor een goed deel toe te schrijven aan de veranderde geloofsbegrippen en voor een ander deel aan de veranderde staatsinstellingen; maar voor een veel grooter deel nog aan de snelle ontwikkeling van handel en welvaart, en aan den toevloed van vreemdelingen. Het Holland van 1600 was al een geheel ander dan dat van 1580. Nieuwe manieren en andere zeden en gewoonten drongen meer en meer door, en wie met het intreden der 17e eeuw nog de oude manieren en gebruiken aanhielden, waren toen reeds antiquiteiten geworden; en in de volgende twintig jaren ontwikkelde zich die zeden-verandering al meer en meer en breidde zich steeds in wijder kring uit.

Niets kon zich aan dien alles veranderenden invloed onttrekken - ook de spelen en vermaken niet. Wel bleven die uit het voorgaande tijdperk nog in zwang, maar vele werden, eerst door de aanzienlijken en vervolgens ook door den gegoeden burger, als gemeen beschouwd en aan de bevolking der achterbuurten overgelaten. Want wat vóór dertig jaren Dr. J.H. Halbertsma opmerkte, dat 'de hoogere standen der maatschappij het eerst de nationale gebruiken afleggen, al ware 't slechts om zich daardoor van de minderen te onderscheiden, maar dat zij 't langst blijven hangen bij kleine burgers en kinderen, die deze drijfveer niet kennen, en bovendien in die gebruiken een vermaak aantreffen, dat hun voldoet'[3], - was in 't laatst der 16e eeuw al evenzoo. En

1) Vgl. Mr. J.B. Baron VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW, *Onze Vermaken*, bl. 15.
2) *Amst Klein.* bl. 49.
3) *Overijs. Alm.* 1840 bl. 163, 164.

Breêro, die in zijn tijd er precies over dacht als Halbertsma in den onzen, liet een oude minnemoêr er over zuchten:

> 't Is jammer, alle goe benieren [*goede manieren*] raken of!

Wilt gij weten, welke vermaken in 't laatst der 16e eeuw in de mode waren? Kaatsen en klotsen in de eerste plaats, en vooral op de zondagen. 't Werd bij plakkaat van de Staten van Zeeland in 1583 verboden[1)], en zoo als daar was 't overal. Maar behalve in de kaatsbaan - waar men zelfs de Heeren van de Wet ging zoeken als men hen noodig had, - vermaakte men zich met jagen, visschen en uit zeilen gaan, dansen, zingen en muziek maken, rederijken, schermen en kaartspelen. Hoor slechts hoe Symen sonder Soeticheydt er zich op beroemt:

> Ick vaer alle daeghs met de weyschuyt in 't velt
> Ick ken moytjens seylen met jachten en schuyten,
> Ick ken gheweldich slaen op harpen en op luyten,
> Ick ken netgens dangsen en lustich springhen,
> Ick ken reyn rederijcken en vervaerlijcken singhen,
> Ick ken schermen alsoo wel as Pieter Brack,
> Ick ken behendich en fray speelen uyt den aes-sack.
> In 't groote huys-boeck ben ick dapper ervaeren,
> Ja siet mij vrij aen, de Bijbel van 52 blaeren
> Die heb ick op mijn duym.

Zoo algemeen was toen het kaartspelen reeds, en niet alleen bij de burgers maar ook bij de boeren. Een boer uit de Veenen, die te Amsterdam bij ‘Miester Gorus’ zich liet ‘barbieren,’ roemde er op:

> Me vaer zaliger plech me alle ding mit de kaert te leeren.
> Wil je eens een roemsteeckje of een gefthumtje[2)], ick kant van beyts,
> Negen blaetjes, een Gelders troefje, of langsknechten, of bockslaen, of op sijn Leyts[3)]?

De vermaken der gegoede burgers namen in de eerste helft der 17e eeuw zeer toe in pracht en cierlijkheid van vormen, zoo als de optogten der schutterij op kermis, het tooneel, de zeilpartijen, de harddraverijen, het spelerijden, de narresleeden, enz. Het gemeen vermaakte zich, vooral des zondag-morgens, voor de stadspoorten met kaatsen en dobbelen. En dit laatste gaf dikwijls tot vrij wat ongeregeldheden aanleiding, ja tot ‘bloetstortingh en doodtslaghen’, zegt Breêro[4)]; maar hoe dikwijls de ‘schoutendienders’ of de ‘soldaten van de stad’, die de wacht aan de poort hielden, die dobbelaars wegjoegen of pakten, zij kwamen altijd terug.

Ondanks al de stemmige deftigheid, die wij der 17e eeuw gaarne toeschrijven, was het destijds in onze groote steden, en vooral te Amsterdam, op zon- en feestdagen, toch vrij wat levendiger dan velen meenen. Kaatsen, dansen en allerlei spelen, zoowel voor als na den middag; komedievertooningen en schermpartijen, met trommelen voor de deur om

1) Groot-Placaet-boeck I D. bl. 353.
2) Is dit woord gemaakt van: *geeft hem?*
3) BREÊRO, *Klucht van een Huysman en een Barbier*.
4) *Sp. Brab.* III Bedr. 4e Toon.

de voorbijgangers te noodigen binnen te treden, - dikwijls waren 't vreemde troepen, ‘Engelsche of andere uytlandtsche,’ met danseressen, ‘die draeyden als een tol,’ wat toen heel merkwaardig gevonden werd[1]. En daardoor werden die zeventiende-eeuwers dikwijls verlokt, in plaats van ‘tot het hooren van Godes heylige woort,’ naar de gezegde komediën en schermscholen te gaan; en 't hielp al heel weinig of Mijne Heeren van den Gerechte die ‘lichtvaerdicheyt ende ijdelheyt’ verboden op de boete van een daalder[2].

Overigens werd het uitgaan op Pinksteren destijds niet alleen volkomen vrijgelaten, maar zelfs aangemoedigd; - bij de ordonnantie van 1608 op 't wagenveer van Amsterdam op Haarlem wordt niet alleen, naar oud gebruik, gedurende de kermissen der beide steden het veer vrij gesteld voor ieder, maar ook op Pinksteren vier dagen lang[3].

En wil men weten, wat de dagelijksche vermaken der jongelui van dien tijd waren? Velen liepen dagelijks in de herbergen, om ‘een rosenobel te verrosesolissen[4] en vertabacken,’ en ‘een pasdysje, een trocentje, een ticktackje of een verkeertje’ te spelen. Maar een ander zei:

> Ick ga al so lief in een kaetsbaen en hael een warm lijf,
> Dat komt soo nauw niet, al verspeul ick hondert gulden vier, vijf.

‘Wat een blaas!’ riep een derde,

> maer ick rij liever te paert,
> Een cingeltjen eens om, dat is noch de moeyten waart.

Want het p a a r d r i j d e n behoorde toen reeds tot de dagelijksche vermaken der welvarende burgers, en zij hadden toen ook hun maneges of ‘piqueurplaetsen’ al. Te Amsterdam was er, vroeg in de 17e eeuw, een gebouwd bij de Blaauwbrug.

En terwijl de heeren zich daar vermaakten, hadden de juffrouwen (die men nu ‘mevrouwen’ zou noemen) haar k r a n s j e s , waar ze land en zand aaneen babbelden. Daar wist de Drossaart Hooft van te spreken:

> Gans zakkerlijsjes! daer gaen zukke tollen om.
> Tweemael ter week leest men er van bladt tot bladt
> De Courante nouvellen uit de vier hoeken van de stadt.

En als de dames alle nieuwtjes afgepraat hadden, dan kwam zelfs de oorlog en eindelijk de godsdienst ter tafel:

> 't Beleidt van Lants-zaeken en Oorlogh wort daer op een prik geschat;
> Men disputeert 'er uit de Schrift: ergo dit! ergo dat! -

Wie er pleizier in vindt, mag eens uitrekenen, hoeveel de menschen in derdehalve eeuw veranderd zijn! Niemand zal 't echter verwonderen, dat er toen onder de jonge juffrouwen al heel veel waren, die in dat

1) Vergl. BREÊRO, *Moortje*, III Bedr. 4e Toon.
2) *Handv. v. Amst.* bl. 117, 118.
3) *Hand. v. Amst.* bl. 1651
4) *Ros solis* was een likeur.

‘klappeyen’ en; ‘disputeeren’ volstrekt geen pleizier vonden, en meer van z i n g e n en d a n s e n hielden.

De zanglustigheid was nog een erfdeel der middeleeuwen, en de voorraad van liederen wel zooveel ruimer dan toen, maar niet beter. ‘Elk liep met een liedeboek in den zak, om ieder oogenblik, waar het pas gaf, met een zingend gezelschap zamen te stemmen,’ zegt Halbertsma[1]; alsof de zingende gezelschappen toen zoo maar aan den weg groeiden, en men er ‘ieder oogenblik’ tegen aan liep. En wie de liedeboekjes, welke ons uit die dagen overgebleven zijn, eens inziet, zal mogelijk ook haast niet kunnen gelooven, dat ooit jonge juffrouwen daarmeê in den zak geloopen hebben.

M u z i e k k o l l e g i ë n vond men in alle voorname steden; doorgaans waren ook juffers er leden van, doch meest zulke, die nog geen vrijer hadden. Eens geëngageerd kwamen ze niet druk meer, en getrouwd zijnde, bedankten ze voor 't lidmaatschap. Te Deventer werd in 1623 zulk een kollegie opgerigt, waar zelfs dominees leden van waren, en dat dus zeker heel deftig was. Eten en drinken werd in die kollegiën niet vergeten, en om de vele wijnvlekken op de muziekboeken was er op ‘'t bestorten’ een boete gezet[2]. Het ‘Rotterdamsch concert’ in 't begin der 17e eeuw[3], zal ook wel zulk een muziekkollegie geweest zijn. Maar in 't laatst dier eeuw werden er ook al concerten voor 't gemeen gegeven, waar zelfs boeren en boerinnen heen gingen, al konden zij den naam niet eens uitspreken, en maakten er ‘concerf’ van. De poëet J. van Elsland maakte er een kluchtspel op: ‘Dronke Jaap de Boer op het Concert;’ en hij liet zijn ‘Dronke Brechtje’ er ook al heen gaan:

> Laet sien nou moet ick allijck nae 't congcerf gaen stappen,
> Ze hebben me daer een bortpampiertje egeeven om drie stuivers.

Die soort van concerten werden in 1749 te Amsterdam onder den titel van ‘zang- of lolhuyzen’ verboden, omdat zij ‘tot een onverdragelijke overlast voor de buuren’ strekten, door ‘'t verschrikkelijk gewelt en getier’ dat er gemaakt werd[4].

D a n s e n is, volgens Vossius, ook een soort van muziek, t.w. ‘voetmuzijck’[5]; maar volgens anderen was het ‘een spetie van mathesis’. Hoe 't zij, 't was een geliefd volksvermaak. Daar men in de 16e eeuw, en ook nog een eind weegs in de 17e, de Spaansche mode volgde, gelijk later de Fransche, zoo had men natuurlijk ook Spaansche dansen, waaronder de pavane en de gaillarde 't meest in trek waren. Vondel beschrijft de eerste als een ‘hupplen achterwaert, nu zijlings, nu weêr voor, elckandere kussende en belonckende’[6]. Heel mooi!

1) *Overijs. Alm.*, 1844. bl. 270.
2) id. 1837, bl. 262, 263.
3) Dr. SCHOTEL, *Maatsch. leven*, II. D. bl. 330.
4) *Vervolg der Handv.* bl. 56
5) VONDELS *Werken*, VI D. bl. 323.
6) id. I D. bl. 377, VI D. bl. 323

De gaillarde was een dans, waarbij tamelijk hoog gesprongen moest worden, en die daarom voor een gezonde oefening gehouden werd. Prins Willem I raadde die zijne gemalin Anna van Saksen aan[1)], en Koningin Elisabeth hield er veel van en sprong haar galjardje nog toen zij al oud, begon te worden. Bij de Amsterdammers kreeg 'de Spaansche Galiard dansen' in de 17e eeuw al een heel gemeene beteekenis, - het beduidde 'gegeeseld worden'[2)]. Maar 'in het noordoosten van Noordholland' is die zaak keter in eere gebleven; en 'een galjardje' beteekent er nog altijd een jongeluipartij met zang en dans[3)].

Tegen het dansen is gedurende geheel dit tijdperk wat geijverd! Alle zonden en onheilen werden er aan toegeschreven; - oorlogen, dure tijden, en ziekten, - men kon 't van den preêkstoel hooren verkondigen - waren straffen voor het dansen. 'Lichtveerdicheyt' was het, 'een bekooringe des satans,' 'aenleydingh tot onkuysse gedachten', anders niet! Maar sommigen maakten een vergelijking tusschen het dansen van de menuet en het touwtjespringen, dat de 'fijnen' zelfs wel deden, en 't resultaat dier vergelijking dat in 't voordeel van het dansen was, schreef Dr. Schotel af uit een reisjournaal van 1680. Ik wil het hier niet overschrijven; men kan 't bij hem nalezen[4)].

Niet minder ijverden de Calvinisten tegen het T o o n e e l. Zoodra de Gereformeerde kerk de heerschende geworden was, verklaarden de predikanten den oorlog aan de rederijkers; en deze bleven hun geen antwoord schuldig. De rederijkers en poëten tergden de dominees zooveel zij konden; en de laatsten vervolgden hen zoolang er ergens een te vinden was. Synodale, klassikale en konsistoriale banbliksems werden tegen de Kamers geslingerd en plakkaten tegen haar afgekondigd, totdat zij te niet gingen; doch dit gebeurde niet overal zoo heel spoedig. Nog in 't begin der 18e eeuw hielden op vele plaatsen in Holland de rederijkers optogten met wagens en paarden, met trommels en vaandels, en ook de zotten vertoonden er hunne grimassen bij. En daar sommigen zich niet ontzagen dit zelfs op zondag te doen, waardoor de menschen uit de kerk gehouden werden, zoo verboden de Staten zulks bij een plakkaat van den 18den Maart 1711[5)]. Op de dorpen hielden de Kamers 't nog het langst uit, want de boeren hadden er veel vermaak in. In 't laatst der vorige eeuw vond men nog op verscheidene dorpen in Rijn- en Delfland gezelschappen van boeren, die uit liefhebberij komedie speelden, en dat nog met den ouden rederijkersterm 'prononceeren' noemden[6)].

Te Amsterdam, waar het laatste werk der rederijkers het stichten van den

1) AREND, *Alg. Gesch. des Vad.* II. D. 4e St. bl. 117.
2) M. FOKKENS, *Amst.* bl. 283.
3) *Nav.* IV. bl. 288.
4) *Oude Zeden en Gebr.* bl. 29.
5) *Groot Placaet-boeck*, V D. bl. 85, 598.
6) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 831.

S c h o u w b u r g was geweest, werd de strijd het hevigst gevoerd. De predikanten verklaarden den schouwburg voor ‘de schole des satans,’ waartegen zij, als ‘goede krijghsknechten Christi’ vechten moesten. ‘Gij vergist u’ zeiden de poëten,

> De Schouburgh plant en stampt de zeden in de jeught[1].

‘Ja’ was 't antwoord,

> De slechte zeden, maar geen godsvrucht, en geen deugd.

De voorstanders van het tooneel noemden het een ‘stichtig vermaak.’ Ja, zeiden de tegenstanders, daar worden de jongelui zóó gesticht, dat ze weldra zelf in een gesticht besteed moeten worden, t.w. bij ‘Janvaêr in de twee klimmende leeuwen’[2]. De voorstanders hielden vol, dat het treurspel den verwilderden aard intoomt, en het blijspel de zwaarmoedige geesten verlicht. Maar de tegenstanders riepen, dat het allemaal gelogen was; gelijk het geheele komediespel zelf liegen, en in strijd met de Tien Geboden was, en dus verboden moest worden. ‘Ja wel’, zei Vondel,

> Verbie den lieden het tooneel,
> Soo loopt' er sevenmael soo veel[3].

Wie 't voor en tegen deftig en scherp wil hooren bepleiten, mag er Vondels ‘Tooneelschilt’ en de ‘Tooneelschilts-verplettering’ op nalezen. En wie over den oorlog der dominees en komedianten, allerlei bijzonderheden wil vernemen, sla de *Tilburgsche Avondstonden* van Dr. Schotel op.

Doch wie meenen mogt, dat het alleen de Calvinisten waren, die Melpomene en Thalia uitmaakten voor al wat leelijk was, en haar 't land uitgegeeseld wilden hebben, zou zich zeer bedriegen; - ook in Roomsche landen werd in dien tijd strijd over het al of niet geoorloofde van het tooneel gevoerd. Lodewijk XIV vroeg eens aan den beroemden Bossuet: ‘Mag een Christen in de komedie gaan?’ Deze antwoordde als een goed hoveling: ‘Er zijn sterke gronden tegen, maar groote voorbeelden vóór.’

Nergens evenwel werd met zooveel ijver tegen 't tooneel gestreden als in ons Land. En waar de dominees geen rederijkers en ook geen schouwburg te bestrijden hadden, daar maakten zij twist tegen studenten en latijnsche schoolknapen; dat wil zeggen: zij vielen ook op het s c h o o l d r a m a aan, hetwelk sedert eeuwen in gebruik was geweest en enkel oefening in de latijnsche taal en welsprekendheid ten doel had, en zelfs door Calvijn niet afgekeurd was.

Waar de rector eener latijnsche school zijnen leerlingen die oefening veroorloofde, werd hij daarvoor door den kerkeraad berispt. Maar in 1671

1) VONDELS *Werken* VI. D. bl. 682.
2) Wie die ‘Jan Vaêr’ was, kan men lezen in mijne *Wandeling door Amst.* enz. bl. 132.
3) VONDELS *Werken* III D. bl. 323.

kregen de Deventer dominees 't met de studenten van het Atheneum te kwaad. Deze hadden bij de Regeering verlof gevraagd en verkregen ‘comoediën te mogen ageren.’ Dat verkoos de kerkeraad niet te dulden, en nam er een besluit tegen. Daaruit ontstond een spiegelgevecht over de vraag of Luther, Melanthon, Calvijn, Beza, en nog vijf en twintig andere Kerkvaders der Hervorming al of niet het schooldrama goedgekeurd hadden.

De studenten speelden in tegenwoordigheid van de Heeren der Wet drie stukken, en betaalden alle onkosten ‘uyt eygene beurs.’ Maar nu voeren de predikanten met zulke leelijke woorden tegen die studenten uit, dat ik die hier niet noemen wil. Intusschen blijkt uit de ‘Apologie’ van de studenten dat er eenige jaren vroeger in een der kerken publiek komedie was gespeeld, en later in het huis van een predikant een treurspel ‘van 't onthalsen des Coninghs van Engelandt’. Dat is nog al kras in de 17e eeuw[1].

Wat zal het kerkeraden en synoden geërgerd hebben, toen ze hoorden, dat Prins Willem III op 't Haagsche Hof, in navolging van 't Fransche, de balletten had ingevoerd, en dat hij, die volgens hen een ‘Richter in Israël’ moest zijn, daarin zelf meê speelde en danste; - maar daar durfden ze toch niet veel van zeggen. 't Was dan ook een *Hof*vermaak, geen *volks*vermaak, ofschoon 't dit later wel werd, want waar 't Hof voorgaat volgt 't volk. Men kan in den ‘Ouden Tijd’ iets lezen van zoo'n Prinselijk Hofballet in den pikeursstal, dat 's avonds om acht uren begon en niet voor zes uren in den morgen eindigde, en waar wel achthonderd heeren en dames bij genoodigd waren, om den Prins in 't kostuum van Merkurius te zien optreden, ofschoon ze moeite hadden de oogen open te houden[2].

In denzelfden tijd begonnen ook de koffijhuizen op te komen, die spoedig de zetels van besloten kollegiën werden, waar de deftige burgers zich vermaakten met rooken, drinken, spelen en praten, vooral grappen vertellen; doch ook met het lezen van de ‘Tijdinghe’ van Broer Jansz. of de ‘Courante’ van Jan van Hilten, en later ‘de Opregte Haarlemsche’ en de ‘Fransche’ en nog verscheidene andere couranten, en van Hollandsche en Haagsche en Amsterdamsche Merkuriussen. De kollegiën der aanzienlijke lieden nu verplaatsten zich, na de oprigting der koffijhuizen terstond derwaarts, en in de 18e eeuw zaten de heeren er in de japon, met gekleurde muilen aan de voeten; en dat het vernuft er zich bewoog op 't gebied van snaaksche uijen en fopperij is reeds in *de Uithangteekens* opgemerkt[3]. En van Effen wist daar ook van. ‘In ieder koffijhuis of collegie’, zegt hij, ‘vindt men doorgaans een *snaak* bij uit-

1) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 189 en volgg.
2) *Oude Tijd*, 1869 bl. 235.
3) I. D. bl. 280.

stek en een *doelwit van de algemeene koddigheden*, of, om zoo te spreeken, een *spreeuw* en een *uil*. Ja aan ieder der leden, is als door een algemeene toestemming zijne portie van snakerij toegedeelt. Hierdoor gebeurt het, dat elk met het uiterste gedult zig laat foppen van den *oppersnaak*, en dat zelfs de *vice-snaak* zo weinig denkt om zig tegens denzelven te verweeren, als om met den kop tegens den muur te loopen. Dog in 't afweezen van den eersten geniet deze op zijn beurt hetzelfde voorrecht, en zulks daalt als een waterval neder tot op den minsten der broederen, invoegen dat allen die tusschen den hoogsten en laagsten staan, beurt om beurt, als *spreeuw* en als *uil* ageeren, en, om zo te zeggen, stokslagen van hun meerder ontfangen, om die aan hun minder weêr uit te deelen.' Maar dat soort van vermaak was toen geenszins nieuw; men kende 't al zoo lang als er wijnhuizen, gilde- en rederijkerskamers bestaan hebben; en 't is ook nog in 't geheel niet verouderd, ofschoon men tegenwoordig te wellevend is, om zulk een doelwit van de algemeene koddigheden' een *uil* te noemen; men schrijft thans: 'hij prêteert zich tot eene aardigheid.'

De zeventiende-eeuwers genoten vermaken, die ons niet meer heugen, b.v. het optrekken der schutterij gedurende de kermisdagen, dat in alle groote steden met veel luister plaats vond en ook in kleine werd nagevolgd. De schutters waren cierlijk uitgedost 'met prachtigh gewaet, pluymen, helmen en harnassen'. 't Was een lust dien wapenpraal te aanschouwen, en iedere stad droeg er roem op, dat het bij haar het mooiste was, en men 'in genige stad meer 't zoo zien kon'. Zij waren

> zoo trots in harrenassen
> Gegespt en uitgerust, alsof ze waer gewassen
> In 't ijzer uit de wieg,

zei Vondel. En 't was dan ook vrij wat mooijer en krijgshaftiger vertooning daar zoo'n burgerparade uit den patriotschen tijd, waar de *Groninger Rarekiek* van vertelt:

> Ik sel jou nog vertoon onse lieve Burgereije,
> Gans lustig uitgedost en geskaart in twee reije,
> Soo regt als de slange. Hum marcheere zeer net,
> Elke met sijn natuurlijke aangeborene tred.
> In 't vuure hebbe sij ook wat nieuws versonne:
> Sij skiete één voor één bij heele pletonne -
> Dat make meer geklater en langre allarme[1)].

Het scheeprijk Y leverde den ouden Amsterdammers menig vermaak op, dat wij niet meer kennen. Ik zal een zeventiende-eeuwer 't woord geven: 'Dit schiprijk Ye wordt dagelijks dusdanigh met alderley groot en kleyn vaartuygh bevaren, waartoe de cierlijk geschilderde en vergulde

1) *Tweede Vervolg*, 1783.

speeljachten met kostelijke zijden vlaggen en wimpels, gelijk d'ander scheepen, met haire vlaggen van alderley kleuren braveerende, geen kleyn vermaak bijbrengen. Hier hoort men onder 't geklank van trommels en scheepstrompetten, het grof geschut, op d'uytvaart met drie schoten, en op de gelukkige inkomst met het lossen van al de stukken, somtijds donderen dat d'aerde daervan dreunt'[1], - Daar zouden wij, zoo 't nog plaats vond, van schrikken en beven, maar onze voorouders vonden dit heel vermakelijk.

Op een anderen tijd waren er spiegelvechten tusschen twee eskaders van jagten op 't Y te zien, en tot de mooiste, die ooit vertoond zijn, behooren die, welke in 1717 ter eere van Tsaar Peter en zijne gemalin zijn aangerigt. Het Y was met ontelbare scheepjes bezaaid, want wie in Amsterdam een jagt of boeijer had, was er bij[2]. En weêr op een anderen tijd was er parade van uitzeilende schepen, die met vlaggen en wimpels getooid op een rij lagen. Zoo gingen de Amsterdammers voor meer dan honderd en tweehonderd jaren, toen Groenland en Spitsbergen nog goudmijnen voor Holland waren, en 's zomers de halve Jonkers- en Riddersstraten te Smeerenburg huisden, ieder jaar, op 't eind van April of in 't begin van Mei, naar den Buitenkant wandelen, om de Groenlandsche vloot te zien liggen, - anderhalf honderd, ja dikwijls meer dan tweehonderd fluiten, hoekers en galjoten tot de walvischvangst uitgerust. De Diaken Daniël Willink stond er van opgetogen, en riep: 'dit is een jaarlijks schouwspel der oogen, dat de zinnen onder 't zien verrukt!'[3] Zeker; zelfs de flaauwe herinnering heeft nog iets verrukkends.

In de tweede helft der 17e eeuw kende men ook al prachtige bals, partijen en theevisites, en bij die gezelschapsvermaken, eerst door de patriciërs begonnen, maar weldra door de rijke plebejers nagevolgd, werd, vooral te Amsterdam, zooveel weelde ten toon gespreid, dat de stedelijke Regeering ernstig bezorgd werd, dat de burgers er zich door ruïneeren zouden. In 1681 werd het onderwerp in den Raad besproken; er werd een kommissie benoemd - dat was toen ook al de gewone manier - om rapport uit te brengen. En de kommissie bragt een rapport uit, welks inhoud door Prof. Bernagie berijmd teruggegeven werd in het Tiende Tooneel van zijn *Belachelijke Jonker:*

> Dat kan geen stand houden; gaat dit zoo voort, het land moet in den grond!

enz.; de rest kan men bij hem zelven lezen.

En de oplossing van het vraagstuk werd door een eenvoudigen kettingregel gevonden:

> de plebejers volgden de patriciërs na;
> de patriciërs volgden Burgemeesteren en Raden na;

1) DOMSELAER, *Amst.* III B. bl. 284.
2) *Europische Mercurius*, 1717, bl. 292.
3) *Amst. Buitensingel*, bl. 8.

als nu deze zich plegtig verbonden nooit meer zulke partijen te geven,

> dan zouden de patriciërs Burgemeesteren en Raden navolgen,
> en dan zouden de peblejers de patriciërs weêr navolgen,
> en de bals en partijen zouden met stille trom afmarcheeren.

Een uitmuntend idee, waarmeê Burgemeesteren en Raden ‘zich in alle deelen vereenigden’[1]. En zijn de bals en partijen toen afgeschaft? Wel neen! de vrouwen en dochters hadden ook iets te zeggen, en vereenigden zich er niet meê; en 't is best mogelijk dat de meeste Heeren zich niet ongaarne aan haren wil onderwierpen. Want die zeventiende-eeuwsche burgervaderen wisten op 't stadhuis schoone oratiën te houden, die men bewonderen kon, om den Oud-Romeinschen geest, die er in doorstraalde; zij wilden zelfs altijd een verheven voorbeeld voor oogen hebben, en lieten daarom Curius met zijn schoteltje rapen in hun vertrek schilderen; zij spraken treffend over ‘de oude Amsterdamsche wijze, waerdoor de rijckdommen tot een hoogen top sijn geklommen’, en maakten wijze wetten tegen de weelde; - maar hadden zeer weinig lust zich zelven ontbering te getroosten.

Daar leverde de beroemde burgemeester Tulp een schitterend bewijs van, toen hij, vijftig jaren Raad geweest zijnde, op den 28sten Januarij 1672 aan Burgemeesteren en Raden een maaltijd gaf, waarvan Hans Bontemantel, die een der gasten was, ons de beschrijving nagelaten heeft[2]. Tulp was juist de voornaamste aandrijver geweest der *Leges Sumtuariae* van 1655, - en daarom ‘waren veel Heeren, geseeten sijnde, uytsiende nae de spijse’, en konden hunne vrees niet verbergen, dat ‘het traktement mocht weesen nae de oude Amsterdamsche wijze’, dat wil zeggen: ‘met een schoteltje raapen en een schapenbout, of op de warme keetel.’ Maar de beroemde man verraste zijn gasten op de aangenaamste wijze. Hij dischte zoo prachtig op alsof hij nooit van de *Leges* gehoord had, en gunde hun zelfs het drinkvermaak volop. Hij liet hen ‘santés’ drinken, niet met koude thee, neen - spijt zijn eigen gezondheidsleer - met klinkklaren wijn ‘yder santé in verschyde glasen, coppen ende fluyten.’ Ja ten slotte liet hij hen nog een pijp rooken, wat van zoo'n ouderwetsch man al heel liberaal was. Maar dat alles moest onder de roos blijven; de burgerij behoefde niet te weten, hoe de Heeren gegeten hadden, en er werd uitgestrooid, dat burgemeester Tulp zich streng aan de *Leges* gehouden, en zijn gasten op ‘zeer eenvoudige spijze’ getrakteerd had. Zelfs Wagenaar had nooit anders gehoord, totdat hij de aanteekening van Hans Bontemantel in handen kreeg en de waarheid vernam; en wij zien er tevens uit, dat diezelfde Heeren, die in hun keuren op het ‘toeback drincken’ zoo laag neêrzagen, toch ook wel graag een pijp rookten.

1) Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid* I D. bl. 105.
2) id. V D. bl. 201, en WAG. *Amst.* III D. bl. 239.

Het t a b a k r o o k e n was in Holland in 't laatste decennium der 16e eeuw in gebruik gekomen, en spoedig zoo toegenomen, dat al in 't begin der 17e eeuw in de steden talrijke 'toebackskroegen' verrezen, en de tabakshandel belangrijk genoeg werd, om reeds in 1615 een proef te nemen met eigen tabaksbouw bij Amersfoort. Men rookte toen uit korte pijpjes met kleine koppen, terwijl de stelen niet langer dan een vinger waren. De gemeene man gebruikte die 'van aerd' en kley' gebakken, de vermogende burgers zilveren pijpjes. Maar deze laatste weken voor de pijpen van witte pijpaarde, die Gouda leverde, en waaruit men 't lekkerst rookte. Ja, de Gouwenaars maakten al in 't midden der 17e eeuw lange pijpen en staken al hun mededingers in 't vak de loef af, zoodat zelfs 'gouwenaar' en 'lange pijp' woorden van dezelfde beteekenis werden. Sedert bleef de korte pijp voor ambachtslui, boeren en jongens; een deftig man rookte een gouwenaar, en doet het nog.

Maar dit mannenvermaak was een regte vrouwenplaag; en sommige huisvoogdessen konden er ter deeg over aangaan. Als een Amsterdamsch koopman een vriend, met wien hij 'iet geliquideert' had, op een pijp noodigde, lispelde zijn lieve wederhelft:

> Ik zal hem en jou de pijpen uit den bek klinken; ik meen, dat ik jelui het smooken in mijn huis wel zal verbiên!

En als hij daarop durfde antwoorden:

> Wat jij aan mij of mijn vriend doet, zal ik aan jou theedrinksters beloonen,
> Daarom wacht je eenig ongenoegen te toonen!

lachte zij hem hartelijk uit[1)].

Die theedrinksters waren de discipelinnen van den zooeven genoemden burgemeester Tulp, of als hij in de geleerde wereld genoemd werd: Doctor Tulpius. Hij was de eerste, die in ons Land het geloof aan de heilzame eigenschappen der thee predikte. Hij drukte zijne patiënten op het hart, dat ze veel thee moesten drinken, - dan zouden ze lang leven, en van kwalen en pijnen bevrijd blijven. Wie toch pijn in den buik kreeg, of vroeg ten grave daalde, had natuurlijk geen thee genoeg gedronken. Op zijn gezag raakten oude en jonge juffers ijverig aan het thee drinken, om lang te leven, en nooit ziek te worden, - en de theevisites waren geboren. Niet onaardig was de naam, waarmeê de thee in de wandeling betiteld werd, namelijk: 'vrouwtjes-tabak'[2)].

Natuurlijk werd dit vrouwenvermaak ook heel spoedig een mannenplaag, want het kostte razend veel geld aan kostbaar theegoed, dure thee, beste theesuiker, prachtige theetafeltjes, fijne confituren, gouden vorkjes

1) BERNAGIE, *de Goê Vrouw*, 2e Toon.

2) In de rekeningen der Haagsche buurtmaaltijden komt de thee voor de eerste maal voor in 1679; 'vrouties toeback geseydt thee,' en wederom in 1681: 'vrouties toeback anders thee.' - Zie *de 's Gravenhaagsche buurten* in het Eerste Deel der *Mededeelingen* uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage.

en dito lepeltjes, Japansche of Venetiaansche schotels en schaaltjes, en al wat een prachtlievende vrouw maar bedenken kon, om boven hare vriendinnen uit te munten, en de weelde ten top te voeren.

'Ja wel', zei Joris do Oostinjevaarder tegen zijn zuster Neeltje Joosten, ''k verwonder me nu niet meer, dat de luiden hier in zo korte jaaren zo kaal worden;' wat hij eigentlijk maar zei om haar te plagen, maar zij lachte er wat meê: juist in die weelde zat het vermaak. Hoe veel is er tegenwoordig niet, waar de menschen alleen vermaak in vinden, omdat het 'luxe' is! en de inbeelding, dat men een ander 'de oogen uitsteekt,' is voor kleine zielen 't grootste vermaak. Prachtig gekleed te gaan, mooi opgeschikt te wezen is immers ook een volksvermaak, - ja zeker een der algemeenste; want, zoo in de hoogste als in de laagste rangen der maatschappij, amuseert elk er zich op zijne wijze meê. Ik noem 't hier slechts *pro memoria*, want ik heb geen lust al de keuren, die er tegen gemaakt, en al de sermoenen, die er tegen gepreêkt zijn, op te tellen; wiens begeerte er naar trekt, mag ze zelf opzoeken; maar wie liever eens lachen wil, neme ''t Kostelick Mal' van Huygens.

Maar 't vermaak der theevisites bestond niet enkel in de weelde, maar ook in de zamenspraken. Was er een praatje in de wereld gekomen, 't was op een theevisite gebeurd. Intusschen gingen de dokters steeds voort met de thee aan te prijzen, omdat het nu eenmaal de mode was, en omdat Doctor Tulpius 't gedaan had; want wie treedt niet graag in de voetstappen van een groot man? Wie daar het verst in ging was Dr. Bontekoe, een Alkmaarder, die in Duitschland zijn fortuin ging zoeken, en Hofmedicus te Berlijn werd. Hij liet zijn patiënten dagelijks eerst vijftig kopjes thee drinken, vervolgens honderd, en eindelijk tweehonderd, en dronk zelf ook zooveel, - als hij zei; of 't waar was, wist men niet; maar wel meende men te weten, dat hij, voor zijn aanprijzen der thee, en 't schrijven van een 'Tractaat van het Excelentste Cruyd The', door de Oostindische Compagnie goed betaald werd. En ook de Duitschers verzekeren ons, dat als hij zijn patiënten vijftig koppen thee dagelijks voorschreef, hij dit niet deed 'aus Ueberzeugung, sondern durch die Bestechungen der holländischen Theehändler bewogen'[1]. Maar de Hollanders begonnen spoedig met de theedokters en de theevisites den spot te drijven. Van Bontekoe vertelden ze, dat hij van al zijn thee drinken zoo uitgedroogd was, dat zijn gewrichten rammelden als kastanjetten, wanneer hij voor den wind naar iemand toe kwam. Om de theedrinksters belachelijk te maken werden kluchtspelen en paskwillen geschreven. Bernagie stelde in zijn 'Goê vrouw' een theevisite ten toon; een ander bragt 'de Thé-zieke juffers' op het tooneel. Abram de Vri schreef in 1700 een kluchtspel van een 'Thee-geselschap gehouden tusschen eenige juffrouwen', en twee

1) Prof. WOLFF, *Conversations Lexicon*, I B. s. 249.

jaren later ‘het zeltzaam Koffy-praatjen’. Want toen waren ook reeds de koffij-visites in vollen bloei; de thee was de koffij slechts eenige jaren (een twintigtal ongeveer) voor, en de laatste werd spoedig nog meer dan de thee als een ‘kakelwater’ bespot. De Amsterdamsche boekverkooper Timotheus ten Hoorn gaf in 1701 ‘de Gedebaucheerde en betoverde Koffy- en Theewereld’ uit, waarin ‘een meenigte van aardige voorvallen’ die zich te Amsterdam, Rotterdam, den Haag en Utrecht ‘zo onder de getrouwden als ongetrouwden’ hadden toegedragen, worden verteld. Maar al dat spotten verhinderde niet, dat de thee- en koffijvisites een vrouwenvermaak bleven; dat was in den tijd van Sara Burgerhart nog precies als in Bernagies tijd, en ze zijn er heden nog gelijk ze er in Saartjes tijd waren.

Ja, in het laatst der 17e eeuw werd de thee met melk reeds aan tafeltjes langs straat verkocht. Op een kinderprent uit dien tijd, getiteld: ‘de Amsterdamsche kermisvreugd’, zie ik een meid achter een tafel zitten, die met kommetjes bezet is, terwijl de theeketel naast haar staat, en bij de tafel een man met een kom aan den mond, waar de damp uitslaat; en lees er dit rijmpje onder:

> Kees die drinkt bij mooije Kee
> Een lekker kommetje Melkthee.

Terwijl de vrouwen theevisites hielden, vermaakten de mannen zich op den Doelen of in de wijn- en koffijhuizen. ‘Wil je me niet gelooven?’ zei vader Jeronimus tegen zijn dochter, wie hij het trouwen uit het hoofd woû praten,

> Gaat 's avonds maar door de Kalverstraat of langs den Nieuwendijk, je zult ze met hoopen
> In de huizen, waar bier en wijn verkocht wordt, zien loopen.
> 't Is licht af te nemen, dat men, daar zijnde, drinkt.
> De verkeerborden gaan er dat het klinkt.
> Dat zijn geen snijjers jongens moet je weeten,
> Maar fatsoenlijke lui, ja van de treffelijkste, die 'er vrouwen vergeeten;
> En ondertusschen verliezen ze zooveel dat de kassiers menigmalen
> Daar geld moeten brengen[1].

't Verkeerbord, waar hij van spreekt, was zeer geliefd bij de Hollanders, en in de huisgezinnen, zoowel als in de wijn- en koffijhuizen, te vinden; waarom dan ook Tollens begreep, dat de Hollanders op Nova-Zembla er ook niet buiten konden. Er werd zooveel werk van gemaakt, dat aanzienlijke lieden er heel prachtige verkeerborden op nahielden, met schijven, van zwart en wit hout, als medailles gemaakt[2]. En ‘het verkeerspel met taarlingen en schijven werd dan ook’, zegt Simon van Leeuwen, ‘voor een geoorloofde saak gehouden op maeltijden en vrolijke bijeenkomsten gebruykelijk, alhoewel hetselve mede veel misbruykt en

1) BERNAGIE, *de Huwelijken Staat*, 4e Toon.
2) Hiervan kan men een aantal voorbeelden vinden in den *Navorscher* XI en XII D.

niet om vermaak on tijdverdrijf, maar alleen om malkander veel geld af te winnen gespeeld werd'[1]. En dit was 't dan ook, waar vader Jeronimus zich over ergerde, en waar Mijne Heeren van den Gerechte voortdurend, maar zonder veel vrucht, keuren tegen maakten. En niet tegen 't verkeeren alleen maar tegen allerlei dobbelen, waar 'personen en familiën door geruïneert werden.' Als in de 17e eeuw een jong Franschman naar den Haag ging, dan gaf zijne moeder, 'en partant de Paris', hem dezen raad meê op reis:

> Gardez vous bien de jeux, de dez et de pipeurs[2].

Te Amsterdam, waar dit kwaad niet minder erg was, werd in 1692 geordonneerd, dat de keur tegen 't hoog spelen in ieder koffijhuis en herberg op een bordje geplakt in 't voorhuis moest hangen, 'opdat een ieder die mag lesen om sig daarnaar te reguleeren'[3]. Ja wel, men las de keur, en ging na de lezing zitten dobbelen als te voren.

Dat de deftige burgers zich in de maliebaan, anderen in kolf-, kaats- en kegelbanen, 't gemeen in de steden op straten en pleinen en de boeren op de dorpspleinen, met allerlei balspelen vermaakten, merk ik hier slechts ter loops op, om er bij te voegen, dat zulks 'onder de predicatie' te doen, meermalen verboden werd. Later kom ik op die balspelen terug; ook van schuttersfeesten, kermissen, en nog een aantal andere vermaken spreek ik hier niet.

In het midden der 17e eeuw poogde men te Amsterdam ook de T r o j a a n s c h e s p e l e n - althans in naam - weêr te doen herleven. De Amsterdammers van dien tijd dweepten met het idee, dat het aloude Troje aan den Amstel herboren was, en 't is zelfs wonder, dat men voor 't Amsterdamsche wapen niet even goed als voor 't Hollandsche een Trojaanschen oorsprong uitgevonden heeft. Amsterdam droeg roem op een prachtige ruiterbende, waar de zonen der aanzienlijkste Amsterdamsche huizen 't zich een eer rekenden toe te behooren. Die Heeren streelden zich met den waan, dat zij Trojaansche ridders, en hunne exercitiën de *Ludi Trojani* waren. Zij noemden daarom hun korps ook 'Hektors vaen', en 't deed hun veel pleizier toen Vondel van hen zong:

> De Ridderschap van Troje wort herboren
> En oefent zich langs onzen Aemstelstroom[4].

Andere dweepten liever met Arkadia; en wie de herders-, visschers- en veldzangen uit het laatste gedeelte der 17e en de eerste helft der 18e eeuw - waaronder die van den Haarlemmer poëet Lukas Schermer, en van de Utrechtsche poëtesse Katharina Johanna de With uitmunten - doorbladert, en de prentjes bekijkt, en dat alles voor echte munt

1) *Bat. Ill.* bl. 281.
2) *Le Passetems agréable*, Tom. I. p. 137.
3) *Handv. v. Amst.*, bl. 1039.
4) VONDELS *werken*, VIII D. bl. 115. Verg. *het Boek der Opschr.* bl. 40.

aanneemt, moet zich wel een zonderling denkbeeld vormen van de vermaken der beschaafde wereld in dien tijd.

Gingen dan toen de menschen, als Arkadische herders en herderinnen gekleed, met een lammetje aan een rood zijden lintje, over hun buitenplaatsen rondkuijeren? Amuseerde de een zich met ‘zijn minnequaal in schorsen der abeelen’ te snijden, terwijl een ander stond

> Te speelen op een fluit, wanneer zij [Galatee] in een vliet,
> Belommerd door een eik, haar blanke voeten spoelde? -

Klauterden anderen in visscherskostuum, met een mand op den rug, over de duinen, terwijl de juffers, als ‘zeemeisjes’ uitgedost, aan 't strand

> Zeehorentjes en schulpjes zogten?

Neen, zoo dwaas waren ze juist niet; maar toch wel dwaas genoeg, om het vermakelijk te vinden, als de poëten op bruiloften en verjaarpartijen zulke flaauwiteiten kwamen opdreunen, en er geld voor te geven, als de schilders 't hun op doek en porselein maalden.

W a n d e l e n was, vooral in de 17^{e} en 18^{e} eeuwen, een geliefd volksvermaak onder de stedelingen, zoowel binnen als buiten de stad. Voor 't eerste hadden de Amsterdammers hunne onvergelijkelijke Heeren- en Keizersgrachten, zij roemden er op:

> Laat Haarlems groene Hout en 't Haagsche Voorhout roemen,
> Ons Amstels lindenloof gelukkiger wij noemen;
> Men hoeft geen verre reys noch buytenweghsche padt,
> Wij hebben 't groene wout hier binnen onze Stadt.

Hoog waardeerden onze voorouders het genot, onder het digte lommer, in vriendelijk gesprek, een wandeling te doen langs die mooije grachten, - met het groene dak boven, en den helderen waterspiegel nevens zich. Ons is dat genot al lang geen genot meer. Vooreerst, omdat er geen digt lommer meer is; ten tweede, omdat er geen heldere waterspiegel meer is; ten derde, omdat het onafgebroken ratelend geraas van 't raderengerammel aan 't wandelen alle genot beneemt, en alle gesprek onmogelijk maakt.

Voor 't wandelen buiten de stad had men zijn mooije buitencingels, die dan ook door de dichters dier tijden bezongen werden. Daniël Willink verheerlijkte de Amsterdamsche buitencingels in meer dan driehonderd tienregelige strofen met tal van aanteekeningen; en al vindt men tegenwoordig dat boek even vervelend als de buitencingels zelf, 't werd destijds heel mooi gevonden en gretig gelezen, en 't wekte anderen tot navolging. Westerop rijmde een ‘Hoorns Buitencingel’, en een ander schreef ‘de Vermaaklijke Leidsche Buitencingels’. En van deze laatste had al vroeger Jacobus Zevecotius in zijn ‘Belegh van Leyden’ de ‘Rey van gevluchten uyt Vlaenderen’ laten zingen:

Ick sal uw' cingels, die soo net
Met hooge boomen sijn beset,
Daer ghy mee trotst all' ander steden,
Geduerich dag voor dag betreden[1].

Juist, ‘dag voor dag’. Onze oude Hollanders gingen alle dagen, 's winters zoowel als 's zomers, ‘een cingeltje om’; gelijk gij o.a. lezen kunt in Bresters ‘Wetering’[2].

Zij vercierden daarom ook den omtrek hunner steden met wandeldreven en lusthoven, en vermaakten zich 't liefst in hun eigen ‘landjuweel’. Daar zochten ze hun Arkadia of Tempe. Getuigen zooveel Arkadiaas als er weleer geschreven zijn, ten genoegen van allen, die er wilden wandelen, rijden of varen, en al de Tempes en Spiegels der Zomervreugd en Vermakelijke Landgezigten en Verheerlijkte Lustoorden.

Er was maar één ding, dat de wandelingen in de nabijheid der steden ontcierde - en dat was het bedelaarsgild. Zie op oude teekeningen en platen; zijn er wandelaars, dan ontbreekt ook geen bedelaar. En in de groote steden begreep men niet, waar al die afzigtelijke gedaanten op een mooijen zomerzondag van daan kwamen. Menig bejaard Amsterdammer zal zich nog herinneren, hoe vóór bijna een halve eeuw, als hij na kerktijd naar *Moskou* of 't Regthuis wandelde, langs den Outewalerweg aan elken boom een bedelaar stond; en hoe dit 's namiddags even zoo 't geval was van de hamei der Leidschepoort tot aan de brug van ‘de Nederlanden’. Men wandelde tusschen een dubbele rij van uitgestoken handen, onder het aanhoudend gekrijsch van: ‘Hep toch parmhartigheit!’ overstemd door orgeldreun, triangelgetik en vedelgekras. Dit was toen de schaduwzijde van 't wandelvermaak.

Na 't wandelen komt ook het r i j d e n in aanmerking; maar dit mogt binnen de steden niet gebeuren, - immers niet dan bij uitzondering. Men vreesde van dat rijden en rossen allerlei onheilen. Te Amsterdam was men bang, dat de huizen er te veel van schudden, en de straat bezwijken zou; elders had men weêr andere vrees. En dit was in andere landen ook zoo: toen in 1717 de eerste postwagen door de stad Oranje reed, klaagden de bewoners, dat door het ratelen en dreunen de zijwormen stierven en de wijnen bedierven, en er werd een weg buiten de stad gemaakt[3]. Te Amsterdam werd in 1663 het rijden in de stad zelfs op een boete van honderd gulden verboden; en toen Huygens in den zomer van 1669 hier was, verwierf hij op ‘ootmoedelick versoeck’ de vergunning twee dagen te mogen rijden; - zonder dit, zegt hij, zou hij niet geweten hebben, hoe zijn beenen het in ‘die steene wildernis’ zouden hebben uitgehouden[4].

1) Uitg. van de Elzeviers, 1626, bl. 14.
2) *Holland*, 1850, bl. 135.
3) J. BASTET, *Histoire d'Orange* p. 157.
4) *Korenbloemen*, I D. bl. 556.

Eerst in 1736 veroorloofde de Amsterdamsche Regeering het rijden door de stad, doch slechts tegen betaling van rijtuigengeld.

Wie in dien tijd 't vermaak van rijden wilde genieten, moest het buiten doen, en daar stelden de zeventiende-eeuwers zich dan ook ruimschoots schadeloos. ‘Ruim op’ roept Jan de Regt den wandelaars toe:

> Ruim op, daar komt een zwerm van paarderijers aan!
> Daar valt een rijtuig om, in 't drajen om een hoek!

En hij verzekert, dat sommigen wel eens

> Omverre tuimelen dat lijf en leden kraaken,
> En, als Hippolitus, te droef aan 't ende raaken[1].

En als Westerop van den Hoornschen buitencingel spreekt, vergeet hij ook de rijtuigen niet, maar vertelt hoe

> Chais en paardt
> Karroszen, Faëtons, Charretten
> Den Wandelaar doen naarstig letten
> Op d' adeldom en hunnen staat,
> Hun swier en prachtig rijgewaadt[2].

Maar mogt er in de stad niet gereden worden, zooveel te meer werd er, vooral des zondags, ‘in eenige jagten of schuytjes’ gevaren. En daar de vrolijke jeugd muziek op 't water heel mooi vond, speelde zij in die vaartuigen ‘op eenige instrumenten’, en zong er een liedje bij. Dit werd te Amsterdam, waar die waterpartijtjes natuurlijk het talrijkst en het levendigst waren, in 1737, zoo 't ‘vóór zeven uren des avonds’ geschiedde, als een ‘ontheiligen van den dag des Heeren’ beschouwd en verboden[3]. Vóór dien tijd schijnt men er geen kwaad in gezien te hebben. Maar zonderling, dat die dag slechts tot zeven uren heilig was. Daarom behoefde men dan ook vroeger op zondagavond nooit te vragen, of 't al zeven uren was? Men kon 't aan 't rumoer langs de straten wel hooren. Wie den gantschen dag zich stil hadden moeten houden, braken los, zoodra de preek uit was.

Ik heb elders reeds een schets gegeven van de vermaken, die weleer de Amsterdammers van allen stand in den omtrek hunner stad genoten[4]; ik wil die hier niet herhalen, maar slechts aanhalen, om op te merken, dat zij met verandering van namen en eenige wijziging naar plaatselijke gelegenheid ook voor andere groote steden zou kunnen dienen.

Maar ik mag dit onderwerp hier toch niet met die enkele aanhaling voorbijgaan; en om nu veel in een kleine teekening bijeen te brengen kies ik de Wetering, waarvan ik in genoemde schets niet gesproken heb.

1) *Mengeldichten* bl. 11, 12.
2) *Hoorns Buitensingel*, bl. 12.
3) *Handv. van Amst.* bl. 120.
4) *Amst. Klein.* bl. 151 en volgg.

Elke stad toch had, al was 't ook onder een anderen naam, zoo'n Wetering, waar de menschen zich eveneens vermaakten. 't Is waar, het tegenwoordig geslacht kent die ‘Oude Wetering’ naauwelijks meer. ‘Meen je die breede sloot buiten de Weteringpoort? Daar kijken wij niet eens naar om; wij gaan naar 't zomertheater’. - Juist; maar uw grootpapa en grootmama zouden in hun jeugd voor een zomertheater wel bedankt hebben; zij gingen liever naar de Wetering met

> Haar hoven op den groenen kant
> Van 't blaauw en spiegelglanzig water.

Dit was toen zulk een vermakelijke vliet, dat Willink er niet genoeg over wist uit te weiden; en ware hij nu niet zoo'n stijve en gekleede rijmer geweest, en had hij de fantazie van den Haarlemmer Lukas Schermer bezeten, die, drijvende op het Spaarne, van niets dan goden en nimfen droomde, wat had onze Daniël al van de Wetering kunnen vertellen! Maar de man was Diaken bij de Gereformeerden, en mogt dus niet liegen, als andere poëten, die geen kerkelijk ambt bekleedden.

Aan de Wetering lagen tal van pleiziertuinen en buitenplaatsen, waaronder ‘het Toorentje’ en ‘de Lelie’ de voornaamste waren, afgewisseld met moeshoven en weilanden. Vooraan bij den overhaal, en verder op, aan de Hoogebrug en bij 't Rustenburgerpad, waren tal van tuinen voor Jan Alleman; en Stadlander was het drukbezocht lustoord der deftige burgers. Palingtrekken was aan de Hoogebrug 't geliefkoosde vermaak; - de gemeene man deed het, en de fatsoenlijke lui kwamen er naar kijken.

's Zomers was de Wetering met tentschuitjes overdekt. Zij had haar eigen schuitevoerdersgild, dat zijn steiger aan de oostzijde van den overhaal had; aan de westzijde hadden de warmoeziers en hoveniers, die eigen vaartuig hielden, hun steiger. Voor één stuiver liet een heer zich naar zijn buitentje of naar Stadlander, en een palingtrekker zich naar de Hoogebrug roeijen; en voor een schelling per uur liet zich ‘eenig gezelschap, om vermaak, in de Wetering en de tusschen gelegene velden’ rondroeijen, totdat ze ergens aan wal stapten. En waar vermaakten zij zich dan meê?

> Met vrolijk danssen hand aan hand
> En even als de kalvren springen,
> En toonen slaan, elk op zijn trant,
> Om braaf eens uit de borst te zingen.

En waren ze moê gedanst, dan zaten ze in een kring op 't gras,

> En gaven zoete raadsels uit,

een liefhebberij, daar onze voorouders veel van hielden. ‘Wij ook nog wel’, zegt ge. Ja wel, maar gij doet het in ‘Illustratiën’, zij deden het in 't groen. Sommigen gingen vliegers oplaten in 't weiland, - anderen schakelen en hengelen; - en weêr anderen gaven in de schaduw van ‘vlier en els en beuk’ een landelijk concert

Met fluyt, hoboo, schalmey en zang.

Wel mogt Willink uitroepen:

Dus vrolijk leeft men in dit landt!

Hoe ‘stijf en gekleed’[1] onze Diaken dan ook was, hij haatte toch de vrolijkheid niet. En hij hield ook geen boetpredikatie, als hij de lieden een glaasje zag drinken,

Opdat geen vocht de maag zou hindren.

Vraagt gij, wat ze daarbij gebruikten? Koek? Neen, een pekelharing of speet- en panaal[2].

's Winters was het even vrolijk op de Wetering.

Die niet op de Wetering gereden had, was niet op 't ijs geweest. Dan was 't weêr kermis aan de Hoogebrug, - doch nu geen palingtrekkerij, maar een hardrijderij om een vette gans. Dan was 't schuitevoerdersgild in een koek-en-zoopjes- en baanvegersgild, en de steiger in een ijsbrug veranderd. En dat gild had er 't monopolie; alleen mogten de warmoeziers en hoveniers hun eigen ijsbrug gebruiken, maar niemand anders mogt er bij komen om een ijsbrug te leggen op een boete van vijftig gulden[3]!

Bij de meeste steden, zoo schreef Grabner in 1792, zijn een menigte plaatsen van vermaak en uitspanning, welke vooral des zondags door

1) J^{o}. DE VRIES, *Ned. Dichtk.* in de *Werken der Bat. Maatsch.* IV D. bl. 19.
2) *Amst. Buitensingel*, bl. 98-116.
3) *Handv. v. Amst.* bl. 1648 en 1649 en *Tweede vervolg* bl. 277.

lieden van allerlei rang bezocht worden, om, ieder naar zijn smaak, aan Comus, aan Bacchus of aan Cythere te offeren[1]. En zoo was 't ook al bijna tweehonderd jaren vroeger. Er waren ‘waterfonteinwerken opgericht’, ‘tooneelen geapproprieert’, en voor de deur werd op trompetten en schalmeijen geblazen om ‘de goede luyden in die herbergen te locken’[2]. Als Westerop op zijn wandeling langs den Hoornschen buitencingel bij *de Nadorst* komt, ruischt het gejoel hem reeds te gemoet:

> Wij hooren bas, fiool en fluyt, enz.

Ook op de naaste dorpen gingen de stedelingen zich vermaken. Even als men nu, op zondag-morgen, de menschen ziet draven naar het Spoorweg-station, zoo draafden ze voor derdehalve eeuw naar de schuit,

om den zondag buiten door te brengen. ‘O!’ zei de boer te Ouderkerk in 't begin der 17^{e} eeuw:

> O datje hier Seundaeghs waart, dan hebben wij sucken hoveringh.
> Nou is 't hier niemendallen, in de weeck is hier geen neringh;
> Maar alle heylighe daeghs gaet hier de Veel mit de Fluyt an boort,
> 't Gaat so moy, jy soudt wildt worden als je 't hoort.
> De steêlui eten hier dattet an heur harte raeckt[3].

Speelreisjes en potverteeren waren een echt Hollandsch en Zeeuwsch volksvermaak, en zijn 't nog; maar sedert het tijdvak der spoorwegen aangebroken is, zijn ze van rigting veranderd. Grabner maakte de opmerking, dat het al een heel arm huisgezin zijn moest, dat in Holland en

1) *Brieven over de Vereen. Nederl.* bl. 386.
2) *Amst. keur van* 28 *April* 1629.
3) BREÊRO, *Klucht van de Koe*, 2e Toon.

Zeeland, niet elken zomer ten minste eens een speeltogtje te water of te land deed. Dikwijls had hij wagens en schuiten ontmoet vol zingende, drinkende en kussende jongelingen en meisjes; hij had die eerst voor bacchanten aangezien, maar naderhand gemerkt - en zoo kan de schijn bedriegen - dat die lieden maar eenvoudig een speelreisje deden, en den pot verteerden, waar zij elk, 't heele jaar lang, wekelijks hun stuiver of dubbeltje hadden ingelegd. En toen hij ze nader had leeren kennen, vond hij 't heel aardig, dat die menschen daar weken lang nog de napret van hadden door er over te praten en te lachen.

Doorgaans gingen die reisjes niet heel ver; knappe burgerlui waren op één dag uit en t'huis; - 't gemeen echter, althans te Amsterdam, hield wel drie dagen vol. Later evenwel begonnen de burgers ook al wat verder te trekken; in 't midden der 18e eeuw gingen Amsterdammers zelfs tot Kleef. Zij wandelden er in de Nassausche laan en hadden nooit zulke mooije lindeboomen gezien; zij gingen in de diergaarde en keken naar de herten; zij klommen op den Sterrenberg en vonden dat alles heel mooi; - maar de stad Kleef van die dagen en de bevolking zagen er niet uit om Hollanders te bekooren. ‘Heilig Holland!’ riepen ze als ze t'huis kwamen; - zij hadden nu toch Duitschland eens gezien[1].

De ‘eilanders’ te Amsterdam - dat wil zeggen: de Kattenburgers, Wittenburgers en Oostenburgers - hadden in de tweede helft der vorige eeuw, toen daar alles nog in zijn oude situatie en vollen fleur was, toen de Compagnie nog bloeide en op alle werven druk te timmeren viel, een eigenaardige manier van spelerijden. Zondags deden zij 't niet, want ze waren even kerksch als Oranjegezind; maar zij namen er den maandag voor. Dan reden ze, in wagens met zes vlaggen getooid[2], zingende en drinkende, de gracht langs, de Kattenburgerbrug over, den Kadijk om, de brug bij 't Funen over, en weêr de gracht langs en weêr den Kadijk om, maar verder kwamen ze niet. Zij hadden op hun manier heel veel vermaak; maar naar buiten te rijden - daar zouden zij hun karakter als eilanders meê verloochend hebben. Men vond er te dien tijde nog lieden, die roemden, nooit aan ‘'t Aêr-end’ (dat wil zeggen: bij de Haarlemmerpoort) geweest te zijn[3].

Overigens was ook in andere achterbuurten dat ‘rijen, rijen, rijen in een wagentje,’ als maandagsvermaak, vooral onder de vrouwen, die tot de kaste der straatnegocianten behoorden, niet onbekend; en nog tegenwoordig is 't geen zeldzaamheid, zulk een maandagsgezelschap, boven vier wielen zaamgepakt, door een mageren knol op een sukkeldrafje de stad te zien rondtrekken.

1) *Brieven* bl. 373.
2) Als 't Prinsjesdag was, stonden op de Kattenburgerbrug ook altijd zes vlaggen, twee voor ieder eiland; en nog in onzen tijd werd dit op den ouden Koningsverjaardag volgehouden.
3) Volgens mededeeling van oog- en oorgetuigen.

Waren die speelreisjes en rijtoertjes zomerpretjes, 's winters had men zijn saletjes, visites, partijtjes, rondjes en hoe men die avondgezelschappen al meer noemde. Wat Grabner omtrent de algemeenheid der eersten opmerkt, had hij even goed van de laatsten kunnen zeggen; en ieder deed het op zijn manier. In Van Effens *Spectator* kan men die saletjes en gezelschappen onzer voorouders naar 't leven geteekend vinden, en de gesprekken hooren, die er gevoerd werden. De lezer kent ze, en weet ook wel, dat men in de meeste dier schetsen slechts het kostuum behoeft te moderniseeren, om ze vrij wel op hedendaagsche te doen gelijken.

Dat de vermaken der Studenten in voorgaande eeuwen, vooral wanneer zij, als Filoenus, ‘een kwart ankertje in één etmaal opgedronken’ hadden[1)], weleens wat wild konden zijn, is bekend, en Bernagie heeft er een tafereeltje van opgehangen in zijn kluchtspel: *Het Studente-leven*. ‘Glazen uitsmijten, kloppers afdraijen, 's nachts langs de straaten loopen, dat ze elk doen vlugten als voor een spook’ zegt hij,

> 't Is niet om te beschrijven,
> Wat een baldaadigheid, die moetwillige Messieurtjes op de Academien bedrijven.

Hij teekende Franeker studenten der 17^{e} eeuw; en de glazenmaker in ‘'t Boek der Opschriften’ getuigt, dat die van Harderwijk hetzelfde deden[2)]. Dr. Schotel schreef in den ‘Ouden Tijd’[3)] een hoofdstuk over hunne ‘Uitspanningen,’ en daarin vindt men dezelfde mooije dingen, als: straatschenderijen, insmijten van glazen, steken met messen, degens, enz.. En dan vonden nog Duitschers en Franschen, dat die Hollandsche studenten zeer ingetogen waren! Maar ik moet er tusschen twee haakjes bijvoegen, dat men niet moet meenen, dat *die* soort van ‘uitspanningen’ den studenten alleen eigen was; anderen konden er ook wel meê te regt. De Haagsche heertjes, bij voorbeeld, gingen als ze laat uit de wijnhuizen kwamen, voor hun pleizier met degens of stokken alle glazen inslaan, 't geen Mijne Heeren van den Hove ‘een onverdragelijcke insolentie’ noemden[4)], en wat hun te meer ergerde, omdat ze nooit te weten kwamen, wie 't gedaan hadden, zelfs al loofden ze ook honderd vijftig Caroliguldens uit voor wie 't hun zeggen woû. En kwam er al eens een enkele aanbrenger opdagen, dan hoorden de Heeren de namen hunner eigene zonen en neven noemen, wat zij natuurlijk nooit gelooven wilden. Doch ik keer tot Minervaas lievelingen terug. Zij hielden ook veel van kaatsen, kolven, kegelen en maliën; van schermen, dansen, musiceeren en komediespelen; van paardrijden, sledevaarten en maskerades, welke laatste echter, helaas! alweêr tot ‘verregaande baldadigheid’ aanleiding gaven.

1) Mr. J. VAN LENNEP, *Academische Idyllen*, bl. 95.
2) bl. 270.
3) 1869, bl. 186.
4) Groot-Placaetboeck, III D. bl. 531.

In de gezegde baldadigheden deden de domineeszoontjes zoo goed meê als de anderen, zelfs wanneer het zoo wild toeging, dat er, in plaats van glazen, menschenkoppen stuk geslagen werden. Hiermeê kwamen in 1759 vier Leidsche studenten, waaronder twee zoons van een Schiedamschen predikant, zich te Delft vermaken; en toen de Onderschout dier stad hen gepakt en in de kast gezet had, kregen de Heeren van Delft 't zelfs nog met die der Universiteit te kwaad[1]. Natuurlijk werden zulke domineeszoontjes naderhand de ijverigste Calvinisten; ze konden het best getuigen, dat alle wereldsch vermaak zonde was.

Maar de Deventer studenten wilden niet voor zoo wild aangezien zijn. Zij verklaarden in hunne ‘Apologie’ van 1671, dat zij ‘sich in goede konsten en seden (sonder roem gesproken) geoeffent en geene de minste debauche gepleecht hadden, ja dat zij ‘daerin geheel onervaren’ waren[2]. Even zedig waren zeker ook wel de Amsterdamsche studenten van dien tijd; immers zij hadden het voorregt, te studeeren ‘onder het ouderlijk toezigt’, en niet, als die der Akademiën, ‘in het hoogst gevaarlijk bezit eener bijna onbeperkte vrijheid’ te zijn[3]. Het was ook juist, omdat ‘uyt het opzicht haarder ouderen te wesen, gevaarlijk is voor alzulke teere spruyten’ zegt Domselaer, dat de Regeering van Amsterdam, spijt de tegenkanting van Leiden en de Zwitsersche Akademiën, een eigen Atheneum had gesticht[4].

Maar - wat zeer verblijdend was - reeds in 't laatst der 18e eeuw waren alle studenten in Nederland even zedig. Wie er aan twijfelde, kon 't bij Grabner lezen, en zijn vertaler bevestigde 't als de stellige waarheid. ‘Voor bretteur te spelen’, vechten, drinken, waren dingen, daar de Nederlandsche studenten van 1792 een ergen hekel aan hadden, en Grabner had wel gewild, dat de Duitschers er eens een exempel aan hadden genomen. De eenigste ondeugendheid, die ze nog over zich hadden, was ‘'t ontgroenen’[5], en dat spel behoefde men hen niet te misgunnen.

Het oude Germaansche vermaak van dobbelen konden zelfs de achttiende-eeuwsche pruikjes nog maar niet vergeten. In de koffijhuizen werd in 't midden der 18e eeuw nog ijselijk grof gespeeld, vooral te Amsterdam, waar zooveel vreemdelingen verkeerden. Mijne Heeren van den Gerechte hadden zoo stellig gemeend, dat het plakken van de keur op een bordje wel geholpen zou hebben[6]; maar moesten tot hun groote teleurstelling ‘in ervaaringe komen’, dat het niemendal geholpen had. Zij ga-

1) Mr. J. SOUTENDAM, *Mededeelingen*, bl. 89 en volgg.
2) *Overijs. Alm.* 1840 bl. 197, 201.
3) Prof. ROOIJENS in 1832. - Zie *Gedenkboek van het Tweehonderdjarig bestaan* bl. 192.
4) DOMS. *Amst.* IV B. bl. 194. WAG. *Amst.* I D. bl. 522.
5) *Brieven*, bl. 444-446.
6) Zie hiervoor bl. 62.

ven er tot hun eigen troost ‘eenige vreemden’ de schuld van, die ‘zelfs valschheden gebruykten’, en besloten nu eens ('t was in 1769) spijkers met koppen te slaan: duizend guldens boete! bovendien bannissement! arbitraire correctie naar exigentie van zaken! en een premie van honderd dukatons voor den aanbrenger[1)]!

Of deze strafbedreiging meer geholpen heeft dan die van 't uitsteken der beide oogen drie eeuwen vroeger[2)], weet ik niet; wel dat dertig jaren later, volgens Fokke Simonsz., alleen nog gemeen volk en kwâjongens met duiten en dubbeltjes dobbelden, en dat het woord zelfs toen al heel onfatsoenlijk geworden was. Groote heeren en voorname burgers hadden er een afkeer van. Als de eerste eens ‘uit een aartigheid, mobile en immobile goederen waagden, om te zien, of ze daardoor ook, met een lossen coup, de schatten en bezittingen van andere Grooten, door het tourneeren van een kaarteblaadjen, konden magtig worden, werd dat vernuftig divertissement *Pharaoh* geheeten. Als aanzienlijke burgers, zo in hun familiaire bijeenkomsten, elkander een ducaat of zes present deden, terwijl ze elkander 't vernuft in een aenigmatisch en arithmetisch tijdverdrijf oefenden, dan werd deze uitspanning van den geest en van de beurs *Trente et un* geheeten’[3)]. Toen Grabner onze koffijhuizen bezocht, zag hij er dan ook geen dobbelaars meer, wel kaart- en biljardspelers in menigte. ‘Besloten collegiën’ noemt hij de stokpaardjes der Nederlanders, maar verzekert dat de heeren er toch niets anders deden dan in de koffijhuizen: couranten lezen, over politiek en negocie redeneeren, rooken, drinken, biljard- en kaartspelen[4)]. Welk vermaak er in kollegie, societeit of koffijhuis te genieten was, verhaalt ons een Groninger:

> Kijke eens in 't ronde, wat murmele de speelders,
> Wat schreeuw daar om toe een partij verveelders!
> Wat gaap daar na 't spul veel schrandere vente,
> Zij zeg ongevraagd onwijse sentimente,
> Daar zitte bij de flesch twee dikke ouwe heere
> Over St. Eustatius en de Memorie van Jork te redeneere[5)],
> Maar zij bin zelf de memorie kwijt; hum praat wat verward.
> Wij loope daarvan weg en kijke bij de biljard.
> O dat nobele spel! dat maak hier vele kaale.
> Zij zoek door 't hazard hun schaa weêr te haale.
> Maar kijke hoe ze daar stilletjes afdruipe[6)].

Grabner hield de Nederlanders voor niet zeer muzikaal. Hij vond het nog al opmerkelijk dat Engeland, ons vaderland en Zwitserland in dit

1) *Handv. v. Amst. Tweede vervolg* bl. 161.
2) *Handv. v. Amst.* bl. 505.
3) *Ironisch Comisch Woordenb.* III St. bl. 20, 21.
4) *Brieven*, bl. 244.
5) Hij bedoelt de Memorie door den Ridder Yorke den 21 Febr. 1777 aan de Staten-Generaal overgeleverd, houdende klagten over de ondersteuning, die de Nederlanders op St. Eustatius aan de Noord-Amerikanen verleenden.
6) *Groninger Rarekiek*, 1777.

opzigt even armoedig waren, maar wist niet, of hij dit aan den regeeringsvorm of aan de heerschende godsdienst moest toeschrijven, - of de muziek niet goed republikeinsch of niet goed Calvijnsch was. In de twee hoofdplaatsen van 't Land, Amsterdam en den Haag, werden destijds maar weinig openbare concerten gegeven. Maar zooveel te meer ‘speelhuizen’ vond men er, waar matrozen met meisjes dansten. En 't verbaasde onzen Duitscher, die zoo iets in zijn land nooit gezien had, dat ‘lieden van rang’ nu en dan deze huizen bezochten, niet om de muziek (!) maar om zich te vermaken met de koddige, hoewel niet altijd kiesche tooneelen, die er voorvielen[1]. Verwondert men zich in onzen tijd, dat toen deftige lieden naar zulke dingen durfden gaan kijken, in een *Manuel des Etrangers à Amsterdam*, vóór dertig jaren door Gebr^{s}. Diederichs uitgegeven, leest men met zoovele woorden, dat toen ‘gros bourgeois, négociants, pères de famille respectables’ nog hetzelfde deden, en, als 't kermis was, met vrouw en kinderen naar *de Pijl* en *de Fontein* gingen om er een kijkje te nemen; en dat de buitenlieden, die te Amsterdam kwamen, geen kermis gehouden hadden, als zij niet in die huizen geweest waren[2].

Aan dansen, zegt Grabner, doen de Nederlanders nog minder dan aan de muziek. Buiten den Haag en groote garnizoensplaatsen geen opentlijke bals. (Neen, de Nederlanders hielden wel van dansen, maar openbare danspartijen werden niet toegelaten). ‘Rodoutes,’ zegt hij, ‘zijn volstrekt verboden; zoo gij te Amsterdam zoudt durven wagen in maskerade-kleêren op straat te loopen, zou men u zes weken in 't Rasphuis zetten. En Vauxhalls? - ja, op de kermissen, maar ellendig, met die van Parijs en Londen niet te vergelijken’[3]! - Wat dan toch van kermis-vauxhalls ook wel niet anders te verwachten was. Maar laat ons liever nog eens in de Groninger Rarekiek kijken:

Assemblee, Redoute ofte Bal -
Ik weet niet, of de kijkere dees woorde bij geval
Wel regte versta. Voor mij is 't barbaars,
Dog 't klinke heel mooije en 't is nog wat raars.
Wij wil dat ook zien. Voort na vijf uure
Kan je al de schoone der stad daar begluure.
Kijke, daar rijt se mooi opgetooyet al hene.
't Is goet dat zij zit en spaare heur beene;
Zij moet die gebruike van vijve tot agte,
En hupplen en springen ver boven heur kragte,
't Zij slap als een slet, 't zij stijf als een lance,
Daar alle spring buiten of in de cadance.
Kijke nou wel toe eer sij sig gaan paare;
Je kunt nu nog op haar tooysel wat staare.
Kijke eerst wat omhoog na 't stelsel van 't hooft,

1) *Brieven* bl. 344.
2) W.J. OLIVIER, *Manuel des Etrangers*. 1839, p. 301.
3) *Brieven* bl. 346, 347.

Dat heure tronie van goede figure berooft,
En maak de gedaante so mooy en soo eyront
Als vensters der kerke of koppe van winthont.
Kijke ook heur kleedre en verdere tooysels,
Belade met strikke en poffe en plooysels.
Daar rijs se en sal heur beene nou roere.
Dog, kijkere, je moet maar uitschei met loere,
Want al dat gehaspel en mateloos springe,
Die poging om sig in mooije bogte te wringe,
Waarmede sij denke de heere te behage,
Maar daar sij, eilacy! niet altoos in slage,
En al wat sij verder minnelijks verrigte,
Dat alles dunkt mij kan de kijkere niet stigte,
Alzoo min als 't gezigt van de messieurs die thans,
Coquet uitgedost als regte charlatans,
In kakelbont gewaad, gaan bezoeke do vrouwe,
Die moet je als Sardanapale beschouwe.
Wij stappe hier af, want het schijnt haast verrigt,
En geven haar over aan pleuris en jigt,
Aan 't breeke van beene of kraake van lenden,
Dat bal en redoute redoutabel doet enden.

In 't begin dezer eeuw waren de bals en redoutes al niet meer zoo schaars als toen Grabner schreef; de Fransche invloed had zich ook daarin doen gelden. Een schrijver van 1809 zegt aangaande Amsterdam: ‘De bals *parés* en *masqués*, zoo openbare, als particuliere, en die bij inteekening gegeven worden, zijn zeer menigvuldig’[1].

In 1802 wilde een zekere Annokké voor de Amsterdammers een mooi groot gebouw voor bijzondere en publieke vermakelijkheden bouwen buiten de Muiderpoort. Hij had al vijf jaren vroeger ook zoo iets te Rotterdam gesticht, maar zou het te Amsterdam veel grooter en mooijer maken, met twee groote zalen en een galerij buiten om, en een orkest in 't midden; en bovendien nog kolfbaan, kegelbaan en biljardkamer, en een groote tuin met tempels, berceaux, vijvers en watervallen. 't Zou beurtelings kollegiezaal, vauxhall voor 't publiek en kermispaleis wezen, en alle zondagen zou er muziek gemaakt worden voor alle binnenzittenden en buitenstaanden, zoodat dit gebouw een ware tempel van volksvermaak zou zijn. Zeker hebben de Amsterdammers 't plan heel mooi gevonden, maar geen lust gehad, de duizenden bijeen te brengen, die er voor noodig waren[2].

In 1812 had het Keizerlijk Gouvernement den inval eens naauwkeurige berigten te vragen nopens de zeden en leefwijze der Hollanders. Wat dat Gouvernement daarmeê voorhad, is ons duister gebleven; wij weten alleen, dat de Intendant van Binnenlandsche zaken, Baron d'Alphonse, kort nadat hij in 1812 herwaarts gekomen was, uit Parijs den

1) *Het tegenwoordig Amsterdam*, bl. 78.
2) Vergl. *Navorscher* XIX D. bl. 190, 191.

last ontving een korte beschrijving daarvan op te stellen. Natuurlijk moest deze daar een ander voor in den arm nemen, en hij wendde zich tot den Prefekt van het departement der Zuiderzee, den Graaf de Celles. Deze wist er echter precies zooveel van als de Fransche Baron, maar hij schreef zijnen Onderprefekten en den Maire van Amsterdam aan, hem verslagen toe te zenden. Dat van den Maire is 't uitvoerigst; die der Onderprefekten zijn zoo kort mogelijk[1]. Onder de punten, die ter behandeling opgegeven waren, behoorden ook de volksvermaken of uitspanningen.

De Maire verdeelde de Amsterdammers in drie klassen. De vermaken der hoogste klasse waren: koffijhuizen, societeiten, kollegiën en paardrijden voor de heeren; kransjes, muziek maken, teekenen en bloemen en vruchten uit was en papier maken voor de dames. Voorts in den zomer: het landvermaak op de buitenplaatsen, jagen, visschen en vinken; en in den winter: schouwburgen, concerten, bals en kaartspelen.

De vermaken der middelklasse waren in den winter ook: schouwburg en partijen; de mannen hadden ook hunne koffijhuizen, societeiten of kollegiën, waar zij den tijd bij kaart of biljard, dam- of schaakbord sleten; terwijl de vrouwen t'huis zaten romans te lezen, welke zij ‘in de leesbibliotheeken der boekverkoopers bij de week, de maand of het jaar konden huren[2]. Hun zomervermaak was ‘wandelen op de buitencingels’ of kolven in de herbergen. ‘Sommigen gingen ook nu en dan 's morgens vroeg naar buiten om zich te verlustigen met visschen en jagt te maken op gevogelte’. Anderen bezaten jagten en vermaakten zich met zeilen; en weêr anderen waren ‘liefhebbers van harddraverijen en lieten door hunne paarden de prijzen winnen, welke door herbergiers werden uitgeloofd’.

De laagste klasse vermaakte zich ‘meerendeels alleen op zaturdag en zondag’. - ‘Zij, die gaarne den schouwburg bezochten, gingen er zoo dikwijls mogelijk heen [en zaten in den “engelenbak”] vooral op maandag en zaturdag, welke dagen de meeste ambachtslieden als rustdagen beschouwden’. Voorts bestonden de vermaken dezer klasse, waaraan zoowel de vrouwen als de mannen deelnamen, vooral in 't bezoeken der herbergen, des zomers buiten, des winters binnen de stad. In die buiten de poort werd geschopt, gewipt, gedanst, gekegeld en gekolfd; en er kwamen kunsten- en potsenmakers en muziekanten. In de winteravond-herbergen binnen de stad werd ook gedanst, gezongen en muziek gemaakt, komedie gespeeld en allerlei kunstenarij vertoond. Zoowel des zomers als des winters werden er ook ‘horloges, varkens, stukken katoen, zil-

1) Het verslag van den Maire is uitgegeven in het I Deel van *Aemstels Oudheid*, door Dr. P. SCHELTEMA, en dat van den Onderprefekt van Amsterdam in het II Deel. De verslagen der overige Onderprefekten zijn mij door den Heer Scheltema medegedeeld.

2) Hoe sommigen reeds in de 17e eeuw op het romanlezen verslingerd waren, kan men leeren uit Bernagies kluchtspel: *de Romanzieke juffer*, 1685.

veren gespen of eetwaren' verloot; bovendien waren palingtrekken, katknuppelen, ganssabelen, mastklimmen en boogschieten zomervermaken; de mannen deden 't en de vrouwen gingen meê 'om te kijken'. Uit visschen gaan of 'paling koopen' aan den Overtoom was een vermaak voor de mannen; de vrouw mogt zich verheugen als ze visch en geen dronken man t'huis kreeg, want dikwijls was het omgekeerd; maar daarentegen had zij 's maandags haar 'lapjes keeren'.

De Onderprefekt van Amsterdam maakte het veel korter af. 'De vermaken der Hollanders,' schreef hij, 'zijn even ingetogen als eenvoudig', en hij noemde er slechts vijf: 1° wandelen, waar hij de zonderlinge opmerking bijvoegde, dat zoo'n Hollandsche wandeling 'in een langen stoet' veel op 'eene begrafenis' leek. 2° Het mannenvermaak in de herbergen: rooken, wijn drinken, kolven en kaatsen. 3° Het vrouwenvermaak in hare gezelschappen: koffijdrinken en breijen. [Hij vergat daarbij het praten, en had zeker nooit het oude spreekwoord gehoord: 'praten en breijen']. 4° Het kaartspel; 'maar dit gebeurt toch zelden', zei hij, waarin hij zich grootelijks vergiste. 5° Liefhebberijen, waarvan hij geen voorbeelden opgaf, doch waarop wij later terug komen. Ten slotte erkende de Onderprefekt, dat zijn antwoord wel wat heel kort was, maar verwees Mijnheer den Prefekt, zoo hij er meer van wilde weten, naar 'het werk getiteld: *Brieven over Holland*', dat hij als zeer naauwkeurig aanprees, en waarmeê hij waarschijnlijk de reeds meermalen aangehaalde *Brieven over de Vereenigde Nederlanden* van den Luitenant bij het Saksen-Gothasche regiment J. Grabner bedoelde.

De Onderprefekt van Haarlem verklaarde, dat zijne burgers 'niet vele uitspanningen en bijna geene publieke vermakelijkheden' hadden. De hoogere klasse had het biljard, kolven, kegelen, paardrijden en zeilen in boeijers of jagten. De lagere klasse werkte zes dagen en 'gebruikte den zondag tot de vervulling van hoogere pligten en om uit te rusten'. Alleen gingen de menschen wel eens wandelen en 'een glaasje drinken in een herberg'. Zij genoten dus niet te veel vermaak.

Die van Alkmaar maakte er zich ook met weinig woorden af. 'De burgers', zeide hij, 'kennen bijna geen andere uitspanning dan in koffijhuizen en societeiten des zomers te kolven en 's winters kaart te spelen. De boeren hebben geen andere vermaken dan kermissen en marktdagen; zij zijn liefhebbers van dansen, maar doen dit alleen op kermis en groote feestdagen.

De Onderprefekt van Hoorn was de eenige, die om het schaatsenrijden dacht. 'Hoe was het mogelijk, dat al de anderen dat vergeten konden'? zal men vragen. Dit is alleen te verklaren uit de dagteekening der verslagen: de laatste dagen van Junij en de eerste van Julij. Wees nu een bureauman en denk dan in dat saizoen eens om schaatsenrijden! - Intusschen konden de Heeren te Parijs, die hunne wijsheid uit die versla-

gen moesten putten, nu toch niet anders meenen, of het schaatsenrijden was een eigenaardig Hoornsch vermaak, waar alle overige Hollanders niemendal van wisten.

Op eene bijzonderheid, welke hij aangaande 't eiland Marken meêdeelde, kom ik later terug; maar overigens vertelde deze Onderprefekt ook niet heel veel. De burgers hielden nog al van kolven, en de boeren van kaatsen, maar weinig van dobbelen en kaartspelen. De boeren zaten graag in de herberg, en als het zondag was gingen de boerinnen er ook heen; maar hun meeste pret hadden ze op de kermissen.

Korter dan de Onderprefekten van Utrecht en Amersfoort 't maakten, kon 't wel niet. De eerste wist er ‘niets bijzonders van te zeggen’, en de laatste had al een zeer bekrompen denkbeeld van volksvermaak; hij sprak alleen van 't slokjes drinken: de boeren deden dit alleen op zon- en feestdagen, maar de stedelingen ‘vrij algemeen’.

Men ziet, welk een groot verschil er was tusschen het verslag van den Maire van Amsterdam en die der Onderprefekten. De eerste deed zijn best om 't heel duidelijk te maken en meende zelfs, dat het Keizerlijk Gouvernement van 't ‘lapjes keeren’ kennis dragen moest; de laatsten maakten er zich met korte woorden af, 't zij dat zij met die Fransche belangstelling in het Hollandsche volksleven niet bijzonder ingenomen waren, of dat zij zich met het onderwerp verlegen gevoelden, en er weinig van wisten te vertellen.

Vier jaren later schreef Dr. Nieuwenhuys een hoofdstuk over de ‘vermaken en uitspanningen der Amsterdammers’ in het Eerste Deel zijner ‘Geneeskundige Plaatsbeschrijving,’ dat men daar nalezen kan. Maar de Dokter vond Amsterdam niet pleizierig genoeg; hij kon 't geen *stad van vermaak* noemen, zei hij; hij vond de Rotterdammers veel opgeruimder en vrolijker dan de Amsterdammers. En daar een geleerd man van alle dingen de oorzaak naspoort, zoo deed de Dokter dat hier ook, en hij meende die te vinden, behalve in ‘de werkdadige inspanning der Amsterdamsche nijverheid’ (de Amsterdammers werkten dus te hard, naar zijn oordeel), in ‘een overgebleven trek van het eenigermate droog en stroef Noordhollandsch karakter’[1].

Dat was niet heel vleijend voor de Noordhollanders; - maar deze hadden in datzelfde jaar nog meer reden tot ergernis. Een van die soort van schrijvers, welke hun naam niet noemen, doch die later gebleken is Willem Kist te heeten, schreef een boekje over het karakter, de zeden en gewoonten, vermaken en uitspanningen der Noordhollanders[2], en stond bij Zaandam het langste stil. Nog onlangs werd in den Navorscher

1) bl. 213.

2) De titel luidde: *Karakterschetsen, Zeden en Gewoonten van Nederlandsche mannen en vrouwen, bijeenverzameld op eene reize door het Koninkrijk der Nederlanden door den Engelschen reiziger G. Johnson en den Schrijver van den ring van Gyges wedergevonden*. Er is nooit meer van uitgekomen dan het Eerste Deel, waarin Noordholland behandeld wordt.

herinnerd[1)], dat dit boekje in der tijd ‘menigeen het hoofd warm maakte’, omdat het niet geheel den bal mis sloeg, maar ‘waarheid en verdichting er in dooreen gehaspeld’ waren. Maar wie 't nu nog eens uit een hoek van zijn boekekast te voorschijn mogt halen, zal zich verwonderen, dat men zich over zoo'n boekje boos kon maken; dan was het toch ruim zoo ernstig als een deftig dokter heel Noordholland, met Amsterdam er bij, de beschuldiging van droog- en stroefheid naar 't hoofd wierp! En wil men een enkel proefje van de aardigheden, die Willem Kist vertelde? In den schouwburg te Zaandam werd ‘een voortreffelijk treurspel’ vertoond, en juist bij de aandoenlijkste plaatsen, die hem ‘tranen deden storten’ - de man moet dus zeer gevoelig geweest zijn! - hoorde hij ‘niets anders dan het kraken van noten en het opentrekken van flesschen’[2)]. Alweêr ‘waarheid en verdichting dooreen gehaspeld’! Dit notenkraken en flesschen opentrekken zal hij wel gehoord hebben, maar niet onder het spelen; 't was het gewone werk ‘tusschen de bedrijven’. Hij had hetzelfde te Amsterdam ook kunnen hooren. De Amsterdamsche burgerlui van dien tijd namen, als ze naar de komedie gingen, een flesch wijn met een eijerdopje (een glaasje van dien vorm) en een zak ‘krakepitten’, 't zij noten of amandelen, en niet zelden ook eenige koekjes en broodjes meê.

> Der kunsten god, aan 't Y met geestdrift aangebeden,
> Heeft nooit gewild, dat menschen dorst of honger leden.

Doch ik keer nog even tot Dr. Nieuwenhuys terug. Hoe droog en stroef hij de Amsterdammers dan ook vond, toch moest hij erkennen, dat zij, als ze ‘uitgingen’, 't goed deden, en toonden, ‘wat Amsterdammers doen kunnen’. En wat konden ze dan? Dat leert de Dokter ons twee bladzijden verder: ‘zelfs ieder minvermogend burgerman zal, bij zulke uitspanningen toonen, dat hij zeer wel eene ruime vertering durft maken. *Goed laten opschaffen, en geen geld ontzien wanneer men uit is*, is de leus der Amsterdammers’. Juist, en 't spreekwoord, dat ze daarbij hadden, was: ‘beter eens burgemeester dan nooit’. En zeker is 't ook, dat niemand, die hen bij die gelegenheid ontmoette, hen van droog- of stroefheid zou beschuldigd hebben, en dat men in alle plaatsen geen ‘gezelschappen van uitganers’ liever zag dan Amsterdammers. Wel maakten ze altijd veel beweging, waaraan ze dan ook den titel van ‘Amsterdamsche schreeuwers’ te danken hadden, maar toch zag ieder met respekt naar hen op, want ze verteerden veel en betaalden goed, en durf-

1) XIX D. bl. 147.
2) bl. 279.

den de boerejongens, die voor hen molendraaiden langs het wagenspoor, wel met zesthalven om de ooren gooijen, waar anderen 't met duiten deden.

Nemen wij nu tot besluit van dit hoofdstuk eens een overzigt van de volksvermaken in het laatste gedeelte van dit tijdperk, d.i. in het tweede vierendeel dezer eeuw. Aan 't hoofd dier vermaken zien wij, in alle steden en dorpen, de Kermis, die overal met onbedwongen vrolijkheid en luidruchtigheid gevierd wordt, en waar alle standen deel aan nemen; het gemeen met een uitgelatenheid en opgewondenheid, die meermalen de verbazing der vreemdelingen opwekt. Wel begint men het katknuppelen en ganstrekken ook op de boerekermissen al wat wreedaardig te vinden; maar 't gaat er daarom niet minder jolig en dartel toe. In plaats van een kat gaat een bal of turf in de ton, en in plaats van een levende gans trekt men een doode. Palingtrekken is een pret voor Hollandsche boeren; maar wat ze overal doen is koekzwikken, koekhakken en koekknuppelen. En het ‘jonkspel’ duurt er bij bas, viool en fluit, onder dansen en kussen, den gantschen nacht; en ook de vechtpartijen ontbreken niet.

Paarde-, vee- en andere markten geven dikwijls de kermissen niet toe; de stedelingen hebben op elken marktdag een kleine kermis, en de Amsterdamsche Botermarkt is als zoodanig vermaard. Goochelaars en vuurvreters, akrobaten en duikelaars, poppenkast en liedjeszangers hebben ze op hun pleinen 't heele jaar door. En als er nu en dan een hardlooper opdaagt, of ergens een luchtbal opgelaten wordt, loopt de heele stad uit.

Vele steden en dorpen hebben nog hun jaarlijksche Schuttersfeesten, waarbij, volgens eeuwenoud gebruik, naar den vogel geschoten wordt.

Het jonge manvolk trekt daar heen,
Gewapend is de schaar;
Want die den vogel nederschiet
Is koning voor een jaar;
En zoekt dan, in triomf geleid,
Een meisje naar zijn zin;
En voert haar naar de herberg heen
Begroet als koningin[1)].

Vooral in Gelderland, Noortbrabant en Limburg zijn die Schuttersfeesten nog in zwang; op vele plaatsen worden ze in de kermis, maar op andere op den patroonsdag van 't gild gevierd. Als die gilden optrekken met trom en vliegend vaandel zien ze er schilderachtig uit, want de officieren dragen kleurige sjerpen en soms kostumes, die hun vrij potsierlijk staan. Maar ook in andere gewesten vindt men ze nog, zelfs in Holland: Alkmaar o.a. ‘viert nog naar ouden trant het Schutters-

1) STARINGH, *Het Vogelschieten*.

feest even als te Kleef'[1]. Noordwijk herstelt zelfs zijn aloude St. Jorisgild, dat sedert den Franschen tijd in verval geraakt was.

Het volk viert zijn traditioneele vreugdedagen jaar aan jaar met de oude pret. Ieder houdt 'het Oude in 't Nieuwe,' hier met klokgebom, daar met tromslag, overal met vervaarlijk schieten; een zondvloed van zegenwenschen en heildronken overstroomt op elken eersten Januarij land en volk. En als de Koppermaandag daar is, wordt er door velen nog eens een kleine herhaling van geleverd. Nadert de Vastelavond, dan vergeten de zes dorpen op Schouwen hun 'Stradag' niet. Breekt de eerste dag van April aan, dan denkt niemand er om, dat dit eigentlijk een vaderlandsche feestdag moest zijn, maar elk volgt getrouw de voorouderlijke traditie, waarvan men oorsprong noch beteekenis kent, en houdt den eersten, dien hij ontmoet, voor gek, om een oogenblik later op zijne beurt weêr door een ander geaprild te worden. Nog wordt hier en daar in de landprovinciën de Meiboom geplant[2]; Haarlemmers en Amsterdammers komen nog elken Hertjesdag op de been, - de eerste om bij Kraantjelek van de duinen te rollen, de laatste om op den Haarlemmerdijk rond te scharrelen of naar Slooterdijk te loopen. De Kattenburgers, Zandhoekers, en Goudsbloemsbuurters - die echte, oude 'Prinsenliefhebbers'[3] - vernieuwen nog elken 24^{en} Augustus de herinnering van hun ouden Prinsjesdag met brandende piktonnen en Oranjedeuntjes - immers tot 1840, want het volgende jaar zal die dag al geen 'Koningsverjaardag'[4] meer zijn: - en de dorpelingen vieren hun Oogstfeesten, wanneer ze hun laatste voer hooi of graan binnenbrengen, en hun Slagtmaal of Osjeskermis als 't November is.

Voeg nu hier al de vermaken bij aan de kerkelijke feestdagen verbonden: de Kersvreugd bij kersgans en kerskoek, kersblok en kerssprookjes; Driekoningen met trekbrief en kroon, bonebrood en kaarsjessprongen, en hier en daar nog 't zingen met de ster; de Vastelavondspret, vooral in Noordbrabant en Limburg, maar ook elders, zelfs in de Kalverstraat te Amsterdam nog wel, met maskerades en zang en dans langs de straten; terwijl de Joden, inzonderheid te Amsterdam, er een tegenhanger van leveren, als zij Purim vieren. Op Palmzondag geen kind zonder palmpaasch; en op Paschen geen tafel zonder eijeren, in de landprovinciën 's middags volksfeest, en 's avonds vuren op de heuvels of velden, die daar al sints Velledaas tijd of vroeger toe bestemd zijn. Veertig dagen later Hemelvaren en Dauwtreden; en de Luilak gaat als de

1) *Aardbol*, III D. bl. 115.
2) M.A.A. BOESEKEN, *Het Meifeest.* - *Aardbol*, III D. bl. 475, 584.
3) In de Goudsbloemsstraat vindt men een 'Prinsenlief hebbersgang'.
4) Toch konden ze dien nog niet vergeten. Toen in 1857 de Goudsbloemsgracht herschapen was in de Willemsstraat, werd tot de feestelijke inwijding nog 'de oude Koningsverjaardag' (24 Aug^{s}.) gekozen.

zomerheraut de Pinksterdagen voor, en op deze laatsten geen gebrek aan Pinksterbloemen en Pinksterzwierders. Als 't St. Jan is, vieren nog te Zwol de burgers van de Dizerstraat ‘Sint Jan met et keteltien,’ maar ze zullen 't weldra afschaffen, omdat men het ‘belachelijk’ begint te vinden[1)], en in onze eeuw ieder niets meer vreest dan zich belachelijk te maken. In Gelderland en Overijsel wordt St. Maarten nog met de gans, overal met vuren gevierd; zelfs te Amsterdam klinkt nog, bij den optogt met kroontjes en kaarsjes, 't oude:

Martijn!
Turref in de murref in de maneschijn!

en flikkert de St. Maartensvlam nog hoog op, schoon 't niet lang meer duren zal. En Sinterklaas is nog de oude pretmaker, -

Die wondre Heilig, zoo vermaard,
Die schoenen vult bij hoopen,
En liefst door schoorsteenpijpen vaart,
Al staan de deuren open.

En zooveel andere heiligdagen nog als, op verschillende plaatsen, met eigenaardige vermaken en spelen gevierd worden.

Geen plaats, die aan 't water ligt, waar men niet van tijd tot tijd een zeilpartijtje houdt, bepaald in Holland en Friesland, en op elken ‘Koningsverjaardag’ hebben de Amsterdammers nog hun oude admiraalzeilen (schoon 't maar een schaduw is van voorheen) met vuurwerk tot besluit. Harddraverijen zijn niet minder algemeen; de Friezen munten er in uit, nergens wordt er zooveel werk van gemaakt. Een harddraverij doet uit alle grietenijen de liefhebbers bijeenstroomen; zij komen met hun vrouwen of meisjes op de chais, en met een welgevulde beurs op zak. De zilveren prijs, zweep of hoofdstel, tabaksdoos of wat anders, hangt aan een stok uit het venster van de herberg; en na de draafpartij volgt de eet- en drinkpartij; den gantschen nacht wordt lustig volgehouden, en eerst als de morgen weêr aangebroken is, keeren de chaisen huiswaarts. De Hollanders doen 't op dezelfde manier; op vele plaatsen worden jaarlijks harddraverijen gehouden, b.v. te Alkmaar buiten de Kennemerpoort; elders rigt een kastelein ze aan, zoo dikwijls hij meent er een goede rekening bij te zullen maken. De Zeeuwen vermaken zich met ringrijden, en ‘jouwen’ er bij van ‘graauw en blaauw’.

Een ander echt nationaal vermaak levert het ijs op. Wel munten de Hollanders en Friezen, elk op hun eigen manier, in 't schaatsenrijden uit, maar in alle gewesten, waar plassen en vaarten zijn, doet oud en jong meê aan dit wintervermaak. Hardrijderijen op schaatsen echter, harddraverijen met narren, hardzeilpartijen met ijsschuitjes, die pijlsnel vliegen over 't ijsveld, moet men in Holland, Friesland en Groningen

1) *Aardbol* III D. bl. 429.

gaan zien. IJ en Amstel en Maas vertoonen bij felle vorst de ‘Kermis op 't ijs’; de Groningers en Ommelanders uit alle hoeken van 't gewest ontmoeten elkaâr op schaatsen aan de Leek, en keeren met de Leekstertakken op den hoed in lange rijen huiswaarts.

In de oorden, waar 't ijs ontbreekt, komen de jongelieden met de sleden op het sneeuwveld, of brengen elkaâr den bal, om te zweeten bij 't klootschieten.

Kaatsen is des zomers een algemeen zondagsvermaak van de boerejeugd; kolven, kegelen en beugelen doen burgers en boeren beiden. Vooral in Holland is het kolven algemeen, en 't zij men de openbare pleiziertuinen en de sociëteitstuinen rondom de steden of de groote dorps-herbergen bezoekt, men vindt er kolfbanen, in de open lucht en onder dak, - zeer fraaije zelfs, in ruime zalen, waar de kolfbaan in 't midden ligt, en in 't langwerpig vierkant daar om heen de tafels en stoelen voor de toeschouwers staan. Kegel- en beugelbanen worden evenwel, ook op de dorpen, al meer en meer door 't biljart verdrongen.

Wandelen is een vermaak der stedelingen; de boeren schijnen er minder van te houden, voor pleizier, hun beenen te vermoeijen. En de stedelingen houden nog hun buitencingels en de fraai beplante wegen in den omtrek in waarde; en als ze moê gewandeld zijn, vinden zij langs die cingels en wegen tuinen, waar ze thee of wijn drinken en kolven of naar 't kolven kijken kunnen. En vele steden hebben zelfs een bosch buiten de poort, en bijna overal worden de stadsmuren en wallen gesloopt en in wandeldreven herschapen. De Hagenaars hebben hun beroemd Bosch, door de dichters bezongen:

> Lieflingsplek van Hollands Tuinmaagd, pronkcieraad van Nederland!
> Wijd vermaard door eigen schoonheid, wijd vermaard door Huygens lied[1)].

De Haarlemmers en Alkmaarders hebben hun Hout, de Groningers en de Assensche burgers hun Sterrebosch. De Utrechtenaars wandelen in hun Maliebaan of naar Chartroisen of Zeldzaam; de Rotterdammers langs hun Maas en in hun Plantaadje; de Amsterdammers in hun Diemermeer en aan hun Amstel, langs Amstelveensche en Sloterwegen of naar Pampuszigt. De Middelburgers hebben het geheele Walchersche paradijs voor zich, om te wandelen zoo ver 't hun lust, en de Leeuwarders hun Prinsentuin binnen de stad, waar ze alle vermaak genieten.

Buiten de poorten der groote steden is 't elken zondagnamiddag kermis. Voor de herbergen, waar de digtbezette tafels tot op 't midden van den weg staan, klinken harpen en violen, bij 't gegil van een Vlooijenburgsche chanteuse, en 't gegrien van een ziek kind op den arm eener bedelaarster; terwijl honden en apen dansen op den tromslag van hun meester, en een paar kleine meisjes, als Turk en Turkin verkleed, bij de klarinet van

1) Mr. J. VAN LENNEP, *Jacoba en Bertha*, IV Zang.

hun vader. Kanarievogels schieten kanonnetjes af, en een gynmasticus, die op zijn kop staat, neemt van ieder, die 't hem geven wil, een glas jenever aan, en drinkt het, in die positie, uit ‘hop de geshondheid van het geheerd phibliek!’

En geen zomeravond, de gantsche week door, of men ziet voor de herbergen aan de trekschuiteveeren buiten de poorten, een aantal burgers zitten, elk met hun glas en lange pijp, die zich een uurtje komen verlustigen in het gewoel bij 't aankomen en afvaren der schuiten. Wie echter voor geen herberg zitten wil, en van geen drukte houdt, zit in zijn eigen koepeltje, aan een pad of een vaart of ten minste aan een sloot gelegen, een pijp te rooken, en vermaakt zich met naar zijn eendjes of naar buurmans Lakenveldsche koeijen te kijken. Een ander zeilt nog liever in zijn eigen boeijer, want spelevaren - het zij in eenzaamheid om de kunst te oefenen, het zij in gezelschap om vrolijk te zijn - is ook een algemeen geliefd volksvermaak in alle waterrijke oorden van ons Land. De Zaan draagt roem op haar rijk vergulde tentjagtjes; IJ en Amstel op jagthavens, waar elke boeijer een drijvend pronkkamertje is; en de gemeene man loopt bij Kees Jolleman, of wie anders een bordje uithangt met het opschrift: *Hier verhuurt men schuitjes*[1], en zoekt het mooiste uit, en pakt er vrouw en kinderen en zijn heele familie in, met de noodige kruiken, korsjes en noten, en zoo ze al geen muziek hebben, zingen kunnen ze toch.

Dan snijdt door Wetering en Vliet,
Het volgepakte schuitje,
En klinkt, op riemslagsmaat, het lied:
‘Kupido is een guitje’.

Spelerijden en Potverteeren met faëton en kiereboe is nog in vollen gang gelijk in de vorige eeuw; maar als 't gezelschap heel groot is, gaat het in een glazenwagen, - ‘een soort van hangkamer op wielen met vijf banken, op ieder waarvan vier personen plaats nemen, of, als 't naaimeisjes zijn, vijf’[2]. En menigeen gaat nog, precies als zijn overgrootvader al deed, ‘naar den boer,’ om eens een zomerdag regt; ‘landelijk’ door te brengen, d.i. bij de koeijen in 't gras te loopen en met de boereschuit in een sloot te roeijen. Anderen gaan, om geen andere reden dan omdat hun grootvader en overgrootvader 't ook gedaan hebben, alle jaren naar 't zelfde dorp, om er hun ‘zomerschen dag’ te houden, al zij 't ook, dat er in of bij dat dorp niets bijzonders meer te zien of niets vermakelijks meer te vinden is. Zoo gaan nog sommige Amsterdamsche burgerlui van den ouden stempel geregeld een dag in den zomer naar het stille en vervallene Schellingwoude, om er op den dijk te zitten koffij drinken en van de meêgebragte saucijzenbroodjes te smullen[3], en beur-

1) Vergl. *de Uith.* II D. bl. 271.
2) id. bl. 263.
3) Vergl. *het Boek der Opschr.* bl. 179.

telings over 't IJ naar de torens van Amsterdam, en over de groene weiden naar die van Waterland te kijken. Evenzoo gaan voornamer Amsterdammers jaarlijks naar Halfweg, ofschoon 't er niet veel pleizieriger is dan te Schellingwoude, om baars te eten en witten wijn te drinken; anderen echter zeilen liever met hun boeijers naar Sparendam, om daar in de herberg gelijk genot te smaken. En op dezelfde wijze vermaakt men zich ook elders; de Groningers gaan naar Slochteren, om baars en snoek te eten in het Hoogehuis, en te wandelen in 't bosch van Fraeylema, of doen een uitstapje naar het Schildmeer om te visschen. - Dat visschen en jagen volksvermaken zijn behoef ik naauwelijks te zeggen. ‘Uit visschen gaan’ is een dol pleizierig denkbeeld voor ieder; maar het jagen is niet voor alle man uitgevonden, want, volgens deskundigen, worden de jagers, even als de dichters, geboren, niet gevormd. Maar visschen - wie kan dat niet? De dreumis, die pas in de broek gestoken is, staat al met een hengelroetje op den kant der sloot, die langs het pad voor vaders tuin loopt, en schatert van vreugd als hij een stekeltje ophaalt; waarom dan ook Hildebrand onder de onmisbare zaken in den broekzak van elken Hollandschen jongen ‘een kluit vischdeeg’ noemt. En de jonge dame zit, het hoofd onder een grooten zonnehoed verborgen, op het groen geschilderde steigertje aan de trekvaart, vorentjes te vangen. De werkman stapt 's zaturdag-avonds, met het bruine vaatje met blankgeschuurde hoepels op den rug en de hengelroeden op den schouder, de poort uit en komt eerst den volgenden avond terug; en zijn baas is al zes weken te voren gelukkig, wanneer hij door een vriend, die een optrekje aan de Vecht heeft, gevraagd is, ‘in den slappen tijd’ drie dagen te komen logeeren, om ‘uit visschen te gaan’. En hebt gij ooit teekening of plaatje gezien, waar water en riet opkwam, en geen visschertje in 't riet gedoken zat? En daar ik mijne bewondering van het ‘hengelvermaak’ al vroeger heb betuigd in een kettingdichtje[1)], zoo trillend als een dobbertje, zal ik er hier maar niet meer over praten.

Doch als Hildebrand meent, dat de Leidenaars in vischlust alle andere Hollanders te boven gaan, vergist hij zich een weinig; daar komen in de eerste plaats de duizende Amsterdammers tegen op, die in eigenaardig vischkostuum, waarin men ze niet herkent voor 't geen ze t'huis zijn, langs alle van ouds vermaarde vischplaatsen, uren wijd in de rondte, te land en te water (ik spreek van vóór dertig jaren en meer) omzwerven. En zoo gij, na het lezen van ‘den Leidschen Peuëraar’ geloofdet, dat gij een unieke kuriositeit hadt leeren kennen, dan hebt gij u ook vergist, want zijn evenbeeld was te vinden in Amsterdam vooral op Kattenburg en Oostenburg. Hier echter zult gij niet van ‘peuren’ maar

1) Te vinden in den *Holland* van 1859, bl. 88.

van ‘poeren’ hooren spreken, wat slechts een klein dialektverschil is, - de zaak is precies dezelfde.

De Drentsche boeren vermaken zich alweêr op een andere wijze. Zij hebben nog, als hunne vaderen voor eeuwen reeds, hun spinnerijen met ‘buut of slage;’ hun ‘bruleften’ met al de oude ceremoniën, die welligt nog ouder zijn dan 't kasteel van Koevorden; hun groeven, uitingen of doodbieren, waar zij ter eere hunner dooden lustig drinken; hun markten, waar de jongens van alle dorpen uit den omtrek met hun meisjes heengaan, om in de herberg te zitten, maar die zelden afloopen zonder een vechtpartij tusschen de jongens van 't eene en 't andere dorp, die doorgaans iets af te rekenen hebben; hun beebieren, of maaltijden ter dankbare erkentenis van bewezen burenhulp, en die de Noordbrabanders ook kennen onder den naam van fooijen[1].

De stedelingen in alle gewesten, eindelijk, hebben hun sociëteiten en koffijhuizen 't heele jaar door; 's winters schouwburgen en liefhebberij-komediën bovendien, hun concerten en bals, hun Letterkundige genootschappen, waar verhandeld wordt in proza en poëzij; ook hun ‘kransjes’ en ‘koppietees,’ hun ‘avondjes’ en ‘aangekleede botrammetjes’. Op deze laatste soorten van bijeenkomsten vermaakt elk zich op zijne wijze. De kinderen beginnen met het ganzebord; vervolgen met het gaslichtspel, waarop zij den Hoogduitschen schouwburg uitgeteekend zien, en tevens, al spelende, de geschiedenis der verlichting in houtsneedjes bestudeeren kunnen; en met het stoombootspel, dat hun het origineel portret van den eersten Merkurius, die van Amsterdam op Zaandam gestoomd heeft, te zien geeft; en eindigen met den heelen rommel in een hoek en de tafel 't onderste boven te werpen, en er een ‘kluwetje’ om te dansen. - De hofjesjuffrouwen en keukenmeiden vermaken zich met kienen; maar de lieden van hooger beschaving met het edele kaarteblad. - En de jongelui? In het worstelt het natuurlijke met het kunstmatige, de aangeboren vrolijkheid tegen den verstijvenden modegeest; maar doorgaans behoudt nog de eerste de overhand.

> Zij lachen, zingen, kussen, stoeijen,
> En dartle vreugd zweeft in het rond.

De meesten houden nog heel veel van pandspelletjes, en in de tusschenpozen is er altijd een, die iets reciteeren wil, bij voorkeur van ‘d'allerliefsten Bellamy’[2]. Maar is er een juffertje in 't gezelschap, die den naam heeft, dat ze ‘zoo heel mooi reciteert,’ dan is 't honderd tegen een, dat men hoort: ‘Heewaas! ik aawem en huwwepewoos knaapjen’[3] want dit is ‘ijselijk in de mode’.

1) HOEUFFT, *Bredaasch taaleigen*.
2) SPANDAW, in zijn gedicht: *Waarom ik de Vrouwen bezinge*.
3) Vrouwe BILDERDIJK, *Het Weesjen*.

In alle deze vermaken doen de kleine steden 't zoo goed mogelijk de groote na; de heeren hebben er ook hun sociëteit en koffijhuis, waar ze altijd dezelfde gezigten zien, en de dames haar kransjes, rondjes of cirkeltjes, waar ze altijd dezelfde praatjes hooren. Alleen wanneer eens een gezelschap van liefhebbers een concert geeft of komedie speelt, hebben de menschen eens een uurtje schik in hun leven, en spreken er nog weken lang over. In iedere stad, waar slechts liefhebbers genoeg zijn, vindt men liefhebberij-komediën, die onder een of andere genootschapsspreuk, als: ‘Tot nut en genoegen,’ ‘Leerzaam vermaak,’ e.d.g. van tijd tot tijd een voorstelling geven, en voor wie de dichters ‘treur- en blijspelen zonder vrouwerollen’[1] schrijven, omdat die genootschappen geen dames onder hun leden tellen, en de heeren zich niet gaarne zouden verkleeden, uit vrees van gelijke berisping te beloopen als de Deventer studenten in 1671[2]. Maar een ander soort van liefhebberij-komediën bestaat in de groote steden naast de schouwburgen; zij spelen wanneer deze laatste gesloten zijn, zelfs op zondagavond, voor elk, die komen en betalen wil, sommigen in een eigen gebouw, anderen in een herberg. Voor deze behoeven de dichters geen stukken zonder vrouwerollen te schrijven, want die tooneelgezelschappen bestaan uit acteurs en actrices, en een schrijver uit het begin dezer eeuw verzekert ons, dat men ze ‘allen als zoo vele kweekscholen ter beoefening der schoone tooneelkunde beschouwen kan, waaraan het openbaar tooneel zoo veel uitmuntende voorwerpen verschuldigt is’[3]. Maar ze waren er toch van verschillend allooi; en wie de karikatuur eener liefhebberij-komedie van vóór omtrent een halve eeuw geteekend wil zien, leze nog eens de klucht van *'t Oude Limoentje*, die Christemeijer vertelt in zijn ‘Neef van Curaçao’.

Een Amsterdamsch ‘professeur de langues’ ging vóór vijf en dertig jaren op zondagavond met een Franschman uit, om hem *les lieux de récréation* van Amsterdam eens te laten kijken. Zij stapten zamen in een brommertje en gingen eerst naar ‘de Duizend Kolommen’[4], waar zij goochelaars zagen en buiksprekers hoorden, en de Franschman eens glimlachte, toen de Amsterdammer opmerkte, dat deze *Mille colonnes* zeker met die te Parijs niet te vergelijken waren. Na een glas wijn gedronken te hebben, verlangde de Franschman ook eens een ‘théatre’ te zien. ‘Goed,’ zei de Amsterdammer, ‘maar dan moet ge u vergenoegen met een liefhebberij-komedie, ‘c'est à dire, un théatre d'enterprise particulière, puisque les théatres, proprement dits, sont fermés le dimanche’. En ze reden naar de Elandsstraat om ‘Leerzaam vermaak’ te zien spelen.

1) Vergl. Dr. J. VAN VLOTEN, *Dicht en Ondicht*, II D. bl. 234.
2) Zie hiervoor bl. 55.
3) *Het tegenwoordig Amsterdam*, 1809, bl. 256.
4) Op den Oudezijds-voorburgwal tegenover het Atheneum Illustre.

Maar ze bleven er niet lang, en reden op een drafje naar de Kalverstraat, waar de Amsterdammer hoopte dat zijn vriend in *le Grand Salon* bij de Osjesluis, meer behagen zou vinden; doch deze oordeelde, ‘la dénomination assez pompeuse,’ voor een zaal van slechts dertig ellen lang en negen breed en hoog; en ze gingen alweêr verder, en wel naar Spekman, om eijeren en augurkjes te eten, in een der ‘bogen van de Beurs’. ‘C'est le bazar des oeufs-au-sur, sous une des galeries de la Bourse’, zei de Amsterdammer, ‘qu' il nous faut visite, puisque, pour autant que je sache, il est tout particulier à Amsterdam et ne trouve son pareil ni à Paris ni à Londres, ni dans aucune autre ville’. Wat de Franschman niet tegensprak, want hij geloofde wel, dat zulk ‘une espèce de cave ou souterrain,’ daar niet te vinden was; maar wat hem er 't meest beviel, was ‘le sieur Spekman’ zelf, ‘dont la physionomie brillait de bonhommie’. Van Spekman ging 't naar 't wijdvermaarde Toontje in de Nes[1)], en eindelijk naar Frascati, dat den Franschman beter beviel dan al wat hij gezien had, en daarom zei de Amsterdammer, toen ze daar waren: ‘ici nous terminerons notre tournée’[2)].

En wat nu, ten allerleste, onze kleine stille landstadjes betreft, 't is er met volksvermaken over 't algemeen vrij schraal gesteld; en 't verwonderde mij niet, dat ik uit verschillende plaatsen de mededeeling ontving: ‘Volksspelen of vermakelijkheden zijn hier niet; alleen is 't hier [op dezen of dien tijd] kermis’. - Om er een tot voorbeeld te noemen, zal ik Naarden kiezen.

In 1795 schreef Van Ollefen, de Nederlandsche Stad- en Dorpbeschrijver: ‘Vermaaken! deezen zijn bij die van Naarden bijna onbekend; indien men daaronder niet betrekt, in 't zondagspakjen langs de schansen te sukkelen, of te hoop op de aankomende schuiten te staan tuuren, om de dartele Amsterdammers te zien aanlanden’. En in 1868 werd mij berigt: ‘Niets van volksspelen alhier’. Een paar tachtigers zelfs konden zich niets van dien aard herinneren; wat trouwens volkomen in overeenstemming is met Van Ollefen. Toch heeft Naarden zijn kermis nog, waar al de Gooische boeren en boerinnen komen dansen; en tot zomervermaken: muziek in ‘de Harmonie’ en wandelen in 't bosch van Oud-Bussem; en tot wintervermaken: een concertzaal, waar soms gezongen, en een letterkundig genootschap, waar soms verhandeld wordt, en eindelijk, als de winter 't goedvindt, ook en mooije ijsbaan. Toen er in 1866 geen kermis zijn mogt, werd er toch om koek gegooid in een stal, en gedanst in den Doelen en den Oranjeboom. Hoe stil en eentoonig 't leven in sommige plaatsjes ook zij, - geheel zonder vermaak kan geen mensch het uithouden.

1) Vergl. *de Uith.* II D. bl. 396.
2) W.J. OLIVIER, *Manuel de Etrangers*, pag. 302-304.

Vijfde hoofdstuk.
Over de Volksvermaken in onzen tijd.

In onzen tijd staan twee beschouwingen lijnregt tegenover elkander; - de een klaagt over achteruitgang, de ander juicht over vooruitgang. De een schrijft brochures om goeden raad te geven; de ander beweert, dat wij ons volkomen op den goeden weg bevinden, om 't groote doel, de veredeling der volksvermaken, te bereiken. De een beredeneert ‘hoedanig in onzen tijd de volksfeesten moeten zijn,’ - de ander vermaakt zich reeds met ‘de kermissen der toekomst’[1].

En wat die beschouwingen nog schilderachtiger verscheidenheid leent, - zoodra de klagers over achteruitgang de oorzaak daarvan trachten aan te wijzen, zijn zij 't ook alweêr niet eens, en loopen, als ze aan 't redeneeren raken, hemelsbreed uiteen.

Dr. J.H. Halbertsma zocht de oorzaak in de vermindering der nationale vrolijkheid. Maar een ‘vriend des vaderlands’ was van een gantsch ander gevoelen. ‘'t Is juist een beschuldiging tegen de zeden onzer eeuw,’ zei hij, ‘dat zij zoo groote behoefte aan uitspanningen heeft. Het schijnt, of de jonge lieden slechts in de wereld zijn, om zich te vermaken en het leven op kostbare gastmalen en bij verstrooijingen van allerlei aard door te dartelen; waardoor velen zich dan ook aan zulk een weelderige levenswijze gewennen, dat die behoefte voor hen wordt’[2]. Maar die ‘vriend’ schijnt de jonge lieden van vorige eeuwen niet goed gekend te hebben; en bovendien dacht hij er niet aan, dat er wel eenig verschil is tusschen ‘weelde’ en ‘vermaak,’ en tusschen ‘kostbare gastmalen’ en ‘nationale vrolijkheid’.

‘Ja,’ zei Halbertsma, ‘onze voorouders waren veel vrolijker dan wij. Maar hoe zijn wij toch zoo afgemeten en diplomatisch geworden? Waarom vertoont het voorgeslacht zich in de ongedwongen vrolijkheid der jongelingsjaren, en wij ons in den somberen luim van den moeijelijken ouden

1) Uitg. bij Hanzenberg te Leiden, 1869.
2) *Vriend des Vaderlands*, IX D. bl. 12.

dag?' - Dit laatste is nu schrikkelijk overdreven, wat terstond blijkt uit zijne verlegenheid om een antwoord op die vraag te vinden. Eerst denkt hij aan 'den druk der tijden en de moeite om aan den kost te komen,' - alsof onze voorouders dien zonder moeite verdiend en nooit druk gevoeld hadden! Dan aan 'de belasting, welke wij ons zelven door de weelde opleggen,' - alsof niet reeds in de 15e eeuw de weelde had uitgespat! Dan aan 'het pak nieuwjaarsrekeningen,' dan weêr aan 'de zucht om hoogere kringen na te huppelen of te hinken'; en eindelijk - 'aan de kagchels!' Hij was een vijand van kachels en kachellucht[1].

Dit is nu al vijf en twintig jaren geleden; maar onlangs stelde een ander geleerde de vraag: 'waarom bij ons volk de vermaken in den regel zoo vervelend zijn?[2] en hij ging meer dan tweemaal-vijf-en-twintig jaren achteruit om 't antwoord te zoeken. Hij sloeg er namelijk Arent Fokke op na, die, om 't eens precies te zeggen, de menschen in vijf standen verdeelde. De eerste stand was te aanzienlijk, en de tweede te geleerd, om zich regt te vermaken. De derde stand vermaakte zich niet, omdat hij den eersten navolgde, die 't ook niet deed; en de vierde had te veel zorgen om vrolijk te kunnen zijn. Alleen de laagste stand vermaakte zich, maar zóó, dat de fatsoenlijke lui er geen vermaak in konden vinden. Inderdaad geen vermakelijk tafereel, maar waar we akelig van zouden kunnen worden, zoo we niet wisten, dat Fokke zich dikwijls vermaakte met karikaturen te teekenen[3].

Karikaturen bewijzen niets, hervat een ander, en van verveling moet geen sprake zijn. De zaak is zeer eenvoudig; wij hebben geen tijd om ons te vermaken. In vroeger eeuwen was dat anders, en daarom waren onze voorouders vrolijker dan wij; toen leefde men minder gejaagd en bleef langer jong; toen genoot men het leven op zijn gemak, en hield tijd genoeg over tot spel en vermaak. Maar thans? 't Gaat ons als de Amerikanen, 'ons ontbreekt de tijd om te spelen en wij missen zoo doende een groot deel van de poëzij des levens[4],' waaraan het dan ook is toe te schrijven, dat onze tijd zoo prozaïsch is. Men komt pas kijken in de wereld, of men hoort reeds de zweep der Eumeniden[5] achter zich klappen.

Haar zweepslag drijft ons allen,
  En gunt geen rust ons meer;
't Is tot de grooten: 'werken!'
  En tot de kleinen: 'leer!'

Vooruit, en altijd sneller!
  De tijdstroom jaagt steeds voort;
Wie meê wil moet zich reppen;
  Dus van vermaak - geen woord!

1) *Overijselsche Almanak* 1844, bl. 269-273, 283.
2) Mr. J.B. Baron VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW, *Onze Vermaken*, bl. 19.
3) Vergl. N.G. VAN KAMPEN, *Gesch. der Lett. en Wetensch.* II D. bl. 657.
4) *Gids* 1866. I D. bl 103.
5) Vergl. *Aurora*, 1862, bl. 189, 190.

Neen, zegt een vijfde, dat dichterlijke beeld bevalt mij in 't geheel niet; die zweep is in strijd met onze beschaving, en juist op deze moeten wij 't oog rigten. Ik zal u een ander beeld geven. Wij zijn gelijk een jongetje, dat zich in zijn oude pakje heel vrij en lustig bewoog; maar omdat dit versleten was, stak Mama hem in een nieuw, dat hem heel netjes staat, maar dat hij niet kreukelen mag, en waarom hij altijd regtop zitten en zich niet veel bewegen moet.

Ach dat keurslijf! zucht een oudheidkundige. Wie, als ik, in oude stadsboeken en archieven snuffelt, verplaatst zich zoo dikwijls nog eens met genoegen in die gelukkige tijden, toen de vrolijkheid heerschte in alle kringen der maatschappij. En in zoo vele spelen en oude gebruiken, als ik verdwijnen zag, herkende ik ‘de laatste zuchten van een stervend volksleven[1)].

Vermaak u in oude archieven, en zucht zooveel gij wilt, valt een zevende in, - maar in de oudheden zit het niet; wij moeten 't in 't nieuwe zoeken. En wij zoeken ook genoeg, maar 't vermaak-zoeken is nog lastiger baantje dan 't goud-zoeken of geluk-zoeken.

Dat komt, voegt hem een achtste toe - dat ge al niet eens meer weet, wat vermaak eigentlijk is. Het vermaak moet niet gezocht worden; het moet de natuurlijke vorm der vrolijkheid, en deze de natuurlijke uiting van een frisch en gezond leven zijn. Maar als 't vermaak ‘gezocht’ wordt, is 't niet te verwonderen dat sommigen van ‘verveling’ spreken, en dan parodieert men ligt het bekende vers van Boileau[2)]:

Il n'est point de degrés du plaisir à l'ennui.

Zeer toepasselijk op menige *Soirée!* merkt een negende aan; maar hij wordt door een tiende, wien al dat gehaspel verveelt, in de rede gevallen.

Het klaarste bewijs, roept deze, dat ge het al te zamen mis hebt, is, dat gij 't niet eens kunt worden. Onze tijd arm aan vermaken! wie heeft dien paradox uitgevonden? Nooit is men daar rijker aan geweest dan tegenwoordig. Geen vermindering, maar vermeerdering; geen afschaffing, maar veredeling der volksvermaken, is onze leus.

Wat al vermaken biedt onze tijd aan, waar men vroeger niets van wist! Paleizen voor volksvermaak zelfs, die men mogelijk spoedig, op 't voorbeeld der hoofdstad, in alle steden zal zien verrijzen. Wintertuinen en zomertheaters, - de saizoenen worden omgekeerd, en de tijden van den dag ook: *Matinées musicales* twee uren na den middag, *Soirées* te middernacht, *Fêtes de nuit* in den morgenstond! En hoeveel feesten en vermaken al meer; - als ik ze wil optellen, word ik duizelig, door de menigte, die komt opdwarrelen voor mijn geest. Liedertafels en Zangersfeesten; Muziekuitvoeringen en Harmoniën; Landbouw-en veeteeltfeesten en allerlei Tentoon-

1) Vergl. *Overijs. Alm.* 1840, bl. 178.
2) *Art poëtique*, Ch. IV. vs. 32.

stellingen met feestconcerten en bierhalles, - welke laatste vooral aan 't hedendaagsch geslacht een hooggewaardeerd genot verschaffen. Zelfs Paardententoonstelling in den Haarlemmerhout met *matinée musicale*, Parkconcert en *grande fête de nuit*; ja, - om tot den superlativus op te klimmen - 'Groote internationale tentoonstelling van paarden' te Breda, met bengaalsch vuur en elektrisch licht op den grooten toren en een maaltijd in de groote sociëteit[1].

En dan onze schitterende Vuurwerken, als vroeger eeuw ze nimmer zag; onze Bals, dubbele zelfs, ja *bals champêtres* met een rozengalop er bij. Onze prachtige *Vauxhalls*, die nu al mooi genoeg zijn, om ze den vreemdeling te kunnen laten zien[2]. Ook weet onze tijd uitmuntend aan elk het zijne, en ieder vermaak naar eigen smaakte geven. Voor de lieden van fijne ontwikkeling en teêr gevoel: Rozenfeesten; en voor ernstiger en diepdenkender koppen: *Spiritisme* en *Biologie*. Voor de elegante wereld: *Soirées parisiennes* en *Nuits chinoises*; en voor 't volk bij alle groote feesten: mastklimmen, zakloopen, ringsteken en tobbespel.... Wat hoor ik u weêr mompelen van ''t oude en 't zelfde?' Onze tijd beschikt over al de schatten van vroegere eeuwen, en hoeveel ouds is er niet, dat hij nieuw maakt? Doch laat mij ongestoord voortgaan. - Welk een nuttig vermaak, leerrijk genoegen en veredelend genot leveren niet de Volksvoordragten, Volksvoorstellingen en Volksconcerten op! Hoeveel prijs op die soort van volksvermaken gesteld wordt, kunt gij in alle couranten lezen; de steden wedijveren met elkander en de dorpen zullen spoedig volgen. En als dan bij zulk een concert hier ook eens een grap voorviel, als die onlangs te Berlijn gebeurde[3], en een dikke komenijsman, op de voorste bank gezeten, over de balustrade, die 't publiek van de muzikanten scheidt, bukt om de woorden te lezen der melodie, die gespeeld wordt; zoodat de balustrade bezwijkt, en hij op de groote trom neêrduikelt, en het tromvel scheurt, en hij in de trom wegzinkt en er met een katrol weêr uitgeheschen moet worden, - dan zoudt ge kunnen hooren, dat onze tijdgenooten nog even goed lachen kunnen, als die uit Halbertsmaas jeugd.

Hoeveel vermaak genieten de lieden niet, sedert de verplaatsingswerktuigen, die men 'spoortreinen' noemt, zijn uitgevonden. Bij duizenden worden ze in de eene plaats opgenomen, en eer ze nog een venstertje hebben kunnen vinden om eens uit te kijken, worden ze reeds onder een andere luchtstreek weêr uitgezet, en hebben vrijheid zich te vermaken, zoo veel zij maar willen. De spoortreinen hebben den menschen eerst het regte begrip van vermaak gegeven, dat ze vroeger niet eens hadden. In de luije trekschuiten meenden zij zich mogelijk te vermaken, maar in-

1) *Handelsblad*, 23 Sept. 1869.
2) Vergl. hiervoor bl. 73.
3) *Handelsblad*, 20 April 1869.

derdaad verveelden zij zich; en met de krakende snorwagens rolden ze alle halfuren om en braken een rib. Zie nu eens op zondagmorgen, hoe oud en jong stationwaarts ijlt, om den dag ann 't vermaak te wijden, en hoe frisch en vrolijk ze 's avonds weêr t'huis komen. Ja, ik weet wel wat gij zeggen wilt: dat zoo doende het kerkgaan in 't vergeetboek raakt; doch ik sla er toch uwe bewering meê dood, dat het onzen tijd aan vermaken zou ontbreken. En wat hebben de pleiziertreinen den menschen geen pleizier verschaft! Sommigen hebben nu reeds waargenomen, dat er ‘de voorraad van nationale vrolijkheid,’ die sedert den pruikentijd allengs was opgeteerd, alweêr aanmerkelijk door vermeerderd is; en anderen voorspellen zelfs, dat ook de kwijnende Nederlandsche muze daardoor mettertijd wel hare gezondheid terug zal krijgen. En hoeveel andere nieuwe dingen hebben wij niet uitgevonden, om alle menschen vermaak te verschaffen! Gisteren T u r n o e f e n i n g e n en *Tableaux vivants* met daverend handgeklap; heden D i s s o l v i n g - v i e w s ; en als 't kermis is: *Kalospinthochromokrene* en *Cromatice Cataractapoicile*.

De namen alleen zijn al genoeg om de menschen te vermaken!

Ei? herinnert gij u nog met zooveel genoegen den bokkewagen uwer jeugd? Welnu, wat verhindert u er uwen kleinzoon een present te ge-

ven? Maar de jongen bedankt er voor; hij vindt de v e l o c i p e d e veel prettiger; zie wat een pleizier hij er meê heeft.

En gij, oudheidkundige! wat hoorde ik u over ‘stervend volksleven’ murmureeren? Wat sterft? wat gaat verloren? Blik om u hebt ge de S c h u t t e r s f e e s t e n [1)] niet nog gelijk weleer?

En de R e d e r i j k e r s , wier kunst zelfs veel hooger geklommen is dan die van Matthijs de Casteleyn en zijne Kersauwieren en Paxvobianen? En welke prachtige o p t o g t e n met banieren[2)] houden de hedendaagsche schutter- en- zanger- en dichtergilden, die voor de middeleeuwsche in 't minst niet onderdoen!

Hebt ge uwe K e r m i s s e n niet nog? Nooit zeker zijn ze zoo vermakelijk geweest als tegenwoordig; immers wordt ‘een Hollandsche kermis’ zelfs te Antwerpen op het tooneel vertoond[3)], om de Vlaamsche geesten door de Hollandsche vrolijkheid

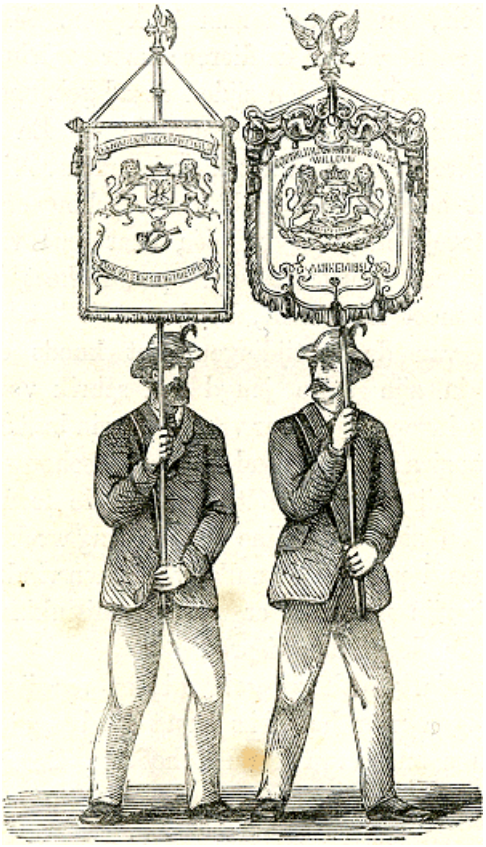
1) Zie de afbeeldingen op de volgende bladz.
2) Zie de afbeeldingen op de volgende bladz.
3) *Handelsblad*, 22 Mei 1869.

wat op te wekken. En dit is bijzonder opmerkelijk, omdat dikwijls beweerd is, dat de Vlamingen van nature vrolijker en luimiger zouden zijn dan wij.

Worden niet bij Tentoonstellingen, Kongressen en wat al meer van

dien aard is, volksvermaken aangerigt en feesten gegeven ‘welke dui-

zenden groot genoegen verschaffen, en den nijveren ingezetenen belangrijke voordeelen opleveren’[1)]? En houdt gij van w e d r e n n e n ? Wat is er schilderachtiger om te zien en vermakelijker om meê te doen, dan een w e d r e n m e t v e l o c i p e d e s ? Waar hebt ge in uwe ‘oude stadsboeken en archieven’ daar ooit iets van gevonden?

Toch is de velocipede ook al zoo nieuw niet, antwoordt een navorscher; - ten minste vóór vijf en veertig jaren reed er al iemand meê van Zeist naar Utrecht, en vermaakten de jongelui er zich meê in de Maliebaan[2)].

1) *Ned. mag.* 1861 bl. 258.
2) *Nav.* XIX D. bl. 492, 493.

Wel mogelijk, maar de onze zijn toch nieuwer. Maar hoe, Mijnheer de Oudheidkundige! durft gij nog klagen, dat ge toch het voorvaderlijke a d m i r a a l -

z e i l e n niet meer ziet? Daar was immers al lang het mooi af. Sla er Dr. Nieuwenhuys maar eens op na, die al vóór meer dan vijftig jaren klaagde, dat het zoo in verval was; ‘dat het de algemeene aandacht niet eens meer tot zich trok, en men er naauwelijks door eenige salvoos der 's avonds t'huis zeilende jagten aan herinnerd werd’[1]. Wij hebben uer de w e d s t r i j d e n d e r z e i l - e n r o e i v e r e e n i g i n g e n voor in de plaats gegeven, die veel mooijer zijn, en waar ook bij geschoten wordt; en de g o n d e l s f e e s t e n met chineesche illuminatie bovendien. En dan de w a t e r v e l o c i p e d e s ; - niets gaat boven zoo'n watervelocipede! Ge zit op een stoeltje, met rad en krukken voor u, en vliegt over 't water met een vaart, dat geen zes stoombooten 't bij kunnen houden.

Alles inderdaad zeer fraai! hervat een twaalfde; maar ik merkte toch bij onze vermaken ook nog wel 't een en ander op, dat niet zeer in overeenstemming is met beschaving en veredeling. Herinner u, b.v. de kunstenares, die honderd voeten boven uw hoofd over een koord of ijzerdraad wandelt[2]. De toeschouwers weten, in welk gevaar zij zich stelt, maar vinden het juist daarom geld waard om het te zien; zij weten het, en laten de plaatsen vlak onder 't koord ledig; zij ijzen er van en knijpen de oogen toe; maar vermannen zich, om er toch naar te kijken. Men schrijft traktaatjes tegen de kermis, en beschermt de dieren; maar verdringt elkaâr om te zien, hoe een menschenleven aan een zijden draad gehangen wordt! Noemt gij dit ook ‘veredeling van 't volksvermaak?’ - En is 't met de verbazende kunsten van akrobaten en athleten wel anders? Niet het bevallige en vlugge, maar het halsbrekende trekt de toeschouwers; de waaghals wordt het luidste toegejuicht. als hij één haarbreed van den dood is. Nog meer. Daar daagt een leeuwentemmer op. Dit heet de triomf der menschelijke kracht! dat moet ieder zien, die de entrée betalen kan! Nu wil ik niet spreken, van de kastijdingen met knods en gloeijend ijzer, waarmêe het dier in zijn teêre jeugd een schrik voor 's meesters dreigend oog en gebaar is ingeprent; maar vraag: waarin bestaat het genot zulk een leeuwentemmer te zien? In niets anders dan aanschouwer te zijn van het doodsgevaar, waar hij zich in stelt; vermits de leeuw ieder oogenblik in woede ontsteken en zich over zijne vernedering wreken kan. - 't Genoegen, dat een beschaafd publiek in zulke vermaken vindt, is de parodie der beschaving; en zij zijn nog veel ergerlijker ‘mislukking van publieke vermakelijkheid’ dan de dolste kermispret.

Genoeg! wij hebben de ‘verschillende gevoelens’ gehoord, en verwijzen al die heeren met hun beschouwingen naar het d i s p u u t - k o l l e g i e , waar zij er nog menigen ‘mooijen avond’ van kunnen hebben. Gewis, roept een hunner, ons bij 't heengaan toe:

1) *Geneesk. Plaatsbeschr. van Amst.* I D. bl. 217.
2) Zie hiervoor blz. 20.

Gewis, dat is nu ons plezier;
Leev' 't *pro* en *contra*, heeren!
Vermaakt zich elk op zijn manier,
Wij doen 't met disputeeren.

In onzen tijd doet zich een gelijksoortig verschijnsel op, als wij aan 't einde der 16e eeuw hebben opgemerkt[1)], - maar dat thans in omvang en uitwerking het vroegere nog zeer verre overtreft. Daarom ook vangt in het midden der 19e eeuw een nieuw tijdperk aan in de geschiedenis der volksvermaken. Hoe 't zich verder ontwikkelen zal, ligt nog in de toekomst verborgen; wij moeten 't voor onze nakomelingen overlaten er een oordeel over te vellen en er de historie van op te stellen; maar van harte wenschen wij, dat zij eenige schoone bladzijden te schrijven zullen hebben over

't Geen nu nog is een veelbesproken zaak,
Maar dan moog' zijn een welvolbragte taak:

Veredeling van 't Volksvermaak!

Zesde hoofdstuk.
Opmerkingen van verschillenden aard.

Over 't nut en den invloed der spelen en vermaken uit alle mogelijke oogpunten beschouwd - b.v. uit een hygiënisch, een pedagogisch, een zedekundig, een letterkundig, een economisch, een sociaal, een politiek, ja zelfs uit een godsdienstig oogpunt - zou men een heel dik boek kunnen schrijven, en dat zeker ook heel belangrijk en lezenswaard zou zijn. Doch ik heb hier slechts een enkel hoofdstuk, waarin ik mij tot eenige korte opmerkingen bepalen moet; wat mij echter dit voordeel verschaft, dat ik geen groot gevaar loop den lezer te vermoeijen of te vervelen.

Spel en vermaak zijn onmisbaar voor den mensch; dit is eene onomstootbare waarheid. Ja, wijsgeeren en dichters hebben er steeds een bewijs in gezien van de voortreffelijkheid van den mensch, dat hij ontelbare vermaken kan genieten, die boven het bereik der dieren liggen.

1) Zie hiervoor bl. 49.

De lachjes vloeijen uit de rede,
En zijn het reed'loos dier ontzegd[1],

zegt Milton. En zelfs de Prediker, die alle wereldsche zaken ijdelheid noemde, erkende toch, dat het lachen op zijn tijd goed was, ja ‘dat er niets beters voor den mensch is dan zich te verblijden’[2].

De Grieksche wijsgeeren leerden, dat de prikkel van den geest wordt gescherpt door het spel; - dat er 't lichaam ook vlug en sterk door wordt, behoefden zij er niet eens bij te voegen, want dat wist ieder wel bij ondervinding. En bovendien hebben de geneeskundigen steeds geleerd, dat vrolijkheid zeer gezond is voor den mensch. Onze voorouders drukten het nut van 't vermaak uit door het een *recreatie* te noemen, d.i. een verfrissching voor geest en lichaam. Daar voegen echter onze wijsgeeren drie vermaningen bij, die wij niet uit het oog mogen verliezen:

1° Ofschoon de uitdrukking: ‘dronken van vreugde’ zijn, spreekwoordelijk is geworden, mag er evenwel bij de vreugde nooit dronkenschap komen, want zulk vermaak is geen verfrissching. En zouden sommigen wel een uitzondering willen maken voor den edelen wijn, en met Huygens beweren, dat ‘het soete sap gedropen uyt die rancken’ volstrekt geen kwaad kan, ja zelfs goed doet, zoodat

ghy sult 'es u bedancken,
En vinden morgen vroegh u selven fraey en frisch; -

toch kan die uitzondering niet toegestaan worden. De ware afschaffingsleer maakt geen onderscheid tusschen een bedwelmenden dronk uit de eene of de andere bron.

2° Het vermaak moet den mensch de zorgen des levens verligten, maar niet te volop genoten worden; want dan is het geen verfrissching meer, maar wordt verstrooijing, die leêge beurzen en berooide koppen maakt. Waarvan men een aantal treffende geschiedenissen lezen kan, o.a. om er ééne te noemen, een aandoenlijke vertelling over ‘de schaduwzijde der vermaken’ in den ‘Almanak voor het schoone en goede’ van 1846.

3° Bij sommige vermaken, b.v. het dansen, moet men zich niet te veel verhitten en dan op een togt gaan staan, omdat men van zulk een verfrissching de tering kan krijgen; waarover men Halbertsma kan nalezen op bl. 298 van den Overijselschen Almanak van 1844.

En uit dit alles leeren wij dus, dat het vermaak, om nuttig te zijn, recreatief wezen en den mensch verblijden moet; maar dat deze in zijne blijdschap niet te veel dansen of drinken mag.

De vermaken hebben invloed op de zeden des volks, maar ook de zeden op de vermaken; daarom hebben schrandere schrijvers al voor lang

1) *Smiles from reason flow*,
To brute denied.
2) Kap. III. vs. 4, 12.

begrepen, dat men de kenmerkende karaktertrekken eener natie veel beter kan leeren kennen uit de volksvermaken dan uit de staatsinstellingen. Natuurlijk verdeelen de filosofen en filantropen ze, als alle andere dingen, in goede en slechte; de eerste zijn middelen tot volksgeluk; de laatste slingeren een armen drommel in een maalstroom, waarin hij verdrinkt. Niets is gemakkelijker dan hierover novelles of traktaatjes te schrijven; maar de historie leert ons:

1° Hier, gelijk overal in de wereld, is goed en kwaad zoo dooreen gewassen, dat het dikwijls uiterst moeijelijk is, het een precies van het ander te onderscheiden. Ook op de volksvermaken is steeds de gelijkenis van den tarweakker vol onkruid van toepassing geweest.

2° Wie 't heilzaam graan weet aan te kweeken en 't schadelijke onkruid wel te onderscheiden en voorzigtig uit te roeijen, werkt meê tot verhooging van 't volksgeluk, veredeling van 't volksleven en verbetering van 't volkskarakter. Maar ijveraars hebben hierin ten allen tijde meer kwaad dan goed gedaan.

3° Verbod en afschaffing hebben altijd weinig gebaat; maar zij die verlichting en beschaving onder 't volk verspreidden, hebben steeds het meeste nut gedaan, omdat zij verbod en afschaffing onnoodig maken. De woeste bekkesnijders en dolle vastelavondsgekken van weleer waren door geen keuren of plakkaten en evenmin door preêken en traktaatjes te verdrijven; maar zij weken van zelf terug, waar de volksbeschaving veld won.

Uit een politiek oogpunt zijn de volksvermaken ook dikwijls zeer nuttig en belangrijk geoordeeld. Daarom hebben de revolutiemakers steeds gemeend voor feesten te moeten zorgen. Toen de Fransche republikeinen van 1792 een nieuwen almanak maakten, gaven zij 't volk elke maand drie feestdagen, en bovendien ieder jaar nog vijf of zes *sansculottides* op den koop toe. Onze Bataven van 95 waren nu wel zoo dwaas niet, de revolutionaire beginselen ook op de tijdrekening toe te passen, maar zij vonden 't wel goed, het volk wat feestdagen te geven. Zij herinnerden zich, met hoeveel vreugd en opgewondenheid dat volk alle jaren op den 8n Maart zijn Prinsjesdag gevierd had, en waren niet vrij van een beetje vrees, dat menigeen ‘de vrijheid’ zoo ver zou drijven, zelfs daarmeê naar ouder gewoonte voort te gaan. Daarom begrepen de Opper-Bataven dat zij 't Bataafsche volk er maar wat revolutie-en alliantie-feesten voor in de plaats moesten geven, over welke men 't *Boek der Opschriften* kan naslaan[1)]. En wie nog eens zien wil, hoe 't daarbij te Amsterdam, waar ze met den meesten luister gevierd zijn, op 't Revolutieplein toeging, legge de twee groote platen van Vinkeles en Vrijdag - gedenkstukken van Bataafsche volksvreugd - voor zich.

1) bl. 86-89.

Op de eerste ziet gij de vrije Bataven, te midden van een Maartsche bui, dansen om den vrijheidsboom, ‘met de s t r e e l e n d s t e b l i j k e n van egaliteit’ zegt van Ollefen, die 't gezien en ook zelf meê gedanst heeft. De leesgezelschappen houden een optogt in den regen, en de transen der Nieuwe Kerk, de trappen en luifels van de Waag en al de daken der huizen zijn overdekt met toeschouwers onder parapluies. En op den voorgrond ziet men, hoe de Fransche broeders aan de Hollandsche zusjes ‘streelende blijken’ hunner genegenheid geven. Op de andere plaat ziet gij midden op het Revolutieplein het nationaal auto-da-fé, waar de tirannie - vertegenwoordigd door eenige wapenborden en oude burgemeesterspruiken - levend verbrand wordt. Op den voorgrond regts, weêr ‘streelende blijken’; en links bij de Waag, hoe planken en vaten, pruiken en steeken en Bataven op een hoop dooreen rollen. Dat was Bataafsch volksvermaak, en die 't niet mooi vond was een aterling[1].

In andere steden deed men 't alweêr een beetje anders. Eén voorbeeld moge hier voldoende zijn. Te Franeker werd op 't Revolutiefeest een optogt gehouden, bestaande uit al de professors en de studenten, 160 ‘bejaarde burgers,’ half zooveel ‘gehuwde vrouwen,’ (de overigen wisten zeker haar tijd wel nuttiger te besteden) 150 ‘jonge burgeressen’ (zoo noemde men toen de jonge juffrouwen) en nog een heele troep kinderen. Allen droegen ketens, boeijen of touwen, sommigen met opschriften er bij. ‘Op een daartoe gegeven teeken van den president der municipaliteit,’ smeten allen ‘de gedraagene ketenen,’ zoo hard ze konden, tegen de straat; en dat subliem oogenblik verbeeldde de revolutie. En op eens luidden de klokken en bulderde 't geschut en galmden alle keelen en sprongen alle voeten, en heel - Franeker was dansende om den Vrijheidsboom[2]!

De volksvermaken hebben van den vroegsten tijd af een grooten invloed geoefend op taal en spreekwijzen, en zij zijn tevens - de kinderspelen vooral - een open boek geweest, waaruit leeraars, wijsgeeren en dichters vergelijkingen, lessen en voorbeelden ontleenden.

Men herinnert zich, hoe Christus zijne tijdgenooten vergeleek bij de spelende kinderen op de markt.

Pittacus, een der zeven wijzen van Griekenland, ontving eens een bezoek van een vreemdeling, die hem vertelde dat hij trouwen wilde, maar zeer verlegen was met de keus. Er waren twee meisjes, die hij beiden lief had, maar de eene was in stand en rijkdom boven hem verheven, de andere hem gelijk. - ‘En wat raakt mij dat?’ vroeg Pittacus. - ‘Edele grijsaard!’ zei de ander, ‘geef mij raad; welke moet ik vragen?’ - ‘Ga daar heen,’ sprak de wijsgeer, hem met zijn stokje naar eenige jongens

1) Wie de uitlegging van dit woord lezen wil, sla A. FOKKE SIMONSZ. *Iron. Com. Woordenb.* op.
2) C. ZILLESEN, *Gesch. der Vereen. Nederl.* III D. bl. 353-355.

wijzende, die met drijftollen speelden. De vreemdeling rigtte zijne schreden derwaarts. Een der jongens sloeg met zijn zweep naar den tol van zijn makker, waarop deze hem toeriep: ‘die 't digtst bij u is, dat is de uwe!’ - Dit woord hield de vreemdeling voor een orakel, ging heen, en huwde haar, wier stand met den zijne overeenkwam; en men heeft niet vernomen, dat het hem berouwd heeft.

Bij Plato wil iemand betoogen, dat een lichaam wel tegelijkertijd in rust en in beweging zijn kan, en daartoe wijst hij op den tol, die *staat* en *draait*.

De dichters gebruikten den tol echter gewoonlijk als 't beeld der onrust; de eene vergeleek een verliefd jongeling, de andere een wanhopige moeder bij een gezweepten tol. Tibullus, zich diep beklagende over de ontrouw zijner geliefde, vergelijkt zijn eigen hart bij zulk een tol. Virgilius vergelijkt Amate, die, te vergeefs zich verzettende tegen het huwelijk harer dochter Lavinia met Eneas, ‘wangelatigh en schuimbeckende’ door de stad holt, almede bij ‘een tol van speelziecke jongers met de klitzende zweep voortgedreven’[1]. En als onze drossaart Hooft zijne ‘lieve lichte Leonoor’ verweet, dat zij ‘te wispelziek’ was, en hem nu eens ‘liefste’ noemde, en dan weêr met een koel ‘neen’ afwees, vergeleek hij haar ook bij een draaijenden tol.

Als Cats een paar jongelui op een buitenplaats zag raketten, maakte hij er dadelijk een rijmpje op, om de meisjes te leeren, hoe zij zich gedragen moesten, wilden zij ‘ras de bruyt’ worden. Vondel kon de ‘uitvaert van zijn dochterken’ niet vieren zonder al haar kinderspelen te schilderen, wat men tegenwoordig in een lijkdichtje zeker niet ‘op zijne plaats’ zou achten, en waaraan toch het versje zijne ‘bevalligheid’ verschuldigd is. Als Huygens pleitte voor zijne Zeestraat, haalde hij er de Haagsche jongens met hun ‘knickeren en koten’ bij; en Cats bragt de heele spelende jeugd op den Kneuterdijk bijeen, gaf bij elk groepje een zedeles, en maakte er het voorportaal van zijn ‘Houwelick’ van.

Zoolang de straatspelen in onze steden in zwang waren, ontleenden sprekers en schrijvers daaraan ieder oogenblik hun beeldspraak en figuren, hun bewijzen en vergelijkingen, of maakten er zinrijke toespelingen op, die men aardig vond en tot spreekwoorden stempelde. Nu natuurlijk niet meer; - beelden aan 't volksleven en kinderspel ontleend zouden voor den hedendaagschen smaak niet deftig genoeg zijn; doch zij komen onzen geleerden niet eens meer voor den geest, want in hun studeerkamers, waar zij boeken en redevoeringen maken, denken zij er niet aan.

De s p r e e k w o o r d e n zijn de sprekendste bewijzen der indrukken, die 't levendigst op 's volks geest gewerkt hebben. En nu telle men eens

1) VONDELS vertaling.

op, hoeveel honderde spreekwoorden aan Kermis en Vastelavond, aan Paschen en Pinksteren, aan drinken en dobbelen, aan tornooijen en bekkesnijden, aan zang en dans en muziek, aan schietboog en tooneelspel, aan visschen en jagen, aan bal- en kaartspel, aan tiktak- en schaakbord, aan kaatsen, kolven, kegelen, knikkeren, kooten en kastie, aan beugelen, tollen en schoppen, aan stokpaardje en pop - ontleend zijn, en waar ze al op toegepast werden.

Had buurmans dochter van vrijer verwisseld, dan ging het nieuwtje door de buurt: ‘Kees heeft Piet van de baan geknikkerd’. Vermaakte zich een vrolijk gezelschap met raadseltjes opgeven, en raadde Jan Sul glad verkeerd, dan verbeeldde zijn regterbuurman zich in de kaatsbaan te wezen, en riep: ‘Jan, je slaat den bal mis!’ terwijl zijn linkerbuurman aan 't eijerenspel dacht, en zei: ‘hij slaat er naar, als de blinde naar 't ei!’ - Zulke liefhebbers waren onze voorouders van het tiktakbord, dat het hun reeds voor de oogen zweefde, eer dat de maaltijd geëindigd was; en als iemand zijn buurman aanstiet, om hem op een overbuur te wijzen, die at als Warenar bij Trijnnicht, dan fluisterde hij hem toe: ‘Die vriend tiktakt, dat hem de schijven in den mond vliegen!’

Een ander, die een groot liefhebber van beugelen was, hoorde iemand een grofheid zeggen, en zei: ‘dat kan niet door den beugel’. Had een meester van eenig ambacht plan een of ander punt in de gildekamer ter sprake te brengen, dan was hij in gedachte weêr een kwâjongen, die met den ‘kietembal’ in den zak liep, en zei: ‘ik zal het balletje eens opgooijen’. Vond de zaak bijval en kwam die in beraadslaging, dan was 't: ‘Het spul is op den wagen;’ hij was dan zijn jongenstijd weêr vergeten, en had de retrosijnen met hun wagenspelen in 't oog. En was de uitslag tegen verwachting precies naar zijn zin, dan wierp hij de muts in de lucht, en riep: ‘dat is den papegaai geschoten!’ De retrosijnen waren dan op eens weêr in schutters veranderd.

Wanneer wij van iemand zeggen: ‘hij heeft vriend noch maag,’ drukken wij ons, naar onze gewoonte, letterlijk naauwkeurig uit. Maar onzen voorouders was dat niet vermakelijk genoeg. Zij zagen weleens in 't wijnhuis een vrolijken snaak op een leêge ton dansen, maar dat was altijd een dansje van één persoon; want ware er een tweede bijgesprongen, ze zouden er beiden afgeduikeld zijn. Daarom dan zeiden zij van gezegden iemand: ‘hij danst met al zijn vrienden op een ton’. Zelfs als ze van een zieke spraken, die er wel niet van op zou komen, dachten zij toch alweêr om dansen: ‘hij zal dien dans niet ontspringen,’ zeiden zij; en die dat spreekwoord uitgevonden heeft, had zeker den Bazelschen doodendans bekeken.

Kreeg iemand iets, dat hem goed beviel, dan had hij ‘een kolfje naar zijn hand,’ te weten, zoo hij, als de meeste Hollanders, graag in

de kolfbaan was; maar had hij altijd meer liefhebberij in tollen gehad, dan was 't: ‘een tolletje naar zijn hand’. Wie een ander fopte, ‘keek hem in de kaart;’ en een woelgeest maakte overal ‘de poppen aan het dansen’. Nog hebben de geleerden, schoon de kleine jongens ze al hebben verruild tegen velocipedes, hun stokpaardjes; en al hebben die heeren nooit een kaatsbaan gezien, en al weten ze niet eens hoe de bal geslagen wordt, toch roepen zij, als ze elkander kritiek en antikritiek om de ooren werpen: ‘die kaatst moet den bal verwachten!’ -

Deze voorbeelden zijn voldoende om aan te toonen, hoe onze voorouders altijd aan spel en vermaak dachten en 't overal bij te pas bragten. In 't vervolg van dit werk zullen wij er nu en dan nog wel meer ontmoeten; een lijst echter van alle spreekwoorden aan volksvermaken ontleend behoort niet hier, maar in een spreekwoordenboek te huis. Men kan ze bij Harrebomee tusschen duizende anderen alfabetisch verstrooid vinden[1].

Ook plaats- en straatnamen zijn uit de volksvermaken geboren: ik zal slechts eenige voorbeelden noemen van verschillenden aard. Te Amsterdam herinnert nog meer dan één *Kaatsbaanssteeg* en een *Kaatsballengang* het bestaan dier kaatsbanen, die weleer zoo druk bezocht werden; en in de Rijp, waar natuurlijk de boeren in de open lucht kaatsten, had men in Leeghwaters tijd een *Caetsbrugh*[2]. In den Briel draagt een straat den naam van *Kaatsbaan*, en het *Kolfslop* zou zijn naam van een kolfbaan ontleend hebben. Te Amsterdam heette een steegje van ouds *Revetsteeg*, wat echter later, toen men 't woord[3] niet meer begreep, in *Servetsteeg* veranderd werd. 's Gravenhage en Leeuwarden beiden hebben hun *Tornooiveld*, schoon 't laatste eenige eeuwen jonger is dan 't eerste. De Paaschvreugde heeft aan menige plek haar gewijden naam geleend; Lochem heeft een *Paaschberg*, Ootmarsum een *Paaschkamp*, Arnhem een *Paaschweide*. Te 's Gravenhage en te Utrecht kent men nog de *Maliebaan*, schoon 't maliën niet meer; en Alkmaar heeft buiten zijn Kennemerpoort een *Harddraverslaan*. De *Beerebijt* bij Amsterdam - nu doodstil, maar in de 17^{e} en 18^{e} eeuw wijdvermaard als het groote wagen- en schuiteveer voor alle omliggende steden, waar 't van rij- en vaartuig, zakken en pakken, aankomen en afreizen nimmer stilstond, en de reizigers van Zuiden en Oosten elkander ontmoetten - dankt zijn naam aan een lang vergeten volksvermaak, de b e e r e b i j t e n , of gevechten van honden en beeren, die bij een keur van 20 Julij 1689 binnen de stad en de jurisdictie verboden werden.

1) In een pretenboekje door G. VAN SANDWIJK, - *op nieuw bewerkt door* J.H. VAN DALE, en uitgegeven bij NOOTHOVEN VAN GOOR, - zijn eenige weinige dezer soort van spreekwoorden voor de jeugd verklaard.
2) *Kleyn Chronycke*, bl. 12.
3) ‘Revetten’ waren dans- en speelhuizen.

Eindelijk is uit het volksvermaak ook het v o l k s l i e d geboren[1]. De vrolijkheid van 't hart drong den mond tot zingen; huppelende en springende hief men eenige woorden aan, die van zelf een liedje werden. In het vroegste, dat is, het vóór-historische tijdperk der letterkundige geschiedenis eener natie, wanneer aller ontwikkeling nagenoeg op 't zelfde peil staat, is de poëzij in handen van 't geheele volk; dan zijn de volksliedjes slechts eenvoudige en korte deuntjes, die van mond tot mond gaan, en telkens gewijzigd, of, onder latere indrukken, weêr vergeten en door andere vervangen worden. Maar zoodra de eerste sporen van beschaving en kunstzin zich bij enkele meer beschaafden vertoonen, verandert dit reeds, en treedt de volksdichter op. Met welken naam zijne stamgenooten hem aanvankelijk betitelen, of zij hem zanger of zegger of vinder of rijmer noemen, doet er niets toe; daar hij mooijer zingt dan zij, zingen allen hem na. En van dien tijd af neemt het volkslied allengs bevalliger vormen aan en in uitgebreidheid toe. Wij hadden in de middeleeuwen een groot getal volksliedjes, even los als bevallig, even vrolijk als naïef, - zoo maakte geen Hooft of Vondel ze meer! Ja, naarmate in het laatst der 17e en in de 18e eeuw het volkskarakter stijver en stroever werd, en de nationale vrolijkheid verminderde, werden de volksliedjes gemeener. Een zeer opmerkelijk verschijnsel, en dat klaar bewijst, dat ‘vrolijkheid’ en ‘gemeenheid’ twee geheel verschillende zaken zijn, ofschoon velen ze dikwijls verwarren, maar welke dwaling een gevolg is hunner weinige bekendheid met onze oudere letterkunde.

De oorzaak van dat verschijnsel op te sporen is zoo heel moeijelijk niet; doch ik laat dit aan 't eigen nadenken van den lezer over, en sta bij 't volkslied niet langer stil, vermits de behandeling van dat onderwerp niet hier, maar in eene Geschiedenis der Letterkunde te huis behoort. Ik wil hier over een ander soort van liedjes spreken, die wat den kunstvorm betreft, zoo eenvoudig zijn, dat de Geschiedenis der Letterkunde het niet de moeite waardig acht zich met hen te bemoeijen, - de liedjes, welke bij spelen en vermaken werden en nog worden opgedreund.

Eigentlijk ontbreekt aan die deuntjes alle kunstvorm, want het zijn kinderen der natuur. Niemand vrage dan ook, wanneer hij zulke deuntjes hoort aanheffen, aan welken poëet men ze te danken heeft; - poëten maken zulke deuntjes niet, en al wilden ze 't, ze zou-

1) Men moet dit woord niet verstaan in zijn hedendaagsche beperkte beteekenis van lied ‘voor Vorst en Vaderland’. Het volkslied omvatte vroeger al wat het volk, aanzienlijken en geringen, gaarne zong. ‘Het daghet in den Oosten,’ en ‘Het waren twee Conincskinderen,’ en het lied van Graaf Floris, en ‘Ik stond op hoghen bergen,’ en zooveel anderen, waren al van de 14e eeuw af tot diep in de 17e, ja tot in de 18e eeuw, volksliederen; zoowel als 't Wilhelmus, en 't Patertje, en ‘Eens werd er aan de Zeeuwsche kust,’ en ‘o Holland schoon,’ en nogmaals zooveel anderen uit de 16e en 17e eeuw. Wat men tegenwoordig ‘het volkslied’ noemt, heeft geenszins uitsluitend regt op dien titel.

den 't niet kunnen. 't Is reeds voor lang gezegd: ‘la vraie poésie populaire est anonyme’. 't Is de wildzang van 't volk, waar men dikwijls met evenveel genoegen naar luisteren kan, als naar de vogeltjes in 't bosch; welke laatsten menigeen zelfs vrij wat liever hoort dan de geleerde goudvinken in 't geestelijk en wereldlijk van Hans Michel van Hannover[1]. Deze liedjes zijn op 't standpunt van 't bovengenoemde vroegste tijdperk gebleven, - geen dicht*kunst*, maar *volks*zang. Want toen de dichters optraden en het verzenmaken tot een kunst verhieven, die boven 't bereik van 't algemeen lag, veranderde daardoor 't volk niet, maar behield zijn aangeborene gave der poëzij, die zich met onweêrstaanbare aandrift openbaarde zoo dikwijls er iets gebeurde, dat het volk trof of de algemeene vrolijkheid opwekte. Zoo was 't in den vroegsten tijd, zoo was 't later, en zoo is 't nog.

In 1450 waren te Hoorn eens twee broeders, die uit vroomheid zamen een kapel wilden stichten. Maar - zooals 't dikwijls gegaan is, wanneer de menschen een goed werk wilden doen, - de duivel kwam er als ‘spulbreker’ tusschen en stookte kwaad, zoodat de broeders het niet eens konden worden omtrent den heilige, aan wien de kapel zou worden toegewijd: de een wilde er St. Cornelis, en de ander St. Antonie meê begunstigen. 't Gevolg was, dat ze elkander de compagnieschap opzeiden, en nu begon ieder zijn eigen kapel te bouwen. Maar helaas! nu schoot beider beurs te kort, en 't werk bleef ‘een langhe wijl legghen’. Toen lachte de duivel in zijn vuistje; maar 't volk lachte overluid, en had er dadelijk een liedje op:

> Daar waren twee gesellen,
> Die bouwden twee kapellen;
> Hadden s'er buydel wel besien
> Sij hadden genoegh gehad an ien[2].

Toen in 't laatst van 1650 het klokgelui verkondigde, dat er een Prins van Oranje geboren was, maar de Aristocratische partij zich reeds in postuur had gezet, om 't voortaan maar zonder stadhouder te doen, zong het volk:

> Al is ons Prinsie nog zoo kleyn,
> Al evel sal 'ie Stadhouder sijn!

Wie 't deuntje gemaakt en wie de wijs bedacht had, wist niemand. Mogelijk had een matroos van Tromp 't eene, en zijn maat het andere gedaan, want achter elken regel werd een krachtig: ‘hoezee!’ uitgegalmd; en, om er een knoop op te leggen, werden beide regels nog eens herhaald en met een: ‘Vivat Oranje hoezee!’ ferm aangezet.

Evenzoo klonk in 1747, toen de Aristocraten werkelijk reeds gemeend hadden, dat het volk om geen Prins meer dacht, maar toe

1) *Boek der Opschriften*. bl. 67.
2) VELIUS, *Kronijk van Hoorn* bl. 37.

de kans gekeerd en overal de Oranjevlag uitgestoken was, dit deuntje:

Ze zeijen daar waster geen Prins in 't land - 'k zei: ja!
En de vlaggen die waaijen an alle kant - ha, ha!

waarna weêr de herhaling en het: 'Vivat Oranje hoezee!' volgden.

En als de Kattenburger jongens Prinsjesdag zouden vieren, liepen ze niet eerst naar den schoolmeester om een liedje te vragen, maar hadden er zelf een bij de hand, alweêr op de oude wijs:

'n Oranjehoutje kan geen kwaad[1], - hoezee!
Wij branden 'n vuurtjen al op de straat, - hoezee!
'n Oranjehoutje enz.

Zeker zijn ook de bekende dansdeuntjes, als:

Jan, koop m'n 'n kerremis, enz.
Schoenlappertje vetleêr, enz.
Hop maar, Jannetje, nog een kannetje, enz.
Laat ik jou eens kussen, lieve lekkere Gerritje, enz.

al dansende geïmproviseerd. Van 't eerste spreek ik later; het tweede is zeker aangeheven op de bruiloft van een gildebroeder van Sint Krispijn. In de beide andere zijn nog de namen der meisjes bewaard, die den lustigen zangers zulke vrolijke deuntjes hebben ingeboezemd.

Toen de Amsterdammers in 1813 Oranje boven! vierden met het verbranden der douanenhuisjes, klonk op eens de zegezang:

Den Arend is gevlogen,
Het is Oranje boven!

zonder dat men ooit gehoord heeft, wie de dichter was. Toen in het najaar van 1833 aan de stille zijde van de Oude-schans te Amsterdam gratis geestvertooningen gegeven werden, en dit volksvermaak de gantsche stad op de been bragt, en zelfs een poëet er een 'rymchronyk' van schreef[2], zong ook 't volk er een liedje op:

Al op de Ouwe Schans
Daar is die Spokendans!

Zoo zijn al die deuntjes geboren. Somtijds werden aan 't oorspronkelijk distichon, later een paar nieuwe regels toegevoegd, die er niet altijd precies aan pasten; en ook weleens gaf gelijkheid van rijmslag aanleiding tot het aanhechten of invlechten van een paar fragmenten uit een ouder en reeds half vergeten lied; terwijl soms ook een of andere gebeurtenis aanleiding gaf tot verandering of invoegselen; - om al welke redenen men zich dan ook niet verwonderen moet, als de logische zamenhang wel eens wat gebrekkig of in 't geheel niet te vinden is. Bovendien maakte elk die liedjes in zijn plaatselijk dialekt, dat dikwijls op weinige uren afstands niet veel beter verstaan werd dan 't Samojeedsch of 't Vuur-

1) Hierop heeft Dr. Heije een nieuw liedje gezongen. *Volksdichten* I D. bl. 86.
2) Mr. J.H. BURLAGE, *Die Spoecken up die Oude Scanse*.

landsch. Daarom zei 't oude spreekwoord: ‘Elk vogeltje zingt zoo als het gebekt is;’ en daarom liet ook Halbertsma den Enschedeër in zijn ‘Brul'fteleed’ (bruiloftslied) zingen:

> Virgyl zunk Roomsch, Homerus Griiksch,
> Wij Haverstreutsch en Labbediiksch[1].

En als dan, gelijk niet zelden gebeurde, een ‘Overzeeër’ naar Amsterdam trok, en daar zijn Haverstreutsche of Labbedieksche deuntjes nog eens opzong, dan zongen de Amsterdammers die op hun manier na, en er kwam het belachelijkste abacadabra uit te voorschijn, maar dat toch aardig gevonden werd. En ook hieraan is het toe te schrijven, dat wij in zoo menig deuntje, dat toch oorspronkelijk een beteekenis moet hebben gehad, niets dan wartaal zien.

Even gebrekkig als den poëten de kunstvorm en den geleerden de logische zamenhang, dunkt den hedendaagschen versbouwkundigen het rijm. Voor hun oog is 't geen rijm, of vokalen en konzonanten der rijmwoorden moeten dezelfde zijn; maar voor 't oor onzer voorouders was dat niet noodig. In de schoonste middeleeuwsche liederen loopen assoneerende en konzoneerende rijmen en ook rijmlooze regels door elkander, - en zoowel ten aanzien van rijm als rythmus staan de volks- en kinderdeuntjes nog heden in de middeleeuwen. Zij bestaan niet om geschreven en gelezen, maar om gezongen en gehoord te worden, en de huppelende rythmus maakt ze zelfs zonder rijm vloeijend genoeg.

In sommige deuntjes bij kinderspelletjes of rondedansjes hebben diepzinnige navorschers een historische beteekenis meenen te vinden. Een hunner dacht, dat het liedje:

> Torentje, torentje, bossekruid!
> Wat hangt er uit?
> Een gouwe fluit,
> Een gouwe fluit met knoopen,
> Het torentje is gebroken!

dat de kinderen zingen, terwijl zij hun zaamgeknepen vuistjes op elkander stapelen, en bij den laatsten regel de onderste hand wegtrekken, - wel zou kunnen slaan op 't springen van den Delftschen kruittoren den 12 October 1654[2]. 't Is aardig bedacht, maar, zoo ver men weet, had die toren geen gouden fluit tot uithangteeken. - In het dansliedje:

> Daar waren zeven kikkertjes
> Al in een boeresloot
> Die zouden zamen kermis houden
> Ze dansten poot aan poot:
> Louw is dood, enz.[3].

1) *Overijs. Alm.* 1836.
2) *Nav.* II D. bl. 93, III D. bl. 89.
3) Zie de afbeelding op bl. 4. - Op die ‘zeven kikkertjes’ heeft Dr. Heije een nieuw liedje gemaakt, *Kinderl.* bl. 11.

meende een ander een historisch gedenkstuk van 1715 te ontdekken, vermits ‘zeven kikkers’ precies op ‘zeven provinciën,’ en ‘Louw’ op ‘Louis’ lijkt. 't Zou dan een Nederlandsche lijkzang op den ‘Grooten Koning’ zijn[1]. Als men dit aannemen wil, kan men er nog wel een gissing bij wagen. Lodewijk XIV stierf op den eersten September; en 't kan dus een Amsterdamsch kermisliedje geweest zijn, gezongen voor een wassenbeeldenspel, waar 't sterfbed van Zijne Allerchristelijkste Majesteit te zien was.

Bij verscheidene spelen behooren ook aftelliedjes. De meeste dier deuntjes bestaan uit regels zonder zin of zamenhang, maar die door alliteratie en rijm zamengebonden zijn, b.v.

Ieneme, tieneme, tip! enz.

Sommigen zou men voor Irokeesch of Algonkinsch aanzien, b.v.

Ake, bake, biesebason,
Kirreje, kirreje, kirrejajon, enz.

En toch schijnen ze al vrij oud te zijn, althans zijn ze soms over een vrij grooten omtrek verspreid, natuurlijk ook alweêr niet zonder varianten. Men kan er in den Navorscher verscheidene vinden[2], en ik wil ze hier niet overschrijven. Doch er zijn enkele onder, waarin men almede een historischen zin zoekt. Het liedje:

Groene granen,
Witte zwanen,
Wie wil meê naar Engeland?
Engeland is gesloten,
De sleutel is gebroken,
En daar is geen smid in 't land,
Die den sleutel maken kan.

zou in 1651 bij de Engelsche Navigatie-acte zijn t'huis te brengen. En dit andere:

Al onder die groene boomen
Daar leit er een Engelsch schip,
De Franschen bennen gekomen,
Ze bennen zoo rijk als ik;
Ze dragen hoeden met ploimen
En ze hebben sabels van blik.

wil men in 1795 t'huisbrengen. 't Een en 't ander is even mogelijk. Voor navorschende geesten is op dit gebied nog werk te vinden; doch ik weet niet, of 't de moeite loonen zal.

1) *Nav. Bijbl.* 1855 bl. xxvj.
2) II D. bl. 150. III D. bl. 125, 127. *Bijbl.* 1853 bl. clx. *Bijbl.* 1854, bl. iv. *Bijbl.* 1855, bl. iv, cvij.

Tweede boek.
Traditioneele volkspret.

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas! zegt Virgilius, en wij zeggen 't hem na:

> 't Is een heel gelukkig man,
> Die precies van alle dingen
> Grond en oorsprong weten kan!

Oude volksgebruiken en vermaken, die, zoo ver de heugenis reikt, van eeuw tot eeuw en van geslacht tot geslacht zijn overgeleverd, staan gewoonlijk in een naauw verband met de oudste godsdienstige begrippen en feestvieringen der natie. Maar 't is niet altijd mogelijk elke vraag naar den oorsprong dier traditioneele volkspret met volkomen duidelijkheid en zekerheid te beantwoorden, en dat wel om de zeer eenvoudige reden, dat wij van de mythologie onzer heidensche voorouders veel minder weten dan wij wel gaarne zouden willen weten.

De berigten, welke uit die vroege eeuwen tot ons gekomen zijn, zijn bijzonder schraal, en dikwijls vrij verward. Ook heeft men zich in ons vaderland nooit veel op die studie toegelegd, en al hetgeen daaromtrent uit het volksleven zelf nog had kunnen worden opgezameld, laten verloren gaan. Trouwens men had in een land van negocie als het onze wel wat anders te doen dan oude overleveringen op te zamelen! en onze geleerden hielden zich liever met Grieken en Romeinen bezig dan met de Germaansche oudheid. Het meeste, wat wij er van weten, is geput uit de berigten van Christenschrijvers en de overleveringen der middeleeuwen. Maar de eerste hebben, zoowel uit onkunde als partijdigheid, dikwijls onjuiste voorstellingen gegeven van heidensche gebruiken en denkbeelden, welke zij verfoeiden, maar niet begrepen. En in

de middeleeuwen leefden wel vele oude volksbegrippen en menig oud volksgeloof nog voort, maar niet meer in hun oorspronkelijk karakter. Het oude gebouw was gesloopt, en de stukken en brokken waren verward dooreen geworpen; aan al wat van 't oude heidendom niet uit te roeijen was geweest, waren christelijke namen en kleuren gegeven, en Germaansch-heidensche en Christelijk-middeleeuwsche zaken waren zoo dooreen geweven, dat de eerste niet meer van de laatste te scheiden waren.

Doch ijdel is het jammeren om 't geen in den stroom des tijds is verloren gegaan, daar dit toch niet weêr op te visschen is. Men moet tevreden zijn, met hetgeen men weten kan. Wie 't schemerend licht der oudheid in een helderen dag herschapen wil zien, eischt het onmogelijke.

Dat vele oude gebruiken en vermaken wortelen in den Germaanschen voortijd is zeker; maar van alles dáár de herkomst te willen vinden, is de oudheidszucht een weinig te ver drijven. Veel ook is in de middeleeuwen geboren, en dus van christelijken oorsprong. Maar toch staat men dikwijls in twijfel, of niet onder het christelijk kleed een heidensch hart klopt; en niet zelden ook zijn in een en 't zelfde volksvermaak heidensche en christelijke brokken zamengelijmd.

Een groot aantal volksvermaken, zoowel zulken, die van Germaanschen als die van middeleeuwschen oorsprong zijn, hecht zich aan christelijke feestdagen: van deze spreek ik later, en behandel in dit Boek die traditioneele volkspret, welke buiten deze feestdagen omgaat.

Nog ééne opmerking moet ik hier bijvoegen, of liever, eene opmerking herhalen, die reeds in *de Uithangteekens* gemaakt is[1].

Zoowel in dit als in de volgende Boeken zal ik somwijlen in twijfel staan, of ik in den verleden of tegenwoordigen tijd moet spreken. Van 't geen hier al sints lang niet meer gezien wordt, ziet men dáár nog 't laatste bedrijf vertoonen, terwijl ginds soms iets, dat men reeds gestorven waande, nog weêr teeken van leven geeft. Daarom is 't nooit mogelijk in 't volksleven precies den datum aan te geven, waarop eenig oud gebruik voor goed verdwijnt. In allen gevalle zijn al zulke oude gebruiken eigentlijk vertegenwoordigers van een vroeger tijdperk, - en de *onvolmaakt verleden* tijd is dus volkomen gepast, omdat hij op 't verledene terug wijst, en 't nog voortduren niet uitsluit.

1) I D. bl. 135.

Eerste hoofdstuk.
Nieuwjaar.

Nieuwjaar en Kermis zijn van ouds en nog de twee hoogste feesttijden van 't jaar. En vraagt men bewijs? Op alle andere tijden mag 't volk pret maken, maar op deze alleen wordt ‘gewenscht,’ en voor 't wenschen wat ‘gegeven’. Dan vullen de heeren de handen van alle gedienstige geesten, van den bode hunner letterkundige maatschappij tot Jan in 't koffijhuis; - dan werpen mevrouwen en juffrouwen de rijksdaalders aan meiden en schoonmaaksters en de kwartjes aan nachtwachts en karrelui met volle handen toe; - en zelfs de schoolkinderen moeten hun halfguldentje meêbrengen voor Mesjeus meid, die er op gehuurd is.

Over de kermis later; thans over den Nieuwjaarsdag.

> Dès le matin jusqu'à minuit
> On court, on mange, on chante, on rit;
> On se souhaite avec ivresse
> Bonheur et richesse.
> A minuit tout cesse,
> Pour recommencer dans un an:
> V'là ce que c'est que l'jour de l'an.

Zoo bezong een franschman den Nieuwjaarsdag[1)], en ieder zegt: ‘precies als bij ons’.

Het nieuwjaarvieren op den eersten Januarij is hier ten minste al achttien eeuwen oud; onze heidensche voorouders hielden reeds ‘van 't oude in 't nieuwe,’ en maakten er een razende pret bij, dronken zich ‘zalig,’ en zonden elkaâr nieuwjaarsgeschenken, zongen en sprongen, en wenschten elkander niets dan ‘heil’. Mogelijk verwondert dit sommige lezers een weinig, die zich nog herinneren, in Vader Wester - dat vermaarde schoolboek, waaruit zoovelen hun historiekennis geput hebben - wel honderdmaal gelezen te hebben, dat het eerst in 1575 was, toen ‘door Requesens werd vastgesteld en ingevoerd, dat het kerkelijk

1) BELLE *ainé*, in *Le chansonnier du premier age, Paris* 1811, p. 121.

en burgerlijk jaar, hetwelk tot dien tijd toe altijd met Paschen was begonnen, voortaan met den eersten Januarij een aanvang zou nemen'[1], - en vragen zij: of dan onze heidensche voorouders Requesens daarin reeds zijn vóór geweest, en of Wester dat dan niet geweten heeft? - Neen; 't nieuwjaar op den eersten Januarij is niet door Requesens uitgevonden, en wat Vader Wester vertelde, was, als meermalen, niet precies naauwkeurig.

Bij de invoering van 't Christendom stelde de Kerk het begin des jaars op den 25 December, om aan de heidensche gebruiken op den eersten Januarij een einde te maken, en die te vervangen door de Kersvreugde. Maar te vergeefs; - het volk bleef zijn nieuwjaarspret op den eersten Januarij vieren als te voren. Ook vele Vorsten, zoo als: de Koningen van Frankrijk en Engeland, de Hertog van Brabant, de Graven van Vlaanderen en Holland, volgden de Kerk niet, maar hadden hun eigen hofstijl, volgens welken het jaar met Paschen begon. Ziedaar dus wel drieërlei nieuwjaarsdag; maar in almanakken en rekeningen, al werd dan ook 't jaar met Kersmis of met Paschen gerekend te beginnen, werd toch de eerste Januarij 'de Jaersdach' genoemd[2], somtijds zelfs 'heylige Jaersdach' of 'Jaermisse'[3], welk laatste eigentlijk jaar*feest* beteekent. Nu laat het zich wel begrijpen, dat al die verschillende stijlen, zoowel als de aanvang van 't jaar met een veranderlijken feestdag, als Paschen, ten laatste wat lastig en verward geoordeeld werden. En daarom dan vernietigde Requesens, bij een bevelschrift, op 's Konings last, den 16 Junij 1575 uitgevaardigd, den hofstijl, en stelde het begin van 't burgerlijk jaar op den eersten Januarij, - zoodat het oude volksnieuwjaar triomfeerde.

Het Germaansche Joelfeest was tevens het Nieuwjaarsfeest. Het was het feest der nieuwe zon, en duurde dertien dagen, van den 25 December tot den 6 January. Het licht der wereld, dat in de korte en donkere dagen (die nog altijd 'de donkere dagen vóór Kerstijd' heeten) scheen te zullen wegzinken en uitdooven, herleeft en de zon klimt allengs weêr hooger. De nacht vóór den aanvang van het feest was de *Moedernacht*, omdat uit haar een nieuw jaar geboren werd; zij was die moeder van 365 kinderen, van wie men later sprookjes verzon[4]. Dit feest was het vrolijkste van 't jaar, - trouwens bij alle volkeren der aarde, zelfs aan de andere zijde van den Chineeschen muur, werd steeds en wordt nog het Nieuwjaarsfeest met groote vreugde gevierd. Bij de Germanen heette het, om die vrolijkheid dan ook Joel; de drie eerste

1) *Schoolboek enz. uitg. door de maatsch. Tot Nut van 't Alg.* 13e dr. 1854, bl. 48.
2) Zie ten voorbeelde, den ouden perkamenten almanak, door LE LONG uitgegeven in zijne *Reform. van Amsterdam*, en de *Rekening van Bernd van den Dorenwerde*, uitgegeven in de *Kronyk van het Historisch Genootschap te Utrecht*, XV D.
3) G.V. HASSELT, *Geld, maandw.* I D. bl. 2 en 4.
4) Vergl. *Boek der Opschr.* bl. 16.

dagen, de achtste en de dertiende waren de heiligste. Er werden dan talrijke offers geslagt, en bij elk offer werd een maaltijd aangerigt, en bij elken maaltijd gedronken, en elke dronk wekte nieuwe vrolijkheid.

Maar was nu het vieren van den achtsten dag van 't Joelfeest als ‘Jaarsdag’ oorspronkelijk Germaansch, of van de Romeinen, die den eersten Januarij met offers aan Janus, met geschenken en wenschen vierden, overgenomen? Dit weten wij niet; maar 't laatste is niet onwaarschijnlijk.

Hoe onze heidensche voorouders 't Nieuwjaar vierden, weten wij uit de berigten der geloofspredikers, die er zich over ergerden[1].

In den ‘jaarsnacht’ werden alom gastmalen en drinkgelagen aangerigt. De bierpotten worden duchtig geveegd, onder 't gejuich van: heil, heil, heil! Daarbij zorgde ieder zooveel gedruisch mogelijk te maken, met blazen op hoorns en slaan op trommels en ketels; want dit was het beste middel om de booze geesten te verdrijven, die anders 't nieuwe jaar al dadelijk bedorven zouden hebben.

Ieder weet, dat dit rumoermaken bij den overgang van 't oude in 't nieuwe, spijt christendom en beschaving, bleef voortduren tot in onzen tijd, schoon niemand meer wist waar 't eigentlijk om was. Zelfs in de kazernes was 't voorheen de mode, in den nieuwjaarsnacht onafgebroken de trom te roeren en op hoorns of trompetten te blazen. Vóór 35 à 40 jaren geleden echter gebeurde dat al niet meer; want men nam toen de voorzorg, al die instrumenten op den laatsten December vóór zonsondergang achter slot te bergen, waar ze bleven tot den anderen dag, - en de booze geesten bleven van zelf weg, toen ze merkten, dat men geen notitie meer van hen nam.

Doch wij keeren tot de Germanen terug. Elk was nieuwsgierig te weten, of 't nieuwe jaar hem goed of kwaad zou brengen. De een zat op het dak van zijn huis met een zwaard in de hand, waarop tooverrunen gekrabbeld waren, en meende dan in de toekomst te kunnen zien. Vooral lette hij op het ruischen van den wind; - kwam die uit het westen, dan zouden er in dat jaar veel vorsten en helden sneuvelen; woei 't uit het zuiden dan zou er veel volks omkomen; of uit het oosten, dan zou 't vee sterven; maar kwam de wind in den nieuwjaarsnacht uit het heilig noorden, dan zou 't zeker een gelukkig en voordeelig jaar zijn.

Anderen zaten aan een kruisweg op een stierenhuid, om zich van de Elfen, die in dien nacht bij menigte rondtrokken, omdat het hun verhuisnacht was, goed geluk te laten voorspellen. Men begrijpt, dat ze, na veel heil gedronken te hebben, op hun stierenhuid spoedig in slaap vielen, en wat ze dan droomden, gold voor profecie der Elfen.

Weêr anderen lieten zich door een oude vrouw koeken bakken; rezen

1) Vergl. Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 46-48.

die goed, en vielen ze wat dik uit, dan voorspelden zij daaruit een gelukkig jaar. En dat koeken bakken bleef, eeuw uit eeuw in, een gewigtig werk op jaarsavond, in de keukens der vorsten zoowel als in die der eenvoudige burgers[1]; en 't was nog in onzen tijd de geliefkoosde bezigheid der huismoeders onder 't afwachten van 't gewigtig uur van twaalven. Die koeken heeten nog *oblieën*, oudtijds *oblaten*, - een naam, die ons terstond aan offerkoeken doet denken[2].

Maar waarom worden die koeken opgerold? - Dit is een zinnebeeld van 't nieuwe jaar, dat ook digt ineengewikkeld ter wereld komt, om zich allengs te ontwikkelen.

En als de Jaarsdag aangebroken was, haastten onze voorouders - ik spreek nu weêr van de Germanen - zich, om elkander 't eerste geschenk toe te zenden; kostbaar behoefde 't niet te wezen, maar 't moest aangenaam zijn, als een voorteeken van een gelukkig jaar. En 't jonge volk trok zingende en spelende en dansende de wijk rond. Welke liedjes ze zongen, weten we niet, - er is ons geen enkel bewaard; maar 't zal toen wel zijn geweest als later, dat het lied werd aangeheven voor de woningen van hen, die wat geven konden, en dan kunnen wij den inhoud wel gissen.

Die heidensche nieuwjaarspret hinderde den christelijken geloofspredikers geweldig. Eligius vermaande zijne toehoorders met den meesten ernst, dat ze die goddelooze en onzinnige vrolijkheid op den eersten Januarij moesten afschaffen; dat zij het maken van ouwemannetjes of herten of andere beeldjes moesten afschaffen; dat zij de maaltijden moesten afschaffen; dat zij het rondzenden van nieuwjaarsgeschenken moesten afschaffen; dat zij het heildrinken moesten afschaffen! De brave man dacht, dat zijn afschaffers-oratie dadelijk helpen zou; maar vergiste zich zeer.

Een volle eeuw later ergerde het Bonifacius, dat het nog geen zier beter was: ja hij schreef er zelfs een brief over aan Paus Zacharias, en verzocht den Heiligen Vader ook een beetje op de Romeinen te letten. ‘Want’ zei Bonifacius, ‘het helpt mij bitter weinig, of ik al voor Friezen en Saksers preêk, om die heidensche gebruiken op den eersten Januarij af te schaffen, wanneer er mannen onder hen opstaan, die zelf te Rome zijn geweest, en mij wel durven tegenwerpen, dat dezelfde zaken, die ik verbieden wil, te Rome opentlijk worden geduld’.

Wat zouden die goede geloofspredikers een klaagtoon aangeheven hebben, als ze nog eens in onze eeuw hadden kunnen opzien, en ontwaren, dat, spijt elf- of twaalfhonderd jaren preêkens, en door alle kerk- en staatshervormingen heen, het Nieuwjaar nog net was als in hun tijd; - nog

1) Wat er in de 15e eeuw in de keuken der Hertogin van Gelderland tot het obliebakken werd ‘verbesicht opten Jaersavont’, kan men lezen bij G.V. HASSELT, *Arnh. oudh.* IV D. bl. 243.
2) *Oblata* van het werkw. *offerre*, waarvan ons: *offeren*.

dat ‘oude in 't nieuwe houden’ met volle bekers en luide zangen, - nog het oude rumoer, en de straat vol dronkelui; - wel te verstaan: nog vóór een dertigtal jaren geleden; - van den huidigen dag niets dan lof! Ja, wanneer ik hoor verzekeren, dat tegenwoordig onder den vereenigden invloed van nutsverhandelingen en afschaffingsoratiën, van straatpolicie en volksvoordragten, van duur leven en goedkoope pleiziertreinen, de lust tot uitspattingen evenzeer verminderd als de beschaving toegenomen is, en geen dronkeman zich meer op Nieuwjaarsdag vertoonen durft, - dan zou ik Eligius en Bonifacius wel willen wakker schudden, om zich, met mij, daarover hartelijk te verblijden.

Werpen wij nu eens een blik in de latere middeleeuwen. De deftige poorters vierden toen ‘'t oude in 't nieuwe’ in hunne woningen met hunne vrienden en verwanten, de schutters op den Doelen, de gildebroeders in hun gildehuizen, en al 't gemeen in de taveernen; en allen dronken er nog, op oud-Germaansche wijze, elkander: heil, heil, heil! toe. En er zwierde ook veel volk verkleed en vermomd langs de straten, wat te Amsterdam bij eene keur van ‘des dages voor Jaersavond 1461’ (dat wil zeggen: den 30 December 1461) verboden werd. Maar 't nieuwjaarzingen langs de huizen werd als een oud, eerwaardig gebruik toegelaten; 't was dan nu ook geen heidensch gezang meer, en in de liedjes klonk de naam van Jezus, waar men vroeger dien van Wodan of Thor gehoord had, b.v.:

> Nu singhet en clinghet mit groot gheluut
> Al in den Nyeuwen jaeren,
> Den Ickers jaeghet al uut ende uut,
> Her Jhesus moet ons bewaren,

Ja wel ‘mit groot gheluut’!

> Met grove trommelen en kopren rinkelbommen

moesten de nikkers weggejaagd worden; en toen het buskruit uitgevonden was, deed men 't ‘met davrend busgeknal’. Maar over de nieuwjaarzangers werd toen al dikwijls geklaagd, want zij gingen niet slechts langs, maar ook in de huizen, en ontzagen zich niet de nieuwjaarskost, die er voorhanden was, aan te spreken.

Wat echter de nieuwjaarsgeschenken betreft, - Eligius zou zich toen over geen ouwemannetjes en herten meer geërgerd hebben: zij bestonden in diamanten, ringen, gespen, handschoenen, quedenkruid, peperkoeken en geld[1]. Die dingen vereerden de vorsten en vorstinnen elkander onderling; zij gaven ze aan hun hovelingen, en ontvingen ze van hun dienaren, en de burgers volgden, zooveel hun vermogen toeliet, de gebruiken der Heeren na.

Op verschillende plaatsen bestonden bij 't nieuwjaarvieren eigenaardige

1) G. VAN HASSELT, *Geld. maandw.*, I D. bl. 1.

gebruiken, die evenwel meestal nu al lang vergeten zijn; want veel daarvan is reeds in de 16e eeuw afgeschaft en de rest daarna langzamerhand in 't vergeetboek geraakt, en slechts hier en daar is toevallig iets bewaard gebleven. Sommige dier gebruiken zijn van zeer vreedzamen aard; zoo b.v. besluit een Drentsche boer het jaar met het eten van een schotel *moes*, d.i. fijngehakte boerekool met rijst en schijfjes worst gekookt; en naar die moes noemt hij den Jaarsavond 'Moesiesavond'[1]. Maar de meeste waren vrij rumoerig, en hadden oorspronkelijk het verdrijven der booze geesten ten doel. Te Goor in Overijsel was het nog vóór weinige jaren de gewoonte, dat even vóór twaalven de stads-trommelslager, de klepperman en de nachtwacht met zijn hoorn, gevolgd van bijna de geheele bevolking met fluitjes en rateltjes, vergaderden voor 't huis van den burgemeester; en met klokslag begon de geheele troep te trommelen, kleppen, toeten, fluiten en ratelen, dat de duivel zelf zijn handen aan beî zijn ooren moest houden, met welk muziek de optogt door de geheele stad ging van 't een tot het ander eind[2].

Op vele plaatsen oordeelde men 't best het nieuwe jaar met klokgelui te begroeten; want de klokken waren gedoopt, en in hun gebom weêrgalmde het: *Daemones fugite!* d.i. 'vlugt, duivels!'[3] - En nog onlangs lazen wij in 't Handelsblad, dat de Hagenaars een heel pleizierigen nieuwjaarsnacht hadden doorgebragt, omdat het klokkespel van hun ouden St. Jacob de geboorte van Ao 1869 met allerlei vrolijke deuntjes begroet had[4].

Westendorp verhaalt, dat bij de Noordfriezen op Westerlandsföhr de huwbare meisjes het nieuwe jaar indansten bij het kerkhof[5]; maar heeft vergeten er bij te voegen, welk begrip zij aan dit nachtvermaak verbonden. Was 't alweêr, om de booze geesten, die in de grafsteden scholen, door dien maagdendans op de vlugt te jagen? - Of meenden zij, dat die kerkhofdans haar in dat jaar een knappen vrijer bezorgen zou? Op vele dorpen toch gingen ook op kermis de meisjes, die graag een vrijer wilden hebben, bij 't kerkhof wandelen.

En dat men te Naarden op den nieuwjaarsmorgen het voordeel heeft, het nieuwe jaartal in kolossale cijfers met krijt op zijn huisdeur, ja op alle deuren, zelfs op stadhuis- kerk- en brandspuithuisjesdeur, geschreven te vinden, heb ik reeds in 't *Boek der Opschriften* verteld[6]. En men verzekerde mij, dat dit een oud Gooisch gebruik is, uitgevonden, om alle vergissing bij 't schrijven van den datum te voorkomen, daar 'elk nu op zijn deur kan zien, het hoeveelste jaar hij tellen moet na de geboorte Christi'. Of de abdisse Gudela, dan wel graaf Floris het ingevoerd heeft, weet men echter zoo precies niet meer.

1) C. VAN SCHAICK, *Tafereelen uit het Drentsche Dorpsleven*, II D. bl. 237, 238.
2) *Nav.* III D. bl. 131, 132.
3) Zie *het Boek der Opschr.* bl. 127.
4) *Handelsblad*, 4 Jan. 1869.
5) *Noordsche Myth.* bl. 269.
6) bl. 407.

De Gilden bragten elkaâr ook hun wenschen toe. Terwijl de gildebroeders in hun gildehuis heil dronken, liepen de gildeknechts rond, behoorlijk uitgedost met de zilveren plaat op de borst, waar het stadswapen, omringd van de symbolen van 't gild, op gegraveerd was, en waar een aantal schildjes met de wapens der overlieden aan hingen. En waar die knechts hun boodschap kwamen doen, werden hun zooveel bekers geschonken, dat ze ten laatste moeite hadden hun eigen gildehuis terug te vinden.

En toen de Rederijkerskamers opkwamen, deden deze evenzoo; maar zoo'n rederijkersknaap was nog veel mooijer uitgedost dan een knecht van een ambachtsgild: hij droeg een broeden bandelier van rood of groen of blaauw fluweel, waarop de spreuk der Kamer met goud of zilver geborduurd was. En hij kreeg zooveel bladen papier in de hand als hij Kamers te begroeten had, op ieder van welke de Factor een nieuwjaarsdicht geschreven had, en waar de toespeling, zoowel op den naam der Kamer, van wie 't uitging, als aan wie 't gerigt werd, het schoonste cieraad van uitmaakte. In den bloeitijd der rederijkerij, werd de nieuwjaarsvreugd opgeluisterd door een stroom van jaardichten, liedekens en refereinen, ‘die den geest ende sinnen konden verheugen ende verquicken’. En van deze stammen al de karremans-, nachtwachts- en andere rijmen af, die nog elken eersten Januarij rondgebragt worden, zoowel als de oneindige wenschenreeks van den onsterfelijken Thomasvaêr, en alle nieuwjaarsversjes, die de poëtische jongelui- een ras, dat, volgens sommigen, reeds voor geruimen tijd is uitgestorven, - aan jonge juffrouwen zonden. Vóór een halve eeuw, toen die soort van poëzij nog in fleur was, was zij bij uitstek sentimenteel, - natuurlijk omdat de jonge juffrouwen van dien tijd daar smaak in vonden; maar vóór anderhalve eeuw was 't juist andersom, - natuurlijk ook alweêr omdat toen de jonge juffrouwen een gantsch anderen smaak hadden. Wilt gij van deze laatste een proefje? Sla dan slechts blz. 81 op in Jan de Regts ‘Mengeldichten’.

't Is opmerkelijk, dat het nieuwjaarsdicht de rederijkerij zelve heeft overleefd. Toen de langstlevende Kamers al sociëteiten of kollegiën geworden waren, die niets meer aan de kunst deden, schonken deze toch nog den titel van Factor aan iemand, die verzen maken kon, en op hem rustte de aangename taak, telken jare iets te rijmen om zijnen medeleden te herinneren, dat zij rederijkers waren. Die jaardichten werden dan in kwarto voor de leden gedrukt met het oude kamerblazoen in houtsnede daarboven; en 't publiek verloor er niet veel bij, wanneer het die niet te lezen kreeg[1].

1) Bij *Trouw moet blijken* te Haarlem geschiedt dit nog als van ouds. Pieter Langendijk was 35 jaren lang Factor dier kamer; hij heeft zijne jaardichten: *de Graven van Holland* en *Willem de Eerste* uitgegeven. Een jaardicht van den Factor A. van der Willigen in 1819 is uitgegeven in *Apollineum*, III D., en welligt is ergens nog een enkel te vinden, - maar gewoonlijk bleven zij onder de leden, voor wie zij dan eigentlijk ook bestemd waren.

Na de invoering der Reformatie werden verscheidene oude gebruiken, 't zij als ‘onnutte superstitiën,’ 't zij als ‘ongeregeltheden’, verboden; althans in de steden; - op 't platteland nam men 't zoo naauw niet, en 't handhaven van verboden viel er moeijelijker. Nu volgde ook in de steden wel niet altijd de afschaffing op 't verbod, maar toch raakte er in den loop der 17e eeuw heel veel in onbruik wat nog in de 16e eeuw in volle tier was.

Aan 't nieuwjaarzingen werd te Amsterdam al terstond een einde gemaakt. De nieuwe regeering had er zich in 1578 op 't kussen gezet, en toen 't de laatste dag van dat jaar was, werd de steêklok geluid, en al het volk liep te zamen voor 't stadhuis, on een venster in de voorpui ging open, waar een secretaris 't hoofd uitstak en las:

> Also Mijne Heeren van den Gerechte verstaen, dat in voortijden vele ongeregeltheden gebeurt sijn met singen ende spelen van 't Nieuwejaer bij de straten ende voor der goede luyden deuren, daerdoor groote vergaderinge van volck quam te vallen op de straten, 't welck Mijne Heeren niet willende lijden, interdiceren ende verbieden daer omme eenen igelicken, jonck ende oud, 't Nieuwejaer te singen of spelen bij de straten, noch voor der goede luyden deuren; op pene van 't overste kleed te verbeuren, 't welck des Heeren dienaers ende de wacht deser stede geauctoriseert word eenen igelicken van de genen, die bevonden sullen werden te singen ende spelen, af te mogen nemen.

Nu wist de gemeente waar zij zich aan te houden had. Die zijn wambuis of kasjak, of wie haar hondskoten jak of baaijen mantel niet kwijt woû wezen, had maar op te passen, den volgenden dag niet te loopen zingen of spelen. Echter wilden de Heeren niet gehouden wezen voor degenen, die 't nieuwe jaar geen liedje of deuntje gunden, en daarom lieten zij de stadsmuzikanten te middernacht spelen op den Dam, en alle nachtwachts hun hoogsten deun uitgalmen; - daar mogten alle liefhebbers van zang en muziek naar luisteren.

In andere steden hield dat nieuwjaarzingen nog veel langer stand. Te Nieuwpoort in Zuidholland vaardigde de regeering er nog in 1758 een verbod tegen uit: ‘Niemand, 't zij jong of oud, zal vermogen Nieuwjaar te zingen, of in iemands huizen te loopen en den luiden iets af te eischen of te nemen,’ enz[1].

Te Koevorden besloot den 13den December 1770 de kerkeraad aan de regeering der stad te verzoeken, ‘dat oudt en slegt gebruik, dat op Nieuwjaarsdag lange heeft plaats gehadt, met betrekking tot het uitdelen van zo genoemde Nieuwjaars- of ijzer-koeken[2] aan straatloopers,’ te verbieden en af te schaffen. Maar, helaas! de kerkeraad ontmoette ‘schroomelijken tegenstand,’ en de Drentsche volksalmanak van 1842 verze-

1) *Ned. Jaarboeken*, XII D. bl. 461.
2) *IJzerkoeken* zijn oblieën, en dus genoemd, omdat ze in een met figuren voorzien ijzer gebakken worden. *Woordenboek der Ned. Taal*, 2e Reeks, 1e Afl bl. 20.

kerde, ‘dat men toen nog aan datzelfde euvel mank ging[1)]. Nu, als 't dan ook maar om een paar koekjes te doen is, is 't nog zoo heel erg niet.

Weêr in andere plaatsen heeft men 't nieuwjaarzingen vervangen door een kollekte op oudejaarsdag, uit wier opbrengst aan de smalle gemeente gort en meel wordt uitgedeeld; - hiervan vond ik te Naarden een voorbeeld.

Maar als de Amsterdamsche Heeren van 1578, na hun verbod van zingen en spelen, mogten hebben gemeend, dat ze voortaan een stil en rustig Nieuwjaar zouden krijgen, hebben zij zich bedrogen gezien; het ‘houden van 't oude in 't nieuwe’ het schieten, het wenschen en het drinken bleven als weleer, en nacht en dag even rumoerig.

Het ‘houden van 't oude in 't nieuwe’ hadden de Heeren dan ook niet verboden; zij deden 't zelf te graag. Evenwel bragt het Calvinismus er toch een kleine wijziging in. Zonder zingen kon het niet; maar de vrome lui zongen er toen psalmen bij, wat echter niet verhinderde, dat kan en flesch er even lustig bij aangesproken werden (wij hoorden en zagen dat in onzen tijd nog wel); - trouwens 't heil moest gedronken worden, en zingen met drooge keelen stichtte niet.

't Schieten zouden de Heeren wel graag verboden hebben, maar 't was onmogelijk, omdat het zulk ‘een oude gewoonte’ was, en de burgerij niet geloofd zou hebben, dat er een nieuw jaar gekomen was, als zij geen schieten had gehoord.

In kleine plaatsen gebeurde dat schieten met zekere orde en plegtigheid; te Oudewater b.v. trokken ‘op den eersten Januarij, als de wacht afgeluyt was, de borghers, meest vrijers, in 't geweer op, om te schieten het Nieuwe-jaar na oude gewoonte voor eenige Capiteynen, Vaendragheren ende andere deuren’[2)]. Maar te Amsterdam was 't een leven of de wereld verging. Langs de straten trokken heele troepen jongelingen rond, om te schieten: schot op schot knalde uit koffij- en wijnhuizen, en de burgers schoten uit hunne stoepen. De meeste Amsterdammers hielden er een klein kanonnetje op na, dat op een blok hout bevestigd was, en 't heele jaar op den zolder lag, maar in den oudejaarsmorgen afgehaald en schoongemaakt werd. Er gebeurden echter wel eens ‘baldadigheden en verregaande moedwilligheden’ bij, en daarom had de Regeering 't al meermalen ‘zeer scherpelijk verboden,’ - ‘nogtans hetzelve, als een oude gewoonte, oogluikende laaten passeeren.’ Maar in den nacht van 1760 op 1761 hadden de baldadigen ‘een groot misbruik van gemelde toelaatinge gemaakt,’ en nu verboden de Heeren 't dan heel ernstig; echter met dezelfde oogluiking als te voren. Nog in mijne jeugd dreunde de Kalverstraat op hare fondamenten als ‘'t oude in 't nieuwe’ geschoten werd, en ieder huismoeder zorgde schrikpoeders in huis te hebben.

1) bl. 166.
2) *Nav.* IX D. bl. 6.

En andermaal was in October 1868 dat schieten een punt van ernstige beraadslaging in den Amsterdamschen Gemeenteraad. En daar toen ieder heeft kunnen vernemen, dat het ‘zeer geschikt is om zoowel menschen als paarden te doen schrikken,’ en dat het dezelfde uitwerking zal hebben, onverschillig of het op straat dan wel uit een huis geschiedt, en dat het laatste ook heel gevaarlijk is, daar het ‘brand veroorzaken kan’[1] - zoo is het te hopen, dat die beschouwingen nu beter vrucht zullen dragen dan alle vorige keuren, en door dat vervaarlijk schieten mensch noch paard meer aan 't schrikken worde gemaakt.

Toen ‘de goede luyden’ van de zangers en spelers verlost werden, kregen zij de wenschers met prenten en rijmen er voor in de plaats; - ‘vorm eener hoogere beschaving’[2] zegt gij; o ja, maar die niet belette de hand op te houden om een schellinkje; en evenmin iemand verhinderde, precies als weleer toen ze nog zongen en speelden, met dat schellinkje ter taveerne te verzeilen om heil te drinken. Trouwens 't heette van ouds ‘drinkgeld,’ en elke dronk bragt zegen aan. Immers, de deftigste en beschaafdste lieden drinken nog elkanders gezondheid en stellen bij plegtige gelegenheden heildronken in; - kon men dan voor 't nieuwe jaar minder doen? Daarom ook mogt niemand, al was hij 't geheele jaar door een onthouder, op den nieuwjaarsdag een dronk weigeren. Hoe draafden onze oude Hollanders op dien dag naar al hun vrienden en betrekkingen, en laveerden de eene straat uit, en de andere in, om overal heil te drinken! Wat werd er op dien dag menig pak van, en menig oude veete uit het hart gespoeld!

Ieder meester hield op dien dag open hof voor zijn knechts; want de gilden volgden 't oude Romeinsche gebruik: de patronen ontvingen de begroetingen hunner kliënten. En ook de ernsthaftigste meester, al was hij zelfs Overman van 't gild, die 't heele jaar door strenge tucht en ingetogenheid handhaafde, kon op dien dag hartelijk lachen, als hij zijn gasten halve cirkels beschrijven zag bij 't afgieren van zijn stoep.

Dat alles is nu anders, - beter, - veel beter; ik heb er zooeven reeds mijne blijdschap over betuigd. Maar wat gij een der gewigtigste verbeteringen vindt: - dat de urenlange bezoeken en ellenlange toespraken, waarmeê uw bestevaêr zich moest laten vervelen, zijn ingekrompen tot den vorm van een klein stukje kaarteblad. En gij hebt gelijk.

1) *Gemeenteblad*, bl. 505.
2) Vergl. *het Boek der Opschriften*, bl. 36.

Tweede hoofdstuk.
Koppermaandag.

Wat hebben vernuftige geesten zich al ingespannen, om een mooije verklaring voor den Koppermaandag te vinden!

Omdat de boekdrukkers en letterzetters dezen dag nog feestelijk vieren, meenden sommigen den oorsprong bij den uitvinder der drukkunst te moeten zoeken, en beweerden, dat Koppermaandag een verbastering is van Kosters-maandag. ‘Neen,’ zei een Latijnsche schoolmeester, ‘ik zal 't u beter zeggen: men noemde weleer, toen elk fatsoenlijk man nog latijn sprak, de gezellen der drukkerijen *coöperatores*, d.i. medearbeiders, omdat zonder hunne medewerking geen geleerde een boek in 't licht kan brengen, en uit dat woord heeft het domme gemeen, dat geen latijn verstond, *koppertjes* gemaakt’. - ‘Wel neen!’ zei een katechizeermeester, ‘'t moet “koppeLtjes” wezen, en 't is uit de Schrift. Sla den almanak slechts op, en ge zult zien, dat op den eerstvolgenden zondag “de Bruiloft te Cana” staat aangeteekend: omdat nu de menschen van ouds met koppeltjes naar een bruiloft gingen, kreeg de Koppeltjesmaandag er den naam van’[1]. - ‘Neen,’ zei Bilderdijk, ‘'t is niet uit de Schrift, maar uit den barbierswinkel, en wel degelijk KoppeRmaandag’. En daarop vertelde hij, dat onze voorvaders zich eens ter maand, voor hun gezondheid, lieten koppen door den barbier en dan tevens een bad namen; en dat onze voormoeders zich 't zelfde lieten doen door kopsters. Hij had zelfs de ontdekking gedaan, dat bij die koppers ook de eerste ‘borrels’ gedronken zijn. Maar de oude almanakken wezen sommige dagen aan, waarop de astrologie verbood bloed te laten, en dit was ook 't geval met den maandag na Driekoningen. Zoo hadden dan die koppers of barbiers, op dien dag geen bezigheid, en niets beters te doen dan nog eens te gaan nieuwjaarwenschen bij hun vrienden. Maar hoe komen nu de boekdrukkers daarbij te pas? Heel eenvoudig; dezen

1) ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *Nederl. Displegtigheden*, I D. bl. 163.

wordt in die kop- of badstoven de rol van voorlezers toegedeeld; deze hadden almede op dien maandag vrijaf, en mogten dus ook loopen nieuw-jaren[1].

Vernuftig gevonden! en navorschers vinden 't ‘belangrijk te lezen’[2]. Toch is er iets tegen in te brengen. Het woord ‘kopper’ heeft hier een andere beteekenis, zoodat de heele redeneering in duigen valt. En schoon 't waar zij, dat de almanakken aanwezen, wanneer het goed was zich te doen ‘aderlaten ende coppen’ of ‘baden ende coppen,’ - toch heeft de Koppermaandag daar niets meê te maken.

‘Kopperen’ is een oud werkwoord, dat de drievoudige beteekenis van smullen, drinken en pretmaken in zich vereenigt, of, om oud Amsterdamsch te spreken: kopperen was ‘den kanneman maken’. Het zelfstandig naamwoord ‘kopper’ beteekende een vrolijken maaltijd, en zij, die kopperden, werden ‘kopperckens,’ d.i. pretmakers, genoemd. Koppermaandag was dan ook volstrekt geen feestdag voor barbiers en boekdrukkers alleen, maar voor alle man. ‘Ja,’ zegt Alkemade, ‘dat Koppermaandag ook van andere soort van menschen dan drukkersgasten plagt gevierd te worden, konnen de overblijfselen van deze gewoonte in sommige steden en ten platten lande in Rhijnland en elders in Holland aantoonen’[3]. Zeker; ieder kopperde, d.i. hield maaltijden; en juist niet op dien maandag alleen, maar bij allerlei gelegenheden. Zoo spreekt Walich Sieuwertsz. van ‘de Copperfeesten van der priesteren eerste misse,’ van ‘de Copperen van de Overluyden van elcke Gilt,’ van ‘meer andere perticuliere Copperen,’ en zegt dat ze allen ‘in smullen, slempen ende goet chier maken bestonden’[4].

Toen in 1552 de Amsterdamsche nachtwachts zich verdienstelijk hadden gemaakt ‘in 't apprehendeeren van eenige anabaptisten,’ gaf de Stad 16 schellingen aan Jacob Hendriksz. den ‘kappeteyn van de nachtwaecke ende zijne XXXII waickers tot een copper, omme lieffelijck mit malcanderen te verteeren’. Duidelijker definitie van 't woord ‘kopper,’ dan Walich en de Amsterdamsche Thesaurier hier geven, kan men niet verlangen. En Breêro spreekt van Kopperdagen, in 't meervoud, en te regt, want de Amsterdammers vergenoegden zich oudtijds met geen Kopper*maandag* alleen, maar namen er ook den dingsdag bij. ‘Jou vader,’ zoo laat hij in zijn ‘Moortje’ de oude Geertrui zeggen:

> Jou vader was soo milt en soo royaals, dat hij ons, sonder vragen,
> Gaf een nieuwe jaar, met een teerpenningh tegen de Kopperdagen.

Maar al is ons nu de beteekenis van 't woord ‘kopperen’ niet duister meer, de historische oorsprong van den Koppermaandag is 't wel. In 't algemeen kan men aannemen, dat traditioneele volksgebruiken en

1) *Verkl. Geslachtlijst der naamw*. II D. bl. 115.
2) *Nav.* XVIII D. bl. 557.
3) *Displegtigheden*, I D. bl. 166.
4) *Roomsche Myst.* Voorrede bl. 38.

begrippen, aan den maandag gehecht, van heidenschen oorsprong zijn; die dag stond gedurende de middeleeuwen steeds ongunstig aangeteekend, en in de oudste keuren werden de misdaden op een maandag gepleegd zwaarder gestraft dan die op andere dagen[1]. Hoogstwaarschijnlijk staat de Koppermaandag met het Joelfeest in verband, en was hij de 'napret' en 'heksluiter' van dat feest. Want al was dit met den dertienden dag (Driekoningen) afgeloopen, alvorens weêr alle arbeid aangevangen werd, kopperde men nog eens op den eerstvolgenden maandag, en sommigen namen er den dingsdag wel bij. Zoo wordt nog tegenwoordig in Zweden, waar het Joel- of Kersfeest, naar ouden Germaanschen trant, tot den 6^{n} Januarij gevierd wordt, althans in de steden en bij de aanzienlijken, de feestvreugd nog eenige dagen daarna voortgezet, en de *Julafred* (Joelvrede), die er den 24^{n} December wordt afgekondigd, duurt ook tot den 13^{n} Januarij[2].

De Koppermaandag werd van ouds overal in ons Land vrij luidruchtig gevierd. Te Utrecht liep het volk op stelten door de straten, vermomd en verkleed, en vroeg bij 'de goede luyden' giften, die 's avonds met groot rumoer verteerd werden[3]. En zoo was 't in alle steden en dorpen, op de visscherseilanden zelfs.

Hoe 't in 't begin der 17^{e} eeuw toeging, verhaalt ons Caspar Coolhaes in zijn 'Comptoir-Almanach oft Journael op het jaer 1606'. 's Morgens vroeg reeds kwamen de jonge lieden, om, zoo als zij 't van jongs af gezien en gehoord hadden van hunne ouders, alle ijdelheid en ligtvaardigheid te bedrijven, precies alsof die maandag 'van Godt verordineert was' om niets goeds maar veel kwaads te doen; ja, alsof op dien dag 'alle tucht ende soberheyt' ter zijde, en alle 'ontucht, ijdelheyt ende sotternye' in de plaats gesteld moest worden. Zij liepen langs straten en wegen, en maakten een pret, in steden en dorpen, alsof zij 'kinderen, jae veel meer sotten waren, sonder eenige schaemte voor Godt ofte redelicken luyden'. - Maar wat deden zij dan? - Knikkeren, kolven, kaatsen en 'den bal slaen met kocklepels'. - Anders niet? dat waren dan toch zulke groote zonden niet. - Ja maar, zegt Coolhaes, 'welcks gedaen zijnde aen plaetse haers gebets ende danckseggingh tot Godt (*sic*) loopt men tot de weertshuyzen' d.i. naar de herbergen, om daar te eten en te drinken, en somtijds den gantschen nacht te blijven.

Van het kopperen der eilanders geeft de Flielandsche dominee Frans Esauszoon den Heussen ons een voorbeeld, en wel in zijn boek: 'Den Christelijken Jongeling', dat hij in 1638 uitgaf tot 'een stichtelijcke

1) *Belgisch Museum*, I D. bl. 316.
2) *Aardbol*, VI D. bl. 1311.
3) WESTENDORP, *Noordsche Myth.* bl. 537.

onderwijsinge,' hoe de jongelingen zich gedragen moesten. Hij vertelt daarin, dat op 'Kopperckens maendagh' de Flielandsche jongelingen en jonge dochters zich verkleedden, de eerste in meisjes-, de laatste in jongenskleêren, en een optogt hielden. Een ging vooruit, die op een oude viool kraste, anderen klapten met tang en asschop, en de heele troep zong en sprong. Huis aan huis vroegen ze om eijeren, visch en brood; kregen ze spek, ham of worst, 't was nog beter. En met den opgedanen voorraad gingen ze naar de herberg, waar de tafel aangerigt, en lustig gedanst werd, onder 't zingen van: 'Heyle-kop en heyle-bier!' En dat, zegt dominee den Heussen 'noemen zij H e y l e k o p p e n . Maar 't is verre van heyl, van segen of van saligheyt; 't is heylloos, vervloeckt ende verdoemelick!' - Die arme Flielanders, die toch ook graag eens vrolijk wilden zijn! Waren ze mogelijk ook aan de pastorie gekomen om een ei of een botje te vragen? 'Ja,' zegt Dominee, 'dat is een regt heylloos doen, van heylloose koppen versiert, en van heylloose koppen ghepleeght, sondigh, grouwelick ende verfoeijelick in verscheydene manieren!'

Te Amsterdam had in de 16e eeuw een eigenaardige optogt plaats op 'Coppertjes Maandagh en Dingsdagh,' waarvan de afbeelding bewaard is in een plaat bij Domselaer en in de groote schilderij van Adriaen van Nieulandt, die vroeger in de regentenkamer van 't Leprozenhuis hing, doch thans op 't stads-archief berust[1]. Op de laatste willen wij een blik werpen. Wij zien den optogt van 1592. De leprozen, in heksleden gezeten, komen van het Damrak af en tusschen het stadhuis en de waag door rijden. Zij dragen 'een vlieger opte borst, een klappe in de hant, en een hoet op 't hooft bekleet met eenen witten bandt'. Zij houden een bord op den schoot, waar elk voorbijganger een stuk gelds op werpt, en in elke sleede ligt een bierton. Zulk een plegtige optogt kon onmogelijk geschieden zonder behoorlijk geleide noch zonder muziek; daarom gaat het houtzagersgild met gepaste deftigheid den stoet voor, en de trommelslager van dat gild voorziet in de behoefte aan muziek. Achter hem gaat de blazoendrager van 't gild, die aan een stok een aardigen toestel draagt met beweegbare beeldjes; te midden van een dikken groenen krans, die een tuin verbeelden moet, ziet men een paar houtzagertjes, om wie een aantal vrolijke matroosjes en meisjes hand aan hand ronddansen, tot vermaak van allen, die het zien. En terwijl de burgers er hartelijk om lachen, houdt een Moeder van 't Leprozenhuis, in 't zondagspak gekleed, hun

1) Naar deze schilderij heeft G. de Lairesse een teekening met Oostindischen inkt gemaakt, die thans ook op 't stads-archief bewaard wordt. S. Fokke sneed in 1769 een navolging der schilderij in koper. Eene zeer schoone teekening in kleuren, door den schilder R. Craeyvanger in 1861 gemaakt, berust in de verzameling van den Heer Louis Splitgerber (*Catalogus*, bl. 95 No. 52). En een litografie in kleurendruk vindt men in het 5e deel van *Aemstels Oudheid* door Dr. P. SCHELTEMA. De plaat bij DOMSELAER (*Amst.* IV B. bl. 158) is niet naar deze schilderij gesneden.

een tinnen bord voor, waarover een witte doek met roode kwasten gelegd is. Hoe meer ze lachen, hoe meer ze geven; een vrolijk hart maakt milde hand.

's Maandags genoten de leprozen hun middagmaal in 't Gasthuis, en 's dingsdags in 't Burgerweeshuis, want de godshuizen bewezen elkander ook gastvrijheid. Maar toen de 17e eeuw aangebroken was, en de bevolking van Amsterdam met elken dag vermeerderde, - toen, als Spieghel zei, de stad ‘vol nauw-behuysde huysen gheprópt,’ en elke straat vol menschen was, - toen werd de toeloop bij den optogt zoo groot, dat de leprozen er niet meer door konden komen, en zoo nam die pret in 1604 een einde.

Evenwel konden de leprozen hun Koppermaandag niet terstond geheel opgeven. Zij hielden nog eenigen tijd lang een omgang te voet in den naasten omtrek van 't Leprozenhuis, waar 't toen nog zoo heel druk niet was. Claes Visscher geeft er ons een voorstelling van in een ets van 1608[1]. 't Is een vrij zonderlinge groep van ouden en jongen. Het blazoen van het houtzagersgild is er ook weêr bij, en de trommelslager ontbreekt evenmin. De blazoendrager heeft zijn hoed met een groenen tak vercierd, en de meeste anderen hebben haneveêren op de muts; maar een jongen heeft een lepel op zijn pet gestoken. In 't verschiet ziet men 't oude Leprozenhuis aan den St. Antoniesdijk. Aan 't hoekhuis krijgen zij bier, waaraan een dikke voorganger zich te goed doet, terwijl de blazoendrager tegen den trommelslager schijnt te zeggen: ‘wij krijgen er geen drup van’. Onder de ets leest men:

> De Sieckgens[2] zijn zeer verblijt
> Als sij sien den Coppertijt,
> Om te maken den kanne-man;
> Den trommel sij dan reppen,
> Met de clappen sij cleppen,
> En spelen ook met Janne-man[3].

Er zijn weleer aan den Koppermaandag nog een aantal andere namen gegeven. Verloren maandag, zei men in Holland en Vlaanderen, omdat de traditioneele volksfilosofie leerde, dat alle arbeid op dien dag verrigt, ongelukkig en verloren was[4]. Later echter, toen velen in die soort van filosofie niet meer t'huis waren, maar overal de Schrift bij te pas bragten, zocht de straksgenoemde katechizeermeester er weêr een andere explicatie voor, en beweerde dat die maandag ‘verloren’ heette, omdat men in den almanak daags te voren aangeteekend vindt: ‘Jezus

1) Die ets is thans vrij zeldzaam. Een exempl. berust in den atlas van den Heer Louis Splitgerber. *Catalogus* bl. 12 No. 8.
2) De leprozen werden in de volkstaal ‘de Zieken’ genoemd; vandaar ook de benaming: ‘het Ziekenwater’.
3) Zie over ‘Janneman’ *de Uith.* I D. bl. 337, 338.
4) Vergl. TUINMAN, *Nederl. Spreekw.* I D. bl. 25.

te Jeruzalem verloren[1]. Anderen, die dagelijks in de klassieke oudheid leefden, verknutselden 't tot F l o r a - m a a n d a g , en geleerden en drukkers volgden dit na. Matthijs Balen, sprekende van 't verbieden dier maandagsviering te Dordrecht, zegt dat 'gepubliceerd werd, dat men niet en zal houden Verloren- dat is: Flora-maandag[2]. En 'de gasten ter drukkerije van K. Kemna te Haarlem' schreven boven hun kopperwensch: 'Achtste Kopperwensch aan onze Heeren en Meesters, op Flora-maandag, den 11^{den} van Louwmaand des jaars 1734'. Hoewel niemand begreep, wat de bloemgodin met de koude Louwmaand te maken kon hebben.

Onze vaderen spraken ook van een G e z w o r e n of V e r z w o r e n maandag, en deze was op sommige plaatsen dezelfde als Verloren- of Koppermaandag, maar niet overal. Het eerste was 't geval in steden, waar 'de dag van Driekoningen-avond was geaffecteert tot bestellinge en begeevinge van de Ambten' want daar werden de benoemden op den eerstvolgenden maandag 'verzworen' of beëedigd; wat natuurlijk alweêr met maaltijden besloten werd, terwijl 't volk, als de Heeren op 't stadhuis vrolijk waren, op straat ook meêdeed. In den Bourgondischen tijd, toen 't Fransch praten mode was, noemden de Heeren dien dag B o m b a n c e r d a g , - naar *bombance*, dat precies 't zelfde als ons 'kopper' beteekent; maar dit werd toen door hen, die 't niet verstonden, weêr verhaspeld tot B o m b a r n e r s d a g , en gaf vernuftigen uitleggers aanleiding er een b o o m b r a n d e r s of b o m b a m m e r s d a g uit te maken.

Maar in die steden, waar de benoemingen op Paasch- of Kersavond geschiedden, kwam de Verzworen maandag niet op Koppermaandag. Zoo vindt men te Dordrecht 'Versworen maandag van Korsdage'[3]; en een navorscher heeft een post uit een stadsrekening van 1515 afgeschreven (echter zonder te zeggen, welke stad hij meende) waaruit blijkt, dat de Schepenen en Secretarissen dier stad 'opten Versworen maendach na Paschen, geheyten B o m b a r n e r s d a c h ', elk een mengel kregen[4], - natuurlijk wijn, geen water en melk als in den Patriotschen tijd geschonken werd[5].

In Gelderland heette de maandag na Driekoningen R a z e n d e m a a n d a g of R a a s m a a n d a g , dien de boeren van ouds gewoon waren met groote luidruchtigheid door te brengen; ganstrekken, katknuppelen en dergelijke vermaken werden gevolgd door drinkpartijen in de herberg, die wel eens met vechtpartijen eindigden. In de middeleeuwen echter was die Raasmaandag niet voor de boeren alleen, maar werd ook door 'die meesten ende beste Vrouwen van Arnhem', dat is in onzen stijl: door de aanzienlijkste dames der Geldersche Hofstad, gevierd. 'Opten rasenden maandach' hadden de vrouwen en dochters der regeeringsleden

1) *Nav.* II. D. bl. 38.
2) *Dordrecht*, bl. 622.
3) id. bl. 623.
4) *Nav.* III. D. bl. 94.
5) *De Oude Tijd*, 1869, bl. 146.

een maaltijd in het wijnhuis te Arnhem ‘nae der goedes gewoenten;’ en zij kregen daarbij soms nog een extraatje van ‘mijn gen. Heer,’ (dat was de Hertog) die haar, o.a. in 1419 een Rijnschen gulden liet geven[1]. De Gelderschen schijnen echter tegenwoordig van dat ‘razen’ niets meer te willen weten, want in de Geldersche volksalmanakken vind ik wel den Kopper- maar geen Raasmaandag op den kalender. En geen wonder. De hedendaagsche menschen, boeren zoowel als steêlui, zijn te bedaard om te razen, en veel knapper dan hun voorouders.

Dat de Koppermaandag nog altijd gevierd wordt door sommige ambachten, maar vooral door de boekdrukkers en zetters, die daarbij een proeve hunner kunst als nieuwjaarsgeschenk aanbieden, is bekend; en dat de steendrukkers bij die gelegenheid heel mooije almanakken maken, om aan den wand te pronken, weet ieder; en bovendien kan men elk jaar in de dagbladen lezen, welke drukkerijen daarin hebben uitgemunt. En dat onze drukkers en zetters dien dag weten te vieren op eene wijze, als het mannen voegt, die *coöperatores* zijn in de dienst der wetenschap en beschaving, en waarop zelfs dominee den Heussen en Caspar Coolhaes geen enkele ‘bemerking’ zouden kunnen maken, - dit kan men ook jaarlijks in de couranten lezen.

Derde hoofdstuk.
De Eerste April.

d'Eersten dag van de groene April
Scheerd men de gek met wie men wil,

zong Jan de Regt[2]; en alle Hollandsche jongens kennen het oude deuntje:

Op den eersten April
Stuur je de gekken waar je wil.

Vroeger stuurden ze elkander liefst, waar een pak slaag op te loopen was; thans zijn ze daar te zachtzinnig toe en doen 't met onschuldiger grappen af. De Franschen vermaken zich met een *poisson d'Avril*, de Engelschen met den *April-fool*, de Duitschers lachen om de grappen van

1) G. VAN HASSELT, *Geld. Oudh.* I D. bl. 494 en *Geld. maaltijden*, bl. 186.
2) *Mengeldichten*, bl. 82.

't *Aprilschicken*, en in 't Noorden kent men dien gekkendag als bij ons. Rabener verzekert, dat elke gek op den eersten April een dubbele is.

Sints onheugelijke tijden is de eerste April een dag, waarop de menschen zich vermaken met elkander voor den gek te houden. In onzen tijd - nu de eene helft der menschen te verstandig is, om zich voor den gek te laten houden, en de andere helft te braaf, om dit ooit anderen te doen, - moge men die aardigheden aan schoolknapen en hoogereburgerschoolsjongeheeren overlaten, vroeger werd het voor *un jeu d'esprit* gehouden, waar zelfs de deftigste lieden vermaak in vonden. Deze zond bespottelijke geschenken rond; gene noodigde gasten op feestmalen, die niet gegeven werden; hier ontmoette men onnoozele halzen, die om belachelijke boodschappen gezonden waren, daar anderen, die zich zelven op de zotste wijze toegetakeld hadden en met troepjes als Aprilsgekken rondzwierden. Met één woord, de straat was weleer op den eersten April vol gekken, en de vernuftige geesten schreven op dien dag Aprilssprookjes, om er 's avonds, als ze op den Doelen zaten, hun vrienden meê beet te nemen of te vermaken.

Van waar dit zonderlinge volksvermaak? Niemand weet het. En men zou haast vragen, of niet hij, die 't heeft uitgevonden, ons allen tot Aprilsgekken gemaakt heeft, door ons in 't oneindige te laten zoeken zonder 't ooit te kunnen vinden.

De Duitschers hebben zich laten wijsmaken, dat het van gefopte spekulanten zijn oorsprong had. Op den Rijksdag te Augsburg in 1530 zouden vele en gewigtige dingen verhandeld worden. Men wilde de godsdienstgeschillen uit den weg ruimen, wat natuurlijk mislukte; - men wilde de Duitschers geld laten opbrengen voor den Turkschen oorlog, wat natuurlijk ook niet gelukte; - en men wilde 't muntwezen, dat deerlijk in de war was, in orde brengen, wat evenmin gelukte. Maar voor dit laatste werd ten minste een naderen dag vastgesteld en wel de eerste April van 't volgende jaar, wanneer een nieuwe muntregeling zou worden ingevoerd. Dadelijk waren duizende spekulanten in de weer om daar wat aan te verdienen; maar ja wel, toen die eerste April kwam, gebeurde er niets, en al de spekulanten keken op hun neus, en werden opentlijk bespot. En sedert hebben alle Duitschers elkander op elken eersten April pogen beet te nemen. Natuurlijk is die vertelling zelf een Aprilssprookje, waar eens een Duitsche professor in de historie zijn kollegaas meê beet heeft willen nemen.

Op dezelfde wijze heeft eens een Hollander zijn landgenooten geaprild, door hun met een deftig gezigt te vertellen, dat dit volksvermaak zijn oorsprong had van den 1 April 1572, en dat het vieren van dien dag met allerlei fopperijen een herinnering was van de vrolijkheid der Hollanders, toen ze hoorden hoe de watergeuzen Alva gefopt hadden. En men zou zich moeten verwonderen, hoe velen werkelijk konden ge-

looven, dat het innemen eener Hollandsche stad aanleiding zou hebben gegeven tot eene gewoonte, in verschillende landen van Europa, ja zelfs buiten ons werelddeel in zwang, - indien men niet wist, dat de eerste April altijd een wonderlijken invloed op sommige menschen gehad, en hen verbazend ligtgeloovig en onnoozel gemaakt heeft.

Fransche grappemakers hebben hunnen landgenooten verteld, dat *le poisson d' Avril* oorspronkelijk een Prins van Lotharingen was. Deze was door Lodewijk XIII in het kasteel te Nancy opgesloten; maar hij zwom op den eersten April de Maas over en ontkwam. Heel natuurlijk; die Prins wist wel, dat op den eersten April de menschen om niets dan gekheid dachten, en geen zijner bewakers een oogenblik op hem zou letten; daarom nam hij zijn kans waar, en zwom weg.

Zij, die voor alle oude dingen een bijbelschen oorsprong wilden vinden, beweerden, dat die van 't aprillen in de lijdensgeschiedenis gezocht moest worden, en de Christenen op dien dag gedenken, hoe Jezus van Annas naar Kajafas, van Kajafas naar Pilatus, van dezen naar Herodes, en van Herodes weêr naar Pilatus gezonden werd. Fransche vernuften hebben zelfs in *poisson* een verbastering van *passion* willen zien!

De oudheidkundigen verzekeren ons echter, dat de Aprilsgekheid veel ouder is dan 't Christendom, en dat men den oorsprong in de Noordsche mythologie moet zoeken. Sommigen nu hebben dien meenen te vinden in den naam van Thor. ‘Der Thor’, zeggen zij, ‘beteekent in 't Hoogduitsch ‘de dwaas’. De god Thor werd in April vereerd, en is dus letterlijk de Aprils-Thor ‘de Aprilsgek’. Een explicatie, zoo mooi, dat die niet anders dan op den eersten April kan uitgevonden zijn.

Maar anderen hebben er een fraaijer verhaal van gegeven. Daar was eens een reus, die Thiassi heette, en een mooije dochter had, Skathi genaamd. Nu werd Thiassi in een gevecht met de Asen gedood. ‘Dat zal ik ze betaald zetten’, zei Skathi, die zich zelve voor een heele heldin hield; en ze trok een wapenrusting van haar vader aan, marcheerde regtuit naar Asgard, waar de Asen woonden, en riep hun toe, dat maar uit moest komen, wie moed had, want dat ze met den eersten den besten vechten wilde! Maar de goden wilden met geen jonge juffrouw vechten, en Balder stak zijn hoofd het venster uit en zei: ‘Kom maar binnen, Skathi! wij weten wel waar 't jou om te doen is: jij wou graag een man hebben. Welnu, beste meid! je mag uitzoeken; maar met één beding: je mag van niemand meer dan de beenen zien. En de Asen zullen je bruiloft vieren met een klucht, dat je schateren zult van lachen’. Dit beviel Skathi wel; wat jonge juffer wil niet liever trouwen dan vechten? maar bovendien mogt ze Balder wel lijden, en besloot hem te kiezen. Al de Asen wierpen spoedig een wollen deken over den kop en lieten alleen de beenen onbedekt. Toen Skathi binnen kwam, greep ze dadelijk een paar flinke beenen, en riep: ‘dat is Balder, hij zal mijn man zijn!’

Maar o wee! in plaats van den schoonen Balder had zij den leelijken Niord gepakt. En toen gaven de Asen haar de klucht op den koop toe, die haar wel lachen deed, maar die ik liefst niet navertellen wil. Toen zij nu de vrouw van den somberen regengod Niord geworden was, werd zij ook onder de Asinnen opgenomen en als de godin der voorjaarsstormen vereerd. En zoo hebben de Germaansche volken de boert, door hunne goden met Skathi gepleegd, jaarlijks gevierd met grappen op den eersten April[1].

Natuurlijk moet de historie, die in deze mythe gehuld is, al in de vroegste oudheid voorgevallen zijn. En daar men nu inderdaad de Aprilsgekken in Indië ook kent, en wel op den laatsten dag van 't Hulifeest, dat in Maart gevierd wordt, en 't gebruik daar ook overoud is[2], zoo zou 't wel kunnen zijn, dat de oorsprong in ‘de gemeenschappelijke bakermat’[3] te zoeken is, en opklimt tot den tijd, toen de Ariërs nog niet van elkander gescheiden waren. Maar dit is zulk een hooge oudheid, dat ik er maar niet verder over uitweiden zal, omdat mogelijk menigeen zou vragen, of 't ook een Aprilsgrap is, iemand in onzen tijd nog zulke oude dingen op den mouw te willen spelden!

Vierde hoofdstuk.
De eerste ojevaar, koekoek, enz.

Tot de volksvermaken, vooral van de jeugd, behoorde ook, en behoort op vele plaatsen ten platten lande nog wel, het zien naar den eersten ojevaar of de eerste zwaluw, het luisteren naar den eersten koekoek of de eerste leeuwerik, of 't zoeken naar den eersten meikever, - want al die dieren golden als voorboden van den lieven zomer. De stedelingen stelden er evenveel belang in als de dorpelingen, ja de Amsterdammers zelfs te midden van al hun handelsgewoel. Thans denken ze aan die oude zomerboden niet meer, maar hebben er spoorwegbriefjes van de ‘zomerdienst’ voor in de plaats gekregen.

Nog in de vorige eeuw was 't een feest voor de jeugd als de eerste meikever gezien was; in Gelderland en ook elders werd 't beest met staatsie

1) Vergl. *Overijs. Alm.* 1840. bl. 178-181.
2) *Nav.* III D. bl. 238.
3) Vergl. blz. 12-15.

uit het bosch gehaald, en door het dorp rondgeleid[1]. Voor de Amsterdamsche jongens was 't nog in onzen tijd een groote pret als de eerste ‘gouwetorren’ op de Bloemmarkt te koop waren. Wie 't eerst er een aan een draad in 't zonnetje kon laten gonzen was 't admiraaltje van de buurt. - De Amsterdamsche jongelingen en meisjes (en zeker deed men elders wel evenzoo) gingen in 't vroege voorjaar, als 't fraai weêr was, naar buiten, om in 't gras 't eerste madeliefje te zoeken, en hadden ze 't gevonden, dan dansten ze hand aan hand er in een kring om heen. Trouwens, 't madeliefje was weleer 't orakel der jeugd, en op de blaadjes stonden lieve voorspellingen te lezen; waar 't tegenwoordig geslacht evenwel niets meer van begrijpt, omdat het te geleerd en te prozaïsch is.

Wie de eerste zwaluw gezien had, liep 't als een heugelijke tijding overal rondvertellen. Ja, dit was al heel oud; zoo deden in Oud-Griekenland de kinderen reeds, en liepen van huis tot huis zingen:

Zij komt, zij komt, de zwaluw,
Die bode van den zomer!

En zoo deden ze 't ook hier te lande. En al mogt soms, als ze vrolijk liepen te zingen, een zwaarmoedige knorrepot hun toeroepen: ‘één zwaluw maakt geen zomer!’ toch was de jongen, die haar 't eerst gezien had, er gelukkig meê. De zwaluw bragt zegen in de woningen en voorspelde een gelukkig lot aan hem, die haar 't eerst zag. En van waar dit geloof? De zwaluw was de vogel van Idunna, de godin der onsterfelijkheid, die de wonderbare gouden appelen bewaarde, door wier genot de Asen altijd even jong en sterk bleven. En dit voorvaderlijk geloof was diep in 't gemoed des volks geworteld, en al had het Idunnaas naam lang vergeten, de zegen, die haar vogeltje aanbragt, vergat het niet.

Liet de eerste koekoek zich hooren, dan wonden jongens en meisjes zich een groenen krans om 't hoofd, en zoodra de vogel zijn gezang aanhief, begonnen zij ook:

Koekoek!
Trouw knecht!
Zeg regt,
Zeg waar,
Hoeveel jaar
Zal ik nog dit kransje dragen?

En dan werd er geteld hoeveel maal de koekoek riep, en ze wisten precies hoe oud ze zouden worden. 't Spreekt van zelf, dat dit nooit faalde, want de ceremonie werd ieder jaar herhaald, en de profecie van ieder vorig jaar dus ieder volgend door een nieuwe vervangen.

De Friezen tastten, zoodra ze den eersten koekoek hoorden, in den zak, - niet om den koekoek een fooitje te geven, maar om hun geld

1) Vergl. GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 657.

te tellen; was dit toevallig nog al veel, dan zouden ze ook 't heele jaar ruim bij kas zijn; maar was dit ongelukkig juist heel weinig, dan zag 't er slecht voor hen uit, - de koekoek had er notitie van genomen, en ze zouden zeker een schraal jaar hebben[1].

Ook de eerste leeuwerik werd als een blijde bode des zomers aangemerkt.

> De leeuwerk en de koekoeck bey
> Verkondighen d'aenstaenden May,

zegt Vondel[2]. En in een oud vastelavondsspelletje zegt de eene boer tegen den anderen:

> Wij sullen de winter nu wel haest worden quyt.
> Wil ic u wat nieus ontbinden? [vertellen]
> Gister was ic onder onse linden
> Daar hoorde ic de leewerc singhen.

Maar bovenal werd de ojevaar in eere gehouden. 'Odebaar' of 'adebaar' beteekent 'gelukaanbrenger'. 'Ouwevaar'[3] en oudevair[4] spelden de Hollanders; en de lieden van des Graven Hage hadden zooveel eerbied voor den ouwevaar, dat zij hem tot hun wapendier kozen, - wat de Delvenaars hun echter benijdden, die beweerden dat de ouwevaar 'al van oude tijden te Delft meer als wel in andere plaatsen zou genesteld hebben', en dat hij daarom ook 'in teeken van eigenschap de koleur van de levreyen hunner stad', (d.i. zwart en wit) droeg[5]. In Overijsel en Drente wordt hij de 'heilleuver' of 'heileuver' genoemd: de eerste spelling verklaart men als 'heillover' of 'heilbelover'[6]; de tweede als 'heil-ôver' (heil-ode-bar) 'brenger van het goede'[7], wat beiden toch op 't zelfde neêrkomt. Elders is ojevaar zaamgetrokken tot uiver, en odebaar tot eiber; ja dezen laatsten naam gebruiken de dichters zelfs bij voorkeur, wanneer zij de deugden en roemwaardige daden van den ojevaar bezingen, waar tallooze sagen van spreken; weinige plaatsen in ons land, die er geen te verkondigen hebben. De grootste mannen, latijnsche poëten zelfs, hebben 't niet beneden zich geacht, de gedenkwaardige historiën van dien vogel te bezingen, omdat 'dusdanige voorbeelden behooren den menschen tot een krachtige opwekking te dienen'. De beroemde Cornelius Musius en Hadrianus Junius bezongen den Delftschen ojevaar in cierlijk latijn, en in nog cierlijker Hollandsch bezong Jacob van Lennep 'den eiber van Egmond.'

Hoe kwam 't, dat men in de ojevaars, zonder dat men ze ooit naar school had zien gaan, toch maatschappelijke en christelijke deugden ontdekte, waar zelfs de menschen, als gezegd is, een exempel aan mogten nemen? Dat weet geen Leeraar in de Natuurlijke historie u te vertellen, maar de sage wel. Hier te lande, waar zij hun zomerverblijf

1) *Nav.* XIX, bl. 109.
2) IV D. bl. 370.
3) HOOFT in *Warenar*.
4) Haarl. keur.
5) BOITET, *Delft*, bl. 580.
6) *Drentsche Volksalm.* 1839, bl. 191.
7) HALBERTSMA, *Woordenb.* in den *Overijs. Alm.* 1836.

hielden, waren zij vogels, - maar in hun eigen vaderland, bij den berg Sinaï, waar zij den winter doorbragten, waren zij menschen gelijk wij, en vrome christenen, zelfs beter dan wij. De eerste, die dat ontdekt heeft, was een Vlaamsche geleerde, die Klaas heette. Hij had een wetenschappelijke reis naar 't Oosten ondernomen, en bevond zich in de nabijheid van gezegden berg om natuurkundige waarnemingen te doen, toen hem daar in een eenzame streek een wandelaar ontmoette, die hem in 't Vlaamsch een goeden morgen wenschte. 'Heer!' zei Klaas, 'ben je ook een Vlaming?' - 'Neen', zei de man, 'ik behoor in dit land t'huis'. - 'Maar waar heb jij dan Vlaamsch geleerd?' vroeg Klaas weêr; en nu vertelde de man hem, dat hij alle jaren in Vlaanderen kwam, want dat hij een ojevaar was. Dat kon Klaas niet gelooven; maar de man noemde hem 't huis, waar hij zijn nest op maakte. 'Dat is het huis van mijn buurman,' zei Klaas, 'maar ik geloof 't nog niet; toon m'n 'n teeken!' Toen reikte de ojevaar hem een gouden ring over, dien hij verleden zomer bij dat huis gevonden had; - en Klaas stond verstomd: het was de trouwring van zijn eigen vrouw, waar de goede ziel zich al half gek naar gezocht had. De ojevaar gaf hem nu den ring eerlijk terug; maar verzocht Klaas, als wederdienst, dat hij nu ook, zoodra hij weêr t'huis kwam, wilde bewerken, dat de Overheden het volk en den kwâjongens, en vooral den koeherders en varkendrijvers, verboden, ooit weêr naar de ojevaars te schieten of hen met steenen te gooijen.

En Klaas hield woord. Hij maakte zijn ontdekking alom bekend, en sedert werd het een groote zonde geacht, ojevaars kwaad te doen; ja in alle plaatsen werden er keuren tegen gemaakt, b.v. te Haarlem: 'so en moet niemant scieten na den ouden vairs'[1]; te Amsterdam: 'verbieden ende interdiceeren eenen iegelicken, wie hij sij, eenige oyevaars te misdoen, te schieten ofte werpen'[2]; en zulke keuren kreeg men toen overal.

De komst van den ojevaar in 't voorjaar werd alom met vreugde begroet, en de jeugd danste zingend rondom den paal of 't gebouw, waarop hij nestelde. Wie op weg den eersten ojevaar zag vliegen, riep hem toe:

> Al heil! al heil! edel voghel!
> Kere herwaarts dine vloghel
> Ende vliech te mire rechtehant![3]

Want als hij iemand ter regterhand voorbijvloog, was dit een voorteeken van geluk; maar zag men den heilaanbrenger links van zich, dan was 't averegts, en men behoefde niet veel te hopen in dat jaar. In Drente mogen de jongens in 't voorjaar niet barrevoets loopen, voordat zij den heilleuver gezien hebben[4].

In Holland plagten de jongens te zingen:

1) VAN OOSTEN DE BRUYN, *Haarlem*, bl. 177.
2) *Handv. van Amst.* bl. 1034.
3) *Reinaert*.
4) *Drentsche Volksalm.*, 1844, bl. 145.

Ouwevaar,
Klepelaar,
Takkedief,
Heit de jonge meisjes lief!

‘Klepelaar’ doelt op zijn wiekgeklep, en een ‘takkedief’ is hij als hij zijn nest maakt; maar de laatste regel is de voornaamste. 't Voorjaar was de tijd wanneer de meeste vrijerijen werden aangeknoopt, en ieder meisje hoopte, dat de ojevaar haar een minnaar zou brengen. Ja, in sommige streken van ons land werd den ojevaar nog een andere functie toege, schreven, namelijk die, van de kindertjes te brengen. Daarom zingt er de jeugd:

Uiver, uiver, pylepoot, [langpoot]
Breng een kyndje in moeders schoot!

Eens, terwijl een half dozijn kinderen dit uit volle borst opzongen, stond er één kleine meid bij, die niet zong, en keek of zij pruilde. ‘Waarom zing jij ook niet meê?’ vroeg een voorbijganger. ‘Moeder heit 'et mi verboden,’ antwoordde 't kind, ‘den uiver heit 'er al tien 'ebrogt.’ -

Vijfde hoofdstuk.
De Meiboom.

Een der vrolijkste en liefelijkste volksvermaken van den ouden tijd was het M e i f e e s t , waar nog slechts hier en daar eenige schrale overblijfsels van te vinden zijn. Aan 't Meifeest schijnt ook de smet van dronkenschap en zwelgerij, die zoo menig ander volksvermaak ontcierde, niet, of althans niet in die mate, gekleefd te hebben, want men vindt daarbij wel melding van kransen en dansen, van zingen en springen, van kussen en stoeijen, maar van geen bacchanalia.

Al wat liefelijk was werd van ouds bij de Mei vergeleken. Gelukkiger kan niemand wezen, zegt Willem van Hildegaersberg,

Als een die wandert in den dale
Daer die Meye staat gebloemt.

En in den roman van de Roos onderrigt de minnegod een minnaar in alle hoofschheid, en leert hem ook hoe hij zich met ‘scone cledren’

tooijen moet om de juffers te behagen. Hij moet altijd bloemen op zijn hoed dragen, maar ‘te Meye van rosen roet’ [roode rozen]. De Mei was 't zinnebeeld van liefde en vreugd. In ‘der Minnen loep’ heet het:

Menich vroukyn spreect in scimpe
Tot enen jonghen geckelyn:
Vrient, du moets mijn boelkyn syn
Desen Mey ende langher niet.

Wie een vrolijk lied wilde zingen begon liefst met de Mei, zooals Hertog Jan van Brabant:

Eens Meien morgens vroege
  Was ic upghestaen,
In een scoen boomgardekine
  Soudic spelen gaen.

En Cats begint zijn ‘Galathea’.

Daphnis, op een Meye-nacht,
Als hij aan de liefste dacht, enz.

In bruiloftsliederen moest ook altijd de Mei te pas gebragt worden, want, zei Vondel, de Mei is

De jeught van 't jaer, de bloem der tijen,
Die al de werelt komt verblijen
  En prickelen tot soete min.

Al trouwden de menschen niet eens in Mei, - 't deed er niet toe, de dichter moest het zoo maken, dat er toch van de Mei wat inkwam.

De soete koele May bestroyt uw bed met lovren
En bloemen sonder tal, en lacht u vrolijck aen,

zong Vondel op de bruiloft van Joan van de Poll, ofschoon 't al Junij was. Maar toen hij een ‘bruiloftsgalm’ moest laten klinken ter eere van den Oud-Schepen en Raad Cornelis Backer, was 't Maart, en om nu toch de Mei er in te brengen, redde hij zich met de bruid te noemen

Liefelycker dan de May;

wat hem tevens aan een rijmwoord hielp op haar naam:

Raei, wie was 't? de schoone RAY!

Men hield er ook voor Mei een afzonderlijken drank op na, die geacht werd het lichaam voor 't heele jaar nieuwe kracht te geven, en waaraan men zich dus gaarne te goed deed. In 1448 waren te Arnhem, ‘des woensdach op meydach die Heren ende Raet vergadert in mijns Heren hoff van Gelre, dair gedroncken wert iiij quart Meydrancks,’ en ook gedanst werd[1]. Te Amsterdam hielden ‘mijne Heeren van den Gerechte’ den maaltijd op ‘Meye-avont’ met muziek ‘over taeffele’[2]. Meidag gold

1) VAN HASSELT, *Arnh. Oudh.* I D. bl. 232.
2) Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid*, IV D. bl. 244.

dan ook - ik merk dit slechts in 't voorbijgaan op - in vele zaken voor een nieuwjaarsdag, en doet dit nog. Huren van huizen, landen en dienstboden eindigen nog, naar overoud gebruik, op Mei-avond, d.i. op den laatsten April, en er was, in verband hiermede, van ouds ook een afzonderlijke vierschaar ingesteld, die 'Mayavondts-recht' genoemd werd.

Het Meifeest is zoo oud als ons volk; 't was 't feest van den aanvang des zomers en werd alom gevierd. De geleerden, die altijd aan Grieken en Romeinen denken, hebben natuurlijk ook dit Meifeest onzer voorouders van de Floralia der Romeinen willen afleiden. Maar de Germanen hadden geen Romeinsche Flora noodig om op Meidag vrolijk te zijn; zij hadden er hunne eigene mythe voor. Zomer en Winter waren twee reuzen, die altijd tegen elkander vochten. De eerste was een goede, vrolijke kerel, die den menschen graag alle mogelijke vermaak aandeed; de andere een leelijke grimmert, die, als hij den baas speelde, niet alleen hen van alle genoegens beroofde, maar hen deed rillen en beven. Die fabel bleef zelfs nog gedurende de middeleeuwen populair. Er is nog een oud spelletje bewaard gebleven, waarin 'Her Winter' en 'Her Somer' twisten om den voorrang, en hun geschil door een kamp willen beslechten. Maar Vrouw Venus komt tusschenbeiden en vertelt hun, dat ze elkander verdragen moeten, want dat ze broeders zijn, en 'd'een sonder d'ander niet wesen en mach'. Hier wordt dus de zaak 'in der minne' (daarom is 't Vrouw Venus die spreekt) bijgelegd; maar volgens de oude Germaansche mythe vochten zij eeuwig, en wisselde de zege telkens; beurtelings had de Winter den Zomer of de Zomer den Winter onder de knie. Was dit laatste 't geval dan juichte ieder, dan werden optogten gehouden en meiboomen geplant, dan werd er gedanst en gezongen. Zoo was 't in ons Vaderland en in geheel Duitschland en Scandinavië, in Frankrijk, Engeland en Schotland[1].

In de middeleeuwen werd het Meifeest verchristelijkt; als heidensche herinneringen bleven slechts de heksendansen in den Walburgisnacht over. De Kerk maakte den meiboom tot het symbool der H. Maagd; zij was de ware geestelijke meiboom, door wie al wat goed en lieflijk was in de wereld kwam; haar werd de Meimaand 'bij uitnemendheid toegewijd'[2], en ter harer eere plantten de geestelijken meiboomen in de kerken, vercierden de altaren met bloemen en bestrooiden de vloeren met groen.

Om den meiboom met behoorlijke feestelijkheid te planten, hadden zich in steden en dorpen vereenigingen van jongelieden, t.w. M e i g i l d e n gevormd. De hoofdman van zulk een gild voerde even goed den titel van

1) Vergl. Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 53-56.
2) *Volksalm. voor Ned. Kath.* 1856 bl. xxxv.

Graaf, als de president van het dijkbestuur en de oppasser van 't kippenhok. 's Avonds vóór den eersten Mei werden M e i v u r e n ontstoken en in den nacht trok het Meigilde uit met den Meigraaf aan 't hoofd, - de jongelingen in 't zondagspak, en de meisjes in 't wit met kransen om 't hoofd en bloemen op de borst, en al het jonge volk uit de stad, al waren ze ook geen gildebroeders of zusters, volgde den optogt, om meê wat van de pret te hebben. Dit noemden ze ‘meynachten’. 't Was nog in de 17e eeuw in vollen fleur, maar 't gaf natuurlijk toen den somberen Calvinisten groote ergernis, en de Zierikzeesche dominee Udemans, die in 1610 een ‘Tractaet van de Bacchusfeesten’ schreef, zei in zijn voorberigt, dat het ‘ravotspelen’[1] waren, ‘die men 's nachts vóór den eersten Meije pleecht met planten van meijen, singen ende dansen.’

Maar in de middeleeuwen oordeelde men zoo bar niet over een onschuldig en vrolijk volksvermaak; integendeel men begunstigde 't toen. En zelfs de Holtrichters, die anders niet duldden, dat iemand boomen uit het bosch haalde, veroorloofden dit op Meiavond. Zoo leest men b.v. in een ‘maelekeur’ van het Putterholt van 1448: ‘En mey avendth denn doerpers ende om denn enck togelathenn tho haelenn eynn esboem’; dat wil zeggen, dat de boeren permissie hadden op Meiavond een eschboom uit het bosch te halen. Dat hun juist een esch gegund werd, bewijst hoe na men daar toen nog bij de Germaansche wouden stond, - de esch toch was een gewijde boom.

De optogt met den boom geschiedde doorgaans met een of meer vercierde wagens, M e i w a g e n s genoemd, en zelfs de Hertogin van Gelder liet er haren wagen ‘in den Mey’ op uitgaan[2]. Vóór den wagen uit ging een eigenaardig muziekkorps, - een aantal knapen blazende op zoogenaamde meifluitjes, in sommige streken ‘waldhorens’, elders ‘hoppen’, elders weêr ‘pijpen’ genoemd. 't Is nog niet vele jaren geleden, dat te Zeddam (een dorp bij 's Heerenberg in Gelderland) de bewoners met het aanbreken van den eersten Mei, wanneer de boom geplant was, gewekt werden ‘door een paar knapen, die, zoo hard mogelijk op hunne eigengemaakte waldhorens van wilgebast blazende, het dorp op en neêr liepen[3]. En nog vermaken op vele plaatsen in Gelderland, Overijsel en Drente de jongens zich in 't voorjaar, al gaan ze er ook niet meer meê voor den Meiwagen, met het maken van die horens of fluitjes. Zij snijden een wilgentak af, maken die nat, en kloppen dan met het hecht

1) ‘Ravotspelen’ beduidt eenvoudig ‘dansen en zingen’.
2) G.V. HASSELT, *Geld. maandw.* I. D. bl. 374. - De Meiwagen bleef nog lang het bekoorlijk beeld, dat men gaarne te pas bragt bij al wat lieflijk en aangenaam was of heette te zijn, zelfs verzamelingen van minneliederen werden er meê betiteld. Zoo gaf Dirck Pietersz. te Amsterdam in 1610 een Bloemhof met een Meiwagen uit: ‘Den bloemhof van de Nederlantsche Jeught, beplant met uytgelesen Liedekens en Dichten, vergeselschapt met eenen Maywagen, door verscheiden Liefhebbers gecomponeert.’
3) M.A.A. BÖESEKEN, *Het Meifeest*, bl. 4.

van het mes zacht in de rondte, waardoor de bast loslaat en er geheel afgetrokken wordt, om als pijpe, hoppe of waldhoorn te dienen. Het kloppen geschiedt op de maat van een liedje, dat ze daarbij zingen, en als dat liedje uit is, moet het fluitje gereed zijn. In Drente luidt het:

Siip, sap, siipien,
Wanneer worst dou riipe?
Te Meije, te Meije,
Als de veugelties legt eijer;
Wat legt ze dan?
Lége, lége doppen,
Kale, kale koppen.
Toen 't kattien op 't diikien zat,
Zeuite melk met tweeibak at,
Kwam 'n beuze hekse,
De wol 't kattien 't oor of biiten;
Heel of, half of,
Too het kattien 't oor of[1].

Dit liedje leert ons wat de eigentlijke beteekenis van 't blazen op die instrumenten was, 't was om de heksen weg te jagen, die de lieve Mei bederven, de vogels in plaats van eijeren leêge doppen laten leggen, en den dieren de koppen kaal plukken en de ooren afbijten. Te Deventer en te Groenlo zijn de heksen in ‘Hessen’ gemetamorfoseerd[2]:

Doe kwam de voele [vuile] Hessen
Al met de scharpe messe,

en hierin schuilt een historische herinnering. De Heeren van Wisch waren in 't begin van 1498 aan 't hoofd der ‘Groote Gaarde’, een bende van vierduizend man, afgedankt volk van Albrecht van Saksen, in Overijsel gevallen, en roofden en plunderden. In Mei kwamen ze op Deventer af, maar de Bisschop en de Hertog van Gelder dreven hen op de vlugt en joegen ze na tot voor de poorten van Kleef. Velen werden door de boeren doodgeslagen, en honderdvijftig Hessen, bij Deventer krijgsgevangen gemaakt, werden onthalsd en op raderen gelegd en de koppen op staken gezet[3]. Ook hierop zinspeelt het Deventer liedje:

De voele Hessen ging lopen.
Heel of, half of,
Houwe diin den kop of,
So dood as een piere.
Kump siin leven dage neet weer hiere.

En wij zien hier een voorbeeld van 't geen ik reeds vroeger heb opgemerkt, dat somtijds plaatselijke voorvallen aanleiding gaven om de volksliedjes met nieuwe brokken te verrijken, waarvan de beteekenis echter niet altijd zoo gemakkelijk terug te vinden is, als hier[4].

Te Doornspijk op de Veluwe zingen de jongens bij 't maken der Meifluitjes:

1) *Drentsche Volksalm.* 1844.
2) *Overijs. Alm.* 1836. *Woordenb.* op *Weerdholt*, en *Nav.*, I. bl. 254.
3) AREND, *Alg. Gesch. des Vad.* II D. 3e St. bl. 313.
4) Zie hiervoor bl. 104.

Sip, sap, höltjen,
Ik slao oe met en böltjen,
Ik slao oe met en mes of dree
Dat ie vliegen aover de zee,
En kommie dan weer an het laaend,
Dan smiet ik oe in 't zwarte zaaend,
En kommie dan weer baoven,
Dan smiet ik oe in den aoven[1].

Ofschoon de naam der heksen hier niet genoemd wordt, is het toch vrij duidelijk, dat zij het zijn, wie de bedreiging geldt, met drie messen geslagen te worden, dat ze over de zee vliegen; en, zoo ze nog weêrom durven komen, in 't zwarte zand begraven, en eindelijk, als ze daar weêr uitkruipen, levend verbrand te worden.

In de dorpen werd de meiboom op het dorpsplein, tusschen de kerk

Naar Cats, Sp. v.d.O. en N.T.[2]

en de herberg, geplant; in de steden doorgaans op de markt. Oudtijds was het een geheele boom, zoo uit het bosch gehaald, en met kleurige linten vercierd; later was de meiboom, althans in Holland, een hooge mast, omhangen met kransen en kroontjes, en opgepronkt met strikken,

1) *Nav.* I. bl. 254.
2) Cats noemt deze dansers: ‘Jonge lieden van het landt’.

waar groene palm tusschen gestoken werd, en met wimpels en vlaggetjes vol glinsterende loovertjes, terwijl op den top van den mast een meidorentak was geplaatst. In de hoogere streken van ons land echter, waar men bosschen in de nabijheid had, bleef men de voorkeur geven aan een mooijen esch of den; en ook nog in onzen tijd bleef het op Meiavond der dorpsjeugd vrijgelaten een boom uit het bosch te halen. Die boom werd dan behangen met al wat bont en kleurig was: hoepels, met sparregroen omwonden en met reepjes goud en zilver papier en schraapsel van ossehoorn geïllustreerd, werden om den stam, en bloemkransen, gekleurde eijeren en lantarentjes aan de takken gehangen.

Doch keeren wij tot het meigilde terug. Als de Meizon hare eerste stralen op den geplanten meiboom wierp, plaatste zich de Meigraaf, met een groenen krans om 't hoofd en nog een tweeden krans in de hand, vóór dien boom. En de meisjes sloten hand aan hand een kring en zongen 't meiliedje. Dan wierp de Meigraaf den krans op haar, die hij de schoonste en liefste vond, en verhief haar tot Meigravin, (of 'Meijinne') en niet zelden werd zij later zijne bruid. En men meene niet, dat het planten van meiboomen alleen 't werk was van 't gemeen, neen, de Regeerders der steden namen zelf deel aan eene vreugde, die hunne opvolgers later als ongeregeldheid veroordeelden en verboden. Ja, de adelijke juffers, Vorstinnen zelfs, hadden er in de 16e eeuw nog evenveel pleizier in als de burgermeisjes en boerinnetjes; - de dochter van Prins Willem, Maria van Nassau, schreef aan haar nicht van Egmond op den 30 April 1584: 'je me souheiderois sete nuyt aupres de vous, pour vous planter eung May'[1]. Zoo oud als 's Gravenhage is, zoo lang ook hebben de Hagenaars meiboomen geplant voor 't Hof van Hollands Graven, en 't Grafelijk gezin vierde ook de Mei zoo goed als 't volk met spel en zang en dans. Evenzoo ging het te Arnhem op 't Hof van Gelder[2].

Ook voor abdijen en kloosters, vooral wanneer ze rijk en aanzienlijk waren en milde giften uitdeelden, werden meiboomen geplant. Onder de Nederlandsche vrouwestiften was geen vermaarder dan de abdij te Rijnsburg[3]. In den meinacht plantten de Rijnsburger knapen een mooijen hoogen meiboom op 't plein voor den hof, en in den morgen ging een schaar van meisjes in 't wit en met kransen om 't hoofd, in optogt naar de poort, en noodigde de Abdisse en de Jonkvrouwen, de Priesters en Edele Heeren, - zoo als de vermaaklievende Jan van Blois met zijn broeder Gwy en hun vrienden Klaas van de Merwede en Jan van der Goude, en Jan van Amersode met Arent van Herlaer en zooveel andere ridders en knapen, die er toevallig 'herberge' hadden of opzettelijk om de Meivreugd geko-

1) *Nav.* XVIII, bl. 198.
2) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* I D. bl. 232, en *Geld. maandw.* I D. bl. 374.
3) Vergl. hiervoor blz. 33.

men waren, - om den meiboom te komen zien. Zoodra de Vrouwen en Heeren zich tusschen de poort en den meiboom geschaard hadden, defileerde de heele Rijnsburger jeugd, paar aan paar en hand aan hand, huppelende voor de Abdisse en haar gezelschap. En daarna plaatsten de speellieden zich bij den mast, en de boertjes en boerinnetjes vormden een kring, en onder 't zingen van het meilied, sprongen ze, alsof ze vleugels aan de voeten hadden. Ten slotte werden ze door den Kapelaan bedankt, en kregen tot belooning een vat van 't beste kloosterbier en wat te smullen er bij, waarmêe zij zich dan in de herberg verder vermaken konden.

Wat onze heidensche voorouders bij den meiboom gezongen hebben, weten wij niet; maar uit de middeleeuwen, en ook uit later tijd, kennen wij verscheidene meiliederen, wereldsche en geestelijke. Het Meilied bleef den triomf van den Zomer over zijn tegenstander vieren, maar gaf dien een Christelijk karakter:

Ons is de macht der duisterheyt ontvaren,
De Somer soet verschijnt door Christum jent.

Maar tevens drong het mysticisme zich ook hier in, en droomde van ‘den meyboom op Calvariën’, en maakte het kruis van Christus tot een meiboom:

Compt en laet ons gaen
Den groenen mey in dragen,
Daer den Pellicaen[1)]
Jezus, heeft op gerust, enz.

Ja zelfs zong men een ‘Maylied van de Seven Sacramenten’! Anna Bijns riep in haar Meilied ‘Bisschoppen, Prelaten, groote Cadetten, Heeren en Vorsten, Voghelen des hemels, Beesten der aerde, wint, hagel en tempeesten’, al te zamen om met haar te dansen, en besloot elk koeplet met:

Loeft den Heere met desen soeten Meye!

En Spieghel zong 't zijne ‘op de wijze van den 24^{en} psalm’, en - hoe weinig dat ook bij de Mei te pas kwam - hij begon met ‘dolheyd’ en eindigde met ‘zellefskennis’, - zijn gewone stokpaardje.

Een poëet in 't begin der 16^{e} eeuw zong Karel van Gelder een meilied toe, en riep heel famieljaar:

O Hartogh van Gelder, bent ghij 'er in huys?
So steeckter u hooft eens ter vensteren uyt
In desen koelen Meye!

Maar Vondel vereerde Prins Frederik Hendrik een ‘Oranje Maylied’,

1) De Pellikaan was 't zinnebeeld van Christus. Vergl. *de Uith*, II D. bl. 353.

waarin hij, meer Amsterdamsch dan hoofsch, ‘Waterlandsche melck-boerinnen’ hand aan hand voor den Prins en ‘Mevrou Aemilia’ liet dansen; terwijl Dirck Rafelsz. Camphuysen een ‘Meischen morgenstond’ te baat nam, om een jeremiade aan te heffen over de dwaasheid der menschen. Menig verliefde gek liep op den laatsten April naar zijn vriend den poëet, om de ‘Maydeuntjes’ te halen, die deze hem beloofd had, en waar hij zijn liefste meê beschenken wilde. Zelfs Vondel schreef eens zulke aardigheden voor iemand; maar 't was dan ook voor een naneef van Karlemanje, - den Amsterdammer Konstantijn Sohier, wiens vader door de negocie schatrijk geworden was, en toen zijn ‘véritable origine’ rekende van Karel den Groote niet slechts maar nog elf graden boven dien Keizer! - wie zou voor zoo'n grooten Konstantijn niet graag een handvol meideuntjes rijmen?[1)]

Eén meiliedje echter schijnt bij het dansen om den meiboom algemeen in gebruik te zijn geweest; maar wij kennen 't niet meer. Wij hebben slechts de parodie, die echter nog even algemeen bekend en wijd verspreid is, en, bij gebreke van 't origineel, bij alle gelegenheden door 't jonge volkje opgezongen wordt, - 't ‘Patertje langs den kant’[2)]. Mr. Jacob van Lennep noemde dit ‘de liefste dans, die ooit is uitgevonden: zeker de oudste en meest nationale bij ons.’ En hij verzekerde jonge dames te kennen, ‘die een afschuw hebben van de Baal-Peorsdienst, en daarom ook van geen *bal* willen weten, welk laatste woord in hare meening van het eerstgenoemde afstamt; maar die zich toch met genoegen laten vinden om - altijd zoo geheel onder ons - een patertjen meê te doen’[3)]. Heel natuurlijk; dat komt juist hiervan, dat het een Meiliedje is, en daarom rekenen ook die vrome jonge dames het volstrekt geen zonde. Maar hoe zijn wij aan den hedendaagschen tekst gekomen? Als Conscience in ‘het Wonderjaar’ vertelt, dat die te Antwerpen is uitgevonden in 1566[4)], kan hij wel gelijk hebben, want men maakte toen meer liedjes in dien trant, b.v.

> o Pater, schept doch eenen moet
> En cust eens u abdisse[5)].

dat ook lang gezongen is, althans in 't midden der 17e eeuw nog tot ‘de geliefde voysen’ behoorde[6)]. En ieder, die de historie der beeldstormerij te Antwerpen eens naleest, zal best kunnen begrijpen, dat daar zoo'n rondedansje op de markt kan hebben plaats gevonden, ofschoon het toen geen Mei, maar Augustus was. Immers daarom zal het dan ook in den verleden tijd zijn gesteld: ‘Hei, 't *was* in de Mei!’ 't Spreekt van zelf, dat in 't oorspronkelijke Meilied geen *was* maar *is* voorkwam.

1) IV D. bl. 117, 120.
2) Wat beteekent eigentlijk dat, ‘langs den kant?’ of moet het zijn: ‘langs het land’, als het Vlaamsche heeft? Maar dit zingen wij niet. Kan de ‘kant’ de dansende kring beteekenen, waar de pater langs kuijert om een nonnetje bij de hand te nemen?
3) *Holland* 1857, bl. 45.
4) Vergl. *Geld. Volksalm.* 1842, bl. 88.
5) Te vinden in de *Nederl. Geschiedzangen* I D. bl. 309.
6) *Nav.* XIX. bl. 256.

Maar of wij zelfs den tekst van 1566 nog wel eens precies hebben, daar zou ik een weinig aan twijfelen; immers het refrein:

Hei, 't was in de Mei
Zoo blij,

kan van dien tijd niet zijn; *Mei* en *blij* was toen geen rijm; dit is Hollandsch van later tijd. Trouwens dit dansliedje wordt nog telkens met varianten gezongen, en met plaatselijke toespelingen geïllustreerd.

't Is duizendmaal jammer, dat wij 't oude, echte Meiliedje niet meer kennen; waar vinden wij het terug? 't Schijnt geheel verloren. Die dansende pater en non vielen vóór drie eeuwen zoo in den smaak, dat er de oorspronkelijke woorden om vergeten werden. Dat het veel ouder was dan de 16e eeuw, lijdt geen twijfel, want wij vinden er nog een spoor van in een oud kluchtspelletje der 14e eeuw. Ik bedoel het spel van ‘'t Playerwater’. Een vrouw houdt zich ziek, en beweegt haar man Werenbracht om naar Oostland te trekken, en voor haar ‘playerwater’ te halen, het eenigste middel, dat haar helpen kan. Van zijn afwezigheid maakt zij gebruik om zich met haar lief, ‘een pape’, te vermaken; maar Werenbracht wordt onderweg door een marskramer gewaarschuwd, en keert, in den korf van dezen verscholen, onverwachts terug, en wreekt zich, door beiden een goed pak slaag te geven. Terwijl Werenbracht ze zoo met ‘playerwater’ begiet, moedigt de marskramer hem aan, en zingt daarbij:

't Es al in de Meye!

Ziedaar 't oude refrein van 't Meilied: ‘'t Is al in de Mei!’ Maar och! waarom laat die marskramer ons er niet meer van hooren?

De Meiboom was niet enkel het vreugdeteeken wegens de terugkomst van den zomer, maar ook het symbool der liefde. 't Was daarom dat de minnaars meiboomen plantten onder 't venster hunner geliefden, en er door muzikanten een deuntje bij lieten spelen, terwijl ze gewoonlijk zelf een liedje zongen. In een lied uit de 16e eeuw zingt de minnaar:

Schoon lief, hoe ligt ghij hier en slaept
In uwen eersten droome?
Wilt opstaen en den mey ontfaen,
Hij staet hier al so schoone.

Waarop het meisje antwoordt:

'k En sal voor geenen mey opstaen,
Mijn vensterken niet ontsluyten;
Plant uwen mey waert u gerey,
Plant uwen mey daer buyten.

Cats heeft een prentje van zulk een meiplanting gegeven bij de ‘Oudemans Vryagie’ in zijn ‘Proefsteen van den Trouringh’.

De mey stont op een mast als op een hoogen stam,
So dat haer groene top tot aan haer venster quam.

En hij laat er den ouden gek dit liedje bij zingen:

Wat vrijsters sijnder beter aen
Als die een out man trouwen?

Huygens laat geen ouden, maar een jongen gek, die in een plasregen had staan zingen voor Agnietjes deur, haar den volgenden dag vragen:

Hoe beviel je 't leste liedje,
Dat ick gister avond songh?
Heer! wat stond ick nat bedropen
Voor je deurtgien in dat weer,
Daer jij dichgies laeght ekropen
In de lodderlicke veer!

En de Amsterdamsche heertjes huurden de stads-muzikanten om 's nachts serenades te geven aan juffers, wie zij 't hof maakten. Zoo zegt, in Breêroos ‘Moortje’, Ritsaert tegen Moy-aal:

Hoe dickwils deedt ick 's nachts de Stadts speellieden speelen voor je deur?

Maar door die verliefde aardigheden werden de stadsboomen niet weinig geschonden, omdat deze er hun mooiste takken om moesten missen, en daarom verboden de Heeren 't. Spelen en zingen mogten de verliefde jongelui zooveel ze wilden, al was 't ook in storm en stortregen, maar het planten van meijen moesten ze laten. Dit, zegt een Amsterdamsche keur van 1612 strekt tot niets anders dan ‘tot verkortinge van de soete lucht, cieraat ende plaisantie dezer Stede’. Daarom werd het niet alleen verboden, ‘op pene van gegeesselt te worden’ [hoe onliefelijk!] of vijf en twintig gulden boete te betalen [men leert hieruit op hoeveel een geeseling getaxeerd was in dien tijd]; maar zij, voor wier deuren de ‘meyen bevonden werden gesteld te sijn’, waren ook verpligt te zeggen, wie 't gedaan hadden, op gelijke boete. Welk een barbaarsche keur, die de meisjes dwong haar vrijers te verklikken! Natuurlijk vond men toen beter, de meijen maar geheel af te schaffen, en sedert heeft men ze te Amsterdam niet meer gezien.

Op vele dorpen had men nog een ander gebruik. In den meinacht bragten de vrijers aan alle huizen, waar huwbare meisjes woonden, een bezoek, klommen op het dak en plantten er groene meijen op, zooveel als er meisjes in huis waren. Maar wee de ligtzinnige deerne op wier leven een smet kleefde, - zij kreeg een dorre tak; wee de dartele meid, die eens een vrijer voor den gek gehouden had, - zij kreeg een stroopop; wee de rijke boeredochter, die wat te trotsch om zich heen keek, en ‘Pleun Suermuyl’ was gedoopt, - zij kreeg een vogelverschrikker op haar dak. Natuurlijk konden velen in dien nacht niet slapen, en waren

voor dag en dauw al bij de hand, om de vereering, die haar ten deel gevallen was, uit de voeten te maken.

Ook in sommige steden had zoo iets plaats. ‘Het vercieren der deuren met meijen en bloemen’, schrijft Hoeufft, ‘geschiedt nog te Breda op Meinacht door de minnaars bij de burgerdochters, die reeds vroeg opstaan om de dorens en andere stekelachtige zinnebeelden weg te nemen’[1].

De Meiboom was ook het symbool van geluk. Daarom vercierden in de middeleeuwen de poorters bij de blijde inkomsten hunner Graven en Heeren de spitse houten geveltoppen met een mei, - een gebruik, waar het ‘groen maken’ der gevels in onzen tijd een vermeerderde en verbeterde editie van is. Daarom zonden de oude Hollanders ook Meiboomen aan hunne vrienden en vriendinnen ten geschenke: natuurlijk zond Hooft die ook met een vernuftig rijmpje aan zijne beide vriendinnen, Roemer Visschers dochters. Maar eens, in 1621, is ‘de Majeboom, aen de Joffrouwen Visschers gesonden, over boort gevallen in 't diep des Zuiderzees’. Dat was geen voorteeken van geluk; maar Hooft wist het toch alweêr met een rijmpje goed te maken[2]. Daarom ook zetten de werklieden een meitak op een nieuw huis, zoodra 't onder dak was gebragt, en niets was behoorlijker dan dat ze voor dien symbolischen gelukwensch ook ‘een vrolijken dag’ hadden. Ja een huisheer van den ouden stijl zou gevreesd hebben, geen gelukkig uur in zijn huis te zullen beleven, indien er geen mei op gestaan en 't volk geen heil gedronken had. En zelfs de Hollanders op Nova-Zembla konden dien tak niet missen, en maakten er een van sneeuw. En de dichter, die 't, al heel sober, maar met een enkelen regel afdeed:

> Een sneeuwen meiboom steekt bevrozen zich naar buiten,

had hier eenige aandoenlijke verzen kunnen schrijven, indien hij er de regte beteekenis van had uitgelegd.

Intusschen leed onder dien ijver der bouwlieden om zegen over hun gebouwen te brengen, ook alweêr het stads-plantsoen geweldig, inzonderheid te Amsterdam; daarom werd ook dit bij de reeds genoemde keur van 1612 verboden. Niet echter verbood men het plaatsen van een meitak op een huis, maar wel, dien van de stadsboomen af te scheuren; - wilden zij meitakken uitsteken en getrakteerd worden, dan moesten zij die maar op de Boommarkt, die er toe verordineerd was, gaan koopen, maar van 't stads-geboomte zouden ze afblijven, ‘ofte anders arbitralyck gecorrigeert worden’.

In de meeste groote steden raakte 't vieren van den Meidag door 't planten van meiboomen al in de 17^{e} eeuw in onbruik of werd bepaald

1) *Bredaasch Taaleigen* bl. 385.
2) Uitgave van LEENDERTZ, I D. bl. 192.

verboden. Te Dordrecht, b.v. werd alle jaren op den 30^{en} April de publicatie herhaald, ‘dat men geen Meyboomen en mag planten’[1]. Maar in kleine steden en dorpen bleef het oude vermaak van den meiboom plegtstatig in te halen, en er zingende om heen te dansen nog lang in leven; ofschoon 't er ook van tijd tot tijd verboden werd. Te Nieuwpoort in Zuidholland b.v. werd het in 1758 weêr verboden, wat echter niet bewijst, dat het toen ophield[2].

Te 's Gravenhage zijn gedurende geheel het tijdperk der Republiek meiboomen geplant voor de Heeren Staten van Holland en de Staten-generaal, voor den Prins en de leden zijner familie, voor de Stedelijke regeering en den Kolonel der schutterij, - elk met een vaantje, dat een latijnsch opschrift droeg. Men kan er in de ‘Hollandsche Mercuriussen’ vele voorbeelden van vinden, welke ik hier niet wil overschrijven. Die meiboomen te planten was de taak der schutters[3]; en somwijlen verhaalt de ‘Mercurius’ welk vendel het dat jaar gedaan heeft, b.v. in 1673: ‘De Burgers van 't Groene Vendel in 's Gravenhage hebben op Mey-avont na ouder gewoonte weder Meyboomen geplant’, enz. Trouwens 't was van ouds in alle steden de gewoonte geweest, dat de schutters meiboomen plantten ter eere van de Wet en hunne Overlieden, en dan gingen zij gemeenlijk den volgenden dag papegaai-schieten[4]; doch de opheffing der oude schuttersgilden had daar een einde aan gemaakt, en 't was alleen in de Hofstad in gebruik gebleven. Wien der Haagsche Officieren de eer te beurt viel een meiboom te planten, liet dien, met een opschrift, graveeren op een zilveren tabaksdoos, of wel werd hem zulk een doos ten geschenke gegeven[5]. De Schutterij ontving van de Prinsen en Heeren, voor wie zij de meiboomen plantte, een goede som geld, om daar een maaltijd voor te hebben. Al de schutters kwamen daarbij met hun vrouwen en kinderen, en zoo was de Mei nog een waar volksfeest in den Haag[6]. Maar 't was in 1794 voor 't laatst; in 't volgend jaar moest elk meê om den vrijheidsboom dansen, die ‘op den 6^{en} Februarij 1795 zeer luisterrijk op 't Buitenhof geplant was’[7].

Eigentlijk was de vrijheidsboom (zie de afbeelding op de volgende bladzijde) naar 't model van den meiboom gevormd, maar droeg in plaats van den bloeijenden meidoren een hoedje op den top; - een duur hoedje! de Fransche leveranciers moesten er honderd millioen voor hebben! Maar toen 't volk zag, dat het door de leveranciers erg bedrogen was, wierp het de vrijheidsboomen weg, en keerde weêr tot zijn oude gebruiken terug, en plantte zijn meiboomen en brandde zijn meivuren als weleer. Vooral op

1) BALEN.
2) *Ned. Jaarboeken*, XII D. bl. 461.
3) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1350.
4) ‘Opten anderen dach na Meydach, als sy Papegaye willen scieten’. Amsterdamsche keur van 1394.
5) Vergl. 't *Boek der Opschriften*, bl. 67.
6) GRABNER, bl. 376.
7) C. ZILLESEN, *Gesch. der Vereen. Nederl.* III D. bl. 272-276.

Naar Zillesen, Gesch. d. Ned. 1798.

de dorpen in onze landprovinciën en op de eilanden bleef het vrij algemeen tot op onzen tijd voortduren; en nog noemt de Tesselsche jeugd haar meivuur met den ouden naam ‘Meiblits’[1]. De heer Böeseken gaf onlangs in ‘een Schets uit het Volksleven’[2] een bevallige beschrijving van het Meifeest, zooals het in zijne jeugd te Zeddam gevierd werd, geheel naar den ouden trant met den speelman onder den meiboom; evenwel geen doedelzakblazer, zoo als bij Cats, maar veel moderner, - een violist, en wel dezelfde, ‘die op kermis in de gelagkamer op een stellage van tonnen en planken stond te krassen’. En heel Zeddam was dan vrolijk; alles vol groen en bloemen, precies alsof 't heele dorp op een bruiloft was.

Maar ook in verscheidene steden vergat toen nog de jeugd haar meijen niet. Hoeufft zag te Breda de kinderen nog dansen rondom ‘de door

1) Medegedeeld door den heer W. Brouwer, hoofdonderwijzer op 't eiland Tessel.
2) *Het Meifeest*, reeds aangehaald op bl. 135.

hen opgerigte meiboomkens'[1]. Dr. Schotel zag te Dordrecht het volk nog dansen 'om den vercierden meiboom', onder 't zingen van 't 'Patertje'[2]. Dit was vóór dertig jaren, sedert is er alweêr veel veranderd, en zelts op de dorpen is van het oude vrolijke Meifeest thans niet veel meer over. Hier maakte een ijverige kapelaan aanmerking op het 'Patertje' en verbood het 'den kinderen der Roomsch-Katholieken'[3]; dáár verkozen de rijksten van 't dorp 'fatsoenshalve' hun kinderen niet meer met de andere meê te laten doen, en volgde elk, die ook 'fatsoenlijk' wilde zijn, hun voorbeeld. En zoo hield de Mei op een algemeen dorpsfeest te zijn, en bleef slechts een bedeldag voor het gemeen.

Zesde hoofdstuk.
Eenige plaatselijke Volksvermaken.

Wanneer men in den nawinter in het westelijk gedeelte van het eiland Schouwen komt, hoort men er ieder van 'de S t r a ' spreken; de een vertelt u hoeveel gasten hij genoodigd heeft, en de ander hoeveel pleizier hij verleden jaar bij 't 'Stra houden' gehad heeft. Wat echter die gasten betreft, zij komen niet van verre; zelfs de Duivelanders worden er niet bij gevraagd; de Stra is een Schouwensche zaak, die de Schouwenaars onder elkander afdoen, zonder er andere Zeeuwen bij te roepen.

Wie nu van die Stra hoort spreken en er nooit iets van gezien heeft, denkt eerst dat dit de Schouwensche naam voor 'kermis' is, en in 't volgende oogenblik, als hij hoort van de zooveel paarden, die er geweest zijn, denkt hij weêr dat het woord 'paardemarkt' beteekent. En vraagt hij, wat van die twee het dan eigentlijk is, dan voegt een geestig Schouwenaar hem toe: 'ja wel, 't is een kermis, maar zonder kramen; en 't is een paardemarkt, maar zonder kooplui.' - Maar wat is het dan? - Wel, het is 'de Stra,' - en dat is een vrolijke dag, die jaarlijks weêrkomt, en dien ieder dorp op zijn beurt viert, als: Renesse, Haamstede, Noordwelle, Serooskerke, Ellemeet en Elkerzee. Burg houdt er geen eigen Stradag op na, maar doet met Haamstede meê.

1) *Bredaasch Taaleigen*, bl. 385.
2) *Geschied letter- en oudheidk. Uitsp.* bl. 512.
3) BÖESEKEN, bl. 9.

De dag regelt zich naar den Vastelavond. Valt deze b.v. op den 9^{n} Februarij, dan houdt Renesse zijn Stra op maandag den 1^{n} en Haamstede op den 8^{n}, Noordwelle op zaturdag den 13^{n}, en de drie volgende dorpen op de drie volgende zaturdagen (20 en 27 Februarij en 6 Maart).

Is de Stradag daar, dan worden alle paarden, oud en jong, van stal gehaald en opgeknapt, - geen knol, hoe oud en stijf, die achterblijft. Daags te voren hebben ze al een dubbele portie gehad uit boonezak en haverkist, en ze kunnen er dus tegen. Ze worden gekamd en geborsteld, en de staarten netjes opgebonden; de beesten denken, dat het al zomer is. De gantsche mannelijke helft van 't dorp komt uit om meê te rijden; de boerenzoons gaan voor, zij nemen de beste paarden voor zich, maar zitten er op zonder zadel of stijgbeugels, want die zijn bij 't Strarijden nooit in gebruik geweest. Dan mogen de knechts kiezen, en als deze opgezeten zijn, blijven de overschietende knollen voor de jongens, die er nog om vechten, wie den besten hebben zal.

Op 't bepaalde uur zijn allen voor de herberg vergaderd om den optogt te formeeren; maar eerst gaan de ruiters nog even naar binnen, om een morgenslokje te nemen, want anders zouden ze verkouden worden. En daarna gaat het in vollen draf naar 't strand, waar de paarden in zee gedreven worden, terwijl de boeren joelen en zingen. Wie hen hoort, zou denken dat het de stalknechts van Diomedes waren, die met de rossen huns meesters te wedde gingen. Zij - de paarden, namelijk, niet de boeren -

> Zij plassen
> En wasschen
> De kooten;
> Hun pooten
> Gaan klapperen
> Bij 't dapperen [galoppeeren]
> Door 't water-
> Geklater.
> De hoeven
> Beproeven
> Het vochtige zand;
> Een lustige kwant,
> Een vrolijke ruiter,
> Zwenkt om, maar hij stuit er
> Met zijn snuivenden ruin
> Op het stuivende duin.

Gewoonlijk houden ze zich een uur aan 't strand op; en daarna gaat het dravende terug. Och, als gij ze op den weg voorbij ziet gaan, bekruipt u een weemoedig gevoel. Een diaken zei eens: ‘'t is precies een preek van onzen dominee!’ - ‘Ach ja,’ zuchtte een letterkundige: ‘de meeste verhandelingen en romans gaan net uit als deze optogt.’ - ‘Hier,’ zei een mathematicus, ‘zie ik 't levend beeld van een afdalende reeks.’ - ‘'t Is niets bijzonders’, zei een filantroop, ‘'t gaat onder de menschen evenzoo: de beste voor, de sukkels achteraan.’ - En wat valt hier dan op te merken? Dat gij aan 't begin van den stoet mooije, vlugge paarden ziet, en ruiters, die weten hoe ze er op moeten zitten, met den leêren toom in de regter- en een karwats, of wat er naar lijkt, in de linkerhand; - maar dat beide gaande weg verminderen, en dat ge, als 't achtereinde

nadert, onwillekeurig de hand uitsteekt, om de knollen vast te houden, eer ze omvallen;
de ruiters zijn kwâjongens met kromme

knieën, opgestroopte broekspijpen en een pet zonder klep, die, zonder toom of teugel en achteroverhangende, zich met beide handen vastklemmen aan het overschot der manen van 't magere dier, dat mogelijk heden voor de laatste maal aan de vreugd heeft deelgenomen. Eer de paarden weêr op stal gaan, moet men ‘rondrijden,’ twee aan twee, waar 't heele dorp bij komt uitkijken, om zich in die equestrische parade te verlustigen. Is deze afgeloopen en toegejuicht, en zijn de paarden bezorgd, dan wordt het feest door de ruiters in de herberg besloten. De gasten brengen intusschen met hun gastheeren en gastvrouwen ‘den dag verder in genoegelijk zamenzijn door;’ en zij zijn blij, dat zij 't weêr doen kunnen, want op ‘een eiland, waar men 's winters van de buitenwereld voor een groot deel is afgesloten,’ verlangen de menschen wel naar een beetje gezelligheid als 't weêr voorjaar begint te worden[1].

Maar wat is nu de beteekenis en de oorsprong van die Stra? Wat den naam betreft, die is spoedig uitgelegd: *stra* is *strand*, de Schouwenaars bijten 't wat kort af. Waar echter dat strandrijden zijn oorsprong van heeft, dit weet niemand meer. Ware 't, als sommigen meenen, eenvoudig om den werkpaarden, die weken achtereen den warmen stal niet verlaten hebben, eens een frisch bad en wat beweging te geven, dan hadden er zooveel ceremoniën niet bij gemaakt en de plegtigheid niet dorpswijze geregeld behoeven te worden. Anderen, wier ideën niet zoo modern zijn, en die meer met oude herinneringen op hebben, verzekeren ons, dat het van ouds geschiedde om de paarden te ontdoen van alle betoovering, die hun op stal getroffen had, daar een zeebad omstreeks Vastelavond zeer dienstig geacht werd, om hen tegen droes, weêrwolven, nachtmerries en al dat kanalje te beveiligen; en al gelooven de Schouwensche boeren daar nu niet meer aan, zoo blijven zij de Stra toch aanhouden, omdat het zoo'n oud gebruik is. Zulk een paardenonttooveringskuur had elders met Paschen plaats[2].

Daar de Stra op Schouwen alleen t'huis behoort, gelooven sommigen, dat het een overblijfsel is van de eerdienst aan een plaatselijken god gewijd. Hoe hij heette, weten zij evenmin als de Zeeuwen zelve 't weten; maar welligt was het de Zeeuwsche Herkules. En wie zich vereenigen kan met de explicatie, alweêr door sommigen, van Herkules Magusanus gegeven - die van ‘Strandgod’ namelijk - mag vrij gelooven dat hij 't was, aan wien de Stra was gewijd.

Kort na hun kermis plagten de Haarlemmers weleer hun K r o k j e s d a g te vieren. 't Was nog in 't begin dezer eeuw onder ‘de wevers en andere lieden uit den minvermogenden burgerstand’ in gebruik, op twee of drie

1) Medegedeeld door de heeren W.K. Hoffmann en H. Schoo Jz., hoofdonderwijzers te Haamstede en te Ouwerkerk. Vergl. den *Zeeuwschen Volksalmanak* van 1846.
2) MOUBACH, *Godsdienstpl.* V D. bl. 326, 327.

achtereenvolgende zondagen een wandeling te gaan maken over Bloemendaal naar Zandpoort en Velzen, ja sommigen liepen tot Beverwijk. Die zondagen heetten Krokjesdagen, en men meent dat die naam en 't gebruik beiden ook al heel oud moeten zijn[1].

Maar wat beteekenden ze, en van waar had dit gebruik zijn oorsprong? Helaas! 't schijnt een eigenaardigheid te zijn van onze oude volksgebruiken, dat de herkomst in 't duister ligt; de voorzaten hebben vergeten het op te schrijven, en de nazaten weten 't niet - de Haarlemmers zoo min als wij.

De een heeft er een tegenhanger van den Hertjesdag in willen zien, en even als hij voor dezen een grafelijke vergunning, om vrij te mogen jagen, veronderstelde, gedacht, dat ook door een der graven een vergunning verleend zou zijn, 'om vrij in het veld te mogen wandelen.' Inderdaad, men moet al zonderlinge begrippen van de middeleeuwen hebben, om te kunnen meenen, dat de menschen toen niet wandelen mogten, of ze moesten er permissie toe hebben gekregen van hun Vorst!

Anderen hebben gemeend, dat het een uitgaansdag was op uitnoodiging van de boeren, die de Haarlemsche wevers, aan wie ze 't heele jaar melk, boter, kaas en eijeren leverden, in den hooitijd een dag bij zich vroegen 'om de hooikrok zamen door te spoelen', dat is: eens lustig te drinken, waar zeker de wevers even goed van hielden als de boeren[2].

Weêr anderen hebben gedacht, dat die Krokjesdag wel een overblijfsel kon zijn van een vroegere bedevaart naar 't graf van den heiligen Engelmundus, wiens gedachtenis op den 21 Junij wordt gevierd; - wat wel het waarschijnlijkst is. Die heilige toch had te Velzen vele schoone mirakelen gedaan, zelfs een beek doen ontspringen, en staat op een steen in den toren uitgehouwen. De Haarlemmers gingen eens uit de Engelmundsbeek drinken, wat in dien tijd voor even gezond en verkwikkelijk gehouden werd, als een slokje uit de Willebrordsput te Heilo. En zij mogten ook den H. Engelmundus wel dankbaar zijn, die even goed voor de Zuid-Kennemers gezorgd had, als Willebrord voor de Noord-Kennemers.

Nu meenen sommigen, dat de teugjes uit die beek 'krokjes' genoemd werden. Dan was er althans geen gevaar, dat iemand dronken t'huis zou komen. Neen, zegt De Koning, zij dronken niet, maar er werden op den 21^{n} en 29^{n} Junij plegtige processiën gehouden, waar de heele parochie meê optrok, en waar tal van bedevaartgangers aan deel namen; - die dagen noemde men Parochiesdagen; en dit woord is het, dat eerst tot 'Prokkies-' en toen tot 'Krokkiesdag' verbasterd werd[3], - eene verklaring, die alweêr niet onwaarschijnlijk is.

Hoe 't zij, in den aanvang dezer eeuw raakte de Krokjesdag in verval.

1) C. DE KONING, *Tafereel der stad Haarlem* IV D. bl. 352.
2) *Nav.* IX D. bl. 38.
3) id., bl. 353.

De Koning schrijft dit toe aan de treurigste zaak, die er te bedenken is: ‘geldgebrek’. En hij vindt dat zeer jammer; omdat ‘deze wandelingen vroeger velen een aangename uitspanning waren, en gantsche huisgezinnen den dag genoegelijk slijten deden’. Tegenwoordig kennen de meeste Haarlemmers zelfs den naam niet meer.

‘In Haarlem behoort de, ook in Amsterdam bekende en jaarlijks in Augustus gevierd wordende, H e r t j e s d a g te huis’, verzekerde *de Aardbol* in 1840[1], en gaf ons tevens een beschrijving van de wijze, waarop die dag toen gevierd werd. Te Amsterdam bestond de pret in ‘een opeenstapeling van menschen op den Haarlemmerdijk’, maar omdat die menschen eigentlijk niet wisten, wat die ‘opeenstapeling’ beteekende, gingen ze in de kroegen zitten, en ‘bij velen eindigde de dag in dronkenschap en zedeloosheid’. Foei! De Haarlemmers maakten 't, volgens den *Aardbol*, beter; zij gingen op den Blinkert zitten ‘onder 't genot van eenige medegebragte versnaperingen’, en als die op waren, gingen zij voor tijdverdrijf van de duinen ‘afrollen’. En wie ‘daartoe geen lust had’, ging te Overveen of elders ‘onder het geboomte zitten’, om naar de voorbijgangers te kijken.

Al vijf en twintig jaren vroeger had Dr. Nieuwenhuys verhaald, dat op Hertjesdag de Amsterdammers ‘der geringste burgerklasse, op zijn zondags uitgedost’, den heelen dag langs den Buitenkant, Haarlemmerdijk en Haarlemmerweg ‘heen en weder’ liepen; en dat anderen, wien dit verveelde, ‘te voet, met schuiten of in wagens’ naar de duinen gingen, ‘om daar in het zware zand te stoeijen, en voorts zich gezamenlijk te ververschen.’ Maar van ‘dronkenschap en zedeloosheid’, schijnt de Dokter niet geweten te hebben, of niet te hebben willen spreken[2].

En nog acht jaar vroeger schreef De Koning, dat de Hertjesdag voor de Haarlemmers ‘een dag van uitspanning en schuldeloos vermaak’, en ‘de toevloed van vreemdelingen, vooral van Amsterdammers, dan zeer groot’ was. ‘De Kolk, Kraantje-lek en de Blinkert,’ zei hij, ‘zijn de geliefde plaatsen, waarheen velen uit den geringen burgerstand zich begeven, om te schoppen, op het duin te klimmen, en er weêr af te rollen’[3].

In de vorige eeuw moet de Hertjesdag dol pleizierig zijn geweest, en de Haarlemmers moeten op dien dag wel hun hoogsten deun hebben uitgezongen, want er was zelfs een apart liedeboekje voor gedrukt onder den titel: ‘Haarlemsche Hartjesdag’. En te Slooterdijk, waar de kermis - door duizende Amsterdammers opgeluisterd, zoodat het dorp ze niet bevatten kon, en twee derden op dijk en voorland in 't gras zaten, - weleer de woeligste van alle dorpskermissen was, werden katjes geknuppeld. En nog vóór bijna een halve eeuw gewaagde de traditie te Amsterdam van

1) III D. bl. 91.
2) *Geneesk. plaatsbeschr. van Amst.* I D. bl. 219.
3) t.a.p. bl. 342.

de razende pret, die de menschen ‘vóór den Franschen tijd’ (dit was de gewone term, als men de goede dagen onder Willem den Vijfden wilde aanduiden) hadden, als 't Hertjesdag was, en waarbij de toenmalige feestviering al ‘niks meer was.’

En toch was ook toen nog de Hertjesdag een allerwoeligste dag in Amsterdam. De rigting van dat gewoel was altijd lijnregt op de Haarlemmerpoort aan, en 't was kermis op 't Haarlemmerplein; daar stonden kramen en draaischuitjes, en aan al de kroegen in den omtrek hing de vlag uit; de vedel liet er zich hooren, en 's avonds werd er met een ster boven de deur geïllumineerd. De Haarlemmerweg was namiddag en avond vol menschen en snorwagens, en de schuiten voeren onophoudelijk heen en weêr. Binnen de stad was van den Dam tot de Haarlemmerpoort de straat volgepropt met menschen, waar tusschen, zoodra de avond viel, duizende voetzoekers rondvlogen, - van ouds de onmisbare opluistering van volksfeesten. En voor hen, die te fatsoenlijk of te bejaard waren, om meê tusschen den hoop rond te scharrelen, was het toch een genot, bij hun vrienden op den Haarlemmerdijk genoodigd te worden, om den gantschen namiddag, avond en halven nacht naar 't krioelende volk te zitten kijken.

En nog tegenwoordig - ofschoon op verre na zoo rumoerig niet meer als toen - keert de Hertjesdag jaarlijks terug. Nog vercieren Bierkaaijers en Willemsstraters en al de bewoners der Haarlemmerdijksche zij- en achterbuurten hun steegjes en gangen met kransjes en kroontjes; nog loopen er troepen meisjes, in 't wit, met bloemkransen om 't hoofd en met bloemslingers en linten over de schouders, of, bij gemis van lint en bloemen, met gekleurd papier omhangen, en zingen:

> Hartjes jagen
> Door den stal en door den wagen!

waar dan nog vier regels zonder zin op volgen. Nog vertoont de Willemsstraat een woelende zee van menschen, die den optogt der vercierde troepen volgen; langs den Haarlemmerweg stroomt nog de menigte naar Slooterdijk, om de kermis te zien, ofschoon er geen kat meer geknuppeld wordt; en op dezen éénen dag in 't jaar herleven nog eens de oude snorwagens, om de hertjesjagers af en aan te voeren. En nog altijd is, namiddag en avond en halven nacht, de Haarlemmerdijk propvol, en wordt aan de herbergen bij de poort gevlagd en geïllumineerd, en klinken er vedel- en zangtoon als van ouds; terwijl zelfs ook de traditioneele voetzoekers nog niet ontbreken.

Al die pret nu wijst vrij duidelijk op een feestelijken optogt, waar 't gantsche volk deel aan nam, doch waarvan de geheugenis verloren is; en er is al sints lang gevraagd, waar komt die Hertjesdag toch van daan? - De oudheidkundigen hebben, op de gis, hun meening gezegd: de een zocht den oorsprong in een groote grafelijke jagtpartij bij Kraantje-lek,

die alle Haarlemmers en Amsterdammers deed uitloopen, om te kijken; - de ander in een grafelijke vergunning tot vrije jagt in bosch en duin. En Samuel Ampzing zette dit op rijm:

> Hoe dickwils komt de Prins in Brêroos wijde palen?
> Hoe dickwils menig wild uit onze duynen halen?
> Hoe menig snelle hind, hoe menig wakker hart,
> Word op der Heren jagt gevangen en benard?
> En hier van daen so schijnt ons Hartjesdag te komen
> Al word hiervan ook schoon geen vast bescheyd vernomen.
> Want als de Graef hier joeg in 't recht zaeysoen van 't jaer,
> Wie twijfeld of dat was met toeloop van de schaer?
> Dit is het oud gebruyk, 't is so, en 't was voor desen
> Daer groote meesters sijn, daer wil 't gepeupel wesen[1].

En sedert werd het ook vrij algemeen geloofd; want zoodra iets op rijm gesteld was, vond het gereeden ingang, - niemand kon dan meer beweren, dat het ‘ongerijmd’ was.

Maar tegen deze gissing is vooreerst in te brengen, dat er geen enkel bewijs voor te vinden is, gelijk Ampzing zelf erkent. Ten andere, dat er in de wijze van viering niets is, dat naar een jagtpartij zweemt; want dat men van ‘hertjes jagen’ spreekt, kan geen bewijs opleveren; bij de onbekendheid met de ware beteekenis moesten hertjes wel aan jagen doen denken. En ten derde, dat het niet zeer waarschijnlijk is, dat een jagtpartij zoo onuitroeibaar diep in 't volksleven geworteld en er, eeuw uit eeuw in, telken jare de herinnering van gevierd zou zijn.

Integendeel, waar wij zulke vastingewortelde volksgewoonten aantreffen, moeten wij den oorsprong doorgaans in oude godsdienstgebruiken zoeken. In een middeleeuwsch kerkfeest echter is die niet te vinden, en dus zal 't wel in de Germaansche heidenwereld zijn, dat onze Hertjesdag wortelt. Immers 't is alweêr een Maandagsfeest[2], en de viering op den maandag na *Maria hemelvaart* wijst op een groot feest, dat aan een voorname godin moet gewijd zijn geweest, want de Kerk plaatste de groote heilige dagen juist op zulke feesten, om deze daarmeê te bedekken en te begraven. En die Germaansche godin kan geen andere zijn geweest dan Hertus, de godin der Aarde, dezelfde van wie ik reeds in 't eerste Boek gesproken heb[3]. Haar eerdienst was door heel Germanië verspreid: een aantal plaatsnamen bewaren daar nog, de eene duidelijker dan de andere, de herinnering van. Sommigen hebben ook den naam der stad Haarlem van haar heiligdom afgeleid, en beweren dat het zoogenaamde heiligdom van Bacchus bij Kraantjelek, waar de oudheidkundigen over geredeneerd hebben[4], het hare geweest is, en dat men haar naam nog, zoo duidelijk als men verlangen kan, in den Aardenhout

1) *Beschr. ende Lof der Stad Haerlem*, bl. 74. - De Koning zegt in proza 't zelfde wat Ampzing gerijmd heeft. *Taf der Stad Haarlem* IV D. bl. 343.
2) Vergl. hiervoor bl. 121.
3) Zie hiervoor bl. 17.
4) Vergl. *de Uith.* II D. bl. 230.

terug vindt. Ter plaatse waar een beek, die uit de duinen ontsprong, uitliep in het Spaarne (en waar later Haarlem gebouwd is) zou onder hoog en zwaar geboomte haar houten tempel gestaan hebben, terwijl de gantsche landstreek in de rondte haar was toegewijd[1]. Hoe haar feest gevierd werd, leert ons Tacitus[2]. In een heilig woud, waar nooit iemand mogt binnentreden, stond haar gewijde wagen, met een kleed overdekt; alleen de priester mogt dien aanraken. Wanneer de godin onder 't deksel verschenen was - en de priester wist precies wanneer dit was - verliet de wagen, door twee heilige koeijen getrokken, het woud, en de priester ging er eerbiedig achter. Waar zij verscheen was het feest; alle arbeid werd gestaakt, alle twisten hielden op; overal kwam het volk op de been en vierde vrolijke dagen, en dit duurde zoolang als de omgang der godin. Zoodra zij in 't woud teruggekeerd was, werden wagen en kleed, en - 'zoo gij 't gelooven wilt', zegt Tacitus, - ook de godin zelve, in een meer afgewasschen door slaven, die, terstond nadat zij hun werk gedaan hadden, in 't zelfde meer verdronken werden, omdat de diepste geheimzinnigheid Hertus moest omhullen - 't zinnebeeld van de verborgen groeikracht der aarde - en niemand, die haar gezien had, mogt blijven leven. Wie 't liever in verzen lezen wil, kan den Bardenzang van Helmers opslaan.

Hertjesdag is dan eenvoudig te verklaren als Hertusdag; de verkleiningsvorm met de j was van ouds in 't Hollandsch zeer gewoon[3]. De tijd van 't jaar, waarin dat volksfeest valt, aan 't einde van den oogst, is juist die, waarin het feest der groote Aardmoeder moest gevierd worden. En als men zoo'n groepje opgeschikte meisjes op Hertjesdag zingende ziet rondtrekken, heeft dit niets, dat aan een jagtpartij doet denken, maar 't zou vrij wel kunnen dienen als prentje bij een beschrijving van 't Hertusfeest.

'Maar het volk kent die oude godin niet eens,' zult gij zeggen.

Neen, en toch maakt het vercieringen en optogten te harer eere, als de voorouders vóór achttien en twintig eeuwen. Meer dan duizend jaren zijn de lieden aan den Amstel en het Spaarne reeds Christenen geweest, maar toch, na vooroudelijke gewoonte, jaar op jaar den Hertusdag blijven herdenken. Zoo taai zijn de traditiën van 't Germaansche volksleven.

Wanneer men van Nijemirdum in een noordwestelijke rigting over het landgoed Lijcklamabosch, de digtste wouden van Gaasterland doorkruist, bereikt men de W i l d e m a r k t , een heideveld, alwaar sedert eeuwen in Augustus een beroemde en veelbezochte kermis of markt wordt gehouden, waarop het dikwijls wild toeging, en die daarom 'de wilde markt' zou genoemd zijn[4]. Maar een kermis op de heide klinkt vrij zonderling, - de ker-

1) Vergl. Dr. D.J. VEEGENS, *Haarl. Vertell.* bl. 9 en 49.
2) *De Mor. Germ.* cap. 40.
3) Evenals *Hertusdag* in *Hertjesdag* ging ook *Prinsendag* in *Prinsjesdag, Ossesluis* in *Osjesluis, Jan Hansenpad* in *Jan Hansjespad* over.
4) *Aardbol* III D. bl. 366.

missen behooren bij de kerken, en dus in de steden en dorpen, en niet op de woeste hei. Het adjektief ‘wilde’ doet een heidenschen oorsprong vermoeden; en daar dit heidefeest veel toeloop heeft, eeuwen oud is, en in Augustus gevierd wordt, zoo is 't waarschijnlijk een soortgelijk overblijfsel uit den voortijd als onze Hertjesdag.

De Middelburgsche H a n n e l i e s j e s d a g heeft den oudheidkundigen en navorschers ook al vrij wat hoofdbrekens gekost. Eigentlijk zijn er twee dagen van dien naam; de eerste maandag in Mei, en de eerste donderdag in November. Dan hebben alle knechts en meiden een uitgaansdag, en van heel Walcheren gaan ze naar Middelburg om zich te vermaken. Maar wat beteekent die zonderlinge naam? De een heeft er Antje en Lijsje, twee boeremeiden, in herkend; een ander dacht er bij aan Hannen en Lijsken, waarmeê Vondel op Cats en zijne vrouw zinspeelde; en weêr een ander aan Hanne, die met Lijse ging schaatsenrijden en in 't riet viel. Men had er even goed:

> Jan die sloeg Lijsje,
> En Lijsje die sloeg Jan,

van kunnen maken. Neen dwazer nog: een ‘nalezer’, en natuurlijk een heel slimme, kwam eens op den inval om dat Hannelies, waar hij niets van begreep, af te leiden van *analiseeren!*[1] De man was zeker ondermeester op een Fransch school; want het was nog vóór de wet van 1857.

Een geleerd man, die meer van Zeeuwsche oudheden wist, dan al die anderen te zamen, J. ab Utrecht Dresselhuis, gaf van den Hanneliesjesdag een veel mooijer verklaring. Hetzelfde wat te Middelburg op den eersten maandag in Mei en den eersten donderdag in November plaats vindt, zeide hij, ziet men ook in de steden der andere Zeeuwsche eilanden op de eerste wekelijksche marktdagen in die maanden; en hij besloot daaruit, dat die gebruiken overblijfselen zijn ‘van oorspronkelijke volksfeesten, welke met het begin dezer maanden gehouden worden’. In Hanneliesjesdag zag hij een verbastering van *Halenniejesdag*, dat is: *Nehalenniaasdag*[2]. En zoo zouden die Hanneliesjesdagen ten minste wel zeventien eeuwen oud, en nog een herinnering zijn der eeredienst aan die Zeeuwsche godin gewijd, die sedert 1647, toen men hare afbeeldsels aan het strand bij Domburg teruggevonden heeft, zoo vele pennen van geleerde mannen in beweging heeft gebragt, zonder dat we nog weten, wie ze eigentlijk was. Zulk een moeijelijke wetenschap is de oudheidkunde.

1) *Zie Vondels werken*, III D. bl. 52; - *Nehalennia*, 1849 en 1850; - *Navorscher* I D. bl. 219; II D. bl. 162: - Bijbl. 1853, bl. clxxxviij, 1854. bl. xix.
2) *Zeeuwsche Volksalm*. 1837, bl. 56-59.

Zevende hoofdstuk.
Een Volksvermaak op Zee.

De vermakelijkheden bij 't beroemde Neptunusfeest zijn zeker een weinig ruw van aard; maar hoe kan dit anders? De zee zelve is een woest element, en het is dus volkomen natuurlijk, dat ook de ceremoniën, waarmeê de Zeegod de nieuwelingen op zijn gebied inwijdt, een gelijk karakter dragen. Men heeft slechts een blik te werpen op die scheermessen van een el lang, en die zwabbers, welke voor scheerkwastjes dienen, terwijl roet en teer de plaats der zeep innemen; - en toch moeten alle ‘baren’ - dat zijn zij, die voor de eerste maal de linie passeeren - zich daaraan gedwee onderwerpen. Een officier mag tevreden zijn, indien hij er afkomt met een poos voor de slang der brandspuit te staan, en zich met zoo'n lomp stuk ijzer over 't gezigt te laten strijken. Al wat matroos of gewoon schepeling is, wordt van top tot teen ingesmeerd, achterover in de doopvont gesmeten, een poos onder water gehouden, en er dan met een krachtigen waterstraal der spuit en duchtige slagen uitgejaagd.

Toen het Engelsche schip *Northumberland*, dat Napoleon naar St. Helena bragt, den 23^{n} September 1815 de linie passeerde, werd ook daar het Neptunusfeest gevierd. De gevallen Keizer echter werd met den meesten eerbied behandeld; hij werd slechts voor den Zeegod geleid, die hem, op zijne wijze, een compliment maakte, en daar bleef 't bij. Napoleon wilde de beleefdheid hem bewezen met een aanzienlijk geschenk in geld erkennen, maar de Engelsche bevelhebber oordeelde 't voorzigtiger dit even beleefd van de hand te wijzen.

Ongetwijfeld dagteekent het Neptunusfeest uit het laatst der 15^{e} eeuw. In 1471 passeerde voor de eerste maal een Portugeesch schip de linie. Vóór dien tijd had men dit steeds onmogelijk geacht wegens den ondragelijken zonnegloed, die alles in brand zette, en men stelde zich de natuur in dien heeten aardgordel in het fabelachtigst licht voor, en bevolkte dien met allerlei schrikbarende gestalten. Hoe verbaasd stond men, toen in 't genoemde jaar Pedro d'Escovar bewees, dat de vaart in het zuidelijk halfrond mogelijk was, en de schepen er niet verbrandden[1)].

1) In het 12^{e} Art. van de Wet van Neptunus, die hierna volgt, vindt men nog een toespeling op die oude vrees voor verbranden onder de linie.

Van toen af was de vrees overwonnen; maar 't oversteken van 't noordelijk naar 't zuidelijk halfrond werd toch nog altijd voor iets zeer gewigtigs gehouden, dat wel verdiende met een vrolijken feestdag gevierd te worden niet alleen, maar waartoe ook ieder, die 't voor 't eerst deed, met plegtigheid ingewijd moest worden. En sedert hebben alle ‘oudgasten’ zich het regt toegekend de ‘baren’ te scheren en te doopen.

Ik spreek eerst over de viering van dit feest aan boord der oorlogschepen, omdat het daar met de meeste plegtigheid geschiedt, en vervolgens over hetgeen op de koopvaardijschepen plaats vindt.

Lang reeds vóór dat de gewigtige dag aanbreekt, zijn de oudgasten druk bezig met het vervaardigen der kostumes en al wat er verder bij de plegtigheid noodig is. Wanneer men eindelijk den equator digt genoeg genaderd is, wordt door den Kommandant bevel gegeven, alles tot een waardige ontvangst Zijner Oceaansche Majesteit en tot den doop der baren gereed te maken.

's Avonds vóór den dag van 't feest wordt het schip door Neptunus gepraaid. Daartoe begeeft zich de oudgast, aan wien de eer is toegedacht den god der zee voor te stellen, met den scheepsroeper gewapend, vooruit onder den boegspriet aan lij, en roept uit alle magt: ‘Schip ho!’ - De Kommandant antwoordt: ‘Halo’! - Neptunus weêr: ‘Wat schip is dat?’ - De Kommandant noemt den naam. ‘Waar komt het van daan, en waar is de reis naar toe?’ vraagt Neptunus, en de Kommandant antwoordt. Nu volgt de vraag: ‘Hebt gij ook baren aan boord?’ en als de Kommandant hierop: ‘ja!’ geantwoord heeft, vraagt Neptunus, hoe laat hij aan boord kan komen om die baren te laten doopen en ze tot burgers van zijn rijk te maken? Ook hierop antwoord bekomen hebbende, bedankt hij en gaat heen. Op datzelfde oogenblik gaat de wagen van Neptunus in zee; dat wil zeggen: een oud vleesch- of spekvat, met brandstoffen gevuld, wordt ontstoken en over boord gezet, drijft weg, en is niet zelden uren lang te midden der duisternis zigtbaar, als de vlammende zegekar van den beheerscher der wateren.

Den volgenden morgen is alles tot het feest gereed. Brandspuit en doopvont zijn opgetuigd. De laatste bestaat gewoonlijk uit eenige zeilen wel zamengevoegd en verdubbeld, die een ruim bekken vormen, dat door de spuitgasten steeds volgehouden wordt, en waar de doopeling achterover intuimelen en omduikelen moet.

Voor in den boeg zijn kleeden en presennings opgehangen, eigentlijk om de verkleeding en optuiging daarachter te verbergen; maar het heet dat die decoratie gemaakt is, om Neptunus, die door de boegpoort aan boord komt, behoorlijk te ontvangen. Zoodra hij verschenen is, begint de optogt, die zamengesteld is, als volgt:

1. *Harlekijn*. Hij gaat, of liever springt voorop met een lat in de hand, waarmeê hij ruimte maakt onder de toeschouwers.

2. *Piero*, de welbekende witte lange lummel.

3. De *Inzeeper*. Hij draagt een toppershoed, blaauwen puntrok en roode broek, heeft een verbazend grooten neus en vuurroode oogen. Een tobbe of afgezaagde kuip hangt hem voor den buik, en hij zwaait een zwabber in de hand. De tobbe is zijn zeepbakje, de zwabber zijn scheerkwastje.

4. De *Scheerder*. Deze heeft hetzelfde kostuum als zijn voorganger, maar is behangen met de tasch, waarin drie scheermessen prijken. Het eerste is het ‘algemeene mes’, waar Janmaat meê geschraapt wordt; het tweede het ‘liberale mes’, voor hen, die een mild offer aan Neptunus brengen; en het derde het ‘mes vol gratie’, voor hen, die verdienen met de meeste onderscheiding behandeld te worden.

5. Het *Muziekkorps*, dat een helsch leven maakt door met tangen op deksels van ketels te slaan, enz.

6. *Neptunus* op zijn triomfwagen, met *Amphitrite* aan zijne zijde. De wagen wordt getrokken door acht zeepaarden en omringd van tritons. Die zeepaarden zijn eigentlijk ‘als negers gemaskerde oudgasten’, en de triomfwagen is een badkuip, op een paar geschutassen met wielen gezet, overhuifd met zeildoek, om hoepels gespannen, en prachtig gedekoreerd met vlaggen. De zeegod en zijn vrouw zitten in die badkuip, - hij met den drietand in de hand, op welks punten een stokvisch pronkt, - zij, elks oogen trekkende door eigenaardige schoonheid en schitterend toilet.

7. De *Secretaris*. Hij heeft een lijst in de hand, waarop de namen van alle baren zonder onderscheid staan aangeteekend; somtijds ook heeft hij eene kaart bij zich als die, waarvan ik straks bij de koopvaardijschepen spreken zal.

8. *Adjudanten, Hovelingen* en *Lijftrawanten* van den zeegod, allen zoo potsierlijk mogelijk uitgedost.

9. De *Kommissaris van Politie* met twee dienaars, wier roeping 't is, alle onwillige baren tot hun pligt te brengen.

Zoodra deze optogt het achterdek nadert, treedt de Kommandant vooruit, om Neptunus met alle hoffelijkheid te ontvangen, en deze bewijst op zijne beurt de meest mogelijke beleefdheid en eer aan den scheepsbevelhebber, gelijk hij dat sedert eeuwen gewoon is. Als deze wederzijdsche pligtplegingen zijn afgeloopen, doet Neptunus kwansuis een ‘zonshoogtewaarneming’, geeft de lengte op, verzekert dat de breedte precies nul is, stelt vervolgens den Kommandant voor, nu maar dadelijk tot den doop der baren over te gaan, en noodigt den secretaris uit de wet voor te lezen.

Wij, NEPTUNUS, in Oud-Griekenland genaamd POSEIDON, Vorst der Watergoden en Zeemirakelen, God der Zee, Oppergebieder der groote wateren, Onbeperkt Alleenheerscher over alle Walvisschen, Haaijen, Krokodillen en Zeemonsters, enz. enz. enz.
Allen, die deze zullen hooren lezen, salut!
Doen te weten:
Dat Wij, vóór ruim 99.999 jaren, toen het Rijk der Walvisschen, Haaijen, Krokodillen en Zeemonsters is gesticht, een bevel hebben uitgevaardigd, dat alle schepen, die van het Noorder- naar het Zuider-halfrond oversteken, aan deze Linie zullen vertoeven, om aan Ons bevel en de Wet der Zee gevolg te geven.
Dat dit bevel alsnog in volle kracht is, en immer blijven zal.
Zoo is 't:
Dat Wij, uit onze volle magt en onbeperkte heerschappij, hebben geordonneerd, gestatueerd en gewillekeurd, gelijk Wij ordonneeren, statueeren en willekeuren bij deze:
Art. 1. Dat alle zeelieden, die voor de eerste maal dezen weg passeeren, zullen gehouden zijn, zich aan den doop van Neptunus te onderwerpen.
Art. 2. Dat alle schepen, die voor de eerste maal de Linie passeeren, insgelijks met alle plegtigheid zullen worden gedoopt.
Art. 3. Dat niemand, wie hij ook zij, zich aan dezen doop zal mogen zoeken te onttrekken, op straffe van Onze eeuwige ongenade.
Art. 4. Dat het Onze uitdrukkelijke wil is, dat zij, door eene goede Neptunalische schering, van het vuil, dat zij uit het Noorden medebrengen, zullen worden ontdaan.
Art. 5. Dat echter die Neptunalische schering op verschillende wijze, door Ons te bepalen, zal worden toegepast, naar gelang van het gesternte, waaronder de baar geboren is.
Art. 6. Dat Wij, op voorbede van Onze geliefde gemalin Amphitrite, goedgunstig bepalen, dat alle dames van de schering met het mengsel van Janmaat, in Oud-Griekenland genaamd: *Roetiateeriasmeeria*, zullen verschoond blijven, en te dien einde een ander preparaat zal worden gebezigd.
Art. 7. Dat ieder baar, die zich weêrspannig betoont, om de plegtigheden der inwijding in Ons Rijk te ondergaan, en zich handdadig verzet, door Onzen Kommissaris van Politie en zijne Dienaren zal worden over boord gesmeten, en door de Haaijen opgevreten.
Art. 8. Dat ieder baar, die, op het aflezen van zijn naam niet terstond present is, maar zich poogt te verbergen, door Onzen Kommissaris van Politie en zijne Dienaren zal worden opgespoord, en voor Onzen regterstoel te regt gesteld, om, naar bevind van zaken, te worden gestraft, het zij over boord geworpen te worden, of wel, zoo hij dat liever wil, alle morgens, op zijn nuchtere maag, zes putsen zeewater te drinken.
Art. 9. Dat ieder baar verpligt is, zooveel zijn vermogen toelaat, bij te dragen tot het onderhoud van zijn broeders, welke reeds in het Rijk der Wateren zijn afgedaald, en zich daar thans als invaliden bevinden.

Art. 10. Dat hij, die tot het gezegde doel het meeste bijdraagt, zich het best van de bescherming van Neptunus verzekert.
Art. 11. Dat ieder schepeling, wie hij zij, die als burger in het Rijk van Neptunus is of nog zal worden ingeschreven, verzekerd zij, dat, wat hem ook gebeure, hij bij zijn komst in genoemd Rijk met alle broederlijke liefde zal worden ontvangen, en daar een leventje zal hebben als een Turk in een varkenshok.
Art. 12. Dat ieder, die de Wet van Neptunus heeft verstaan, zooveel in zijn vermogen is, zal moeten medewerken tot instandhouding van het Rijk der Walvisschen, enz; vermits hij, bij onverhoopt verbranden van dat groote Rijk, wanneer hij daarin zou willen afdalen, en het niet meer vond, eeuwig tusschen wind en water zou moeten blijven zweven.

Gegeven in ons Waterslot te Leviathanstein,
den 99^{n} van Krokodillemaand in den jare 99.999
(w.g.) NEPTUNUS.

Ter ordonnantie van Zijne Majesteit
(w.g.) *Graaf van* HAAIJENBURG *tot* DOLFIJNHUYZEN
Secretaris.

Somtijds worden hier nog een of meer artikelen - het zij tot aardigheid, tot stichting of tot nuttige leering - bijgevoegd. Zoo werd bij het Neptunusfeest op Z.M. korvet *Prinses Amalia* in 1857 een artikel gelezen, waaruit Janmaat leeren kon, hoe hij zich te gedragen had, als hij passagierde.

Na de lezing der wet begint het scheren en doopen. De baar wordt op een wipplank aan den rand der doopvont geplaatst. De inzeeper doopt den zwabber in zijn smeerbak, en zeept er den patiënt ongenadig meê in; dan worden dezen een paar scheerdoekjes op de schouders gelegd, bestaande in bundels zeildoek van eenige ponden zwaarte, en daarna komt de scheerder met het verschrikkelijke mes. Wee hem, die met het ‘algemeene mes’ geschraapt wordt! Is 't gedaan, dan pakt Piero den baar bij de beenen en wipt hem achterover in de doopvont, waar de waterstralen der brandspuit hem afspoelen, en de lat van Harlekijn hem afdroogt, zoo lang totdat hij kans ziet er uit te raken en een goed heenkomen zoekt.

Zoo er dames aan boord zijn, worden deze, overeenkomstig art. 6 der wet altijd met den meesten eerbied en bijzondere zachtzinnigheid behandeld: voor schering en doop worden slechts een weinig toiletzeep en Eau de Cologne gebruikt, en daarmeê is 't afgedaan.

Als alle baren de plegtigheid hebben ondergaan, trekt Neptunus weêr af. De dag wordt verder, onder 't genot van een paar extra oorlammen in vrolijkheid doorgebragt, en de Neptunusgasten worden getrakteerd, en krijgen van den Kommandant en de officieren sigaren. Voor het geld, dat aan Neptunus geofferd is, wordt, indien men de Kaap de Goede Hoop aandoet, kaapwijn gekocht, en tweemaal 's weeks, of naar gelang de reis duurt, krijgt Janmaat daarvan 's avonds ‘na theewater’ een glas. Doet het schip de Kaap niet aan, dan wordt het geld te Batavia besteed[1)].

Aan boord der koopvaardijschepen blijft tegenwoordig de viering van 't Neptunusfeest al dikwijls achterwege, - een verzuim, dat onze oude Hollanders nooit zouden hebben gepleegd. Wanneer echter, naar zeemanstrant, aan Neptunus de eer wordt gegeven, die hem toekomt, zoo geschiedt dit, ongeveer op dezelfde wijze als op de oorlogschepen, doch natuurlijk bij minder personeel op kleiner schaal.

Eens gaf een dikke passagier, die van den opperstuurman vernomen had, dat het juist in 't holste van den nacht zou zijn, wanneer men de linie passeerde, daar zijn groot leedwezen over te kennen.

‘Hoe zoo?’ vroeg de stuurman.

‘Wel,’ zei de dikke heer, ‘nou zie ik er niks van, en m'n heele famielje zal m'n uitlachen, dat ik de linie passeer en 'm niet eens zie. Zou 'k 'm morgen vroeg niet nog eventjes kunnen zien?’

1) Medegedeeld door den Heer H. Dyserinck, Luitenant ter Zee, 1e klasse.

‘Neen,’ antwoordde de stuurman, die nu eerst merkte, met welk een slimmert hij te doen had, maar er een ernstig gezigt bij zette, ‘als wij de linie passeeren, duikt ze onder en komt eerst vierentwintig uur daarna weêr boven. Wie de linie zien wil, moet ze vooruit zien, maar achteruit kan nooit.’

‘Maar,’ hernam de dikke weêr, ‘zou 'k 'm dan niet nog vóór den avond vooruit te zien kunnen krijgen? Waarachtig, stuurman! ik trakteer, als jij maakt dat ik de linie zie.’

‘Groed, ik zal m'n best voor je doen’, was 't antwoord, ‘met 'n goeden kijker kan 't mogelijk nog net lukken.’

En de stuurman bond een draadje voor zijn kijker, en stond laat in den achtermiddag te turen, en wenkte op eens den dikken heer, om gaauw te komen, - hield hem den kijker voor 't oog, en - niemand gelukkiger dan deze, toen hij de donkere lijn aan den horizont bespeurde. Nu kon hij toch zeggen, dat hij de linie gezien had.

Een half uur later klonk het: ‘Schip ho!’ Want ook hier begint het spel met het praaijen's avonds te voren, waartoe een man, met de boegpompgoot als roeper, in de mars gaat zitten. Hij doet de ons reeds bekende vragen, en besluit met de belofte, dat hij ‘een versnapering’ zal meêbrengen, en meent daar den stokvisch meê, dien wij zooeven reeds op den drietand zagen pronken. Daarna gaat de brandende ton over boord, en aan 't volk wordt een oorlam geschonken, om op de gezondheid van ‘Neef Teunis’ te drinken.

De optogt van den zeegod op den volgenden morgen, nadat de schafting afgeloopen is, komt met dien op de oorlogschepen in de hoofdpersonen overeen, maar telt eenige koppen minder; gewoonlijk bestaat die uit:

1. *Neptunus* en *Amphitrite* op den triomfwagen. Het voornaamste cieraad van den zeegod is, dat hij, even als Jan Soet,

> Is gebaard tot zijn buik, en gebuikt tot zijn voet![1)]

Zijn baard is heel kunstig van uitgepluist touw gemaakt, en menig *artiste barbitigue* zou er een voorbeeld aan kunnen nemen. Zijn hand voert den drietand met den stokvisch. Amphitrite draagt een oude japon, en een muts of een stroohoedje, waar een gezigt uit komt kijken zoo mooi, dat zelfs een Amsterdamsch mosselwijf er van schrikken zou. De triomfwagen is ‘een rolpaard van een der kanonnen’.

2. De *Secretaris*, met de lijst in de eene en de kaart in de andere hand, en een bril op den neus nog grooter dan die, welke vroeger het algemeene uithangteeken der brillemakers was.

3. De *Inzeeper*. 4. De *Scheerder*. 5. Twee *hellebaardiers*.

Als de stoet op het achterdek aangekomen is, en de begroetingen

1) Vergl. *'t Boek der Opschriften*, bl. 59.

hebben plaats gehad, doet ook hier Neptunus een waarneming van de zonshoogte, verbetert de lengte, en wijst op de kaart den juisten koers aan. Die kaart ziet er zeer kurieus uit: in plaats van zeeën en kusten staan er de meest bekende dans- en speelhuizen op geteekend, met de namen, soms ook de portretten (al naar de kunstvaardigheid van den teekenaar), van de houderessen dier huizen er bij. Daarna leest de Secretaris de wet voor, en alle baren worden uitgenoodigd op de lijst te teekenen - namelijk voor een offer - en overeenkomstig het bedrag worden zij geschoren. De passagiers zorgen maar, dat ze 't goed maken, en komen dan met een enkelen doop vrij, die hun gewoonlijk uit de groote mars, waar een ton met water is gezet, wordt toegediend, onder 't opzeggen van dit formulier: ‘Ik, Neptunus, alleenheerscher der groote wateren, reinig u van alle onreinheid van 't Noorderhalfrond, en veroorloof u mijn groot gebied verder ongestoord te betreden.’

De baren der equipage komen er zoo genadig niet af. De arme drommels hebben ‘voor een halve maand gagie’ geteekend, en worden terstond daarop in 't logies gebragt en opgesloten, waar ze in duizend vreezen moeten zitten, totdat de doop der passagiers is afgeloopen. Daarna wordt het hun beurt, en de eerste er uitgehaald en geblinddoekt. Eerst moet hij voor den Secretaris al zijn zonden biechten en beterschap belooven; vervolgens wordt hem gelast naar achteren te gaan, maar drie passen verder valt hij over een gespannen touw, - dat is de linie, die hij passeert. Is hij opgestaan, dan wordt hem een roeper in de hand gegeven, met bevel, daardoor te antwoorden op alle vragen, die Neptunus hem doen zal. ‘Hoe is je naam?’ buldert de zeegod; maar juist als de bevende baar den roeper aan den mond gebragt heeft om te antwoorden, wordt er een puts zeewater in geworpen, en tegelijk pakken de hellebaardiers hem op, en zetten hem op den rand der doopvont, waarop het inzeepen, scheren, afspoelen en afdroogen volgen, alles op de ons reeds bekende manier. Maar is hij dat alles doorgeworsteld, dan heeft hij ook dadelijk het regt ‘de overigen te helpen scheren’, waarvan hij ruimschoots gebruik maakt, zich gelukkig achtende, de eerste geweest te zijn. En nadat alles afgeloopen en het dek weêr opgeklaard is, wordt ook hier de dag verder in vrolijkheid doorgebragt.

Wanneer een schip voor de eerste maal de linie passeert, moet het ook gedoopt worden, en dit geschiedt dan aan den grooten mast[1)].

1) Medegedeeld door den Heer J. Wamsteker, te Amsterdam.

Derde boek.
Volksvermaken op kerkelijke feestdagen.

De volksvermaken op Kerkelijke feestdagen zijn van verschillenden oorsprong. Velen zijn kinderen der heidensche oudheid, en met het volk tot het Christendom overgegaan. Anderen zijn jonger, en in de christelijke middeleeuwen geboren; want het volk hield meer van spel en vermaak dan van drooge sermoenen.

Bij menig oud gebruik of vermaak staat men echter wel eens in twijfel, en vraagt: is dat Germaansch of is het middeleeuwsch? is dit van heidenschen of christelijken oorsprong? En wanneer de oudheidkundigen 't al eens zijn, dat men naar 't heidendom terug moet, om van 't een of ander den oorsprong te vinden, dan loopen ze toch dikwijls zoo wijd uiteen als 't Zuiden ligt van 't Noorden, wanneer de een bij de Romeinen zoekt, wat de ander uit den Germaanschen bodem poogt op te delven.

De lezer heeft echter niet te vreezen, dat ik lust heb hen langs alle dool- en kronkelpaden te volgen. Wij zullen onzen eigen weg gaan, en beginnen onze beschouwing met ‘de hooghste feest van 't jaer’, d.i. met Kersmis[1], wanneer 't, volgens vader Vondel, tijd was,

> Te danssen en te bancketteeren.[2]

1) Ik weet wel, dat het tegenwoordig mode is, aan dit woord en die van zijne familie zijn, de *t* terug te geven, maar ik weet ook, dat men die opeenstapeling van medeklinkers vóór derdehalve eeuw reeds onaangenaam vond. Begin Vondels ‘Rey van Klaerissen’ eens met: ‘o Kerstnacht!’ en 't is of men kittelsteentjes tusschen de tanden krijgt.
2) *Gysbreght*, vs. 592 en 440.

Eerste hoofdstuk.
Kersvermaken.

Zoodra Sinterklaas voorbij is, verschijnen de K e r s g a n z e n . Te Amsterdam ziet men ze met schepen vol bij de Haringpakkerij aankomen, en met karren vol de stad inrijden, om het Kersfeest te helpen vieren. En van Schelde tot Eems ziet men bij allen, die zich met vogelplukken bezig houden, heele pelotons van vette en niet vette ganzen paradeeren. Want gelijk in die gewesten van ons Land, waar de bevolking van Saksischen en Frankischen oorsprong is, de St. Maartensgans populair is, zoo is het in die van Friesche afkomst de Kersgans.

Tot het Kersavondvermaak[1] van den gemeenen man behoort dan ook nog, gelijk weleer, het loten om een gans, wat natuurlijk in de herbergen of kroegen plaats vindt, waar het vette beest al geruimen tijd te voren aan een spijker te pronk gehangen heeft. En zoo is 't in Holland alleen niet, ook aan de andere zijde van 't Flie op het kleinste dorp zoowel als te Leeuwarden[2].

Maar oudtijds had het volk nog een ander Kersavondvermaak. Jongelingen en meisjes liepen, in troepen vereenigd, langs straat kersliederen te zingen, b.v.

Jeremias heeft ghesprocken,
Dat Hij comen sal,
Uit Davids wortel ghesproten,
Die ons verlossen sal, enz.

welk liedje ze zongen op de wijs van: ‘Ic weet een molenarinne’. Of dit gezang meer bijdroeg tot stichtelijke voorbereiding voor ‘de hooghste feest van 't jaer’ dan de gezegde verlotingen, laat ik in 't midden; maar nog vroeger ging het nog vrolijker. Toen bestond de voornaamste en luidruchtigste pret op Kersavond in 't rond brengen van geschenken

1) Kersavond is de dag vóór Kersmis, even als Paaschavond de zaturdag vóór Paschen en Meiavond de laatste April is.
2) Vergl. *Nav.* XIX D. bl. 108.

bij zijn vrienden, dat echter reeds in de middeleeuwen verboden werd, omdat het nog een oude heidensche gewoonte was, en tot heel veel opschudding aanleiding gaf. Zeker werd daar ook bij gezongen, en welligt zijn de zooeven genoemde zangvereenigingen er een overblijfsel van geweest. Hoe 't geschiedde kunnen wij nog in Zweden en in Mecklenburg zien. In het eerstgenoemde land maakt het zenden van *Julklappar* (Joel-geschenken) nog een voornaam deel der Kersvermaken uit. Zij worden zoo zonderling mogelijk ingepakt en bezorgd door onbekende of verkleede lieden[1]. En de Mecklenburgers werpen die geschenken bij hun vrienden in huis, en schreeuwen daarbij, zoo hard ze kunnen: *Julklap!*[2] En dat vóór eeuwen onze voorouders ook zoo deden, bewijzen de keuren, waarbij 't verboden werd. Te Kampen werd het op een boete van tien pond (een vrij zware boete in dien tijd) afgekeurd ‘op kersavent ghelt te senden of brengen in enighs mans huus.’ Te Zwol werd er slechts één pond boete op gesteld[3]. En elders was nog lang daarna het volk gewoon rond te loopen om heil te wenschen als op Nieuwjaar[4].

Het Kersfeest had de drie eerste heilige dagen van 't oude Joel- of Midwinterfeest vervangen. De eerste naam, die in 't Noorden en in Mecklenburg nog voortleeft, is hier met het heidendom ondergegaan; maar de laatste bleef in de middeleeuwen algemeen in gebruik, en in de oostelijke gedeelten van ons Land wordt de Kersdag nog ‘Middewinter’ genoemd[5]. Het Joelfeest was aan den Germaanschen zonnegod gewijd, die in 't Noordsch Freyr, in de taal onzer voorouders Fro heette; volksgebruiken en volksspreukjes herinneren hem nog. In sommige streken van Sleeswijk wordt op Kersdag een rad in 't dorp gewenteld, 't geen op het gouden rad van Fro zinspeelt[6]; en in de graafschap Zutfen vaart in den Kersnacht ‘Derk met den beer’ om, d.i. een spook op een zwijn rijdende; en de landman bergt zorgvuldig zijn akkergereedschap weg, want als het zwijn er op trapt is 't bedorven. Dat spook is de oude Fro, wien 't zwijn gewijd was. Maar 't zijn de geloofspredikers geweest, die hem tot zulk een gevaarlijk spook gemaakt hebben; voor onze heidensche voorouders was Fro juist het tegendeel geweest, - de vrolijke, heilaanbrengende zaligmakende en wonderschoone, de bron van liefde en licht en leven. Zoo zong de Noordsche dichter:

> In 't hoog verblijf der Asen
> Is Freyr de allerbeste;
> Hij doet geen maagden schreijen,
> Noch vrouwetranen vloeijen,
> Maar redt, wie zucht in boeijen.

Maar hoe leelijk ook de christelijke ijver der geloofsverkondigers hem

1) *Aardbol* VI D. bl. 1311.
2) id. V. D. bl. 544.
3) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 200, 201.
4) *Groninger Volksalm.* 1840, bl. 228.
5) *Geld. Volksalm.* 1838, bl. 181; en C. VAN SCHAICK, *Taf. uit het Drentsch Dorpsleven*, II D. bl. 103.
6) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 1223. Vergl. *de Uith.* II D. bl. 207.

poogde te maken, toch behield het volk nog aangename herinneringen van hem. Het dier, dat hem steeds vergezelde, was een everzwijn met gouden borstels. Sla nu den ‘Lancelot’ op, dan zult gij hooren, hoe een ridder aan een jonkvrouw zijne liefde verklaart met deze cierlijke frase:

> ic hebbe u liever dan een everswin
> al waert van finen gouden gewrocht.

Ieder begrijpt, dat het ijselijk onhoffelijk zou zijn geweest, zulk een vergelijking van een juffer en een everzwijn te maken, indien aan dit laatste geen liefelijke herinnering en verheven zinspeling verbonden ware geweest: en dit was ook zoo, want het was het gouden zwijn van Fro. En men ziet hieruit tevens, hoe levendig in de 13^{e} eeuw nog de vóórchristelijke traditie was, en hoe goed ieder zich toen nog Fro en zijn zwijn herinnerde.

Doch ik keer tot de K e r s l i e d e r e n terug, waarvan ik zooeven reeds sprak. Er zijn er zoo veel gemaakt dat de menigte ontelbaar is; maar men kan ze in vier soorten verdeelen: 1°. Kerk-, 2°. Volks-, 3°. Kinderen 4°. Nachtwachtsliedjes. Van kerkgezangen spreek ik hier niet, en van 't volksgezang heb ik reeds gesproken. Van de kinderliedjes zijn er een groot aantal reeds vergeten; maar 't is genoeg hier het allerliefste lied van ‘Susa minne’ te noemen, dat tevens een der oudste is, die bewaard zijn gebleven, en, al is het dan ook middelnederlandsch, een naïve bevalligheid heeft, die vader Hieronymus en al zijn navolgers den middeleeuwschen poëet mogen benijden. Het schildert ons, even naïef als levendig, hoe Maria het kind Jezus op haren schoot zet, en kust voor zijn roode mondje: ‘het was so soet’; - hoe zij 't kind beurtelings op hare knieën en op haren arm neemt, en met groote vreugde aanziet; - hoe zij 't ‘een bad maakte’, en hoe 't met de handjes ‘pleterde’, dat het water uit het bekken sprong; - en ten laatste ontbreken ook weêr ‘die os ende dat eselkijn’ niet. Ik behoef het hier niet uit te schrijven, daar 't in verschillende verzamelingen te vinden is.

De nachtwachtsliedjes zijn niet middelnederlandsch - en ze zijn ook niet naïef en niet bevallig, evenmin als de stemmen, die ze opdreunden, dit waren; - maar ze hebben de kenmerkende eigenschap, dat de slotregel van elk koeplet luidt: ‘Vier heeft de klok geslagen!’

Op vele plaatsen is 't nog in gebruik, dat de nachtwacht van Kersnacht tot Nieuwjaar of tot Driekoningen - dus gedurende de heilige nachten[1)] - de ooren der slapende gemeente met zijn maatgezang streelt;

1) Alweêr een herinnering van 't Germaansche Joelfeest. ‘De twaalf nachten’ behield men ook als tijdsbepaling nog lang. In een brief van Maximiliaan van 14 Februarij 1492, waarbij hij een nieuw dijkbestuur voor Westfriesland instelde, lees ik: ‘beginnende nae den twaelf nachten van Kersmisse’, d.i. op Driekoningen of Dertiendag. Ja nog eeuwen daarna handhaafden ‘de twaalf nachten’ zich in 't spraakgebruik der landlieden (*Ongegr. Voorteek.* achter het II D. van TUINMAN, *Spreekw.*). En daar zij, naar voorouderlijke traditie, *heilige* nachten waren, lette de boer in die nachten naauwkeurig op het weêr, en maakte daaruit zijn voorspellingen voor de twaalf maanden van 't jaar.

en 't is nog geen vijf en twintig jaren geleden, dat we ook te Amsterdam dat genot nog konden smaken. Natuurlijk was 't van geen nachtwachtsmemorie te vergen, zoo'n heel lied gladweg te kunnen opdreunen, en daarom stond de vrouw haren man in dat gewigtig dienstwerk ter zijde. Ik heb ze vaak met hun tweetjes zien staan - hij in zijn schanslooper gedoken, zij met den schoudermantel over de ooren - onder zoo'n ouderwetsche hanglantaren, die, aan een touw midden boven de straat opgeheschen, door den wind heen en weêr geslingerd werd. Hij zong; maar zij had het lied in de hand, waarvan ze hem regel voor regel voorlas, die hij dan 'op een aangename wijs' uitgalmde; en menigmaal kon een luisterend oor tusschen de regels hooren: 'Zeg'et nog'reis, Mie!' - Daar de Regeering er vroeger nooit aan gedacht heeft, onder de vereischten tot den nachtwachtspost ook 'geoefendheid in den zang' te stellen, was dat Kersgezang zoo mooi, dat al wat wanluidend was, daarbij vergeleken werd. En men mag zich verwonderen, dat het hier nog zoo lang na de oprigting der Maatschappij ter bevordering der Toonkunst in zwang heeft kunnen blijven.

In 1868 had men in den Haag een nieuw Kersvermaak uitgedacht, - geen nachtwachtslied, maar bazuingeschal. De burgers der residentie zouden in den eersten Kersnacht een lieflijk geschal uit de hoogte hooren nederdalen. De muzikanten, die 't geschal zouden maken, zaten boven op den toren. En zij hebben geblazen, maar - de Hagenaars hebben niets gehoord. De duivel kan zijn streken nooit vergeten; nu had hij met den wind gespeeld en de klanken weggewaaid. En de goede Delvenaars, die niets wisten van dat nachtelijk concert op 'den Haagschen peperbus', maar duidelijk een ver hoorngetoet hadden vernomen, zeiden in hun eenvoudigheid, dat ze zeer verwonderd waren geweest, dat de Tramway-omnibus nog zoo laat reed[1].

Herinnert ge u het K e r s b l o k nog? - Ja, welligt zien sommigen mijner lezers 't nog jaarlijks helder onder den schoorsteen vlammen. 't Is al een oud gebruik. Wilt ge een schriftelijk bewijs, dat meer dan zes honderd jaar oud is? In een charter van 1264, zijnde een uitspraak der Schepenen van Susteren, leest men dat tegen het Kersfeest ieder vrijheid had doode boomen uit het bosch te halen, om die in zijn huis te branden. En Bondam teekende daarbij aan: 'Deze dienden oudtijds tot de zoogenaamde *kerststobbe*, welke op Kerstavond aan den haard gelegd werd, hoedanige gewoonte onder de landlieden op sommige plaatsen van Gelderland nog niet geheel in onbruik is geraakt.' En Mr. L. Ph. C. van den Bergh zag daar 'een oude heidensche gewoonte' in, en teekende er bij aan: 'in Frankrijk heeft men evenzoo de *souches de Noël*'.[2]

Bondam schijnt gemeend te hebben, dat het kersblok een Geldersche

1) *Haagsche Kronyk* in 't *Handelsblad* van 8 Jan. 1869.
2) *Nederl. Myth.* bl. 59.

merkwaardigheid was, doch hij vergiste zich; men kent het in Holland en in Vlaanderen even goed, en ook buiten ons vaderland. Wat Frankrijk betreft, men kent er het kersblok tot in Provence toe, waar er een stuk van een pijnboom toe uitgekozen wordt, dat men met wijn en olie begiet, om het tot een kersblok te wijden[1]; wat zeer zeker ‘een oude heidensche gewoonte’ is.

In Vlaanderen bestond een oud gebruik, 't welk er in zwang gebleven is tot aan de invoering van ‘'t Hollandsch verbeterd onderwijs’, d.i. tot 1820 à 25, dat de schooljongens den meester ‘kersavondblokken’ meêbragten[2]. In dien tijd, en later nog, brandde ook te Amsterdam het groote kersblok aan den huiselijken haard, - een blok zoo groot als men 't maar krijgen kon. En terwijl het knetterend op de vuurplaat lag, stonden of zaten de kinderen er in een halven kring om heen, en zongen een kersliedje, waarvan ik mij nog maar twee regels herinneren kan:

> En we zitten zamen al bij den haard,
> En eten koeken met pruimetaart.

Die koeken op Kersmis zijn 't heele land door bekend, - de Drentsche boeren zelfs vieren dien avond bij 't kersblok met krentestoet en saliemelk of chocolaat[3], - en zij zijn dan ook nog een oude Joels- of Midwintersherinnering, want onze voorouders bakten dan groote offerkoeken. Thans worden in de couranten de Kerskransen uitgevent, ja de ‘Weinachtswecke’ zelfs, die ons ook al met den Kersboom uit Duitschland zijn overgewaaid; terwijl ook nog de ‘gebakhuizen’ hun oliekoeken, smeerbollen en tulbanden aanbevelen. Maar in den tijd, waarvan ik spreek, kenden wij te Amsterdam den ouden K e r s k o e k nog; 't was een baas van een koek, soms drie voet lang en anderhalf breed, doch plat en met een hoogen rand. Het bovenvlak was met witte suiker overdekt, en van binnen was hij vol pruimen, rozijnen, sukade, en wat meer van dien aard is. Toch had hij toen al zijn ouden naam niet meer, want die kerskoek was eigentlijk niemand anders dan de van ouds vermaarde *deuvekater*, die den geleerden al zooveel hoofdbrekens heeft gekost, en waar ze allerlei vernuftige gissingen over gemaakt, ja zelfs de *refugiés* bij gehaald hebben[4]. En als Hooft vertelt, dat Warenar aan zijn meid ‘een paer nuwe klompen tot haer deuvekater’ gaf[5], dan is dit slechts een aardigheid, om den gierigaard bespottelijk te maken; want dat deuvekaters geen houtsblokken maar lekkere brooden of koeken waren, die in December gebakken werden, bewijzen de broodkeuren en de bakkersuithangborden[6].

1) *Aardbol*, I D. bl. 191.
2) *Toekomst* 1869, bl. 118.
3) C. VAN SCHAICK, *Tafereelen uit het Drentsche Dorpsleven* II. D. bl. 103.
4) Vergl. de *Nav.* II D. bl. 301, 329, *Bijbl.* 1853 bl. xxxj.
5) *Warenar*, V Bedr. 2e Toon.
6) Zie van de laatsten een paar voorbeelden in den *Spaansche Brab.* III Bedr. 8e Toon. en *de Uith.* II D. bl. 57.

En wie den uitroep: ‘wat duivekater!’ op de lippen neemt, vloekt nog als een oude heiden bij zijn offerkoek.

Tweemaal in 't jaar moest men groote brooden of koeken hebben, met Paschen en Kersmis, - de oude Oster- en Joelkoeken, later: Paaschbrooden en deuvekaters. Wanneer in een vijftiende-eeuwsche keur den Zwolschen bakkers verboden werd, grooter wittebrooden te bakken dan tot een bepaalden prijs, werden Paschen en Midwinter uitgezonderd. En 't moesten niet alleen groote maar ook lekkere brooden zijn; daarom, zegt een Amsterdamsche keur van 25 Nov. 1699, werd daartoe ‘de blom van het tarwemeel’ gebruikt. Maar vermits dan het ‘grover gedeelte wert vermengt onder het deeg van ander brood,’ en Mijne Heeren van den Gerechte het ‘ten hoogste billijk’ oordeelden, ‘dat het broot op een gelijke wijse werde gebakken, en de minvermogende met de meerder daaromtrent gelijk zij,’ - zoo verboden zij het bakken van deuvekaters. Dat de bakkers toch hun ouden gang gingen, en de keur later ‘gerenoveert’ moest worden, behoeft niet eens gezegd te worden; 't is de gewone geschiedenis.

Maar de tijd, die er tusschen de kersgans en den kerskoek verliep, kon niet doorgebragt worden enkel met het kijken naar 't knetterende kersblok; - daar moest ook wat verteld worden, en ziedaar de K e r s s p r o o k j e s . Hoe wonderlijker die waren, hoe mooijer; - oude vertellingen, sedert eeuwen overgeleverd van geslacht tot geslacht, en telkens gevariëerd, zooveel 't vernuft van een bestemoêr of een petemeui dat vermogt, - met één woord: sprookjes van *Moeder de Gans* of *'t Roodkousje*[1]. En wie was *Moeder de Gans?* Niemand anders dan de kersgans, die de sprookjes meêbragt. Men spijkerde haar kop aan den wand (of op een plankje, dat aan den wand gehangen werd); zoo was zij gastvrouw bij het ganzemaal, en de kinderen riepen haar nu en dan toe: ‘dank je, Moeder de Gans, 't smaakt lekker, hoor!’ En onder 't sprookjes vertellen waren de oogen telkens op den ganzenkop gerigt, - 't was of de bek op en neêr ging. - En wie was *Roodkousje?* Dezelfde vette gans: men behoeft slechts naar haar pooten te zien, om te begrijpen hoe zij in de kindertaal dien naam kreeg.

Die sprookjes waren - wie weet, sedert hoe lang? - over geheel West-Europa verspreid; en in de 17e eeuw begonnen letterkundigen die, welke hun het meest behaagden te boek te stellen, en ze dus een vasten vorm te geven. Dit deed, zoo ver wij weten, het eerst een geleerd

1) In de volkstaal waren *Roodkousje* en *Moeder de Gans* één. O.a. blijkt dit uit den titel, waaronder die sprookjes uitgegeven werden: *Vermaaklijke vertellingen van den Ouden Tijd, of zoogenaamde sprookjes van het Roodkousje, zijnde de vertellingen van Moeder de Gans*; te Amsterdam, bij de Erven van de Wed^{e}. Jac^{s}. van Egmont. En ook uit het bijschrift van het *Gansebord der Constitutie:* ‘Sprookje van 't Roodkousje, of gelijk de Franschen zeggen: Sprookje van Besje de Gans’.

Spaansch edelman, Don Francesco de Quevedo-Villegas, in 1626; hem volgde de Napolitaansche ridder Giovanni Battista Basile, en in 1697 gaf Perrault ze in 't Fransch uit; terwijl in Engeland sommige dier vertellingen berijmd werden uitgegeven. In onze taal werden ze in 't begin der 18 eeuw gedrukt, en wel 'uit het Fransch vertaald.'

In onzen tijd hebben de kerssprookjes een heel ander karakter aangenomen. Dichters en novellisten leveren ze ons nu uit het Engelsch vertaald of naar een Duitsch patroon bewerkt. Er mag nu van geen toovergodinnen of schoone slaapsters meer inkomen; 't moet nu zoo iets zijn van een domineesdochter, die verleid en weggeloopen was, en juist op kersavond weêr teregt komt, of van een losbol, die zich in den kersnacht bekeert[1]. Of deze zooveel stichtelijker zijn? Vermakelijker zeker niet.

Nadat de kerskoek gesloopt was, kwam het G a n z e b o r d op tafel, waarmeê de avond besloten werd. Van de K e r s g i l d e n , die in de middeleeuwen waren opgerigt, om gezamentlijk Kersmalen te houden, hebben sommigen nog lang na de Reformatie voortgeduurd, en welligt bestaan er nog overblijfselen van. En nu ten slotte - de K e r s b o o m .

Wie de geschiedenis van ons 'verbeterd onderwijs' kent, weet, dat de Hollandsche pedagogen hun wijsheid uit Duitsche boeken hebben geput. Adriaan van den Ende zelf, die gedurende het eerste vierendeel dezer eeuw de groote schoolman van Nederland was, had het eerste licht in Duitschland ontvangen[2]. Wie in dien tijd een bibliotheek voor 'opvoeding en onderwijs' aanlei, kreeg een kast vol vertalingen in 't groot en klein; en voor de Provinciale Commissiën van Onderwijs was steeds die schoolmeester de knapste, die de meeste Duitsche auteurs in dit vak wist op te noemen. Ja, nog in 1863, als het Hoofdbestuur van 't Nederlandsch Onderwijzers-genootschap een kursus opende over de 'Geschiedenis der Pedagogie', vertaalde het alweêr een Duitsch boek[3]. Zoo heeft men hier sedert ongeveer drie kwart eeuw van Duitsche meesters willen leeren, hoe men kinderen moet opvoeden en onderwijzen, en zelfs hoe men hen moet laten spelen. Ook de Duitsche Kersavond werd allerliefst gevonden; 'menig verhaal daarvan mag onder de schoonste gerekend worden, die men aan de jeugd in handen geven kan', zei de Geldersche Volksalmanak in 1837, en voegde er met welgevallen bij: 'ook op onzen vaderlandschen bodem wordt dit kinderfeest - de Kersboom namelijk - reeds meer en meer inheemsch[4]'. 't Is te vergeefs of Dr. Eelco Verwijs nog roept: 'Laat Duitschland zijn kerstboom!'[5] Hij heeft gelijk, maar 't is te laat; - wij hebben dit denneboompje

1) Verg. *Ned. Mag.* 1862, bl. 401, en *Aurora*, 1868, bl. 41 en 42.
2) J. CLARISSE en J. TEISSEDRE L'ANGE, *Berigt aangaande A.v.d.E.* bl. 15, 16. A. VAN DEN ENDE, *Geschiedk. Schets van Neêrl. Schoolwetgeving* bl. 17.
3) *Maandblad van het N.O.G.* 1863, bl. 38 en 39, en 1864 bl. 56.
4) Bl. 16.
5) *Sinterklaas*, bl. 48.

Met vlammend waslicht op de takjes
En lekkernij en kindergoed[1],

reeds, en raken nu 't niet weêr kwijt. En wie weten wil, hoe aandoenlijk een Hollandsche moeder zich daarmeê kan bezig houden, mag Bresters ‘Moeder op Kersavond’ lezen; en hij zal mogelijk zelf aandoenlijk worden, als hij bij dat ‘kindergoed’ ook een gard ziet, en de moeder hoort zeggen:

En toon je soms een' stijven kop,
Dan gaat het er, in Gods naam, op!

Foei, hoe onmoederlijk en onkerstelijk! Dit versje is dan ook nog uit den tijd, toen men hier met ‘die zaak’ nog niet goed ‘op de hoogte’ was. Nu weet men het beter; en de kinderen, die ‘den kersboom komen kijken’, weten 't ook beter: pas staan ze er voor, of ze beginnen al 't stichtelijk lied te zingen, dat ze op de bewaarschool hebben geleerd.

Maar is die kersboom wel zoo christelijk? Ja, zeggen sommigen, een boom speelt reeds op de eerste bladzijde van de geschiedenis des menschdoms een voorname rol, en Jezus bediende zich dikwijls van dat zinnebeeld. 't Is zoo; en de dichters hebben ook, door alle eeuwen heen, van allerlei soorten van boomen gezongen, van Dafnes lauwerboom[2] tot den ‘boom der dankbaarheid’ van Witsen Geysbeek[3]. Maar dat alles heldert den oorsprong van den kersboom niet op. Bij 's Heilands geboorte komt geen boom te pas; en de Duitsche kersboom zal wel eenige eeuwen ouder zijn dan Bethlehems kribbe; want wij kunnen wel een heidenschen maar geen christelijken oorsprong voor dat verlichte denneboompje vinden.

Waarschijnlijk is het niets anders dan de miniatuur-vertegenwoordiger van den ouden wereldboom, die bij de Germanen zeer heilig was, - den esch Yggdrasill, den boom des levens, en daarom immer groen, die, met zijn takken en wortelen, hemel en aarde en hel omvatte. Aan den voet van dien boom ontsprongen de heilige bronnen; zijne kroon overschaduwde het geheimzinnig meer, waaruit de drie Nornen of Schikgodinnen te voorschijn kwamen; van zijne takken druppelde een zoete dauw, ‘honigval’ genoemd[4]. Te diep was die boom in 's volks geest geworteld, dan dat het dien zou hebben kunnen vergeten, en daarom werd er, door de geloofspredikers, even als aan den meiboom en zooveel andere heidensche overleveringen, een christelijke beteekenis aan gegeven. 't Boompje, op Kersavond voor de kinderen geplant, moest natuurlijk, voor honigval, wat lekkers en speelgoed aan de takjes dragen.

Hoe 't nu komt, dat dit boompje bij ons, die toch evenzeer afstammelingen der Germanen zijn als de Duitschers, sedert eeuwen, welligt al sedert de invoering des Christendoms, niet meer vertoond is, terwijl zij

1) NOLET DE BRAUWERE VAN STEELANT.
2) OVIDIUS.
3) *Apollineum*, I. D. bl. 195.
4) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 756.

't bewaard hebben, - is een dier vragen, als men er vele doen kan, zonder dat het mogelijk is er een bepaald antwoord op te geven. 't Is met de fragmenten van 't Germaansche volksleven gegaan als met alle antiquiteiten; ze zijn verspreid, en 't eene is hier, 't andere daar bewaard.

Tweede hoofdstuk.
Driekoningen.

Waar schrijvers, die 't leven der menschen liever van eene andere zijde bezien, dan die, welke eene ‘Tentoonstelling van wapens’ aanbiedt, en de historie van een volk niet enkel zoeken in ‘heldendaden’ te land en ter zee, maar veel meer in zijn werken en streven, en niet het minst ook in zijne oude gebruiken en vermaken, somtijds in een volksalmanak een schets hebben geschreven van 't Driekoningenfeest, - zoo als, om een paar voorbeelden te noemen, die niet te digt bij elkander staan, de heer Heldring in den Gelderschen van 1836, en de heer J^{o}. de Vries in den Nutsalmanak van 1869 - spreken zij in den verleden tijd; en zelfs schreef de eerste reeds vóór zooveel jaren: ‘de dag van Driekoningen *was* een der aangenaamste volksfeesten.’ Nooit heeft dan ook de tijd ‘zijnen steeds veranderenden tooverstaf’ met zooveel kracht en gezwindheid gezwaaid als in onzen leeftijd; en wie geheugenis hebben van een halve eeuw, weten, dat de wereld rondom hen thans geheel anders is dan die in hun jeugd was.

De eenige openbare herinneringen, die wij te Amsterdam nog van 't Driekoningenfeest hebben, zijn: 't geroep langs de straat, nog op den ouden dreun, met ‘trekbrief en kroon,’ en de advertentiën der bakkers in 't Handelsblad wegens hun bij uitstek lekker Driekoningenbrood; - maar geen zingen met de ster meer, noch optogten met kroontjes, waarin driearmige kransjes brandden. En toch is er in onze dagen wat nieuws bijgekomen, waar onze voorvaderen nooit van gedroomd hebben, - de Drie Koningen in 't groote ijzeren Paleis voor Volksvlijt! Koning Melchior met ‘een nieuw-zilveren konij- en theeservies’; koning Kasper met ‘een paar cierlijke porceleinen vazen met kunstbloemen; koning Balthasar met

‘een monster-driekoningenkrans’[1]. Hadden die ‘Wijzen uit het Oosten’ kunnen vooruitzien, dat men hen nog eenmaal in het Westen zoo zou uitmonsteren, zij zouden er zeker zelf bij voorraad reeds om gelachen hebben! En mogelijk heeft deze of gene bezoeker van het Paleis nu ook ter goeder trouw gemeend, dat die ‘koningen’ met zulke geschenken in de hand te Bethlehem verschenen zijn.

Wie heeft hen tot koningen gekroond? Wie hen Kasper, Balthasar en Melchior gedoopt? Wie hun geboorte-akten opgemaakt, waaruit blijkt, dat, toen ze te Bethlehem kwamen, de eerste zestig, de tweede veertig, en de derde twintig jaren oud was? Wij weten het niet. En die er de schriften van oude geleerden over wil raadplegen, raakt geheel in de war, daar ieder hun andere namen geeft; en zal zich mogelijk ook niet weinig verwonderen over de verre reizen, die men hen heeft laten maken, de steden, die men hen heeft laten bouwen, en de kerken, die men hen heeft laten stichten. 't Is daarom zeer goed, dat de Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken in 1855 ons wel de verzekering heeft willen geven, dat al die dingen ‘weinig grond’ hebben, en het ‘evenmin vast gaet’, dat die drie mannen ‘koningen waren’; en dat de namen, die men hun geeft, eerst in de twaalfde eeuw zijn uitgevonden.

Daar ze bij hun leven gereisd hadden, was 't geen wonder, dat men hen ook na hun dood nog wat reizen liet. Eerst zijn ze ergens in Perzië begraven geweest, maar de beroemde Keizerin Helena heeft hen naar Konstantinopel laten brengen. Van daar zijn zij eerst naar Milaan en vervolgens naar Keulen gegaan. Want toen Keizer Frederik Barbarossa in 1161 de stad Milaan verwoestte, stond de Aartsbisschop van Keulen den Keizer daarin zoo trouw bij, dat hij tot zijn belooning permissie kreeg, de lichamen ‘der heylige drie Coningen, die daer lagen’ meê te nemen[2]. En ‘nog heden worden hun reliquiën in den Keulschen dom bewaard in, met kostbare edelgesteenten bezette, gouden en zilveren kasten, en worden voorwerpen tot godsvrucht aan de reliquiën aangestreken’, zegt de Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken van 1868. En gij zoudt dan ook niet te Keulen moeten komen met dien van 1855 in de hand, om te beweren, dat het ‘niet vast gaet’ dat zij koningen waren; de Keulenaars zouden u dat wel beter bewijzen; - zij zouden u het stads wapenschild voor oogen houden, en zeggen: ‘Kijk hier, twijfelaar! zijn dat geen drie kroonen? en kan iemand twijfelen aan 't geen hij zelf ziet?’ - Een afdoend argument voor de filosofen onzer dagen.

Maar laat ons nu eens van de middeleeuwen spreken. Toen had men geen Paleizen voor Volksvlijt om 't Driekoningenfeest te vieren, maar deed het in de kerken, en niet alleen op den dag zelven, maar acht dagen

1) *Handelsblad*, 5 Januarij 1869.
2) *Clerc uten laghen landen*, uitg van 't *Hist. Gen.* bl. 55.

lang. Er kwam ook geen koffij- of theeservies bij te pas, maar men had er heel andere en veel vermakelijker vertooningen bij.

In 't koor, voor 't hoogaltaar, zat Maria met het kind. Vier mannen met roode en blaauwe doeken om de schouders geslagen, en op schalmeijen blazende, verbeeldden de herders; anderen, uitgedost als 'Engelen, singende *Gloria in excelsis*', zaten op het orgel, dat de hemel verbeeldde. Drie priesters te paard, 'elcx mit sijn gheselschap', en gehuld in een kostuum, dat Oostersch heette, waren de drie koningen met hun gevolg. Zij kwamen van drie verschillende zijden (als uit de drie werelddeelen: Europa, Azië en Afrika) de kerk binnenrijden. Als zij elkander in 't midden der kerk ontmoet hadden, reden zij naar een zijdeurtje, waar een venstertje boven was, en klopten aan. 't Venster ging open; de koster, die Herodes voorstelde, stak er zijn hoofd door, en wisselde een woordje met de koningen. Maar op eens zag men aan 't gewelf een blinkende ster 'scietende van after wt die kercke nae 't hoech outair toe, ende bleeff dair staen', en nu wisten de koningen waar zij wezen moesten. 'Met een koninglijke swier en stemmigheyt' reden ze naar 't koor, daar zij 'eensdeels sprekende, ende eensdeels singhende hair offerhanden deden'.

Zoo iets in de kerk te zien, mogt nog volksvermaak heeten, en 't is dan ook geen wonder, dat een oude Delvenaar, die dit in 't jaar 1498 in de Nieuwe kerk zijner vaderstad heeft bijgewoond, ons verzekert, dat hij de kerk nooit zoo vol menschen gezien had als toen[1)], want al de boeren van rondom, die op hun dorp zoo iets nooit zagen, waren ook komen kijken. En als ''t spul' in de kerk gedaan was, liepen zij naar de Groote markt. Daar vertoonden dan de retrosijnen een wagenspel, en vervolgens ging, onder luid gejubel de wagen alle straten rond, terwijl de retrosijnen 'de personagiën maeckten'.

Op Driekoningenavond was 't vreugd in alle woningen - in de hoven der Vorsten en in hunne keukens, zoowel als in de huizen der poorters en in de hutten der landbouwers. 't Zou op zulk een avond aan 't Fransche hof geweest zijn, dat onze graaf Willem van Oostervant aan 's Konings tafel zat en vrolijk was bij den schuimenden beker, toen een wapenheraut de onbeleefdheid had, het tafellaken voor hem weg te snijden, en hem te verwijten, dat hij zijn oudoom, die in der Friezen land gebleven was, ongewroken liet. Natuurlijk hebben de Hollanders daar al vroeger een weinig aan willen twijfelen[2)], maar dezer dagen heeft Dr. Eelco Verwijs hun verzekerd, dat zij er niemendal van behoeven te gelooven[3)], waar ze zeer blij om zijn.

1) BOITET, *Delft*, bl. 237. *Van 't spul van de drie Coningen*.
2) AREND, *Alg. Geschied. des Vaderl.* II D. 2e St. bl. 303.
3) *De oorlogen van Hertog Albrecht met de Friezen*, bl. XXIV.

Maar dat Driekoningen aan 't Fransche hof vrolijk gevierd werd, valt niet te betwijfelen, en velen mijner lezers zullen zich wel herinneren, hoe de vrolijke Frans I daarbij eens een ongeluk kreeg. 't Was in 1521. Hij hoorde dat de graaf van Saint-Pol ook koninkje speelde, en de boon getrokken had. Dadelijk zond Koning Frans hem een oorlogsverklaring en rukte met zijn hovelingen uit om den Graaf in zijn kasteel te belegeren. Deze had in der ijl al zijn volk sneeuwballen laten maken, en al de eijeren en appelen uit den omtrek laten opkoopen, en verdedigde zich dapper. Toen die wapens verschoten waren, drongen de belegeraars binnen; maar een der belegerden was onvoorzigtig genoeg, een brandhout uit een venster te werpen, dat juist den Koning op het hoofd trof. Eenige dagen was men bang dat die grap hem het leven zou kosten, maar gelukkig herstelde hij. En toen hem voorgesteld werd, te laten onderzoeken wie 't hout geworpen had, wilde hij daar niets van hooren, maar zei: 'J'ai fait la folie, il est juste que j'en boive ma part.'

Als de Vorsten in hun hooge zaal feest hielden, deden koks en meiden 't zelfde in de keuken, - dit is natuurlijk; maar zonderling is de aanteekening, die men daarvan in het 'Keukenboek' van hertog Karel van Gelder vindt. Zijn koks en keukenmeiden verklaarden, dat onze lieve Heer God koning boven alle koningen in der eeuwigheid blijven zal, maar dat zij, in de keuken, naar ouder gewoonte, den keukenmeester, hoewel onwaardig, in de plaats van God gesteld en tot koning verkozen hadden[1)]. Wie zou zoo iets in een keukenboek zoeken?

Elk was op Driekoningen mild in 't geven, opdat ook de arme zich vermaken kon. De Steden gaven aan arme kloosters eenige steêkannen wijn; en rijke kloosters gaven 'den armen luden' brood en bier tot 'hun Coninxfeeste'; de vreugde was niet volkomen, als men niet vooraf gezorgd had, dat de armen ook hun deel hadden. Alle schoolkinderen hadden op dien dag 'oirlof', d.i. vrij af, elk kreeg van zijn bestemoêr of zijn 'eerwaarde meuytje' een goede penning tot 'coninxgelt', en de arme jongens kregen 't van goede buurvrouwen.

De dorpen, in wier nabijheid een rijke abdij gevestigd was, stroomden op Dertienden-avond (dat wil zeggen: daags vóór Driekoningen) leêg; behoeftigen niet alleen, maar ook begeerigen (er bleven dus zeker niet velen t'huis) verzamelden zich voor de kloosterpoort, om de milde giften van Abt of Abdisse in den vorm van kleedingstukken en mondkost in te zamelen. Toen de abdij van Rijnsburg nog bloeide, kwamen ze uit alle dorpen in de rondte met zakken voor 't lijf in processie opdagen, en dan klonk het, op sleependen toon, onder 't ophouden van den zak: 'Vrouw, geef je wen?'[2)] en hemden, schoenen, brooden en stukken kaas rolden

1) G. VAN HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 534.
2) Is dat *wen* een zamentrekking van *wat in*? Of wil het zeggen: 'geef als je *gewend* bent?'

door elkander in de zakken[1]. Ditzelfde wordt ook van de abdij Leeuwenhorst verhaald[2]; welligt zong men voor alle kloosters 't zelfde liedje.

Na de Reformatie wilden de ijveraars natuurlijk dat alle Driekoningenvreugd, niet alleen in 't openbaar, maar ook in den huiselijken kring, zou worden afgeschaft. Dat gebeurde echter niet; en 't ergerde den ouden Walich Sieuwertsz. zeer, dat nog in 't begin der 17e eeuw de Gereformeerden, ja zelfs ‘sommige publique personen’ zich niet ontzagen nog op de oude manier ‘op Derthienden avent[3] Coningsken te spelen, en haer voor Godt ende menschen niet en schamen dit naer te volgen ende te onderhouden’.[4]

't Was wel de moeite waard, zich over zoo'n onschuldig huiselijk vermaak zoo te ergeren! En nog langen, zeer langen tijd nadat Walich en zijn boek reeds lang vergeten waren, speelden dan ook de Hollanders nog even vrolijk koninkje als weleer. De bakker leverde, of de huismoeder bakte zelve, een brood, waarin een boon verborgen was; bij de boeren heette 't de ‘bonekoek’, in de steden ‘'t coninxbrood’; en de boon was het, die ‘het lot van coning te sijn’ besliste. De koning koos zich daarop een juffer uit het gezelschap tot koningin, en de inhuldiging geschiedde door hen driemaal met stoel en al in de hoogte te tillen, waarbij zij door 't heele gezelschap met luid gejubel werden begroet[5].

't Koninkje spelen was zoo'n echt Nederlandsch volksvermaak, dat de Prins van Oranje zich er meê vermaakte op 't Haagsche hof[6] zoowel als de Geldersche boer op zijn dorp; ja, dat Withuys zich niet anders voorstellen kon, of Heemskerk en zijn makkers moesten 't op Nova Zembla ook gedaan hebben, en hij vertelt ons, dat het de bootsman was, die er als koning op een ton zat met een kroon van graauw papier, en den vuurpook als schepter, terwijl hij met ‘een warme spekkoek’ werd ingehuldigd[7]. Breêro deed ook graag meê; hij wilde wel voor zot spelen:

> Speulje Keuninckje, mijn Lief?
> Treck veur mijn dan oock een lotje;
> Is Krelis keuning in sen brief,
> Wat schaat het dat men lacht om 't Sotje.

Dien brief kennen wij; 't is de oude ‘trekbrief met de kroon’, die nog in de Tuinstraat gedrukt wordt, met oude letter en nog ouder houtsneêprentjes en rijmpjes. Schultz Jacobi meende, dat wij de laatsten

1) *Nederl. en Kleefsche Oudh.* II D. bl. 225.
2) Dr. SCHOTEL, *Oude zeden en gebruiken*, bl. 4.
3) Dat Driekoningen gevierd werd op den ouden ‘Dertiendach’, den dertienden of laatsten dag van 't Germaansche Joel- of Midwinterfeest heb ik hiervoor reeds gelegenheid gehad op te merken. De oude naam, die nu eens ‘dertienendach’, dan ‘dartiendach, of ‘dortiendach’ gespeld werd, bleef niet alleen gedurende de middeleeuwen, maar nog tot in de 18e eeuw in gebruik.
4) *Roomsche Mysteriën*, Voorrede, bl. 5.
5) W.A. VAN SPAEN, *Proeven van Hist. en Oudh.* 1 St. bl. 133.
6) *Holl. Mercurius*, 1662.
7) *Aurora*, 1861, bl. 287 en volgg.

aan de Vlaamsche rederijkers te danken hebben[1)], en wij kunnen hun die eer ligt gunnen. De kroon wordt opgeplakt en uitgeknipt om 't hoofd des konings te vercieren. Op den band zijn vijf medaillons, die de portretten van Maria, Jozef en de drie koningen bevatten. Op den brief komen al de ambten voor, elk met zijn rijmpje, als: Raadsheer, Rentmeester, Secretaris, Kamerling, Hofmeester, Voorsnijder, Proever, Schenker, Zanger, Speelman, Portier, Zot en Kok; en daar de zot toch om zijn grappen goed te vertoonen ‘eene hulpe’ noodig had (ik ga hier weêr in den verleden tijd over), ook een Zottin. Elk moest zijne functie behoorlijk waarnemen of verbeurde pand. De zot had de moeijelijkste taak; hij moest met allerlei grappen en kwinkslagen 't gezelschap onophoudelijk doen lachen, en het zottinnetje hem daarin trouw bijstaan; maar beiden hadden daarentegen dan ook het regt, gelijk al de hofnarren weleer, om, onder de gekheden door, dezen en genen een snuifje te geven.

Zoo tintelde de Driekoningenavond van pret en vrolijkheid; en vooral wanneer de zot een aardige schalk was, kon 't jonge volk schateren van vreugd, en de oudjes zelf deden nog eens meê alsof ze weêr jong waren, omdat het maar eens in 't jaar Driekoningen was.

Had men een paar jongelieden in 't gezelschap, die de ‘conste van rethorijke’ verstonden, dan speelden zij wel ‘een tafelspeelken van twee personagiën’, dat natuurlijk heel vrolijk - of, als men dat op zijn zestiende-eeuwsch noemde, een ‘sottelicke boerde’, en op zijn zeventiende-eeuwsch ‘een genoegelijke klucht’ - moest zijn. Daarbij ging een proloog vooraf, waarin de spreker zijn compliment voor den koning maakte. Ten voorbeelde moge de volgende dienen, die uit het laatst der 16^{e} eeuw is[2)]:

Godt groete u, Heer Coninc, hooghe ghezeten!
[*Bij deze begroeting werd hij in de hoogte getild en toegejuicht.*]
Met uwen onderzaten om vruecht te ghewinnen [*d.i. om pret te hebben*]
Wij zouden ooc gheerne vruecht gheneten [*genieten*]
Godt groete u, Heer Coninc, hooghe ghezeten! [*Tweede optilling*.]
Haddic wat goeds, ic sout wel eten,
Blijde van herten ende van zinnen.
[*Dit was aan 't adres van den Hofmeester, die zich haastte hun iets van de tafel aan te bieden; en de Schenker begreep van zelf, dat er een teuge wijns bij behoorde. Hadden zij die versnapering genoten, dan begon de spreker op nieuw:*]
Godt groete u, Heer Coninc, hooghe ghezeten! [*Derde optilling*]
Met uwen onderzaten om vruecht te ghewinnen.
Ic diene hier ooc ter feesten
Om vruecht te bedrijvene,
Van alle zware gheesten
Den druck te verdrijvene. [*Een knap man, die dat kan!*]
En wilt hooren, niet om verstijvene, [*d.i. ik zal je niet vervelen, maar je een aardige klucht vertoonen.*]
Wat sotte boerde ic sal bringhen voert.
Zo zwycht al stille [*als ze konnen!*] ende hier naer hoert.

1) *Nav.* III D. bl. 355.
2) Prof. SERRURE, *Vaderl, Museum*, V D. bl. 368.

Terwijl de volwassenen zich zoo in zaal of binnenkamer vermaakten, hadden de kinderen in de keuken hun pret met kaarsjespringen. De ‘koningskaarsjes’ waren kaarsen met drie armen, waarvan de middelste zwart geverfd was, en ‘het moorken’ of ‘Melckert’ (d.i. Melchior) heette. In de middeleeuwen noemde men ze ‘gebenedijde’ of ‘heylighe keerskens’, want de kaarsemakers hadden ze ter kerke gebragt, om door den priester gewijd te worden. Natuurlijk hield dat wijden na de Reformati op, maar de vorm dier kaarsjes gaf den kerkeraden toch ergernis; zij noemden ze ‘godtloosheden en insolentiën’, en de stedelijke regeeringen verboden den kaarsemakers zulke, ‘superstitieuse koninckxkaarsjes’ te maken en te verkoopen. Maar 't kaarsjespringen was te prettig voor de jeugd, en de ouders zagen daar geen kwaad in, en de kaarsemakers maakten koningskaarsjes als te voren. En als zij daar door den Onderschout over aangesproken werden, verantwoordden zij zich, met te zeggen, dat hunne klanten die eischten, en dat, als zij ze niet goedschiks gaven, ze hun ‘op een violente wijse’ werden afgeperst. Daarom maakten ‘Mijne Heeren van den Gerechte der stad Amsterdam’ den 19^{n} December 1714 er een nieuwe keur tegen, waarbij zij ordonneerden en statueerden, dat geen kaarsemaker meer ‘koningskaarsjes’ zou mogen maken noch verkoopen; dat zij evenmin ‘in de plaatse van dien’ andere kaarsen, traan of lampolie aan iemand present mogten geven, en niemand die ook mogt ‘afeyschen, afpersen ofte afnemen’, alles op een boete van honderd gulden, ‘te verbeuren zoo bij den gever als afeyscher.’ Zoo veel gewigt hechtten de Heeren aan die kaarsjes, omdat zij die als ‘superstitieus’ beschouwden, en niet begrepen dat het den kinderen alleen om 't zingen en springen te doen was. Maar daarom dan ook werd de keur spoedig vergeten. Nog vóór 25 jaren gaven kaarsemaker en komenijsman op vele plaatsen Driekoningenkaarsjes aan hun klanten present, o.a. te Utrecht[1]. Maar sedert ook die lieden kennis hebben gekregen van de beginselen der staathuishoudkunde, die leert, dat weggeven schadelijk is, hebben zij't allengs nagelaten; wat evenwel de jeugd volstrekt niet verhindert met kaarsjespringen voort te gaan als weleer. Ja, sommigen zingen er nog hetzelfde deuntje bij, dat hun grootouders voor vijftig en zestig jaren ook gezongen hebben:

Kaarsies, kaarsies, drie aan een,
Springen wij er over heen.
Al wie daar niet over en kan,
Die en weet er nou niemendal van.

En thans moet ik van ‘'t zingen met de ster’ spreken, - eerst van de sterdragers op de openbare straat, vervolgens van die binnenskamers, en eindelijk van die aan boord der schepen.

1) *Nav.* XIV D. bl. 363.

Eenmaal verspreidden zich de sterdragers heinde en veer over alle Nederlandsche gewesten, en ook daar buiten. 't Gebruik is denkelijk zoo oud als de mysteriespelen, en vermoedelijk waren 't in de middeleeuwen de ‘scolaers’, d.i. de scholieren of studenten, die er de stad meê omgingen, ja ook wel naburige plaatsen bezochten. Ds. Heldring zag nog in zijne jeugd ‘Emmeriksche studenten met de ster Zevenaar bezoeken’[1]. Maar in de 17e eeuw was 't ‘het gemeene volk’, dat er ‘een wintertering’ meê zocht op te halen. Reeds in 't midden van November begon dit en 't duurde tot Februarij. De zangers, die de drie koningen moesten verbeelden, droegen een wit hemd over hun kleêren, wat zeker een nabootsing was van de ‘witte choorkleederen’ der scholieren. Zij hadden een bonten doek om 't hoofd gewonden en er stukjes klatergoud tusschen gestoken, waarin 't publiek een tulband met een kroon moest herkennen. De middelste had zijn roode wangen en neus met roet besmeerd, om Melchior, den koning van 't Moorenland, voor te stellen, en droeg aan een langen stok een groote papieren ster, die met kaarsjes verlicht was[2]. Somtijds ook was er een vrouw in 't gezelschap, die de ster droeg, en met hetzelfde liefelijk orgaan, waarmeê ze anders haar: ‘Hier heb je de Zeeuwsche waar!’ uitgalmde, het ‘starregesangh’ opluisterde. In dat geval werd Melchior, ‘de jongste van drieën’, door een opgeschoten knaap voorgesteld, die tevens met het bakje omging, en met zijn zwarte gezigt den kinderen een schrik aanjoeg. En zoo ziet men ze op een teekening van Troost, berustende in het Koninklijk kabinet van schilderijen te 's Gravenhage, waarvan onze houtsnede op de volgende bladzijde eene getrouwe voorstelling geeft. Men ziet dat de memorie eens konings niet sterker was dan die eens nachtwachts; de man zingt van een blad papier.

In verscheidene streken van ons land was nog vóór weinig jaren, en op sommige plaatsen is nog het zingen met de ster in gebruik[3]. Te Amsterdam heb ik het vóór ruim 40 jaren in de Kalverstraat ook nog gezien, doch 't waren geen mannen met witte hemden, die er meê zongen, maar een paar vrouwen met schoudermantels, dezelfde die met den nieuwspost langs de straat schreeuwden. En in dien tijd was 't nog zoo algemeen, dat het ook op kinderprenten en in kinderboekjes voorkwam.

Somtijds was de ster heel eenvoudig: zij was met wat klatergoud en gekleurd papier beplakt, en voor 't midden brandde een koningskaarsje; en telkens als de zangers of zangsters een koeplet gezongen hadden, trokken ze aan een touw, en de ster draaide als een molen. Maar anderen hadden er een toestel met beweegbare beeldjes bij, die onder de ster aan den stok bevestigd was; te weten: een huisje of toren, met goud-

1) *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 14.
2) Vergl. MOUBACH, *Godsd. pl.* V D. bl. 326.
3) *Nav.* I D. bl. 119, 169, 229, 263, - XIV D. bl. 333, 361, 362, - XV D. bl. 38. - *Aardbol*, III D. bl. 584. - *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 9 en 14.

papier beplakt, verbeeldde het paleis van Herodes; links was een groen priëeltje, waarin de drie koningen zich verscholen, en regts was de stal met Maria en Jozef, het kind in de kribbe en os en ezel daarbij. Werd er nu aan het touw getrokken, dan kwamen de drie koningen uit het priëeltje te voorschijn, en Herodes keek uit het venster.

Er zijn in later tijd verschillende liederen bij de ster gezongen, zelfs nachtwachtsliedjes[1)], elders straatdeuntjes[2)], ook nieuwjaarsliedjes, gelijk het volgende, dat van den Zaankant werd medegedeeld:

Zingt nu den Heere blij,
Gij menschen allegaere,
En ook gij, Englenrij,
In dezen Nieuwenjare.
God heeft gezonden snel
Den Engel Gabriël,
Die bragt de boodschap aan Maria wel[3)].

Maar oudtijds bestond er één sterrelied, dat algemeen verspreid was; - het werd echter onophoudelijk gevariëerd of verbasterd, en men vindt er daarom een aantal verschillende lezingen van[4)]. Ik zal uit velen er een zamenstellen, die ik voor de beste houd.

1) *Nav.* XV D. bl. 38.
2) *Nav.* XIV D. bl. 361.
3) *Nav.* I D. bl. 263.
4) HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Horae Belg.* II. s. 336. - *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 10. - *Nav.* I. D. bl. 169, 229. - *Nav.* XIV D., bl. 362. - *Volksalm. tot Nut van het Alg.* voor 1869.

1.
Hier treden wij, Heere, met onze Steere, [ster]
Wij zoeken Heer Jezus, wij hadden hem geere. [gaarne]
2.
Wij klopten al aan Herodes zijn deur,
Herodes, de Koning, kwam zelvers veur.
3.
Hij sprak er al met een valscher hart:
Hoe ziet er de jongste van drieën zoo zwart? [t.w. Melchior]
4.
Al is hij zoo zwart, hij is wel bekend,
Het is er de Koning van Oriënt. [het Oosten]
5.
Wij kwamen die hooge bergen opgaan,
Daar zag men de sterre stille staan.
6.
O Sterre, gij moet er zoo stille niet staan,
Gij moet er met ons naar Bethlehem gaan.
7.
Te Bethlehem in die schoone stad,
Daar Maria met haar kindeken zat.
8.
Zoo kleiner kind en zoo grooter God,
Daar al de joden meê hebben gespot.

Zoo luidt de laatste regel in het Noordwijksche sterrelied[1)], en dit zal wel de oudste lezing zijn. Andere hebben echter:

Die hemel en aarde geschapen had.

Of:

Een zalig nieuwjaar verleene ons God.

Dit zijn, blijkens het rijm, later opgezette lappen, doch zij getuigen van christelijke verdraagzaamheid, die den joden geen aanstoot wilde geven.

Natuurlijk konden al de bovenstaande regels niet achter elkander afgezongen worden, - dat zou te eentoonig geweest zijn; er was een tusschendeuntje en een refrein bij noodig. Daarom galmde de zanger na den eersten regel telkens: ‘Louwerier de kransio!’ en na den tweeden: ‘Louwerier de knier!’ waarop dan het refrein volgde:

Het waren twee koningskinderen,
Pater Bonne Franselijn,
O Jeremie!

Sommigen hebben zich heel veel moeite gegeven tot ‘het opsporen der beteekenis van de woorden *Louwerier* enz.’, maar te vergeefs[2)]. En toch is die zeer eenvoudig. Dat: ‘Louwerier enz.’ heeft precies dezelfde beteekenis als het: ‘Tierelier’, in Vondels ‘Uitvaert van Orfeus’[3)], en het: ‘Falderalderire’, in het liedje van den bruggeman bij de Chineesche schimmen.

1) *Nav.* I D. bl. 169.
2) *Geld. Volksalm.* 183 6, bl. 17. in de noot.
3) VI D. bl. 327.

En 't refrein is maar zaâmgelapt uit de aanvangsregels van drie oude liedjes. 't Eerste kan men in zijn geheel lezen in de Bloemlezing van Dr. Eelco Verwijs[4], - maar den goeden pater Franselijn en Jeremie weet ik op 't oogenblik niet t'huis te brengen.

4) III D. bl. 136.

Te Amsterdam schijnen de sterrezangers al in 't begin der 17e eeuw, en, als wij zoo aanstonds zien zullen, ook later, meest Westfalingen geweest te zijn. In Breêroos 'Moortje' vindt men vier regels van een sterrelied, die met het eerste en het vierde koeplet van het boven vermelde overeenstemmen, doch gewestfaliseerd zijn.

Reinier, die Writsaart ziet aankomen, verkleed en zwart gemaakt als een moor, en niet begrijpt, hoe zijn vriend die gekheid in 't hoofd gekregen heeft, roept uit:

't Is wel een gecklijk kleedt; de kerel is wel nar!
Had hij er twee tot hem so moght hij singhen met de star:

'Hier komen wij Heeren mit onse steeren,
'Das kindeken Jesus willen wij lieben ond eeren.
'Der jungste kuningh ist wolle bekant,
'Dat isser de kuningh aus Greeckenlandt[1].

Voor 't zingen met de ster als gezelschapsvermaak binnenskamers had men afzonderlijke sterreliederen. Zulk een was het volgende, dat te Amsterdam bij Dirck Cornelisz. Houthaeck, omstreeks 1650 of 1660, is uitgegeven, en, om de aardigheid, ook in een bovenlandsch dialekt gesteld is. Het is gedrukt op een blad papier, klein folio, en een exemplaar daarvan berust nog in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage[2].

Starre gesangh.

STEM: *Hier treden wi Heere met onse Steere*[3].

I.
Steck vrunden, het heuft ter deuren oet,
Ont loestert eynmool no onsen geloet.

Het gezelschap wordt uitgenoodigd het hoofd eens buiten de deur te steken, omdat het zich verbeelden moet, dat de zangers op de straat staan, als in het elfde koeplet uitgelegd wordt.

II.
Drie Kuningen keumen jo hier ter boon,
Wol i se nicht geven, soo lootse man goon.
III.
Want sicht wi singhen hier nicht om sunst,
Maer om dijn geldt ont goede gunst.
IV.
Stieght oet, stieght oet, ont sieter ons oon,
Wi komen soo'n verre wech ghegoon.
V.
Wi komen hier al oet *Orient*,
Den junghsten dat 's eyn soo'n swarten vent.
VI.
Den wech die vil hem jo alle soo suer,
Noe steyt hij soo palle ghelieckcn eyn muer.

1) III Bedr. 4e Toon.
2) Medegedeeld door den Heer M.F.A.G. Campbell, Bibliothekaris.
3) Het oude sterrelied, zie de vorige bl.

VII.
Wi volghden jo de blinckende *Star*,
Die 't nicht en gheleuvet dat isser eyn *Nar*.
VIII.
Jan Rodis al oet den vensteren lach
On ons van verre keumen sach.

‘Jan Rodis’ voor Herodes is echt Amsterdamsch; en men mag in ‘de Uithangteekens’[1] nazien, wat daar over dat ‘jannen’ gezegd is. Mogelijk dacht menigeen in dien tijd wel, dat de Janrodenpoortstoren van hem zijn naam ontleend had.

IX.
Noe strieket dijn starre on set doe wat dool,
Opdat ich doe nicht en achterhool.

Dit zei Herodes; - hij zocht hen op te houden; maar zij hebben zich niet aan hem gestoord, maar hun reis vervolgd.

X.
Wi vrooghden no *Jan Rodis* nicht,
Ont liecke wol onse hacken ghelicht.
XI.
Noe singhen wye hier voor dijnen deur,
Doe bist door binnen, wi stoon door veur.
XII.
Geft wat, geft wat, ont teuvet nicht langh,
Ons keele wort dreugh van dit ghesangh.

Hier trad de schenker op, en reikte den zangers een vollen beker.

XIII.
O smocke luyden, wat bist doe goet,
I gevet ons wat, noe 't liet is oet.

Nu gingen de zangers 't gezelschap rond, om al de vrouwen en meisjes te kussen, wat tot vrij wat tegenspartelen aanleiding gaf, vooral wanneer Melchior met zijn zwarte aangezigt haar naderde.

XIV.
Noe stieghen wye wedderom op eyn oor,
I kieck ons nicht wedder voor 't ander joor.

Daarop trokken ze de kamer uit met hun ster, en een kwartier later keerden ze terug, Melchior even blank als de anderen, om hun plaatsen aan tafel weêr in te nemen.

Onder 't lied leest men:

Johan hefteloose messen.
O bloet dat 's oet.

Maar nog aardiger was 't, wanneer een der drie sterrezangers zelf een poëet was, die hen met een splinternieuw lied, door hem zelven ‘gecomponeerd,’ verraste.

Verbeeld u zulk een Driekoningenavond in 't begin der 18e eeuw, waar de vrolijke Jan de Regt meê van de partij is. De boon heeft beslist wie koning zal zijn, en deze heeft haar tot koningin verheven, die hij 't liefst aan zijne zijde heeft; - de trekbrief heeft alle overigen van een ambt voorzien, en zelfs de zot heeft zich een zottin verkozen. Te midden van de pret sluipt Jan de Regt met twee vrienden de kamer uit, om hun ster in orde te schikken, en zich zelve behoorlijk toe te takelen. Kasper hult zich in een ouden japonschen rok van blaauwe zijde met gouden draken; Balthasar hangt een Smirnaasch tapijt als koningsmantel

1) I D. bl. 221.

om de schouders, terwijl Melchior een zwart ‘mombakkes’ voorbindt, en zich in een wit beddelaken wikkelt. Allen drukken zich de goudpapieren kroonen op de haren, winden er een bonte zijden zakdoek om heen, en - zij zijn gereed. Melchior, die in 't midden moet gaan, neemt de ster op, en de Heeren treden binnen, gevolgd van een stoet kinderen, die zich in de keuken met kaarsjespringen vermaakten, maar nu, als noodzakelijk gevolg bij de ster, eventjes meê binnen mogen komen. Jan de Regt heft aan, op de wijze van: ‘Sa Monsieur de Gouwetor’:

1.
Wij Heeren loopen met de star,
Gebonden aan een noordsse spar;
Wij reisden, zonder kar of wagen,
Vijfhonderd mijl in dertien dagen.

Knappe voetgangers! zoo vindt men ze nu ook al niet meer. Maar men ziet tevens, dat de ‘Dertiendag’ toen nog niet vergeten was.

2.
Wij klopten aan Herodes deur;
Die lag te bed, - zijn wijf quam veur.

Dat is in strijd met de traditie, die duidelijk zegt, dat Herodes zelf voor kwam, of dat hij zijn hoofd door 't venster stak. Doch 't is mogelijk, dat Jan de Regt ‘nieuwere berigten’ had, en 't dus beter wist dan de traditie. En ik wil hier nu niet meer overschrijven; men kan de rest in zijne ‘Mengeldichten’ nalezen[1)].

Onder de geringere burgers gebeurde 't niet zelden, dat, als 't lied uit was, het heele gezelschap naar oud gebruik met de ster aan 't hoofd, in processie, al zingende een straatje omging, en ten slotte in de herberg teregt kwam, waar de drie koningen op bier met suiker en oliekoeken getrakteerd moesten worden[2)].

In vroeger tijd werd Driekoningen ook aan boord van 's Lands oorlogschepen gevierd door 't zingen met de ster. Drie matrozen, in schilderachtig kostuum, en de eene behoorlijk met roet besmeerd, gingen zingende om, en aan de ster, die zij met zich voerden, was geen moeite gespaard. Voor 't geen zij daarbij inzamelden, genoot de equipage een genoegelijken kameraden-avond aan hunne bakken, waarbij het geheele tusschendeks met gekleurde papieren lantarens verlicht was, terwijl de bakstafels goed voorzien waren, en elk man een halve flesch wijn had.

In den laatsten tijd komt het slechts zelden meer voor. In 1840 had het nog plaats aan 't Nieuwediep, toen daar een vrij groot eskader lag. De optogt, met een kolossale ster, rijk verlicht, aan 't hoofd, ging 's avonds de geheele gemeente den Helder rond, en stond stil voor de woning van den Direkteur der Marine en bij den Burgemeester. In 1852 heeft het ook nog plaats gehad op Z.M. korvet *Sumatra*[3)].

1) Derde druk, bl. 97-99.
2) Verg. Dr. G.D.J. SCHOTEL, *Gesch. Lett. en Oudh. Uitsp.* bl. 165.
3) Medegedeeld door den Heer H. Dyserinck, Luit^{t}. ter zee 1^{e} klasse. - Zie ook *Nav.* IX D. bl. 95.

Werpen wij nu nog eens een blik over de vermaken op 't Driekoningenfeest, dan zien wij daarin duidelijk twee verschillende elementen: vooreerst het koninkje spelen, dat eigentlijk met de drie koningen niets te maken heeft, terwijl omgekeerd deze laatsten met dien vierden koning, die zijn kroon aan de boon dankt, niets gemeens hebben. Natuurlijk is al datgene, wat tot de drie koningen betrekking heeft, van christelijken oorsprong; maar het overige schijnt ouder te zijn en tot den Germaanschen Dertiendag te behooren.

Het koninkje spelen is al heel oud. De Grieken en Romeinen speelden 't reeds[1)], maar 't schijnt van Oosterschen oorsprong. Bekend is 't verhaal, dat Herodotus van de jeugd van Cyrus geeft. Op last van zijn grootvader Astyages te vondeling gelegd, werd Cyrus als een herdersknaap bij een ossehoeder des Konings opgevoed. Nu gebeurde 't eens, dat Cyrus met andere jongens koninkje speelde, en dat het lot hem tot koning maakte, waarop hij den overigen elk een ambt gaf. Een dier knapen, de zoon van een aanzienlijk Meder, met het zijne niet tevreden, wilde niet gehoorzamen, waarop Cyrus hem een pak slaag gaf. De beleedigde knaap ging bij zijn vader, en deze bij den koning klagen. ‘Zie, o Koning!’ zei de edelman, ‘hoe een uwer slaven mijn zoon mishandeld heeft!’ Astyages ontbood daarop den herder met zijn gewaanden zoon, en dit gaf aanleiding tot de ontdekking van Cyrus. Wij zien dus hier 't koninkje spelen reeds vele eeuwen vóór Christus juist in dezelfde streken, waar 't gemeene vaderland der Indo-Europeaansche volken ligt, en van waar zoo wel de voorvaderen der Germanen als die der Grieken en Romeinen 't kunnen hebben meêgebragt.

De koningsboon is, volgens sommigen, niets anders dan het lot, dat met een boon getrokken wordt. Daarom heette van ouds het kiezen van de leden der Magistraat ‘te bone gaan’[2)], en daarom stemt men nog met witte en zwarte boonen, en daarom werd ook de leer, dat ieder loon naar werk ontvangt, eenvoudig uitgedrukt in 't spreekwoord: ‘Loontje komt om zijn boontje’. Maar anderen zeggen, dat die boon echt Germaansch is, want dat het onzen voorouders verboden was in de heilige dagen tusschen de Moedernacht en Dertiendag boonen te eten. Erg genoeg waarlijk, daar de boonen toen, en nog lang daarna, een hoofdvoedsel waren, en het toch een schraal feestvieren was, als men zoo lang zijn boontjes missen moest. Juist daarom, zeggen zij, was 't een groote blijdschap voor die goede menschen als de boon uit de gewijde koek weêr te voorschijn kwam; dan was die boon hun een geschenk der goden, en een gelukkig voorteeken voor hem wien zij ten deel viel. En, welk begrip men dan oorspronkelijk aan die boon gehecht hebbe, dit laatste is zeker; daarom noemde men haar ook, ‘de heylige boon’ en soms hoort men nog wel van ‘een heilig boontje’ spreken.

1) *Jeux des Anciens*, p. 63.
2) VELIUS, *Kron. v. Hoorn*, bl. 287.

Ook over de kaarsjes is men 't niet eens. Sommigen zien in die koningskaarsjes een vereering der heilige drie koningen; de heiligen toch moeten hun waslicht hebben. Ja maar, zeggen anderen, over 't waslicht der heiligen springt men niet, - dat deden de Germanen over en door hunne vuren, en 't kaarsjespringen is van ouds een vreugde-betooning over 't lengen der dagen, dat met Driekoningen reeds zigtbaar is.

Aan het zingen met de ster zal men wel geen anderen dan een christelijken oorsprong kunnen toekennen. En toch hebben sommigen ook dit zelfs voor Oud-Germaansch willen verklaren. Immers, zoo redeneeren zij, 't Joelfeest was 't feest der nieuwe zon, wat was natuurlijker dan dat de Germanen de afbeelding dier zon ronddroegen en er een lied bij zongen? Maar zij vergissen zich; het zinnebeeld der zon was een rad, geen ster; en dat rad werd niet gedragen, maar gewenteld[1]. De ster is die van Bethlehem; het sterrelied bezingt de historie der Wijzen uit het Oosten en hun ontmoeting met Herodes; en daarin is niets Germaansch te bekennen.

Derde hoofdstuk.
Ponsen en Angen.

Milaan was tot in 't midden der twaalfde eeuw de grootste en schoonste stad van Lombardije. Zij bloeide door den handel en was de zetel van rijkdom en weelde. Zij prijkte niet alleen met heerlijke overblijfselen der Romeinsche oudheid, maar bezat ook schoone kerken en kostbare reliquiën. Doch Milaan weêrstreefde het Keizerlijke gezag, en wilde republikeinsche vrijheid; daartoe stelde het zich aan 't hoofd van een stedenverbond, en tergde den Keizer door herhaalden opstand. Frederik Barbarossa daarentegen poogde den vrijheidsgeest met geweld te onderdrukken en besloot in 1161 Milaan te vuur en te zwaard te verwoesten. Met een magtig leger trok hij de Alpen over, en volbragt zijn wreed besluit. Ook de kerken werden niet gespaard, maar de reliquiën, die er gevon-

1) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 1223.

den werden, mogten niet vernield worden; de Keizer deelde die onder zijne vrienden uit. Wij zagen reeds in 't voorgaande hoofdstuk, dat de Aartsbisschop van Keulen die ‘der heylige drie Coningen’ kreeg. De Bisschop van Utrecht, die zich ook in 't Keizerlijk leger bevond, verkreeg het lichaam van St. Ponciaan, en acht dagen later dat van St. Agniet, ‘dat men zeder die tijt jaerlix angehouden heeft alse van Ponssen ende van Angen’[1]. Zoo verklaart een schrijver uit het midden der 14e eeuw den oorsprong van een volksvermaak, dat, vooral te Utrecht, maar ook in Holland, op den 14n en 21n Januarij gevierd en ‘Ponsen en Angen’ of ‘Pontsen en Nieten’ genoemd werd.

Op die dagen plagten te Utrecht processiën gehouden te worden ter gedachtenis van de plegtige inhaling der genoemde reliquiën, en daarna werden die dagen, en de nachten meê, aan vreugde en vrolijkheid gewijd. Er werden maaltijden en drinkgelagen aangerigt, er werd gedanst en gezongen, en 's avonds trokken gantsche troepen bij fakkellicht, met bekkens en rinkelbommen, rond om kleine geschenken aan vrienden of vriendinnen te brengen. Te weten: op den 14n Januarij gaven de vrouwen en meisjes Ponsen aan mannen en jongelingen, en op den 21n Januarij bragten deze Angen aan gezegde vrouwen en meisjes. En op dezelfde wijze werden die dagen in Holland gevierd; zelfs vertoonden de Rederijkers, om de vreugde te vermeerderen, een spel[2].

Wel wil Junius de Ponsen en Angen afleiden van de Saturnaliën en Matronaliën der Romeinen, die op den 17n December en den 1n Maart gevierd werden[3]. En zeker leveren de Saturnaliën een milde bron voor explicatiën op, waar men ook de Kersgeschenken, den Koppermaandag, den Vastelavond, de Narrefeesten en mogelijk nog meer, uit heeft willen afleiden; maar zoowel de dagen, waarop die volksvermaken in Utrecht en Holland plaats vonden, als de namen der geschenken, bewijzen, dat zij niet Saturnalisch waren, maar wel degelijk tot St. Ponciaan en St. Agniet betrekking hadden, en dat de verklaring van onzen veertiende-eeuwer veel aannemelijker is dan die van den geleerden Junius. En wie eenigszins zich verplaatsen kan in het leven en denken der middeleeuwers, en weet hoe veel gewigt men toen hechtte aan 't bezit van reliquiën, - die geluk en zegen in de stad bragten niet slechts, maar die verspreidden, zoo ver zij vereerd werden, - zal 't ook zeer begrijpelijk vinden, dat het volk de ontvangst dier heilige schatten met vrolijkheid vierde. En daar de Keizer den Bisschop eerst een mannelijken heilige en acht dagen later een vrouwelijk exemplaar ten geschenke gegeven had, zoo was 't ook vrij eigenaardig, dat dit insgelijks met geschenken geven herdacht

1) *Clerc uten laghen landen;* uitg. van 't Hist. Gen. bl. 55.
2) Dr. G.D.J. SCHOTEL, *Tilb. Avondst.* bl. 109.
3) *Batav. cap.* XVI. p. 230. - Zie ook: LUD. SMIDS, *Schatk.* bl. 248, KILIAEN op de woorden *Nieten* en *Pontsen;* en L. MEIJER, *Woordenschat*, III D. bl. 695 en 709.

werd, en wel op den eersten dag aan de mannen, op den laatsten aan de vrouwen. Met de Reformatie hielden natuurlijk de processiën op, en ook de Ponsen en Angen werden toen vergeten, althans schijnen zij de zestiende eeuw niet overleefd te hebben.

Vierde hoofdstuk.
Vastelavond.

'Met allerley nerrerije, sotternije, mommerie, dantsen, speelen, dronckenschap, gulsicheyt, ende al wat de Heydenen op de selve tijdt als sij hare Bacchanalia hielden, plachten te doen,' schreef Walich Sieuwertsz. in 1604, zoo viert men Vastelavond; ja dat deden nog wel 'die, welcke haer ghereformeert noemen ende daer voor aenghesien willen sijn.'[1)]

'Ja,' voegde Caspar Coolhaes er twee jaar later bij: 'vele mans trecken dan niet alleen vrouwecleederen, ende vrouwen manscleederen aen, maer mismaecken hun verder met momaensichten ende hebben harpen, psalten, tamborijnen, luyten, cyters, vedelen, duytsche fluyten, pijpen, ende wijn in haeren welleven, ende sien niet op dat werc des Heeren ende hebben gheen acht op het geschapen sijner handen'.[2)]

Ach ja, zoo waren de menschen in dien tijd! Met statigen, afgemeten tred gingen ze ter kerke; met een vroom en strak gezigt zaten ze onder de preek; met ijver, en nog iets meer dan ijver soms, twistten ze over de ware leer, en plunderden de huizen waar andersdenkenden vergaderden; - maar kwam het op pret maken aan, dan wedijverden zij in luidruchtige vrolijkheid; dan sloegen Gomaristen en Arminianen de handen ineen, en deden meê zoo lustig ze maar konden.

Dat het Karneval, als maskeradefeest, door de geheele Christenwereld met luidruchtige vrolijkheid gevierd werd, ja nog wordt, is bekend. In die landen, waar de Reformatie werd ingevoerd, wilde deze natuurlijk een einde aan die pret maken; - maar neen, wij zagen 't reeds, ook de Gereformeerden konden hun Vastelavond zoo gaauw niet vergeten. En dat was niet enkel bij 't volk 't geval, - in de 17^{e} eeuw werden ook aan verscheidene Protestantsche hoven de Karnevals-vermaken

1) *Roomsche Mysteriën*, Voorrede, bl. 8.
2) *Comptoir Almanach*, 1606.

weêr hervat, en inzonderheid was het Karheval te Hanover onder de regeering van den Keurvorst Ernst Augustus zeer beroemd[1]. Maar boven alle andere volken hebben steeds de Italianen in dit soort van volksvermaak, waaraan alle standen deel namen, uitgemunt, en de Karnevals van Venetië en Rome zijn sedert eeuwen de beroemdste geweest.

In ons vaderland stond de Vastelavondsvreugd in de middeleeuwen op 't hoogste punt; - maar waar was die uitgelaten vrolijkheid, die zoo diep in 't volksleven geworteld was, toch wel van daan gekomen?

Oppervlakkig is niets natuurlijker dan aan den Vastelavond een christelijken oorsprong toe te kennen, daar toch de menschen, voor dat de schrale vastentijd begon, zich graag nog eens te goed wilden doen. En ook de naam *Karneval* heeft geen andere beteekenis, namelijk: *carne vale!* d.i. 'adieu, vleesch!' Daarom nog eerst eens goed er van geproefd, eer 't achter slot ging; ja den gemesten os in staatsie rondgeleid, als nog de Parijzenaars doen. Maar tevens zal men ook terstond opmerken, dat hierdoor alleen de smulpartijen te verklaren zijn, maar geenszins de maskeradepret en narrerijen, en dat er dus meer achter schuilen moet. En dit is ook 't geval; er schuilt achter den Vastelavond een oud heidensch feest, waarvan de gebruiken en vermaken op het zoogenaamd christelijk feest zijn overgegaan.

Raepsaet heeft de zaak zoo diep mogelijk opgehaald, zelfs van vóór de stichting van Rome, en, om er een bekoorlijken oorsprong aan te geven, die in Arkadië gesteld[2]. Of nu die Arkadiërs zelf de uitvinders waren, dan of zij 't weêr van anderen hadden, kan ons eigentlijk weinig schelen; zoodra wij in Griekenland zijn, zijn wij ver genoeg. De Arkadische herders vermaakten zich met hunne herderinnetjes, in 't midden van Februarij, (toen de laatste maand van 't jaar) door, als bokken en geiten vermomd, rond te springen, en zij deden dit uit pure godsdienstigheid, want het was ter eere van hun god Pan. Die plegtigheid moet uit Arkadië naar Rome zijn overgegaan; hoe? komt er op 't oogenblik niet op aan; maar de Romeinen hebben die plegtigheid - 'primitive si innocente et si religieuse,' - schandelijk bedorven, en tot 'orgies' gemaakt, wat hun in allen gevalle heel leelijk stond. En diezelfde vermaken bestonden ook in de Nederlanden. Of ze er oorspronkelijk Germaansch, of door de Romeinen ingevoerd, of, tijdens de volksverhuizing, door volken, die van de kusten der Zwarte zee kwamen, overgebragt waren, wist Raepsaet niet uit te maken; - wel, dat het feest hier S p o r k e l heette, dat het veld, waar de pretmakers rondliepen, 'Sporkelveld', en de maand, waarin 't gebeurde, 'Sporkelmaand' genoemd werd, van welk laatste woord later Sprokkelmaand gemaakt is, ofschoon men nog in de 16e eeuw 'Sporkele' en 'Sporkel-

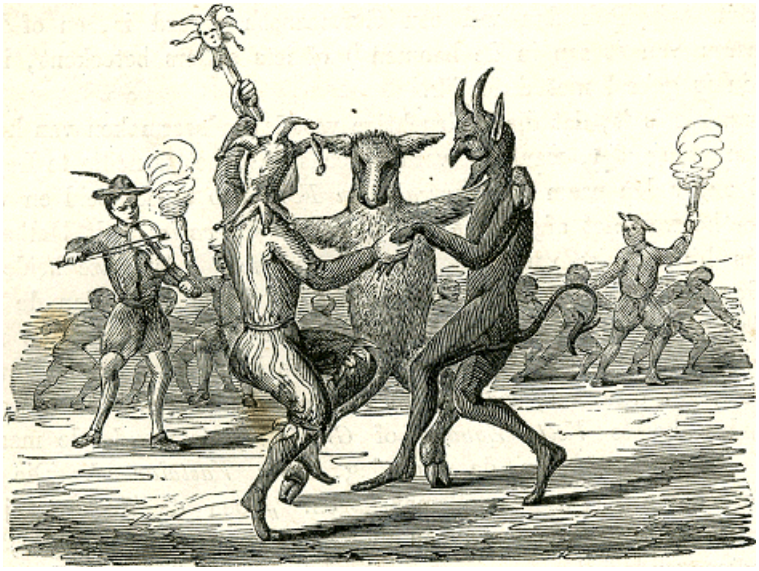
1) LUÏSCIUS, *Alg. Woordenb.* VIII D. bl. 317.
2) *Oeuvres complètes*, T.I. p. 257-280.

maand' schreef[1]. Maar wat nu dat 'Sporkel' eigentlijk zeggen wil, en of 't een Arkadisch dan wel een Germaansch woord is, en of 't het terugkeeren van 't sap in de boomen[2] of iets anders beteekent, is ook alweêr in 't geheel niet duidelijk.

Maar zeker is 't, dat die luidruchtige vastelavondsvermaken van heidenschen oorsprong zijn, want zij werden reeds door het Concilie te Leptines in 743 onder den naam van *spurcalia in Februario* veroordeeld en verboden, - hoewel niet afgeschaft. Op diezelfde *spurcalia* doelt Halbertsma ook, als hij spreekt van 'het feest der toortsen', dat onze heidensche voorouders op den 14^{n} Februarij vierden[3]. En al moge dan de naam 'Vastelavond' van christelijk-middeleeuwschen oorsprong zijn, de mommerij en narrerij is veel ouder. Ja, gelijk de heidensche feesten gewoonlijk drie dagen duurden, zoo was dit ook met den Vastelavond het geval. De zondag heette *Vette Zondag* of *Groote Vastelavond*, de maandag *Kleine Vastelavond*, en de dingsdag *Leste Vastelavond*. Die drie dagen waren overal echte dollemansdagen. 'Toen de Turken bij verscheide hunner gezandschappen aan de kristenhoven' zegt Luïscius, 'alle deze vastenavonds-fratzen zagen, zonder dat zij daarbij de taal der luiden verstonden, of van de oorzaak dezer woelachtigheid begrip konden krijgen, en daarbij merkten, hoe schielijk alles op as-dag veranderde, beeldden zij zich in, dat de kristenen alle jaar op een zekeren tijd zinneloos wierden, totdat zij door het strooien der asch op hunne hoofden weer bij hun zinnen quamen'[4]. Zoo heel ver waren die Turken dan toch de plank niet mis.

'Wildelijck spelen ende dronckenschap' zijn steeds de kenmerkende eigenschappen van den Vastelavond geweest. Mannen staken zich in vrouwenkleêren, vrouwen in manskleêren, en liepen rond. 'Loopen' is het werkwoord, dat bij den Vastelavond behoort, evenals 'houden' bij de Kermis[5]. Zij liepen rond met brandende toortsen; sommigen vermomden zich als narren, anderen als duivels, velen als dieren, vooral als kalven, en dansten en sprongen als razenden (zie op de volgende bladzijde). De 'calfdansers' komen nog in stadsrekeningen der 16^{e} eeuw voor[6], en de Brabantsche Kamer te Amsterdam vertoonde 'een lacchelicke cluchte van een Boer, die in een Calfs-vel benaeyt was'. Of de naam der Kalfsvelssteeg te Amsterdam daar nog eenige betrekking toe heeft, weet ik niet, maar die der Papenbrug is nog altijd een herinnering van

1) Zie o.a. KILIAEN. - Vondel schreef nog in 1620 *Sprokelle*. Zie II D. bl. 16.
2) Men leest in een Deventer-almanak van 1587; 'Op den 15 dach Februarius, alsdan so komt het sap wedder om in die boomen'. - Zie *Overijs. Alm.* 1845, bl. 206.
3) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 175.
4) *Alg. Woordenboek*, VIII D. bl. 317.
5) De Vlamingen zeggen nog: 'Gaet gij Vasten-avond-sot loopen?' RAEPSAET, *Oeuvres complètes*, T.I. p. 274.
6) *Nav.* XVIII, bl. 201.

't rondloopen met toortsen[1]. Want in die wilde en woeste vermaken namen zelfs de geestelijken deel. Wel was 't hun verboden, verkleed en gemaskerd langs straat te gaan, maar 't werd op Vastelavond toegelaten, omdat het nu eenmaal zoo'n ingewortelde gewoonte was, en vooral omdat die geestelijke heeren, bij zooveel ernstige studie en ingespannen werkzaamheid, als hun ambt van hen vorderde, wel eens zoo'n opfrissching noodig hadden[2]. Gebeurde 't dat op Vastelavond 'het ijs nog in 't water lag', dan had men 't Karneval op 't ijs, waardoor de vreugd verdubbeld werd. En vermoedelijk is de oude spreekwijs: 'Te St. Juttemis, als de kalven op 't ijs dansen', daarvan afkomstig. Daar een 'jut' een dwaas beteekent, is St. Juttemis een narrefeest, en past volkomen op den Vastelavond.

Dobbelen behoorde almede tot de Vastelavondspret, ja 't werd bij de keuren uitdrukkelijk vrijgelaten; een Alkmaarsche tot voorbeeld: 'Voort en moet men gheen spel spelen met taerlinge om geldt, uytgeseyt drie dagen op den Vastelavondt[3]. Het loopen met 'momaensichten' echter poogde men in de steden al vroeg te verbieden, immers er werden verschillende bezwaren tegen gemaakt.

Vooreerst oordeelden de Baljuwen, Schouten en Hoofdofficieren, dat het heel verkeerd was zulks toe te laten, omdat daardoor de baldadige snaken gelegenheid hadden allerlei kattekwaad uit te voeren, zonder dat

1) Zie de verklaring in mijn *Amsterdam* 1e St. bl. 148, 149.
2) Bisschop HALL, *Triumph of Rome*, aangehaald in de *Nav.* III D. bl. 140.
3) *Kronijk der Stad Alkmaer*, bl. 534.

's Heeren dienaars hen herkennen, en dus later er ook niet voor pakken konden.

De geleerden zagen in die momaangezigten een nabootsing van de leelijke Grieksche Gorgonen, en van den Romeinschen *manducus* met zijn grooten mond en klapperende tanden, en dus een heidensche aardigheid, die geen vromen christenen betaamde.

En de gezondheidsleeraars dier dagen hadden er nog gewigtiger bezwaren tegen: die afschuwelijke duivelstroniën en beestenkoppen joegen allen besjes, jonge vrouwen en kinderen ijselijke schrikken op 't lijf, zoodat de apothekers nooit meer schrikpoeders verkochten dan in den vastelavondstijd. 't Was zeer juist opgemerkt van die middeleeuwsche gezondheidsgeleerden, en men moet zich inderdaad verwonderen, dat nog tegenwoordig, nu de beschaving op zulk een hoogen trap gestegen is, - nu wij alweêr zooveel verder van 't heidendom staan, - nu de gezondheidsleer met reuzenstappen is vooruitgegaan, - nu de menschen nog zooveel schrikachtiger zijn dan toen, - nu alle vastelavondspret van de straten is weggevaagd, - juist die akelige momaangezigten de eenigste dingen zijn, die als openbare vertooning van den Vastelavond zijn overgebleven, en ons bij honderden uit de winkelkasten tegengrijnzen en schrik aanjagen.

De middeleeuwsche regeeringen poogden die dingen te verbieden; ik zal er een paar voorbeelden van noemen. Die van Deventer kondigde in 1479 het gebod af: ‘nyemens [geen mensch] en sall gaen myt verdeckede angesichte up ghiene stede’; die van Leiden: ‘soe en sal nyemant enich gheselschap maken van dansinghe ende van wanderinghe bi der straten mit verdecten aensichten’; en gelijke keuren werden in andere steden afgekondigd. - Maar hoeveel hielp het? Precies zooveel als te Amsterdam, waar Schout en Schepenen al honderd jaren vroeger hadden gekeurd: ‘Nyemant en moet gaen mit verwimpelde of mit verdeckte aensichte bij nachte noch bij daghe.’ En daar dit niets geholpen had, verbood de Amsterdamsche regeering 't den 25 Januarij 1461 nog wat duidelijker: ‘man noch wijff, knecht noch maget’ mogt met verdekt aangezigt bij den weg loopen, ‘'t sy voor momme ofte voor duyvel’. Toch waren, toen de Vastelavond daar was, de straten weêr vol menschen, die hun eigen aangezigt niet hadden, en de wijn- en bierhuizen zaten vol duivels en morianen, bokken en beeren, en de ezels en kalven dansten er over den vloer. En of die keur in 1472, 1491 en later al vernieuwd werd, 't hielp even weinig, en precies zoo ging 't overal. De Deventer Heeren besloten in 1490 't nog eens wat nadrukkelijker te zeggen: ‘Scepen en Raidt gebieden dat nymant en sall ghaen mummen, op wynhuse, byrhuse noch op ter straeten, noch anders nerghens in husen’. En daar zij zagen dat het nog niet hielp, besloten zij het bij dag dan maar vrij te laten, en 't alleen 's avonds te verbieden: ‘dat desen vastelavent nemantz na vijff uren namiddage met verdecten angesicht oft vermummet langes die straeten gaen sal’. Ja wel, ieder begrijpt dat de

vastelavondsgekken vergaten met klokke-vijf hun mom af te leggen en weg te bergen!

Dansen was ook een voornaam bestanddeel der vastelavondspret, en dit werd niet verboden; integendeel, de Steden betaalden zelve de dansers: hier gaf men geld aan ‘de smedeskinderen, die dansten’, - daar aan ‘de calfdansers’ en hun speelman. Te Dordrecht dansten de drie schippersgilden ‘te Vastelavont metten zwaerde’, en ze werden er ook uit Stadskas voor betaald en kregen nog wijn toe. Aan 't hoofd van de dansende ‘gesellen van den gilde’ ging een man, die ‘een bloot swaart droeg’; en ze zongen daarbij - de zwaarddrager voor, en de anderen na - een lied waar van 't refrein was: ‘Thure, Thurette!’ het oude veldgeschrei van Dordrecht[1]. 't Was nog een navolging van de Germaansche zwaarddansen, waarbij ook het krijgsgeschrei aangeheven werd, en waar ik reeds vroeger van gesproken heb[2].

Ook de meisjes dansten; met muzikanten, die ze daartoe huurden, voorop, zwierden ze op Vastelavond dansende door de straten. Antonis de Roovere gewaagt er van in zijn lied ‘van der Mollenfeeste’:

> Dese meyskens zijn oock alle gedaecht,
> Die te Vastelavonde pijpers hueren,
> Eest dienstbode, voestre oft maecht,
> Die haer voeten te dansene rueren.

En nu - de blaauwe schuit! Dat was een heel pleizierig vastelavondsvermaak, dat almede door de stedelijke regeeringen aangemoedigd en betaald werd, ofschoon de geestelijkheid het afkeurde. Om 't niet al te modern te hebben, zal ik 't voorbeeld uit de twaalfde eeuw nemen.

Derdehalf uur ten zuidoosten van Aken lag, in een boschrijke streek en niet verre van een door Lodewijk den Vrome gestichte abdij, het dorp Inda, dat later een aanzienlijk vlek werd, en nu Cornelimunster heet. De dorpelingen hadden een schuit getimmerd en op wielen gezet, waar ze met alle man voor trokken en onder groot gejuich meê naar Aken voeren. Geen Roomsch-koning, die kwam om gekroond te worden, kon met meer staatsie en vreugd worden ingehaald dan die blaauwe schuit. De gantsche bevolking, vrouwen zoowel als mannen, trok uit, en vormde een lange processie. Aan het weversgild werd de eervolle taak opgedragen, de schuit voort te trekken en die te bewaken. Van Aken ging de togt naar Maastricht, heel vrolijk: de Overheden en voorname lieden in de schuit, trommels en pijpen er bij, de wevers er voor, en al het volk er om en er achter, met joelen en juichen. Maar de Maastrichtenaars vonden, dat de schuit niet mooi genoeg was; zij plaatsten er een mast in, en heschen er een zeil aan. Ziedaar den zeilwagen al lang vóór Simon Stevin. En toen ging 't met alle man en groot geschal weêr op weg naar

1) BALEN, *Beschr. van Dordr.* bl. 79.
2) Zie hiervoor blz. 20.

Tongeren en 't Land van Loon. Duizenden stroomden meê, dansende en zingende rondom het narreschip[1].

De kronijkschrijver spreekt er met verontwaardiging over als een heidensche gewoonte, en de geestelijkheid verhief er hare stem tegen, en noemde 't een werk des duivels. Alles bewijst, dat dit schip van een omtogt van een der Germaansche goden herkomstig moet geweest zijn. Maar wiens was 't? Want wij vinden er in de Germaansche mythologie wel twee, die in 't voorjaar werden omgevoerd, om vruchtbaarheid en zegen te brengen over 't land. Het eene was aan Frigga, Odins gemalin gewijd, die in 't Noorden als de groote aardmoeder vereerd werd; een oud lied gewaagt er van:

> De Vrouw van Odin
> Roeit het schip der aarde
> Moedig en lustig,
> En zijn zeilen
> Worden laat opgebonden.

Het andere schip was dat van Fro, den zonnegod. De Elfen hadden 't gebouwd, zoo kunstig, dat Fro, als hij wilde, 't kon oprollen en in zijn borstzak steken, en toch zoo groot, dat de gantsche bevolking van den Germaanschen hemel er in geborgen kon worden.

Was 't nu Froos of Friggaas schip? Denkelijk het eerste, vermits de eerdienst van Frigga in 't Noorden t' huis hoorde, en hier Hertus als de godin der aarde vereerd werd[2]. Doch hoe dit zij, 't was heidensch; en de geestelijkheid noemde 't een verschijning van booze geesten en zei er alles van, wat zij maar bedenken kon, om 't verachtelijk te maken. Maar dat hielp zoo weinig, dat zich in de steden zelfs gilden vormden, om den optogt met volle staatsie te vieren. En of al een poëet, die welligt ook een geestelijke was, en zich Jacob van Oestvoerne noemde, een gedicht ‘van der ghilde in der blauwer scuten’ schreef[3], en die dwaze en losbandige pretmakers met een ellendig uiteinde bedreigde, zij hadden er te veel pleizier meê om 't na te laten, en gingen alle jaar hun ouden gang. En ook de Overheid zag er zooveel kwaad niet in, maar liet het volk er pret meê hebben, zooveel het wilde, ja, gaf er zelfs uit de stadskas bijdragen toe.

In Duitschland kende men dat schip ook, - en natuurlijk, want men had er dezelfde tradities. Maar de stedelijke regeeringen dáár waren in de 16e eeuw al niet meer zoo vrijgevig op dat punt als hier; want terwijl de Nijmeegsche regeering nog in 1550 een vereering schonk aan ‘den scipgesellen, die metter blauwer scute omvoiren,’ had die van Ulm reeds in 1530 het ‘herum faren mit den Schiffen’ verboden[4]. Trouwens, men

1) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 237 en volgg.
2) Zie hiervoor blz. 152.
3) Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 50.
4) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 242.

was daar onder den indruk van Brandts verzen en Geilers preeken, waar de Nederlanders zich niet om bekommerden.

Sebastiaan Brandt namelijk, een geestig Straatsburger, had, sedert hij in 1489 ‘Stadtsyndikus’ geworden was, zijn vrijen tijd besteed aan een gedicht op het *Narreschip* of *de schuit van Narragonië*, en toen hij dit had laten drukken vond Geiler von Kaisersberg, die Doctor der theologie en Domheer, en als prediker zeer beroemd was, het zoo mooi, dat hij er liever uit preekte dan uit den bijbel. En zoo hoorden de Straatsburgers in 1498 niet minder dan *honderd en tien* preeken van hem over dat Narreschip; - ja, wat meer is, hij liet al die preeken ook drukken, en zette boven elke preek als motto: *Stultorum numerus est infinitus*, d.i. ‘Der gekken tal is eindloos groot.’ En het debiet van het boek bewees de waarheid der spreuk; want men zegt, dat van alle preekbundels, die ooit zijn uitgegeven, geen zooveel koopers gevonden heeft als deze.

Maar al beproefden sommigen ook op de Nederlanders denzelfden indruk te weeg te brengen, door hun in 1500 een vertaling van Brandts gedicht te bezorgen, - dat mislukte; zij bleven met hun blaauwe schuit varen als weleer, en 't kon hun weinig schelen of 't een narreschip genoemd werd; zij volgden de uitnoodiging, die zij onder de afbeelding lazen:

> Hoort, hoort, ghi sotten, ghi dwasen, ghi dorren,
> Der narren scip wilt hem gaen porren,
> Elc haeste hem dier wilt inne varen,
> Men drincter, men schincter, men speelter op snaren.

En 't oude vermaak hield hier stand tot aan de invoering der Reformatie.

Kluchtige optogten en vertooningen waren van den Vastelavond onafscheidelijk, en zoodra de Rederijkerskamers in 't leven getreden waren, lieten zij 't volk daar niet langer alleen meê omspringen, maar werkten ijverig meê; en de stedelijke regeeringen noodigden hen daartoe zelfs uit, en betaalden de onkosten hunner vertooningen uit de stadskas. Van toen af zag men op de Markt, gewoonlijk op een stellaadje, die tegen het stadhuis getimmerd was, Vastelavondskluchten vertoonen. Waar geen Kamers bestonden, geschiedde 't door anderen. Nu eens huurde de Regeering eene reizende troep ‘gesellen van den spele’, dan liet zij de stadswerklieden spelen; soms leenden zich de broeders van eenig gild er toe, dan weêr trad de stads-schoolmeester met zijn scholieren op, en lei op Vastelavond al zijn pedagogische deftigheid af, en speelde met zijn jongens een vrolijk stukje.

Dit alles geschiedde reeds in de 14^{e} eeuw, en 't geschiedde nog evenzoo in de 16^{e} eeuw; men kan er in alle stadsrekeningen de bewijzen van vinden. Ik zal slechts eenige voorbeelden noemen.

Te Arnhem speelden in 1396 op Vastelavond ‘de gesellen’ een spel op de Markt en ontvingen hun betaling van de Stad, en in 1522 speelde

in dezelfde stad en terzelfder gelegenheid ‘de prenter met sijnen gesellen een spel van Henric de Wilde’[1]. In 1497 huurde de Regeering van Axel ‘de wapenreyspelers van Zuytdorpe’ om op Vastelavond te komen spelen; en van jaar tot jaar tot in de tweede helft der 16e eeuw kwamen er ‘de wapenreyers’ (d.i. wapendansers) uit alle omliggende plaatsen ‘speelen en dansen over 't sweert’; terwijl daarentegen in 1534 de St. Janslieden en in 1546 ‘de aerbeyders der stede,’ 't spel ‘van den heere *Luttel in de hand*’ (d.i. de Heer van Schralenstein) vertoonden, en in 1562 ‘de jonghers der stede voor scepene’ (dus niet voor Jan alleman maar voor de Heeren alleen) ‘te Vastelavont speelden’[2]. Te Delft speelden in 1571 ‘Mr. Gillis, de Walsche (d.i. de Fransche) schoolmeester ende Mr. Hendrick Junius in de Vastelavont eenighe spelen’, en werden daarvoor van stadswege elk met ‘zes stedecanne wijns’ beschonken[3]. Vermoedelijk heeft die Fransche schoolmeester een stuk in 't Fransch vertoond; zeker geschiedde dit te Amsterdam al vele jaren vroeger. In 1533 speelde daar ‘Philips van Halle, Walsche meester’ op Vastelavond, ‘mit zijn scholieren ende discipelen een spel in Walsch’, dat zeker heel mooi moet geweest zijn, want hij kreeg er een goede belooning voor - wel zes ponden, zes schellingen en zes grooten - om zich daarvoor met zijn scholieren ‘te vermaken’[4].

Voor de dorpelingen maakten de Rederijkers boerevastelavondsspelen, waarin zij de boeren zich lieten vrolijk maken ten koste der stedelingen.

> Wisten de borghers dicwils wat sij eten,
> Sy souden opstaen, al waren sij wel gheseten,

zegt de een. ‘Trouwens,’ zegt zijn buurman,

> Men moetse met haer eyghen nat beghieten:
> Want wij van de borghers altemets schande ghenieten[5].

Maar daardoor kwamen de burgers juist er achter, hoe zij alle marktdagen door de boeren gefopt werden, en terstond hadden zij er ook een onfeilbaar middel tegen gevonden - het aanstellen van Keurmeesters.

Nog in de 17e eeuw vindt men de bewijzen, dat de Rederijkers op Vastelavond komedie speelden; zij werden echter toen niet meer van stadswege uitgenoodigd en beloond, maar deden 't voor eigen rekening; en de Predikanten hieven er luide klagten over aan. Zoo klaagde in 1635 de Kerkeraad te Dordrecht bij de Stadsregeering, dat de Rederijkers ‘des zondags op den Vastenavondt tegen de klockkleppinge met

1) *Geld. Volksalm.* 1843, bl. 6 en 8.
2) *Kronijk van het Hist. Gen.* XXIV Jaarg. bl. 388, 389, 406, 407.
3) Mr. J. SOUTENDAM, *Mededeelingen*, bl. 135.
4) Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid*, I D. bl. 220.
5) *Veelderhande genuechlicke gedichten, tafelspelen ende refereynen*. Antwerpen, bij Jan van Ghelen, 1600.

aengeslagen billetten speelden'[1]. Zij deden 't dus opentlijk genoeg, en de klagt bewijst tevens, dat de Dortsche gemeente liever het spel zag, dan de preek hoorde. En dit was 't dan ook juist waar de eerwaarde Borstius zoo bitter over klaagde: 'Is er een speelkomedie of guychelspel te zien, duysenden loopen daer heen, maar weynige om' - zijn preeken te hooren. 't Bleef echter de vraag, bij wien de schuld lag.

Zoo was dan de Vastelavondsvreugd in de middeleeuwen niet enkel een volkszaak, maar wel degelijk ook een voorwerp van de zorg der Regeering; en 't is natuurlijk dat de Heeren ook zich zelf niet vergaten, maar de Vorsten in hunne Hoven, de Burgervaders op hunne Stadhuizen vastelavondsmaaltijden aanrigtten, waarbij niet alleen goed gesmuld werd, maar 'gemeynlick oock een swair dronck plech te vallen.' Hoe kon 't ook anders? Ze konden toch die honderde ponden vleesch, die er opgedischt werden, maar niet zoo droog door de keel krijgen. Bovendien konden zij op Vastelavond allerminst 'op een droogje zitten.' Neen, 'een drooge' was altijd, maar vooral op dit feest, een bespotting; daarom ook had men onder de vastelavondskluchten er een, dat heette: 'Mijn Heer van den Drooghen'[2], en zij moesten zorgen, dat die titel niet op hen toepasselijk was. 't Was niet om 't gemeen alleen, dat in de zestiende-eeuwsche almanakken Vastelavond als 'Bacchusdag' stond aangeteekend[3].

Ieder smulde op Vastelavond, en de Vorsten gingen voor. De Graaf van Holland deed het op 't Hof in den Haag, gelijk de Hertog van Gelder op zijn Hof te Arnhem of te Nijmegen op 't Valkhof. Hoeveel aanstalten zij daarvoor lieten maken leeren de oude rekeningen nog. Toen Hertog Reinoud in 1405 zijn Vastelavond op 't laatstgenoemd Hof wilde vieren, stond het niet stil van boden en wagens tusschen Arnhem en Nijmegen. Nu reden er wagens met kruiden te Arnhem de poort uit, dan met zilveren tafelgereedschap. Nu reed er een bode naar den Keukenmeester om 'alle gestant van der coken te vernemen,' dan een naar den Keldermeester, om naar den wijn te vernemen; en zij werden op de hielen gevolgd door een paar drijvers met twee groote ossen, en tegelijk kwam er een schip aan, waaruit een paar honderd stokvisschen en een vat boter en zesdehalfhonderd schotels en borden gelost werden. En toen de Hertog hoorde, dat de Rijnsche wijn, die besteld was, nog niet was aangekomen, zond hij dadelijk Reynken van Ynckenfoirde 'den Rijn op tot Buderich toe,' om te zorgen dat de wijn kwam[4]. Er werden op zulk een Vorstelijk vastelavondsfeest zooveel gasten genoodigd als men maar plaatsen kon; boden met brieven gingen overal rond bij den Adel en de Burgemeesters der hoofdsteden; de ambtenaren ontvingen geschenken

1) Dr. G.D.J. SCHOTEL, *Tilb. Avondst.* bl. 114.
2) *Kronijk van het Hist. Gen.* XXIV Jaarg. bl. 406.
3) *Groninger Volksalm.* 1840.
4) G. VAN HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 466.

‘omme sich vrolic te mogen maicken’. Somtijds ook werd er een tornooi bij aangerigt; daartoe ontbood in 1443 de Hertog van Gelder honderd ‘steecksperen’ uit Keulen[1)].

Ieder smulde op Vastelavond; en hoe de Heeren op 't stadhuis het deden, getuigen de stadsrekeningen. Ik zou vreezen mijne lezers te vervelen, zoo ik er een dozijn van uitschreef; wien 't lust kan ze in de archieven gaan lezen; hier slechts dit tot een proefje. In 1562 hielden Schepenen en Raad van Deventer, als naar gewoonte hun Vastelavond, en wel op den 15^{n} Februarij, dus precies op den dag, wanneer het sap weêr in de boomen kwam[2)], waarom zij dan ook wel eenig druivensap mogten gebruiken. Winolt de slagter leverde tot het maal vierhonderd pond ossevleesch, en bovendien waren er nog vier Keulsche lammeren en zeven hammen gekocht. Mr. Carl de kok leverde 74 taarten en vladen. Kippen behoefden niet gekocht te worden; om die altijd goed te hebben, hield men ze voor stadsrekening, en de pluimgraaf maakte ze vet tegen de feestdagen. Voeg daar nu bij al wat er verder noodig was, en vergeet vooral den wijn niet. Ook de vrouwen en dochters van de Heeren mogten niet vergeten worden: ‘voir den heren vrouwen ende jufferen’ werden twintig dozijn koeken gekocht[3)].

Ieder smulde op Vastelavond: de schutters deden 't op hun doelen, de ambachten in hun gildehuizen en de jongens in de scholen; velen deden 't in eigen woning, en ook velen in de wijnhuizen. En bij dit laatste behoeft men geen rimpel in 't voorhoofd te trekken; dat was toen niet gemeen, - men vond er de Grooten van 't Land, zelfs Vorstinnen. Elisabeth van Brunswijk, de gemalin van Hertog Karel van Gelder, hield haar Vastelavond te Arnhem in het Wijnhuis, en liet er ook wat potsenmakers komen om ‘hoir gnaden’ eens te doen lachen[4)].

Ieder smulde op Vastelavond, en daarom werden ook de armen niet vergeten, maar overal werd mild gegeven. De feestdagen moesten gevierd worden, en wie daartoe 't noodige niet had, mogt het aan anderen gaan vragen. Daar was echter, naar oude Germaansche zede, altijd muziek en een lied bij noodig, en daarom zongen die vragers langs de huizen met den rommelpot. Breêro noemt zoo'n ding

> een blaas of soo een rommelpot,
> Om voor de luy 'er deur te rasen en te singhen
> De neske deuntjes en de kinderlijcke dinghen[5)].

Let men op de eenvoudigheid van 't instrument - een aarden pot, waar een blaas over gebonden is, en waar met een stokje in gerommeld wordt, - dan zal men 't zeker niet onmogelijk achten, dat het nog uit

1) G. VAN HASSELT, *Geld. Maalt.* bl. 181, 183, 184.
2) Zie hiervoor bl. 189.
3) *Overijs. Alm.* 1837, bl. 58, 59.
4) *Geld. Volksalm.* 1843 bl. 8.
5) *Moortje*, III Bedr. 4^{e} Toon. Men kan den rommelpot afgebeeld vinden in de *Kath. Illustratie*, 1869-70, bl. 13.

de Germaansche wouden afstamt. 't Is onder verschillende namen over een groot deel van Europa verspreid; onder dien van *zambomba* komt het zelfs in Spanje voor. Op de liedjes, die er bij gezongen worden, kom ik straks terug.

Na de Reformatie werd natuurlijk alle Vastelavondspret streng verboden, maar met welk gevolg, hebben wij reeds aan 't begin van dit hoofdstuk van twee getuigen vernomen. Te Amsterdam werd, zoodra de eerste Vastelavond na de invoering der Reformatie in die stad naderde, (3 Januarij 1579) den Stadswakers en Schoutsdienaars gelast allen vastelavondsgekken ‘de mommeklederen ende grimmen’ af te nemen; maar die last was onuitvoerbaar. Meer dan twee eeuwen lang zien wij keuren maken tegen ‘vastelavondsspel en mommerij,’ en meer dan twee eeuwen lang zien wij die pret haar ouden gang gaan; en ook 't oude spreekwoord: ‘zoo druk als de pan op Vastelavond,’ bleef waarheid bij aanzienlijken en geringen. Toen Boxhorn in zijn ‘Tooneel van Holland’ over de winzucht en soberheid der Hollanders redeneerde, vielen hem op eens die lekkere Vastelavonden in, en terstond veranderde de Professor van toon: ‘Nogtans op feestdagen en in die dagen, die zij Vastelavond noemen, bereiden zij leckere en groote maaltijden om te bancketteeren.’ Dit waren de deftige Hollanders van 't midden der 17^{e} eeuw. En hoe 't Amsterdamsch gemeen in de tweede helft dier eeuw Vastelavond vierde, kan men bij Jan Zoet lezen, die er een gedicht op gemaakt heeft[1]; en op gelijke wijze ging 't ook nog in de 18^{e} eeuw. Een tegenhanger leverde de Joodsche *Purim*, zoo als die, zelfs nog in onze eeuw, op de Joden-breêstraat, Marken, Uilenburg, Vlooijenburg en in de Vinkenbuurt gecelebreerd werd. Wat ik mij er van herinner zal ik hier maar niet vertellen. Aardiger is de grap, waarmeê nog in 1845 een aantal Amsterdammers zich lieten foppen. Er was een gerucht verspreid, dat op een Portugeesch schip in 't Oosterdok een man aan de ra was opgehangen. Akelig! maar toch liepen honderde bij honderde nieuwsgierigen van allen stand naar den Buitenkant. Ja wel; hij hing er, - maar 't was een stroopop, de traditioneele Haman[2].

Wat Reformatie noch keuren vermogten, heeft allengs de volksbeschaving gedaan; naarmate deze toenam weken de vastelavondsgekken terug. Maar al zijn nu de Hollanders gelukkig genoeg ze niet meer langs de straten te zien zwieren, en de pret naar 't *bal masqué* binnen de wanden verwezen te zien, niet overal is men nog zoo ver gevorderd. Brabanders en Vlamingen hebben nog 't volle genot van die ‘narrerij’, en nog onlangs berigtten de dagbladen ons uit Antwerpen, dat er ‘de vastelavondsvermaken, als naar gewoonte, met eenige ongeregeldheden

1) *Digt. Werken*, bl. 234 en volgg.
2) *Handelsblad*, 25 Maart 1845.

waren gepaard gegaan.' Ditmaal bestonden die in een bataille tusschen de gemaskerden; de eene helft was halfdood en de andere helft halflam geslagen, en een soldaat had iemand den kop in tweeën gehakt[1]. Zou men niet meenen een kronijk van 1369 te lezen?

Nog eenige bijzonderheden tot besluit.

Op vele plaatsen behoorde tot de vastelavondsvermaken ook het gansrijden, of wel het sabelen, trekken, slaan of knuppelen van een gans, vermaken, die tot in onzen tijd hebben voortgeduurd. Ik zal 't voorbeeld uit Venlo nemen, waar nog vóór een dertigtal jaren het gansrijden en het worstenmaal op den Vetten Zondag of Grooten Vastelavond gevierd werden door een gezelschap van jonge lieden, die daartoe 't heele jaar lang elken zondag een dubbeltje in den pot legden.

's Zaturdags te voren ging bij al de leden van dat gansrijdersgild een kar rond, om worsten op te halen, en 't was een wedstrijd om de langste en dikste te geven. Op den feestdag kwamen zij te paard bijeen buiten de Keulschepoort. In de laan werd een touw gespannen tusschen twee boomen, waaraan een levende gans met den kop naar beneden werd opgehangen. De uitgerekte hals van 't arme dier werd met zeep besmeerd; en dan kwamen de ruiters elk op hun beurt in galop onder het touw doorrijden, en grepen de gans bij den kop, en trokken wat zij konden. Had er eindelijk een den kop afgerukt, dan werd een tweede gans opgehangen. Zes ganzen moesten op die wijze den kop verloren hebben, eer 't spel ophield. De Vastelavond was niet voor ieder even prettig. Na 't gansrijden volgde 't worstenmaal, waar natuurlijk goed bij gedronken werd, en, even natuurlijk, ten slotte weleens 'eenige ongeregeldheden' plaats vonden, waarom het ten laatste beter geoordeeld werd, die pret maar af te schaffen. Men begrijpt, dat de Venlosche ganzen elkander hartelijk hebben gefeliciteerd, toen ze dat hoorden.

Te Tegelen, niet ver van Venlo, is alleen 't gansrijden afgeschaft, maar de worstenkar gaat er nog rond, en 't 'avondpartijtje' wordt er nog even vrolijk gehouden als weleer. Op andere dorpen werd de gans niet getrokken maar geslagen, zooals te Boxmeer, waar de worstenkar ook niet ontbreekt[2]. Geen boerevastelavond zonder worst! Daar wisten ze elders ook van. In Twente zongen de jongens er bij:

> Bofven inne de hörste [aan de balken bij den schoorsteen]
> Doar hange de spiele mit wörste:
> Doo mi eenen langen,
> Moar loat dee kleine mer hangen.

Op sommige plaatsen vonden gebruiken plaats, die door den tijd gewoonte, en door de gewoonte regt waren geworden. De Ootmarsumsche

1) *Handelsblad*, 13 Febr. 1869.
2) Medegedeeld door den Heer H. Uyttenbroeck de Sternbach te Venlo.

‘Vastelaventsganck’ kan daarvan ten voorbeelde strekken. Digtbij die stad lag het Huis te Ootmarsum, dat door Ridders der Duitsche Orde bewoond werd. De stedelingen gingen ‘op maandag van Vastelavondt’ derwaarts en werden er ‘met spijs en drank onthaald,’ en ‘dit gebruik duurde nog lang na de Reformatie voort, toen 't Huis reeds in 't bezit van de familie Van Heiden was, want het was door verloop van tijd een regt geworden.’ In 't midden der 17e eeuw begon de Klassis van Deventer er zich meê te bemoeijen, beweerde dat er ‘insolentiën werden gepleegd,’ noemde 't ‘een godtloos Bacchusfeest’ en verzocht den Staten het te verbieden. De Stad echter rekende 't onder hare ‘olt hergebrachte rechten ende privilegiën,’ en wilde het niet dan tegen voldoende schadevergoeding afstaan. Het verdrag, tusschen Heer Johan Dirk van Heiden en de Stad den 28 December 1653 gesloten, is nog voorhanden[1].

Op andere plaatsen weêr is de Vastelavond opgeluisterd met zonderlinge gebruiken, die een historischen oorsprong moeten hebben, doch al zoo oud zijn, dat zelfs de Leeraren in de historie 't fijne er niet meer van weten. Ik kies thans een Vlaamsch voorbeeld, omdat in ons Land de meeste van die oude dingen reeds lang afgeschaft zijn.

Gerardsberge in Oostvlaanderen is een oude stad, die ‘amphitheaters-gewijze’ tegen een berg gebouwd is, aan welks voet de Dender stroomt. Niet alleen is de heele stad op de been als 't feest daar is, maar duizende boeren cn boerinnen uit alle dorpen der Kasselrij vervullen de straten. Het klokkespel beijert en tingelt en klatert en klingelt, en de kerkklokken beginnen te bommen. Muziek laat zich hooren. De processie trekt uit de kerk naar den berg, en de trein wordt besloten door een aantal groote korven. Op den berg staat een kapel; daar wordt ‘de litanie van Onze Lieve Vrouw’ gezongen. Als dit afgeloopen is wordt den pastoor een beker wijn aangeboden. De eerwaardige aarzelt een weinig, - niet tegen den wijn, o neen! maar er zwemt een klein vischje in, dat meê naar binnen moet. Doch ieder is er op voorbereid; overal worden bekers opgeheven (zonder vischjes echter); ieder drinkt, en de goede pastoor vermant zich, en zwelgt wijn en vischje in. Triomf! nu worden de korven geopend. Met volle handen wordt er onder de menigte gestrooid, - allemaal mastellen! Het hagelt mastellen; oud en jong vangen en grabbelen. De boerinnetjes ontzien zelfs haar zondagspak niet, maar grijpen en grissen zooveel zij kunnen; en zelden ontbreekt er een vechtpartij bij, want een Waalsch wijf en een Vlaamsche heldin raken spoedig handgemeen. Zijn de mastellekorven leêg, dan moeten de haringmanden er aan. De pekelharingen vliegen door de lucht, alsof er ‘Leiden ontzet’ gespeeld werd. Is eindelijk de heele voorraad verstrooid, dan gaat de processie naar de kerk terug, de Gerardsbergers naar huis en de boeren en boerinnen

1) *Overijs. Alm.* 1843. bl. 118-120.

naar de herberg; alleen de jongens blijven nog, om een nalezing te doen.

Natuurlijk vraagt men, waar dat zonderling gebruik van daan komt? De historie weet het niet; de overlevering wel. In 1380 werd de stad belegerd door den Maarschalk van Vlaanderen, Walter van Edingen; alle levensmiddelen in de stad waren opgeteerd, - niets had men meer dan wat haring en mastellen. Deze werden over den muur geworpen, om den vijand in den waan te brengen, dat men overvloed had. De list gelukte, - Walter trok af.

Maar de geschiedkundigen zeggen, dat de overlevering liegt, en de oudheidkundigen zijn het, als gewoonlijk, niet eens. Sommigen brengen den oorsprong tot de elfde eeuw, en zeggen, dat Gerard van Huneghem, naar wien de stad genoemd is, op dien berg met zijn broeders den vredebeker gedronken, en 't verzamelde volk mastellen en haring toegeworpen heeft; maar anderen zeggen, dat men hier een overblijfsel uit den heidenschen tijd heeft, namelijk van de eerdienst van Ceres. En anderen zeggen weêr wat anders, en de slotsom is - dat niemand het weet[1].

Eindelijk nog iets van de r o m m e l p o t l i e d j e s . Zij hadden dit eigenaardige, dat er altijd van een pannekoek inkwam, en dat het refrein: ‘ho, man, ho!’ was. In 't begin der 17e eeuw klonk het te Amsterdam:

Gheeft mij een pan-koeck uit de pan,
Ho, man, ho!
De Vastelavondt die komt an,
Ho, man, ho!

En de zangers waren zoo bont en zot mogelijk toegetakeld. Een ander rommelpotdeuntje schijnt een hymnus op den beruchten Schout Willem de Bont, en dus ook uit de eerste helft der 17e eeuw te zijn. De zanger had zich een dikken buik en een bochel van oude lappen gemaakt, en zong op dezelfde wijs als 't voorgaande:

De Schout van Leiden heeft een bult,
Ho, mannen, ho!
Die is met ouwe lappen gevuld,
Ho, mannen, ho!
De Schout van Leiden heeft een buik,
Ho, mannen, ho!
Daar komt wel tien pond boter uit,
Ho, mannen, ho![2]

Jan Zoet vond het schande, dat zelfs mannen met den rommelpot liepen; dat kinderen 't deden kon er nog meê door,

Maar dat mannen loopen mallen
Aan de deuren: ‘Ho, man, ho!
Dat is buiten 't spoor vervallen[3].

Heet het ding in Holland ‘rommelpot’, in onze oostelijke provinciën

1) *Belg. Museum*, I D. bl. 176.
2) *Nav.* II D. bl. 10.
3) *Digtk. Werken*, bl. 240.

heet het ‘foekepot’, wat eigentlijk 't zelfde beteekent[1]; maar de Hollandsche naam heeft door Vondels ‘Rommelpot’ een letterkundige vermaardheid verkregen[2]. In Limburg heet die bedelpartij ‘fooijen jagen,’ en men kan daar in 't Nederlandsch Magazijn van 1861 een historietje van lezen[3].

En nog heden gaat, al is het dan ook niet meer in de Amsterdamsche Kalverstraat of Haagsche Pooten, de oude rommelpot rond, en er worden allerlei deuntjes bij opgedreund. Nog onlangs hoorde ik dat liefelijk muziek een gantschen dag te Naarden, en daarbij weêr 't zelfde deuntje, dat ik, geen halve eeuw nog geleden, ook in de Kalverstraat gehoord had:

'k Heb al zoo lang mit die rommelpot geloopen,
En 'k heb nog geen geld om brood te koopen, enz.

Elders klinkt het:

Rommelen, rommelen in den pot,
Waer is Klaes? waer is de zot? enz.

En te Zutfen:

Vastelavond die komt aan,
Als de meisjes vroeg opstaan,
Dan gaan ze voor den spiegel staan.
Moeder, zit mijn kapje wel?
Daar komt Floris Jansen,
Die zal op den foekepot spelen,
En de gek zal dansen[4].

En met dien dansenden gek zij dit Vastelavondshoofdstuk besloten.

Vijfde hoofdstuk.
Palmpaschen

‘Palmepaeschendag’ was van ouds een vreugdedag ter herinnering van 's Heilands plegtigen intogt te Jeruzalem. Bij verkorting schreef men vroeger ook ‘Palmdach’, ja al in 't begin der 14e eeuw, nog korter, enkel ‘Palm’[5], en wij zeggen ‘Palmzondag.’

1) *Foeken* = stooten, stommelen.
2) *Vondels Werken*, II D. bl. 582.
3) bl. 391.
4) *Nav.* VII D. bl. 106.
5) Rekening van Bernd van den Dorenwerde, Baljuw van Amstelland.

De palm was de hoofdzaak op dien dag. Elk haalde in den vroegen morgen een groenen tak, waar hij dien vinden kon: was 't geen palm, al even goed, als 't maar groen was, en hij liep er meê ter kerke om dien te laten wijden. Daar was 't gedrang niet weinig, elk zocht een ander vooruit te komen, en de al te bescheidene lieden waren er hier, gelijk overal, het slechtst aan toe; - zij kwamen met hun tak soms weêr t'huis gelijk ze uitgegaan waren. En daarom zei 't spreekwoord van iemand, die er wat onnoozel uitzag: 'hij weet niet of de palm gewijd is of niet'[1].

Was de palm t'huis gebragt, dan liep elk zoo gaauw mogelijk weêr heen, om den optogt van 'ons Heer opten ezele' te zien.

Die optogt werd overal, in steden en dorpen, luisterrijk gehouden. 'De Zaligmaker werd voorgesteld door een beeld, dat op een houten ezel was gezeten'[2]. 't Beeld werd met een mantel, zoo kostelijk men had, omhangen; de ezel stond op rollen, en werd door 'sommighe mannen, meest van de besten derselver stadt ofte dorp' voortgetrokken. Te Amsterdam had die optogt oudtijds alleen aan de Oude Zijde plaats, uit Jeruzalem (dit was een kapel naast de St. Olofs- of Oudezijds-kapel) naar de Oude Klerk; doch sedert 1498 kreeg de Nieuwe Zijde om 't andere jaar ook haar beurt. In 't laatste geval trok de processie uit de Heilige Stede (de Kapel in de Kalverstraat) naar de Nieuwe Kerk. 'Die ridderlijcke broederscap van den Heyligen Lande', of de zoogenaamde Jeruzalemsvaarders, allen mannen van aanzien, die een bedevaart naar Palestina gedaan en op 't Heilige Graf gebeden hadden, gingen voor het beeld uit met hun groote Jeruzalemsveêr in de hand. Achter het beeld volgden twaalf oude mannen 'met devotie paer ende paer, in de plaetse van de twaelff Apostelen', waartoe zij 'met sonderlinge gecoleurde lange rocken waren toegemaect'. Op de Markt waar de stoet overtrok, werd somtijds door de Retrosijnen een toepasselijk spel vertoond. Dat zulk een optogt toeloop had, en een waar volksvermaak opleverde, kan men zich ook heden nog wel voorstellen. In de huizen, die aan 't kerkhof stonden, zaten op de bovenkamers, de scholieren in witte koorkleederen voor de open vensters met palmtakken in de hand. Hier hielden de trekkers stil, de scholieren zongen een latijnsch gezang, en wierpen hunne palmtakken voor het beeld onder 't gejubel van al 't volk[3].

Natuurlijk mogten er de kinderen niet bij ontbreken; immers er staat geschreven, dat deze 'hosanna!' riepen[4]. Zij liepen den gantschen dag met hun P a l m p a s c h e n langs straat, zingende:

1) WALICH SIEUWERTSZ. *Roomsche Mysteriën*, en CASPAR COOLHAES, *Comptoir-Almanach*.
2) Prof. PLUYM, *Het H. Sacrament van Mirakel*, bl. 57.
3) WALICH SIEUWERTSZ. en CASPAR COOLHAES, t.a.p. Dr. P. SCHELTEMA, *Archief der IJzeren Kapel*, bl. 196. LE LONG, *Ref. van Amst.* bl. 417 en 490.
4) MATTH. XXI, vs. 15.

Palm, palmpaschen,
De koetjes die gaan grazen,[1)]
De schaapjes in de wei,
Als het Paasch is krijgen we een ei!

En den volgenden dag gingen ze met palm en bloemen opgeschikt naar school, waar ze dan een vrolijke partij hadden. Hiervan waren nog in 't begin dezer eeuw de laatste sporen op de matressenschooltjes te vinden. De Palmpaschen zien wij nog jaar aan jaar op hun dag verschijnen; en wie eens een stalletje met Palmpaaschjes aan een besneeuwden dorpsweg wil zien, kan het vinden in de Castalia van 1870, en zal medelijden met de arme kleine kooplui krijgen.

Omdat de Palmdag zulk een vrolijke feestdag was, moest er ook bij gesmuld worden, en vrienden en betrekkingen zonden elkander geschenken toe, die uit wijn en lekkernijen bestonden. Daar waren in de 17e eeuw nog sporen van overgebleven. Zoo werd o.a. te Amsterdam, na 't midden dier eeuw nog, aan ‘yder Doelheer (dat wil zeggen: aan elk der leden van de Overmanschappen der voormalige schuttersdoelens) een schotel kievits-eijeren, een dozijn olykoeken en een kan rinse wijn t'huys gezonden’, - zoo 't heette ‘tot een erkentenis van dankbaarheydt en schuldige plicht’[2)], maar inderdaad, als uit den aard van 't gezondene blijkt, om eens te smullen en vrolijk te zijn.

De Palmpaschen zijn nabootsingen der palmtakken met bijvoeging van wat snoeperij. Aan een stok zijn appelen, krentebroodjes, vijgen en gekleurde eijeren geregen, en daarin vlaggetjes en takjes palm gestoken, terwijl op den top een zwaantje zit. Dit laatste is van brooddeeg, wat hard gebakken, en een krent bekleedt de plaats van 't oog. Naar de grootte van den Palmpaasch is 't een enkel zwaantje, of wel een met twee of meer kleintjes op den rug; en menig Amsterdammer zal zich nog wel den bakker op de Reguliersbreêstraat herinneren, die, voor vele jaren geleden, uitmuntte in de kunst om die zwaantjes te bakken met zeven batterijen.

Men heeft gevraagd, wat dat zwaantje op den Palmpaasch beteekent? Een navorscher dacht, dat ‘het gebruik uit den tijd der Reformatie en een bespotting van Luther kon zijn’. ‘Neen’ zei een ander, ‘het moeten geen zwaantjes maar paardjes wezen, want zij zinspelen op de palmpaardenmarkten’. ‘Wel neen’, zei een derde, ‘'t zijn geen paardjes en geen zwaantjes maar haantjes’. Daar zijn wij evenwel geen zier wijzer door geworden. Men weet, dat het wel degelijk zwaantjes zijn, die te Amsterdam en elders op de Palmpaschen pronken; maar welke symbolische beteekenis zij hebben, weet ‘men’ niet en ik evenmin.

1) Daarom krijgt men te Paschen lammetjes van ‘grasboter’.
2) DOMSELAER, *Amsterdam*, IV Boek, bl. 213.

In de oostelijke gewesten van ons land hebben de Palmpaschen een anderen vorm. Groote krakelingen, of liever ‘gevlochten kransen van korstig gebakken brooddeeg, waarin een kruis ligt besloten, dat op kruiswijze smalle plankjes rust, die aan een vercierden stok zijn gestoken. In de vier opene vakken tusschen kruis en krans zijn haantjes gebakken; terwijl gewoonlijk boven op den stok een groote haan, en op den krakeling nog eenige kleine haantjes prijken, die met palm zijn vercierd’[1]. Daar behoort ook een liedje bij, en dit geeft ons Dr. Halbertsma:

Palm, palmpaschen!
Hei, koerei! hei, koerei!
Nog een Zondag dan hebben wi een ei,
Een ei is geen ei;
Twee ei is een ei:
Drie ei is 't rechte Paaschei![2]

En dit ‘koerei’! hield hij voor ‘eene verbastering van 't Grieksche *Kyrie eleison*’, doch vergiste zich. Een Gelderschman, die 't woord *courei* spelde, maakte er een verbastering van *courage* uit[3]. Een hulponderwijzeres, die Kiliaen had nageslagen, beweerde dat het ‘speculatie’ beteekende; en een taalgeleerde herkende er den Overijselschen vorm van 't Zwitsersche ‘Kuhreihen’ in. Ondanks al die geleerde verklaringen is ‘koerei’ niets anders dan een zamentrekking van ‘kopperei’ (d.i. kippenei), dat wij in 't volgende hoofdstuk terug zullen vinden.

Zesde hoofdstuk.
Paaschvreugd.

De rommelpot, die na Vastelavond weggeborgen was, komt te Groningen in de week vóór Paschen weêr te voorschijn. Dan loopen de jongens er meê te zingen:

1) *Nav.* V D. bl. 265.
2) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 154 en 167.
3) *Geld. Volksalm.* 1839, bl. 26.

Ons Paaske, ons Paaske, dei komt an,
Wi huppelen en springen en frayen der op an,
Van frayen, van frayen, is frayen genoeg,
En zingen de Engelkes 's meurgens zoo vroeg
En 's avonds zoo laat,
As de klokke drei uren slaat.
Schippien van de wike,
Laat joen zailtje strike,
Al in den top,
Al onder den top,
Geeft mi en beetje in den rommelpot:
Een ai of twei
Een doet [duit] of drei
Al is het dan maar twei[1].

Dat lied is zelf een rommelpot; 't zingen der engeltjes is nog op het Paaschfeest t'huis te brengen, maar wat beteekent dat ‘scheepje van de wijk’ hier? Is 't niet, als of dit een stuk van een oud Vastelavondslied is, dat bij de blaauwe schuit gezongen moest worden, maar bij toeval hier tusschen geschoven is? - Een ander Groningsch Paaschliedje, terzelfder plaatse medegedeeld, is nog verwarder. Daar staat ‘Ons Heertje achter de deur’, wordt de hemel opengedaan ‘met een strooband’, en gaan de zangers ‘naar 't Ameland’; - wat dit alles beteekent, mogen de Groninger geleerden uitmaken.

Te Amsterdam vierden de jongens den Paaschavond met geen rommelpot maar met rateltjes: in de zestiende eeuw namelijk; - later is daar Paaschavond op geen andere wijze meer gevierd dan met het rondbrengen van Paaschbrooden[2] en Paaschlammetjes van grasboter met een groen blaadje in den bek, en door het opschikken der slagerswinkels, waar geen Paaschlam, met bloemen en rosmarijn vercierd, en met een oranjeappel tusschen de tanden, ontbreken mag. - Maar in de zestiende eeuw gingen de scholieren ‘op Paeschavent nae middach’ met den hondeslager hunner parochie aan 't hoofd, allen met ratels voorzien ‘voor de huysen van naemhaftige persoonen’ hun P a a s c h l i e d zingen. Telkens als ze voor een huis ‘stal hielden’ schreeuwde de hondeslager uit alle magt:

Jonghens, sijt ghij alle gader hier?

En nadat dit met een lang gerekt: ja! beantwoord was, hervatte hij:

Moecht ghij wel goet Hamburgher bier?

Geen der jongens die neen! riep. Dan deed hij nog een paar vragen,

1) *Nav.* VI D. bl. 336.
2) Het kenmerkende der Paaschbrooden was van ouds niet alleen, dat ze heel *lekker*, maar ook dat ze heel *groot* waren. Vergl. hetgeen ik bij de *Kersvermaken* reeds van den *Deuvekater* heb gezegd (bl. 168). En WALICH SIEUWERTSZ. verhaalt (*Roomsche myst.* Voorrede, bl. 16) dat de zestiende-eeuwsche Amsterdammers op zaturdag vóór Paschen ‘een groot broot’ lieten bakken ‘op de forme van een deuvecater’, wat zij ‘wyelbroot’ noemden. Voor Hertog Karel van Gelder werd dien dag een kar vol Paaschbrood gebakken. G.V. HASSELT, *Geld. Maaltijden*, bl. 143.

die echter in zestiende-eeuwsche ooren beter klonken dan in negentiende-eeuwsche, en daarop begon de heele troep te ratelen, en de jongens schreeuwden hun keel uit het lid:

De dommeldemette![1)]
De Vaste is uyt.
Kyrie eleison!
Te Paschen zullen wij eijeren eten,
Soo is de Vaste al vergeten.
Kyrie eleison!

En voor die mooije serenade moesten de deftige burgers dan nog ‘een stuck gelts ende een goede kanne biers’ geven; de laatste werd voor de deur op de gezondheid van den gever leêggedronken[2)]. Kregen ze eijeren, die waren ook welkom.

Even als de ‘naemhaftige persoonen’ de studeerende jeugd, zoo kregen de nietnaamhaftige ingezetenen andere jongens voor hun deur. Een hunner was van top tot teen behangen met ‘lompen, vodden ende beuzelingen,’ die dan ‘Kockgen met de Schollen’ heette[3)]. Wat die personaadje voorstelde? Een gek met prullen behangen, anders niet.

En zulke omgangen hadden overal plaats, ook op de dorpen. Zie hier, hoe 't nog vóór een halve eeuw in Vlaanderen geschiedde. Al de leerlingen, meisjes zoowel als jongens, de kinderen van den rijksten boer zoowel als die van den armsten daglooner, vereenigden zich 's morgens in de school. De jongens waren voorzien van koehorens om op te blazen, en van rateltjes. Zoodra door den meester daartoe 't bevel gegeven werd, rukte de troep de school uit en ging 't dorp rond onder 't geroep van: ‘eijers! eijers! al eijers!’ Waar ze niets kregen, gaven ze scheldwoorden waar ze veel kregen, juichten ze de boerin toe: ‘goê wijf! goê wijf!’ en hieven de jongens een horen- en ratelconcert aan. Bij 't einde van den togt keerden de kinderen met paanders vol eijeren en een beurs vol oortjes in de school terug, waar de meester al het ingezamelde gelijkelijk onder hen verdeelde.

Die omgangen hadden evenwel niet altijd op den zaturdag plaats, want als er op een dorp meer dan ééne school bestond, was het noodig, wilde men vechtpartijen voorkomen, dat de omgangen op verschillende dagen geschiedden. In dit geval bepaalden de meesters de dagen. Eens hadden op een dorp, waar twee scholen waren, de meesters hunne kinderen op denzelfden dag laten rondgaan. Toen de beide troepen 's namiddags elk naar hunne school terugkeerden, ontmoetten zij elkander op eene weide, en raakten dadelijk slaags. Gelukkig kwam de pastoor van het dorp

1) ‘Dommeldemette’ was een ratel- klap- en trap-concert, dat de jongens van Schortelwoensdag tot Paaschavond in de Kerk aanrigtten, als een vreugdbetoon wegens het naderend einde der Vasten.
2) WALICH SIEUWERTSZ. Voorrede, bl. 12, 13.
3) id. *Tract.* bl. 71. Hij komt ook voor bij HOOFT (*Uitg. door* LEENDERTZ. blz. 69). - *Kockgen* of *Coppen met de Schollen* maakt geen verschil.

er op aan, hetgeen de vechtenden de vlugt deed nemen; doch zij lieten een slagveld achter, geverfd, niet met bloed, maar met het geel en wit der gebroken eijeren[1].

Maar 't liedje, dat de Amsterdamsche scholieren in de 16e eeuw op Paaschavond zongen, was evenmin als het Groningsche 't eigentlijke Paaschliedje. Dit laatste luidde aldus:

Christus is opgestanden
Al van der martelaars handen,
Dies sullen wij alle vro sijn,
Christus wil ons troost sijn.
Kyrie eleison!

Dit liedje zongen de Urkers nog in de 17 eeuw op Paschen in de kerk[2]. 't Was dan ook alom bekend, maar werd onophoudelijk gevariëerd, naar plaats en omstandigheden. Zoo zongen de Nederlandsche en Duitsche soldaten in 1573 in 't leger voor Haarlem:

Christus is opgestanden,
Te Haarlem is een buit voorhanden,
Dies sullen wij alle vro sijn,
Morgen sal de stad ons sijn.
Kyrie eleison!

De boerejongens zongen, en zingen mogelijk nog:

Christus is opgestanden,
T' avond zullen wij vuren branden, enz.

Want vroeger vlamden overal in ons vaderland de Paaschvuren hoog op, en nog tegenwoordig worden ze op vele plaatsen ontstoken, en danst de jeugd er om en springt er door. Daags te voren gaan de vuurbranders, met een kar of kruiwagen, de stad, het dorp of de buurschap rond, om oude tonnen, matten, manden, bezems, riet en hout op te halen. In Drente zingen ze daar een liedje bij, dat alweêr, als al die soort van deuntjes, met varianten voorkomt; b.v. te Dwingelo:

Heb i ok 'en olde mande,
Die wi toe Poaschen brande?
Heb i ok 'en bossien riet?
Aors hebben wi veur 't Poaschvuur niet!

Elders:

Hei j'ook olle wanne,
Die we Paaschmaandag kunt branne?
Of 'n bossien riet?
Anners hewe Paaschmaandag niet[3]!

Bij verscheidene steden en dorpen heeft men een plaats, die er sints eeuwen den naam van draagt, 't zij Paaschberg of Paaschheuvel, Paaschkamp

1) *Toekomst*, 1868, bl. 241 en 242.
2) DOMSELAER, *Amst.* V. B. bl. 113.
3) *Drentsche Volksalm.* 1843 en 1846. Zie ook VAN SCHAICK, *Drentsch Dorpsl.*

of Paaschweide. Liefst brandt men die vuren op hoogten, en toen nog in Holland de Paaschvuren ontstoken werden, deed men 't daar op de dijken[1].

Van waar dat oude volksvermaak? Zeker niet van 't christelijke Paaschfeest, maar van een veel ouder feest, dat onze heidensche voorouders vierden, en waar, bij de invoering van 't Christendom, 't Paaschfeest voor in de plaats getreden is.

Dat oude Germaansche feest was dat van Ostra of Eostra, de godin van licht, liefde en leven. Naar haar draagt nog in 't Hoogduitsch het Paaschfeest den naam van *Ostern*. Ook de Engelschen noemen Paschen nog *Easter*, en Beda schreef van de Angelsaksen der achtste eeuw, dat zij de maand April *Esturmonath* noemden naar de godin Eostra, wier feest zij in die maand plagten te vieren. En Eginhard, die toch een zeer christelijk man was, noemde almede April *Ostarmanoth*.

Zoo ver Germanen woonden werden op Ostraas feest vuren gebrand, waar oud en jong om heen dansten, onder 't zingen van vreugdeliederen; en lustig sprongen zij door de vlammen, waaraan een zuiverende en levenwekkende kracht werd toegeschreven. Westendorp herinnerde, in een brief, een zijner vrienden, hoe zij in hun jeugd om de paaschvuren gedanst hadden, en hoe het voor een heiligschennis gehouden werd, iets af te nemen van 't geen daar was opgeworpen'[2]. Natuurlijk; - men mogt Ostra niet weêr ontnemen, wat haar eens geschonken was.

En wel mogten de menschen vrolijk om die vuren springen, daar de zon zelf een sprongetje maakte ter eere van Ostra. 'De groote bron des lichts,' zegt Halbertsma, 'beantwoordde aan 't feestgejuich der menschen, want, naar het oud geloof, sprong de zon bij haar verrijzen driemaal op van vreugd'[3]. Wij kunnen dus wel begrijpen, dat onze voorouders dien ochtend al vóór dag en dauw bij de hand waren, en stonden te turen om het springen van de zon te zien; want wie 't zag - en als de zon slechts scheen, mogt elk zich inbeelden dat hij 't zag - had het regt zich een goed jaar te voorspellen.

In de Duitsche bergstreken gingen ze nog iets anders zien; - witte juffers vertoonden zich bij 't aanbreken van den dageraad op de bergen en in de rotskloven[4], en heil hem, die ze zag. Maar dat geluk konden de Nederlanders in hun vlakke land niet genieten.

Ook de oude gewoonte, op Paschen altijd iets nieuws aan 't lijf te hebben, is van Ostraas feest herkomstig. Iets nieuws moest men hebben, anders kon men geen gelukkig jaar beleven; de armste moest ten minste

1) Vergl. de plaats uit HACKMANNI *Tract. de jure aggerum*, 1690, vertaald in den *Overijs. Alm.* 1841, bl. 296.
2) *Antiquiteiten*, I D. bl. 408.
3) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 169, 170.
4) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 268.

een paar nieuwe klompen dragen, maar die 't vergelden kon stak zich geheel in 't nieuw, en de ‘Paaschpronk’ of 't ‘Paaschbest’ heeft daar zijn oorsprong van. Had een vrouwtje zich eens mooi opgedrild, dan zei ze:

> Ic hebbe mij selver ghecleedt in sulcker gebare
> Alleens oft nu Paesschendach ware[1].

En toen Symen sonder Soeticheyt zijn beste pak ‘van Lecesters tijen’ ging aantrekken, zei hij:

> Terstont sel je men eens op men Paesheyligedaechs zien[2].

Nu waren, bij de invoering van 't Christendom, de Paaschvuren wel een vreeselijke ergernis voor de geloofspredikers en de Kerkvergaderingen, omdat die vlamden ter eere eener heidensche godin; maar het volk was aan die vermakelijkheden gehecht. De Kerkvergadering te Regensburg in 742 onder Hertog Karloman gehouden, gelastte den Bisschoppen alle heidensche gebruiken, en daaronder ook ‘die heiligschendende vuren’ te weren, waartoe de Graven hun bijstand verleenen moesten: - maar te vergeefs; die vuren lieten zich niet blusschen, en 't eenigste, wat men doen kon, was, er een christelijke beteekenis aan geven, en die was gaauw gevonden. Van toen af heette het, dat het Paaschvuur ontstoken werd, om ‘de doornekroon te verbranden.’ En menigeen, die leed in zijn leven had, poogde 't op zinnebeeldige wijze, al was 't maar door 't op een papiertje te schrijven, meê in dat vuur te verbranden. Maar 't hielp niet, zei Ouwe Jaap; hij had den naam van zijn Booze Griet al zoo dikwijls op een papiertje geschreven en in 't vuur geworpen en toch vond hij haar altijd t'huis terug.

Maar de volksvermaken op de Paaschdagen bepaalden zich niet enkel tot die vuren. Zij bestonden van ouds in 't uitloopen der gantsche bevolking buiten de stad of het dorp, naar een heuvel of een bosch, een zand of een veld; en 't gewoel en de spelen, het drinken en dansen, de dartelheid en de vechtpartijen, die daarbij plaats vonden, waren veel meer geschikt om iemand aan 't oude, wilde heidendom dan aan de opstanding van Christus te doen denken.

Wij laten die drinkers en vechters daar; - ik spreek thans alleen van de spelen, waarbij de eijeren de hoofdrol vervullen[3], en wel vooreerst over den e i j e r d a n s .

Nog in de 17^{e} eeuw was de eijerdans een geliefd volksvermaak in Holland, dat doorgaans in de herberg gevierd werd. Op den vloer, die met groene bladeren en eenige vroege bloemen bestrooid was, werd met krijt een kring getrokken, in welks middelpunt een hoopje eijeren gelegd werd. De speler danste, met ontschoeide voeten en de handen in de zijde op

1) CORN. EVERAERT, *Esbattement van de Vigilie*, 1526.
2) BREERO, *Symen sonder Soeticheyt*.
3) Zie over de Paascheijeren. *het Boek der Opschriften*, bl. 334.

één been, en moest de eijeren een voor een uit dien kring hinkelen. In een oud en zeldzaam boekje, de *Emblemata* van J.T. de Bry vindt men er een plaatje van met een Hollandsch en een Latijnsch versje. 't Eerste behelst een uitnoodiging, die naar den vorm vrij wel overeenkomt met die tot een hammemaal, op bl. 204 van 't Eerste Deel der ‘Uithangteekens’ meêgedeeld:

> Ghijs bollaert, Bouwen blawpype en Mancke Claes,
> Teunis Stortebier, Roeltgen Drassac en Diel Franssen,
> Moenen Flodderbroeck, Hein Droogbroot en Huibert Maes,
> Ick beroep uw alle over d'Ey te danssen.

Ook op een schilderij van 1557 in 's Rijks museum te Amsterdam kan men den eijerdanser zien, waarvan de afbeelding hieronder staat.

Doch deze afbeelding geeft de geheele schilderij niet, dit laat ons formaat niet toe. Ter linkerhand staat nog een gedekte tafel met eenige spijzen, waarbij een jonkman met de bierkan op de hand zijn hoogsten deun uitzingt, zoodat een oude doedelzakblazer, aan de andere zijde van den schoorsteen, hem toeroept: ‘als jij zoo schreeuwt, kan ik niet blazen!’ en een meisje, naast den zanger gezeten, en met den vinger op den danser wijzende, schijnt te zeggen: ‘Lieve Pier! je keel raakt uit het lid, en

je kijkt niet eens naar 't spel!' Door een venster ziet men de kan buiten handen, 't geen bewijst, dat wij in een herberg zijn.

Het e i j e r g â r e n daarentegen is een spel, dat op de Walchersche dorpen vóór vijf en twintig jaren nog vrij algemeen was, maar thans reeds zeldzaam is geworden.

Als 't Paaschmaandag was, schaarde 't heele dorp zich langs den weg, om te kijken naar den eijergaarder. De herbergier bragt een korfje met 25 eijeren, zette 't op den weg neêr, lei twaalf voet van daar het eerste ei, nog twaalf voet verder het tweede, en ging zoo voort, tot dat hij alle eijeren had uitgelegd. Intusschen trok de eijergaarder zijn rok uit, om zich vlugger te kunnen bewegen; want hij moest al die eijeren, één voor één, weêr in 't mandje leggen, terwijl zijn makker eventjes heen en weêr naar zekere herberg liep, en een briefje meêbragt ten bewijze, dat hij er geweest was. Wie van beiden 't eerst zijn taak had volbragt, won de eijeren. Daar was de pret echter nog niet meê uit. De herbergier bragt andermaal een korfje met eijeren, en terwijl hij die op dezelfde wijze uitlei, kwamen zijn meid en knecht met een tobbe aandragen, die vol water was, en waarin een appel dreef, de grootste, dien men had kunnen vinden. Een boerenknecht ging bij de tobbe staan, en liet zich de handen op den rug binden. En nu begon 't spel: de eijergaarder aan 't loopen om zijn eijeren, en de ander, met zijn aangezigt in de tobbe, aan 't happen naar den appel. Deze laatste namelijk moest dien appel opgegeten hebben, eer zijn tegenpartij met de eijeren klaar was. Was hij nu een domme jut, dan zwolg hij bij elken hap slechts een golf water in, maar kreeg den appel niet beet, ja verloor ten laatste zijn evenwigt en dook kopjeonder in de tobbe, zoodat hij, onder schaterend gejuich, er weêr uitgetild moest worden. Een slimme knaap echter wist den appel naar den rand der tobbe te drijven, en sloeg er dan de tanden in, en had hij één hap er uit, dan was hij den appel spoedig meester, en ging als overwinnaar met het eijerkorfje naar huis.

Maar terwijl hij deftig heen stapte, werd er een touw over een boomtak geworpen, en daaraan weêr een groote appel opgehangen. Er zou nog een derde grap vertoond worden. Nu liet een boereknaap zich de handen op den rug binden, en twee zijner makkers gingen zij aan zij staan, en lieten zich voet aan voet binden, te weten: de regtervoet van den een en de linker van den ander werden op de hoogte van den enkel met zakdoeken stijf aaneen gebonden. Nu werd Tantalus voor den appel gezet, en Castor en Pollux moesten een wandelingetje maken. Somtijds lagen de beide laatste nog op den weg in 't wagenspoor te spartelen, terwijl de eerste reeds het laatste stukje van den appel doorgeslikt had; maar dikwijls ook liepen de tweelingen zoo goed in den pas, dat ze al terug waren eer Tantalus den gladden appel nog te pakken had kunnen krijgen[1].

1) Medegedeeld door den Heer A. Visser, hoofdonderwijzer te Kapelle op Zuidbeveland.

Nog stroomen op vele plaatsen, vooral in Gelderland en Overijsel, kinderen en volwassenen op de Paaschdagen naar de plaatsen van ouds tot het volksvermaak bestemd. De Arnhemmers hebben hunne P a a s c h w e i d e , die aan de overzijde van den Rijn ligt, in de voormalige heerlijkheid Meinerswijk. De eigenaars moeten toelaten, dat die weide ieder jaar, op de beide Paaschdagen en nog eens op den volgenden zondag, vertrapt wordt niet alleen, maar ook dat er kramen en kermistenten worden opgeslagen. Niemand kent er den oorsprong van, maar ieder weet dat het een overoud gebruik is; en wie een gissing wagen durft, beweert, dat stellig te dier plaatse eens een heilig bosch gestaan heeft, waar Ostra haar altaren had. Nog vóór een halve eeuw was het spelen met eijeren er 't voornaamste vermaak, en zag men er de jeugd van alle standen met gekleurde hardgekookte eijeren gooijen, rollen en tikken. Maar in de latere jaren, en vooral sedert de afschaffing der voorjaarsmarkt, is de Paaschweide een eigentlijke kermis geworden, en 't eijerenspel verminderd.

Van 's middags ten twaalf uren tot laat in den avond stroomen er duizenden bij duizenden heen. In 1869 verzekerde ons het Handelsblad, dat men het getal van hen, die, in weêrwil van het gure weder, de Rijnbrug overgingen, gerust op tienduizendtallen stellen kon[1]. Er wordt dan ook op de genoemde dagen geen bruggeld gevorderd; zooveel eerbied heeft men voor Ostraas feest. En waarin bestaat dan tegenwoordig 't vermaak op de Paaschweide? De jeugd vermaakt er zich in mallemolens, met koekhakken of met dobbelen; oud en jong verdringen elkander om in de spellen te komen; terwijl de bedaarde lui op hun gemak in de omliggende herbergen zitten om 't gewoel aan te kijken. Er zijn Arnhemsche burgers, die er op roemen, nooit het bezoeken der Paaschweide verzuimd te hebben. En, wat zeer opmerkelijk is en allen lof verdient, - hoe woelig en vrolijk 't er zij, nimmer hoort men van vechtpartijen of ongeregeldheden; de menschen weten, dat zij zich op gewijden grond bevinden, en daarom hun fatsoen moeten houden[2].

Elders is het alleen op de Paaschdagen of meer bijzonder op den Paaschmaandag, dat het volk naar de plaatsen stroomt, waar sints onheugelijke tijden de Paaschpret gevierd wordt. Zoo gaat het te Deventer naar den Worp, te Zwol naar den Spoolderberg, te Lochem en te Wageningen naar den Paaschberg, te Tiel naar de Hoogeweide, te Winterswijk naar de Weme, te Ootmarsum naar den Paaschkamp, te Dwingelo naar het Dwingelerzand in ‘de bargen’ (duinen); - doch al namen genoeg, want ik schrijf geen aardrijkskundig woordenboek, en noem slechts voorbeelden, zonder den lezer met lange lijsten te willen vervelen.

Maar als er nu toevallig ook een herberg in de buurt is (zoo als aan den voet van den Lochemer Paaschberg de herberg ‘de Luchte,’ d.i. ‘de

1) *Handelsblad*, 1 April 1869.
2) Medegedeeld door de Heeren Mr. J.W. Staats Evers en G.K. Timmer te Arnhem.

lantaren') dan gaat daar ook de vedel, en danst er Jaokep met zijn Mieken[1].

Niet overal verrijzen, als op de Arnhemmer Paaschweide, groote kermisspellen, maar er zijn toch altijd koek- en eijerkraampjes opgeslagen, waarbij zich terstond groepen mannen en jongens verzamelen. 'Wie wil eens tikken?' roept de een. - 'Ik tik,' antwoordt een ander.

Daarop worden de eijeren eerst tegen de tanden geprobeerd, of ze sterk genoeg zijn, en dan: 'Hoe wil je, spits of bol?' -

Dat tikken kennen de Amsterdamsche jongens even goed als de Gelderschen en Overijselaars, maar ze loopen er naar geen Paaschweide om; zij doen 't op de Botermarkt, en overal waar ze een zuurkraam of kruiwagen vinden. En ik heb ook niet vernomen, dat zij er zulke 'onchristelijke praktijken' bij hebben als waar Halbertsma van spreekt[2] - namelijk, er uitgeblazen en met pik gevulde eijeren op na te houden, ja, zelfs houten eijeren, die wit geverfd zijn! Maar evenmin ook heb ik gehoord, dat er te Amsterdam immer een katechizeermeester bij de eijertikkers is komen staan, om, als ergens een Nutsverhandelaar, te vragen: 'Maar weet jelui nou wel, wat je daaruit leeren kan?

1°. dat één scheeve houding kan maken, dat je voor altijd de kop wordt ingedrukt;
2°. dat ook de hardste kop voor te veelvuldige aanvallen bezwijken moet; en
3°. dat je nooit roemen mag op de overwinning, zoolang er nog één is, die je 't hoofd kan bieden[3].

De eijertikkers mogen met die lessen hun voordeel doen.

De kinderen, die op het Paaschveld of in 'de bargen' rondspringen, rollen, schieten en werpen met hun rood, geel, blaauw en groen gekleurde eijeren onder 't opdreunen van liedjes, die, telkens een weinig anders, toch altijd een juichtoon over de Paascheijeren behelzen. Hebben ze een Paasch*berg*, dan laten ze hun eijeren van de hoogte afrollen, en komen soms zelf er over heen rollen.

Vóór een halve eeuw speelden de Amsterdamsche kinderen, schoon ze geen Paaschberg hadden, toch ook nog met gekleurde eijeren, en zongen er bij, hand aan hand dansende:

Ei, kopperei[4] en de kop zal leggen,
Als ze leit zal ik het je zeggen.
Groen ei!
Blaauw ei!
Al de kinderen hebben een ei!

'Bij de Friezen is weinig of niets van al deze gebruiken overgebleven,' zegt Dr. Halbertsma. 'Alleen houden velen nog een middagmaal van ongekleurde eijeren, rijstebrij en krentebrood op Paschen'[5]. Ja wel, ook

1) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 165.
2) id. bl. 166.
3) *Geldersche Volksalm.* 1839, bl. 24, 25.
4) Zie hiervoor bl. 205. De *kop* is de *kip*.
5) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 166.

hierin blijkt het alweêr, dat de Hollanders van herkomst Friezen zijn. Dat al in de 16e eeuw de Amsterdammers aan 't eijeren eten de voorkeur gaven boven 't spelen met de eijeren, heeft uit het liedje der scholieren kunnen blijken:

> Te Paschen zullen wij eijeren eten.

Dat de Hollanders van dien tijd ook even als de Friezen tusschen hun eijeren en krentebrood een schotel rijstebrij op tafel bragten, is zeker, want ze hadden nooit een maaltijd zonder rijstebrij; - rijstebrij met suiker was hun lievelingskost, waarom dan ook Mr. J. van Lennep zelfs een Burgemeester in 1578 met 'brij' laat 'middagmalen'[1]. Maar tegenwoordig zijn de Amsterdammers zoo brijlievend niet meer, en hebben liever een slaadje met een eijerpannekoekje.

Een bijzonder vermaak was 't steeds en is 't nog voor Hollanders en Friezen, als zich de gelegenheid daar toe aanbiedt, Paascheijeren op 't ijs te eten. Als voorbeeld diene de volgende advertentie, die men in de week vóór Paschen van 1845 in de dagbladen las:

> *Den* 23*sten Maart* 1845 *verkoopt* C. WIJS
> *Beste eijeren op het ijs*.
>
> Bij goed droog weder zal er gedurende de aanstaande Paaschdagen een fraaije Tent, van buiten met vlaggen en wimpels, van binnen met kostbare draperies gedecoreerd en goed verwarmd, op den Buiten-Amstel geplaatst worden, waarin extra beste eijeren (*hard* of *zacht* naar verkiezing) zullen verkocht worden. Tot herinnering aan dezen zoo merkwaardigen winter zal men daar tevens kunnen bekomen *Geschilderde Paascheijeren*, waarop zal geteekend staan:
>
> *Gekookt op het ijs den* 23*sten Maart* 1845[2].

De Wintervorst fopte echter de liefhebbers, door juist daags te voren sterken dooi te geven. Het had zoo streng gevroren, dat op 't oogenblik toen de bovenstaande advertentie verscheen, zwaargeladen vrachtwagens over de Merwe reden; maar juist den 22n Maart begon het op eens sterk te dooijen, wat echter niet belette dat den volgenden dag de Paascheijeren op het ijs gegeten werden. Niet alleen in de bovengemelde 'fraaije tent' maar ook op verscheidene andere plaatsen, waren 'Paasch-eijeren-tafels' op 't ijs aangerigt, 'alwaar voor het publiek het zeldzaam genot van Paascheijeren op het ijs te eten in ruime mate was aangeboden, en waarvan ook tallooze Amsterdammers gretig en vrolijk hebben gebruik gemaakt.'

Aan de jagthaven bij de Nieuwe-stadsherberg had een 'vriendenkring' zich vereenigd, om gezamentlijk Paascheijeren op het ijs te eten; wat 'gezegde vriendenkring' dan ook niet slechts 'onder hartelijke en vrolijke gesprekken' gedaan, maar er zelfs een oorkonde van opgemaakt heeft, waarvan elk der leden een exemplaar heeft gekregen; - ten bewijze hoe 'gedenkwaardig' men zulk een 'ijzig Paaschfeestmaal' acht[3].

1) *Holland*, 1859, bl. 22.
2) *Handelsblad*, 20 Maart 1845.
3) id. 26 Maart 1845.

Een ander vermaak bestond in 't *veel*-eten.

Halbertsma spreekt van ‘obligaat-eters’, die gemakkelijk dertig eijeren aankonden, ja, van een armmeester, die er vijftig oppeuzelde, nadat hij eerst de potjebeuling en 't pekelvleesch aangesproken had[1]. Van zulke virtuozen gewagen hier de kroeglegenden 't meest. 't Is meer dan veertig jaren geleden, dat, in een Brabantsch-bierhuis op 't Water bij de Kapel-steeg, een Brusselaar 't zelfde heldenfeit volvoerde, en er vijf en twintig liters faro bij inzwolg. Men weet niet, waar een mensch al zijn vermaak in vinden kan. Maar ik weet wel, zei een Geldersch Nutsverhandelaar tot zijne hoorders, dat mijn buurman de apotheker 't nooit drukker heeft ‘met pillenmaken’ dan tegen Paschen, ‘naar welke, in de week na Paschen, zeer veel navraag is door hen, die te veel Paascheijeren hebben gegeten’[2]. Doch elk zal nu tevens begrijpen, waarom de genoemde Brusselaar op elk ei een half literken zette, - dan had hij geen pillen noodig. ‘Droogpruimers’ namen aan, een mand vol Paasch brood leêg te eten zonder er iets bij te drinken; - ook hierin zijn meesterstukken geleverd.

Een arme drommel op Walcheren had aangenomen vijf en twintig krentekoeken op te eten, zonder een druppel vocht er bij te mogen hebben, en dat wel in minder tijd dan een ander noodig had, om met een wagenrad een bepaalden weg af te loopen. Nu had men nog wel de boosaardigheid gehad, de broodjes al vier dagen te voren te laten bakken, zoodat zij droog genoeg waren. ‘Ik heb hem zien eten,’ zegt de Heer Visser, aan wien ik de mededeeling van dit feit te danken heb[3], ‘en ik had er respekt voor, want in 1848 waren de krentekoeken nog vrij wat grooter dan in onze dagen.’ Of de man den volgenden dag ook bij den apotheker om pillen is geweest, meldt de Heer Visser niet. ‘Maar respekt voor zoo iets?’ vraagt welligt iemand, die 't nooit gezien heeft. Wel zeker, alle respekt voor zulke eters! en dat wisten onze voorouders ook behoorlijk te betoonen. Wij, die altijd over Nut en Matigheid redeneeren, en met een Handboek der Gezondheidsleer in den zak loopen, wij rillen er van, en schudden er 't hoofd over; maar oudtijds werd aan zulke helden openbare eer bewezen. Zij werden op een wagen gezet en in triomf rondgevoerd, en er werden liederen bij gezongen. De overlevering heeft er ons nog een bewaard.

Heb je niet gehoord van dien hollebollewagen,
Daar die hongerige Gijs op zat?
Hij kon schrokken
Heele groote brokken,
Een koe en een kalf en nog veel meer,
Een pot vol smeer,
En een kerk vol rapen,
En nog kon die hongerige Gijs niet slapen.

1) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 167.
2) *Geld. Volksalm.* 1839, bl. 27.
3) De heer A. Visser, hoofdonderwijzer te Kapelle, op bl. 212 reeds gemeld.

't Is karakteristiek, dat Gijs bij zijn vleesch en zijn vetpot ook rapen at; dat ‘edel kruid’ mogt bij geen Hollandsch maal ontbreken[1]. Dit lied is door heel Holland en Zeeland, ja, tot aan het Zwin bekend[2]. Dat op sommige plaatsen andere namen genoemd worden, en er, in plaats van ‘hongerige Gijs’, een ‘dronken Sijs,’ een ‘dikke Piet,’ een ‘dikke Klaas’ of een ‘Jan Hoek’ op den wagen zit, bewijst dat de optogt meermalen en met verschillende helden heeft plaats gehad.

Zeker mogen zulke eetwedstrijden, gevolgd door zulke zegepralende optogten ook wel onder de volksvermaken gerekend worden; steden en dorpen gewaagden er van, en uren ver liep het volk om er bij te wezen. En ofschoon die nu niet uitsluitend aan de Paaschdagen eigen waren, zoo gaven toch die smuldagen na de Vasten er de meeste aanleiding toe.

Dat de rederijkers ‘in de Paaschdagen’ ook hun best deden met spelen, en dat zij veel ‘genouchte maecten’, behoef ik naauwelijks te zeegen; die ‘batementers’ speelden op alle feesttijden; alleen wil ik hier, om eens een heilige te noemen, die zeker weinig bekend is, vermelden dat te Axel ‘de Rethorijcke van Ste Oucommere’ in de Paaschdagen speelde[3].

Ten slotte moet ik nog over een eigenaardig Ootmarsumsch Paaschvermaak - het zoogenaamde v l e u g e l e n - spreken.

's Middags kan men alle Ootmarsummers op den Paaschkamp vinden. Op dezelfde plek waar hun Saksische voorouders voor twaalf en vijftien eeuwen het feest van Ostra vierden, komen ze nog bijeen; - de jeugd speelt, de oudjes kijken er naar, en herinneren zich met genoegen den tijd, toen zij nog speelden, en hun oudjes naar hen keken. De jongens spelen ‘vleesch op den disch.’ - De meisjes hebben natuurlijk andere spelen,’ voegt mijn berigtgever er bij. - En wat is dat voor een spelletje ‘vleesch op den disch’? In troepjes van tien of twaalf staan de jongens bijeen in een kring, bukkende, met de hoofden tegen elkander, met de zitdeelen buitenwaarts gewend, en de regterhand er op gelegd. Bij elk troepje gaat een jongen rond met een geknoopten zakdoek in de hand, waarmeê hij er lustig op slaat. Wie met de hand den doek weet te grijpen en vast te houden, mag op zijne beurt rondgaan en klappen uitdeelen. 't Is dus een heel vermakelijk spel.

1) Vergl. *de Uithangt.* II D. bl. 383 en mijn *Amsterdam* 1^{e} St. bl. 100.
Mr. R.H.J. GALLANDAT HUET heeft in *de Toekomst* (1868, bl. 160) de Rotterdamsche lezing van dit liedje meêgedeeld. Dat die echter minder naauwkeurig is, blijkt 1° uit het ‘dood paard half’, - paardevleesch at geen Christenmensch, als Gijs toch stellig was, daar 't rijm wel niet ouder dan de 17^{e} eeuw zal zijn; 2° uit het ontbreken der onontbeerlijke ‘rapen’; en 3° uit de afwezigheid van den vetpot, die bij elk feestmaal behoorde. ‘'t Is vetpot van daag’, zei men, als er buitengemeen werd opgedischt.
De brief op bl. 284 is niet van mij, al heeft de Bestuurder der *Toekomst*, bij vergissing, er mijn naam onder laten drukken, en ik kan in dat rijmpje ook geen ‘oud-heidensche mythe’ vinden.
2) Hoe het te Breskens, te Biervliet en te Sluis gezongen wordt, kan men lezen in *de Toekomst* 1868, bl. 239.
3) *Kronijk van het Hist. Gen.* XXIV Jaargang bl. 395.

Maar zoodra de klok vijf slaat, stroomen allen weêr stadwaarts, om te gaan ‘vleugelen;’ - een zonderling schouwspel, dat men alleen te Ootmarsum vinden kan.

Honderde personen, oude en jonge, trekken hand aan hand de straten door, onder 't zingen van een Paaschlied, en ‘altijd in een slingerende beweging.’ Alle huizen worden opengezet; de stoet gaat voor in en achter weêr uit, of zoo de huizen geen achteruit hebben, dan om den deurstijl heen. En als de zangers zoo de heele stad zijn rond geweest, sluiten ze op de Markt een kring, halen nog eens goed uit, en gaan dan ‘onder een luid: hoera!’ uiteen, om elkander 's avonds op den Paaschkamp bij het Paaschvuur weêr te ontmoeten[1)].

Van waar dit zonderling en zeer oud gebruik? Sommigen meenen, dat het uit ‘de vroegste middeleeuwen’ dagteekent, en ten doel had, ‘al zingende de opstanding des Zaligmakers’ in ieder huis te verkondigen, en als het ware zegen en voorspoed in ieders woning te brengen[2)]. Anderen beweren, dat oudtijds de nonnen van Weerselo op dezelfde wijze hand aan hand al zingende de stad doortrokken om aalmoezen in te zamelen[3)]. Zeker is 't, dat het gebruik zeer oud is. De tweede dier beide gissingen heeft niet veel waarschijnlijkheid; immers, al zijn de geestelijke zusters van Weerselo op die manier de stad rondgegaan om giften in te zamelen, zoo verklaart dit toch het binnentreden der woningen niet, en evenmin, wat de Ootmarsummers bewogen hebbe, om dit te eeniger tijd die geestelijke zusters na te doen, en jaar aan jaar vol te houden.

De eerste gissing is aannemelijker; maar toch is 't raadselachtig, waarom dit gebruik alleen te Ootmarsum en nergens elders plaats vindt. 't Is wel mogelijk, dat ‘die verkondiging van de opstanding des Zaligmakers’ slechts de christelijke kleur is, die men er later aan gegeven heeft, en dat het vleugelen even oud is als het oude Otmarsheem[4)] en oorspronkelijk een plegtige omgang op het feest van Ostra was, om in elk huis haar zegen te brengen.

1) Medegedeeld door den heer B. ten Bokum te Ootmarsum.
2) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 275.
3) Medegedeeld door den heer B. ten Bokum te Ootmarsum.
4) Otmar zou de Hertog der Saksen geweest zijn, die zich in dezen heem vestigde, in het laatst der derde eeuw.

Zevende hoofdstuk.
Hemelvaren, Dauwtreden en Mulderskermis.

In Holland draagt 't vroeg naar buiten gaan op Hemelvaartsdag den hoogsteigerenden naam van ‘hemelvaren;’ - in Overijsel daarentegen heeft de naamgever 't oog niet naar boven, maar naar beneden gerigt, en het ‘dauwtreden’ genoemd. Ja, ‘dauwtrappen’ kennen de Hollanders ook wel, doch passen dit niet op den Hemelvaartsdag in 't bijzonder, maar op alle vroeg uitgaan toe.

Dr. J.H. Halbertsma heeft in zijn ‘Woordenboekje van het Overijselsch’[1] het dauwtreden aldus beschreven: ‘Op den morgen van Hemelvaartsdag met het eerste daglicht naar buiten, de jenever- en brandewijnflesschen in den zak, en na zich onder de boomen en priëelen verlustigd te hebben, voordemiddags, somtijds vroeg genoeg om naar de kerk te gaan, terug. Ook de meisjes zijn bij dit dauwtreên!’ Nu, dit laat zich begrijpen; de meisjes blijven niet graag t'huis, en de knapen willen haar wel bij zich hebben. En evenzoo kan men begrijpen, hoe dat volkje, als het ‘vroeg genoeg’ t'huis kwam, en naar de kerk ging, onder de preek zat te knikkebollen!

En toch - zoo behoorde 't, en zoo deden van ouds ook de Amsterdamsche hemelvaarders: met den dageraad de poort uit, toegerust, precies als toen ze nog 's nachts tusschen Witten Donderdag en Goeden Vrijdag de passie gingen hooren preêken, ‘met een cruycxken goet nats, een deel koecx, razijnen, vijghen en craeckelinghen,’ - dan in 't gras onder de boomen gedronken, gedanst en gezongen, en vóór negenen weêr t'huis en ter kerke gegaan.

Zonderling gebruik! 't herinnert ons het heenstroomen onzer voorvaderen naar de heilige wouden om vreugde te bedrijven, nu eens op algemeene godsdienstfeesten, dan weêr op de bijzondere feestdagen van den beschermgod van gouw, heem, marke of dorp. Toen die wouden er niet meer waren, en 't volk wel gekerstend maar niet veranderd was, bleven toch de oude gewoonten voortduren; en in de middeleeuwen en na de Reformatie zelfs stroomden op de gezette tijden de stedelingen ter poorte uit, om vrolijk te zijn onder het lommer, al was 't ook in

1) *Overijs. Alm.* 1836.

een boschje vlak voor de stadspoort. Op de dorpen verving de groote lindeboom voor de herberg den ouden woudtempel.

Gelijk te Amsterdam het hertjesjagen in een westelijke, zoo bewoog zich het hemelvaren er in een oostelijke rigting, den St. Antoniesdijk langs naar Outewaal en Diemen; - of zoo iets elders ook is op te merken, weet ik niet. En toen het Diemermeer was herschapen in een ‘landjuweel, bemind om al zijn lieflijkheden,’ rigtte de stroom der hemelvaarders zich daarheen, en ze vonden hun hemel aan de Diemerbrug, waar, als Wagenaar in zijn statigen stadhuisstijl verzekert, ‘verscheide neeringrijke herbergen’ waren. Uit dien hemel kwam dan de troep tegen den middag wel zalig weêr t'huis, maar dacht om geen kerk meer. Zoo bleef 't tot in onzen tijd. Vóór veertig jaren geleden was 't nog in vollen gang; sedert is 't allengs uitgesleten. - ‘Dit is de vrucht van onze vermaningen,’ zeggen de zedemeesters. ‘Neen,’ zeggen de natuurkundigen, ‘de guurheid der hedendaagsche Meimaanden heeft er de eer van.’ Maar waar 't dan aan toe te schrijven zij, niemand, die zich niet over 't resultaat verheugen zal. Nog slechts bij 't laagste gemeen ziet men er de laatste sporen van.

En wil men weten, hoe 't op de Geldersche dorpen toeging - wij hopen, ook nu niet meer - kan 't in den Gelderschen Volksalmanak van 1858 lezen: ‘rumoer en spektakel’ - ‘tegen den avond het halve dorp dronken’ - en ten slotte eenige knechts en meiden uit hun dienst gejaagd[1]. Dat scheelt wat bij het bescheidene dauwtreden, zoo als Halbertsma 't beschrijft, dat met kerkgaan besloot.

Geheel anders vieren de dorpelingen van Hengelo en Zelhem, in 't Landdrostambt van Zutfen, den Hemelvaartsdag. Ieder bakt een roggebrood, dat minstens twee en twintig pond moet wegen, maar ook wel zwaarder mag zijn. Na den middagkerktijd wandelt ieder met zijn brood onder den arm of op den schouder naar ‘de Hengelsche Mullen’ (den molen van Hengelo), dat is zoo wat halfweg tusschen de beide dorpen in een heel mooije streek, waar een uitgestrekte gouden graanzee golft tusschen boschjes en landgoederen. Hier komen ook de beide burgemeesters, vergezeld van de dominees, pastoors, diakenen, armmeesters en schoolmeesters. Ieder legt hier zijn brood neêr, en de schoolmeesters wegen het. Hij, wiens brood te ligt bevonden wordt, betaalt voor elk pond onder de twee en twintig een boete van dertig cent; maar hij, die 't zwaarste brood geleverd heeft, krijgt een flesch witten wijn present. Die geheele massa brood, soms wel vijfduizend pond, wordt onder de armen verdeeld; - volgens oud regt behoort het zwaarste brood (dat somtijds tweehonderd pond weegt) aan de burgemeesters, maar natuurlijk maken die heeren van dat regt geen gebruik, en wordt ook dit den armen geschonken. Het overige van den dag wordt in vrolijkheid doorgebragt, en dit broodfeest noemt men ‘de Mulderskermis’[2].

1) bl. 70 en 71.
2) *Geld. Volksalm.* 1844, bl. 54-56.

Achtste hoofdstuk.
Pinkstervreugd

De Pinkstervermaken duurden vier dagen, en begonnen met L u i l a k . Ieder weet, dat dit de naam is, dien schier 't heele land door, de zaturdag voor Pinksteren draagt, ofschoon slechts overdragtelijk, want eigentlijk was hij de luilak, die op dien zaturdag 't langste sliep. Daarom hebben schrijvers, die zich altijd deftig uitdrukken en lange woorden kiezen, er ‘Luilakkefeest,’ als naauwkeuriger den dag aanduidende, van gemaakt. Maar nu zijn de geleerden 't over den oorsprong van dien feestdag in 't geheel niet eens, en twisten of 't een joodsch of een christelijk feest is, en of 't Luilakke- of Leilachfeest heeten moet[1].

‘Hoe khen jely het zeggen?’ roept de eerwaardige Moses Levie Brem, ‘khoster en sleeteldrager der Israelitische Synagoge in de Poomptjes.’ En hij vraagt of dan die geleerden zijn rekwest niet eens hebben gelezen, dat hij, al vóór meer dan dertig jaren, heeft laten drukken, en waaruit zij hadden kunnen leeren dat het geen joodsch maar een christenfeest is[2].

‘Bewaar ons! een christenfeest!’ roept menig christelijke huisvrouw, - ‘ik heb nooit iets onchristelijkers gezien, dan dat ze me 's morgens vroeg een kreng aan den klopper hangen, en een heidensch geweld aan m'n deur maken, alsof er een bende Moabiten en Amalekiten voor stond! En moet dat een christenfeest heeten?’ -

Wat is Luilak dan? 't Is een volks- en kwâjongensfeest, waarbij, toen 't nog in volle fleur was, de bollebakkers en slokjestappers 't beste voeren.

Wie in ieder huisgezin op dien zaturdagmorgen 't laatst uit den Witten Doelen kwam, was Luilak, en moest op warme bollen met stroop trakteeren: en wat ambachtsgezel 't laatst in de werkplaats verscheen, moest de maats op slokjes trakteeren. En 't zelfde moest ook de groenboer doen, die de laatste aan de markt kwam, wilde hij zijn schuit niet leêggeplunderd zien. Ook de schooljongens hadden hun Luilak, en wilde deze niet van de heele school afgeranseld worden, dan had hij maar op ‘drieduitskorsjes’ te trakteeren. Ja, de dienstmeid zelfs, die eerst voor den dag kwam, als al de buurmeiden al met emmer en bezem in de weer

1) Zie den *Navorscher* I Deel.
2) Vergl. het *Boek der Opschr.* bl. 407.

waren, was de Luilak van de buurt, en trakteerde bij ‘de koffievrouw’ op lavas of anijs.

Maar de straatjongens maakten een dol rumoer. Reeds voor 't aanbreken van den dag trokken ze met troepen rond, en sleepten de vuile dingen, die ze eenige dagen te voren reeds verzameld hadden, meê. Alle deuren, die ze nog gesloten vonden, bonden ze vast, hingen aan knop, klopper of schel een kreng, en bonsden daarna met een straatsteen op de deur, dat den bewoners 't hart in 't lijf opsprong.

‘Maar dat gebeurt toch in onzen tijd niet meer! De straatjongens zijn nu zoo gemeen niet meer als vroeger; dat hebben wij aan 't verbeterd onderwijs op de stads-scholen te danken.’

Dank het aan 't verbeterd onderwijs, of aan de verbeterde policie, of aan welke verbetering gij wilt; - maar 't is toch nog zoo heel veel jaren niet geleden, dat zelfs te Amsterdam die verbeterde straatjongens aan de stads-school zelve, waar 't verbeterd onderwijs gegeven werd, een doode kat ophingen.

Maar in de 16^{e} en in de 17^{e} eeuw ging 't op de Luilaksdagen nog vrij wat erger en wilder toe dan wij 't in onzen tijd ooit gezien hebben. 't Begon toen vrijdags al en duurde den gantschen zaturdag, en er hadden niet weinig vechtpartijen bij plaats, althans te Amsterdam, waar bij die gelegenheid, ‘halfwassen jongens’ en ook ‘volwassen mannen,’ - zeker om te toonen, dat ze geen luilakken waren, - optrokken met ‘stocken en vendels,’ en op bruggen en pleinen elkander slag leverden. De Regeering maakte er keuren tegen, - ik vond die o.a. van 22 Mei 1597 en 5 April 1600, waarin echter de naam ‘Luilak’ niet voorkomt, maar de dag in deftigen keurboekestijl wordt betiteld als ‘toecommende Pinxternacht.’

In Alkemades tijd waren 't meest kwâjongens, die op Luilak den baas speelden, en hij verzekerde dat de weesjongens daar de stoutste bij waren; - trouwens, de weesjongens hadden altijd den naam van overal haantje de voorste te zijn. Waar iets, goed of kwaad, uitgevoerd was, moesten zij 't gedaan hebben. Wie scholden in 1566 den Schout van Amsterdam, voor ‘Lange Deventerkoek?’ De weesjongens. Wie liep 't eerst uit Leiden naar de Spaansche schansen, toen deze verlaten waren? Een weesjongen[1]. Wie redde Amsterdam van 't buskruitverraad? Een weesjongen. En als ergens een glas ingesmeten was, en er ging toevallig een weesjongen voorbij, dan werd hij er voor bij den kraag gepakt. En zie hier het oude liedje, dat de jongens bij den Luilak zongen:

1) REYN. BONTIUS, *Bel. en Onts. der Stad Leyden*. 17 Uytkomst.

De leuyelak,
De groote slaapzak,
Hij is opgestaan,
Hij mag wel weêr naar bed toe gaan!
Aluin, aluin! een dief in je tuin!
Alarm, alarm! je lief in je arm!
Al schoon, al schoon! de roozeboom!
Al hier, al hier! de eglantier![1)]

Op die ‘eglantier’ kom ik later terug. Een tijdgenoot van Sijbrand Feitama heeft het volgende gepoëtiseerd, dat nog in gebruik is:

Luilak,
Slaapzak,
Beddejak,
Kermispop,
Staat om negen uren op!

Dat ‘beddejak’ is echt achttiende-eeuwsch; maar hoe komt die ‘kermispop’ daarbij te pas? Dat zal menigeen zoo dadelijk niet vatten. ‘Kermispop’ is in het Amsterdamsch de superlativus van ‘langslaper;’ want wie kermis gehouden heeft slaapt een gat in den dag.

In Duitschland kent men den Luilak ook, maar daar heet hij ‘Pfingstschläfer’ en ‘Pfingstlümmel’[2)], en dat is zijn ware beteekenis bij ons ook. Het volksbegrip, waaruit het feest is voortgesproten, is eenvoudig, dat het schande is op Pinksteren lang te slapen.

Schande wie niet, vóór den dag,
Oprees uit de veêren,
Om de schoone Pinksterbloem
Zingend te vereeren.

In Drente wordt met de koeijen luilak gespeeld, doch men heeft er daar andere namen bij, en somtijds is 't de koe, maar somtijds de drijver of drijfster, die als langslaper wordt rondgeleid. Te Koevorden worden de melkkoeijen der boeren, die in de stad wonen, iederen morgen naar de gemeene weide gedreven, en 's avonds teruggebragt door den algemeenen koeherder. In den morgen nu van den eersten Pinksterdag staan jongens en meisjes aan den ingang der weide, om te zien welke koe de laatste is, en gaan daarop stilletjes heen. Maar 's avonds keeren ze weêr: plukken bloeijende braam en allerlei groen, en vercieren er de bewuste koe meê, en dan wordt het beest stadwaarts geleid onder dit gezang:

Pinksterbloed,
Oranje-zoet,
Hoe zit je zoo diep in de veêren?
Had je wat eerder opgestaan,
Dan had je geen nood gekregen[3)].

1) Vergl. SCHOTEL, *Oude Zeden en Gebruiken*, bl. 2, waar 't echter niet naauwkeurig voorkomt.
2) GRIMM, *Deutsche Myth.* s. 745, 746.
3) *Drentsche Volksalm.* 1843, bl. 193 en *Nav.* III, bl. 185.

Dit liedje is zeker niet gemaakt om bij een koe gezongen te worden, want die soort van beesten worden toch in Drente, evenmin als elders, ‘in de veêren’ te slapen gelegd. ‘Pinksterbloed’ is 't zelfde als 't Duitsche ‘Pfingstlümmel; maar sommigen lezen ‘Pinksterbroed,’ d.i. ‘Pinksterbruid’. Wat ‘Oranje-zoet’ daar tusschen doet, is niet duidelijk; ten zij men er een bewijs in wil vinden, dat er altijd wat van Oranje bij moest komen.

In Zuidlaren heet het kind, dat op Pinkstermaandag het eerst de koeijen van stal en in de weide gedreven heeft: *Vroegrijp*, het tweede: *Dauwworm*, het derde: *Midden in de ton*, en dat het laatste komt: Nustkoek[1]. Deze allen worden met groen en bloemen opgeschikt en naar 't dorp geleid, terwijl er een jongen voorop gaat, die op den horen blaast, dat hij een kop krijgt als een bullekalf, en de gantsche troep, die er achter loopt, zingt:

Nustkoek! nustkoek!
Zitst dou zoo diep in de vaerren?
Kanst het geroup niet heurren?
Hast dou geen oogies van kiederdekiek!
Komst ja te loat met de koen op den diek!

Zoo gaan zij 't dorp rond, en krijgen aan elk huis een kleinigheid, waarvan zij de opbrengst onder elkander deelen[2].

Ik heb zooeven de P i n k s t e r b l o e m , reeds genoemd, die in de oostelijke gewesten van ons Land de P i n k s t e r b r u i d heet. Zij was van ouds de liefelijkste verschijning bij de Pinkstervreugd, maar jammer is 't, dat al wat wij ooit van de Pinksterbloem gezien hebben en wat ons van haar is overgeleverd, ons, niet meer haar ware beeld, maar slechts de karikatuur vertoont. De Pinksterbloem was oudtijds een koningin - sedert eeuwen reeds is ze een bedelaarster geworden. 't Schijnt dat het oude vrolijke volksfeest reeds in de zestiende eeuw ontaard en aan 't gemeen overgelaten is.

De Pinksterbloem in hare oorspronkelijke gestalte, in den vollen glans van jeugd en schoonheid, gekroond als de koningin van 't feest, blinkt ons nog tegen in Tennysons lied, door Jakob van Lennep in bevallige Hollandsche verzen overgegoten:

O roep mij morgen, moederliefl bij de eerste scheemring op!
O morgen is 't een blijde dag, dan stijgt mijn vreugd ten top;
Geen schooner is er, moederlief! geen schooner ooit geweest,
Want morgen ben ik Pinksterbloem en Koningin van 't feest[3].

't Schoonste meisje van 't dorp werd op dat feest met bloemen vercierd en gekroond; de deur harer woning werd met kamperfoelie en rozen omkranst, haar pad met madeliefjes en boterbloemen bestrooid. Elk bragt

1) *Nust* van *nusselen*, talmen. *Drentsche Volksalm.* 1839. bl. 196.
2) *Drentsche Volksalm.* 1844 bl. 120.
3) *Poëtische werken*, XII D. bl. 147.

haar zijne hulde, en de jongelingen wedijverden om hare gunst. De moeder was er trotsch op, wier dochter zulk een eer ten deel viel. En zij, die in hare jeugd eenmaal Pinksterbloem was geweest, droeg daarop in haren ouderdom nog roem, en vertelde 't aan hare kleinkinderen. Maar 't is mogelijk juist die hoogmoed geweest, die 't feest ten val gebragt heeft; - immers zooveel hulde, bewezen aan toevallige gaven der natuur, kon ligt de meisjes wat al te ijdel en verwaand maken, en welligt hebben daarom de filosofen het raadzaam geoordeeld, die pret maar af te schaffen. Althans reeds vóór den aanvang der 17e eeuw was het feest tot een kinderspel vervallen.

Te Amsterdam waren in het begin der 17e eeuw de 'Pinxterblomloopers' kinderen, liedjes zingende, die juist niet stichtelijk, maar wat 'lichtvaerdig en onnut' geoordeeld werden. Zij hadden een meisje bij zich, dat omhangen was met een gouden, zilveren of koralen ketting, een aantal gouden en zilveren voorwerpen en ook met bloemen; - een nabootsing van de oude, echte Pinksterbloem. Zoo zag er ook de Pink-

sterbloem uit, die Gerrit Schoemaker meer dan een eeuw later te Schermerhorn zag. Maar deze stond op een burrie, die door vier meisjes gedragen werd - naar ouden Frieschen trant, want die burrie verving het schild, waar de Friezen den held op ronddroegen, dien ze als hun Hertog of Koning huldigden[1]. De Schermerhornsche Pinksterbloem 'was omhangen met twintig zilvere tuigen, tien zilvere bellen, drie beugeltassen, en vijf en twintig zoo barnsteende als bloedkoraale kettingen; zij had in de regterhand een zilver kommetje, en in de linkerhand een zilvere bel, waar zij op fluite, wanneer de giften van de omstanders wierden ingezamelt'[2].

Al die mooije dingen werden bij de buren geleend; ieder wilde gaarne,

1) Zoo werd Brinio op een schild geheven en op de schouders der dragers rondgevoerd (AREND, *Alg. Gesch. des Vad.* I D. bl. 148, en afgebeeld in *Saanl. Arcadia* bl. 39). En zoo werden van ouds ook de Graven van Holland in Friesland als Heer gehuldigd. (WAGENAAR, *Vad. Hist.* III D. bl. 227.

2) *N. Holl. Arkadia*, bl. 319.

naar oud gebruik, iets bijdragen tot den tooi der Pinksterbloem. Maar gebeurde 't, dat daar iets van verloren raakte, en werd een der jongelingen er op aangezien, dat hij 't stilletjes weggemoffeld had, dan deed hij best maar heen te gaan en nooit weêrom te komen.

Het ‘pinksterblomloopen’ werd te Amsterdam in 1612 verboden, en aan 's Heeren dienaars permissie gegeven, om, als boete, den ketting of een ander mooi ding van de Pinksterbloem af te nemen. Natuurlijk pasten toen de buren wel op, dat zij er hun gouden en zilveren tuigen en bellen niet meer aan waagden, en van dien tijd af werden de Pinksterbloemen opgeschikt met dingen, die 't afnemen niet waard waren, bloemen, oude linten en gekleurd papier. In andere steden werd vervolgens gelijk verbod afgekondigd; maar, zegt Klaas Bruin, de ‘Zededichter’:

> Bezwaarlijk is een oud gebruik te ontwennen,
> Dat honderden van jaren ging in zwang:
> 't Gemeene volk laat zelden iets door dwang[1].

En daarom bleven de Pinksterbloemen, hoe verlept dan ook, tot in onzen tijd voortleven; maar als bedelpartij. De vormen echter, waarin zij zich op verschillende plaatsen vertoonden of nog vertoonen, zijn niet dezelfde, en toonen nog aan, dat in den bloeitijd der Pinksterbloemen het feest op verschillende wijzen gevierd werd.

De Haagsche Pinksterbloemen hadden dit eigenaardige, dat zij altijd zeer hoofsch waren opgetooid. Zoo b.v. lees ik in den Haagschen Mercurius van 1698: ‘Wederom begint zich de Pinksterblom met al hare magnificentie te vertoonen. Onder anderen vernam men een groote meid, met haer trony zoo vol mouches, dat zij veel geleek naar een opgesneden suster met krenten.’ Bij Moubach kan men een Haagsche Pinksterbloem afgebeeld zien; zij gaat te voet, en haar twee staatsiejuffers dragen een duif op een presenteerblad[2].

Op onderscheidene plaatsen zijn het de weeskinderen, die met de Pinksterbloem omgaan, b.v. te Purmerend, in de Beemster, in de Zijpe, en dit schijnt in de voorgaande eeuw in Holland meer algemeen geweest te zijn. Een weesmeisje in 't wit gekleed, met bloemen opgeschikt en met een vercierden beker in de hand, wordt geleid door een weesjongen, die een met bloemen omwonden stok in de hand draagt[3].

Elders, b.v. in Noordbrabant en Limburg, heeft de Pinksterbloem geen geleider maar een geleidster, ja ook wel twee, in wier midden zij gaat; en, terwijl op andere plaatsen de Pinksterbloem zelve zingt, mag zij hier geen woord spreken, zelfs niet lachen[4].

Somtijds is er een kroondrager bij den troep, die het kroontje, dat van hoepeltjes gemaakt en met groen en lintjes vercierd is, de Pink-

1) *N. Holl. Arkadia*, bl. 320.
2) *Godsd. pl.* V D. bl. 327.
3) *Nav.* II D. bl. 186; *Bijbl.* 1853, bl. CXXXV.
4) *Nav.* III D. bl. 184.

sterbloem onder 't zingen op 't hoofd zet, wat ons nog de ‘Koningin van 't feest’ herinnert. Op vele plaatsen in Gelderland gaat de Pinksterbloem, uitgedost als een herderin op een prentje, onder een boog, die ook met bloemen, linten en papier vercierd is en door twee meisjes gedragen wordt[1]. Elders is er een ezel bij, die een paar vercierde manden draagt, waar de pinksterboog op rust[2].

Te Arnhem werd in 1693 het omgaan met de Pinksterbloem langs straat verboden op straffe van een goudgulden voor ieder kind, dat den ‘ciertak’ geleidde. Die boete bewijst, dat het kinderen van gegoede burgers waren, die zich daarmeê vermaakten; maar 't verbod baatte alweêr niet. 't Werd in 1695 herhaald en in 1698 andermaal, en tot in onzen tijd ontmoette men dien Pinksterboog nog ieder jaar[3].

Te Deventer waren weleer ‘vele jonge meysjes en kinderen op de Pinxterdagen gewoon op de vrije heeren straeten te sitten als bruiden,’ onder kroonen, die ‘van 't eene huis tot het andere over de strate’ hingen; voorts ‘daeronder te danssen, singen ende andere insolentiën te bedrijven tot groote profanatie en onteeringe van de Son- en andere heylige dagen,’ waarom 't in 1679 op tien gulden boete verboden, maar daarom toch niet gelaten werd. Vijf en twintig jaren later werd het nog eens verboden.

In het gehucht Berg en Daal boven Nijmegen gaat de Pinksterbloem, in 't wit gekleed, met kransen van gele bloemen omhangen, en van andere meisjes met korfjes aan den arm vergezeld, onder een welluidend gezang, met het krieken van den dag, naar 't Ubbergerbosch[4]. In Overijsel en de Graafschap is de ‘Pinkster-broete’ (Pinksterbruid) doorgaans slechts door een klein meisje vertegenwoordigd, dat met allerlei vodden, prenten zelfs, opgeschikt is[5].

Te Amsterdam eindelijk, waar men in 't begin dezer eeuw ook nog de Pinksterbloem langs straat zag voeren, was zij al ingekrompen tot een klein kind in een wagentje. 't Kind was met bloemen en gekleurde vodden opgepronkt, en de moeder en grootmoeder zongen er bij. En dat heette dan nog: ‘de fiere Pinksterbloem!’

Armzalige overblijfselen van zulk een lieflijk en bekoorlijk volksfeest, dat met al zijn vreugd en schoonheid, met al den trots en de fierheid der gelukkigen, met al den spijt en naijver der misdeelden, reeds sedert eeuwen achter den sluijer der vergetelheid is schuil gegaan. En is de Pinksterbloem een bedelaarster geworden, dan is 't ook geen wonder, dat in onzen tijd op vele plaatsen de policie haar niet langer wil dulden.

Ook de eigentlijke Pinksterbloemliedjes zijn sedert lang vergeten. Wat wij in onzen tijd daarvan hebben gehoord of gelezen, is, of de onver-

1) *Nav. Bijbl.* 1853. bl. clxxxiv.
2) Mr. L. Ph. C. van den Bergh. *Nederl. Myth.* bl. 56.
3) Van Hasselt. *Arnh. Oudh.* II D. bl. 232.
4) *Geld. Volksalm.* 1847, bl. 78.
5) *Nav.* III D. bl. 184.

staanbare nagalm van oude liederen, of de klinkklank van laffe kinderdeuntjes, of de geefmelodie der gemeene bedelarij.

Op sommige plaatsen worden, of werden althans nog voor weinig jaren, bij de Pinksterbloem oude Marialiedjes gezongen, - natuurlijk zoo bedorven, dat de aandachtige hoorders er even weinig van begrepen als de zangsters zelve. Maar van waar dat zingen van Marialiedjes bij die gelegenheid? Omdat het middeleeuwsche mysticisme de Pinksterbloem of Pinksterbruid, even als den Meiboom, op de H. Maagd toepaste, die dan ook door de middeleeuwsche dichters dikwijls bezongen werd als een bruid of een bloem; b.v.

O weerde Bruut der weelde,
U lof is ewich lanc.
Maria, edel Sonne,
Ic mach u geven prijs,
Ghi sijt een suver Blomme,
Rose des paradijs[1].

In den Navorscher[2] zijn vóór eenige jaren vier liedjes met de zangwijzen medegedeeld, die te Zaltbommel toen nog door een paar vrouwen gezongen werden, maar er komt van Pinksteren niets in dan één op zich zelven staanden regel, die alweêr op Maria zinspeelt:

Op een Pinksteren Mariedag.

Twee dier liedjes zijn herderszangen; de beide andere een mengelmoes uit oude romances zaamgelapt.

Elders worden onbeduidende bedelliedjes gezongen, b.v.

Dao kum wie met den Pinksterbroet aon,
Wie kumt maor ienmaol ien 't jaor;
En aol die ons nie gieven wol,
Den kan ons laoten staon[3].

Dit laatste bewijst hoe modern 't is. In vroeger tijd durfden ze ‘die nie gieven wol’ wel uitschelden, - ja zelfs wel in huis loopen en iets ‘eischen of nemen.’ En als een proeve van kinderachtigen onzin kan het Groenloosch Pinksterliedje dienen, dat ‘als een kleine bijdrage voor die litteratuur’ in den Navorscher[4] opgenomen, maar door Dr. Schotel aan de weeskinderen te Purmerend gegeven is[5]:

De Pinksterbruid
Die gaat vooruit;
Haar voetjes willen niet hooren;(?)
En als ze dan niet hooren wil,
Dan gaat de bruid verloren.
[En 't zou in 't minst geen schade zijn,
Ging ook dit lied verloren]

1) Dr E. VERWIJS, *Bloemlezing uit Middeln. Dichters*, III. D. bl. 154.
2) *Bijblad* 1855, bl. XXVij en XXViij.
3) *Nav.* III D. bl. 184.
4) *Bijbl.* 1854, bl. XXV.
5) *Oud-Holl. huisgezin*, bl. 212.

Maar wat was nu de oorsprong van die fiere Pinksterbloem der middeleeuwen? Niemand meene, dat wij in haar welligt een Germaansche godin te herkennen hebben. Er is geen spoor van een godsdienstig feest onzer heidensche voorouders te ontdekken, dat den grondslag der Pinkstervreugd zou kunnen uitmaken, en daarom hebben de geleerden die willen afleiden van de Floralia der Romeinen[1]. En dit laatste moge hun, als zij Ovidius voor zich hebben, nog al waarschijnlijk voorkomen; ieder begrijpt, dat onze voorouders even goed als de Romeinen konden zien, wanneer de natuur zich met bloemen tooide, en dus wel een zomerfeest konden vieren zonder een Romeinsch exempel noodig te hebben.

De tegenhanger van de Pinksterbloem was de P i n k s t e r m a n , en ook deze verscheen in verschillende gedaanten: vooreerst als een stroopop in den nacht en ten andere als de groene man.

't Meisje, dat, om welke reden dan ook, in plaats van eer en hulde, schimp en smaad werd waardig gekeurd, kreeg in den Pinksternackt een strooman op haar dak. In den Gelderschen Volksalmanak van 1839 wordt ons verhaald, hoe dat gaat. De jonge boereknapen houden een raadsvergadering, om te beslissen welke meisjes, ‘die zich zoo taai als leêr houden, of van vrijers veranderen als van handschoenen’, een strooman verdiend hebben. Daarop worden zooveel vogel-, neen, meisjesverschrikkers gereed gemaakt, als ze noodig hebben, en die allen zoo potsierlijk uitgedost, als 't boerevernuft bedenken kan; en in 't holste van den nacht gaan ze met de kar vol pinkstermannen op weg. Wee de arme meid, die er een op haar dak krijgt! 't Moge een pret zijn voor die 't doen, en voor allen, die 't 's morgens zien, niet voor haar, die er meê bedacht wordt: ze wordt van elk uitgelachen, en door de kinderen uitgejouwd, en hoeft niet te meenen, dat haar spoedig een vrijer vragen zal.

Grimm verhaalt, hoe in Duitschland op Pinksteren d e g r o e n e m a n wordt rondgevoerd, - een jonge boer, van top tot teen met groen behangen[2]; en zoo had men ook in Engeland *Jack in the green*. Sporen daarvan zijn ook in Holland te vinden. Boven Haarlem liepen weleer de boerejongens met den K l i s s e b o e r zingen; - 't was een jongen van top tot teen met klissen overdekt, zoodat hij zelf één groote groene klis leek. En de Amsterdamsche jongens der achterbuurten plagten ook zich te vermaken met een hunner makkers geheel met groen te behangen, en dan zingend met hem rond te trekken.

Op de Pinkster-, of, als men in de middeleeuwen schreef, ‘in de Sinxendagen’ plagten de Vorsten hofdag te houden; daarvan kan men de bewijzen vinden in alle oude romans. Ten voorbeelde diene het bekende dierenepos:

1) Mr. L. PH. C.V.D. BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 56 en Dr. G.D.J. SCHOTEL, *Gesch. Lett. en Oudh. Uitsp.* bl. 152.
2) *Deutsche Myth.* s. 745, 746.

Het was in enen Sinxendage
Dat beide bosch ende hage
Met groene loveren waren bevaen.
Nobel die Coninc hadde gedaen
Syn hof craieren overal.

Landdagen en volksvergaderingen werden almede op Pinksteren gehouden; 't was de regte tijd tot alle groote vergaderingen, en is 't nog. Zoo hielden oudtijds de zeven Friesche Zeelanden hun beroemde vergadering onder den Opstalboom op Pinkster-drie, en zoo kiezen tegenwoordig de Duitsche demokraten voor groote volksvergaderingen de Pinksterdagen uit[1].

Schuttersfeesten - dat wil zeggen: 't papegaai schieten met het daarna volgende ‘eerlicken ende lieflicken metten anderen drincken nae ouder gewoonte ende hercomste’ - hadden veeltijds ‘te Pinksterendach’ plaats, waarom dan ook de schuttersgilden in sommige gewesten ‘Pinxtergilden’ en in andere de schuttersmaaltijden ‘Pinxterbieren’ genoemd worden. De viering vond hier op den tweeden, daar op den derden Pinksterdag plaats, of ook wel na afloop van de Pinkstermarkt; b.v. te Mechelen werd in 1403 of 1404 ‘daeghs na de Sinxenmerct een groot schietspel van den Voetboghe’ gehouden, daar de schutters van Antwerpen ook verschenen[2]; en in 1531 schoten de Amsterdamsche handboogschutters den papegaai in den Haarlemmerhout op den eersten maandag na Pinksteren[3]. Ook de groote parade of 't zoogenaamde optrekken, dat in vele steden op Kermis plaats vond, geschiedde in andere almede op Pinkster-drie; zoo had men te Dordrecht: ‘'s Dingsdags na Pinxteren de algemeene Wapen-schou en optrekking der Borgerij[4]; en te Alkmaar: ‘ordinaris munster-dagh op Pincxster dinghsdagh’[5].

En om de Pinkstervreugd te vermeerderen gaven ook de Rederijkers vertooningen voor 't volk op de Markt. Wie wat merkwaardigs wilde laten kijken, koos er de Pinksterdagen toe en een plaats, die druk bezocht werd, zooals de Overtoom bij Amsterdam. Daar was b.v. A^{o} 1688 ‘op Pinxter’ te zien ‘de Stadt Jerusalem met alle haer kostelijcke Huysen en Tempels, en het Heylig Graf, al te samen seer cierelyck van hout gebout, met alle haer glasen, vensters, alles met gout en silver, en met seer kostelijcke verwe geschildert,’ een kunststuk van een zekeren kapitein Jan Struys[6]. Op zeer veel plaatsen ook is 't op Pinksteren kermis; maar, kermis of geen, van ouds moest ieder weten dat het Pinkster was, - de boeremeid zelfs mogt dan den room, dien ze molk, met haar vrijer opsnoepen. En in Gelderland wordt dat oude regt nog gehandhaafd, en volgt op Pinkster-namiddag Koridon met een zakdoek vol beschuit zijn bolwangige Galatee, en beiden vleijen zich neêr in de schaduw van een

1) *Handelsblad*, 21 April 1869.
2) *Nav.* XIX D. bl. 324.
3) *Hamboech Scutterien boeck* MS. in 't Archief.
4) BALEN, bl. 633.
5) *Kronijk van Alkmaar*, bl. 517.
6) *Amst. Courant*, 5 Junij 1688.

olm, en dat Arkadisch genoegen duurt totdat de zon haar lamp uitblaast. De ‘Boere-Pinxtervreugt’ is door Frans Greenwood bezongen in den trant van de ‘Boerekermis’ van Rotgans, en van 't ringrijden der Walchersche boeren op Pinksteren spreek ik later.

't P i n k s t e r h o u d e n, dat van oudsher, zoowel in dorpen als steden op den Pinkstermaandag plaats heeft, is met één woord te beschrijven: een Bacchanten-optogt. 't Heeft ongetwijfeld denzelfden oorsprong, dien ik reeds bij 't zoogenaamde ‘hemelvaren’ heb aangewezen, maar overtreft dit nog in rumoer en uitspatting. In vroegere eeuwen nam de gantsche bevolking er deel aan; en hoe onfatsoenlijk nog in de 17e eeuw soms geleerde lieden zich daarbij aanstelden, bewijst de historie van een Haagschen advokaat van 1659, die verhaald is in den ‘Ouden Tijd’[1].

Al sedert de vorige eeuw echter bepaalt zich die Pinkster-bacchatio tot de geringe volksklasse. Wie weten wil, hoe 't op de dorpen toeging, leze 't verhaal van ‘het Dorstige Hert’ in den Gelderschen Volksalmanak van 1858. En wat de steden betreft, bepaal ik mij tot een paar trekken ontleend aan de hoofd- en de hofstad. Wie vóór dertig of meer jaren zich met het krieken van den dag aan de Muiderpoort bevond, zag heele huisgezinnen naar buiten trekken, alsof het landverhuizers waren; doch niet als deze in reiskostuum, maar in 't beste pak, de vrouwen gelint en gestrikt, moeders met kleine kinderen op den arm, ja oude grootmoeders zelfs meê, want zoolang men loopen kon bleef men niet t'huis.

En als dan een bejaard burger met zijn kleinzoon ‘na kerktijd’ eens naar de Meer wandelde ‘om te kijken,’ kon hij midden op de Tolbrug zoo'n oud grootje, uitgedost in een sitsen jak met roode bloemen en blaauwen damasten rok en met een neteldoekschen boezelaar voor, met beide handen den rok wijd uit houdende, zien dansen[2], terwijl bij ‘de Warme hand’ een Pinksterzwierder in een faëton met één wiel werd weggereden, even als de boer op Jan Steens schilderij van den Kwakzalver.

En wie, alweêr ‘om te kijken’ in den namiddag eens naar de Duivendrechtsche brug ging wandelen, kon soms een hoopje volks op den kant der vaart zien staan, terwijl een schuitje op 't water dobberde, waarin zich twee mannen bevonden, die met de dreg vischten.

‘Bewaar ons! mit de dreg? leit 'er iemand in?’ -

‘“Daar is strakkies 'n man van de trekschoit gevallen.”’ -

‘Kristeneziele! van de schoit? hattie 'n slok op?’ -

‘“Vraag jij dat nog, als 't Pinkster is?”’ -[3]

En nog ziet Amsterdam elk jaar de Pinksterzwierders op de been, maar sedert vijf en twintig jaren steeds minderend, zoodat men hopen mag, weldra de laatste volhouders te zullen zien verdwijnen.

Maar nergens was weleer de Pinkster rumoeriger dan in 't Haagsche

1) *Oude Tijd* 1869, bl. 185, 186.

2) Herinnering van Ao. 1824.

3) id. van Ao. 1840.

Bosch; - de Haagsche Boschkermis was in voorgaande eeuwen een algemeen volksfeest. 's Nachts tusschen den eersten en tweeden Pinksterdag, of wel zeer vroeg in den morgenstond stroomde 't volk naar 't Bosch, ‘een seer groot getal ongebonden menschen,’ zeiden mijne Heeren van den Hove. Er waren in 't Bosch tenten en kramen opgeslagen; en 't ‘merkwaardigste,’ wat daar voorviel, vindt men naar 't leven geteekend in een liedeboekje, dat er expresselijk voor gemaakt was: ‘De Scheveningse Pinxtervreugd of Kermis in het Haagse Bosch,’ waarvan de vierde druk verscheen, gelijktijdig (1729) met een nieuw plakkaat van den Hove om de Boschkermis te verbieden, - welk laatste vooreerst nog niet baatte[1]. En waarin bestond nu dat ‘merkwaardigste?’ In een heidensch geweld van springen en zingen, drinken en vechten. Tegen den middag trokken de meesten naar Schevelingen, lagen vervolgens in de duinen hun roes uit te slapen, en dan ging het met groot rumoer

> T'avond op een wagen
> Van daar het Haagjen in.

Wat de plakkaten niet vermogten, heeft de invloed der beschaving gedaan. Nog stroomen duizenden op den tweeden Pinksterdag naar Schevelingen, doch nu zoo ordentelijk en bedaard, als men in 't Handelsblad van den 19 Mei 1869 lezen kan. En lezen wij in 't zelfde blad, dat het elders nog anders toegaat, en daar nog wel ‘jammerlijke tooneelen’ gezien worden, dan wenschen en hopen wij, dat spoedig overal het goede voorbeeld der residentie gevolgd worde.

Op Pinkster-drie zijn de dorpelingen gewoon zich in de naaste stad te gaan vermaken. Amsterdam krijgt dan bezoek van ‘Over 't IJ,’ en sints eeuwen - immers sedert meer dan twee - is de Kermis in de Haringpakkerij vermaard. Wij zien er nog jaarlijks de laatste overblijfselen van, ofschoon tegenwoordig de Noordhollanders liever een uitstapje met ‘de spoor’ gaan maken, dan den gantschen dag in de Haringpakkerij te zitten. Vroeger kwamen ze zelden verder dan daar of op 't Droogbak. Een Zaankanter van vóór een halve eeuw was twintig jaren elken Pinkster-drie met zijn vrouw voor pleizier naar Amsterdam gegaan, maar nooit verder geweest dan in de herberg ‘de Koning van Zweden’ op 't Droogbak. Alweêr een bewijs, dat ieder zich vermaakt op zijne wijze. En deze opmerking geeft mij tevens aanleiding dit hoofdstuk te besluiten met eene merkwaardigheid van 't eiland Marken.

Op dat eiland is 't op Pinkster kermis, en dan vertoonen de Markers zich in de kleederen hunner voorouders. ‘Als eene groote bijzonderheid,’ zoo schreef de Onderprefekt van Hoorn, den 30 Junij 1812, in een rapport aan den Prefekt van het Departement der Zuiderzee[2] ‘moet het aan-

1) *Groot Placaetboeck*, VI D. bl. 560, VII D. bl. 816.
2) Van dit rapport heb ik vroeger reeds gesproken. Zie bl. 77.

gemerkt worden, dat de bewoners van het eiland Marken allen nog de kleederen van hunne voorouders bezitten, die sedert langer dan eene eeuw van den vader op den zoon zijn overgegaan. Slechts één keer in het jaar, en wel op den tweeden dag van Pinksteren, een groote feestdag voor deze eilanders, trekken zij die kleederen aan. Zij beschouwen ze als heilige reliquiën, en zijn er zoo aan gehecht, dat niemand er zich van zou willen ontdoen, zelfs wanneer hij in gebrek en armoede verkeerde. Liever zouden zij alles willen lijden, dan van dit erfgoed afstand doen'. Dit gebruik bestaat nog, maar de mededeeling van den Onderprefekt is niet volkomen juist. Niet alleen op den tweeden Pinksterdag dragen zij die voorouderlijke kleêren, maar 'op Maandag en Dingsdag van Pinksteren en bij huwelijken,' - 't is dus kermis- en bruiloftstooi. En zij bezitten die kleêren niet slechts 'sedert langer dan een eeuw', maar wel sedert drie eeuwen. De waarde, die de eilanders aan deze reliquiën hechten, is zoo groot, dat nog vóór weinig dagen (Mei 1869) op een boelhuis een hemd *vijf en dertig* gulden heeft opgebragt[1].

Negende hoofdstuk.
Sint Jan of Midzomer.

De Sint-Jansvermakelijkheden kenmerkten zich, even als de Paaschvreugd, door vuren. Eenige dagen te voren liepen de knapen rond om brandstoffen op te zamelen voor 't Sint-Jansvuur en zongen daarbij:

Wij zullen hout gaan dragen,
Wij zullen turref vragen,
Wij willen vrolijk vieren,
Al op Sint Jans manieren,
Bij dagen en bij nachten,
Gelijk wij jarent plagten.

Overoud zal dit liedje wel niet zijn, maar 't is toch ook niet van gisteren. Welligt heeft, toen 't oude geheel versleten was, een zeventiende-eeuwsche schoolmeester den jongens dit gegeven.

1) Medegedeeld door den Heer C. de Groot, Burgemeester van Marken.

De Sint-Jansvuren werden op Sint-Jansavond (d.i. in den avond van den 23n Junij) ontstoken door wrijving van hout of door vuurslaan uit een steen: geen haardvuur mogt er bij komen, dit was niet rein genoeg. En man en vrouw, knaap en maagd, dansten niet enkel om die vuren, maar sprongen er door heen; men weet niet wat heilzame gevolgen zij daarvan ondervonden, en de beesten ook, - daarom moesten koe en kalf, schaap en varken er door, en de boer sprong op zijn paard en met het paard over 't vuur. En ten slotte liep elk met een handvol asch weg, om die voor zijn deur in de lucht te werpen; dat weerde de heksen van 't huis. Of men, om deze laatsten en alle booze geesten te verdrijven, ook, gelijk in Duitschland, een paardekop in 't vuur wierp[1)], of, gelijk te Metz, katten in een kooi verbrandde[2)], weet ik niet; wel dat men hier te lande ook bijgeloovig genoeg was. In den St. Jansnacht, meende men, dansten de heksen in de gedaante van katten poot aan poot[3)], en mannen en jongens veranderden in wolven en beten de beesten in de weide. Die dwaasheden geloofden deftige en geleerde magistraatspersonen in 't laatst der 16e eeuw nog zoo stellig, dat zij er menschen levend om lieten verbranden. ‘Ja,’ zegt Simon van Leeuwen, ‘'t is te verwonderen in so wijse en ervare luyden, dat sij haar noch so laat aan de traditie van gewaande toverije verschuldigt hebben’[4)].

Even als de Paaschvuren werden ook de St. Jansvuren op de hoogten gebrand; in Holland op de dijken. Een Delflandsche dijkverordening verbood het met deze woorden: ‘Soo verbiet men eenighe St. Jansvieren opten dijck te maecken, opte boete van thien gulden’[5)]. In de steden geschiedde 't op de Markt. Maar werden die vuren in de 17e eeuw als ‘ongeregeltheden en insolentiën’ verboden, - in de 16e eeuw namen de vorsten zelfs deel aan de pret. Toen de Aartshertog Karel van Oostenrijk, die later Keizer Karel V heette, in 1515, na in Brabant, Vlaanderen, Zeeland en Holland ingehuldigd te zijn, zich van den 19n Junij tot den 9n Julij te 's Gravenhage ophield, vierde hij er meê St. Jan, en stak zelf het vuur aan, 't geen in zijn reisboek aangeteekend werd met deze woorden:

Le 23 *Juin l'archiduc alluma le feu de Saint-Jean, en la manière accoutumée*[6)]. En die laatste woorden kunnen niets anders beteekenen, dan dat de vijftienjarige vorst ook op de gewone manier rondom het vuur gedanst heeft.

Hackmann, zooeven aangehaald, noemde de St. Jansvuren ‘heiden-

1) WESTENDORP, *Noordsche Myth*, bl. 278.
2) *Nav.* I D. bl. 101.
3) Wie van dat dansen der katten op de wijs van: ‘Poot aan poot, de duivel is dood!’ meer wil weten, kan er eenige aandoenlijke historiën van lezen, door GANSKE aan RIKA verteld in den *Nav.* III D. bl. 248-250.
4) *Bat. Ill.* bl. 295 en volgg.
5) HACKMANN, *Tract. de jure aggerum*, p. 349, aangehaald in den *Overijs. Alm.* 1841 bl. 296.
6) GACHARD, *Rapport à M. le Min. de l'int. sur différentes séries de documents concernant l'histoire de la Belgique, qui sont conservées à Lille. Brux.* 1841. p. 255.

sche plegtigheden,' en dat had hij niet mis. Die vuren en alle overige St. Janspret hebben met den 'mensch van God gezonden, wiens naam was Johannes'[1] niets gemeens, maar zijn alweêr de overblijfselen van een oud Germaansch feest, dat, bij de invoering van 't Christendom, door den dag aan den Dooper gewijd vervangen werd. Even als de Kersnacht de 'moedernacht' was, zoo was St. Jansdag het 'moederlicht.' Daar doelt Antonides nog op in zijn IJstroom, maar neemt het in wat ruimer zin:

> Maer als wij 't moederlicht in Hooimaent voelen blaeken,
> De Haringbuissen, rijk gelaên den wal genaeken[2].

St. Jan trad in de plaats van Balder, 'den goeden en schoonen,' den god, wien de langste dag van 't jaar gewijd was, en die zijnen zetel had in den glanzenden burg *Breidablik*, het zinnebeeld van den helderen zomerhemel. En toen Broeder Thomas, een Utrechtsche monnik, die in 1300 een boek over de natuurkunde schreef[3], de woorden van Christus, dat 'onder degenen, die van vrouwen geboren zijn, niemand is opgestaan meerder dan Johannes de Dooper'[4], bijbragt als een bewijs, dat Sint Jan Baptist op den langsten dag van 't jaar geboren is, zoodat geen dag vóór of na St. Jan aan dezen gelijk is, - leverde hij een nieuw bewijs van 't dooreenweven der Germaansche traditiën met het middeleeuwsche christendom, en dat hem, terwijl hij St. Jan noemde, Balder voor den geest zweefde. Want juist om dezelfde reden was geen der Asen Balder in schoonheid gelijk, en moest de dood van dezen noodwendig den ondergang van allen na zich slepen, hetgeen Broeder Thomas uitdrukte met te zeggen: 'van Sente Jans dach voert soe beginnen die daghe te corten;' terwijl de Noordsche Völa in dichterlijke taal had gezegd:

> Dra zullen om Balder
> De Goden treuren.

't St. Jansfeest der christelijke middeleeuwen is het Midzomerfeest onzer heidensche voorouders, dat zij vierden met vuren en kransen vlechten, met zang en dans en minnekozerij.

Eligius - en die getuige is oud genoeg, want het is een man uit de zevende eeuw - ijverde zeer tegen 'de reizangen en duivelsche liederen', die op 't St. Jansfeest gezongen werden, en 'duivelsche' beteekende in zijn stijl 'heidensche' liederen. 't Is jammer, dat hij er niet een paar voor ons uitgeschreven heeft, - 't waren zeker liederen ter eere van Balder.

1) JOH. I. vs. 6.
2) I Boek.
3) Vergl. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I D. bl. 302 en *Nieuwe Werken van de Maatsch. der Ned. Lett. te Leiden*, IV D. bl. 297.
4) MATTH. XI. vs. 11.

De meisjes, die nog geen vrijer hadden, stelden op St. Jan vooral haar hoop, om er een te krijgen; - en dit gold alweêr niet den woestijnprofeet, die zich met zulke dingen nooit bemoeid heeft, maar wel den vriendelijken en schoonen Balder. En waren die meisjes gelukkig genoeg haar wensch vervuld te zien, dan noemden zij den vrijer haar Sint Jan. Dat wisten de zeventiende-eeuwers nog wel; hoor slechts wat 'Bouwen Langh-lijf' vertelt, als hij zich zijn vrijerij met 'Sinnelijcke Nel van Gooswegen' herinnert:

> So haest als sij mijn sach, so stongh ick huer wel an,
> Want sij riep, int volle seltscip: dit is mijn eyghen Sint Jan![1)]

En zeker is daarvan ook nog de gewoonte der Noordbrabantsche meisjes herkomstig, op St. Jan 'eenen bloemruiker te maken, en die buiten boven de deur te hangen'[2)]. Ook de gehuwde vrouwen deden haar voordeel met St. Jan. Zij plukten een blad van een noteboom op St. Jansavond en stopten dit in haar mans linkerschoen; dan was 't zeker, dat hij haar 't heele jaar zou liefhebben[3)]. Wat waren de menschen toch gelukkig, toen ze voor alles zulke eenvoudige huismiddeltjes hadden!

Coolhaes verhaalde, dat te zijnen tijde - hij schreef het in zijn 'Comptoir-Almanach' van 1606 - in Duitschland op de dorpen de vrijers den gantschen nacht met hun meisjes aan den arm, van huis tot huis 'ijdelicke liedekens' liepen zingen; en dat de meisjes, ook in de steden, groote kroonen van bloemen en linten maakten, die zij boven de straat ophingen, om er 's avonds onder te zingen en te dansen, wat zij weken achtereen vervolgden; te Keulen duurde 't tot den laatsten Julij, wanneer zij die kroonen op de straat verbrandden, en ten slotte nog een dansje rondom dat vuurtje maakten. Maar hij vergat er bij te voegen, dat hier te lande hetzelfde geschiedde, en dat de Kerkeraden er genoeg over klaagden. Zoo wendde die van Alkmaar op den 25^{n} Junij van het zelfde jaar, waarin Coolhaes dat schreef, zich tot de Regeering der stad met het verzoek, de 'groote dertelheyt, superstitie en afgoderie', die er op St. Jansdag gepleegd werd 'met ophangen der croonen, eten, dansen, looveren dragen' enz. te weren; waarop de Kerkeraad den 9^{n} Julij tot antwoord kreeg, dat Burgemeesteren voornemens waren eenigen der voornaamsten, uit wier huizen kroonen hingen, te ontbieden en de inneming te gelasten[4)]. Uit dit antwoord blijkt tevens, dat die vermaken zich niet tot het gemeen bepaalden; trouwens, dit is een opmerking, die voor alle traditioneele vermaken van dezen aard geldt; - wij zien, of zagen, de laatste overblijfselen nog slechts bij 't gemeen en bij de boeren, maar in de 17^{e} eeuw namen ook de deftige burgers er nog deel aan.

Te Zwolle was tot vóór een dertigtal jaren in een enkele buurt,

1) BREERO, *Griane*.
2) Dr. C.R. HERMANS in den *Aardbol* III D. bl. 584.
3) Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 324.
4) *Nav.* X. bl. 245.

‘de Smeën genaamd, in de Dizerstraat’ nog iets van de oude St. Janspret overgebleven. ‘Op Sint Jan ging één der bewoners op zijne beurt met een bekken rond, en zamelde bij de deuren der buren giften in onder het slaan op het bekken, en roepende:

Doar kump Sint Jan
Met et ketteltien an.

De opbrengst gaf een buurtfeest’[1]. Maar die oude gewoonte is omstreeks 1840 geheel afgeschaft, omdat men die toen ‘belachelijk’ vond[2].

Op St. Jansmorgen moest men ook de zon zien dansen; immers omdat zij weêr op haar hoogste standpunt gekomen was, sprong zij op van vreugd. Om dat te zien, zette men ‘eenen emmer met schoon water in de son; als dan die son daer in glinsterde, sag men aen alle wanden als ofte sij springende was’[3], - natuurlijk, want het water was door 't dragen en neêrzetten in schommeling. Toch waren de menschen gelukkig, als zij de zon zagen dansen, en dansten zelf meê.

De St. Jansdauw was het beste middel tegen ‘alle crauwagie.’ Daarom ging 't gemeen op den St. Jansmorgen vroeg naar buiten, ontkleedde zich daar, en rolde om en om in het natte gras. Beschaafde lieden deden anders: zij spreidden 's avonds te voren linnen doeken uit op het gras, die 's nachts van den dauw doortrokken werden; die doeken wrongen zij 's morgens uit in een nieuwen pot en waschten zich met het kostbaar vocht[4]. De eerste manier was zeker de oudste en ook de beste, want dan had het middel de meeste kracht. Een Gelderschman der 17e eeuw zong er van:

Maar Sint Jan wordt boven maten
  Seer geviert van desen rey;
Want ey siet eens langs de straten
  Uwt haer vensters mey bij mey,
Die sij tot een offerhande
  Van sijn dau nu brengen voort,
Want sij seggen, dat men 't branden
  Van veel sieckten daerdoor smoort[5],

Wie heeft niet nog in onzen tijd het St. Janskruid zien hangen aan balk en venster? 't Is de Baldersbra der Germanen. Op St. Jan gesneden, en wel op de regte manier, beveiligt het tegen onweêr, brand en ziekte. Een Gelderschman, die op een tuin bij Amsterdam woonde, en ‘niet bijgeloovig’ was, verzuimde toch niet, dat weldadig kruid op te hangen. De boerinnen wreven er ook de koeijen meê (en doen in sommige streken 't mogelijk nog), opdat ze meer melk zouden geven.

Een kwade schalk, die tooverkunsten woû uitvoeren, ging in den St.

1) Dr. J.H. HALBERTSMA in den *Overijs. Alm.* 1836. *Woordenb.* op *Sint Jan*.
2) *Aardbol*, III D. bl. 429.
3) COOLHAES, *Compt. Alm.*
4) COOLHAES, *Compt. Alm.*
5) Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 386.

Jansnacht een hazelstok snijden. Ieder gaf bijzonder acht op 't geen hij in dien nacht droomde, want een Midzomernachtsdroom was van groote beteekenis. Doch ik zou ongemerkt van de volksvermaken naar de volksbijgeloovigheden afdwalen, en besluit dus met de opmerking, dat schutters en rederijkers ook deel aan de St. Jansvreugd namen, - de eersten door papegaai schieten, de laatsten door hun vertooningen, als zij op elken feestdag deden.

Tiende hoofdstuk.
Sint Maarten.

Sinte Maarten is zoo koud,
Geeft een stukkien turf of hout!

zingen de jongens te Ootmarsum, wanneer ze, met stokken en knuppels gewapend op de Markt bijeengekomen, door alle wijken der stad rondtrekken om turf en hout op te halen. Zij slaan bij dat gezang de maat met gezegde stokken en knuppels op deuren en vensterluiken zoo ongenadig, dat de lieden, willen zij die graag heel houden, niet weten hoe spoedig zij de jongens maar tevreden zullen stellen. Met het verzamelde trekken zij vervolgens naar de Stadsweide, die in 't voorjaar Paaschkamp heette, en 's avonds flikkert er 't St. Maartensvuur, en mag elk er lustig om heen dansen. Zoo ging 't vroeger, zoo gaat het nog: ieder jaar vangt dat ‘slaan’ weêr op nieuw aan, precies als de vorige keer, ‘de jeugd schijnt daar het volste regt op te hebben, en wordt door geen wereldlijk noch geestelijk gezag in dat pleizierig bedrijf gestoord’[1]. Zeer natuurlijk; de burgers van heden hebben voor twintig en dertig jaren, toen zij jongens waren, evenzoo gedaan, en 't is dus billijk, dat zij aan hun opvolgers 't zelfde vermaak toestaan.

In de middeleeuwen maakten de knapen 't nog vrij wat erger. Zij sloegen toen niet alleen op deuren en luiken, maar zij braken die af; banken en uithangborden, en alle stokken en staken, die ze maar te pakken konden krijgen, rukten ze af, en namen ze meê, en maakten er op de middelstraat een St. Maartensvuur van.

Of ‘de ongenoemde heer M.’ in de Dietsche Warande, daar wel aan

1) Medegedeeld door den heer B. ten Bokum te Ootmarsum.

gedacht heeft, toen hij sprak van ‘het Vigilie van St. Maarten op vrolijke vijftiende-eeuwsche wijze te vieren’[1], mag men betwijfelen. En al mogt hij 't ‘vrolijk’ willen vinden, dat hem de deur uit zijn huis en de bank van zijn stoep weggehaald werden, om ter eere van St. Maarten te branden, en al mogt hij zelfs lust hebben er meê in den kring om heen te dansen, - de vijftiende-eeuwers waren met die vrolijkheid in 't geheel niet gediend, en wie 't zich anders verbeeldt, kent ze niet. Ik zal ten bewijze een Dortsche keur van 1443 aanvoeren.

‘So die jonghe boefkens op St. Maartensavond lestleden veel onredelikheden bedreven mit groote vuren to bernen opter straten, daertoe der luden banken, doeren ende vengsteren ende houten, die zij afbroken ende krijgen konden, ende verbernden ze ende deden den luden schade,’ enz. zoo werd ieder aangemaand op zijn jongens te passen, en die ‘also te kastijen ende bedwingen, dat sij alsulcke hantieringe mit vuuren te bernen ende der luden houten ende banken oft vengsters te halen, niet meer en doen tot gheenre tijd’; natuurlijk met bedreiging van zware straffen tot besluit.

In heel het oude Friesland van Kennem tot Wezer, ja ook in aangrenzende oorden, was het weleer, en is het op sommige plaatsen nog, het gebruik, dat de optogt der jongens op St. Maartensavond geschiedde met fakkels of lantarens. Oudtijds ging 't algemeen met brandende fakkels, die gezwaaid werden onder 't zingen, dat de vonken een vuurregen maakten; maar dat was toch wel een beetje gevaarlijk, en daarom werden die fakkels vervangen door papieren lantarens[2] of uitgeholde wortels met een kaarsje er in.

Te Hoorn heeft die lantaren-optogt nog alle jaren plaats, maar, wat zonderling is, in Augustus, en toch noemt men dat St. Maarten[3]; ik kom er straks op terug. In Friesland liepen, nog voor een halve eeuw ongeveer, de jongens zingende, ‘met brandende lantaarns van papier op een stok, en dit was ook Oostfriesch gebruik’[4]. Te Groningen daarentegen liepen destijds ‘de blijde knapen,’ namelijk de groote jongens, nog ‘met walmende flambouwen,’ maar de kleinere, wien

> geen fakkel vreugde bood,
> Als voor de kinderhand te groot;

droegen almede

> Een kaarsje, op een stok gebonden,
> In fraai beknipt papier gewonden;

en allen zongen daarbij ‘'t oude liedje’ van:

1) *Dietsche Warande*, V.D. bl. 201.
2) Papieren lantarens werden ook bij deftiger optogten gebruikt. Toen Leicester in 1586 te Amsterdam was, hield men er ook 's avonds een optogt meê, ‘om daermede Sijn Ex^{ie} te vereeren opte blijde incompste.’ Zie Dr. P. SCHELTEMA, *Leicester*, bl. 67.
3) *Nav.* I D. bl. 219.
4) *Overijs. Alm.* 1846. bl. 94.

Kip, kap, kogel,
Sinte Meertens vogel![1)]

Welk een vogel was dat? ‘Een gans’, zegt een navorscher[2)]. ‘Neen,’ zegt een ander navorscher, ‘geen gans maar een goudhaantje’[3)]. Wie van beiden gelijk heeft, mogen de Groningers zelve uitmaken; maar zeker hebben zij op St. Maarten liever een gans dan een goudhaantje op tafel.

De Elburger jongens loopen met fakkels noch papieren lantarens maar met uitgeholde wortels of komkommers, waar ze een kaarsje in gezet hebben, op lange stokken[4)].

Te Amsterdam liepen - ik spreek in den verleden tijd, omdat wij 't al sedert verscheidene jaren niet meer gezien hebben - de jongens niet met fakkels en evenmin met wortels of komkommers, maar met kroontjes en lantarens. Een ging voorop, die het kroontje met kaarsjes aan een langen stok droeg, en de volgers hadden lichten van alle kleuren. Zij zongen er een lied van drie koepletten bij, waarvan 't eerste luidde:

Martijn,
Turref in de murref in de maneschijn!
Gooi in den mos,
Gooi in den wijn,
Hier woont Sint her Martijn!

‘Murref’ is in 't Amsterdamsch ‘mond’; maar niemand steekt een turf in zijn mond, en ‘murref’ heeft hier geen andere functie dan 't rijm en de alliteratie te hulp te komen.

‘Gooi in den mos’ en ‘gooi in den wijn’ werd, toen men 't niet meer begreep, aangezien voor een verbastering van: ‘gooi in de bos’ [t.w. eenige duiten]; en ‘gooi in de mijn’ [in mijn bos]. Doch hoe eenvoudig die verklaring schijne, zij is toch de ware niet; 't is geen ‘bos’ en geen ‘mijn,’ maar moet ‘mos’ en ‘wijn’ blijven.

In Frankrijk, waar St. Maarten, schoon hij er niet geboren is, toch als heilige t'huis behoort, drinkt men op zijn feestdag nieuwen most en nieuwen wijn, en in Holland deed men 't ook. Daarom zong men:

Sint Martijn, Sint Martijn,
T'avond most en morgen wijn!

En daarom ook was zijn attribuut hier niet, als elders, een gans, maar een beker[5)].

De Fransche wijnen werden te Dordrecht, de stapelstad, van oudsher op St. Maarten gekelderd; eerst in 1620 kwam daar verandering in[6)]. Op St. Maartensavond ging er, zoowel in de hoven der Grooten, als in de huizen der burgers een goede dronk om, en Prins Willem I schreef

1) *Groninger Volksalm.* 1843. NIJHOFFS *Bijdr.* V D bl. 139.
2) *Nav.* XVIII D. bl. 336.
3) *Nav.* XIX D. bl. 108.
4) *Overijs. Alm.* 1846, bl. 94.
5) Vergl. den ouden Almanak door Le Long uitgegeven in zijne *Reform. v. Amst.*
6) BALEN, bl. 648.

in 1563 aan zijn broeder Lodewijk: ‘Nous avons tenu la S. Martin fort joieulx, car il y avoit bonne compaignie.’ En in sommige steden kregen de schutters dan van Stadswege wijn ten geschenke, o.a. te Utrecht, waar, bij een keur van 1413, werd bepaald, dat wie zich aan eenig verzuim schuldig maakte, geen wijn zou hebben op St. Maarten.

In 't Noorden was de St. Maartensdronk in zoo hooge achting, dat men 't wel de moeite waard achtte, er een legende voor uit te vinden. St. Maarten moest dien zelf hebben ingesteld; en de ‘Olaf Trygwasons Sage’ verhaalt, dat de heilige dien koning in den droom verscheen, en zei, dat het niet meer te pas kwam, aan Odin en Thor volle bekers te wijden; maar dat hij die eer nu wilde genieten, en dat ieder, die ter zijner eere dronk, ook op zijne hulp en bijstand zou mogen rekenen[1]. De Duitschers waren er daarom zeer ijverig in.

Wer sich voll sauffen kan,
Wird ein rechter Martins-mann,

zongen ze. En de Saracenen wisten daar ten tijde der kruistogten wel partij van te trekken. Zij overrompelden Jaffa op St. Maartensavond; de Duitsche kruisvaarders, die er in bezetting lagen, hadden het rijmpje zoo goed opgevolgd, dat geen hunner nuchter was. En hier te lande ging 't precies zoo. Bisschop Frederik van Blankenheim verraste, plunderde en verbrandde Wageningen op St. Maartensavond, toen de poortwachters en al de burgers ter eere van St. Maarten dronken waren. De Italiaansche Pontanus schreef in de tweede helft der 15e eeuw, dat de ijverige vereerders van St. Maarten het een schande achtten op zijn feest niet dronken te zijn. En nog ten tijde der Kerkhervorming wekte het vermoeden van ketterij, als iemand den St. Maartensdronk weigerde[2].

En - om na dezen uitstap tot de Amsterdamsche jongens terug te keeren - 't was dan ook volkomen juist, dat zij zongen: ‘gooi in’ [‘in je keel’ namelijk]

Gooi in den mos,
Gooi in den wijn!

De slotregel:

Hier woont Sint her Martijn!

beteekende, als uit het derde koeplet duidelijk blijkt: ‘hier woont een milde gever.’ Sint her Martijn,’ d.i. ‘Heilige heer Martijn’, had den roem van mildheid: ‘hij is zoo mild als St. Maarten’, zei 't oude spreekwoord.

Het tweede koeplet luidde als volgt:

Martijn had een schaartje,
  Dat woû niet knippen;
Martijn had een messie,
  Dat woû niet snijen;

1) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *Nederl. Myth.* bl. 57, 58.
2) Vergl. Dr. G.D.J. Schotel, *Tilburgsche Avondst.*, bl. 40, 41, 52.

Martijn had een touwtje,
Dat woû niet knoopen;
Geef m'n 'n turfie of 'n houtje
En laat me daarmeê loopen.

Welke betrekking dat schaartje, mesje en touwtje tot St. Maarten hebben, is niet duidelijk, tenzij men die op het afsnijden van den lap en 't weêr toeknoopen van zijn mantel wil toepassen. Maar 't heeft allen schijn, dat die dingen betooverd waren door booze geesten, en dat het St. Maartensvuur moest dienen, om de eersten te onttooveren en de laatsten naar de maan te jagen.

Kwam nu de vrouw of de meid buiten om een handvol duiten, - of later centen, want ook nog in den cententijd werd St. Maarten te Amsterdam bezongen en 't St. Maartensvuur gestookt - in 't bosje te storten, dan hieven zij 't derde koeplet aan:

Hier woont 'n rijk man,
Die veul geven kan,
Veul wil 'ie geven,
Zalig zal 'ie leven,
Zalig zal 'ie sterven,
Den hemel zal 'ie erven.
God zal 'm loonen,
Met honderdduzend kroonen,
Met hondderdduzend rokkies an:
Hier komt Sint her Martijn an!

Die honderdduizend rokken doelen op de vergelding voor 't kleeden van zooveel naakten; die deugd toch was 't, waaraan St. Maarten zijne heiligheid te danken had, en die tevens zijne gewone afbeelding verklaart[1].

Maar gebeurde 't daarentegen, dat ze, in plaats van een gift een graauw kregen, en hun de deur voor den neus toegeslagen werd, dan smeten ze er met drek en steenen tegen, en zongen in plaats van het derde koeplet:

Een zakkie met zemel, een zakkie met kruit,
Hier hangt de gierige duvel uit!

Wat beteekenen die zakjes met zemel en kruit? 't Is een verwensching, die welligt uit de tijden van 't ketterbranden dagteekent. Den ongelukkigen toch, die ten brandstapel gevoerd werden, werd een zakje met kruit onder het kleed voor de borst gehangen[2], en 't zakje met zemelen drukt 'broodsgebrek' uit. De verwensching beteekent dus, dat hem, die op St. Maarten een gift weigert, armoê en een ellendig uiteinde wacht. Trouwens het was dan ook wel een erge ketterij voor St. Maarten niets over te hebben. En een vloek als die van de twee zakjes moest op zestiende-eeuwsche zielen nog al indruk maken; de wel onderwezen en verlichte negentiende-eeuwers echter begrepen daar niets meer van.

1) Vergl. *de Uithangt.* II D. bl. 117 en 118.

2) WALICH SIEUWERTSZ. *Roomsche Myst.* bl. 13, v°.

't Zelfde slot als het Amsterdamsche liedje heeft ook het Medembliksche[1]; maar 't begin luidt geheel anders:

Sunte Maartens veugeltje
Zat al op ien heuveltje,
Zat al op ien stokkie,
Met zijn rood rood rokkie, enz.

'Rood rood' zal wel 'rood goud' moeten zijn, en zeker wordt hier geen gans maar wel het goudhaantje bedoeld. En daarna volgt een toespeling op den slagttijd, die uitloopt op een aaneenschakeling van rijmen zonder zamenhang, welke eigentlijk met St. Maarten niets te maken hebben.

En gelijken klinkklank van horens en torens, van klokken en rokken, van broeken en doeken vinden wij in 't Elburger liedje[2], doch geen St. Maartensvogeltje aan 't hoofd, maar een verkleumden klaagzang aan 't slot:

Sonter Marten is zoo kold;
Geef een turfien of een holt,
Um mii bii te warmen,
Mit miin kolde darmen.

Evenzoo ook te Leiden:

Sinter Maarten is zoo koud,
Geef m' een turfje of een hout
Om mij wat te warmen
Met mijn blanken [bloote] armen;
Geef wat, houd wat,
't Ander jaartje weêr wat.

Kregen ze niets, dan volgden ook hier de twee voornoemde zakjes en de gierige duivel[3].

Moet men geen medelijden met den armen verkleumden St. Maarten hebben, die zelf kou lijdt om anderen te dekken? Daarom zongen ze ook te Utrecht:

Stookt nu vier, maakt nu vier!
Sinter Maarten die komt hier,
Al met zijn bloote armen,
Hij zou 'm gaarne warmen.

Eigentlijk is 't wel wat erg, dat de man, die zoovelen gekleed en verwarmd had, zelf half naakt bij een vuurtje moest staan. Foei! is dat de belooning der deugd? Dan dachten de Amsterdammers er beter over, die hem wel honderdduizend rokken lieten dragen.

In Utrecht en Holland heette de dag vóór Sint Maarten, 'Sinte Martijns Scuddecorfsdach.' Dan werd de broodkorf geschud, dat wil zeggen: er had een algemeene uitdeeling aan de armen plaats ter eere van St. Maarten; - te Utrecht heette zulks te geschieden 'voer alle plaghen,

1) Te vinden in den *Overijs. Alm.* voor 1846, bl. 93.
2) idem, bl. 94.
3) *Nav.* I D. bl. 227.

die der stat ghevallen moeghen'; en natuurlijk had het in de Hollandsche steden geen ander doel. 't Was dus alweêr niet zonder egoïsme; - door aalmoezen te geven, hoopte men de stad tegen alle mogelijke rampen te assureeren. Jaarlijks werd het met de klok afgekondigd, dat van Stadswege aan elk 'armen mensche, die daer coemt, enen Hollantschen penninc oft een Hollantsch penninc broed' zou gegeven worden. En alle vermogende burgers deden hetzelfde 'mitterhant' aan hunne deuren, natuurlijk met gelijke beweegreden voor zooveel hun huis aanging. Alle armen, die daar kwamen opdagen, van waar ook, werden bedeeld. Verbeeld u, welk een heirleger van bedelaars en landloopers er dien dag naar Utrecht stroomde, en hoe gelukkig men zich mogt achten, zoo al dat gespuis weêr rustig ter poort uitraakte, zonder dat men van vechten en doodslagen hoorde, en de kinderen 's avonds veilig om 't vuur konden dansen.

Die uitdeeling was nu wel geen volksvermaak, maar gaf er toch aanleiding toe; want in alle buurten gingen de kinderen rond om appelen, kastanjes, noten en mispelen in te zamelen, en als 's avonds de Sint-Maartensvuren brandden, dan werd er de mand, waar al dat lekkers in was, boven gehangen en uit alle magt geschud, terwijl de jeugd er zingend om heen danste. Dit heette 'Sint Maartens schuddekorf', en men kende dien ook in Westfalen en aan den Rijn. Als nu, door 't geweldig schudden, de vruchten uit den korf en regts en links vlogen, dan stoven de zangers uiteen en rolden grabbelend over elkander. Die appelen, kastanjes, noten en mispelen waren echte Sint-Maartenskost; men had er zelfs een soort van kleine appelen voor, die men 'St. Maartensappeltjes' noemde, en die ruim drie weken later andermaal aan de markt kwamen, als 'Sinterklaasappeltjes' herdoopt. En de Amsterdamsche jongens, toen ze al sints lang geen korf meer schudden, deden zich van de opgehaalde St. Maartensduitjes lustig te goed aan 'suikermispelen' en 'gebraje kastengen'; - welke eersten, onder een eigenaardig deuntje (waarvan 't volk in 1787 gebruik maakte, om bedektelijk een spotliedje op de Pruisen te zingen) werden uitgeroepen; terwijl de laatsten in honderde kraampjes door de heele stad te krijgen waren, maar nergens beter dan in de vermaarde kraam op de Osjesluis. En als in Noordbrabant de kinderen op St. Maarten 'bij hunne bloedverwanten gaan h a a f - v u r e n ', worden ze almede op mispelen, noten en St. Maartensappeltjes getrakteerd[1].

In Vlaanderen bestaat de St. Maartenssnoeperij vooral in wafelen en pannekoeken. De laatsten zijn dan ook zoo echt Vlaamsch, dat nog in 1848 te Duinkerken, bij den optogt op de Groote Markt ter gelegenheid der inwijding van den spoorweg naar Parijs, het 'pannekoukehuys' niet ontbrak. Ook bij den omgang hebben de Vlaamsche jongens nog iets bijzonders - namelijk Sint Maarten in eigen persoon. Met een papieren myter,

1) Dr. C.R. HERMANS, in den *Aardbol*, III D. bl. 585.

een baard van vlas en een grooten houten lepel in de hand zit de heilige man op een burrie, die door vier bont toegetakelde jongens gedragen wordt; terwijl de overigen lantarens op stokken dragen, 't zij papieren, 't zij uitgeholde pompoenen of groote rapen. Voor ieder huis houden ze stil en zingen:

Sunte Moartensoavent!
De torre goat mee noar Gent,
En ols miene moedere koeken bent, (bakt?)
Dan zit ik er goarn omtrent.
Mak vier, stok vier!
Ter eere van Sunte Moarten die is hier.
Zette hem in een hoekske,
Geve hem een koekske,
Zette hem oan de toafele,
Geve hem een woafele.

En dan hield de heilige bisschop zijn pollepel op; maar kreeg hij niets, dan ging het op een schelden[1].

Dit is het Brugsche liedje, maar 't schijnt dat dit vrij algemeen in Westvlaanderen gezongen werd; te Kortrijk althans zong men 't ook[2].

Wat beteekent die toren, die meê naar Gent gaat? 't Kon toch de meening der Bruggelingen niet zijn, hun hoogen Lieve-Vrouwetoren of hun mooijen Halletoren naar Gent te laten kuijeren. Heeft welligt ‘toren’ hier denzelfden zin als in 't lied van den Ever:

Ghi hebt te voren
Ghedaen toren
Den vorders miin,
Dat sal aen u,
Her Ever, nu
Ghewroken siin!

dan wenschen de Bruggelingen op St. Maartensavond alle haat en kwaad van zich en den Gentenaars op den hals; wat wel geen zeer christelijke wensch is, maar uit den eeuwenouden haat tusschen de ‘Lelyaerts’ en ‘Clauwaerts’ volkomen verklaarbaar.

En nu kom ik op den Hoornschen lantaren-optogt terug. Gedurende de laatste week in Augustus loopen van maandag tot zaturdag de kinderen te Hoorn met papieren, blikken en glazen lantarens op stokken langs de straat, en die lantarens noemen ze ‘Sinte Maartens.’ Op de avonden van woensdag, donderdag en vrijdag is dit het drukste; dan zijn er honderde kinderen op de been onder 't zingen van een deuntje, waarin, behalve de reeds genoemde klinkklank van horens, torens enz., de volgende regels voorkomen:

1) *Nav.* I D. bl. 259.
2) *Dietsche Warande*, V D. bl. 61.

Turref in de murref en de maan die schijnt.
De meid is mooi al is ze wat zwart.
De molen is verbrand.
Daar is geen beter meid in Holland.
De brand vliegt in de lantaren,
De vonken vliegen er uit.
Wie heeft buurman dronken gemaakt?
Steven van der Klokken!

Wat beteekent die mooije zwarte meid, die de beste van Holland is? Wat die verbrande molen? en die dronken buurman? En waarom Sint Maarten in Augustus? Vermoedelijk ligt hier een of ander feit uit de Hoornsche geschiedenis ten grondslag, maar dat ongelukkig den Hoornaars zelf reeds uit het geheugen is gegaan. Immers weten zij er geen andere reden voor te geven, dan dat 'November te guur en te bar, en Augustus veel aangenamer voor de kinderen is, die dan geen gevaar loopen kou te vatten, daar toch velen in hun nachtponnetje bij den optogt verschijnen'[1]. 't Is jammer, dat onze oude kronijkschrijvers het doorgaans onnoodig hebben geacht, dingen op te teekenen, die in hun tijd elk wist, en niet begrepen hebben, dat die in later tijd vergeten zouden zijn.

Dat na de Hervorming de Konsistoriën tegen 't vieren van St. Maarten ijverden, behoeft naauwelijks gezegd te worden; maar 't kan ons evenmin verwonderen, dat reeds sedert eeuwen de Stedelijke Regeeringen het branden van Sint-Maartensvuren op de straten en pleinen der stad hebben pogen te verbieden. Dat er nog al 'insolentiën' bij gepleegd werden, hebben wij reeds uit een Dortsche keur gezien, en ik acht het onnoodig nog een aantal andere, die ons precies 't zelfde zouden leeren, uit te schrijven. Maar wat nog veel erger was - er kon brand van komen, waarmeê de heele stad om zeep ging. En toch - 't verbieden hielp niet; al was er ook de bedreiging van 'gegeeselt te worden' bij gedaan. Als de heele stad vuren brandde, kon de Regeering toch de heele stad niet laten geeselen, en de Heeren moesten 't maar geduldig aanzien en hopen, dat er geen brand van komen zou.

Maar wist een Regeering op een geschikt oogenblik een gelukkigen greep te doen, dan bereikte zij beter haar doel, zoo als in 1540 te Maastricht gebeurd is.

Daar werd weleer St. Maartensavond zeer luidruchtig gevierd: groote vuren, zingen en springen, en een goede St. Maartensdronk er bij! De Regeering verbood het alle jaren, en toch gebeurde het alle jaren weêr. Maar nu had er in het bovengenoemde jaar een hevig oproer te Maastricht plaats, 'waarbij de Heer van Hamal en de Burgemeester Prent vermoord waren', en toen bedachten de Heeren een huismiddeltje om in eens die gevaarlijke St. Maartensvuren kwijt te raken. Zij ordonneerden,

1) Medegedeeld door den Heer Zeeman te Hoorn.

dat, tot openbare boete voor de gepleegde euveldaden, de burgers jaarlijks des avonds vóór St. Maarten groote vuren op de straten en pleinen aansteken moesten. De Maastrichters keken raar op van zoo'n ordonnantie. ‘Daar bedanken we voor,’ zeiden ze, ‘dat doen we nooit!’ De wijze Regeering had haar oogmerk volkomen bereikt - er brandden te Maastricht geen St. Maartensvuren meer[1]. Maar niet alle Regeeringen waren gelukkig genoeg zulke vernuftige invallen te hebben, en in menige stad bleven tot in onzen tijd die vuren vlammen, ofschoon ze elders reeds lang vóór onzen tijd waren uitgedoofd.

En zoo kon 't dan vóór twintig jaren ook wel gebeuren, dat een reiziger, die ‘op den avond van St. Maarten koud en verkleumd aan het Station van de Vogelenzang rondliep, reikhalzend naar den trein uitziende’, op eens: ‘brand! brand!’ begon te roepen, omdat hij een grooten vlam zag, die de lucht rood kleurde. Hartelijk begonnen de boeren te lachen, en verzekerden den verschrikten reiziger, dat het niets anders was dan ‘een groot St. Maartensvuur, dat de boerejongens telken jare aldaar ter plaatse ontstaken’[2]; maar ze zullen zich zeker wel verwonderd hebben, dat die steêman al niet eens meer wist, dat er St. Maartensvuren in de wereld waren.

't Zijn juist die vuren, die sommigen aan een heidensche herkomst van het St. Maartensfeest hebben doen denken. Maar moeten dan *alle* vuren heidensch zijn? Dan zou men uit die der oude Kattenburgers ook wel kunnen bewijzen, dat de Prinsjesdag uit den Germaanschen tijd afstamde! Vreugdevuren zijn van alle tijden en niet uitsluitend Germaansch. En al kan men aantoonen, dat hier en daar St. Maartensvuren gestookt zijn op plaatsen, die van ouds voor heilig gehouden werden, dan is daarin nog geen bewijs te vinden voor de Germaansche afkomst van St. Maarten, om de eenvoudige reden, dat men die vuren gewoonlijk brandde op dezelfde hoogten of velden, waar ook de Paasch- en St. Jansvuren gestookt werden.

Dat St. Maarten in ons vaderland, en overal waar de Franken het Christendom hebben geplant, in hooge eer stond[3], is zeer natuurlijk, vermits hij de groote heilige van 't oude Frankenrijk was; daarom werd hij ook de patroon van 't Utrechtsche bisdom, door de Franken gesticht, en bovendien van een groot aantal kerken. Ja hem werden zelfs twee feestdagen gewijd: de een op den 4^{n} Julij en de ander op den 11^{n} November. Maar dat St. Maartensdag - en men heeft daarbij meer bepaald aan dien in den winter gedacht, als den voornaamsten - reeds vóór de invoering van 't Christendom een Germaansche feestdag zou geweest zijn, als Westendorp en anderen hebben gemeend, is zeer te betwijfelen, want

1) Medegedeeld door Jhr. Victor de Stuers te Maastricht.
2) *Nav.* I D. bl. 31.
3) Over de groote eer in verschillende landen aan St. Maarten bewezen kan men nazien de *Tilburgsche Avondst.* van Dr. SCHOTEL.

men kan geen Germaansch feest aanwijzen, dat op of omstreeks den elfden November gevierd werd.

Wel hebben sommigen St. Maarten voor den plaatsvervanger van den ouden Wintergod willen doen doorgaan, en de gelijkenis hierin pogen te vinden, dat even als Uller den naakten grond met sneeuw, zoo ook St. Maarten de naakte menschen met een wollen kleed bedekte[1]. Maar vooreerst is die gelijkenis wat gezocht; ten andere is 't wat zonderling, den milden Maarten met den barren Uller gelijk te stellen; en ten derde, zou in dat geval, toch Maartens vierdag wel een weinig later dan den elfden November moeten vallen.

Dr. Eelco Verwijs, die in den Nutsalmanak van 1868 een geestig en belangrijk stuk over St. Maarten geschreven heeft, meent in hem den ouden Wodan te herkennen[2]. Maar die geleerde heeft vroeger, en dit met vrij wat meer waarschijnlijkheid, reeds in Sinterklaas Wodan herkend[3], en 't gaat toch niet, den kapitein der Asen overal te vinden. In St. Maarten is weinig gelijkenis met den heidenschen krijgsgod te ontdekken: zijn paard en mantel zijn daartoe niet voldoende; want als ieder, die te paard rijdt en een mantel draagt, voor Wodan gehouden mag worden, dan zal men ons de Wodans nog bij duizenden kunnen aanwijzen. Er is evenmin in de vermaken op St. Maarten iets, waarin sporen van heidensche eeredienst te herkennen zijn. Al wat aan 't St. Maartensfeest eigen is, spreekt van mildheid jegens de armen, 't kleeden der naakten, 't voeden der hongerigen, 't verwarmen der verkleumden; en dit zijn de goede werken van den liefdadigen bisschop van Tours, maar geen enkele vóór-christelijke traditie speelt er onder.

Zoo men overeenkomst met eenigen heidenschen god wilde vinden, dan zou 't met Bacchus zijn, omdat, als wij vroeger zagen, St. Maarten een wijnheilige en de beker hem gewijd was. Maar niemand zal willen volhouden, dat wijn en beker uitsluitend heidensch en niet christelijk zijn!

En nu hebben wij St. Maarten nog in betrekking tot de ganzen te beschouwen. Doch dan moeten wij niet in Holland of Friesland, maar in de gewesten van Saksischen oorsprong zijn. Op vele plaatsen behoorde daar, en op sommige behoort nog, het bezoeken der ganzemarkten mede tot de volksvermaken op St. Maarten. Te Zwolle plagten op dien dag de scholen, zelfs de Latijnsche, stil te staan, opdat de jongens zich bij de ganzen zouden kunnen vermaken[4]. Zoo was 't ook te Deventer, en zoo zal 't wel overal geweest zijn, waar ganzemarkten waren. Dat de Utrechtsche St. Maartensmannen ook de hunne hadden, spreekt van zelf, en de naam is er ten minste nog bewaard. Maar te Deventer heeft men

1) BUDDINGH, *Verh. over het Westland*, bl. 358, 359. - Dr. SCHOTEL, *Oud Holl. Huisgezin*, II St. bl. 380.
2) bl. 160.
3) *Sinterklaas*, bl. 40.
4) *Groninger Volksalm.* 1840, bl. 225.

nog jaarlijks de oude pret, en men kan er op den Brink, tusschen hooge stapels van roode en witte kool, op lange tafels, blaauwmagere en goudgeelvette ganzen uitgestald zien, die door de burgerij gretig worden gekocht, daar elk goed Deventersman op St. Maarten een gans op zijn disch heeft[1].

Navorschers hebben al vóór eeuwen gevraagd, wat St. Maarten toch met de ganzen te maken had, en allerlei spreukjes bedacht om er een verklaring voor te vinden. Een hunner beweerde, dat Martinus, toen hij nog bisschop was, graag aan vette ganzen smulde, ja dat hij er zich zelfs ziek aan gegeten heeft, zoodat hij, na zijn laatste ganzemaaltje, er niet weêr van opgekomen is; en dat de christenen toen, vooral zij, die ook graag ganzen aten, zich verpligt achtten zulks jaarlijks te zijner eere te doen.

Neen, zei een ander, dat is vuige laster; de man was te heilig om zoo onmanierlijk te eten; en bovendien, hij hield van geen ganzen; hij haatte ze, en weetje waarom? Eens dat hij een heel mooije preek deed, waar hij lang op gestudeerd had begon er plotseling, vlak voor de kerkdeur, een troep ganzen zoo miserabel te snateren, dat hij in de war raakte, en zijn heele preek in 't water viel. En toen was hij zoo vergramd op die snaterbekken, dat hij ze niet meer zien kon, en zei, dat elk, die een gans kapot maakte, hem pleizier deed, en des verkiezende, gezegde gans ook zou mogen braden en opeten.

Dit is ook al 't regte niet, hervatte een derde: 's Bisschops ganzenhaat had een heel andere reden. Tot de christelijke en maatschappelijke deugden, die onzen heilige vercierden, behoorde ook de nederigheid. Hij achtte zich niet knap genoeg om bisschop te zijn, en toen hij evenwel verkozen werd, wilde hij niet voor den dag komen, maar verschool zich achter een ganzenhok. Doch die vermaledijde beesten scheurden - door ingeving des duivels - zulk een keel op, dat ze den vlugteling verraadden.

Wel neen, zei weêr een vierde, allemaal spreukjes, die de baker je verteld heeft! Heb jelui dan nooit Plinius gelezen? Sla zijn tiende boek op, daar lees je, dat de Germaansche ganzen wegens hare witte veêren zeer geacht waren te Rome. En nu is 't immers heel duidelijk, dat onze voorouders de kunst van ganzebraden van de Romeinen geleerd hebben, en zij dus al ganzen gegeten hebben, lang voor dat er nog een St. Maarten was.

Zij, die St. Maarten voor Ullers plaatsvervanger houden, vermoeden dat de gans aan dien wintergod gewijd was[2]. Maar een ander geleerde achtte deze verklaring de natuurlijkste: dat om geen andere reden op 't St. Maartensfeest de gans een hoofdgeregt is, dan omdat op dien tijd de ganzen het vetst zijn; - welke ‘nuchter prozaïsche vettigheid’ echter weêr een ander niet voldeed. Maar met zooveel verklaringen wordt

1) Dr. E. VERWIJS in den genoemden almanak bl. 151.
2) Dr. SCHOTEL. *Oud Holl. Huisgezin*, II St. bl. 380.

eigentlijk zeer weinig verklaard; en ook de gissing, dat de gans ‘een der vogelen van Wodan’ zou zijn[1)], geeft geen licht. Op de vraag, waarom op St. Maarten ganzen gegeten worden, moge 't eenvoudigste antwoord zijn: ‘omdat zij dan het vetst en het lekkerst zijn’; - maar 't blijft de vraag, waarom de Friezen en hun stamgenooten, de Hollanders, even als de Engelschen, geen St. Maartens- maar een Kersgans eten, terwijl de St. Maartensgans t'huis behoort in die gewesten van ons land, waar de bevolking van Saksische afkomst is, gelijk ook in Duitschland. Als de Heer Schotel de St. Maartensgans ‘wereldberoemd’ noemt, bedoelt hij de Duitsche wereld met het Nederlandsche Saksenland; en als hij op geleerde lofredenaars van de St. Maartensgans wijst, heeft hij ook voornamelijk Duitschers in 't oog[2)]. En als die gans bij ons op het tooneel gebragt is, was 't alweêr bij overneming uit het Hoogduitsch[3)]. Ja de afbeelding van den Duitschen St. Maarten is zelfs een andere dan de onze: zoo staat hij op 't wapenschild van Marktsteft in Frankenland met een palmtak in de regter- en een gans in de linkerhand. En op het Saksische karakter van onze St. Maartensgans doelt ook een liedje, dat Westendorp in Westerwolde hoorde zingen:

Er kwam een gans uit Sassen,
Uit Sassen kwam die gans,
Hij was zoo wel gewassen,
Gewassen was die gans.

In Duitschland en onze oostelijke provinciën plagten van oudsher geestelijken en schoolmeesters St. Maartensganzen ten geschenke te krijgen, - de eersten van de leeken, de laatsten van de schooljongens. Ja, er zijn middeleeuwsche Heeren geweest, die zulk een geschenk als ‘een jaarlijksche cijns op hunne vaste goederen legden’[4)]; anderen, die een zilveren gans ter eere van St. Maarten offerden, wat natuurlijk een heel mooi stuk was, om in de kerk te pronken, maar waar de eerwaarde vaders op hun tafel niets aan hadden. Deze zagen eigentlijk liever zoo'n levenden, waggelenden vetklomp, die zes weken lang goed ‘gepild’ was. En zulk een had eens de pastoor van Grasheim - die parochie zal wel ergens in Westfalen of Hanover te vinden zijn - ten geschenke ontvangen met twee flesschen Cyperschen wijn er bij. Daar dacht hij op St. Maartensavond na de dienst eens lekker aan te smullen. 't Meest was hij voor zijn lekkeren wijn beducht; Peter, zijn huisknecht, was op dat punt niet veel te vertrouwen; ja zelfs voor Katrijn, hoe braaf een huishoudster ze was, kon de verzoeking om van zoo'n wijntje eens te proeven, alligt te sterk zijn. Hij plakte dus op elke flesch een papiertje, schreef daarop (in 't Grasheimsch natuurlijk, maar omdat de meeste lezers die

1) Vergl. den *Volksalm. van 't Nut*, 1868, bl. 157-162.
2) *Tilb. Avondst.* bl. 46.
3) *Sint Maerten of de Gestoolen Ganzen*, door D. Onderwater, uit het hoogduitsch van G. HAGEMAN, *Leyden* 1799.
4) LUÏSCIUS, *Alg. Woordenb.* VI D. bl. 364.

taal op school niet geleerd hebben, vertaal ik in 't Hollandsch): *Hier is vergift in*, en zette ze toen in een hoekje van den kelder.

't Uur was daar; 't orgel bromde al, toen de pastoor nog bij de keukendeur stond, om aan Katrijn zijn bevelen te geven, en aan Peter een pak slaag te beloven, als hij niet wakker aan het spit draaide. Terwijl de pastoor de mis las, stond Katrijn voor den haard appelen met krenten te stoven, pannekoekjes van tarwemeel met eijeren te bakken, en kastanjes te braden; en Peter zat het spit met de gans te draaijen. De geur begon zoo lekker te worden, het vel werd zoo bruin, - hij waagde 't er een klein lapje van te proeven; - hij proefde nog eens, en hij kreeg er hoe langer hoe meer trek in, zoodat weldra de gans gevild was. Dat ziet Katrijn en vaart tegen hem uit: ‘Leelijkert! heeft jou de duivel dat ingeblazen? Pas op, de Heer slaat jou zonder genade nog dood!’ -

Wat zal de arme jongen beginnen? Hij weet, dat ‘de Heer’ niet mak is, als hij begint. Slaat hij mij dood, denkt hij, dan maak ik me liever zelf van kant; en hij pakt zich weg.

Nog stond Katrijn over de gevilde gans te jammeren, toen de pastoor uit de kerk terugkeerde, en regtuit naar de keuken liep. Daar vallen zijn oogen op de gans. Eerst wordt hij zoo wit als een kalkbak, toen blaauw als een stijfselpot, eindelijk rood als een gekookte kreeft. ‘Waar is de jongen?’ - Maar Katrijn weet het niet. ‘'k Zal 'm wel vinden!’ bromt hij, en ijlt het huis door. Toen hij eindelijk in den kelder kwam, lag daar Peter zoo lang als hij was op den vloer, met de eene flesch leêg, en de andere bijna leêg nevens zich. De pastoor gaf hem een paar duchtige schoppen. ‘Och, Heertjelief!’ riep Peter, ‘sla me maar niet; ik ben al dood, want ik heb al het vergift opgedronken.’

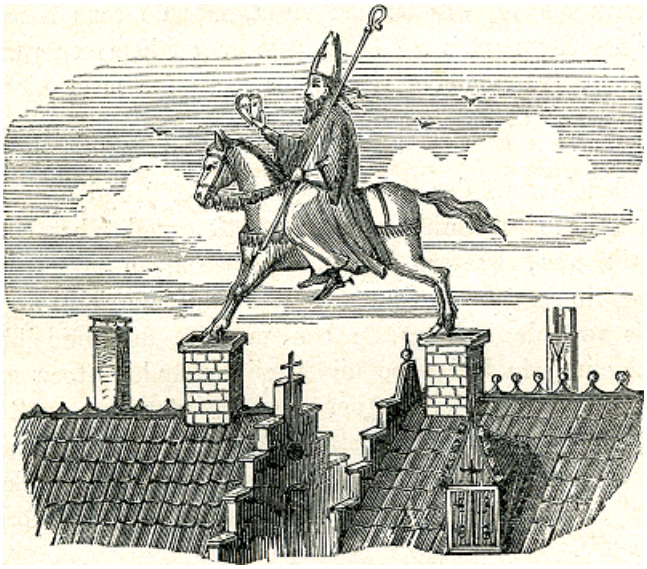
Dit gebruik nu om den leeraars der gemeente en die der jeugd ganzen te vereeren, werd met de Hervorming niet afgeschaft, omdat het een oud en loffelijk gebruik was, waaraan geen dominee eenigen geur van superstitie rook, en waarin geen schoolmeester iets onpedagogisch zag. Ja Dr. Eelco Verwijs vertelde onlangs op een manier, die duidelijk bewees, dat hij er nog pret in had, hoe hij en zijn vrienden, toen ze nog jongetjes waren, botje bij botje leiden, om voor ‘meester’ een ‘vette gans’ te koopen, die, zoo niet altijd een vette, toch zeker een malsche was, daar de jongetjes er malkaâr meê om de ooren sloegen van de markt tot de school; en hoe zij, na de aanbieding, de school weêr uit-, en de poort uit- en 't bosch invlogen[1)].

En hoe St. Maarten gevierd wordt in een Geldersch huisgezin, mag men in den Gelderschen Volksalmanak van 1837 lezen. Alleen zal 't

1) *Volksalm. van 't Nut*, 1868, bl. 151, 152.

menigeen verwonderen, dat ‘de kleinen en grooten’ ten slotte gaan zitten kienen of domineeën, in plaats van zich te verlustigen met het ‘Van ouds vermaarde’ en telkens weêr ‘Nieuwe Vermakelijke Ganzespel.’ Want ondanks al de wijsgeerige beschouwingen over den oorsprong en de beteekenis van dat spel, geloof ik toch, dat het ganzebord al sints onheugelijke tijden bij het ganzefeest heeft behoord, - dáár op St. Maarten, hier op 't Kersfeest; - met welk geloof volstrekt niet in strijd is, dat men in dit spel iets toepasselijks op 't menschelijk leven kan ontdekken[1)], want waar is dat niet te vinden? En dat men 't ganzebord later op elken zondagavond weêr voor den dag haalde, bewijst alleen, dat men er veel pleizier in had.

Elfde hoofdstuk.
Sinterklaas.

Over Sinterklaas zou men gemakkelijk een dik boek vol kunnen schrijven; doch eigentlijk is 't niet noodig, omdat er al zooveel over hem geschreven is. Hij en zijn feest zijn geschilderd en gegraveerd, bezongen en beschreven op allerlei manier. Zijn portret, door Maarten van Heemskerk in 1561 geschilderd, werd, vóór vijftig jaren geleden, gevonden in de IJzeren Kapel, en toen, opdat elk hem kennen zou, door Veelwaard in koper gesneden. En hoe

1) *Letterk. Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, 1822, 2e St.

dikwijls zagen wij hem niet in houtsnede op een oortjesprent fraai gekleurd: altijd te paard, - soms boven de huizen, terwijl het paard met de voorpooten op den eenen en met de achterpooten op den anderen schoorsteen staat; soms bedaard over straat rijdende met een reiszak achter op zijn schimmel, waar alle moois en lekkers uitrolt, en 't bijschrift:

Sinterklaas, te paard gezeten,
Laat aan alle kindren weten,
Dat hij, als verleden jaar,
Hartjes heeft en gardjes klaar.

Zoo stond hij ook, ten genoegen van alle Amsterdammers, weleer in de vertoonzaal van 't Oude Doolhof levensgroot geschilderd op 't houten beschot regt tegenover Goliath. En hoe dikwijls is de Sinterklaasvreugd geschilderd! Ieder kent de beroemde schilderij van Jan Steen in het Trippenhuis, met die kleine meid op den voorgrond, beladen met al wat 'Klaas' voor haar 'gereden' heeft (haar hedendaagsch evenbeeld staat in de Aurora van 1868 tegenover bl. 106), en met dien langen lummel daarnevens, die de lip laat hangen, omdat er een gard in zijn schoen steekt[1]. En wie in 1867 de 'oude meesters' in Arti bezocht heeft, vond daar ook nog een Haarlemmer St. Nikolaasavond van Brakenburg. Een hedendaagschen kennen wij van Jamin[2]. Tegenwoordig echter mag dat onderwerp niet meer vrolijk behandeld worden; 't moet nu aandoenlijk zijn; 't moet - de mode eischt het - een filantropische snaar doen trillen, en daarom niets beter dan 'rijken en armen' in 't gaslicht van den banketwinkel! Treffende tegenstelling! maar waar Sinterklaas geen schuld aan heeft, en waar geen schilderij een zier aan veranderen zal, evenmin als Hofdijks sonnet. Hij moge er bij zingen:

O, armoede is iets wreeds, wie onzer 't zich verheelde!
Maar 't felste grieft zij bij het zien van andrer weelde!

't Is nog altijd de vraag, wie meer te beklagen zijn: - zij, die alleen 't genot van 't zien hebben, zonder te mogen proeven; of zij, die volop zwelgen, en walgen van 't genot? -

Wie den Sinterklaasavond in prachtige verzen bezongen wil zien, moet De Genestet opslaan; - wie daarentegen een Oud-Hollandsch deuntje verlangt, neme Jan de Regts liedje aan Fillis op de wijs van 'Doenze, doenze:'

Dat Sinterklaas,
Dien ouden baas,
Moet loopen voor Sint Felten;
Hij helpt maar met een groot geraas
De heele stad op stelten.

1) Een mooije houtsnede naar deze schilderij vindt men in het *Ned. Mag.* 1863, bl. 137.
2) In 't kabinet van den Heer Mr. J.E. Banck. Naar deze schilderij verscheen een houtsnede in het *Ned. Mag.* 1862, bl. 385, en een staalgravure in de *Aurora* 1863, bl. 206.

Anders doet hij niet,
Fillis, Fillis,
Anders doet hij niet,
Gelijk je ziet[1].

En wie liever een nieuw lied op een aangename wijs begeert, heffe uit volle borst Dr. Heijes:

Zie, de maan schijnt door de boomen!

aan, en 't is zeker, dat dadelijk honderde schoolstemmetjes meê zullen invallen.

Wie de geschiedenis van den heiligen bisschop en zijne legenden, uit oude bronnen geput, wil leeren kennen, kan in het Derde deel van het ‘Archief voor Kerkelijke Geschiedenis’ van Kist en Royaards teregt, waar Professor Van Hengel hem alles vertellen zal, wat hij weten wil. En voor hen, die nog liever zich verlustigen in oudheidkundige beschouwingen bij 't schemerlicht der Germaansche mythologie, heeft Dr. Eelco Verwijs een allerliefsten ‘Sinterklaas’ geschreven, met den Amsterdamschen, die nog op den Dam bij den hoek van 't Damrak staat, tegenover den titel. En wat eindelijk de Amsterdamsche Sinterklaasvreugd betreft,

Daar ik zelf mij ook niet onbetuigd heb gelaten,
Zoo behoef ik er hier ook niet meer van te praten[2].

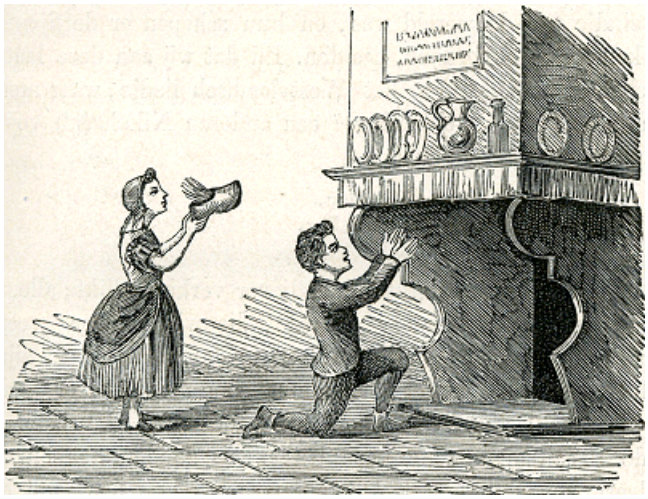
Wie den ‘Holland voor 1862’ wil inzien, kan er iets van lezen, en er nog een mooije teekening van Rochussen bij vinden, waar de deftige Trijn Klaasdochter Sillemoer, met haar meid achter zich, tusschen de koekkramen wandelt, en de jongens met hun Sinterklaasvaantjes rondloopen.

Sinterklaas wordt door de heele Christenwereld gevierd, in vele landen precies als bij ons, in andere met eenig verschil. Zoo, om van elk één voorbeeld te noemen, verhaalt Westendorp, dat in Oostenrijk ook een Zwarte Klaas met een rammelenden ketting verschijnt, die vergulde koek voor de zoete, en een gard voor de stoute kinderen brengt, terwijl de jeugd er Sinterklaasliedjes zingt, als bij ons[3]; te Rome daarentegen komt de zwarte bullebak met hetzelfde doel in den Kersnacht door den schoorsteen[4].

‘Maar toch ook door den schoorsteen?’ - Natuurlijk; de schoorsteen is de koker der gemeenschap met de bovenwereld, die de kinderlijk levendige verbeelding der voorgeslachten met allerlei geesten bevolkte[5]. Door den schoorsteen vernamen ze dikwijls de wonderlijkste stemmen en geluiden, profeciën en vermaningen. Wie zijn buurman een schrik woû aanjagen, klom op diens schoorsteen, en schreeuwde, met een grove stem,

1) De overige koepletten kan men lezen in zijn *Mengeldichten*, bl. 84 en 85.
2) *Holland*, 1859, bl. 255.
3) *Noordsche Myth.* bl. 542.
4) *Aardbol*, II D. bl. 381.
5) Over den schoorsteen heb ik gesproken in den *Holland* van 1865, bl. 144-146.

een paar onheilspellende woorden door den koker, en de arme buurman sidderde door al zijn leden. Goed en kwaad kwamen door den schoorsteen. De boldergeest kwam er door, om plagen in 't huis te brengen; maar ook de kaboutermannetjes kozen denzelfden weg, als ze den gelukskinderen 's nachts een zak vol geld bragten. En zoo deed ook Sinterklaas zijn intogt door den schoorsteenpijp, zonder dat iemand ooit heeft kunnen merken, dat zijn ‘slickerdemickjes’ naar 't roet smaakten.

Dat de Nederlanders, die naar elders verhuisd zijn, steeds hun Sinterklaas meêgenomen hebben, bewijst ten duidelijkste, dat zijn feest in ons vaderland immer 't voornaamste volksfeest was, waar de liefelijkste herinneringen aan verbonden waren.

Te Friedrichsstadt aan de Eider - een Hollandsche kolonie door gevlugte Remonstranten in 1621 gesticht, wordt het nog precies op zijn Amsterdamsch gevierd[1]. Wat echter bij ons reeds vergeten is, en daar nog behouden, is het draaibord. Amsterdammers hebben dit ding nog het laatst gekend op de Bloemmarkt, toen die nog in volle fleur was, en de jongens er heen gingen om gouden torren te koopen en wafeltjes te draaijen.

Toen de afstammelingen der Hollanders te New-York en te Albany een herinnerings- en gedachtenisfeest instelden aan 't Oude Vaderland gewijd, kozen zij daartoe alweêr Sinterklaas. En ook de Hollandsche Mennonieten in Pennsylvanië houden hem nog in eer.

Dat in ons vaderland Amsterdam steeds als hoofdplaats der Sinterklaas-vreugd is beschouwd, bewijzen de liedjes, waarin, aan welken hoek van 't land ook gezongen, Amsterdam steeds genoemd wordt. Van die liedjes kan men een gantsche collectie, uit onderscheidene plaatsen van Noorden Zuid-Nederland bijeenverzameld, vinden in den Navorscher[2], en in 't boekje van Dr. Eelco Verwijs[3]; ik behoef ze dus hier niet nog eens

1) J.A.M. MENSINGA, Predikant te Friedrichsstadt, in den *Ditmarser und Eiderstadter Bote* van den 10 December 1851.
2) *Nav.* I D. bl. 190, 191, 361, en *Bijbl.* 1853, bl. CXXXviij.
3) *Sinterklaas*, bl. 72-76.

te laten drukken, temeer daar ze juist niet veel merkwaardigs behelzen; liever bepaal ik mij tot een drietal korte opmerkingen.

1°. In alle liedjes bijna wordt Sinterklaas naar Spanje gezonden om lekkernijen te halen. Daar ziet de Heer Verwijs een verbasterd overblijfsel der oude Zonneliederen in, en meent dat Spanje ‘het heerlijk lichtrijk’ vervangt. Ik twijfel, of men in deze liedjes wel ‘Germanische Mythen’ te zoeken heeft, en geloof, dat het eenvoudiger en natuurlijker is, hierbij aan den handel der 16e eeuw te denken, toen Spanje voor de Nederlanders nog bijna 't eindje van de wereld was, en hun schepen er de fijnste kostbaarheden en keurigste lekkernijen haalden. En dat wij aan deze laatsten te denken hebben, bewijst o.a. het Westvlaamsch liedje, waar men zelfs ter wille van het rijm op ‘lekkerding’ een anderen Nikolaas[1] voor den onzen in de plaats geschoven heeft:

> Sint Nikolaes van Tolenting,
> Breng mij meê wat lekkerding,
> Lekkerding van Spanje.

2°. Alle liedjes zijn blijkbaar verknutseld of liever verkinderlijkt; alleen in 't Amsterdamsche herinnert ons nog: ‘Hansje, die wil trouwen’, een punt, dat vroeger zeker nergens ontbrak, en dat Jan de Regt in zijn straks genoemd lied ook niet vergat: het ambt van ‘hijlikmaker’ namelijk, dat Sinterklaas bekleedde, en zonder 't welk toch ook ‘de Vrijsters’ en ‘Vrijers’ en de ‘Taaitaaimannen’ geen beteekenis zouden hebben.

3°. Eindelijk leert het slot van 't Amsterdamsche liedje ons, wat er bij de ‘Klaasjes’ en 't ‘amandelbroot’ gedronken werd:

> Brandewijn met suiker.

Trouwens, dat was al in de 16e eeuw een volksdrank, die ‘bij der straten met tafelen’ verkocht werd[2].

Hoe Sinterklaas de patroon der zeevaarders en tevens de kinderheilige en ‘hijlikmaker’ geworden is, en hoe zijn feest te Amsterdam gevierd werd, heb ik elders reeds verteld[3]; en op denzelfden trant, schoon dan meest op wat kleiner schaal, werd het heel de Nederlanden door gevierd. Gingen te Amsterdam de ‘Zwarte Klazen’, onder groot rumoer, en met schoorsteenkettingen een afgrijselijke muziek op de straatkeijen makende; de buurten rond, om op deuren en vensters te bonzen en met een bullebaksstem te roepen: ‘Synder ook quaje kyeren?’ - ook te Franeker zag Dr. Verwijs die, ‘vreeselijk toegetakeld en vermomd, onder vervaarlijk geschreeuw en geraas de streek langs trekken’[4]. En nog ziet men op Tessel de jonge lieden ‘gemaskerd en gekostumeerd’ langs de straat trek-

1) De H. Nikolaas van Tolentijn, die veel later leefde, en wiens feestdag op den 10 September gesteld is.
2) *Handv. v. Amst.* bl. 187.
3) Zie mijn *Amst. Kleinigh.* bl. 1-32; *Holland* 1862, bl. 81-115: en *Aurora* 1868, bl. 60-62, 93 en 94.
4) *Sinterklaas*, bl. 43, 44.

ken, en na hier en daar een bezoek afgelegd te hebben, ten laatste in de herberg aanlanden om er te dansen[1]. Hadden de kinderen te Amsterdam op Sinterklaas vrij af, en niets te doen dan pretmaken, zingen en koeketen, - ook de oude rekeningen van Dordrecht leveren de bewijzen, dat daar de schoolkinderen almede ‘op St. her Nyclaesdach’ vacantie hadden niet alleen, maar zelfs een toelage uit Stadskas ontvingen, om vrolijk te wezen’[2]; en te Utrecht kregen ‘die schoel-kynderen’ van de Stad ‘halve stuvers weggen’ present[3]. Waren te Amsterdam Sinterklaasavond (daar ‘strooiavond’ genoemd) en de volgende dag een kermisfeest, - Dr. Hermans verzekert ons, dat het te 's Hertogenbosch ook zoo was, en nog is, want dat er zelfs ‘de St. Nicolaaskermis drukker dan de kermis in Augustus is’[4]. En ook te Brussel zag ik - ik spreek van vóór 1830 - Sinterklaas vieren gelijk te Amsterdam; en zoo was dan ook de algemeene vorm, waarop slechts enkele uitzonderingen zijn. Te Koedijk in Noordholland gaat de plaatsvervanger van Sinterklaas, die ‘de gouden [goede?] engel’ genaamd wordt, in den Nieuwejaarsnacht rond, om den kinderen wat moois en lekkers te brengen, en te Grouw, in Friesland, heeft hetzelfde op St. Pieter plaats[5].

Daar St. Nikolaas de patroon der zeevaarders was, waren natuurlijk in alle zeeplaatsen de schippers en vreemde varensgasten de ijverigste en luidruchtigste in het vieren van hun schutsheilig. Met hun bont opgeschikte, in groene of blaauwe jakken met roode wollen bouwen gehulde, en met roode kroplappen en gele neusdoeken pronkende vrouwen of meisjes aan den arm, stormden ze de eene bierkroeg uit en de andere in, en zongen hun hoogsten deun uit:

Wij sullen ons scheepken wel stieren
Al over die wilde see,
Al op Sinterklaes manieren,
Soo gaet er ons soetlief meê.

In 't begin der 16e eeuw was de luister van Sinterklaas te Amsterdam zoo hoog gestegen, dat hem een beeld van klinkklaar zilver in de Oude Kerk werd opgerigt. Vraagt gij in welk oudheidkundig museum dat bewaard is? Och! zulke dingen bewaart men hier te Lande niet. 't Was al mooi, dat ‘Claesjen’ zes en vijftig-jaren lang ongemoeid bleef; maar toen begrepen de Burgervaders, dat hij geld waard was, en teekenden

1) Medegedeeld door den heer W. Brouwer, hoofdonderwijzer op 't eiland Tessel.
2) SCHOTEL, *Gesch. Lett. en Oudheid. Uitsp.* bl. 145, 146.
3) *Sinterklaas*, bl. 67.
4) *Aardbol* III D. bl. 585. Toch schijnt er de drukte op den eenen avond of den anderen nog al te verschillen. Toen ik, in December 1865, op Donderdagavond over de Markt wandelde, zaten de koopvrouwen in de koekkramen te slapen, en de eenigste muziek, die ik hoorde, was een draaiorgel bij de poppekast. Twee avonden later echter moet het er razend druk geweest zijn, want toen kon ik 's nachts te St. Michielsgestel geen oog toedoen door 't rumoer, dat de doortrekkende boeren maakten, die uit den Bosch terugkwamen.
5) *Nav.* I. bl. 98 en 173.

den 4n October 1578 een besluit, waarbij aan de Kerkmeesters gelast werd hem te verkoopen[1].

Welke ‘snoeperie ende slickerdemick’ - als Walich Sieuwerts, die geen vriend van Sinterklaas was, 't noemt - de kinderen kregen, vertelt ons Breêro in zijn ‘Moortje.’ In hun schoen vonden ze 's morgens peperhuisjes vol suikererten met kabeljauwsoogen en kapittelstokjes; en er stond een mandje bij, gevuld met vijgen, noten, boekende flensjes en appeltjes. De boekende flensjes waren toen en nog lang daarna een echt Amsterdamsche lekkernij, die ook op Nieuwjaar wel te pas kwam, mits ze met appelen en krenten, en niet, zuinigheidshalve, ‘mit schijfjens van koolstruiken’ gebakken waren[2]. In de Sinterklaasappeltjes waren mooije potstukjes gestoken. Bovendien kregen ze ook nog van een oom of bestevaêr wat speelgoed er bij, als een kolf en een tol en een nieuw schoolbord met boeken er in - de ‘kategismus’ niet te vergeten, maar ook mooije vertelsels als van ‘Fortunatus beursje’[3] ‘Blancefleur’[4] en ‘Amadis de Gauwelen’[5].

De volwassenen vereerden elkander: ‘St. Claescoeck’, ‘amandelbroot’, ‘honinctaert’ en ‘massepeyn’. 't Laatste is bekend genoeg, en door St. ‘Claescoeck’ zullen wij wel onze ‘Klaasjes’ te verstaan hebben. 't Amandelbrood was 't zelfde gebak, dat in de Vermakelijke Spraakkunst onder den naam van ‘Sinter-Niklaas- of Banketletters’ voorkomt, en waar men tevens uitgeteekend ziet, hoe de jongens er de tanden inzetten[6]. En mogelijk is de honigtaart, toen die allengs wat bruiner en taaijer werd, in ‘taaitaai’ overgegaan.

Immers deze vier soorten van gebak waren nog in 't begin dezer eeuw, eer er allerlei vreemde nieuwigheden ingevoerd waren, aan Sinterklaas bepaald eigen.

De ‘Klaasjes’ zijn nog als van ouds platte harde koekjes in allerlei figuren van menschen en beesten, ruiters en melkboeren, wiegen, vuurmanden en a-b-bordjes. Grooter en dikker, ja reusachtig groot soms, waren de vrijsters, vrijers, kerken, vette varkens en poesen. De twee eerste artikelen voor de jonge en 't derde voor de vrome lui, 't vierde voor de grootvaders en 't laatste voor de grootmoeders. Vroeger waren al die dingen schitterend met goud beplakt, maar sedert de gezondheidsleer beoefend wordt, hebben de koekebakkers daar zooveel aanmerkingen op hooren maken, dat zij goud en moeite beiden gespaard hebben, ofschoon zij blijven beweren, dat nu ‘'t oog van 't goed af is.’

1) Dr. P. SCHELTEMA, *de IJzeren Kapel*, bl. 17.
2) HOOFT, *Warenar*, IV Bedr. 4e Toon. - JAN DE REGT, *Mengeldichten*, bl. 81.
3) *De Geschiedenis van Fortunatus, sijne borse ende sijn wenschhoedeken*.
4) *De Historie van Floris ende Blanchefleur*.
5) *De vrome ende doorluchtighe Ridder Amadis, sone van den Coninck Perion van Gaule ende van de Coninginne Helizene*.
6) bl. 10.

't Marsepein had altijd den vorm van een hart, en op de effene oppervlakte, die met een laag witte suiker bedekt was, zag men gekleurde figuurtjes, als: een paar trekkebekkende duifjes, een altaartje met een vlammend hart, een kupidootje en dergelijke diepzinnige symbolen. Zijn buurmeisje zoo'n marsepeinen-hart met een grooten vrijer t'huis te zenden, was in vroeger eeuwen de bevalligste vorm van liefdesverklaring.

Taaitaai - zoet als stroop, taai als leêr en bruin als oud zegelwas - werd ook in allerlei figuren gebakken; maar een meisje een ‘taaitaaiman’ t'huis te zenden, was een spotternij, die ze alles behalve aardig vond.

De letters en haar gebruik kent ieder, zoowel als haar smaak, en, zijn er sommige menschen, die graag hun naam gedrukt zien, nog veel meer zijn er, die graag hun naam gebakken zien. Toch werd er een Rector eens meê gestraft. De man was juist op Sinterklaas jarig, en gewoon van zijn ‘Latijnsche jongens’ jaarlijks een mooi present te krijgen. Maar nu was hij ongelukkig eens, weinig dagen vóór Sinterklaas, ‘met het verkeerde been uit bed gestapt,’ en had het dien dag den jongens heel zuur gemaakt. ‘Wacht,’ zeiden deze, ‘daar zal 'ie voor hebben!’ En toen de Zeer Geleerde Heer op den feestdag reeds een plaatsje in zijn zilverkast had opengemaakt, om 't verwachte pronkstuk behoorlijk te ontvangen, zag hij een halfdozijn banketbakkersknechts eenige lange planken zijn huis in dragen. ‘Wat mottat?’ riep hij, naar voren vliegende. ‘Uwees naam, meneer!’ was 't antwoord. Hij zag zijn gantschen langen naam - de man had drie doopnamen en een dubbelen geslachtsnaam, die nog met twee voorzetsels verrijkt was - in banketletters voor zich, en had er met zijn heele familie voor vele dagen genoeg aan, en welligt ten slotte nog, even als de Paascheijereters, waar ik vroeger van sprak, er den apotheker bij noodig.

Ik zei zooeven, dat Walich Sieuwerts geen vriend van Sinterklaas was; dat waren de strenge Calvinisten in 't algemeen niet, en hun traktaatjes, zoowel als de stedelijke keuren, onder hun invloed gemaakt, geven er getuigenis van. 't Is,’ zei Walich, ‘een sotte ende onghefondeerde maniere van de kinderen haere schoenen met allerley snoeperie ende slickerdemick te vullen. Wat is dit anders gedaen, als op de hoochten geoffert ende geroockt? Die sulcx doen en verstaen noch niet wat van de waere Religie is!’[1]. Och ja,

> De eenigste, die daarvan wisten,
> Waren de echte Calvinisten,
> Die er eeuwig over twistten!

En in denzelfden geest als Walich zich uitliet, hoorde men op den zondag, die Sinterklaas voorafging, in alle Gereformeerde kerken preeken;

1) *Roomsche Myst. Voorrede*, bl. 32.

en evenzoo spraken ook de keuren, die op den 3n en 4n December afgekondigd werden. Bij een Arnhemsche keur van den 3n Dec. 1622 werd zelfs het zetten van den schoen, en het bakken van Sinterklaaskoekjes verboden[1]. Welk kwaad stak daar toch in? - Dat er in de kramen ‘vercoft werden verscheyde goederen, die men den cleynen kinderen dyets maeckte dat Nicolaes hunluyden gaf’, was ‘een saecke, nyet alleen *strijdende teghens alle goede ordre ende polityc*’, maar die ook de menschen afleidde van ‘de ware Godesdyenst’, en strekte tot ‘superstitie ende afgoderije’! Wie had ooit gedacht, dat daar ook al politiek in gemengd was! En waarom zag men er afgoderij in? Omdat de koekjes ‘'t façoen van eenige beelden’ hadden! - Maar aan al die traktaatjes en preeken en keuren stoorden de Nederlanders zich niemendal. Zij wisten wel, dat het vullen van kinderschoenen met koekjes geen ‘offeren en rooken op de hoogten’ was; dat ‘de ware religie’ daar in 't minst geen afbreuk door leed; en dat zij, die 't beweerden, te dwaas waren om ze aan te hooren.

Maar in een stad zoo woelig en volkrijk als Amsterdam kwam er toch nog iets anders bij, dat Mijne Heeren van den Gerechte met meer reden bezorgd maakte. Als er zulk een ‘groote menichte van volck uyt alle hoecken der stad’ naar de Sinterklaasmarkt op den Dam stroomde, mengden zich - zegt de keur van den 4n December 1663 - ook ‘vele dieven’ daaronder. Geen wonder! ‘elk vischt op zijn getij’, en op de straatverlichting viel in die dagen nog niet veel te roemen; er waren wel lantarens, maar de gezegde dieven stalen daar eerst de kaarsen uit, en mengden zich vervolgens in 't gedrang, en vischten in dien woelenden stroom zoo behendig, dat beurzen en beugeltassen verdwenen, zonder dat iemand merkte hoe. Daarom dan verordineerden Mijne Heeren van den Gerechte, dat alles vóór het luiden van de poortklok afgeloopen moest wezen. Maar ja wel! zoo lief hadden de Amsterdammers hun Sinterklaas, dat ze zich liever aan de listen der zakkerollers blootstelden, dan dien avond t'huis te blijven; en zoo was, schreef Domselaer in 1665 ‘de merct wel tot middernacht duerende met grooten toeloop van menschen’[2].

Ik geef op de volgende bladzijde de afbeelding van een oude Amsterdamsche Sinterklaaskraam, gevolgd naar een houtsnede van 1779, toen de markt nog in bloei was. Later trok zij zich binnen de winkels terug, en sedert werd de Kalverstraat de hoofdzetel van Sinterklaas. Op den Dam zag men toen nog slechts de schamele overblijfselen der oude vermaarde Sinterklaasmarkt in de gestalte van een rij kraampjes, waaruit de kreet opging: ‘'n skelling 'n poent!’ en waar de achterbuurtslui, die altijd 't langst de oude manieren vasthouden, om heen drentelden. Eerst in 1836, toen er op den Dam een houten hulpbeurs,

1) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* II D. bl. 231.
2) *Beschr. van Amst.* VI B. bl. 281.

In plank- en paalwerk rijk aan 't een en 't ander end,
Gelijk in kermistijd een paarderijderstent[1)],

te staan kwam, werden die laatste vertegenwoordigers der Oudheid voor goed verdreven.

Maar wat wij nu hebben, dat onze voorouders er niet bij hadden, zijn vooreerst de berijmde St. Nikolaas-advertentiën in alle couranten, welke, trots elk, die het tegendeel beweren durft, het beste bewijs opleveren van den bloei der poëzie in onzen tijd; - en ten andere de ‘St. Nikolaas-bals met rozengalop,’ waar de ‘goedheylich man’ vroeger nooit aan gedacht heeft, maar die hem toch zeker veel pleizier doen, want hij is een heilige, die met den tijd vooruitgaat, en tegenwoordig zijn zaken ook al ‘per spoor’ drijft. Het Handelsblad zelfs was daarvan verrukt, en schreef den 11^{n} December 1868: ‘Als een merkwaardigheid deelt men ons mede, dat op 5 December tusschen de verschillende stations van de Hollandsche Spoorwegmaatschappij zijn verzonden 10.890 bestellingen’. 't Zou nog merkwaardiger zijn geweest, als men Sinterklaas zelven in den spoorwagen had zien rijden.

Wie nu al de legenden van Sinterklaas in 't genoemde ‘Archief’ vlijtig gelezen, en al zijne afbeeldingen op steenen en schilderijen, op kerkmuren en glasramen en oude munten bestudeerd heeft, zal zich verwonderen, dat er geen ziertje overeenkomst is tusschen deze en de verschijning van den zwarten man, die op een wit paard door de lucht rijdt, en van schoor-

1) J. VAN OOSTERWIJK BRUYN, *de Hulpbeurs*, bl. 11.

steen tot schoorsteen springt, met een knecht bij zich, - welke laatste echter in onze afbeelding op bl. 252 niet zigtbaar is, omdat hij juist, op bevel van zijn meester, in een schoorsteenpijp is afgedaald, om wat hooi voor 't paard te halen, en vervolgens een marsepeinen-hart op het tafeltje eener jonge juffrouw neêr te leggen. Ook het bulderen, dat ‘Zwarte Klaas’ doet, en het rammelen met kettingen, zijn dingen, die een' heilige heel weinig passen, en ten slotte was de heilige bisschop ook geen moriaan. Waarom zoo'n groot verschil tusschen de populaire en de legendaire voorstelling? Eenvoudig omdat beiden een verschillenden oorsprong hebben. De volksvoorstelling is ouder dan de christelijke legende, en de zwarte man op het witte paard is ‘eene nalatenschap uit den heidensch-Germaanschen voortijd’. Dr. Eelco Verwijs heeft het in zijn meergenoemd boekje over Sinterklaas vrij waarschijnlijk gemaakt, dat deze, in zijn populairen vorm, niemand anders is dan de oude Wodan, die in zijn wonderdoenden mantel gehuld, op zijn wit achtpootig paard Kleipnir, met zijn speer Gungmir in de hand, gevolgd door zijn trouwen Eckart, in December onder de menschen rondging, om te zien of ze braaf opgepast en belooning, dan wel of ze straf verdiend hadden. Ook de bijzonderheid, dat Sinterklaas een der heiligen is, bij wien men in de middeleeuwen vloekte, bewijst dat er achter hem een heidenschen god schuilt; doch hiervan zal ik maar geen voorbeelden geven, omdat vloeken een al te leelijk ding is.

Maar ik kan dit hoofdstuk niet eindigen, zonder vermeld te hebben dat het eens - gelukkig slechts éénmaal - gebeurd is, dat men den braven Sinterklaas, geheel in strijd met zijn karakter, de klad aangewreven heeft van een oproermaker te zijn. 't Was in den Haag in 1782, en de hoofden der Hagenaars stonden in dien tijd zeer dwars. Zij waren namelijk, door al hun politiek gekibbel en 't gezanik der kranteschrijvers, deerlijk van de wijs geraakt. De Patriotten speelden duchtig den baas, en dat konden eenige Prinsgezinden niet goed velen, en wilden toonen, dat ze er ook nog waren. Zij namen daartoe de vrolijkheid van den Sinterklaasavond te baat, vercierden zich met oranje, schelden hier en daar bij de Patriotten aan en riepen zoo hard ze konden: Oranje boven! Dit was nu wel tamelijk kwâjongensachtig, maar werd toch door de Patriotten als een vreeselijk oproer uitgekreten, dat door Sinterklaas was aangestookt; waarom zij hem van zijn rang vervallen verklaarden, en eenige Prinsgezinden 't Land deden ruimen. Sedert heette die historie ‘de beruchte Haagsche Sinterklaas’; doch verstandige menschen zeiden, dat Sinterklaas er geen schuld aan had, en dat men anders ook nooit zulke ongereldheden op zijn feest gekend heeft als juist in dat Patriotische jaar[1].

1) Vergl. GRABNER, *Brieven*, bl. 371.

Twaalfde hoofdstuk.
Over eenige andere Heiligedagen.

De heiligedagen waren in 't algemeen dagen van volksvermaak. Na 't volbrengen zijner kerkpligten zocht ieder wat uitspanning, en gaf zich over aan alle vrolijkheid. De meesten gingen naar de herberg, omdat ze zeker waren er vrolijk gezelschap te zullen vinden; van daar de oude spreekwijze: 'uit de kerk naar de kroeg'; en van daar ook altijd rondom een kerk eenige kroegen. Hadrianus Junius keek te Haarlem bij de Groote Kerk eens in de rondte, en was zoo verbaasd over al de 'taveernen', die hij zag, dat hij er dadelijk een Latijnsch epigram op maakte, dat Ampzing heel mooi vond, en in 't Hollandsch vertaalde; - men kan 't bij hem nalezen[1].

't Gevolg nu hiervan was, dat er 's namiddags op de heiligedagen veel menschen 'wel bij drank' waren, - en dit leverde de stedelijke regeeringen altijd een gereede verklaring voor elken volksoploop. Zoo schreef die van Rotterdam in zekere 'Memoria,' betreffende de gebeurtenissen in April 1572, ter verklaring van den oploop op den 8sten: 'so et heiligen dach was ende dat veelen van den gemeenen volcke ende rapaillie van dien wel bij drancke was, *alst gemeenlick des heiligen daeges nae den middach gebeurt*'[2]. De moraal laat ik ook hier aan den lezer over, maar voeg er twee opmerkingen bij. De eerste is, dat het 't rapalje alleen niet was, dat de heiligedagen met drinken vierde, - de Heeren deden dit ook wel, en de Geestelijke zoo goed als de Wereldlijke. Daags vóór den heiligedag werd altijd de noodige voorraad uit den wijnkelder gehaald, en men kan in de oude kerkelijke archieven aanteekeningen als deze: 'Op St. Jansavond werden uit den kelder van den Proost vier stoopen gegeven en op den dag zelven nog zeven stoopen'[3], in menigte vinden. De tweede is, dat om dezelfde reden, die de Rotterdamsche Heeren van den oploop gaven, ook bij voorkeur heiligedagen uitgekozen werden om steden te overrompelen, en dat deden ook alweêr zoo wel Geestelijke Heeren als zeeschuimers. Wij zagen reeds hoe de Bisschop van Utrecht in 't jaar 1421 te Wageningen een St. Maartensvuurtje

1) *Beschr. ende Lof der Stad Haerlem*, bl. 47.
2) NIJHOFFS *Bijdr.* VII D. bl. 17.
3) Vergl. ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *Displegtigheden*, II D. bl. 261.

kwam stoken[1)], en de Sluizer zeeschuimers kozen in 1485 den Pinksterdag om Vlissingen te plunderen. En de gruwelijke Alva wilde in 1568 van den Vastelavond gebruik maken om duizende Nederlanders gevangen te nemen en te vermoorden. De Schouten van eenige steden waarschuwden echter hunne medeburgers, waardoor velen 't gevaar ontkwamen; ofschoon de Spaansche beul toch nog bijna vijfhonderd slagtoffers in zijne magt kreeg, wier hoofden hij vallen deed[2)].

Een ander volksvermaak op heiligedagen bestond in 't gaan kijken van reliquieën, die dan ten toon gesteld werden. 't Volk stroomde er in menigte heen en 't was op zulk een plaats een soort van kermis. Zoo liepen de Amsterdammers op den 12^{n} Mei naar Sloten, waar dan 't hoofd van St. Pancras vertoond werd, en de traditie heeft zelfs de explicatie bewaard, die er door den vertooner bij gegeven werd: 'Ten is gheen ossenhooft, ten is gheen paardenhooft, maar tis het heylige hooft van Sinte Pancras'[3)]! Was de reliquie een beker of nap, dan werd er ook uit gedronken. Zoo stroomden de Utrechtenaars op den 12^{n} Junij naar de kerk van St. Salvator, om uit den St. Odulfusnap te drinken; en op den 16^{n} September liep al 't volk uit de omstreken van Maastricht, Limburg en Aken naar Corneli-munster om een teug uit den beroemden beker van den H. Cornelius. En op menige plaats bleef, nog langen tijd nadat de tentoonstelling der reliquieën reeds had opgehouden, toch 't volk nog de oude gewoonte onderhouden, en ging er heen, om den dag in luidruchtige vreugd door te brengen en te 'schorluynen'[4)]. En vermoedelijk had het uitloopen der Rotterdammers op St. Jobsdag in de 17^{e} eeuw 'naar Schoonderloo, een gehucht tusschen Rotterdam en Delftshaven, vol kroegen en herbergen, waar zij allerlei ongebondenheden en dartelheden pleegden, 't geen door de Stads-regeering meermalen verboden is op boete en arbitraire correctie'[5)], ook een zoodanigen oorsprong.

Aan sommige heiligedagen waren eigenaardige vermaken verbonden, waarvan de oorsprong natuurlijk niet altijd duidelijk voor ons is.

Zoo hebben van oudsher op Vrouwendag de vrouwen het regt gehad den baas te spelen, en de mannen de verpligting haar te trakteeren op al wat zij begeerden; en al hebben beschaafde vrouwen al sints lang daar niet meer van willen profiteeren, de minder beschaafden denken er nog wel aan. In de middeleeuwen werden ook op Vrouwendag mysteriespelen vertoond: o.a. vertoonden in 1419 de scholieren te Arnhem 'Ons Vrouwenspul'[6)]. Men zou kunnen gissen, dat die dag bij onze Germaansche voorou-

1) Zie hiervoor bl. 241.
2) AREND, *Alg. Gesch. des Vad.* II D. 5 St. bl. 18.
3) WALICH SIEUWERTSZ. *Voorrede*, bl. 28.
4) *Schorluyn* beteekende 't zelfde als 't Latijnsche *scurra*, een straatslijper. Als werkwoord komt 'schorluynen' ook in oude keuren voor, b.v. in een Delftsche van 1536, die in den *Navorscher* (X D. bl. 60) is meêgedeeld: 'allen persoenen die hierbinnen ledich gaen ende schorluynen.' -
5) Dr. SCHOTEL, *Oude Zeden en Gebr.*, bl. 3.
6) VAN HASSELT, *Kron. v. Arnh.*, I D. bl. 186.

ders een feest geweest is aan Frouwa, de godin der huwelijksliefde, gewijd[1].

Sommige heiligedagen werden meer bepaald door de landbouwers vrolijk gevierd; zoo was St. Jakob een oogstfeest, waarbij ‘de jeugd dansende om de zaamgebonden schoven zweefde’, en waar nog in Julij 1817 Cornelis Loots een lied op zong. Hij beweerde, dat Sint Jakob de wettige opvolger van de oude vrouw Ceres is.

Anderen waren, en zijn hier en daar nog, kinderfeesten. Op St. Jakob en St. Pieter plagten de jongens te Amsterdam op te trekken met vliegende vaandels en houten wapens, t.w. houten sabels, hellebaarden en klaterbussen, om spiegelgevechten te leveren. Hier schijnt men dus niet vrouw Ceres, maar veeleer Bellona voor St. Jakobs petemoei gehouden te hebben. Maar uit die spiegelgevechten ontstonden weleens zulke ernstige kloppartijen, dat de steenen om de ooren der voorbijgangers en door de ruiten der buren vlogen, en waarom dan ook dat jongensvermaak bij een keur van den 24^{n} Julij 1572 (dus daags vóór St. Jakob) verboden werd; ja zelfs werd, om er voor goed een eind aan te maken, den ambachtslieden en winkeliers het maken en verkoopen van dat gevaarlijk houten wapentuig verboden, - een verbod, dat alweêr na drie dagen vergeten was, want de houten sabels en geweren zijn gemaakt en verkocht tot heden toe.

Westendorp herinnerde zich, dat St. Pieter en St. Stefanus nog in zijn tijd op vele dorpen in Groningerland door de jeugd vrolijk werden gevierd, doch wist er geen bijzonderheden van te vertellen[2]. 't Gewone vermaak op St. Pieter was balslaan[3], en dat is in Drente en Overijsel hier en daar nog het geval. Te Gees gaat de schooljeugd bij allen, die in 't afgeloopen jaar getrouwd zijn, rond, en zingt het volgende liedje voor de deur:

Daar komen wij knechtjes en meisjes aan,
Al om Sint Pieter den bal uitslaan.
Haddet gij in onzen gilde gebleven,
Dan behoefdet gij Sint Pieter den bal niet te geven;
Maar nu gij zijt uit onzen gilde gegaan,
Nu moet gij Sint Pieter den bal uitslaan.

Dan werpen de jonge man en vrouw een handvol centen in 't midden van den hoop, en dadelijk rollen allen over en door elkander om te grabbelen; maar terwijl ze daarmeê bezig zijn, worden ze ook nog met een paar potten water begroet, wat hun echter niemendal schelen kan, want als de centen tot den laatsten toe opgezocht zijn, gaan zij hun liedje weêr voor een ander huis zingen, waar 't zelfde tooneel herhaald wordt[4]. En het ‘Steffenen’ of ‘Sunt Steffen houden’[5] d.i. uitgaan op den tweeden Kersdag, heeft ook nog op sommige dorpen in Drente plaats.

St. Gillis, op den eersten September gevierd, was weleer in Vlaanderen

1) Zie over *Frouwa:* Mr. L. Ph. C. VAN DEN BERGH, *Nederl. Myth.* bl. 66-69.
2) *Noordsche Myth.* bl. 540.
3) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 282.
4) *Nav.* VI D. bl. 232.
5) *Drentsche Volksalm.* 1839, bl. 201. VAN SCHAICK, *Drentsch Dorpsleven*, II D. bl. 103.

algemeen, en is nog op vele plaatsen een feestdag op de kleine-kinderscholen. 't Heet dan kermis in de school.

Eenige dagen te voren hebben de kinderen elk eenige centen medegebragt en in handen der ‘meesterse’ gesteld, om daarvoor ‘kermis te houden’. 's Ochtends al vroeg komen de kinderen in 't zondagspakje in de school, en dadelijk wordt het lot getrokken, wie ‘de bruid’ zal zijn. Het gelukkige meisje wordt met het gejuich: ‘leve de bruid!’ begroet, en met een ‘monster oranjekoek’ vereerd. Na lang genoeg op de speelplaats gedanst

te hebben, gaat het jonge volkje in optogt naar 't huis der bruid, strooit er bloemen, danst voor de deur, en stormt eindelijk, alweêr juichend: ‘leve de bruid!’ naar binnen, waar ze door de moeder der bruid onthaald worden op ‘bier en mastellen.’ Daarna gaat elk der kinderen naar huis, doch komt 's namiddags in de school terug, die dan ‘in een kermiskamer herschapen’ is. En den volgenden dag duurt de kermis nog voort. Dan gaat de ‘meesterse’ met de kinderen naar buiten, - een speelman voorop, de kinderen dansende er achter, en zoo naar een pleiziertuin of boereherberg, waar ze rijstebrij met suiker en wafels eten[1]. Ik geloof, dat die Vlaamsche kinderen op St. Gillis vrij wat meer pleizier hebben dan de Amsterdamsche jongens tegenwoordig op ‘Mijnheers verjaardag,’ en dat deze laatsten wel zouden willen ruilen.

Onnoozele-kinderendag was weleer een algemeen kinderfeest, en 't is 't

1) *Toekomst*, 1869, bl. 119.

hier en daar in den huiselijken kring nog, b.v. in Noordbrabant: ‘dan ziet men het knaapje uitgedost met Vaders kleederen en het meisje met Moeders muts en beugeltas, en zij voeren dezen dag het huiskommando’[1]; - een tegenhanger van den Vrouwendag. Op de scholen werden oudtijds op dien dag de kinderen onthaald op bier en brood; dan moesten de meesters hen bedienen, die echter wel zorgden zich zelven niet te vergeten. Op sommige plaatsen geschiedde dit nog in de zeventiende eeuw[2].

Van ouds was in elke stad de dag, waarop nieuwe burgemeesters gekozen werden, en dien men den keurdag plagt te noemen, ook een feestdag, hoewel meer voor de Heeren dan voor Jan alleman. Ik zal Arnhem tot voorbeeld nemen. Daar viel de keurdag op ‘H. Paulus bekeering’ of ‘Paulidach.’ Dan werd er een vrolijke maaltijd op 't stadhuis gehouden, waar de voornaamsten der stad bij genoodigd werden. Dan kwamen de scholieren voor de Heeren ‘die Cantilenen’ zingen, en de Rector kreeg voor 't componeeren van die ‘Carmina Scholastica’ een paar gebraden kippen met een kan wijn[3]. Waren er goochelaars, tuimelaars of vreemde speellieden in de stad, dan moesten die voor de Heeren komen om hen te vermaken. Op ‘Paulidach’ 1516 lieten zij ‘enen hallefen geck’ den heelen namiddag voor hen dansen en met de klapspaan spelen, en gaven hem toen vier stuivers tot belooning[4]. Die klapspaan was denkelijk wat men later ‘kastanjetten’ noemde.

Dertiende hoofdstuk.
Verschillende Volksvermaken met kerkelijke feesten en ceremoniën in verband staande.

't Volck sach men met hoopen
Naer het Kerckspul loopen,
Of met devotie staen
Bij het Processie gaen.

Maar dit zou 't volk niet gedaan hebben, wanneer 't er geen vermaak in gevonden had. Kerk en volksleven waren in de middeleeuwen op 't innigst vereenigd, maar dit ware niet mogelijk geweest, indien de eerste niet den vrolijken zin des volks steeds te gemoet gekomen was. En zoo

1) *Aardbol*, III D. bl. 585.
2) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 201.
3) G. VAN HASSELT, *Kron. v. Arnhem*, bl. 250.
4) Id. *Arnh. Oudh.* I D. bl. 251.

hadden dan ook de o m g a n g e n of p r o c e s s i ë n op hooge feestdagen een half kerkelijk, half wereldlijk karakter, en werd er in die optogten een ruime plaats gegeven aan 't geen het volk vermaken kon.

De gantsche stad tooide zich bij zulke gelegenheden in feestgewaad; elk droeg het zijne tot opluistering bij. De straten en huizen werden schoon geschrobd en geboend, en daarna vercierd; de eersten werden met wit zand en met groen en bloemen bestrooid, en ter wederzijde met ‘groene meijen’ beplant; de gevels werden behangen met het mooiste wat elk had of bekomen kon, ja, zegt Coolhaes ‘op lederen (ladders) climmende, maecken sij aen die mueren vast haer beste juweelen, tapisserijen, costelicke lakens, en sommighe hangen costelicke geschilderde tafereelen uit.’ Ook de stad zelve liet haar stadhuis behangen, en, zoo ze een klokkespel in den toren had, ook daarop spelen, terwijl 's avonds het stadhuis met smeerpotten verlicht werd. Zoo, om een paar voorbeelden bij te brengen, leest men in de Amsterdamsche Thesauriersrekening van 1541, dat aan Willem Cornelisz. de ‘clockstelder’ een pond is betaald ‘ter saicke dat hij opten 11 Mai ter eere van der processie van 't heylige Sacrament 't stadhuys behangen ende gebeyert heeft’; - en in een Axelsche rekening van 1505, dat er zes schellingen betaald zijn ‘van meyen en smeer gestelt in der stede huis op den Ommeganckdag.’

De middeleeuwsche processie nam de geheele stad in zich op; zij vertegenwoordigde de gantsche poorterij met haar geestelijke en wereldlijke Overheid, met hare verdediging en hare nijverheid, met al haar ernst en al haar vreugd.

De Kerk was vertegenwoordigd door een talrijke priesterschaar in schitterend plegtgewaad, omstuwd van vergulde kruizen en zilveren beelden, van vanen en banieren, die blonken van goud en hooge kleuren, en - als tegenhanger van die prachtige schilderij - door sombere monniken in hun eentoonig habyt; - het wereldlijk gezag door de geheele Stadsregeering. En de gemeente zag niet slechts met groote stichting hare burgemeesters devotelijk meê in den optogt gaan, maar hen zelfs het verhemelte dragen, waar de priester met ‘het Allerheiligste’ onder ging. De Justitie liet zich vertegenwoordigen door een of meer veroordeelden, - soms een knaap, die zijn neus in een kettersch boek had durven steken, en daarom met dat boek om den hals gebonden, te pronk ging, - of een meid, die op vrijdag vleesch gebraden had, - en somtijds zag men wel dertig of veertig arme zondaren tegelijk blootshoofds en barrevoets in een linnen kleed met een kaars in de hand meê wandelen[1)], hetgeen aan het feest een bijzonderen luister bijzette.

De weerbaarheid was vertegenwoordigd door de Schutterij; kunst en nijverheid door de gilden; de devotie door de Jeruzalemsheeren en allerlei gods-

1) Zie J. KONING, *Lijfstr. regtsoef. te Amst.* bl. 41, 50, 57.

dienstige broederschappen; het onderwijs door de scholieren, die ‘witte choorrocken’ aan 't lijf, en ‘hoetkens van bloemen’ op 't hoofd droegen; het schoone geslacht door de dochters en nichten der burgemeesters, die, opgeschikt als bruiden, de heilige maagden voorstelden; het opkomend geslacht door de dartele jeugd, als engeltjes en duiveltjes uitgedost; het volksvermaak door allerlei vertooningen, deels van stichtelijken, deels van kluchtigen aard. Als Albrecht Durer vertelt van de groote Lieve-Vrouwe-processie, die hij te Antwerpen zag, zegt hij, dat er zeer vele vrolijke dingen waren gemaakt, wagens, spellen op schepen en ander kluchtwerk[1]. En zoo was 't overal. 't Mogt op de eene plaats wat grooter en prachtiger en de uitmonstering wat rijker zijn dan op de andere, maar de aard der voorstellingen was dezelfde. De kosten van al die vertooningen droeg de Stad; in alle oude Stadsrekenboeken kan men nog lezen, hoeveel er betaald is aan ‘pipers, die in de processie speelden,’ aan ‘ghesellen van de batementen,’ aan zangers, aan bier en wijn, aan ‘duvelshoofden,’ ‘engelvlercken,’ ‘engelhoeykens,’ ‘apostelbaarden,’ ‘huyskens op rollen,’ ‘kanefas gebesicht tot de waghenen van den Ommeganc,’ en allerlei, te veel om op te tellen; de Stad gaf zelfs schoenen aan hen, die in de processie dienst moesten doen, daar men niet kon toelaten, dat er iemand op klompen bij kwam. En de burgerij vond in die vertooningen groot vermaak; in de vensters der huizen, waar de processie voorbijtrok, staken de hoofden der toeschouwers boven en tusschen en over elkander heen, en 't gemeene volk draafde meê langs den weg, om 't gezigt voortdurend te genieten, en liep niet weinig ‘stokkebroot’ op van de ‘Schoutendienders’ en ‘der Stede waeckers,’ en ‘de horssers,’ die ter wederzijde gingen om de orde te handhaven. Somtijds werden die vertooningen, in plaats van op wagens, op schepen met rollen gegeven, maar dikwijls ook waren het *tableaux vivants* uit de gewijde historie op sleden; - men vindt b.v. in het Stadsrekenboek van Axel van 1504 wat aan een sleeper betaald werd ‘van dat hij met sijnen peerden voerde op die sle een personagie in de processie’[2].

En in dezelfde stad werd in 1549 een sledenprocessie gehouden, waartoe de zestien gebuurten der stad elk eene slede met bijbelsche personagiën geleverd hadden[3]. De ‘ghesellen van der conste’ of de rederijkers vertoonden ook batementen, het zij op wagens, het zij op de markt, waar de processie over trok. Somtijds leenden godsdienstige broederschappen zich daartoe, of de jongelingen eener buurt; ja zelfs de achtbare schutters rekenden 't niet beneden zich bij de processie te spelen. Zoo vertoonden te Bergen op Zoom in 1472 bij den Heilige-kruisomgang de Voetboog-schutters ‘personagiën opte merct,’ en ze ontvingen er van de Stad, zeker ter vergoeding van onkosten, vijftien schellingen voor[4].

1) *Nederlandsche Reize* in 1520 en 1521, uitg. te Amsterdam bij W. Holtrop, bl. 15.
2) *Nav.* XVIII D. bl. 201.
3) *Kronijk van het Hist. Genootschap*, XXIV Jaarg., bl. 406, 407.
4) *Nav.* XII D. bl. 334.

Soms werden ook de processiën op de dorpen, die anders veel eenvoudiger waren, door de rederijkers uit eene naburige stad opgeluisterd. In 't dorpje Hendrieken in 't graafschap Loon werd de H. Geertrui zeer vereerd, en jaarlijks op den eersten zondag vóór Pinksteren hield het heele dorp een plegtige processie, waarbij het beeld van de Heilige rondgedragen werd. Dan kwamen de rederijkers uit Borchloon, de hoofdplaats van 't graafschap, er bij, om door 't vertoonen van een spel het vermaak te verhoogen. Een schrijver uit de eerste helft der 17e eeuw vond het heel beklagelijk, dat de 'rampzalige oorlogen alle eerlijk en genoegelijk tijdverdrijf verbannen hadden'; maar 't verblijdde hem zeer, dat toch in 1631 de rederijkers 'moed hernomen' en hun oude vertooningen bij de processie hervat hadden[1].

Vreemde dieren waren er ook bij de processiën te zien. In de reeds genoemde processie te Antwerpen zag Albrecht Durer 'de heilige Drie Koningen op groote kemels en op andere zeldzame wonderdieren rijdende'; wat zeker zeggen wil, dat zij zelf op kameelen zaten, en dat zij nog een heele menagerie van vreemd gedierte in hun gevolg hadden. Kemels vindt men ook elders bij de processiën vermeld[2]. Ja, ook aan 't gezigt van levende wildemannen kon men zich bij de processie verlustigen; wie ze in zijn eigen stad niet had, leende ze bij zijn buren. In 1519 betaalde Axel 'twee wildemans van Hulst', die daar 'ter processie quamen spelen'[3].

Muziek was er in overvloed: de verschillende groepen, waaruit de processie was zamengesteld, werden telkens door 'speelluyden' voorafgegaan. Pas was er een groep voorbij, die trompetten en schalmeijen voorop had, of er volgde weêr een andere met bellen en cimbalen; dan weêr hoorde men 'luyten, citers, vedel ende pipe'; straks 'trommel ende duytsche fluyt'. Waren er in de stad zelve zooveel muzikanten niet te vinden, dan werden ze van elders gehuurd, en niet alleen betaalde de Stad die, maar gaf hun soms nog 'een gelte wijns' toe.

Op de dorpen kon men zich echter zooveel muzikaal genot niet altijd verschaffen, en in landelijke streken deed men 't gemeenlijk maar met een trommel en een 'sackpipe' (doedelzak) af.

En nog heb ik de voornaamste figuur bij den optogt, en waar 't volk altijd 't meeste pleizier in had, niet genoemd. 't Was de Ridder Sint Joris. Hij mogt nooit en nergens ontbreken; vooreerst, omdat hij de Christelijke ridder was, dien ieder zich ten voorbeeld moest stellen, en wien Vondel daarom ook een 'Hymnus' wijdde; - ten tweede, omdat hij *den draak stak*, wat ieder heel vermakelijk vond, zoodat er zelfs een spreekwoord uit ontstond; - ten derde, omdat hij de schutterspatroon was, voor wiens dapperheid elk respekt had; - ten vierde, omdat ieder zich, op zijn ver-

1) SERRURE, *Vaderl. Museum*, I D. bl. 112.
2) *Amst. Courant*, 3 Junij 1688.
3) *Nav.* XVIII D. bl. 201.

schijning, dadelijk de mooije legende herinnerde, die te lezen staat in ‘de Uithangteekens’, het Tweede deel bl. 109, en die ieder ook, vermits toen nog niemand ‘in twijflen boos vermaak schepte’, geloofde, en velen konden er zoo bij in verrukking raken, dat ze nog met de mutsen zwaaiden en ‘mirakel!’ riepen.

Hoe Sint Joris te Amsterdam paradeerde met zijn grooten groenen draak, heb ik elders reeds verteld[1]; en precies zoo zag Albrecht Durer hem ook te Antwerpen, en juffer Sinte Margriet er bij, die den draak aan een rood snoer leidde, juist gelijk de schoone Cleodelinde in de zooeven genoemde legende. En zoo zag men hem overal. Ging de processie soms langs plaatsen, waar de grond wat ongelijk was, of waar greppels en slooten waren, dan liet de Magistraat vooraf den weg gelijk maken en de greppels vullen; want het zou een eeuwige schande voor een stad geweest zijn, zoo Sint Joris er den hals gebroken had. Hiervan vindt men een voorbeeld in het Stadsrekenboek van Axel A°. 1504; de Stad betaalde een man ‘dat hij de greppel vulde met eerde, daer men de drake stac’[2].

Eindelijk moest ook de jeugd zich vermaken, en zij hield zich 't meest in de nabijheid van Sint Joris en de schoone juffers, die als heilige maagden den Christelijken ridder vergezelden, op. De ‘lieve kleinen’ waren er opzettelijk voor aangekleed. De meisjes in witte gestijfde jurkjes, waar vergulde vleugeltjes aan genaaid waren, en zij hadden cimbalen en hakkebordjes in de hand, waar ze al dansende op tikkelden; - en in dat kostuum verbeeldden ze engeltjes. De jongens daarentegen waren duiveltjes, ‘schrickelijc toegemaect’ zegt Walich Sieuwerts, alsof de man er zelf een rilling van gekregen had; ja, ‘met overtreckselen daer leelijcke schilderijen’ op stonden; hoe akelig! Ja nog meer, zegt hij: ‘een groot schrickelyc grijns voor 't aenghesicht, een peckstoc in de hant, om de kinderen een angst aen te jagen, welcke seer krijten, wanneer sij dese nickertgens sien aencomen’; - maar tot geen klein vermaak voor de groote menschen, die er hartelijk om lachten - behalve Walich natuurlijk.

Een zeer stichtelijk volksvermaak toonen de middeleeuwen ons in haar ‘Kerkspul’, of, als de hedendaagsche geleerden ze noemen, de M y s t e r i e s p e l e n . Deze werden zoo nuttig geoordeeld, dat de Pausen voor 't bijwonen daarvan zelfs aflaat verleenden. Zij werden dus aanvankelijk als lessen in de bijbelsche historie beschouwd, op wier bijwoning een premie gesteld was. Maar toen ze allengs ontaardden in tooneelvertooningen en publieke vermakelijkheden, poogden de Bisschoppen ze te weren. Jan van Zirck, Bisschop van Utrecht, verbood ze reeds in 1291[3], maar te vergeefs; ieder vond er behagen in, en wilde ze niet meer missen.

Wie is de uitvinder dier spelen geweest? Dat weten wij niet. En omdat

1) *In de Kalverstraat*, bl. 56 en 57.
2) *Nav.* XVIII D. bl. 201.
3) AREND, *Alg. Gesch. des Vaderl.* II D. 1e St. bl. 410.

wij 't niet weten, hebben sommigen ons willen vertellen, dat de pelgrims, die uit het Heilig Land terugkwamen, de uitvinders geweest zijn. Dezen zouden in vol kostuum, met St. Jacobsschelpen en allerlei beeldjes bedekt, staf en rozekrans in de hand, op een stellaadje zijn geklommen; en als er dan vrij wat volk kwam toeloopen, gaven zij van hunne reisavonturen en wonderbare ontmoetingen een roerend verhaal, waar zij dan eenige vertooningen bijvoegden. Dat er zulke verhalers, vooral in de tijden der kruistogten, door 't land omzwierven, en 't volk gretige ooren voor hen had, lijdt wel geen twijfel, en hun verschijning op markten en brinken leverde in dien tijd ook al een volksvermaak op; maar bij hen is de oorsprong der mysteriespelen toch niet te zoeken.

Hij, die deze uitgevonden heeft, was een genie gelijk Prinsen, maar nog ruim zoo groot. Prinsen vond prentjes uit, om den kinderen de letters te leeren; de zooveel grooter onbekende vond levende prenten uit, om den menschen de bijbelsche historie te leeren. Men ziet dus, dat, wat men heden ten dage ‘Prentbijbel’ noemt, eigentlijk niets anders is dan de moderne vorm van hetgeen in de middeleeuwen ‘Mysteriespel’ heette; en tevens ziet men, dat de *Tableaux vivants*, die onze tijdgenooten nu en dan als wat nieuws gaan bewonderen, al vrij oud zijn.

't Moet ruim achthonderd jaar geleden zijn, dat de uitvinder der mysteriespelen leefde; en hij had alle eer van zijn uitvinding. Die levende prenten kostten geen duit aan teekenaar, graveur, plaatdrukker noch papiermaker, en ze gaven aan het volk, dat nooit in den bijbel las, - vooreerst, omdat het geen bijbel had, en ten tweede, omdat het niet lezen kon, - een ‘Kort begrip der bijbelsche historie’, dat veel pleizieriger voor 't volk was om te zien, dan de latere boekjes, die gezegden titel droegen, voor de jeugd om van buiten te leeren.

't Was in de elfde eeuw, dat de geestelijkheid met deze methode aanving, die veel bijval vond en zeer nuttig geoordeeld werd. Maar toen het volk meer ontwikkelde, moesten ook deze vertooningen zich uitbreiden, en zoo had zich reeds in de dertiende eeuw uit het *tableau vivant* een spel ontwikkeld, waarin de vertooners handelend en sprekend of zingend optraden, en waarvoor grooter ruimte noodig was dan 't kerkgebouw aanbood, zoodat de vertooning gedeeltelijk of geheel op 't kerkhof plaats vond. Van den beginne af hadden de geestelijken die mysteriën vertoond, geholpen door koorknapen en scholieren, maar in de dertiende eeuw namen ook reeds leeken aan die vertooningen deel, en er vormden zich gilden, wier leden ‘Ghesellen van den spele’ genoemd werden, en die de voorzaten der Rederijkerskamers geweest zijn. De vrouwelijke ‘personagiën’, welke in die vertooningen te pas kwamen, werden ook door mannen of jongens voorgesteld. Als 't spel van 't Heilig Graf vertoond werd, verbeeldden drie priesters de drie Mariaas[1]. Als er een vertooning van een mysterie zou

1) BOITET, *Delft*, bl. 245.

plaats hebben, werd dit eenige dagen te voren opentlijk afgekondigd, en daarbij de vermaning gevoegd ‘op dien tijdt in die kerke geen onzedigheyt te bedrijven, waardoor de speelders verhindert, en de aandacht gestoort zou worden’[1]. Op hooge feesten werden somtijds de onkosten gedragen door 's Lands vorst of vorstin. Zoo betaalde in 't jaar 1401 ‘in die Paesch heilige dagen’ de gemalin van Hertog Albrecht ‘den ghesellen die *Ons Heren Verrisenisse* in der kerke gespeelt hadden,’ twee Geldersche guldens[2].

In dien tijd echter werd reeds de vertooning uit de kerk naar de Markt overgebragt, en daar zij nu als een openbaar volksvermaak beschouwd werd, betaalde ook de Stad de onkosten. Men kan er alweêr in alle stadsrekenboeken de posten van vinden, en ik noem maar één voorbeeld. In 1471 werd te Bergen op Zoom het spel van 't Gouden Kalf vertoond, en er waren twaalf mannen gehuurd, om daar om heen te dansen, die de twaalf stammen moesten vertegenwoordigen, en een speelman er bij. Ja, omdat die dansers er hun zolen bij versleten, gaf de Stad hun nog elk een paar nieuwe schoenen op den koop toe.

Ten laatste maakte men die spelen zoo uitgebreid, dat de uitvoering verscheidene dagen vorderde. Gewoonlijk waren deze voor de week na Paschen of Pinksteren bestemd, en daarbij verleenden dikwijls ook de ambachtsgilden hunne medewerking, want de middeleeuwsche ambachtsman deed ook aan de kunst, en ieder gild nam een afdeeling voor zijne rekening. Zulk een week was dan geheel aan 't volksvermaak gewijd, en de arbeid stond stil, want als 't spel uit was, gingen de kijkers naar de taveerne, om er daar nog eens over te praten.

Ofschoon nu de mysteriespelen hier te lande geenszins zonder boertige inmengselen waren, - want zonder deze zou 't volk er geen pleizier in hebben gevonden, - kwamen er toch zulke onkiesche en Godslasterlijke dingen niet in voor, als men in Fransche mysteriespelen opgemerkt heeft[3]. Evenwel hebben sommigen gemeend, dat als de mysteriespelen ten doel hadden 't volk de bijbelsche historie te leeren, zij die historie zuiver hadden moeten geven, en niet vermengd met komische illustratiën, waardoor ze een mengelmoes werden van fabel en historie, ernst en boert. 't Is waar; maar alle dingen hebben een reden, en ook dit, als uit het volgende voorbeeld blijken kan.

In 't jaar 1322 werd te Eisenach een spel van de Wijze en Dwaze Maagden vertoond in tegenwoordigheid van den Landgraaf van Thuringen Frederik I. Nu was die Landgraaf een heel ernstig man; men durfde er dus geen aardigheden bijdoen, maar hield zich streng aan Matth. XXV.

Op 't geroep: ‘de Bruidegom komt!’ liepen de dwaze maagden, wier lampen uitgingen, naar hare wijze vriendinnen, en baden haar om een weinig

1) BURMAN, *Utr. Jaarb.* I D. bl 221.
2) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I D. bl 357.
3) Wie daar proefjes van begeert, kan die vinden bij Dr. EELCO VERWIJS, *Sinterklaas*, bl. 21.

olie. ‘Neen!’ zeiden Maria, Katharina, Barbera, Dorothea en Margareta, want zoo waren de vijf wijze maagden gedoopt.

‘Och, doe het maar!’ riepen de anderen, ‘anders mogen wij niet in den hemel komen!’

‘Neen!’ zeiden de wijzen weêr, ‘loop naar den winkel en koop zelf!’ En daarna hoorde men de vijf dwazen bitter weenen en snikken, want zij werden buiten gesloten; de Heer zei: ‘ik ken u niet!’

‘Wel, dat is verschrikkelijk!’ riep de Landgraaf uit, ‘wat beteekent dan ons Christelijk geloof, als de Heiligen niet te bewegen zijn ter onzer hulpe? Waartoe dan alle gebeden en goede werken?’ - Die vraag was ernstig genoeg; de geestelijke heeren zaten er vijf dagen lang over te disputeeren maar al wat Frederik hoorde, ontstelde hem slechts te meer. Hij kreeg er een beroerte van, die hem van zijn zinnen en spraak beroofde, en na drie jaren lijdens daalde hij in 't graf.

De Nederlandsche mysteriespelmakers hadden dus wel gelijk, als ze 't niet te ernstig opnamen, maar 't liever wat prettig maakten. Het was toch beter de menschen eens te laten lachen, dan hun een beroerte op 't lijf te jagen. En even voorzigtig handelden de spelers, wanneer zij de vertooning niet al te natuurlijk maakten.

Hoe gevaarlijk 't zijn kan een stukje heel natuurlijk te spelen, leert de bekende anekdote van de jongens, die ‘diefje’ speelden. En even als dien eenen, die ‘blaauw’ werd, was 't ook eens, bij 't spelen van een mysterie te Metz in 1437, een priester, die Christus aan 't kruis voorstelde, bijna gegaan; terwijl zijn ambtsbroeder, die de rol van Judas vervulde, 't ook zoo natuurlijk deed, dat hij om zeep geweest zou zijn, als men hem niet spoedig te hulp gekomen was. Onze Nederlandsche mysteriespelers hadden dus alle reden, 't wat minder natuurlijk te doen. Daarom, als ze, te Deventer op Vastelavond in 1502, een spel vertoonden, waarbij de duivel in den helschen poel gesmakt moest worden, bonden ze hem eerst op een kussen[1]. En al zei nu een kritikus, dat dit niet natuurlijk was, - toch was 't beter dan dat de arme drommel,

> Die hier moest ‘de duvel’ heeten,
> Zoo natuurlijk wierd gesmeten,
> Dat hij, door den harden smak,
> Kop en nek en ribben brak.

Op de jaarfeesten der schutsheiligen van stad of dorp, kerk of kapel, wijk of gild, werden dikwijls de legenden dier patronen, die meestal martelaren zijn geweest, dramatisch opgevoerd, wat gemeenlijk door broederschappen geschiedde. Zoo b.v. vertoonde in 1532 het St. Katrijnengilde te 's Hertogenbosch op de Markt de legende van zijn patrones, die, als men weet, in de vierde eeuw gemarteld en op een rad met ijzeren pennen

1) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 232: ‘*Item, den gesellen, die den duvel op een kussen bonden*, XIJ *butk.*’

gebonden werd. Akelig! en dat dan nog te vertoonen! Ja, Mr. Jakob van Lennep oordeelde, toen hij een ‘kritisch overzicht van de Brieven der Heilige Maeghden’ van Vondel gaf, het verhaal van zulke dingen al veel te akelig[1)], maar hoeveel akeliger is niet de levendige voorstelling door het ‘maecken der personagiën.’ Wij mogen dus vrij gelooven, dat ook deze vertooningen niet al te natuurlijk zullen geweest zijn.

Dat het volk in Frankrijk, Spanje en Italië, ter gedachtenis van de vlugt naar Egypte een ‘Ezelsfeest’ vierde, en wel op zeer bespottelijke wijze, met ezelsgebalk onder de mis en een ezelshymne tot besluit, - weet ieder. Dr. Eelco Verwijs heeft ‘om de naïveteit’ die ezelshymne uit het Latijn in 't Middelnederlandsch overgezet[2)]; jammer maar voor die overzetting, dat vele hedendaagsche Nederlanders het Middelnederlandsch niet beter verstaan dan 't Latijn, en dus van de naïveteit niet veel vatten.

Onze voorouders hebben aan die laffe pret niet meêgedaan. Hier vierde men 't feest veel fatsoenlijker. Een mooi meisje - en 't was voor de juffertjes van dien tijd een eer daartoe gekozen te worden - zat mooi aangekleed op een mooi ezeltje. Walich, die van Amsterdam spreekt, zegt: ‘soo een ezel te becomen is, anders op een cleen peertgen’, hetgeen bewijst, dat er te dien tijde weinig ezels in Amsterdam waren. Een jongeling, zoo wat op zijn antieksch uitgedost, ging er naast, en leidde met de eene hand het beest bij den toom, en droeg in de andere een korfje met twee duifjes, terwijl een mandje met timmermansgereedschap aan zijn arm hing. En de heele stad liep uit om dat te zien. De Geestelijkheid was er natuurlijk bij, de Regeering ging ook meê, en vele vrome burgers gingen er met hun ‘bernende waskeersen’ achter[3)].

Dat men hier overigens ook processiën met houten ezels kende, hebben wij reeds in het vijfde hoofdstuk gezien.

> Ook met de bisschoplijke waardigheid,
> Al is 't een hoog ernstige zaak,
> Bedreven de middeleeuwers aardigheid
> Tot volks- en kindervermaak.

Men leest van den *episcopus fatuorum* of narrenbisschop, - den *episcopus innocentium* of onnoozelekinderenbisschop, - den *episcopus puerorum* of kinderbisschop, - den *episcopus scholarium* of schooljongensbisschop, - den *episcopus choralium* of koorknapenbisschop. - De vier laatste zijn echter slechts verschillende namen voor dezelfde zaak, en wij hebben dus eigentlijk tweeërlei: den ‘narrenbisschop’ als volksvermaak en den ‘kinderbisschop’ als kindervermaak. Wat den eersten betreft, - wiens feest in de laatste dagen van December gevierd werd, en waarbij 't gemeene volk op

1) VONDELS *Leven en Werken*, IV D. bl. 352.
2) *Sinterklaas*, bl. 24.
3) WALICH SIEUWERTSZ., *Roomsche Myst.* en CASP. COOLHAES, *Compt. Alm.*

allerlei wijzen vermomd en toegetakeld, de grofste buitensporigheden pleegde, - hij behoorde niet in ons vaderland, maar in Frankrijk en Waalsch België[1] en in zuidelijker landen t'huis; in Duitschland alleen in eenige streken aan den Rijn. En men beschouwde dat feest in die landen als een overblijfsel van de Saturnalia der Romeinen[2].

Maar te beter kende men hier den K i n d e r b i s s c h o p , die dan ook een veel onschuldiger karakter had.

De Kinderbisschop en zijn Kapelanen (gewoonlijk twee) werden op Sinterklaas gekozen, soms door de scholieren zelve, soms door den Rector of Schoolmeester, al naarmate de geest van het schoolreglement monarchaal of demokratisch was. Te Oldenzaal moest het een ‘arme leerling’ zijn; de kanonieken moesten hem een kleed, en elk zijner kapelanen een paar schoenen geven; en van Sinterklaas tot Onnoozelekinderendag ging de bisschop bij een der kanonieken eten[3]. En dezelfde gebruiken bestonden ook elders. Maar in andere steden, zoo als te Utrecht, gaf de Stad den koorknapen elk een paar schoenen, en hun bisschop een som gelds tot een kleed[4]. En was er juist een aanzienlijk vreemdeling in de stad, dan liet deze, als hij niet al te gierig was, zich ook niet onbetuigd. Zoo gaf Jan van Blois, die even mild als rijk was, toen hij in 1363 te Dordrecht Sinterklaas vierde, ‘den scoelnaars ende horen biscop’ een handvol geld ten geschenke.

Op Onnoozelekinderendag moest de Kinderbisschop in de kerk ‘zijn ambt waarnemen,’ gelijk dit in de schoolwetten voorgeschreven[5], of van ouds gebruikelijk was. Dan zat hij met den myter op 't hoofd en den staf in de hand. ‘Deze staf wierd het kind in de eerste vesperen gegeeven, als deze woorden van den *Magnificat* gezongen wierden: Hij heeft den magtigen van den stoel afgeset en de nedrigen verheven’[6]. En dit leert ons tevens de christelijke toepassing kennen, die aan dit kinderfeest gegeven werd, ofschoon 't wel geen twijfel lijdt, dat de oorsprong in 't Germaansche heidendom te zoeken is. 't Werd ook in Duitschland en Zwitserland, in Frankrijk en Engeland gevierd, en reeds in de negende eeuw poogden de kerkvergaderingen het te verbieden.

De K l o k k e d o o p was ook een volksfeest. Dat de Christenklokken, even als de Christenmenschen, gedoopt moesten zijn, weet elk; en het nut van dien klokkedoop is ook algemeen bekend: gedoopte klokken verdreven ‘de duyvelen en tempeesten,’ en ongedoopte klokken haalde de duivel weg[7].

Waaraan 't nu zij toe te schrijven, dat men ten onzent, sedert het klokkedoopen is afgeschaft, toch van Sinjeur den Duivel geen overlast meer

1) GACHARD, *Rapport à M. le Min. etc.* p. 270.
2) DU TILLIOT, *Mém. pour servir à l'hist. de la Fête des Foux*, p. 2, 5, 31, 33.
3) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 201.
4) J.J. DODT VAN FLENSBURG, *Archief voor Kerk. en Wereldl. Gesch.* III D. bl. 177.
5) DUMBAR, *Kerk. en Wereldl. Deventer*, I D. bl. 305.
6) BOITET, *Delft*, bl. 244.
7) Vergl. *het Boek der Opschr.* bl. 127.

gehad heeft, behoef ik hier niet te onderzoeken; wien 't lust, mag er een dissertatie over schrijven; - ik wil alleen maar zeggen, dat, toen nog de klokkedoop plaats vond, de heele stad er vrolijk bij was, even als een huisgezin bij het doopen van een kind.

Was de plegtigheid afgeloopen, dan gaven zij, die bij den doop als ‘gevaders’ gestaan hadden, en waartoe, natuurlijkerwijze, altijd de rijksten van de stad werden uitgenoodigd, groote doopmaaltijden, waar al de geestelijke heeren meê aanzaten, en de klok ‘begoten’ werd

> Met den allerbesten wijn,
> Die er waste aan Taag of Rijn.

De Regeering der stad noodigde bij zulk een gelegenheid ook de Regeerders der nabuursteden, waarmeê ze in goede vriendschap leefden, niet alleen om getuigen van den doop te zijn - maar ook, en vooral, om daarna ‘myt den anderen vrolick te sijne’[1]. En de gantsche gemeente - die op gezegde maaltijden niet geïnviteerd werd, maar toch ook vrolijk wilde zijn - stroomde naar de taveernen, en vierde daar het doopmaal van de klok. De goede menschen zouden gevreesd hebben, dat de klok bij 't eerste gelui gebarsten zou zijn, als zij dien niet goed ‘begoten’ hadden.

Nog tegenwoordig bestaat in Frankrijk het gebruik, dat de Soeverein, na 't bijwonen van een klokkedoop, aan de ter dood veroordeelde misdadigers, in die stad aanwezig, genade verleent, en nog onlangs heeft Keizer Napoleon dat oud gebruik opgevolgd[2].

Eindelijk zijn ook de K e r m i s s e n van kerkelijken oorsprong, gelijk de naam zelf - ‘Kerkmis’ - bewijst[3]. Naar middeleeuwsch spraakgebruik werd het kerkelijk feest genoemd naar het middelpunt der plegtigheden, de M i s : zoo werd het feest van St. Jan ‘Sint-Jansmisse’ genoemd, dat van St. Bavo ‘Bamisse,’ het Kersfeest ‘Kersmis,’ en zoo ook dat der kerkwijding ‘Kerkmis.’ Nu viel het feest van den patroon der kerk gewoonlijk met dat der kerkwijding zamen, omdat het gebruikelijk was, de kerken toe te wijden aan den Heilige, op wiens dag de wijding plaats vond (even als men kinderen noemde naar den Heilige, op wiens dag zij geboren of gedoopt werden), en dit feest was voor die kerk en hare gemeente bij uitnemendheid een hoofdfeest, waaraan zooveel mogelijk luister werd bijgezet, en dat met vrolijkheid werd gevierd. De Kerkmissen duurden acht dagen, en voor het bijwonen werden aflaten verleend. Paus Gregorius de Groote begeerde, dat de Bisschoppen die feesten zooveel mogelijk door hunne tegenwoordigheid zouden opluisteren[4]. In groote steden had men

1) Zie zulk een uitnoodigingsbrief van de Regeering van Doetinchem aan die van Groenlo in NIJHOFFS *Bijdr.* I D. bl. 74.
2) *Handelsblad*, 28 Mei 1869.
3) Vergl. *Volksalm. voor Ned. Kath.* 1863, bl. 1 en volgg.
4) Mr. G. VAN LOON, *Holl. Markten en Kermissen*, bl. 31, 47, 55.

in de onderscheidene parochiën op verschillende tijden kermis, omdat hare patroonsfeesten niet gelijktijdig gevierd werden.

In Holland zijn in de steden, die meer dan ééne kermis hadden, die veelheden reeds voorlang tot eenheden gemaakt[1]. Maar in Brabant en Vlaanderen is het oude gebleven; daar kan men nog zien, hoe 't vroeger ook hier was. De Vlamingen vieren hun kerkelijke feesten nog met de oude vrolijkheid en kermisvreugd. Zooveel kerken in een stad zooveel kermissen. Dan worden nog huizen en straten vercierd, en uit alle herbergen klinkt een vrolijke dansmuziek. Uit de herberg gaat het volk naar de kerk, en uit de kerk weêr naar de danszaal[2].

Al zeer vroeg verkregen de kermissen een half wereldlijk karakter, want de kooplieden namen die feesten te baat, om hun waren aan den man te brengen, en met hen kwamen ook de goochelaars en kwakzalvers, de potsenmakers en vedelaars om te midden der vrolijke menigte hun kunsten te vertoonen. Reeds in de vroegste oudheid reikten handel en eeredienst elkander de hand, en waren de heilige plaatsen tevens zetels van den handel. De altaren boden aan de markten bescherming en veiligheid, en de laatsten verschaften aan de eersten een groot getal offeranden. En evenzoo was 't in de middeleeuwen. Aan de kerkmissen, vooral die van voorname kerken, werden vrije jaarmarkten verbonden, en gaarne zou ik hier eene beschrijving geven van die te Utrecht, als de grootste van ons Land in de middeleeuwen, - ware 't niet, dat ik zulks reeds gedaan had in ‘de Historische Galerij’[3], waar men die vinden kan met een mooije plaat naar de schilderij van den heer Rochussen er bij. En daar reeds sedert lang de kermissen hare kerkelijke betrekking geheel hebben vaarwel gezegd, zoo zal ik er hier niet meer over spreken, maar die later behandelen.

1) Bij voorbeeld: Dordrecht had er drie (*Tegenw. Staat*, IV D. bl. 325); 's Gravenhage twee (DE RIEMER, I D. bl. 707) enz.
2) *Aardbol*, IV D. bl. 137.
3) Uitg. bij A.W. Sijthoff, te Leiden, 1868.

Vierde boek.
Spelen.

S p e l e n is 't vermaak van oud en jong; wie 't niet meer met bal en hoepel doet, speelt met kaarteblad en schaakbord; wie niet meer hollen en vliegen kan over 't veld, speelt zittende in zijn leuningstoel. Zoo zei Cicero reeds: ‘Den jongelingen de wapens, de paarden en de werpspietsen, - hun de schermstok en de kaatsbal, - hun het zwemmen en rennen; - ons, grijzen, blijven van alle spelen slechts de kooten en dobbelsteenen over! Maar neme die, wien 't lusten mag’, voegde hij er bij; ‘want ook zonder die dingen kan een oud man wel gelukkig zijn’[1]. En Arent Fokke heeft onderzocht, hoe 't komt dat ‘kinderen de sterkste gewaarwording en het aangenaamste gevoel van vrolijkheid en vermaak genieten, terwijl de grijsheid genoeg heeft aan een leuningstoel, een glas wijn en een nieuwsvertelling[2]. Alle volken beginnen met den kinderlijken toestand; en de tragedie van 't menschelijk leven, die, als ze goed gespeeld is, met *plaudite!* besloten moet worden, begint met vrolijk kinderspel: - daarom willen wij dit Boek ook met kinderspelen beginnen.

Nu is 't wel waar, en ook al duizendmaal opgemerkt, dat elke leeftijd hare eigene spelen heeft, - dat het stokpaardje der jeugd den jongeling niet meer vermaakt, en dat de man niet meer reikhalst naar 't geen hem als jongeling aantrok; - maar 't is toch ook waar, dat de grens tusschen kinderspelen en spelen der volwassenen niet zoo scherp getrokken is, of wij zien nog vaak menig spel, dat wij onder de eerste tellen, ook volwassenen tot vermaak strekken, en omgekeerd zijn de jongens er steeds over uit geweest, de spelen der volwassenen na te bootsen. Ja, grooten en kleinen deelen dikwijls 't zelfde spel; bij 't vlieger oplaten, gaan de vaders meê om de jongetjes te helpen, maar hebben er dikwijls ruim zooveel pret van als deze, die 't mogen aankijken, hoe vader zich er meê vermaakt; en op de ijsbaan scharrelen ouden en jongen dooreen. Bij schop en wip, ja in den mallemolen zelfs, dringen de volwassenen somtijds de kinderen terug, en in de koliska neemt de moeder naast haar dochtertje plaats.

1) *De Senectute*, c. 16. § 58.
2) *Amst. Burgers Winteravonduitsp.* bl. 6, 17.

Ik zal mij dan ook niet angstvallig over een denkbeeldige grenslijn bekommeren, maar de kinderspelen in 't algemeen beschouwende, den volwassenen volkomen vrijheid laten, zoo dikwijls 't hun lust, er zich ook meê te amuseeren, gelijk het de jeugd niet ontzegd is deel te nemen aan menig vermaak in andere hoofdstukken besproken.

Eerste hoofdstuk.
Kinderspelen.

Kinderspelen - een liefelijk denkbeeld! en voor de meeste groote menschen het pleizierigste hoofdstuk uit hun levensgeschiedenis.

Wie spelende kinderen uitgeteekend wil zien, in proza, poëzij of prent, kan ze bij zooveel schrijvers en dichters, op zooveel platen en kinderprenten, in zooveel oude en nieuwe boeken vinden, dat ik geen lust heb en ook geen kans zie, ze allen op te noemen; en bovendien hadden onze voorouders ze ook nog op de tegeltjes hunner haardsteden, en 't is zelfs jammer, dat het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap er geen komplete collectie van bewaard heeft. Maar onder alle afbeeldingen van ‘kinderspel’ blijft nog altijd de plaat vóór 't ‘Houwelick’ van Cats de mooiste, en 't gedicht, dat hij er bij schreef, een der geestigste, die er op dat onderwerp gemaakt zijn; al voert hij ons dan ook niet naar de wolken, als sommige hedendaagschen, en al komt zijn filosofische beschouwing eenvoudig tot de slotsom:

> De werelt en haer gans gestel
> Die is maer enckel kinderspel.

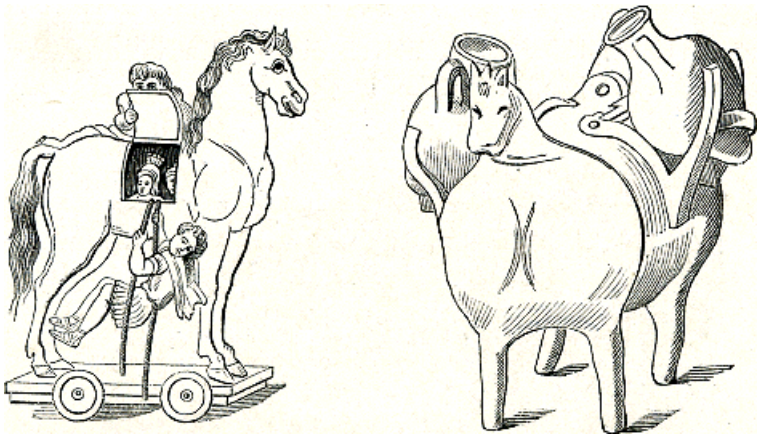
Voor eene uitvoerige beschouwing der kinderspelen is dit hoofdstuk veel te klein. Wie deze volledig behandelen wil, kan er wel drie boekdeelen meê vullen; en daar 't onmogelijk is die hier in te lijven, en ik evenwel dit onderwerp met geene vermelding *pro memoria* wil voorbijgaan, zoo zal ik van den inhoud dier niet bestaande boekdeelen eene schets geven. Maar ik zeg al vooruit, dat die schets niet eens volledig zal kunnen zijn, omdat zij dan alweêr te uitvoerig zou moeten worden; doch de lezer gelieve al wat niet genoemd is, er zelf maar bij te denken, ook de opvoeden zedekundige beschouwingen, waarmeê zulk een boek doorspekt behoort te zijn. Het werk kan uit twee afdeelingen bestaan: I. *Algemeene be-*

schouwing, en II. *Beschouwing der kinderspelen in 't bijzonder*, terwijl men ten slotte nog een *Aanhangsel* op den koop toe moet hebben. De Eerste Afdeeling laat ik uit vijf boeken bestaan, en wil die eventjes doorloopen.

EERSTE BOEK (dat natuurlijk, even als de volgende, in verscheidene hoofdstukken verdeeld zal kunnen worden): *Over het Speelgoed*.

't Kinderspeelgoed is al heel oud; de oorsprong klimt tot de vroege kindsheid der beeldende kunsten op. Werp een blik in den hedendaagschen speelgoedwinkel of in de Grieksche en Romeinsche antiquiteiten, - in den eersten moge de verscheidenheid grooter zijn, de aard van 't speelgoed is dezelfde.

De kinderen der Grieken en Romeinen speelden reeds met allerlei afbeeldingen van dieren, van hout gesneden en van aarde gebakken en met kleuren geverfd. Voor vorstenkinderen werden die van ivoor of zilver gemaakt. Ik plaats hier de afbeelding van het Trojaansche paard, zoo als oude kunstenaars het voorstellen; dat wel geen speelgoed was, maar toch volkomen

den vorm heeft van 't paardje in onzen speelgoedwinkel, dat op een plankje met rolletjes staat[1]. Maar het paard, dat er naast staat, was werkelijk speelgoed. Dit heeft geen kunstenaar gemaakt; maar zet er den Catinenser boer op, die er bij behoort, en gij hebt juist den antieken landbouwer, die met zijn olie of wijn, op de helling van den Etna gewonnen, ter markt gaat. Ook de kronkelende slangen, waarmeê onze kinderen spelen, hadden die der Ouden reeds, voorts tollen, ballen en hoepels, ratels en kooten, nabootsingen van karren en schepen, wapens en werktuigen en wat er al meer in 't klein na te maken viel. Dit Romeinsche speelgoed nu is ook het eerste speelgoed onzer voorouders geweest, want de kooplui, die de legers volgden, bragten het hier.

In de oudheid had zelfs het speelgoed, als 't symbool der gelukkige

1) La figure, que l'on voit ici, et qui est extraite du Virgile du Vatican, est le véritable cheval de Troie, tel que le composaient les artistes; mais il ressemble à s'y méprendre à un jouet. *Jeux des Anciens*, p. 17. Op een Zeeuwschen gedenkpenning van 1608 heeft het Trojaansche paard denzelfden vorm.

kinderjaren, iets heiligs, - een gevoel, dat onze voorouders almede van de Romeinen hebben overgeërfd. De Ouden plaatsten, als een kind stierf, zijn speelgoed in een mandje in of op het graf; en men heeft in hunne graven zeer veel antiek speelgoed teruggevonden, waar nu de oudheidkundigen op hunne beurt meê spelen.

Waren knapen en meisjes de kinderjaren ontwassen, dan wierpen zij hun speelgoed niet weg, maar wijdden 't plegtig aan de eene of andere godheid. Een meisje wijdde 't hare aan Venus of Diana; een jongeling 't zijne aan Jupiter of Mercurius, vaak met een epigram er bij. Ik zal u hier, ten voorbeelde, de vertaling van een Grieksch geven:

U wijde ik, o Hermes! mijn lederen bal,
Mijn palmhouten ratel vol vreugd,
Mijn drijftol en kooten; ontvang hier het al;
U wijde ik mijn speelgoed der jeugd.

Zoo plegtig handelt men nu met die kinderlijke dingen wel niet meer; maar toch bewaart nog menigeen het speelgoed zijner jeugd als een aangename herinnering; en nog beschouwen ouders het speelgoed van vroeg gestorven lievelingen als een heilig pand, dat zij niet zouden willen missen.

Ziehier de zeventiende-eeuwsche speelgoedkraam. En ofschoon die nu

op de hedendaagsche niet veel meer lijkt, zal toch menig bejaard Amsterdammer zeggen: ‘precies zoo heb ik ze in mijne jeugd nog op de Westermarkt gekend.’ ‘En ik op 't Buitenhof,’ zal een Hagenaar, ‘en ik op 't Vreeburg’, zal een Utrechtenaar er bijvoegen; en in alle andere steden zijn ze ook gezien, want deze en andere zaken, die op de kermissen verschenen, zijn in de twee eeuwen, die er verliepen tusschen de jeugd van Michiel

de Ruyter en de onze, niet veel veranderd. 't Speelgoed kwam in 't begin der 17e eeuw ook al van Neurenberg.

En wat zien wij nu in deze kraam? Stokpaardjes, wapentuig en trommels voor de jongens, en poppen voor de meisjes. Er is altijd een naauw verband geweest tusschen de spelen der jeugd en de bedrijven der volwassenen. Seneca zag in de menschen slechts groote kinderen; en de hedendaagsche wijsgeeren zeggen, dat er sedert Seneca in dat opzigt nog niet veel veranderd is. Le Francq van Berkhey maakte de opmerking, dat de Hollandsche jongens, zoodra ze de handen kunnen roeren, een neiging hebben zelf hun speelgoed te maken; dat een schipperszoontje een scheepje optuigt, een boerejongen wagen en paarden maakt, en een molenaarsknaap een molentje laat draaijen; en hij meende daarin den grond te vinden ‘van dien geduldigen, onderzoeklievenden aart der Hollanders,’ en van hun bekwaamheid in de werktuigkunde, waar zij lang om beroemd geweest zijn. Maar zoo waren de Hollandsche kinderen alleen niet. Plato merkte dat bij de Grieken ook al op, en wilde daarom, dat ieder opvoeder zijne kweekelingen bij hun spelen bestudeeren zoude, en de Romeinen hadden er een spreekwoord van: *Ex aurora diem*. Alle tijden en volken komen daarin overeen. De kleine jongen, die later Keizer Severus werd, liet den bundelbijl al voor zich dragen, en de elfjarige Napoleon speelde immers generaaltje; en toen het domme toeval Witte de With op de snijderstafel en Michiel de Ruyter aan 't lijndraaijerswiel geplaast had, liepen zij er af, en men zag ze niet terug, voordat zij de pikbroek aan hadden. Er zijn er meer geweest, die gedaan hebben als Witte de With, al trokken ze ook geen pikbroek aan.

TWEEDE BOEK. *Over de Speelplaats*.

‘Waar speelden de kinderen weleer?’ Op de straat. ‘IJselijk gemeen!’ Vroeger niet; 't was toen algemeene regel en de gewoonte eeuwen oud. Wilt gij bewijzen, dat het niet gemeen was? De zonen van Prinsen en patriciërs deden 't. Toen Prins Frederik Hendrik in zijn jeugd ‘binne Leyden ter schoole lach’, speelde hij met de jongens op het Rapenburg. Eens viel zijn bal in 't water, en hij sprong in een schuitje, dat aan den wal lag. Vlug maakte hij 't los en roeide met zijn kolf naar den bal, die midden in de gracht dreef. Maar de eigenares van 't schuitje kwam uit een poortje te voorschijn, en begon hevig te schelden op dien kwâjongen, die haar schuitje losgemaakt had, en riep, dat zij hem ‘afklouwen sou als hij te lande quam!’ Een voorbijganger herkende den knaap, en zei: ‘Vrouwtje, sie je wie je voor hebt? het is de jonghe Prins, die in je schuytje staet.’ Nooit is een mensch erger geschrikt! IJlings vloog ze haar poortje weêr in, sloot de deur met een ijzeren bout, en durfde in vele dagen er niet weêr uit komen[1)].

1) *Haerl. eerl. uren*, aangeh. door Dr. SCHOTEL, *Maatsch. Leven*, 2e St. bl. 386.

Wanneer Graaf Schimmelpenninck de levensgeschiedenis van zijnen vader, den Raadpensionaris, schrijft, begint hij met te verhalen, dat Rutger Jan met de jongens op den Brink te Deventer speelde[1].

Toen Koning Lodewijk pas in 't Amsterdamsche stadhuis was komen wonen, kreeg zijn zoontje heel veel nieuw en mooi speelgoed uit Parijs, maar hij keerde er den rug naar en keek 't venster uit. De gedienstige hovelingen vroegen het Prinsje, of 't niet naar zijn zin was? en wat of hem dan bliefde? 'O,' zeide deze heel naïef, 'ik wilde liever met die jongens daar op den Dam spelen'[2]. Men begrijpt, dat de hovelingen toen zeer schrikten, wijl dit geen Koningskind mogt worden gepermitteerd.

En wilt gij den oorsprong dier gewoonte nasporen? Sla Tacitus op; hij verhaalt, dat de kinderen der Germanen op de werven en wegen liepen te spelen zonder onderscheid van rang en stand, en dat eerst later leeftijd de scheiding maakte[3]. Datzelfde vinden wij in onze steden terug. Het openbaar leven van het opkomend geslacht begon bij onze voorvaderen op straten en pleinen; daar mengden de kinderen der meerderen en minderen zich als speelgenooten dooreen. En 't had zijn groote voordeelen. Daar leerden ze elkander kennen en waardeeren, leerden kaatsen en den bal verwachten. Kon menig burgemeester der 16e en 17e eeuw nog eens oprijzen, hij zou getuigen, dat hij de kunst van regeeren in zijn jeugd op de straat geleerd had, en dat hij daar de volkskennis had opgedaan, die hem later zoo uitnemend te pas gekomen was. Daar te midden van 't openbare leven ontkiemden in de harten der aanstaande burgers al vroeg die wakkerheid en vaderlandsche zin, welke wij in 't voorgeslacht bewonderen, doch waar onze tijd, die alles uit boeken en couranten leeren moet, het regte begrip niet meer van heeft.

'En de meisjes?' - Hare speelplaats was op de stoep, en wat ze er speelden, kunt gij hiernevens zien[4]. En als dit haar verveelde, gingen zij met springtouw en hoepel al meê de straat op. Hoe Vondels dochtertje daaraan meê deed en 'de vreughd was van de buurt,' kunt gij lezen in het even bevallig als aandoenlijk gedichtje, dat de Vader op haar dood maakte. En werp eens een blik op die schilderij van Pieter de Hooghe, in het Museum Van der Hoop, waar een deftige jonge juffer met haar schoothondje in 't voorhuis bij 't open

1) I D. bl. 4.
2) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 285, 286.
3) *De Mor. Germ.* c. 20.
4) In 't midden der 17e eeuw speelden juffers van 16 of 17 jaren nog met de pop. *Gids*, 1869, IV D., bl. 377.

raam zit om een luchtje te scheppen, en een bezoek af te wachten van iemand, die niet komt maar een briefje stuurt; - gij ziet er haar zusje, ook heel mooi aangekleed, met een zweep in de hand op de stoep loopen spelen.

Ds. Heldring heeft de opmerking gemaakt, dat het kinderspel in weinig landen zoo ontwikkeld was als in het onze, en schreef dit toe aan het spelen op straten en pleinen[1]. Juist, en dat spel was gezond voor lichaam en geest; 't vormde 't karakter en zette longen en spieren kracht bij. Wat hebben de jongens nu? ‘O,’ zegt Mama, ‘ik wil mijn Antoine ook wel een geweertje koopen om soldaatje te spelen, maar hij moet er meê in de kamer blijven.’ Wat zal die jongen een pleizier hebben met zijn geweer! Net zooveel als zijn zusje met haar prentenboek,

Modelkinderen uit een modejournaal.

waar ze niet eens bij mag gaan zitten, om haar mooije jurk niet te kreukelen. En als de kinderen uitgaan, Mevrouw! wat hebben ze dan? - ‘Gymnastiek-uitvoering in de Parkzaal onder directie van den heer A.; Kinderbal onder directie van den heer B.; Dissolving-views onder directie van den heer C.’ - Heel prettig! maar als 't den jongens gevraagd wordt, zullen ze denkelijk wel 't zelfde antwoord geven als de kleine Prins Lodewijk. Men kan tegen het spelen op straat en stoep en het geheele opvoedings-systeem van vroeger eeuwen zooveel ‘bemerkingen’ maken als men wil; maar dit is niet weg te redeneeren, - dat onze voorvaderen, bij hunne openbare spelen, vrolijker, en dus gelukkiger, jeugd hadden dan onze kinderen

1) *Geld. Volksalm.* 1840, bl. 40. Zie ook HALBERTSMA in den *Overijs. Alm.*, 1844.

hebben. En welke gevolgen hieruit af te leiden zijn, laat ik aan 't nadenken van den kundigen lezer over.

Op de dorpen was van ouds de gewone speelplaats der jeugd op 't kerkhof. Maar ditzelfde was ook in de steden 't geval, zoo lang er kerkhoven rondom de kerken waren, en bovendien speelden de jongens in de kerk en op de stadswallen. Ik wil hier echter kortheidshalve niet bij stilstaan. Spelende kinderen op 't kerkhof kan men op tal van oude prenten zien. Knikkerende jongens in de kerk kan men o.a. zien op de plaat van 't Boelingerkoor in de Nieuwe Kerk te Amsterdam door J. Goeree, en bij Cats 'Invallende Gedachten' N°. XXXI.[1] Zoodra te Amsterdam de Beurs gebouwd was, kwamen de jongens er ook spelen en waren er niet af te slaan; en juist aan dat spelen had eenmaal de Beurs haar behoud te danken[2]. Nog altijd spelen de jongens graag op de trappen van de Beurs.

DERDE BOEK. *Over den oorsprong der kinderspelen*.

'Men behoeft er niet aan te twijfelen', zegt de Baron Sloet tot Oldhuis, 'of vele kinderspelen zijn nog de meer of min getrouwe nabootsingen van sommige bedrijven, plegtigheden en vermaaklijkheden onzer voorouders in de wouden van Germanië'[3]. En ik geloof, dat in de eerste plaats de steen- en vele balspelen wel van zoo ouden oorsprong zijn.

Bij het w i n d s p e l e n wordt een stuk hout op een paaltje gelegd en vervolgens een bal op 't eene eind van dat hout, waarna met een knuppel op 't andere eind, onder den langgerekten uitroep: 'wi.....nd!' een zoo geduchte slag gegeven wordt, dat de bal bijna in de wolken verdwijnt. In 't nederdalen moeten zij, die 'aan de snor' zijn, hem vangen; lukt dit, dan komen zij 'aan den slag'. Dit spel zullen de Germaansche jongens zeker reeds gespeeld hebben met ronde steenen, of met linnen ballen met zand gevuld.

Het k e i l e n en k i s k a s s e n zijn vermoedelijk even oud. Beiden geschiedt met platte steentjes, die tusschen duim en voorsten vinger gevat worden, maar 't laatste gaat langs 't water, 't eerste door de lucht of de boomen. Een goed keiler wist menigmaal met zijn steentje een vogeltje van een tak te wippen. Maar kwâjongens waren 't, die 's zondags 'onder de predicatie' bij de kerken speelden, en keilden 'in der kerken glasen'; wat Mijne Heeren van den Gerechte in 1653 wel teregt 'openbaer godtloos wesen' noemden, en wat ons verklaart, hoe menig geschilderd glas om een hoekje geraakt is.

Ook het spel: b o e r, l a p d e n b u i s ! heeft een echt Germaansch karakter, doch hierover later.

1) Het spelen *in die kerke oft upt kerchof* werd te Amsterdam reeds in de 14^{e} eeuw verboden. Met uittreksels uit keurboeken zou ik een aantal bladzijden kunnen vullen, doch ik doe 't niet om de reden, die reeds op bl. 36 en 38 opgegeven is.
2) Zie mijne *Wandeling in Amst.* enz. bl. 43 en *Nalezing op mijne Amst.* bl. 97, 98.
3) *Overijs. Alm.* 1841, bl, 245.

Het s l i n g e r e n was lang een geliefd jongensspel. Le Francq van Berkhey hield het voor ‘een overblijfsel van de kunde der Romeinsche slingeraars’; doch 't is niet noodig hier aan de Romeinen te denken, vermits de Germanen zelf in 't slingeren bijzonder knap waren. Maar in digtbevolkte steden gaf 't aanleiding tot klagten. 't Moest o.a. te Amsterdam meermalen verboden worden, omdat de weggeslingerde steentjes bij den bakker op den hoek door de glazen, en, op den Dam, den heeren, die naar de Beurs gingen, voor den neus vlogen. 't Sleet dan ook in de vorige eeuw allengs uit.

Uit het d o b b e l s p e l zijn een aantal kinderspelen voortgesproten: behalve al die gezelschapsspelen, die met dobbelsteenen gespeeld worden, van de oude Ganze-; Uile-, Jode- en Harlekijneborden[1] tot de nieuwe Stoomboot-, Gaslicht- en Spoorwegspelen, en het Lettertolletje en het Schimmelspel en ‘Strijk weg en geef wat,’ ook het b i k k e l e n en k o o t e n zelfs, welke laatsten echter uit Griekenland en Rome herkomstig zijn. De deftige Romeinen speelden met *tali*, die van ivoor, zilver of goud gemaakt waren.

De Germaansche jeugd heeft zeker ook verscheidene spelen van de Romeinen geleerd; althans met vele, die wij nog dagelijks voor oogen hebben, vermaakte zich reeds de jeugd te Rome en te Athene.

't H o e p e l e n was bij Grieken en Romeinen niet slechts een kinderspel, maar ook een vermaak voor volwassenen; de geneesheeren bevalen het aan als een gezonde lichaamsoefening. Doch Horatius sprak er met minachting van, en verweet den jongen Romeinen, dat zij, in plaats van te paard te stijgen, zich vermaakten met den Griekschen hoepel[2]. De Ouden hadden metalen hoepels, zoodat de jongens, die thans den houten hoepel tegen den ijzeren verwisselen, zonder 't zelf te weten, tot de klassieke zeden terugkeeren. Intusschen hebben wij reeds gelezen, dat men er gevaar in ziet, omdat er de paarden over struikelen of van ‘het oorverdoovend geraas’ schrikken kunnen[3]; wat het laatste betreft, de hoepels der Romeinen rinkelden nog veel meer, vermits er een aantal ringen met een kleine speling om heen geklonken waren.

De d r i j f t o l was ook al een Grieksch en Romeinsch jongensspel, maar of de Ouden den w e r p t o l gekend hebben, hangt nog in twijfel[4]; en de b r o m t o l schijnt een latere uitvinding te zijn.

Wij zagen in onze jeugd nog dikwijls een rond blikje op een gootplank gespijkerd, en menige goede ziel, die een dubbeltje dacht te vinden, bukken om 't op te rapen, terwijl de jongens om een hoekje stonden te lachen. Welnu, de Romeinsche jongens van A^{o} 20 deden reeds hetzelfde als de Hollandsche van A^{o} 1820[5].

1) ‘Borden’ heetten zij, ofschoon ze maar op een blad papier gedrukt waren, omdat ze op een houten bord geplakt werden en, even als het dambord, aan den wand hingen.
2) Lib. III, Ode XXIV.
3) *Handelsblad*, 23 Junij 1869.
4) Vergl. *Les Jeux des Anciens*, p. 174, 175.
5) id. p. 274.

En dat t r e k k e n - waarbij de jongens zich in twee partijen verdeelen, (die in den tijd zooeven genoemd ‘appelen en peren’ plagten te heeten) en lange ketens vormen om elkander over eene bepaalde lijn te trekken; ja, dat nog zoo in den smaak valt, dat zelfs de meisjes op de jongejuffrouwenscholen 't ook wel spelen, als maar ‘de juffrouw’ 't niet ziet, - dat ‘trekken’ speelden de Grieksche knapen reeds in 't worstelperk[1].

Het k n i k k e r e n willen sommigen van het n o t e n s p e l der Romeinen afleiden[2], waar Keizer Augustus, die graag met kinderen speelde, een liefhebber van was. Maar vooreerst is het notenspel bij ons ook bekend; Le Francq van Berkhey geeft het op als de gewone uitspanning der vrouwen en meisjes op 't eiland Urk[3], en onze jongens spelen 't nog op dezelfde wijze als de Romeinsche, en 't is van het knikkeren wezentlijk onderscheiden. Ten andere is 't vrij wat natuurlijker den oorsprong van dit laatste bij de Germanen te zoeken. Immers de Germaansche jongens hadden knikkers in overvloed, hun heidevelden leverden de ronde steentjes in menigte op. Later, toen de bevolking zich in de lagere streken uitbreidde, waar geen heidevelden waren, leverden de pottebakkers ze.

Een aantal kinderspelen zijn navolgingen van de bedrijven der groote menschen; de knaap bootste de mannen, het meisje de moeder na. Tacitus zei van de Germanen: ‘In hun kinderspelen doen zij hetzelfde, wat den naijver der jongelingen wekt, en waar de mannen in volharden.’ En de oude Hollanders maakten er een rijmpje op:

> Zoo de ouden zongen,
> Piepen de jongen.

Wij hebben er zooeven in de speelgoedkraam de bewijzen reeds van gezien, en komen er later op terug.

VIERDE BOEK. *Over den Kalender der kinderspelen*.

Velen hebben over dien kalender gesproken, zonder er ooit een echt exemplaar van te berde gebragt te hebben. Dr. Halbertsma noemde eenige spelen op, die ‘vastzitten aan de saizoenen of aan de feesten des jaars,’ en den almanak en het openbare leven der Nederlandsche jeugd tevens uitmaakten’[4]. ‘Opmerkelijk’, vindt het Ds. Heldring, ‘dat ieder kinderspel zijn vasten tijd heeft, en 't niet mist, of op denzelfden tijd van het jaar keeren dezelfde spelen terug.’ En hij noemt in de lente: het knikkeren, omdat dan de grond weêr droog en hard wordt; in den herfsttijd: het vlieger oplaten, omdat dan de velden ‘vrij van koorn’ zijn; in den slagttijd: het koot- en bikkelspel; in den winter loopende spelen, als: ‘het hoepel-, hink- en vangspel’ [krijgertje]; in den zomer: het schuilewinken [schuilhoekje] ‘wegens het belommerde boschaadje,’ en het kaatsen, ‘omdat de lederen bal geen vocht verdragen kan’[5].

1) Vergl. *Les Jeux des Anciens*, p. 95.
2) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1451. - *De Onverm. Speelm.* bl. 11.
3) id. bl. 1012.
4) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 282, 283.
5) *Geld. Volksalm.*, 1840, bl. 49, 50.

Intusschen vormt de opgave van eenige spelen, die aan zekere saizoenen of feesten verbonden zijn, nog geen kalender; maar in het Woordenboek der Zamenleving vindt men er een:

Half	Januarij,	-	Sleedje- en schaatsenrijden, sneeuwballen.
Half	Februarij,	-	Duitje pletsen, kunzeren.
Half	Maart,	-	Soldaatje spelen, hoepelen.
Half	April,	-	Tollen, potje spelen, stuiteren.
Begin	Mei,	-	Koekelemeijen, meiboom, meikevers, molentje.
Half	Mei,	-	Lederen bal kaatsen en in 't hoedje.
Half	Junij,	-	Knikkeren.
Half	Julij,	-	Klappers.
Half	Augustus,	-	Vliegers oplaten.
Half	September,	-	Vogels op de kruk.
Half	October,	-	Zweepklappen, touwtjespringen, hoepelen.
Half	November,	-	Kooten.
Begin	December,	-	Pijl en boog.
Half	December,	-	Kolf en bal, munt in 't potje[1].

't Is jammer, dat de Woordenboekschrijver niet heeft opgegeven, uit welken tijd en van welke plaats die kalender herkomstig is. Amsterdamsch is hij niet. Een liefhebber kan ‘uit kurieusheid’ eens zoo'n kalender hebben opgesteld, maar dat de jongens er kennis van genomen hebben, is niet te denken, want Huygens zei reeds, dat zij dien niet noodig hadden:

> De kindren weten tijd van knickeren en kooten,
> En, sonder Almanack, en is 't haer noyt ontschoten[2].

1) Bl. 890.
2) *Korenbloemen*, I D. bl. 405.

Zeker is 't, dat sommige spelen aan bepaalde feestdagen verbonden zijn, als: het kaarsjespringen op Driekoningen, de Meiboom, de Pinksterbloem, de St. Maartensvuren, enz.; en dat voor anderen de saizoenen de wet stellen: niemand zal in den zomer aan schaatsenrijden, noch in Januarij aan zwemmen denken. Maar de meeste spelen zijn aan geen maanden gebonden: wanneer het 's winters mooi weêr is, ziet men de jongens zoowel knikkeren en met den bal spelen als in den zomer, en den vlieger heb ik te Amsterdam zoowel in Mei als in Augustus in de lucht zien staan. Het kooten zelfs was niet tot den slagttijd bepaald, maar werd, even als het bikkelen, het geheele jaar door gedaan.

De jongens kijken naar geen kalender maar naar 't weêr, en spelen wat zij willen. Dat het tegenwoordig zoo is, kan men overal zien, waar nog jongens op plein en straat spelen; en dat het vroeger ook zoo was, bewijzen de oude keurboeken. Men behoeft slechts de datums der keuren te vergelijken met de spelen, die er in genoemd worden.

VIJFDE BOEK. *Algemeen overzigt der kinderspelen*.

Erasmus zelf heeft over jongensspelen geschreven, en wie dit niet in 't Latijn wil lezen, kan de vertaling in den Gelderschen Volksalmanak van 1842 vinden. In 't eerste gesprek gaan de jongens ‘oorlof vragen’ aan den Meester, dien zij beschrijven als iemand, die vergeten was, dat hij

zelf jong was geweest, en zich milder betoonde met ‘slagen uitdeelen’, dan met hetgeen hun genoegen kon verschaffen; doch wien zij uit Quintilianus bewijzen, dat het laatste ook zijn nut heeft. In 't tweede gesprek wordt het balslaan beschreven: 't raketten lieten de Latijnsche scholieren aan de kinderen over. Zij sloegen den bal ‘op het dak,’ even als nog de boereknapen in Gooiland doen. Het derde gesprek handelt over het klootschieten, het vierde over het beugelen, en het laatste over springen, loopen en zwemmen; waaruit wij o.a. leeren, dat in de kostscholen dier tijden de leerlingen altijd zoo hongerig waren, dat zij ‘reeds naar het avondeten verlangden, voor dat zij het middagmaal geëindigd hadden.’

Een aantal andere spelen der 16e eeuw kan men bij Kiliaen genoemd vinden; en in 't ‘Kinderwerck ofte Sinnebeelden van de Spelen der kinderen,’ dat Jacob Aertsz. Calom te Amsterdam in 1626 uitgaf, vindt men die uit het begin der 17e eeuw met rijmpjes er bij. Wie echter dat boek niet bij de hand heeft, kan ook den Gelderschen Volksalmanak van 1840 opslaan of den Navorscher van 1863, en zal er daar afschriften van vinden. En een vrij lange lijst van spelen uit het laatst dier eeuw geeft de Hollandsche vertaling van Rabelais, waarvoor men echter alweêr niet dat boek zelf behoeft op te zoeken, maar in denzelfden Gelderschen Almanak en in den Navorscher van 1861 teregt kan, daar beiden de lijst hebben overgeschreven. En meermalen vindt men ook kinderspelen genoemd bij schrijvers en dichters en in oude kluchtspelen, b.v. in het twaalfde tooneel van het kluchtspel ‘Pefroen met het schaapshoofd’:

> Men speelt met knikkers en gaat hoepen,
> Men koot, men bikkelt in de stoepen, enz.

En wie kinderspelen van onzen tijd beschreven en uitgeteekend wil zien, moet de kinderbibliotheek doorsnuffelen; hij zal o.a. in ‘den Onvermoeiden Speelmakker’[1] een ruimen voorraad vinden.

't Is opmerkelijk, dat de meeste spelen wijd verspreid en zeer oud zijn; men vindt ze bij andere volken gelijk bij ons, en sedert eeuwen zijn zij van geslacht tot geslacht overgeleverd. Maar natuurlijk zijn de namen niet altijd dezelfde gebleven. Ons ‘Vader, ik sta op jou kasteel!’ heette in de 16e en 17e eeuw: ‘Man, ik sta op je blokhuis!’ Een blokhuis was namelijk in de oude versterkingskunst een houten of steenen fort. Ons ‘bok, bok, sta vast! hoeveel horens staan er op?’ heette in de 16e eeuw: ‘blickspel’, of ‘bock over haghe’, of ‘bockhoren spelen’, en Breêro noemt het:

> Symen de lieverde laverde bock,
> Hoeveel hoorens staen der achterop?[2]

Ook in verschillende gewesten van ons Land verschillen de namen der spelen. Zoo heet b.v. het hoepelen in Overijsel ‘bandelen’, en wat een Hollandsche jongen ‘kruis of munt’ noemt, heet daar ‘moffelen’[3]. Een

1) Uitg. bij G.B. van Goor, te Gouda.
2) *Stomme Ridder*, IV Bedr. 3e Toon.
3) *Overijs. Alm.* 1836. Woordenb.

tol heet in Drente een ‘titteltop’[1]; het schoppen of schommelen is te Hattem, Oldebroek en Heerde ‘tiltalteren’, en hooger op de Veluwe, te Elspeet, ‘wipperwappen’[2]; het Amsterdamsche ‘kiskassen’ heet elders ‘botjes schieten’, enz. Zelfs voor de onderdeelen van sommige spelen, vooral van 't knikkeren, bestaan allerlei namen, die hier zoo, ginds anders zijn, ja, in Amsterdam naar de buurten verschillen, vermits deze naamgevingen buiten de ‘taalgeleerden’ omgaan, en de jongens hier als de ‘spraakmakende gemeente’ optreden. 't Is een onderwerp, dat rijke stof voor een mooi hoofdstuk kan opleveren.

Een ander hoofdstuk van dit Boek moet handelen over ‘de eigenschappen van goede kinderspelen’. Ds. Heldring oordeelde, dat deze, als alle goede dingen, in drieën bestaan: ‘Vooreerst, de oefening en versterking van het ligchaam over het geheel en van elk deel in 't bijzonder; ten tweede, de eerste grondslag tot kunst en kunstvaardigheid; en ten derde, de opscherping van geheugen en oordeel’[3]. Zeer goed; maar de voornaamste eigenschap is vergeten: prettig te wezen; want kinderen spelen niet om de kunst of om geheugen of oordeel te oefenen, maar om pret te hebben. Niets is gezonder voor geest en lichaam dan de vrolijkheid, die een vermakelijk spel opwekt. Al die andere vereischten zijn uitmuntend, maar ondergeschikt aan dit, want een *nuttig* spel, dat niet *prettig* is, wekt verveling en lusteloosheid, en doet kwaad in plaats van goed.

TWEEDE AFDEELING. *Beschouwing der kinderspelen in 't bijzonder*.

Naar Cats, Kinderspel.

Men heeft steeds de kinderspelen in jongens- en meisjesspelen verdeeld, maar die verdeeling houdt geen steek. Want vooreerst zijn er een aantal, die jongens en meisjes te zamen spelen, en bovendien waren er altijd jongens genoeg, die bikkelden en

1) *Drentsche Volksalm.* 1839, bl. 202.
2) Medegedeeld door den Heer J.J. van Toorenenbergen te Heerde bij Hattem.
3) *Geldersche Volksalm.* 1840, Voorberigt.

touwtjesprongen, en meisjes, die graag meê soldaatje speelden, en hoepelden. Echt Spartaansch![4] Vondels Saartje draafde ook met haar hoepel de Warmoesstraat op en neêr:

4) Vergl. *Les Jeux des Anciens*, p. 161.

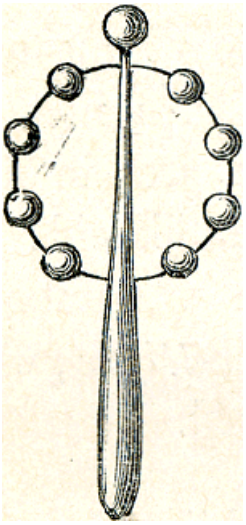
Zij dreef, gevolgt van eenen wackren troep,
Den rinckelenden hoep
De straten door.

En die wakkere troep bestond niet uit meêloopsters, maar uit meêdingsters; 't adjektief ‘rinckelenden’ beteekende toen iets. De kinderen hoepelden om den prijs, namelijk om een penning, en elke gewonnen penning werd als een zegeteeken aan den hoepel gespijkerd; hoe meer de hoepel dus rinkelde, hoe grooter eer voor den hoepelaar. Naderhand kwam er de klad in, en werden er maar blikken rinkels aan gespijkerd[1].

Ik wil de kinderspelen in twee andere hoofdafdeelingen splitsen, en wel in s p e l e n m e t en z o n d e r s p e e l g o e d.

EERSTE DEEL. *Spelen met speelgoed*. Ik verdeel dit in zes boeken.

EERSTE BOEK. *Spelen met e e n v o u d i g speelgoed*.

Het eerste hoofdstuk moet heel belangwekkend zijn voor jonge moeders en oude grootmoeders, en handelen over het allereerste speelgoed der kleintjes: klaters, bellen, rammelaars, enz. En ze moeten daarbij vooral op de klassieke oudheid gewezen worden, en vernemen hoe de kinderen door alle eeuwen heen steeds elkander gelijk gebleven zijn. Ziehier, ter vergelijking met de hedendaagsche, de afbeelding van een rinkelbel uit Pompeji, die dus wel achttien eeuwen oud is.

In de volgende hoofdstukken verschijnt het speelgoed van latere jaren: ballen, knikkers, tollen, hoepels, vliegers, kooten, enz. waarmeê de jongens altijd 't meeste pleizier hebben gehad, gelijk de meisjes met haar bikkels en met haar ouderwetsche pop, die een stoot en een val verdragen kon.

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holland*, III D. bl. 1341.

Ziehier Hollandsche kootjongens der 17e eeuw; maar 't kooten is van Grieksche afkomst. Toen Alcibiades nog een kleine jongen was, en met zijn kornuiten op de straat kootte, kwam er een wagen aanrijden. ‘Hou even op!’ riep hij, daar juist de beurt aan hem was. Dit verkoos de voerman niet, maar Alcibiades wilde zijn spel niet laten bederven. ‘Rij dan over mij heen!’ riep hij, en ging dwars voor de paarden bij zijn kooten liggen. De verschrikte voerman haalde zijn paarden terug, en Alcibiades deed bedaard zijn worp. ‘Nu word je wel bedankt,’ zei hij, ‘rijd nu

maar door’; en de voerman dacht: die jongen zal eens een groot man worden.

Het bikkelen bleef juist zoolang een meisjesspel, als de stoep de speelplaats der meisjes; toen dit veranderde, liet men het bikkelen aan de achterbuurt over. Het kooten raakte in de Hollandsche steden al met het einde der vorige eeuw uit de mode. Toen vóór een halve eeuw te Amsterdam het bikkelen nog vrij algemeen was, herinnerde geen jongen zich 't kooten meer.

Wat jongen in dien tijd - zoowel die van 't voornaamste instituut als van de ‘Stads-skool’, - die geen knikkers, tol en bal in den zak had? Maar wilt ge een paar Amsterdamsche jongens hooren uit den tijd toen Gerbrand Breêro nog bij 't knikkeren op 't kerkhof van de Oude Kerk stond te kijken? Joosje loopt rond en roept:

> Wie wil knickeren koopen? wie? wie? Ses om een duytje!

[Precies als nog vóór een halve eeuw; wie den zak vol knikkers had, verkocht ze, zes om een duit, twee meer dan in den winkel]. Contant komt aangeloopen, maar wil niet koopen, wel winnen met schieten in een kuiltje. [Alweêr als nog in onzen tijd: ‘Schiete we'n viertje?’] Joosje is er dadelijk voor klaar:

> Ick binder meê te vreên: kom an, gheeft me de vier. -
> C. Wat raje, jij kameraatje? even of oneven? -
> J. Even! - C. Een uyt, Joosje! siet daar leggender seven. -
> J. Welan kom, ick ben te vreên om die heele acht.
> Hout daer dan, Contant! Stuyt recht uyt, hebje de macht.
> Siet daer isser uyt, laet sien, en daer isser vier in.
> O lieve neskebol, schey er uyt, eer ick er meer win! -
> C. Jij bent 'n onreynigert!

d.i. ‘jij speelt niet zuiver!’ en op het knikkeren volgt ruzie

> Hij is geraakt! - Hij is niet! - Hij is al! - Hij is niet! -

En daarna vechten:

> Lust je wat met drooge vuysten? - Gans lijden! is dat bijten!

totdat Floris Harmens, de hondenslager, komt aanloopen, om de jongens van 't kerkhof te jagen[1)].

Zoo hielpen toen knikkerende jongens den poëet aan een tooneeltje. Maar, wat nog veel merkwaardiger is, zij hielpen soms een redenaar aan een redevoering. Wij hebben 't weleer wel honderdmaal van ‘sprekers’ gehoord, dat, zoodra de bode met de lijst, waarop zij voor een spreekbeurt geteekend hadden, de stoep af was, zij dadelijk een begin ontwaarden van die kwelling des geestes, die in verhandelstijl genoemd wordt: ‘het zoeken naar een onderwerp’. Ik zeg: ‘weleer’; tegenwoordig is dat, als zooveel andere dingen, ook al verbeterd. Nu verhandelen de ‘sprekers’ niet meer, maar ‘dragen voor’, en wel ‘een novelle’. Novellen zijn nooit ‘gezocht’, maar ‘uit het leven gegrepen’, en daarom ook nooit vervelend; en de sprekers hebben geen kwelling des geestes meer. Doch in

1) *Spaansche Brabander*, I Bedr. 6e Toon.

den tijd, waar ik van spreek, was dat wel degelijk 't geval; en de ‘hoorders’ moesten dan toen ook altijd hooren, hoe lang en angstvallig de ‘spreker’ had ‘omgezien’, eer hij geweten had wat hij spreken zou.

Er leefde in den tijd, toen de novellen nog niet uitgevonden waren, een beroemd man, die Arent Fokke heette en aangenomen had op den 22^{en} April 1799 in het ‘Nut’ te spreken. Hij zou de rij der spreekbeurten in dat saizoen besluiten, en het moest dus iets toepasselijks zijn. Arent had al weken lang de gezegde kwelling des geestes ondervonden, en die met edele zelfopoffering doorgestaan, omdat het ‘tot nut van 't algemeen’ zou strekken. Weken lang had hij ‘omgezien’ en ‘gezocht’ en den kop gekrabd, ja, zich de hersens zoo moê gepraktizeerd, dat het praktizeeren hem verveelde. Bovendien - ‘niets is pijnlijker dan zich te moeten verpijnen om geestig te zijn’[1)]; en het was eenmaal regel en wet geworden, dat Fokke geestig en grappig zijn moest, en toch voelde hij daar in 't minst geen lust toe, - wat hij toeschreef aan het akelig weêr in dat voorjaar, en aan den miserabelen tijd, en aan de gedurige opeenstapeling van berigten, die niet pleizierig waren, en tijdingen van onaangename gebeurtenissen; - ja hij meende zelfs, dat hij er bleek van uitzag. Onwillekeurig keek hij eens in den spiegel, en dacht zoo: wat is een mensch toch gek, die zich zooveel kwellingen oplegt, alleen om anderen een uurtje te vermaken! En op eens was 't alsof de geest van Seneca langs zijn oor zweefde en hem influisterde: *Fatuum videre si animus est, me ipsum conspicio*. D.i.

> Als ik eens een gek wil zien,
> Kijk ik in den spiegel.

Neen (riep hij) dan loop ik liever de deur uit! Hij greep hoed en rotting, maar zijn kwelling volgde hem. ‘Vol gedagten over het onderwerp, dat hij voor die laatste spreekbeurt zoude verkiezen,’ draafde hij de Kalverstraat door, struikelde eerst over een kruiwagen en toen over een varken, liep een sleperspaard en een turfdrager tegen 't lijf, waar hij zeer van ontstelde; en pas had hij 't voornemen opgevat, heel bedaard te loopen, of hij kreeg achter zich ‘het oorverdoovend recitatief van een hoog gillende straatchanteuse: Motje ook varse radijs?’ wat hem geheel van zijn stuk bragt. Om dit te ontvlugten sloeg hij de Taksteeg in naar 't Rokin. Daar waren, juist toen hij, driftig en met geen pleizierig gezigt, den hoek om kwam stappen, bij 't Valbruggetje eenige jongens aan 't knikkeren, die, niet wetende, dat hij de spreker van den laatsten avond in 't ‘Nut’ was, hem voor een schoolmeester hielden, en vol schrik de knikkers bijeen grabbelende, onder de kreet: ‘jonges, een uitschaai!’ liepen wat ze konden, eer 's meesters rotting hen bereiken mogt.

Daar viel Arent een steen van 't hart en een denkbeeld in 't hoofd.

1) Mr. J. VAN LENNEP, *Castalia* 1867, bl. VIII.

Dadelijk naar huis en aan 't schrijven. En op den bestemden avond hield hij een verhandeling over dien ‘uitschaai’, en koning Xerxes, die ‘ei, kopperei!’ danste, en de wijsbegeerte van Kant, en ‘mooije Lijsje uit den koffiekelder’, - zoo prachtig, dat ‘het geachte Bestuur’ verklaarde, 't nog maar zelden zóó in het Departement gehoord te hebben, en den spreker dringend verzocht, dat stuk ‘in druk’ te geven, gelijk hij ook gedaan heeft[1].

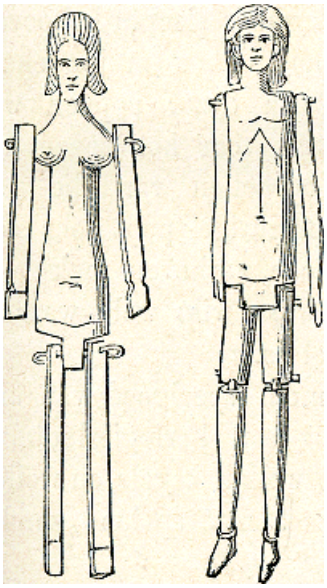
Het vlieger oplaten is een echt Hollandsch jongensvermaak. Waar een Hollandsche dichter of rijmer de wandelwegen zijner woonplaats verheerlijkte, kwamen de jongens met hun vliegers er bij. Ik geef 't woord aan den Hoornschen Buitencingelpoëet:

Daar schiet de Jeught den vlieger op,
Die snelt gelijk een pijl naer 't hoogen,
Doorsnijdt met zijnen spitsen kop
De lucht, zoo ver men kan beoogen[2].

En wie heeft den vlieger uitgevonden? ‘De Chineezen,’ zeggen de landen volkenkundigen[3], maar zij vergissen zich. De Chineezen hebben hun vliegende draken uitgevonden, maar van onzen bevalligen peervormigen Hollandschen vlieger met een neusje, zoo spits als een pijlpunt, heeft niemand onzen Hollandschen jongens de eer der uitvinding te betwisten, als 't reeds genoemde ‘Kinderwerck’ van Calom teregt zei:

Onze jongens sijn niet lompich,
Noch den aert van Hollant dompich;
Siet maer eens dit spel toch an,
Daer sij eerst sijn vinders van.

Naderhand kwamen er ook de vierkanten, huizen, sterren, ja zelfs wees-jongens en weesmeiden bij, maar de oude peervorm bleef de vlieger bij

1) *Een onscheidbaar Drietal*, bij F. Bohn te Haarlem, bl. 100, 109, 121, 124.
2) WESTEROP, bl. 59.
3) *Aardbol*, VII D. bl. 139.

uitnemendheid. Slechts op één plaats van ons Land heeft hij een treurige vermaardheid verworven, en dit was te Zaandam, in 1647, door de bekende droevige historie, die in de Bullekerk is afgebeeld[4].

Over de pop kan een mooi hoofdstuk geschreven worden, en er behooren ook oudheidkundige beschouwingen bij. De kleine meisjes te Athene speelden met poppen, als de hiernevens afgebeelde, die in graven gevonden zijn; zij lijken niet kwalijk naar de hansoppen[5], die nog vóór dertig jaren in de ‘stooterskramen’ hingen.

Onder 't spelen met de pop was ook begrepen het naaijen der poppekleêren; en Le Francq van Berkhey klaagde reeds vóór bijna een eeuw,

4) Zie *Nav.* XIX D. bl. 131, 606.

5) D. VR. en T.W. (*Woordenlijst*) hebben ‘hanssop’; maar zij vergissen zich. 't Is niet *hans-sop*, maar *hans-op*, d.i. Hansje spring op!

Modepop uit een modejournaal.

dat het uit de mode raakte. ‘Bij onze burgers en landlieden’, zeide hij, ‘blijft de oude trant nog eenigszins in zwang, doch onder de aanzienlijken maakt men er tegenwoordig zooveel werks niet van. Een pop te kleeden is te naaisterachtig voor een jonge dame, en 't huishouden te leeren is te burgerlijk’[1]. Vroeger reden de meisjes haar poppen ook, even als de moeders haar kinderen, in een mandewagentje, en deze waren ruim genoeg, om er twee poppen in te zetten. Maar de poppen van onzen tijd zijn zoo wijd gerokt, en de wagentjes zoo beknopt, dat de pop boven 't wagentje op haar rokken drijft, als weleer een tooverheks boven 't water.

TWEEDE BOEK. *Spelen met m o o i speelgoed*.

Het eerste hoofdstuk moet alweêr over de Oudheid handelen, omdat deze ons met dat speelgoed lang is vóór geweest: Archytas, filosoof en speelgoedknutselaar (gaat dit meer zamen?) te Tarente, vóór ruim tweeduizend jaren, maakte duifjes, die van zelf vlogen, als men 't raderwerk opgewonden had. Het tweede hoofdstuk: over 't zilveren speelgoed onzer voorouders, dat, voor de liefhebbers van rariteiten, nog op verkoopingen voorkomt; - en het derde: over 't Fransche speelgoed van onzen tijd, dat van zelf beweegt, zoodat de kinderen 't slechts behoeven aan te kijken, en over de Parijzer poppen zóó mooi, dat geen jongeheer ze zien kan zonder verliefd te worden. De keizerin dezer poppen was die, welke onlangs Ismaël-Pacha heeft laten maken voor het zevenjarig Sultansdochtertje Salikee. Alleen de diamanten oorbellen van die pop kostten 52.000 francs! Natuurlijk moest zoo'n prachtige pop door een plegtig gezantschap worden overgebragt[2]. Welk een verheven taak voor een ambassadeur! Cats, die ook een staatsman was, wist wel, waarom hij zei, dat de heele wereld maar enkel kinderspel is.

Eindelijk nog een aantal hoofdstukken vol mooi speelgoed van alle soort, - van de poppevelocipedes af, die, met een horlogiesleuteltje opgewonden, over de tafel rondrijden, tot aan de wollen kegels en wollen ballen, waar de zoete jongens bij Ma in de zaal meê spelen ‘zonder leven maken’.

DERDE BOEK. *Nabootsing van de bedrijven der groote menschen*.

Hier staat de b o k k e w a g e n bovenaan. Geen liefelijker beeld voor een

1) *Nat. Hist. v. Holland*, III D. bl. 1340.
2) *Handelsblad*, 10 Aug. 1869.

Hollandsche kinderziel dan een mooi wagentje en een paar ferme bokken met groote horens. 't Was weleer - vóór de spoorperiode namelijk - het toppunt van weelde voor een jongen, als hij met de zweep in de hand, en een buurmeisje naast zich, op 't voorste bankje zat, terwijl zijne beide zusjes het achterste bankje innamen. Daarom ook ziet men op 't spel van ‘Strijk weg en geef wat’ den bokkewagen, als 't symbool des geluks, afgebeeld bij den worp, die den pot wint. Bij de twee vijven, die den halven pot winnen, daarentegen staat de bok zonder wagen: 't geluk is hier nog slechts ten halve.

Met dit liefelijk denkbeeld streelden de Hollandsche moeders haar kleintjes reeds, als ze nog op schoot zaten; haar liedje klonk:

Vader zal een bokje koopen
Met twee horens en een staart,
Dat zal voor den wagen loopen,
Als ons Jantje rijden gaat!

't Assonneerend rijm bewijst, dat het een echt volksliedje is; maar tegenwoordig zingen de moeders van geen bokken meer, maar van sporen:

Vader heeft een plaats genomen;
't Water kookt al, dat het raast;
O, wat zal die wagen stoomen,
Als ons Jantje sporen gaat.

De tweede plaats komt aan 't soldaatje spelen toe, dat al heel oud is. 't Zal wel uit de Germaansche wouden oorspronkelijk zijn, ofschoon 't zijn vormen steeds veranderd, en 't kostuum van den tijd aangenomen heeft.

Het optrekken op kermis is zoo oud als onze steden, en waar een schutterij optrok, marcheerden de jongens er achter[1] met houten snaphaan of hellebaard, met blikken sabel en bordpapieren harnas, met trom en prinsenvaandel, den oranjesluijer over schouder en pluimen op den hoed. En als Le Francq van Berkhey reeds voor bijna een eeuw schreef, dat die oude vaderlandsche gewoonte uit de mode raakte[2], dan moge dit te Leiden geweest zijn, maar niet te Amsterdam. In het ‘Vaderlandsch A-B-boek’ van 1781[3] ziet men nog, op het tweede plaatje, de jongens op den Dam met de schutterij optrekken, en het onderschrift zegt: ‘de Jongetjes leeren doen zo als hunne Vaders.’ 't Echte Hollandsche jongensleven heeft zich, ten minste al sedert de 16e eeuw, in de Amsterdamsche jongens het krachtigst ontwikkeld, en 't is te hopen, dat thans de ‘versnelde-opvoedings-methode’ en de kamergymnastiek 't er niet uit werken.

Men weet, dat zij nog jaarlijks met Kermis het Beursvermaak ge-

1) Vergl. Mr. J.v. LENNEP, *Amst. Jongen*, I Bedr. 11e Toon. - Ofschoon die ‘boomtak’ daar wat al te hedendaagsch is; de zeventiende-eeuwsche jongens waren beter toegerust. Zie de afbeelding hiervoor blz. 291.
2) *Nat. Hist. van Holland*, III D. bl. 1341.
3) Uitg. bij Holtrop te Amsterdam.

nieten[1)], wat zij, volgens de traditie, te danken hebben aan een weesjongen, die eens de Beurs heeft gered. ‘Zulk een feest levert Amsterdam alleen op’; en wie het naar 't leven geteekend wil zien, leze Heldrings ‘Stadstooneeltje’ in den Almanak voor het Schoone en Goede van 1845. Toch werd, niet lang nadat dit geschreven was, de afschaffingsmethode ook al op dat kindervermaak toegepast; maar ‘bij het naderen der kermis in 1850’ gingen de jongens ‘met de petjes af’ en ‘met diepen eerbied en ontzag’ den ‘nieuw verkoren Burgerheer’ een berijmd ‘smeekschrift’[2)] aanbieden. En wat deed toen de Burgemeester?

> Hij is den jongens goed geweest,
> En heeft hen op het kermisfeest
> De Beurs teruggegeven.

En dit strekt dien Burgemeester tot eer.

De meisjes verschijnen hier met p o p en h u i s h o u d e n t j e s p e l e n. Van de eerste is zooeven reeds gesproken en beiden zijn afgebeeld op blz. 284. In de 17e en 't begin der 18e eeuw lieten ‘aanzienlijke dames en vermogende koopmansvrouwen’ voor hare dochters ‘eene keurige poppenkas’ maken, waar alles, wat in 't huishouden behoorde, te vinden was, - de turf en potten en pannen zelfs in 't klein nagemaakt; en zij lieten ‘door groote meesters poppenzalen schilderen, die volledig gemeubileerd werden’[3)]. Of echter de dochters met die fraaije dingen wel veel pleizier hebben gehad, en of de moeders er zich niet meer meê vermaakten dan zij, zou men mogen betwijfelen.

Terwijl de meisjes haar pop aankleedden, reden haar broêrtjes op hun s t o k p a a r d j e s de straat rond. En nog vóór een halve eeuw kon men dat te Amsterdam op 't drukste plekje van de stad zien - niemand begrijpt nu meer hoe 't mogelijk was - in de Kalverstraat tusschen Osjesluis en Begijnensteeg: zes dreumissen van vijf en zes jaar, één voorop met een koperen waldhorentje aan den mond, één die zijn oranje halsdoek aan zijns vaders rotting geknoopt had, en de anderen met houten of blikken sabels twee aan twee er achter. Men liep daar toen nog geen spelende kinderen onder den voet, en er was weinig of geen gevaar van overreden te worden: de sleden sleepten langzaam, de brommertjes waren pas geboren en nog zeldzaam. Alleen als ‘de Koning in de stad’ was, moest het spelen in de Kalverstraat tijdelijk opgeschort worden.

De stokpaardjes zijn al oud, en zij hebben een edelen oorsprong: zij dagteekenen uit den bloeitijd der ridderschap. De zonen der Edelen kregen,

1) Weleer trokken de Amsterdamsche jongens op den eersten dag der Kermis ook in de Burgerzaal van 't Stadhuis op, even als op de Beurs, doch dit heeft reeds in den Patriotschen tijd opgehouden.
2) De opsteller was J. Schenkman.
3) LE FRANCQ VAN BERKHEY, (t.a.p. bl. 1340) noemt een paar kostbare voorbeelden, te Leiden bewaard. Een Utrechtsch voorbeeld is beschreven in den *Aardbol* III D. bl. 240.

zoodra ze loopen konden, een stokpaardje[1)], en galoppeerden er meê het slotplein rond[2)]; en de zonen der poorters deden 't vervolgens de jonkertjes na.

Het h o b b e l p a a r d , de h a n d b o o g , om naar den papegaai te schieten, en zoo veel meer nog, ga ik stilzwijgend voorbij, om alleen nog het s c h e e p j e z e i l e n te noemen als een eeuwenoud jongensvermaak, waar ook de meisjes graag naar keken. 't Gewone jongensscheepje was van een klomp gemaakt; maar somtijds had de ervaren hand van een vader of oom een juweeltje van een jagtje gebouwd, waar de heele buurt om uitliep als het te water ging. En hoe de visscherskinderen zich er meê vermaken bij een zwimmetje op het strand, heeft Israels uitgeteekend in de Castalia van 1867.

VIERDE BOEK. *Spelen met o n d e u g e n d speelgoed*.

Schrik niet! dit soort van speelgoed is natuurlijk in onze verbeterde maatschappij niet meer te vinden, maar 't behoort toch tot de geschiedenis. En velen zullen zich nog wel die proppeschieters herinneren, die door een even opgeschoven zijkamerraam of een tralie van 't onderhuis op de neuzen der voorbijgangers gerigt werden; - en die houten spuitjes, die, met inkt of gootwater gevuld, de schrik waren van alle mooi aangekleede juffrouwen en heldere dienstmeiden; van deze laatsten vooral als 't kermis was, en zij, geheel in 't wit gekleed, haar ‘halven dag’ hadden. 't Waren booze tijden, toen zulk speelgoed gemaakt en verkocht werd! Veel liefelijker klinkt het volgende:

VIJFDE BOEK. *Spelen met o p v o e d k u n d i g speelgoed*.

Een hoogstgewigtig onderwerp in onzen tijd, waar de groote menschen, die verstand van die zaken hebben, heel veel, maar de jongens en meisjes bijzonder weinig belang in stellen. Wie er 't nut van wil leeren beseffen, leze de verhandeling van den heer J.F. Jansen in den Nutsalmanak van 1868, waar men tevens een zeer belangwekkende beschouwing zal vinden over de reeds genoemde elegante poppen van onzen tijd, in tegenstelling met de eenvoudige poppen van weleer, die de meisjes zelf in de kleêren staken, van welk laatste ook de opvoedkundige strekking aangewezen wordt. Maar ik moet hier de opmerking bijvoegen, dat er toch ook al vóór derdehalve eeuw mooi aangekleede poppen in de kramen te koop waren[3)], en dat, voor zooveel de meisjes naakte poppen kregen, het poppehemden, -rokken en -jurken naaijen maar winterwerk was; zoodra Paschen achter den rug was, gaven zij er den brui van, en liepen op straat touwtjespringen en hoepelen met de buurmeisjes.

1) In 't wapen van Neuburg o.a. kan men ze zien. Vergl. VON HEFNER, *Wappenbuch*, 1e Band 4e Abth. *Staedtewappen* s. 5.

2) Zoo spoedig echter de jonkertjes wat gegroeid waren, werd het stokpaardje al door een levend paardje vervangen. Adolf van Gelder reed op een ‘cleyn pertken, toen hij acht jaren oud was. G.V. HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 297.

3) Zie de afb. op blz. 282.

ZESDE BOEK. *Hoe groote menschen zich met kinderspeelgoed vermaken*. Het eerste hoofdstuk spreekt over 't speelgoed der Vorsten. Één voorbeeld uit de oudheid. Koning Lysimachus had eens, toen hij jarig was, een mooijen schorpioen present gekregen, zoo fraai van hout gesneden en zoo keurig geschilderd, dat het beest scheen te leven. Nu was er onder den adel aan zijn Hof een zekere Bithys, een regte tafelschuimer, wien de Koning maar niet kwijt kon raken. 'Wacht,' dacht Lysimachus, 'ik zal jou wel wegjagen, en hij liet stilletjes den schorpioen hechten aan 't kleed van Bithys. Deze schreeuwde, of hij vermoord werd, toen hij 't beest ontwaarde, en de Koning en 't heele Hof schaterden van lachen. Toen Bithys zag, dat hij gefopt was, dacht hij: 'leêr om leêr.' - 'Sire,' zei hij, toen de lachbui over was, 'gij hebt mij een ijselijken schrik aangejaagd; 't is billijk, dat ik 't nu op mijn beurt u doe: handel koninklijk, Sire! en geef mij een talent!' Lysimachus verbleekte; hij was erg gierig.

Het tweede hoofdstuk moet aan het speelgoed der geleerden gewijd worden. Eens toen Alcibiades bij den wijzen Sokrates binnentrad, verraste hij dezen, terwijl hij met zijn kinderen speelde en op een stokpaardje reed. Sedert hebben steeds de geleerden, en vooral de wijsgeeren, een sterke neiging betoond voor 't rijden op stokpaardjes.

Hugo de Groot speelde op Loevestein voor zijn gezondheid met een drijftol, en men zegt, dat ook dit voorbeeld niet zonder uitwerking gebleven is op theologanten en politieken.

En eenige andere hoofdstukken moeten over 't politiek speelgoed uit verschillende tijdperken handelen. Natuurlijk komt dit het meest in tijden van partijschap voor, en de patriotsche tijd is er bijzonder rijk aan geweest, toen zelfs poppen in de gevangenis werden gebragt[1].

TWEEDE DEEL. *Spelen zonder speelgoed*. Dit kan in tien boeken verdeeld worden.

EERSTE BOEK. *Eigentlijke spelen*. Het eerste hoofdstuk handelt over het spelen der kinderen met de ouders, of omgekeerd zoo men wil, b.v. het paardrijden der jongetjes (eer ze nog mans genoeg zijn, om 't op een stokpaardje te doen) op vaders rug. En natuurlijk kan men hierbij niet nalaten Hendrik IV uit te teekenen; maar hoeveel millioenen vaders hebben hetzelfde vóór en na hem gedaan? ook vaders, die Koningen waren! Agesilaus de Lacedemoniër deed het al lang vóór den Bearner.

In een aantal volgende hoofdstukken komen: krijgertje, paardjespelen, schuilhoekje, haasjeover, bok, bok, sta vast! de beer, de wolf, de kat en de muis, en 't blindemannetje, dat ook de volwassen jeugd graag speelde, en waar Cats bij rijmde:

1) Zie 't *Boek der Opschr.* bl. 83.

Mij dunct, dit is een eygen beelt
Van dat men in het Vrijen speelt;
De Vrijer, arrem Venus-kint,
Die is gemeenlick steke-blint.

Voorts: stuivertje wisselen; Kees, Kees, hoe duur zijn je vijgen? Vader, ik sta op jou kasteel! visch in 't netje, touwtjespringen en honderd anderen. - ‘Ja maar, dat zijn allemaal van die wilde spelen, daar ik nu volstrekt niet van hou.’ - ‘U niet, Mama! maar wij wel,’ zeggen de jongens. ‘En wij ook!’ roepen de meisjes, en zoeken al naar het springtouw. ‘Ja,’ zegt Jean Paul, ‘zij hebben gelijk; het vermakelijkste boek vergoedt hun 't gezonde spelen niet’[1]. ‘Zeer waar,’ zegt een Lid van de Akademie, ‘en daarom ging ook Sokrates, als hij moê van 't studeeren was, een beetje touwtjespringen’[2].

Een uitsluitend Amsterdamsch spelletje was weleer ‘het zoeken van het kleinste sterretje’, - niet aan den sterrenhemel maar op den marmeren vloer van de Burgerzaal. Die vloer was ingelegd met ‘drie rondten’: de beide uiterste vormden een kolossale wereldkaart, die alle tegenwoordige kaarten verre overtrof, en waar de schooljeugd vrij op studeeren mogt; het middelste rond was de hemelkaart van 't Noordelijk halfrond met koperen sterretjes; en hier was 't dat de Amsterdamsche jeugd naar 't kleinste sterretje ging zoeken. Dit vermaak hield op, toen, in 1808,

Het Raadhuis van den fieren Magistraat,
Dat nog alom 't oorspronklijk doel verraadt,
Tot een Paleis.... zich zag verwringen[3].

TWEEDE BOEK. *Oneigentlijke spelen*, waarbij men den kinderen knollen voor citroenen in de handen stopt, en een les laat leeren, terwijl 't heet dat zij spelen. Ieder, die eenig pedagogisch vernuft bezit, kan er zelf zooveel bedenken als hij wil; maar ziehier een voorbeeld van Gauthier, dat in den ‘Onvermoeiden Speelmakker’ wordt betiteld als ‘de Aardrijkskundige les’, en - onder de meisjesspelen gerangschikt[4], alsof jonge juffrouwen zooveel van de geografie houden!

Gauthier teekende met krijt den omtrek van Frankrijk op den vloer, en gaf aan elk der meisjes een naam; de eene heette ‘de Rijn,’ de andere ‘de Pyreneën’, een derde

1) *Ged. van* JEAN PAUL, I D. bl. 134.
2) *Gramm. Latina*, p. 72.
3) A J. DE BULL, *Jacob van Campen*.
4) Bl. 25, 26.

‘de Middellandsche zee’, enz. Op 't kommando: ‘Rijn, ga op je plaats,’ ging 't eerstgenoemde meisje dadelijk op de oostelijke

grens van Frankrijk staan, en natuurlijk kenden zij en haar kameraadjes daarmeê perfekt den loop van den Rijn. Die methode moest op alle hoogere en lagere burgerscholen voor meisjes worden ingevoerd!

DERDE BOEK. *Steenspelen*. Deze vertegenwoordigen de steenperiode in de historie der kinderspelen. Ik zal er maar twee voorbeelden van noemen.

Vooreerst het k i s k a s s e n , dat door Dr. Heije bezongen is:

> Kiskas! een, twee, drie, vier - kaskis![1)]

Het steentje moet, als 't goed gaat, in zeven of acht sprongen over 't water huppelen, en met den laatsten aan de overzijde te land komen. In den tijd, toen ik nog meêdeed, riepen wij altijd: *seven or eight!* omdat dit in ons ‘Engelsche lesseboek’ stond. 't Was 't gewone vermaak, bij zomeravond om zeven uren als de school uitging, langs de Prinsengracht; maar 't platte steentje sprong aan de overzij (als de Dichter zich welligt ook herinneren zal) niet in 't ‘gras’, maar soms in een glas; waarop de heele troep kiskassers de Spiegelstraat instoof.

Dat het weleer niet alleen een schooljongens-, maar ook een groote-menschenvermaak was, bewijzen de legenden, die hier en daar nog in omloop zijn, en waaruit men tevens de merkwaardige bijzonderheid verneemt, dat er toen lieden waren, die niet met steentjes maar met dukatons en rijksdaalders kiskasten. Zoo verhaalt men te Nieuw-Vossemeer een aandoenlijke historie van een jeugdig paar, dat er zich in het eerste jaar van hun huwelijk dagelijks meê vermaakte, en het tweede jaar doodarm was[2)].

In Gelderland spelen de jongens: b o e r , l a p d e n b u i s[3)]. Zij bouwen op de heide van keijen een soort van hunebedje, en zoeken ronde keijen om tot ballen te dienen. Zij werpen eerst, om uit te maken, wie ‘boer’ zal zijn, en deze legt zijn werpsteen boven op het hunebed. De anderen staan aan ‘de meet’, en werpen met hun keijen, om het hunebed in te doen storten. Hebben zij goed geraakt, dan roepen zij: ‘boer, lap den buis!’ en deze moet terstond de schade herstellen. Maar waarom die steenhoop een buis heet, mogen de taalgeleerden uitmaken; mogelijk kunnen zij de explicatie in het Sanskriet vinden. Terwijl de boer zijn buis lapt, moet hij, die geworpen heeft, zijn steen terughalen, maar gebeurt het, dat de boer eer klaar dan hij aan de meet is, en dat die hem tikt, dan wordt hij boer, en deze plaatst zich onder de aanvallers.

De Hollandsche jongens plagten 't zelfde spel te spelen, maar op geen hei en niet met keijen; zij speelden 't op den weg, waar ze een hoop klinkers vonden, en bouwden geen hunebed maar een toren.

VIERDE BOEK. *Gezelschapsspelletjes*. Hier kan men eerst een lang hoofdstuk over p a n d s p e l l e t j e s schrijven en het illustreeren met de pandspelode van Mr. J.E. Banck, die te lezen staat in de Aurora van 1862; - en

1) *Kinderliederen*, bl. 60.
2) *Nav.* V D. bl. 239.
3) *Geld. Volksalm.* 1846, bl. 96-98.

er vijf andere op laten volgen over raadsels opgeven, charades maken, logogrifen praktizeeren en spelen met woorden en cijfers. Maar de aardigheden dezer soort worden tegenwoordig zooveel verkocht in illustratiën en kindercouranten en boekjes, dat men er geen aardigheid meer meê hebben kan, want als Pietje er een opgeeft, roept Mietje: ‘dat heb ik al lang gelezen!’ De uitgevers van zulke dingen meenen, dat zij het vernuft aanblazen en de geestigheid opwekken, maar zij dooven die juist uit, door het benemen van alle gelegenheid tot eigen werkzaamheid.

Eindelijk behooren hier ook de d a n s s p e l l e t j e s t'huis, met hun eigenaardige meestal eeuwenoude liedjes, - waar de kinderen van vroeger tijd altijd 't meeste pleizier in hadden, als ze een klein half uur hadden zitten luisteren naar spreukjes vertellen. Dan kon de heele troep opvliegen, en terwijl de een den ander de hand reikte, klonk het: ‘Kluwetje, kluwetje garen!’ enz.

Daar zijn er echter onder die dansliedjes, die uit de groote-menschenwereld afkomstig en juist niet heel kinderlijk zijn, al worden ze als zoodanig aangeprezen. Zoo wordt b.v. in den Gelderschen Volksalmanak van 1842 ‘de dans en zang, het Kanonnike’ beschreven, en een ‘onschuldig kindervermaak’ genoemd[1]. Ja wel, het lied dagteekent zeker uit de 16^{e} eeuw, maar 't is een bruilofts- en geen kinderdans, als 't geheele beloop van 't lied bewijst.

Over de ‘woordspelen’ en de ‘kinderrijmpjes’ heeft onlangs de ‘Nederlandsche Spectator’ een paar artikeltjes gegeven[2], en er den wensch bijgevoegd, dat die eens verzameld mogten worden. Een vermakelijk werk voor wien er lust in heeft; maar ik bepaal mij hier tot hetgeen ik over de volks- en kinderliedjes reeds gezegd heb aan het slot van 't Eerste Boek[3].

VIJFDE BOEK. *Kijkspelen*. Hier kan men vijf mooije hoofdstukken schrijven over 't vertoonen van Tooneeltjes en Schaduwbeelden, Poppekast, Chineesche schimmen en Tooverlantaren. En hoe prettig die drie laatsten waren in den tijd, toen dat beroemde driemanschap: La Haye, Beekman en Laurens, nog leefde, heeft Mr. Jakob van Lennep beschreven[4], en de late nakomelingschap zal er nog pret in hebben als zij 't leest.

Eenige jaren later had men een anderen Luikerwaal, die den tooverlantaren vertoonen kwam. Of hij een leerling van Laurens was, weet ik niet, maar wel, dat hij Monsieur Laronde heette, en, eer hij begon, de volgende toespraak hield: ‘Allon, kinderkens, en ook kroote Eer en Daam! Ikke zekke jelui koete afent. Ikke selle jelui late sien de neuf tooferlanterne, dat ikke in Ekipt fertoont eb, en waar de Turk en Arabier zijn ooke op uitkekeek ebbe. Ikke selle ze late spreek, wat hum self spreek.’ En dan vertoonde hij alle straatnegocie, en bootste het geroep

1) bl. 90.
2) 1870, N°. 1 en 2.
3) Zie hiervoor bl. 102-106.
4) *Holland*, 1857.

na van: ‘Eerebaaije! dubbelde potte mit eerebaaije!’ - ‘Wat binne die karse broin en moi, 'n dubbeltje maar 'n poent!’ enz. En ieder proestte van lachen, die hem dat klassiek Amsterdamsch op zijn koeterwaalsch hoorde radbraken.

ZESDE BOEK. *Spelen in daartoe vervaardigde toestellen*, zoo als: het schoppen en wippen, de mallemolen, de koliska en 't doolhof, waarbij nu ook de hedendaagsche schoolgymnastiek kan gevoegd worden. Aan de vier eerste spelen willen de volwassenen ook nog wel meêdoen; maar 't vijfde bestaat niet meer, en voor de laatste bedanken ze.

Het s c h o p p e n of s c h o m m e l e n dagteekent van de vroegste oudheid, en was te Athene een meisjesspel. Ikarus was een braaf Athener, die van Bacchus les in den wijnbouw kreeg, maar hij werd eens door een dronken herder van Attika vermoord, hetgeen zijn hond Maera uitbragt. Erigone, 's mans dochter, verhing zich uit droefheid. Alle drie werden onder de sterren geplaatst: Ikarus als Boötes, Erigone als de Maagd, Maera als de Hond. En het was ter harer nagedachtenis, dat het schommelfeest te Athene werd ingesteld. Zittende in een hangend stoeltje lieten de meisjes zich schommelen, terwijl zij een gewijden zang opdreunden. En zoo behoort ook hier te lande bij 't schoppen een liedje. Uit velen kies ik 't schommelliedje van Elspeet op de Veluwe:

Jan hinkeldepink zat op de klink,
Geef me de kan dat ik ereis drink!
Is er niet in, dan laat wat halen;
Jantje van Spanje die zal 't betalen.
Jantje van Spanje, die zwarte man,
Die sloeg al tegen 't huisje an.
Het huisje begon te kraken,
Het mannetje zat te waken,
Het vrouwtje, dat op den trommel sloeg
Van turlalu laat hangen.
't Zijn een paar ijzeren tangen.
Geef de koe een harden stoot,
Laat hem bloeijen dan is hij dood[1].

En daarmeê laten zij den schommel uitloopen. Te Heerde zingen de kinderen een anderen dreun, die van 't begin tot het einde onzin is, en die ik daarom maar niet zal uitschrijven. Het Elspeetsche schommelliedje komt vrij wel met het Amsterdamsche overeen; alleen verandert de kan in een flesch, en het huisje in de tuindeur, terwijl de vier laatste regels wegvallen, en daarvoor in de plaats komt:

Het katje, dat het vaandel droeg.

waardoor tevens het rijmwoord op ‘sloeg’ gevonden is. Maar niet zoo gemakkelijk is de verklaring der personaadjes, die er in voorkomen, te

1) Medegedeeld door den Heer J.J. van Toorenenbergen te Heerde bij Hattem.

vinden, en daar ligt dan ook juist niet bijzonder veel aan gelegen. Denkelijk wordt er, gelijk wij reeds vroeger in andere liedjes opmerkten, op booze geesten en hekserij gedoeld.

Maar al is nu het schopstoeltje Grieksch, de kunst, op een smal plankje staande, een halven cirkel in de lucht te beschrijven, is zeker in onze gewesten uitgevonden, mogelijk door een ligt matroos.

Het w i p p e n is nog ouder dan het schoppen, en dagteekent stellig van vóór den Zondvloed. Immers zoodra de eerste boomstam geveld, en een tweede er over heen geworpen was, zullen er wel dadelijk een paar jongens toegeschoten zijn, die ieder op een eind gingen zitten en wipten.

De m a l l e m o l e n s of d r a a i s c h u i t j e s daarentegen zijn betrekkelijk modern, want zij zijn uit de carrousels voortgesproten[1]. In den Spaanschen Brabander zegt Andries:

> Dorstige Dirckje die wil zijn ghelt niet verspeulen,
> Maer wel verquanselen hier aen een mallemeulen[2].

Men kende die hier dus in 't begin der 17e eeuw, en veel ouder zullen ze wel niet zijn; welligt waren ze toen een nieuw kermisvermaak. Over de vroegere en de tegenwoordige gedaante dier toestellen is in 't 'Boek der Opschriften' gesproken[3], wat ik dus hier niet behoef te herhalen.

Wie in de kermisdagen (ik spreek van den tijd, toen het nog geen zonde geacht werd, kermisvacantie te geven) een jongen niet t'huis vond, kon hem bij de draaischuitjes vinden even zeker als men in de dagen van Leicester een Amsterdamsch Schepen, die niet t'huis was, in de kaatsbaan vinden kon. Maar op die kermisdagen, die sedert eeuwen als 'meidendagen' gestempeld waren, was er voor de jeugd nooit bijkomen aan; dan zaten de kermisvrijers op de paarden en de dienstmaagden in de schuitjes, en ze zongen uit den treuren:

> Wij zijn eenmaal in het schuitje,
> En het noodlot voert ons meê!

En bij ouderwetsche winters, als er 'balken onder 't ijs' lagen, verlieten ook de mallemolens hun winterleger, en verschenen met volle muziek op de ijsbaan.

Natuurlijk heeten de hedendaagsche fraai gedekoreerde draaiinrigtingen geen 'mallemolen' meer, maar 'carrousel'; wat in Kermis-Nederduitsch (eene soort, die in de Vermakelijke Spraakkunst niet vermeld is) wordt geschreven: 'de kurazel' of 'de kurzel'.

Gelijk deze laatste horizontaal, zoo draait de k o l i s k a vertikaal, doch heeft paarden noch schuitjes, maar enkel vier bakken, waar de liefhebbers plaats in nemen. 't Is een Russisch vermaak, waar, vóór een eeuw geleden, de Hagenaars kennis aan kregen, en 't ook heel pleizierig vonden.

1) Zie hiervoor bl. 27.
2) III Bedr. 2e Toon.
3) Bl. 395.

Le Francq van Berkhey noemde 't daarom ‘het Haagsche rad van avonturen’, vermits het in zijn tijd nog nergens elders bekend was[1]. In 't begin dezer eeuw kwam er ook een bij Amsterdam, en wel in een tuin bij Zeeburg[2], en kort daarna was er ook een in den Paauwentuin aan den Amstel[3].

Sedert een halve eeuw bijna verschijnt zij jaarlijks op de kermissen onder den titel van ‘Russische schop’; en men leest nu en dan in de couranten, hoe een liefhebber, die juist in het Zenith zou culmineeren, bij vergissing ging culbuteeren.

Het d o o l h o f was in der vaderen tijd een geliefd vermaak voor de volwassen jeugd, waarom dan ook Cats dit vóór zijn ‘Houwelick’ liet uitteekenen als een zinnebeeld van

> Het los en dom gewoel, dat jonge lieden plegen.

Later werd het een kindervermaak, en de Amsterdamsche jeugd had er nog tot 1862 't genot van 't Oude Doolhof. Toen echter zei men:

> Laat geen kindren dolen,
> Sticht veel liever scholen:
> Leer die jonge bloeden
> Zich voor dolen hoeden!

En 't Doolhof zei, als Arent van Aemstel:

> ‘Mijn tijd is hier geweest; ick heb mijn plight voldaen’;
> Adieu, Fontein en Reus, - hier komt een School te staan!

ZEVENDE BOEK. *Spelen met dieren*.

Hier dient eene taalkundige opmerking vooraf te gaan, t.w. dat het voorzetsel ‘met’ bij 't werkwoord ‘spelen’ tweeërlei beteekenis heeft, en volgens de eene dier beteekenissen het vermaak slechts aan ééne zijde is. Daarom heeft een wijsgeer der Oudheid reeds geleerd, dat elk, die spelen wil, het met hen moet doen, die er ook vermaak in vinden, en dat de kwâjongens, die met steenen gooijen naar de kikkers in de sloot, daar heel verkeerd aan doen, omdat deze dieren in dat spel geen vermaak vinden, ja er heuschelijk van sterven kunnen. Ook de vogel op de kruk deelde nooit in 't vermaak van hem, die de kruk vasthield, al was het ook de hand der Liefde zelve, gelijk men op antieke vazen afgebeeld ziet. En de gouden tor, die de Amsterdamsche jongen weleer op de Bloemmarkt kocht, om die aan een draadje te laten vliegen, - hoe liefdevol de knaap haar behandelde, en al gaf hij haar ook een mooi gouwetorrehuisje met een schuifdeur - deelde zeker geen oogenblik in de pret van haar kleinen meester.

Hoe weinig de bok het voorregt op prijs stelt, de speelgenoot van een vrolijken jongen te mogen zijn, geeft hij dikwijls genoeg te kennen, als hij, trots alle zweepslagen, niet voort wil, of 't chaisje, waar hij voor ge-

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist.* D. III, bl. 1455.
2) *Nav.* V.D. bl. 105.
3) Medegedeeld door den Heer Louis Splitgerber te Amsterdam.

spannen is, op 't voetpad omwerpt. Maar de hond is altijd bij uitnemendheid *l'ami et le martyr des enfants* genoemd, en er was, tot op onzen tijd, een eeuwige veete tusschen honden en jongens.

En wat hebben die arme insekten niet steeds te lijden gehad, als de jeugd met haar speelde! Ach ja, zei Lafontaine, *cet âge est sans pitié*. Krekels en sprinkhanen konden, zoodra ze door een kinderhand gevangen werden, zich verzekerd houden, dat ze geen hoogen ouderdom zouden bereiken. Kevers en lievenheershaantjes waren er niet beter aan toe, maar 't ergste kapellen en vliegen. De eersten werden met hun vijfentwintigen aan een draad geregen, om zoo, aan de hand van een kwâjongen, zich dood te fladderen; en de vliegen zagen zich doorgaans, van vlerken beroofd, voor een papieren wagentje of sleedje gespannen, - en daarin hadden die kleine barbaren nog wel een Romeinschen Keizer tot voorganger gehad!

De Romeinsche jongens speelden met muizen, die ze voor wagentjes bonden; maar de Amsterdamsche jongens speelden weleer met rotten een veel gevaarlijker spel - het rotjesbranden.

Een gevangen rot werd met stroo omwonden en met pek, teer en zwavel besmeerd. Dit werd in brand gestoken en de rot losgelaten. Het angstige dier vloog regts en links, en bragt de heele buurt in opschudding. Vrouwen met bezems, meiden met luiwagens, de snijder met zijn parsplank, de aardappelman met zijn schop, de melkboer met zijn juk, - allen schoten toe, en dreven met vereende magt de rot in de gracht; waar zij nog eenigen tijd brandende ronddreef, terwijl brug en wallekant vol kijkers stonden. Ja, de vuurwerkmakers namen er zelfs een model aan, en maakten ook rotjes om op 't water te branden.

Hadden de jongens een vleêrmuis te pakken gekregen, dan dreven zij er een echt Tantalusspel meê. Met uitgespreide vlerken spijkerden zij haar aan een boom, met een stukje spek boven den kop, dat het arme dier niet bereiken kon, zoodat het onder den geur van 't lekkere hapje den hongerdood stierf.

Ik heb hier in den verleden tijd gesproken, omdat een onderwijskundige mij de verzekering heeft gegeven, dat, sedert de invoering van 't onderwijs in de Natuurlijke historie op de scholen, de jeugd de dieren zoo lief gekregen heeft, dat zij al die wreede spelen zelf heeft afgeschaft, - hetgeen het beste bewijs oplevert voor de nuttige strekking van dat onderwijs.

ACHTSTE BOEK. *Schoolvermaken*.

Deze behooren eigentlijk tot een vroeger tijdperk. Hedendaagsche pedagogen, maar niet alle, beweren zelfs dat het woord ‘schoolvermaak’ een onzinnig woord is, omdat de beide leden, waaruit het zamengesteld is, onvereenigbaar zijn. Hoe dit zij, het ‘verbeterd onderwijs’ heeft veel daarvan afgeschaft, en 't weinige wat 1806 nog had laten blijven, is door 1857 voor goed weggevaagd. Maar juist daarom zijn ze voor

ons zooveel te belangwekkender. Wanneer er eens in ons Land eene ‘Geschiedenis van het Schoolwezen’ geschreven zal worden, dan zullen, spijt de gezegde hedendaagsche pedagogen, en ondanks oude en nieuwe schoolwet, toch de schoolvermaken niet vergeten mogen worden, omdat zij eenmaal een voornaam element in het schoolleven - dat wil zeggen: in het jeugdig volksleven - waren. En omdat de bedoelde ‘Geschiedenis’ nu nog niet geschreven is, zoo wil ik er hier bij voorraad het een en ander van opteekenen.

Het o o r l o f b i d d e n voorop. Oudtijds, toen men het nut der vormleer nog niet, maar dat van spel en vermaak te beter kende, kreeg de schooljeugd meermalen een vrolijken dag; niet alleen werd haar daartoe van Stadswege ‘oerlof’, maar soms, natuurlijk bij feestelijke gelegenheden, nog geld toe gegeven, om er zich meê te vermaken. En ook als gilden feestvierden, deelde de schooljeugd in de vreugd; b.v. te Amsterdam op St. Sebastiaansdag baden de scholieren oorlof ter eere der schutters, en deze schonken hun vier stuivers om zich te vermaken.

Na de Reformatie werd dat oorlof bidden reeds beperkt. Geen wonder, de school stond onder den invloed der heerschende kerk, en het Calvinismus was er evenmin voor om den kinderen, als om den menschen vrolijkheid te gunnen; - maar toch den eersten nog wel iets. ‘Ééns ter weecken, te weten des Donderdaechs, den geheelen namiddach’ mogten de schoolmeesters en schoolvrouwen den jongens en meisjes nog ‘oorlof gheven’, maar meer niet[1]. En Valcooch schreef in 1597 dat dit oorlof geven op Donderdag toen al ‘een costuyme over langhe jaren’ was, omdat het juist was ‘midden ter halver weken’. Wij zien hieruit, dat de Hollanders van dien tijd den maandag als den eersten, en den zondag als den laatsten dag der week beschouwden, - in strijd zoowel met de Germaansche als met de Joodsche en Christelijke telling, maar eenvoudig om zich met hun Oud-testamentisch sabbathsbegrip vast te klemmen aan Exodus XX vs. 8-11. Later veranderde dat, en begreep men, zich aan de Evangelisten[2] te moeten houden, en toen werd het oorlof's woensdag-namiddags gegeven. En waartoe achtte men die ontspanning in 't midden der week noodig? Valcooch zegt het:

> Omdat de memory des clercx niet sal breken,
> Of deur 't lange studeren worden moê en laf;
> Want Erasmus ende meer geleerden schrijven hier af.

In de vorige eeuw raakte 't woordje ‘oorlof’ uit de mode, - 't werd in de jongenstaal door 't eenvoudige: ‘geen school’, en in deftige meesterstaal door ‘vacantie’ vervangen. 't Oude woord bleef alleen op de matressenschooltjes in gebruik voor de schoolpretjes, die nu en dan gegeven werden. Le Francq van Berkhey vond die oorlofjes heel nuttig, niet om

1) Amst. Schoolkeur van 30 Augustus 1595.
2) MATTH. XXVIII, vs. 1. MARC. XVI, vs. 2, 9. LUC. XXIV, vs. 1. JOANN. XX, vs. 1.

‘de memory’, maar om een heel andere reden. Hij vond, dat daardoor ‘de kinderen werden opgeleid tot de eigenaartige uitspanning der Natie, het houden van gulhartige vriendenmaaltjes’[1]. Inderdaad geen onaardig denkbeeld, dat bij onze bewaarscholen wel aanbeveling verdient.

In het laatst der vorige eeuw werden de matressenschooltjes nog door kinderen van alle standen bezocht, en dit werkte goed op hunne ontwikkeling; men zag er de jeugdige aristokraatjes naast de plebejertjes zitten[2] met een A-B-bordje of een Haneboek in de hand. De voornaamste speelpartij had plaats in de week voor Paschen. ‘De kinderen worden,’ zegt Le Francq, ‘ter aandenkinge van den Palmzondag, met palm en bloemen opgeschikt. Zij spelen dan wel inzonderheid Bruid en Bruidegom. Elk vrijertje heeft zijn vrijstertje; en de Matres schikt de paartjes naar de vermogens en de overeenkomst der ouderen, die er somtijds wel naauw op letten, welk een vrijer of vrijstertje hunne kinderen krijgen’[3]. Ja, daarom was 't ook de gewone matressenspreuk: ‘M'n mot zn mense kenne.’

Met het begin dezer eeuw raakten de matressenschooltjes allengs in verval, en werden den plebejers alleen overgelaten. 't Oorlof bleef er, zoo lang ze bestonden; maar de negentiende-eeuwsche matressen begrepen 't woord niet meer. En omdat in de volkstaal *f* en *ch* zoo naauw verwant waren, dat *pantoffel* op *bochel* rijmde[4], en omdat in dien tijd zelfs de taalgeleerden met *ch* en *g* in de war raakten, en omdat de matressen ‘in de dagen van Bonneparte’, van niets dan ‘oorlog’ hoorden, dachten zij, dat dit het was, en lieten haar scholiertjes ‘oorlog spelen’. Van toen af werd het schoone doel, dat Le Francq zich van die partijtjes had voorgespiegeld, geheel gemist; 't werd oorlog, en dus een heidensch geweld, dat men een straat ver hooren kon, en de knappe burgers kregen er een hekel aan, en lieten het voor 't gemeen over. En eindelijk stierven de matressenschooltjes aan de tering. Och, of men dat van den wezentlijken oorlog in de groote-menschenwereld ook haast zeggen mogt!

2°. S c h o o l m a a l t i j d e n en f e e s t d a g e n . In de scholen werden oudtijds, zoowel als in de kloosters, gast- en weeshuizen, op zekere dagen maaltijden aangerigt, die de scholieren aan de milde giften van kindervrienden en vriendinnen te danken hadden, en die dagen waren dan geheel gewijd aan 't vermaak. Na de Reformatie hield dit op; alleen bleef op vele plaatsen de maaltijd op Onnoozelekinderendag in gebruik[5].

De Vastelavond werd oudtijds ook in de school gevierd; hier te Lande heeft dit al in de 17e eeuw opgehouden, maar in Vlaanderen nog tot 1830 voortgeduurd, immers op de dorpsscholen. De leerlingen zetten dan den zotskap op, en de meester, ging op de vlugt; de heele school ijlde hem na; hij werd gevangen genomen, teruggevoerd en op zijn stoel

1) *Nat. Hist. van Holland*, III D. bl. 1288
2) Vergl. Mr. J. VAN LENNEP, *Het Leven van D.J.v.L.* I D. bl. 2.
3) t.a.p. bl. 1290, 1291.
4) Zie *de Uith.* II D. bl. 411.
5) Zie hiervoor, bl. 267.

vastgebonden. Dan vroeg Meester, wat hij doen moest, om los te komen; en 't antwoord was, dat hij een speeldag geven en trakteeren moest, - wat de man dan ook deed. En 't wordt tot lof der oude schoolmeesters opgemerkt, dat zij zich aan zulke gebruiken wisten te onderwerpen en toch hun gezag te bewaren[1)].

Vóór dertig jaren verhaalde Dr. Hermans, dat in Noord-brabant, naar oud gebruik, op St. Thomas (21 December) de onderwijzer door de kinderen buiten de school gesloten, en niet ingelaten werd, voor dat hij hun speeldag gegeven had; - en dat het op den laatsten dag van 't jaar, St. Silvester, de gewoonte was, hem, die't laatst ter school kwam, den bijnaam van ‘Paus Silvester’ te geven[2)]. Men begrijpt, dat onder de tegenwoordige wet zulke dingen en zulke bijnamen niet meer geduld worden.

In onzen tijd is op de meeste scholen de eenige feestdag, zoo 't er nog een is, de verjaardag van ‘Mijnheer’; maar ook deze droogt allengs uit, en is nog maar een schaduw van wat hij vóór een halve eeuw was. Toen behoorde tot de vermaken van dien dag nog het vertoonen van een eigengemaakt tooneelspelletje, waarin menige ‘zet’ voorkwam, die ‘Monsieur’ in zijn pedagogisch zakboekje kon aanteekenen. 't Was geen navolging van 't schooldrama; dit was deftiger, als wij later zullen zien; maar 't was de schoolkomedie of schoolklucht.

Op sommige plaatsen begrijpt men nog - en 't strekt die plaatsen tot lof - dat een schoolvermaak van tijd tot tijd goed kan doen. Zoo b.v. verordende in 1863 de Gemeenteraad van Smallingerland, om 't vlijtig schoolgaan te bevorderen, dat er jaarlijks in alle scholen dier gemeente een kinderfeest gevierd zou worden, waarbij alleen ‘de getrouwe schoolbezoekers’ zouden toegelaten worden, en 't middel hielp terstond[3)]. En ook elders acht men een enkel feestje niet te veel tegenover zooveel vlijt en inspanning, als er dagelijks van de schoolkinderen gevorderd wordt. Ja zelfs aan de Kust van Guinea begrijpt men het nut daarvan, en de dagbladen hebben 't ons verteld, hoe op den 19^{n} December 1868, de Goeverneur - omdat het examen zoo mooi was geweest, en de zwartjes zoo goed Hollandsch geleerd hadden - hun een feest gaf binnen 't kasteel, waarbij zelfs de Negerkoning met geheel zijn zwarte Hof genoodigd was[4)].

't Is wel jammer, dat men in 1857 vergeten heeft, onder de verpligte vakken in art. 1 der wet ook op te nemen: ‘het vieren van schoolfeesten’. Eene goede opvoedkunde leert, dat het van 't hoogste gewigt is, den ‘zin tot vermaak’ in 't jeugdig volk wel te ontwikkelen en te leiden; en het zou tevens het zekerste middel geweest zijn, om een doel te bereiken, waarover in onzen tijd zooveel geredekaveld wordt, - de veredeling der volks-vermaken.

1) *Toekomst*, 1870, bl. 74, 75.
2) *Aardbol*, III D. bl. 585.
3) *Amst. Courant, Aug.* 1864 en *Wekker*, 1864 No. 39.
4) *Handelsblad*, 9 Febr. 1869, *Bijv.*

3°. Het sluiten der school. Dit behoort natuurlijk ook ‘in voortijden’ t'huis. Toen werd in vele gewesten van ons Land op de ‘boeredorpen’ alleen 's winters school gehouden. Als 't voorjaar aankwam, verveelde 't den boerejongens en meiden spoedig ‘in de stinkende school’[1] te zitten, en ze maakten afspraak om er uit te scheiden. Daags te voren reeds weêrgalmde de school van 't gezang:

Het is van daag de leste dag,
Dat ik hier zit te schrijven;
Ik zeg den mester goejen dag
Voor al zijn slaan en kijven.

Den volgenden dag vierden ze een soort van narrefeest. Zij kwamen vroeg in de school, ‘de een al gekkelijker opgeschikt dan de andere,’ smeten alles dooreen, terwijl eenigen op den uitkijk stonden, om te waarschuwen als ‘de mester’ kwam. Deze maakte geen haast, want hij wist wel, wat er gaande was. Daagde hij eindelijk op, dan begon de heele troep te zingen en te jouwen, en liep de school uit, om niet terug te komen. De meester lachte eens, redderde den boêl wat op, en sloot de school, om die eerst met November weêr te openen.

4°. Spelen onder 't leeren. Streng verboden! maar juist daarom te pleizieriger. Wie heugenis van een halve eeuw heeft, herinnert zich nog wel die klappertjes, om Monsieur te doen schrikken, als deze, met inspanning van al zijn geestvermogens, schriften zat te corrigeeren of sommen na te zien; - en die sprinkhaantjes, die gingen zwemmen in de groote koffij- of theekom, die op den rand van 's mans lessenaar stond; - of, erger nog, dat schieten met stukjes aardappel uit een penneschacht, en dat blazen van erten, altijd naar Monsieur, als deze 't niet zag, en dus evenmin wist, wien hij er voor betalen moest, als de President en Raden van den Hove van Holland wisten, wie de nachtelijke glazebrekers in den Haag waren[2].

Een ander vermaak onder 't lezen of lessen leeren of schrijven bestond in het teekenen van karikaturen in de boeken of op de exempels, zoodat een ouderwetsch schoolboek een waar humoristisch album was. Meester Niervaert schreef er een artikel tegen in zijne ‘Ordonnantie’:

> Niemant en sal in sijn schoolboecken noch ook op sijn voordichten ofte voorschriften maecken noch schrijven eenige grillen, als: mannekens, peerden, katten, honden ofte eenige diergelijcke sabberije.

Welk artikel evenwel niets aan de zaak veranderde, want anderhalve eeuw later was 't nog precies zoo.

Onder 't schrijven oefenden de jongens ook hun oog in ‘'t treffen van

1) Die uitdrukking is geen poëtische versiering, maar letterlijke waarheid. In de ellendige schoollokalen, waar men zich, ook nog bij 't verbeterd onderwijs, meê behielp, was de stank dikwijls onuitstaanbaar. Te Amsterdam noemde men die geuren, die uit verschillende bronnen haar oorsprong hadden, met een onbestemd eufemisme ‘schoollucht’; maar zij hebben menigeen zijn gezondheid gekost.
2) Zie hiervoor blz. 70.

het doel'. Met een welgevulde pen knipten zij, en sommigen waren daar zoo bedreven in, dat de inhoud altijd op den neus van hun overbuurman teregt kwam. Maar zóó knap was niet ieder, en hieruit is het te verklaren, dat Hildebrand 'een bestendigen inktvlak' op den 'overgeslagen halsboord' van elken schooljongen ontdekte.

Onder 't rekenen, dat een zeer geestverdoovend werk is, wisten zij wel middel te vinden om zich wat op te frisschen, en hadden er geen pedagogischen raadgever voor noodig. Een 'nommertje achter 't handje' of 'boter, melk, kaas' maakte, dat zij bij hun Bartjens of Adam van Lintz wakker konden blijven. Het laatstgenoemde spelletje houdt men zeker, op den naam af, voor echt Hollandsch van oorsprong; - mis; de Romeinen speelden 't reeds lang voor dat er nog Hollanders waren.

5°. G u i t e s t u k j e s . De vermakelijkheden dezer soort, die in of bij de school werden uitgevoerd, waren ontelbaar en in de bontste verscheidenheid. In de levensbeschrijvingen onzer groote mannen vindt men gemeenlijk in het hoofdstuk: 'Kindsheid,' dezen of dergelijken volzin: 'In de schoolen mankte hij 't nu en dan wat al te grof, en richtte veele ranken en kinderlijke losheyt aan tot mishaaginge der schoolmeesteren.' Zulke volzinnen zullen de levensbeschrijvers der groote mannen van onzen tijd niet meer te schrijven hebben, want sedert veertig jaren heeft de schooljeugd alle 'ranken en kinderlijke losheyt' afgelegd, en de schoolmeesteren hebben nu geen de minste reden 'tot mishaaginge' meer. Wien 't lustte, zou uit het geheugen der ouderen van dagen nog wel een anekdotenboek kunnen verzamelen; maar ik wil hier slechts één voorbeeld geven, en wel van die soort van grappen, die de jeugd, al wilde ze ook, nu niet meer kan uitvoeren, - namelijk: met Meesters plak of bullepees op den loop te gaan; en, om iets deftigs te hebben, kies ik het uit de levensbeschrijving van een Dominee door een Professor[1]. Er woonde te Amsterdam in de Warmoesstraat een schoolmeester, die Grim heette. Zijn naam was als zijn aard; en de jongens van die dagen waren nog geen vreemdelingen in de Middelnederlandsche letterkunde, en kenden althans den 'Reinaert' even goed als de hedendaagsche taalgeleerden; en daarom noemden zij gezegden schoolmeester 'Isegrim'. En die meester hield er een bullepees op na, wier slagen niet, als die der plak van den heer Alberdingk Thijm 'meer symboliek dan pijnlijk' waren[2], maar precies omgekeerd. Eens op een middag kwam er geen een jongen in school, maar meester Grim hoorde een allerijselijkst rumoer op het Oudekerksplein. Hij er heen - in zijn grijs-beveren schooljas, met zijn bruin-leêren pet op, en zijn groote sloffen aan. 'Daar hangt 'ie! daar hangt 'ie!' schreeuwden de jongens, en wezen naar een der hoogste boomen. En wie hing er? De bullepees van Isegrim.

1) *Levensberichten der afgest. medeleden van de Maatsch. der Ned. Lett.* 1866, bl. 5.
2) Verg. *De Dietsche Warande*, II D. bl. 53.

‘Dat was zeker lang vóór de invoering van 't verbeterd onderwijs.’ Och neen, - 't was eenige jaren daarna.

NEGENDE BOEK. *Straatgymnastiek*. Deze is wel te onderscheiden van de school- en de kamergymnastiek, en, volgens de jongens, veel pleizieriger. Toen de beide laatsten nog niet uitgevonden waren, maar daarentegen de eerste in vollen bloei was, behoorden daartoe de volgende exercitiën: het loopen op houten en ijzeren leuningen zonder balanceerstok; het molendraaijen; het loopen op de handen, wat Cats keel aardig en leerzaam vond, en waar hij bij rijmde:

> Siet, daer staen jongers op haer kop,
> En steken bey haer voeten op;
> Ghij, so je vraeght, wat dat beduydt?
> Soo treckt er dese leeringh uyt:
> Wij sijn het, die, van geest berooft,
> In d' aerde wroeten mettet hooft,
> En geven aen het hoochste goet
> Schier niet als 't hol van onsen voet.

Voorts: het klimmen in boomen en lantarenpalen, op de wippen der bruggen, ja op de torens zelfs, van welk laatste de reeds duizendmaal verhaalde anekdote van Michiel de Ruyter het schitterendst voorbeeld oplevert; terwijl het eerste zulk een geliefd jongensvermaak was, dat Professor Van der Chijs, te midden zijner numismatische studiën zich er nog over beklaagde, dat hem in zijn jeugd geen boomklimmen noch slootjespringen vergund was geweest[1].

De kettingen aan de wippen der ophaalbruggen dienden tot oefening in het voltigeeren. De jongen greep den ring, klom op de leuning en sprong er af met een zwaai, die hem, aan de ketting hangende, over brug en water heen en weêr deed gieren; en sommigen waren daar zoo knap in, dat ze, heen gierende, een voorbijganger met de voeten den hoed van 't hoofd namen, en, teruggierende, hem dien weêr opzetten, - natuurlijk weleens een weinig gedeukt, maar daar konden de vilthoeden dier dagen beter tegen dan onze kartonnen kachelpijpen.

Doch ik moet nu uit den verleden tijd in den tegenwoordigen overgaan. Gaat ergens een school uit, en staat er in de nabijheid een kar of kruiwagen onbeheerd, dadelijk schiet er een zwerm knapen op los: zes rollen er in, tien er boven op, en de rest vecht om de armen van 't voertuig magtig te worden, en 't in beweging te zetten; totdat op eens de troep uiteen stuift op den kreet: ‘de baas! de baas!’ wanneer de kruijer of zijn knecht komt aanstappen, en al van verre met het hennipzeel dreigt[2].

Schuitjes losmaken, en er meê hobbelen en dobberen, is een echt Hollandsche jongenspret, - een watergymnastiek, waar ze graag een nat pak, en nog een pak slaag toe, aan wagen willen; en een paar heeren, die juist voorbijgaan en welligt poëten of leeraars der historie zijn, mom-

1) *Levensberichten* als voren, 1869, bl. 217.
2) Zie de afb. op de volgende blz.

pelen zoo iets van aanstaande Trompen en De Ruyters. Ja wel; als dat waar was, zouden wij een natie van dappere admiraals moeten zijn!

Als de winter in 't land komt, brengt hij, spijt alle verboden, de sullebaantjes en de sneeuwballen meê. Wat jongen - onverschillig of hij een elève van het ‘Institut de Monsr Q’, of een hoogere-burgerschoolsjongeheer, dan wel een kwâjongen van de armenschool N^{o} zooveel is - kan naar school, en wat ambachtsjongen naar den winkel gaan, zonder zich eerst aan den afloop der sluis lekker en warm gesuld te hebben? - En de sneeuwballen? Ze zijn al vóór vijf eeuwen streng verboden, maar vliegen nog elken winter door de lucht.

't Sneeuwrollen kennen de jongens ook nog. Een bal, zoo groot, dat er de halve klas achter wegschuilen kan, wordt met alle magt over de straat gerold, om ten laatste in de gracht te ploffen, en daar, als een verdwaalde ijsberg in de Kaapsche zee, rond te drijven.

't Sneeuwmannen maken schijnt tegenwoordig uit de mode te zijn geraakt. Vroeger kon ieder schoolmeester zijn beeld op 't naburig plein zien prijken. Zijn jongens boetseerden hem met een treffende gelijkenis; de matres aan zijn regter- en den ondermeester aan zijn linkerhand. Al hetwelk in onzen tijd als een groote oneerbiedigheid verfoeid, en met duizende regels gestraft worden zou, waarom de jongens het dan ook maar liever laten.

TIENDE BOEK. *Kattekwaad*; - iets, waar de ‘jongeheeren’ niet minder van houden dan de ‘gemeene jongens’, en de Christelijk-nationale schooljeugd evenzeer als de openbare, de middelbare scholieren zoowel als de lagere! En daaraan is het dan ook te wijten: 1° dat Henri zoo dikwijls met een gescheurde broek, Eduard vol modder en drek en August onlangs zelfs met een ‘bebloed kragie en halfhempie’ is t' huis gekomen; 2° dat Marta twintigmaal op een avond te vergeefs naar de deur loopt; 3° dat een gemeenteraadslid aanmerking maakt op de slechte kwaliteit der gaslantarenglazen, vermits ze telkens kapot zijn; en 4° dat Den Helder onlangs een schooljongensconcert had, welk laatste, volgens deskundigen, 't bewijs opleverde, dat het stuk smijten van straatlantarens strekt ‘tot beoefening der edele

toonkunst', en dat men dit verrassend resultaat ook al aan 't middelbaar onderwijs te danken heeft[1].

Zulke schoone uitkomsten hebben tot heden toe het puisjesvangen[2] en het deurenvastbinden nog niet opgeleverd; integendeel, wat er de gevolgen van zijn leert de Vermakelijke Spraakkunst op bl. 16.

Doch laat ik u eens een paar spelletjes uit vroeger tijd herinneren; weten de deskundigen daar ook nog een nuttige strekking in te vinden, - zooveel te beter. Ik bedoel het 'steen op den trap' en het 'touwtje-trekken', - 't eerste een meisjes- en 't tweede een jongensspel.

In sommige buurten van Amsterdam zijn de huizen bewoond van zes voet beneden de straatsteenen tot één voet onder den hijschbalk; en daar zooveel buren 'op één trap' wonen, staat de trapdeur altijd open. 't Is schemeravond, - een meisje loopt op de kousen zachtjes den trap op, - zij heeft een grooten straatsteen onder den boezelaar, legt dien stilletjes op den rand van 't bovenste portaaltje neêr, en klimt even zacht weêr af. Daarop worden de schoenen weêr aangetrokken, het touw wordt uitgevierd, om zich op een veiligen afstand te begeven, en daarop met een fermen ruk getrokken. Met donderend gerommel rolt de steen den steilen trap af; doodelijk verschrikt komen al de buren uit kelders, huizen en kamers naar buiten vliegen; de een kijkt als een oude Germaan, die Thors mortelhamer door de lucht heeft hooren vliegen, en de ander als een Oostenburger, die den Hakkelaar over de brug bij Funen heeft hooren rijden; terwijl de 'kwaje meiden' van verre staan te schateren van lachen.

In een andere straat kruipen de jongens in twee tegenover elkander liggende trappen, en houden elk een eind van het touw vast, dat dwars over de straat ligt. Daar komt een pruikemakersknecht aan met een hoogen stapel doozen op den rug. 'Trek! trek!' roepen de jongens, en de arme pruikeknecht voelt het touw voor de knieën, maar durft er niet over stappen, want dan trekken de kwâjongens het nog hooger op, en laten hem met al zijn pruikedoozen de straatsteenen kussen.

'Pas op, ouwe ziel! daar 's 'n touwtje gespannen,' zegt de goede jongen tegen een hofjesjuffrouw, die er ook aankomt.

''t Is God geklaagd,' zegt ze, 'zoo goddeloos as die kijeren teugeswoordig binne. Nou, we selle maar wachte tot er meer mense komme.'

En dat duurt niet lang; 't wordt een standje. Sommigen pogen het touw los te rukken, maar de jongens hebben 't om de leuning van de stoep geslagen. 'Wie heit 'er 'n mes?' roept er een, 'dan snijje w 'n 't deur!' Maar meteen komt er een lange schuitevoerder aanstappen, die buldert: 'hierengunter! wat is dat hier?' en regts den trap invliegt, om den jongens wat om de ooren te geven. Dezen naar boven, - de man hen na. Zij staan al op den vlieringtrap. 'Ik zal je wel krijgen!' roept

1) *Handelsblad*, 24 Jan. 1870.
2) De officieele term; zie *Alg. Politieverord. van Amst.* art. 88.

hij. ‘Een dief! een dief!’ roepen de jongens; en dadelijk gaan vier deuren open, en komen even zooveel vrouwen te voorschijn, die niet anders denken of 't is om haar waschgoed te doen, dat ‘op vliering hangt’. De schuitevoerder beseft nu, welk gevaar hem dreigt, en vindt het veiligst maar spoedig terug te trekken. En de jongens worden door de buurvrouwen bedankt voor 't waarschuwen, en krijgen van elk een oortje, waarvoor zij zich met hun makkers gaan te goed doen aan pannekoekjes op de Lekkeresluis.

‘En wanneer zijn deze dingen geschied?’ - 't Zijn Amsterdamsche herinneringen van vóór een halve eeuw.

't AANHANGSEL eindelijk kan wetenschappelijke opmerkingen omtrent kinderspelen bevatten. Ik zal er eenige voorbeelden van geven.

Somtijds hebben kinderspelen namen gekregen aan de geschiedenis van den dag ontleend. In de vorige eeuw kende men een balspel, ‘Prins Karel over den Rijn’ genoemd[1]. Dit was zoo gedoopt in 1744, toen ieder den mond vol had van den overtogt van den Rijn door Prins Karel van Lotharingen in 't begin van Julij van dat jaar volbragt in 't gezigt van het Fransche leger[2].

Maar somtijds ook hebben vernuftige geesten ‘geschiedkundige daadzaken’ uit enkele namen opgediept. Te Groningen spelen de jongens s p o u k i e n . Een jongen verbergt zich; de anderen zoeken hem, al zingende:

> Spoukien, spoukien Hillebrandt,
> Kom van boven en lang me de hand!

Komt hij uit zijn schuilhoek te voorschijn, dan zetten de anderen 't op een loopen, en wien hij te pakken krijgt, moet op zijn beurt ‘spoukien’ zijn. Dit spel zou zijn oorsprong te danken hebben aan 't verraad van Rennenberg in 1580, en de naam Hillebrandt doelen op den burgemeester Jakob Hillebrandts, die daarbij 't leven verloor[3]. Maar heel duidelijk is het verband tusschen dat ‘schuilhoekje spelen’ en de historie van 1580 niet, en de naam des Burgemeesters (Jakob, zoon van Hillebrandt) komt ook niet met dien van 't ‘spoukien’ overeen.

Te Amsterdam plagten de jongens een spelletje te hebben: a d m i r a a l i s d o o d . Hij, die admiraal was, ging regtuit op een bank liggen, al de overigen plaatsten zich elk op een stoep, behalve één, die, met een strook papier aan de pet (wat een lamfer verbeeldde) rondliep. Eerst ging hij bij den liggenden op een sleependen toon vragen: ‘admiraal, admiraal, hoe vaart uwee?’ en 't antwoord luidde: ‘krank!’ hetgeen de aanspreker door de geheele buurt ging aanzeggen. Met elk nieuw berigt werd de toestand bedenkelijker, en eindelijk was 't: ‘admiraal is dood!’ waarop allen zich twee

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1406.
2) WAG. *Vad. Hist.* XIX D. bl. 463.
3) *Groninger Volksalm.* 1839, bl. 96-104.

aan twee achter den aanspreker schaarden, en in koor begonnen te huilebalken. Admiraal moest nu begraven worden; maar op 't oogenblik, dat de dragers het lijk wilden opvatten, sprong de doode op, en zocht, even als het Groningsche ‘spoukien’, een der vlugtenden te pakken, die dan op zijne beurt ‘admiraal’ moest zijn.

Dit spelletje, zei men, zinspeelde op den dood van den Admiraal Tromp. Heel vernuftig gevonden! maar de overeenkomst met het sneuvelen van dien zeeheld is ver te zoeken. Het spelletje was zeker al veel ouder dan de 17e eeuw, en ontleend aan de oude buurbegrafenissen, waarover later. En het woord ‘admiraal’ duidt hier geen zeeheld aan. Lang vóór dat er nog een Admiraal Tromp bestond, had dit woord in het Amsterdamsch al een andere beteekenis. Het beduidde ‘de beste en knapste onder zijns gelijken’[1], en werd zelfs voor vrouwen en meisjes gebruikt. Sla slechts den ‘Spaanschen Brabander’ op, waar Trijn Snaps van haar Hilletjebuur zegt, ‘dat sij 'et puyckje en 't ammeraeltje is van de buurt’[2].

‘Admiraal is dood,’ beteekende dus: ‘de beste van de buurt is dood, en moet met alle eer begraven worden.’

Sommige namen van kinderspelen geven tot oudheidkundige onderzoekingen aanleiding, waarover men een lang hoofdstuk kan schrijven. Maar omdat zulke ‘onderzoekingen’ voor de lezers zelden heel pleizierig zijn, bepaal ik mij tot één voorbeeld.

Wat beteekent de naam h a a r v a a r t j e aan het ‘krijgertje spelen’ gegeven?

Op zijn Overijselsch, zegt Dr. Halbertsma, heet dit ‘harrewitsen’. ‘Haro’ is de oude kreet om een dief te vervolgen, en ‘witsen’ is den dief pakken[3].

Hier nu kan een oudheidkundige breed uitweiden over de vermaarde *cri de haro!* en er *Raoul* en *harouenne* bij te pas brengen; maar ik zeg eenvoudig: 1o. dat het wat ver gezocht is, een Normandischen kreet in een Hollandsch en Overijselsch jongensspel terug te willen vinden; - 2o. dat de dubbele *r* in ‘harrewitsen’ zich tegen de afleiding van *haro* verzet, en dat ook ‘haarvaartje’ geen ‘*haro*-vaart’ is; - 3o. dat het ‘krijgertje’ geen diefjesspel is: immers, ware dit zoo, dan moest de gantsche troep één najagen; maar 't is juist omgekeerd, - één jaagt al de anderen na; - en 4o. dat ‘haarvaartje’ een solecisme is voor ‘heirvaartje’, wat letterlijk hetzelfde als ‘krijgertje’ of ‘oorlogje’ spelen beteekent. De jongen, die ‘'em is’, is de krijger, de aanvaller, die de vlugtelingen najaagt.

Geleerden, met een dichterlijke verbeelding begaafd, hebben soms met kinderspelen aardig gespeeld. Aangaande de h i n k e l b a a n heb ik ergens gelezen, dat zij door de Feniciërs uitgevonden is, en dat de teekening veel overeenkomst heeft met de geografische ligging hunner volkplantingen[4]. Wie dat ge-

1) Vergl. hiervoor bl. 129.
2) III Bedr. 6e Toon.
3) *Overijs. Alm.* 1836, *Woordenb.*
4) *Onverm. Speelm.* bl. 2.

praktizeerd heeft, moet verbazend knap in de oude geografie geweest zijn! Onze jongens teekenen de hinkelbaan in tweeërlei vorm: rond en langwerpig, en geen van beiden lijkt op een landkaart, maar de laatste, welke de meest gewone is, schijnt den platten grond eener kerk voor te stellen met den toren aan 't eene, en een halfronde koorsluiting aan 't ander einde.

Ds. Schultz Jacobi meende in de bekende floskaartjes 'den Nederlandschen Doodendans' te herkennen, en gaf er in 1849 een boekje over uit. Al zij 't nu, dat in 't rijm boven de prent aan de jeugd verteld werd, dat zij uit de floskaartjes kon leeren,

> Dat van een Keizer af, hoe groot,
> Elk in het eind komt tot de Dood,

iets, waaraan de kinderen, al vertelt men 't hun honderdmaal, bij 't spelen geen oogenblik denken, - toch is er een goede mate van vindingskracht noodig, om uit dat spelletje een 'Nederlandschen Doodendans' te componeeren. Professor Kist was 't dan ook in 't geheel niet met Schultz Jacobi eens; de heer Reichelt evenmin; en een Fransch schrijver zei: 'Raisonner ainsi, c'est peut-être un peu trop se raccrocher aux branches'[1]. De genoemde Hoogleeraar geloofde, dat de floskaartjes eenvoudig met zooveel ander speelgoed uit Neurenberg gekomen waren.

Anderen minder dichterlijk, maar meer wijsgeerig gestemd, hebben in 't Ganzespel een zedekundig tafereel van 't menschelijk leven willen zien[2]; trouwens in welk spel kan men dat niet vinden? De spelen zijn uit het leven genomen, en dus spiegelt zich het leven er in af. In het spel: 'Strijk weg en geef wat' kan men nog veel duidelijker de historie van 't dagelijksch leven herkennen; en wie de prentjes bekijkt, en wat aan 't Middelnederlandsch gedaan heeft, kan zelfs beweren, dat hij er 'een Nederlandsch dieren-epos' in herkent.

Maar men heeft uit de kinderspelen nog meer willen halen, - profecyën en voorbeduidselen zelfs. Daar hadden onze zeventiende-eeuwers veel meê op. Zij hadden 't van hun geleerden, en dezen 't van de Grieken, die zij dagelijks bestudeerden, en deze laatsten eindelijk hadden 't van de oude Egyptenaren geleerd. De Egyptische priesters kenden aan de onschuldige jeugd de gave der profecy toe, en daarom lieten zij kinderen in hun tempels spelen, om daaruit voorteekens te halen, en als godspraken aan 't volk te verkondigen. Ik wil echter geen Egyptische, maar een paar Amsterdamsche voorbeelden noemen.

Als Domselaer Pontanus navertelt (gelijk deze 't Haemrode naverteld had) dat in 1571 - toen in 't geheele Land alle hoofden dwars stonden, en alle gemoederen aan 't gisten waren over den Tienden penning - te Amsterdam

1) LANGLOIS, *Essai historique, philosophique et pittoresque sur les Danses des Morts*, Rouen, 1852, T. II, p. 195. Medegedeeld door den heer Th. Reichelt te 's Graveland. Vergl. *Nav.* III D. bl. 355 en *Levensberichten* als voren, 1866, bl. 21.

2) Verg. hiervoor, bl. 252.

‘eenige der voornaemste burgerskinderen uit spel en jock oorlogh voerden, waerin d'eene partij quansuys zich verklaerde voor den Hartogh van Alva en d'andere voor den Prins van Oranje,’ en dat zij dit spelletje zoo speelden, dat Alva weggejaagd werd, - dan acht hij zulks ‘verwonderens waerdigh’, en oordeelt, dat kinderspel ‘dikwils een voorspel is van hetgene *dat 'er gebeuren zal*’[1]. En 't viel hem niet moeijelijk zoo te oordeelen, daar hij de uitkomst voor zich had.

Toen de Amsterdammers in 1650 een weinig bekomen waren van den ijselijken schrik, dien de dwaze aanslag van Prins Willem II hun op 't lijf gejaagd had, begonnen ze eens na te denken, of ze zich ook voorteekens herinneren konden? Ja wel, één - twee - een derde zelfs! En dit laatste was alweêr ‘aenmerkens waerdigh’, omdat het kinderspel was. ‘Een maendt voor desen aenslagh’ waren de jongens druk bezig geweest, ‘met 't optrecken van vendelen op haer wijze, met trommels te slaen, met sich in slagh-orde te stellen’ enz. En dit moest toen, ofschoon 't niets anders was dan 't gewone soldaatje spelen, een ‘voor-beduytsel van een nakent oorloghs-ramp’ heeten[2].

Meermalen ook hebben kinderspelen de beelden geleverd tot politieke toespelingen. Ik zal nu den vlieger eens tot voorbeeld nemen.

Dat de Hollanders in 't laatst van 1673 Lodewijk XIV uitlachten, is natuurlijk, hij had het dubbel aan hen verdiend; en daarom maakte een vernuftig poëet voor 1674 een nieuwjaarsliedje, waarin hij den Koning een vlieger liet oplaten, die schoot ging[3]. De vlieger was van mooi Fransch papier gemaakt, met leliën beplakt, en een zonnetje van klatergoud[4] op 't neusje, - de staart was uit Engeland[5], en het touw ‘een drommels warsnoer uit Keulen en Westfalen’.

> Monsieur, die 't al beschikken woû,
> Die baaijevanger hield het touw.

In 't voorbijgaan kunnen wij hier opmerken, dat de naam van ‘baaivanger’ den schaatsenrijder alleen niet toekomt, maar aan elk, die veel beweging maakte, gegeven werd. Eerst ging de vlieger heel mooi, maar op eens begon hij ‘te suizebollen en te draaijen’, en verloor zijn staart[6]; en toen was 't:

> Oorlof, Monsieur de Gouwetor!
> Nu is jou mooije vlieger hor[7].

In den patriotschen tijd deed de vlieger ook weêr dienst. Verbeeldde

1) *Amst.* VI B. bl. 260.
2) id. bl. 366.
3) Dat lied is te vinden in *de Oprechte Zandvoorder Speelwagen*, bl. 61, en bij Mr. J. SCHELTEMA, *Gesch. en Letterk. Mengelw.*, II D. 2e Stuk bl. 136.
4) Zie over die zon *het Boek der Opschr.*, bl. 217.
5) ‘Staart’ is de oude scheldnaam der Engelschen. Zie *de Uith.* I.D. bl. 230, 231.
6) Zinspeling op de vredesonderhandelingen met Engeland in 't laatst van 1673.
7) ‘Hor’ beteekent ‘weg’ of ‘schoot’. Vergl. OUDEMANS, *Taalk. Woordenb. op Hooft*, bl. 183.

men zich een Oranje-zamenzwering ontdekt te hebben, gelijk te Rotterdam in 1784, dan was er een ‘Prinsevlieger’ opgeschoten. Er bestaat nog een spotprent van, waar een troep gemeen volk met ezelsooren vercierd, en met Kaat Mossel aan 't hoofd, een grooten vlieger oploopt, terwijl eenige gepruikte heeren met blaasbalgen wat wind maken. Er staat een heel lang gedicht onder, beginnende:

> 't Oranjegraeuw schiet hier de Prinsevlieger op,
> Beplakt met juk en hoed, 't vertreeden vrijheidsteeken.

Men ziet, dat de verzen even miserabel zijn als die patriotsche historie zelve was, en daarom wil ik het maar bij dit proefje laten.

En ten slotte heeft datzelfde ganzebord, waarin sommigen een zedekundigen roman meenden te vinden, ook dikwijls gediend om paskwillen te vertoonen. Ik zal 't voorbeeld uit de kerkelijke historie nemen, dat is het deftigst. Toen Paus Clemens XI in 1713 door de Constitutie *Unigenitus* de honderd en één stellingen van Paschalius Quesnel veroordeeld had, wat zoowel hier te Lande, als in Frankrijk, ‘zo veel spuls en onlusten veroorzaakt heeft’, werd daarvan een ‘Gansebord der Constitutie’ gemaakt, dat in 63 figuren de gantsche historie vertoonde. Voor wie dat ganzebord niet kennen, deel ik hier een viertal van die figuren meê.

> N°. 6. *De Brug*, ‘waarop eenige Bisschoppen wandelen; zommige vallen, andere leggen reeds in 't water; 't geen als in een zinnebeeld vertoond, dat 't even gevaarlijk was, zich voor of tegen de Constitutie te verklaren’.
>
> N°. 16. *Het Doolhof*, ‘waarin degenen, die de verdoemenis der stellingen van Pater Quenel ondersteunen, naar de waarheid zoeken, tot zij, gelijk in het Kretenzer Doolhof, door den Minotaurus verslonden worden’.
>
> N°. 17. *De Herberg*, ‘voerende tot een Uithangbord DE VERZOENING. Maar welk een verzoening? die door twee omgekeerde handen verheeld word, om te tonen, dat de verzoening verkeerd is, te weten, vals en geveinsd, en door den drank der Onkundigheid bewerkt’.
>
> N°. 63. ‘*De Kerkelijke Vergadering*, waarin de Bisschoppen op nieuws *appelleren*; en dewijl diegene, die in 't spelen op 't Ganzebort, hier in kan komen, het spel wint, schijnt dit ook aan hun vernieuwd *appel* de winst van 't werk te beloven, in welke verwagting ons Ganzebort zijn Einde vint’.

Het opschrift van dit kurieuze bord is:

> Dit's 't Constitutie-spel, zo vremd als onbekend,
> Verward van kop tot start, en van begin tot end.

En dit ‘end’ maakt tevens een end aan dit hoofdstuk.

Tweede hoofdstuk.
Balspelen.

Wanneer gij eens bij de eene of andere feestelijke gelegenheid te Ootmarsum waart, zoudt gij er in plegtigen optogt een donkerrood zijden vaandel, met het beeld van den Heiligen Plechelmus daarin geschilderd, en met een vergulden bal aan den stok, door de straten zien omdragen. En als gij dan aan een Ootmarsumsch burger vroegt, wat dat beteekent, dan zou hij u, niet zonder fierheid, antwoorden: ‘Dat is de banier van Oldenzaal, die onze vaderen met den bal in 't veld gewonnen hebben’. Wanneer dat gebeurd is, zullen wij straks zien; maar het toont ons al dadelijk welk een gewigtige rol de bal bij de Vaderlandsche spelen steeds vervuld heeft. Hij is van oudsher het geliefkoosd speeltuig van oud en jong; ja niet slechts in ons Vaderland, maar overal.

Het balspel is van de hoogste oudheid. In de Egyptische graven te Thebe heeft men ballen gevonden, gelijk aan die, waar nog de jongens meê spelen. De oude Grieken, ten tijde van den Trojaanschen oorlog, hadden dansen, waarbij de dansers een bal hoog in de lucht wierpen en weêr vingen, en de Grieksche juffertjes kaatsten toen op het strand. Ook later bleef het balspel bij de Grieken in achting, en de Atheners hebben zelfs voor een zekeren Aristonicus, die er bijzonder knap in was, een standbeeld opgerigt. De Romeinen waren er ook groote liefhebbers van, en eigentlijk is het bij alle volken t' huis: ja, toen de Hollanders voor de eerste maal op het eiland Banda kwamen, vonden zij er al dadelijk weêr het balspel. De bal der eilanders bestond uit hoepeltjes van Spaansch riet in elkander gevlochten; - zij vormden een kring; één stond in 't midden, en zij kaatsten elkander den bal toe met een verbazende vlugheid, somtijds zelfs dansende[1)].

In ons Vaderland is 't balspel sedert eeuwen geliefd bij mannen en knapen. In den broekzak van een Hollandschen jongen kon men dan ook

1) PONTANUS, *Amst. Lib.* II, Cap. XXV. p. 198.

altijd behalve tol en knikkers een ‘kietembal’ vinden; - ik meen natuurlijk de jongens van weleer; de hedendaagsche doen in geen ballen en knikkers meer, maar in postzegels en albumblaadjes! - Kwam er in een legende een jongen te pas, die naar iets zocht, dan was 't altijd naar zijn bal; - en trad men ergens een boerenherberg binnen, dan zag men de ballen tusschen de jeneverflesschen uitgestald; ja somtijds ook wel een aan den zolder hangen, wachtende op een liefhebber, die hem durfde aftrekken.

De balspelen zijn talrijk in ons Land en verscheiden, en ongetwijfeld is het k l o o t s c h i e t e n een der oudste en een onmiddelijke afstammeling van 't Germaansche steenwerpen; ik wil er daarom 't eerst over spreken.

Het is een winterspel, dat groote inspanning en gespierde armen vordert; en wel daagt tegenwoordig niet meer de eene stad de andere ten wedstrijd uit, gelijk weleer Ootmarsum en Oldenzaal, maar toch is het in die streken nog in eer. Als het vriest, dat het kraakt, en de vorst alles zoo hard als ijzer heeft gemaakt, dan raken oud en jong in beweging om eens weêr in 't veld te komen, en zich met hun tegenpartij te meten, en te toonen dat hun arm nog niet verslapt is.

De stad Ootmarsum is in vier kwartieren verdeeld, en zoo komen gewoonlijk de jongelingen van de eene helft overeen, om dien van de andere helft den bal te brengen, - hetzij een vrijen of wel met voorwaarde. Is 't een vrije bal, dan kan de partij, die uitgedaagd is, zelf beslissen, waar men om schieten zal (wat gewoonlijk om een som gelds gebeurt), en ook het getal schutters of schieters vaststellen. En in dit laatste zit eigentlijk de reden, waarom er somtijds een bal met voorwaarde gebragt wordt. Weet men, dat de eene partij de andere in getal en bekwaamheid overtreft, dan steken oude en ervaren lieden er hun grijze hoofden tusschen, en raden den jongens zich niet te laten verschalken. ‘Jij hebt’, zeggen ze, ‘niet meer dan 15 goede schutters, en zij hebben er 25; laat je nu je bepraten om met 25 te schieten, dan zal je er 10 sukkelaars bij moeten nemen, - tien van die jongens zonder spieren in de armen; van die knoeijers, die den bal over den kop werpen en meer achter- dan vooruit brengen. Laat je dus raden; 't is om de eer en om 't geld’. Zij brengen dan den bal met de voorwaarde van 't getal schieters op 15 te bepalen, wat de andere partij maar half aanstaat, die nu 10 flinke jongens buiten 't spel moet laten, doch verpligt is er genoegen meê te nemen.

En nu naar buiten, naar *den Klomp*. Daar hangt de bal aan een groen lint aan den zolder; acht dagen heeft hij daar al gehangen, tot spijt van alle regtgeaarde Ootmarsumsche jongens. Maar nu wordt hij afgetrokken; de oorlog is verklaard; de voorwaarde is vastgesteld; dag en uur worden bepaald, en ieder zorge maar dat hij kant en klaar, en niet zonder geld op zak, op de kampplaats verschijne.

Is eindelijk de langgewenschte dag aangebroken, dan verzamelen alle schieters op 't Marktveld, en trekken in behoorlijken optogt de poort uit. Vlaggen hebben ze wel bij zich, maar men ziet ze niet; die zitten in den broekzak, want zij komen eerst na den strijd te pas. Tot aan 't veld trekt de troep vereenigd voorwaarts, - maar daar gekomen, verdeelt de kolonne zich in twee helften.

Nu wordt voor elke partij een ‘stokkelegger’ benoemd; de eene partij geeft dien aan de andere. Deze ambtenaar zorgt, dat elk den juisten stand heeft; geen duim, geen streep mag er verder geloopen worden, om te schieten dan de stok ligt. Stuift er een met al te veel drift vooruit, het baat hem niet: al was zijn schot ook nog zoo goed, hij moet weêr van nieuws af beginnen.

De wedstrijd vangt aan. Men moet het gezien en gehoord hebben, om zich een denkbeeld te kunnen vormen van de algemeene belangstelling, die dit spel opwekt. Ieder beijvert zich om raad te geven, aan te wijzen, aan te sporen; die achterblijven schreeuwen en razen; die vooruitkomen lachen en jubelen; de spelers loopen en hijgen; zij voelen geen kou meer. Allen gloeijen, - sommigen van vreugd, anderen van toorn. En wee dengenen, die vroeger den naam verworven heeft van een goed schieter te zijn, en nu aan de verwachting niet voldoet!

Eindelijk is het bepaalde getal schoten gedaan; de eene partij is wel honderd of tweehonderd passen achter, - zij heeft het verloren. De winnaars juichen, - de verliezers staan met lange gezigten, en tellen hun geld uit in de petten der overwinnaars. Deze laatsten halen nu de vlaggen uit de broekzakken; de jongens, die er bij loopen, dragen stokken aan; de vlaggen worden er aan gebonden, en lustig gezwaaid, terwijl de anderen stilletjes afdruipen.

Zegevierend is de intogt der winnende partij; zij zingen hun hoogsten deun uit, en ieder wuift hen toe; en regtuit marcheeren ze naar de herberg, waar voor 't gewonnen geld een vrolijken maaltijd wordt aangerigt.

Weleer, als de eene stad de andere ten wedstrijd daagde, kwamen de klootschieters met slaande trom en vliegend vaandel in 't veld. Zoo trok op den 27^{n} Januarij 1747 de Ootmarsumsche burgervader aan 't hoofd der zijnen tegen de Oldenzalers uit. De laatsten verloren 't spel, en de Ootmarsummers keerden zegevierend met de veroverde Plechelmibanier in hunne stad terug, en werden door de vrouwen en meisjes ingehaald ‘met gesangh ende reijen’ even als David, toen hij met den kop van Goliath zijn intogt deed. De Ootmarsumsche Klio weet de bijzonderheden van dien schietstrijd en de verovering van het vaandel nog in al hare kleuren te verhalen, welke ik echter hier maar voorbij zal gaan; en evenmin wil ik de Pindarische ode afschrijven, op die overwinning gezongen

> Door den grootsten van alle Ootmarsumsche poëten,
> Maar wiens naam onze Muze, helaas! heeft vergeten,
> Of ook mogelijk nimmer precies heeft geweten!

Genoeg is 't hier te zeggen, dat de Ootmarsummers het gewonnen vaandel aan hun burgervader te bewaren hebben gegeven; dat diens nakomelingen het nog bewaren, en dat het bij alle stadsfeesten door de straten gedragen wordt[1].

De Noordhollanders speelden 't spel in de vorige eeuw ook nog even als te Ootmarsum; zoo rijmt Westerop in zijn ‘Hoorns Buitensingel’:

Voorwaar een aardig tijdverdrijf
Tot oeffening van koude leden.
Men ziet er vaak een groot getal,
Die met elkaâr een wedde manken,
Wie eerst met zijnen kloot of bal
Het vastgestelde perk kan raaken;
Zoodat de kloot geworpen wordt
Met snelle vuysten, vaste treeden,
Totdat hij eens ter neder stort
En rolt een groote reeks van schreeden.
Men loopt on rent dien kloot vast nae
En denkt op voordeel ofte schaê[2].

De Oostfriezen verwarmen er zich nog elken kouden winter meê. Nog daagt er 't eene dorp het andere ten wedstrijd uit, en gaat die aan, dan stroomen heele bevolkingen uit, om toeschouwers bij 't spel te zijn. Daar benoemt men geen ‘stokkeleggers’, maar ‘opwijzers’, die toezien hoe ver de ballen geworpen worden. Het gaat daar echter weleens wat wild bij toe, en menigeen met een bebloeden kop naar huis[3].

De Hollanders en Gooijers waren weleer groote minnaars van dit spel; de laatsten beweren zelfs, dat zij en hun land er naar genoemd zijn, welke naamsafleiding hun veel juister voorkomt, dan al de conjecturen der geleerden. In de Hollandsche steden werd het klootschieten al zeer vroeg verboden, maar toch nog lang daarna gedaan, liefst met zware ballen.

In de 15e eeuw geschiedde 't ‘mit ijseren cloeten’, wat o.a. binnen Leiden verboden werd: ‘so moet nyemant doer die stede cloeten dan mit houten cloeten’[4]. Maar toen werden die houten ballen, om ze zwaarder te maken, ingeboord en met lood gevuld. Zulke looden overblijfselen van ballen, waar 't hout geheel van verteerd is, zijn op verschillende plaatsen in Friesland opgedolven en worden in de Verzameling van 't Friesch Genootschap bewaard[5].

Te Amsterdam schoten mannen en jongens den kloot langs der Stede vesten; dit werd al in de 15e eeuw verboden, ‘alsoo der Stede muren daerdoor beschadigt werden’; maar in keuren der 16e eeuw leest men telkens weêr, dat het dagelijks gebeurde, en in de 17e eeuw was 't nog precies zoo. 't Was

1) Medegedeeld door den heer B. ten Bokum, te Ootmarsum.
2) Bl. 51.
3) *Nieuwe Friesche Volksalm.* 1858, bl. 134.
4) Medegedeeld door den heer H.D.J. van Schevichaven te 's Gravenhage. Vgl. bl. 37.
5) *Nieuwe Friesche Volksalm.* t.a.p.

toen het gewone zondagsvermaak van 't gemeen; en daarom noemde men te Amsterdam de schamele gemeente:

> Klootjes-volck van de vesten of uyt de slopjes[1].

De kerkhoven werden ook tot dit spel uitgekozen, als de keuren bewijzen, die 't verbieden, - zoo b.v. een Naarderkeur der 15e eeuw: 'Niemandt boeverije in der Kercken noch opten kerck-hove te doen met kolven, ballen of clooten', en een Amsterdamsche van 25 Mei 1576 en vele anderen, waarbij doorgaans het kolven, kaatsen en schieten met kluitbogen in een adem met het klootschieten genoemd wordt. Te Nieuwpoort in Zuidholland werd het klootschieten binnen de stad, zoover de huizen staan, nog verboden in 1758[2]; buiten de stad en op de wallen werd het doorgaans toegelaten.

In de 15e eeuw vermaakten de Arnhemmers er zich meê buiten de Sint-Janspoort op 'den wech nae Sunte Emauskapel', en die weg was zoo breed, dat er 'twee die kloet neven eyn anderen gemeckelick tho schieten plachten'[3]. En te Elburg vermaken zich de schippers er nog meê, wanneer zij ingevroren liggen. Zij gebruiken er echter geen eigentlijken kloot toe, maar een platronde schijf van een palm middellijn, en spelen het langs den wal, die in het vierkant om de stad loopt. Die wal is geheel met boomen beplant, die op een roede afstands van elkander staan; zij beginnen bij een der vier poorten, en wie in het minste getal worpen den geheelen wal om schiet, wint den prijs. Is er onder de spelers een 'bolleboos', dan wordt vooraf bepaald, dat deze een klompschot geven, d.i. achterwaarts tusschen de beenen door werpen moet[4].

Die platronde werpschijf is een uitvinding van later tijd, om den kloot ligter te maken, en dien dus met minder vermoeijenis verder te kunnen schieten. De boeren uit de omstreken van Haarlem schoten er ook meê in den Hout:

> Zomwijlen wordt de schijf met aangespanne kracht
> Geschooten dat het gonst,

zegt Lukas Schermer[5]. Op de dorpen van Zuidholland was het 'schietklooten' (zoo noemde men 't daar) nog in het laatst der vorige eeuw een geliefd wintervermaak; maar het ging er ook met den schijf. Vooral was, en is 't nog, bij de strandbewoners in trek, die er langs de effen strandvlakte de beste gelegenheid toe hebben. Elders deed men het op de ijsbaan, en bij de Rijnlandsche boeren is 't van ouds een vast gebruik op Koppermaandag te schietklooten, en dikwijls plagten zij dit nog naar oud Germaansch gebruik met steenen te doen[6]. Of zij dat deden, omdat er geen 'gedraaide

1) BREÊRO, *Griane*, I Bedr. 1e Toon.
2) *Ned. Jaarb.* XII D.
3) G.V. HASSELT, *Arnhemsche Oudheden*, II D. bl. 196.
4) *Geld. Volksalm.* 1842, bl. 93.
5) *Poëzy*, 1712, bl. 249.
6) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1388.

werpschijven te bekomen waren', dan wel uit 'antiquarisch instinkt', moge het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap beslissen.

't K a a t s e n , d.i. het slaan en terugslaan van den bal is mede een heel oud spel. Het was bij de Romeinen zeer in achting in den tijd, toen zij in ons vaderland verkeerden; en buiten twijfel hebben zij hier wel de eerste kaatsbaan opgerigt. Want mogt het gemeen in de open lucht en op de straten van Rome kaatsen, een fatsoenlijk Romein deed het alleen in de kaatsbaan, die hij *sphaeristerium* noemde; hij kon geen dag leven zonder er gespeeld te hebben, en zoo was 't hier ook tot in de 17e eeuw.

Het kaatsen was in de middeleeuwen een ridderlijk spel. Willem van Oostervant verspeelde in 1398 'up een kaetsspel tot Staveren' zijn 'tuyn', d.i. zijn gouden halsketen, die hij met 26 fransche kroonen weêr loste[1]; ja, zelfs de weelderige Hertogen van Bourgondië vermaakten zich met kaatsen, en Hertog Karel van Gelder was er een groot minnaar van, en liet de kaatsballen uit Brabant komen[2], waar zeker toen de beste te krijgen waren. Te midden der staatszorgen in 1566 zelfs vergaten de leden van den hoogen adel het kaatsen niet; en toen de Markgraaf van Bergen op 't punt was met Montigny naar Spanje te vertrekken, werd hij bij 't spelen in de kaatsbaan zoodanig aan den voet gekwetst, dat hij de reis moest uitstellen, van welke hij trouwens liever geheel ontslagen had willen zijn. In 1547 was te Arnhem op 's Heeren Hof (dat toen al 't Stadhoudershof begon genoemd te worden, en veertig jaren later 't Prinsenhof heette) een kaatsbaan aangelegd, en deze werd toen en later door de ridderschap zoo ijverig bezocht, dat men in 1583 den Jonkers verweet dat zij, in plaats van de Kwartiersvergaderingen bij te wonen en 's Lands belangen te helpen behartigen, hun tijd doorbragten 'in den balspill op 't Hoff!' Prins Maurits hield ook wel van kaatsen; en men zou zeker meenen, dat hij, de krijgsman, nog minder dan de Geldersche Jonkers om wind en weêr gegeven zou hebben, en toch beviel 't hem niet, dat de Arnhemsche kaatsbaan open was; er werd op zijn verlangen een dak op gezet[3]. De geleerden van vroeger dagen wisselden almede de studeerkamer met de kaatsbaan af; o.a. was de beroemde geneesheer Van Swieten er een groot liefhebber van; hij oordeelde het gezonder voor een mensch dan poeijers en likkepotjes. Le Francq van Berkhey dacht er precies zoo over[4], en noemde 't een der 'vernuftigste en vermakelijkste lichaamsoeffeningen', ofschoon reeds toen de meeste stedelingen er al geen regt begrip meer van hadden, waarom hij het voor hen beschreef en uitteekende[5]; en ieder,

1) Dr. EELCO VERWIJS, *De oorlogen van Hertog Albrecht met de Friezen*, bl. 197.
2) G.V. HASSELT, *Geld. maandw.* II D. bl. 534, en *Geld. maaltijden*, bl. 197.
3) id. *Arnh. Oudh.* IV D. bl. 198, 199.
4) *Nat. Hist. van Holl.* III D. bl. 1405.
5) t.a.p. bl. 1399-1405.

die naauwkeurig weten wil, hoe ‘van de zeef’ of ‘uit de hand’ gekaatst werd, kan 't bij hem lezen.

't Kaatsen in de open lucht, binnen de steden op pleinen en straten, was al vroeg verboden, omdat het geen pleizierige gewaarwording voor een voorbijganger was, als hij een bal voor den kop kreeg, en een buurvrouw 't evenmin aardig vond, als ze, onder 't roeren van haar brijpot, op eens de glazen hoorde rinkinken en er een kaatsbal in den pot plofte, dat haar de heete brij in de oogen spatte. Om deze en dergelijke redenen werd reeds in de 14e eeuw te Amsterdam gekeurd: ‘nyemant moet kaetsen mit ballen noch mit ballen slaen binnen de vrijhede van der Stede.’ Maar ja wel, de kaatsers bleven kaatsen; en nog in de 18e eeuw zag men hen te Amsterdam ‘op 's Heeren markten en straten de gantsche stad door’. Maar dit was 't gemeen; de deftige burgers vermaakten zich in ‘de kaetsbaenen tot het kaetsen gemaeckt’, en daar werd het niet verboden; daar kon men zelfs de leden der Regeering vinden, als men ze niet t'huis vond. Toen eens - 't was op vrijdag den 2n October 1587 - vrij onverwacht de tijding te Amsterdam kwam, dat men binnen weinig uren een bezoek van Leicester stond te krijgen, en dadelijk alles in de weer was, om de noodige schikkingen te maken, klopte een Stadsbode ook bij den Schepen en Burgerhopman Jan Hooft aan, die echter niet t'huis was. Maar des Schepens ‘huisvrouw’ wist wel ‘waar zijn uithof was’, en stuurde den bode naar de kaatsbaan[1]. En als in de 17e eeuw een knecht zijn heer zocht, liep hij ‘kaetsbaen in, kaetsbaen uit’[2].

In welk een hooge achting dat spel stond, blijkt uit Vondel, die 't zelfs in zijn ‘Lofzangh van de Christelijcke ridder’ geen te onedele beeldspraak vond, als hij zong:

> Voor zulcken antwoord ruymt de booze Geest zijn plaats,
> En vlucht den name Gods, de Ridder *wint den kaets*[3].

En die achting hield stand gedurende de 17e eeuw; in sommige steden had men zelfs een Stads-kaatsbaan, waarin een Kaatsmeester was aangesteld[4]. Maar in 't laatst dier eeuw raakte die achting, althans in de Hollandsche steden, reeds aan 't dalen, en begon men dat spel aan 't gemeen over te laten; zoodat zelfs Jan Klaassen de azijnmaker, tot eigen lof, op zijn uithangbord schreef, dat hij er niet van hield[5].

De stedelingen verlieten toen de kaatsbaan voor de kolfbaan; hun handen waren al te teêr geworden om ze aan de krachtige slagen tegen den stevigen bal te wagen; en in den loop der volgende eeuw werd het kaatsen allengs wat Le Francq van Berkhey het noemt - ‘een boerenspel’. Te Amsterdam werd de laatste kaatsbaan in 't midden der 18e eeuw afgebroken. Trouwens 't is dan ook een spel, dat ‘stevige vereelte vuisten

1) HOOFT, *Ned. Hist.* bl. 1199.
2) id. *Warenar*, IV Bedr. 1 Toon.
3) II D. bl. 108.
4) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* bl. 200.
5) Zie 't *Boek der Opschriften*, bl. 261.

vereischt', en waarvan men zoo moê kan worden, dat men 't nog verscheidene dagen lang in zijn schouders en gezwollen handen voelt.

De ballen waren verschillend. Men had vooreerst den handbal, die met den palm van de hand geslagen werd, waarbij echter sommigen, toen alle handen er niet even goed meer tegen konden, handschoenen aantrokken; ten tweede den windbal, die met lucht gevuld was en met de vuist geslagen werd; en eindelijk den haarbal, die vast gestopt was met koehaar, en met een klik of een houten lepel geslagen werd ('met kocklepels' zegt Caspar Coolhaes). Dit laatste was een winterspel. Westerop beschrijft in zijn 'Hoorns Buitensingel', hoe het buiten Hoorn op den Nieuwen weg - een laan met drie rijen boomen beplant - gedaan werd:

Des winters weten jonge maats
(Wen barre kou den mensch doet schrikken)
Langs dezen wech een breede plaats
Den bal te slaan met taaije klikken,
Die door de wolken henen snort,
En als een pijl wordt voortgedreven,
Waardoor een ander, aangeport,
Weet noch al felder slach te geeven,
Totdat er eene zegepraalt
En 't loon den Winnaar wordt betaalt[1].

In den Haarlemmerhout kaatsten weleer de boeren tot vermaak der stedelingen, die er in grooten getale bij stonden te kijken:

Gints wordt om strijt de bal gekaetst, en met de hant
Bij beurten door de lucht gezwint weêrom geslagen[2].

Thans echter zouden die vliegende ballen de wandelaars maar hinderen, en de paarden aan 't schrikken maken, en daarom gaan de boeren met de stedelingen nu liever naar de muziek luisteren. Maar in vele gewesten van ons Land bleef het kaatsen in de open lucht tot in onzen tijd het geliefkoosde spel der dorpelingen.

De Friesche boeren zijn er nog groote liefhebbers van; zij gaan des zondags na den kerktijd naar de herberg om te kaatsen, en hetzelfde is ook op de Gooische dorpen het geval. Men ziet daar elken zondag de jonge boeren het spel nog evenzoo spelen als Erasmus 't beschreef; zij staan, in twee partijen verdeeld, op den Brink bij de herberg, achter elkander geschaard, opdat de bal, die den voorsten over 't hoofd vliegt, door de achtersten worde opgevangen en teruggeslagen. En op menig dorp in ons Land kan men nog de jonge boeren des zondag-middags in hun hemdrok van blaauw of groen damast met zilveren knoopen zich in allerlei bogten zien wringen, om met een krachtigen slag den bal terug te kaatsen.

De dorpsherbergiers plagten voorheen, toen zulke dingen nog veel kijkers lokten, des zondags een ham, een worst of gans te laten verkaatsen. In

1) Bl. 50.
2) LUKAS SCHERMER, *Poëzy*, bl. 249.

Vlaanderen was 't gemeenlijk een koek, en 't schijnt, dat die pret daar nog liefhebbers lokt, schoon dan ook niet meer zooveel als vroeger. In het Thieltsche ziet men soms uit het bovenvenster der herberg een groote groene tak gestoken en leest men op de deur: *Baarloop*. Een zonderling woord, waarvan wij de beteekenis door een kettingregel moeten vinden. 'Baarloop' beteekent 'loopen achter de baar', dus: 'begrafenis', - vervolgens: het begrafenismaal in de herberg; in 't bijzonder: een lekkeren koek, die voor deze gelegenheid gebakken werd; en eindelijk: elken lekkeren koek voor een feestpartij gebakken, en alzoo ook den koek, welken de kastelein uitlooft als prijs voor den besten kaatser, of, als hij het uitdrukt: 'te verspelen met den bol.' De koek is met allerlei figuren vercierd en daags te voren voor ieder te zien, wat reeds bij voorraad de lâ vult. Soms geeft hij er nog een kleiner koek bij, om na afloop der kaatspartij te laten verspelen met de kaart. In het Dixmuidensche kent men een dergelijk volksvermaak onder den naam van *Koekezondag*[1].

Dr. Halbertsma beschrijft het 'balslaan in het krijt', dat 's zomers 'in een open weiland bij droog weder' gespeeld werd, en vroeger een algemeen volksvermaak in Nederland was, doch in onzen tijd nergens meer overgebleven is dan in sommige oorden van Friesland. 't Is ook een soort van kaatsen. In twee afgeperkte vierkanten staan de spelers, drie of vier aan elke zijde tegen elkander over, om den bal over en weêr te slaan. Maar 't is geen spel voor iedereen. Er komt zulk snel loopen en plotseling voorover vallen en krachtig slaan bij te pas, dat het alleen voor menschen met een zeer sterke borst is uit te houden. 'Ik heb het eenige malen bijgewoond', zegt Halbertsma, 'en wanneer ik dan dacht, dat wij den raketbal voor dit athletenwerk in de plaats hebben gekregen, kon ik mij alweder eene der redenen verklaren, waarom onze handen en krachten zooveel jufferlijker zijn geworden dan die onzer vaderen'[2].

'Maar wenscht hij dan Germanjes oude horden,
Zoo breed van borst en grof van been,
Terug?' - Wel neen!
Hij vraagt alleen,
Tot nut van 't algemeen:
'Waar moet het met de wereld heen,
Als we allen juffers worden?'

Halbertsma noemt 'den raketbal', omdat r a k e t t e n of p a l e t t e n de ligtste soort van kaatsen is, uitgevonden voor de jufferschap en de kinderen. Een bal van kurk, met gekleurde veêren vercierd, wordt met een raketje of paletje, dat van draadwerk gevlochten of met een trommelvelletje bespannen is, over en weêr gekaatst. Volgens de Sinologen zou 't alweêr van Chinesche herkomst zijn; maar zoo dit al zij, dan hebben toch onze voorouders 't reeds in de middeleeuwen gekend, en 't was nog in de vorige eeuw 't ge-

1) FRANS DE POTTER. *Het Boek der Verm. Uith.* bl. 119.
2) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 294, 295.

liefkoosde spel der juffers op de buitenplaatsen. Cats liet het afbeelden in zijn ‘Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijdt’, en maakte er een minnebeeld van:

Weet dat kaetsen ende minnen
Eyst een overgaenden bal,
Anders maekt 'et droeve sinnen,
Anders heeft 'et geenen val.

Anderhalve eeuw later teekende Vinkeles den tuin *Brouwersrust* op het bolwerk Slootermeer te Amsterdam, en wij zien er nog evenzoo een heer en een juffer raketten[1]. Maar toen reeds veranderde de mode; de juffers moesten in een prieeltje zitten romans lezen en de pluimbal werd aan de kinderen overgelaten. Maar Hieronymus van Alphen maakte er ook voor hen alle poëzie af: Keesje brak er de glazen meê, en mogt zich gelukkig achten, dat hij geen pak slaag opliep[2]. Van toen af moesten alle ‘lieve wichtjes’ er een afkeer van hebben; en als soms nog eens, bij een wandeling over de Westermarkt, een blik in de speelgoedkraam in een dier wichtjes een zondig verlangen opwekte, dan had Mama dadelijk het bekende citaat gereed:

Kornelis had een glas gebroken - Voor aan de straat!

Van Sandwijk liet wel de jongens weêr raketten[3]; maar durfde toch niet tegen Vader Hieronymus in oppositie komen, en eindigde dus zijn rijm alweêr met de zalvende vermaning:

Pas op en breek geen ruit.

Onze voorouders vermaakten zich des zomers ook in de K l o t s b a a n of Klosbaan, ook Klootbaan en Rolbaan genoemd. In die baan waren twee gebogen houten palen geplaatst, die te zamen een poort vormden; later werd die poort ook wel van ijzer gemaakt. De spelers wierpen daarin met een grooten bal, die door de poort moest rollen; dit was de heele kunst, en 't spel dus zeer eenvoudig. Die miste had niets; die de poort raakte telde één, die er door ging twee, en wie 't eerst twaalf had, won het spel. Dat de Gravin van Holland er zich in den Hage meê vermaakte, hebben wij al vroeger gezien[4], en Hertog Karel van Gelder hield er ook veel van; hij had op zijn Hof te Arnhem wel twee klotsbanen, een groote en een kleine[5].

Uit die Klotsbaan zijn verscheidene andere banen voortgekomen; ik spreek eerst van de M a l i e b a a n , als de beroemdste.

't Maliën was oudtijds een zeer geacht spel. 't Gold voor een ridderlijke oefening en er werd in de eerste helft der 16e eeuw aan 't Fransche hof

1) Deze teekening berust in den Atlas van den Heer L. Splitgerber. Zie *Bijv. tot den Cat.* bl. 26.
2) *Kl. ged. voor kind.* bl. 20.
3) *Prentenmagazijn* No. 64.
4) Zie hiervoor bl. 30.
5) G. VAN HASSELT, *Geld. maaltijden*. bl. 199.

veel werk van gemaakt. 't Was in de palemaille- of palmagiebaan[1)], dat in 1536 de Dolfijn Frans, zoon van Frans I, na zich door 't spel verhit te hebben, door den Italiaan Montecuculi met een glas water vergiftigd werd. In de 17e eeuw werd in ons Land het maliën 't geliefkoosde spel der aanzienlijke burgers, die dat toen deftiger oordeelden dan 't kaatsen, en toch niet minder gezond en vermakelijk. Men zag toen bij de voornaamste steden, natuurlijk ook bij de Akademiesteden tot recreatie der studenten, fraaije maliebanen aanleggen.

Bij 's Gravenhage vond men een heel mooije, bijna zoo lang als die te Londen; maar de Utrechtsche maliebaan, die in 1637 werd aangelegd op het Oudwijkerveld, was bijzonder schoon. Halma verzekert, dat deze de kroon spande boven alle andere, in de Nederlanden en in naburige rijken[2)]; en Lodewijk XIV vond, toen hij in 1672 te Utrecht was, die maliebaan zoo prachtig, dat het hem speet, dat hij die niet meê naar Versailles kon nemen. Meer dan tweehonderd roeden was zij lang, en door digt lommer overschaduwd; aan elke zijde lagen drie lanen van hooge lindeboomen en een rijweg. De baan was afgesloten met houten schuttingen, waarin van afstand tot afstand openingen waren, om uit en in te gaan. Aan de beide einden stonden groote palen met het Utrechtsche wapen vercierd, en in 't midden was een kleine ijzeren boog. De schutting was met streepen en nummers afgeteekend, om den afstand te bepalen, welken de ballen geloopen hadden.

De bal werd geslagen met een maliekolf, en daar waren een krachtige arm en een vlugge hand voor noodig. Die kolf was een lange, taaije, zware stok met een ijzeren hamerslag aan 't ondereinde, en een leêren of fluweelen handvatsel, zoodat men den kolf kon omzwaaijen, om den bal te krachtiger voort te drijven. De bal moest de baan door rollen niet alleen, maar ook beide palen raken en door de poort gaan; en wie dit, met de meeste kracht en vlugheid, in de minste slagen wist te doen, was de winner.

Bij de maliebaan behoorde natuurlijk ook een wijnhuis, want het maliën was een vermoeijend spel, dat nog al dorst verwekte. De kastelein van het Maliehuis bewaarde tevens de ballen en maliekolven.

Te Leiden lieten de Curatoren der Hoogeschool ook een maliebaan aanleggen, ten zelfden tijde als die te Utrecht gemaakt werd[3)]. De Amsterdamsche maliebaan lag in de Diemermeer niet ver van de Kruislaan. Ofschoon zij met de Utrechtsche en Haagsche niet te vergelijken was, werd zij toch ook heel mooi gevonden, en de poëet Tijsens noemde haar ‘de paerel van het Meer’, en verzekerde, dat

> Daar Amstels frisse jeugd haar kragt en kunst deed blijken[4)].

1) Van dien naam heeft *de Navorscher* (IX D. bl. 283) een zeer geleerde verklaring gegeven, maar die toch eenvoudig neêrkomt op een baan, waar met bal en malie gespeeld wordt.
2) *Toon. der Vereen. Nederl.* II D. bl. 274.
3) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1388.
4) *Eerkroon voor de Verheerl. Watergraafsm.* Zie ook: WILLINK, *Amst. Buitens.* bl. 257.

Zij was 173 roeden lang, had ter wederzijde een laan van hoog opgaande en aan de binnenzijde plat geschoren boomen, en was met buitenplaatsen omzoomd. Het Maliehuis stond niet aan den rijweg, maar aan 't einde der baan bij de Togtsloot, regt tegenover de Jakob-Leeuwenlaan (die er ook al niet meer te vinden is). Bij 't Maliehuis lag een groote tuin langs de Togtsloot, waar 't altijd vol bezoekers was. Die tuin was van 't laatst der 17e tot de tweede helft der 18e eeuw, het paradijs der Amsterdammers. En die Togtsloot was toen ook geen moddersloot, die niemand aankijkt, maar zij was 'de frissche Diemervliet', waarin de Meernimfen dartelden; haar Vlietgodes was 'de Buurnimf van de Ringelsloot'; of - om 't liever in hedendaagsch proza dan in achttiende-eeuwsche Verheerlijkt-landgezigt-poëzij te zeggen - in die Togtsloot vermaakten jonge juffertjes en jonge heeren zich met roeijen en visschen.

In 't midden der 18e eeuw begonnen de Amsterdammers te vinden, dat hun Maliebaan te ver van de stad lag; de waarheid was, dat de liefhebberij van 't maliën afging, en reeds vóór den patriotschen tijd was 't in Holland al 'bijkans geheel in vergetelheid'[1]. De Amsterdamsche maliebaan werd toen al voor niets anders meer gebruikt dan voor harddraverijen en blindloopen. Dit laatste was een weddingschap, die aangegaan werd om geblinddoekt de heele baan door te kuijeren zonder de zijschotten aan te raken; maar daar behoefde men toch eigentlijk geen maliebaan voor te onderhouden, en in 1795 was die dan ook reeds verdwenen. Het Maliehuis en de laan (die den naam van Maliebaan behield) bleven nog eenigen tijd in wezen; maar 't eerste werd al in 't begin dezer eeuw, de laatste in 1842 gesloopt. En zoo

> Is 't al vervlogen, wat daar was;
> En 't eenigst wat er bleef, is - gras.

Te Utrecht werd in de eerste jaren dezer eeuw nog door enkele liefhebbers gemalied, maar in den Franschen tijd ging er de lust geheel uit, en de Regeering liet in 1811 de schotten en palen wegbreken.

Ook de Kegel-, Beugel- en Kolfbanen zijn afstammelingen van de oude Klotsbanen, en men heeft die allen tweeërlei: opene, om bij fraai weêr in de vrije lucht te spelen, en overdekte, om ook bij regenachtig weêr niet van 't genot verstoken te zijn. Zien wij eerst de K e g e l b a a n . In plaats van met den bal door de poort te rollen, rolt men over een houten of steenen vloer naar negen kegels, waarvan de middelste 'de Koning' heet. 't Is de aanval op een *bataillon carré* met den bevelhebber in 't midden, wien men bij voorkeur poogt te treffen; maar daaruit is moeijelijk op te maken, hoe oud het kegelspel is; jonger dan de 15e eeuw is 't zeker niet, en 't was in de 17e eeuw ook al een kinderspel. In het plaatwerk

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, t.a.p.

van de heeren Bing en Braet von Uberfeldt: *Nederlandsche Zeden en Gebruiken*, kan men op plaat VI de open kegelbaan bij een Noordbrabantsche dorpsherberg uitgeteekend vinden. De ballen zijn er veel grooter dan men ze in Holland gewoon is, ja grooter zelfs dan een boerenhand omvatten kan, waarom er gaten in geboord zijn, om duim en vingers in te steken.

In alle gewesten was eenmaal het kegelen algemeen; ja 't wordt in vele streken nog veel gedaan, en ook bij Amsterdam vindt men nog kegelbanen in de pleiziertuinen; maar vroeger vond men ze ook op de buitenplaatsen; en de juffers zelfs wilden er zich toen wel eens meê vermaken. Ook Huygens vergat op zijn Hofwijk de kegelbaan niet, maar - kreeg er sombere gedachten bij:

> En soo de Kegel valt die Koningh is van achten,
> Soe vlieght 'er wel een droom door spelende gedachten.

Natuurlijk; hij schreef dit niet lang, nadat er in Engeland een koning was onthoofd.

In Brabant en Vlaanderen is 't kegelen nog veel algemeener dan in onze gewesten; men vindt er kegelklubs over 't heele land verspreid, en op den feestdag, als er om den prijs gekegeld wordt, zijn er een dozijn zilveren voorwerpen ten beste. Op de dorpen, waar er zooveel niet af kan, bestaan de prijzen in ham, worst, blouses of roode wollen buizen, die voor 'antirheumatisch' gehouden worden[1]. Hoe veel liefhebberij er in die streken nog voor 't kegelen is, bleek kortelings op de 'Kermesse' te Maastricht: 'talrijke gezelschappen kegelaars zijn opgekomen,' las men in 't Handelsblad[2].

In 't zooeven genoemd plaatwerk ziet men op plaat IV een Noordbrabantsche overdekte B e u g e l b a a n afgebeeld, waar de boeren beugelen om 't gelag, d.i. om de 'literkens', die zij te zamen uitdrinken, en die ruim zooveel in getal zijn als de Hollandsche 'borreltjes'. Ofschoon 't beugelen in Noordbrabant en Limburg 't meest populaire vermaak was, zoodat men er vroeger geen herberg vond, die haar beugelbaan niet had, zoo kende men het toch in andere gewesten even goed.

't Spel was al in de middeleeuwen geliefd; 't werd in 1485 te Deventer op bepaalde plaatsen verboden[3], en aan 't Hof van Karel van Gelder vermaakten de jonkvrouwen er zich meê[4]. De Hollandsche beugelbaan werd in 1626 dus beschreven:

> In het midden staet een beugel,
> Die met een gestaelde vleugel
> Vast geplant is in der eerd,
> En aen alle kanten keert.
> Groote met haer groote stelen
> Konstich door den beugel spelen,
> Maer de kleyntjes in 't gemeyn
> Bruycken spaentjes kort en kleyn.

1) *Leeskabinet* 1860, N°. 5, bl. 127.
2) 16 Sept. 1869.
3) *Overijs. Alm.* 1853, bl. 239.
4) G. VAN HASSELT, *Geld. Maandw.* II D. bl. 522.

't Was in dien tijd ook reeds een kinderspel. Die nu zijn bal door den beugel jaagt en wel zoo,

> Dat de beugel ommedraeyt,
> Als hij daer door komt geswaeyt,
> Die partij daer van doet wenden,
> Of weêrom nae 't perck kan senden,
> Of sijn bol leyt in sijn plaets,
> Aldermeest wint van syn maets[1].

Op de bovengenoemde plaat staat de beugel niet 'in het midden', maar 'aan het einde der baan'. 't Is slechts een ring, die een weinig hellende 'in den grond bevestigd' is, en dus niet 'ommedraeyt' als de bal er door vliegt, zoo als in de Hollandsche baan der 17e eeuw. In de beugelbanen, die men, vóór veertig jaren, nog in verscheidene tuinen bij Amsterdam vond, had de beugel de gedaante eener 8, en stond niet hellend maar loodregt op de baan, en kon ook omdraaijen. De bovenste ring was kleiner dan de onderste, en den bal daar door te slaan telde dubbel. Tegenwoordig schijnen niet alleen de Hollandsche stedelingen, maar ook de boeren er geen liefhebbers meer van te zijn; immers ik zag meermalen bij boereherbergen vervallen beugelbaantjes, die duidelijk bewezen, dat er al in lang niemand meer naar omgezien had. Maar in hooger kringen viel 't beugelen in onzen tijd nog wel in den smaak. 'Toen ik,' zoo schreef Mr. Jakob van Lennep, 'in 1851 en 1852 op het Loo logeerde, heb ik daar bijna alle dagen gebeugeld. De Heer** en de Ordonnans-officier*** waren daar groote bollen in. Ik had er den rechten slag niet van.

> Daar ik het land heb aan het bukken,
> Bleef ik natuurlijk bij de krukken'[2].

Juist om dat bukken gaven de Hollandsche burgers en boeren de voorkeur aan de kolfbaan boven de beugelbaan.

Het k o l v e n is een echt vaderlandsch spel, dat in Holland t'huis behoort, en bij Duitschers, Franschen en Engelschen niet bekend is, dan voor zooveel zij 't in Holland hebben gezien. Ja 't kolven is veel ouder dan de kolfbanen. In de middeleeuwen deed men het in de kerken en op de kerkhoven. 't Werd o.a. te Naarden, als wij in een hierboven aangehaalde keur reeds zagen[3], verboden, en 't kolven op de kerkhoven moest nog in 't midden der vorige eeuw op sommige plaatsen verboden worden[4]. De mooiste kolfbaan vond men 's winters op 't ijs, en daar werd het niet verboden, al kreeg er ook eens iemand den bal voor den kop, en al mogt een oude heer er over staan pruttelen:

> An men rechterhant daer kreegh een goet mans Vrouw [d.i. wat men nu een 'dame' noemt]
> Een kolfbal voor heur hooft ---
> Had ick maer iens de macht, ick souwt'er wel verbieden[5].

1) *Kinderwerck*, uitg. bij J. Az. Calom.
2) Brief van 28 Junij 1868.
3) Zie hiervoor bl. 325.
4) *Ned. Jaarb.* XII D.
5) BREÊRO, *Moortje*, V Bedr. 5e Toon.

Ja wel; al had men hem hoofdschout gemaakt in plaats van Willem van der Does, hij had die ‘weytsche kolvers’ toch niet van 't ijs gekregen.

Ook langs de wegen, waar die slechts effen genoeg waren, kolfden mannen en jongens; zij staken een paar stokken in den grond om tot paaltjes te dienen, en maakten met de hand ‘een tuitje’, d.i. een hoopje zand of aard, waar zij den bal op plaatsten, om een fikschen slag te doen, en waaruit het spreekwoord ontstond: ‘den bal op het tuitje zetten.’ Daar zij echter met dat spel den weg belemmerden, werd het natuurlijk ook verboden; en in de 17e eeuw werden bij de wijnhuizen kolfbanen aangelegd met een vasten en waterpassen vloer en fraaije gedraaide kolfpalen daarin. De kolfballen werden zwaarder en elastiek gemaakt; zij werden volkomen bolrond van sajet zamengerold, en met wit leêr overtrokken, terwijl de kolven met koperen klikken voorzien werden. In de achttiende eeuw werden er zelfs fraaije overdekte kolfbanen gebouwd, om tegen zon en regen, wind en afvallende bladeren beschut te zijn, en ten allen tijde ongestoord te kunnen kolven; 't waren langwerpige houten loodsen met pannen gedekt, 80 voet lang en 20 breed, waarin een vloer lag, die uit een mengsel van leem en kalk bestond, wel vast, glad en waterpas gemaakt. Op een vierde der lengte van elk einde der baan stond een paal, uit hard hout gedraaid, en somtijds tot op de hoogte van een paar voeten uit klokmetaal gegoten of daarmeê omkleed, om beter te klinken bij het aanslaan der groote leêren ballen. Rondom de kolfbaan werden de tafeltjes en stoelen voor de toeschouwers geschaard. Zoo vindt men ze in Noordholland nog.

Grabner vond het kolven een heel pleizierig en gezond spel, omdat het meest in de open lucht gespeeld werd en de oogenmaat scherpte; en hij zou 't zeker ijselijk jammer vinden, als hij nu nog eens kon opzien en vernemen, dat het al bijna geheel in onbruik geraakt is. Le Francq van Berkhey vond het niet alleen pleizierig maar ook heel leerzaam, daar het een wiskundige oefening opleverde door het berekenen der lijnen, die de bal te beschrijven had. Toen de liefhebberij in vollen bloei was, lieten de kasteleins jaarlijks om een prijs kolven, b.v. een zilveren kolf met een fluweelen handvatsel, dat met goud en zilverdraad geborduurd was. Als zoo'n kolfpartij in de couranten werd aangekondigd, kwamen de vermaarde kolvers van heinde en verre om meê te doen. Weddingschappen waren bij de kolfbaan ook niet zeldzaam; daarom schreef in 't laatst der 17e eeuw de kastelein in *de Witte en de Zwarte Hond* te Rotterdam voor zijn kolfbaan:

> Lief hebbers, hier hangt kolf en bal.
> Hagendevelt van Rotterdammers al.
> Die kolven wil komt hier ter steê,
> Maar brengt wat dukatonnen meê[1)].

1) Uit JEROENSE. ‘Hagendevelt’ beteekent ‘een groote menigte’.

Want er werd grof gespeeld en zwaar gewed, en een schrijver uit het begin dezer eeuw verzekert, dat menig Amsterdammer zich in de kolfbaan geruïneerd had[1]. 't Is nog geen halve eeuw geleden, dat men in alle tuinen rondom Amsterdam, waar ‘een fatsoenlijk publiek’ verwacht werd, ook mooije kolfbanen had. Ja, men vond ze ook binnen de stad, in de Plantaadje en elders; ‘de Keizerlijke kolfbaan’ op de Keizersgracht bij de Weesperstraat was langen tijd vermaard[2]. De heeren kolfden terwijl zij de onmisbare lange pijp met een dopje rookten; was 't hun beurt om te spelen, dan namen zij de pijp dwars in den mond, om met beide handen de kolf aan te vatten, en de horizontaal liggende pijpesteel diende tot ‘hulplijn’ bij bovengenoemde wiskundige berekeningen.

Twee vijanden hebben daarna de kolfbanen allengs verdreven: de biljarten en de spoorwegen. Toen de periode der spoorwegen begon, werd die der kolfbanen gesloten, en zelfs het oude spreekwoord: ‘zoo gelijk als een kolfbaan’, veranderde toen in: ‘zoo gelijk als een spoor’. Maar toch was de val van de kolf reeds verscheidene jaren vroeger begonnen, en wel door de konkurrentie van 't biljart, dat zelfs op de dorpen de kolfbaan verdrong. En ook de spreekwoorden, die in de kolfbaan geboren waren en er t'huis behoorden, b.v. ‘dat is een kolfje naar mijn hand’; - ‘de beste kolver slaat wel eens mis’; - ‘men moet den bal slaan zoo als hij ligt’; - ‘men moet de kolf niet naar den bal werpen’; en zoo veel anderen nog, raakten met de kolfbaan uit de mode.

Tegenwoordig ziet men in Noordholland nog maar alleen de boeren en ouderwetsche burgers kolven, vooral op de marktdagen, zooals te Hoorn in ‘het Park’, waar de kolfbaan 't op die dagen altijd nog druk heeft. En op 't eiland Tessel zelfs is 't gegaan als overal: de nieuwe begrippen en ‘veldwinnende beschaving’ hebben er ‘vele eigenaardigheden en plaatselijke gebruiken doen verdwijnen’; - ook het kolven vindt er nog wel ‘eenige, doch betrekkelijk weinige liefhebbers[3].

De oude klotsbaan met haar ijzeren poortje, verkleind en op een tafel in de gelagkamer overgebragt, was de T r u k t a f e l, die ook kortaf d e T r o k werd genoemd, b.v. in Bernagies ‘Ontrouwe kantoorknecht’:

> Die het Bottelhuis, de Trok en Kaatsbaan, gelijk de meeste kantoorknechts doen, veel ging bezoeken.

De tafel was met laken bekleed, in 't midden stond een klein ijzeren poortje en de bal was van ivoor. Met een langen stok werd hij gestooten,

1) *Amsterdam* 1809, bl. 79 en 80.
2) Die ‘van ouds bekende uitspanningsplaats’ werd in 1832 gekocht door het Ned. Isr. Armbestuur, om er een Oude mannen- en vrouwen- en Ziekenhuis te stichten. N.S. CALISCH, *Liefdad. te Amst.* bl. 201.
3) Medegedeeld door den heer W. Brouwer, hoofdonderwijzer op het eiland Tessel.

en het spel was even eenvoudig als het klotsen[1], wat echter niet verhinderde, dat er veel geld meê verloren kon worden.

De Truktafel had, zoo men er 't poortje slechts afnam, overeenkomst genoeg met de Biljarttafel, om sommigen aan een afstamming der laatste van de eerste te doen denken. Doch 't B i l j a r t is in Frankrijk uitgevonden; de naam zelf bewijst den Franschen oorsprong[2]; en het dagteekent van de 17e eeuw. Lodewijk XIV speelde het gaarne, en 't verbreidde zich in de volgende eeuw over gantsch Europa. Den liefhebbers gaf het aanleiding tot veel geldverkwisting, den wiskundigen tot fijne berekeningen, den wijsgeeren tot diepzinnige bespiegelingen, en den boekverkoopers tot het uitgeven van handleidingen en beschrijvingen. In ons Land echter bleef het tot in het laatst der vorige eeuw nog zeldzaam; in 't begin dezer eeuw werd het in een Beschrijving van Amsterdam als een merkwaardigheid opgeteekend, dat men er ‘in eenige herbergen en in al de koffijhuizen billardtafels’ vond. Nu vindt men ze in alle boereherbergen en in de steden schrijft de koffijhuishouder op zijn uithangbord, of hij er een heel of een half dozijn op nahoudt. Welke positiën de echte liefhebbers bij 't biljart al zoo aannemen, kunt gij uitgeteekend vinden in de Katholieke Illustratie van 1869, bl. 24. En welk een verbazenden invloed het biljart heeft op de geestontwikkeling van ieder, die er meê omgaat, bewijst u de biljartjongen in Van Lenneps ‘Staatsexamen’, die veel meer punten had dan Jan Blokkert van 't gymnasium, en waardig werd gekeurd *honoris causa* tot Doktor in de Letteren benoemd te worden[3].

Het T i p p e n is een Friesch spel, dat op boerekermissen gespeeld wordt om een zilveren lepel, vork of tabaksdoos. ‘Men heeft, op een hoogte van ruim een el boven den grond, op het een of ander een blok staan in een eenigszins schuinen stand (ongeveer 105 à 120°), waarop ‘een balletje van hout ter grootte van een kleinen kaatsbal’ gelegd wordt. De spelers, met een knuppel gewapend, staan op een bepaalden afstand. Elk werpt op zijn beurt, niet bovenshands, maar met een regtschen zwaai. Hij, die het balletje 't verste weg tipt, wint den prijs. 't Spel is dus heel eenvoudig, maar eischt nog al kracht en behendigheid; want vooreerst is de knuppel zoo dik als een mansarm, en ten anderen moet men een goed oog en een goeden slag hebben, om 't balletje zoo te tippen, dat het op een verren afstand wegvliegt[4].

Overigens zijn er nog verscheidene balspelen, doch die meest jongensspelen zijn; zooals het Amsterdamsche k a s t i e, elders b a l k n u p p e l e n en b a l s l a a n genoemd, dat ieder wel zal kennen, en anders uit de

1) Zie hiervoor bl. 330.
2) *Billard* komt van *bille*, bal.
3) *Holland* 1851, bl. 194.
4) Medegedeeld door Anonymus, te Leeuwarden.

duidelijke beschrijving in den Gelderschen Volksalmanak kan leeren kennen[1]. Te Amsterdam kenmerkt het zich in sommige buurten door een vervaarlijk jongensgeschreeuw en vliegen van ballen langs (ook wel door) de ruiten, nog precies als vóór twee eeuwen. Voorts: d e n b e e r h o e d e n, een Geldersch jongensspel, waarbij de bal met een stok in een kuiltje gedreven wordt[2]; - h o e d j e b a l, als 't naar ouden stijl genoemd wordt, doch dat tegenwoordig eigentlijk ‘petjebal’ moest heeten, want het zijn niets dan jongenspetten, die men op een rij gelegd ziet, en waar de spelers den bal in werpen; - en nog een aantal andere.

De Vlaamsche jongens spelen ook p e e r d e k e n o p s t a l. Acht, tien of twaalf jongens verdeelen zich in twee helften. Die der eene partij zijn de paarden; zij gaan op eenige passen afstands van elkander staan met gebogen rug en de handen op de knieën gesteund, gelijk bij ons als ze ‘haasje over’ spelen. Op den rug van elk paard plaatst zich een ruiter. Een der ruiters heeft den bal en werpt dien een anderen ruiter toe. Deze moet vangen; mist hij, dan grijpt zijn paard den bal, en poogt er een der ruiters meê te raken. Gelukt dit, dan verwisselen de rollen: de vroegere ruiters worden nu paarden, en het spel wordt op dezelfde wijze hervat[3].

Bij 't werpen met den bal hebben de jongens op verschillende plaatsen eigenaardige kreten. De Amsterdamsche jongens roepen: ‘kiepers!’ en de Overijselsche: ‘kulo!’ - Wat beduiden die kreten? Een waarschuwing aan de medespelers, dat de bal de lucht ingaat en zij dien in 't oog houden en vangen moeten. Dit laatste drukt het werkwoord ‘kiepen’ uit, en zij, die den bal moeten opvangen, zijn de ‘kiepers’. Vroeger riepen ze ook: ‘Kiept den bal!’ d.i. ‘houdt 'm in 't oog en vangt 'm!’ en hieruit is door zamentrekking het woord ‘kietembal’ geboren[4]. - 't Overijselsche ‘kulo’ is door Halbertsma verklaard als een zamentrekking van ‘kule ho!’ en ‘kulen’ drukt het rollen van den bal uit[5].

1) *Geld. Volksalm.* 1840, bl. 45-48.
2) *Geld. Volksalm.* 1846, bl. 94, 95, en afgebeeld in SANDWIJKS *Prentenmagazijn* No. 121.
3) *Toekomst*, 1869, bl. 253.
4) Men behoeft deze woorden niet te zoeken in de *Woordenlijst* van D.V. en T.W., waar nog al veel woorden ontbreken. Welligt vinden onze nakomelingen ze eenmaal in het Groote Woordenboek.
5) *Overijs. Alm.* l836, *Woordenb.*

Derde hoofdstuk.
Loopen, springen en klimmen.

Atalanta was een beeldschoon meisje, en haar vader een koning, - 't ontbrak haar dus aan geen vrijers. Maar zij had een wonderlijke gril: zij wilde haar hand aan geen jonkman schenken, die niet sneller loopen kon dan zij, en zij liep een hinde voorbij; doch, wat erger was, - de vrijer moest ongewapend vooruitloopen, en het lieve meisje volgde hem met een spiets in de hand, waarmeê zij hem doorstak op 't oogenblik, dat zij hem inhaalde. Die wedloopen waren reeds voor menigeen doodelijk geweest, toen eindelijk zekere Prins Hippomenes 't nog eens wagen wou. Maar deze had er een kunstje op bedacht; hij had drie gouden appelen in zijn zak gestoken, en liet er van tijd tot tijd een vallen.

> Wat hart wordt door geen goud verlokt!

Atalanta bukte driemaal naar de appeltjes, en Hippomenes won het spel.

Men ziet hieruit, dat het w e d l o o p e n al een heel oud vermaak is; en wie er nog meer van weten wil, sla het Vijfde Boek van den Eneas op, waar de Trojaansche Vorst prijzen uitlooft, als: Kretenzer schichten, een heirbijl met zilveren hecht, een pijlkoker met goud beslagen, en nog meer mooije dingen voor de jongelingen, die de vlugste beenen hadden.

't Kon dan ook niet anders, of in ons Vaderland, waar men altijd veel respekt heeft gehad voor de klassieke Oudheid, moest het wedloopen ook een geliefd vermaak zijn; en ter herinnering van Atalantaas roem in 't vak werden voorheen volksfeesten ook doorgaans met een wedloop van vrouwen en meisjes opgeluisterd. Zoo zagen b.v. de Antwerpenaars, bij hun vredefeest in 1559, de vrouwen, ‘die 't sterkst konden loopen’, om den prijs dingen[1]. Vrouwen en meisjes houden nu zulke wedloopen niet meer, maar mannen en jongelingen wel. Nog onlangs (26 Julij 1868) had het te Lonneker plaats op hetzelfde terrein, dat voor de wedrennen der

1) EM. V. METEREN, *Ned. Hist.* I. D. bl. 193.

paarden bestemd was, en langs denzelfden afstand, en wel ‘bij eene tropische hitte’; hetgeen bewijst, dat de Lonnekerschen nog voor de Oudheid

niet willen onderdoen. En de Enschedeërs, die er zich over geërgerd hebben[1)], hadden zeker Virgilius niet gelezen.

In de 17e eeuw kon een wedloop op 't Schevelinger strand, al de Hagenaars ‘ten Haegh uytdrijven’, zegt Huygens[2)]. En vóór honderd jaren was er te Amsterdam een hardlooper, ‘Malle Kees’ genaamd, die, als een narrepaard, met bellen omhangen, zijn ridje afrende, en, eer hij begon, lustig klapte met den zweep; - hij speelde dus, als een centaurus, voor paard en ruiter tevens. Zijne afbeelding, door Barbiers geteekend en door Langendijk geëtst, is bewaard gebleven, met het volgende rijmpje daaronder:

Noch Pegasus, noch Mensch-en-paard,
Was ooit zoo dol of uitgelaten,
Als Malle Kees, die met een vaart
Zijn rid afloopt langs markt en straten.

Ja, men had destijds zelfs een hardlooper op krukken - een Arie, die verbazend vlug moet zijn geweest; want, zegt het rijmpje onder zijn portret (mede door Barbiers geteekend en door Smit geëtst):

Geen Haas of Hind behaald den prijs
Bij Arys snelheid, schoon op krukken.

Uit het vorig rijm blijkt, dat de hardloopers toen nog binnen de stad liepen; de latere deden 't liever buiten de poort, waar ze ruimer baan hadden. En velen zullen zich den hardlooper Ditmar van Saksen-Gotha en zijn vrouw nog wel herinneren, die, vóór vijf en dertig jaren geleden, in hun kermistheaterkostuum, met klingelende belletjes aan hun glinsterend pak, op een ‘kappersdrafje’ de buitencingels afliepen; hij, om de kunst te verwonderlijker te maken, achteruit; zij vooruit. Duizenden

1) *Handelsblad*, 4 Aug. 1868.
2) *Korenbloemen*, I D. bl. 410.

stroomden de poorten uit ‘om te kijken’ en hoezee! te roepen; maar niemand zag iets anders dan een dikke stofkolom, waarin de hardlooper en zijn vrouw zich verborgen als de goden in hun wolk.

Maar 't eenvoudige loopen, al ging 't dan ook nog zoo snel, was op

den duur wel wat eentoonig, en er werden, om afwisseling aan 't vermaak te geven, verschillende wijzigingen in gebragt.

B l i n d l o o p e n is al een oude liefhebberij, maar wat gevaarlijk, want de geblinddoekte plompte weleens in den burgwal. Natuurlijk ging dit om een weddingschap, en Jan Zoet zag het ‘jonge Meeuwis Sanders’ te Amsterdam op Vastelavond doen.

Dat's een wedding om een vaantje,
Dat hij, zoo geblind, zal gaan
Van de brouwerij *het Haantje* [op Boomssloot]
Tot de geele *Halve maan*. [op de Botermarkt]
Hoe ging dikken Fop de snater:
‘'k Wedje nog dat Mieuwis wint!’
Mits liep Mieuwis in het water,
Blindlings hij den burgwal vindt. [den Kloveniersburgwal]
Daar was 't toen; och laas! och arme!
Stok en puthaak bij der hand, enz.[1)]

Later deden de Amsterdammers 't in de Maliebaan, als wij in 't voorgaande hoofdstuk reeds zagen, en daar liepen ze geen gevaar van een nat pak te halen.

Z a k l o o p e n was reeds een volksvermaak der oude Grieken. Zij deden het op wijnzakken, die opgeblazen en met olie besmeerd waren, en 't volk lachte als de loopers er afgleden. Maar 't Hollandsche zakloopen gaat heel anders, - niet *op* maar *in* den zak. De Amsterdammers lieten dit bij voorkeur hannekemaaijers en botboeren doen; de eersten bij het Dronkemanshuisje aan den Slooterweg om een zij spek, die aan een paal hing, en de hannekemaaijers deed watertanden; de laatsten bij Zeeburg om een nieuwen kruiwagen, die mooi vercierd, op een stellaadje ten toon stond. In onzen tijd is het tot den rang van feestvermaak bij ‘schilderachtige’ plegtigheden verheven, en daarom lieten de Dortenaars 't bij het Scheffersfeest door meisjes doen op de Stadsweide[2)].

Ons t o n l o o p e n komt meer met het Grieksche zakloopen overeen. De looper staat boven op een rollende ton, die hij met de voeten bestuurt. Die kunst werd vroeger, toen de Hollandsche jongens vlugger waren dan tegenwoordig en nog geen behoefte aan schoolgymnastiek hadden, op de straten beoefend, en 't was niets ongewoons een kuipers-jonkmaatje op die wijze een vat te zien t'huis brengen.

Bij het b o e g s p r i e t l o o p e n geeft het zeil, dat onder den spriet gespannen en met zwartsel of roet gevuld is de meeste pret, daar het den speler, die zijn evenwigt verliest, in een moriaan herschept.

In de mand staan zonder vallen,
En die schuiven langs den stok,
Wie kan dat? - Ik! riepen allen[3)].

1) *Digtk. Werken*, bl. 242.
2) *Ned. Mag.* 1862, bl. 192.
3) VAN SANDWIJK, *Prentenmagazijn* N°. 121.

Ja, dat roepen jongens altijd, maar als 't er op aankomt, vallen ze op hun neus. Intusschen is dat m a n d l o o p e n tegenwoordig nog al in trek; in speeltuinen ziet men de mand met twee ooren hangen aan een langen stok, die op twee palen rust, voor ieder die er lust in schept; en bij de volksfeesten waggelen de Jannen om den prijs.

Het s t e l t l o o p e n had vroeger veel meer liefhebbers dan tegenwoordig; bij vrolijke feestdagen was van ouds ieder op stelten. Wij zeggen nog, als er een algemeene pret is geweest: ‘de heele stad was op stelten’, al hebben wij ook geen enkelen steltlooper gezien. Maar even zeker als 't is, dat de oude Hollanders heel veel op stelten geloopen hebben, even onzeker is 't, van wie zij die kunst geleerd hebben - van de Romeinen of van de Franschen, van de Chineezen of van de ojevaars. De natuurkundigen en de Hagenaars beweren het laatste, en de Sinologen het voorlaatste, wat zeker niet heel waarschijnlijk is; - maar de land- en volkenkundigen wijzen ons op de bewoners van het Departement der Landes in Frankrijk, die zonder stelten hun land niet bewonen kunnen, maar van wie toch onze voorouders de kunst wel niet geleerd zullen hebben; - en de oudheidkundigen zeggen, dat het steltloopen afkomstig is van de spelen ter eere van Pan, wiens bokspooten men met de stelten nabootste, en dat de Romeinen 't onzen voorouders geleerd hebben, wat wel waarschijnlijk is. In verscheidene plaatsen hadden in vroeger tijden spelen en gevechten op stelten plaats. Het vermaardste was dat, hetwelk jaarlijks te Namen gevierd werd, en vele toeschouwers lokte. De jongelingen der stad waren in twee partijen verdeeld: de *Mélans* waren die der Oude stad, de *Avresses* die der Nieuwe stad. Elke partij had hare eigene kleuren, de eerste geel en zwart, de laatste wit en rood. Ieder eenige honderde koppen sterk, trokken zij op, met hun kapitein en officieren, tamboers en pijpers aan 't hoofd, op hooge stelten. Elk der beide legers werd door vrouwen en meisjes met mandjes aan den arm gevolgd. Op de Markt voor 't Stadhuis ontmoetten zij elkander. Eerst defileerden zij, vervolgens schaarden zij zich in slagorde. De beste strijders stonden in de voorste gelederen. Een gedeelte bleef als reserve achter, om gedurende den strijd op de zwakste punten versterking aan te brengen. Op 't steken der trompetten begon de aanval. Er mogten geen andere wapens gebruikt worden dan ellebogen en voeten, en de vlugheid, die zij daarbij ontwikkelden, was verbazend. Week een der partijen op eenig punt terug, en drong de andere voorwaarts, dan vervulden de overwinnaars de lucht met vreugdekreten; doch zij werden dikwijls in 't volgend oogenblik op hun beurt weêr achteruit geworpen. Hoe langer de strijd duurde, hoe vuriger de strijders werden, en men zag den ijver wel eens tot woede overgaan, en er werden velen gewond. De vrouwen en meisjes bewogen zich onophoudelijk achter de strijdenden, om hare zonen, broeders of vrijers aan te moedigen, en hun eenige verkwikking toe te reiken, of hun hulp te verleenen, zoo zij gewond mogten

worden. 't Kon somtijds uren duren, eer de overwinning zich voor eene der partijen verklaard had.

L o o p e n eindelijk, zonder eenige zamenstelling met een ander woord, heeft in Drente nog een bijzondere beteekenis, als een vermaak der jeugd. ‘Loopen’ heet daar: met de meisjes verkeeren, zonder eigentlijk vrijen, alleen met het doel om zamen vrolijk te zijn. Zoodra 't vrijen begint, houdt het loopen op: dan wijst het meisje alle bezoekers af met het gewone: ‘i huven nie weer te kommen’[1].

S p r i n g e n is natuurlijk ook een heel oud vermaak, als ik op bl. 10 reeds opgemerkt heb. - ‘Men kan 't op verschillende manieren doen’, zeggen de jongens: ‘op één been, dan is 't h i n k e l e n ; met de voeten aaneen gesloten, dan is het s t o e p j e s p r i n g e n ; wijdbeens, dan is het p a a l t j e s p r i n g e n , h a a s j e o v e r , s l o o t j e s p r i n g e n of h e k k e s p r i n g e n ’. - ‘En wij’, zeggen de meisjes, ‘vermaken ons met t o u w t j e s p r i n g e n ’. - Ieder springt op zijn manier: de kunstenaars springen op de koord of op het paard, de hansworsten door den hoepel of de ton, de Echternachers in de processie en de zeehelden in de lucht. De Zwitser wijst u in het St. Gothardsgebergte, bij een brug over de Reuss, de plek aan, waar eens een monnik met een meisje, dat hij geschaakt had, over een vreeselijken afgrond sprong, die daarom nog de *Pfaffensprung* heet; en de Amsterdammers wisten weleer, toen de Goudsbloemsgracht nog bestond, het juiste punt aan te wijzen, waar de achtkante boer de gracht over sprong, en de Schoutendienders, die 't hem niet nadeden, uitlachte.

‘Een figuurtje springen’ is d a n s e n . Zoo zegt, in een oud liedje: ‘Wel waar of Rozalijntje blijft?’ de vrijer, die haar staat te wachten, en ‘op de blaauwe stoep klappertandt’, dat zij mogelijk te goed gezelschap heeft, en ‘met mooije jonge lui’

misschien te zamen zingt
Een liedje uit de Schriftuur,
En lustig *een figuurtje springt*,
En denkt niet op het uur.[2]

Nu is dat ‘figuurtje’ met de toenemende beschaving meer en meer uitgewerkt tot een kunst, die bij meesters geleerd moet worden; maar kunst is iets anders dan vermaak, en ik spreek alleen van 't laatste. Waar men vrolijk van harte was, koos men liefst een ongekunsteld dansje. Een ‘Schoenlappertje’, een ‘Govertje’, een ‘Japie sta stil’ e.d.g. werden in de 17^{e} eeuw op de bruiloften van de deftigste lieden gedanst, omdat zij veel pleizieriger waren dan de kunstige dansen, waar men zich meer bij inspande dan vermaakte; en nog tot in 't begin dezer eeuw bleven die dansen op bruiloften in trek. En welke dans is altijd meer geliefd

1) C. VAN SCHAICK, *Drentsch Dorpsleven*, I D. bl. 8.
2) Zie *de Uith.* II D. bl. 333, 334.

geweest dan 't huppelende 'Patertje'?[1] - Arent Fokke heeft zeer juist opgemerkt, dat een dansje meer den geheelen mensch streelt en verheugt, naarmate het minder aan kunstregelen gebonden is, en dat een vrolijk huppelen veel pleizieriger is dan het maken van afgemeten passen en gedwongen bewegingen[2].

Grabner twijfelde, of hij het dansen wel onder de Nederlandsche volksvermaken mogt tellen[3]; - hij wist er niemendal van. Hij had kunnen weten, dat zelfs de groote Jan de Witt, hoe ernstig hij er uitzag, en hoe deftig hij zich voordeed, en hoe zwaar hij met staatszorgen beladen was, toch een liefhebber van dansen was; ja, dat hij, als er geen speelman bij de hand was, zelf de vedel opnam en sprong en speelde tegelijk. Dat deed de groote Scipio niet eens; deze danste wel, maar vedelde niet. - En zoo Grabner dit niet wist, had hij toch moeten weten, dat allen menschen, en dus ook den Nederlanders, het dansen even natuurlijk eigen is als het lachen. Ware 't zoo geweest als Grabner meende, dan hadden de Kerkelijke Heeren niet zoo tegen het dansen behoeven te ijveren, als zij meer dan twee eeuwen lang gedaan hebben[4]. Neen, de Nederlanders waren zulke liefhebbers van dansen, dat zelfs het dreigen met de hel, waar, volgens de Calvinisten, 'elke sprong een stap heen was', hun niet verhinderde luchtig op te springen; - maar ze zongen er dan toch 'een liedje uit de Schriftuur' bij, voorzigtigheidshalve, om die leelijke hel te ontgaan.

'Zang en dans behooren tot de uitspanningen van het gezellig leven', zegt de Vriend des Vaderlands, 'zij zijn de natuurlijke uitdrukkingen der vreugd bij de jeugd, en het is alleen de zwartgallige menschenhater, die ze in 't algemeen afkeuren en verbieden kan'[5]. Juist daarom was 't, dat de Calvinisten ze afkeurden en verboden, en er ijselijke sermoenen tegen preekten. Maar daar waren er ook, die hen tegen durfden spreken: een Leeraar in de Wiskunde b.v. betoogde, dat het dansen 'een specie van mathesis is', en dat men dus 'de mathematici ten hoogste affronteerde', als men het dansen een 'springen naar de hel' noemde. Tienduizendmaal kwam in den strijd over het dansen David op het tapijt, die danste voor de Arke des Heeren; maar tienduizend-en-eenmaal werd daarop geantwoord, dat Sauls vrome dochter haar man daar wel ernstig over gekapitteld heeft; en waarop dan ook weêr even zooveel malen volgde, dat die strafpredikatie haar levenslang berouwd heeft.

De Calvinisten wisten de Stedelijke regeeringen te bewegen, keuren tegen het dansen te maken, die echter evenveel hielpen als preeken. Hoorden de dominees, dat hier of daar een bruiloft gevierd zou worden - bij aanzienlijken namelijk, voor 't gemeen gaven zij zich zooveel moeite

1) Vergl. hiervoor bl. 140.
2) *Amst. burgerswinteravonduitsp.* bl. 33, 34.
3) *Brieven*, bl. 309.
4) Vergl. hiervoor bl. 53.
5) IX D. bl. 45.

niet - dan vervoegden zij zich bij de oudelui, om dezen op 't hart te drukken, dat het hun pligt was te zorgen, dat de jongelui niet dansten[1]. Maar ja wel, de jongelui dansten toch, en de oudelui deden ook nog eens meê. Wee echter een ouderling, als het uitkwam, dat er op de bruiloft zijner dochter gedanst was, - dit was in een opziener der gemeente niet te dulden! Nog in 1771 wilde de Kerkeraad te Groningen een kerkelijke actie instellen tegen zoodanig een ouderling; maar deze had een vriend, die advokaat was, en een oude wet opschommelde, die den dominees verbood pruiken te dragen; en zoo hield het eene verroeste zwaard het andere in de scheede[2]. 't Was dan toen ook al de regte tijd niet meer; maar vroeger durfden de Kerkeraden wel burgemeesters aanklagen. In 1596 leverde de Arnhemsche Kerkeraad bij Burgemeesteren een klagt in tegen een der Edel-achtbaren zelven: tegen Burgemeester de Voogt namelijk, die op de bruiloft zijner dochter den jongelui had veroorloofd te dansen. Burgemeesteren zeiden, dat zij er naar zouden 'informeeren', en daarmeê was 't uit. Maar in 1608, toen Burgemeester Van der Borcht dezelfde zonde begaan had, besloot de Kerkeraad zelf te handelen, en liet den burgemeester en zijne vrouw voor zich ontbieden. 'Ga jij maar alleen,' zei Mijnheer tegen Mevrouw, 'ik heb pijn in 't hoofd.' En zij ging, en betuigde, ook namens haar man, diep leedwezen, en verzocht 'remissie'[3].

Nooit waren de Friesche predikanten in feller vlam ontstoken, zelfs niet toen ze in Dr. Bekker 't eerst Cartesiaansche ketterijen ontdekt hadden, dan toen (in 1683) bij de Franekersche hoogeschool een dansmeester werd aangesteld ten dienste der studenten. Zij zeiden er alles van, wat er al elfduizendmaal van gezegd was, en zooveel meer als ze bedenken konden; maar de beroemde professor Ulricus Huberus nam 't voor de dansers op, en betoogde, dat al het schelden en dreigen der predikanten niets beteekende; want dat er in het dansen geen kwaad stak niet alleen, maar dat het voor alle studenten een nuttige, en voor de juristen in 't bijzonder een noodige oefening was 'om een goed postuur te krijgen'.

Spijt preek en pruik, spijt keur en kerkeraad, dansten de menschen zoo dikwijls ze er tijd en lust toe hadden, op alle bruiloften en vrolijke partijen, op burger- en boerekermissen, in de danskamers en buiten in 't groen; zelfs op 't arme en eenzame Urk kon men 's zondags de meisjes zingende een wipdansje rondom den vuurtoren zien maken[4].

't Is heden nog niet anders dan vroeger. Laat er in het stilste onzer stille landstadjes zich maar eens een reizende troep muzikanten vertoonen, dadelijk ontwaken oud en jong uit den slaap der eentoonigheid, en dansen

1) Nog in onzen tijd was daarvan overgebleven, dat, als 't op een vrolijke partij eens een oogenblik wat stil was, men elkaâr toefluisterde: 'St! er gaat een dominee voorbij.'

2) MR. J. SCHELTEMA, *Geschied- en Letterk. Mengelw.* IV D., 3e St. bl. 164.

3) G. VAN HASSELT, *Kron v. Arnhem*, bl. 245. - *Arnh. Oudh.* II D. bl. 228, 229.

4) L. FR. V.B. *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1012.

op de middelstraat een rondje om de muziek. En de Amsterdammers doen nog evenzoo, als de straat er maar ruimte toe heeft. Nog onlangs zag ik in de Spiegelstraat bij een draaiorgel een paar werklieden zich met een dansje verlustigen, en in de Oranjestraat, waar een orgel Wilhelmus kwam spelen, vrouwen en kinderen uitloopen, en er vrolijk om heen dansen.

Maar is z i e n d a n s e n ook een vermaak? - 'Ja,' zeggen sommigen, 'zie maar eens, hoeveel menschen er om naar de komedie gaan.' - 'Neen,' zegt een beroemd man, ''t is vervelend; ik herinner mij zelfs bij den dans van Taglioni gegaapt te hebben'[1]. Een Leeraar in de wiskunde heeft door een regel van drieën uitgerekend, dat het vermaak van zien dansen tot dat van zelf dansen in dezelfde verhouding staat als het genot van zien eten tot dat van zelf eten. Maar een Leeraar in de natuurkunde zei, dat die regel van drieën geen proef hield, en dat hij bewijzen kon, dat het zien dansen genoegens opleverde, die in 't zien eten niet te vinden waren. En een taalgeleerde beweerde, dat de natuurkundige gelijk had, op grond van 't oude spreekwoord: ''t oog wil ook wat hebben;' en daarom juist zijn de b a l l e t t e n of dansschouwspelen uitgevonden. Dat wij ze van de Franschen hebben, bewijst de naam, maar toch zijn ze al veel ouder. De Grieken hadden ze reeds, en van hen gingen ze tot de Romeinen over, en ze werden later in Italië en Frankrijk tot prachtige tooneelvertooningen uitgewerkt. Lodewijk XIV maakte veel werk van de balletten, en toen kwamen ze natuurlijk ook spoedig naar den Haag, waar Hof, Adel en Burgerij lust schepten 'op zijn Fransch te leven'[2]. Destijds werd in de balletten nog gezongen, maar in 't laatst der 17e eeuw voerde men balletten in, waar de mimiek den zang verving, en die daarom 'ballet-pantomime' genoemd werden in onderscheiding der eerste, die 'comedie-ballet' heetten.

Van het k l i m m e n moet ik twee soorten bespreken: het b o o m k l i m m e n en het m a s t k l i m m e n.

't Eerste doen de jongens voornamelijk om vogelnestjes uit te halen, en dit is dus een voorjaarsvermaak, maar 't werd al vóór eeuwen verboden. Ja, er werd zelfs een legende uitgevonden, om de jongens af te schrikken, - de legende van Steven van der Klok, door dichters bezongen[3] en in kinderprenten beschreven en afgebeeld. Steven zou ergens op een dorp schoolmeester en klokkeluider geweest zijn, en zijn hals gebroken hebben bij 't uithalen van een eksternest. En - dit was de moraal - als dat zelfs een schoolmeester overkomen was, hoeveel erger zou 't dan den jongens gaan! - Maar geen die 't daarom liet. Een Amsterdamsche keur van 18 Januarij 1624 zegt, dat er 'de boomen grootelijcx door worden beschadigt, 't cieraat ende plaisantie der stede benomen, ende 't voortteelen van de vogelkens, die daerinne komen nestelen gestoort ende verhindert

1) *Holland*, 1857, bl. 37.
2) Vergl. hiervoor bl. 55.
3) IMMERZEEL.

wordt,' en dat het daarom nooit meer gebeuren mogt. Maar 't gebeurde toch, nog tot in onzen tijd. Hildebrand verzekert zelfs, dat de Hollandsche jongen daarin blijken geeft van kracht en behendigheid; en Dr. Heije zingt er een liedje van, om 't den jongens vriendelijk af te raden; en de policieverordeningen verbieden 't gelijk van ouds de keuren; en tal van vogelnestjes worden nog ieder voorjaar uitgehaald.

Niet zoozeer het klimmen, als wel het zitten in een boom, was een groot vermaak voor onze voorouders. Daarom ook meende Vondel zijnen Gijsbrecht niet behoorlijk ten tooneele te kunnen voeren, zonder hem in een boom te laten 'sitten proncken'; - jammer maar, dat het juist winter, en de boom 'dor en sonder lover' was, want daardoor 'had het geen eigenschap'. Het zitten in een boom had bij onze voorouders eigentlijk iets eerwaardigs, omdat het schriftuurlijk was en de vrome Zacheus het gedaan had. Intusschen maakten onze deftige Hollanders 't zich een weinig gemakkelijker; in een grooten lindeboom lieten zij een priëel maken en klommen er met een trap heen. Die boompriëelen vond men 't meest op de buitenplaatsen, maar ook in de steden.

Onder de eersten is Spieghels 'Muzen-torenhof' 't beroemdst. Een wenteltrap kronkelde zich rondom een hoogen lindestam, en wel twintig personen konden in het groene kamertje plaats vinden, en zaten er althans even ruim als op een Rotterdamsch bovenhuis uit den tijd van Saartje. Onder de laatsten was in 't begin dezer eeuw te Leeuwarden de lindeboom op den Brol vermaard, die nog uit de 16e eeuw dagteekende. Op de uitgespreide takken was een vloer gelegd, met een tafel om den stam en banken in de rondte, waar de bewoner van 't hoekhuis met zijn gezin en vrienden weleer Hamburger bier, maar later thee zat te drinken[1].

't Klimmen in een welbeemeerde kokanjemast, om een prijs van den top te halen, is een volksvermaak dat ook al eeuwen oud is, en nog bij openbare feesten den eersten rang inneemt. Ik zal een paar oude voorbeelden noemen.

Op het vredefeest te Antwerpen in 1559 hadden de vreemde natiën - dat wil zeggen: de Duitsche, Engelsche, Oostersche, Spaansche, Florentijnsche, Genueesche en Lucoische kooplieden, te Antwerpen gevestigd - in hunne kwartieren hooge masten doen oprigten met kostelijke prijzen op den top voor elk, die ze er af wist te halen[2].

En onder de volksvermaken bij 't Brusselsche viktoriefeest in Mei 1688 ('t vierde eeuwfeest van den slag bij Woeringen) behoorde ook de kokanjemast. De klimmers moesten langs 'een koord met seep besmeert' naar boven, 'om van den top van den mast een stuck vlees, dat daer op stack, af te halen, en die, nadat veele in 't water geraekt waren, het dede, bequam een goude kop tot een vereeringe.'[3].

1) EEKHOFF, *Leeuwarden*, bl. 40 en 419.
2) EM. V. METEREN, *Ned. Hist.* I D. bl. 193.
3) *Amst. Courant*, 5 Junij 1688.

Tegenwoordig zien wij die masten op pleinen of velden, maar de oude manier was, die in een vaart op te rigten, als op de Vlaamsche dorpen nog geschiedt, waar gewoonlijk een korf vol eijeren als prijs aan den top hangt[1]. De klimmers halen dan altijd wat, zoo geen prijs toch een nat pak; en welligt is de spreekwijze ‘druipen’, voor niet slagen bij een examen, daarvan afkomstig.

Vierde hoofdstuk.
Dierekwellende spelen.

‘Doe je ook meê, Jaep?’

‘Wel, zou 'k niet, Krelis! jij emmers ook?’

Zoo spreken twee boeren, die elkaâr juist voor de herberg ontmoeten en zamen binnen stappen. Maar zoo gij weten wilt, waar ze 't over hebben, lezer! ga dan, in gedachte, eens een goede honderd jaar op den tijdstroom terug. 't Is morgen kermis op het dorp. ‘Op welk dorp?’ - Hetzelfde dat het digtst bij uwe woonplaats ligt; en zoo ge een Amsterdammer zijt, dan moogt ge er Slooterdijk of Slooten, Amstelveen, Ouderkerk of Diemen voor nemen, 't is al om 't even. Uit het zoldervenster steekt een lange stok, en aan een rood koord hangt een zilveren messehecht, dat met linten omstrikt is. De boeren gapen er al naar, alsof 't een worst was, die ze willen afhappen.

‘Wel jonges?’ zegt Krijn de herbergier, die op 't zelfde oogenblik uit de achterdeur te voorschijn komt.

‘Wij komme meê kneppele morge, Krijn!’ -

‘Goed, jonges, pas je dubbeltjes dan maer; en leg er nog ientje bij voor een glas brandewijn met zoet, aêrs slaet er geen luk toe.’ -

‘Een mooi hefje, Krijn!’ -

‘Dat zel waer wezen, jonges! ik leg er geld bij; maer 't is voor de eer van 't derp.’ -

‘Heb je de kat al, Krijn!’ -

‘Warentig, jonges! de jaeger van de schoit heit m'n groote kater uit steê 'ebrogt.’ -

1) *Leeskabinet*, 1860 No. 5, bl. 127.

‘Bin jij wel sekuur, Krijn, dat 't geen hekse is; aêrs was 't spul verbrod.’

‘Vraeg jij 'm dat zelf als 'ie in de ton zit.’ -

Den volgenden dag zien we in 't weiland achter de herberg twee hooge dikke palen staan; een sterk touw is er tusschen gespannen, en in 't midden hangt een bierton, wel goed digt gekuipt, en van stevige hoepels voorzien. In die ton zit de arme kater, dien de schuitejager ergens in de stad opgevangen en voor een schelling aan den waard geleverd heeft. Wanneer het op een dorp in den omtrek haast kermis zal zijn, heeft elke huismoeder maar op haar poes te passen.

De spelers komen in de herberg bijeen, en elk trekt een nummer, dat hij met krijt op de zool van zijn schoen schrijft. En daarop gaan ze naar 't land, en alle dorpelingen niet alleen, oud en jong, maar ook honderde bezoekers van rondom volgen, en scharen zich achter en ter zijde van de spelers langs de slootjes. De knecht uit de herberg brengt een knuppel, en maakt 20 of 30 schreden van de ton, een groef in den grond, die ‘de meet’ heet, en die geen der spelers overschrijden mag. N° 1 begint, en werpt met alle magt den knuppel tegen de ton, die van den schok heen en weêr slingert, en de kat, die angstig tegen den bodem der ton gekropen zat, slaakt een kreet zoo akelig, dat er een steenen hart van breken zou. Al de overigen doen op hun beurt den knuppel tegen het schommelend en slingerend vat bonsen; 't krijten en krollen, 't maauwen en blazen der kat is het eigenaardig muziek bij dit kermisvermaak; en hoe vervaarlijker het dier schreeuwt, hoe meer pret de menschen hebben. Als al de nummers hun beurt hebben gehad, begint N° 1 op nieuw, totdat eindelijk, na lang beuken, de bodem van 't vat bezwijkt, en de kat, razend en dol, er uit springt en weg ijlt, - namelijk zoo ze nog springen kan, want als ze bij ongeluk den knuppel op den kop gekregen heeft, valt ze er uit en blijft liggen.

Dit is voor de toeschouwers 't gewigtigst oogenblik - te zien, hoe de kat er uitkomt, en, zoo ze nog leeft, hoe angstig en wild ze een heenkomen zoekt. 't Volk stuift uiteen aan dien kant, waar de kat zich heen wendt; en bij die gelegenheid loopen er soms eenigen van de kijkers zonder omzien in de sloot, en worden er, tot den hals bemodderd, weêr uitgetrokken.

Hij, die den laatsten worp gedaan heeft, wint het mooije zilveren messehecht. Er wordt een hoezeetje voor hem aangeheven, en zijn vrienden geven hem de hand en wenschen hem ‘veul geluks’. Nu moet hij trakteeren; het getal flesschen, dat hij geven moet, is reeds vóór den aanvang van 't spel bepaald. De heele troep stroomt dan in de herberg terug, en 't veld, straks zoo woelig, is weldra geheel ledig. Op de jongens echter rust nog een andere taak: de gevlugte kat op te vangen; wie haar terug brengt krijgt ook een fiesch. De helft der toeschouwers gaat nu naar huis; de andere helft, die plakken blijft, zakt later langzamerhand af, maar de knuppe-

laars houden vol; en als ze eindelijk heen gaan, slingeren ze niet minder dan de ton gedurende 't spel.

'En gebeuren zulke dingen heden ten dage nog?' -

Hoe kunt ge dat vragen? In onzen tijd - nu wij genootschappen hebben 'tot bescherming der dieren', en in de policieverordeningen geschreven wordt: 'Het is verboden, dieren op eenige wijze te mishandelen'[1]; nu wij maandschriften lezen 'aan de belangen der dieren gewijd', en onzen kinderen boekjes geven, waar ze uit leeren, dat de dieren 'onze redelooze vrienden' zijn - is zulk een barbaarschheid immers onmogelijk.

Maar ook al lang vóór onzen tijd begonnen sommigen medelijden met die arme katten te krijgen; reeds vóór bijna een eeuw verzekerde Le Francq van Berkhey, dat op vele plaatsen al geen kat meer maar een kolfbal in 't vat gedaan werd, en Grabner schreef zestien jaar later, dat het katknuppelen uit de mode raakte; waarbij hij zich echter niet goed had laten onderrigten, want lang daarna was het nog vrij algemeen. In 1835 verheugde 'de Vriend des Vaderlands' zich, dat het toen toch 'hoe langer hoe zeldzamer werd'[2], en een Navorscher dacht in 1863 dat het al 'bijna vergeten' was[3], waar hij zich ook in vergiste. Vóór drie of vier jaren zou op een Zuidhollandsch dorp op kermis, als naar gewoonte, de kat geknuppeld worden; - de kastelein had echter, op voorbede zijner vrouw, de arme poes vrijgelaten, en een turf in de ton gestopt. Maar hij had het zwaar te verantwoorden, toen de boôm uit de ton vloog, en er geen kat uitsprong maar een turf uitviel. De boeren waren 'veraffronteerd', omdat hij hen tot turfknuppelaars gemaakt had, en de jongens hen uitjouwden. En 't heele dorp gaf den kastelein ongelijk, omdat hij 'voor een kat had laten betalen en een turf gegeven had'. Sedert is daar kat noch turf meer geknuppeld; de kastelein wil 't eerste niet en de boeren 't laatste niet[4].

De dorpskasteleins willen tegenwoordig van dat katjesspel niet meer hooren. Vraag hun, op welk dorp gij wilt: 'Wordt hier met kermis nog een kat geknuppeld?' - en zij voegen u op een toon van verontwaardiging toe: 'Wel neen, meneer! dieren plagen doen we hier niet'. Toch blijkt uit mededeelingen, die ik ontving, dat het in sommige streken nog wel gebeurt, t.w. 'op kermissen en bij andere gelegenheden in den zomer op het land' en elders ook nog in den winter op het ijs. Maar ik wil die plaatsen hier niet noemen; want berusten die mededeelingen welligt (als ik, uit dierlievendheid, liefst gelooven wil) op vergissing, dan is 't onnoodig; en berusten zij op waarheid, dan wil ik, uit menschlievendheid, die katknuppelaars niet verklappen.

't Spel werd vroeger in alle gewesten van ons Land gespeeld, niet

1) *Alg. Pol. Verord. v. Amst.* Art. 89.
2) IX D. bl. 47.
3) Bl. 321.
4) Volgens mededeeling van den kastelein.

enkel op de dorpen maar ook in de steden; en somtijds werd er, tot afwisseling van vermaak, eens een hond in plaats van een kat in de ton gekuipt. Kom, zegt Jan van Gijzen op de Amsterdamsche kermis,

> Gaan we na 't Doolhof, kom, laat ongs iens doolen,
> En dan zien knuppelen hongd of kat.

't Werd ook niet altijd op een weiland gedaan, maar soms, als de ruimte het toeliet, op het plein vóór de herberg, en dan werd het touw

Naar een oude prent.

tusschen twee boomen geschoren. De naam verschilde ook weleens; in sommige streken heette het 'katgooijen'[1], el-'ders de ton slaan'[2]. Vond 't op de dorpen alleen op kermis plaats - in den omtrek der steden, zoo dikwijls een buitenherbergier dacht, er wat volk meê te zullen trekken. En somwijlen verhoogde de ondernemer den luister van 't feest door 't getal tonnen te vermeerderen. Vóór 51 of 52 jaren geleden vond dit eens plaats aan den Amstelveenschen weg bij de Kalfjeslaan, waar wel zeven tonnen werden opgehangen. - 'Bewaar me! hebben ze daar zeven katten geknuppeld?' - Neen, zes tonnen zag men stuk slaan, zonder dat zich een poes zien liet, deze kwam eerst uit de zevende ton te voorschijn. 't Was maar een vinding van den kastelein, om de verwachting der toeschouwers te spannen, en hen zooveel te langer op de drinkbank te houden.

Ook in Engeland, Schotland en Frankrijk was de kat het slagtoffer van het volksvermaak. *De Kat in de korf* was 't gewone uithangteeken der zoetelaarstenten op de Teems, wanneer deze rivier bevroren was. In den strengen winter van 1740 was 't er in menigte te zien, en ook nog in 1789. En dit was geen geschilderd uithangbord, maar een levende kat, die in een korf of kooi gesloten was. Zoodra er zich een genoegzaam getal deelnemers opdeed, werd de kat g e s c h o t e n , en 't schijnt, dat dit bepaald een ijsvermaak geweest is[3]. Een ander Engelsch kattespelletje heet: 'whipping the cat'; - het arme dier wordt met zweepslagen g e g e e s e l d , totdat het dood neêrvalt, waarbij dan een geweldig 'hurrah!'

1) VAN SANDWIJK, *Verkl. v. Spreekw. aan de Ned. Volkssp. ontleend*, bl. 2.
2) *Publ. te Nieuwpoort*, 1758, *Ned. Jaarb.* XII D.
3) *The History of Signboards*, p. 198.

opgaat[1]. Het dorp Albrighton in Shropshire was er eeuwen lang beroemd om; vóór twintig jaren zag men er nog op 't uithangbord der herberg een man geschilderd, die een kat met een zweep sloeg, en daaronder dit rijm:

> The finest pastime, that is under the sun,
> Is whipping the cat at Albrighton.

Ja, wel is 't een ‘fijn vermaak!’ en al oud bovendien; want reeds in 't begin der 17e eeuw gingen de liefhebbers naar Albrighton ‘to whip the cat’[2]. En ik vermeld hier tevens, dat de Engelschen zich ook nog op andere wijze met de kat vermaken. Zoo dikwijls er een *riot* of relletje, van welken aard ook, is, worden er katten door de lucht geslingerd, die op de koppen der *rioters* te land komen. Natuurlijk hebben die poezen de bestemming om de verwarring te vergrooten, maar geen van haar kwam ooit weêr ‘bij moê t'huis’[3].

In Frankrijk kende men ook het ‘fouetter le chat’; maar in Schotland ging 't anders. De kat werd er, als bij ons, in een ton gekuipt, echter niet geknuppeld, maar g e s t o k e n . De spelers zaten te paard met lange stokken gewapend, die lansen verbeeldden, en snel onder de ton door rijdende, trachtten zij er den boôm uit te stooten. Gelukte dit, en kwam de kat er levend uit, dan werd zij door 't volk nagejaagd en doodgesmeten; - dit heette dan ‘a cat-race’[4].

Niet zoo wreedaardig is de k a t t e n - w e d l o o p in Luik. Men vindt er een afbeelding van in het Leeskabinet van 1860[5]. Al de katten, die daartoe gebruikt worden, hebben een bandje om den hals met een zegel voorzien; ieder neemt de zijne in een zak of mand meê naar de herberg, en zoodra 't uur slaat worden zakken en manden geopend, en begint de wedloop. De kat, die 't eerst t'huis is, wint den prijs - voor haar baas: een ham of een zilveren lepel. Vóór eenige jaren was 't een blinde kat, die den prijs won, waaruit toen de Luiksche geleerden wilden bewijzen, dat een kat beter kan zien zonder dan met oogen.

In Vlaanderen vertoonde men weleer ook k a t t e n v u u r w e r k . In Julij 1582 kwamen de Prins van Oranje en de Hertog van Anjou te Brugge, en werden ‘zeer heuslijk bewelkomt, en met prachtigen toestel ontfangen’. Tot dien prachtigen toestel behoorde ook een schip op een hoogen mast, staande op de Groote markt. Dat schip was vol vuurwerk en levende katten, die er met kettingen in vastgemaakt waren. Toen het vuurwerk aangestoken werd, vermengde zich het miserabel krijten

1) Medegedeeld door den heer H.F. Playter te Amsterdam.
2) Medegedeeld door den heer H.D.J. van Schevichaven, te 's Gravenhage.
3) Medegedeeld door den heer H.F. Playter, te Amsterdam. Op tal van Engelsche platen kan men dat gooijen met katten zien. Neem b.v. in de *Historical Prints* van Taylor No. 93: ‘The Riots in London in the year 1780’, waar een kerel een kat bij den staart heeft, en midden in den hoop slingert; - en in *the Penny illustrated paper* van 3 October 1868 ziet men, hoe ‘the unpopular candidate’ de katten om de ooren vliegen. -
4) Medegedeeld door den heer H.D.J. van Schevichaven, te 's Gravenhage.
5) No. 5, bl. 127, 128.

en krollen der katten met het knetteren en knallen van het kruit, totdat het schip in brand vloog en de arme dieren in de vlammen omkwamen[1].

Niet minder dan de kat had de gans te lijden; zij werd niet alleen geknuppeld, maar ook gesabeld en getrokken.

't G a n s k n u p p e l e n is het oudste. 't Geschiedde tweeërlei: te paard en te voet. De eerste manier is hiernevens afgebeeld naar een houtsnede uit de 17e eeuw. De andere manier is nog in Friesland in zwang. Daarbij hangt de gans in een korf, ‘met kop en hals onder uit’; vroeger moest het een levende gans zijn, maar tegenwoordig wordt het dier vooraf gedood. De spelers zijn geblinddoekt (wat bij 't knuppelen te paard 't geval niet was) en worden, eer ze er met hun knuppel op af gaan, eenige malen in de rondte gedraaid om hen 't spoor bijster te maken; 't geen dan ook ten gevolge heeft, dat de meesten een verkeerde rigting nemen, en, als Don Quichot, in de lucht staan te schermen, onder 't schaterend gelach van al de kijkers. Eindelijk toch weet er een zoo goed den afstand te meten, en, alsof hij 't op den reuk had, zijn koers te nemen, dat hij juist bij 't gansje aankomt, en met een fikschen slag doet hij den kop ver weg stuiven[2].

Oudtijds was dat knuppelen ook een vermaak voor aanzienlijke vrouwen, maar dan moest het een edele vogel zijn - een zwaan. Dit geschiedde nog in 't begin der 17e eeuw te Goes. In Februarij van het jaar 1619 werd de eerste steen gelegd van het Schuttershof der ‘edele busse’ en te dier gelegenheid op het slot Ostende een feest gegeven aan 36 schutters en hun vrouwen. Op den derden dag van dit feest werd er aan de vrouwen een jonge zwaan gegeven ‘ter klippeling’. Of de dames daarbij ook geblinddoekt werden, weet ik niet; wel dat het de vrouw van Mr. Jakob Peckius, den toenmaligen bewoner van het slot was, die met haar knuppel de zwaan den kop afsloeg en daarom tot Koningin werd uitgeroepen[3].

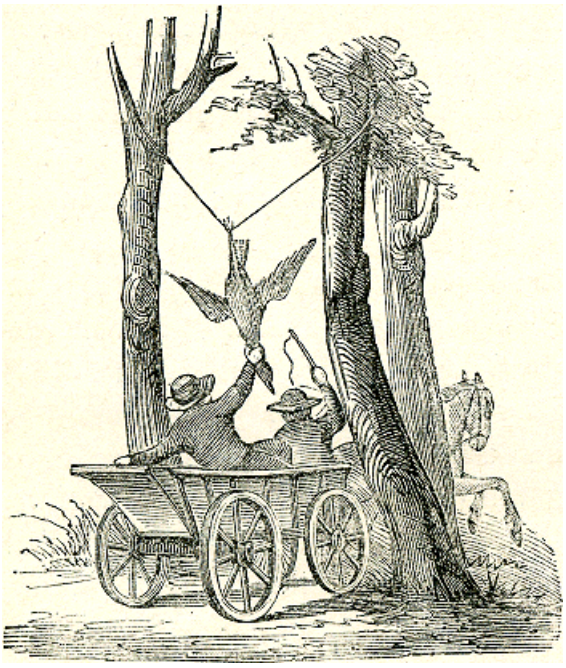
't G a n s s a b e l e n geschiedde op dezelfde wijze als het knuppelen; het

1) Vergl. *Nav.* XX D. bl. 116.
2) Medegedeeld door Anonymus te Leeuwarden.
3) *Zeeuwsche Volksam.* 1841, bl. 21, 22.

eenig verschil was, dat de geblinddoekte spelers een sabel in plaats van een knuppel in de band hadden. Gaan wij in gedachte eens 25 jaren achterwaarts, en verbeelden wij ons te zijn in een tuin aan een der paden buiten de Raampoort. De halve Jordaan is uitgeloopen om 't belangwekkend schouwspel bij te wonen; de tuin is stikvol; de juffrouwen met stroohoeden en omslagdoeken staan boven op de tafels. De gans ('t is een levende) wordt opgehangen; wat kijkt ze nieuwsgierig rond, alsof ze verwonderd is, zooveel menschen te zien. 't Spel begint: komt er een sabel wat digt bij den kop, dan trekt het beest dien voorzigtig terug en ontwijkt den slag. Eindelijk brengt er een haar een wond in den hals toe, en er gaat een luid gejuich op; een tweede treft, en de kop is half af; - de juffrouwen op de tafels laten een langgerekt: 'och!' hooren. Een derde slag neemt den kop geheel weg, en een daverend 'hoezee!' doet banken en tafels trillen, zoodat eenigen er af duikelen. Den held, die dit feit volbragt heeft, wordt de bloedende gans om den hals gebonden, en onder het oorverdoovend gekrijsch van zooveel honderde Jordaansche stemmen wordt hij in plegtigen optogt den tuin rond geleid.

Het g a n s t r e k k e n was weleer heel de Nederlanden door in gebruik, en werd, of wordt nog, op vijfderlei manieren gedaan: te paard, te voet, op een wagen, te water of op schaatsen[1]. In 't eerste en derde geval noemt men het ook g a n s r i j d e n .

Tusschen twee palen of twee boomen is een touw gespannen, waaraan

een gans bij de pooten is opgehangen. De neêrhangende kop is met zeep, vet of olie besmeerd. Wie dien afrukt, wint de gans en dikwijls nog een zilveren lepel bovendien. Geschiedt dit nu op een wagen, die zoo snel mogelijk onder de gans doorrijdt, (als men op nevensstaande afbeelding, die genomen is naar een plaat bij Rotgans, ziet) dan verliest de trekker, den kop grijpende, gewoonlijk den wagen, en:

De gladde kop glijdt door zijn hand,
En 't boertje buitelt in het zand.

1) Den schaatsenrijder, die met de gewonnen gans naar huis rijdt, ziet men nog afgebeeld op een ouden gevelsteen aan 't huis *Winterdorp* op den Overtoomscheweg.

En gaat het te paard, dan maakt de ruiter dezelfde buiteling; - gelukkig zoo hij den hals niet breekt! - Van 't gansrijden op Vastelavond

te Venlo, dat reeds voor verscheidene jaren is afgeschaft, gelijk ook van 't g a n s s l a a n te Boxmeer, heb ik vroeger reeds gesproken[1]; doch 't is elders in Limburg nog in gebruik, - echter met dit verschil, dat men nu geen levende gans meer martelt, maar het dier vooraf doodt; wat bewijst, dat de boeren thans veel gevoeliger harten hebben dan voorheen.

Maar te Limbricht, een dorp, dat niet ver van Sittard ligt, vond eens een heel wreedaardig spel plaats. De Limbrichters genoten jaarlijks, op een bepaalden dag, het genoegen van het gansrijden, doch hadden daartoe de vergunning noodig van den Heer, die op 't kasteel woonde. Nu gebeurde 't eens, dat de Heer juist afwezig was, toen de dag van 't feest naderde, zoodat de boeren geen verlof konden vragen; maar zij meenden er geen kwaad aan te doen, als ze naar ouder gewoonte hun feest vierden. Daar dacht echter de Heer anders over; hij zag daarin een inbreuk op zijn regten, en veroordeelde allen, die aan dat ganstrekken hadden deelgenomen, tot de straf van het k a t t r e k k e n ; dat wil zeggen: hij liet in plaats van de gans een levende kat ophangen, en deze moesten zij den kop aftrekken. En terwijl de arme boeren zich de handen op de vreeselijkste wijze verwondden, zat de ‘genadige Heer’ voor zijn venster te lachen[2].

Het ganstrekken te water was van ouds in de Nederlanden zeer populair. De trekkers waren boeren en schippers, maar de deftigste burgers, ja zelfs edellieden gingen er met hun vrouwen en dochters naar kijken. Over een vaart was een kabeltouw gespannen; daaraan was de gans met de pooten wel stijf vastgebonden. De trekker stond, in hemd en onderbroek gekleed, achter op een schuitje, dat snel onder het touw doorgeroeid werd, en gewoonlijk duikelde hij in de vaart.

Er bestaat van dit vermaak nog meer dan ééne oude afbeelding. Op eene ets van Jan Bol, uit de tweede helft der 16e eeuw, ziet men in de schuit ook een trommelslager en pijper, - bewijs, dat de oude Hollanders bij elk vermaak muziek noodig hadden. De trekker heeft de gans beet, maar tuimelt reeds achterover. Achter de schuit zwemt een andere trekker, en een derde wordt in een schuitje opgenomen. De oevers zijn met toeschouwers van allen rang en stand overdekt.

Op een ets van zijn discipel J. Saveri, uit het laatst der 16^{e} eeuw of omstreeks 1600, zien wij gelijke voorstelling, doch zonder muziek in de schuit, maar evenzoo met een zwemmer op den tweeden grond, en een anderen op den achtergrond, die in een schuitje geholpen wordt. Onder deze ets leest men:

Vreuchts verwecking inder gansen trecking.

Uit de wijze, waarop deze trekkers de gans omvatten, zou men opmaken, dat het toen niet te doen was om den kop maar om de geheele gans af te rukken.

1) Zie blz. 199.
2) Medegedeeld door den Heer F. Frische te Utrecht.

In Brabant kende men dit vermaak ook. Het ‘trecken van de gans op de Vaert’ behoorde tot de volksvermaken te Brussel bij 't vierde eeuwfeest van ‘de Victorie’ in Mei 1688[1].

Nog is het ganstrekken te water in sommige streken van ons Land ‘veel in gebruik’; maar, zegt men, met geen levende ganzen meer. In Friesland wordt het schuitje niet geroeid, maar ‘aan weêrszijden van de vaart’ getrokken, wat het nog grooter snelheid geeft[2]. En het ganstrekken op schaatsen behoort ook op menig dorp nog tot het ijsvermaak. Toen ik onlangs een jongen boer, die aan dit laatste in den afgeloopen winter nog meêgedaan had, vroeg, of 't een doode dan wel een levende gans was geweest, verklaarde hij, niet te begrijpen, welk pleizier er zou zijn in het trekken aan een dooden vogel; - ‘'t beest moet den kop wegtrekken als ik hem grijpen wil,’ zei hij, ‘dat is juist de aardigheid.’ - Men is dus nog niet overal even teêrgevoelig.

De derde van ‘onze redelooze vrienden’, die steeds een martelaar van 't volksvermaak is geweest, is de paling. En 't is of men met hem, omdat hij maar een visch is, en, erger! er uitziet als een slang, nog minder medelijden gevoeld heeft dan met kat en gans. Het p a l i n g t r e k k e n gaat op gelijke wijze als het ganstrekken te water, doch met dit verschil, dat de paling niet met den kop maar met den staart naar beneden hangt. En al leert nu het spreekwoord, dat niets moeijelijker te grijpen is dan een aal bij den staart, toch wordt die staart nog met zeep besmeerd.

In vroeger eeuwen behoorde het palingtrekken meê tot de volksvermaken bij openbare feesten; zoo b.v. geschiedde 't bij 't straks genoemde feest te Brussel op de Vaart. In onzen tijd behoorde 't tot de vermakelijkheden, door herbergiers aangerigt. Te Amsterdam was het tot vóór weinig tijds geleden een groenboerenvermaak op de beide Weteringen; maar daar de policie-verordening, die met het begin van 1870 in werking getreden is, verbiedt ‘dieren op eenige wijze te mishandelen’ (art 89), zoo zullen de palingen nu ook wel in bescherming genomen worden.

In vroeger eeuwen werden ook nog andere dieren geknuppeld, o.a. varkens, paauwen en hanen. Deze werden echter niet opgehangen, maar stonden op den grond met de pooten aan een paaltje vastgemaakt, terwijl de boeren er met knuppels naar wierpen. Bij 't vredefeest in 1559 te Antwerpen behoorde tot de volksvermaken ook het v a r k e n k n u p p e l e n ; de spelers waren geblinddoekt, en wie 't vette varken doodsloeg won het[3].

In de 17e eeuw werden in Holland op de boerekermissen ook paauwen geknuppeld.[4] Dit gebeurde echter in de 18e eeuw al niet meer; de paau-

1) *Amst. Courant*, 3 Junij 1688.
2) Medegedeeld door Anonymus te Leeuwarden.
3) EM. VAN METEREN, *Ned. Hist.* I D. bl. 193.
4) ROTGANS, *Boerekermis*, bl. 31, 34.

wen waren te duur. Op gelijke wijze werden in Gelderland hanen geknuppeld; 't was een Vastelavondsspel en werd ‘hanen werpen’ genoemd[1].

Eindelijk was het v o g e l s n i j d e n nog tot in onzen tijd een volksvermaak. 't Ging op dezelfde wijze als het ganssabelen; - hang slechts in plaats van de gans een haan of eendvogel aan het touw, en geef den spelers in plaats van een sabel een broodmes in de hand. Grabner noemde dat ‘een hatelijk spel’[2]; het deed den Saksen-Gothaschen krijgsman weemoedig aan, dat de boeren een vogel den kop afsneden. - ‘Maar hoe, als de menschen bij duizenden kapot gemaakt worden?’ - ‘O, dat is heldenwerk en wordt met eeretitels en ridderkruisen en hooge posten beloond!’ -

Een ander soort van dierekwellende spelen zijn de dieregevechten; en hier komen vooral de hanegevechten in aanmerking[3], welke even oud als algemeen zijn. Trouwens dat is der hanen eigen schuld; daar die kraaijers altijd met malkaâr vochten, begreep de mensch, dat zij 't dan ook weleens voor zijn pleizier konden doen. Bij de Grieken waren de hanegevechten zeer populair, en zij komen veelvuldig voor op vazen en gegraveerde steenen. Het doel verschilde naar den onderscheiden aard der volken; hier waren de hanegevechten wedspelen om de winzucht te prikkelen; daar prikkels tot moed en dapperheid. Volksfeesten werden bij de Ouden met hanegevechten opgeluisterd. Te Pergamus had men een jaarlijksch feest, waar de groote hanegevechten het voornaamste cieraad van waren. Themistokles stelde te Athene hanegevechten in, als jaarlijksch herinneringsfeest zijner overwinningen op de Perzen. En hoe kwam hij tot die keuze? Heel eenvoudig. Toen hij met zijn Atheners uittrok, zag hij onderweg hanen vechten, en wetende, dat voor zijn landgenooten een opwekkend middel soms wel nuttig was, kommandeerde hij: halt! en hield een mooije Grieksche oratie, waarvan het volgende eene poëtische, maar getrouwe vertaling is:

Kijk, manhafte togtgenooten!
Kijk die haantjes daar eens aan;
Zie hoe zij, met bek en pooten,
Pikken, bijten, krabben, slaan!

Wie heeft hun den krijg geboden?
Waarvoor vecht zoo'n kippenheer?
Hij kent vaderland noch goden,
Strijdt voor vrijheid noch voor eer!

't Is voor ons! - Ons zijn die hanen
't Gunstigst teeken! - Ken die taal! -
Zóó slaan wij de Persianen:
Voorwaarts! marsch! ter zegepraal!

Doch ik moet van ons vaderland spreken, en zal daarom ook niet over de hanegevechten bij Romeinen en Chineezen uitweiden; ik wilde alleen

1) 't Werd te Arnhem verboden den 24 Januarij 1600. G. VAN HASSELT, *Kron. v. Arnh.* bl. 249.
2) *Brieven*, bl. 367.
3) Gevechten van kwartels en andere vogels vermeld ik slechts *pro memoria*.

opmerken, dat de hanegevechten klassiek zijn, en dat wij groote voorbeelden voor ons hebben. Luisterden de Ouden er hunne plegtige feesten meê op, wij ook. Toen de Zwanebroederschap te 's Hertogenbosch gesticht en een eeuwigdurend jaarlijksch zwanemaal ingesteld werd, werd tevens bepaald, dat er een hanegevecht bij gehouden moest worden op de zaal van 't stadhuis[1]. Waren de hanegevechten te Athene zeer populair, bij ons ook; geen beter bewijs is daarvan te vinden, dan dat men zelfs twistende dominees bij vechtende hanen vergeleek[2]. En zagen de Ouden voorteekens in de hanegevechten, zoo deed de Admirant van Arragon ook, toen hij in Holland gevangen was. Hij liet twee hanen vechten, die hij Albertus en Maurits gedoopt had. Tot zijn leedwezen behaalde de laatste de overwinning. Hij sloot ze weêr in 't hok, liet ze goed eten, verwisselde de namen, en liet ze toen nog eens vechten. En zie - de haan, die thans Maurits heette, behaalde nu op zijne beurt de overwinning, en dit was voor den Admirant een teeken, dat de ondergang zijns Meesters onvermijdelijk was[3].

De hanegevechten kwamen als volksvermaak bij alle gelegenheden te pas - op vastelavonden, kermissen, ja, bij bruiloften zelfs. In Drente bestond vroeger een gebruik, dat aardig heette, maar weleens tot onaardigheden aanleiding gaf, en daarom afgeschaft is. Als een weduwnaar hertrouwd was, bragten de buren een paar hanen voor de deur, gaven den eenen den naam van den man, den anderen dien der vrouw, en lieten ze vechten. Wee den man als de vrouw het won, - dan was er aan 't spotten en schimpen geen eind. De buren wilden die grap ook wel bij jonggehuwden aanrigten; doch deze wezen dat meestal van de hand; een weduwnaar echter moest het zich, naar oud gebruik, laten welgevallen. Die hanen werden vervolgens geslagt, en daarvan een hanemaal aangerigt, waarbij de gasten met een oorverdoovend ‘kukeleku!’ verwelkomd werden, en het verder vrij wild en baldadig toeging. En zelfs werd het hanemaal gewoonlijk nog weêr door een hanebier, d.i. een drinkpartij in de herberg, gevolgd[4].

De stedelingen genoten 't vermaak der hanegevechten des zomers in de herbergen buiten de poort, en er werden weddingschappen bij aangegaan, waar de winner nooit, maar de kastelein altijd het beste van voer. En bovendien zagen zij de haneduels dagelijks langs straat, want geen haan kon met zijn buurman ooit in vrede leven.

Bij geen volk van den nieuweren tijd echter worden de hanegevechten op grooter schaal aangelegd en met meer hartstogtelijkheid bemind dan bij de Engelschen. Zij roemen er op, dat hun *Battle royal* en *Welch main* nergens elders in de wereld te vinden zijn. En wat zijn dat dan? Bij 't

1) OUDENHOVEN, *Beschr. van 's Hertogenbosch*, bl. 49, 50.
2) *Vondels Werken*, II. D. bl. 581.
3) REYD, *Nederl. Oorloghen*, bl. 650.
4) *Drentsche Volksalm.* 1842, bl. 128-132.

eerste vecht een onbepaald getal hanen in 't wilde, zoolang tot er nog slechts één overeind staat, die dan koning kraaijen mag. Bij 't laatste wordt een zeker getal hanen paarsgewijze op de kampplaats gebragt, b.v. 32; van deze blijven 16 overwinnaars, die dan 8 tegen 8 vechten moeten, enz., totdat er ten laatste slechts twee overblijven, die dan op leven en dood om den prijs gaan kampen. De Engelschen genieten daarbij 't grootste vermaak, en geen beet noch slag, geen wending noch zijsprong ontgaat daarbij hun vlammenden blikken. Sommigen zeggen, dat dit 'the generous and humane Englishmen' gantsch niet tot eer strekt; maar anderen beweren, dat het resultaat voor de hanen precies 't zelfde is, of ze door den poelier, of door de keukenmeid, of door elkander kapot gemaakt worden, en dat het dan toch voor zoo'n krijgshaftigen vogel ruim zoo pleizierig is, op ''t bed van eer' te sterven.

De Engelsche Vastelavond is sedert eeuwen een ware hanenmoord, maar tegenwoordig begint die toch ook al 'in a declining state' te raken[1)], wat bij ons al sedert lang 't geval is. Ja, sommigen meenen zelfs opgemerkt te hebben, dat sedert dertig jaren de invloed der moderne beschaving ook al op de hanen merkbaar is, en zij zoo vechtlustig niet meer zijn als vroeger.

Maar niet enkel zijn kraaijende, ook zijn blaffende 'redelooze vrienden' liet de mensch vechten tot zijn vermaak. Hondegevechten waren hier te lande, ook in Holland, een volksvermaak, dat altijd veel deelneming wekte, zoodat de kijkers weddingschappen op de vechters aangingen. Op geen kermis, markt of feestdag mogt een hondegevecht ontbreken. Waar men een ovalen kring van digt opeengepakte mannen en jongens zag (tusschen wie evenwel ook menige vrouwenmuts te voorschijn kwam), daar werd een hondegevecht geleverd. Een bulhond en een steendog scheurden elkaâr in dolle woede de lappen van 't lijf, en de omstanders hitsten de dieren onophoudelijk aan, en 't spel was niet geëindigd voor dat één der strijders er dood bij neêrlag; ja, volgens Staringh zou 't eens ergens gebeurd zijn, dat twee groote honden, die voor een wijnhuis vochten, elkaâr niet alleen verscheurden maar ook verslonden, zoodat er niets meer van hen overbleef dan de twee staarten.

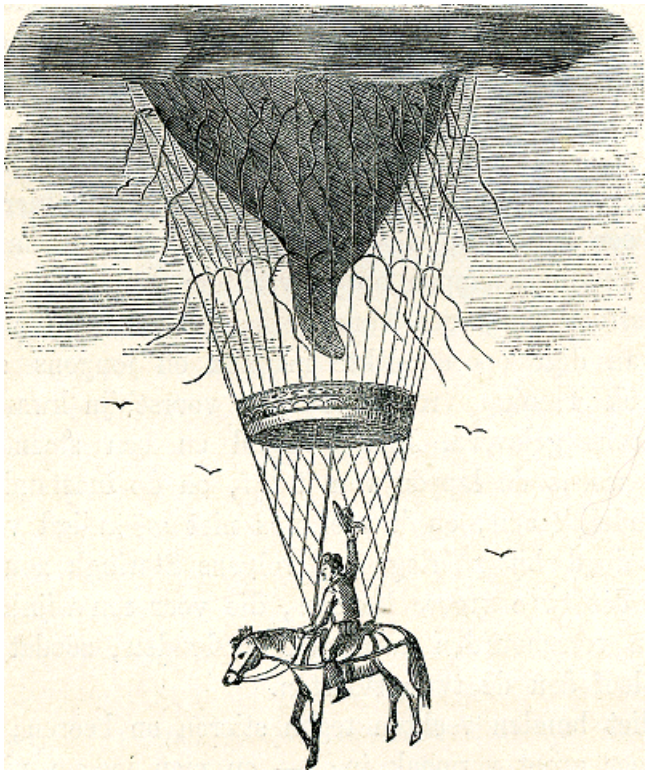
Maar erger nog: men liet honden vechten tegen stieren en beeren; de Hollanders vonden daar zeer groot vermaak in; - en men meene niet, dat dit alleen in de 'barbaarsche middeleeuwen' t'huis hoort, neen, nog in 't laatst der 17^{e} eeuw moesten die gevechten te Amsterdam verboden worden. Een keur van den 20^{n} Julij 1689 verbiedt 'beere-, stiere- of ander gevecht tegens bulhonden, steendoggen of rekels binnen de stad, of de jurisdictie van dien aan te regten, op de pene van honderd guldens'. De honden, die afgerigt waren om tegen stieren te vechten, heetten bullebijters, en

1) *Percy Anecdotes*, II, p. 848.

zulke, die het tegen een beer opnamen, beerebijters. De gevechten zelven werden b e e r e b i j t e n genoemd. Nog bewaart er *de Beerebijt* buiten de Utrechtschepoort, die in de 17e eeuw de 'Beere-beyters herberg' genoemd werd[1)], den naam van; en het spreekwoord: 'Hij is in de beerebijt geweest', voor: 'hij is gehavend en geplukt', is ook nog van deze vermaken afkomstig. Eerst in de 18e eeuw verdwenen de beerebijten uit de rij der volksvermaken.

W e d r e n n e n mogen volstrekt niet - al zij 't ook, dat er dikwijls paarden doodgerend zijn - onder de dierekwellende vermaken gerangschikt worden, want zij strekken 'tot veredeling van 't paardenras'. Toch zullen de paarden in hun vuistje lachen, als ze merken, dat de wedrennen met velocipedes overal in de mode komen, en zij met rust gelaten worden.

Maar wel mag het dierekwellen heeten, als men een paard onder aan een luchtbol hangt, gelijk de Amsterdammers het gezien hebben op den

17n September 1853 toen 'Professor Lassaigne en de onverschrokken Julio' op het Drilveld hunne aéronautische kunsten vertoonden. Hoe 't paard aan den bol hing en Julio op 't paard zat, ziet men op nevensstaande afbeelding, die genomen is naar de origineele van dien tijd. En 't spreekt van zelf, dat de kunstenaars voor die grap bij voorkeur een welbedaagden Rossinant uitgezocht hadden, die 't harddraven al lang vergeten was, en nooit gedroomd had, dat hij vóór zijn vertrek naar den vilder nog tot luchtreiziger gepromoveerd zou worden.

1) Vergl. mijn *Amst.* 2e St. bl. 98; en *Nal. op mijne Amst.* bl. 70.

Vijfde hoofdstuk.
Ringrijden en Ringsteken.

Wanneer men van Middelburg naar Vlissingen wandelt, gaat men door het oude en schoone dorp Oostsouburg, en wat verder, westwaarts van den straatweg, ziet men ook Westsouburg liggen, waar eenmaal ‘'t Huis te Souburch’ stond, dat later den naam van St. Aldegonde kreeg, doch waarvan het laatste overschot in 1780 en 1781 gesloopt is.

Sints onheugelijke tijden werd het ringrijden op Pinksterdrie nergens met meer luister gevierd dan te Westsouburg. Zoowel de Middelburgers als de Vlissingers stroomden er bij honderden heen; en uit alle hoeken van Walcheren kwamen wagens vol zingende spelerijders aansnorren. Gelukkig was het dorp ruim genoeg om de halve bevolking van 't eiland te kunnen bergen. Maar sedert ruim 25 jaren zijn die Pinksterspelen naar Oostsouburg overgeplaatst, omdat dit thans het hoofddorp der gemeente is.

Een paar weken te voren reeds wordt in de ‘jongelingsklub’ de ‘rolle’ gemaakt, en het reglement opgesteld, waar de ringrijders zich aan houden moeten; b.v.

Art. 1. Men zal 's morgens te half zeven aan de herberg tegenwoordig moeten zijn met zijn paard zonder zadel of kleed.

Art. 2. Bij 't rijden zal men moeten galoppeeren.

Art. 3. Een ring, die gestoken wordt met gaand of dravend paard, telt niet.

Art. 4. Niemand zal meer dan twee prijzen mogen behalen.

Art. 5. Als men eenmaal onder den ring door is, is de beurt voorbij; vóór dien zal men op nieuw mogen aanzetten.

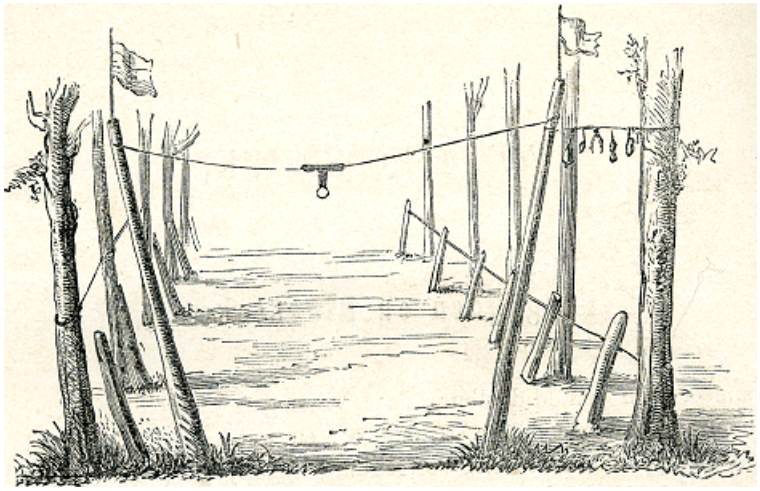
Art. 6. Die een prijs behaalt, trakteert zijne kameraden met een pint likeur.

Art. 7. Die den heelen dag geen ring gestoken heeft, krijgt den potlepel[1].

Art. 8. Ten half acht des avonds zal men eindigen.

Wij zien hieruit, dat de zaak met alle plegtigheid behandeld wordt. De ‘rolle’ ligt in de herberg ter teekening voor hen, die aan het spel willen deelnemen. Hun getal beloopt gewoonlijk 25 of 30, meestal boerenzoons en knechts. Elk deelnemer betaalt een rijksdaalder aan den kassier van de klub, als bijdrage tot het aankoopen van prijzen, die uit gouden en zilveren voorwerpen bestaan.

1) Naar oud gebruik een houten potlepel. Verg. *Nav.* XIV D. bl. 197.

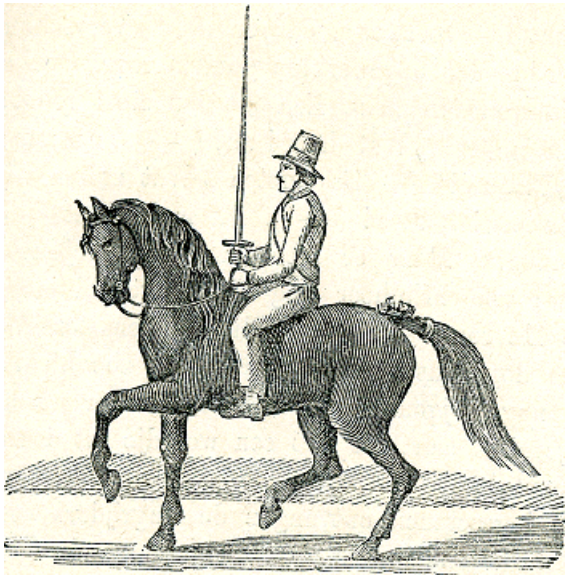
A.V.

Op Pinkstermaandag wordt tusschen de hooge en statige boomen, die het dorp vercieren, de baan afgebakend, 80 of 90 el lang en 3 el breed. In 't midden worden twee stevige palen in den grond geslagen, en een touw daar tusschen gespannen, dat in een ijzeren beugeltje den ring zal houden. Die ring is van zilver; waarom? - ‘Wel, natuurlijk omdat die tot feestelijk gebruik bestemd is, en daar hij maar eens in 't jaar gebruikt wordt, kan hij lang meê.’ - Neen, daar is eigentlijk een andere reden voor; 't is om de zuiverheid van het spel. Men heeft in vroeger tijd weleens ondervonden, dat als men ijzeren ringen gebruikte, sommige ringrijders zich niet ontzagen, den ring ten hunnen voordeele te laten betooveren; om daar een stokje voor te steken heeft men een zilveren ring laten maken, want op zilver hebben de tooverspreuken geen kracht. Ieder begrijpt, dat dit geloof al vele jaren oud is, en de ring is even oud.

Aan beide zijden van de baan worden van afstand tot afstand paaltjes gezet, en een touw er langs geschoren, om de toeschouwers buiten de baan te houden en ongelukken te verhoeden.

Verbeelden wij ons, dat het dingsdag en reeds één uur na den middag is. De pret is in vollen gang; honderde kijkers hebben zich ter wederzijden van de baan zaamgepakt; de meesten dringen zich opeen in de nabijheid van den ring, want daar is het brandpunt van 't vermaak. Aan een koord tusschen den paal en een boom hangen de prijzen ten toon; straks zullen die nog wel met eenige andere vermeerderd worden.

Wie zal nu rijden? Die jonkman daar regt voor de baan met de lans loodregt in de hand. Aan die twee krijtstrepen op zijn broek, kunt gij zien, dat hij op dezen prijs - een zilveren messehecht - al tweemaal den ring gehad heeft; hij is dus ‘op steek’, want die 't eerst driemaal ‘door is’, is de gelukkige, en zal getooid worden met dat mooije

A.V.

breede zijden lint, dat de ‘ringoppasser’ bij voorraad, om elk te laten zien, hoe mooi het staat, zich zelven omgehangen heeft. Pas op, daar komt hij aan: zijn bruintje galoppeert voortreffelijk; 't is een driejaar, waar een boer trotsch op wezen mag; 't beest schijnt er zelf pleizier in te hebben. Hoezee! hij heeft den ring op de lans. Hoor, wat gejubel! Met triomf gaat het naar de herberg om het pintje en wat er nog bijkomt. De held wordt, op een ladder zittende, door een viertal borsten er heen gedragen. ‘Maar die wilde gymnastische spektakels, die daarbij gemaakt worden, zijn toch wel wat al te dol.’ Welnu, lees er dan de dichteres van ‘Walcheren’, - Elisabeth Bekker, die later in de Beemster Betje Wolff heette - maar eens op na:

> Om niet, o Norsaart! smaalt ge op deez' onnoosle vreugd;
> U lastig heeklen spruit uit geemlijkheid, geen deugd.
> 't Verstand verbiedt ons niet in zulk vermaak te deelen.
> Die nooit den boog der zorg ontspant,
> Die krenkt gezondheid en verstand.
> Speel, wandel, kaats, 't is eve onschuldig; 't kan niet scheelen;
> Gewaande Philosooph, gij kent de menschen. niet.

Norsaart mag filosofeeren zooveel hij wil; wij luisteren liever naar 't geen hier naast ons verteld wordt. Dat mooije Zeeuwsche meisje wordt door hare ‘kameraadsken’ gelukgewenscht met de zege, die Joost behaald heeft. ‘Wel, wel, wat mooi lint, Prine! dat za' je goed stae', oor!’ Maar Prina houdt zich, alsof ze daar niets van weten wil; en toch is 't zeker, dat het aanstaanden zondag aan haar besten hoed prijken zal.

Intusschen is de ‘volgman’ al doorgegaan op den volgenden prijs, en binnen een kwartier zullen er weêr verscheidene zijn, die er eens of tweemaal op ‘door zijn’, en als we dan nog even geduld hebben, zullen we al spoedig weêr een Teunis of een Gilles op den ladder naar de herberg zien voeren.

Maar - daar komt een rijtuig aan; aller oogen rigten zich er heen. 't Is de Ambachtsheer der beide Souburgen, die de vreugd zijner dorpelingen door zijn tegenwoordigheid komt verhoogen. Hij laat aan den ringoppasser een klein rozerood

pakje overhandigen. De rijders worden naar het midden der baan gewenkt; daar scharen zij zich op een rij, en het pakje wordt

geopend. De ringoppasser houdt het voorwerp, dat er uit te voorschijn komt, omhoog, en zij zien een breeden opgewerkten gouden ring. Dat is tevens het sein om aan 't ‘jouwen’ te gaan. Een uit den stoet roept: ‘Daar komt de man!’ - Een ander: ‘Wat heit i an?’ - De eerste: ‘Graauw!’ - De tweede: ‘Blaauw!’ - De eerste: ‘Wat zullen wij roepen?’ - Allen: ‘Hoezee! hoezee! hoezee!’ -[1]. Dit is de feestelijke vorm ‘om Mijnheer te bedanken.’ Maar er moet nog eens gejouwd worden ter eere van Mevrouw; zoo Mijnheer nog niet getrouwd mogt zijn, is het voor de aanstaande Mevrouw. Er worden dus nog eens dezelfde woorden uitgeroepen; ja daarna nog eens voor zijn kinderen, zoo hij die heeft, en anders voor die hij nog krijgen kan. De Ambachtsheer neemt al die komplimenten met welgevallen aan, en rigt een woordje tot dezen en genen gelinten rijder; gewoonlijk de vraag: welken prijs hij afgereden heeft. - Ook van de notabele ingezetenen ontvangen de ringrijders vervolgens prijzen ten geschenke, die bij de andere aan het koord opgehangen worden, en telkens den moed der rijders op nieuw aanvuren.

Intusschen wordt aan een anderen hoek van 't dorp ook feest gevierd. Daar is een kleiner baan gemaakt, en hangen ook eenige zilveren prijzen aan het koord. 't Zijn de jongens, die hier - ook ringrijden? - neen, zij hebben geen paarden; zij doen 't loopende, maar hebben er niet te minder pret om. En komt ook bij hen de Heer of een ander een prijs schenken, dan jouwen ze precies als de rijders.

Weleer vond, althans op Walcheren, het ringrijden op alle dorpen jaarlijks plaats, en wel ter gelegenheid der kermis. Maar in onzen tijd hebben sommige Gemeenteraden de kermissen en daarmeê ook het ringrijden afgeschaft. De Souburgers echter dragen er roem op, dat het bij hen altijd in eere gehouden is, en nog met volle plegtigheid gevierd wordt[2].

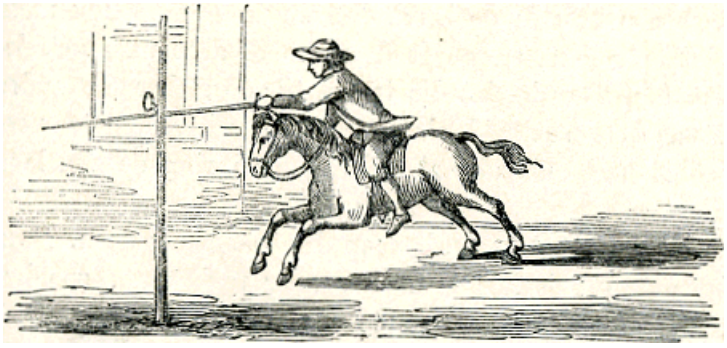
't Is evenwel niet alleen in onzen tijd, dat de kermisafschaffers 't ringrijden hebben pogen te weren. Al vóór lang geleden deden de Kerkeraden 't zelfde. Onder anderen diende die van Middelburg den 11^{n} Junij 1687 eene klagt in bij de Classis van Walcheren, inhoudende, dat ter gelegenheid van Pinksteren op verscheidene dorpen van dat eiland door de boersche jeugd en anderen, dien het minst betaamt, den ring gestoken was, en vele wulpsch- en ongerijmdheden van danserijen en drinkerijen gepleegd waren, zelfs met verachting van der predikanten vermaningen daartegen. De Classis vernam zulks ‘met droefheid’; besloot ‘op middelen bedacht te zijn’, om dat ringrijden tegen te gaan, en wendde zich tot Gekommitteerde Raden en Ambachtsheeren, tot Stedelijke regeeringen en Dorpsschouten; - en deze allen lieten de Classis tranen storten en de jongelui ringrijden.

1) 't Is onder de Zeeuwen een vrij algemeen gevoelen, dat dit ‘graauw’ en ‘blaauw’ roepen uit den tijd der Hoeken en Kabeljaauwen herkomstig is.
2) Medegedeeld door den Heer A. Visser, hoofdonderwijzer te Kapelle op Zuidbeveland.

Ja, Betje heeft gelijk, gebefte Herakliet!
Om niet scheldt ge op 't vermaak; gij kent de menschen niet.

Men meene echter niet, dat het alleen een Walchersch vermaak is; ook op de andere Zeeuwsche eilanden en op Goereê en Overflakkee kent men het, en het gaat er even als bij de Souburgers. En meermalen woonden onze Koningen, wanneer zij Zeeland bezochten, die volksvermaken bij, en schonken dan ook kostbare prijzen. Zoo werd den 14^{n} Junij 1823 het ringrijden te Vrouwenpolder, en den 1^{n} Julij 1837 dat te Westkappel vereerd door de tegenwoordigheid van Koning Willem I. Koning Willem II woonde den 24^{n} Augustus 1841 het ringrijden te Westkappel, en Koning Willem III den 11^{n} Junij 1851 dat te Goes bij[1]. In 1852 werd het ringrijden op 't feest der Maatschappij van Landbouw te Zierikzee ook met een koninklijken prijs vereerd[2]. En toen Koning Willem III den 23^{n} Mei 1862 almede te Westkappel bij het ringrijden tegenwoordig was, schonk Z.M. twee gouden horlogiën met dito kettingen, en reikte die prijzen zelf aan de winners uit[3].

Maar het ringrijden was geenszins uitsluitend Zeeuwsch, het was evenzeer een Hollandsch, volksvermaak. In het midden der 17^{e} eeuw was het te Amsterdam hoog in achting en werd ‘het ridderlijk steekspel’ genoemd; want het was een afstammeling van het carrousel gelijk dit van het tornooi[4], en de ringrijders waren hier geen boeren maar ‘Heeren’. Er werd zelfs in 1662 tusschen de Osse- en Varkenmarkt een ‘bequame plaats’ toe ingerigt, en Melchior Fokkens beschrijft het aldus: ‘Eenighe Heeren, zittende te paarde, met een cierlijke lancie, steken na de rink; komende in de volle ren aanrijden. De rink is maar omtrent tweemaal zoo groot als een gouden rink, die men aan de vingher draagt. Een lustigh spel voor zulke Heeren om 't lichaam te oeffenen, ook vermaaklijk voor de aanschouwers’[5]. En nog vóór 45 jaren leefde er de herinnering van bij de Amsterdamsche jongens, die 't op hunne manier nabootsten, maar 't, even als de Souburgsche knapen, ‘loopende’ deden. Zij gebruikten er gewoonlijk een koperen parapluring toe.

In de 17^{e} eeuw was het ringrijden op de Hollandsche boerekermissen even gewoon als op de Zeeuwsche. Men kan de potsierlijke beschrijving er van bij Rotgans le-

1) *Nav.* XIV D. bl. 197.
2) *Nav.* II D. bl. 315.
3) *Nav.* XIV D. bl. 262.
4) Vergl. hiervoor bl. 27.
5) *Amst.* bl. 292, 293.

zen[1)], en de afbeelding zien. En een Hollandsch boeremeisje hield zich daar ook zoo ‘heel’ niet bij als de Zeeuwsche Prina; maar reikte zelf haar vrijer de lans toe met een hartelijke toespraak:

> Zij reikt hem zelf de lans, beschilderd en verguld,
> Met honderd lonken toe, en spreekt hem aan: ‘Jij zult,
> Beroemde kermisheld! den prijs en 't eereteeken
> Wechdraagen, en te paard de maats de loef afsteeken;
> Het steekspel winnen; en dan wacht ik 't waardig pand,
> Den ring van zilver tot mijn trouring van jou hand.

Die ring hing, als uit de afbeelding (op de vorige bladzijde) blijkt, niet aan een gespannen touw boven het midden der baan, maar was aan een paal bevestigd (zooals het ook bij de mallemolens nagevolgd is). En hetzelfde was het geval bij 't ringrijden der boeren in den Haarlemmerhout:

> Hier stuift men naar den paal om 't snelste door het zant,
> Daar d'overwinnaar met den boereprijs gaat strijken[2)].

Vóór omtrent honderd jaren geleden was, volgens Le Francq van Berkhey, de ‘konst in Holland weder levendig geworden’, en deed de jeugd het op hitten. De ring hing in een krommen haak aan een dwarshout, waar de spelers onder door reden, en de prijs was gewoonlijk een hoofdstel of een paar sporen[3)].

En toen in 1823 te Haarlem het Kostersfeest gevierd werd, behoorde het ringrijden te paard zonder zadel of stijgbeugel ook weêr tot de volksvermaken. 't Geschiedde bij de Spanjaardslaan, en de prijs bestond in een paar zilveren sporen[4)].

Tegenwoordig hebben wij bij groote volksfeesten het r i n g s t e k e n , dat tot het ringrijden in dezelfde verhouding staat als een sleê op rollen tot een galoppeerend paard. Er wordt een toestel getimmerd in den vorm van een eerepoort, welker boog behangen is met ringen. Aan elken ring is een briefje gehecht, het nummer van den prijs bevattende. De ringsteker zit in een wagen en heeft een lans in de hand. Die wagen is eigentlijk niets anders dan een heksleê op rollen, en wordt door zes of acht man getrokken. Twintig voet van den boog begint die trekpartij; de steker gaat onder den boog door met zooveel snelheid als dit van menschevoeten te vergen is; en hij moet al heel onhandig zijn als hij geen ring op zijn lans krijgt.

Het werd bij 't Oranjefeest te Amsterdam op drie pleinen gedaan. Daar 't in onzen tijd niet mogelijk is iets te doen zonder reglement, zoo behoort er ook een bij dit spelletje. Zoo luidde dat van 1863:

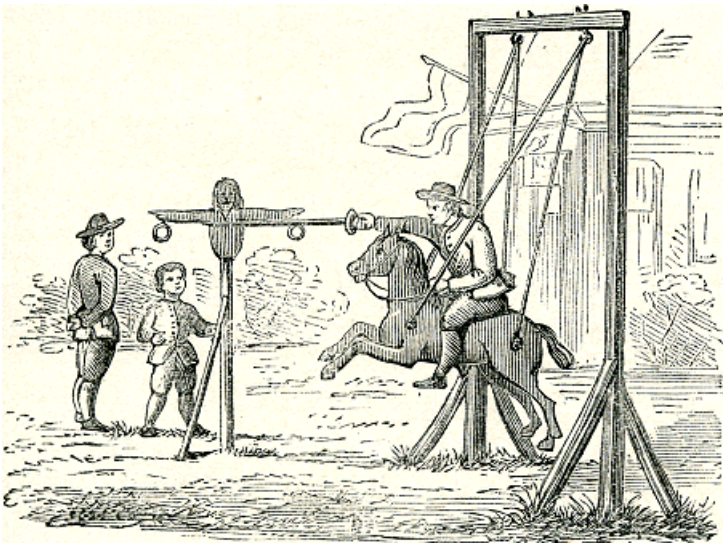
1) *Boerekermis*, bl. 28-31.
2) LUKAS SCHERMER, *Poëzy*, bl. 249. Vergl. de plaat.
3) *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. 1e St. bl. 310.
4) LOOSJES, *Gedenkschriften*, bl. 80.

Art. 1. De mededinger zit in den wagen, en wordt bij afwisseling door 6 of 8 anderen getrokken, op een te geven teeken van het Lid der Kommissie.
Art. 2. De ring moet zuiver gestoken en op de lans zijn. Die niet gestoken maar gevallen zijn, gelden niet, en worden terstond weder opgehangen.
Art. 3. De gestoken ring wordt aan het Lid der Kommissie afgegeven, die het prijsbriefje opent. Enz.[1].

De prijzen waren zilveren horlogiën en andere zilveren voorwerpen, bronzen en porceleinen lampen, tabakspotten, kommen en glazen, hemden en sokken, violen en steenkolen, hammen en loterijbriefjes[2].

Een ander soort van ringsteken, maar wat natter van aard, is het t o b b e s p e l of k u i p s t e k e n. De tobbe, met water gevuld, hangt tusschen twee boomen of palen, en het steken kan op onderscheidene manieren geschieden: hetzij te voet, hetzij rijdende, en staande in een ton op een wagen of kar, die door een paard of door de medespelers getrokken wordt; - in allen gevalle is 't om een nat pak uit de waggelende tobbe te doen. In Waalsch-België is het een zeer geliefd volksspel[3]; in Frankrijk is het 'niet minder bemind[4]; en bij ons is het onder de vermakelijke volksspelen bij openbare feesten opgenomen, ofschoon filosofen er 'niets aantrekkelijks' in vinden[5]; - trouwens die lui vinden niets goed, dan 't geen hen zelven streelt.

Nog drie andere manieren van ringsteken moet ik met een kort woord vermelden, - de draaijende en de schommelende manier, en 't ringsteken op schaatsen. De eerste is nu slechts een jongensspel in den mallemolen; maar 't is nog geen halve eeuw geleden, dat men op de kermissen ook mallemolens zag met levensgroote paarden, in fraaije tenten geplaatst, met het opschrift: GROOT NATIONAAL CARROUSEL boven den ingang, - ten genoegen van 'de heeren', die zich met ringsteken vermaken wilden.

1) Medegedeeld door den Heer A.H. Hedden te Amsterdam.
2) *Buitengew. Amst. Courant*, 2e blad.
3) *Leeskabinet* 1860, No. 5 bl. 127.
4) *Honigbij*, VI Jaargang, bl. 339, met de afb.
5) *Ned. Mag.* 1862, bl. 192.

De tweede manier was in Engeland in de vorige eeuw zeer bekend onder den naam van *the flying horse*. De nevensstaande afbeelding is van 1720[6]. Dit spel kwam ook naar Holland over, maar men maakte hier van ‘'t vliegende paard’ een Hollandschen leeuw. In 't laatst der vorige eeuw was

6) *Hist. of Signb.* p. 365 en pl. XI.

er nog een te 's Gravenhage te zien[1]. Ook in de speeltuinen rondom Amsterdam heeft men ze gekend; doch 't was een gevaarlijk spel. Somtijds viel een ruiter, onder 't schommelen, van den leeuw en brak kop of ribben, waardoor de lust er af ging.

Het ringsteken op schaatsen vond nog in den afgeloopen winter, o.a. ook te Dirksland, plaats.

Zesde hoofdstuk.
Verschillende andere spelen.

Het v o g e l s c h i e t e n is een oud vaderlandsch spel, dat vroeger niet alleen op geen kermis ontbreken mogt[2], maar ook bij alle groote feesten tot de vermakelijkheden behoorde. Zoo werd het dan ook bij de volksvermaken in den Haarlemmerhout, ter gelegenheid van het Kostersfeest in 1823, niet vergeten. En omdat de Regeering van Haarlem dat eens heel mooi woû hebben, had zij al veertien dagen te voren alle Haarlemmers en Zuidkennemers uitgenoodigd meê te doen. Maar ongelukkig werd de pret bedorven door aanhoudende slagregens, ‘die’, zegt Loosjes, ‘men zich zoo zwaar niet had durven voorspellen’. Maar - 't was verwonderlijk om te zien - 't kon dien Haarlemmers en Kennemers niet schelen of 't slagregende, zij schoten toch[3]. En wie waren er nu het knapst in? De Bloemendalers; want van de zeven prijzen wonnen zij er vier; de drie anderen wonnen een Heemsteder, een Sparendammer en een Houtrijker; de Haarlemmers wonnen niets, en gaven er natuurlijk den slagregen de schuld van, waar de boeren beter tegen konden dan zij. En - wat nog verwonderlijker was - 's avonds bij de illuminatie was het heel mooi weêr; de slagregen had het alleen op de vogelschieters gemunt, en niet op de illumineerders, ‘en daarom’, zegt Loosjes, ‘was de weltevredenheid op ieders gelaat geschilderd’[4].

Het s l i n g e r e n heb ik vroeger reeds genoemd als een jongensspelletje, dat menigeen schrik aanjoeg[5]. In Friesland echter kent men een ander slingeren, dat van veel goedaardiger natuur is, daar 't niet met steentjes maar met een lange ‘Dimter-’, d.i. Deventerkoek gedaan wordt. 't Is een zondagsspel der volwassen boerejeugd. Vier slingeraars verdeelen zich

1) LE FR. V.B. *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1456.
2) Zie hierachter, V B. 3e hoofdst.
3) LOOSJES, *Gedenkschriften*, bl. 99 en 100.
4) id. bl. 108.
5) Zie hiervoor bl. 287.

in twee porturen, en loten wie de keuze zal hebben van 't eerst of 't laatst te slingeren. De kiezer bevoelt den koek eens; is die hard, dan zegt hij: ‘ik slinger 't eerst’; maar is die week, dan geeft hij de eerste beurt aan de tegenpartij, omdat een weeke koek bij de eerste slingering gemakkelijk afbreekt, en dus niet ver wegvliegt.

Hij nu, die 't eerst slingert, grijpt de ‘Dimterkoeke’ in de volle hand, neemt een loopje en zwaait op eens om, waardoor hij aan zijn slingering de meeste kracht geeft, en 't grootste deel van den koek vliegt een eind ver weg, terwijl hij met zijn ‘hânstik’ staan blijft. Dit stuk *moet* hij in de hand houden, want zoo hem de heele koek uit de hand vloog, ging zijn beurt voorbij, en zijne slingering werd niet geteld. Als de afstand van den slingeraar tot het weggeslingerd stuk gemeten is, neemt een speler van het ander portuur dit stuk op, en slingert daarmeê op zijne beurt, en zoo doen achtereenvolgens ook de beide anderen. De afstanden van de beide maats worden bij elkaâr geteld, en zij, die 't hoogste cijfer maken, hebben den prijs gewonnen[1)].

Elders kent men dit spel ook, maar noemt het k o e k z w i k k e n , en Le Francq van Berkhey vermeldt het bij de kermisvermaken der Urkers[2)]. Andere spelen met koek zijn: koekhakken, koekhappen, koekknuppelen en koekgooijen. 't Laatste is niets anders dan dobbelen om koek, op de

kermis en op 't ijs, en het k o e k k n u p p e l e n gaat precies als het gansknuppelen. Het k o e k h a k k e n is sedert eeuwen een boeren- en jongensvermaak op kermissen en marktdagen. Men ziet het hiernevens afgebeeld naar eene houtsnede uit de 17^{e} eeuw. De koeken worden er opzettelijk voor gebakken; dunne platte, taaije stroopkoeken, die veel lijken op een stuk zoolleêr: en de kunst is, ze in drie slagen met het bijltje, niet in een regte, maar in een gebroken lijn met twee stompe hoeken, door te hakken. 't Koekhakken levert dus, zoowel als 't kolven, ‘een wiskundige oefening’ op.

1) Medegedeeld door Anonymus te Leeuwarden.
Dit spel verklaart nu tevens de namen van *de Oude* en *de Nieuwe Slingerij* aan herbergen in Friesland gegeven, welke op bl. 413 van het Tweede Deel der *Uithangteekens* onverklaard gebleven waren. Bij Groningen kent men *de Slingerij* ook. In den *Groninger Volksalmanak* van 1838 komt een gedicht van Mr. T.P. Tresling voor, onder dezen titel: ‘Harddraaverij, un zaamenspraak oppen 24^{n} Augustus holden boeten Draapoorte ien *de Slingery*.

2) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1101.

Te Amsterdam hadden de jongens ten allen tijde gelegenheid tot die oefening, en hoefden niet, als elders, tot de kermis te wachten, vermits de koekhakblokken op de meeste pleinen en hier en daar aan den afloop der bruggen steeds te vinden waren. Maar reeds in 1654 oordeelden Mijne Heeren van den Gerechte, dat het een gevaarlijk spelletje was, omdat de jongens weleens, even als de wiskunstenaars van Langendijk, een mathematischen twist kregen en aan 't vechten raakten, en elkaâr den bijl naar den kop wierpen; en daarom werd het koekhakken verboden op verbeurte van bijl en blok en drie gulden of 't opperste kleed. En toen verdwenen de koekhakkers? Ze zijn er nog. En wat ook in onzen tijd verfraaid of gemoderniseerd zij, deze koekkraampjes en -blokken niet; zij zien er heden nog precies zoo uit als vóór vijftig jaren, en toen waren ze nog net als vóór tweehonderd jaren, en weêr twee eeuwen vroeger kunnen ze er ook niet anders uitgezien hebben. Zij staan daar op de hedendaagsche kermis, tusschen al die vergulde kramen en prachtige mallemolens, als overblijfselen uit de voorwereld, en vertoonen nog de kermisarchitectuur in haren eersten ruwen vorm.

Het k o e k h a p p e n geschiedt natuurlijk met den mond, en 't is mogelijk omdat de jongens het wat vies beginnen te vinden, dat men 't zelden meer ziet. Toch zag ik het nog onlangs[1)] in de Diemermeer bij de Tolbrug. Tusschen twee boomen was een touw gespannen, waaraan een schellings-koek hing; en de jongens liepen, onder 't aanhoudend gelach van hunne moeders en hare buurvrouwen, die 't kijkend publiek uitmaakten, elk op hun beurt onder den koek door, en maakten een sprongetje om er een stuk af te bijten.

Nog een aantal spelen zijn er, en er kunnen er altijd nog meer bedacht worden, die tot de rubriek: ‘happen’ behooren. Van 't a p p e l h a p p e n , dat ook alweêr op verschillende wijzen geschiedt, heb ik vroeger reeds gesproken[2)] en 't s t r o o p h a p p e n en b r i j h a p p e n kent ieder; - de kunst is: een kwartje, dat in een schotel met brij of een pot met stroop ligt, er met de tanden uit te halen.

Sommige spelen zijn wijzigingen van andere. Zoo heeft men uit het barbaarsche vogelsnijden een allerliefst k n i p s p e l voor meisjes afgeleid. In plaats van een vogel hangt men een zilveren naaldekoker of eenig ander moois aan een koord op. De knipster wordt met een schaar gewapend, en, even als de vogelsnijder, geblinddoekt en in de rondte gedraaid, waarna zij beproeven mag den weg naar den prijs te vinden, om dien af te knippen. Natuurlijk ontstaat hierbij 't zelfde gelach als bij 't vroeger genoemde knuppel- en snijvermaak, wanneer de arme meid geheel van den weg gedwaald, staat te knippen, waar niets te vinden is.

1) 13 Junij 1869.
2) Zie hiervoor bl. 212.

R i n g e t j e g o o i j e n en n a a l d b l a z e n kent men o.a. op Overflakkee. 't Eerste zag ik dezer dagen nog in de herberg *'t Fortuin* bij Stellendam: een koperen ring, die aan een koord in 't midden van 't vertrek hangt, moet geworpen worden op een haakje aan den wand. 't Tweede is een soort van schijfschieten, en ik zag het te Melissant: door een blaaspijp wordt een stopnaald geblazen op een witten schijf, waarop een hart en een ring geteekend zijn.

De Zeeuwen hebben een zonderling spel bij 't meedelven. Wanneer de delvers in 't land bezig zijn met hun arbeid, is het een aardigheid hun, van den weg af, toe te roepen: K r o o t s p i t t e r s ! Dit is een uitdaging tot een wedloop en een worsteling. De delvers, daarop wel bedacht, hebben reeds vooraf twee hunner, die 't vlugst ter been zijn, tot najagers aangewezen, en geen der anderen mag er aan meêdoen. Halen de krootspitters den uitdager in en worden zij hem meester, dan brengen zij hem op 't land en graven hem ten halven lijve in den grond, waar hij zoolang zitten moet, totdat hij zich voor een drinkgeld loskoopt[1].

De Romeinsche soldaten hadden een spel, dat zij *sagatio* noemden naar het *sagum* of den soldatenmantel, die er toe gebruikt werd. Vier soldaten namen den mantel bij de hoeken, en wierpen er een stumpert op, dien zij op die wijze een luchtsprongetje lieten doen. De Fransche soldaten spelen hetzelfde spel nog in hunne kazernen, en noemen het *le bernement*[2]. Bij ons is het evenzeer bekend als ‘Jonas in den walvisch’, maar 't is hier juist geen soldatenspel, en de mantel wordt gewoonlijk door een wollen deken vervangen. Op menige bruiloftspartij werd dit spelletje gespeeld; - 't lot om Jonas te zijn, viel gemeenlijk aan een Stijven Steven, bij voorkeur aan een ouden vrijer ten deel; de vier, die de deken vasthielden, dreunden op:

Jonas in de wallevis, van een, twee, drie!

en op ‘drie!’ vloog de arme drommel in de hoogte, en werd weêr in de deken gevangen, om andermaal opgeworpen te worden.

Toen Langendijks ‘Don Quichot op de Bruiloft van Kamacho’ nog vertoond werd, kon men 't ook in de komedie zien. In het tiende tooneel van het derde bedrijf zag men in de laan van 't bosch de bruiloftstafel aangerigt en de kroonen daarboven hangen. Vetlasoepe, de kok, liet een deken halen, en den armen Sanche door vier man beet pakken, die zoo Jonas met hem speelden, dat hij schreeuwde:

Help, help! ik word vermoord! help, help! och, och! och, och!

Maar Vetlasoepe, die er met de schuimspaan in de hand bij stond, had er te veel pret in om zoo gaauw te laten uitscheiden, en riep:

Tsa, muzikanten, speul! De skelm ze leef nou noch?
Hum mot plaizierig sterf!

1) *Zeeuwsche Volksalm.* 1841 bl. 27.
2) *Jeux des Anciens*, p. 273.

In Twente en Bentheim bestond nog vóór 40 jaren de gewoonte, dat als een vrijer zijn vijf-en-veertigsten verjaardag bereikte, al de jonge vrijers van het dorp hem een ketelmuziek bragten, en hem vervolgens de deur uit en een deken van zijn bed haalden, om Jonas met hem te spelen, ten zij hij dit met een traktement in de herberg wilde afkoopen[1].

Zelfs de Japanneezen spelen Jonas, en de manier, waarop zij 't doen, bewijst, dat zij 't zeker niet van de Hollanders hebben geleerd. Als zij goed gegeten en veel *sackie* gedronken hebben, gaan er eenigen in twee rijen tegenover elkander staan, die de armen regtuit steken; daar wordt iemand bovenop gelegd, om in de hoogte geworpen en weêr opgevangen te worden; - geen Hollander zal zulk een beweging na den maaltijd bijzonder pleizierig vinden[2].

Daar ik zooeven van Romeinsche en Fransche soldaten gewaagde, doet mij dit ook aan de Nederlandsche krijgslieden denken. Ik verzoek den lezer zich in gedachte eens te verplaatsen in het kamp bij Zeist in den zomer van 1866, te midden der tenten en hutten van het Bataillon Mineurs en Sappeurs. De cholera heerschte in dien tijd; er was eene legerorder gegeven, dat geen militair, buiten noodzakelijkheid, zijn garnizoen of kampement verlaten mogt, en gedurende eenigen tijd was den mineurs zelfs het wandelen om het kamp verboden. De Kapitein ** bedacht een middel om hun eenig vermaak te verschaffen door spelen in het kamp; de Officieren bragten de noodige gelden bijeen, om de prijzen en wat er meer toe noodig was aan te koopen; en weldra waren verscheidene handen aan 't werk om alles tegen zondag namiddag in gereedheid te brengen.

's Morgens prijkte er op de deur der Sergeant-majoorshut een geïllustreerd plakkaat, waarop het volgende te lezen stond:

VIVAT DE MINEUR!
WEG MET DE BUIKPIJN!
Heden namiddag te 5 *uren groote voorstelling*.

I. Kikkeren voor het geheele bataillon.
II. Zakloopen.
III. Boegsprietloopen.
IV. Hardloopen, met springen over afstanden en hoogten.
V. Eijertrappen.
VI. Ringsteken te paard.

Ten slotte: Groot bal in de Kranjang[3].
Belanghebbenden moeten zich bij hunnen Sergeant-majoor aanmelden.
Tenue in het wit.
Te vijf uren precies slaan de tamboers appel op het feestterrein.

1) Mr. J. SCHELTEMA, *Gesch. en Letterk. Mengelw.* IV D. 3e St. bl. 75.
2) C.T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, *Mijn verblijf in Japan*, bl. 71.
3) De Sociëteitszaal der Mineurs in het Kamp.

Verbeeld u nu, dat appel te hooren slaan.

Op den voorgrond hebben de officieren hunne plaats, er zijn ook eenige gasten geïntroduceerd. Ter regterhand, op vijftig passen afstands, staat het bataillon in slagorde geschaard, en is in twee divisiën verdeeld; ter linkerhand ziet men verscheidene toestellen. Een lange mast rust op twee hooge schragen, waaronder een zeil gepannen is, dat met zwartsel is gevuld. Verder zijn springplanken geplaatst; ginds greppels gegraven van vrij aanmerkelijke breedte, en op tweehonderd passen van elkander zijn palen in den grond geslagen, waar vlaggen aan wapperen, die de ruimte afbakenen voor de wedloopen. Achter de officieren is nog een soort van rek van twaalf voet hoog, waar ringen aan hangen; en onder dat rek staat een foeragewagen met eenige lansen er in.

De Kapitein ** opent het feest met eene aanspraak, die door zijne hoorders ‘zeer aardig’ gevonden wordt, - iets, dat niet altijd met alle aanspraken 't geval is, - en geeft bevel tot de uitvoering van het Programma.

De tamboers slaan Wilhelmus, en N° 1, het k i k k e r e n , neemt een aanvang. De eerste divisie krijgt bevel de knieën diep te buigen, de vingers boven het hoofd uit te strekken, en in die kikker-positie, op de maat van: ‘een, twee! - een, twee!’ - vooruit te springen. Wie 't eerst een der Kommissarissen van Orde bereikt, ontvangt een groot pak sigaren, dat deze in de hand heeft; maar dat gaat zoo gemakkelijk niet. Er zijn een aantal kleine paaltjes in den grond geslagen, waaraan dunne koorden geschoren zijn, die de springers niet zien, maar waar ze met de voeten in verward raken, zoodat zevenachtstedeel der kikkers in de strikken verward op de hei te spartelen ligt.

Vervolgens krijgt de tweede divisie een beurt. Zij heeft het voorbeeld der eerste voor zich, en zal dus wel op de touwtjes passen. Maar ja wel, haar is een andere verrassing bereid, - bijna de geheele divisie verdwijnt in overdekte kuilen; waarop een Luitenant deklameert:

> Zoo ziet men hier aanschouwlijk voorgesteld,
> Hoe eens door list, Graaf Floris op 't geweld
> Der vijanden, bij Dordrecht in het veld
> Mogt zegevieren;
> Toen Gelders Graaf, met Brabant en met Kuik,
> En 't Keulsche heir en al de magt van Luik,
> In wilde vaart, naar middeleeuwsch gebruik,
> Hun krijgsbanieren
> Op Hollands grond verhieven; maar, vol schrik,
> Dat groote heir zich in een oogenblik
> Gevangen zag in den gespannen strik,
> En spartlend zonk in kuilen en in holen,
> Die onder rijs en groene zoden scholen

Het tweede bedrijf is het z a k l o o p e n :

Loop, mineurs, loop in den zak,
Om een pijp of pond tabak;
Maar 't staat aan je vrije keus,
Val je liever op je neus.

En dit laatste doen werkelijk de meesten. Bij het b o e g s p r i e t l o o p e n, duikelt de eene na de andere met zijn witte pakje in het zeil met zwartsel, en komt er als een schoorsteenveger uit. Ten laatste echter gelukt het een rappen gast het einddoel te bereiken, waar de prijsbriefjes hangen; een luid 'hoezee!' begroet hem; hij grijpt het fraaiste koevert, opent het, en leest: *Goed voor acht dagen policiehut!* - waarop een algemeene schaterlach het hoezee vervangt. Na het vierde bedrijf - w e d l o o p en s p r i n g e n - worden de gymnastische oefeningen afgewisseld door een paar komische redevoeringen, en vervolgens neemt het vijfde, het e i j e r t r a p p e n een aanvang. Op het eene einde eener wipplank staat een groote klomp met water gevuld, en daarboven is een ei opgehangen. De speler trapt op het eene einde der plank, en doet den klomp opvliegen. Slaat de klomp het ei stuk, dan is de prijs gewonnen; maar meestal is dit het geval niet en vliegt de klomp over het hoofd van den speler, zoodat deze een stortbad ontvangt.

Eindelijk ligt N° 6 aan de beurt - r i n g s t e k e n t e p a a r d; maar in plaats van een paard komt de foeragewagen voor. De prijs van elken ring is een rijksdaalder; deze zal echter niet hoofdelijk maar per hut behaald worden. Daarom wijzen de 18 of 20 bewoners eener hut één hunner aan, om plaats te nemen in den wagen, terwijl de overigen dien trekken. Als op deze wijze de laatste rijksdaalder gewonnen is, daalt reeds de schemering, en elk spoedt zich naar de danszaal; - de officieren gaan naar hunne cantine. Intusschen schijnen eenige mineurs het in die danszaal al te vol te vinden, en bedenken nog een ander spel. Een aantal dekens wordt uit de hutten gehaald, - wat stroo er bij. Uit al die dekens en dat stroo en twee mineurs wordt een o l i f a n t gemaakt; een derde mineur, met een deken om 't hoofd gerold, die een tulband verbeeldt, wordt er bovenop gezet. Muzikanten gaan voorop, een aantal jongelui, zoo potsierlijk mogelijk toegetakeld, in processie met kaarsjes in de hand er achter. Zoo gaat het zingende het kamp rond; aan de officieren wordt eene serenade gebragt, en met het vrolijk gejuich: 'lang zal Kapitein ** leven!' gaat de troep uiteen, en elk zijn nachtverblijf opzoeken; want nog weinige oogenblikken slechts - en 'het ongewapend kamerappel' wordt geslagen, en de nachtelijke stilte vervangt de vrolijkheid van den dag[1)].

K o m e d i e s p e l e n is in onzen tijd het vermaak, dat bij de militairen in 't garnizoen en bij de zeelieden aan boord het meest in den smaak valt. Bij de eersten zijn 't vereenigingen van onderofficieren, die zich daarmeê bezig houden, en niet zelden ook hun vermaak willen dienstbaar maken aan liefdadige oogmerken, door nu eens te spelen ten voordeele van visschers-

1) Medegedeeld door den Heer P. de Boer te Amsterdam.

weduwen, dan voor een verdronken polder, dan weêr voor ‘de algemeene armen der stad’, als men in de dagbladen lezen kan.

Aan boord onzer oorlogschepen wordt van 't komediespel veel werk gemaakt, en 't wordt dikwijls zeer goed uitgevoerd; menig schepeling speelt uitmuntend, en altijd kent Janmaat zijn rol zoo prompt, dat hij geen souffleur noodig heeft, en menig akteur op onze schouwburgen er een voorbeeld aan zou kunnen nemen. Onderofficieren vervullen dikwijls de hoofdrollen; enkele malen doen ook officieren meê, maar dan zijn de gewone schepelingen buiten 't spel.

De ‘komediespullen’ bestaan uit los timmerwerk, dat gemakkelijk uit en in elkaâr geslagen kan worden, en dekoratief, op zeildoek geschilderd, dat opgerold wordt en weinig plaats inneemt. De kostumes worden vervaardigd uit kleedingstukken, daartoe afgestaan door den Kommandant en de Officieren, of aangeschaft uit vrijwillige bijdragen. Heeft de Kommandant verlof gegeven tot het opvoeren van een stuk en den tijd daartoe bepaald, dan wordt op dien dag aan de spelers ‘vrij van dienst’ gegeven. Zij brengen alles in gereedheid, timmeren het tooneel op, dat aan boord van kuilschepen in den kuil vóór de kerk geplaatst wordt, en zetten stoelen en banken voor de toeschouwers. Meestal wordt de voorstelling met den meesten bijval bekroond; - zijn er gasten aan boord genoodigd, dan draagt hunne goedkeuring niet weinig bij, om Janmaat-akteur aan te vuren tot beoefening der kunst, waardoor hij tevens zijnen kameraden menigen genoegelijken avond verschaft. Want een mooi stuk te zien vertoonen schenkt allen schepelingen een waar genot, en geeft steeds voor geruimen tijd stof tot gesprek en bespiegelingen. En spijt al de preeken, die er ooit tegen het tooneelspel gepreekt zijn, heeft het op het zedelijk karakter en gedrag van Janmaat meer invloed dan de gemoedelijkste kanselrede.

Overigens vermaakt het volk aan boord zich na den arbeid met dansen, schermen, zingen en muziek-maken; maar de matrozen, die leden van het tooneelgezelschap zijn, gebruiken hun vrije uren liefst tot het bestudeeren hunner rollen[1)].

Aan boord der koopvaardijschepen is de bemanning niet talrijk genoeg om zich met komediespel te kunnen vermaken. De spelen der matrozen zijn er geëvenredigd aan hunne liefhebberij en bekwaamheden. Zij bestaan gewoonlijk uit: 1° gymnastische oefeningen, 2° dansen op de toonen eener harmonica, 3° kaartspelen, 4° de ezel. Bij dit laatste spel wordt de ezel voorgesteld door twee man, van welken de achterste gebukt gaat, en wien een staart aangebonden en een dekkleed over den rug geworpen wordt en met dien ezel worden dan allerlei kunsten en grappen vertoond[2)].

1) Medegedeeld door den Heer H. Dyserinck, Luitenant ter zee 1e klasse.
2) Medegedeeld door den Heer J. Wamsteker te Amsterdam.

Zevende hoofdstuk.
Dobbel-, Loterij- en Wedspel.

‘Dobbelen, Loterijen en Weddingen’ vindt men in de Verzamelingen van Handvesten gewoonlijk onder éénen titel vereenigd, en teregt, want het zijn drie takken van één stam.

D o b b e l e n is van de vroegste tijden af een zeer geliefd en zeer algemeen volksvermaak geweest. Vroeg men aan een ouden filosoof: wat is 't leven? hij antwoordde: ‘'t is een kind, dat met dobbelsteenen speelt’[1]. En wat deed hij zelf, als hij moê van filosofeeren was en naar eenig amusement haakte? Hij schudde de dobbelsteenen. - Wat deden veldheeren en soldaten, wanneer zij niet vochten? Zij dobbelden. - Wat deden de minnaars van Penelope, terwijl zij moesten wachten? Zij dobbelden voor de poort van haar paleis. - Wat deden de dieven in de gevangenis? Zij dobbelden nog als de koord reeds boven hun hoofd hing. - Wat deden de priesters in de tempels? Zij dobbelden; en zoo ze geen ander gezelschap hadden, deden zij 't met hun goden. Een priester van Herkules was gewoon alle dagen eenige vrienden te ontvangen, om zich met dobbelen te vermaken; maar eens bleven zij weg en zat hij alleen. Toen noodigde hij zijn god met hem te dobbelen, zeggende: ‘zoo ik win, zult gij mij eenig goed schenken; en wint gij, zoo geef ik u een avondmaal en goed gezelschap.’ Hij wierp voor zijn god en voor zich zelven, maar verloor. Toen rigtte hij een goede tafel aan in den tempel, sloot de courtisane Larentia daarbinnen, en ging heen. De schoone juffer heeft het zeker zich wel laten smaken, en den volgenden morgen aan den priester verteld, dat Herkules goed gegeten had, en wel voldaan geweest was.

Niets is ten allen tijde en bij alle volken algemeener geweest dan het dobbelen; - ‘en is 't nog, schoon men er andere namen aan geeft,’ voegt welligt de lezer er bij. Maar als ik hier in den verleden tijd spreek,

1) Bij ons: een kind, dat bellen blaast. De Ouden zagen dus op de wisselvalligheid, wij doelen op de broosheid van 't leven.

doe ik zulks uit beleefdheid jegens onze eeuw, die liever over de gebreken harer zusters dan over hare eigene hoort redeneeren, en - even als oude vrijsters en prulpoëten - gaarne gevleid en geprezen wordt.

Wie dobbelde niet? - De Germanen verdobbelden zich zelven, en de middeleeuwers lieten de krijgsgevangenen dobbelen om 't leven, als ze namelijk, uit christelijke liefde, slechts de helft vermoorden wilden. Achilles en Ajax dobbelden voor de muren van Troje, en de kruisridders voor de poorten der Heilige Stad. De Romeinen dobbelden te huis en op reis, in de kroegen en op 't Forum, op de gastmalen en in de legertenten; de wetten verboden het wel, maar waren krachteloos; de Keizers zelve waren de grootste dobbelaars: Nero dobbelde om viermaal honderdduizend sestertiën (d.i. dertigduizend gulden) het punt; en Commodus ontwierp, om geld te krijgen, een togt naar Afrika, maar bleef te huis en verdobbelde alles.

Onze Graven dobbelden waar ze hof hielden, en onze Gravinnen deden 't ook, en sommigen hadden dag en nacht de kroes met de dobbelsteenen bij zich. De Edelen dobbelden in de ridderzaal, hun schubbejakken deden 't op 't slotplein, en de schildwachten daarbuiten op de brug; ja, de wachter op den trans van den toren zou gedobbeld hebben, zoo hij er een makker had gevonden. Burgemeesters en Schepenen dobbelden op 't stadhuis, als ze maaltijd hielden of wijn dronken; en dat ze de kunst goed verstonden, bewees die Amsterdamsche Burgemeester, die Reinout van Brederode de Heerlijkheid van Nieuwer-Amstel afwon[1]; terwijl men van de Arnhemsche Burgemeesters en Schepenen in oude rekeningen leest, dat zij na den maaltijd ‘lang zaten en speelden’[2]. De schutters dobbelden op den doelen en de zieken in 't gasthuis; de monniken dobbelden om den duivel een ziel, en de kardinalen om den koningen gouden kroonen af te winnen, - gelijk de kardinaal Ludovico Scarampa er Alfonsus, koning van Napels, 25000 op één dag afwon[3]. De poorters dobbelden in hun gildekamers, de ambachtskinderen op de straat, en de bedelaars buiten de poort; de soldaten op de wacht, en de oude vrouwtjes op haar hofje; de matrozen voor den mast, en kok en keukenpoes voor den haard. Ieder dobbelde - de vrouwen zoowel als de mannen, de boeren als de studenten, en in de taveerne dobbelden vriend en vreemde. Men kan eigentlijk niet zeggen, wie niet dobbelde, ten zij men de zuigelingen in de wieg wilde noemen. Cats oordeelde, dat de vrouwen het evenwel niet doen mogen, maar 't aan de mannen moeten overlaten:

> Ten past geen jonge vrou, en min bedaechde wijven,
> Te rollen mette steen, te klappen mette schijven[4].

1) LAMB. OPSY. Zie Dr. P. SCHELTEMA, *Aemst. Oudh.* III D. bl. 28.
2) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* I D. bl. 236.
3) S.V. LEEUWEN, *Bat. Illustr.* bl. 280: ‘volgens tuyg van *Garunbert, lib.* 6 *de Vitis Pontific*.
4) *Houwelick, Vrouwe*, f°. 120.

Maar zijn vermaning hielp niet veel; als de marskramer voor de deur stond en zijn waar aanprees, zong hij:

Juffrou, heb ik 't al geseyt,
Daer u hart het meest na vrijt?
Kaert en dobbelsteenen[1)]!

't Was of de menschen geen pleizier konden hebben zonder dobbelen; ofschoon er eigentlijk geen ander vermaak in te vinden is, dan dat van eens anders geld naar zich te strijken, of eens anders kleêren aan te trekken,

De Dobbelaars, naar David Teniers.

want de dobbelaars verspeelden mantel en wambuis. Zelfs de Vorsten en Edelen speelden om kleedingstukken; zoo dobbelde b.v. in 1430 de Hertog van Gelder te Grave met Roelof van der Hautert om een damasten wambuis[2)]. Elk hield het dobbelen voor de grootste vreugd, want op de vrolijkste feestdagen werd het meeste gedobbeld, en als 't op andere tijden verboden was, werd het op die dagen vrijgelaten[3)]. En wie bij avond of nacht dobbelde, paste wel op, niet met den rug naar de maan te gaan zitten, want anders was 't zeker, dat het geluk hem den rug toekeerde en al zijn geld naar de maan ging[4)].

Evenzeer als bij de Romeinen wetten, werden hier onophoudelijk plakkaten en keuren tegen het dobbelen gemaakt, en - door elk overtreden. ‘'t Spelen om geld of geldswaarde’ - ‘'t verdobbelen van sijn ghelt’ - werd ontelbare malen verboden, of er werd voorgeschreven hoeveel men

1) *Groot Hoorns Liedboek*.
2) G.v. Hasselt, *Geld. Maaltijden*, bl. 200.
3) Zie hiervoor bl. 39 en 190.
4) Vergl. Van de Venne, *Belacchende Werelt*, bl. 84.

verdobbelen mogt, b.v. in een Amsterdamsche keur uit de 14e eeuw: Niemand mag meer verdobbelen dan 't geld, dat hij bij zich, en de kleêren, 'die hij an ende omme heeft;' - waarom dan ook een jongen, wien gevraagd werd, of hij rekenen kon, niet schroomde te antwoorden:

> Ja ic, meester, met teerlingen
> Leerde ic mijn eerste rekeningen,
> Want ick er mijn kousen meê verloor[1].

Waaruit wij tevens leeren, wat de middeleeuwsche methode was, om vlug uit het hoofd te leeren rekenen.

Te Leiden maakten Schout en Schepenen ('t was in 't midden der 15e eeuw) een keur, waarbij alle soorten van dobbel- en teerlingspel in de stad en een mijl in de rondte verboden werden op zware boete, en zelfs zij, die 't gezien en niet aangebragt hadden, zouden dezelfde boete verbeuren. Nog meer. Omdat dikwijls aan de keuren de hand niet gehouden werd, wilde men voor deze een uitzondering maken, en telken jare zou de Schout op Sinte-Martijnsavond, en zouden de Burgemeesters en Schepenen zoodra zij verkozen waren, 'ten heylighen zweren' deze keur te onderhouden. En als een der Heeren zelf dobbelde, zou hij dubbele boete betalen[2]. En hoe werd die keur nu gehandhaafd? In November 1465 had de Stadhouder van Holland met eenige leden van den Raad en aanzienlijke burgers te Leiden gedobbeld. Hoe daar nu in te handelen? Men besloot, 'ter eer en liefde van Mijnheer den Stedehouder' de keur te laten slapen, maar hem beleefd te verzoeken, 't niet weêr te doen[3].

Eigentlijk rekende niemand 't dobbelen zonde - wel 't valsch spelen; en de bedriegers, die zich daarmeê ophielden, brandmerkte men in 't aangezigt, opdat elk ze kennen, en zich voor hen wachten kon. Zoo stonden er b.v. in 1564 te Kampen drie te gelijk 'aan de kaeck mit een brant in haer kinnebacken'[4]; en in andere steden strafte men zulke boeven, die valsch speelden 'met seynen ende teyckenen, die sij onder malkanderen verstonden', nog veel strenger, en stak hun beide oogen uit, opdat zij het nooit meer doen zouden.

In een Latijnsch boek van Paschasius Justus over het Dobbelspel leest men, dat de Spanjaarden van zijn tijd (dat wil zeggen: van de 16e eeuw) zulke overgegeven dobbelaars waren, dat eenmaal, toen er gebrek aan roeijers op de galeijen was, de Magistraat te Barcelona in dat gebrek voorzag door een som gelds te laten verdobbelen onder voorwaarde, dat al de verliezers op de galeijen zouden gaan[5]. 'Wie weet of het waar is?' plagten de Hollanders te zeggen. Maar de schrijver was zelf door de dobbelzucht zoodanig verblind, dat hij, die nog wel een genees- en natuurkundige was, vast

1) *Veelderhande genoechlicke gedichten* enz. te Antw. bij Jan van Ghelen, Ao. 1600.
2) Medegedeeld door den Heer H.D.J. van Schevichaven te 's Gravenhage, Vergl. bl. 37.
3) *Nav.* XIII D bl. 173.
4) NIJHOFFS *Bijdr. N. Reeks*, II D. bl. 225.
5) SERRURE, *Vaderl. Museum*, V D. bl. 264.

geloofde, dat een booze geest hem belette te winnen, dien hij dan ook gedurig aanriep om hem te verbidden[1)].

Wie mag wel de uitvinder zijn geweest dier dobbelsteenen, die zulk een gewigtige plaats in 't leven der menschheid hebben ingenomen, - die zooveel menschen betooveren, ja zelfs natuurkundigen van hun natuurlijk verstand berooven konden, - die zooveel opeenvolgende geslachten tot speelgoed zijn geweest, en nog in de handen van oud en jong rammelen?

'Palamedes!' roept de een; 'Pyrrhus!' roept de ander. 'Neen' zegt een derde, 'zulk een vernuftige uitvinding kan door niemand anders dan door een der zeven wijzen van Griekenland gedaan zijn, en ik houd er Chilo voor.' - 'Neen', roepen Plato en Herodotus tegelijk, ''t is geen Grieksche uitvinding; wij hebben die dingen van de vreemdelingen gekregen!' - 'Ja, van de Egyptenaars', zegt de eerste. 'Neen, van de Lydiërs,' zegt de laatste. Taalgeleerden hebben de Arabieren tot uitvinders der dobbelsteenen gemaakt, omdat zij in 't woord *cubus* een Arabischen wortel ontdekten; en de godgeleerden verzekeren, dat de duivel de uitvinder is, en dat hij met elken worp een ziel wint.

't Is dus met de dobbelsteenen alweêr als met zooveel andere zaken: uitgevonden zijn ze, dat is zeker; maar wie 't gedaan heeft, is onzeker, en een twistpunt voor de geleerden. Maar zooveel is ook zeker, dat niemand de eer voor een Hollander behoeft te reklameeren, want de dobbelsteenen der Grieken en Romeinen waren reeds precies als de onze; en ze hebben zelfs aan de laatsten hun grootste, hun historische, ja een heroieke vermaardheid te danken. *Jacta est alea!* ('de teerling is geworpen') was het woord, dat Julius Caesar zijnen vriend Asinius Pollio toeriep, nadat hij aan den Rubicon lang genoeg had staan 'prakkezeeren', of hij er over durfde of niet; - en sedert is dat woord duizende malen door Caesars en Asiniussen, door Asinussen en Asinariussen, te pas en te onpas, herhaald.

Wijze mannen van vroeger en later eeuwen, heidenen en christenen, hebben, zooveel ze konden, tegen de dobbelzucht gefilosofeerd en gemoraliseerd, ja ook gedogmatiseerd, maar alles zonder vrucht. 'De dobbelaar,' zegt Cicero, 'vlamt onophoudelijk op eigen winst en eens anders ongeluk; altijd is 't hem te doen om anderen uit te plunderen, en terwijl zijn geluk hem dartel maakt, doet het een ander den dood aan. Neen, de natuur lijdt niet, dat wij ons verrijken door anderen uit te schudden, maar wie voordeel zoekt, doe het buiten anderer schade'[2)].

Huigens vond het eigentlijk heel gemeen, dat vrienden te zamen spelen om elkander af te zetten. Ik vind het, zei hij, een zonderlinge 'schijn van vriendelickheit', dat men het er op toelegt om 'de munte, geel of wit' te halen uit zijns vriends beurs, en 't loopt zelden goed af, want 'op

1) SERRURE t.a.p., die dit mededeelt uit DUSAULX, *de la Passion du Jeu, Paris* 1779, T. I, p. 214.
2) *De Offic. Lib.* III.

geld-verlies volght gunst-verlies en wrock'. Ik speel met dobbelsteen noch kaart; want ik wil hen, die ik noodig aan mijn tafel, niet berooven, en hen 'stilswijgend sien vervloecken mijn onthael'. En verliezen wil ik evenmin, want

> wat lust mij 't gasten-mael
> Met niewe rekeningh van kosten te beswaeren?[1)]

De theologanten hebben er de Tien Geboden op nagezien, en bevonden, dat het dobbelen tegen alle geboden zondigt. Tegen het 1e, omdat de dobbelaar 't Geluk tot zijn god heeft; tegen het 2e, omdat de dobbelsteenen zijne gesneden afgoden zijn; tegen het 3e, omdat bij het dobbelen veel gevloekt wordt; tegen het 4e, omdat er op geen dag meer gedobbeld wordt dan juist op zondag: tegen het 5e, omdat de dobbelaar naar de vermaning zijner ouders niet hoort; tegen het 6e, omdat door het dobbelen ruzie, van ruzie vechten, en van vechten doodslaan komt; tegen het 7e, omdat het dobbelspel een broêrtje van de ontucht is; tegen het 8e, omdat de dobbelaar het op niets anders toelegt dan om een ander het zijne te ontnemen; tegen het 9e, omdat nergens meer bij gelogen wordt dan bij 't dobbelen; en tegen het 10e, omdat het dobbelen een onverzadelijk begeeren is.

De voornaamste dobbelspelen in de 17e eeuw waren het M u i z e b r u i j e n, het T i k t a k k e n en het V e r k e e r e n. 'De ontrouwe Kantoorknecht' verhaalt in Bernagies kluchtspel van dien naam, hoe hij een dobbelaar geworden is:

> Eerst leerden ze me Muizebruyjen, daarna Tiktakken, eindelijk Verkeeren,
> en zo wierd ik een dagelijkse comparant[2)].

Hoe 't Muizebruijen gespeeld werd, kan men in de Castalia van 1867[3)] lezen, waar Mr. J. van Lennep het den Proost der Minderbroeders met een lakenkooper uit de Warmoesstraat onder den luifel eener herberg aan den Schreijershoek spelen laat. En de 'Grondregels van het Verkeerspel' kan men berijmd vinden in Van Hovens 'Leedige Uuren'. Dit spel ging, gelijk ook het Tiktakken, heel grof. Wandel, zegt Jan de Regt,

> langs de winkels, daar ze tappen.
> Ei, luister! luister! hoe die tiktakschijven klappen,
> Den taarling rolt, en hoe, elk ogenblik, twee dri
> Of viermaal word geschreeud: dat 's fa, al wat ik zie!
> Het zijn geen deuvikken, die ze op het speelbord zetten,
> Maar daalders, dukatons, dukaten, pistoletten,
> En vrij wat meerder als men heeft in zijnen zak,
> Want ros en wagen hangt somwijlen aan één smak[4)].

1) *Korenbloemen*, VI B. bl. 370.
2) 1e Tooneel.
3) bl. 23.
4) *De Slechte Tijd*.

't ‘Verkeeren’, zegt Bernagie ‘gaat dikwijls om een zakje dukatons, ja vier of vijf’[5]. En in zijn ‘Debauchant’ laat hij een paar lichtmissen op 't verkeerbord spelen, die bij elken gooi een zakje opzetten[6].

5) *Belachelijke Jonker*, 10e Toon.

6) II Bedr. 1e Toon.

Maar Le Francq van Berkhey verzekert, dat die spelen in zijn tijd al uit de mode en bij weinigen meer bekend waren; - de kaarten en biljarttafels hadden ze verdrongen. Maar daarom werd er toch nog wel gedobbeld; ja 't was zelfs in zijn tijd niet ongewoon met dobbelsteenen te gooijen om een vette koe, of om een paard en chais, of een wagen; en ten einde alle kunstgrepen met de vingers daarbij onmogelijk te maken, en aan 't lot zijn vrijen val te laten, werden de dobbelsteenen in een bekertje geschud en door een blikken trechter in een koperen ketel geworpen[1].

De L o t e r i j is ook een dobbelspel; het verschil is slechts, dat bij 't laatste geworpen, bij de eerste getrokken wordt. Maar met de loterij was meer vermaak en vrolijkheid verbonden, dan de dobbeltafel opleverde. En 't is hier niet de hedendaagsche Staatsloterij, waarvan ik spreek[2], maar die oude Nederlandsche vorm van loterijspel, welken de Duitschers *holländische oder alte Lotterie* noemen[3].

In eene of andere stad moet een wees- of armhuis gebouwd of vergroot een kerk gesticht of een afgebrande weêr opgetimmerd, of wel een kerktoren gebouwd worden, maar er ligt geen geld voor klaar. Er wordt dus verlof gevraagd aan 's Lands Vorst tot het oprigten eener loterij, die, om het goede doel te bevorderen, dit gaarne verleent.

En nu hebben de Regenten of Kerkmeesters terstond druk werk. 't Eerste, waar zij voor te zorgen hebben, is het opstellen en drukken der kaart, en het tweede, het bestellen van het zilverwerk tot prijzen. Want de prijzen zijn niet, als in de latere loterijen, enkel zakjes geld; 't is de hebzucht alleen niet, die bevredigd wil zijn, de kunstzin heeft ook zijn eischen. De prijzen moeten kunststukken zijn: fraaije koppen van verguld zilver, zilveren kannen, schalen, bekers, lampetten, bekkens, lepels, enz. en somtijds worden die koppen en schalen geheel of gedeeltelijk met nieuwe gouden en zilveren munten gevuld. De kaart wordt gedrukt in plano[4] met de afbeelding van 't gebouw, waar de loterij voor is ingesteld, aan 't hoofd; de afbeelding der prijzen, alles in houtsneden, daaronder; en bevat voorts, in twee kolommen, de voorwaarden der loterij. Zij wordt in de stad zelve overal aangeplakt, op de deuren der kerken en van 't stadhuis, aan de poorten en de gildehuizen, en waar men 't verder nuttig vindt; ook hangen ze, op borden geplakt, aan de woningen der Regenten of Kerkmeesters. Naar alle steden, waar men deelneming verwacht, worden boden uitgezon-

1) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1429.
2) Deze bestaat sedert 1726, en heeft alle omwentelingen doorleefd. Zij heette aanvankelijk *Generaliteits Loterij*; vervolgens: *Bataafsche Loterij, Koninklijke Hollandsche Loterij, Lotterie de Hollande, Nederlandsche Loterij, Koninklijke Nederlandsche Loterij*.
3) Mr. G.A. FOKKER, *Geschied. der Loterijen in de Nederlanden*. Inleiding, bl. XI.
4) Vóór de invoering der typografie werden zulke kaarten of brieven, even als de speelkaarten, xylografisch gedrukt.

den met een pak exemplaren der kaart bij zich, om die daar ook aan te plakken, en om ‘commysen’ te benoemen, die de registers van inschrijving en de penningen inzamelen. Loterijbriefjes aan tooner kent men nog niet. Ieder, die ‘inlegt’, (dat wil zeggen, een of meer loten neemt) teekent zijn naam, of, zoo hij die niet voluit noemen wil, zijne initialen in een register, en voegt er een prose of spreuk bij, die meestal op rijm is; - op die prosen kom ik later terug. De loten kosten slechts eenige stuivers. Daar voor het ‘meest inleggen’ premiën uitgeloofd worden, zoo geschiedt het dingen daarnaar ‘met besloten brieven’, die bewaard worden in een koffer met verscheidene sloten, waarvan ook de Schout, een Burgemeester en een Schepen ieder een sleutel moeten hebben. Eerst na de sluiting der inschrijving wordt die koffer geopend, wat, gelijk alles bij de loterij, opentlijk en met plegtigheid geschiedt, want de stadsmuzikanten spelen er bij. Intusschen wordt op een plein in de nabijheid van 't gebouw, waar de loterij voor is ingesteld, een groot tooneel getimmerd, dat aan drie zijden gesloten, doch van voren geheel open en met een balie voorzien is. Het dak wordt, tegen het inregenen, van binnen met leder bekleed.

Dit alles zijn echter slechts werkzaamheden, en nog geen vermakelijkheden. Maar de Regeering heeft, in 't belang der zaak, de medewerking der Rederijkers verzocht, ‘met een meninge ende hope, om bij middel van dien een grooten toeloop van volk’, en daardoor ook veel inschrijvingen voor de loterij te verkrijgen. De Rederijkerskamer der stad schrijft daarop een wedstrijd uit over eene vraag, die met het doel der loterij in verband staat; bij voorbeeld, als 't om het bouwen van een weeshuis te doen is, gelijk te Schiedam in 1603: ‘Wat is noodichst om de arme weesen te onderhouden?’ - Daarop zou tegenwoordig ieder droogweg antwoorden: ‘geld!’ - maar in dien tijd wist men daarover heel zwierig te rederijken, en vertoonde er veel schoone zinnespelen van, die den menschen veel meer pleizier deden, dan de mooiste hedendaagsche circulaires, waarin ‘bijdragen’ gevraagd worden.

De Kamers, die gehoor hebben gegeven aan de uitnoodiging, worden op een vooraf bepaalde plaats buiten de stad, waar een tooneel met een boog is opgerigt, ontvangen, en met refereinen verwelkomd. En al dadelijk blijkt, dat de ‘meninge ende hope’ der Regeering niet teleurgesteld is, want de toeloop van volk is groot; uit alle plaatsen van rondom en uit andere gewesten zijn de toeschouwers zaamgevloeid. Met al den luister aan de Rederijkersfeesten eigen, geschiedt vervolgens de ‘intrede’. De Rector der Latijnsche school trekt met al zijn schoolmeesters en scholieren, gekleed in de kleuren der stad, aan het hoofd van den optogt, en daarna volgen de blazoendragers der feestvierende Kamer, in een gewaad, dat blinkt van goud en kleuren, met trommelslager en vaandrig in rood karmozijn. Na hen verschijnen ‘de maagden’, (dat zijn: de aanzienlijkste jonge juffrouwen der stad, allen in het wit) die elk een der prachtige zilveren

prijzen van de loterij ten toon dragen; en vervolgens trekken al de genoodigde Kamers achter elkander, ieder met haar trommelslager en speellieden voorop. De Keizer, Prins en Factor gaan naast elkander aan 't hoofd hunner Kamerbroeders, die allen zijn uitgedost in 't fraaiste kostuum, dat zij hebben kunnen bedenken; en hun Nar springt regts en links, en doet met allerlei snakerijen het volk lachen, ja geeft den omstanders nu en dan een veeg om de ooren, want een ‘Rederijkers sot’ staat alles vrij, mits het grappig zij.

De stad kan naauwelijks al het volk bergen, dat ter poorte instroomt. Op de Markt is, onder een prachtigen boog, een tooneel opgeslagen, waarop iemand zit, die Rethorika verbeeldt, en Pallas en Merkurius of Apollo en de negen Muzen tot gezelschap heeft. Deze Rethorika snijdt voor elke groep van den optogt eenige verzen op, en daarna gaat elk waar hij wezen moet; - de Rector met de zijnen naar de school, waar een paar kannen wijns voor hen bezorgd zijn; - de Maagden met de prijzen naar het loterijtooneel, waar de laatsten tentoongesteld worden, natuurlijk onder goede bewaking; - de Kamers naar de logementen, die voor elke harer bereid zijn. En daar worden ze door de feestvierende Kamer met alle hoffelijkheid heen geleid, en telkens als de stoet voor de deur der herberg staat, waar eene der Kamers zal worden verzocht binnen te treden, geschiedt dit met een koeplet, waarin altijd drie toespelingen voorkomen, als: op den naam der Kamer, op de spreuk der Kamer en op 't uithangbord der herberg. Als b.v. de Oude Amsterdamsche Kamer zal logeeren in de herberg *'t Groene Woud*, dan spreekt de Factor de Amsterdammers dus toe:

Schoon E g l a n t i e r,
Wees welkoom hier,
Altijt in Conste groeijende;
In 't G r o e n e w o u t
Uw herberch hout,
En sijt i n L i e f d e b l o e i j e n d e.

En daarna heeft men, een week lang, allerlei vertooningen van zinnespelen en kluchten, optogten en maaltijden, muziek, zang en dans; - en van den dag der ‘intrede’ tot aan den laatsten van de trekking der loten is 't een onafgebroken kermisvreugd in de stad. Er is dan ook, even als op een kermis of jaarmarkt, vrijgeleide verleend voor elk, die komen wil; en gewoonlijk wenden zich, na afloop van alles, de dienaars van Mijnheer den Schout tot de Magistraat om een gratificatie tot schadeloosstelling, daar zij, uit hoofde van het vrijgeleide, zooveel dagen, ja soms weken lang, geen arrestatiën hebben mogen doen. Men kan zich voorstellen, welk een vrolijkheid en rumoer er bij dat loterijvermaak in een stad heerscht, en welk een menigte zakkerollers en gaauwdieven er van het vrijgeleide profiteert.

Maar terwijl de burgers en vreemdelingen zich vermaken, hebben de

Heeren van de loterij met hun Trekkers, Lezers, Nieters en Schrijvers nog handen vol werks. Tienduizendtallen van briefjes, - ja meer dan honderdduizend soms - moeten worden gesneden, geschreven, gerold en geringd: eerst zooveel briefjes met nummers en prosen als er loten in de loterij zijn, en dan nog weêr even zooveel niet- en prijsbriefjes.

Is de dag daar, waarop de inschrijving gesloten wordt, dan trekt een optogt de stad rond om dit af te kondigen. Een trommelslager, in 't rood of geel gekleed, trommelt de buurt bijeen; een bode draagt, als banier, de Kaart, aan rollen met gedraaide knoppen hangende; twee Gekommitteerden van de Wet gaan voor, en de Heeren der loterij volgen twee aan twee. 's Avonds spelen de stadsmuzikanten op de Markt; op alle pleinen branden teertonnen, en 't volk danst er om heen, en zoowel het tooneel als de woningen der meergenoemde Regenten of Kerkmeesters zijn geïllumineerd met turken[1].

Vóór de Reformatie had de loterij ook een godsdienstig karakter. Alvorens het ‘uytlesen’ (d.i. de trekking) aanving, werd een zingende mis gevierd, die door de geheele Stadsregeering werd bijgewoond; daarna begaven de Heeren zich naar de vergaderkamer der Regenten of Kerkmeesters, om, naar oude Hollandsche manier, ‘iets te gebruiken’, en marcheerden vervolgens in optogt, door de stadsmuzikanten geleid, naar het loterijtooneel. Het spreekt van zelf, dat na de Reformatie de zingende mis verviel, maar het ‘iets gebruiken’ en de optogt bleven.

Bij de tweede Oudmanhuisloterij te Amsterdam in 1616 was het tooneel op de Nieuwmarkt. ‘Alles vaardigh zijnde, quamen die van de Regeeringhe des namiddags in ordre van het Stadthuys op 't Toneel, bij haar een bezegelde doos hebbende, daar de Briefkens der prijzen in beslooten lagen. De Nietjens op een groot zeyl op 't Toneel uitgestort zijnde, is bij Burgermeesteren het doosjen geopent, en zijn de Briefkens der prijzen voor alle mans oogen [de Nieuwmarkt stond vol] daaronder ghemengelt, en zoo te zamen in de korf gedaan, en bij Burgermeesteren geslooten en met het stadtswapen verzegelt; gelijk de andere korf met de namen der inleggers mede geslooten en verzegelt is; en daarmede de Loterij gheopent zijnde is geduurigh, zonder stil staan, nacht en dagh na den ander uytgetrokken, dat over de zes weecken duurde’[2].

De korven, waar hier van gesproken wordt, zijn twee groote korven met halzen, en met leêr of kanefas gevoerd, die op houten drievoeten op het tooneel staan, en waaruit de briefjes getrokken worden; twee kleiner korven dienen om er de ringetjes der uitgelezen briefjes in te werpen. Voorts staan op het tooneel een tafel, eenige stoelen, lantarens op

1) Dit zijn ‘peckturcken’ of pekkransen. Huygens maakte er een sneldicht op. ‘Als alle Turken’, zei hij, ‘zulke turken waren, en ik ze aan mijn haard had, Konstantinopel zou spoedig een leêge stad zijn.’ XIII B. N°. 118. Vergl. G. VAN HASSELT, *Arnh. Oudh.* IV D. bl. 68. -
2) DOMSELAER, IV B. bl. 146.

hooge houten voeten, en eindelijk al de prijzen op planken geschaard als in een zilversmidswinkel.

Op het oogenblik, als de trekking zal beginnen, heerscht een diepe stilte en gespannen aandacht onder het volk. Wiens prose zal het eerst uitkomen? want daar is een premie aan verbonden. De trekker steekt de hand in den hals van den korf, reikt het briefje aan den prooslezer over; deze schuift er het ringetje af, ontrolt het en leest:

> Jan Harmse van Schiedam
> Woû dat hij het eerst uitquam.

De trompetters blazen; het volk juicht; het plein davert van 't geschreeuw. Overal klinkt het: ‘warissie? warissie?’ Hij is er toevallig zelf, en zoo blij, dat hij zich niet schuil kan houden; hij wordt naar het tooneel en den trap op gedrongen, en voor al het volk ten toon gesteld. Ieder moet dat gelukskind zien. Jan Harmse van Schiedam ontvangt een mooije ‘silveren schael wegende twaelf loot’; en menigeen wordt op nieuw versterkt in het oude geloof, dat de prose grooten invloed heeft op het lot.

Één der Heeren van den Gerechte en één uit de Vroedschap, gelijk mede één uit het Kollegie van Regenten of Kerkmeesters zitten op het tooneel, en worden om de drie uren door een ambtgenoot afgelost. Voorts heeft men er vier trekkers, vier lezers, vier nieters en vier schrijvers, die mede elkander om de drie uren vervangen. De trekker trekt met elke hand uit elken korf een briefje; het proosbriefje geeft hij aan den lezer, het andere aan den nieter over. De lezer leest de prosen overluid voor, wat dikwijls tot niet weinig gelach aanleiding geeft. Zoo'n loterij was een ware volksvoordragt, welligt niet zoo nuttig, maar zeker ruim zoo vermakelijk als een hedendaagsche. De nieters zijn zoo genoemd, omdat ze duizendmaal *niet* roepen tegen eenmaal een prijs. De schrijvers teekenen de uitgelezen prosen, prijzen en nieten in een boek op. Twee trompetters blazen zoo dikwijls er een prijs getrokken wordt; en een dozijn dienaars hebben onderscheiden diensten te verrigten: eenige rijgen de uitgelezen briefjes aan koorden; andere passen op de prijzen. Op de Markt ageeren eenige Schoutendienders om onder de woelende menigte ‘orde te houden’ en ‘stokkebroot uyt te deelen’. Nu eens moet het volk teruggedreven worden, daar het te sterk opdringt tegen het tooneel, ja soms een paar vrijpostige kwanten zich veroorloven er op te klimmen, om de prijzen eens van nabij te bekijken; - dan weêr moeten eenige baldadige jongens getuchtigd worden, die zich niet ontzien de trekkers en lezers met steenen en vuil om de ooren te gooijen; en zulks niettegenstaande de waarschuwing door Mijne Heeren van den Gerechte daags te voren gedaan, dat zij ‘gaerne souden sien’, dat het uitlezen der loterij ‘met alle bequaemheyt ende stillicheyt’ geschiedde, en niemand zich zou mogen onderwinden, op het tooneel te klim-

men, of de trekkers en anderen met sneeuwballen, vuil of steenen te werpen[1].

's Avonds, wanneer de loterij bij toortslicht trok, was het nog voller op het plein dan des daags, want menigeen, die bij dag geen tijd had, ging bij avond kijken. Maar hoe het blijspel, dat daar vertoond werd, voor sommigen weleens in een treurspel veranderde, kan het volgende voorbeeld bewijzen.

Toen de bovengenoemde Oudmanhuisloterij in 1616 te Amsterdam trok, ging de koffermaker Filips de Golts, die in de Warmoesstraat, het vierde huis van de Papenbrugssteeg, woonde, met zijn vrouw des avonds ook eens kijken, en belastte zijn dienstmaagd goed op 't huis te passen. Maar deze begreep, dat zij 't huis wel sluiten kon, en met den knecht er ook wel eens heen mogt gaan. Eensklaps klonk het geroep van: brand! brand! door de stad, en al 't volk stoof van de Nieuwmarkt naar de Warmoesstraat, waar de brand was. 't Huis van den koffermaker stond in lichterlaaije vlam: de domme meid had ‘de kaars in een hangenden kandelaar aan een schot al brandende laten hangen’; 't schot was in brand geraakt, en door het schot het heele huis, en door dit huis ook die der buren[2]. Zij hadden een slecht lot uit de loterij getrokken.

Toen die loterijen eens uitgevonden waren (en dit moet in het midden van de eerste helft der 15e eeuw geweest zijn) werden ze spoedig tot allerlei einden aangewend, en ook bijzondere personen deden zulks ten eigen bate. Daarom verbood Filips van Bourgondië in 1446 het oprigten van loterijen zonder zijn verlof. Steden hebben dikwijls loterijen gehouden om hare geldkas te vullen; ook wel om penningen te vinden tot het bouwen van muren en poorten. Utrecht maakte in de 15e eeuw ambten tot loterijprijzen, zoo als in 1446 het Wijnroeijersambt en in 1464 dat van Schepensbode. Toen de geestelijkheid zich de loterijen ten nutte poogde te maken om geld te krijgen tot het bouwen of vergrooten van kerken, gaf zij aflaten als prijzen; maar 't bleek spoedig, dat de menschen liever zilver hadden, waarom dan ook in 1518, toen te Bergen op Zoom een loterij gehouden zoude worden ‘tot der heyligher kerken behoef’, afgekondigd werd, dat ‘daar *nyet alleene* veel aflaeten, *maer oock* costelycke prijsen’ te winnen zouden wezen.

De Landvoogdes Margareta nam in 1563 hare toevlugt tot een loterij, om geld te vinden tot het betalen der soldaten, en in verscheidene steden werden in de 16e eeuw loterijen gehouden door schuttersgilden, om zich van hun schulden te ontdoen; in vele andere ‘tot vorderinge der fortificatiën’. Maar de loterijen in onze Republiek in 't laatst der 16e en in de 17e eeuw hadden meest allen een liefdadig doel; en

1) Die ‘sneeuwballen’ werden genoemd voor 't geval, dat de loterij in den winter trok; want dezelfde publicatie diende voor alle loterijen.

2) COMM. II D. bl. 1167.

werd aan partikulieren vergund een loterij op te rigten, dan geschiedde het onder voorwaarde, dat zij een bepaalde som aan een of meer liefdadige instellingen zouden uitkeeren. 't Zal daaraan ook toe te schrijven zijn geweest, dat men geen zonde zag in het trekken op zon- en feestdagen. Maar hier dachten de predikanten toch anders over, want de kerken stonden leêg: met uitzondering van eenige doove besjes hoorden de menschen liever prosen dan preeken lezen. In 1600 werd te Arnhem aan Krijn Rochus vergunning tot een loterij gegeven, mits hij daarvoor betalen zou aan 't weeshuis, 't gasthuis en de diakenie ieder vijftig gulden. De dominees namen dit zeer kwalijk, en noemden het een ‘negociatie, waarmede God, noch de kerk, noch de policie, gediend is’; maar 't hielp hun niets, de loterij ging toch door[1)].

In 1642 gaf de Regeering van Middelburg aan de vertoogen van den kerkeraad gehoor, voor zooveel het trekken op zondag betrof; - 's morgens om zeven uren werd alles gesloten en verzegeld, en ieder kon naar de vroegpreek gaan, en 's avonds na de avondpreek werd alles weêr ontsloten en ontzegeld, en begon de prooslezer op nieuw.

Het tijdperk der ‘oude loterij’ eindigde met die te Veere in 1662[2)]. Van toen af verloren de loterijen haar vrolijk karakter; zij bleven dobbelspelen, maar waren geen volksvermaken meer. Tegelijk ging ook de kunstzin te loor, en slechts de gelddorst en winzucht bleven over. In 't laatste der 17e eeuw werd slechts om geldprijzen geloot, en dit geschiedde niet meer op openbare pleinen, maar binnen gebouwen. In 1696 trokken te Amsterdam twee loterijen ten voordeele der Réfugiés, een kleine à *f* 18 en een groote à *f* 32 het lot, - de eerste in de zaal van den Kloveniersdoelen, de andere op de binnenplaats van 't Oudezijds-Heerenlogement[3)]. 't Aantal loterijen was in 1695 en 1696 bijzonder talrijk: in Amersfoort, Utrecht en nog meer dan twintig andere steden werden die gehouden; de stad Arnhem vond zelfs een ‘extra-ordinair profitable’ medaille-loterij uit, waarbij zij echter niet veel profiteerde[4)].

Te Amsterdam hadden toen en later nog een aantal loterijen plaats, waarvan er verscheidene gehouden zijn in den tuin van de Nieuwe Stadsherberg in de Plantaadje, o.a. ook die ‘tot conservatie van het eiland Urk’ in 1710. Het begin der 18e eeuw werd een ‘geltverkwistende loterijtijd’ genoemd[5)]; zoodat eindelijk zelfs alle bijzondere loterijen verboden werden, en de Generaliteit hare loterij oprigtte. Doch dit alles behoort niet meer tot de volksvermaken; het eenigst vermaak, dat de loterij van dien tijd opleverde, was het doen van de boodschap aan hem, die een prijs gewonnen had; en daar is ook 't spreekwoord van afkomstig: ‘je klopt alsof je geld komt brengen’.

1) G.V. HASSELT, *Kron. van Arnhem*, bl. 250.
2) Mr. G.A. FOKKER, t.a.p. bl. 99.
3) Jhr. Mr. W.E.J. BERG VAN DUSSEN MUILKERK, *De Réfugiés in de Nederl.* bl. 325.
4) G.V. HASSELT, t.a.p., bl. 300, en W.J. DE VOOGT, in den *Ouden Tijd*, 1869, bl. 158.
5) *Wegwijzer* bij Ten Hoorn, 2e druk bl. 376.

Wie een prijs uit de loterij getrokken had, kon zeker zijn, dat al zijn vrienden zouden komen om het hem ‘bekend te maken’, en de eene al harder op de deur zou bonzen dan de andere. En dit was niet enkel uit deelneming in zijn geluk, maar voornamelijk om dat geluk te helpen ‘begieten’. Zulk een bekendmaking op rijm heeft Jan de Regt ons bewaard. Zij had gediend toen een zijner vrienden, die buiten de stad woonde, eens driehonderd gulden getrokken had.

Al 't gedruis aan je huis, al 't geroep op je stoep,
Is om jou, mijn schoone man!
Om 't genot van je lot, om de spijs van je prijs,
En een volgeladen kan.
Zoo 't geschiedt, dat je niet met een vaart alles klaart,
Is 't geluk met jou ten end.
Daar 't gewis, naar ik gis, anders zal overal
Aan je deur zijn vast gepent[1].

En dan namen zij ‘'t genot van het lot’ weleens zoo ruim, dat de winner niets overhield; waaruit het spreekwoord geboren is: ‘zoo gewonnen zoo geronnen.’

Ik moet nog van de p r o s e n spreken. De prose was een lotspreuk, of, als Hooft het noemt, een ‘lotsin’, d.i. een zinspreuk bij het lot. Enkele malen werd daartoe een Latijnsche of Fransche spreuk gekozen. Somtijds werden dichters door hunne vrienden geplaagd, om prosen voor hen te maken, en men kan er ook bij Hooft een drietal vinden, die zeer wijsgeerig zijn[2]. Maar meestal zijn de prosen eigengemaakte rijmen; - velen geloofden, dat zij meer kracht hadden, als men ze zelf maakte. Ik zal er hier een kleine bloemlezing van geven.

Dikwijls hadden de prosen eene wijsgeerige of zedekundige strekking. Die van zekeren A.H. te Amsterdam luidde:

't Geen dat een vrolijk leven geeft,
Is, dat men altijd hopend leeft.

En bij de Middelburgsche loterij in 1554 schreef H.v.d.L.

't Is quaet goet
Daer de ziele om treuren moet.

De man wilde eigentlijk zeggen, dat de winzucht hem niet kwelde, maar nam zooveel loten, dat hij de premie van het hoogste aantal kreeg.

Anderen hingen hun vromen zin te luchten b.v.

Het hoogste lot, dat men op aard kan wenschen,
Is Liefd met God en vrede met de menschen.

[Maar, vrome ziel! wat doe jij dan hierbij?
Dat hoogste lot trek je uit geen loterij.]

1) *Mengeldichten*, bl. 100.
2) *Uitg. van* LEENDERTZ, I D. bl. 179.

Van vredelievendheid getuigt het volgende:

Wij hebben ingeleid om samen wat te deelen,
Maar roept de lezer: *niet!* so valt er geen krakeelen.
[Zeker! - Deel je niet,
Zoo krakeel je niet;
En de beste manier om geen twist te verwekken,
Is altijd een magere niet te trekken.]

En dit, bij een weeshuis-loterij, van stille berusting:

Mag ik wel verlies hier vreezen?
Mijn verlies is winst voor weezen.

Zoo vindt men ze niet veel, maar talloos zijn daarentegen de prosen, die hoop op winst uitdrukken, als:

Vier goede vrienden van Adams wegen
Wachten uit de loterij een zegen.

Of die verwachting vervuld is, weet ik niet; maar een ander, die een volkomen vertrouwen op zijn geluk had, schreef:

Wonder is 't so mij 't geval
Niet een prijs verschaffen sal.

En hij had gelijk, want hij trok honderd gulden.

Zeldzamer zijn hopelooze prosen. Iemand, die eerst vroeg, hoeveel nieten er in waren, en tot antwoord kreeg: ‘twintigduizend!’ krabde zich den kop, en liet zich inschrijven met de prose:

Wat zeg je? Twintigduizend nieten!
Ik zal de papegaai niet schieten.

Het geloof, dat ‘het lot is van den Heer’, wordt in menige prose uitgedrukt; de een schreef:

Hoe God het voegt,
Ik ben vernoegt.

Een ander:

Een Man en sijn Meid en sijn jongste Snaer
Verwachten van God wat goeds in 't Nieuwjaer.

En Juffrouw Sara Kleinkerken deed er een gebedje bij:

Heer, wilt merken
En 't lot sterken.
Sara Kleinkerken.
Maar mijn man
Weet er niet van.
[Hoe? buiten 's mans weten? foei! dat geeft geen zegen;
Neen, Saartje heeft zeker een nietje gekregen.]

Somtijds wordt in de prosen op andere loterijen gezinspeeld. Iemand, die in 1695 in de loterij te Amersfoort niets, maar daarna in die te Utrecht iets getrokken had, hoopte in de Amsterdamsche grooter prijs te krijgen, en schreef:

Tot Amersfoort verschoven,
Tot Utrecht goed,
Maar Amsterdam boven,
Een klein lot is ook goed.

En een ander, die in 't zelfde geval verkeerde:

Utrecht gaf, Amersfoort nam,
Wat doet nu Amsterdam?

Iemand, die in 1696 in de Amsterdamsche loterij van 18 gulden een niet had gekregen, maar 't nu eens in die van 32 gulden probeeren wou, koos de volgende prose:

In 18 gemist,
In 32 gevist.

Een ander, die in de achttienguldens-loterij een schelvisch gevangen had, maar in de tweeëndertigs-loterij een kabeljauw hoopte te visschen, schreef:

De Loterij van 18 gulden
Mijn hoop redelijk vervulde;
Maar van die van 32
Verwacht ik eens zoo hertig.

Een ander, bij diezelfde loterij, maakte een parodie op de Weldadigheid:

Het is voor de arme verdreven Fransen en Walen.
So ik nu wat trek, mag ik ook wat halen.

Gilden maakten hun prosen gemeenlijk toepasselijk op hun bedrijf. Het Schuttersgild van den Jongen Kruisboog te Brugge, dat in de Middelburgsche loterij van 1554 een getal van 1638 loten nam, schreef:

Pesen, die stijf gespannen staen,
Schieten schoeten die verre gaen.

En dat van den Ouden Kruisboog:

Treckt lustigh ende vlugge
Voir d'oude boghe te Brugge.

Anderen schroomden niet zich zelven in hun prosen te karakteriseeren, zoo als de zangers van twee Amsterdamsche kapellen bij de loterij van den Oudekerkstoren:

De Sanghers van Sint Jacobs en Sint Olofs Capel,
Die moghen haer natgen en haer droochgen wel.

Zeer veel prosen vindt men met de namen der inschrijvers, onder bijvoeging van den wensch om wat te winnen.

Frans Roos met sijn sessen saam,
Wilden dat er een groot lot quaam.

Die wensch werd vervuld; er kwam drieduizend gulden.

Jan en Jannetje

Verwachten een lot uit het mannetje.

‘Het mannetje’ is het mandje, d.i. een der korven, die wij straks op het tooneel hebben gezien.

Johanna Weening:
Wat te trekken is haar meening.

Die juffrouw kwam rond voor ‘haar meening’ uit; dat deed Gerrit Kuyper ook, maar voegde er nog eene gelofte bij, in de meening, dat zulks wel een beetje helpen zou:

Gerrit Kuyper ben ik geheeten;
Krijg ik den hoogsten prijs, ik zal de armen niet vergeten.

Wat ging er een gelach op, toen de lezer evenwel ‘niet!’ riep. Een man en zijn vrouw, wie 't nieten verveelde, voegden er een dreigement bij:

Overal hebben wij ingeleid,
En altoos is er *niet* gezeid;
Zo gij wederom *niet* zult zeggen,
Zo zullen wij niet meer inleggen.

En luisterde het lot naar die bedreiging? Ja wel; ze trokken deze keer vierhonderd gulden.

Een Haarlemsche juffrouw drukte haar eerbied voor het Fatum uit:

Theodora Baltens te Haarlem, ziet,
Zij heeft liever wat als niet;
Echter geen verdriet,
Dewijl het door het Lot geschiedt.

Een paar snaken maakten prosen op de namen der lezers:

1.
Van de Vis,
Vraag Hamilton wat het is.

2.
Rep je een beetje met nummers lezen, Van de Vis!
En, Hamilton! zeg jij, of 't een wat of een niet is.

Dat Van de Vis de prooslezer en Hamilton de nieter was, is duidelijk; maar minder duidelijk is 't, hoe de stellers dier prosen weten konden, dat hun briefjes juist in handen van die twee zouden komen, daar toch verschillende lezers en nieters elkander afwisselden[1)].

Een ander soort van dobbelspel is het w e d d e n , of als men in oud Hollandsch zei: 't ‘wedspel’, want ook de wedder hangt zijn winst of verlies aan een blind toeval of onzekere uitkomst. Wij weten, dat het bij alle volken in trek is, en reeds in de Oudheid was.

Het aangaan van weddingschappen op gevechten van dieren en op wedrennen is al heel oud; de Grieken en Romeinen deden dat reeds. Het Hof der Byzantijnsche Keizers was er weleer om berucht, en de weddingschappen, bij de renspelen aangegaan, verwekten dikwijls oproeren in de stad;

1) Wie zich aan ‘een mengelmoes van zinrijke, keurige, geestige, snaakse en wonderlijke Loterijspreuken’ vergasten wil, neme ‘het Vermaaklijk Lottoneel van Holland’, dat in 1705 bij Hendrik van Damme te Leiden uitgegeven is. Bij Jeroense kan men er ook een aantal vinden.

en toen en ten allen tijde waren er lieden, die zich door dat onzinnig vermaak ruïneerden; ja, ze zijn er nog, gelijk de dagbladen ons daar dezer dagen schitterende voorbeelden uit Engeland van verhaalden[1]. Hoe diep het wedspel in 't volksleven geworteld is, bewijzen de spreekwoorden, die er uit voortgesproten zijn, en die gebruikt worden, ook al heeft de spreker volstrekt geen plan om een weddingschap aan te gaan. ‘'k Wed ja!’ zegt de een, de ander: ‘daar zou ik wel wat onder durven verwedden!’ en een derde: ‘'k verwed er mijn kop onder!’ ofschoon hij 't volstrekt niet letterlijk wil opgevat hebben. De middeleeuwers hadden ieder oogenblik het woord in den mond: ‘dat wil ic wedden om een bier!’ -

De Engelschen kunnen geen man in 't water zien liggen, of zij wedden op zijn leven. Een jolleman viel in de Teems; dadelijk wedden twee gentlemen om duizend pond. Maar een boot stak van wal, om den drenkeling te redden. ‘Wacht een beetje!’ schreeuwden de wedders, ‘eerst moet onze weddingschap beslist zijn.’

Zoo gek zijn de Hollanders nooit geweest, ofschoon ze anders ook wel van buitensporig wedden hielden. In 't wedspel om kleinigheden heeft men nimmer kwaad gezien, b v. in den kersentijd, het eten om de laatste kers; de uitkomsten der paaschweddingschappen, waar ik vroeger reeds van gesproken heb[2], zijn met den apotheker te verrekenen; en de weddingschappen bij de honde- en hanegevechten liepen hier doorgaans zoo hoog niet, of zij waren met een gelag af te maken. Maar erger was 't, als ‘de premiers van de beurs’, zooals ‘Sinjeur Grootebroek, Granmarchand en Snorkop’[3], aan 't wedden raakten op 't innemen van steden, op 't leven van Vorsten, of op de uitkomsten van voyagiën; dan werden er weddingen aangegaan ‘tot soo merckelijke sommen, dat eenighe van hen een groot deel van heur welvaren kwamen te verliesen’; en zulk wedden vindt men op geldboeten en andere straffen herhaaldelijk verboden. Reeds in de oudste keuren van Amsterdam leest men, dat van ‘weddingen’ geen regt zal worden gedaan.

Aardiger is 't wedden, wanneer de uitslag afhangt van eigen schranderheid of behendigheid, moed of volharding, en daar wil ik hier een half dozijn voorbeelden van geven. Dat bij zulke waterratten als de Hollanders en Friezen zijn, dikwijls hachelijke zeetogtjes zijn ondernomen om een wedspel, is niet meer dan natuurlijk.

Er was in 1558 te Hoorn een zekere Ellert de Graef, die met een brouwer een wedspel aanging, zoo ‘reuckeloos en avontuerlijck’, dat elk er verstomd van stond. Hij zou een schuitje maken uit vier koehuiden en daarmeê varen van Hoorn naar Dantzig, zonder ander gezelschap dan een

1) *Handelsblad*, 2 Julij 1869.
2) Zie hiervoor bl. 216.
3) Sinjeurs uit Hoofts dagen. Zie *Warenar*, IV Bedr. 4e Toon.

hondje. Elk, die hem zag uitvaren, beklaagde hem als een verloren man; en toch is hij te Dantzig gekomen, en heeft de weddingschap gewonnen. Hoe 't mogelijk was, begreep niemand[1]; de kooplieden te Dantzjg stonden er zoo verbaasd van, dat zij het schuitje van Ellert kochten, en 't den Koning van Polen aanboden als een kuriositeit. En die Koning vond het zoo merkwaardig, dat hij het ding in de Domkerk te Krakau, het Poolsche Pantheon, liet ophangen 'tot een eeuwige gedachtenisse, dat met soo kleynen vaetken' een Hollander naar Pruissen was komen varen[2]. En zoo 't er nu niet meer hangt, dan is 't, omdat in die Domkerk meermalen de vlammen hebben gewoed.

Een Tesselsche bakker wedde eens met een rijken boer, om een aanzienlijke som, dat hij in zijn baktrog de zee zou oversteken van Tessel naar Wieringen. De boer dacht hem nooit weêrom te zien, maar de bakker volbragt den togt met een zacht windje uit het noordwesten, en de boer moest betalen[3].

Niet om te varen, maar om als een zeehond in 't water te leven, liet zich in 1610 een Friesche boer, Jan Femmes genaamd, naar 't Kamperzand brengen, - een plaat, die drie uren zeilens van de Friesche kust lag, tusschen Terschelling en Ameland, en met elken vloed onderliep. Hij had een wedding aangegaan met zekeren Thomas Thomassen, om een groote som gelds, waar hij zijn wagens, ploegen en al zijn akkergereedschap tegen zette, dat hij een vol jaar, t.w. van den 11^{n} Junij 1610 tot den 10^{n} Junij 1611, daar eenzaam zou leven; vrouw noch kind, vriend noch maag mogt hij bij zich hebben, - die er dan trouwens ook weinig pleizier in gehad zouden hebben, hem dáár gezelschap te houden. Op den bepaalden dag bragt schipper Freerk Jetses hem naar 't zand. Er waren eenige buren meêgegaan, die hem hielpen een huisje op palen te bouwen, dat hij met een vijzel kon doen rijzen en dalen naar de hoogte van den vloed; en dit gereed zijnde liet men hem alleen. Benaauwde dagen stond hij uit, toen 't najaar begon te stormen en te razen. In den nacht tusschen November en December dreef zelfs zijn vijzel weg, en zijn huisje werd van de golven overstelpt. Jan dacht niet anders of hij was nu voor de visschen, en hij bond zich aan een balk vast, in de hoop, daarmeê naar de Friesche kust te zullen drijven en althans nog een graf te verwerven. Maar de storm bedaarde, de vloed week terug, en Jan herstelde wat beiden vernield hadden. Daarna zag hij in 27 dagen niets dan zwerk en water, en zoo worstelde hij den winter door. Hoe hij 't met de kou gemaakt heeft, zegt de historie niet; maar in Friesland dacht niemand anders of Jan was verdronken of bevroren. Geen Groenlander of Eskimo zou lust gehad hebben, het den Fries na te doen. Toen de lente aankwam, werd hij door menig schip

1) ''t Zal wel schuiven langs het strand geweest zijn', zegt COLLOT D'ESCURY, *Hollands roem*, VI D. 1^{e} St. bl. 397.
2) VELIUS, *Kronijk van Hoorn* bl. 151.
3) GRABNER, *Brieven*, bl. 135.

bezocht; en toen eindelijk de 10e Junij daar was, kwam dezelfde Freerk hem terughalen, en Jan Femmes had het wedspel met glans gewonnen.

Van vrolijker aard, maar toch ook gewaagd genoeg, was de weddingschap, die twintig jaar later een soldaat van de garde van Prins Frederik Hendrik met zijn makkers aanging om een halfjaar soldij. Hij zou van Delft naar den Haag loopen, en alle vrouwen en meisjes, welke hij op den weg ontmoette, met haar wil, kussen. Hij had er slag van, en 't lukte hem door mooi praten vrij wel; maar de meeste moeite had hij met een melkmeid, die hem lang vleijen liet en weigeren bleef. En terwijl hij nog stond te bedelen om een zoen, zag hij niet verre van de Hoornbrug een koets met vier paarden aankomen, waarin welligt aanzienlijke dames zaten, en die hij dus liever niet ontmoeten wilde. Hij gaf de meid toen zulke gesuikerde woordjes, dat ze hem eindelijk haar bolle wang bood, en daarop ging hij aan 't loopen, om de brug voorbij te komen, eer de koets er over was. ‘Maer laes! het was te spâ,’ en de koets hem voor; en tot overmaat van ramp zat er ‘een groote Edelvrouwe’ uit den Haag in. Deze moest hij dus kussen, of een halfjaar soldij verbeuren. Menig ander zou nu den moed verloren hebben; maar hij nam een koen besluit. Met den hoed in de hand trad hij naar de koets, verhaalde aan de edelvrouw ‘met een demoedig gelaat’ in welk een verlegenheid hij zich bevond, en bad haar, daar hij vrouw en kinderen had, hem toch voor zoo groot een schade, als het verliezen dezer weddingschap, te willen bewaren. De dame keek hem een poos strak in de oogen, en vroeg hem toen, of hij, als een goed krijgsman, zijn degen wel schoon hield? - ‘Ja, Mevrouw!’ antwoordde hij met een eerbiedige buiging, trok fluks van leêr, kuste het rapier, en bood het haar aan. Zij bekeek den degen en vond dien zoo blank als zilver, waarop ze glimlachend zei: ‘Welnu, kus dan als een held!’ en hem de weddingschap winnen liet[1)].

Scherts en plagerijen op bruiloften hebben ook dikwijls aanleiding gegeven tot weddingschappen, en daaraan heeft eens een Burgemeester van Amsterdam het te danken gehad, dat een timmermansknecht zijne dochter ten huwelijk kwam vragen. Mr. Jacobus Scheltema heeft de historie zeer omstandig te boek gesteld, en bij hem kan men van woord tot woord lezen wat de jonkman en de burgemeester gezegd hebben[2)]. Ik zal 't hier maar heel kort vertellen.

Op een zaturdagavond gaf een timmerman te Amsterdam, die de bruigom was, een partij, en een der gasten, een vrolijke en vlugge jongen, werd deerlijk geplaagd, omdat hij nog geen meisje had. ‘Hoe!’ zei men, ‘zoo'n knappe borst als jij mag alle meisjes vragen, al was 't ook

1) HEEMSKERK, *Bat. Arc.* bl. 155, 156. ‘Gij soud u noch meer verwonderen’, voegt hij er bij, ‘indien gij wist, wie dese Edelvrouwe geweest was.’ Was 't mogelijk de Prinses?

2) *Gesch. en Letterk. Mengelwerk*, II D. 1e St. bl. 232.

een dochter van Burgemeester Hasselaer!' - 'Ja, ja!' riepen allen, 'die moet jij vragen!' -

Nu was Mr. Gerard Arnout Hasselaer in zijn tijd een heel groot man, die verscheidene gewigtige ambten heeft bekleed, onder anderen van 1748 tot 1765 wel elf malen burgemeester van Amsterdam is geweest, en om twee zaken bijzonder vermaard was: 1° om zijn 'geweldig bulderen en vloeken'; 2° om zijn mooije dochters. Hij had er twee, en men zei, dat zij de mooiste meisjes van Amsterdam waren, en zij wisten dat ook wel, en waren daar zeer grootsch op. Een dezer juffers nu moest onze ambachtsgezel ten huwelijk gaan vragen; want het was een weddingschap geworden. 's Maandags-morgens om tien uren werd de knaap door twee getuigen, aan 't huis des Burgemeesters gebragt, en hij heeft werkelijk diens dochter ten huwelijk gevraagd. Doch de Burgemeester, die ditmaal juist eens niet bulderde, maar toevallig een zijner meiden wilde uithuwelijken, en een trekschuit te begeven had, - verwisselde eenvoudig 't woord *dochter* met *dienstmaagd*, en gaf den jongen, bij de meid, ook de schuit. En deze was best tevreden, en stond, toen Burgemeester Hasselaer al vier en twintig jaar dood, en hij zelf al een oud man was, 't nog met het meeste genoegen in zijn stuurstoel te vertellen aan elk, die 't hooren wilde.

Ten slotte nog iets heel zeldzaams - een weddingschap zonder wedders.

Kent gij Robert Hennebo? Zoo gij een afschaffer zijt, raad ik u, geen kennis met hem te maken, want hij is de dichter van den 'Lof der Jenever'. De man is geweest: soldaat der blaauwe voetgarde, poëet, kastelein, actiehandelaar, komediant en makelaar. Toen hij kastelein was, woonde hij te Amsterdam op den Fluweelenburgwal 'drie huizen van het Princenhof' in het *Gulden Vlies van Jason*; maar zijn gelagkamer had niet veel toeloop. Eens beloofde hij zijn vrouw, dat zij dien dag gasten genoeg zoude hebben, en dat zij maar voor een goeden voorraad 'rostbief, taelingen en kotteletten' moest zorgen. 't Was elf uren in den voormiddag, en hij zat met een aantal manden vol snijboonen om zich heen op de stoep, en was ijverig aan het afhalen. Ieder, die daar langs kwam, bleef nieuwsgierig staan, en vroeg hem, wat hij met al die snijboonen beginnen zou? 'Weetje dat nog niet'? antwoordde Hennebo, 'dat is voor die beroemde weddingschap van zes heeren, die om 't hardst zullen eten. Dat zal hier van middag plaats hebben, en ik heb al meer dan vijfentwintig anderen, die meêdoen, om ze te zien eten. Wil je ook van de partij zijn, 't is tot je dienst.' - Zoo kreeg hij dien middag een groot getal snijbooneneters. En wie hem aan 't eene einde der tafel vroegen, wie de wedders waren, dien wees hij op hen, die aan het andere einde gezeten waren.

Achtste hoofdstuk.
Gezelschapsspelen.

Daar ik de huiselijke vermaken van mijne beschouwing heb uitgesloten[1)], zoo behoef ik hier over het groote heirleger der gezelschapsspelen en gezelschapsvermaken geen revue te houden. Bovendien zijn er een aantal boeken of boekjes gedrukt, waarin ieder, die er lust toe gevoelt of behoefte aan heeft, ‘de Gezelschapsspelen of de Kunst om in alle jaargetijden den tijd aangenaam en nuttig door te brengen’ bestudeeren kan. En wie diepzinniger beschouwingen verlangt dan die boekjes bevatten; - wie leeren wil, hoe bij het spelen met dobbelsteenen het geloof aan mirakelen te pas kan komen; - wie weten wil, aan wie 't spel al of niet geoorloofd, en voor wie een biljartje bijzonder nuttig, en ‘een uurtje kaartspelens’ zeer dienstig is; - wie lezen wil, hoe zeker geleerde altijd studeerde met een spel kaarten naast zich, en, zoodra zijn gedachten stil bleven staan, ‘met zich zelf een piketje speelde’, om ze weêr aan den gang te maken; - en wie, eindelijk, nog niet weet, hoe vervelend een speelzieke oude dame is, - kan dit alles vinden bij Justus van Effen, waar hij een traktaatje ‘over de Speelzucht’ schrijft.

Ik vermeld dus de gezelschapsspelen in 't algemeen slechts *pro memoria;* doch er zijn er eenige, waarbij wij toch een oogenblik moeten stilstaan, en daartoe is dit hoofdstuk bestemd.

Dat het aantal gezelschapsspelen, die uit het dobbelspel zijn voortgesproten, groot is, heb ik reeds in het hoofdstuk over de ‘Kinderspelen’, opgemerkt; en een aantal dezer spelen wordt op zoogenaamde borden gespeeld. Dit waren echter vroeger geenszins uitsluitend kinderspelen, ook de volwassenen schaarden zich in gezelligen kring rondom het Ganzeof Uile- of eenig ander bord, en bragten er den winter-zondagavond vrolijk meê door. De beide genoemde borden waren van ouds de voornaamste. Welligt herinneren sommige lezers zich nog dat oude winteravondgeroep van de nieuwspostwijven: ‘Ien stoiver 'n ganzebord! zes doite 'n oilebord! mit dobbelstiene toew!’ Maar dat was voddegoed;

1) Zie hiervoor bl. 2.

de fraaije borden, opgeplakt en gekleurd, kocht men in de boekwinkels voor acht of tien stuivers. En men had groote ivoren dobbelsteenen in een mooi doosje, en een ander doosje met gouden en zilveren penningen om ‘op te zetten’, en nog eenige doosjes met ‘lowiezen’ of ‘katjes’ om meê te spelen. (De kinders deden 't met ‘kriekjes’ of ‘peperneutjes’.) Aan den voet van het bord las men, met oude Duitsche letter, de ‘Onderrichtinge’, - een woord, dat later door ‘Reglement’ vervangen werd. In die ‘Onderrichtingen’ vindt men bepalingen, die opmerking verdienen, b.v.

> Die de Pot benadeeld, is zijn recht quijt van meê te spelen, zo lang tot dat weêr op nieuw begonnen wort, en moet daarenboven voor die reis eens zo veel inzetten als de anderen.
> Die vloekt, of onder het spelen 's Heeren Naam gebruikt, zal in het geheel van het spel verstoken zijn.

Zoo vervoerde de speeldrift oud en jong tot onbetamelijke woorden en daden, die gestraft moesten worden. Dat men in de reglementen der nieuwere spelen zulke artikelen niet meer vindt, bewijst alweêr - wat trouwens genoeg bekend is - dat wij veel braver, eerlijker, vromer en bescheidener zijn dan onze voorouders waren.

Andere spelen zijn uit de loterijen geboren. Het L o t e r i j s p e l is de huiselijke vorm der ‘oude loterij’, waar wij in het vorig hoofdstuk van spraken; en wanneer wij bij het uittrekken de versjes hooren voorlezen, die op de nummerkaartjes gedrukt zijn, dan herinnert ons dit het oude prooslezen.

Het K i e n s p e l daarentegen is de huiselijke vorm der Genueesche of getallenloterij, die in 1620 te Genua uitgevonden en vervolgens in een aantal andere Staten, en ook bij ons, ingevoerd is. Zij bestond uit de getallen van 1 tot 90; men zette op een of meer dier getallen in, waarvan er telkens vijf uitgetrokken werden, en ontving, zoo dat getal uitkwam, vijftienmaal zijn inzet terug, - wanneer 't namelijk een ‘eenvoudig uitkomen’ was, doch bij bepaalde uitkomsten meer[1].

S c h a a k -, D a m - en K a a r t s p e l komen hierin met den dobbelsteen overeen, dat men niet weet, wie ze uitgevonden heeft, en dat het vernuft der geleerden bij allen zoowat denzelfden kring van gissingen doorloopen heeft.

Met de vraag, of schaken en dammen wel tot de *gezelschaps*spelen gerekend mogen worden, omdat zij slechts door *twee* tegenover elkander zittende personen gespeeld worden, en de oude leer is: *Tres faciunt collegium* (d.i. ‘drie maken een gezelschap’), zal ik mij hier niet bezighouden, maar laat die aan wijzer lieden ter beslissing over. En daar men in onzen tijd ‘schaakklubs’ en ‘schaakgezelschappen’ kent, en ook in

1) Zie hierover: Mr. G.A. FOKKER, *Geschiedenis der Loterijen*, Inleiding, bl. VIII-X.

sociëteiten, die toch gezelschappen van veel meer dan drie zijn, de schaaken damborden geduld worden, zoo behoeft niets mij te verhinderen hier ook van schaken en dammen te spreken.

Dat het S c h a a k s p e l reeds in de middeleeuwen in hooge achting stond, hebben wij in 't Eerste Boek gezien[1)], maar 't spel is veel ouder. Maar hoe oud? en door wien uitgevonden? Zie daar, waar de geleerden al zoo lang naar geraden hebben. ‘Wel’, zei de een, ‘niemand anders dan Pyrrhus, de zoon van Achilles, heeft dat spel uitgevonden; die was er juist de man voor’. ‘Neen’, zei de ander, ‘Palamedes heeft het gedaan, toen hij zag dat de Grieksche helden zich in de Officiers-sociëteit op het strand voor Troje zaten te vervelen’. En een derde noemde Attalus, den koning van Pergamus; maar een vierde meende, dat geen koning, maar een der Zeven Wijzen de uitvinder van een zoo vernuftig spel moest geweest zijn, en dat, zoo niet Chilo, zeker een der zes anderen 't gedaan had. ‘Neen’, zei een vijfde, ‘'t was een officier der genie in 't leger van Xerxes’. ‘Nogmaals neen’, hernam een zesde, ‘want het spel is ouder, en ik hou de vrijers van Penelope voor de uitvinders’. ‘Allemaal gekheid’, roept een zevende, ‘ik geloof dat Noach 't spel gepraktizeerd heeft, toen hij in de ark zat, en met den tijd geen weg wist’. ‘Best mogelijk’, zegt een achtste, ‘want in de alleroudste boeken der Braminen vindt men er al gewag van. En toen hebben, volgens den kettingregel, van de Indiërs de Perzen, van de Perzen de Grieken, van de Grieken de Kruisvaarders, van de Kruisvaarders alle volken van Europa, en van deze weêr die van Afrika, Amerika en Australië het schaken geleerd’. Maar hoe duidelijk die becijfering is, vindt zij toch geen algemeenen bijval. Poëten beweren, dat een Italiaansche prinses, die Schacheïs heette, de uitvindster van het schaakspel was; maar de meeste geleerden poogden steeds den oorsprong bij de Romeinen te vinden, en blokten nacht en dag om te onderzoeken, of zij het Vrijbuitersspel (*ludus latrunculorum*) voor ons schaak- of ons damspel mogten houden, doch konden 't maar niet uitmaken. Trouwens 't was noch 't een noch 't ander[2)], maar stond tusschen beiden; en welligt hebben alle drie te zamen ééne moeder gehad. 't Eigentlijke schaakspel hebben de Romeinen van Augustus evenmin gekend als de Atheners van Perikles; eerst de Byzantijnsche Grieken hebben het van de Perzen geleerd, en de Kruisvaarders vonden er zooveel smaak in, dat zij 't naar het Westen overbragten. Sedert dien tijd is het schaken steeds het geliefkoosd spel van groote mannen geweest, dat hun soms meer dan 't leven ter harte ging.

De Keurvorst Joan Frederik van Saksen zat in de gevangenis met zijn vriend Ernst van Brunswijk te schaken, toen Keizer Karel V hem het doodvonnis deed aanzeggen; hij maakte eene kleine aanmerking op

1) Zie hiervoor bl. 28.
2) Vergl. *Jeux des Anciens*, Chap. XIX.

de onregelmatigheid van 's Keizers handelingen, verzocht Ernst voort te spelen, won het spel en was daarover zeer vrolijk.

Don Jan van Oostenrijk had in zijn paleis een schaakkamer, die met witte en zwarte marmersteenen gevloerd was. Op dat groote schaakbord speelde hij met levende figuren, t.w. met knechts, in verschillend kostuum, als schaakfiguren gekleed, en die zich op 't bevel der spelers bewogen. En 't zelfde wordt ook van een Hertog van Saksen-Weimar verhaald[1].

Godgeleerden en staatslieden, generaals en professors zijn bollen in 't schaken geweest. Luther schaakte met Melanthon, Willem van Oranje met Lamoraal van Egmond, Prins Maurits met Kapitein Delacaze, die den Prins de baas af was, en Napoleon schaakte met Montholon, die 't ook uit beleefdheid deed, als hij den Keizer winnen liet. Waar men leest van groote veldheeren en bekwame wiskunstenaars, leest men ook, dat zij minnaars van 't schaakbord waren; maar nooit is er grooter bol in 't vak geweest dan een Fransch musicus, André Philidor, die 't even goed blindelings als ziende kon. Die opperschaker heeft er dan ook een *Essai* over geschreven, en ieder, die dat goed bestudeert, kan precies zoo knap in de kunst worden als hij; gelijk nog onlangs op 't schaakkongres te Hamburg bewezen werd, toen de bol der bollen wel acht partijen blindelings speelde[2].

En nu 't D a m m e n . - ‘Wie heeft dat uitgevonden?’ - Dat weet men ook niet. - ‘Maar waar is de naam dan van afkomstig?’ - Dat weet men evenmin. De geleerden, die in de *latrunculi* der Romeinen het damspel herkenden, vertelden, dat de Germanen de Romeinen onder 't spelen zoo vaak de een den ander een stuk afnam, hoorden roepen: ‘damno!’ en daarom dat spel *dammen* noemden; maar daar die geleerden 't eene mis hadden, is 't andere natuurlijk ook een vernuftige dwaling. Poëten hebben verteld, dat het spel aan 't Fransche hof, onder Filips Augustus zou zijn uitgevonden, en ter eere der dames dus genoemd. Maar geschiedvorschers beweren, dat de Hollanders de uitvinders moeten zijn, omdat deze het dammen in hun land zoo gewoon zijn, dat het niet anders kon, of ze moesten het ook spelende doen. 't Een en 't ander bewijst, dat de een en de ander 't niet weten, en wij weten 't ook niet; wel, dat het dammen oudtijds hier ‘scijfspelen’ heette, en dat de knapste dammer, dien men ooit gekend heeft, een Amsterdammer was, die Efraïm van Embden heette, en er een boek over heeft geschreven, waarin men niet alleen ‘al deszelfs grondregels’ maar zelfs ‘tweehonderd diverse positiën en slagen’ bestudeeren kan.

1) *Percy Anecdotes*, II. p. 852.
2) *Handelsblad*, 31 Julij 1869.

Er zijn over den oorsprong en de historie van het K a a r t s p e l een groot aantal boeken en woordeboekartikels geschreven in allerlei talen. Terwijl Franschen, Duitschers, Spanjaarden en Italianen de eer der uitvinding ieder voor zich begeerden, zochten de oudheidkundigen den oorsprong beurtelings bij Egyptenaren, Ethiopiërs, Chineezen, Indiërs, Arabieren en Zigeuners. Deze laatsten zouden ze uit Indië hebben meêgebragt, niet om er meê te spelen, maar om er meê te goochelen en er waar uit te zeggen. Zeker is 't, dat sedert eeuwen goochelaars met kaarten gegoocheld en kaartlegsters er goed geluk uit voorspeld hebben, en verliefde meisjes, wier vrijer weggeloopen was, zich gewroken hebben door hartenaas op een glas witten wijn te leggen en een naald door 't hart te steken, meenende op die wijze den ontrouwe 't hart te doorpriemen; - en 't is wel mogelijk, dat die allen deze kunstjes van de Zigeuners hebben geleerd, maar 't bewijst niet, dat deze de kaarten hebben uitgevonden.

De oudste geschiedkundige sporen der speelkaarten heeft men in Italië gevonden, waar zij in 't laatst der 13^{e} eeuw bekend waren, en van waar zij in de eerste helft der volgende eeuw naar Spanje, Frankrijk en Duitschland overgingen. Reeds in 1321 verbood de Bisschop van Wurtzburg het kaartspelen, en 't was in 't midden der 14e eeuw onder de Fransche Grooten al zoo geliefd, dat Koning Karel V, die er geen vriend van was, ‘le petit Jehan de Saintré’ een bijzondere gunst toedroeg, omdat Jehan niet dobbelde of kaartspeelde. In denzelfden tijd kwam 't kaartspel ook reeds in Holland; men noemde 't ‘quairten’, dat is ‘vieren’, naar de vierderlei figuren waar 't spel uit bestaat. Maar de oorsprong en beteekenis dier figuren is al even onzeker, als die der kaarten zelve, en daarom zijn er ook verschillende uitleggingen van. Volgens A. zijn het de symbolen der vier standen: harten = geestelijkheid, schoppen = adel, ruiten = burgers, klaveren = boeren[1)]. Volgens B. zijn het symbolen der ridderschap: harten = dapperheid, schoppen = hellebaard, ruiten = harnas, klaveren = paardevoeder; maar C. zegt, dat de roode figuren schilden en de zwarte wapenen zijn, namelijk, harten = ridderschild, ruiten = vrouweschild, schoppen = lansijzer, klaveren = zwaardgreep. Neen, zegt D., de kleuren zijn de beide geslachten, rood het vrouwelijke, zwart het mannelijke; harten = vrouwen, ruiten = spillen, schoppen = mannen, klaveren = zwaard. En na zooveel uitleggingen weet men zeker wel precies hoe 't is. Over 't aas zijn de geleerden 't ook niet eens; de latijnschgezinden verklaren het als *as* (eenheid); de Germaanschgezinden als *ase* (god), waarom dan ook het aas zelfs boven de Heeren gaat.

Toen Frankrijk op 't einde der 14^{e} eeuw een Koning had, die van tijd tot tijd zijn verstand kwijt was, en deze zich dan 't best met kaartspelen vermaken kon, werd dit spel zeer vermaard; want al wat een koning

1) De Vlamingen noemen: schoppen ‘pieken’ en ruiten ‘koeken’. *Toekomst*, 1869, bl. 254.

doet, al is 't dan ook maar een gekke koning, vindt spoedig navolging en wordt mode. In dien tijd werden de kaarten nog niet gedrukt maar geteekend, en met goud en kleuren afgezet. De kaartenschilder van genoemden Vorst, een groot meester in dat vak, was Jaquemin Gringonneur, die te Parijs in de Rue de la Verrerie woonde, en hij zou de uitvinder zijn geweest der poppen, die thans nog op de kaarten voorkomen.

De vier Heeren of Koningen moeten de vier monarchiën voorstellen: *David* de Joodsche, *Alexander* de Macedonische, *Caesar* de Romeinsche en *Charles* de Frankische. De vier Vrouwen zijn Fransche dames: *Argine* (anagram van *Regina*, koningin) verbeeldt Maria van Anjou, de gemalin van Karel VII; *Rachel* is Agnes Sorel, Karels minnares; *Judith* is zijn moeder Isabella van Beijeren en *Pallas* is de Maagd van Orleans. Van de vier Boeren (eigentlijk baronnen) zijn er twee veldheeren van Karel VII; *Lahire* is Etienne de Vignoles, gezegd Lahire, en *Hector* is Hector de Galaud. De beide anderen: *Ogier* en *Lancelot*, zijn helden uit de Karelromans, waarmeê waarschijnlijk een paar andere dappere Franschen werden aangeduid.

En hoeveel er nu ook sedert de dagen des gekken Karels veranderd is, die poppen zijn dezelfde gebleven. Toch hebben zoowel de tijdgeest als de gebeurtenissen van den dag dikwijls hun stempel op de speelkaarten gedrukt, en zoowel de geleerden als de grappenmakers er allerlei aardigheden meê gemaakt.

Dat de Fransche revolutie in der tijd het koningschap ook van de kaarten verbannen moest, spreekt van zelf: de vier Koningen werden republikeinsche wijsgeeren, de vier Vrouwen republikeinsche deugden, en de vier Boeren sansculottes. In ‘het wonderjaar van 1720’ werden de actiehandelaars op de kaarten uitgeteekend, en in 1813 en 1814 werden deze vervuld met toespelingen op den val van Napoleon.

Aan ‘vermakelijke kaarten’ heeft het nooit ontbroken. De poppen waren allerlei snaaksche figuren, maar niet altijd even kiesch.

Vernuftige geleerden, die overal ‘het nut’ en ‘de leerzaamheid’ zoeken, hebben ons ook ‘leerzame kaarten’ bezorgd. Er zijn schrandere pedagogen geweest, die in het kaartspelen de beste methode gevonden hebben, om alle wetenschappen te onderwijzen. Een hunner roemde er op, dat hij door zijn kaarten binnen ééne maand den grootsten domoor zoo knap in de logica maakte, dat elk er verstomd van stond. En men meene niet, dat die man welligt een kermis-professor was, die met een ‘spul’ op de Amsterdamsche Botermarkt stond; neen, hij was een Doctor in de theologie te Regensburg. Anderen hebben de geografie, de mathesis en de Latijnsche taal op dezelfde wijze behandeld. Een Franschman vond in 't laatst der 17e eeuw een kaartspel uit ‘pour apprendre aisément le blason’. En te Amsterdam gaven Covens en Mortier in de vorige eeuw verscheidene van die soort van kaartspelen uit voor verschillende wetenschappen[1)].

1) *Nav.* V D, bl. 28, en *Bijblad*, l855, bl. lxii.

Doch ik keer tot de 14e eeuw terug. In dien tijd waren de kaarten nog zeer duur, en dus alleen onder de aanzienlijke en rijke lieden in gebruik; maar deze waren dan ook zeer verzot op 't spel, en de kaartenschilders verdienden er veel geld meê.

De heilige Bernardinus van Siëna ijverde zeer tegen het kaartspelen, en hij predikte zoo aandoenlijk, dat hij vele Heeren bewoog hunne kaarten op 't vuur te werpen. Toen trad er een man met tranen in de oogen voor den boetprediker, en zei: 'Eerwaardige Vader! preek toch zoo niet, maar heb deernis met mij; uw preeken veroordeelt mij tot den hongerdood, want ik ben een kaartenschilder.' - 'Ben jij een schilder, zoo schilder dat'; antwoordde de heilige man en wees op een kruisbeeld. Maar die kaartenschilder was eigentlijk een domme bloed; hij had immers moeten begrijpen, dat de menschen het spelen om geen boetpredikatiën zouden laten, en elk, die heden zijn kaarten verbrandde, morgen nieuwe zou komen bestellen. Maar in dienzelfden tijd begonnen de Duitschers de kaarten te drukken met houten platen, en toen dit algemeen werd, deed het den kaartenschilders vrij wat meer afbreuk dan alle preeken van heilige Bernardinussen. Hierdoor werden de kaarten dan ook veel goedkooper en kwamen onder het volk, en al spoedig zagen de Regeerders daarin groot gevaar voor de zeden en de welvaart, en maakten keuren om het te verbieden, die echter weinig hielpen. In alle landen werden verbodswetten tegen het kaartspelen uitgevaardigd, maar nergens werd het doel er meê bereikt. Dat de predikstoelen steeds gedreund hebben van 't hameren tegen de kaarten, behoef ik niet eens te zeggen. Sommige wijsgeeren wilden het kaartspelen alleen den mannen veroorloven, maar geen vrouwen; zij beweerden, dat de kaart in vrouwenhand evenmin voegde als in manshand een breikous. Anderen verklaarden zich voor 't gebruik, maar tegen 't misbruik, doch zeiden niet, wie de grenzen zouden afzetten en bewaken. En tot deze laatsten behoorde ook Le Francq van Berkhey, die er, alweêr 'wanneer 't niet misbruikt' werd, 'een stil vermaak' in vond, 'een eerlijk tijdverdrijf in een bescheidene samenleving', waar lang zooveel niet bij gedronken werd als bij het dobbelen[1]. En 't zelfde hadden al lang voor hem de kaartenmakers verteld en 't op hun briefjes en uithangborden geschreven, waarover men het *Boek der Opschriften* kan nazien[2].

In ons Land was al in de 16e eeuw het kaartspel zoo met het volksleven zaamgegroeid, dat men het ieder oogenblik in den mond had en er honderde spreekwijzen en tal van bijnamen aan ontleende. Wie de volle laag kreeg, werd *getroefd;* en gaf iemand den moed verloren, dan heette 't: *de troef is er uit!* Bij een vechtpartij was *de knuppel troef* of *schoppen troef;* den beker voorbij te laten gaan, was *troef verzaken* en evenmin als een goed speler 't laatste, deed een goed drinker 't eerste.

1) *Nat. Hist. van Holland*, III D. bl. 1449, 1450.
2) bl. 220 en 272.

Als men maar niet begrijpen kon, hoe Piet of Klaas fortuin had gemaakt, dan was 't: *de gekken krijgen de kaart*; - een spreekwoord, dat natuurlijk in onzen tijd niet meer te pas komt: alles is nu voor de wijzen; de gekken krijgen niets! Had men een bijnaam noodig, dadelijk leverden de kaarten er een. Toen in 't midden der 16e eeuw de Sloterdijker Mr. Hendrik Dirkszoon te Amsterdam Burgemeester was geworden, en ter deeg den baas speelde, noemde men hem 'het Aasje' of 'de Tien van der troeve'; en Meindert van den Ham, een krijgsoverste in dienst van Karel van Gelre, werd 'Schoppenkoning' genoemd.

Als een bewijs van de speelzucht der Romeinen wordt aangevoerd, dat zij zelfs op reis speelden[1], maar onze deftige zeventiende-eeuwsche Hollanders waren geen zier beter. Als Huygens met eenige Haagsche heeren en dames een speelreisje deed, waren ze pas 't scheep, 'of daer viel het eerste spreken van 't heiligh kaerte-blad.' 't Weêr was zoo schoon, zegt hij, en 'de tijd soo kostelick', maar toch 'men sou gaen sitten spelen'. Hij poogde 't nog tegen te houden, maar ja wel! de dames schudden de kaart reeds, en zoo ging 't op een troeven:

> 't Pickquetje voor de Mans, 't Roemsteeckje voor de Vrouwen.

En men bleef troeven totdat het gezelschap te Rotterdam uitstapte. Ja, wat nog veel erger is - als dat deftig gezelschap onder een brug doorging, stak elk gaauw de hand uit 'om sijn hoopken geld te decken'; want:

> Soo kan gelegentheyt een vroom gemoed verwecken
> Tot ongeregeltheyt; 't en baet Gebuer noch Vriend,
> Mits dat het niemand sie, elck vat na wat hem dient[2].

Foei! ik weet niet hoe Huygens het zeggen durfde. Maar 't was 's mans gewoonte, de dingen bij hun naam te noemen en er geen doekjes om te winden; als hij nu leefde, zou hij ook wel anders doen.

Wie nu evenwel uit het boven aangehaalde vers van Huygens wilde bewijzen, dat het 'roemsteken' bepaald een damesspel was, zou zich vergissen; al vijftig jaar vroeger speelden de knechts en de boeren het in de kroegen. In Hoofts Schyn-Heylich houden twee knechts, Slockspeck en Wouter, 't volgende gesprek:

> *Sl.* Speelje vel met de kaert?
> *W.* Daar ben ick op eslepen!
> *Sl.* Dat troeven is 'n geneucht!
> *W.* Ja, wierd men er niet kael van.
> *Sl.* Roemsteken en lansknechten!
> *W.* Dat is het beste dat ick kan.

En dat ieder in dien tijd er op roemde, dat hij 'den bijbel van 52 blaeren' op zijn duimpje had, en dat geen boer een scheerwinkel kon binnentreden of hij praatte ook al van roemsteken en lansknechten, hebben wij in 't Eerste Boek reeds gezien[3].

Wie lust heeft eens een deftige Hollandsche speelpartij in 't midden

1) *Jeux des Anciens*, p. 367.
2) *Korenbloemen*, IX B., bl. 551.
3) Zie hiervoor, bl. 50

der 17e eeuw bij te wonen, ga te gast in het tiende hoofdstuk van Van Lenneps *Elisabeth Musch*. Wie lezen wil, hoe de Hollandsche burgerlui van Ao 1700 zaten te klaverjassen met ‘enkeld jan’ en ‘dubbeld jan’ en ‘jas en bruid’, kan 't op rijm vinden in de Ordonnantie van J. van Hoven[1]. En wie de kaart wil hooren verdedigen tegen het schaakbord, neme den *Hollandschen Spectator* nog eens in handen, en zie hoe Monsieur Boncoeur zijn schaaklievenden neef mat zet.

De Spanjaarden werden van ouds voor de grootste kaartspelers gehouden, en hoe er te Madrid getroefd werd, ondervond een Pensionaris van Antwerpen in 1634. Hij had de eer met den Baron van Anghein te spelen; maar de Baron maakte ruzie en sloeg er op, en onze arme Pensionaris kreeg zoo troef, dat hij op den grond liggen bleef, en 't duurde wel elf maanden eer hij van zijn wonden genezen was[2]. Daar had Le Francq van Berkhey niet aan gedacht, toen hij 't kaartspelen ‘een stil vermaak’ noemde!

De wijsgeer Locke was eens bij de Lords Halifax, Anglesey en Shaftesbury ter maaltijd genoodigd. Terstond na 't eten kwamen de kaarten voor den dag; maar Locke, die geen kaartenvriend was, verkoos het toezien. Onder 't spelen gaven de Heeren zich aan al de driften over, die de goede en kwade slagen gemeenlijk opwekken, en Locke stond onderwijl bij 't venster en schreef in zijn zakboekje.

‘Wat schrijf je toch?’ vroeg Anglesey.

‘Wel’, hernam de wijsgeer, ‘ik heb den gantschen nacht geen oog toe kunnen doen van blijdschap en verwachting wegens 't nut en vermaak, dat ik genieten zou in 't gezelschap van de grootste mannen onzer eeuw. Daarom ben ik nu bezig alles op te teekenen, wat ik binnen een paar uren gehoord heb.’

De edele Lords voelden den steek, en beloofden de kaarten terstond op 't vuur te zullen werpen, wanneer hij 't zijn aanteekeningen ook deed[3].

En werpen wij nu eens een blik op een vaderlandsch partijtje bij bedaarde achttiende-eeuwers uit de dagen van Willem den Vijfden:

> Die hou heur fatsoen en vaste assemblee,
> En geven op hoogtijd partije en soupee.
> 't Is niet heel plaisant en 't kijken haast niet waard;
> Se heb altoos hun oog gevestigd op de kaart,
> En win se, dan kijk se vrij vlug en aardig,
> Maar loopt het heur tegen, dan kijk se quaadaardig[4].

Is dit in onzen tijd anders? -

1) *Leedige Uuren*, bl. 137. - Die Ordonnantie werd destijds in almanakken nagedrukt; dáár vond haar *de Navorscher*, en drukte haar nog eens over, XII D., bl. 360.
2) SERRURE, *Vaderl. Museum*, V D., bl. 366, volgens *Le Mercure Français*, T. XX., p. 309, waar de twist en kloppartij in 't breede verhaald worden.
3) S. WELLER SINGER, *Researches into the history of playing cards*, 1816.
4) *Groninger Rarekiek*, 1777.

Op menig dorp is het kaartspelen in de herberg op zondagavond het eenigst wintervermaak. Nog onlangs zag ik het in de Meijerij. In elke herberg, die ik bij dag binnentrad, zag ik op de plank eenige spellen liggen, die er uitzagen alsof er de schutters in 1830 reeds meê gekruisjast hadden. En op zondagavond vond ik te St. Michielsgestel elke gelagkamer vol boeren, allen bij vieren aan tafeltjes verdeeld, - behalve eenige oude paaijen, die onder den schoorsteen zaten; - één der viertallen echter bestond steeds uit drie mannen en ééne vrouw, - de eenigste vertegenwoordigster van het schoone geslacht in het heele gezelschap. En wie was zij? De kasteleines zij *moet* meê spelen, dat is stijl. Maar alle andere boerinnen blijven t'huis; haar zijn kroeg en kaart verboden. Aan 't biljart in *den Gouden Leeuw* echter was niemand te vinden dan een paar vreemdelingen.

In Vlaanderen is het kaarten ‘onder de jongens ook een geliefkoosd spel’. Meestal spelen zij ‘potjepas’, maar soms ook: ‘boer, boer houtenen bak’, - ‘vier gelijken’, - ‘jassen’ en ‘wiezen en jassen’. 't Is bij hen echter geen winter- maar een zomeravondvermaak. ‘Zij brengen er’, zegt *de Toekomst*, ‘de lange zomeravonden meê door onder eene lantaarn der buurt, gewoonlijk als men uitverteld is en geene verhalingskens (vertelseltjes) meer kent’[1]. Daar zouden onze Hollandsche jongens niet van houden; die loopen en draven liever, en oefenen hun keelen.

Veel vrolijker dan alle kaartspelen zijn de p a n d s p e l l e t j e s . ‘Ja’, zegt Justus van Effen, waar hij ‘een afbeeldzel van de gewoone manier van vrijen onder burgerluiden’ geeft, in die ‘spelletjes vinden Messieurtjes en Juffertjes beiden een levendig vermaak’, omdat de verbeurde panden ‘gemeenlijk door menigvuldige en ongeweigerde zoentjes, gelost worden.’ - Maar dat was toen, en nu is 't anders; - wat toen vermakelijk was, is nu uit de mode. En dat vinden sommigen wel heel goed, want de pandspelletjes geven maar aanleiding tot jaloerschheid. - ‘Waardoor?’ - ‘Wel’, zegt de Oude Tijd, ‘voor een vrijer valt het toch niet aangenaam zijn meisje door anderen gekust te zien’[2]. Maar mijn goede Oudetijdsman! weleer meende men, dat juist voor zulke vrijers die spelletjes heel nuttig waren, om hun de jaloerschheid af te leeren. Intusschen zou 't wel kunnen gebeuren, dat ze nu weêr in de mode kwamen, daar toch in den afgeloopen winter het Keizerlijk Hof te Compiègne er zich meê vermaakt heeft[3].

Een oudheidkundige ziet in die pandspelletjes nog een afschaduwing der oude regtspleging. De pandmeester vertegenwoordigt den Baljuw, Drost, Schout of Richter; de overige leden van 't gezelschap de Schepenen of

1) 1869, bl. 253-255; waar men ook lezen kan, hoe ‘potjepas’ gespeeld wordt.
2) 1869, bl. 112.
3) *Handelsblad*, 17 Dec. 1868.

Azigen, de Gezworenen of Witachtige mannen; hij, die zijn pand lossen moet, de aangeklaagde, die zich aan 't vonnis moet onderwerpen. En gelijk in de vroegere middeleeuwen de boeten en breuken, uithoofde van de schaarschheid aan geld, dikwijls met vee betaald werden, zoo bestond bij deze spelletjes doorgaans het betaalmiddel in kussen[1]. Een zonderlinge gelijkenis, Mijnheer de oudheidkundige!

Van ouds behoorden tot de gezelschapsspelen ook T a f e l - of K a m e r s p e l e n , - kleine klucht- of zinnespelen, soms door één, soms door twee of meer, maar in allen gevalle een klein getal personen uitgevoerd. Zulk een tafelspel is dat van ‘Meester Kackadoris ende een doof wijf met aijeren’, waar een eijerboerin, die van haar regteroor tot haar linkervoet zoo geel is als roet, verlangt dat de kwakzalver haar zoo wit zal maken als een bagijn, maar hem door hare doofheid telkens verkeerd verstaat; - dat van ‘een Lansknecht, die teghen zijn eighen schaduw vecht’, 't welk door slechts een persoon gespeeld werd; - en tal van anderen, die er allen op gemaakt zijn, om 't gezelschap te doen lachen, maar niet altijd even zedig van inhoud zijn.

De S p i n n e r i j e n zijn, als winteravondvermaak der boerejeugd in Drente, bekend - vooral door de uitvoerige beschrijving in den Drentschen Volksalmanak van 1839. Men vergist zich echter, wanneer men meent, dat zij in den daar beschreven vorm nog tegenwoordig algemeen zijn. ‘Buut of slage’ kent men in 't westen van Drente al niet meer; nog wel in 't oostelijk deel dier provincie. En evenzeer vergist men zich, als men waant, dat dit boerenvermaak uitsluitend Drentsch is; 't strekte zich weleer over al de oostelijke gewesten van ons vaderland en zuidwaarts tot in Vlaanderen uit, en is zeker van hooge oudheid.

Vestigen wij thans eerst onzen blik op 't westen van Drente. Nog altijd dragen de meisjes-visites er den ouden naam, en na Nieuwjaar, wanneer ze aanvangen, zegt men er nog: ‘de spienderijen bint weêr an de gang’; maar van vlasspinnen is geen spraak meer. De boerendochters vragen thans hare vriendinnetjes eenvoudig op koffij met klontjes, maar niemand komt meer met een spinnewiel aandragen; daar waren ze al vóór een aantal jaren te modern toe. Zij hadden toen een rolletje naaiwerk op zak; en tegenwoordig zijn ze alweêr moderner, en verwisselen het naai- tegen borduurwerk; maar toch heet het nog altijd een ‘spienderij’.

Later in den avond komen de jongelingen ongenoodigd binnen met den eenvoudigen groet: ‘g'naovend vrouwluu!’ wat in 't Hollandsch zeggen wil: ‘goeden avond, dames!’ en waarop deze flaauwtjes antwoorden: ‘g'naovend jonges!’ maar stilletjes en schijnbaar heel vlijtig voortwerken zonder opkijken. De jongens staan nog eenige oogenblikken te kijken,

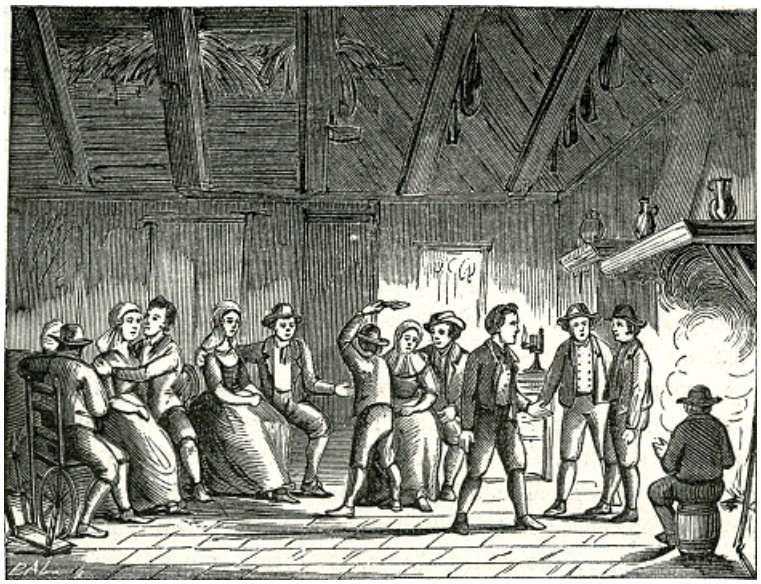
1) *Groninger Volksalm.* 1840, bl. 95.

alsof ze niet weten, waartoe ze gekomen zijn, maar ten laatste opent de vrijpostigste den mond en zegt: ‘'n deksels mooije spienderij!’ welk kompliment de gastvrouw terstond beantwoordt met een: ‘krieg 'n stoel, jonges!’ en de jongens gaan nu rondom den haard zitten. Weêr houden zij zich eenige minuten, alsof ze Pythagoristen waren. Eindelijk staat de zooevengenoemde voorspreker op, gaat bij een der meisjes, en vraagt of ze wat met hem praten wil? Zij weet wel, wat hij met dat praten meent, en zegt heel vriendelijk: ‘jao!’ rolt haar werk op, en gaat met hem heen naar de keuken. Paar na paar volgt, om een uurtje in het donker te zitten kussen en kozen. Schiet er een meisje over, die niet gevraagd is, dan geven de anderen - och! de plaagzieke jeugd is zoo onbarmhartig! - haar een takje met de vermaning ‘de kat van 't vuur te houden;’ een ceremonie, waarmeê ze de arme meid eenvoudig voor een hekse uitmaken. Natuurlijk gaat deze maar gaauw naar huis, om niet nog meer bespot te worden. 't Slot van de partij is, dat ze eerst weêr in 't vertrek terugkeeren, om een ‘brugge mit naegelholt’ (een boterham met rookvleesch) te eten, en daarna elk jonkman het meisje, met wie hij ‘gepraat’ heeft, te huis brengt[1].

In het oostelijk gedeelte van Drente vindt men de spinnerijen nog in haar ouden vorm met spinnewiel en ‘buut of slage.’ Van zessen tot negenen hebben de meisjes zitten vlasspinnen, babbelen en koffijdrinken; dan komen de jongens, de spinnewielen raken aan een kant, en 't spel begint, waarbij de handen dier knapen op een zware proef gesteld worden.

In 't midden van een groot vertrek, waar aan 't eene einde, onder den schoorsteen, een groot vuur vlamt, en spek en hammen en worsten aan den balk hangen, terwijl aan 't ander einde de paarden en koeijen staan (welke onze teekenaar heeft weggelaten, omdat hij dacht, dat ze er niet bij behooren), zitten in een kring een aantal paren, - elk paar op één stoel - die zich vermaken met kussen. Bij den schoorsteen staan eenige jongelingen, die overkompleet zijn, en deze benoemen één hunner tot plakker, die met een wel bespijkerden plak gewapend wordt. Is er geen plak, dan doet een schoen met spijkers dezelfde dienst. Een der vrijers onder den schoorsteen wijst den plakker een meisje aan, dat hij begeert, en dadelijk gaat die ambtenaar op den jonkman, die met dat meisje ‘praat’, af, en zegt: ‘buut of slage?’ d.i. ‘wil je ruilen? of wil je klappen hebben?’ - Is zij hem vrij onverschillig, dan staat hij op, gaat onder den schoorsteen, en de ander neemt zijn plaats in. Maar wil hij haar niet gaarne afstaan, dan steekt hij de hand uit, en de plakker slaat er ongenadig op; - een Hollander wordt er akelig van als hij 't ziet, en begrijpt niet hoe zoo'n Drentsche hand het uit kan houden. De plakker gaat onophoudelijk rond, en bewerkt,

1) C. VAN SCHAICK, *Drentsch Dorpsleven*, 8e hoofdst.

door de kracht van zijn plak, waarvoor ten laatste ook de moedigste bezwijken moet, een voortdurende verwisseling onder de kussende paren. Eindelijk volgen ook hier de ‘bruggiens’ en het t'huis brengen.

't Zelfde vermaak kent men in Twente onder den naam van G e s p i n n e n , en 't is ook daar nog niet overal uit de mode. De plakker vraagt er: ‘Biste wal?’ (d.i. ben je wel gepaard?) of: ‘neugtie?’ (d.i. is 't naar je genoegen?) Antwoordt de vrijer ‘jao!’ en geeft hij dus te kennen, dat hij zijn ‘wicht’ niet missen wil, dan wordt zijn trouw door de handplak op de proef gesteld, en 't is voor een meisje zeer vleijend, wanneer een jongen zich om harentwil onbarmhartig laat slaan[1].

In de Graafschap kent men die avondpartijen ook, al is 't dan tegenwoordig op de meeste plaatsen nog slechts bij herinnering der ouden van dagen. S p i n n e j a g t e n is daar de naam, en de wijze, waarop ze nog vóór een halve eeuw te Winterswijk gevierd werden, moge ten voorbeeld strekken. Die ‘verzietjes met het spinnewiel’ begonnen reeds bij dag, en zoodra de avond was gevallen, verschenen de jongelingen reeds. ‘Ik zol ou goen aovend zeggen van onze volk,’ was de gewone groet, en daarmeê gingen ze plaats nemen bij 't vuur. Bij den schoorsteen lag gemeenlijk een hoop ‘schadden’, dat zijn: veenachtige zoden met korte heide bedekt, die een zeer goede brandstof opleveren[2]. De jongens braken daar stukjes af, en wierpen er meê naar de meisjes, die nog ijverig zaten te spinnen en geen woord spraken. Doch het duurde niet lang, of ‘een van de slimste meiden’ keek eens op, en zei: ‘Jan Hendrik! aste dat nog ens weer dust, dun

1) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 143.
2) id. bl. 32.

zak ens bij dij kommen!' Natuurlijk deed Jan Hendrik 't weêr, en zij kwam, om hem een klap te geven, maar werd in zijn armen gevangen gehouden en op zijn knie gezet. Dit was 't sein voor al de overigen, en weldra zat elk meisje op de knie van een jongeling. Een der overschietende jongelingen, of anders de zoon des huizes, nam nu een 'zakdoek met knuppen', en ging, als de bovengenoemde plakker, den kring rond met gelijke vraag, en deelde ook evenzoo klappen uit aan elk, die niet op de begeerte van een ander zijn meisje verlaten wilde. Was hij rond geweest, dan kommandeerde hij: 'den ondersten bofven!' - waarop allen opsprongen; de meisjes, die te voren op de knie van den vrijer zaten, gingen nu op den stoel en de vrijers op haar knie zitten, waarna de rondvraag, van klappen verzeld, op nieuw begon. Was hij weêr rond geweest, dan klonk het andermaal: 'den ondersten bofven!' en alle meisjes plaatsten zich weêr op de knieën der vrijers. Gedurende dit spel werd er klare jenever met suiker gedronken - niet uit glaasjes, want die waren destijds bij de lieden van die landstreek nog niet in gebruik - maar uit Keulsche koppen, die anders gebruikt werden om er pap uit te eten; en de ronde tinnen paplepel stond er in, om te 'zupen'[1].

Ook in Oppergelderland waren die spinnerijen weleer in zwang; in het Ven (de noordoostzijde van Venloos omtrek) nog vóór eenige jaren. Doch tegenwoordig zijn ze daar ook al zeldzaam. De jenever, die er bij kwam, maakte weleens 'dolle koppen', en dit heeft ze allengs doen afschaffen[2]. En evenzoo kende men ze ook in Brabant en Vlaanderen onder den naam van S p i n n i n g e n ; zij werden reeds in 1697 en 1700 door de bisschoppen verboden[3], maar verbieden was geen afschaffen.

Op het Kampereiland vond men weleer - nog in 't begin dezer eeuw - een dergelijk vermaak, maar in eenigzins anderen vorm, en met een pandspelletje verbonden. 't Was een zondagavondpartij na kerktijd; het spinnewiel kwam er niet bij, en de panden vervingen er de klappen. Het werd de K l i p s e [4] genoemd. Een der jongelingen werd tot 'Scholte' en een ander tot 'Robhals' benoemd, - de Schout met zijn dienaar; de overigen heetten 'de speulklanten'. De Scholte schikte de paren; de Robhals zat op een vat of emmer, dat tot bergplaats der panden bestemd was, en hield de nog ongepaarde jongelui in 't oog. Hij wist wel, dat zijn makkers 't er op toeleiden om een meisje een kus te geven, zonder dat hij 't zag; wien hij echter snapte, verbeurde al dadelijk een pand. Wanneer alle paren geschikt en gezeten waren, ging de Robhals den kring rond en vroeg: 'Wilpaard?' d.i. ben je wel gepaard? - Wie met de hem toegedeelde vrijster niet tevreden was, antwoordde: 'een

1) Medegedeeld door den heer J.F. Humpe te Zutfen.
2) Medegedeeld door den heer H. Uyttenbroeck de Sternbach te Venlo.
3) *Belg. Museum*, I Deel, bl. 317.
4) Jacobus Scheltema houdt dit woord voor 't zelfde als *Klub*.

andere!’ doch moest dan een pand geven; en hij die 't begeerde meisje niet wilde afstaan, verbeurde mede een pand. Was de Robhals rond geweest, dan riep de Scholte: ‘den onderste boven!’ en op eens sprong elk meisje van de knie des jongelings, en deze van den stoel op, en even vlug ging zij op den stoel, en hij op haar knie zitten, want het paar, dat het laatste was, verbeurde pand. Nu ging de Robhals bij de meisjes rond, en zij hadden op hare beurt het regt een anderen vrijer te vragen, doch almede met verbeurte van een pand. Was eindelijk het vat of de emmer vol panden, dan moesten deze weêr worden ingelost.

Na 't pandspel volgde de b r u i g o m s g a n g . De paren wandelden in processie langs den deel, en bij elken balk, dien men voorbijging, moest er gezoend worden. Eindelijk, maar dit was niet vóór dat de morgen aanbrak, bragt ieder vrijer zijn meisje t'huis. Even als bij de tornooijen der Edelen geen ridder werd toegelaten, op wien een smet kleefde, zoo werd ook bij deze spelen der boersche jeugd geen knaap geduld, op wiens gedrag wat aan te merken viel[1].

Een dergelijk volksvermaak als de Klipse bestond, ja bestaat nog, ook op Tessel. De heer Schotel noemt het *de Kraak*, en beschrijft het als een bijeenkomst van jongelieden, die driemaal in de week, beurt om beurt, bij een der meisjes aan huis plaats vond, en waar de jongelingen zich ongenoodigd bijvoegden. Hij laat hen Portugeeschen wijn en Franschen brandewijn drinken, zingen en dansen op de maat van een sleutel, die op een tang wordt geslagen, en 't gezelschap niet scheiden vóór 't krieken van den morgen[2]. Hij vergist zich echter in den naam; dit Tesselsche volksvermaak heet d e K r i e k (denkelijk naar 't genoemde *krieken*). Op die jongeluipartijen wordt nog gezongen en gedanst, maar de tang- en sleutelmuziek behoort al lang tot het verleden, zoowel als de Portugeesche wijn. 't Is mogelijk, dat in den tijd toen de reê van Tessel nog druk bezocht werd door schepen van alle natiën, ook die wijn er niet zeldzaam was, maar tegenwoordig weten zeker negen van de tien Tesselaars niet eens welk een kleur hij heeft; op de Kriek drinkt men nu koffij of een chocolaatje en eet er koek en krentebroodjes bij[3].

Dat z i n g e n tot de gezelschapsvermaken behoort, is even zeker, als dat onze natie al sints lang weinig meer daarvan profiteert. Zoowel 't een als 't ander wordt bewezen door een opmerking van den beroemden Hoffmann von Fallersleben, die, vóór een jaar of drie, bij een Professor te Leiden, met eenige studenten, gegeten hebbende, zei ‘dat het wel zeer aardige en *gebildete* jongelieden waren, maar dat hij nog nooit in zijn

1) Mr. J. SCHELTEMA, *Geschied- en Letterk Mengelwerk*, IV D. 3e St., bl. 256.
2) *Oude Zeden en Gebr.*, bl. 66.
3) Medegedeeld door den heer W. Brouwer, hoofdonderwijzer op 't eiland Tessel.

leven gezien had, dat een halfdozijn studenten gedurende drie uren te zamen waren zonder eens te zingen'[1]. En dat is toch al heel erg!

Als de bloem der jongelingen,
Als studenten zelfs niet zingen,
Lieve heer! in welke kringen
Zingt men dan?

En 't is dan ook overbekend, en al zevenduizendmaal herhaald, dat onze voorouders van een zangeriger natuur waren dan wij, en 't zou zeer overtollig zijn er hier nog veel over te praten. Ook weet iedereen wel, althans 't is al dikwijls genoeg verteld, dat diezelfde voorouders er liedeboeken op nahielden, die heel mooi ingebonden waren, in schildpad, met zilveren, ja ook wel gouden hoeken en sloten. Vooral de Noordhollanders muntten daarin uit, en wie kent de 'Mopsjes' niet? En wie weet niet, dat de juffers die in het ebbenhouten of baleinen emmertje, dat ze aan den arm droegen als ze uitgingen, meênamen? en dat op groote partijen zulke mooije liedeboekjes ook wel op zilveren presenteerblaadjes aangeboden werden? Dat alles zijn zeer bekende zaken; en ieder weet ook wel, en ten overvloede heeft onlangs de 'Oude Tijd' het nog eens herinnerd, dat men zich heden ten dage over sommige liedjes in die boekjes moet verwonderen, maar vrij gelooven mag, dat de meisjes in vroeger tijd heel 'onnoozel en onschuldig geweest zijn'[2].

Doch behalve die mooije 'Jufferboekjes' had men ook een onnoemelijk aantal volksliedeboekjes, die noch fraai gebonden noch kostbaar waren, maar op graauw papier gedrukt, met een houtsneedje op den titel en een alfabetisch register van de liedjes er achter. Deze waren doorgaans deels in 't geestelijk, deels in 't amoureus; de eerste soort even droog en taai, als de laatste dartel en wulpsch, ja niet zelden gemeen.

De titels dier volksliedeboekjes leveren een schilderachtige verscheidenheid op, en zijn allen figuurlijk; men zou ze, even als de uithangteekens, in een aantal soorten kunnen verdeelen, en velen waren werkelijk aan de uithangborden van drukbezochte uitspanningsplaatsen ontleend. Men vindt er alle soorten van dieren onder, ook die nooit gezongen hebben, visschen zelfs: 'de Enckhuyser IJbocken' en ''t Medenblikker Scharrezoodjen'! - allerlei boomen en bloemen en lusthoven, natuurlijk ook 'de Meyblom' en 'de Amoureuse Lusthof'; - goden en godinnen, mei- en speelwagens en speelschuitjes, en pretmakers: ''t Vrolijke Catootje' zoowel als 'de Amsterdamsche Harlequin'; - kermissen en hertjesdagen, 'de Harleveensche Doedelzak' en 'de Ton vol vrolijkheid'.

De inhoud is zoo bont mogelijk: minneliedjes, vrome verzuchtingen, moordgeschiedenissen, matrozen-, herders- en jagersliedjes, geestelijke lofzangen, drinkliedjes, vaderlandsche deuntjes - alles door elkander.

1) Mr. J. VAN LENNEP, in het *Jaarb. voor Nederl. Vrijmets.* 1868, bl. 285.
2) 1869, bl. 111.

Tusschen de dartelste kermisliedjes prijkt heel deftig een ‘Christelijke Overdenkinge des Doods’, en de tiende druk van de ‘Amsterdamsche Kermisvreugd’ vangt aan met:

> Een aardige Klucht, voorgevallen binnen Amsterdam,
> Daar een Pruisische Husaar in de kraam kwam
> Van een jonge Zoon, hetwelk op den 16^{n} Maart
> 1788 is geopenbaard.

Een merkwaardigheid, die de historieschrijvers niet hebben opgeteekend, en die toch, volgens den liedjesdichter, ‘overal vermaart’ was. In de ‘Scheveningse Pinxtervreugd’ vindt men zelfs een justitielied, waarvan 't opschrift zeer uitvoerig is:

> Pertenent Verhaal of Schroomelijke Justitie, gedaan in 's Gravenhage, voor den Ed. Hove van Holland, op Maandag den 9 October 1725, aan een Vrouws-Perzoon, genaamt Margarita van den Berg, oud omtrent 40 jaren, geboortig van Hamburg (of uit Vriesland) hebbende zig zelven een geruimen tijd beholpen met het slaan en conterfijten van veelderhande zoorte van Zilvergeldt en nevensdien nog andere nooit gehoorde grouwelstukken bedreven, waarover zij met 40 bossen stroo, 100 takkebossen, 2 piktonnen en andere daartoe dienende matrialen, is levendig verbrant aan een paal met het daartoe verordineert Treurtooneel.

En waartoe zoo'n breed opschrift? Dit werd eerst, bij wijze van proloog, door een van 't gezelschap met veel emphasis voorgelezen, en daarna hieven allen te zamen plegtig aan:

> Och, Kristemenschen, wilt aanmerken
> En hooren naar dit droevig lied.

Maar hoe dat bij de Pinkstervreugd te pas kwam, begrijpt niemand.

En wil men een proefje van een drinklied uit den tijd onzer vaderen? Zie hier een Zeeuwsch uit de 17^{e} eeuw:

> Tsa! set je glaasje voor den mond en drinkt eens voor de dorst,
> En dat op de gesondicheyt van ons Oranjevorst!
> Wij, Zeeuwen, wij schreeuwen als leeuwen:
> Nassouwe getrouwe!
> In spijt van Spanje floreert Oranje!

Onwillekeurig drukt een negentiende-eeuwer beide handen tegen zijn ooren terwijl hij 't leest. Daar zat klank in zoo'n drinklied, en er waren ouderwetsche stemmen voor noodig om 't uit te galmen.

De Emausjes zijn geheel in 't geestelijk en er komt niets van 't amoureus in. 't ‘Dubbelt Emausje’ werd gepoëtiseerd door een boerinnetje van Middelharnis, Tannetje Blok genaamd[1)], maar wie haar een gereformeerde Anna Bijns zou willen noemen, zou haar te veel eer bewijzen. Maar nu waren er ook menschen, wien de amoureuse liedjes te wulpsch, de drinkliedjes te wild, de justitieliedjes te akelig, de kermisliedjes

1) Zij is geboren 3 Januarij 1660, en overleden 5 Maart 1690.

te dartel, en de Emausjes te saai waren, en die liever psalmen zongen, maar - op ‘voysen van liedekens’. Dit werd zelfs zeer nuttig geoordeeld, omdat

het stichtte en vervrolijkte tevens; en anderen zagen hierin het beste middel, om het zingen van wereldsche liederen tegen te gaan, die toch voornamelijk gewild waren om hun vrolijke wijsjes. Daarom werd die manier van zingen aangemoedigd, en in de schoolboeken zelfs werden de ‘voysen’ voor verschillende psalmen opgegeven; b.v. in de ‘Nieuwe Voordeelige Schoollessen’ door Adriaan de Vin in 1716 uitgegeven. Voor den 9^{n} psalm geeft hij de wijs van ‘Christijntje en Dijntje’; voor den 80^{n} psalm die van ‘Troosje mijn lief, mijn uitverkooren’; voor den 106^{n}: ‘Och, Sylphiaatje, mijn zoetste dier’. Voor sommigen geeft hij zelfs verschillende voysen op, b.v. voor den 66^{n} psalm: ‘Schoone Katrijn’, of: ‘Waarom heetje mijn man, Kalebasje?’ -

In den Bataafschen tijd kwamen natuurlijk geheel andere liedeboekjes uit met nieuwe titels; ik noem tot voorbeeld: ‘De vrolijke Sansculot, zingende tot tijdverdrijf, en om de slaap uit de oogen te houden’. Men ziet het, - die Bataafsche vrijheid was niet zeer opwekkend, de menschen werden er slaperig van in plaats van vrolijk. En welk soort van liedekens vinden wij daar? ‘De Despoot’, op de wijs: ‘Jongmans, als gij de liefde kent’; heel zangerig, hoor slechts:

Wat schepsel is ten vloek bij ons
Van den geheel natuur geboren?
[Wij slaan de maat met vuistgebons,
Dat davert in Batavische ooren![1)]]

Aan de regten der vrouw is ook gedacht; b.v. ‘het Republikainsch Jodinnetje’, op de wijs: ‘Daar komt onz' Vader Hooft nu aan’, haar republikeinsche gevoelens aan den dag leggende door een Christenvrijer te hebben! En ‘het Vaderlandsch Meisjen’, dat op de wijs: ‘Een man die slechts een daalder wint,’ op ‘Pitt en Willem’ smaalt, maar meteen vertelt, dat zij graag een man wou hebben.

Juist! dit is de EMANCIPATIE,
Die elk Vaderlandsche maagd,
't Zij van Joodsche of Christen natie,
Nog altijd het meest behaagt.

Juist toen de Bataafsche periode gesloten werd, werd die van 't Verbeterd Onderwijs voor goed geopend, en zoo kwam er na gezegden vrolijken Sansculot een nieuw soort van liedeboekjes ter wereld - de Schoolliedjes, - waar men toen zeer veel meê ophad, omdat Vader Prinsen verzekerde, ‘dat zij een onschuldig genot van vreugde verschaften’[2)], en die men, bij gebrek aan wat beters, dan ook menigmaal als gezelschapsliederen liet dienst doen. En toch waren sommigen later alweêr ondankbaar genoeg, te zeggen, dat ze ‘niet veel heil gebragt’ hadden; ja zelfs ‘Vader Prinsen met zijn Zangoefeningen’ in ‘de oude doos’ te stoppen[3)].

1) De *Bataafsche ooren* waren al vermaard in den tijd, toen Martialis nog epigrammen maakte.
2) *Niem^{s}. Grondb. verk.*, bl. 206.
3) *Tentoonst. voor Ond. in* 1860, bl. 173, 178.

Eindelijk - in onzen tijd onvermoeide pogingen om de zangbron terug te vinden en de Nederlandsche natie weêr aan 't zingen te helpen. En wie zou niet wenschen, - ook al kan men zelf niet meêdoen, - dat zulke loffelijke pogingen met den besten uitslag mogen bekroond worden, opdat de nationale vrolijkheid er weêr door opgewekt worde, en nooit meer een vreemdeling verbaasd behoeve te staan over Nederlandsche studenten, - die eten, en niet zingen!

Behoorden m u s i c e e r e n en d e k l a m e e r e n ook tot de gezelschapsspelen onzer voorouders? O, onze vaderen hielden daar magtig veel van. Zij waren niet liever te gast dan bij een poëet, die graag zijn eigen verzen opsneê, want het was destijds een regel, die geen uitzondering leed, dat wie wèl deklameerde, ook wèl trakteerde. Naderhand veranderde dat, en toen begonnen de lieden dan ook die eigen-verzenuitgalmers onuitstaanbaar vervelend te vinden.

Wilt ge een voorbeeld van zulk een gullen deklameerenden gastheer uit den goed e n tijd? Dan zal ik Rotgans noemen. Hij had een gedicht gemaakt op de aardbeving van 1692, en verzocht zijn vrienden op zijn ‘fraai lusthuis’ Kromwijk, aan de Vecht tusschen Breukelen en Maarsen, om het te hooren. En Frans Halma, die er bij was, zegt, dat Rotgans de verzen ‘met zooveel kracht van zijn donderende stemme uitbromde, dat er d'aarde pronkvaten en glazen van weêrklonken, en de wanden en grondt zelfs als op nieuw aan 't beeven scheenen te geraaken.’ En zorgden die vrienden niet voor hun ooren? Volstrekt niet, maar te meer voor hun monden en magen. ‘Men moest den dichter prijzen’, zegt Halma, ‘in 't onthaalen zijner vrienden was hij gulhartig en niet karig’. Wie dit laatste was, kon met zijn verzen ook rondom loopen.

En wie er de karikatuur van geteekend wil zien, kan die bij Justus van Effen vinden, die op een theevisite den gastheer ‘een Lijkdicht op een Zeeheld in den vorm van een Herderskout’ liet uitbulderen, en daarna een ‘koddigen dichter’ liet optreden, en vervolgens den eenen rijmelaar na den anderen, ‘zo digt als hagel en altijd een klugtje na een treurspel’.

Wat het musiceeren betreft, - vraag eens aan 't Muiderslot, of 't nog heugenis heeft van ‘Meester Dirk Sweeling’ en de ‘Juffrouwen Tesselscha en Francisca, die 't zoo mooi konden, dat Hooft vast geloofde, dat Maria de Medicis, als zij deze drie hoorde, ‘zich verwonderen zou, dat Italië haar in Hollandt bejegende’[1]. En die waren de eenigen niet. ‘In vroegere tijden,’ zegt Collot d'Escury, ‘waren harp en klavecimbaal de beoefeningslust onzer schoonen, en velen muntten daarin uit, gelijk wij uit meer dan één lofdicht, hetwelk ons anders verborgen talenten heeft doen kennen, geleerd hebben’[2]; - waaruit men tevens het nut

1) Brief aan Barlaeus, 22 Aug. 1638.

2) *Hollands roem in K. en W.* IV D. 2e St. *Aant.*, bl. 450.

der lofdichten bewijzen kan. Als Poot geen lofdicht gemaakt had ‘op het kunstig Snarenspel van Mejoffer Regnera van der Heiden’, zou niemand weten, dat die juffer ‘in het rijk der snaergezangen een Koningin’ is geweest! - Maar nu had men toch niet altijd en overal zulke Dirken en Tesselschaas, geen Franciscaas noch Regneraas, of hoe die kunstrijke meesters en koninginnen nog meer geheeten mogen hebben; en wee 't gezelschap, wanneer de gastheer een dochter of nichtje had, zoo als er een uitgeteekend staat in het Nederlandsch Magazijn van 1859[1]; maar die hij toch ook voor een ‘vorstinne der overvliegende geesten’ hield, en elk hooren moest.

En als dan 's mans zoon - gelijk het in de voorgaande eeuw nog zeer in de mode was - ook treurspelen maakte, dan waren de vrienden er heerlijk aan toe! De eene helft van den avond 's meisjes:

> Tin, tin! tin, tin! tom, tom!
> Al de uilen keken om[2].

De andere helft 's jonkmans blatend en blazend opdreunen van hinkende alexandrijnen! En daar moest men dan nog verrukking bij veinzen en loftuiting huichelen! Blair mogt zeggen: ‘De mensch is van nature tevens muzikant en poëet’[3]; - wie eens zulk een avondje had bijgewoond, geloofde Blair nooit meer. En 't was daarom dat een geleerd man zei, dat hij het kaartspel zeer nuttig oordeelde, omdat het ons bewaart voor slechte muziek, vervelende verzen en kwade tongen.

Het k w a a d s p r e k e n namelijk werd weleer - nu niet meer - ook al onder de gezelschapsvermaken gerekend[4]. Vraagt men wanneer dit vermaak opgehouden heeft? 't Is in 1795 door de ‘gezegende omwenteling’ geheel verdwenen; en daarom mogt Arent Fokke in 1798 dan ook de verzekering geven, dat men het ‘op de saletten, in de gezelschappen en bijeenkomsten niet meer hoorde’. Om het uur, waarin men niet speelde, toch aangenaam door te brengen, verhaalde men toen van deze en gene vrienden en vriendinnen *anekdotes*, die, zouden ze vermaken, nooit gunstig voor de bedoelde personen zijn moesten. Daardoor ging men het kwaadspreken tegen, totdat men gevoegelijk de kaarten te berde kon brengen. Dan had alle gesprek een einde; ieder verloor het ondermaansche uit oog en hart, en zweefde, in ‘onafgebrokene verrukking in die zalige oorden, waar de harmonie der klanken: *spadille, menille, quatre matadors*, eene *vole* en *sans-prendre* het oor en de ziel vervullen’[5].

En zóó is 't heden ten dage nog.

1) Bl. 49.
2) Zie VONDELS *Speelstrijt van Apollo en Pan*.
3) *Lessen over de Redek.* 3e druk, III D., bl. 76.
4) Vergl. *den Vriend des Vaderlands*, IX D., bl. 46.
5) *Iron. Com. Woordenb.* 2e St., bl. 47-51.

Vijfde boek.
Stads- en dorpsfeesten.

Eerste hoofdstuk.
Feesten ter eere van Vorsten.

't Eerst komen hier de Blijde Inkomsten in aanmerking, - inhuldigingsfeesten der Nederlandsche Vorsten in de steden, die dagteekenen van de opkomst der poorterijen. Vroeger werden onze Graven alleen door Adel en Geestelijkheid gehuldigd, en bij die gelegenheid, naar Germaansche zede, op een schild geheven en rondgedragen, onder 't luid gejuich van 't zaamgestroomde volk. Die oude gewoonte, vroeger algemeen in de Nederlanden, hield 't langst stand in Friesland aan deze en gene zijde van 't Flie en in Kennemerland, en zoowel het driemaal opheffen van den bonekoning en zijn koningin op Driekoningenavond[1)], als het driemaal opheffen en ronddragen van bruid en bruidegom op bruiloften, zijn er nog overblijfselen van.

Maar sedert de Vrije Steden zich verhieven en een derden stand vormden, wiens gewigt de Vorsten spoedig gevoelden, vermits hij de geldgevende was, kwam geen Vorst tot de regeering zonder zich in zijne goede (dat wil zeggen: groote) steden plegtig te laten huldigen. Daartoe deed hij ‘een blijde inkomst’. Hij *kwam in* de stad en werd met *blijdschap* als Heer ontvangen; de poorters zwoeren hem hulde en trouw, en hij zwoer wederkeerig hunne regten en vrijheden te zullen handhaven en steeds te vermeerderen[2)]. En dit laatste deed hij gewoonlijk al terstond, om zijne

1) Zie hiervoor bl. 175, 176.
2) De Blijde Inkomsten dagteekenen in Holland van het Henegouwsche huis. In het midden der 14e eeuw bragt men in Brabant den naam over op het charter, waarbij de gehuldigde Vorst 's Lands en der Steden regten en vrijheden bevestigde.

blijde inkomst te blijder te maken, en de poorters toonden hun blijdschap door hun ‘lief Here’ ook terstond eene bede toe te staan en zijn leêge schatkist te vullen, welke soort van blijdschapsbetooning den Heer altijd het aangenaamst was.

Het volksfeest bestond voornamelijk in het inhalen van den Vorst. Vooraf was het schoonmaakfeest; want er werd met de klok afgekondigd, dat ‘yder sijn strate reynigen’ moest. En daarna werden alle huizen vercierd met meijen en wapentuig; dit laatste om den Vorst der stede weerbaarheid te betoogen. De inhaling geschiedde met bazuinen, bommen en pijpen, en ‘mitter processie van geestelicke ende wairlicke’, dat wil zeggen: met een optogt van de magistraat en de geestelijkheid, de schutters en gilden, allen ‘met hunlieden vliegenden vendelen’. En de gantsche bevolking liep daarbij uit, en krioelde langs dijk en vaart, en klom in boomen en masten, op molens en daken. Aan de grens der Stadsvrijheid trad de Schout den Heer te gemoet, boog driemalen de knie en bood hem de doorneroede aan, waarna een der schepenen of de pastoor een oratie hield om den Heer welkom te heeten, en de stoet stadwaarts ging, terwijl al 't volk zwaaide met de mutsen en juichte: ‘Lang leve ons lief Here!’[1)]

Na de huldiging werd door 's Vorsten herauten geld onder 't gemeen gestrooid, waarvoor in later tijd opzettelijk strooipenningen geslagen werden. Oud en jong zong en sprong, en overal werd heil gedronken; de menschen moesten ‘dronken van vreugde’ zijn, en 's avonds werd de stad verlicht met toortsen en lantarens, en de ‘piktonnen waren brandende op pleyne en havene’. Over de straten waren kroonen opgehangen, en als de Vorst voorbijging werd hij ‘geschut’, wat meestal de meisjes deden. Zij sloten een kring om hem, en hij moest zich lossen door haar drink- en dansgeld te geven[2)].

't Spreekt van zelf, dat, toen de Rederijkers bloeiden, deze niet nalieten het feest door refereinen, gezangen en vertooningen op te luisteren. Ik zal van de eerste maar geen voorbeelden geven; want den meesten lezers zouden ze weinig smaken, en de liefhebbers kunnen ze elders vinden. De vertooningen waren natuurlijk altijd toepasselijk; maar niettemin werden ze later door de uitkomst weleens deerlijk gelogenstraft. Toen de Aartshertog Matthias in 1578 te Brussel zijne blijde inkomst hield, vertoonde *'t Maria-kranske:* ‘Hoe het Land naar het oordeel van een geestelijk personaadje door Matthias kon gered worden’; maar die geestelijke personaadje had verkeerd geoordeeld, want drie jaren later ging Matthias heen zonder iets uitgevoerd te hebben. Een vertooning, die altijd toepasselijk gevonden werd, was: ‘Hoe David den reus Goliath versloeg’; dit werd men nimmer moê te zien. Somtijds ook werden er komische voorstellingen gegeven. Toen

1) De blijde inkomst van Gwy van Avennes te Amsterdam in 1300 heb ik geteekend in de *Historische Galerij;* en die van Filips den Schoonen in 1497 in *de Kalverstraat*.
2) Vergl. G.V. HASSELT, *Geld. Maalt.* bl. 286, 287. *Geld. Maandw.* I D. bl. 382.

Filips in 1549 als toekomstig Heer gehuldigd werd, vertoonde men bij zijne blijde inkomst te Brussel o.a. een maagdenroof. Vermomde dansers, gewapend en zeer prachtig uitgedost, roofden onder 't dansen twee jonkvrouwen; waarop anderen toeschoten om haar te verlossen, en deze ‘sloeghen die voorschreven mommers’. Geen vertooning was grappig, als er geen klappen bij uitgedeeld werden; zie er de oude kluchtspelen maar eens op na.

In de steden, waar men fonteinen op de markten had, spoten deze gedurende 't feest, in plaats van water, wijn, waar elk zich naar hartelust aan te goed mogt doen. In de watersteden daarentegen werden mooije vaartuigen uitgerust, om den Vorst het genot te verschaffen, dat de dichters noemen: ‘vlotten op de stille baren’.

Tot de staatsie van zulk een feest behoorde ook, dat de Vorst een wandeling te paard door de stad deed, en ieder burger met zijn jongens voor de deur stond, en de vrouwen en dochters in de open vensters zaten, om hun ‘lief Here’ te zien en te begroeten. De nonnetjes echter verkozen daarop een uitzondering te maken; zij rekenden 't beneden hare waardigheid het venster te openen om naar een man te kijken. Maar Keizer Maximiliaan wilde van die zedigheid der kloosterzustertjes niemendal weten; en toen hij in 1508 zijn blijde inkomst te Amsterdam hield, om zich als Voogd van Prins Karel te doen inhuldigen, liet hij, eer hij zijn wandeling te paard deed, aan elk der kloosters, welke hij dacht voorbij te rijden, aanzeggen, dat de nonnen zich allen in de vensters vervoegen moesten, om hem te zien[1)].

Een der zonderlingste ceremoniën bij blijde inkomsten was het ‘inkomen an die lijn’. Alle misdadigers, die gevlugt of gebannen waren, en bij 's Vorsten intogt den staart van zijn paard vasthielden, en met hem inkwamen, waren begenadigd en vrij. Niet zelden was de troep zoo groot, dat de paardestaart te kort schoot, en dan werd er een touw aangebonden. Wat ging daar een gejuich of geschreeuw onder 't volk op, als die troep binnenkwam! Deze zagen oude kennissen terug, die bij een vechtpartijtje een ongeluk hadden begaan en den Schout ontloopen waren, gelijk b.v. te Amsterdam in 1428, toen Filips van Bourgondië en Jacoba van Beijeren - hij als Ruwaard, zij als Gravin, - hun blijde inkomst hielden, en met hen ‘Luytgen die barbier inquam an die lijn’. Gene zagen ballingen binnenkomen, die ze weêr weg wilden hebben; en daar konden soms erge oproeren bij ontstaan, gelijk o.a. te Utrecht in 1425, toen Bisschop Sweder tegen woord en eed een balling aan de lijn inbragt.

Dit oude gebruik heeft zoo lang geduurd als de grafelijke regeering; nog in 1546 deed Karel V te Zalt-Bommel zijn intogt met een troep kwaaddoeners aan de lijn.

Landvoogden vierden in 't laatst der 16^{e} eeuw ook hun blijde inkomsten: Matthias had het in 't Zuiden gedaan, Leicester deed het in 't Noorden.

1) WAG. *Amst.* I D. bl. 210.

Na in 's Gravenhage als Gouverneur-generaal ingehuldigd te zijn, hield hij ‘sijn blide incompste’ in de voornaamste steden van Holland; en deze wedijverden om hem luisterrijk te ontvangen en vrolijk toe te juichen ‘als een van God gezonden redder’, - wat echter door de uitkomst evenzeer gelogenstraft werd, als hetgeen bij de komst van Matthias geprofeteerd was. Nooit had men zulk een oorverdoovend concert van klokgelui, kanongebulder, trompetgeschal en volksgeschreeuw gehoord, als toen ‘Milord Lester’ werd ingehaald; en nooit te voren had men in Holland zulke prachtige banketten gezien, als die te zijner eere werden aangerigt. Te Dordrecht kregen de armen wijn van de stad, want elk moest op de gezondheid van Zijne Excellentie drinken. En 's avonds was de heele stad geïllumineerd en elke straat vol dansende drinkers; vóór 't Stadhuis werd vuurwerk afgestoken, en op de rivier dreven 39 brandende piktonnen. Te Amsterdam zag men nog fraaijer dingen, waar de Engelschen zelfs verbaasd over waren[1)]: walvisschen en zeegedrochten zwommen den Graaf op het Y te gemoet en geleidden hem tot aan den Dam. Ja, mooijer nog: Neptunus zelf kwam op een walvisch door 't water rijden om den Engelschman te begroeten. Die zeegod was een levende Amsterdammer, die Zwijnskop heette, en half naakt met een drietand in de hand op een houten walvisch stond[2)]. Niemand begreep, hoe die Zwijnskop het uithield, want het was Maart, en juist een Maart, die geen zomersche dagen maar ijs in de gracht gaf.

Toen in de 17e eeuw de rijkgeworden burgers ambachtsheerlijkheden kochten, bootsten zij ook de blijde inkomsten na, en lieten bij hun intogt in dorp of gehucht, door een bont aangekleeden lakei, die als heraut fungeerde, penningen strooijen. En als zij dan de boeren zagen grabbelen en vechten om den enkelen zilveren onder honderd koperen, dan verbeeldden zij zich, al hadden hun vaders ook achter de toonbank gestaan, dat zij koninkjes waren[3)].

Nog veel ouder dan de blijde inkomsten zijn de t r i o m f a n t e i n t o g t e n der vorsten, na behaalde overwinningen; zij zijn zoo oud als de oorlog. Doch al klimt het inhalen met zang, muziek en dans door vrouwen en meisjes reeds tot de vroege oudheid op, de algemeene illuminatiën zullen wel niet ouder dan onze steden zijn; maar zij zijn dan toch ook al even oud als deze. Toen Dordrecht, in 't begin van Mei 1304, na 't verdrijven der Brabanders, een bezoek van Jonkheer Willem ontving, was er algemeene illuminatie met toortsen en lantarens:

1) Dr. P. SCHELTEMA, *Leicester*, bl. 15.
2) WAG. *Amst.* II D. bl. 397.
3) Dit begon al vroeg in de 17e eeuw. Reeds in 1608 zien wij een Amsterdamsch lakenkooper een heerlijkheid koopen, en hooren hem door Vondel begroeten als ‘petit Roy de Jaersveldt’. 't Was echter, voegt Mr. J. van Lennep er bij, nog een tiental jaren te vroeg voor winkeliers om edelmannetje te spelen. VONDELS *Werken*, I D. bl. 42 en *Nal.* bl. 17.

Daer ne was huus en gheen
Daer ne was tortise of lanteerne
Wtghesteken,

zegt Melis Stoke. Maar toen Willem later, als Graaf, nog eens weêr te Dordrecht was, en alleen 't huis, waar hij zijn verblijf hield, geïllumineerd werd, geschiedde dit met waskaarsen.

Bijzonder luisterrijk en vermakelijk waren de triomfante intogten van Prins Maurits in de voornaamste steden van Holland in het jaar 1594, nadat hij door een reeks van roemruchtige krijgsbedrijven het Land bevrijd, en zijn roem als veldheer gevestigd had. Onder de vertooningen behoorden overal triomfen van helden uit het Oude Testament - David, Gideon of anderen - en de jongejuffrouwen, die daarbij de rol van Israelitische maagden vervulden, en lustig dansten en zongen, en op tamboerijnen sloegen en met triangels klingelden, werden op rijstebrij en koek getrakteerd. Ik kan hier over al de triomfen der Oranjevorsten niet uitweiden, omdat mij er de ruimte toe ontbreekt; en 't is bovendien onnoodig, daar er breedvoerige beschrijvingen genoeg van bestaan, - mooije boeken met platen, waarin men de opschriften en rijmen en oratiën lezen kan niet alleen, maar ook de optogten en eerepoorten, de cavalcades en staatsie-wagens uitgeteekend vindt; zoodat elk, die deze doorbladert, met een klein beetje verbeelding, zich nog volmaakt kan voorstellen, hoeveel pleizier de menschen gehad hebben, die 't met levenden lijve hebben bijgewoond.

Onno Zwier van Haren wilde eens een enkel sprekend voorbeeld geven van de blijdschap der Amsterdammers bij de komst van Prins Willem IV op Hemelvaartsdag in 1747, toen niemand naar de kerk, maar elk naar 't Cingel ging; en geen dominee kon preêken, omdat 's ochtends om half elf alle klokken begonnen te luiden, en alle kanonnen te bulderen, en alle menschen te schreeuwen: ‘Vivat Oranje!’ - Het jagt van den Prins kwam voor de Luthersche Koepelkerk aanleggen; en het werd, zegt Onno Zwier, ‘door honderdduizend menschen omringd’. Doch behalve die honderdduizend zag hij er ook nog eenigen op de wip van de brug zitten. Maar, o wee! - daar viel er een van boven neêr! Had hij een Oranjeslokje te veel gedronken? Dat wist men niet, maar het volk riep: ‘hij heeft zijn been gebroken!’ Onno Zwier liep er dadelijk heen, ‘gaf hem iets’, en zei, dat hij maar niet bang moest wezen, want dat men wel ‘voor hem zou zorgen’. - En wat antwoordde de man? ‘Al waren mijn beenen allebeî gebroken, ik heb den Prins gezien; zij zijn tot zijne dienst.’ Onno Zwier vond dat heel aandoenlijk, en vertelde het den Prins; maar deze begreep niet, wat nut er in stak, dat de menschen op die wijze hun beenen tot zijn dienst stelden.

Als de Prins met een rijtuig kwam, was 't van ouds een vermaak voor 't volk, de paarden van de koets en zichzelven daar voor te spannen, en, onder onafgebroken Oranjeliedjes, hem de stad door te trekken. Heel graag had

Koning Lodewijk gezien, dat de Hagenaars hem dat ook hadden gedaan, toen hij, op den 18n Junij 1806 zijn intogt deed; hij wilde er zelfs voor betalen. Maar - hoeveel lieden er in den Haag waren, die graag vier dukaten wilden verdienen, geen die ze hiermeê verdienen wilde. Maar zoodra het volk zijn Willem terughad, ging 't weêr naar ouden trant:

Weg paarden van dien Princenwagen!
Zoo als we in eigen hart hem dragen,
Zoo trekke hem onze eigen hand![1)]

Napoleons intogt te Amsterdam in 1811 heeft meer eer genoten, dan menig andere. Er is ‘een kapitale schilderij’ van gemaakt - tot een monument onzer vernedering! En deze ‘hangt thans op de Kamer van koophandel’[2)]; - natuurlijk omdat men in onzen tijd veel van kontrasten houdt!

Vorstelijke b r u i l o f t e n waren van ouds altijd volksfeesten. Nooit is er in de Nederlanden prachtiger bruiloft gevierd, dan die van Karel den Stoute en Margareta van York, in Julij 1468, te Brugge, en daarom verdient zij dan ook in cierlijke verzen beschreven te worden.

Heel Brugge scheen te wezen één groote bruiloftszaal;
De stad was rijk behangen met alle pracht en praal;
De straten zelfs met bloemen en met wit zand bestrooid,
Met meijen en tapijten de gevels opgetooid.
Men zag er muur en poorten gehuld in feestgewaad,
En alle Bruggelingen in 't zondagspak op straat;
En nooit was zoo vol vreemden de koopstad nog geweest,
Die allen kwamen kijken op 's Hertogs bruiloftsfeest.

De Heeren hadden ‘die Oude Halle van boven tot beneden
Mit nieuwe lakene, root, wit ende blaeu’[3)] doen bekleeden,
En op den trans ‘van der Nieuwer Halle’ stonden
De stadsmuzikanten te blazen wat zij konden
In zilveren bazuinen, en, met schetterend geluid,
Vloog naar allen kant de vreugd en blijdschap uit,
De Kruispoort, waar de Bruid haar intreê deed,
Was geheel en al met festoenen en draperiën bekleed,
En behangen met trofeën en schilden, zoodat men deez' dag
Van de poort eigentlijk niets dan de toppen der torens zag.
En op elken torentop zag men een grooten liebaard staan,
Die een lans in den klaauw hield met een banier daaraan,
En al 't volk begroette die houten beesten met een vervaarlijk geschreeuw:
‘Vlaanderen, Vlaanderen den leeuw!’
En al wie in Brugge maar konden blazen in een trompet
Werden op deze poort en torens bij malkaâr gezet,
En ze maakten, bij den intogt der Bruid,
‘Mit bliden aseme’ een razend geluid.

O, 't was zoo'n stoet, die daar kwam binnen marcheeren!
Drie uren had hij noodig om voor de kijkers te defileeren.

1) Dr. HEIJE, *Novemberliedjes*, 1863.
2) Dr. SCHELTEMA, *Aemst. Oudh.* IV. D. bl. 228.
3) *Rood, wit, blaauw* zijn de stadsklenren van Brugge.

‘Kijk!’ riepen de Bruggelingen, ‘wat een hooge personagies!’
En zij zagen Graven en Heeren, en knechten en pagies,
En jonkvrouwen, die op witte telgangers zaten,
En wel tien bisschoppen en honderd abten en prelaten,
En al de kooplui van elke vreemde natie. -
De Nederlandsche Adel maakte de grootste staatsie;
En de Engelschen (schoon ze toch ook hun beste rokken
Op dit feest hadden aangetrokken
Ter eere der zuster van hun Koning)
Maakten eigentlijk een povere vertooning.
‘Kijk!’ riep een kijker, ‘kijk, watte Heeren!
Dat zijn geen vogels van onze veêren!’ -
‘Zwijg!’ riep een ander, ‘'t zijn Engelschen: wat verzon je?
Wie kan er tegen Vlaanderen en Bourgonje?’; -
Maar de kooplui wilden, om hun krediet en fatsoen,
Voor den Adel geen sikkepit onderdoen.
Zij voerden even goed
Een mooi gekleeden stoet
Van knechts en pagies in 't satijn,
Fluweel, damast en armozijn,
En volgden, naar den aard,
Zelf, op een prachtig paard,
Dat geheel
In 't fluweel
Van zijn dekkleed gehuld was,
Daar het tuig louter goud of ten minste verguld was.
Maar toch werd al die luister nog verdoofd
Door den glans der Bruid, die, met haar diadeem om 't hoofd,
En een ‘kostelijk collet van goud en gesteente an den hals’,
En overdekt met diamanten en paarlen zoo groot, zegt men, als
Duiveneijeren, - en met een kleurtje op de wangen,
In haar vergulde rosbaar, met rood goudlaken behangen,
Volgens het zeggen van iemand, die er zelf naar keek,
Eer een godin dan een sterfelijk mensch geleek.
En honderdduizend Bruggelingen, en nog eens zooveel vreemden,
En al de boeren uit de Westvlaamsche beemden,
Al te zamen op één grooten digten hoop gedrongen,
Schreeuwden en joelden en juichten en zongen.

Van de Kruispoort tot het Hof waren wel tien eerepoorten gebouwd,
Waar de Engelschen hun oogen aan uitkeken; ze hadden nooit zoo iets aanschouwd.
Iedere poort was van een tooneel en een orkest voorzien.
Op 't laatste zaten een muzikant of tien
De wijs van *Vive Bourgogne* te spelen;
En op al de tooneelen
Zag men toepasselijke vertooningen:
Altemaal bruiloften van Profeten en Koningen!
Die van Adam en Eva voorop - schoon zij 't maar ‘onder hun eigen’ hebben afgedaan,
En zelfs geen speelman voor hen op de ton heeft gestaan.
Maar ‘alle dese fighueren waren ter goeder waeromme’,
Gelijk dit door de Ceremoniemeesters werd uitgelegd aan ‘Bruud ende Brudegomme.’

Alle menschen moesten nu dansen en zich vrij amuseeren,
En daarom woû Karel ze ook allen trakteeren.
Boven de Zuidpoort van 't Hof stonden twee schutters, levensgroot,
Waarvan de eene met een hand- en de ander met een voetboog schoot,

Maar niemand behoefde voor hun pijlen bang te zijn,
Want de eene schoot met rooden, en de ander met witten wijn.
En vóór elk schutter stond
Een blaauwe steenen vont,
Waarin de wijn werd opgevangen,
En waar men nappen bij zag hangen,
Waar ieder werd te gast verzocht,
En drinken kon, zooveel hij mogt[1].
En wie vervolgens - met permissie van den schildwacht voor 't geweer -
Even de poort inliep, vond op het binnenplein nog meer:
Hij zag daar een mooijen vergulden boom staan,
En op de takken een mooi nest van een pelikaan.
Ieder weet, dat men dien vogel als 't symbool der liefde begroet,
'Omdat de moeder goedt
Al mit haer eygen bloet
Haer lieve jongskens voedt';
Maar hier nu was
Dat bloed een lekker vocht,
't Was 'edel ypocras',
Waar elk van proeven mogt.

Heel Brugge was op straat en joelde van vreugd,
Er was geen beurs voor de kooplui, en geen school voor de jeugd;
Ja, de schoorsteenen zelfs hadden vacantie en waren vrij van rooken,
Want de huismoeders vergaten den pot te koken.
Maar de Hertog zorgde, dat niemand honger hoefde te lijen,
Want van al de spijzen en lekkernijen,
Het wildbraad en de worsten, die aan 't Hof werden weggegeven,
Kon heel Vlaanderen wel leven.

De banketten waren natuurlijk niet voor Jan Alleman,
Maar Jan Alleman hoorde er toch alles van.
De schotels - 't was vermakelijk om te vertellen,
En verwonderlijk om 't zich voor te stellen -
Waren schepen met touw en tuig, en vlaggen aan de masten,
Geladen met spijzen en bemand met rappe gasten;
Met volle zeilen stevenden zij over den disch,
Door een stroomende rivier, waarin de gebraden visch
Den eters kwam te gemoet gezwommen,
En de sloepen achter die schepen waren allemaal saus- en boterkommen.
Op de tafels verrezen torens en kasteelen, kerken en abdijen:
't Waren lekkere pastijen;
En daartusschen ruischten, met lieflijk geklater,
Fonteinen van rozewater.
En had men 's middags een donderbanket[2] gehad voor zijn pleizier,
Dan ging het 's avonds weêr op een andere manier.
Moor en Arabier
Trokken de zaal door met beladen kameelen,
Om aan alle tafels 't suikergoed uit te deelen.
De vruchten plukten de gasten maar van de boomen, -

1) Waardoor 't niet ontbrak aan dronkelui; want jongen en ouden
Hebben 'een roes van onbetaalden wijn' altijd voor de pleizierigste gehouden;
Ja, de afschaffers zelve, hebben, na rijp overleggen,
Zich zelven en anderen den wijn niet willen ontzeggen.
2) Vergl. bl. 32.

't Was een leventje om zich in 't Paradijs te droomen!
Een olifant danste de menuet,
Geiten bliezen de schalmei en bokken de trompet,
Everzwijnen speelden op de fluit,
Bruine beeren sloegen de luit,
Ezels zongen,
Apen sprongen,
En voerden meteen allerlei apenstreken uit,
'Dair zeere omme gelachen was', zelfs door de Bruid.
En niet alleen lachten, die er bij waren en 't zagen,
Maar ook, die 't niet zagen, en er slechts van hoorden gewagen;
Ja, de laatsten hoorden zelfs meer dan de eersten zagen op 't feest,
Zoodat ze nog meer pleizier hadden, dan of ze er bij waren geweest.

En wat is er niet van dat prachtige steekspel geroemd,
Dat 'het Spel van den Gouden boom' werd genoemd!
En dat de Bastaard van Bourgonje had uitgevonden,
Omdat hij er zich door een gelofte toe had verbonden.
Hij had 'onlanx na der middelnacht' (dat is, wel te verstaan:
Toen hij van een vergadering gekomen en met een roes was te bed gegaan)
Een heerlijk vizioen gehad, waarin hem Venus had bevolen,
Om weêr, als ridder Walewein, in vreemde landen te gaan doolen;
En hij had toen ergens een mooije juffer ontmoet,
Voor wie terstond zijn hart ontvlamde in laaijen gloed;
En toen hij graag haar naam had willen weten,
Had zij hem gezeid, dat zij 'Eere' was geheeten.
'Lieve juffer Eere!' had hij toen gezeid, 'toon mij het stamhuis van uw geslacht.'
'Kom meê!' had zij weêr gezeid, en hem in 'een verborghe eyland' gebragt.
En daar had hij een gouden boom gevonden,
Waaraan een reus was vastgebonden,
En een perron daarnaast, waar een dwerg op was gezeten,
Die den reus gevangen hield aan een zilveren keten.
En toen had de juffer hem op eens bij zijn kraag gepakt
En in een toren gesmakt,
Waar nog een aantal ridders gevangen zaten,
Maar met wie hij geen lust had lang te blijven praten.
'Schoone juffer!' riep hij, met zijn mond voor een der gaten,
'Wat moet ik je geven, als je mij hier uit zult laten?'
'Een mooi
Tornooi!'
Riep zij hem toe;
'Dat beloof ik je!' riep hij weêr; en op eens - hij wist niet hoe,
Maar 't ging verbazend vlug -
Was hij den toren uit en op zijn bed terug.
En omdat hij zich toen had moeten verpligten,
Een prachtig tornooi aan te rigten,
Deed hij dit nu te Brugge, 'ter eere van allen edelen vrouwen',
En ten vermake van allen, die 't buiten de staketsels zouden komen aanschouwen.
Op de Markt had hij een tornooiperk laten afpalen,
En een gouden boom in 't midden doen pralen,
En een perron en poorten en torens doen bouwen,
En zijden paviljoenen voor de edele vrouwen.
Een reus en een dwerg waren spoedig gehuurd; -
Hij zei, dat ze hem uit Spanje waren gestuurd; -
Hoe dat zij: de Heeren van dien tijd waren
In 't opzoeken van buitengewone exemplaren

Van 't menschengeslacht al even knap
Als thans de ‘kermisspullebazen’ en de mannen van de wetenschap.
Maar wie omtrent dit tornooi nader onderrigt wil wezen,
Mag het bij Olivier de la Marche of Antonis de Roovere lezen;
Ik zeg er niet meet van, want al de ceremoniën en wapenfeiten
Waren uitermate kinderachtig en ware flaauwiteiten:
Trouwens voor den Adel was de beste tijd al voorbijgegaan,
En hij trad thans in de laatste eeuw van zijn bestaan.

En hoe liep het met de bruiloft af? Spoediger dan men gedacht had.
Er klonk een tijding door 't land, die men niet verwacht had:
Het Fransche leger rukte aan op de grenzen,
En dit joeg een schrik in 't hart van alle menschen;
En niemand was meer dan de Bruggelingen te beklagen,
Want de pret duurde maar negen in plaats van veertig dagen.

Wie 't den Bourgondischen Karel poogde na te doen, was de Geldersche Karel, toen hij in 1519 te Zutfen zijn bruiloft vierde, en 't ook allerprachtigst maakte. Geen gebouw was voor zijn feestdisch groot genoeg; daarom waren ‘door de schipluyden’ zeilen over de straten gespannen, ‘daar men onder gedient heeft.’ Heel Zutfen was dus in een huis der maaltijden herschapen; en er waren ook twee fonteinen daar wijn uitsprong, en er werd ook een tornooi gegeven. Maar Zutfen was toch Brugge, en Gelderland was Vlaanderen niet. Wat echter de Zutfensche bruiloft in pracht verloor, dat won zij in vermakelijkheid; want er waren bijzonder veel gekken op het feest, en waar veel gekken waren, was veel pret. Men had er niet alleen Geldersche maar ook veel vreemde gekken, want de groote Heeren, die er te gast waren, hadden elk hun gek meêgebragt. De ‘Nar des Hertogen van Lunenburch’ muntte uit, en dit moest hij ook, want hij was de bruidsgek; de Bruigom bragt twee gekken meê, ‘Aelbert gexke’ en ‘Henrick die geck’, slimme kerels, zoo als Karel die trouwens ook noodig had, en die hij, onder de gekheid door, voor alles gebruikte; - en nog verscheidene Stadsgekken, zoo als ‘der Stadt geck van Nyemeghen’ en ‘Cornelisken die geck te Zutfen’, en nog een heele zoo andere gekken[1)].

Kamperstukjes vielen er bij die gelegenheden ook nog wel eens voor. Toen onze Friesche Stadhouder Willem Frederik in Mei 1652 met een dochter van Prins Frederik Hendrik trouwde, en zijn bruiloft te Kleef vierde, hadden de Klevenaars een grooten triomfwagen gebouwd, maar vergeten de maat van de poort te nemen, zoodat de wagen er niet door kon. Dadelijk werd de Raad vergaderd, om te beslissen, of de wagen binnen blijven dan of de poort vallen zou. Hij besloot tot het laatste; en al wat in Kleef handen reppen kon, hielp in der ijl aan 't sloopen[2)].

Eindelijk behooren hier ook de V e r j a a r d a g e n der Vorsten genoemd te worden. Dat die verjaardagen zoo oud zijn als het koningschap zelf,

1) G.V. HASSELT, *Geld. Maalt.* bl. 187, 228, 229.
2) *Holl. Mercurius*, Mei 1652.

betwijfelt niemand; en dat de Vorsten reeds in de Oudheid gewoon waren op dien dag een danspartij aan hun Hof te geven, weet ieder, die de historie van ‘de dochter van Herodias’ gelezen heeft. Maar hoe oud de viering dier dagen als volksfeesten is, en of b.v. de Hollanders reeds op den verjaardag van hun ‘lieven Grave Florens’ vuurtjes gebrand hebben, weten wij niet; ja, wij weten eigentlijk niet eens precies hoe oud de P r i n s j e s d a g bij ons is. Als wij van den Prinsjesdag spreken, is het altijd die van den 8^{n} Maart, welke door 't heele Land gevierd werd, maar nergens luidruchtiger dan te Amsterdam op Kattenburg. En waarin bestond dan dat feest? 1°. In het maken van transparanten met een Oranjeboom, waar een Prins en een leeuw onder stonden, en een Oranjezonnetje boven scheen, en dit of dergelijk rijm bij te lezen was:

God segen de Prins van ons Lant,
En hout d'Oranjeboom in stant.

2°. Het zingen van de jongens, waarvan reeds op bl. 104 gesproken is. 3°. Het drinken van Oranjeslokjes. 4°. Het dansen om de brandende teertonnen (waarbij elk voorbijganger meê moest doen) onder 't zingen van:

't Is ienmaal Prinsiesdag in 't jaar,
We zingen en dansen al mit mekaâr;
Vivat Oranje, hoezee!
Meneertje, dans maar meê!

Dit te weigeren was nooit raadzaam, zoo men ten minste zijn hoed, pruik en ribben liefhad. En eindelijk 5° de vechtpartijen op zijn Germaansch, die, zoodra 't naar twaalven liep, zulke schilderachtige tooneelen opleverden, dat een oudheidkundige zich in het *Nemus Sacrum* verplaatst kon wanen.

Van 1814 tot 1840 leverde nog elke 24^{e} Augustus een navolging, zoo getrouw mogelijk, van den ouden Prinsjesdag.

Wat men in den Franschen tijd onder een ‘Stadsfeest’ verstond, lezen wij in de Amsterdamsche Courant van den 26^{n} October 1811, waar onder dat opschrift verhaald wordt, dat de Keizer en de Keizerin den 22^{n} October hadden ‘bewilligd in het verlangen’, hun door de autoriteiten van Amsterdam, ‘in naam van de Stad, betuigd’, en dat zij het feest, hun ‘in het lokaal *Felix Meritis*’ bereid, wel hadden willen bijwonen. ‘De smaak had voorgezeten bij den toestel der zaal’; - nu, dat spreekt van zelf; dat is hier bij alle feesten zoo. ‘Zeshonderd personen hebben zonder hinder kunnen rondgaan’; niemand werd op de teenen getrapt. ‘Twaalf jongejuffrouwen, de schoonste der stad’... Vraagt gij, welk Zeuxis daarbij als keurmeester heeft gefungeerd? en hoeveel vijandinnen die man zich op den hals heeft gehaald? - Op de eerste vraag moet ik 't antwoord schuldig blijven; maar de tweede is gemakkelijk te beantwoorden: precies twaalf minder dan 't volle getal Amsterdamsche jongejuffrouwen.

Die uitstekende schoonheden dan hebben de Keizerin een bloemkorf

aangeboden; en N°. 1 van het bekoorlijke dozijn, ‘la doyenne, agée de 18 ans, lui a adressé un discours remarquable par son laconisme et sa simplicité’. Zoo behoort het ook, waar ‘de schoonste der stad’ spreekt; de ware schoonheid is altijd eenvoudig en onopgesmukt. En vervolgens lezen wij, hoe de Keizer en de Keizerin gezeten hebben, en dat ze een cantate hebben gehoord, en dat ze na een half uur zijn heengegaan, en dat de zeshonderd gelukkigen ‘tot laat in den nacht’ hebben gedanst.

En dat heette toen een Stads-feest! Neen, dan had Karel de Stoute er nog beter slag van, een heele stad vrolijk te maken.

Tweede hoofdstuk.
Vaderlandsche Feesten.

De oudste dezer soort zullen wel de V i c t o r i e f e e s t e n zijn, want de oorlog is zoo oud als het menschdom, en een behaalde overwinning was altijd een vuur en een dans waard. Ten onzent werden die feesten van ouds kerkelijk en wereldlijk gevierd: 't eerste, in de middeleeuwen, met ‘solemnele misse’ en ‘processie generaal’, die na de Hervorming door een predikatie vervangen werden; 't laatste met rederijkersspelen en pektonnen branden, waar later optogten, vuurwerken en illuminatiën voor in de plaats kwamen.

Maar was de victorie heugelijk, de vrede was nog beter. Daarom werden V r e d e f e e s t e n nog veel vrolijker gevierd. De feesten bij den vrede van Chateau-en-Cambresis duurden te Antwerpen wel tien dagen lang (9-18 April 1559). Door de heele stad waren eerepoorten opgerigt; overal zag men dansen, overal hoorde men schieten en vuurwerk knallen. De toren der hoofdkerk was geïllumineerd met driehonderd lantarens. Er werden heele ossen gebraden voor 't volk, en er waren wijnfonteinen voor de dorst. De openbare volksspelen bestonden in varkensknuppelen en mastklimmen voor de mannen, en wedloopen voor de vrouwen[1]. Dat de rederijkers zich ook niet onbetuigd lieten, spreekt van zelf. De vredefeesten werden ook, vooral in de 17e eeuw, opgeluisterd met vertooningen op wagens en steigerschuiten, bij welke laatste pret deze eigenaardigheid plaats vond, dat er

1) EM. V. METEREN, *Nederl. Hist.* I D. bl. 193.

altijd een aantal toeschouwers te water raakte. En van de maaltijden, die te dier gelegenheden gebruikt werden, hebben wij 't schoonste gedenkstuk in de schilderij van Van der Helst, waarvan 't alleen jammer is, dat er zoo'n walgend en vloekend vers van Jan Vos op staat, als bij geen maaltijd past.

Zelfs op de dorpen werden de vredefeesten met optogten en vermakelijkheden gevierd.

Van de meeste dier feesten in de laatste eeuwen zijn groote platen uitgegeven; als voorbeeld diene hier die van 't Vredefeest te 's Gravenhage op den 14 Junij 1713[1)].

'De illuminatie met zijn ornamenten' was ter zijde van 't Stadhuis geplaatst aan 'de Gerechtsplaats'; - alzoo op dezelfde plek waar anders gegeeseld en gebrandmerkt werd, en waar dus het volk gewoon was 'te komen kijken.' Het uitstek op drie kolommen rustende was geheel en al bedekt met schilderijen en festoenen en Latijnsche opschriften, waarbij natuurlijk de Tempel van Janus, en een Vulkaan, die, op verzoek van juffrouw Pax, bezig is eenige sabels en snaphanen om te werken tot tangen en asschoppen, evenmin ontbreken mogten als Oom Apollo met zijn nichtjes, en een leeuw, die zijn middagslaapje doet, omdat het vrede is, terwijl Bacchus 'den schuymenden beker uytdrinckt'. Drinken was in Holland altijd het symbool van vreugd en welvaart. De illuminatie had met kaarsen plaats. Ter wederzijde van de genoemde ornamenten waren hooge masten in den grond gezet met een aantal armen en blakers. Maar dit was nog het eigentlijke volksvermaak niet; daartoe hadden 'de Heeren Regeerders' nog iets anders beschikt. Aan elke zijde van 'den rustenden leeuw' stond een ojevaar, niet als de echte Haagsche op één poot, maar - omdat het vrede was en elk dus zijn gemak mogt nemen - op twee pooten en met wijd opgespalkten bek, waaruit dikke wijnstralen spoten. En hoe 't daarbij toeging, vertoont de plaat naauwkeurig. De Hagenaars loopen wat zij kunnen, en vangen den wijn in hun hoeden, en drinken die leêg. Eén echter komt met een emmer aan een puthaak om den straal te onderscheppen, eer die nog de hoeden daar beneden bereikt; maar juist als hij den vollen emmer neêrhaalt, komt een troep vechtende jongens tegen hem aanrollen, - hij waggelt, zijn emmer kantelt en de wijn stort in de hoeden van een halfdozijn knapen, die er op zijn toegeschoten. En op een afstand staan de gepruikte en gekapte heeren en dames in volle deftigheid het aan te kijken en sommigen lachen er hartelijk om.

Toen in 1721 te Nystadt de vrede gesloten was tusschen Rusland en Zweden, waarbij 't eerstgenoemde rijk nog al een goede winst behaalde, gaven de Russische ambassadeurs in verschillende landen festijnen en vuurwerken, en ook de Resident Christoffel van Brands te Amsterdam gaf een vuurwerk, een maaltijd en een bal. 't Vuurwerk werd afgestoken in de

1) Medegedeeld door den Heer A.L.J. Landré te Amsterdam.

kom tusschen de Doodkistemakersgracht, de Halvemaansbrug en den Doelen; en hoe mooi 't was, kan men lezen in de Amsterdamsche Jaarboeken van Kok, en zien op de platen, die er van gemaakt zijn. Er was zelfs muziek bij ‘van keteltrommen, trommen en trompetten, 't geen zig zeer aangenaam bij het aanhoudende vuur voegde’; - zeker is 't, dat men 't ver genoeg hooren kon.

Jaarlijksche G e d e n k d a g e n zijn van tweeërlei soort: algemeene en plaatselijke; tot de eerste behoort b.v. de gedenkdag van den Slag bij Waterloo, tot de tweede die van ‘Leiden Ontzet.’

Maar een ‘Vriend des Vaderlands’[1)] klaagde in 1835 over laauwheid en verwaarloozing. ‘Onze gedenkdagen zijn door den stroom des tijds verzwolgen,’ zeide hij, en hij vond ze toch ‘noodzakelijk tot bewaring der nationaliteit.’ Ja, heel onnatuurlijk is dat niet, - de nakomeling denkt over sommige gebeurtenissen dikwijls anders dan de tijdgenoot; bedaarde lieden vinden 't beter met zijn buren in vriendschap dan in twist te leven, en begrijpen niet, waartoe het nuttig is, jaarlijks de herinnering van vroegere vijandschap en gevechten te vernieuwen. 't Vieren van gedenkdagen is altijd aan slijting onderworpen geweest, zonder dat de nationaliteit er gevaar door geloopen heeft; zoo was 't al in de middeleeuwen, en zoo is 't nog.

Op den 19^{n} November 1445 had te Amsterdam een omwenteling plaats, waardoor de Hoeken onder en de Kabeljaauwen boven raakten, en waaraan toen zooveel gewigt gehecht werd, dat die dag vele jaren achtereen gevierd werd; maar ten laatste is hij ook ‘door den stroom des tijds verzwolgen’. Welk ‘vriend des vaderlands’ kon wenschen, dat zulk een gedenkdag eeuwig duurde? - Met hoeveel geestdrift de gedenkdag van Waterloo in de eerste tien jaren gevierd werd, in het tweede tiental koelde toch die geestdrift allengs af; - en zoo hebben ook al sedert lang verstandige Belgen geoordeeld, dat ze hun Septemberfeesten wel af konden schaffen.

Als een voorbeeld van langdurig vieren van een gedenkdag kan de Ipersche Tuindag genoemd worden. In den zomer van 1383 werd Iperen belegerd door een leger van 20.000 Gentenaars en een Engelsch kruisheir, dat onder den bisschop van Norwich tegen Frankrijk opgetrokken was; maar de Iperlingen verdedigden zich zoo dapper, dat de Engelschen tegen de Gentenaars zeiden:

> Aensiet de Stadt van onder tot de kruyn,
> 't Schijnt al besloten in een stercken Thuyn;

waarna zij goed vonden maar af te trekken. De Iperlingen schreven die verlossing toe aan ‘Onse Lieve Vrouw van Thuyne’, en vierden jaarlijks hun Tuindag met groote vrolijkheid, en deden dit nog in de vorige eeuw.

1) *De Vriend des Vaderlands*, IX D. bl. 648 en volgg.

Als een voorbeeld van trouwe viering sedert bijna drie eeuwen mag Leiden genoemd worden, dat jaarlijks zijn ‘Ontzet’ gedenkt en hutspot eet. Alkmaar viert zijn ‘Viktorie’, en deed het den 8n October 1869 met harddraverij, concert en bal[1]. Ook Groningen viert nu weêr jaarlijks zijn ‘Viktorie’, schoon er al eens 43 jaren zijn voorbijgegaan, dat het er niet meer aan dacht. In 1869 geschiedde 't met harddraverij, muziek en illuminatie; maar in de vorige eeuw met kanongebulder, klokgelui, viktorie slaan, predikatie en optrekken. 't Eerste begon 's morgens om acht uren; dan liepen al de vrouwen en meisjes naar de wallen; de stads-kanonniers hadden de stukken geladen, en gaven haar de brandende lonten, om die af te steken; men zei, dat dit geschiedde, om haar de kunst te leeren, voor 't geval, dat het eens weêr te pas kwam. Na de losbranding begonnen de klokken te luiden, en gingen de tamboers der achttien burgervendels de stad al trommelende rond, - dit was 't ‘viktorie slaan’. Om negen uren gingen de lieden naar de kerk, en van daar naar de Groote Markt, waar om elf uren de burgerij optrok, en waarbij de jongens, naar de oude manier, achteraan marcheerden[2].

Maar niet alle gedenkdagen hebben betrekking op gevechten en belegeringen; er zijn er ook van vreedzamer aard, gelijk b.v. de Beemstergedenkdag, die met een kermis wordt gevierd, en waar ik later op terugkom.

E e u w f e e s t e n, ook halve en kwart dito, zijn almede algemeen of plaatselijk; maar vermits er van deze feesten doorgaans gedenkboeken geschreven zijn, vermeld ik ze slechts *pro memoria;* - gelijk mede de B e g r a f e n i s s e n v a n Z e e h e l d e n, welke men 't best uit de platen kan leeren kennen, die er van bestaan. Mogelijk verwondert het sommigen, dat ik deze laatste plegtigheden, die toch van treurigen aard zijn, mede onder de volksfeesten stel; maar dit waren zij inderdaad. Vooreerst was zulk een lijkstaatsie een kijkvermaak voor de heele stad zoowel als de blijde inkomst van een Vorst. Ten tweede bewees het volk aan die helden dezelfde eer als de oude Germanen aan de hunne bewezen, door namelijk ter hunner gedachtenis hartelijk te drinken; waarna dan ook middag en avond een vrolijk:

Lang leev' die dappere Admiraal,
Die door beleid en moed
De welvaart van zijn vaderland
Beveiligde op den vloed!

langs de straten klonk. Eindelijk, ten derde, bewijzen ook de platen, dat die begrafenisplegtigheden volksfeesten waren; want de gewone figuur bij alle feestelijkheden - de Schontendiender, die den stok op de jongens legt, en die te vinden is zoowel hij Koninklijke Triomfen[3] als

1) *Handelsblad*, 11 Oct. 1869.
2) Zie *Groninger Volksalm.* 1839.
3) Zie *het Boek der Opschriften*, bl. 56.

bij bruidsfeesten[1] - ontbreekt ook hier niet, en ten voorbeelde plaats ik hem hiernevens, zoo als hij voorkomt bij de lijkstaatsie van Bentinck.

Stokkebrood[2].

Vraagt men, wat dat symbool zeggen wil? Dit: ‘de orde werd bij het feest uitmuntend gehandhaafd’.

Natuurlijk kregen daar die ambtenaren ook meestal een extra-belooning voor. Toen Prins Willem V in 1788 eenige dagen te Amsterdam doorgebragt, en gezien had, hoe de orde gehandhaafd werd, ‘hebben de dienders ieder een dukaat tot een vereering ontvangen’[3]; maar de jongens, die er hun ruggen toe geleend hadden, kregen geen duit.

In de zes laatste jaren der 18e eeuw kreeg men de Bataafsche feesten. Zij begonnen met het dansen om den vrijheidsboom, waarvan reeds hiervoor op blz. 145 de afbeelding gegeven is. In de eene stad moge dat dierbare boompje een dag of wat later geplant zijn dan in de andere; 't ging toch overal zoo wat op dezelfde manier. De Amsterdammers dansten al, eer de boom nog stond; zij dansten voor en in *'t Wapen van Emden* op den Nieuwendijk, ‘dat geheel het gebouw daverde’, zegt Lieve Van Ollefen, die er bij geweest is, en dat duurde den gantschen nacht. Met het aanbreken van den dag - dien beruchten 19n Januarij, toen als ‘de eerste dag der Hollandsche vrijheid’ begroet! - ‘zag men voor 't Stadhuis den vrijheidsboom planten’, en dit maakte het volk nog doller. - ‘Het dansen rondsom dien boom was onophoudelijk - bijna drie dagen lang, en werd door het diepst van den nacht naauwlijks afgebroken’. Velen vreesden zelfs, dat er een nieuwe St. Veitsdans uit ontstaan zou; maar er kwam nog iets ergers uit voort: die dolle Bataven verdansten 's Lands roem, welvaart en onafhankelijkheid!

De eerste vrijheidsboom was echter niet mooi genoeg. Op den 4n Maart werd met veel plegtigheid een nieuwe geplant[4], die ‘Blikken Jan’

1) Zie *'t Bruidje van Jan Steen*, afgebeeld in *den Ouden Tijd* 1869, bl. 369.
2) Verg. blz. 269. - Hoe is dat woord ontstaan? Bij wijze van tegenstelling. Wie een goede boodschap bragt, werd goed onthaald, en kreeg ‘bodebrood’; en daarom werd een begroeting met stokslagen ‘stokkebrood’ genoemd.
3) Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid*, III D. bl. 240.
4) *Extra Amst. Courant*, 5 Maart 1795. - Zie ook hiervoor bl. 98 en vergl. *het Boek der Opschriften*, bl. 86 en 87.

genoemd werd, omdat zijn kruin uit blikken, groen geschilderde eiken-blâren bestond. De vrijheidsboom op 't Burgerplein (Koningsplein) heette ‘Trijn met de linten’. Die Trijn was de Bataafsche vrijheidsmaagd, die er op stond, en met zooveel lint vercierd was, dat het, als de Amsterdammers zeiden, wel tot Hamburg reiken kon. Zij dachten dus aan de beruchte Trijn van Hamburg, en men ziet daaruit, dat zij, bij alle Bataafsche geestdrift toch hun aangeboren spotlust niet verloochenden. Zij hadden nog meer vrijheidsboomen; zelfs stond er een op de Stadswerf in de Oostenburgerstraat, waar de Stadsbijltjes elken ochtend, eer zij hun werk begonnen, bij wijze van Bataafsch morgengebed, een rondje om dansten. Zoo ging het te Amsterdam, en zoo ging het ten naasten bij overal.

Op de Vrijheidsfeesten volgde 't Alliantiefeest; en om den frisschen indruk van 't oogenblik te hebben, wil ik eens het Gedenkboek voor mij leggen, dat er destijds van gemaakt is.[1)].

‘Met genoegen’ zette de schrijver zich ‘ter neder, om, door middel van zijne pen een Nederlandsch feest te vereeuwigen, waarvan in de jaarboeken onzer Republiek geen voorbeeld is’. [Zeker; 't was zonder voorbeeld, dat de Nederlanders zich voor honderd millioen verkocht en zelf de koopsom betaald hadden![2)]] ‘Verscheidene dagen te vooren klonk het volksgejuich, vooral des avonds reeds door de straten’ [t.w. gezang van leêgloopers, die zich volgedronken hadden voor 't uitgedeelde geld]; ‘de kweekelingen der vrijheid [zoo heetten in Bataafsche taal de straatjongens] beijverden zich in 't vervaardigen van vrijheidsboomtjens’. En op de Hoogesluis en alle pleinen klonken de hamerslagen van 't Stads-werkvolk, bij 't optimmeren van al de mooije dekoratiën, die 't feest zouden vercieren[3)].

Al in den vroegen morgen van dien aangenamen dag (19 Junij) zagen de menschen er ‘zoo vrolijk uit alsof zij een etmaal lang geslapen hadden’[4)]. De mannen staken elkander ‘vol verrukking de hand van Broederschap toe’, riepen: ‘Leve de Vrijheid!’ en stapten de kroeg binnen om er eens op te drinken. ‘De vrouwen en maagden vloogen in elkanders armen, en riepen kussende: ‘Vrijheid en Gelijkheid!’ En, daar zij nu even vrij waren als de mannen, gingen zij ook in de kroeg, om hare ‘welmeenende uitboezeming’ te bevestigen ‘met een gullen dronk’. En dat heette toen, dat ‘ieder zig op zijne wijze vrolijk maakte[5)]. Men kan begrijpen of 't een dronkemansdag was, - ja erger, ook een dronkevrouwendag! Zoo leerde 't vrije volk Bataafsche feesten vieren! Veertig jaren later herinnerden ooggetuigen zich dat Bacchusfeest nog met ergernis.

1) *Beschr. van 't plechtige Volksfeest, gehouden te Amsterdam, op den* 19 *Junij* 1795, enz. Met gekl. platen. Uitg. bij D.M. Langeveld, 1795.
2) Alliantie-traktaat van 16 Mei 1795, art. 20
3) Vergl. *Het Boek der Opschr.* bl. 88, 89.
4) Dezelfde schilderachtige vergelijking vindt men ook in de *Extra Nationale Courant* van 20 Junij 1795; zij werd dus toen voor zeer fraai gehouden. Vergl. bl. 414.
5) *Extra Nationale Courant*, 20 Junij 1795.

De vrolijke vrijheidswenschers van 's morgens lagen 's middags hier en daar hun roes uit te slapen, en zagen even weinig van het deerlijk mislukte spiegelgevecht op het Y als van de illuminatie der tempels en kolommen. En toen ze den volgenden morgen weêr oprezen en hun oogen uitwreven, waren ze niet weinig verwonderd, dat alles al voorbij was. Ach! 't ging met de Bataafsche vrijheid zelve niet anders! -

Wie 't meest van 't feest zagen, waren de bedaarde lui, die er 't minst meê op hadden. En wie er de meeste pret bij maakten, waren de leden van zeker zanggezelschap, die de stad rondtrokken, en bij elke dekoratie een koeplet zongen op de wijs van: ‘'t Is nacht; de wacht komt hier voorbij’. Was dit een persifflage van die schoone zon der vrijheid, die, volgens kranteschrijvers en orateurs, zoo schitterend was opgegaan?

Nu moest het derde groote Bataafsche feest nog volgen - het C o n s t i t u t i e f e e s t, den 19 Mei 1798; maar dat wilde al zoo goed niet meer vlotten. Al had het Uitvoerend Bewind ook besloten, dat die dag met vrolijkheid zou worden gevierd, de menschen hadden geen lust meer om vrolijk te zijn. Een Amsterdammer schreef aan zijn vriend, die lid van de Constitueerende Vergadering was: ‘Vrolijkheid zag ik nergens; geen een dronken mensch!’ - Dronkenschap gold voor een eigenaardig kenmerk van Bataafsche vrijheidsvreugd!

Alleen in den Haag werd van 't feest nog wat gemaakt: een optogt, een parade, een maaltijd, illuminatie, vuurwerk, bal en gala-komedie. De maaltijd in den Doelen kostte den Lande 7088 gulden, en daarvoor hadden de voornaamste mannen in den Haag eens goed gegeten en gedronken, en ‘zonder dat iemand door den een of ander wierdt aangegrepen of mishandelt.’ O gulden tijd van vrijheid en gelijkheid, toen 't noodig was, zoo iets er bij te zeggen! De illuminatie in de Maliebaan moet nog al mooi geweest zijn; zij kostte 4594 gulden. Maar van 't vuurwerk op 't eilandje in den Vijver ‘declareerden ooggetuigen, dat zij 't nooit slechter gezien hadden’; 't kostte dan ook maar 883 gulden. Voor bal en gala-komedie werd nog 2500 gulden verkwist.

Behalve die hoofdfeesten leverde de Bataafsche tijd er nu en dan ook nog eenige van minderen rang op, waarvan geen welgemeender was dan dat van de viktorie op de Engelschen in 1799.

Koning Lodewijk had pas den nieuwgebouwden troon van Holland beklommen, of hij vond een V l a g g e f e e s t uit, en begunstigde er zijne ‘getrouwe stad Amsterdam’ meê. Eigentlijk had Amsterdam nog geen gelegenheid gehad om aan dat koningschap van ééne maand blijken van trouw te geven; maar men had den goeden Lodewijk zeker verteld, dat Amsterdam nog al op dien titel gesteld was, en mogelijk Vondels:

> Myn trouheyd is den Vorst gebleecken menigwerf!

voor hem vertaald. Hoe 't zij, de Amsterdammers kregen den 1n Augustus een vlaggefeest. Al de oude vlaggen, die in de zaal van 't Hof hingen, zouden voortaan die van 't Amsterdamsche Stadhuis vercieren. Op wagens met vier paarden bespannen, en met muziek voorop, kwamen ze aan, en logeerden 's nachts op 't Drilveld, terwijl een kompagnie van de 'Nationale gesoldeerde Garde' tot eerewacht diende. Den volgenden ochtend begon de pret, en het 'was inderdaad een volksfeest'; - dat wil zeggen: het ontbrak aan geen toeloop, want het was mooi weêr. Eerst gingen, onder 't schallen der trompetten en 't roeren der trommen, de vlaggen naar de Hoogesluis, waar zij, onder 't lossen van 21 eereschoten werden ontrold, om vervolgens in langen optogt naar den Dam gedragen te worden. Daar gekomen, gingen, nadat de vereischte aanspraken gedaan waren, de vlaggen naar de wapenkamer, de detachementen naar hun loopplaatsen, de kijkers naar *den Hond in de pot, 't Wapen van Medemblik* en andere herbergen, en de Officieren naar 't Oudezijds-heerenlogement, om er op een goeden maaltijd onthaald te worden. Maar menig Amsterdammer keerde in sombere stemming huiswaarts, bedenkende, hoe weinig zulk een pralen met de gedenkteekenen van den roem der vaderen voegde in een tijd, toen Nederland op de puinhoopen zijner vroegere grootheid slechts de gevolgen zijner partijschappen en dwaasheden beweenen kon!

En bezie nu eens de teekening van D'Arnaud Gerkens tegenover den titel van het Vierde Deel van Van Lenneps 'Voornaamste Geschiedenissen'. Dat afrukken der Fransche Adelaars en verbranden der douanehuisjes in den avond van den 15n November 1813 was ook een volksfeest, en zeker een der vrolijkste, die ooit gevierd zijn. De menschen waren gelukkig eindelijk weêr eens: Oranje boven! te kunnen roepen, dat ze in geen negentien jaren hadden mogen doen.

Jean Paul schreef in 't begin dezer eeuw: 'In niets openbaart zich het koude en werktuigelijke des tegenwoordigen tijds meer dan in het magere der openbare feesten. Men ontneme aan eene stad de stadssleutels en de eerebogen, de danspartij voor de hooge personen, den donder van het kanon, de olielampjes en de vier en twintig jongejuffrouwen, die bloemen strooijen; dan heeft men haar alle spraakwerktuigen en vurige tongen uitgerukt, waarmede zij tot eenen held kan zeggen: 'ik bewonder u!'[1]. - Zeker; als men dat alles aan een stad ontneemt, zal 't er schraal genoeg uitzien; maar 't is niet minder zeker, dat de N a t i o n a l e f e e s t e n, die wij in den jongsten tijd gevierd hebben - 't Metalenkruisfeest in 1856, 't Oranjefeest in 1863 en 't Waterloofeest in 1865 - bewezen hebben: òf, dat wij in dit opzigt hooger staan dan de Duitschers, òf, dat men sedert het begin dezer eeuw weêr vooruitgegaan is.

1) *Ged. van* JEAN PAUL, II D. bl. 103.

En wat die volksfeesten zoo bijzonder en loffelijk onderscheidde, zoowel van de oude Prinsjesdagen als van de Bataafsche feesten, - men behoeft geen afschaffer te zijn, om zich daarover te verblijden! - was, dat men niet telkens door dronkelui tegen 't lijf geloopen werd. ‘Misbruik van sterken drank was niet waar te nemen’, sprak de Burgemeester van Amsterdam den 30^{n} Augustus 1856 in den Gemeenteraad[1]. En als bij 't Oranjefeest Willemstraters en Kattenburgers elkander in feestelijken optogt een bezoek bragten, dronken die brave lieden elkanders gezondheid niet met Oranjebitter, maar ‘met een kop chokolade’.[2].

Eindelijk behooren hier ook de feesten bij de onthulling van standbeelden en monumenten genoemd te worden. Met deze o n t h u l l i n g s f e e s t e n werden in onzen tijd verscheidene steden, en sommige zelfs herhaaldelijk bevoordeeld. Eenige deskundigen willen, dat deze feesten niet tot de volksvermaken, maar tot de statige plegtigheden gerekend moeten worden, omdat zij geenszins ten doel hebben ‘vermaak’ te verschaffen, maar ‘hulde’ toe te brengen. En een ander deskundige heeft opgemerkt, dat in Nederland ‘in den regel’ een onthullingsfeest ‘met zekere koelheid gepaard gaat’; wat echter, volgens hem, volstrekt niet te wijten is aan de feestkommissiën, die altijd hun taak uitstekend vervullen, maar in de eerste plaats aan ‘het onaangename weder, dat bij het inwijden van gedenkteekenen in de open lucht schering en inslag is’, en ten andere aan ‘de lui, die ten onzent nog niet op de hoogte zijn van het juiste begrip omtrent kunst en kunstenaars’[3].

't Is wel opmerkelijk, dat de Kommissiën altijd heel knap zijn, maar, o jammer! 't weêr steeds onaangenaam is, en de lui niet op de hoogte zijn! De heeren, die wel op de hoogte zijn, behoorden eens te zaâm geroepen te worden, om middelen te beramen tot verbetering van het weêr en de lui. Voor zooveel, als laatstgenoemde deskundige meent, die ‘zekere koelheid’ in verband staat met het ‘begrip omtrent kunst’, kan deze kwestie besproken worden in de verhandeling, waarvan op bl. 2 gesproken is, en mag ik die hier laten rusten. En wie van oordeel mogten zijn, dat er somtijds, onverminderd de knapheid der Kommissiën, en buiten het weêr en de lui om, ook wel andere oorzaken in 't spel komen, kunnen de plaat in den Nederlandschen Spectator van 1867 N°. 41 nog eens voor zich leggen en bestudeeren.

1) *Amst. Courant*, 30 Aug. 1856.
2) id. 17 Nov. 1863.
3) *Ned. Mag.* 1862, bl. 179.

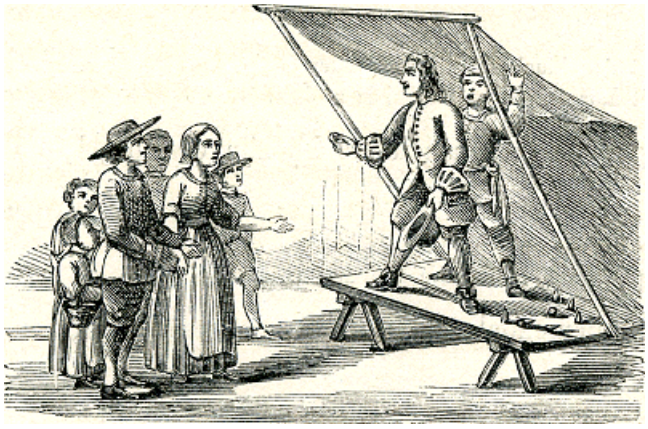
Derde hoofdstuk.
Kermis.

Een troep jonge boerinnetjes, blaauw gekeursd, rood gerokt en wit gehuifd, met gele of groene muilen aan de voeten, de haarnaald aan 't hoofd, den gouden ketting of 't koralen snoer om den hals; en de zilveren beugeltasch en sleutelreeks op zij, komt de dorpsbrug over. Elk heeft haar kermisvrijer aan de hand. De een pronkt met een glad gepersten hemdrok met passement op borst en mouwen; de ander in een nieuw saaijen wambuis, door den boeresnijder gemaakt naar 't patroon, dat nog van zijn overgrootvader afkomstig is; terwijl een derde, die zich een steedsch aanzien poogt te geven, een opgeverfden rok bij een uitdraagster in de stad gekocht heeft. Maar geen zonder ‘twee paar zilvre knoopen’ en groote strikken aan de knie.

Daar komt een oude boer zijn deur uitloopen en geeft elk meisje een kus en elken jongen de hand, en roept: ‘Welkom in ons dorp!’ Ja wel, 't zijn vreemden hier; hun dorp ligt een paar uren hier van daan; maar zij zijn door Ouwen Teunis te gast genood, en hij vertelt hun, dat het kermismaal al klaar is:

> Kom binnen met jou volk, de kermisharst is gaar.

En meteen komt ook bestemoêr, met ‘een schuimspaan in haar magre

Naar een oude prent.

vuist gevat’, van den haard en haar gasten te gemoet humpelen. In 't dorp woelt en krioelt het reeds. De goochelaar heeft een ladder tegen een muur gezet, en klimt er op met zijn hansworst, en doet de oudste besjes nog lachen; en tegenover hem heeft de kwakzalver zijn stalletje opgeslagen. Hier lokt de kaatsbal zijn liefhebbers; daar de zilverkraam alle meiden, die gisteren haar huur ontvingen. Regts staat de linnenkraam, waar de koopvrouw wel zes monden noodig

heeft om alle vragen te beantwoorden, en viermaal zooveel handen om elk te bedienen; links de koekkraam, waar ‘een boerezeun, geslopen uit een hoek’, een aardig boerinnetje ‘met een zoeten kermiskoek’ meent te ‘verrassen’, - doch hierop komen wij straks terug. Bij de poppekraam staan al de bestemoêrs van 't dorp met haar dochterszonen, en menig meutje met haar broêrs dochtertje, - en Jaap stapt met bleeke Stijntje de wafelkraam in.

Naar de dronken boeren, die daar zwalken - dien ‘Jasper in d'Uilevlucht’ en dien anderen, die door zijn bezorgde wederhelft met een zacht lijntje naar huis getroond wordt - kijken wij niet, en luisteren evenmin naar 't sermoen, dat Rotgans er bij houdt; want dronkaards behagen ons niet en afschaffersoratiën dus ook niet. Wij vinden die kijkkasjes hier veel aardiger; de jongen draait en al de poppen dansen, en de kijkers dansen meê. Ginder zit een kringetje bedaagde boerinnen rondom Stijn Jans, ‘een oude labbekaak’, die de dorpskronijk behandelt, totdat ze ten laatste als ze zich wat al te vrij over Pleun Roemers had uitgelaten, door ‘Pleuns snaar, die in steê woont maar met kermis overgekomen is’, aangevallen wordt. Op kijven en schelden volgt dreigen en slaan:

> De kap raakt van de kruin, de nagel in de wangen,
> De neusdoek van den hals, de gouden bel van 't oor.

Maar een paar boeremaats weten er spoedig een eind aan te maken; zij smijten die heldinnen

> elk op 't lijf een vollen kruik met water.
> Toen rees er onder 't volk een ijsselijk geschater.

Zij ‘druipen af’, en ieder loopt heen om naar vermakelijker dingen te kijken. Hier wordt de gans gereden; daar de paauw geknuppeld; ginds naar den ring gestoken; wat verder heeft een troep reizende tooneelisten een tent opgeslagen, en laat ‘voor de deur op 't kermisveêltje speelen’, en vertoont daar binnen

> anders niet dan kluchten, die vermaaken
> En handlen in 't moraal van veelderhande zaaken.

Hier lokt een liedjeszanger de kermishouders bij zijn draaiorgel, en verkoopt hun

> een nieuwe vois, die op een juffer steekt,
> Die, schoon van koopmansvolk, niet dan van adel spreekt;

wat eigentlijk het boerenvolk niemendal schelen kan, dat veel liever een deuntje hoort

> Van rijstebrij met suiker
> Bestrooid met pijpkaneel,
> Dat smaakt jou as de duiker
> En glijdt jou deur de keel.

Ginds weêr staat de lijfarts van den Grooten Mogol op een ton zijn fleschjes en potjes uit te venten, en te vertellen, hoe hij Sultan Amurath eens van een dollehondsbeet genezen heeft, - maar op eens kraakt de boôm van zijn ton en zakt hij er tot den hals door, en al zijn toehoorders gaan juichend op de loop en vliegen naar 't plein voor de herberg. Zij zien ‘een vier afgrijslijk rooken’; er wordt een os aan 't spit gebraden voor het groote kermismaal, dat de waard aanrigt, en waar elk mag meê eten, die dubbel betalen wil. Tijs Smuller bespreekt ‘den grootsten harst’; Slokop roept ‘om 't patersstuk’, en Teunis Kluifdenbout bedingt ‘den voorvoet’ voor zijne portie.

's Avonds gaan we kijken naar ‘'t jonkspul’. De boertjes dansen met het hoedje op één oor, het pijpje in den mond, en de vrijster in den arm, ‘en huppelen op en neder en draaijen als een tol’.

> Het krielt in 't dansvertrek van vrouwen en van mannen;
> Onze ooren worden doof van 't klappen van de kannen.
> Ginds zitten in een hoek twee liefjes zij aan zij,
> En koozen mond aan mond, verward in vrijerij.
> Hier klinkt een mannenkoor van meer dan dertig keelen,
> Een wildzang zonder zin, verminkt in alle deelen;
> Maar Loome Lammert zit op Mooije Wiburgs schoot,
> En zingt van Velzens wraak en Grave Florens dood.

Daar zit op een bank een boertje te pruilen, die al zijn zakgeld in de kegelbaan verloren heeft; en hier staat een vrolijke knaap in een digten kring van hartelijke vrienden, wier bekers hij vult.

> Zoo wijn te schenken is bijzonder liberaal!

zegt Rotgans. ‘Ja maar’, zegt de Ouderschout, ‘'t was beter, dat hij wat minder liberaal was. Die sinjeur was weleer een kale jakhals, maar toen zijn gierige besje kwam te sterven, kreeg hij een mooijen boêl, dien hij er nu lustig doorjaagt.’ Hij wou nog meer zeggen, maar wordt gestoord door 't geweld op straat. Wat is 't? Een bekkesnijders-partijtje!

> Daar vechten voor de deur, als dol en onvervaard,
> De zoon van Jochem Schram en Mewis Geitebaard.

Goed, laat ze maar vechten; wij zullen die bekkesnijders later wel terug vinden.

Ziedaar de boerekermis uit de tweede helft der 17^{e} eeuw, zooals Rotgans die geschilderd heeft. ‘Naief opgevat en levendig geteekend,’ zegt Hofdijk[1]. ‘Niet zonder geest en lossen val’, zegt Jeronimo de Vries[2]. ‘Hij heeft zich daarin een volkomen kenner en getrouw schilder van de zeden der menigte in hare luidruchtige uitspanningen betoond’, zegt Van Kampen[3]. - ‘Ja maar,’ herneemt de eerste: ‘er heerscht een volslagen gemis van eenheid

1) *Gesch. der Ned. Letterk.*
2) *Werken der Bat. Maatsch. van Taal- en Dichtk.* III D. bl. 300.
3) *Gesch. der Lett. en Wetensch.* I D. bl. 374.

in, en het werk heeft wel een einde, maar geen slot'. Eilieve, dit is juist 't sprekendst bewijs van de getrouwheid der schildering, want de kermis zelf is ook zonder eenheid of slot: te midden van 't razend gewoel verdwijnt ze zonder adieu te zeggen, en den volgenden morgen weet niemand waar ze gebleven is. Maar wat ik bij Rotgans mis, is de prettige joligheid der boersche vreugd vol naïve luim en kinderlijke dartelheid, die, ook al is het tooneel weleens wat luidruchtig, er toch een eigenaardige bekoorlijkheid aan geeft. Van 't rumoer laat hij ons genoeg hooren, maar van de vreugd te weinig zien.

'Vreugde is een aardig ding, niet alleen om te smaken, maar ook om te zien', zegt Hildebrand[1)], en hij raadt ieder aan, eens een boerekermis bij te wonen. 'Daar zult gij zien, hoe men zich te meer vermaakt, naarmate men eenvoudiger van hart en zin is. Maar gij moet er niet komen met een gezigt als een kommissaris van policie, die kijkt, of alles wel goed en ordelijk toegaat.' Juist, zoo dachten er van ouds de Hollandsche burgers over; de boerekermissen in hun omtrek te gaan zien was hun een geliefkoosd vermaak. Le Francq van Berkhey verzekerde, dat de boerekermissen de weeldedagen der Leidenaars waren[2)]; en zoo was 't in alle steden. De deftige burgers zagen gaarne de boerenvreugd, en lachten er om, terwijl ze zelf 'hun fatsoen hielden'; even als de groote menschen lachen om de dartele spelen der kinderen, waar ze zelf niet meer aan meê doen. Op vele dorpen duurde de kermis naar oud gebruik acht dagen, en dit is hier en daar nog 't geval; maar dan zijn doorgaans de maandag en zaturdag de drukste, de overige stille dagen; op eersten danst het heele dorp en uit alle vensters der herbergen klinken vedel en gezang; op de laatsten vergenoegt men zich met langs de kramen te wandelen, en naar de komedie te gaan.

Nu behoeft men zich onze boerekermissen, wel niet voor te stellen als dronkemanspartijen; dichters en schilders kleuren hun tafereelen graag wat levendig, en achten, even als sommige orateurs, overdrijving geen zonde. Maar als Jakobus Scheltema verzekert, 'dat, volgens de eenstemmige berigten van bedaarde opmerkers, het jong volk op de boerekermissen zelden of nooit de matigheid uit het oog verliest'[3)], dan gelooven wij, dat die 'bedaarde opmerkers' hun opmerkingen in het hoekje van den haard hebben gemaakt, en nooit een boerekermis hebben bijgewoond. Zelfs op dorpen, waar men mij verzekerde, dat er 't heele jaar door nooit een dronken boer te zien is, wil men 't met de kermis geen vrolijken jongen kwalijk nemen, als hij eens wat zwaait; 'dat geet 'er mit de frolijkheid meê deur!'

Al in de middeleeuwen maakte de Hollandsche boer op kermis goede cier:

1) *Camera Obscura*.
2) *Nat. Hist. v. Holl.* III. D. bl. 1056.
3) *Gesch. en Letterk. Mengelw.* IV D. 3e St. bl. 255.

Ter kermesse wille hi gaen,
Hem dinct datti es een grave,
Dan gaet hi drincken van den wine
Stappans es hi versmoort;
Dan es al de werelt sine,
Stede, lant ende poort.

En 't bekkesnijden ‘met eenen Zeeuwschen knive’, en de kermiskoek, en de doedelzak, die ‘pijpt turelureleruut’, ontbraken toen evenmin als later.

En al komt er dan nu ook geen bekkesnijden noch wijvengevecht meer bij te pas, nog is in alle gewesten van ons Land de kermis het voornaamste, ja op vele plaatsen het eenige volksfeest der dorpelingen; en waar men zeden en gebruiken beschreven vindt, leest men ook, dat de dorpskermissen met alle vrolijkheid gevierd worden, en ware volksfeesten zijn[1)], zelfs op de afgelegenste eilandjes. Als 't op Urk kermis is, - en dat is daar ook, als op vele andere plaatsen, op Pinksteren - dan komen er koek- en speelgoedkramen uit Noordholland en Overijsel, en dan zijn die goede eilanders, die anders, 't heele jaar lang, weinig of geen pleizier hebben, ‘als uitgelaten’[2)].

De boerekermissen zijn niet alleen dikwijls bezongen, maar ook geschilderd en gegraveerd. Teniers geeft ons een Vlaamsche te zien. Aan de herberg hangt de vlag uit. Voor de deur is een strooijen afdak op palen gemaakt, waaronder de oudjes, die niet meer dansen, zitten te drinken. Vóór dat afdak is het jonkspel; de doedelzakblazer staat op een ton. In 't verschiet staat een mast met een vogel, waarbij een vedelaar en een kringetje dansende boeren.

't Uithangen van de vlag is 't oud en algemeen gebruik[3)]; zonder vlag geen feest. En 't vogelschieten was van ouds zeer eigenaardig op de kermissen

Naar een oude prent.

en is 't in onze land-provinciën nog. Een houten vogel staat op een paal of mast. Op 't afschieten van vleugels, kop en staart zijn prijzen gesteld, maar wie den vogel in 't gras doet tuimelen, is koning. Hij kiest zich een koningin, en twee hovelingen, en de koningin kiest twee hofdames. Daarop trekt de stoet in staatsie het dorp rond, - de koningin somtijds in een wagen gezeten precies als koningin

1) Zie b.v. *de Aardbol* III D. bl. 117, 125, 345, 477, 533, 584, 593.
2) *Vriend des Vaderlands*, IX D. bl. 724.
3) Vergl. *de Uith.* I D. bl. 323, 406.

Semiramis in het Doolhof, - en na den optogt volgt de maaltijd en eindelijk de danspartij.

Dichters hebben weleens den draak gestoken met die boersche schutters; dit deed Greenwood in zijn ‘Boerepinxtervreugt’ zoowel als Westerbaen in zijn ‘Noodsaeckelijck Mal’. De laatste zong:

'k Sagh er eens een Vaendel trecken,
Hoor Agnietjen, hoe ick voer:
'k Sagh er sooveel lompe gecken,
Met de loopen op haer schoer. [sehouder]
Ginder sou een vrijer schieten,
En - 't musquet was niet ghelaen:
Water! water! help toch gieten,
Eer wij altemael vergaen!

Maar 't musket was wel geladen van dien ongelukkigen schutter te Terborg, die zijn Agnietje doodschoot. Voorwaar een droevige historie! - Die schutter was de bruigom. Toen hij schieten zou, vonden zijne makkers er aardigheid in, de bruid naast hem te plaatsen om hem te helpen mikken. Hij zette het geweer af, om de lieve meid eerst nog een kus te geven; maar meteen ging 't schot af en haar door 't hoofd. De arme bruid was dood. Dit treurig ongeval heeft Staringh de stof geleverd tot een tegenhanger van het Zeeuwsche ‘Roosje’.

Te Hengelo wordt op kermis naar de schijf geschoten, - het vogelschieten heeft daar op Pinksteren plaats. Geen vreemde mag er meêdoen, althans niet naar 't koningschap dingen, en ook geen ander dan een dorpsmeisje kan tot koningin gekozen worden. Gewoonlijk wordt dat schietfeest met optogten geopend; er worden ook grappen bij aangerigt, die een Nutsverhandelaar wel nutteloos zou noemen, maar die toch onschadelijk zijn en velen vermaken, en daarom wezentlijk nuttig zijn[1].

De gans, het zij die geknuppeld of gesabeld, getrokken of geschoten, of wel eenvoudig verloot werd, ontbrak nooit op een boerekermis; daarom vergeleek Huygens een rijke vrijster bij

Een Kermis-Gans, die menigh Boer ontslipt[2].

Rotgans heeft in zijn boerekermis twee dingen vergeten: het katknuppelen en den m a l l e w a g e n . Van 't eerste heb ik reeds vroeger gesproken, en wil dus nu alleen op den tweeden wijzen. Men kan den mallewagen op de kermis te Egmond aan Zee afgebeeld vinden bij Bing en Braet von Uberfeldt[3]. 't Is er slechts een gewone vischwagen, waarop een vlag is geplant, en die volgepakt is met boeren en boerinnen, waarbij een paar, die als gekken zijn verkleed. De wagen rijdt naar Egmond op den Hoef, waar het tegelijkertijd (alweêr op Pinksteren) kermis is. De gasten stappen voor de herberg af, drinken jenever met suiker en eten zoeten koek,

1) *Geld. Volksalm.* 1844, bl. 57.
2) *Korenbl.* bl. 122.
3) *Nederl. Zeden en Gebruiken*, uitg. bij Fr. Buffa en Zonen.

dansen voor de vedel, drinken nog eens, en rijden dan terug, waar ze weêr voor de herberg teregt komen, om andermaal jenever met suiker te drinken, zoeten koek te eten en voor de vedel te dansen.

Die mallewagens waren vroeger algemeen, ook in de steden, waar het de gilden waren, die er meê rondreden tot eigen vermaak en opluistering der kermis, en zij waren toen veel zwieriger uitgedost dan die Egmondsche vischwagen. De nabootsing zagen wij vóór bijna een halve eeuw nog te Amsterdam, als de meiden met haar vrijers, met ‘mombakkessen’ voor en zot toegetakeld, in een wagentje van den ‘bokkeboer’[1] door de Kalverstraat reden. En den hedendaagschen Brabantschen vorm hebben de Hollanders nog onlangs te Leuven gezien, en zeer vermakelijk gevonden[2].

En nu nog eens teruggekeerd tot den ‘boerezeun’, met zijn ‘zoeten kermiskoek’. De kermis is de geschiktste tijd om een vrijerij aan te knoopen. Heeft gezegde ‘boerezeun’ zin in een meisje gekregen, dan vraagt hij haar, om kermis te houden. Nu zou men meenen, dat hij daarbij gelegenheid genoeg heeft, om haar zijn liefde te verklaren; maar neen, hij is niet woordenrijk: van een eigentlijke liefdesverklaring kent hij 't formulier niet; en al had de dominee of de schoolmeester er hem een voorgeschreven, dat hij kon opzeggen, de meid zou 't niet begrepen hebben. Verliefde boeren spreken in symbolieke taal; de kermiskoek is de minnebrief, dien zij dadelijk begrijpt. En daarom zei ook Rotgans, dat zij er meê ‘verrast’ werd; en hier is ook het liedje van afkomstig:

> Jan koop m'n 'n kerremis!
> Mooi meisje, 'k en heb 'er geen geld!

waarvan de eenvoudige prozaïsche verklaring is, dat het mooi meisje een heimelijke hoop had, dat het niet bij kermishouden alleen blijven zou, maar dat Jan volstrekt geen plan heeft om die hoop te vervullen. Wilde hij dit, dan zou hij een kermiskoek koopen. Dit gebruik nu vindt (of vond) men overal in ons Land. Gaan wij bij voorbeeld in de omstreken van Tiel. Daar ziet ge een langen, stijven boereknaap met een dikke, bolle meid langs de kramen wandelen. Voor de koekkraam gekomen blijft hij een oogenblik staan drentelen; zij merkt al iets, en juist naardat ze wat gevoeliger of darteler van aard is, begint haar hart te kloppen, of haar mond te lachen. Hij koopt een koek en reikt haar dien toe. Voegt hij er geen enkel woord bij? Neen. Zegt zij niets? Evenmin. Wie de pantomime uitvond, heeft het zeker bij zulk een gelegenheid afgekeken. Zij neemt den koek onder den arm, en ze wandelen zwijgend voort, kijken in de kramen, en dwalen eindelijk de herberg in; - zij altijd met den koek onder den arm, waar zij trotsch op is, want die is voor ieder het zigtbaar teeken, dat haar vrijer haar gevraagd heeft. De koek

1) Een verhuurder van wagens en knollen aan den Zeeburg buiten de Muiderpoort.
2) *Handelsblad*, 9 Sept. 1869.

blijft ook in de herberg onaangeroerd, en gaat eindelijk meê naar huis.

Dit nu is het eerste bedrijf in het drama eener boersche liefde; het tweede speelt acht of veertien dagen later op een zondag. Dan komt hij na kerktijd bij haar aan huis om koffij te drinken. Brengt zij dan den koek te voorschijn en presenteert zij hem het eerste stukje, dan wil dit zeggen, dat hij haar de liefste is, en zij zijn, wat de stedelingen noemen ‘geëngageerd’. Zoo niet, dan weet hij, dat hij best doet maar spoedig heen te gaan.[1].

Van de dorpen gaan wij naar de steden over. Wat daar op de kermissen te zien en te hooren is, heeft Van Zeggelen bezongen in een lierzang op de maat van 't Janklaassenspulstheatermuziek[2]:

Lammen en blinden,
Duitscher en Griek,
Vlooijen en beeren,
Hoor, wat muziek!

Zoo slaan de bekkens,
Zoo slaat de trom:
Kletterdekletter!
Rommeldebom!

De stedelingen hebben hun kermis niet minder lief dan de dorpelingen. Zij hebben niet eens genoeg aan de wezentlijke kermis, maar zij moeten er ook nog theatrale voorstellingen van hebben. De Antwerpenaars hadden onlangs de Rotterdamsche kermis op het tooneel[3]. En 't heugt ons nog, hoe de Amsterdammers naar 't Leidscheplein stroomden, als er de Kermisvreugd werd vertoond, en hoe zij in de handen klapten, als zij er 't zelfde ‘Lekker zuur en warme eijeren!’ en ‘Krakepiejekoop!’ als op de Botermarkt hoorden. Welk een en ander alweêr bewijst, dat kunst en volksvermaak twee zijn[4]. Schilderijen of etsen van kermissen vinden altijd liefhebbers, en 't zijn de liefste kinderboekjes en prenten, waar kermisvermakelijkheden in te zien zijn. En ten slotte moet men de kermis ook nog in zijn sociëteit hebben. Het geachte Bestuur noodigt in de dagbladen de ‘ondernemers van kermisvermakelijkheden, die in aanmerking wenschen te komen bij de kermispartij, uit, zich aan te melden’[5].

Zoo als de Stads-kermis nu is, was zij ook al in de 17e eeuw. Wel ziet men in de bijzonderheden telkens wat nieuws vertoonen, - gij b.v. eet appelkoekjes *à l'instar de Paris*, maar de zeventiende-eeuwers hadden slechts boekendeflensjes met appelen, die hun echter even goed smaakten; en zoo heeft sedert Mazitons tijd het paardenspel den eersten rang onder de spellen ingenomen, dien eeuwen het koordedanserspel bekleed had; - maar in 't algemeen waren de bestanddeelen der kermis toen al dezelfde als tegenwoordig: spellen, kramen, mallemolens en al de verdere omloop van koekhakblokken en kijkkastjes, liedjeszangers en kwakzalvers, bedelaars en zakkerollers. Tegen deze laatste soort van artisten poogden

1) Medegedeeld door den Heer P.G. van Enst, 1e Luit. bij het Reg. Grenadiers en Jagers.
2) *Kermisviering* in den *Alm. voor het Schoone en Goede* 1846, bl. 121.
3) *Handelsblad*, 22 Mei 1869.
4) Zie hiervoor bl. 2.
5) Zie b.v. *Handelsblad*, 26 Aug. 1869.

de Regeeringen al vroeg de kermisgangers te beveiligen. Ziehier een voorbeeld uit de Thesauriersrekening van Amsterdam van 1547: Adriaan van Dam, de kapitein van de wakers, hield, met zeven man, gedurende acht avonden, van zes tot negen uren, de wacht, waarvoor hij een dubbeltje en elke waker een stuiver per avond ontving.[1)] Waaruit tevens blijkt, dat de Amsterdamsche kermis toen slechts acht dagen duurde, en dat alle fatsoenlijke lui om negen uren naar huis gingen. Toch waren de zakkerollers, toen en nog lang daarna, bij dag en avond ieder te gaauw en te slim af, en als Fijtje Sus van Sardam bij klaarlichten dag op de Haagsche kermis maar eventjes bij een kwakzalver stond te kijken, en lachte om de grappen van 'Hansop in 't kaeckelbont gewaet,' was zij dadelijk haar beugeltasch en zilveren ketting kwijt.[2)].

Volgen wij nu een oogenblik een wandelaar op de Amsterdamsche kermis in het begin der 17e eeuw[3)]; wij zullen zien, dat het er toen al precies zoo uitzag als in onzen tijd.

> Daer was zulken gejuyter en zulken gezang, want men danste 'er op zoolen.
> Ik dagt: dit moet wis de Kermis wesen, want de lugt hing er vol instrumenten en fioolen.
> Mit dat ik er inquam riepen se: 'Amicy! maetjelief! bij gantsduysent, jou regte flanser!'
> Hier zag ik een Jan Potazie, daer een Goochelaer, gints een Quaksalver en hier een Koordedanser.
> De Goochelaers en Vuurspuwers, niet waerdig te aenschouwen
> Traden we voorbij; doe zag ik daer een deel mannen en vrouwen,
> Die een kraem omcingelt hadden, en daer blies 'er een op een trompet;
> Ik dagt: dit zal wis een rijffelarij wesen, want daer was zulken hope silver op tafel gezet,
> Eu juyst was 't een Quaksalver, die verkocht kruyt voor de wormen.
> Niet wijt daer van daen stont een jong kerel, een verloopen Snijer, die begost zo vreeslijk te stormen
> En maekte zulken misbaer, dat ik meende dat hij dul was;
> Maer doe ik zijn Quaksalverij bekeek, zag ik welhaest dat 'et nul was.
> Doe zag ik er nog een Turk, die aêrs niet deê als de luy de tanden uytbreken;
> Ik dagt: het waer veel beter, dat je se kon insteken;
> As je se insetten kost, zoo prees ik je boven al!
> Mit begint 'er een Italjaan te roepen: 'an core! nu datte isse niemendal!
> Ier burgre, ier balsemo, ier salvemo, kope ware!
> Voor de hou, voor de snij, voor de steek! kope mare!'
> Doe quam ik verbij een armen bloet,
> Die bijget geen kleinen mont had, en riep: 'hier hebt gij den olden plekken-oet![4)]
> Wooveer mijne konst nich goet is, so wil ik se jou schenken;
> Ik heb hier aver de druttig jooren gestanden: jij kenne gedenken
> Dat gij mit desse koekskens alle plekken von teer, olich oder smeer,
> Et sij in sammet oder sijde oder felp sonste weer
> Konnet alles schoontjes oetnemmen!'
> Ik had me lach geern innekropt, maar ik kost me niet betemmen,
> Doe 'k daer zoo een kalen bloet zag zitten met een duif, die hij root
> Geschildert had.

Jawel, precies zoo werd, vóór bijna een halve eeuw, op de Botermarkt een duif met rood geverfde veêren als een zeldzamen vogel uit het Land der Bokkeneezen vertoond. En dezer dagen nog (September

1) Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid* III D. bl 256.
2) C. DROSTE, *de Haegse Kermis*
3) *De Klugtige Wandelaar door de Werelt*.
4) 'Plekken-oet' beteekent: 'vlekkenuitmaker.'

1869) zagen wij zelfs in een prachtige kermiszaal voor 't beschaafd publiek zulke arme duifjes, wie de verfkwast rood en groen gemaakt had, in een kooi zitten pronken, en hoorden dit door gezegd publiek als een aardigheid van de nieuwste vinding bewonderen. Trouwens 't publiek is als de kinderen, die blij zijn, als ze wat zien, dat *zij* nog nooit gezien hebben. - Doch keeren wij tot onzen zeventiende-eeuwschen kermiswandelaar terug. Hij zegt tegen den man met de roode duif:

> 'Vrint! 'k loof dat jou neus wel hondert pont groot
> Meer van rootverwen gekost het!' - 'Wat reurtet dij', zey 'Kasper, kan 'et dij hinderen?'
> Mit begint 'er een dronken Brabander: 'Hier hebdegij, vroome burgers en burgerskinderen!
> Een seker nieuw liedeken van eenen groenen papegay
> Denwelken een Koopman binnen Rijssel gebraden hay!'
> Hij had het leste woord niet uyt, of daer beginnen se: 'hoe Messieurs, wilje so voorbij gaan?
> Hier zijn nieuwe Commedianten gekomen.....

Doch om de spellen te zien, springen wij even naar den Haag over. De Haagsche kermis is zeer beroemd; de deftigste lieden komen er om zich te vermaken: de Gravin Margareta van Nassau b.v. komt bij Brederode logeeren, om kermis te houden[1)], en wie, denkt ge, is haar kermisvrijer? De Raadpensionaris Jan de Wit[2)], die niet altijd zoo stroef en streng uit de oogen keek, als hij afgeteekend wordt.

De gewone prijs in de kermisspellen is een dubbeltje; maar 'de groote lui' betalen drie of vier stuivers, en hebben daarvoor een extra-plaats vooraan. En wat zien zij dan? 'Dit zal ik je wel vertellen', zegt Huygens:

> aen een wanschapen dier
> Versnoepen sij somwijl een stuyver drie of vier.

'Ik heb laatstleden kermis een meid zonder armen gezien,

> Een meyt, die, armeloos gebooren,
> Uyttartte met de voet de beste nayster-slooren,
> Stack draên door 't naelden-oogh en naeyde wacker heen,
> En wat daer vingers doen, deê vaerdigh met de teen.

'En een dwerg met een waterhoofd,

> Die ruym het hoofd van een volkomen man had,
> Maer borst en buyck en dijen en beenen van een span had,
> Een Reus in 't Aepenland, die in een Munnicksmouw
> Of in een Visschers hoos sijn herbergh vinden sou.[3)].'

Herkent gij niet dezelfde merkwaardigheden, die de kermis in onzen tijd meêbrengt? Doch laat ons eens in 't Voorhout gaan kijken:

> In 't Voorhout
> Daar krielt het overal van menschen, jong en oud;
> Daar staan de spellen, net geplaatst. Men roept: 'Treê binnen!
> 't Is maar twee stuivers en men gaat terstond beginnen!'

1) A°. 1654.
2) Jhr. C.A. VAN SYPESTEIN, in de *Vad. Letteroef.* 1869, bl. 488, 489.
3) *Korenbl.* I D. bl. 304.

Neen, men doet meer dan roepen: trommelen en trompetten maken een oorverdoovend muziek, ‘zooals men gewoon is voor kermisspellen te doen’; en als 't deuntje uit is, voert de ‘rekommandeerder’ het woord. Dit is de deftige titel van den man, wien Bilderdijk maar platweg ‘een schreeuwer’ noemde[1]. Bilderdijk kende de zeventiende-eeuwsche kermistermen al niet meer; had hij maar eventjes Jan van Gijzen opgeslagen, deze zou ze hem wel hebben geleerd:

> Moffen en Knoeten en Waalen en Franschen
> Recommandeeren: ‘Mesieurs, hoor hier!
> Hier wordt het agtste wonder uitgevoerd op de koort
> Met de kruiwagen en zonder stok - nooyt meer gehoord!’[2]

Zoo hoorde men de rekommandeerders te Amsterdam op de Botermarkt en 't Leidscheplein, en ook in 't Haagsche Voorhout. 't Eerste spel, dat wij daar ontmoeten, is ‘de Opera, heel wel bekent’. De rekommandeerder slaat op een koperen bekken, en roept uit, dat men spelen zal ‘met nieuw muzijk: *L'Euroop Galante*’. Daar naast staat een perspectiefspel, waar men vreemde landen en steden door kijkglaasjes ziet. Hier speelt de rekommandeerder niet, als die van de Opera, voor omroeper, maar deelt briefjes uit voor de tent. Wie dit in onzen tijd voor wat nieuws hielden, hebben zich dus ook alweêr vergist. Het derde in de rij is het koordedansersspel. De rekommandeerder komt met een drietal kinderen in danskostuum op het theater, en roept:

> 't Is nooit gezien of nooit gehoord,
> De Scheele danst hier op de koord!

De ‘Scheelen’ waren zeer vermaard op de zeventiende-eeuwsche kermis. Te Amsterdam stond op 't Leidsche plein een spel, waar de ‘Scheele juffrouw’ op het koord, en een Engelschman op de leêr danste, en Spring in 't Veld voor gek speelde; en op de Botermarkt had men het marionettenspel van ‘Scheelen Barend’[3]. Op de Haarlemmer kermis zien wij buiten ‘die kroot Houtpoorte’ in het koordedansersspel almede ‘die skeel juffrouw, ze dans nomprelje’[4]. Men vond die scheelen in allerlei karakter, zelfs een ‘godin met een scheel pak’, en een ‘scheelen Pefroen’ in 't apenspel. Voor dit laatste komt de rekommandeerder in een narrepak uit, en voor de goochelaarstent ‘als een pinksterblom’. Voor 't Janklaassenspel verschijnt hij als Hansbeuling en vertelt, dat Harlekijn op een bonten olifant zal rijden en Jan Klaassen met Medea vechten zal. Maar ginds maken een paar matrozen ruzie, en beginnen vreeselijk met kortjan te schermen; de omstanders schrikken en zoeken een goed heenkomen; velen vlugten in de spellen. 't Spreekt van zelf, dat die vechtpartij niet bij ongeluk voorvalt, maar die matrozen ook een soort van rekommandeerders zijn.

1) *De Waarheid en Esopus*.
2) JAN VAN GIJZEN, *Negen Zanggodinnen*, bl. 89.
3) J. VAN HOVEN, *Leedige Uuren*, bl. 30 en volgg.
4) JAN VAN GIJZEN, t.a.p. bl. 42.

En wat is dit voor een spel? Een komedie, waar ge zoo aanstonds ‘de Dood van Tancredo’ kimt zien spelen; of wilt gij liever een koordedan-

Naar Van de Venne.

sersspel binnen treden? - Die apen, die een pijpje rooken en buitelen, zoowel als die kreupele speellui staan aan den ingang om boeren en burgerlui, en de meisjes met haar vrijers, en de grootmoeders met haar dochterskinderen te lokken. Betalen we ons dubbeltje en komen we achter 't gordijn, dan zien wij terstond de buitelaars aan den zolder duikelen, en, op den achtergrond, den Spring in 't Veld zijn kunsten uitvoeren op het houten paard - alles op

Naar Van de Venne.

de muziek van fluit, bas en violen. Eindelijk komt de scheele juffrouw op 't koord.

En welke spellen vindt men er nog al meer? ‘De Drie kroonen’[1], waar weldra ‘de Vier kroonen’ naast komen staan ‘veur de groote sinjeure’, want ‘hum fraag meer

1) Vergl. *de Uith.* I. D. bl. 382, 383.

geld'[2]. De marionettenspellen zijn zoo oud als onze kermissen, maar de marionetten nog veel ouder: Plato kende ze al en zei, dat de menschen zelf marionetten waren, en hun hartstogten de touwtjes, waarmeê ze bewogen werden. (Ieder begrijpt, dat als die wijsgeer nu leefde, hij wel anders zou spreken.) Voorts beestenspellen, waar niet alleen leeuwen, tijgers en luipaards, boschmenschen en kaboutermannetjes te zien zijn, maar ook olifanten kunsten maken.

2) J. VAN HOVEN, t. a p.

Ik kom zo van den olifant te kijken,
Die heeft me tot nou toe opgehouwen met de kunstjes, die hij deê;

zei een zeventiende-eeuwer, die een kermiswandeling gedaan had[1]. Trouwens dit was ook al niets nieuws; de Romeinen konden in hun tijd al 't zelfde zeggen; ja, men verzekert ons zelfs, dat in het oude Rome, in plaats van de schelen, de olifanten op het koord dansten.

Op de Leidsche Octoberkermis of 'Marct der Ontsettinge'[2] had men in 1606 ook een dierenkomedie: een Franschman stond er met een tent, waarin hij 'een recreatyf eerlijck Camerspel met eenige beesten' vertoonde; het kijkgeld was maar zes duiten. In andere spellen zag men geleerde dieren, bij voorkeur paarden en honden. In 1709 stond op de Botermarkt te Amsterdam een spel, waarin een geleerd paard te zien was, dat zelfs de tooverkunst verstond; welligt hetzelfde als het fraai Engelsch paardje, dat Jan van Gijzen op de Haarlemmer kermis zag, en waarvan men zei, dat het van den duivel bezeten was. De geleerde honden zijn velen geweest, en zij zijn nog niet uitgestorven, maar de beroemdste van allen was de onvergelijkelijke Munito, wiens portret te vinden is in de *Grammatica Latina* bl. 5. Vraagt iemand, waar die honden gestudeerd hebben? Bij professors natuurlijk; en zulk een was in zijn tijd zekere Sinjeur Magito, 'Kastelein, Patroon en Hoogleeraar der Konstige Hondjes', aan wien een 'Amsterdams Honden-mirakel' werd opgedragen, dat te bekomen was

In de buurt van een Hond,
Wiens grootmama veel kwam bij Schout Bondt[3].

Bovendien zijn er, als we reeds van Huygens hoorden, ook allerlei buitengewone exemplaren van het menschelijk geslacht te kijken geweest, en onder dezen bekleeden de reuzen de eerste plaats. Zoo zag men op de Amsterdamsche kermis in 1606 een Krabbendammer reus van 19 jaren, die bijna vierdehalf el lang was; en zeker heeft deze zich wel op honderd andere kermissen vertoond, maar niet overal was, gelijk te Amsterdam, een Opsy, die 't aanteekende. In 't midden der 17e eeuw was de Boer

1) *De Gelijke Tweelingen*, 1670, III Bedr. 6e Toon.
2) Zie hierna bl 462.
3) *Nav.* XIX D. bl. 351. - Voor mij ligt eene brochure, getiteld: 'Dankadres van eenige voornaame Koordendansers, Postuurmaakers, Springers, Gochelaars en Marionettisten, benevens de gantsche troep beroemde Hollandsche Comedianten, onder directie van den grooten tooneelspeler Carel Passé, eerbiedig opgedragen aan de genadige Vrouw Reden, wegens derzelver gunstige voorspraak bij de Regenten van Amsteldam'. Zij is zonder jaartal, doch uit den tijd van den Engelschen oorlog (1780-1784). De Regeering van Amsterdam had besloten, 'de aanstaande kermis niet te permitteeren van wege de droevige gesteltenis', en de genoemde kermishelden bedankten niet alleen Vrouw Reden voor haar 'onverwachte voorspraak', maar vertelden meteen welke 'nooit vertoonde meesterstukken' zij vertoonen zouden, zoo zij toegelaten werden, natuurlijk niet zonder toespeling op de tijdsomstandigheden en de historie van den dag. Onder de kermistroepen was ook die 'van den beroemden Petro Magito'. In welke betrekking deze tot den bovengenoemden kastelein en hondjesprofessor stond, weet ik niet.

van Lekkerkerk alom beroemd[1]. En, om niet meer te noemen, men had toen ook al wat men nu een *Salon Chantant* heet, maar toen eenvoudig een zoetelaarstent noemde,

> Men tapt er kaas en brood en schaft er sjap en bier,
> Men danst en zingt er, en men rookt er met pleizier.

Op 't Binnenhof staan de schilderij- en boekekramen; op 't Buitenhof de goud-, zilver- en zijdekramen; en op den Vijverberg kramen ‘met velerhande waar en koopmanschap belaân’. Kees Krabber staat er met een kraam met neteldoek van tien stuivers de el, Hans Mop met ‘appelsinaas dun van schillen’, en Teunis Barberos met een koekkraam.

> Wat begeer je uyt den hoeck?
> Delfs of Goutse tafelkoeck?
> Wil je backsel van Schoonhoven?
> Wil je knap-op deurghekloven?
> Wil je Amsterdamse smaeck?
> Wil je Deventerse kraeck?[2]

Een oude Noordhollandsche Trijn koopt voor haar dochterskind ‘een Schoonhoofsche koeck’,

> Maar de oude sloof snoept al de koeck op onderweeg,
> Zo dat het kleine kind geen kermis hoeft te wagten!

Monsieur Civetkat met zijn marsje voor 't lijf biedt elk tandpoeder, fleur-d'orange-snuif, reukfleschjes en speelkaarten aan, en Frans Smul, die weleer danser in de Opera is geweest, loopt ‘met een bandelier met flessen’ rond, om slokjes te verkoopen; terwijl Noorsche Magdeleen met drooge schol zit, en de Schevelingers schreeuwen met gekookte garnalen en gedroogde schelvisch,

> heel smaakelijk om te eeten;
> Die worden overal als klokspijs opgegeten.

Zoodra de avond daalt loopen alle kroegen vol, en in de voornaamste herbergen wordt ‘gepronuncieerd’:

> Men hoort een kopersmit, die deken is van 't gild,
> Een vers opsnijen, dat de kamer dreunt en trilt[3].

Zeker een voorvader van Mijnheer Jan Vlox![4] In dien tijd was de rederijkerij al deerlijk in verval, ja reisde zelfs op de kermissen. Die kermisretrosijnen hadden van hun voorgangers nog eenige bijbelsche spelen geërfd, waar 't volk steeds behagen in vond, maar die de predikanten niet wilden dulden. Zoo klaagde o.a. in 1735 de Amsterdamsche Kerkeraad, ‘dat onder de speelen, welke op het Leydsepleyn gesteld waren, ook bevonden werden daar vertoont werden Evangelische Geschiedenissen, als: van de Geboorte des Heylands, de Moord der kinderen door Herodes,

1) Zie over hem *het Boek der Opschr.* bl. 60.
2) VAN DE VENNE, *Belacchende Werelt*, bl. 111.
3) J.V. HOVEN, *Leed. Uuren.* DROSTE, *Haagse Kermis*.
4) J.V. LENNEP, *Lastige Lieden*, bl. 74.

het Laatste Oordeel en diergelijke.' Hij verzocht Burgemeesteren 'sulke onbehoorlijkheden te beteugelen', die daarop ook 'gunstige toesegginge' gaven. Maar lang daarna zag men dezelfde vertooningen nog.

Den zeventiende-eeuwschen kwakzalver, die op de groote kermissen reist, heeft Van de Venne uitgeteekend[1]. Hij is uitgedost als een Duitsche Rijksgraaf, een nar heeft bij niet, maar een jonkvrouw en een pagie. De eerste ziet er uit als een prinses; de kwakzalver weet wel, dat een mooije meid nog meer gekken lokt dan een nar of potsenmaker.

En die kwakzalvers verkochten niet alleen potjes en fleschjes, olieën en zalven, maar ook tooverpenningen, die tegen alle kwalen, vooral ook tegen booze geesten en zelfs tegen den dood beveiligden. Men kan ze bij Van Loon afgebeeld vinden[2].

De rijfelaars maken een prachtige uitstalling met zilver, of wat zilver schijnt. 'Milde Lubbert', zegt een boerinnetje tegen haar kermisvrijer:

> Milde Lubbert, 'k moet je vragen,
> Wil je niet een lootje wagen
> In de Rijffel-loerderij,
> Daer veul prijzen op een rij
> Zijn te krijgen of te halen:
> Gouwekoppen, Sulverschalen,
> Bekers, Spiegels, moy vergult,
> Voort wat oogh en lust vervult?[3]

Kijk, die vrouw neemt een lootje en gaat met een mooi stuk zilver strijken; dat lokt: twintig omstanders nemen ook een lootje, maar geen hunner trekt wat. ''t Lot is voor de gelukkigen', en die gelukkige vrouw is de handlangster van den rijfelaar, en dezelfde prijs, dien zij getrokken heeft, staat morgen weêr in de rij te pronken. Herhaaldelijk werden alle 'Treck-, Lot- oft Rijffelkramen' op kermissen, paardemarkten en vrije jaarmarkten verboden[4]; maar ze kwamen toch. Geen wonder! do dobbelaars en zakkerollers waren ook verboden en bleven evenmin weg.

Aan postuurmakers en springers, kunsten- en potsenmakers geen gebrek; zij overschreeuwen elkander; in geen vak is de konkurrentie zoo levendig. Hier Madam Tournee, die draait als een molen; daar Monsieur Ranversee, die, op zijn hoofd staande, 'zijn kouwe schaal' gebruikt. Hier wordt de Egyptische piramide vertoond, door zes man, die 3, 2, 1, op elkanders schouders staan, terwijl op den kop van den bovenste een kleine jongen als een weêrhaan in de rondte draait; daar laat een Gaskonjer een bord op de punt van een degen draaijen,

> En schreeuwt er bij, alsof 't een wereldwonder waar'.

Hier staat Jan Klaassen met zijn poppekast, dar Meester Lam de goochelaar, ginds Harmen de Vuurvreter, die gloeijende kolen kaauwt en vlas

1) *Belacchende Werelt*, bl. 99.
2) *Hedend. Penningk.* bl. 143.
3) *Belacchende Werelt*, bl. 58.
4) *Groot-Placaet-boeck*, I D. bl. 466, IV D. bl. 1033.

Naar 't titelprentje van 't liedeboekje: *de Amst. Kermisvr.*

spuwt. De potsenmakers zijn een mengelmoes van vreemd en eigen volk; de ‘witbemeelde Pekelharing’ (ook ‘Piero’ genoemd naar den vermaarden Leidschen kamernar) en ‘Spring in 't Veld’ zijn Hollandsche theatergekken; maar al vroeg in de 17^{e} eeuw waren er de Fransche Jean Potage en de Duitsche Hansworst bijgekomen. De eerste vooral was zeer vermaard en trad in allerlei karakter op; 't meest als kwakzalver, maar ook als goochelaar en potsenmaker, en de Waal met zijn rakekiek matigde zich ook al dien titel aan, en riep:

> Allon, Messieu! sa, sa, couragie!
> Hier is de fraije Jean Pottagie!

Uit Engeland kwam Jack Pudding, en uit Italië kregen we Pucinello (die in de Hollandsche poppekast ‘poesienel’ werd) en Harlekijn. Deze laatste zou, volgens sommigen, eigentlijk van herkomst een Griek zijn, - namelijk een jonge sater, in een geite- of tijgervel gedost en met een bruin masker voor 't aangezigt, wien de Romeinen uit het Grieksche kluchtspel overgenomen en tot een bont opgeschikten mimus vervormd, en de Italianen vervolgens ‘Arlecchino’ gedoopt hebben. Volgens anderen echter was hij Griek noch Romein, maar een middeleeuwsche vastelavondsgek; en ziehier wat de Sage ons weet te verhalen aangaande zijn afkomst.

Arlecchino was de zoon van een armen snijder te Bergamo. De scholieren vierden daar, als overal, den Vastelavond met spelen en vertooningen, en kregen bij die gelegenheid altijd een nieuw pak van hunne ouders. De arme Arlecchino echter kwam altijd in zijn oude pakje, omdat zijn vader hem geen nieuw koopen kon; toch mogten zijne makkers hem graag lijden, omdat hij de vrolijkste en geestigste jongen van de heele school was. ‘Kom’, zeiden zij eens, ‘wij willen ieder een lapje laken meêbrengen, dan heeft Arlecchino ook een nieuw pak’. Zoo gezegd, zoo gedaan. Maar die slimmerts hadden vergeten, iets af te spreken omtrent de kleur, en toen elk zijn lapje meêbragt, keken ze precies op hun neus alsof ze een Kamperstukje uitgevoerd hadden. Zooveel jongens, zooveel kleuren. ‘O, dat is niets!’ riep de vrolijke Arlecchino, terwijl hij al de

lappen bijeenrolde, ‘daar zal mijn vader wel een mooi pak van maken.’ En hij knipte ze allen tot gelijke driehoeken, en zijn vader naaide ze aaneen. Toen hij 't veelkleurig pakje aanhad, bedekte hij de bovenste helft van zijn nangezigt met een zwart lapje, dat juist overgeschoten was, en zette zijns vaders ouden grijzen vilthoed op, waaraan hij voor pluim een konijnestaartje hechtte; hij nam zijns broertjes houten sabel in de hand, en liep de stad rond, sprong en danste en maakte allerlei grappen.

De Bergameezen waren verrukt; allen liepen naar Arlecchinoos vader, om ook zoo'n pak te bestellen; de man kreeg zooveel te doen, dat hij weldra rijk werd, en Arlecchino werd beroemd door geheel Italië.

> Zijn bonte lappenpak schonk hem de onsterfelijkheid.

Uit Italië ging Harlekijn naar Spanje en Frankrijk over. Op een gemaskerd bal aan 't Hof van Karel IX in 1572 vervulde de Hertog van Anjou (later Hendrik III) die rol, terwijl Katharina de Medicis voor Columbine en de Kardinaal van Lotharingen voor Pantalon speelde[1]. In de 17e eeuw kwam hij ook hier, en werd gewoonlijk ‘de Fransche Harlequin’ genoemd; hij verdrong eerlang den ouden Spring in 't Veld, en werd zoo populair, dat hij zelfs bij 't Neptunusfeest niet ontbreken mogt[2].

Voeg nu bij al de reeds genoemde kermisklanten nog de Polen met dansende beeren, Savojaards met marmotten, en Walen met rarekieken, - de hondengevechten met weddingschappen, en de apendansen met de hornpijp, - de marskramers, doedelzakblazers en liedjeszangers, de waarzeggers, kaartlegsters en planeetlezers, de gaauwdieven, vechters en bedelaars. De vechters zijn eigentlijk ook dieven, en hun vechtlust is slechts een kunstgreep, - daarom noemt men hen ‘troggel-guyten’. Een boerelummel wordt door een paar van die guiten tegen 't lijf geloopen, en terstond is 't:

> Set je schrap! houd, dat 's voor jouw!

Dadelijk komt er een standje; voor de kijkers is zoo'n kloppartij een buitenkansje en ze hitsen de partijen aan:

> Boerse Vrijer, lustigh weer je!

Maar eer de boer zich nog weren kan, ligt hij al onder, en schreeuwt:

> Help, ick smoor! och, help me dan!

En als hij eindelijk door een goed vriend verlost en opgeholpen wordt, en met dezen naar de herberg gaat, om bij een biertje zijn leed te verzetten, dan roept hij, als 't op betalen aankomt, verschrikt uit:

> Help, mijn beursje ben ick quyt![3]

Juist om dat beursje was het dien troggelguiten te doen geweest.

1) *The Hist. of Signboards*, p. 366.
2) Zie hiervoor, bl 157.
3) VAN DE VENNE, *Bel. Werelt*, bl. 127, 128, 195.

De bedelaars zijn van velerlei soort. Sommigen zitten met een kijkkasje op de sluis; anderen zoeken medelijden door walging te verwekken, en wikkelen zich in bebloede en beëtterde doeken. Een wijf laat zich aan een ketting rondleiden, en heet razend, en een kerel loopt met verroeste ijzeren boeijen, en vertelt dat hij zeven jaren in Turkije slaaf geweest en door een wonder verlost is. En ginds zwerven anderen, die zich voor verdreven Edellieden uitgeven, wie de oorlog doodarm gemaakt heeft, en zij vertoonen zelfs hunne adelbrieven; maar als de Schoutendienders deze Heeren onderzoeken, bevinden zij, dat de zegels, in plaats van op de brieven, op hunne ruggen zijn afgedrukt[1]. Dit volk maakt de boeventros van 't kermisleger uit; doch wij wenden ons tot fraaijer zaken.

Een der prachtigste vertooningen op de zeventiende-eeuwsche kermissen was het optrekken der schutterij. Dit was nog een overblijfsel van de oude Ommegangen[2]. Maar vreemdelingen zagen er een bewijs in, dat de Hollanders een zeer soldateske natie waren. 'Wapenen te hanteeren is hun vermaak, en sij leeren eerder soldaten als menschen te wesen', zei een Engelschman in de eerste helft der 17e eeuw[3]; met de laatste woorden doelende op 't optrekken der jongens. -

Bij de Schuttersparade behoorde ook nog vaandel zwaaijen en schieten. De vaandrigs zwaaiden met hun vaandel en de schutters schoten met los kruit.

> Is hij niet langs het Spuy van ochtent opgetogen?
> Hebt gij toen niet gesien, hoe hij het Vaendel swaeyt,
> En om sijn lendenen en door het beentje draeyt?

zei een Haagsche juffrouw, van haar neef sprekende, die pas vaandrig geworden was. En Fijtje Sus van Sardam was van het schieten geschrikt,

> Daer t'elckens niet als vuur en rook wierdt uitgebraeckt,
> Soo dat het wonder was dat niemant wierdt geraeckt[4].

Somtijds vertoonde men spiegelgevechten, zelfs te water[5]; elders haalde men er een reus bij, als te Rotterdam, waar in 1651 de Boer van Lekkerkerk meê optrok[6]. Maar overal geschiedde 't met pracht en staatsie. De schutters droegen niet enkel blinkende harnassen, en pluimen van paradijsveêren op den stormhoed, maar ook fraaije open mouwen, satijnen broeken, zijden kousen, rozen op de schoenen en prachtige sluijers over den schouder. En de jeugd ontbrak er ook niet bij: tusschen de gelederen

1) VAN DE VENNE, *Bel. Werelt*, bl. 145 en volgg,
2) Zoo leest men in een oud kronijkje bij ORLERS, bl. 571: 'Den 23 May 1574 op eenen Sonnendach wast *Ommegang* tot Leyden; de Schutters *gingen* met haar geweer *om*.'
3) *Batavia of den Ontploy den Hollander*, bl. 59.
4) C. DROSTE, *Haegse Kermis*, II Bedr. 3e en 4e Toon.
5) 'Oeffeningen in 't schermutzeren, zowel te water als te lande.' G. VAN LOON, *Jaarm. en Kerm.* bl. 82.
6) *Nav.* XV D. bl. 320.

marcheerden kleine jongens en meisjes, die men ‘trosjens’ noemde[1]. De Amsterdamsche schutters trokken elf dagen achtereen op, ‘heel cierlijk met prachtigh gewaat, pluymen, helmen en harnassen, zulks als men in geenige steden meer ziet’, zegt Melchior Fokkens[2]. Ja wel, men zag 't in andere steden ook, en niet minder prachtig; van de Hagenaars zegt Van de Venne:

> Cappeteyns gelijck as Graven,
> Meest in safte zij gekleet,
> Dat vol gout en sulver blickert,
> Nou de son daer snel op flickert.
>
> Noch vercierde Luytenanten, enz.[3]

De Riemer vond, dat het optrekken wel heel mooi was, maar ‘overmatige onkosten’ vorderde, ‘die bij sommige schutters zelfs boven hun vermogen wierden gedaan’. En eens schreef een poëet, die in den Doelen zat, terwijl de schutterij voorbijtrok, dit rijmpje op 't glas:

> Hier trekt de Burger op met pluym en piek en staal
> Met allerley geweeren,
> En hoofsche en zijden kleêren;
> Maar och, dit trekken trekt de geldbeurs bijster kaal[4].

En daarom werd het dan ook in 't begin der 18e eeuw afgeschaft[5].

De Haagsche Kermis leverde weleer een bijzonder vermaak op, dat Van Effen zich nog uit zijne jeugd herinnerde. ‘Het Haagsche jufferschap’ ging gemaskerd tusschen de kramen zwieren. De jonge heeren kochten er allerlei aardigheden, die ze aan de juffers ten geschenke gaven, en deze gaven op hare beurt tegengeschenken:

> Men schenkt elkanderen vereeringen, al heeft
> Men nooit elkaâr gezien, waardoor de vreugde leeft[6].

‘En de juffers, gemaskerd zijnde, maakten geene zwarigheid, om de Heeren tot dien vermakelijken handel uit te noodigen’, zegt Van Effen; maar toen hij er in latere jaren nog eens naar ging kijken, zag hij dat ‘lieden van fatsoen er zich niet meer meê bemoeiden’[7].

Dat zelfs groote staatslieden en vorstinnen gingen ‘kermis houden’, zagen wij zooeven reeds; - 't woord klonk toen nog niet gemeen. Kermis houden deed ieder, oud en jong. Een grootje van zeventig jaren zelfs trok haar ‘beste spullen’ aan, en liet haar man geen rust of hij moest nog eens met haar, al was 't maar vijf minuten, voor de vedel springen. En de jongeheeren, die ‘op 't Fransche kostschool lagen’, schreven tegen den kermistijd een brief aan papa om kermisgeld. Pieter Marin, een voornaam taalmeester der 17e eeuw, geeft het volgende voorbeeld van zulk een kermisbrief:

1) *Alg. Holl. Kerk-mis*, 1672, bl. 13.
2) *Amst.* bl. 327.
3) *Bel. Werelt*, bl. 124.
4) JEROENSE.
5) G. VAN LOON, *Jaarm. en Kerm.* bl. 96.
6) J.V. HOVEN, t.a.p.
7) *Misantr.* II D. bl. 107.

Mon très cher et très honoré Père!

A bien fêter nôtre Foire
Je me dispose aujourd'hui:
Mon Père est prié de croire
Que j'ai grand besoin de Lui.

S'il vouloit ouvrir sa bourse
Et me faire un beau présent,
Que je bénirois la source
De tout mon contentement!

Si j'obtiens de la monnoye
Pour bien passer ces jours-ci,
Je ferai durer la joye
Jusqu'au prochain samedi.

Mais la Foire étant passée,
Je retourne avec plaisir
A l'étude accoutumée
Pour repondre à son désir.

Mon très cher Père,
Vótre très humble et très obéissant fils,
JOLICOEUR D'ARGENTCOURT.

Zeker zou in onzen tijd zulk een brief zeer ongepast geacht en met een duchtige vermaning, vergezeld van eenige afdrukken van traktaatjes tegen de kermis, beantwoord worden; - even als, vóór drie jaren geleden, den schrijver der *Grammatica Latina*, om een woord op bl. 32, ook een pak afschaffingstraktaatjes t'huis gezonden werd.

Ieder, die wat nieuws te vertoonen had, koos daartoe de kermisdagen. Zoo kwam Leeghwater met zijn kunst van waterduiken op de Amsterdamsche kermis in 1606, en toen Adriaen Coenenzoon van Schilperoort zijn Vischboek klaar en zijn museum van gedroogde visschen in orde had (dit was al in 1583) kwam hij er meê op de Leidsche kermis staan. En wilt gij weten, hoe hoog het kijkgeld was? Eén duit voor de visschen, en een oortje voor het boek[1].

Laat Rotgans de boeren een kermismaal aanrigten en een kermisharst braden, de stedelingen deden evenzoo. Als de Hertjesdag achter den rug was, trokken de Amsterdamsche slagers Noordholland rond,

> Om voor den kermistijd braaf beesten op te koopen[2].

De kermisharst en 't kermisbier mogten nergens ontbreken. Breêro vertelt, hoe eens Kniertje Louwen haar man een poets speelde. Hij had een lekker halfvat opgedaan, om daarmeê ‘kerremis te houen’; maar zij deed er zich in stilte aan te goed.

> Op Sinte-kermis kreegh de man zijn beste vrienden:
> Hij nam een groote pot, die hij vol tappen mienden,

1) *Nav.* XII D. bl. 337.
2) B. MOURIK, *de Slagt-tijd* enz. I Bedr. 1e Toon.

maar jawel! - er was geen druppel meer in.[3)]

Op de volgende bladzijde geven wij een Amsterdamsche kermis uit het laatst der 18e eeuw. En wie nog eens precies weten wil, wat er op die van 1801 te kijken en te genieten was, kan het bij Arent Fokke lezen[4)], en er ‘de Vier Kroonen’ en ‘het Beestenspel’ en andere vertooningen bij uitgeteekend vinden. Bovendien stonden van ouds op kermis al de merkwaardigheden der stad voor de kijkers open: rasp- en spinhuizen, dolhuizen en snijkamers. Als 't kermis was gingen deftige lieden

3) *Moortje*, II Bedr. 3e Toon.
4) *De Amst. Kermis*, te Haarlem bij F. Bohn 1801.

Naar 't *Vaderl. A-B-boek*, 1781.

plaatsen bezoeken, waar zij op andere tijden niet gaarne zouden zijn gezien[1]. Een Franschman uit het gevolg van Koning Lodewijk noemde de Hollandsche kermissen: *des espèces de saturnales, où tous les rangs sont confondus*; hij zag er veel, dat hij zonderling vond, maar niets zonderlinger, dan dat de vrijerlooze dienstmeiden kermisvrijers voor geld huurden, en dat de huurprijs verschilde naar 't voorkomen en de uitrusting dier knapen. En in onzen tijd hebben navorschers dat ook zonderling gevonden en gevraagd, of 't wel waar was; - en anderen hebben geantwoord, dat het wezentlijk zoo was. En deze laatsten hebben gelijk; niemand zag daar vroeger iets zonderlings in, 't was een zeer bekende zaak. Te Amsterdam verhuurden zelfs getrouwde mannen zich als kermisvrijers, en konden daar nog al iets meê verdienen; hun vrouwen namen daar volkomen genoegen meê, onder voorwaarde dat de ontvangst aan haar behoorlijk verantwoord wierd.

Op de kermissen heeft men altijd die dingen gezien, waar de menschen op dien tijd de meeste liefhebberij in vonden. Zoo zag men voor ruim anderhalve eeuw tusschen de spellen op de Botermarkt ook een kegelbaan; en zien wij tegenwoordig, nu de scherpschutterij en de weerbaarheid aan de orde zijn, tal van schietsalonnetjes voor de jeugd. Toen in 1825 de Nederlanders den oorlog op Celebes voerden en Boni innamen en verwoestten, kwamen hier terstond de Boegineezen (in de kermistaal ‘Bokkeneezen’) opdagen, die levende kippen aten. In denzelfden tijd was er ook heel veel liefhebberij voor meerminnen, - denkelijk opgewekt door 't voorbeeld van Londen, waar er in 1824 eene te zien was geweest,

1) Zie hiervoor bl. 73.

die reeds den eersten dag door meer dan 150 *distinguished fashionables* bezocht werd[1]. En haar volgden de Herkulessen en de Sterke Vrouwen, die molensteenen aan heur haarvlechten hingen.

Hoe men al die merkwaardige wezens bijeen kreeg? Door de kunst der metamorfose. De ‘Bokkeneezen’ hadden de vorige week nog met den schoenebak op de Muntsluis gestaan, waar niemand hen aankeek; maar zoodra ze in een tent zaten een kip te plukken, paste elk zijn dubbeltjes om die wildemannen te zien. Maar de Meerminnen? Hoe de geleerden gefopt kunnen worden met een gedroogd exemplaar, dat uit een kist met naturalia te voorschijn komt, heeft de heer Rochussen uitgeteekend in de Aurora van 1868. En een dichter zong daarbij:

> Meerminnen? - Ja! - Meerminnen? - Neen! -
> Wat sterflijk oog aanschouwde er een?[2]

Maar de Amsterdammers antwoordden:

> Mijnheer! wij hebben er wel tien
> Op onze Botermarkt gezien.

En waar die van daan kwamen, staat te lezen in ‘de Uithangteekens,’ waar tevens het vaderland der Herkulessen en Sterke Vrouwen aangewezen is[3].

En dat de ‘kermisspullebazen’ die kunst van metamorfoseeren in onze dagen nog even goed verstaan als vroeger, blijkt uit het volgende berigt in de Schager Courant van 26 November 1868.

> Op de laatst gehouden kermis te Purmerend zijn twee meisjes uit Zaandam, die zich als dienstmeisjes in eene kermistent hadden verhuurd, tegen haren wil door den houder van die tent gemetamorphoseerd in getijgerde dames, door haar beiden over het geheele ligchaam te bestippen met *nitrum argenti*. Den volgenden dag werden zij aan het publiek voorgesteld als ‘de Dames met de tijgerhuid.’ Daar een van haar de tijgervlekken verloren had, wilde de houder der tent haar in eene negerin herscheppen, waaraan zij zich evenwel nog tijdig door de vlugt wist te onttrekken. De justitie bemoeit zich met de zaak.

Wat zulke ‘ondernemers van publieke vermakelijkheden’ al ondernemen durven! en waar ‘het geëerde publiek’ al kijkgeld voor geeft! Toch (zegt men, en men moet het gelooven) zijn de kermissen onder den magtigen invloed van onze alles beschavende en zedelijk-verbeterende eeuw ook al merkelijk beschaafd en verbeterd, schoon dan ook nog niet overal evenveel. De Haagsche kermis wordt als een voorbeeld van veredeling genoemd; wij hebben 't nog onlangs in 't Handelsblad gelezen: ‘bacchanaliën hebben er weinig plaats, en de Haagsche deftigheid verloochent er zich niet’[4]. Neen, zoo deftig is de Amsterdamsche nog niet. Maar munt den Haag in deftigheid uit, de Zuiderbroeders winnen 't in vrolijkheid; daar hebben de Hollanders

1) *Hist. of Signb.* p. 225.
2) *Aurora*, 1868, bl. 153.
3) I D. bl. 396.
4) 20 Mei 1869, Bijvoegsel.

op 't Leuvensche Kongres wat over geroepen. ‘De blauwkielen met hunne frissche deernen, rood van wangen en rood van

hoofddoeken, bewogen zich rapper en veerkrachtiger dan onze breedgeschouderde boerejongens en meiden. Zonderling! alles verandert in onzen tijd: vóór ruim veertig jaren.[1] was 't juist omgekeerd. - 'De Vlaamsche kermisvreugde uit zich in naïve uitgelatenheid; de Peerjannen en de Mekens, de Kobussen en de Treeskens hadden kindertrommen om den roffel te slaan, of zwaaiden eene vlag op een open kar.'[2] - Ja wel, Mijne Heeren van den Kongresse! precies 't zelfde zag men vóór een halve eeuw ook nog te Amsterdam; maar dat werd hier toen niet 'naïef', maar 'heel gemeen' gevonden, en daarom afgeschaft. Hollanders beoordeelen veel zaken anders, wanneer zij 'uit', dan als zij 't'huis' zijn.

En wat feesten en optogten aangaat, daar heeft onlangs de Antwerpsche kermis meê geschitterd[3], en de kermishouders kwamen er zelfs uit Duitschland en Engeland. En Maastricht heeft weinig dagen later niet minder gedaan; alom liet het de reusachtige biljetten aanplakken, waarmeê het alle liefhebbers noodigde op zijn *Kermesse et Foire*.

Juist: 'Kermis en Jaarmarkt', - zoo is 't naauwkeurig uitgedrukt; want, al moge men sints lang beide woorden voor synoniem gehouden hebben, - zij zijn wezentlijk onderscheiden. De Kermis was een kerkelijk feest, de Jaarmarkt werd door de wereldlijke overheid verleend.

Van den oorsprong der kermis heb ik vroeger reeds gesproken[4]. Elke kerk had haar kermis, ja, elke kapel: ''t Is geen cappel so cleyn, si en hevet eens kermisse 's jaers'. Kloosters en gasthuizen, die elk hun eigen kapel hadden, hadden almede hun eigen kermis. Van die in 't Minderbroederskloosterte Delft, genaamd 'de Broertgens-kermis', bestaat nog een 'spelsgewijs verhaal' van 1567, waaruit wij zien, dat de voornaamste burgers daar kwamen kermis houden[5]; en van de Emmausche kermis in Vlaardinger-ambacht, die nog vóór veertig jaren gevierd werd, hebben wij in 't Boek der Opschriften gesproken[6]. Men had dus in elke plaats verscheidene kermissen; en daar de menschen aan niets meer gehecht zijn, dan aan dingen, waar ze pleizier in hebben, zoo overleefden die kermissen ook de Kerkhervorming, en moesten nog in de 17e eeuw verboden worden. Te Delft b.v. werden in 1620 de Pietersstraats-, de Kokelaans-, de Hams-, de Gasthuis-, de Oudekerks- en St. Jakobskermissen verboden[7]. Maar op de Gasthuiskermis waren van oudsher ook de weeskinderen genoodigd; zij werden dan onthaald op een kermismaal van zoetemelk en wittebrood, en mogten 'd'overige tijd voorts met vreugde doorbrengen'. Weeskinderen mogt men niet te kort doen, en dus bleef voor hen de Gasthuiskermis in wezen. Doch vermits 't leven, dat dit jonge volkje maakte met dansen

1) Ik herinner mij Ao. 1829.
2) *Ned. Spectator*, 1869, bl. 314.
3) *Handelsblad*, 18 Junij, 22 en 27 Aug. 1869.
4) Zie hiervoor bl. 277
5) BOITET, *Delft*, bl. 345.
6) bl. 229.
7) Mr. J. SOUTENDAM, *Mededeelingen*, bl. 149.

en zingen, de zieken en oude lieden soms nog al hinderen kon, verzochten op 't einde der 17e eeuw de Moeders van 't Gasthuis den Weesvaders, de kinderen voortaan maar t'huis te houden; zij zouden hun 't kermismaal wel sturen. En sedert dien tijd veranderde de Gasthuiskermis in een 'Weeshuiskermis.'[1)]

In sommige steden kreeg de kermis, naar plaatselijk dialekt, een eigenaardigen naam; zoo heet zij te Ommen 'de Bissinge' van het werkwoord 'bissen', dat in die taal 'pretmaken' beteekent. En omdat van dit laatste woord eigentlijk 'kermis' de superlativus uitdrukt, zijn van oudsher allerlei pretjes kermissen genoemd, en heeft men een Osjeskermis, een Mulderskermis en een Haagsche Boschkermis zoowel als een kermis op 't ijs, een kermis in de school en een kermis in de Haringpakkerij. En waar een oude Hollander binnentrad en vrolijk gezelschap vond, was dadelijk zijn vraag: 'is 't hier kermis?'

Maar te midden van al die verschillende soorten van kermissen bleef het verjaarfeest van de wijding der hoofdkerk de kermis bij uitnemendheid. Dan moest ieder vrolijk zijn, en elk 'zijn kermis' hebben. Den Burgemeesteren werden voor Stadsrekening kermiszwanen en vaatjes Bremerbier vereerd[2)]; bakkers-, grutters- en brouwersknechts kregen hun kermisbier van de molenaars[3)], en ieder jongen een kermisduit van zijn petemeui. De grootjes in 't Besjeshuis en de oudejuffrouwen op 't Hofje, de zieken in 't Gasthuis en de boeven in 't Rasphuis kregen op kermis een extraatje. Ja, de justitie zelve zag van ouds op kermis een weinig door de vingers, en was gewoon van doodslagen 'ghecommitteert in de kermissen' remissie te verleenen, wat Keizer Karel V echter niet goed vond, en in 1545 verbood[4)].

De j a a r m a r k t e n hadden een gantsch anderen oorsprong; zij werden verleend door den Souverein ter begunstiging van den handel. Natuurlijk klimmen zij al op tot den tijd der Romeinen. Het regt, markten te verleenen, behoorde steeds den Keizer; maar na de 12e eeuw, toen de Nederlandsche Graven zich als Souvereine Vorsten begonnen te gedragen, vroegen zij den Keizer geen marktbrieven meer, maar verleenden die zelf.

Al vroeg traden kermis en jaarmarkt in verbond. Handel en eerdienst hebben elkaâr immer de hand gereikt; zoo was 't al in de vroegste oudheid, en 't was in de middeleeuwen niet anders. De altaren boden de markten bescherming en veiligheid, en wederkeerig verschaften de laatsten aan de eersten een groot aantal offeranden. De kerk genoot groote voordeelen van de jaarmarkt, en deze den zegen der gods-

1) BOITET, Delft, bl. 448.
2) WAG. *Amst.* II D bl. 87 en 478.
3) *Handv. van Amst.* bl. 1395.
4) *Groot Placaetboeck*, I D. bl. 385.

dienst; want (als de Heilige Bisschop Agobert schreef) ‘allen, die van verre kwamen om de jaarmarkt te bezoeken, moesten door avond- en morgendiensten en plegtige missen wel gesticht huiswaarts keeren.’ De kerk luidde de jaarmarkt in met hare klok, stelde die onder bescherming van haar kruisteeken, en luisterde die op met plegtige omgangen. De laatsten werden zoo schitterend mogelijk ingerigt. Geestelijkheid en Magistraat, Schutterij en Gilden vereenigden zich daarbij, en alle burgers en ook vele vreemdelingen namen er deel aan, waarom dan ook in vele steden de kermis en jaarmarkt eeuwen lang ‘de Ommegang’, of, als 't grootste feest van 't jaar, ‘de Groote Ommegang’ genoemd werd[1]. De jaarmarkten werden bij voorkeur op de kermissen gesteld, en waar dit niet geschieden kon werd de kermis om de jaarmarkt verschikt, vermits men zich geen jaarmarkt zonder kermisvreugd, en geen kermis zonder kramen voorstellen kon. En waar straat en plein geen ruimte genoeg voor de kramen aanboden, liet de Geestelijkheid die toe op 't kerkhof en in de kerk, gelijk de Magistraat ze op de zaal van 't stadhuis liet opslaan.

Het inluiden der jaarmarkten met de klok moest dienen, volgens Hertog Albrecht, ‘opdat die coman (koopman) weten sal, hem totter marct op sijn rechten tijt te stellen’[2]; maar de populaire verklaring was, dat het diende om den menschen de vrolijkheid in 't hart te luiden.

Met den eersten toon der kermisklok begon ook de eerste dans, en als de laatste galm wegstierf werd ‘het kruys opgerecht’, dat wil zeggen: aan de poorten der stad, of aan de bruggen, werden houten kruisen gespijkerd, die meestal rood, maar op sommige plaatsen ook wel zwart of wit geschilderd waren. En dit kruis was het zigtbaar teeken zoowel van 't vrijgeleide als van den marktvrede. Het eerste gaf ieder vrijheid binnen te komen en handel te drijven, zonder wegens schulden of eenige civiele zaak bekommerd te worden; alleen 's Heeren vijanden en ballingen om moord of brand waren uitgesloten. De tweede verzekerde de rust en veiligheid; wie den marktvrede brak, werd voor eeuwig verbannen. In sommige steden werd dan ook de jaarmarkt naar die kruisen ‘de Cruyce-markt’ genoemd[3]. En nog lang na de Reformatie bleef dat kruisen stellen in zwang; in verscheidene steden zag men 't nog in de eerste helft dezer eeuw[4], en in enkele geschiedt het nog[5].

Maar dit kruisen stellen gaf ook aanleiding tot een jongensvermaak. Daags vóór de kermis was 't een zeldzaamheid, iemand op de straat te zien gaan zonder een kruis van krijt op den rug. De jongens deelden er ieder een toe. Natuurlijk behoort dit ook al tot de zonden, die door 't

1) BOITET, *Delft*, bl. 570. BALEN, *Dordrecht*, bl. 639. ORLERS, *Leyden*, bl. 266.
2) In een handvest van Dordrecht A^{o}. 1379.
3) ORLERS, *Leyden*, bl, 266.
4) *Nav.* XIII D. bl. 138. *Bijbl.* 1855. bl. XIV.
5) *Ned. Spectator*, 1868, bl. 22.

‘verbeterd onderwijs’ met wortel en tak uitgeroeid zijn; en zoo wij nu geen gevaar meer loopen onzen besten rok met krijt besmeerd te zien, danken wij dit aan de schoolwet en de pedagogen.

Na de Reformatie werden natuurlijk geen jaarmarkten meer ingesteld op kerkwijdingsfeesten, maar nog wel op gedenkdagen, die met dankstond en predikatie gevierd werden.

Ofschoon Leiden reeds vier vrije jaarmarkten had, werd er in 1578 nog een vijfde ingesteld ‘tot een feest der verlossinge’, en geheeten ‘de Marct der Ontsettinghe’, die van den eersten tot den tienden October duren zou. En toen die jaarmarkt voor de eerste maal zou plaats hebben, zond de Regeering alom een ‘beroep-chaerte’ uit, die door den Secretaris Jan van Hout op rijm gesteld was, - een mooi referein, dat ik hier echter niet uit zal schrijven; de liefhebbers kunnen het bij Orlers lezen[1]. Het feest zou met spelen der rederijkers en wedstrijden van refereinmakers worden opgeluisterd, en er werden gouden medailles en zilveren prijzen uitgeloofd, o.a. ook voor ‘den schoonste waren brengende’ en voor ‘den verstkomende’.

Een ander voorbeeld levert de Beemsterkermis. Op 't eind van de maand Mei 1612 was de droogmaking van de Beemster volbragt, en op den 30^{n} Julij had de kaveling van de Beemsterlanden plaats. Deze laatste dag werd tot een jaarlijkschen gedenkdag gesteld. Er zou eerst een dankstond gehouden en een predikatie gedaan worden, en daarna paardeen beestemarkt en boerekermis[2]. En die Beemsterkermis was zoo dol pleizierig, dat Jan Bartelink er een dichtstuk in twee zangen op maakte, en nog stroomen Waterlanders, Kennemers en Westfriezen ieder jaar er in menigte heen.

't Is onmogelijk van de kermis te spreken, zonder ook aan de kermis-afschaffers te denken; en deze zijn al heel oud. Sommige kerkvaders hebben reeds traktaatjes tegen de kermis geschreven. De een betoogde, dat het niet paste, de ‘kercmisse’ te bestemmen tot het drijven van koopmanschap; en de ander, dat het zeer ongerijmd was, zijn kerkpatroon, een martelaar, die Gode behaagd had door veelvuldig vasten, te vereeren met eten en drinken en dansen en springen. Maar die traktaatjes baatten niet; jaarmarkt en kermis bleven vereenigd, en beiden voeren er wel bij.

Na de Reformatie begon de oorlog der predikanten tegen de kermis, maar met geen ander resultaat. Wel werd in benaauwde jaren de kermis soms niet gehouden, maar dit was geen afschaffing. Zulks was onder anderen in 1672 het geval, toen men geen Haarlemmer Courant in handen nam, of men las er tal van bekendmakingen in van Stads- en Dorps-

1) *Leyden*, bl. 269-271.
2) J. BOUMAN, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, bl. 201.

regeeringen, dat er geen kermis gehouden zou worden, vermits te veel ongenoode gasten in 't Land gekomen waren. ‘Sijne Majesteit van Vranckrijck’, zeiden zij, ‘quam mit al te grooten geselschap te kermis. Onse Hollandsche kermissen beginnen voor de meestendeel in de maendt Mey en juyst in die maendt quam die groote gast mit sijn geselschap aan’[1]. Zij wilden hem dus foppen, en dit jaar eens geen kermis houden.

Eindelijk, toen het jaar 1795 gekomen was, mogten de kermisafschaffers hopen, dat zij hun zin zouden krijgen, 't viel toch niet moeijelijk te betoogen, dat, ‘daar de gezegende omwenteling’ met alle oude overleveringen en middeleeuwsche instellingen gebroken had, nu ook de kermis, die zoo echt middeleeuwsch was, als de naam zelf bewees, naar de maan moest. En werkelijk verklaarden sommige municipaliteiten de kermis voor onnut, en besloten, dat zij niet meer gehouden zou worden; dit was o.a. te Haarlem 't geval[2]. Maar wat zou Amsterdam doen? Daar hing veel van af; en de Representanten van het Volk van Amsterdam weifelden. 't Hing in 't laatst van Augustus nog in twijfel, of er in September weêr Amsterdamsche kermis zou zijn of niet.

De marktmeester Brink kwam reeds vragen, hoe 't moest? Op alle pleinen stonden nog de dekoratiën van 't Alliantiefeest; als deze niet weggenomen werden, wist hij geen plaats te vinden voor spellen en kramen.

De Kerkeraadsleden en hunne vrienden kwamen verzoeken, dat die ‘dierbare gedenkteekenen der Verlossing’ mogten blijven staan, veel liever dan dat men door 't kermishouden weêr tot de middeleeuwen en de ‘wenteling in het slijk’ mogt terugkeeren.

Maar terstond na hen kwamen eenige neringdoende burgers en burgeressen, die precies het tegendeel verzochten, en beweerden, dat de revolutie wel gekomen was om de aristokraten weg te jagen, maar niet om het volk zijn kermis af te nemen.

En de Representanten van het Volk van Amsterdam delibereerden. Aan de eene zijde vreesden zij door 't afschaffen ontevredenheid te verwekken, waarvan zekere Aristokraten en Oranjegezinden gebruik zouden maken om een contrarevolutie te bewerken. Aan de andere zijde vonden zij 't gevaarlijk kermis te houden, omdat er dan allerlei vreemdelingen in de stad kwamen, met wier hulp diezelfde Aristokraten en Oranjegezinden mogelijk een contrarevolutie zouden kunnen bewerken. - IJselijke verlegenheid! Hier Scylla, daar Charybdis! wat te doen? - ‘Er tusschen door zeilen’, was 't advies van 't Committé van Algemeen Welzijn; ‘wel kermis houden, maar geen vreemdelingen toelaten’. En zoo werd besloten; de dekoratiën moesten dan maar weggenomen worden.

Dat viel den kerkeraad en afschaffers bitter tegen, en de eerste besloot nog een poging te wagen. Op den 1sten September verschenen dominee

1) *Hollandt Ontkermist*, 1672.
2) *Nav.* XII D. bl. 109.

Hoefhamer en de ouderling Bunk ter vergaderkamer van de Volksrepresentanten. Dominee sprak eerst ‘een gepasten zegenwensch’ uit, en toen een ernstig woordje tegen ‘de kermisijdelheeden’. De President bedankte voor den zegenwensch, en zei, dat hij over de rest met zijne medeleden nog eens delibereeren zou.

Maar nog zaten die goede Representanten midden in de deliberatie, toen zij een voorstel ontvingen van den burger Hinlopen, die betoogde, dat het genomen besluit moest ingetrokken worden, want dat de burgerij een ouderwetsche kermis begeerde ‘met toelating van spellen en buitenkramen, vermits ‘een kermis, waar alleen weinige kramen van inwoners gevonden werden, geen vreugd of vermaak opleveren kon’. Pas hadden zij dit voorstel gelezen, of er werd hun een tweede gebragt, en wel van den Maire, die 't zelfde beweerde en den Representanten verzekerde, dat ze niet bang behoefden te wezen voor oproermakers, want dat de schutterij en de policie de rust wel zouden weten te bewaren.

En nu delibereerden de Representanten nog eens weêr, en trokken eindelijk hun besluit in, en lieten afkondigen, dat er kermis zou zijn, precies als er altijd geweest was. De Kerkeraad riep: ‘o Wee!’ en de afschaffersklub: ‘o Jee!’ maar de burgerij riep: ‘Hoezee!’

En terstond werden nu de Representanten bestormd met rekwesten van allen, die met hun ‘kermisspullen’, al buiten de poort stonden te wachten. Daar kwam Ramet met zijn Vier kroonen; Siesenis met Zinnebeeldige vertooningen op de Alliantie (alsof men daar nog niet genoeg van gezien had); Antonie van Aken met zijn beestenspel; Britting met zijn Janklaassenspel; juffrouw Damus met haar wassebeeldenspel; Opré met zijn kunst van escamotteeren; de weduwe De Vries met haar marionetten; Ko Dammenie met een glasblazerij; Kristoffel ter Meer met kunststukken van albast; Schöffel met illuminatiën, en Burdeth met twee mechanieke kunststukken. Ja, zelfs de Alkmaarder kwakzalver, Pieter Roth Ermel, dien de Amsterdammers ‘Piet de arme rot’ noemden, kwam ook weêr permissie vragen, om de menschen van wat tanden en kiezen te mogen verlossen. En de Representanten stuurden dat heele pak rekwesten aan 't Committé van Algemeen Welzijn, en dit kollegie stuurde ze weêr naar de Regenten van 't Spin- en Werkhuis, om ‘te accordeeren’.[1)].

En de Amsterdammers hielden in 't eerste jaar der Bataafsche Vrijheid even vrolijk kermis als ze gedaan hadden, toen zij nog ‘zuchtten’ onder ‘het voorgaande tirannieke bewind!’ Ja, eigentlijk dachten ze er op de kermis niet eens aan, dat ze nu vrije Bataven waren, en velen zongen nog even lustig als in 't vorige jaar hun: ‘Vivat Oranje hoezee!’ tot geen geringe ergernis van het Committé van Algemeen Welzijn, dat zich echter wijselijk maar een beetje doof hield.

1) *Dagblad van de Verg. der Repres van 't Volk van Amsterdam*, 2e St. bl. 147 169, 216, 217, 253, 266, 270, 280.

En toen men te Amsterdam de kermis behouden had, kwamen de municipaliteiten van andere steden, die de hunne reeds afgeschaft hadden, ook op hun besluit terug, en lieten voortaan de burgers weêr kermis houden als te voren.

En nu in onzen tijd? - Natuurlijk ‘verschillende gevoelens’. -

‘De kermissen zijn bacchanalia’, zegt de een, ‘zij passen niet in onzen tijd’. -

‘Maar wat moeten wij dan doen?’ vraagt een ander: ‘afschaffen of verbeteren?’ -

‘Afschaffen!’ klinkt het van de eene zijde, - ‘dat is altijd de kortste weg!’ -

‘Zeker!’ roept men van de andere zijde, ‘maar als men alles afschaft, blijft er eindelijk niets over; verbeteren is edeler taak. Laat de kermissen blijven, maar leer ze, haar fatsoen te houden!’ -

‘Wel zeker!’ zegt de Vriend van armen en rijken, - ‘viert kermis, als ge er van houdt, maar doet het met eer en deugd!’[1] -

‘Onze toongevers moeten het volksleven opwekken in plaats van onderdrukken’, zegt de Baron van Hugenpoth. ‘Het volk moet in zijn vermaken leeren zoeken naar hetgeen werkelijk waar en werkelijk schoon is. Zonder dit zal de wetgever te vergeefs door het verbod van de kermis het zedelijk volksleven trachten te verbeteren’[2]. -

‘Verstandige gemeenten schaffen de kermissen niet af,’ zegt de Heer Vorstman, ‘maar wachten haren tijd af, totdat zedelijke volksuitspanningen de onzedelijke onnoodig en overbodig gemaakt hebben. En die schijnt niet zoo ver; op die goede toekomst mogen we allen moed hebben’[3].

En inmiddels schrijven anderen vol moed reeds over: ‘de Kermissen der Toekomst’[4].

Dit laatste is mij te profetisch; de toekomst schuilt achter haar gordijn en antwoordt op geen vragen, maar de historie is onze beste leermeesteresse. ‘Hoor!’ zegt zij - ‘de kermissen zijn altijd de spiegels van 't volksleven geweest, en dat zullen zij blijven: beschaaf nu het laatste, dan verbetert gij de eersten’.

1) *De Prinsjesdag en de Kermis*, bl. 4.
2) *Onze Vermaken*, bl. 29.
3) *Volksfeesten*, bl. 49.
4) Uitg. van Hazenberg te Leiden, 1869.

Vierde hoofdstuk.
Markten.

De markten zijn kermissen in 't klein; de menschen komen er niet alleen om te koopen, maar ook om zich te vermaken. Zoo is 't overal, zelfs in Drente. Sla Van Schaicks ‘Drentsch Dorpsleven’ slechts op, het derde hoofdstuk in het Eerste Deel, en gij vindt er de Dieverdermarkt geteekend precies als een boerekermis. Voormiddags paarde- en beestemarkt, namiddags kermispret: overal kramen en stalletjes opgeslagen, en de mallemolen ontbreekt ook niet, en in dien goochelaar, die in een oude gedeukte trompet blaast, zou een Amsterdammer mogelijk Leip uit den Izaaksgang op Vlooijenburg herkend hebben. Voorts: draaiorgels en liedjeszangers, koekhakblokken en een kwakzalver, een smerig wijf met een groote trom voor 't lijf, waar ze bom! bom! op slaat, terwijl haar kinderen dansen; - kruiwagens vol noten, koek en hardebokking; en eindelijk: de herberg vol. In het eerste bedrijf ziet men er de boereknapen met hun meisjes brandewijn met suiker drinken; in het tweede wordt er gedanst en gezongen, in het derde of laatste verschijnen de vechtpartijen. En dat deze al van ouds bij de marktfeesten behoorden, weten wij; wie er aan twijfelen mogt, kan 't bewijs vinden in de Rekening van den Baljuw van Amstelland, Bernd van den Dorenwerde A^{o} 1307, en daar lezen, hoe de Amsterdammers ‘vochten tot Amestel in die marct jeghen Henric van den Dorenwerde ende Bernds knapen, ende men an beiden siden versamede al den nacht’.

En precies zoo zal 't ook in den Germaanschen tijd geweest zijn, ofschoon wij geen rekeningen uit dien tijd hebben om 't na te zien; want er waren toen ook al markten in ons land, en de *mimi* en *funambuli* (potsenmakers en koordedansers) kwamen met de Romeinsche legers meê. Ja, de oudheidkundigen zullen u verzekeren, dat hier markten geweest zijn al lang vóór het Forum Hadriani, en dat Caligula op de markt te Katwijk met een kraam gestaan heeft, om de japonnen, gouden ringen en kanapeekussens zijner zusters te verkoopen; en daaruit tevens bewijzen, dat op die oude Batavische markten al vrij wat omging, en koopers kwamen, die geld besteden durfden. Doch van zulke oude dingen wil ik hier niet spreken.

Onder de markten stonden de P a a r d e m a r k t e n steeds bovenaan. Zij zijn nog dagen van vermaak en vol woelig leven; op de Zwolsche Palmpaardemarkt waren in 1869 meer dan duizend paarden[1)], - de menschen zijn niet geteld. Maar vroeger waren de paardemarkten razend pleizierig, en er werden daarom ook aparte liedeboekjes voor gedrukt; de Amsterdammers hadden 'de Abkouder Paardemarkt', dat in de vorige eeuw dikwijls herdrukt is. Uit alle steden en dorpen van rondom kwamen de pleizierreizigers met wagens vol aan, de liedeboekjes in de hand, zingende langs den weg, en luid hoezee! roepende, en zwaaijende met hoeden en doeken, als ze de poort of 't dorp inreden.

Vóór 34 jaren kon men te Utrecht, als het Palmpaardemarkt was, terwijl de Fransche komedianten van de Amsterdamsche Ertenmarkt op het Vreêburgsche tooneel *La Muette de Portici* speelden, de studenten in den bak een klucht zien vertoonen met een dronken paardekooper. Tegenwoordig biedt dezelfde Palmpaardemarkt veel edeler vermaken aan, b.v. 'Concert à la Straus door het muziek van de Veldartillerie'[2)]; maar of daar zooveel bij gelachen wordt, als bij de zooeven genoemde klucht, zou ik durven betwijfelen. Zelfs als een paardemarkt verliep, bleef de uitgaansdag toch behouden. Bommel had weleer een paardemarkt op vrijdag na Vastelavond; maar al in 't begin dezer eeuw kwam er geen paard meer. Zooveel te meer Bommelerwaardsche vrouwen en meisjes zag men er echter, waarom die markt toen 'de Bommelsche mutsenmarkt' genoemd werd[3)].

De B e e s t e m a r k t e n waren even vermakelijk als de Paardemarkten, en zijn 't zeker nog wel; lees er de 'Elburger Beestemarkt' in den Gelderschen Volksalmanak van 1864 maar eens op na; 't is alweêr hetzelfde tooneel als de Dieverdermarkt en de boerekermis. Maar, wat nu toch 't geval niet meer is, - de deftigste heeren bezochten weleer de beestemarkten. Te Delft had men een Vette-beeste- en varkenmarkt op drie donderdagen in November, die 'toondagen' genoemd werden, en 'naar ouder gewoonte' hadden de Raadsheeren van den Hove in 's Gravenhage dan vacantie, 'waaruit men kan afnemen' zegt Bleiswijk, 'de oude vermaartheid dezer toondagen'.

Het huren van boerenknechts en meiden geschiedde weleer ook op de markten, en daar natuurlijk het overblijvende gedeelte van den dag aan de vrolijkheid werd gewijd, zoo leverden die dagen almede bijdragen tot de volksvermaken. Te Utrecht kent men den J u t j e s d a g . Al de boerenmeiden, die een dienst zochten, kwamen op de Neude staan met een takje in de hand; was de huur gesloten, dan brak men het takje. Aan den Hitzert in Zuidbeijerland was het tweemaal 's jaars K n e c h t j e s d a g . Hier werd de huur gesloten met klappen in de hand even als de

1) *Handelsblad*, 9 Maart 1869.
2) *Handelsblad*, 17 Maart 1869.
3) *Nav.* III D., bl. 112.

koop op een beestemarkt. Na de markt volgde de kermispret. De vedel ging in de herberg, er werd bier en jenever gedronken, en verbazend veel warm brood gegeten[1].

Onder de w e e k m a r k t e n is er sedert twee eeuwen geen vermaarder dan de Amsterdamsche B o t e r m a r k t, zoo zelfs dat er een nieuw woord uit geboren werd ter vervanging van het oude ‘scharluin’, t.w. ‘Bottermarksjongen’.

De Botermarkt, die jaarlijks de kermis in folio vertoonde, gaf elken maandag een editie in duodecimo. Tsaar Peter vond de Botermarkt zoo vermakelijk, dat hij die ook wel meê naar Rusland had willen nemen, en in de herberg *de Olifant*, waar Tetje Roen zijn grappen verkocht, dikwijls een brandewijntje ging drinken. Nog vóór een goede veertig jaren ging in alle herbergen (en die waren er toen veel meer dan nu) de vedel bij zang en dans; terwijl de goochelaar bij 't Kaaspleintje en de kwakzalver achter de Waag keelen opscheurden, dat de hondjes in den kippenhoek van

schrik begonnen te janken. De hedendaagsche Botermarkt heeft de heer Lodeesen bezongen in alexandrijnen, die elk in zijn ‘Ernst en Luim’ kan nalezen[2], waarom ik er hier niet meer over behoef te spreken.

Gelijk de Botermarkt het vermaakveld is voor de mannelijke helft van Amstels maandaghoudend publiek, zoo is de Noordermarkt zulks voor de vrouwelijke helft, en 't vermaak, dat deze daar genieten heet l a p j e s k e e r e n. Maar toch is 't niet enkel om lappen on oude japonnen, dat zij er heen gaan; o neen, de Noordermarkt is heden nog precies hetzelfde wat Domselaer haar voor meer dan twee eeuwen noemde:

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.*, III D. bl. 1410.
2) I D., bl. 157-160.

‘een Noachs ark, waar men schier alles te koop ziet wat bedenkelijk is’, - met dit verschil echter, dat in Noachs ark slechts vier vrouwen waren, en men, op een mooijen maandag-namiddag er op de Noordermarkt wel vierduizend kan zien rondscharrelen. Tegenwoordig wordt dit vermaak aan de vrouwen der lagere volksklasse overgelaten; maar nog vóór een halve eeuw gingen alle Haarlemmerdijksche juffrouwen op roode of groene muilen en witte kousen er heen.

Van ouds - ik wil zeggen in de vroegere middeleeuwen - werden de weekmarkten bij voorkeur op zondag gehouden; dan hadden de menschen het best den tijd om rond te kuijeren, en den meesten lust om eenig vermaak te genieten. Maar al in de 14e eeuw werd dit te keer gegaan. De Bisschop van Utrecht gaf een gebod, ‘dat men Sonnendaghes ghene marct hantieren en moet, omme des willen, dat die lude ghemeenlike te min te kerke comen’. En de Graven verzetten de markten, die op zondag gehouden werden op andere dagen. Te Middelburg deed Graaf Willem IV zulks in 1338[1] op verzoek der Overheid, om aan geheel Walcheren een voorbeeld ter navolging te geven. Maar toch verdwenen de Z o n d a g s m a r k t e n niet; want waar de koopers kwamen, bleven de verkoopers niet weg, en waar 't volk vermaak zocht, werd de gelegenheid ook wel gevonden. Werd het ‘cramen setten’ op zondag verboden, dan verkochten de winkeliers in hunne huizen aan de Markt; werd hun verboden het ‘venster ondec’ te hebben, dan plaatsten zij een teenen horde of een mat daarvoor. Overal had men nog in de 17e eeuw markten op zondag, hier een fruit- en daar een vischmarkt, ginds een markt van honden en katten, duiven en konijnen[2], elders van boeken, prentjes en liedjes; en daarbij werden allerlei vermakelijkheden gegeven: kamerspelen en komediën, schermscholen en danskamers. Er werden voortdurend, maar vruchteloos, keuren gemaakt om die te verbieden.

De Amsterdamsche B l o e m m a r k t - van ouds beroemd als een lustwarande, ‘hebbende een grooten toeloop van volk, haar vermaak daarin scheppende’, ja, zoo vermakelijk, dat Burgemeesters er hun woonplaats kozen[3], - was ook, nog in onzen tijd, een zondagsmarkt, maar die ook den geheelen maandag duurde. Op zondagnamiddag was die Bloemmarkt de geliefkoosde wandeling van Amsterdamsche moeders met haar kroost, en na 't ‘bloemenkijken’ werden er wafeltjes gedraaid en gouden torren gekocht.

De schilderachtigste en levendigste, schoon niet de bevalligste zondagsmarkt, die nog ergens in ons Land te vinden is, is de Amsterdamsche S i n t - T e u n i s . Verbeeld u gevels en muren, leuningen en stoepbanken, behangen met jassen en pantalons, japonnen en omslagdoeken, waar mirakelen meê geschied zijn, - want verleden week waren ze oud en nu

1) MIERIS, II D., bl. 612.
2) VON ZESEN, s. 208.
3) id. s. 349.

zijn ze allen nieuw geworden; - tafels op schragen, bedekt met hoeden en schoenen, die reeds ten derdenmale nieuw zijn; - pothuizen, van binnen en van buiten overladen met oude boeken en geplukte vogels, en kelders, volgestapeld met galanteriën, zoutevisch, muizevallen en bolussen; - de straat overdekt met porcelein en glaswerk, kachels en ijzeren potten, kant en neteldoek; - en langs en tusschen dat alles een langwerpige massa, zaamgekneed uit menschen, paarden, vigilantes, karren, augurkjeswagens, koekjesbakjes, eijermanden, vijgen, kokosnoten en schoenebakken; woelend en trillend en gonzend; duwend en dringend en stootend; snaterend en snaauwend en krijschend; een geur van zich gevend, dien de Bode in Vondels Gijsbrecht noemt: 'benaeude lucht'; en een taal latende hooren, die de taalgeleerden noemen: 'het afschuwelijkste dialekt, dat wij aan den beruchten torenbouw te danken hebben!' - Wien deze teekening niet uitvoerig genoeg is, ga er heen, en zie 't origineel: hij zal er de volle kracht leeren begrijpen van Van der Palms woorden: 'In Amsterdam leeft alles van den handel!' Maar hij zal niet begrijpen, hoe zooveel buitenlui, die aan de frissche lucht gewoon zijn, het daar kunnen uithouden.

Een zondagsmarkt buiten de poort was de O v e r t o o m s c h e p a l i n g m a r k t, eigentlijk een zondagochtendkermis, - waarom er dan ook alweêr een apart liedeboekje voor was: 'de vrolijke Overtoomsche Visboer', en de Maire in 1812 niet vergat er als volksvermaak melding van te maken. 'Die markt trekt veele duizenden stedelingen, en de marktgang is een uitspanning', zei de Nederlandsche Stad- en dorpbeschrijver, en hij verklaarde daaruit 'het onbegrijpelijk groot aantal herbergen' langs den Overtoomschen weg. Niet lang nadat Van Ollefen dit schreef, kreeg die palingmarkt zelfs een historische vermaardheid.

Op den 8sten Mei 1796 (een zondag) trok een heele troep Amsterdamsche burgerkanonniers de Leidschepoort uit en naar de Palingmarkt, - niet om paling te koopen, maar om den palingboeren een pak slaag te geven. Immers die boeren waren 'meest bekend voor Oranje-factionisten', en de kanonniers waren heethoofdige Bataven en handlangers der Klubbisten. De kanonniers trokken den sabel en de boeren het mes; er werd duchtig gehouwen en gesneden, en al de Overtoomers beefden van angst.

De Raad van Amsterdam was van oordeel, dat men geen kanonniers behoefde te bezoldigen, om met palingboeren te vechten, en wilde deze gelegenheid nu meteen te baat nemen om zich van die lastige kerels te ontslaan. En zoo maakte de Raad bij publicatie aan 'het Volk van Amsterdam' bekend, dat 'het Corps Artilleristen' was afgedankt. Maar die brutale kanonniers plakten ook een publicatie aan, waarin zij klaagden, dat zij ontwapend werden, 'omdat zij het Vaderland wilden redden'. Wat zonderlinge verwarring van begrippen had die Bataafsche vrijheid toch ingevoerd! Palingboeren afranselen heette 'het Vaderland redden!' Maar de Klubbisten zaten er achter; en dezen was het eigentlijk om 'de remotie

van alle Oranje-ambtenaren' te doen, welke de kanonniers in hun domheid met Oranje-palingboeren verward hadden. Dingsdags hielden de kanonniers een optogt van 't Funen naar den Dam, schaarden zich voor 't stadhuis, staken hunne sabels in de hoogte en zwoeren (als de Klubbisten hun hadden voorgezegd) 'aan de order van ontwapening niet te zullen gehoorzamen'. De Klubbisten kwamen toen ook voor den dag, en verklaarden 'dat zij in de capitaale zaak het eens waren met de braave Canonniers'. De helden van de palingmarkt drongen met geweld de Raadzaal binnen; en de Raad gaf toe, en herstelde de burgerkanonniers. En dit werd voor zulk een belangrijke gebeurtenis gehouden, dat er zelfs op de verjaring van die herstelling een lied werd gemaakt in den reeds vroeger genoemden 'Vrolijken Sansculot', op de wijs 'van de Carmignoolen':

Triumf! die zich als Brutus kwijt,
[*Ja, brutussen genoeg, wel waard dien naam te voeren*[1]*;*
Maar de edele Romein vocht nooit met palingboeren!]
En voor de dierbre vrijheid strijd;
[*De Franschman lachte als van die vrijheid werd gekeuveld!*]
Een rijken oogst van lijken maaidt,
Daar hij den blanken sabel zwaaidt!
[*Die oogst was nul; er was geen palingboer gesneuveld*.]
Heil zij den kanonnieren!
Vive le son du canon!
[*Was dat geen knap Bataaf, die dat zoo rijmen kon?*]

Ik besluit dit hoofdstuk met de V r i j s t e r m a r k t e n . Zij zijn van tweeërlei soort: zulke, die een huwelijk ten doel hadden, en zulke, die slechts voor 't kermishouden waren ingesteld, ofschoon deze dan ook meermalen een huwelijk ten gevolge hadden.

Van de eerste soort levert alleen Schermerhorn het voorbeeld. Boerezoons, die graag een meisje wilden kiezen, bestelden 'koopdag' in de herberg *de Valk*, en lieten dit door den dorpsomroeper met bekkenslag bekend maken. De meisjes, die graag trouwen wilden, schikten zich netjes op, en gingen naar de herberg, waar zij wel onthaald werden. De herbergier las zeker berijmd reglement voor, dat met de handteekening en 't zegel van den schout voorzien, in de gelagkamer aan den wand hing; de 'maakkoop' handelde over en weêr. Was men aan beide zijden met den gesloten koop tevreden, dan werd de koopsom aan den vader van't meisje uitbetaald; maar kwam de vrijer vóór 't huwelijk te sterven, dan behield het meisje een derdedeel, een ander derdedeel kwam den schout en het laatste den armen toe. Na afloop der verkooping werd er rijstebrij met suiker en kaneel gegeten en de pret met een danspartij besloten.

De Schermerhornsche Vrijstermarkt heeft voortgeduurd tot omstreeks 1730; later is de omroeper nog weleens rondgegaan, maar er kwamen

1) brutus = dom.

geen meisjes meer op. Het berijmde reglement heeft nog tot het einde der vorige eeuw in de herberg gehangen[1]. Op den Armsterdamschen Schouwburg werd in de vorige eeuw ‘de Schermerhornsche Vrijstermarkt’ dikwijls ten tooneele gevoerd, en in 't voorjaar van 1870 werd dat kluchtspelletje nog eens weêr opgewarmd in een *Salon des Variétés*.

Van de tweede soort zal ik drie voorbeelden noemen, op ruimen afstand van elkaâr.

De Schager Vrijstermarkt heeft nog tot in onzen tijd geduurd, doch had alleen het kiezen van een kermisvrijster ten doel. De meisjes vergaderden op 't kerkhof; de jongelingen kwamen er ook. De werveldraaijer aan 't hek kreeg van elk een dubbeltje, en weerde daarvoor allen, die er niet behoorden. De vrijers kozen elk een vrijster, en de arme meiden, die er overschoten, werden door de anderen uitgelachen; - 't is de onbarmhartigheid der gelukkigen, dat zij de ongelukkigen bespotten. Maar de werveldraaijer gaf haar bij 't heengaan ten minste haar dubbeltje terug; en dit was haar eenige troost.

Te Lochem heeft men de ‘Maartekeur’, d.i. de meisjeskeus voor de aanstaande Meimarkt. Dan staan de boerinnetjes in een lange rij over de geheele lengte van het plein, en de jonge boeren wandelen er langs, en bekijken de landelijke schoonheden, en wie van haar het geluk heeft gekozen te worden, verlaat de rij en gaat vrolijk naar huis, terwijl de overschietenden hier even treurig het hoofd laten hangen als overal[2].

Op de dorpen in den Eifel worden de kermisvrijsters niet gekozen, maar bij opbod gekocht; doch de meisjes zijn er niet bij tegenwoordig zooals te Schermerhorn. De trommelslager gaat rond om de jongelingen op te roepen. Een hunner heeft de lijst van alle meisjes; hooge prijzen worden er niet besteed, soms maar twee of drie penningen. Ieder heeft het meisje, dat hij koopt, gedurende de kermis tot speelnoot, en een ander mag haar bijna niet aanzien, of een der vier ‘hoeders’ tikt hem op de vingers en vordert boete. Hoe meer boeten hoe beter, want voor 't bedrag van dezen en de kooppenningen hebben later de gezamentlijke jongelui een vrolijken avond[3].

1) Vergl. *De Schermerh. Vrijsterm.* Kluchtspel; J. SCHELTEMA, *Gesch. en Letterk. Mengelw.* IV D. 3e St. bl., 199; en P. DE NEYN, *Lusth des Huw.*, bl. 166.
2) *Ned. Mag.* 1866, bl. 398.
3) idem 1859, bl. 120.

Vijfde hoofdstuk.
Verschillende Stads- en Dorpsfeesten.

Verbeeld u op den 21^{n} November 1604 te 's Gravenhage op het Binnenhof te zijn. 't Is of er een arme drommel aan de kaak gesteld is - zulk een rumoer en baldadigheid! En dat is ook zoo, maar 't is geen twee-, 't is een viervoetige arme drommel. 't Is een vet varken, en wel ‘een mannekens-verken’ of beer, die, zoowel wegens deze hoofsche ontvangst, als omdat hij eigentlijk een vereering aan den Hove van Holland is, met den titel van Hofbeer pronkt.

‘Te voornoen’ is hij met een schuit uit Utrecht gearriveerd. Toen hij aankwam werd hij door een paar duizend Hagenaars, mannen, moeders, meiden en kwâjongens, aan het Zieken ingewacht. De dienaren van den Hove drongen door de menigte heen, namen den beer van de Utrechtsche Stadsboden over, en lieten hem, omdat hij te vet is om den weg te voet af te leggen, in een karretje zijn intogt doen. Al de zooeven genoemde Hagenaars, en zooveel meer nog als er van Spui en Binnencingel, van Bierkaai en Groenewegje komen toeschieten, draafden er voor en achter en om heen. Joelend en juichend, schreeuwend en schrollend, razend en rollend ging 't het Spui langs, de Lange Pooten door en 't Plein over naar 't Binnenhof, met zulk een aanhoudend schimpen en schelden op de ‘Uytersmannen’, dat de Utrechtsche leden der Staten-Generaal zich wel wachtten op dit uur uit te gaan, om niet den stoet onvoorziens tegen 't lijf te loopen en van ergernis een beroerte te krijgen[1)]. Op 't Binnenhof is de beer aan een paal gelegd, zoo 't heet om bekeken, maar inderdaad om aan alle baldadigheid prijs gegeven te worden.

Zie maar eens hoe 't daar toegaat. 't Haagsche gemeen heeft een wijden en digten kring rondom den paal gesloten, en steenen en stokken vliegen naar den kop van den armen beer, die zich knorrend en brommend regts en links draait, maar nergens heul vindt, en te vergeefs zich met toe-

1) In 't 27^{e} hoofdstuk van den *Pleegzoon* doet de Hofbeer A^{o}. 1621 een zeer plegtigen intogt, waar zelfs de Raadpensionaris van Holland bij tegenwoordig is. Als zijn ontvangst in den Haag zóó ware geweest, zouden de Utrechtsche Heeren niet te klagen hebben gehad. Maar zeker heeft zulk een optogt in dat jaar geen plaats gehad, want toen was de Hofbeer reeds sedert zes jaren afgeschaft. Doch dit neemt men in een roman zoo naauw niet; Sir Walter heeft het wel erger gemaakt.

geknepen oogen poogt neêr te vlijen aan den voet van zijn paal, om van de vermoeijenissen zijner lange reis een weinig uit te rusten. Gij begrijpt niet, hoe hij 't uithoudt, onder zooveel ‘insolentiën en baldadigheden’. En wat de jongens niet bedenken, dat wordt hun wel geleerd door die lange lummels van het St. Valentijnsgilde, en die gezellen van 't Adamsgilde, die daar met den appelmand op den rug 't hoogste woord voeren; - terwijl Griet, de vischkoopster van 't Spui, met haar krassend stemgeluid boven allen uitschreeuwt, en den Hofbeer den huid vol scheldt, en meteen voor die ‘Uyterse plonderaars en Hageschenders’ menig liefelijk woordje ten beste heeft.

Gij vraagt aan een deftig Hagenaar, die er in 't voorbijgaan ook even bij blijft staan kijken, wat dit zonderling volksvermaak eigentlijk beteekent? ‘Dit is’, zegt hij, ‘eene jaarlijksche erkentenisse, welke Utrecht den Hove van Holland schuldig is te leveren, als een homagie en tot een teeken van onderdanigheid’. En gij meent het nu precies te weten. Maar als gij er den volgenden dag een Heer uit Utrecht over spreekt, verzekert deze u, dat er van geen ‘onderdanigheid’ sprake kan zijn, maar dat die beer een ‘vriendelijke erkentenisse’ is wegens den vrijdom van tollen in Holland weleer verleend. En gij blijft er even wijs bij, en begrijpt niet, waarom dan die beer aan de kaak gesteld en uitgescholden moet worden, noch hoe daar ‘plonderaars’ en ‘Hageschenders’ bij te pas komen.

Maar hoe is 't met het varken afgeloopen? Toen het lang genoeg aan den paal gelegen, en 't Haagsche publiek er 't vermaak van gehad had, verscheen een bode van 't Hof, die, met al de deftigheid aan zijn ambt voegende, het dier losmaakte en naar den spekslager geleidde, alweêr met een juichenden optogt. En weinige oogenblikken later trad de zooeven genoemde deftige Hagenaar ook bij den slager binnen; - 't is ‘de Rentmeester van de Espargne’, die ambtshalve verpligt is het toezigt te houden op 't slagten en verdeelen van het varken.

Eerst ging de kop er af, en deze werd, netjes toegemaakt, gezonden aan ‘Zijne Excellentie mijn Heere Grave Mauritius van Nassau als Stadhouder van Holland’. Daarna is de romp in twee en twintig stukken verdeeld; twee daarvan zijn t' huis bezorgd bij den President van den Hove, en voorts aan elk der Raden, den Griffier, den Procureur-generaal en de zes Secretarissen elk één stuk. 's Lands advokaat Mr. Joan van Oldenbarneveld mag in geen geval ooit worden voorbijgegaan; hij krijgt dus ook een stuk, en 't laatste mag de Rentmeester voor zich zelven behouden.

Eenige dagen later woont gij een vergadering van een Oudheidkundig Genootschap bij, en brengt er uw vraag aangaande den Hofbeer ter tafel.

De Heer Olof is terstond bereid u de verlangde verklaring te geven. Hij verhaalt u, dat het jaarlijks zenden van den beer den Utrechtenaars als een straf is opgelegd door Karel V in 1529, omdat zij in 't vorige jaar Maarten van Rossem hadden aangespoord den Haag eens te gaan uitplun-

deren niet alleen, maar zelfs hem vergezeld en geholpen hadden, en dat daarom ook de beer aan den schandpaal liggen moet.

‘Neen’, zegt de Heer Pelof, ‘die dat beweren vergissen zich. De Hofbeer is veel ouder dan Maarten van Rossem; reeds in 1441 zond Utrecht dien en mogelijk ligt de oorsprong nog wel een eeuw verder achterwaarts.’

‘Maar’, zegt de Heer Qulof, ‘eigentlijk is zoo'n beer niets bijzonders. De Hertogen van Gelder plagten ieder jaar op St. Maartensavond twee beeren te zenden aan den Abt van St. Paulus te Utrecht, wegens zekere gerigten, die zij van hem in erfpacht hielden; later zelfs klom dit tot vier beeren, totdat Hertog Karel zich daarvan vrij kocht. En nog zendt de stad Koevorden den Drost jaarlijks twee beeren’[1)].

‘Ja wel’, zegt de Heer Erlof, ‘maar bij die beeren is slechts spraak van winterprovisie voor den Abt en voor den Drost, maar van geen volksvermaak gelijk bij onzen Hofbeer. Dit is inderdaad iets bijzonders; maar jammer is 't - de oorsprong dezer zake is duister’.

En zoo blijft gij nog even wijs. Laat ons intusschen zien, wat er verder met den beer van 1604 is voorgevallen. Toen de genoemde Heeren elk hun stuk 't huis gekregen en goed bekeken hadden, waren allen zeer gramstorig geworden; en de een liep naar den ander en vroeg: ‘hebje 't gemerkt? de beer is gortig en vuil’. Terstond werd van die bevinding een behoorlijke akte opgemaakt en vergadering beschreven tegen den volgenden dag, om te besluiten, hoedanig in deze gewigtige kwestie te handelen. En het Hof had toen een fermen brief aan den Magistraat van Utrecht geschreven, om dezen onder 't oog te brengen, hoe ongepast het was een gortigen en vuilen beer aan Hollandsche Heeren te zenden, en ‘dat met den eersten een anderen beer gesonden moest worden, die goet en gansch was’.

Hoe dit schrijven den Utrechtschen Heeren geviel, is ligt te begrijpen. Zij konden buitendien van de Hollanders niet veel verdragen; die weêrzin dagteekende al van vóór eeuwen, en was sedert hun gedwongen vereeniging met Holland onder Karel V nog versterkt, en zij hadden er nog vóór weinig jaren, tijdens Leicester, de duidelijkste blijken van gegeven. Daarom was 't hun een ondragelijke last aan die gehate Hollanders alle jaren een vet varken present te moeten geven. En dan, als 't spek niet lekker genoeg was naar dier Heeren zin, nog knorren toe te krijgen, en maar terstond een ander te moeten sturen! Neen, zij hadden ook wel wat te klagen; en ze schreven ook eens een fermen brief over de onbehoorlijke behandeling hun beer in den Haag aangedaan; 't was een ‘vriendelijke erkentenisse’, en dus voegde 't niet, hun beer aan een kaak te leggen, want dit strekte eigentlijk om hun, Heeren van Utrecht, smaadheid aan te doen.

Maar 't hielp hun niet. Mijne Heeren van den Hove lieten hen praten,

1) Dit heeft geduurd tot 1758, toen ze in geld verwisseld werden.

en jaar aan jaar ging 't volksvermaak met den beer zijn ouden gang. Dat verveelde den Utrechtschen Heeren, en zij wendden zich in 1612 met een klagt tot Oldenbarneveld ‘versoeckende vriendelijck, dat daerinne mogt werden voorsien.’ 's Advokaats antwoord luidde, dat, volgens ouder gewoonte, de beer aan een paal op 't Binnenhof *moest* liggen; maar dat men evenwel, om den Utrechtschen Heeren genoegen te geven, genegen was den ring en het ijzer van den paal te laten afslaan, waardoor alle gelijkenis met een kaak kou vervallen. Maar toch was 't in 1613 alweêr dezelfde Haagsche pret met den beer; en daarom lieten de Utrechtenaars, in November 1614 eer zij tot het afzenden van den beer overgingen, bij monde van een hunner burgemeesters den Hove zeer ernstig verzoeken, om den beer nu voortaan niet meer ten toon te stellen, maar uit de schuit regtuit naar den spekslager te laten brengen.

Het Hof delibereerde over die gewigtige propositie, en antwoordde den 20^{n} November aan den burgemeester, dat 't niet in 's Hofs magt stond, daarover te disponeeren, als rakende - ja, 't was een ding van belang! - het regt van den Soeverein! Maar de beer moest dadelijk gestuurd worden, want de Heeren moesten hun regt hebben. - Goed; de Utrechtenaars zonden den beer, en wendden zich tot den Soeverein, dat wil zeggen: tot de Heeren Staten van Holland en Westfriesland, bij wie ‘de rechte wetenschap, souveraine macht ende autoriteyt’ huisvestte. ‘Na vele aangewende moeite’ verzochten zij den beer met vijf- of zesduizend gulden te mogen afkoopen. Lang beraadslaagden de Heeren Staten daarover; vele sprekers hadden er beswaren tegen, maar Hugo de Groot weêrlegde die met zooveel welsprekendheid, dat eindelijk het besluit was, zonder afkoop ‘hunnen goeden vrienden’ van Utrecht ‘dit servituyt liberalijck ende absolutelijck’ kwijt te schelden.

En daarmeê waren de Utrechtenaars van een jaarlijksche kwelling bevrijd, maar tevens de Hagenaars van een jaarlijksch volksvermaak beroofd. ‘En’ zegt ge, ‘tevens de Stadhouder van zijn kop en de Heeren van hun stuk spek!’ - Ja, maar dezen kregen schadevergoeding onder den titel van ‘beerengeld’; en Utrecht betaalde nog aan Prins Willem V voor zijn ‘beerskop’ jaarlijks 275 gulden[1)].

Om hier een dorpsfeest op te laten volgen, kies ik de Veenendaalsche L a m p b e g i e t j e s a v o n d .

De inwoners van Veenendaal, een groot dorp op de grens van Gelderland en Utrecht, vinden sedert meer dan twee eeuwen, behalve in de veenderij, hun voornaamste middel van bestaan in 't wolkammen en sajetspinnen. Vroeger geschiedde dit door menschenhanden, nu bijna alles door

1) *Nav.* XIX D., bl. 226.

machines. En hierdoor raakt ook het genoemde feest allengs in verval.

Weleer begon op den 17n September het ‘avondwerk’, d.i. het werken bij lamplicht; en bij ‘enkele sajetfabrikanten, welke zich nog aan het oude houden’, is dit nog het geval. Op dien avond werden de lampen met groen en bloemen vercierd, midden in de grootste werkkamer werd een kroon met kaarsjes aan een balk gehangen, en de avond werd in vrolijkheid doorgebragt. Met klokslag van negenen liet de baas - dit was toen de titel van den fabrikant - een grooten ketel vol chocolaat of saliemelk, en een paar manden met brood en beschuit binnen brengen, en elk deed zijn best te zorgen, dat er niets van overbleef. Maar 't was niet enkel feest daar binnen in de werkplaatsen, maar ook daar buiten door 't heele dorp. De buren hingen groene kroonen, met linten en gekleurd papier opgeschikt, boven de straat, en dansten, en zongen het feestlied op de wijs van: ‘Alle eendjes zwemmen over 't water’:

't Is van avond lampbegietjesavond - falderalderire, falderalderire,
't Is van avond lampbegietjesavond - fal - la - falderaldera!

Optogten trokken het dorp rond met kaarsen in uitgeholde beetwortels op stokken, altijd hetzelfde lied zingende. Vraagt men wat dat ‘lampbegietje’ beteekende? Het begieten van de lamp. 't Is het oude denkbeeld: zou er zegen rusten op 't werk bij de lamp, dan moest deze begoten worden.

De avond van den 17n September behoudt te Veenendaal nog altijd zijn ouden naam; maar bogen en kroonen ziet men niet meer. Alleen houden de kinderen nog optogten, waarbij echter de papieren lantaren den ouden beetwortel verdrongen heeft; en 't levert geen onaardig tooneel op, als die honderde lichtjes van allerlei kleuren door de straten en over de bruggen zweven. Na achten komt de volwassen jeugd op de been, en stroomt naar de herbergen, om ‘de lamp te begieten’; en als ze om tien uren huiswaarts keeren, galmt alweêr dezelfde lampbegietjes-hymnus het dorp rond[1)].

Dit Veenendaalsche feest moge als voorbeeld dier soort van vermaken strekken, want op vele plaatsen werd vroeger 't begin van het ‘avondwerk’ met vrolijkheid gevierd, niet alleen in de fabrieken, maar ook, in den gildetijd, op de ambachtswinkels. Zoodra, b.v. op een kleêremakerswinkel, in den eersten avond na de herfstnachtevening, de kaars op den knoopenbak was gezet, sprak de oudste knecht den heilwensch uit, en de baas trakteerde.

Eenige andere stads- en dorpsfeesten vermeld ik slechts met een enkel woord. Van de I J p a r a d e der Groenlandsvaarders heb ik reeds op bl. 57 gesproken. In alle steden, waar de haringvisscherij bloeide, werd van ouds een B u i s j e s d a g gevierd, op 't uitzeilen der haringvloot, nadat vooraf een bidstond gehouden was ‘het Gebed voor de Schepen’ of ‘het

1) Medegedeeld door den heer B. Nieuwenhuis te Veenendaal.

Buisgebed' genaamd[1]. Thans kent men, zoo ik meen, den Buisjesdag nog maar alleen te Vlaardingen, en in dit stadje is hij dan ook sedert eeuwen vermaard. Hoogvliet bezong hem vóór ruim 130 jaren:

> Wanneer het morgenlicht op Vlaerdings Buizendag,
> Uyt de Oosterkimmen rijst, dan waaien sein en vlag
> Reeds van den hoogen steng; dan ziet men 't alles woelen
> Langs breede kaaien tot aan 't Hooft, het volk krioelen
> Bij duizent duizenden; 't is of den Vreemdeling,
> 't Is of den Steden, ja al 't Land, de lust beving
> Om thans naar Vlaardingen te viervoet heen te draven[2].

Maar nooit welligt heeft Vlaardingen vrolijker Buisjesdag gevierd dan in 1814, toen de visscherij herleefde na negentien jaren stilstand. Zelfs de Koning was er toen bij, en de stad zoo vol vreemdelingen, dat 'alle woningen logementen schenen'[3].

En ook het aankomen van den eersten haring was een feestdag, die met het ophangen van kroonen, het uitsteken van vlaggen, met gejuich en gezang en met klinken en drinken gevierd werd. In Spandaws Haringlied klinkt ons nog een nagalm van die oude vreugde tegen.

Drieërlei soort van feesten is er, waar van ouds de bakkers wel bij voeren, omdat er dan een magt van warme bollen gegeten werd: één der drie (Luilak) heb ik vroeger reeds besproken[4]; de beide andere zijn de verhuis- en schoonmaakfeesten. En ofschoon deze nog gevierd worden, klagen toch de bakkers, dat er geen bollen meer bij gehaald worden, maar de confiseurs met hun taartjes hun de loef afsteken.

't Schoonmaakfeest vordert minder dan eenig ander beschrijving; elk kent het te goed, en, ten overvloede nog, is het door Van Oosten van Staveren bezongen. 't Kwam van oudsher, zoolang er vrouwen in ons Land geleefd hebben, en komt nog, alle halfjaren en elke week.

> 'Te Mey en te Alderheyligen, dan maken ze schoon,'

zoo liet Bernagie een Amsterdammer zuchten[5]; en Huygens doopte, om de Haagsche dames niet te vertoornen, haar wekelijksch schoonmaakfeest 'Sinte Saturdagh'[6]. Een Fransche abt, die, vóór honderd jaren, een boek over Holland schreef, verzekerde, dat de meiden haar dienst opzeiden, als men haar niet veroorloofde, elken zaturdag alle meubels naar den zolder te dragen, om het huis van onder tot boven te wasschen[7]. Wat zich zoo'n Fransche abt al op den mouw liet spelden!

Heeft het Schoonmaakfeest zich slechts den haat van de eene helft des menschdoms op den hals gehaald, aan den Verhuisdag hebben beide helften een hekel; en de eenigsten, die hem vermakelijk vinden, zijn de

1) Te Amsterdam werd dat Buisgebed gedaan in de Eilandskerk. Een Buisjespreek en toepasselijk gezang kan men vinden bij Mr. P.G.Q. SPRENGER VAN EYK, *Gesch. der stad Vlaardingen*, bl. 261 en volgg.
2) *Eerekroon, der Stede Vlaardingen gevlochten*.
3) SPR. V. EYK, t.a.p., bl. 168.
4) Zie hiervoor, bl. 221.
5) *De Huwelijken Staat*, bl. 35.
6) *Korenbl.* IX B., bl. 550.
7) *Oude Tijd*, 1870, bl. 129.

sleepers, kruijers en schuitenvoerders, die er geld aan verdienen, en de poëten, die er verzen op rijmen[1].

Tot de feesten van onzen tijd, waar onze voorvaderen nooit van hebben kunnen droomen, behooren de S p o o r w e g f e e s t e n , dat zijn: inwijdingsfeesten van nieuwe lijnen. Dan worden de stationsgebouwen herschapen in bloemententoonstellingen en balzalen, dan wapperen de vlaggen en ruischt de muziek, terwijl men zich te goed doet aan wijnen en festijnen. Nu eens is de pret voor de genoodigden alleen, dan voor de heele stad. 't Laatst is natuurlijk 't pleizierigst: dan komt er een muziektent op de Markt of in het Bosch te staan, en somtijds ziet men optogten en volksspelen, maar altijd 's avonds illuminatie en vuurwerk; - alle welke zaken echter niets nieuws, maar de bekende bestanddeelen van elk hedendaagsch feest zijn.

G e n o o t s c h a p s f e e s t e n zijn dikwijls voor de leden alleen, maar somtijds ook, en vooral in kleine plaatsen, leveren zij een algemeen volksvermaak op, en dit laatste is zeer te prijzen; ‘dan’, zegt Besje, ‘heeft ijder 'er wat an!’ Zoo vierde in den zomer van 1869 ‘de Koninklijke Harmonie’ te Roermond haar vijftigjarig bestaan vier dagen lang. Op den eersten dag ('t was zaturdag den 17^{n} Julij) werd het feest met kanongebulder en klokgelui aangekondigd; 's zondags keken alle Roermonders naar den optogt, die heel mooi was; en 's avonds luisterden ze eerst naar 't concert in den tuin, en keken vervolgens naar 't vuurwerk. 's Maandags om twaalf uren speelde de Harmonie op de Markt nog eens dezelfde stukken, waarmeê zij in 1830 te Brussel den eersten prijs behaald had; en om vier uren was er weêr concert op de Markt, en 's avonds, na den maaltijd, nog eens vuurwerk. En eindelijk den vierden dag alweêr muziek, en 's avonds een groot bal tot besluit. Roermond had in lang zulke vrolijke dagen niet beleefd als die vier.

Als tegenhanger diene 't volgende.

In eene groote stad besloot vóór een paar jaren zeker talen en wetenschappen beoefenend genootschap, om zich wat op te frisschen, eens een zomerfeest te vieren. Het stelde zich daarvan veel vermaak voor, en benoemde eene feestkommissie, die over de geheele kas beschikken mogt, welke echter niet al te ruim voorzien was. Het feestplan der kommissie luidde:

Art. 1. Er zal een tuin buiten de poort voor rekening van 't Genootschap worden afgehuurd.

Art. 2. Deze tuin zal te zes uren voor de Leden worden opengesteld.

Art. 3. Elk lid des Genootschaps zal twee dames mogen binnenleiden.

Art. 4. Elk lid heeft het regt, tegen betaling, datgene te gebruiken wat hij zal verkiezen te bestellen.

Art. 5. Inmiddels zal ieder, die wil, een bijdrage mogen leveren om 't genoegen der bijeenkomst te verhoogen.

Art. 6. Te negen uren verschijnen de dansmeester en de muzikanten.

Art. 7. Een kwartier daarna zal het bal in de open lucht een aanvang nemen.

1) Zie b.v. J.D. LODEESEN, *Ernst en Luim.* II D., bl. 202.

Art. 8. Het bal zal tot het aanbreken van den dag kunnen voortduren.

Na dit plan te hebben voorgelezen, voegde de rapporteur er bij: ‘Mijne Heeren! Uwe kommissie is van oordeel, dat wij, met in-het-oog-houding der in de kas beschikbare gelden, een echt landelijk feest zullen vieren’.

De President bedankte de feestkommissie, en twijfelde niet, of haar programma zou door de leden des Genootschaps met algemeene stemmen worden goedgekeurd.

Verschillende stemmen. Neen! neen! President! dat wordt het niet; wij zijn er tegen!

De President. Stil, Heeren! - een onzer oudste leden heeft het woord gevraagd. Ik geef het woord aan den Heer Adam.

De Heer Adam. President! ik stel voor liever een komediestuk te vertoonen.

De President. U verlangt dus een zomertheater.

De Heer Adam. Noem het zoo als je wilt, President! maar ik meen ‘komediespeulen’.

De Heer Bedam. Mijnheer de Voorzitter! ik stel voor, dat eenige leden zich vereenigen om chansonnettes voor te dragen.

De Heer Cedam. Neen, President! daar ben ik tegen; ik verlang geen dames te noodigen, om voor haar te gaan staan zingen.

De President. De Heer Cedam is dus vóór het rapport der feestkommissie?

De Heer Cedam. Volstrekt niet, President! maar ik heb verleden jaar in den omtrek van Brussel een dergelijk genootschap als 't onze een zomerfeest zien vieren, dat heel pleizierig was; men had daar wedloopen, mastklimmen en tobbespel.

De Heer Dedam. Dank je wel, mijnheer Cedam! Ik ben niet genegen mij ten pleiziere van anderen in 't zweet te loopen, en heb nog minder lust uit den mast te vallen, of een golf koud water over den kop te krijgen.

De Heer Edam. President! ik stel voor: kermisvermakelijkheden.

De President. Wat meent u daarmeê, Mijnheer?

De Heer Edam. Wel, draaischuitjes, koekhakken enz. zooals in de Sociëteit, waar ik lid van ben.

De Heer Efdam. Laat ons liever kastie spelen, en de dames kunnen touwtjespringen.

Nadat nog twintig heeren, van Gedam tot Zeddam, gesproken hadden, en elk een ander soort van vermakelijkheid had voorgesteld, waarvan geen enkel de algemeene goedkeuring verwierf, bragt de President het voorstel der feestkommissie in omvraag, dat met groote meerderheid van stemmen verworpen werd; en dientengevolge verklaarde de President, dat het zomerfeest tot een volgend jaar zou worden uitgesteld. ‘Heel goed’, zei de rapporteur der feestkommissie, ‘nou krijge ze niks!’

Tot de dorpsfeesten behooren ook de O n d e r w i j z e r s - j u b i l e e s . Men kent de verslagen, die daarvan in de couranten gegeven worden, en doorgaans

vrij wel op elkaâr lijken. Ik wil gaarne gelooven, dat in dorpen, waar de goede lieden zich in postuur zetten om de stijve steedschheid na te apen, die feesten precies even droog zijn als gezegde verslagen; maar overal waar de boersche vrolijkheid zich nog onbedwongen uiten mag, zonder zich in een vorm te persen, die de hare niet is, is ook zulk een onderwijzers-jubilee zoo prettig als een kermis. En bij voorkeur wordt de feestviering in 't langste der dagen gesteld.

Het heele dorp is op de been en in 't zondagspak, en mannen zoowel als knapen, de moeders zoowel als hare dochters, hebben zich ter eere van 's Meesters zilveren feest een strik of ster van zilverpapier op de borst of op de pet of muts gespeld. De ouders gaan met hun kinderen hand aan hand, om den meester te feliciteeren, - de laatsten als tegenwoordige, de eersten als oud-leerlingen; en vader zegt: ‘Joa mester! 't heugt mien nog, toe je pas op 't derp kwam, en doa'k as dussen kleen jong bi je zat; en 't joar doaran kwam mien waif ook op school.’ Mooije boeremeiden vallen den man om den hals en kussen hem; vierkante boerejongens schudden hem beide handen; - vóór acht jaren geleden zaten ze nog op zijn school. En de ouderen van 't dorp komen ook om hem 't ‘veul geluks, mester!’ toe te roepen, want al ‘zijn zij niet bij hem geleerd’, dan toch hun kinderen of kleinkinderen.

Op den kerktoren en op het schoolhuis, uit het dakvenster van het raadhuis en uit dat van de herberg waaijen vlaggen, en voor de deur der onderwijzerswoning staat een eerepoort. De oud-leerlingen hebben de school van binnen groen gemaakt, en de gemeenteraad heeft er rood, wit en blaauw vlaggedoek bijgevoegd. De schooljongens hebben kroontjes gemaakt en aan de balken opgehangen, en de meisjes hebben den lessenaar en de borden met bloemen vercierd. Op 't eene bord heeft de ondermeester met krijt geschreven: ‘Leve de Meester!’ op 't andere den datum, op 't derde een feestlied. De zoon van den jubilaris speelt op de viool, en de kinderen dansen in de school. Vóór de school en 's Meesters woning knallen onophoudelijk pistoolschoten en voetzoekers. In de herberg zit het vol, en al de vensters staan open; de speelman staat er op de ton: er moet gespeeld worden dat het klinkt, en gedanst dat het dreunt, want de Meester viert maar eens zijn vijf-en-twintigjarig feest.

Tegen zes uren in den namiddag komen van alle omliggende plaatsen de ambtgenooten van den jubilaris op wagens aan, en gaan door de eerepoort naar binnen, waar 't een ‘huis vol volk’ is. De schoolopziener is er ook, en de burgemeester met de wethouders, en de heele gemeenteraad; de beide eerstgenoemden doen ieder een aanspraak, en daarna trekken de beide wethouders elk aan een tip van een servet, en de zilveren inktkoker komt te voorschijn, die dadelijk door al de aanwezigen met een: ‘Lang zel 'ie leven!’ begroet wordt. En vraagt een vernuftig hulponderwijzertje: ‘wie? de meester of de inktkoker?’ dan zegt de burgemeester,

zich omkeerende: ‘allebei, jonkman!’ - De autoriteiten en de onderwijzers drinken wijn en rooken sigaren, en steken evenveel toasten af, als de knapen daar buiten pistolen en voetzoekers.

Maar de jubilaris moet ook buiten komen; hij moet eigenhandig een vuurpijl en een donderbos afsteken, en daarna wordt hij met zijn vrouw in 't midden gezet; de herberg loopt leêg; de oud-leerlingen, die in de school een patertje dansten, komen ook uitloopen; allen reiken elkaâr de hand en sluiten een kring en nog een tweeden en een derden er om heen, en het heele dorp is dansende rondom den Meester. Zijn waardige ambtgenooten zelfs en de achtbare leden van den Raad doen aan hun waardigheid in 't minst niet te kort, als ze meê in de rondte springen.

Het feest duurt totdat de dag aanbreekt; - 't zou ook niet geraden zijn, dat de ambtgenooten der omliggende plaatsen met hun wagens in 't duister huiswaarts keerden, want de voerlieden hebben meê feest gevierd. Vóór een paar jaren geleden reden A. van B., C. van D. en E. van F., die te G. 't feest van hun vriend H. hadden helpen vieren, te zamen huiswaarts met een voerman uit F. - Eerst werd A., en vervolgens C., goed en wel voor zijn deur afgezet, maar halverwege tusschen D. en F. rolde de wagen om en meester E. in een greppel. Deze echter klom er vlug weêr uit, spande 't paard af, sprong er op, en draafde naar huis. Toen de voerman zijn roes uitgeslapen had, was hij niet weinig verwonderd, wel zijn wagen maar niet zijn bruine merrie terug te vinden. Hij maakte dus van den nood een deugd, en spande zich zelven voor en kwam zoo t'huis, waar hem de aangename verrassing wachtte, zijne mazette reeds rustig op stal te zien staan.

Ten slotte nog een soort van dorpsfeesten, die nooit gevierd zijn. In 1809 verordende Koning Lodewijk, dat er op de dorpen in Zeeland feesten gevierd zouden worden met bekrooningen, optogten, volksspelen en maaltijden, en wel met het doel, om de Zeeuwsche boerinnen, die gewoon waren haar kroost met pap op te voeden, aan te sporen ‘zelve hare kinderen te zogen’. De meening was goed, maar van de feesten kwam niets, immers op het Koninklijk besluit, waarbij ze ingesteld werden, volgde de inval der Engelschen, en in 't volgend jaar nam Lodewijks koningschap reeds een einde.

Zesde hoofdstuk.
Optogten.

Optogten komen bij heel veel feesten te pas, en dagteekenen al van de vroegste oudheid, - te voet, te paard en met wagens, met zang en muziek, met banieren, symbolen en beelden. Zoo zagen wij ze reeds bij onze Germaansche voorouders en in de middeleeuwsche processiën, en zoo zien wij ze nog. Zullen er schutters- of zangersfeesten gevierd worden, zij beginnen met een optogt; vieren studenten een lustrum van Akademie of Atheneum, of heijers het inslaan van den laatsten paal; is er een kongres te openen, een eersten steen te leggen, een standbeeld te onthullen of een gebouw in te wijden, een optogt moet er de vereischte plegtigheid aan bijzetten. Geen nationale feesten zonder lange optogten; geen heele, halve en kwarteeuwfeesten, ja geen begrafenis zelfs, zonder optogt. En dan willen sommigen nog beweren, dat ‘feestoptogten in Noord-Nederland tot de zeldzaamheden behooren!’[1] Neen, zij zijn hier zoo populair, dat zelfs een Hollandsche wandeling den vorm van een optogt aanneemt.[2]

Van al de genoemde en nog meer verschillende soorten van optogten zal ik hier geen lang verhaal geven, en wel om vijf redenen. ‘Vooreerst, omdat dit zeer vervelend zou kunnen zijn. Ten tweede, omdat ik van sommige reeds vroeger heb gesproken en van andere nog spreken zal. Ten derde, omdat men er in couranten en gedenkboeken genoeg van lezen kan. Ten vierde, omdat men ze nog beter uit afbeeldingen kan leeren kennen en deze in menigte voorhanden zijn, - mooije etsen uit vroeger tijd en bonte litografiën uit onzen tijd. En ten vijfde, omdat van alle deftige optogten de bestanddeelen altijd zoo wat dezelfde zijn: militaire magt en policie, muziek en banieren, heeren in 't zwart of in bont maskeradekostuum, paarden met pluimen en staatsiewagens met allegorische groepen; en dat alles achter elkander, niet zelden, als de weg wat lang genomen is, met den gezwinden pas opmarcheerende, door een naauwe straat, waar men, van al de kijkende koppen, geen huizen

1) *Ned. Mag.* 1860, bl. 210.
2) Zie hiervoor bl. 76.

meer ziet. Heeft de optogt bij avond plaats, dan komen er ook nog fakkels en soms zelfs illuminatie bij, gelijk b.v. in 1823 te Dordrecht, toen de boekdrukkers ter eere van het Kostersfeest een fakkeloptogt hielden met een wagen, waarop een geïllumineerd standbeeld stond[1].

Om dan dit hoofdstuk niet al te uitvoerig te maken, werpen wij slechts een vlugtigen blik op eenige optogten van verschillenden aard, en daar 't behoorlijk is aan de geleerden altijd den voorrang te geven, zoo beginnen wij met de S t u d e n t e n - o p t o g t e n, die van tweeërlei soort zijn: gekostumeerde en niet-gekostumeerde.

De eerste zijn de voornaamste. De maskerades, waarmeê de studenten de feestdagen der Akademie vieren, stellen doorgaans een merkwaardig feit uit 's Lands historie, of soms een opvolging van historische groepen of wandelende historische galerij voor; terwijl zij altijd, volgens de couranten, ‘uitmunten door fraaije kostumes en getrouwe voorstelling van de beroemdste personen uit dien tijd’; maar, volgens anderen, veel te kostbaar zijn[2], wat echter, weêr volgens anderen, zeer te prijzen is, omdat daardoor velen er nog wat aan verdienen. Dat die optogten in litografiën en houtsneden bewaard blijven, daarvoor zorgen de uitgevers; - en dat elk weten kan, hoe een student voor zoo'n maskerade aangekleed wordt, daarvoor heeft de teekenpen van Alexander V.H. gezorgd[3].

Gelijke optogten hielden de studenten ook meermalen ter opluistering van Vaderlandsche feesten, en 'k wil hier een Brabantsch voorbeeld uit vroeger tijd noemen. Bij de viering van 't vierde eeuwfeest der Viktorie van Woeringen te Brussel in 1688, waar zeer veel Hollanders naar gingen kijken, hielden ‘de Jesuitische studenten’ een prachtige *Cavalcade*, voorstellende ‘den Hartog van Brabant en de Princen van het Huys van Oostenrijck’[4]. - Eindelijk leverde weleer elke winter ook gekostumeerde studenten-optogten in narresleden op, die vooral in de vorige eeuw met veel staatsie plaats vonden, en op welke sledevaarten ik later terugkom.

De niet-gekostumeerde optogten zijn natuurlijk van eenvoudiger aard. Hiertoe behooren de s e r e n a d e s, die zij bij eene of andere gelegenheid des avonds aan hunne Hoogleeraren brengen. Dan flikkeren de fakkels en weêrspiegelen in de gracht en walmen in de straten; dan zwieren de banieren en trappelen de paarden, dan ruischt de muziek en galmt het ‘Iö vivat!’ en duizenden dringen er voor en achter en om heen, om de fakkels te zien walmen en de studenten te hooren zingen. Weleer, toen wij nog geen gaslantarens maar slechts gloeijende spijkers hadden, en de avonden dus veel donkerder waren, waren ook deze fakkeloptogten veel schilderachtiger dan nu. De fakkels begrijpen nu niet meer, wat ze er bij te doen hebben, daar 't zonder hen licht genoeg is. Toen was de indruk vooral treffend, als na 't vertrek van den troep, dezelfde plek, die een oogenblik te

1) LOOSJES, *Gedenkschr.* bl. 113.
2) Mr. R. VORSTMAN, *Volksfeesten*, bl. 43.
3) *Ned. Mag.* 1864, bl. 212.
4) *Amst. Courant*, 3 Junij 1688.

voren zoo fantastisch verlicht was en joelde van vreugd, op eens in doodsche stilte en diepe duisternis gedompeld werd. Een filosoof kon toen soms, zich zelven en den optogt vergetende, in die duisternis een half uur blijven staan mijmeren over de oude spreuk:

Zóó gaat de glorie der wereld voorbij!

totdat hij door 't: 'bewaar je vuur en kaarsie wel!' van den trouwen nachtwacht gestoord en weêr tot zijn zinnen gebragt werd.

En aan dezelfde geestige teekenpen, die ik zooeven reeds noemde, hebben wij de kennismaking met nog een ander soort van studenten-op-togten te danken, t.w. 'hoe een genie naar bed wordt gebragt'. Daar genieën in onzen tijd zeldzaamheden zijn, mag men gelooven, dat zulk een optogt tegenwoordig al tot de antiquiteiten behoort, en zich des te meer verheugen er een getrouwe afbeelding van te bezitten[1]. Het genie draagt lange haren en een kachelpijp - heel anders dan de kortharige studenten met hun vlugge petjes; waaruit blijkt, dat deze laatsten geen genieën zijn. Het langharige genie gaat gearmd midden in 't gelid, - fakkeldragers vóór en fakkeldragers achter; waaruit blijkt, dat een genie licht en leiding noodig heeft, om niet in 't water te loopen. Allen lachen, 't genie alleen niet; waaruit blijkt, dat lachen niet geniaal is. De klepperlui staan, uit eerbied voor 't genie, *en haie* geschaard, om den stoet te laten voorbijgaan; en de president van een filantropisch genootschap, die wat laat uit een bestuursvergadering komt, en vergeet het genie te groeten, ziet zijn hoed een luchtsprong maken. Alles zeer naauwkeurig, en juist zoo, als ik 't vóór een goede dertig jaren, toen die soort van optogten nog zoo zeldzaam niet was, meermalen gezien heb.

Na de studenten mogen de reuzen volgen. R e u z e n - o p t o g t e n zijn van ouds in de Nederlanden zeer populair; maar zij zijn van tweeërlei soort: met levende reuzen en met reuzepoppen. De eersten waren vroeger in Holland, de laatsten zijn nog in Vlaanderen, Brabant en Limburg zeer in den smaak. Die liefhebberij is ook nog een erfenis der vroegste voorouders; zoowel de Keltische als de Germaansche mythologie is vol reuzen en monsters.

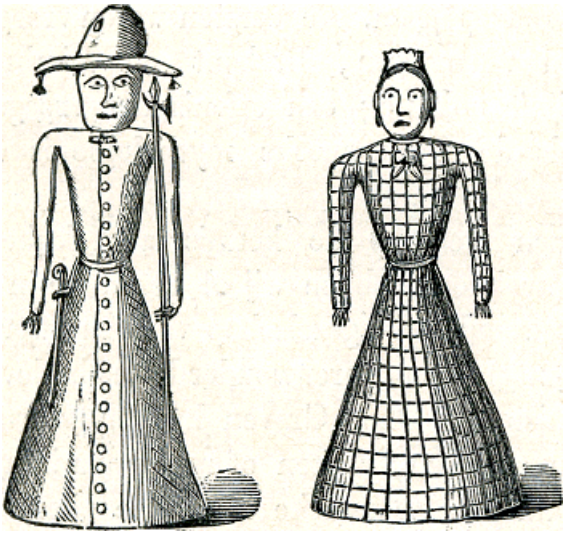
Dat ten onzent de levende reuzen zich op de kermis laten kijken, en vroeger ook met de schutterij optrokken, hebben wij al gezien[2]; in de middeleeuwen verschenen zij ook, gewoonlijk in gezelschap van een dwerg, op de tornooijen[3], en Vondel deed den grooten Sparenwouder Klaas herleven om er zijn Gijsbrecht meê op te luisteren. Onze Graven hadden gaarne, als zij bezoeken aan vreemde Hoven aflegden, reuzen of reuzinnen in hun gevolg. In 1323 was er in Holland een Zeeuwsche reuzin te zien, bij wie de reuzinnen, die men nu op de kermis vertoont, niemendal zijn. Als

1) *Ned. Mag.* 1864, bl. 252.
2) Zie hiervoor bl. 449 en 454.
3) id. bl. 425.

de langste kerels naast haar kwamen staan, dan leken die haar zoontjes wel. En sterk was ze ook. Zij nam in elke hand een ton Hamburger bier, en speelde er meê of 't garenklosjes waren. Er lag een zware balk; acht man konden dien niet opligten. ‘Wacht maar’, zei de reuzin, ‘waar wil j'n 'm 'ebben?’ En 't scheen of die balk in haar handen zoo ligt als een zwavelstok werd. Juist zou Graaf Willem III naar Parijs gaan, om 't krooningsfeest van Koning Karel IV bij te wonen, en hij nam die reuzin in zijn gevolg meê. Al de Franschen stonden verstomd, toen de Hollander zijn intrede deed; zulk een exemplaar van de schoone sexe hadden zij nog nooit aanschouwd.

In de gantsche streek van Duinkerken tot Venlo zijn de reuzepoppen inheemsch; vele steden hebben een reus tot stichter gehad, wiens beeltenis zij nog bewaren, en die, met of zonder gemalin, bij geen optogt mag ontbreken.

Venlo verlustigt zich nog alle jaren in Junij op den Kermismaandag in den aanblik van den ouden Valuas en zijn vrouw, stichters van Venlo vóór ten minste tweeduizend jaren geleden. De overlevering vermeldt, dat bij hun overlijden in Venlo drie dagen lang niet dan huilen en snikken gehoord werd, en dat hun lijkbrand met de grootste plegtigheid is gevierd. Ja, de vereering der Venloërs ging zoo ver, dat zij voor den reus en de reuzin elk een standbeeld opgerigt, en in die beelden de urnen met hun asch verborgen hebben, waarvan 't natuurlijk gevolg was, dat het volk die beelden aanbad. Maar bij de beeldstormerij der zevende eeuw (toen de Venloërs christenen geworden waren) hebben zij die beide beelden stuk geslagen en fijn gestampt[1)], wat hun later zeer gespeten heeft). Sedert hebben zij zich beholpen met namaaksels: - teenen korven, met koppen voorzien, en met gepaste kostumes omkleed, maar, volgens deskundigen, precies op de stichters van Venlo lijkende, waarom ik er hier de afbeelding van geef. Valuas draagt een tabbaard met groote vergulde knoopen; zijn

Naar de origineele teekening.

vrouw een geruite japon en een kam in 't haar. De teenen korven worden in een pakhuis bewaard, de koppen en kleêren bij den Groot-majoor van 't Akkermansgild. Als de feestdag daar is, worden de korven voor den dag gehaald, de koppen er op gezet, de samaren er om heen gehangen, en in elke korf kruipt een man, die 't beeld

1) Vergl. L.J.E. KEULLER, *Gesch. en Beschr. van Venloo*, bl. 11

zijn voeten leent. En zoo gaat het gilde met de reuzen de stad rond: muziek vooruit; de Groot-majoor te paard aan 't hoofd. Eerst gaat de optogt naar den Burge-

meester. Voor diens deur kommandeert de Groot-majoor: ‘halt! front! zet af 't geweer!’ De tamboers slaan een roffel en de vaandrig zwaait het vaandel. Als deze hun kunsten vertoond hebben, treden de reuzen vooruit; de muzikanten spelen een wals, en Valuas en zijn vrouw dansen, totdat de stem van den Groot-majoor zich weêr hooren laat, en: ‘schouder 't geweer! marsch!’ kommandeert. Zoo gaat de optogt bij al de leden van 't stedelijk bestuur rond, om voor ieder dezelfde vertooning te herhalen, en als die omgang volbragt is, gaan de reuzen weêr naar hun logies, en de gildebroeders naar de herberg om ‘oud bier’ te drinken[1)].

Te Antwerpen doet de reus Antigonus bij alle openbare vermakelijkheden meê: en bij de laatste Antwerpsche kermis kwam een der toeschouwers op den zonderlingen inval om zich voor de voeten van den reus met een pistool voor den kop te schieten[2)], om eens te zien, of deze er ook van schrikken zou.

Antigonus was een tijdgenoot van Valuas, maar zoo goedaardig niet als deze. Hij woonde op een kasteel aan de Schelde, en plunderde alle voorbijvarende schepen, en als de buit niet groot genoeg was naar zijn zin, nam hij den schipper bij den kraag, hakte hem de hand af, en wierp die in de Schelde; uit welk ‘handwerpen’ de taalgeleerden van dien tijd een naam, en de heraldisten een wapen voor de stad Antwerpen gefabriceerd hebben. Antigonus dreef dit handwerk net zoolang, totdat een andere reus nog grooter dan hij, - de reus van Brabant namelijk, die op het bevolkingregister als Salvius Brabo was ingeschreven, - 't hem afleerde. Deze Brabo hakte hem beide handen af, wierp ze voor zijn oogen in de Schelde, en liet hem met de bloedende stompen zitten. Of Antigonus toen dood gebloed is, of dat hij zich dood gekniesd heeft, is onzeker; maar dat hij gestorven is, lijdt geen twijfel, want men liet lang daarna, toen Antwerpen al een groote koopstad was, de beenderen van den reus nog, ten bewijze van de echtheid der historie, aan alle belangstellenden kijken. Albert Durer genoot in 1520 dat kijkvermaak ook, en stond verbaasd. ‘Het been boven de knie of heupbeen’, zei hij, ‘is vier en een halve voet lang en ongemeen zwaar en dik. Insgelijks zijne schouderbladen; één derzelver is breeder dan de rug van een groot manspersoon. Die reus is achttien voet lang geweest, heeft te Antwerpen geregeerd, en groote wonderen gedaan, zoodat de Heeren van de stad in een oud boek veel van hem geschreven hebben’[3)]. De hedendaagsche geleerden echter zeggen, dat die ‘Heeren van de stad’ uilskuikens waren, en Albert Durer eenige beenderen van een *rhinoceros tichorhinus* hebben laten kijken[4)].

Te Douai heeft ieder jaar in 't begin van Julij de optogt plaats van

1) Medegedeeld door den heer H. Uyttenbroeck de Sternbach te Venlo.
2) *Handelsblad*, 27 Aug. 1869.
3) *Dagverhaal van* ALBERT DURERS *Nederlandsche reize*, bl. 32.
4) Vergl. Mr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEV EEN, *De Voorhistorische mensch*, bl. 20, 21.

den reus Gayant met vrouw en kroost. Deze reuzen zijn ook teenen korven met houten koppen even als de Venlosche, maar Gayant is nog grooter dan Valuas en prachtiger uitgedost. Hij is bijna dertig voet hoog en draagt een langen maliënkolder, harnas en helm. Zijne regterhand voert een zwaard, zijn linker een lans, en aan zijn arm hangt het wapenschild van Douai. Zijne vrouw, die ook heel goed gekleed is, is twintig voet lang, en de drie kinderen: Jaco, Fillion en Binbin[1)], halen tien, twaalf en vijftien voet. Bij den optogt rijdt om deze kinderen een Centaurus rond, die de rol van nar vervult, en achter hen volgt het rad van avontuur op een wagen. In 't midden staat de Fortuin, om wie een rentmeester, een boer met een kip, een prokureur, een edelman, een wulpsche deerne en een soldaat hand aan hand dansen op een hellend vlak, zoodat ze beurtelings rijzen en dalen. Ook hier wordt, even als te Venlo, halt gemaakt en gedanst voor de woningen der overheidspersonen, en de heele stad is er bij op de been.

De reuzenfamilie van Douai is zoo beroemd, dat zij ook in andere steden ter bijwoning van feesten geïnviteerd wordt. Toen in September 1848 de spoorweg van Duinkerken naar Parijs werd ingewijd, werd er op de Groote Markt der eerstgenoemde stad een optogt gehouden, waarbij niet alleen de reus van Duinkerken, maar ook die van Douai met vrouw en kinderen tegenwoordig was. Deze laatsten waren des nachts met een extratrein overgekomen.

Rijssel heeft ook al een reus tot stichter, en wel geen minder personaadje dan den eersten Forestier van Vlaanderen zelven, Liderik van Buk, die vóór ruim 1200 jaren moet geleefd hebben. Men zag hem in den grooten historischen optogt bij het *fête communale* te Rijssel op den 20^{n} Junij 1852 aan 't hoofd van den stoet met een valk op de hand, en zijn oude kennis, de reus Phinart, met wien hij in der tijd fameus gevochten heeft, doch nu bestemaats is, ging naast hem. Dikwijls ook ziet men bij dergelijke optogten de Stedemaagd als een reuzin voorgesteld, of een muziekkorps van reuzen en dwergen, b.v. tamboers en pijpers, die dwergen met reuzekoppen verbeelden en een kolossalen tamboer-majoor aan 't hoofd. Doch al genoeg van reuzen, laat ons nu van kinderen spreken.

Toen de Hollanders in September 1863 van 't Internationaal en Sociaal Kongres te Gent terugkwamen, waren zij vol verrukking over 't schouwspel, dat zij genoten hadden: zij hadden Vlaamsche K i n d e r o p t o g t e n gezien. De Burgemeester van Gent had gezegd: ‘wij willen u vóór alles het beste laten zien, dat wij hebben’; en toen hadden de Kongresleden al de Gentsche schoolkinderen, meisjes zoowel als jongens, op een plein zien optrekken, elke school onder hare eigen banier, en de meesters en meesteressen aan 't hoofd. ‘O, dat is treffend!’ riepen de Hollanders,

1) ‘Binbin’ kende men in de Amsterdamsche poppekast ook; 't was 't kind van ‘Sakkelijn’, dat huilde als ‘de huisbaas’ kwam.

‘zoo iets moeten we bij ons ook eens hebben!’ En toch kregen zij dat niet. - ‘En waarom niet?’ - Wel, doodeenvoudig omdat de scholen hier geen banieren hebben.

Kinderoptogten kent men hier ook wel, maar wij hebben er - in plaats van banieren - redevoeringen en krentebroodjes bij. Ik zal een voorbeeld noemen, dat wel veertig jaren ouder is dan het Gentsche.

Toen in 1823 het Kostersfeest te Haarlem gevierd werd, zag men er op den tweeden dag een optogt van kinderen der Stads-armenscholen ‘met slaande trom’. 't Ging eerst naar 't standbeeld op de Groote Markt, waar de kinderen groene kransen aan 't hek hingen, wat Loosjes heel aandoenlijk vond; vervolgens naar de Bakenesserkerk, waar de President van de Schoolkommissie eerst een redevoering, en daarna een Lid dier Kommissie een vers opzei. En toen die Heeren opgezegd hadden, kwamen hun vrouwen met eenige manden vol krentebroodjes, en deelden die onder de kinderen uit. En Loosjes vond het andermaal aandoenlijk, dat de kinderen bij dit laatste zulke ‘vrolijke aangezigten’ trokken, - veel vrolijker zelfs dan ze bij de redevoering en het vers gedaan hadden[1].

P o t s i e r l i j k e o p t o g t e n zijn ten allen tijde gehouden, en bij alle gelegenheden, - maar voornamelijk op vastelavonden en kermissen, en bij schutters- en rederijkersfeesten. Een der nieuwste en aardigste voorbeelden leverde onlangs Tilburg. 't Was een optogt met oude hoeden. Er was een triomfwagen bij vol opgeschikte meisjes, die een hoed in haar midden hadden, waar Goliath wel in verdrinken kon; en al de inzenders wandelden in den trein elk met zijn inzending op 't hoofd[2]. Zeker even vermakelijk als onschuldig; - maar in den tijd onzer vaderen waren 't juist die potsierlijke optogten, welke 't meest aanleiding gaven tot uitspatting en baldadigheden. Ja, 't is wel gebeurd, dat er hevige oproeren uit voortkwamen, - gelijk b.v. de klugtige begrafenis, die op den 31^{n} Januarij 1696 te Amsterdam vertoond werd, en waar het razende aansprekersoproer uit geboren werd; - een historie, die ik hier niet vertellen zal, omdat die niet alleen bij Wagenaar en anderen te lezen is, maar zelfs een poëet er een heldendicht op gemaakt heeft in knittelverzen, die ‘rijmen als een aansprekersceel en sluiten als een aansprekersmantel’[3].

Wij moeten nu van een heel ander soort van optogten spreken.

Herinner u eens de Amsterdamsche Reguliers-breêstraat der 17^{e} eeuw met al haar gewoel[4], en verbeeld u dat het een mooije zomersche dag is, Ao. 1678. Twee schoutendienders gaan aan 't hoofd en tusschen die beiden een vrouwtje, dat wonderlijk is opgeschikt. Ze is van voren en van achteren behangen met een boôm van een bierton,

1) V. LOOSJES, *Gedenkschriften*, bl. 94 en 95.
2) *Handelsblad*, 6 Sept. 1869.
3) *Holland*, 1849.
4) Vergl. mijne *Wandeling in Amst.* bl. 30, en *Nalezing op mijne Amst.* bl. 89.

waarop met groote letters is geschreven: HALFF VATEN DIEFEGGE. En daarachter volgt een joelende en jouwende schare, die zaâmgevloeid is uit de keur der bevolkingen van alle buurten, waar de optogt reeds doorgetrokken is, en steeds door nieuwe belangstellenden versterkt wordt. Alle herbergen en stallen van de Breêstraat en Reguliersdwarsstraat loopen leêg; van de Botermarkt ijlen de waagdragers en hoefsmids en vogelkoopers haar te gemoet; uit de Watersteeg komen de doodkistemakers en de brouwersknechts van de Lelie uitloopen, welken laatsten vooral die optogt een levendig vermaak schijnt te verschaffen. En alle stegen van den Duivelshoek werpen een volksstroom uit; uit alle vensters komen koppen kijken, en door de lucht vliegen koolstruiken en vischstaarten en straatvuil, evenals in Engeland de katten, en komen op den rug en het hoofd van 't opgeschikte vrouwtje neêr; - en de Luikerwaal met zijn tooverlantaren, die er ook op komt aanloopen, zweert, dat hij ‘die spektakele van de biertonne, fraai, kurieus, mooi, in die lanterne fertoon sel’.

't Is bij vonnis van den Geregte, dat de vrouw tot die promenade veroordeeld is; - anderen ten exempel, en tot vermaak tevens. Jacobus Koning telde zulke optogten onder de ‘ligte straffen’[1)], doch hij had het mis: 't was een straf, die met levenslange ballingschap gelijk stond, want wie zoo aan 't volksvermaak prijs gegeven was, moest de stad ruimen; in haar eigen buurt kon ze 't niet meer uithouden, en in een andere wilde men haar niet hebben.

En waarmeê had die vrouw zich zulk een straf op den hals gehaald? Dit behoort tot de historie der biertonnen, waaruit ik hier een fragmentje zal meêdeelen. De leêge vaten hebben altijd 't hardst geklonken, en zoo is er ook om de leêge biervaten vrij wat beweging geweest.

Er was een eeuwigdurende oorlog tusschen de brouwers en 't volk om de leêge tonnen. De kwestie was, of de ton behoorde aan hem, die 't bier brouwde, of aan hem, die 't dronk. Of de brouwers al beweerden, ‘dat, de bieren uytgedroncken sijnde, elck de tonnen wederom behoorde tot den brouwer te schicken’; - of zij (in de 16^{e} eeuw) rekwesten indienden aan de Koninklijke Majesteit, en deze er plakkaten over uitgaf; of zij ook hunne brouwersmerken op de tonnen lieten branden; of zij (in de 17^{e} eeuw) zelfs tonnehaalders aanstelden, die met paard en sleê rondgingen om ze aan de huizen op te halen; - 't een hielp zoo weinig als 't ander: 't volk, dat het bier dronk, verkoos ook over de tonnen te beschikken. De vrouwen zaagden die door tot waschtobbetjes; de visschers kaapten ze uit de stoepen weg, vulden ze met visch, en verzeilden er meê naar Marken en Volendam; de herbergiers gebruikten ze tot spoelingvaten en de metselaars ‘tot heuren stellagiën’,

1) *Lijfstr. regtsoef. te Amst.* bl. 40.

ja, de bakkers stookten ze in den oven om de takkebossen uit te winnen; en zoo, klaagden de brouwers, werden hunne tonnen ‘malitieuselijcken verdistrueert’.

De leêge tonnen hadden haar plaatsen in de stoepen, en daar waren ze allemansgading. Kwam er een doedelzakblazer de buurt wat opvrolijken en vrouwen en jongens tot een rondedansje uitlokken, terstond was er een bierton in beslag genomen, en stond ‘Louwekijn mitten doedel’ er boven op. Was er een oproertje, de leêge tonnen werden als turksche trommen voor het lijf gehangen, om er met knuppels alarm op te slaan. Was 't marktdag, dan vielen kwakzalvers, lapduivels, planeetlezers, en oude-schoenkoopers op de biertonnen aan, om er hun stellagiën van te maken. Was 't kermis, dan grepen ze niet enkel naar die in de stoepen stonden, maar liepen zelfs naar de brouwerij om ze weg te halen. En dat was zulk een gewoon gebruik, dat op een kinderprent van ‘de Amsterdamsche Kermisvreugd’ de voorstelling niet volledig geacht werd, als er geen prentje bij was van een vechtpartij tusschen een kermiskerel en een brouwersknecht bij de tonnen, met dit rijmpje:

> Deez' twee, zonder veel te praten,
> Krijgen twist om de halfvaten.

Lang genoeg hadden eindelijk de klagten der brouwers geduurd; lang genoeg waren keuren afgekondigd, die toch niet hielpen; en daarom besloten de Amsterdamsche Heeren in 1678 eens een afschrikkend voorbeeld te stellen. Er werd een vrouwtje op de daad betrapt, die zich weêr vergreep aan een halfvat uit de brouwerij de Lelie (op den hoek van de Doodkistemakersgracht en 't Watersteegje), en zij was 't, die wij zooeven op de Breêstraat zagen, en wij begrijpen nu ook, waarom die knechts uit de Lelie er zoo om juichten. - ‘En hielp die vermakelijke optogt nu ook?’ - Gewis, hij maakte zulk een indruk, dat niemand zoo ligt meer een hand naar de tonnen uitstak. Toch bleef er tot in onzen tijd nog een herinnering van die oude biertonnenkwestie over, de formule op de biljetjes namelijk: ‘Tot narigt dient, dat de Fust het eigendom van de Brouwerij blijft, en alzoo tot geen ander einde mag gebezigd worden’. Duizenden lazen dit zonder er den historischen oorsprong van te kennen.

Ook om spokerij tegen te gaan, werden zulke optogten aangewend. Daarvan strekt Trijntje Abrams ten voorbeeld, die de Vismarkt werd omgeleid, en wier historie ik reeds elders heb verhaald[1)].

Wij mogen echter niet nalaten op te merken, dat dit ‘omleiden’ niet enkel straf, maar ook zedelijke verbetering ten doel had; 't geschiedde, gelijk men dat in de 17e eeuw uitdrukte, ‘tot heure beschaemtheyt’. Van ieder uitgelachen te worden, achtte men toen 't beste middel om schaamte, en door schaamte verbetering uit te werken. Dat men

1) *Amst. Kleinigh.* bl. 57.

zich daarin vergiste, weten wij nu; maar toen wist men dat niet. Men had nog een aantal van die Geregtelijke optogten; doch 't zal wel voldoende zijn slechts een drietal te noemen.

Vooreerst: het dragen van den steen, een vrouwenstraf. Had een vrouw eenig kwaad gedaan, b.v. 'den putte ontreynicht', dan kreeg zij den ketting met de stadssteenen om den hals, en moest een optogt doen 'ommelanx der stad.' Deze steenen waren een paar keijen, die zoo wat een centenaar wogen, en die elk tot haar waarschuwing dagelijks aan den gevel van 't stadhuis kon zien hangen. Er was muziek bij: de stads-trommelslager ging voorop, of de beul blazende op een hoorn, of wel beiden. De vrouw werd natuurlijk door schoutendienders geleid, maar er gingen ook stadsboden bij, ja somtijds zelfs wel, om er meer waardigheid aan bij te zetten, een paar burgemeesters[1]; en er was bij zulk een optogt nog meer toeloop en gejuich, dan tegenwoordig bij dien van een liedertafel.

Hadden Trijn en Griet gevochten, dan moest de eerste den steen dragen, en Griet kreeg een stok met een ijzeren punt in de hand om Trijn aan te drijven (*stimulare*); wat Griet, uit vijandschap, vinnig genoeg deed. De optogt ging van de eene stadspoort tot de andere. Daar gekomen, keerde men langs denzelfden weg terug, maar dan werden de rollen verwisseld; en Trijn, op hare beurt *stimulatrix* geworden, zette het Griet dubbel betaald, - alles tot groot vermaak der toeschouwers[2].

Somtijds droegen ook mannen den steen, maar dat waren zwakke mannetjes, 'die niet suffisant waren de houte hoicke te dragen'. Verbeeld u een groote zware ton, waar een manshoofd boven uitkijkt, even plegtig omwandelende, als de straks genoemde steendraagster. Maar lang duurde dat uitkijken niet, want elk vermaakte zich met eenige *immunditiae* op de ton te werpen, zoodat het hoofd er weldra onder begraven was. Dat heette de houten huik dragen. Nadat de Justitie die huik als publieke vermakelijkheid had afgeschaft, begreep een Engelschman, dat dit instrument nog wel dienen kon om publieke vermakelijkheden aan te kondigen, maar oordeelde tevens, dat de vierkante vorm daartoe geschikter was dan de ronde. Hij kwam er te Londen meê voor den dag, en 't werd mooi gevonden en nagevolgd, en weldra wandelden er honderd arme drommels, voor een *shilling* daags, in vierkante huiken, waar elk op lezen kon, waar vermaak verkocht werd. En toen, vóór eenige jaren, die dingen als 'een nieuwe Engelsche uitvinding' hier werden nageäapt, gaapten de Hollandsche *badauds* die heel verbaasd aan, niet wetende dat ze al eeuwen oud zijn.

Ook het overbrengen van een dief was weleer een vermakelijke optogt. 't Was een triomf voor de schoutendienders, wanneer ze een

1) *Nav.* XVII D. bl. 5.
2) NIJHOFFS *Bijdr. N. Reeks*, II D. bl. 211.

deugniet gepakt hadden, en ze waren er grootsch op, en alle menschen liepen uit om het te zien en er zich over te verblijden. Een gepakte dief moest, tot een schouwspel, de stad worden omgeleid, en als 't kermis was, ook langs de kramen.

Droste vergeet bij de Haagsche kermis ook de dieven niet,

> die men gevangen heeft,
> En aan het Kermisvolck tot spot en schouwspel geeft;
> De Dienders sullen hen eerst door de kermis leyden,
> Terwijl men hen een plaats in 't Rasphuys sal bereyden[1].

Ten slotte nog twee andere soorten van optogten: de eene van bijltjes, de andere van leesgezelschappen.

Toen, in 't najaar van 1787, het gezag van Prins Willem V door een Pruisisch leger hersteld was, werd die ‘gelukkige omwending van zaaken’ gevierd met prachtige b i j l t j e s - o p t o g t e n op het Kattenburgerplein, en wel bij avond met lantarens en pikkransen. Op het plein stonden geïllumimineerde eerepoortjes en voor 's Lands Magazijn een groote illuminatie. De Kattenburger- of Landsbijltjes trokken op in divisiën, ieder met muziek voorop; zij hadden groote oranjekokardes op, en lange oranjelinten om de hoeden, on droegen vercierde bijlen, en allerlei symbolen op stokken, zooals: de gekruiste ankers der Admiraliteit, oranjeboompjes, scheepjes, pijlbundels, Hollandsche tuinen, dito maagden en leeuwen. Tal van Prinsen-, Pruisische on Engelsche vlaggen werden er in den stoet meêgedragen, en ook uitgespannen doeken aan twee vlaggestokken, waarop zinnebeelden geschilderd waren, b.v. de Prins, de zeven pijlen weêr zamenbindende, onder de vleugelen van den Pruisischen adelaar.

De Oostenburger- of Kompagniesbijltjes trokken op gelijke wijze op, doch bij hen kwam het Pruisische element zoo sterk niet uit; welligt omdat de schoolmeester van hun eiland hun aan 't verstand had gebragt, dat hot een schrale triomf was, dien men aan vreemde kanonnen en bajonetten te danken had. In plaats van den Prins onder de vleugelen van den Pruisischen adelaar te vertoonen, hadden zij hem eenvoudig ten voeten uit laten schilderen met dit bijschrift: HET HERSTEL VAN P.W.D.V. Zij hadden ook hunne symbolen, als: het Kompagniesmerk, den leeuw onder een oranjeboom, het oranjehart met pijlen doorboord, enz. En in 't distichon, dat ze aan twee vlaggestokken ten toon droegen, en dat gezegde schoolmeester voor hen gemaakt had, werd ook van de Pruisen discretelijk gezwegen; 't luidde:

> Des Hemels gunst bestraalt den schoon Oranjestam,
> Die eertijds werd verdrukt, maar weêr zijn post hernam.

De gantsche bevolking der drie eilanden drong zamen aan de noord- e n oostzijde van 't driehoekig plein, de stedelingen aan de zuidzijde en

1) DROSTE, *Haegse Kermis*, V Bedr. 2e en 4e Toon.

op de brug; en wie dat plein er nu nog eens op aankijkt, begrijpt niet meer, hoe 't ruimte had voor zooveel bijltjes en zooveel kijkers. Die optogten werden zoo mooi gevonden, dat zij in den loop van den winter nog eenige malen werden herhaald; on toen de Prins en Prinses in September van 't volgend jaar een bezoek te Amsterdam aflegden, gaven de bijltjes nog eens een extra-voorstelling.

Leesgezelschappen zijn in onzen tijd de vreedzaamste vereenigingen, die men bedenken kan, ja, die men wel onder de liefdadige genootschappen tellen mag, daar zij een aantal sukkels op de been houden, die romans vertalen. Maar in 1794 waren de leesgezelschappen politieke klubs en de stookhaarden der revolutie. 't Spreekt van zelf, dat zij, door de Heeren, die toen nog op 't kussen zaten, verboden en vervolgd werden, maar dit werd na 1795 genoemd; ‘hun roem, dien men hun niet betwisten kon’[1]. Zij hadden bij de ‘gezegende onwenteling’ een zeer werkzame rol vervuld, en 't was dus natuurlijk, dat zij bij alle gelegenheden ook optogten hielden met hunne baniertjes, waarop hun spreuk of letter prijkte. Ja, zij hielden niet alleen optogten, om vrijheidsboomen te helpen planten, maar zelfs om uithangbordjes t'huis te brengen.

In Mei 1794 hadden de Burgemeesters van Amsterdam ontdekt, dat bij den boekverkooper Van Laar Mahuet leesgezelschappen vergaderden, en daarom zijn winkel doen sluiten en zijn uithangbord ingetrokken. Maar toen de revolutie gezegevierd had, kwam, op Vrijdag den 23sten Januarij 1795, het leesgezelschap L^{a} Z, in plegtigen optogt, 's mans uithangbord terugbrengen.

Eerst hield de President een schitterende oratie;
‘Bataven!’ sprak hij, ‘schonk de groote Fransche natie
Aan U de vrijheid weêr, trots 't aterlingendom[2],
Zoo schenken wij Van Laar zijn uithangbord weêrom!’

Fluks hief hij 't bord omhoog, greep hamer aan en spijkers,
En timmerde het vast voor 't oog van al de kijkers,
En sprak ten tweede maal: ‘Aanvaard dit dierbaar pand,
Herstelde burger! kom, reik ons de broederband!’

Van Laar woû, diep geroerd, zijn dankbaarheid betuigen,
Maar wat hij sprak verging in 't zinverdoovend juichen
Des volks. De President riep: ‘Burgers! 't is genoeg!’
En de optogt ging uiteen, en ieder - naar de kroeg.

1) *Extra Amst. Courant*, 5 Maart 1795.
2) Een prachtig Bataafsch woord.

Zevende hoofdstuk.
Landbouw- en Veldfeesten.

De Landbouw- en Veldfeesten hebben in ons Land een zeer bescheiden en huiselijk karakter. Het schilderachtige, dat zulken feesten in sommige andere landen nog eigen is, missen de onze geheel; en de beste verklaring, die een Gelderschman van de zijne wist te geven, was: ‘ze zien in 'ezet om op zäkeren tied de naoburs en vrinden bi mekaor te brengen en maoken dat de goeje kennisse en vrindschap bestaon blieft’[1]; waartoe natuurlijk een vriendenmaaltje of een koffijvisite voldoende is, en geen landelijk feest behoeft te worden aangerigt.

De vrolijke veldfeesten onzer Germaansche voorouders, die met hun eeredienst naauw verbonden waren, gingen reeds vóór duizend jaren met de Germaansche goden te gronde. Wat er in de middeleeuwen hier en daar van overbleef, werd met Christelijke feesttijden en heilige dagen zaâmgekoppeld. Een voorbeeld ontleen ik aan Hortensius, die in 't midden der 16^{e} eeuw Gooiland beschreef in een Latijnsch gedicht.

‘Ten westen van het dorp Laren staat op de kruin van een heuvel een kapel aan St. Jan den Dooper gewijd. Zij is zeer oud; het dak beveiligt naauwelijks tegen den regen, en de muren zijn gescheurd en dreigen in te storten, maar toch wordt zij druk bezocht.

De landman verhaalt, dat daar vroeger een bosch stond, waarin drie jonge maagden deerlijk werden omgebragt. Aan een meertje niet ver van daar, waar 't volk de wollige schapen wascht, wilde men toen eene kapel bouwen, deze drie maagden ter gedachtenisse. Maar elken morgen vond men de grondslagen, die den vorigen dag gelegd waren, overgebragt op den heuvel, en 't landvolk, hierdoor opgewekt, stichtte dáár het kerkje, gering van aanzien, doch geheiligd door de Godsdienst, en den Dooper toegewijd.

Jaarlijks op den 7^{n} Julij komen de lieden van alle zijden, te voet, te paard en op wagens, talrijk als een zwerm mieren, herwaarts en brengen den Dooper offers, wierook brandende om het koren, gelijk bij de oude feesten in Griekenland. Dan komen ook de jongelingen en de

1) *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 45.

teedere maagden bijeen, en noch de godin der liefde, noch die des huwelijks wordt er gemist'[1]. Zoo verre de Naardensche Rector.

Ongetwijfeld vinden wij hier een overblijfsel van een Gooisch veldfeest uit den Germaanschen tijd. De heuvel, waarop de 'Larenkerck' stond, was het middelpunt van het Gouw tusschen Vecht en Eem en van ouds zeker tot gezamentlijke offerfeesten bestemd. De 7e Julij bewijst ook, dat het feest niet ter eere van St. Jan was ingesteld. In 't laatst der 16e eeuw werd de kapel afgebroken en hield 't feestvermaak op; - slechts 't St. Janskerkhof en stille bedevaarten bleven er van over.

Zoo plat onze bodem is, zoo eenvoudig zijn thans onze veld- of akkerfeesten; ja zij verdienen dien naam niet, want zij zijn meer huiselijk dan landelijk. Even als onze stedelingen op hun manier een *fête champétre* weten te vieren - in de stad, binnen de wanden eener zaal, mits deze slechts groen gemaakt zijn, - zoo vieren onze landlieden velden akkerfeesten in de keuken, - mits er slechts een goede tafel aangerigt zij. De vrolijkheid in de open lucht bepaalt zich gewoonlijk tot den weg tusschen het stuk land en het huis. Alles volkomen in overeenstemming met de steeds geroemde huiselijkheid der Nederlanders.

Het O o g s t f e e s t is onder de landbouwfeesten het voornaamste, en wordt elders in het openbaar door de gantsche bevolking met eigenaardige vreugdebedrijven gevierd; maar hier viert men het almede in de keuken. Hooren wij hoe een Fries het oogstfeest in Friesland beschrijft.

'Het oogstfeest viert men te huis. Men houdt het, nadat de gereedschappen en het koren, vaak met vlaggen en muziek, op wagens van het land gehaald zijn, veelal op den eerstvolgenden zaturdag. Dan worden allen genoodigd, die aan de inzameling hebben deelgenomen. Het onthaal bestaat in gebraden schaapsvleesch, rijst, rozijnen, appels of pruimen, enz.; terwijl koffij met jenever of brandewijn daarna, het gastronomisch gedeelte van het feest besluiten. Het dansen en de vrolijkheid duren echter nog een goed gedeelte van den nacht'[2].

Zeer goed; en de menschen hebben zeker veel pleizier; maar wat landelijks is er aan te bekennen? en wat, dat het als oogstfeest onderscheidt? het kon even goed een verjaarpartij zijn. En toch lijken alle Nederlandsche oogstfeesten tamelijk wel op dit Friesche. De spijzen op den disch mogen een weinig verschillen, en op enkele plaatsen moge, naast de koffij, jenever en brandewijn, het bier zijne oude regten nog handhaven, - toch is overal eten en drinken de hoofdzaak, en 't geen er bij komt is dansen en zingen.

Wordt in Noordholland het laatste hooi of het laatste graan naar berg

1) *Werken uitg. door het Hist. Gen. te Utrecht, N. Reeks* No. 5.
2) W. EEKHOFF, in den *Aardbol*, III D. bl. 345.

of schuur gereden, dan staat de vlag op den wagen en 't volk gaat er zingend achter:

De wumpel, de strumpel, de kanne met bier,
Die hebbe we hier op ons pleizier!
Zoetemelk met roome.
Jan Dirksen is mijn oome;
Peet Trijn dat is mijn bestemoêr.
Zoo gaene we meê op het leste voer.
Koeijen en paerden staen op stal; vette varkens liggen in 't hok.
Ootje, pas op je brijpot,
Dattie niet overlopt.
Hansje met zijn linkerpoot
Heit het allemael omestoot;
Poesje met zijn lekkere bek
Heit het allemael opevret[1].
[*Ten slotte alweêr de booze wezens, die den boêl in de war stooten, en een kat bij zich hebben, - de oude heksen!*[2]]

Is de wagen de schuur binnengereden, dan wacht de boerin hare gasten aan de welbereide tafel. De geliefkoosde graauwe erten met gebraden ossevleesch - die ook bij de Amsterdamsche burgerlui in 't begin dezer eeuw nog ‘zondagskost’ heetten - nemen de eerste plaats in; daarna volgen de sop (d.i. de in 't liedje vermelde zoetemelk met tarwebrood daarin gebrokkeld) en de rijstebrij (ook in 't liedje niet vergeten), waarbij geen boter, suiker en kaneel gespaard wordt. En daarna wordt lustig gedronken op ‘het welvaren van dezen huize’[3]; een dronk, die het huiselijk karakter onzer landbouwfeesten bevestigt.

Weleer waren in die streken, waar de hopteelt bloeide, de h o p m a l e n vermaard, waarop de buren genoodigd werden, die bij 't plukken geholpen hadden[4]; maar die toch alweêr eet- en drinkpartijen, maar geen eigentlijke landfeesten waren. Nog viert men zulk een hopmaal in de Bommelerwaard, en dat feest heet daar ‘de Laars.’ De Geldersche Volksalmanak van 1840 geeft er een teekening van. Als het plukken op het hopveld naar het einde loopt, zorgen de lieden voor den laatsten dag maar weinig over te laten, want de middag moet aan de vrolijkheid gewijd worden; maar deze lost zich alweêr in eten en drinken op. De vrouw des huizes geeft eerst ‘al wat er op een goede boerekoffijtafel behoort ten beste,’ en gaat daarna voor al de gasten, op zijn Geldersch, ‘lekkere gerezen pannekoeken’ bakken; wel te verstaan: ‘niet de spekpannekoeken van meel-en-waterbeslag uit het hooge gedeelte van Gelderland’; neen, de Bommelerwaarders zijn Laag-Geldersch en hebben al een meer Hollandsch karakter. De vrouw bakt pannekoeken van tarwemeel met melk en eijeren, en deze worden, even als de plaatkoeken op de kermis, met boter en stroop gegeten. En daarop volgen dan allerlei ‘kluchtige gezelschapsspelen’.

Alles heel aardig; maar wat landelijks heeft het? Een Amsterdamsche

1) *Overijs. Alm.* 1846, bl. 95.
2) Vergelijk hiervoor bl. 136.
3) *Aardbol*, III D. bl. 43, 44.
4) *Displegt.* I D. bl. 272.

jongen zal zeggen: ‘als mijn grootmoeder jarig is, word ik ook zoo getrakteerd, en heb dezelfde pret’. En dan roemt de Gelderschman nog, dat het mooije van die Laars is, dat zij ‘eindigt, zonder in de liederlijke dronkemanspartijen van elders te ontaarden’[1]. Och! wie is er ooit van pannekoeken met stroop dronken geworden? - Intusschen mogen de afschaffers zich dezen wenk ten nutte maken, en pogingen in 't werk stellen, om gezegde pannekoeken bij alle feesten en groote partijen in te voeren; ja er den Champagne, die toch ook weleens dronkemans-partijen veroorzaakt, zelfs waar men die niet verwachten zou, voor op zij te zetten.

Een der vrolijkste landfeesten in Gelderland was vroeger het k o o l z a a d d o r s c h e n . Maar reeds vóór dertig jaren zag men ‘het gezamentlijke koolzaad dorschen allengskens te niet gaan’. En waaraan was dat toe te schrijven? ‘Aan den jenever’, zegt de Geldersche Volksalmanak[2]. ‘De groote onaangenaamheid van met een hoop dronken volk te doen te hebben, deed de meeste boeren hunnen koolzaaddorsch op een andere wijze inrigten.’ -

Maar zien we, hoe 't op de oude manier toeging. De boer, die zijn koolzaad rijp zag worden, verlangde zijn gantsche veld in eens af te dorschen, maar had daartoe wel tachtig helpers noodig. Hij nam zijnen staf op, en wandelde van huis tot huis, bij den rijken boer zoowel als bij den armen arbeider, en verzocht elk hem ‘met man en magt’ bij te staan, en hij wandelde zoolang, totdat hij de tachtig man bijeen had. Dan was 't op den bepaalden dag een vrolijk tooneel op den akker: de jongelingen dorschten al zingende op de maat van den vlegelslag; de ouderen deden ligter werk; knapen en meisjes raapten de kleine stronken en verloren steeltjes op, en drie paarden met sleden draafden het land rond om onophoudelijk koolzaad aan te rijden, terwijl op elk paard een zingende jongen zat. Ginds in de schaduw van eenig geboomte stonden de biertonnen voor wie dorst kreeg.

Op 't middaguur verscheen de huismoeder met hare dochters, buurmeisjes en dienstmaagden, allen met room en beschuit, brood en ham beladen. Zonderling was 't, dat ‘het oud gebruik vorderde, de vrouwelijke schaar met een vloed van scheldwoorden’ te begroeten, en 't bewijst alweêr, dat niet alles bij de landfeesten even bekoorlijk was. Maar de vrouwen waren er niet bang voor, en zetten haren meêgebragten voorraad neêr; en, in evenveel groepjes als er schotels waren, verspreidden de koolzaaddorschers zich over den akker. In 't gevolg van de vrouw en maagden was ook de dorpsmuzikant verschenen, die op een hoop stroo ging zitten, om op viool of doedelzak te spelen, terwijl de arbeid werd hervat; hoe meer het werk opkortte, hoe vrolijker de deun werd. Eindelijk werd op den laatsten zak

1) *Geld. Volksalm.* 1840, bl. 18, 19.
2) id. 1839, bl. 36.

een groene tak gezet, - de arbeid was volbragt. Met den muzikant voorop ging de gantsche stoet zingende naar 't huis van den boer. De schare van tachtig groeide intusschen tot tweehonderd aan, want de vrouwen en kinderen der arbeiders voegden zich er bij. Er was vóór het huis een groote tafel aangerigt met stokvisch en aardappelen; voor banken had men planken op vaten gelegd. Was het eerste geregt verdwenen, dan volgde de rijstebrij met suiker; en naderde deze ook aan het einde, dan werd er tegen een boomstam een leêge ton gezet, de speelman daarop getild, en het feest met zang en dans besloten. Zoo'n maaltijd en danspartij in de open lucht mogt althans nog een ‘landelijk’ feest heeten.

Dergelijke feesten levert elders het boekweit dorschen op, gelijk b.v. in de Baronie van Breda, waar het maal, dat er opvolgt de b o e k w e i t f o o i genoemd wordt. Hier vervangen boekweitkoeken den stokvisch met aardappelen, maar de rijstebrij komt evenzoo in het tweede gelid; en na den maaltijd ontbreekt hier evenmin de speelman als het: ‘Jan koop m'n'n kermis!’[1)]

Het woord ‘fooi’ beteekent dáár en op de Zuidhollandsche eilanden hetzelfde wat in Holland benoorden de Maas een ‘vetje’ heet. 't Is een woord waar taalgeleerden een mooije verhandeling over kunnen schrijven, daar 't in alle Europeesche talen familie heeft; en zij, die Sanskrit verstaan, zullen wel precies weten, hoe de stamvader heette en wat die eigentlijk beteekende.

Van Dam, de beschrijver van Westvoorne, verhaalt, dat de Ouddorpsche boeren, even als de Geldersche en Baronische, de hulp hunner buren inriepen bij het dorschen, en daarvoor bedankten met ‘een braef mael’. Hij was in zijne jeugd dikwijls ‘op sulcke Fooijen gheweest en vonde het daer niet qualijck’[2)]. Eigentlijk zijn die burenmaaltjes voor verleende hulp van oudsher door geheel ons Land in gebruik geweest, en 't is 't zelfde of zij f o o i j e n , b e ê b i e r e n , m a o l s of v e t j e s genoemd worden.

In de Baronie van Breda gaat een boer verhuizen; zijne buren en vrienden helpen hem, en vormen met wagens en karren, met takken, kransen en vaandeltjes vercierd, een optogt, en hij onthaalt hen daarvoor op een fooi. Een Drenter moet een nieuwe schuur timmeren; zijne buurtgenooten helpen hem, en hij onthaalt hen op een beêbier. Een Geldersche boer wil een groote mestvaalt op één dag uitgereden hebben; daartoe roept hij al zijn buren te hulp, en als het werk gedaan is, geeft hij een ‘mestmaol’. Of hebben bij een vertimmering de buren hout of steen aangereden, - of hebben vrouwen en meisjes bij 't vlasspinnen geholpen, - dan volgt er weêr een ‘steenmaol’ of een ‘vlasmaol’ op, al welke maols bestaan uit stokvisch, aardappelen, ham en rijstebrij.

1) HOEUFT, *Bredaasch taaleigen*, art. *Fooi*.
2) H. VAN DAM, *Beschr. van Westvoorne*, bl. 143.

Dit zijn nu altemaal weêr huiselijke feesten, die etende en drinkende gevierd worden, gelijk ook de s l a g t m a l e n in November, die in alle gewesten t'huis behooren, maar in Gelderland den naam dragen van ö s k e s k e r m i s . Hij, die geslagt heeft, verzoekt al zijn vrienden; de menschen loopen, al zijn ze ook half ziek, uren ver door dik en dun, om zoo'n pretje bij te wonen en te helpen ‘vet priezen’. En dat er goed bij gedronken wordt, bewijst het spreekwoord: ‘hie is op d'öskeskermis 'ewest!’ dat hetzelfde beteekent als in Holland: ‘hij heeft een nat zeil gehaald!’[1)]

H e r d e r s f e e s t e n zal niemand in ons Land zoeken; en wie onze schaapherders op de heiden heeft ontmoet, heeft zeker van geen Arkadia gedroomd, en geen oogenblik verlangd, de herderinnetjes te zien. En toch heeft ons de Geldersche Volksalmanak eens verzekerd, dat op de hooge Veluwe, bij het schaapscheren, nog tegenwoordig sommige niet onaardige gebruiken heerschen, waarbij een Hollander zou kunnen wanen in Arkadia te zijn[2)]. 't Is meer dan dertig jaren geleden, en ik moet met schaamte bekennen, dat ik mij nu eerst herinner, destijds vergeten te hebben, dat eens te gaan zien. Maar als de Gelderschman mogt bedoeld hebben het schapen wasschen in het Udelermeer, waarbij de herders gewoon waren de herderinnetjes in 't meer te dragen, - dan is dit een aardigheid om akelig van te worden, want het eerste, wat ge daar hoort vertellen, is een geschiedenis als die van 't Zeeuwsche Roosje, - een even mooi meisje en een even vlugge jongen, te zamen even droevig verdronken! En men meene niet, dat dit mogelijk slechts een dichterlijke vinding is van een Geldersch poëet[3)]; - 't is inderdaad gebeurd vóór bijna zestig jaren geleden: de jongeling was Jakob Bakker uit de buurschap Leuveren, en het mooije meisje heette Brandje Lubbers uit het gehucht Drie[4)].

De eerste indrijving van 't vee in de gemeene weide was van ouds ook een dag van landelijke vrolijkheid. Een flaauwe herinnering bespeurt men er soms nog van. Te Naarden hoorde ik in 't voorjaar van 1866 herhaaldelijk met zekere opgewektheid vertellen, op den hoeveelsten Mei de koeijen in de meent zouden gaan; toch had daar niets feestelijks meer bij plaats. Even als de trekvogel in gevangen toestand door onrustige bewegingen toont den tijd der reize te kennen, die hij niet meer mede maakt, zoo kan ook het menschelijk hart op gezette tijden nog vrolijke indrukken gevoelen van feesten, die niet meer gevierd worden.

Oudtijds had men in Rijnland, en mogelijk ook wel elders, almede

1) Men vindt ‘de Öskeskermis’ in 't Hoogveluwsch beschreven in den *Geld. Volksalm.* van 1836, bl. 45.
2) *Geld. Volksalm.* 1839, bl. 30.
3) id. 1840, bl. 123.
4) NIJHOFFS *Bijdr.* IV D. bl. 78.

een landfeest, wanneer de koeijen op Sinterklaas nog in de weide gemolken werden; er werd dan namelijk bij die koeijen in de weide een feestmaal aangerigt van zoetemelk en beschuit. In 1777 vonden twee boeren te Rijnzaterwoude en te Leimuiden er pleizier in, dat oude feest, dat toen al bijna vergeten was, nog eens te vernieuwen, en lieten er alle kinderen en oude lieden door den dorpsomroeper bij noodigen[1].

Om l a n d b o u w f e e s t e n te scheppen heeft men in onzen tijd zoo genoemd de tentoonstellingen, concerten, harddraverijen en andere vermakelijkheden, die bij gelegenheid van de vergaderingen der Landbouwmaatschappijen gewoonlijk worden aangerigt, maar die natuurlijk precies op steedsche vermakelijkheden lijken, want anders zouden onze landbouwers ze niet eens begeeren. Bij de landbouwfeesten te Purmerend had men onlangs een wedren met velocipedes, ‘welke dikwijls den lachlust der toeschouwers opwekte’[2], - wat men voor een bewijs hield, dat de landbouwfeestelingen er pleizier in hadden en dus een velocipede-wedren een echt landelijk vermaak was.

Maar sommigen zeggen, dat die soort van landbouwfeesten toch de regte l a n d f e e s t e n niet zijn, en dat wij maar eens naar Beijeren moeten gaan, om een lesje te halen[3]. Doch het aangeprezen voorbeeld bestaat almede uit tentoonstelling, harddraverijen en andere vermakelijkheden, en 't eenige wat het als ‘landfeest’ karakteriseert is, dat het ‘wordt gegeven op een prachtig weiland’, wat hier natuurlijk evenzoo geschiedt. 't Is nu eenmaal bij ons gewoonte geworden, altijd op vreemden te wijzen:

Keur af, al is 't ook mooi en goed,
Al wat uw buurman doet;
Maar rigt hij naar de vreemden 't oog,
Prijs hem dan hemelhoog.

Eigentlijke landbouw- en veldfeesten kunnen niet worden *ingevoerd*; zij moeten in de zeden, begrippen en traditiën der landlieden zelve geworteld zijn, en wat eenmaal ontworteld en afgestorven is, kan niet meer in 't leven worden teruggeroepen. Ons Land is niet zeer ‘landelijk’. Reeds vóór twee eeuwen is 't gezegd: ‘dat gants Hollant maar één Stadt is’[4], en 't mag thans met nog veel meer nadruk gezegd worden. En sedert lang hebben al de overige gewesten Holland nagestreefd, en overal streven de dorpen de steden na, - in taal en kleeding, in levenswijze en manieren, in feesten en vermaken - in alles. Onze landlieden zijn burgers, die buiten wonen, en zich het best vermaken, als zij de stedelingen navolgen, en 't is dus geen wonder, dat zij geen landfeesten hebben.

1) Dr. G.D.J. SCHOTEL, *Oude Zeden en Gebr.* bl. 67.
2) *Handelsblad*, 4 Oct. 1869.
3) Mr. R. VORSTMAN, *Volksfeesten*, bl. 42.
4) DOMSELAER, *Amst.* I B. bl. 31.

Zesde boek.
Volksvermaken, uit het gildewezen voortgesproten.

Eene schets van 't Gildewezen in 't algemeen zou als inleiding dit Boek behooren te openen; doch vermits ik die reeds vroeger in een afzonderlijk werkje[1)], duidelijker en uitvoeriger, dan ik die hier in een paar bladzijden zou kunnen schrijven, gegeven heb, - zoo mag ik den lezer daarheen verwijzen, en hier terstond overgaan tot het

Eerste hoofdstuk.
Van de Schuttersgilden.

't Is opmerkelijk, dat de S c h u t t e r s f e e s t e n zich uitbreiden over geheel de Germaansche volkenwereld niet alleen, maar ook daar buiten, en dat in het zuiden van Frankrijk zelfs de papegaai werd geschoten op dezelfde wijze als in Holland en Vlaanderen. In 't vaderland der troubadours was de schutterspallure in eere gelijk op Germaanschen bodem, en in Romaansche liederen werd de lof van den edelen handboog verkondigd als in Dietsche zangen.

Ik wil nu, ter afwisseling, u, voor eenige oogenblikken slechts, buiten ons vaderland leiden. In een der zuidelijkste departementen van Frankrijk ligt, op den linkeroever der Rhône, in een schoone en bloeijende vlakte, overdekt met tarwe en wijnstokken, saffraanbloemen en moerbezieboomen, eene stad, die weleer de hoofdstad van een onafhankelijk vorstendom was, en wier naam sedert eeuwen in Nederland geliefd is, - de stad Oranje. Laat ons daar eens het p a p e g a a i s c h i e t e n gaan bijwonen; en verbeelden wij ons dit te doen in 't midden der voorgaande eeuw.

1) *De Gilden*, uitg. te Amst. bij G. Portielje en Zn. 1866.

Het schuttersfeest zal drie dagen duren; maar op den zondag, die vooraf gaat, is de gantsche stad op de been, en geeft Oranjes jongelingschap voorspelen, bestaande in carrousel- en ringrijden, vogel- en schijfschieten. Ook hierbij reeds geleidt de schutterkoning zijne koningin ten feest; zij reikt er de prijzen aan de overwinnaars uit, waarna allen voor haar defileeren, vier aan vier, met muziek voorop; en hun wapperende vanen: *orange, blanche, bleu*, zouden ons bijna doen meenen, dat we in Holland zijn: Oranjes oude prinsenvlag is ook de onze.

Maar de dag waarop 't eigentlijke feest een aanvang nemen zal, is daar; al de burgers van Courthézon, Joncquières en Gigondas, en al de boeren der veertien dorpen en leenen, komen met vrouwen en kinderen naar Oranje gestroomd. Bij den Romeinschen zegeboog, even buiten de stad, is een vierkant perk met palen en geschoren touwen afgebakend. In 't midden is de hooge mast opgerigt, op wiens top de houten papegaai rust[1]. De mast is beschilderd met de Prinsenkleuren, en de vogel staat op een ijzeren spil, waar hij, telkens als hij geraakt wordt, om ronddraait, maar niet gemakkelijk afgeschoten wordt. Op de vier hoeken van het schietperk staan kleinere masten, waaraan Prinsenvlaggen wapperen.

In den morgen kondigt het losbranden van al 't grof geschut der stad het begin van 't feest aan, en weldra verschijnen eenige handboogschutters, in hun blaauwe pallure gehuld, met het zilveren blazoen van het gilde op de borst en met een pijl in de hand. Zij trekken, onder klank van trommen en schalmeijen, de straten rond, allereerst naar 't huis van den Maire, vervolgens naar elk der vier Schepenen en zes Raadsheeren, en eindelijk naar den Koning en de Officieren van 't gilde[2], om al deze Heeren, naar oud gebruik, te noodigen tot het feest, en vooral tot de maaltijden, die ze met vollen luister wenschen te vieren. Want ook daar, als bij ons, geen feest zonder maaltijden; maar doet men 't in onzen allesvereenvoudigenden tijd doorgaans maar met één enkelen af, oudtijds moesten 't er drie, vier of zeven zijn. En bij elk dier genoodigd-wordenden treden de schutters binnen, en vinden er een schutterlijk onthaal met een goeden beker, en zoolang ze er vertoeven, laat de muziek zich hooren voor de deur. Die omgang duurt dus verscheidene uren met toenemende vrolijkheid en telkens aangroeijenden toeloop.

's Avonds wordt de eerste maaltijd gehouden, waarbij de vrouwen niet tegenwoordig zijn. Doch na den afloop gaat de Koning, omhangen met

1) In Holland en Vlaanderen werd de papegaai dikwijls op een molen gezet.

2) De Officieren eener Schutterij hadden eigenaardige titels, maar die ons niet allen volkomen duidelijk meer zijn. Bij de Amsterdamsche handboogschutterij in de 16e eeuw waren zij tien in getal: de Scarprechter, de Banjert, de Roocroes, de Scout, de Jagher, de Lootslagher, de Muylert, de Hartsier, de Groenetent en de Baljuw. *Hamboech Scutterien boeck* in h.s. op 't Archief.

de zilveren halsketen, den schepter in de hand on de kroon op 't hoofd, door zijne Officieren omgeven, en natuurlijk met de reeds genoemde trommen en schalmeijen voorop en de gantsche populatie in 't gevolg, de Koningin afhalen, om haar ten dans te geleiden. Met haar verschijnt geheel de jufferschap van Oranje, en het bal duurt den halven nacht.

Op den tweeden dag is de voormiddag aan de godsdienst gewijd. De Schutterij gaat, met den Koning en de Koningin aan 't hoofd, die gevolgd worden door de Eeredames en Officieren, ter misse in de Kerk van St. Jan. De Koning geleidt de Koningin op eene estrade en neemt plaats aan hare zijde. Gedurende den dienst gaan vier Eeredames, bijgestaan door even zooveel Officieren, de kerk rond, om eene inzameling te doen; en ze sporen ieder tot eene milde gifte aan, want de opbrengst zal ten bruidschat strekken voor eene arme jongedochter.

't Spreekt van zelf dat daarna weêr een maaltijd volgt, en na den maaltijd weêr een danspartij; - en 's avonds flikkert het plein van den Circus van vreugdevuren, en de lucht van vuurpijlen.

De morgen van den derden dag eindelijk kenmerkt zich door groot rumoer: een optogt trekt de stad rond, niet van schutters, maar van het volk, - een burleske optogt, waar groot en klein deel aan neemt, en waarbij 't vernuft zich heeft uitgeput in kluchtige figuren, en ook de lijkstaatsie van Malbroek niet ontbreekt. Zij wordt hier precies zoo vertoond als in de Amsterdamsche tooverlantaren, en hetzelfde deuntje er bij gezongen:

L'ai vu porter en terre,
Mironton, tonton, mirontaine, etc.

Al de voornaamste heeren van de stad genieten de eer, dien troep voor hun deur te zien stilhouden, en een serenade te ontvangen, waarbij hooren en zien vergaat. En als dit mooi is afgeloopen, trekt het schuttersgilde op naar 't huis van den Koning om de banier af te halen, - een groote zijden vlag: *orange, blanche, bleu*, met de drie oranjeappelen van het stadswapen in het wit[1)]. Met deze banier aan 't hoofd trekken de schutters op tot hun derden maaltijd. Is deze genoten, dan gaat het in statige orde de stad door en de *Porte de Langes* uit en naar den Triomfboog, waar ook de leden van den Magistraat verschijnen, geleid door een eerewacht, terwijl de toeschouwers van alle zijden toestroomen, en zich buiten de omheining zamenpakken.

Nu vangt het boogschieten aan. Pijl op pijl treft den vogel, die onophoudelijk om zijne spil ronddraait, totdat eindelijk een welgerigt schot hem neêr doet tuimelen, en een daverend gejuich den overwinnaar begroet. Onmiddelijk wordt hij onder den ouden zegeboog als Koning uitgeroepen,

1) Ook na de inlijving van het Prinsdom bij Frankrijk voerde de Schutterij te Oranje de oude Prinsenvlag nog.

met de teekenen zijner waardigheid bekleed, en zijn naam op den muur gegriffeld; waarna het feest met een vierden maaltijd[1] en een groote danspartij besloten wordt.

Zoo vierde het Schuttersgilde te Oranje feest tot 1785[2]; en ieder, die weleens een beschrijving van een oud Nederlandsch schuttersfeest gelezen heeft, zal opmerken, dat het daar juist ging als hier. En toen Grabner het, nog in 't laatst der vorige eeuw, te Delft zag, zei hij, dat het hier juist ging als in Duitschland[3]. Daar en hier en ginds namen aan die feesten der burgers (die een 'ridderlijcke oeffeninghe' genoemd werden) ook vorsten en edelen deel, - de Hertogen van Gelder en Graven van Holland zoowel als die van Brabant en Vlaanderen, en de Abten van Egmond zoowel als de Bisschoppen van Utrecht. Te Oranje genoot in 1616 Filips Willem de eer tot Koning uitgeroepen te worden, even als te Parijs de Hendrikken en Karels en Lodewijken. Ja, Vorstinnen schoten zelfs meê om 't Koningschap, en dat Jakoba van Beijeren in 1428 te Goes Schutterkoningin werd, is overbekend. En welk een levendig aandeel het volk in deze feesten nam, blijkt uit de bijzonderheid, dat de Zuidbevelandsche boerinnen Jakoba 'elk haare geschenkjes bragten, groetende de Graavin met groot gejuich met den eerenaam van Koningin.'

Ruim honderd jaren later (in 1534) werd evenzoo te Brussel de Landvoogdes Maria, die, al had ze ook niet als Jakoba te paard een leger aangevoerd, toch ook wel met het geweer wist om te gaan, daar zij een liefhebster van de jagt was, Koningin van 't St. Jorisgild. Drie jaren daarna woonde zij het papegaaifeest andermaal bij in gezelschap van den Kardinaal van Luik, en zij spoorde hem aan, ook eens meê te doen. Maar, helaas! die prelaat schoot zoo erbarmelijk, dat Pieter van Kleigate, een der schutters, medelijden met hem kreeg. Deze spande zijn boog, riep met luider stemme: 'Dit is het schot van den Kardinaal!' en schoot den vogel af; - 'waarover de Kardinaal, tot aller vreugd en blijdschap, onder een groot geschal voor Schutters-Koning wierd uitgeroepen en geëert'. 'Dwaas!' zegt men welligt, 'dat die Kardinaal zich een hulde liet welgevallen, die een ander voor hem verdiend had!' - Niet dwazer dan dat de eigenaar van een harddraver met een gouden zweep pronkt, die een ander voor hem gewonnen heeft, of de eigenaar van een buitenplaats met medailles voor bloemen, die zijn tuinbaas gekweekt heeft.

Dat het papegaai schieten in ons Land gewoonlijk plaats vond te Mei en te Pinksteren, en dat in 't eerste geval het planten der Meiboomen door de schutters voorafging, hebben wij vroeger reeds gezien[4]. De

1) Vier maaltijden was zeer matig; de Amsterdamsche handboogschutters genoten er bij hun papegaaifeesten in de 16e eeuw doorgaans zeven of acht; alleen als de kas wat schraal was, vergenoegden zij zich met vier.
2) J. BASTET, *Histoire d'Orange*, p. 235.
3) *Brieven*, bl. 375.
4) Zie hiervoor bl. 144 en 230.

Amsterdamsche schutters schoten in de 15e eeuw buiten de stad op 't Schapenveld[1)], waar zij later hun Doelens bouwden; maar in de volgende eeuw gingen zij verder van huis en schoten in den Haarlemmerhout[2)].

Overigens werd ook hier, even als te Oranje, het papegaai schieten voorafgegaan door spelen van jongelingen; en welligt behoorden daartoe ook de ‘klompschutten’ te Arnhem, in 1474, die ‘oer klomp worpen’, en daarvoor ook wijn van de Stad kregen, even als de schutters. Er werd veel prijs op gesteld, dat de schutters bij die gelegenheid netjes voor den dag kwamen, en aan hun dos en wapentuig niets ontbrak, anders werden zij beboet; te Utrecht b.v. moest een schutter, die bij de inspectie niet in orde was, den wijn missen, die op St. Maartens- en Kersavond gegeven werd[3)].

Even als te Oranje de schutters rondgingen om de Overheidspersonen ter maaltijd te noodigen, zoo geschiedde 't ook hier te Lande. Maar onze Hollandsche schutters gingen daarbij met groote vrijmoedigheid te werk, en durfden weleens iemand van de noodiging uitzonderen. In 1559 kwamen de Haagsche schutters van St. Joris ‘de Heeren van den Rade in den Hove van Holland’ ter maaltijd noodigen, maar wezen een Raadsheer aan, dien zij daarvan uitsloten, en niet aan hun tafel begeerden, omdat hij een ‘artikelmaker’ was. En als deze daartegen opkwam, durfde een der schutters wel zeggen: ‘indien ghij aldaer quaemt, ick zoude u uyt doen leyden’[4)].

En die Schuttersmaaltijden waren een vermaak voor velen. 't Was kermis in de Schutterszaal, kermis in de keuken en kermis voor de deur. Want vooreerst bragten al de genoodigden ‘hun knechts en gevolgh’ meê; dit behoorde tot de staatsie van 't feest; maar elk dezer volgelingen had ook weêr de zijnen, die een boodschap bedachten, en daarmeê binnen raakten, en zich in de keuken vervoegden, en er met geen stok meer uit te slaan waren. Of er al ieder jaar geboden werd, dat niemand onder den maaltijd boodschappen mogt komen brengen, 't gebeurde toch ieder jaar weêr. En op de straat voor de poort krioelde 't van schobberdebonkloopers, die wachtten op 't geen naar buiten gebragt zou worden; en telkens als dit gebeurde vielen mannen, wijven en jongens er als wilden op aan, en scheurden elkaâr de kluifjes uit den mond, tot geen gering vermaak der honderde toeschouwers.

Men heeft den oorsprong der Schuttersgilden gezocht in de vroegste brieven en keuren, die daarvan bewaard zijn gebleven, en dus de oudste schutterij in Holland te Leiden gevonden in 1266. Doch men dwaalt, zoo

1) Dit is thans het vierkant tusschen Kalverstraat, Spui, Cingel en Heiligeweg.
2) 't Reeds aangehaalde *Hamboech Scutterien boeck*.
3) Keur van 1413.
4) DE RIEMER, *'s Gravenhage*, I D. bl. 905.

dikwijls men de oudheid van gilden tracht te bewijzen uit brieven. Alle instellingen, die uit het volksleven zelf voortgesproten zijn, zijn ouder dan de schriftelijke ordonnantiën, want zij bestonden lang vóór den tijd, dat zij bebriefd werden. De Schutterijen in onze steden zijn juist zoo oud als die steden zelve. Zoodra een poorterij haren vrijbrief verworven had, bezat zij daarmede tevens het regt, die vrijheid te beschutten, en zoo vereenigden zich al terstond, zelfs nog eer de stad muren en torens gebouwd had, de voornaamsten en kloeksten der poorterij tot een gild, en noemden zich ‘schutters’ of ‘schuttebroeders’. Maar, in 't algemeen genomen, zijn de Schuttersgilden nog ouder dan de Vrije Steden. Zij zijn een uitvloeisel van 't Oud-Germaansche Schutsgild, en hadden zoowel oefening in de behandeling van den boog als vermaak ten doel; het vermaak van het ‘gaey schieten’ is in 't Germaansche volksleven geworteld, en daarom kwam 't bij elke kermis te pas[1)], en vindt men de Schuttersgilden niet enkel in de steden maar ook op de dorpen.

Zelfs het eilandje Urk had weleer zijn boogschuttersgild, dat op Pinkstermaandag schoot, en, alweêr even als dat te Oranje, drie dagen lang feest vierde, en maaltijden hield, waartoe, naar oud gebruik, elk zijn aandeel leverde[2)]. De Urker Schutterkoning werd met den ‘Koninghshoedt met eenige silvere gaitjes behangen’ vercierd, en koos een frissche blaauwoogige deerne tot Koningin. Beiden werden ‘met vendel en trompet’ het eilandje rondgeleid, en zaten vervolgens aan den maaltijd, ‘met groente bekranst, groene takken boven haer hoofden, en groene zooden aen haer sijden’. Dat Urker schuttersfeest is echter reeds sedert 1655 uit de rij der volksvermaken verdwenen, en de arme visschers hebben nu zelfs geen denkbeeld meer van de pret, welke hunne voorouders ‘met singen en vreughde-tekenen’, en bij het rondgaan van den ‘henshoorn’ genoten hebben[3)].

Men vond op sommige dorpen zelfs Schuttersgilden, waarvan zoowel zusters als broeders leden waren, zooals te St. Maarten in Noordholland. Of die zusters ook meê schoten, weet ik niet; wel, dat zij meê aten en dronken, als 't gild ‘gemeen hof’ hield op een plaats nabij de kerk[4)].

En wie weten wil, hoe het papegaai schieten in de vorige eeuw, toen de snaphaan den boog vervangen had, op een visschersdorp toeging, leze het bij den poëet G. Tijsens, die in zijn ‘Haarlemmer Duinzang’ vertelt, hoe hij het te Zandvoort zag. Zijn alexandrijnen zijn te taai om er wat van op te disschen; en 't is ook niet noodig, want als men er een vijfentwintig van geslikt heeft, weet men eigentlijk nog niets anders, dan dat mijnheer Tijsens in ‘Paters herberg’ een slokje dronk, en dat de visscher, die den papegaai schoot, er heel blij om was.

Waar de handbus den boog verving, werd zelfs de papegaai in een

1) Zie hiervoor bl. 441.
2) Vergl. hiervoor bl. 41.
3) DOMSELAER, *Amst.* V.B. bl. 112, 113.
4) *Chronijk van Medemblik*, bl. 148.

gans gemetamorfoseerd. Ik kies Delft tot voorbeeld, omdat daar nog een bijzonder vermaak bij te vermelden is. ‘Eens in 't jaar word in plaats van 't aloude gebruik van de papegaai te schieten, nu de gans geschoten’; zegt de Stadsbeschrijver van 1729. Die gans hing aan een rond leitje, ter grootte van een dukaton, dat met wit papier beplakt was. Wie dat leitje stuk schoot, deed de gans vallen en was Koning. En deze genoot nu het bijzonder vermaak, door de dienstmaagd van den Doelen, terwijl zij hem het blaauwe lint met den gouden penning om den hals hing, gekust te worden, maar voor die kus moest de Koning haar een dukaton geven[1]. 't Was een heele eer in dien tijd dienstmaagd van den Doelen te wezen, want alleen mooije meiden konden daarvoor in aanmerking komen.

Veel luisterrijker nog dan de papegaaifeesten waren de L a n d j u w e e l e n . Werden de eersten slechts door een enkel schuttersgild gevierd, de laatsten door zooveel schutterijen, als uit het gantsche Land bijeengekomen waren, om den luister van het juweel te verhoogen, somtijds wel meer dan veertig.

Zoodra ergens tot het houden van ‘een groot loffelijck lantsjuweel van schietspelen van den edelen boge’ besloten was, werd de kaart overal rondgezonden, en de Stad loofde niet alleen groote zilveren wijnkannen, zilveren potten, zilveren vierendeelen en zilveren koppen uit, als eersten, tweeden, derden en vierden schietprijs, maar ook andere zilveren prijzen, of een vetten os, of eenige kannen wijns, voor de schutterij, die boven andere uitmuntte in pracht van palluren en kaproenen, en voor die de verste reis maakte, en ook voor die het talrijkst opkwam. In 1394 verschenen op een Landjuweel te Doornik de Brugsche schutters in purperen en damasten kleedij, rijk vercierd met neteldoek en kant, en zij droegen gouden halskettingen met edelgesteenten: - natuurlijk wonnen zij den prijs van 't schoonste inkomen; wie kon er in dien tijd ook tegen het rijke Brugge? Op het Landjuweel te Oudenaarden in 1408 vertoonden niet alleen de schutters, maar al de poorters dier stad zich ‘alleleens gecleet met keerls (lange overrokken) d'een zijde groen ende d'andere zijde wit, ende allen met caproenen’. In 1458 behaalden de Haarlemmers den prijs van 't prachtigst inkomen te Mechelen, - een bewijs, dat Holland Vlaanderen toen al naar de kroon stak. In 1548 wonnen de Amsterdammers op een Landjuweel in den Briel vier kannen wijns voor het talrijkst opkomen; - 't spreekt van zelf, dat ze van dien prijs niet veel te huis bragten.

Die Landjuweelen waren algemeene volksfeesten in den ruimsten zin van 't woord. Vorsten en Edelen, Bisschoppen en Abten, Vorstinnen en Edelvrouwen, allen op 't prachtigst uitgedost, namen de fraai vercierde zit

1) BOITET, *Delft*, bl. 519.

plaatsen in, en het volk stroomde van uren ver in de rondte toe even als weleer bij de tornooijen. Er hadden allerlei vermakelijkheden bij plaats: optogten, batementen, maaltijden en volksspelen. De herbergen der schutters waren 's avonds geïllumineerd met toortsen en lantarens of met waskaarsen, en er werden vuurpijlen afgestoken, wat men noemde: ‘te vieren in in alle heirberghen’.

Bij de optogten stapte 's Lands Vorst somwijlen meê als schutter, met den boog op schouder, in 't gelid; daartoe was zelfs geen Bourgondiër te trotsch. In 1408 zag men te Oudenaarden Hertog Jan zonder Vrees, als schutter van St. Joris, ‘selve sijnen boghe draghen op sijnen hals.’ De rederijkers werkten ook meê en vertoonden ‘scoenen spelen op te marct.’ Alle bedenkelijke volksspelen werden aangerigt, zoowel van Stadswege als door de herbergiers, en allerlei reizende kunsten- en potsenmakers stroomden in menigte toe; dezen namen den achtergrond van het tooneel in, en omvlochten het Landjuweel met een kermiskrans.

‘En hoelang duurde zulk een schuttersfeest?’ Minstens acht dagen, maar soms wel drie weken. ‘Dat zou men nu zonde en schande rekenen: zooveel tijd aan feesten te wijden!’ Maar onze voorouders waren niet karig als 't op een offer aan den god des vermaaks aankwam. Zulke feesten waren toen onmisbare bestanddeelen van 't maatschappelijk leven en werden in meer dan één opzigt hoogst nuttig geacht. Zeker is 't, dat de schuttersfeesten heilzaam hebben gewerkt op de beschaving der zeden, want de schutters waren de bloem der burgerij en muntten uit in goede manieren; daarom zei ook 't spreekwoord: ‘Heuschheid hoort den bogaard toe.’

De Schutters-landjuweelen bloeiden van 't midden der 14^{e} tot het midden der 16^{e} eeuw. In de Spaansche troebelen gingen zij te niet, en herleefden nimmer, omdat in het laatst der 16^{e} eeuw de schuttersgilden werden opgelost in de burgervendelen. Sedert bleven in de steden slechts genootschappen van liefhebbers bestaan, die zich ‘Confrerie’ of ‘Schietkollegie’ noemden on voor vermaak naar 't wit schoten. Op de dorpen echter, waar geen burgervendelen werden opgerigt, gelijk mede in vele kleine steden, bleven de oude schuttersgilden in wezen.

Maar de predikanten ijverden tegen de Schuttersgilden zoowel als tegen de Rederijkers. De vrolijke schuttersmaaltijden waren in hun oog ‘insolentiën’, de Sint-Jorissen en Sint-Sebastianen en andere schutterssinten ‘onnutte superstitiën’, en de gildegoederen zeer begeerlijk voor de Kerk. En menig schuttersgild werd, op 't aanhouden van een ijverig dominee ontbonden. Die van Oudetonge op Overflakkee mogen ten voorbeeld strekken. Dit dorp had vóór twee eeuwen nog twee schuttersgilden en doelens. Maar in 1679 wist Dominee Adam van Halen den deken, de officieren en schutters van Sint-Joris te bewegen, hun gild te ontbinden en al de bezittingen aan de Kerk over te geven. Er werd een mooije koperen kaarsenkroon gemaakt, met vier schildjes vercierd, op ieder van welken Dominee zelf een rijmpje

maakte, om ter eere der voormalige schutters in de kerk te pronken. Toen moest het Sint-Sebastiaansgild er ook aan. Dominee Van Halen liet geen rust; en reeds in het volgende jaar was ook die schutterij in een kaarsenkroon gemetamorfoseerd, waarvoor Dominees zwager Smout rijmpjes leverde, die met de andere in lamlendigheid wedijveren, waarom ik ze niet afschrijf[1].

In Holland gingen de meeste schuttersgilden in de 17e eeuw te niet, omdat zij niet meer in den smaak vielen; maar in de landprovinciën bleven er zeer velen tot op onzen tijd bestaan. Toch zijn er ook daar sedert het laatst der vorige eeuw velen in verval geraakt en afgeschaft. 'Waarom?' - Uit eene Overijselsche stad werd mij de volgende reden opgegeven: 'Als zijnde voor de weerbaarheid niets, en als feest, vergezeld van Trijntje en wijntje, voor de zedelijkheid niet bevorderlijk[2]'. Wel mogelijk; maar zoo was het toch niet overal. Sommigen zijn te niet gegaan, omdat de revolutiën hen van hunne inkomsten beroofden; anderen omdat onder den druk der tijden de liefhebberij te niet ging; en waar de geestelijken tegen de schuttersgilden geijverd hebben, is 't dikwijls ruim zooveel geweest om de bezittingen als om de zedelijkheid.

In onzen tijd waren in Holland van de oude schuttersgilden geen andere meer overgebleven dan die te Alkmaar en te Noordwijk; en 't laatste, dat bijna vervallen was, is in 1834 weêr hersteld[3]. Maar in de landprovinciën, vooral in Noordbrabant, Gelderland en Limburg, bestaan er nog velen. 't Is op de meeste plaatsen een aardig gezigt hen te zien optrekken met bonte vaandels en ouderwetsche trommen, met zestiende- en zeventiende-eeuwsche zilveren cieraden op negentiende-eeuwsche jassen, met sjerpen over schouder van alle kleuren, en sommigen met hooge kachelpijpen, anderen met gepluimde steken en beeremutsen op 't hoofd.

In Limburg hebben de schuttersgilden veel geleden tijdens het Belgisch bestuur, daar toen hunne eigendommen aan Kerken of Kerkelijke gestichten zijn overgegeven, waardoor zij op vele plaatsen vervallen zijn, op andere hun ouden luister missen. Het vogelschieten heeft daar doorgaans plaats op den feestdag van den patroon van 't Gild. Het geschiedt met musketten, die niet misplaatst zouden zijn in het Museum van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, doch waarmeê niettemin die Limburgers 't nog tegen menigen scherpschutter zouden durven wagen. De Koning van een Limburgsch schuttersgild wordt niet alleen met een zilveren halsketen vercierd, maar ook met een ruitersabel en een ouden generaalshoed of afgedankte grenadiersmuts. Men heeft er zelfs een

1) Vergl. B. BOERS, *Beschr. van het eil. Goedereede en Overflakkee*, bl. 198-200.
2) Medegedeeld door den Heer B. ten Bokum te Ootmarsum.
3) *Vriend des Vaderlands*, IX D. bl. 675, 676.

gezien, die een ouden Engelschen soldatenrok droeg, waarop een Wellingtonsmedaille hing met het opschrift: WATERLOO 1815. De vaandels zijn groot en zwaar; zij bestaan uit een aantal lappen zijde van verschillende kleuren, waarop in 't midden het beeld van den patroon geschilderd is, en vorderen vrij wat oefening en handigheid in den vaandrig, wil hij er bij het optrekken de vereischte zwaaijen en kunsten meê maken.

Als 't kermis is trekken de schutters niet alleen op, maar vertoonen ook een soort van komedie. Er wordt geroepen, dat de insienjes des Konings gestolen zijn; de schutterij komt in 't geweer, spoort den dief op, en voert hem naar den Siemkesheuvel om doodgeschoten te worden - t.w. met los kruit. En als 't gedaan is, loopen de toeschouwers naar de herberg om met den gefusilleerde te drinken. Te Heel bij Roermond wordt nog de draak gestoken, precies als in de middeleeuwen. De dochter van den Heer van 't dorp speelt voor de schoone Cleodelinde, de schutterkoning voor St. Joris, en de dorpelingen juichen even hard als in der tijd de goede lieden van Beiruth[1].

Te Weert vindt men een tegenhanger van het Ootmarsumsche vaandel[2]. Bij den optogt der drie schutterijen, welke in dat stadje nog bestaan, wordt door een ruiter een vaandel vooruitgedragen, dat de Weertsche schutters eens (maar men weet niet regt wanneer)op die van Budel in Noordbrabant veroverd hebben. Maar deze laatsten hadden in 't zelfde gevecht, waarin ze hun vaandel verloren, een hoorn buit gemaakt, en triomfeerden daarmeê. Nog voor weinige jaren ging, als 't Budelsche kermis was, de dorpsbode met dien hoorn rond, blies op elken hoek een deuntje, en riep daarna met luider stemme: ‘Ter eere van Budel, ten schande van Weert!’[3]

Te Venlo trekt het reeds genoemde Akkermansgild op in Junij, des zondags vóór de zomerkermis. De trom wordt geroerd; de herberg, die met groen en vlaggen vercierd is, is de loopplaats. Tot drie uren zitten de schutters er bij de bierkan; dan hoort men een roffel, alle buurten loopen uit om te kijken, en de schutterij trekt op. De tamboer-majoor is de voorste, en hij heeft twee tamboers onder zijn kommando. De Groot-majoor rijdt te paard; achter hem stapt de vaandeldrager; daarna volgt de Koning tusschen twee adjudanten, en eindelijk de kapitein, gevolgd door een paar dozijn schutters. De Koning draagt de zilveren keten met platen en schildjes vercierd om den hals, een houten schepter met zilveren knop in de hand, en een zilveren kroon op het hoofd; de Groot-majoor en de kapitein hebben een monteering, al de anderen hun zondagsche jas aan. Zoo marcheeren zij de Maaspoort uit naar de herberg, waar St. Urbanus uithangt, en de houten vogel op den mast staaf[4].

1) Vergl. *de Uith.* II D. bl. 109.
2) Zie hiervoor bl. 323.
3) Medegedeeld door den Heer F. Frische te Utrecht.
4) Medegedeeld door den Heer H. Uyttenbroeck de Sternbach te Venlo.

Als voorbeeld van de organisatie eener Geldersche dorpsschutterij strekke 't volgende uittreksel uit het ‘Ordonnantiën-Boek van d'Schutterije over 't Boerschap Brummen’.

GENERALE ACTE, waarna de voorsz. Schutters hun verbinden bij handtassinge te reguleren.
In 't Jaar onses HEEREN 1611 hebben met verscheiden Geërfden in Brummen een onderhorige Gemeenschap opgerigt, genaamt *'t St. Jans Gilde*, uit welke personen is gesproten de Schutterije in 't boerschap Brummen. So hebben wij Schutters voorn. in agtervolging van 't voorsz. Eendragtelijk vastgestelt, en stellen vast cragt deses, dat zig niemand sal ondernemen of verstouten d'articulen hierna beschreven Enigsins te contrarieren, te verwerpen of in klein agting t'erkennen. So wie dusdanige fauwte komt te begaan, sal na inhoud der articulen sonder tegenseggen van ijmand geboet en gestraft worden, en is wel expresselijk besloten, dat indien de voorsz. personen bij versterf of vertrek dese geseide Schutterije moesten absenteren, dat niet meerder als Een soon uit ijder Huis sal part en deel aan 't zilver, en bij gevolg aan de Schutterije genieten, en dat niemand sijn regt kan en sal verkopen of overtransporteren. Die Lust en genegenheid had om sig aan 't zilver, twelk aan de Schutterije hoort, te kopen, kan sig met Enen guld: vijf stuiver daartoe begeven.

ARTICULEN, tot narigting.

Vooreerst word gearresteert, dat wanneer de vogel op de stang is, den Gewesene Koning sal vrijstaan d'Eerste schoot te doen, en so vervolgens, van d'Officieren tot d'Soldaten daaronder gehorende.

2°. Wanneer Ene van de Schutterij de vogel kwame af te schieten die sal profiteren een Nieuwen hoed, mits conditie, dat dese koning weder aan de Schutterij uitkere ½ vat bier.

3°. Of 't gebeurde dat een uitheemse de vogel afschoot, en Koning wierd, sal sodanigen persoon verpligt zijn boete aan d'Schutterij te geven 1 tonne biers, en binnen 8 dagen Een even gelijke vogel op de stange te Leveren.

4°. En wie de vogel afschoot, 't zij die aan 't Gilde hooren, of uitheemse, gehouden sullen sijn 2 sufficante borgen tot Genoegen van de Schutterije aanstonts te stellen.

5°. Of er ijmand nadat de vogel afgeschoten ware, sig mogt ondernemen met scharp te schieten, sal sodanigen ½ vat bier verbreukt hebben.

6°. Als nu 't afschieten ten Einde is gebragt, sal men in Vrede en Enigheid sig vervoegen ter plaatse alwaar de verteringe sal geschieden.

7°. Wanneer er questie tusschen verscheide personen ontstaan mogt, sal ijder dusdanigen persoon, of personen, ijder in 't bisonder verbeuren ½ vat bier, en bovendien in een tonne koud water, so lang als partijen niet versoent zijn.

8°. So een Schutter waar een goed vrient in 't gelag bragt, sal een Schutter vrij staan den selven met een kanne bier te beschenken, maar so dien vriend ging sitten, sal hij gehouden sijn gelag t'betalen[1].

Opmerkelijk is die ton koud water in art. 7, als driftbekoelend en verzoeningbewerkend middel. 't Zal zeker weleens wat moeite gekost hebben om ‘ijder dusdanigen persoon’ in de ton te krijgen.

Op de volgende bladzijde geven wij de afbeelding van den zilveren vogel van Brummen. Op de voorzijde van 't zilveren schildje, waaraan de vogel hangt, is St. Jan de Evangelist gegraveerd, terwijl op de keerzijde deze inscriptie staat:

1) Medegedeeld door den Heer Baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Lid van de Eerste Kamer der Staten-generaal.

Naar 't origineel, op ongeveer ⅔ der ware grootte.
ANNO. 160. 11 [*lees:* 1611] IS. DIT. SILVER. GHE MAECKT. VAN. SVINT IANS. SCHVTTERI. IN
BRVMMEN. ALS. DAT MAEL. GHILDEMEISTERS
WHAREN. THONIS. IANSEN. KNVF. ENDE
JACOP. FOETERS.

De zilveren halsketting, waar het schildje aan hangt, en waarvan in de afbeelding slechts de onderste schakels te zien zijn, is acht palm lang[1)]. Het geheel heeft in 1611 zesentwintig Caroliguldens gekost. Het gild schiet nog jaarlijks naar den vogel en de nakomelingen van velen der stichters wonen nog te Brummen[2)].

Bij sommige dier oude schuttersgilden bestaan eigenaardige gebruiken, en natuurlijk ook legenden om die te verklaren. Ik zal twee voorbeelden noemen.

1) In de Hollandsche steden hadden de halsketens der Schutterkoningen den vorm van die der Vliesridders, gelijk men o.a. in de Rariteitskamer op 't Stadhuis te Amsterdam zien kan.
2) Medegedeeld door den Heer Baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Lid van de Eerste Kamer der Staten-generaal.

Te Huissen in Gelderland houdt de schutterij optogten met vaandelgezwaai en volksgejuich gelijk elders, en schiet naar den vogel en verciert den Koning gelijk anderen 't ook doen. Maar de bijzonderheid is, dat zij een spiegelgevecht vertoont. Zij verdeelt zich daartoe in twee partijen; de eene schijnt de stad te willen overvallen, de andere rukt uit om den aanval af te slaan; op een weiland schijnen zij duchtig slaags te raken, maar de laatstgenoemde partij behaalt altijd de overwinning. Ten blijke, hoe duur deze gekocht is, bestrijken de strijders zich met roode verf. En daarna gaan die dappere schuttebroeders heel bedaard in een ouden strang wat visschen. - En nu volgt de legende.

Men weet, dat Huissen weleer een Kleefsche stad was. In 1502 wilde Hertog Karel van Gelder haar overrompelen, doch werd door de schutters zoo dapper afgeslagen, dat hij zelf ter naauwernood met een schuitje over den Rijn ontkwam. Toen zou, ter belooning hunner dapperheid, de Hertog van Kleef aan de Huisser schutterij de vrije visscherij geschonken hebben, en hierin de oorsprong van genoemde vecht- en vischpartij te zoeken zijn[1)].

Het St. Aagtengild te Soest, ook het Gaesbeeksgild en 't Babiloniëngild genoemd[2)], dagteekent uit de middeleeuwen. De eerste benaming bewijst, dat het gild aan St. Aagt gewijd was; maar de gildebroeders zijn hun patrones niet getrouw gebleven, want die heilige jonkvrouw viert feest op den 5^{n} Februarij, en zij doen 't in den nazomer.

De legende verklaart den tweeden naam. Jakob van Gaesbeek, die op 't Huis Blijendael woonde, sloeg in 1421 zijn zoon in drift met een rijzweep dood, en stichtte toen dit gild, om gebeden te doen voor de rust zijner ziel. Indien dit waar is, hebben de gildebroeders ook niet zeer aan de bedoeling des stichters voldaan, want sedert lang houden zij zich, niet met bidden, maar met dansen, zingen, schieten, eten en drinken bezig.

En waar zij den naam van Babiloniëngild van daan gehaald hebben, weten zij zelf niet. Mogelijk hebben zij weleer onder den boom, waarvan ik zoo aanstonds gewagen zal, de tragedie van Pyramus en Thisbe vertoond, volgens de bekende sproke[3)], waar ook van Babiloniën en ‘de schoone maan’ in komt; immers het lied, hetwelk zij onder dien boom zingen, schijnt daarop te zinspelen:

> Een Babiloontje, vol van verstande,
> Eer de schoone maan onderging.
> Daar is mijn vinger en daar is mijn hande, [*Om den kring te sluiten tot den dans.*]
> 'k Wou dat ik bij mijn liefje sting! [*stond*.]
> Waar zal ze wezen? Waar zal ze zijn?
> Waar zal ze wezen, de liefste mijn? [*Namelijk*: Thisbe.]

1) *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 18.
2) De ordonnantie van dit gild vindt men in de *Berigten van het Hist. Gen. te Utrecht*, I D. 2$_{e}$ St. bl. 159, 160. - De schutters waren met bussen en bogen gewapend en droegen het eene jaar kovels van rood en wit, het andere jaar van blaauw en wit, en het derde jaar van groen en wit
3) Wie deze sproke niet kent, kan die lezen in de *Bloemlezing uit Middelnederl. Dichters* door DR. EELCO VERWIJS, III D. bl. 1-8.

Tegenwoordig zijn alleen Roomsch-Katholieken leden van dit gild, maar vroeger hebben soms ook Gereformeerden zich daarin gekocht, wat hun echter scherpe berispingen van den kerkeraad op den hals haalde. Vóór eenige jaren heeft de pastoor getracht de inkomsten van dit gild ten voordeele der armen te verkrijgen, maar de broeders hebben die niet willen afstaan. Slechts deze verandering is er gemaakt, dat zij thans niet meer ieder jaar, maar slechts om de vier jaren teren.

Met slaande trom en vliegend vaandel trekt de stoet van de herberg naar zekeren lindeboom. Dit was vroeger een heel oude, die de 'vrijheidsboom' heette[1]; maar daar deze vóór ongeveer twintig jaren overleden is, heeft hij een jeugdigen stam tot opvolger gekregen, die nu - welligt omdat eerstgemelde titel te revolutionair klinkt, en 't gild daar niet voor gehouden wil zijn - 'de gildeboom' gedoopt is. Rondom dien boom maken de broeders een rondedans onder 't zingen van hun 'Babiloontje'.

Bij den maaltijd in de herberg echter zingen zij een ander lied, dat vermoedelijk in de vorige eeuw door den dorpsschoolmeester gemaakt en nog vóór weinige jaren herdrukt is. Het is achttien koepletten lang, maar de moeite van 't uitschrijven niet waard[2].

Ten slotte. Dat naast de overblijfsels der oude schuttersgilden in onzen tijd weêr nieuwe zijn verrezen, die schietfeesten vieren en optogten houden, hebben wij reeds in 't Eerste Boek gezien.

Tweede hoofdstuk.
Van de Kamers van Rhetorica.

De Rederijkers hebben in hun tijd veel goeds gedaan. 'Rhetorica', zegt de stichtingsbrief der Sommelsdijksche Kamer: *Hoe langer hoe liever*, 'was alle redelijcke menschen nut ende profijt om melancolie te verdrijven, solaes ende vreught te vermeêren'. De Kamerbroeders hebben zich zelven

1) 'Vrijheidsboomen' heetten oudtijds zekere lindeboomen, die, even als de kerkhoven, tot vrijplaatsen strekten. Vóór een halve eeuw stond er ook nog een niet ver van Elburg. *Geld. Volksalm.* 1842, bl. 95.
2) Medegedeeld door de Heeren J.J. Bos, Predikant te Soest, en W.J. Asschenbergh van Monnom te Amsterdam.

vermaakt en 't volk vermaakt, zich zelven geleerd en 't volk geleerd, en meer kon men inderdaad niet van hen verlangen.

Hoe zij zich zelven vermaakt hebben? - Door vrolijke vergaderingen en goede maaltijden te houden, door refereinen en rondeelkens, kruisen kettingdichten te maken, en te lachen om de snakerijen van hun nar.

Hoe zij 't volk vermaakt hebben? - Door komediestukken te vertoonen in de open lucht, voor 't stadhuis of op markten en bruggen, voor elk, die er naar kijken woû, zonder iemand kijkgeld te laten betalen. Trouwens veel onkosten maakten ze niet: hun dekoratief was heel eenvoudig, en de Stad betaalde 'de huyr van 't redeys ende seylen.'

Hoe zij zich zelven geleerd hebben? - 'Zij hebben' zegt Van Meteren, 'den geest ende sinnen geoeffent in geleertheyt, konstige ende manierlijcke welsprekentheyt', - een oefening, die bij lach en luim altijd ruim zoo goed slaagde als bij plak en gard.

En hoe zij 't volk geleerd hebben? - 'Het voornaame oogmerk der Rederijkers', zegt Kops, 'was, door tooneelspelen de zeden te verbeteren en te beschaaven.' En dit mag men vrij gelooven; want al mogen Kops en wij hunne zinnespelen, volgepropt met gedialogizeerde bespiegelingen, allegoriën en zinnekens, even saai vinden als hun taal barbaarsch, - toch vielen die toen bijzonder in den smaak, en de menschen vonden daarin een leerzaam vermaak, gelijk in de kluchten een vermakelijke leer.

Het Z i n n e s p e l, hoe naar wij 't vinden, had voor de menschen van dien tijd gloed en leven, omdat die vorm zich leende tot eene populaire behandeling van de vraagstukken van den dag, die aller belangstelling wekten: sociale, politieke en religieuse. En 't was juist daardoor dat de Retrosijnen, in 't midden der 16^{e} eeuw, in botsing kwamen met de Geestelijkheid en de niet-hervormingsgezinde Regeering, en 't spelen hun verboden werd.

De K l u c h t was niet alleen vermakelijk, omdat zij tafereeltjes uit het volksleven ten toon stelde op een wijze, die lachen deed; maar vooral omdat zij dikwijls dingen vertoonde, die werkelijk voorgevallen waren, en personen ten tooneele voerde, die elk gekend had[1)]. Ja, 't werd er somtijds tot verzekering der toeschouwers uitdrukkelijk bij gezegd; zoo b.v. Cornelis Everaert, de Factor der *Drie Sanctinnen*, te Brugge, aan 't slot van zijn 'Esbattement van Wesen':

> Nempt danckelic ons colacie; 't es ghebeurt waerachtich.

Zij, die zich de moeite gegeven hebben te onderzoeken, of de Rederijkersspelen voldoen aan de hedendaagsche eischen der kunst, en of in hun kluchten het komisch vernuft fijn genoeg is voor onzen 'gekuischten smaak', hebben een vrij overtollig werk gedaan. De Kamerbroeders speelden voor een heel ander slach van menschen dan wij zijn; als deze er pleizier in

1) Zie hiervoor bl. 6.

hadden en 't mooi vonden, is 't genoeg; wij zijn er niet op genoodigd. Wij behoeven de dingen, die toen behaagden, evenmin ‘poëtisch en aanlokkelijk’ te vinden, als een later geslacht stukken zal behoeven te bewonderen, die thans de menschen bij duizenden naar de schouwburgen doen draven; - maar wij behooren omtrent vroegere geslachten althans even billijk te zijn, als wij hopen dat de latere omtrent ons toegevend zullen zijn. Men kan erkennen, dat de rederijkers de dragers der vijftiende- en zestiende-eeuwsche beschaving waren, en tegelijk hunne verzen afschuwelijk vinden. Want werkelijk was toen de ‘vermakelicke ende vrije conste van Rhetorijcke’ eene ‘eerlicke, heerlicke ende landnutte conste’, en wij hebben de retrosijnen reeds herhaalde malen ontmoet, altijd en bij alle gelegenheden het volk vermakende. Hoog stonden de Kamers in achting; Vorsten zelfs waren er leden van of bewezen er gunsten aan: in de registers van vele Kamers ontmoet men de namen van edele geslachten. De geleerdste geestelijken waren rederijkers, en niet zelden vrolijke gezellen, die, als Matthijs de Casteleyn, best meê konden doen als ‘de wijn ghedroncken en goet chier ghemaect’ werd. Sommige Kamers waren zelfs met geestelijke gaven en schoone aflaten voorzien, en mogten met Vader Willebrord roemen:

> Wij staen op Keyserlycke en Pauselycke wetten.

Ja, er waren er, die op mirakelen boogden, zooals *de Heilige Geest* te Brugge, wier stichters een duif in hun Kamer hadden zien vliegen.

De Kamers treden met den aanvang der 15^{e} eeuw in onze historie op; en haar ware vaderland lag in Vlaamsch-België, Holland en Zeeland; al zijn ook in andere Gewesten enkele Kamers opgerigt, zij tierden er niet zoo welig. Natuurlijk heeft men gevraagd, waar ze van daan gekomen waren? - Oudheidkundigen hebben die eenvoudig aan de Germaansche Barden, - Franschgezinden daarentegen ze aan de Provençaalsche Troubadours willen vastknoopen, - anderen beweerd, dat zij een Nederlandsche navolging waren van de *Jeux Floreaux* te Toulouse, door de Bourgondiërs in Vlaanderen ingevoerd. Maar de laatsten hebben 't zoowel mis als de beide eersten. Al verschenen de Retrosijnen ongeveer gelijktijdig met de Bourgondiërs, en al namen ze ook, naar de manier van dien tijd, een vreemden naam aan, zij waren niet uit den vreemde, maar zijn in Nederland geboren. Wie hunne voorzaten geweest zijn, hebben wij vroeger reeds gezien[1)]: de gildebroeders namelijk, die zich ‘gesellen van den spele’ noemden, en den geestelijken ter zijde stonden bij 't vertoonen der mysteriespelen, en wien door de sprooksprekers en esbattementers - die vroeger op de kasteelen der Edelen reisden, maar in de veertiende eeuw hun koers

1) Zie hiervoor bl. 35, 36 en 272.

veranderden en de steden bezochten - de lust voor 't wereldlijk drama werd ingeboezemd.

Wij willen eens eene vertooning bijwonen. Verbeeld u slechts, dat gij leeft in de eerste helft der 15e eeuw, en u bevindt in - welke stad gij zelf verkiest. Is 't Middelburg? gij kunt er *het Bloemken Jesse* zien spelen, of in Vlaardingen. *de Akerboom*, of in Gouda *de Goudsbloem*, - 't is om 't even.

Door een enge straat van meest houten huizen met spits oploopende gevels, smalle vensterramen, zware luifels en vooruitspringende stoepbanken en pothuizen, stappen wij naar de Markt, en wij zijn de eenigen niet die er heen gaan; 't is wel te zien, dat er wat 'te kijken' zal zijn: een menigte van menschen beweegt zich in dezelfde rigting. Het tooneel is opgeslagen tegen een zijmuur van 't Schepenhuis. Want hoewel den rederijkers van Stadswege een lokaal tot vergaderplaats gegeven wordt, en daarom hun gild ook 'Kamer' wordt genoemd, zoo is toch dat vertrek niet ruim genoeg om tot schouwburg te dienen en al de toeschouwers te bevatten; - de vertooning heeft dus plaats in de open lucht. Op eenige palen van acht voet hoog ligt een planken vloer; dit is het tooneel. Het is aan drie zijden open; de achtergrond alleen is met een zeil behangen, dat met zooveel groen en bruin beklad is, als noodig geacht wordt om een bosschage voor te stellen: dit zeil dient tot schutscherm, en de spelers, die niet moeten uitkomen, verbergen zich daar achter. Honderde toeschouwers staan op het plein zaâmgepakt voor het tooneel, - niet altijd even rustig; de een betwist den ander vaak een plaats; schreeuwen en schelden, dringen en smijten ontbreken nooit, en niet zelden raken er een paar aan 't kloppen, die dan door de anderen naar den achtergrond gedreven worden, om daar hun strijd uit te vechten.

Het abele spel, dat voorafgaat, is een romantische tragedie: 'Lanceloot van Denemarken', waarin de minnarij van een jonker van grooten huize met een meisje van geringen stand wordt voorgesteld. 's Jonkers moeder, een trotsche burgvrouwe van den ouden stempel, komt als een booze geest tusschen beiden. 't Meisje vlugt; Lanceloot laat haar overal zoeken. Zij is reeds met een ander gehuwd; maar aan Lanceloot wordt verteld, dat zij van hartzeer gestorven is, waarop deze, in wanhoop, zijne moeder vloekt en zich zelven doorsteekt. Dus tragisch genoeg, maar tevens tintelend van eigenaardige aktualiteit, daar 't de dwaasheid van den adeltrots scherp ten toon stelt.

Gedurende 't laatste bedrijf waren de toeschouwers in gespannen aandacht, en keken en hoorden met ingehouden adem; maar pas is het stuk afgespeeld, of de zaâmgedrongen hoop begint te gonzen en te woelen als een bijenzwerm, en telkens groeit hij aan. 't Blijkt dat het nastuk, de 'clute' of 'sotternie', d.i. 't middeleeuwsche blijspel, nog veel meer volk trekt dan 't abele spel; trouwens de klucht is bij uitstek nationaal,

omdat zij komisch is, en, ofschoon heel eenvoudig van conceptie, een trouwe afspiegeling van het volksleven[1)].

Na een korte pauze komt de heraut van achter 't schutscherm en vermaant het volk tot stilte:

> Nu swighet ende maeckt een ghestille!
> Dit voorspel is nu ghedaen,
> Men sal u een sotternie spelen ghaen.

Maar in plaats van stilte ontstaat er nog veel meer rumoer en gejuich en gelach, want de nar in zijn bont pak komt over 't tooneel springen en geeft den heraut een paar oorvijgen, waarmeê deze achter 't scherm vlugt. Daarop blijft de nar anderhalve minuut lang, met gebogen rug, uitgestoken wijsvinger en strakken blik, onbewegelijk het volk aankijken; springt op eens op en driemaal in de rondte, en zet zich andermaal tegenover 't volk, maar nu met de handen in de zijde, en schreeuwt:

> Ay, siet dese gapaerts! wilde mi copen?
> Mi dunct, ik derf nyet verre lopen
> Om sotten te vane sonder netten.
> Ic segge, bi Cools setten!
> Men sou hier meer luden vane dan musschen;
> Maar ic wil eens drincken ondertusschen!

En terwijl hij aan de eene zijde achter de schermen verdwijnt, komt de heraut aan de andere zijde weêr uit, en roept met luider stemme:

> Nu swighet wel stille ende maeckt gheen gheruchte;
> Men sal hier spelen van N u n o c h een genuechlicke cluchte!
> Van vier personagiën, soo suldi weten:
> De man, de ghebuer, de wijf ende de pape sijn si gheheten.

Bij de eerste uitkomst komen de twee eerstgenoemden voor den dag, en wij hooren een roerende schildering van een lieve huisvrouw, die haren man 't leven zuur maakt, en hem dikwijls klappen in plaats van eten geeft. ‘Nu’, zegt ten laatste de buurman, ‘ik zal je eens een goeden raad geven; hoe zij scheldt of slaat of smijt, jij moet maar altijd: n u n o c h ! roepen.’ - ‘Ben je gek?’ zegt Jan, ‘dan krijg ik nog meer klappen’. Maar de buurman leert hem zijn rol zoo goed, dat Jan uitroept:

> Dat wort een groete boerde! [grap]

Bij de tweede uitkomst zien wij man en vrouw te zamen op 't tooneel. Zij scheldt en tiert, slaat en smijt, en Jan zegt: ‘nu noch’. Zij slaat er nog harder op, maar Jan blijft er bij: ‘nu noch!’ Dat is voor geen kijvend wijf uit te staan; zij loopt weg en roept haar buurman te hulp:

> Lieve ghebuer, comt mi ter bate.

En zoo hooren wij in de derde uitkomst den buurman met een ernstig

1) Ik heb vroeger reeds eenige artikelen over de Oude Kluchtspelen geschreven, en wel in het *Ned. Magazijn* van 1859, waar men er afbeeldingen bij vindt.

gezigt de vrouw de les lezen, omdat zij haar goeden man zoolang geplaagd heeft, dat hij buiten zijn zinnen is. ‘Er zit niets anders op’, zegt hij, ‘dan den pastoor te laten halen, om hem te belezen.’

Ja wel, de pastoor komt, - dit is de vierde uitkomst. Hij doet alles wat in die dagen een geestelijke deed, om een boozen geest uit te drijven; maar zonder vrucht: Jan blijft n u n o c h zeggen. ‘Weet je wat?’ zegt de buurman, ‘geef hem wat te eten, mogelijk brengt hem dat weêr bij zijn zinnen’. Dadelijk ijlt het bezorgde vrouwtje achter 't scherm, en keert met een lekker stuk vlade terug. Jan eet als een wolf, en zie - dat helpt; hij komt bij, en de vrouw valt hem om den hals:

Jan, vergheeft mi dat ic u oyt was so quaet!

De pastoor onderzoekt niet eens, hoe het komt, dat een stuk vlade beter helpt dan zijn lezen, en zegt droog weg:

Godt zij gebenedijt,
De man es van den evel ghescheyden;
Adieu, vaert wel! -

Hoe mooi is die list gelukt; al 't volk klapt in de handen. Maar de vrouw schijnt er toch 't hare niet van te hebben: zij werpt zulk een schuinschen blik naar den buurman, die zijn lach naauwelijks meer bedwingen kan. Zij volgt den pastoor, en de twee mannen blijven alleen. Wat hebben ze een pret! wat roemt de buurman op de deugdzaamheid van zijn huismiddeltje! wat verheugt zich de goede Jan in 't vooruitzigt, nu voortaan een gedwee vrouwtje te zullen hebben! Maar zij hoort alles. Achter den rug der beide babbelaars zien wij haar om den hoek van 't scherm kijken; haar oogen fonkelen, haar vuisten knijpen zamen. Eensklaps - 't is de laatste uitkomst - schiet ze woedend op hen los, en beukt den een met de regter-, den ander met de linkervuist, en roept:

Jan.
Daar, daar! ik heb het altemaal gehoord!
Och arm! och arm!

Buurman.
o Moord! moord, moord! moord, moord!
Dat wijf zal ons nog allebei vernielen.

Vrouw.
Kom, zeg nu ook: *nu noch*!

Jan.
Bij mijner zielen,
Ik zal het nooit meer zeggen, lieve vrouw!

Vrouw.
Nooit meer? Daar, daar!

Jan.
Hou op, och! bij mijn trouw!
Mijn buurman was 't, die mij dat *nu noch* leerde!

En nu krijgt de buurman nog de les, met duchtige oorvijgen aangedrongen, zich nooit meer te mengen in geschillen tusschen man en vrouw. En daar de buurman schuld bekent en beterschap belooft, rigt het triomfeerend vrouwtje zich tot de toeschouwers, om de slotregels uit te spreken:

> Elc wacht hem, die wel wil varen.
> Gods gratie wil ons allen bewaren.
> Die Vader, die Sone, die heilighe Geest
> Verleene ons salicheyt allermeest!

‘Amen!’ zegt het volk, en stroomt regts en links uiteen. Vindt gij dat vrome slot aan een kluchtspel wat zonderling? 't Behoorde er toch bij. 't Is kenmerkend voor de zeden onzer vaderen. Vroom van aard en vrolijk van zin, moesten zij hij hun vrolijkheid altijd iets vrooms, en bij hun vroomheid iets vrolijks hebben. Een kluchtspel moest zoowel als een preek met een zegen besluiten.

Was vroeger het dekoratief heel eenvoudig, in 't laatste vierendeel der 16e eeuw, toen het tooneel uit de open lucht in vertoonzalen was overgebragt, zocht men reeds door kunst- en vliegwerken 't vermaak der toeschouwers te vergrooten. Niemand was daar knapper in dan de oude Karel van Mander, schilder en poëet, een Vlaming, die in Italië geweest was, zich in 1583 te Haarlem vestigde, en eindelijk in 1604, twee jaren vóór zijn dood, te Amsterdam kwam wonen. Voor de vertooning van zijn ‘Noach’ had hij een groot zeildoek beschilderd met golven en drenkelingen, dat hij over het tooneel liet voorttrekken. En om 't stukje heel natuurlijk te spelen, had Van Mander pompen en buizen laten maken, waardoor hij zoo'n geweldigen plasregen op het tooneel liet vallen, dat de kijkers, die vooraan stonden[1)], druipnat werden en terugweken; terwijl anderen, die zich verbeeldden de zwemmenden en drijvenden op den wereldvloed: ‘help help!’ te hooren roepen, luid begonnen te snikken en jammeren van mededoogen, en sommigen heenliepen om een dreg of puthaak te halen.

En al dat vermaak hadden de kijkers te geef. De Kameristen speelden niet om geld, maar om de kunst. Eerst in 't begin der 17e eeuw werd het kijkgeld ingevoerd ten voordeele van een godshuis, dat dan ook de onkosten droeg. Dit kijkgeld was aanvankelijk drie stuivers de persoon[2)].

Maar de rederijkers deden meer dan hunne medeburgers gratis met tooneelspel vermaken; zij vierden ook prachtige L a n d j u w e e l e n . Hierin wilden zij voor de schutters niet onderdoen. Eerst hadden zij dezen bij die feesten vergezeld, maar weldra deden ze 't op eigen hand.

Even als de schutters zonden zij ook de kaart rond, en loofden prijzen uit; maar in de plaats van boog en bus stelden zij de poëzij. Zij wedijverden met de schutters in pracht bij hunne optogten, maar overtroffen deze door hunne spelen, die veel meer verscheidenheid en vermaak opleverden. ‘Ja maar’, zegt Kops, ‘de pracht en staatsie heeft bij die spelen meer dan de poëzij uitgemunt’[3)]. - Zeker, maar daarom hadden de toeschouwers

1) De toeschouwers *stonden* toen in de zaal, 't *zitten kijken* kwam eerst later in de mode. Nog in 't midden der 17e eeuw was ‘de bak’ een open ruimte, waar de kijkers *stonden*; dit was toen de goedkoopste plaats.
2) WAG. *Amst.* II D. bl. 395. - KOPS in de *Werken v.d.M.d. Ned. Letterk.* II D. bl. 291, 298
3) KOPS, t.a.p. bl. 254.

er te meer vermaak in. De meeste menschen hadden, en hebben nog, meer oog voor mooije kleêren dan oor voor mooije verzen. Te prijzen is 't niet, maar 't is een oud gebrek. Men herinnert zich, hoe Horatius in een zijner brieven zijne tijdgenooten gispte, omdat zij in den schouwburg den poëet een sprookje aan een dooven ezel lieten verhalen, maar juichten om het mooije pak kleêren, waar de speler onder stond te zweeten. - 'Heeft hij al wat gesproken?' - 'Nog geen enkel woord!' - 'Waarom klapt het volk dan in de handen?' - 'Om 't zien van dat prachtig kleed in Tarentijnsch purper geverfd.' - En evenzoo gispte nog onlangs de Gids onze tijdgenooten, omdat ze juichen, als ze een paard op 't tooneel zien of een dekoratie, die een markt voorstelt, waar zij dagelijks overgaan, - in plaats van 'zich studie te getroosten ten einde een kunstwerk te leeren begrijpen'[1]. Ach ja, zoo zijn de lui. 'Dank je wel,' zeggen ze, 'laat studeeren wie wil; maar wij gaan naar de komedie om wat te zien, en te lachen om 't geen ons vermaakt.' En de meesten hunner lezen zelfs Horatius, Kops en de Gids niet eens.

Doch keeren wij tot het 'Consttoonend Lantjuweel' der rederijkers terug. Het rijk en praallievend Brugge gaf er het eerste voorbeeld van in 1431, en bijna twee eeuwen lang zijn deze feesten door Vlamingen, Brabanders, Hollanders en Zeeuwen met vreugde en luister gevierd. Zij hadden veel meer toeloop dan tegenwoordig de Letterkundige Kongressen; en er was dan ook veel meer 'ghenouchte' bij, en er is nooit iemand van teruggekomen, die zei, dat hij zich verveeld had. De rederijkers wisten wel, dat de menschen zich nooit verveelden, wanneer zij lachten, en daarom zorgde elke Kamer een vrolijken snaak tot nar te hebben. De rederijkers-zotskap was een eerekroon, want het was een geestige kop, die dien droeg, 't Is alweêr de vraag niet, of wij hun geestigheid ook geestig zouden willen vinden; wij zijn daar natuurlijk verre boven verheven. Maar wanneer men heden ten dage bij een optogt nog eens zulke narren,

> Met een marrot en een kappe met bellen,
> Daar ooren aan sijn van anderhalf ellen.

te zien kreeg, zou men er toch zeker zijne oogen niet afwenden. En als dan de een, al roepende: 'alles met zoetigheid!' de omloopers met een vossestaart vol honig of stroop om de ooren streek; en een ander, onder den kreet: 'alles met maten!' ieder, die den vossestaart ontweek, met een ouden schuttersbandelier vol kruitmaatjes begroette; - zouden wij mogelijk ook nog wel eventjes, al was 't maar in 't vuistje, lachen.

Zoodra ergens een rederijkersbode met de kaart de poort inkwam, raakte dadelijk de heele stad in beweging. Ieder, die meende 't

1) *Gids* 1869, bl. 266, 274.

nieuws 't eerst vernomen te hebben, liep naar zijn vrienden om 't hun te vertellen. 't Was of de engel der vreugde in die stad was neêrgedaald. De bode werd getrakteerd, en met een zilveren plaat beschonken. De Vroedschap, op zijne komst dadelijk bijeengeroepen, beraadslaagde over alles wat er gedaan moest worden, om de eer der stad op te houden. Hoeveel geld het kostte kwam er niet op aan; de heele burgerij had er toch 't genot van, want ieder ging met de retrosijnen meê: ‘de edelmannen, de poorters, de coopmannen ende inwoonende ende ghebueren’; alleen de zieken, lammen en blinden bleven t'huis om de stad te bewaren.

Maar zoo leêg de deelnemende steden liepen, zoo vol liep de feestvierende stad. Alle herbergen werden in beslag genomen voor de kameristen en de edelmannen; - al de anderen moesten maar zien, waar ze onder dak kwamen, en de duizenden, wien dat niet gelukte, deden als vroeger 't volk dat naar de tornooijen liep.[1)]

Op den dag der intrede bombamden de klokken en rattaplamden de trommen, schalden de klaroenen en knalden de kanonnen. Alle huizen waren vercierd, en alle menschen op straat, om te kijken naar een optogt, zoo als wij niet meer te zien krijgen. Kameristen te paard: allen, die tot dezelfde Kamer behoorden, soms driehonderd en meer in getal, in eenerlei kleeding, b.v. ‘violette rijtabbaerts, gheboort met gouden passement, groene wambuysen, roode hoeden en coussen, witte leerskens, den sluyer toque d'argent, ende plumagiën blaeu, geel ende root.’ Een aantal ‘ghecierde speelwagens’ met zinnebeeldige vertooningen, en nog driemaal zooveel wagens er achter, fraai behangen met draperiën en blazoenen, ‘ende gildebroeders daerop’. En eindelijk de nar op een paardje, een ezel of een wagentje. Verbeeld u dit zooveel malen vermenigvuldigd, als er Kamers in den optogt waren, telkens met verandering van vormen en kleuren, en nieuwe pogingen om uit te munten. En overal is de vereischte muziek bij: grillig uitgemonsterde trommelslagers, en blazoen- en banierdragers. De ‘edelmannen’ hadden zich op 't prachtigst uitgedoscht, om boven de poorters en ‘coopmannen’ uit te blinken, en als pronkjuweelen den stoet te vercieren; maar toch hadden zij nog zooveel bekijk niet als de narren, die 't komisch en humoristisch element vertegenwoordigden. Elk hunner had een narredevies bedacht, dat hij in den optogt vertoonde. De een voerde een menschenhart met een kat daarin op zijn schild, en zei: ‘Daar is zij!’ [De valschheid namelijk, die dáár haar schuilhoek kiest.] - ‘Ik zal ze niet verliezen’, zei een ander, die op een ezel reed, en twee kleine zotjes achter zich had. - ‘Ik vang al kwade tongen’, riep een derde, die 't achterste voor op 't paard zat, en met beide handen een vischnet met de opening naar de toeschouwers keerde.

1) Zie hiervoor bl. 26.

Naar Cats, Sp. v.d.O. en N.T.

Hier zag men twee gekken op één ezel, die elkaar er poogden af te dringen, ter bevestiging van 't oude spreekwoord: *Deux sots ne peuvent estre portez sur un asne;* - ginds een nar, die op een stokpaardje reed, en elk toeriep: ‘Wil je meê, zit op!’ -

Alle verwelkomingen, oratiën, toespraken en antwoorden gingen op rijm, ‘om const te useeren’, zelfs het brengen in de herberg, waar ik vroeger al een voorbeeldje van gegeven heb.[1)] En dagen, ja weken achtereen volgden de tooneelvertooningen en deklamatiën elkander op, maar werden behoorlijk met banketten afgewisseld, en deze weêr met refereinen doorspekt; 't waren ‘banketten met rhetorijck ende musijck’, - wat eigentlijk in eenvoudig Hollandsch wil zeggen: eten op rijm. En de kijkers, die hier weinig aan hadden, liepen, om zich ook wat te goed te doen, naar de herbergen buiten de poorten of bij de zoetelaars in 't veld - want in de stad was niets te krijgen, - en vermaakten zich onderwijl een weinig met katknuppelen of haansabelen.

's Avonds stond bet voor alle herbergen, waar Kamers logeerden, vol; want daar werd niet enkel geïllumineerd en vuurwerk afgestoken, maar er waren ook mooije transparanten met zinnebeelden en rijmen te zien, en de Kamernar onthaalde 't volk op wat uijen, of de broeders vertoonden soms in de open vensters een kluchtspelletje. Hoe meer volk er elken avond voor de deur stond, hoe meer eer voor de Kamer.

De prettigste dag van 't heele feest was het ‘Geksspel’ of ‘Sotsspel.’ De nar der feestvierende Kamer daagde alle andere narren ten wedstrijd uit. Dan werd er wat geschaterd: Herakliet zelf zou, indien hij zoo iets had bijgewoond, zijn huilebalk-systeem den bodem ingeslagen en meêgelachen hebben. En die Kamernarren wisten dan ook wel, dat zij de geestigheid in pacht hadden, en daarom stelde een hunner eens de vraag: ‘Sonder ons sotkens hier, wie sou nu 't volk vermaecken?’ - ‘Elc

1) Zie hiervoor bl. 384.

sich self!' antwoordde een ander, en beweerde dat de wereld vol zotten was. Wat toen zeker wel waar was, maar even zeker nu niet meer waar is: de wereld is nu vol wijzen; maar daar schrijven de weinige gekken, die er nog zijn, 't dan ook juist aan toe, dat zij nu minder vermakelijk is. - 'Wanneer sal men 't meeste lachen?' was op een anderen tijd de vraag; en 't antwoord luidde: 'als een geck begeckt wort'. En daarop werd den zot van Zegwaard, die den prijs in 't Zotsspel gewonnen had, een zilveren bel met een zoeten koek vereerd.

Als de gekken gedaan hadden, was de beurt aan de trommelslagers. Hun wedstrijd bestond in 'fraeist trommelen', en de prijs in een paar trommelstokken met zilveren beslag. Doch ik eindig hier. Wie alles, wat er op een Landjuweel te zien en te hooren was, in alle bijzonderheden wil weten, leze de boeken, die er van gemaakt zijn, - heel mooije boeken, waar men niet alleen alle optogten en banketten in beschreven vindt, en de mooije kleêren en de blazoenen, maar ook al de zinnespelen, komediën, batementen, moralen en refereinen, en al de 'poetycse puncten', epigrammen en deviezen, de balladen, rondeelkens, retrograden, rikkerakken en kokorullen! - te veel om hier op te tellen.

Maar al had nu zoo'n Landjuweel drie weken geduurd, dan had men er somtijds nog niet genoeg aan; de maand moest er meê gemoeid zijn, en men liet er nog een H a a g s p e l op volgen. Dit was o.a. te Antwerpen in 1561 't geval; en men kan nu niet begrijpen, hoe 't mogelijk was, dat die koopstad - toen de eerste van Europa, die, als historieschrijvers verzekeren, in één maand meer handel dreef dan Venetië in een jaar - een geheele maand lang de kantoren kon laten stil staan, om zich met niets dan vermaak bezig te houden.

En wat was zulk een Haagspel? - 'Een nieu recreatie van minder costen, maer gheen minder ghenuechte.' Om 't kort en duidelijk te zeggen: het Haagspel stond tot het Landjuweel in dezelfde verhouding als 'Kloris en Roosje' tot 'Grijsbrecht van Aemstel'.

Naast de Rederijkersspelen bloeide ook het S c h o o l d r a m a , maar 't laatste was geen vrucht der eerste: 't was veel ouder dan de Kamers, en reeds in de 12^{e} eeuw in zwang. 't Was ook geen vermaak, maar oefening in de Latijnsche taal en welsprekendheid. En wanneer de studenten of scholieren tafereelen uit den Bijbel of de Levens der Heiligen, of stukken van Plautus, Terentius en Seneca vertoonden, dan was dit eigentlijk een openbaar examen. Evenwel was de grenslijn tusschen oefening en spel op den duur niet tegen uitwissching te bewaren; - het schooldrama werd schoolvermaak, en, als de vertooning buiten de school gegeven werd, ook volksvermaak; daarom dan ook ijverden de Calvinisten er tegen, ofschoon Calvijn 't niet verboden had[1)]. Nog in 't midden van de eerste

1) Vergl. hiervoor bl. 54.

helft dezer eeuw bloeide het schooldrama aan sommige Latijnsche scholen in ons Land, o.a. te Boxmeer, Ravestein en Megen. In eerstgenoemde plaats geschiedde 't op 't kasteel; te Ravestein in de open lucht, en 't wemelde er dan van vreemdelingen[1)].

In het tweede decennium der 17e eeuw neigden de Kamers in de voornaamste steden ten ondergang; niet zoozeer ten gevolge van den oorlog, dien de Calvinisten haar aandeden, - waarvan reeds in 't Eerste Boek gewaagd is[2)], en waarover ik hier niet breeder zal uitweiden, omdat er niets vermakelijks aan is, - als wel omdat de Kamers zelve uitgediend hadden. De beschaving en geestontwikkeling namen een hoogere vlugt, en voor kunst en poëzij brak in Nederland een nieuw tijdperk aan. Wel hadden nog in het laatst der 16e eeuw vele Kamers weêr glans-

Trouw moet blijken.

rijk het hoofd opgebeurd, en meende men, dat zij een nieuwe toekomst te gemoet gingen, maar 't was slechts ‘een vlugtje voor den dood.’ Toen de 17e eeuw aangebroken was bleek het, dat de ‘Kunstgoddin Rhetorica’ haar besten tijd had gehad. De knappe mannen verlieten haar. Hooft wilde al in 1611 niets meer van haar weten; Vondel zei haar toen of kort daarna ook vaarwel; Samuel Coster noemde in 1617 de Kamerbroeders ‘een hoope Moolicken’, en Scriverius beschreef hen als

> Een volck, dat veeltijts is ontbloot van alle reden,
> Onmatich, onbesuyst, wanschapen, onbesneden.

Maar toen het rederijkerstijdperk in de steden gesloten was, ving dat der boererederijkerij eerst regt aan. Natuurlijk - de arme Rhetorica, die

1) Dr. C.R. HERMANS, in den *Aardbol*, III D. bl. 600.
2) Zie hiervoor bl. 53, 54.

nog geen lust had om te sterven, zocht, toen zij zich door do deftige lieden verstooten zag, haar toevlugt bij boeren en kermisvolk en bij dezen hield zij 't nog lang uit. De dorpsherbergiers, die er een goede rekening bij maakten, omdat de stedelingen bij menigte kwamen kijken, beschreven de Dorpskamers in hun kroeg en betaalden de prijzen. De boeren oefenden zich in 'prononceeren', speelden voor Agamemnon of Alexander of andere helden der oudheid, wier namen zij niet eens konden uitspreken; in hun optogten met boerewagens zag men de parodie der oude Landjuweelen;

> En ieder spotte met die boererederijkers,
> Maar zij vermaakten toch zich zelven en de kijkers.

In de 17e eeuw noemden alle komedietroepen, die op de kermissen reisden, zich rederijkers[1].

In enkele Hollandsche steden bleven Kamers als antiquiteiten bewaard, doch rijmden, behalve 't jaardicht[2], geen enkel referein meer. Maar in de Vlaamsche en Brabantsche steden bleven de Kamers nog gedurende geheel de achttiende eeuw rijmen en spelen precies als in de zestiende. In 1777 werd te St. Nikolaas zelfs nog een Landjuweel gehouden, waar de Kamer van Lier den prijs won. En welk een prijs? 'Een zilveren Caffepot.' - Ja wel, de Landjuweelen van toen stonden tot die van ruim twee eeuwen vroeger juist in dezelfde verhouding als die ouwejuffrouwenkoffijpot tot de wijnkannen van 't wakker voorgeslacht.

Eindelijk is Rhetorica, als oude vrijster, 's levens zat, ergens op een hofje overleden, - men weet niet precies waar of wanneer.

En welke vermaken hebben wij nu aan de Kamers te danken?

Aan de laatsten der Kamers: den N a t i o n a l e n S c h o u w b u r g . Aan de liefde tot 'de Conste': de L i e f h e b b e r i j - k o m e d i ë n . Aan den naam: de M o d e r n e R e d e r i j k e r i j . De vermakelijkheid dezer laatste is evenwel zoo heel groot niet; deze nicht van juffer Rhetorica is slechts gekomen om hun, die 't nog niet wisten, bekend te maken, dat hare tante overleden is. Veel meer pleizier hebben de liefhebberijkomediën twee eeuwen lang den menschen verschaft. Grabner, die anders den smaak der Nederlanders voor het tooneel niet zeer hoog aanschreef, sprak van die gezelschappen met veel lof[3]; en dit is ligt te verklaren: de liefhebberij gaf er leven aan, en hij was er goed ontvangen; de liefhebbers trakteerden een vreemdeling altijd op een fijne flesch.

Maar als ik zooeven den N a t i o n a l e n Schouwburg noemde, wilde dat eigentlijk zeggen: 'den Amsterdamschen'; want in de heele Republiek was geen tweede exemplaar te vinden, wat Mr. J. van Lennep toeschreef

1) Zie hiervoor bl. 450.
2) id. bl. 115.
3) *Brieven*, bl. 323, 324.

aan ‘den ernstigen zin’ der natie[1]. Toch hadden in andere steden de menschen iedere kermis ook een komedie, en dan veroorloofden zij zich, dien ‘ernstigen zin’ in de pruikedoos te bergen, en liepen naar de tent, waar ‘aloude, vermaarde treurspelen’ en ‘kluchtige en vermakelijke boerterijen’ vertoond werden. Dan weêrgalmden wel dadelijk de preêkstoelen van strafsermoenen tegen die ‘lichtveerdigheden’; maar dan hield ook weleens een professor - zooals b.v. in 1711 Petrus Burmannus te Utrecht - een oratie tegen den preêkstoel, en stapte zelf, gevolgd van de aanzienlijkste lui, naar de komedietent, en ‘de Signoortjes wisten op te passen om met de Joffertjes in de karosse daar henen te rijden’[2]. Maar nergens erger dan in de zetelstad der Calvinistische regtzinnigheid. De Dortenaars verloochenden op kermis hun ‘ernstigen zin’ zoodanig, dat zij komedie lieten spelen in de zaal der Synode. Natuurlijk kregen toen de Eerwaarde Heeren zulk een afkeer van die zaal, dat zij verhuizen gingen[3].

En hoe was 't nu op 't einde der Republiek? Amsterdam had toen naast haar Stads-schouwburg ook nog een Hoogduitsch en twee Fransche theaters gekregen. 's Gravenhage had twee kleine komedietjes; in 't eene speelden de Fransche hofkomedianten, in 't andere reizende troepen. Rotterdam had een beter komedie en goede dekoratiën, waar het ‘Hoogduitsch-Joodsch-Amsterdamsch-tooneelgezelschap’ (ijselijke titel!) soms operaas opvoerde; maar Leiden behielp zich met een klein huis, door eenige liefhebbers zoo wat tot een schouwburg verknutseld. En wat in andere steden ‘komedie’ genoemd werd, was maar een loods of kermistent.[4]

Le Francq van Berkhey maakte zich zeer boos, omdat zijne tijdgenooten zooveel pleizier vonden in Fransche en Italiaansche tooneelen, die, naar zijne meening, de zeden misvormden. - ‘Dit is niet wel te dulden!’ riep hij uit. ‘Wat hebben wij met dat piepende Italiaansch, coquette Fransch, vloekend Engelsch, pochend Hoogduitsch en gerabraakt Vlaamsch noodig? O zagen Hooft en Vondel nu eens op!’[5] Maar deze, hadden zij kunnen opzien, zouden hem toegeroepen hebben: ‘Beste vriend! maak je daar zoo driftig niet om: in onzen tijd waren 't juist de mannen, die met het Fransch en het Italiaansch tooneel kennis hadden gemaakt, aan wien men de oprigtiug van het Nationaal tooneel te danken had.’ En al veel vroeger zagen de Hollanders graag vreemde tooneelspelers. In 't laatst der 16^{e} en in 't begin der 17^{e} eeuw speelden Engelsche, Fransche en Italiaansche komedianten in de voornaamste steden van ons Land, en ze hadden veel toeloop. Gedurende geheel de 17^{e} en 18^{e} eeuw zag men in Holland Fransche, Italiaansche, Vlaamsche en Joodsche troepen, ofschoon zij te Amsterdam in 't belang van den Stads-schouwburg zooveel mogelijk

1) *Voorn. Gesch. van Noord-Nederl.* II D. bl. 378.
2) *Hollandt Ontkermist*, bl. 1.
3) *Tegenw. Staat der Vereen. Nederl.* IV D. bl. 310.
4) GRABNER, *Brieven*, bl. 310, 311.
5) *Nat. Hist. v Holl.* III D. bl. 1411, 1412.

geweerd, of alleen gedurende het ‘ledig staan’ in de zomermaanden toegelaten werden.

De deftige Amsterdammers der 17e en 18e eeuw vonden steeds het meeste vermaak in de kluchtspelen, omdat zij, na de zielroerende treurspelen, die weleens verzwarend op hun oogleden werkten, zich graag met lachen weêr wat wilden opfrisschen. Om 't vermaak te verhoogen werden reeds in 't midden der 17e eeuw op den Amsterdamschen Schouwburg ook ‘zingende kluchten’ gegeven, die de voorloopers der latere operetten waren.

't Is wel waar, dat wij, als we die oude kluchten nog eens inzien, niet begrijpen, hoe de vrouwen en dochters dier deftige Amsterdammers de aardigheden, welke er in voorkomen, konden zien en hooren, laat staan er om lachen. Maar wij zien die spelen slechts zooals ze gedrukt zijn, niet zooals ze vertoond werden; - hetgeen al te onstichtelijk was, werd allengs weggelaten, en wat te plat of ruw klonk, gewijzigd. Tooneeltjes echter, waarin een dronken boer optrad, of een dokter, die zijn koning ‘zevenmaal klisteeren’ wilde, ergerden geen achttiende-eeuwsche dames, maar deden haar schateren van lachen. Omstreeks 1780 poogde men de kluchten te vervangen door Operetten; maar bij dezen won de goede smaak niet, want het waren slechte vertalingen, die ellendig uitgevoerd werden. Vervolgens kwamen de Tooverballetten, Harlekinades en Divertissementen, die velen beter bevielen, omdat er veel spektakel bij gemaakt werd[1].

Maar toch had het publiek toen nog altijd graag een klucht na 't ballet; ja menigeen bedankte voor al wat vooraf ging, en kwam alleen bij 't ‘nastuk’. In de komedie wilde men lachen, in spijt der filosofen, die beweerden, dat men er heen moest gaan om ‘zich studie te getroosten.’

Eigentlijk hebben onze Wijzen en Poëten, van den beginne af tot aan het achtste jaar der negentiende eeuw, altijd getwist over het ware doel van het Schouwtooneel.

Als A zei: ‘'t Is gewis,
De Schouwburg is voor 't volk de tempel van 't Vermaak;’
Riep B: ‘Dat heb je mis!
Een Kweekschool moet hij zijn voor Kunst en goeden Smaak!’
En leerde Meester C:
‘Een Leerschool moet hij zijn van Zeedlijkheid en Deugd’,
Dan preekte Dominee:
‘Des Duivels school is hij tot zielbederf der Jeugd.’

In 1808 hakte de pöeet Zubli den knoop door; hij reikte aan de Kunst de eene en aan de Deugd de andere hand, gaf den Duivel een schop en liet het Vermaak rondom loopen, en schreef op het tooneelgordijn met gouden letteren het vermaarde distichon:

1) Vergl. de ‘Schets van het Ballet *Circé*’ door *Zwaaneveder* in *de Arke, Noachs* 1799.

Der Kunsten God, aan 't Y met geestdrift aangebeên,
Kroont hier, in 't Heilig koor, Verdienste en Deugd alléén.

Twee-en-twintig jaren lang las de gemeente dit met veel stichting; maar toen begon men er weêr anders over te denken. Eerst ontdekte men er een weinig overdrijving en vervolgens veel bluf in. Een Professor sprak er over in Felix Meritis[1]; een Poëet maakte er een parodie op. De een spotte met de ‘geestdrift’, de ander met de ‘Verdienste en Deugd’, een derde met ‘het Heilig koor’; niemand begreep hoe hier ‘aanbidden’ en ‘kroonen’ te pas kwam. En eindelijk in 't zelfde jaar, waarin een Kommissie werd benoemd ‘tot beraming der middelen tot herstel van het Nationaal Tooneel,’ - een onderwerp, waarover een aantal allerliefste brochures geschreven zijn, en nog jaarlijks op de Letterkundige Kongressen eenige woordjes gewisseld worden - wilde het publiek ‘der Kunsten God aan 't Y’ niet meer dulden.

‘Neem weg dat rijm!’ riep groot en klein,
‘Schrijf dat in ouwe boeken!’
‘Denk jij, dat wij op 't Leidscheplein
Een H e i l i g k o o r gaan zoeken?

Wat vragen wij naar K u n s t e n G o d,
En mooije zedelessen?
Geef ons spektakels, bont en zot,
En mooije danseressen!’ -

Zoo werd aan 't Y d e r K u n s t e n G o d
Meêdoogenloos verdreven, -
En niemand weet iets van zijn lot,
Noch waar hij is gebleven.

Derde hoofdstuk.
Van de Buurgilden.

De oorsprong der Buurgilden is te zoeken in de wijken en buurten onzer Germaansche voorouders; de president van een buurgild in onze Hollandsche steden werd ‘de Heer van de buurt’ genoemd, - een echt Germaansche titel. In sommige steden hebben de buurgilden stand gehouden tot in 't laatst der vorige, ja zelfs, gelijk te 's Gravenhage, tot in onze eeuw; terwijl ze elders, gelijk te Amsterdam, al zoo vroeg verdwenen zijn, dat er geen enkel narigt van overgebleven is[2].

1) Vergl. *'t Boek der Opschr.* bl. 140.

2) Wie de inrigting der buurgilden in de 17e en 18e eeuw wil leeren kennen, leze de Verhandeling over de 's Gravenhaagsche Buurten, in het I D. der *Mededeelingen uitg. door de Vereen. tot de beoefening der Gesch. van 's Gravenhage*. Over de Leidsche buurten kan men nazien VAN LEEUWEN, ORLERS en LE FRANCQ VAN BERKHEY. En wat de Amsterdamsche buurten betreft, zie men de *Nalezing op mijne Amstelodamiana*, bl. 15-19.

Maar ook in de steden, waar de buurgilden met hun Heeren al lang verdwenen waren, bleven, in 't voorvaderlijk leven, de buren toch nog altijd een naauwe betrekking onderhouden. Tegenwoordig roemt menigeen er op, ‘zijn naaste buren niet te kennen’; vroeger leefde elk ‘met zijn buren’, en achtte ‘een goeden buur beter dan een verren vriend.’

Ook op de dorpen, al mogen daar geen buurgilden als in de steden bestaan hebben, hadden toch - naar de ‘oude costuymen ende hercomsten’, die zich in voortijden uit het volksleven zelf ontwikkeld hadden - de buren wederzijdsche verpligtingen, die in Holland ‘burepligten’, en aan de overzijde der Zuiderzee ‘noaberpligten’ genoemd, en door elk trouw vervuld werden, ofschoon ze nimmer bebriefd waren. Hier heb ik echter van geen pligten maar van vermaken te spreken, en die, welke uit het buurtleven voortgesproten zijn, zal ik in een beknopt overzigt trachten zaâm te vatten.

Aan 't hoofd der buurtvermaken stond van ouds het B u u r m a a l, dat in 't midden der 17e eeuw nog in de meeste Hollandsche steden onderhouden werd; hoewel toen al niet overal meer jaarlijks, maar soms om de drie of vier jaren. ‘Dan’, schreef Boxhorn, ‘plegen zij 't geld, dat in de buurtkas is, te versmeren en met brasserij over te brengen eenige dagen; die dagen noemen zij H o v e n ’[1]. Ieder buurman kwam er met zijn vrouw, en ieder jonkman bragt een ‘buurvrijster’ meê. Oudtijds hadden die buurmalen doorgaans op Vastelavond plaats, of ook wel op den patroonsdag der buurt; en zij moesten bepaald in de buurt gehouden worden, en wel in de herberg of ‘casteleynie’ der buurt, of anders ten huize van een der buren. Zij duurden gemeenlijk, naar Germaansche wijze, drie dagen; maar in de 17e eeuw verdubbelden de Hagenaars dit getal weleens. Natuurlijk waren er ook muzikanten bij noodig, en kon 't kaartspelen niet ontbreken; maar was er wat merkwaardigs in de stad te zien, het zij een Mexikaan of een olifant, dan wierpen zij het troefspel in een hoek[2]. En 't is ook opmerkelijk, dat bij die buurmalen alweêr 't zelfde plaats vond als bij de schuttersmaaltijden - het insluipen van medeëters, of als de zeventiende-eeuwers ze noemden, ‘volontarissen op de vrije slemp’, - zoodat in de buurtbrieven geordonneerd werd, dat geen boodschapbrengers binnen mogten gelaten worden; aan de deur konden zij ‘een dronk of twee erlangen’, maar meer niet.

1) *Tonneel van Holland*, Kap. V.
2) Haagsche Hofbuurt in 1721: ‘voor 't sien van de mexicaan *f* 3, ‘- in 1730: ‘voor 't sien van den oliphant *f* 8.12. - *'s Grav. Buurten*, bl. 91.

In de 17e en 18e eeuw hielden de burgers zich niet meer aan 't oude gebruik, te hoven in de buurt op Vastelavond of patroonsdag; zij kozen er liever zomersche dagen toe, en vonden het pleizieriger naar buiten te gaan. De Leidenaars b.v. voeren met speeljagtjes uit, en dansten en banketteerden ‘met de grootste en gulhartigste gemeenzaamheid.’ De regenten en kooplieden zaten er naast den ambachtsman; de ouderdom alleen had er den voorrang, en niemand een anderen titel dan dien van ‘gebuur’[1]. En dan smalen velen nog op de trotschheid der vroegere stedelijke aristokraten! Er heerschte bij dat oude ‘buurt houden’ vrij wat meer gelijkheid en broederschap dan bij den Bataafschen vrijheidsboom of bij hedendaagsche feesten.

Vermoedelijk is het afschaffen of nalaten der jaarlijksche buurmalen de oorsprong van het jaarlijksche p o t v e r t e r e n onder buren geweest; immers 't is nog al opmerkelijk, dat dit laatste in de achterbuurten, waar alle oude gebruiken 't langst bewaard blijven, nog in onzen tijd ook gemeenlijk drie dagen duurde. Overigens is het potverteren niet alleen een buurtvermaak, maar ook de jaarlijksche uitspanning zoowel van naaischolen als van verschillende kollegiën. ‘Eene potvertering van het collegie van collectanten van eene der Parochiekerken in het Sticht’ kan men beschreven vinden in den ‘Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken’ van 1862. En hoe de naaimeisjes 't in de vorige eeuw deden, verhaalt Le Francq van Berkhey: ‘Hierin munten de Amsterdamsche naaischoolen bijzonder uit, en er is geen andere plaats in Holland, daar deze potverteeringen zoo openlijk geschieden als in Amsterdam; alwaar 't aan geen de minste opspraak onderhevig is, dat eene partij jonge meisjes, reeds tot jaren van onderscheid gekomen, paar aan paar, met één of twee speellieden voorop, en de Naaivrouw agteraan, al dansende en zingende langs straat laveien’[2]. - ‘Gantsch niet onbevallig!’ zei Grabner, ‘in Haarlem, Leiden, Amsterdam en veel andere steden geniet men dikwijls die vertooning van een lange rij blozende meisjes, allen in 't wit gekleed, voorafgegaan door eenige muzikanten, zingende en dansende langs de straten’[3].

Ook 't betrekken van een nieuwe woning gaf aanleiding tot een buurmaal, en dit oude gebruik leeft ten platten lande nog in vele streken voort, maar vroeger was 't in de steden evenzoo; - zonder dat geen goede buurschap. Ik zal vier voorbeelden uit vier verschillende gewesten noemen.

In Holland was 't een vrolijke danspartij, bij de boeren ‘een jongspul’ genoemd. - Bij Breêro zegt een boer, die te Amsterdam in een barbierswinkel zit te babbelen:

> Wij sellen een Jongspul hebben in de buert,
> Blaeuwe Barent die het Jan Schram des Schouts swagers huys gehuert.

Te Markelo in Overijsel geeft de boer, die een nieuw huis betrekt,

1) Le Fr. v.B. *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1044.
2) id. bl. 1292.
3) *Brieven*, bl. 194.

een ‘noabermoal’, waarbij hij de mannen en vrouwen van de twintig naaste huizen vraagt; uit deze kiest hij er vier tot ‘noodnoabers’, de andere zijn eenvoudig ‘noabers’[1]. En door geheel Overijsel, Drente en de Graafschap bestaat nog, of bestond vroeger, 't zelfde of dergelijk gebruik.

In 't Schependom van Nijmegen worden nieuwe buren ingewijd met H o a l l e i e n (leiden om de haal), - een zonderling gebruik, dat zich waarschijnlijk vroeger ook wel over een grooteren omtrek zal hebben uitgestrekt, en zeker heel oud is.

‘Gauei van noaevent met hoalleien bie de nieje leui, die in 't huus van ..... zunt gekommen?’ zegt de eene boerin tegen de andere, en ze gaan 's avonds zamen. In de keuken is de heele buurt verzameld; de haal hangt, vercierd als een bruigomspijp, - niet onder den schoorsteen, maar aan een balk in 't midden van 't vertrek, naar oud gebruik; want in den tijd, toen de huizen nog geen schoorsteenen hadden, was de haardkuil in 't midden op den vloer, en hing de haal er boven aan een balk; ja in sommige plaatsen is dit nog zoo[2]. Tot de verdere toebereidselen behoort, dat er een takkebos aan den haard ligt, en een kroontje daarboven hangt; dat er eenige flesschen jenever in huis zijn met de noodige ham en verderen mondkost; en eindelijk, dat er een speelman besteld is.

Nu staat een jonge boerin op, neemt den nieuwen buurman bij den arm, brengt hem bij de haal, leidt hem er driemaal om heen, en geeft hem bij elken omgang een kus. Bij de eerste kus spreekt zij: ‘dit is ter eere van God den Vader!’ - bij de tweede: ‘dit is ter eere van God den Zoon!’ - en bij de derde: ‘dit is ter eere van God den Heiligen Geest!’ - Dit zijn de drie geestelijke omgangen, maar daarna volgen nog drie wereldlijke, almede ieder met een kus en een toespraak. Bij de eerste kus: ‘dit is ter eere van oew!’ - bij de tweede: ‘dit is ter eere van mie!’ - en bij de derde:

> Dit is ter eere van de heele kompanjie;
> Met een flesch jenever biende vrie.

De flesch komt, en als die leêg gedronken is, begint het tweede bedrijf. Een jonge boer neemt nu de vrouw des huizes bij den arm, en herhaalt dezelfde ceremoniën en woorden, doch eischt bij de laatste kus twee flesschen.

In het derde bedrijf vliegen al de boerinnen naar den haard, om den takkebos in brand te steken; - het vierde bedrijf duurt den gantschen nacht met drinken en eten, zingen en springen; en het vijfde is, naar oude Germaansche zede, een vechtpartij van dronken boeren, waar de boerinnen, die ook niet nuchter zijn, gillende tusschen vliegen[3].

1) *Overijs. Alm.* 1845, bl. 147.
2) Zie de afbeelding van een woning op 't eiland Marken in den *Aardbol* III D. bl. 111.
3) *Geld. Volksalm.* 1840, bl. 9-12.

Te Koevorden heeft men het V u u r b e u t e n (vuur aanleggen), een meisjesvermaak in een leêg huis. Heeft iemand een huis gekocht, dan vragen eenigen tijd vóór dat hij 't betrekt, de buurmeisjes verlof te mogen vuurbeuten, - wat hij niet weigeren durft, want hij zou anders geen zegen in zijn huis hebben. De meisjes gaan in 't leêge huis met een mand vol turf, die zij op den haard werpen; daarop trekken zij naar buiten om een groenen tak te halen, - zoo 't Mei is, een bloeijenden hagedoorn, - en planten dien op den hoop turven. Dan wordt er de brand in gestoken, en bij 't vuur gedanst; er wordt brandewijn gedronken om 't huis te begieten, en de pret duurt tot laat in den avond. De huisheer mag er nu op rekenen, dat hij gelukkig zal zijn in de nieuwe woning, en dat de booze geesten[1] er uitgedreven zijn; daarom geeft hij dan ook later een partij aan de vuurbeutsters, en trakteert alle kinderen der buurt[2].

In de middeleeuwen rigtten de buurgilden bij openbare feesten ook vertooningen en spelen aan, ‘omme de goede lieden te verblidene’. Vermits nu in die tijden de Overheden gaarne zagen, dat de menschen verblijd waren, en volksvermaken op prijs stelden, zoo kregen de buren daar altijd eenige kannen lekkeren wijn voor van de Stad. En omdat ze die te zamen gebruiken moesten, zoo gaf dit alweêr aanleiding tot een buurtvermaak. Ja, 't is zelfs wel gebeurd, dat de Stad een prijs uitloofde voor de buurt, die de fraaiste vertooning geven zou[3].

Tot de buurtvermaken behoorde oudtijds ook het ‘onder buren’ gezamentlijk vieren der traditioneele feestdagen, die wij reeds vroeger besproken hebben, en waarvan de laatste sporen hier en daar tot in onzen tijd hebben voortgeduurd. En bij al die feestpartijen in de buurt, van welken aard ook, ging 't altijd heel vrolijk toe, omdat alle buren meêdeden. Maar toch konden ze 't met omgangen door de stad weleens zoo druk maken, dat zij andere buurten hinderlijk waren of uit den slaap hielden; waarom men 't dan ook in oude keuren nu en dan verboden vindt, en daarbij niet alleen zij, die, ‘bi dage off bi nachte royden ofte dansten bi der straete,’ maar ook hij, ‘in wes huse die sameninge waer,’ en zelfs ‘die speelmans die mede gingen’, met boete bedreigd werden.

Een heel stil buurtvermaak, waar nooit keuren tegen gemaakt zijn, was het b a n k e n, waar wij de herinnering al van verloren en alleen nog een spreekwoord behouden hebben. Bij zomeravond zaten de buren in hun stoep, onder hun luifel, op hun bank, met de bierkan bij zich, een buurpraatje te houden over al de nieuwtjes van de stad. Dat banken duurde totdat ‘de wacht op straat kwam’. Lang heeft de bierkan 't bij 't banken tegen het kopje koffij volgehouden, maar toen zij eindelijk wijken

1) Die vrees voor booze geesten in een leêg huis kent men ook in Holland nog wel.
2) *Drentsche Volksalm.* 1841.
3) *Belg. Museum*, VI D. bl 383, 384.

moest, was 't banken ook gaauw gedaan. 't Eerst verdwenen de luifels, toen de banken, en nu raken de stoepen ook al uit de mode.

De gebruiken bij huwelijken, geboorten en sterfgevallen staan in naauwe betrekking tot het buurtleven; ja zij hebben er grootendeels hun oorsprong aan te danken. Want al moge men tegenwoordig, in de steden althans, er geen buren meer bij roepen en 't onder familie en vrienden afdoen; ja, al mogen zelfs in die landelijke streken, waar men vroeger met den ouden Jan Salie zei:

> 't Is op zijn ouwewets en daer hou ick het mee,[1)]

de manieren nu ook al veranderd zijn[2)], - dit verandert toch den oorsprong niet. En al zijn van die gebruiken bij de drie hoofdbedrijven in 't menschelijk leven, even als van landkaarten en schoolboeken, voortdurend veranderde editiën geleverd, ook dit verandert hun oorsprong toch niet; zoodra men oudere editiën opspoort, komt men bij 't oude buurtleven teregt. Bij elk bedrijf traden de buren als handelende personen op; zij hielpen bij al wat er te doen was: - zij maakten de toebereidselen voor vreugd en rouw, zij vormden den feesttrein, en zorgden, dat er heil gedronken werd.

Al die gebruiken uitvoerig te beschrijven zou een afzonderlijk werk vorderen; men zou er wel een drietal boekdeelen meê kunnen vullen, want die dingen verschilden nog al in de eene streek en de andere. Ja, in dezelfde stad kon 't vrij wat onderscheid maken, of de zoon van een voorzanger, dan wel die van een dansmeester bruiloft hield; of de vader der bruid lid van den kerkeraad of van een rederijkerskamer was; en of men een ‘mennisten-’ of een ‘joden-bruyloft’ bijwoonde. Hier behoef ik van die gebruiken slechts te spreken, voor zooveel zij vermaken opleverden, en doe het kort en beknopt, vermits zij geen te groote ruimte mogen innemen.

Wanneer ik beweer, dat de oorsprong dier vermaken in het oude buurtleven ligt, zeg ik tevens, dat zij reeds bij onze Germaansche voorouders te vinden waren[3)]; maar bij de toeneming der welvaart en beschaving namen zij in gelijke mate in omvang en weelde toe. En hier ontmoet ik al terstond weêr hooge stapels keurboeken, - neen, schrik niet, lezer! sla liever bl. 38 nog eens op; wat ik daar gezegd heb, zeg ik hier ook, en in plaats van lange risten itempjes uit die keuren aaneen te rijgen, doe ik het met een paar opmerkingen af.

Het doel der Magistraten met al hun keuren was, overdaad en verkwisting tegen te gaan. Maar omdat ‘deeze keuren meestal ook het getal der gasten bepaalen,’ kwam Le Francq van Berkhey op den vernuftigen inval

1) W.D. HOOFT, *Jan Saly*.
2) Vergl. *Overijs. Alm.* 1845, bl. 175.
3) Vergl. hiervoor, bl. 21, 22.

te meenen, dat dit eigentlijk een politiek doel had, ‘om samenrottingen tot muiterij en oproer voor te komen’[1]. Och neen, daar waren die bijeenkomsten de plaats niet toe, - veeleer de gildekamers; - op bruiloften, kinder- en doodbieren vond men wel dronkelui, maar geen zamenzweerders, 't was ‘de onnutte verquistinge van middelen’, waar de Heeren tegen ijverden, hoewel met zeer weinig succes.

In de bruiloftskeuren werd bepaald, hoeveel gasten er genoodigd, hoeveel schotels er opgezet en hoeveel pinten wijns er gedronken mogten worden; ja, in sommige steden moest de bruidegom na de bruiloft op 't stadhuis komen, om een eed af te leggen, dat hij de keuren niet overtreden had; en in andere vorderde men zulk een eed van den waard, ten wiens huize de bruiloft gegeven was.

In de 17e eeuw maakten de ijveraars het nog erger dan in de 15e. In verscheidene steden werd het toen op zware boete verboden, op een bruiloft de gasten op ‘marsipanen, confituren of suykergeback’ te trakteeren. En 't zal wel uit dien tijd zijn, dat de spreekwijze dagteekent: ‘iemand te noodigen op roggebrood en zure appelen’; dan althans liep men geen gevaar honderd goudguldens te verbeuren. De Amsterdamsche Heeren meenden in 1655 al heel liberaal te zijn, toen zij den bruiloftsgasten ten minste wat suiker gunden. Zie hier het artikel: ‘Op alle bruyloften en sal *niet meer dan eens* met spijse moghen aangherecht worden, ende op het tweede of laatste gherecht [het dessert] sullen mogen ghestelt worden eenige gentilessen, gegoten ofte fijne suycker; op pene van hondert gulden.’ Natuurlijk werden zulke keuren slechts gemaakt om overtreden te worden, want, zei Vader Cats:

> Wie kan het echte volk, wie kan den jongen lieden
> Benemen haer vermaeck en harde tucht ghebieden?
> Het is van alle tijt dat opten bruyloffdach
> Een yeder vrolick zijn en vrienden nooden mach[2].

In de doop- en doodmaalkeuren spreekt dezelfde geest als in de bruiloftskeuren. Zwolsche keuren uit de 15e eeuw gebieden, dat, alvorens een doopmaal gehouden werd, een Stadsbode er heen moest gaan, om te ‘tellen die vrouwen en jufferen, die aldaer ter maeltijt bleven,’ want meer dan vier en twintig (twaalf van elke zijde) mogten er niet zijn. - Waarom behoefde hij de mannen niet te tellen? - Die waren er niet; zij zaten in 't Stads-wijnhuis of eenige taveerne. Maar daar kwam hun ook weldra een keur de wet voorschrijven: ‘vijf pinten Rijnswijns’, en niet meer, mogt er getapt worden. Goed; als die vijf pinten opgedronken waren, gingen de gasten de deur uit, maar - keerden onmiddelijk terug: dan was 't een nieuw gelag, en de waard tapte andermaal vijf pinten. Nu was men te Zwol nog mild wat het getal gasten betrof;

1) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1117, noot.
2) *Houwelick*.

elders werd de helft genoeg geoordeeld; te Alkmaar: ‘vijf, die naeste buerwijven’; te Leiden niet meer dan de vader, moeder, zuster en de twee naaste buren. In sommige steden moesten man en vrouw op 't stadhuis komen, om te zweren, dat zij niet gezondigd hadden ‘tegen der Statt gebott’[1]. Eenigen willen, dat er nooit meer valsche eeden gedaan zijn dan in dien tijd.

Maar, vraagt men, mogt het getal gasten dan ook verdubbeld worden, als er een tweeling geboren was? Zeker, en nogmaals verdubbeld voor een vierling. Voor ‘zulk een vruchtbaarheit’ had elk respekt; hoe Stadsregeeringen die betoonden zagen wij reeds vroeger[2], ziehier hoe een schipper zulks deed. Omstreeks 1740 zaten in de trekschuit van Delft op Rotterdam twee vrouwen; de eene heette Johanna van Rheenen en was de vrouw van Jakob Kreket, en de andere was een Schevelingsche visschersvrouw, die Kniertje Gerbrands heette. Juffrouw Kreket vertelde, dat zij, als eersten huwelijkszegen, haar man met een vierling had verrast. ‘O,’ zei de Schevelingsche, ‘dat is niemendal, ik heb een vijfling gehad.’ - ‘En mijn zuster een zesling,’ hervatte de eerste. - ‘Nou!’ zei de schipper, ‘daar geef ik een flesch wijn toe; 't gebeurt mij niet alle dagen, zulke knappe wijven in mijn schuit te zien’[3].

Bij de doodbieren, die ook beperkt werden, bedachten de liefhebbers er een middeltje op: zij noemden ze ‘troostbieren’; troost mogt niemand toch geweigerd worden. En nu kwam ochtend, middag en avond, een week lang, de heele buurt troost zoeken, ondanks de keuren, die alweêr voorschreven, hoeveel men ‘te troestelbiere’ komen mogt.

Dat na de Reformatie de preêkstoel niet minder ijverde dan het stadhuis, om de ‘lichtveerdigheit’ tegen te gaan, - spreekt van zelf; doch ik zal hier maar niet over uitweiden en liever tot vermakelijker dingen overgaan.

Wie kwamen 't eerst opdagen, zoodra ergens een paar verloofd was? De buren, en wel de jongelui; en ze kregen wat geld in de hand voor een v e t j e in de herberg[4]. En meen niet, dat dit alleen boerengebruik was, 't ging weleer in de steden evenzoo. Sla het laatste tooneel van Breêroos ‘Lucelle’ maar eens op, daar zegt de Vader:

> Ick souw u al te saam hartgrondigh noôn te feest,
> Maar mits mijn groot geslacht van vrienden mij beletten,
> Dus neemt dit dan voor lief, want ick mach u niet setten.

Juist, zoo luidde 't gewone kompliment daarbij, en men ontweek de keur tegen het groot getal gasten, en deze zorgden ook wel in de herberg,

1) NIJHOFFS *Bijdr.* V D. bl. 280.
2) *Boek der Opschr.* bl. 59.
3) LE FR. V.B., *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1161. Vergl. *'t Boek der Opschr.*, bl. 157.
4) ‘Vetje’ is het diminutief van ‘vetmael’, dat een heel oud woord is.

hoe goed ze lieten opschaffen, geen tafel te laten dekken; - dan was 't geen maaltijd, en had de Schout niets te zeggen.

Dezelfde jongelui uit de buurt waren 't, die 't bruidshuis v e r c i e r d e n . Men weet, dat dit al een heel oude gewoonte is. Juvenalis zong er al van; ik zal 't hier in 't Hollandsch zeggen, want het Latijn kan men bij hem zelven wel lezen[1]:

> Behang de deur, ter eer der bruid,
> Met krans en kroontje, bloem en kruid;
> Laat op den drempel klimop strooijen,
> En met laurier de posten tooijen.

Men moet daar echter niet uit opmaken, dat onze voorouders dit van de Romeinen hebben geleerd; 't vercieren van bruiden en bruidshuizen is de heele wereld door in gebruik. Hier hingen de buurvrijers ‘eenige groene kronen zo met klatergoudt, als andere blinkende en geluidtmakende dingen, voor de deur,’ omslingerden de posten met maagdepalm, en bestrooiden den drempel met bloemen. En wanneer, in sommige gevallen, spotvogels zich veroorloofden al dat moois weg te nemen, en er een wiegje met een pop voor in de plaats te hangen, den drempel met gehakt stroo te bestrooijen, en een rijmpje op de deur te plakken, als dit:

> Strooi maagdepalm van kaf met manden vol, breng aan!
> Op zulk een lichte bruid moet zulk een strooisel staan[2].

dan waren die spotvogels ook weêr buurvrijers.

Het ophangen van bruidskroonen voor de deur was te Amsterdam en in andere groote steden reeds in den aanvang der 18 eeuw ‘meest afgestorven en in vergetenheit geraakt’; boeren en schippers echter hielden de oude gewoonte nog lang vol[3].

Als 't paar was aangeteekend, waren 't alweêr de buren, die de b r u i d s t r a n e n kwamen opdrinken in den vorm van lekkeren ypocras. Aan de vrienden buiten de buurt werd de ypocras in vercierde flesschen t'huis gezonden. Oudtijds echter waren die bruidstranen slechts bier, en op den Eifel noemt men dit nog ‘heulbier’[4]; maar of men ooit ergens jenever met stroop voor bruidstranen gedronken heeft, als ‘de Oude Tijd’ verhaalt[5], laat ik in 't midden: zeker zouden alle ‘Medewerkers van den Ouden Tijd’ voor zulk een likeurtje even hartelijk bedanken als de Japansche banjoosten, wien 't eens onder den naam van ‘Amsterdamsch bitterlikeur’ ingeschonken werd[6].

Aan s c h i e t e n was in de bruidsdagen geen gebrek. Alle jonkmans van de buurt, die een musket of pistool konden afschieten, hadden zich tot een eerewacht vereenigd, en den oudsten tot kapitein, den jongsten tot trommelslager aangesteld. Hoe meer ruiten ze bij den bruidsvader stuk schoten,

1) *Sat.* VI. vs. 51, 52, 79.
2) JEROENSE.
3) *Amst. Arkadia*, 1 D. bl. 320, 321.
4) *Ned. Mag.* 1860, bl. 71. Op de beteekenis van 't woord ‘heul’ kom ik later terug.
5) 1869, bl. 314.
6) C.T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, *Mijn verblijf in Japan*, bl. 72.

hoe meer eer ze hem bewezen; en daarom liepen de glazemakers, als ze wisten, dat ergens ‘een bruid op het tipje’ was, al dagen vooruit om de klandizie verzoeken.

Van 't s p e l e v a r e n , te water en te land, gedurende de bruidsdagen, waren alweêr de buurtjes de deelgenooten; de heele buurt was op stelten als er een bruid was. Maar met s p o t t e r n i j e n waren die zelfde buurtjes soms ook niet karig. Waren ze voor 't vercieren en 't schieten niet naar hun zin getrakteerd, dan ontstaken ze een stroovuur voor 't bruidshuis en dansten er om heen met schimpen en schelden; en sloegen, als 't vuur uitgebrand was, bank en plank, luik en luifel stuk.

Had de bruigom vroeger een ander meisje of de bruid een anderen vrijer gehad, wie of wien hij of zij ‘de bons’ gegeven had, dan trof de schimp der buurt dien armen gebonsde. Wel is 't in 't geheel niet mooi, zulke teleurgestelden in hun grievend leed nog te beschimpen; maar de mensch is van nature geneigd zijn naaste te plagen en uit te lachen. Naar oud gebruik werd hem of haar ‘de dorre paal’ t'huis gebragt. In Noordholland wordt die kortaf een ‘dor’ genoemd, maar is al sints lang de paal door een stroopop vervangen. In Drente daarentegen kent men ‘de zoore poal’ nog, ofschoon hij er ook al begint te slijten. De plegtigheid is door Bing en Braet von Uberfeldt in hun meergenoemd plaatwerk uitgeteekend[1]. 't Boeregezin zit aan 't ontbijt; een dozijn knapen uit de buurt komt binnen stormen met een dorren wilgestam, waar een aangezigt op geteekend is en wat oude lappen om heen gehangen zijn. De huisvader kijkt zuur; de kinderen schuilen van schrik voor den leelijk en pop achter vaders stoel; de dochter, voor wie 't geschenk bestemd is, staat op om 't met alle beleefdheid te ontvangen; en de moeder heeft flesch en glas al in de hand, om de brengers te trakteeren, een van welken de oratie opzegt, waarvan de korte inhoud is: ‘troost je maar, en hoop op beter.’

Elders heeft men weêr andere aardigheden. In 't Zutfensche wordt den vrijer, wien zijn meisje ontvrijd is, een hoepel met stroo om den hals geworpen. Op den Eifel wordt hij g e k o r f d ; dat wil zeggen: de meisjes werpen hem een korf zonder bodem over 't hoofd, en trekken hem er door heen. Moet er daarentegen een meisje gekorfd worden, dan doen dit de knapen[2].

Weduwnaars, die met een jongedochter, en weduwen, die met een jonkman trouwden, een ketelmuziek te brengen, is een oud gebruik door geheel ons Land van de Wadden tot Maastricht, dat nog niet overal vergeten is. En in sommige streken werden die ketel-, stookpot-, tangen asschopserenades dagen achtereen herhaald, wanneer de bruigom te

1) *Nederl. Zeden en Gebr.* pl. V. - Van Schaick heeft het beschreven in zijn *Dr. Dorpsl.* I D. 10e hoofdst. en *Oude Tijd*, 1869, bl. 306, 307.

2) *Ned. Mag.* 1860, bl. 71.

koppig of te gierig was, om ze af te koopen[1]. Tegenwoordig maakt natuurlijk de policie er spoedig een eind aan.

Friesland heeft nooit doller ketelmuziek gehoord, dan toen eens een oude Franeker professor met een jonge meid trouwde, want toen deed niet enkel de buurt, maar 't heele studenten-korps meê; - wat evenwel van die studenten heel dom was. Zij hadden zich moeten herinneren, wat de groote Cato Censorius gedaan heeft, en bedenken dat hun professor niet beter doen kon dan zulk een doorluchtig voorbeeld volgen.

Het p a l m k n o o p e n , waar Justus van Effen nog zulke genoegelijke herinneringen van had, was almede 't werk, of liever 't vermaak van de buurvrijers en buurvrijsters. En het z i t t e n d e r b r u i d was ook ingesteld, ‘om de buurvrouwen af te wagten. Oud en jong, rijk en arm warden gelijkelijk ontvangen, en elk ging met een zoeten mond weg’[2]. De bruid was bij die gelegenheid gekleed in zilverlaken of wit satijn:

> Een eedle juffrouw trout nu heel in 't silverlaeken;
> In 't wit satijn een, die daer niet eens bij kan raeken.

De bruidegom had een nieuwen rok aan

> Van dat Ouwe Testaments laken,
> Dat so dick en starck is, gelijcken een eecke planck.

Wie nog eens een oud-Hollandsche bruid wil zien zitten, vindt er een mooije plaat van in het ‘Houwelick’ van Cats; en ziet daar tevens, waar het palmknoopen toe diende, en wat er op den disch pronkte: Adam en Eva zijn er alweêr niet vergeten. In 't laatst der vorige eeuw, toen dat ‘zitten der bruid’ in de groote steden al lang was afgeschaft, was 't in Amsterdam nog 't gebruik, ‘dat de twee naaste buurvrouwen verzogt werden, de bruid te komen zien als zij in orde gekleed was’[3].

Het n o o d i g e n t e r b r u i l o f t is almede een buurtzaak. Men kent dat gebruik nu nog slechts op de dorpen in onze Oostelijke provinciën, waar 't echter ook al uitslijt. 't Zijn de jongelingen der buurt, die er op uitgaan met vercierden hoed en stok (koeze); en al valt dezen of genen, bij loting, de taak ten deel, een marsch van vijf of zes uren te maken, om een verren neef te noodigen, hij doet het goedsmoeds, want het is ‘noaberpligt’[4]. Men vindt in boeken soms lange rijmen gedrukt, welke den ‘broedluchtneugers’ worden in den mond gelegd; in ‘den Aardbol’ vindt men er twee: 't eene van 53, 't andere van 69 regels[5], en diezelfde rijmen drukte onlangs de ‘Oude Tijd’ nog eens na[6]; maar ieder zal eer begrijpen, hoe een boereknaap in elk huis een borrel kan drinken, dan hoe hij zoo'n lang sermoen, dat aan elkaâr hangt als droog zand, en

1) *Aardbol*, III D, bl. 634.
2) LE FR. V.B. *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1125.
3) LE FR. V.B. *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1125.
4) *Geld. Volksalm.* 1836, bl. 37.
5) III D, bl. 383, 384.
6) 1869, bl. 367, 368.

zelfs een Amsterdamschen aanspreker wanhopig zou kunnen maken, onthouden en opdreunen kan. Er is echter onderscheid tusschen de dingen, waarmeê schrijvers hun boeken opcieren, en die, waarmeê sprekers optreden, en zoo werd mij dan ook uit Gelderland een veel korter formulier toegezonden, dat te Winterswijk gebruikt is:

> Hier stuurt mi Berend Willem Roordink en Jannao Gertru Meerdink, as Brugum en Broed.
> Die laot ou verzuken teggen woensdag morgen um neggen uur op ne tonne beer vijftien zestien, en anker foezel tien twelvene. [d.i. 15 of 16 ton bier en 10 of 12 anker jenever].
>
> Vro kommen en lange bliven,
> Met den drank zuw we ou geriven[1].

In vroeger eeuwen had dit noodigen door buurtknapen ook in de steden plaats, en de keuren, om het te beperken, ontbreken almede niet. Een Groninger keur van 't begin der 17e eeuw gebiedt, niet meer te noodigen dan in honderd huizen. Te Hindeloopen en Molkwerum geschiedde 't nog in 't begin dezer eeuw, naar Friesche manier, door de meisjes[2].

De opeischinge der bruid, zoo als die, naar oud gebruik, nog hier en daar in het oostelijke gedeelte van ons Land plaats vindt, is beschreven in den Drentschen volksalmanak van 1837. De bruigom komt met een trein wagens zoo groot als hij bijeen heeft kunnen krijgen, - 'open boerewagens, gevuld met jolige jongelui van beiderlei geslacht,' die zingen en met witte doeken wuiven; paarden, voerlui en zweepen zijn vercierd. De deuren en vensters van 't bruidshuis zijn potdigt, en er staat een wachter voor. 'Wat is jou begeer?' vraagt deze, en nu rijst hij, die den post van orateur waarneemt, op, en antwoordt - wat gij zeker merkwaardig vindt, - met eenige alexandrijnen, die bewijzen dat Drente in der tijd ook zijn Feitama heeft gehad; hoor slechts:

> Vroag y noa mien begeer? vroag y wat ik hier wil?
> Ik zal 't jou doon verstoan, wees moar een weinig stil.
> Wie kommen op dit pas, om hier ein broed te hoalen,
> Veur diese brudegom, dat zal ik jou verhoalen[3]:
> 't Is [vul zijn naam hier in], de hef hier siene broed;
> Doar kommen wie hier om, en goan er neet weer oet.
> Dit is dan mien verzeuk, dat y jou meug bedenken,
> Te doon noar onze zin, en ons de broed te schenken
> Opdat zij leven zoam als ein vereinigd poar,
> Verzoamelt in den echt, verbonden an malkoar.
> Ze doar dan mien begeer, kunt y nou reselveeren,
> Dan open ons de deur en loat ons binne keeren.

Natuurlijk wordt aan dat billijk verzoek voldaan en de bansderdeur geopend. De brandewijnkom gaat rond, er wordt gegeten en gedanst ook, en eindelijk rijdt de 'brudegom' met 'siene broed' in triomf heen, om zich in den echt te doen verbinden. Op hun weg echter worden ze eenige malen geschut.

1) Medegedeeld door den heer J.F. Humpe te Zutfen.
2) J. SCHELTEMA, *Volksgebr. bij het vrijen en trouwen*.
3) 'Hoalen', 'verhoalen', - deze rijmfeil zou de Hollandsche Feitama niet begaan hebben.

Het schutten der bruid is eigentlijk geen buurtvermaak, maar een afpersing van drank of drinkgeld door gemeen volk, dat slagboomen op den weg gemaakt of een touw over de vaart gespannen heeft. 't Was weleer door ons heele Land in gebruik; maar gaf tot zooveel ongeregeldheden en vechtpartijen aanleiding, dat het reeds in de middeleeuwen verboden werd. Toch was het nog in de vorige eeuw vrij algemeen ten platten lande, ook in Holland; en ‘in den zoogenaamden Achterhoek’ gebeurt het nog, zegt de Navorscher[1].

Bij de Westfriezen geschiedde de opeisching der bruid na 't sluiten van 't huwelijk. Als bruid en bruigom uit de kerk kwamen, gingen ze elk zijns weegs, als of ze niets van elkander wilden weten, ‘en hielden feesttijdt tot heure Ouderen met heure eigene feestgenooden.’ Als de bruidegom zijn maaltijd gedaan had, marcheerden hij en zijn vrienden naar de herberg, met vaandel, pijpen, violen en fluiten. Hier benoemde hij een kommissie om de bruid op te eischen; vaandel en muziek gingen meê. Het referein, dat bij deze opeisching werd gereciteerd, is vergeten of verloren; zelfs in het Museum Stokbroo vond men er geen afschrift meer van. De bruid werd overgeleverd, maar ‘tot een teeken, dat se niet hongerig noch dorstig, noch gebrek hebbende, uit 'er Ouders huis gegaan was,’ gaf haar moeder haar eenige schotels vol moes en kannen vol bier meê, die in den optogt deftig vooruit gedragen werden. ‘Gekomen zijnde bij den bruidegom, bruiloften se op nieuw’, zei Soeteboom, maar vergiste zich; zij hadden t'huis wel gegeten maar niet gebruiloft; dit laatste gebeurde in de herberg, en 't heele dorp deed meê. Dit ‘vermakelijk spel’ was in 't midden der 17e eeuw nog in vollen gang, maar toen begon de Magistraat ‘de openbare inhalinge met vaandelen, fiolen, fluiten en pijpen’ al te verbieden. 't Langst is 't in Oud-Schermer en Schermerhorn in gebruik gebleven; trouwens, alle ‘gewoonten van aal-oude tijden’ bleven daar 't langst - de Vrijstermarkt zelfs[2].

Het rondrijden der bruid door de Gouw met wagens is zeker al heel oud, en wel van onze Germansche voorouders afkomstig.

In Noordholland gaat het met chaisen en van dien bruidstriomftogt moet altijd de naaste stad getuige zijn. Zoo dikwijls er een bruiloft op een der dorpen rondom Amsterdam is, hebben nog de Amsterdammers er het kijkvermaak van: de groote stad moet door gereden worden; dat is voor de boeren 't grootste pleizier, want daar hebben zij ‘het meeste bekijk’. En geen Amsterdammer dan ook, al heeft hij nog zooveel haast, en al zag hij zoo'n optogt reeds honderdenelfmaal, die niet ten honderdentwaalfdemale nog eens even stilstaat en het oog rigt op de tweede chais, om de bruid te zien. Een dozijn chaisen volgt haar, en een half dozijn overhuifde wagentjes komt achteraan, waar de oude lui in zitten, en men telt juist zooveel vercierde zweepen als rijtuigen.

1) *Nav.* XX, bl. 43.
2) *Saanl. Arcadia.* bl. 503.

Naar oud Hollandsch gebruik voeren bruid en bruidegom ter kerke in een vercierd bootje met een kroontje aan den mast[1)], of wel in een tentschuitje, dat geheel met groen omvlochten was, zooals men er een ziet afgebeeld bij Cats op de titelprent van 't Eerste Deel van zijn ‘Houwelick.’ Van dit gebruik is nog de spreekwijze: ‘in 't huwelijksbootje stappen’, overgebleven, zoowel als 't rijmpje:

> Wanneer de bruyt is in de schuyt,
> Is bidden en believen uyt.

Le Francq van Berkhey vertelt, dat het te Leiden nog in de vorige eeuw onder deftige lieden de gewoonte was, dat de bruid en bruidegom met de speelnoots zich ‘in een tentjagtje door de frissche gragten der stad’ lieten roeijen[2)].

't Amsterdamsche bruidsvoertuig echter was al sedert het midden der 17e eeuw de koets- of toeslede[3)]. - En waarom niet liever een karos? - O ja, dat zouden de Amsterdamsche bruiden wel graag gewild hebben, maar 't mogt niet; de Heeren verboden het[4)], en wilden niet eens dulden, dat de sleedjes mooi vercierd waren. De sleeper kon zijn paard een paar kwasten over den rug hangen, en een roosje met een lintje voor den kop binden, maar dit was al weelde genoeg; de b r u i d s s l e e d j e s moesten er precies zoo uitzien, alsof er een oude juffrouw meê naar een theevisite gebragt werd. Één sleedje was burgerlijk; twee sleedjes deftig; drie een groote staatsie, en 't Aalmoeseniersweeshuis trok er goede voordeelen van. En opdat de buurt niet verstoken zou zijn van de gelegenheid de bruid te zien en te bestrooijen, stond een bruidssleedje nooit vlak voor de deur, maar altijd op eenigen afstand; - dit was vóór een halve eeuw nog zoo.

Toch waren reeds in 't laatst der 17e eeuw sommigen begonnen ‘met een of meer karossen te trouwen te rijden’; en, zonderling genoeg, onder voorwendsel van bezuiniging! - ‘sustinerende daerdoor te eviteeren’, zegt de keur, hetgene ‘tot soulaes van het Aelmoeseniers-weeshuys bij degene, die ten dien eynde sleetjes komen te gebruyken’, moest worden opgebragt. Maar Mijne Heeren van den Gerechte maakten er spoedig een eind aan. ‘Niemant, van wat staet ofte conditie hij sij’, mogt ten huwelijk *rijden;* ieder moest er zich heen laten *sleepen*.

Dan op andere wijze aan de weelde voldoening verschaft: een tweespan voor de sleê! - Vreeselijk! Twee paarden voor één sleê; 't was om een oordeel over de stad te brengen! De Heeren verboden 't op een boete van vijftig gulden.

1) Een ‘drouve geschiedenisse’ eens, daarbij gebeurd, vindt men verhaald en uitgeteekend bij CATS, *Houwelick, Bruyt*, fo 26-28.
2) *Nat. Hist. van Holland*, III D. bl. 1127.
3) De toeslede bleef Amsterdamsch; in andere steden zag men ze minder, of in 't geheel niet. a.v. IV D. 1e St. bl. 244. Nu ziet men ze te Amsterdam ook al niet meer.
4) Vergl. hiervoor bl. 64.

Wat toen bedacht? De bruiden moesten toch iets hebben om uit te blinken. Weldra kwamen er mooije bruidssleedjes te voorschijn, die cierlijk gebeeldhouwd waren met bloemen en kupidootjes, en niet alleen fraai beschilderd, maar zelfs verguld en verzilverd: en met vrolijk welgevallen stapte nu menig gelukkig paar zijn huwelijkssleedje binnen. Maar helaas! 't was een korte vreugd; de Heeren verstonden 't alweêr anders. Zulke sleedjes strekten ‘tot vilipendie ende kleynachtinge van H. Ed. Agtb. goede meyninghe,’ en daarom konden zij die niet dulden. En er ging een gebod uit aan het sleepersgild, al dat beeldhouwwerk af te hakken, en al wat verguld, verzilverd of vernist was, af te schrapen; en voor dat wandalenwerk werd hun drie maanden tijds gegund. Na dien tijd zou voor elke mooije sleê een boete ‘werden geappliceert als na regten’[1].

Zoo zorgvol waren de Heeren, om te waken tegen 't geen zij als ‘uytsporige kostelickheit’ beschouwden, en de jonge bruiden bleven eeuw uit eeuw in veroordeeld, den schoonsten togt haars levens af te leggen in zulk een slierend en slingerend *voiture amputé*, dat er even kaal en doodsch uitzag, alsof er een puritein meê ter begrafenis reed.

Een bruiloft is, zoo waar ik leef,
Een heel pleizierig ding,
Je eet en drinkt je dik en scheef,
En danst en zingt en springt!

zong Jan Klaassen weleer in de poppenkast, en ik voeg er een afbeel-

1) *Handv. v. Amst.*, bl. 548, 549, 1439.

ding van de boerebruiloft van Jan Steen bij. Men ziet er de bruid en den bruidegom, met kroontjes op het hoofd, zitten op de eereplaats aan den disch voor den schoorsteen, die met een tapijt behangen is, en onder de groene feestkroon, die aan den zolder hangt. Een der gasten, mogelijk de schoolmeester, houdt een oratie tot het bruidspaar, waar de ouders aandachtig naar luisteren: maar een paar op den voorgrond staat te verlangen naar het einde, om den dans te kunnen beginnen, en de muzikanten worden ongeduldig. Krelis roept: ‘drinken is beter dan praten’, en de vrolijke Ouwe Japik zegt tegen zijn jeugdig buurwijfje: ‘kom, laten wij maar alvast een figuurtje springen.’

En verder behoef ik over de vermaken in de bruiloftszaal niet uit te weiden; ieder kent ze toch even goed als Jan Klaassen en Jan Steen; bovendien kan men er bij Le Francq van Berkhey en Scheltema en anderen genoeg van lezen, en van de bruiloftsdichten, die er werden opgedreund, in de bundels onzer poëten overvloed vinden. Ik spreek hier alleen van de bruiloft voor zooveel deze vroeger een vermaak in de buurt opleverde.

Weleer wilde ‘bruiloft’ zeggen: open hof voor de buurt; - ‘alle die gemeynte compt in 't huys’, zegt een Antwerpsch traktaatje van 1561, wat echter aanleiding gaf er verandering in te maken en de deur te sluiten, want er kwam ook vreemd volk binnen ‘meer om te stelen dan om te dansen.’ Maar vrolijke knapen uit de buurt bleven altijd welkom, wanneer zij, als ‘de tafels op waeren genomen,’ vermomd en verkleed zich kwamen aanmelden, om te dansen en te spelen. Zij vereenigden zich daartoe in een herberg, waar elk zijn kostuum aandeed, en van waar zij in optogt naar de bruiloft marcheerden. Zoo verhaalt Ritsert in Hoofts ‘Ware-nar’:

> Grietje Goossens was de bruidt, daer zou ik veur mom gaen.
> 'k Had een Poolsche rok[1)] aen, een boogh en een kooker vol schuts,
> Een sabel op zij, en een haneveer op mijn muts:
> 't Lang hair boven t' zaemen gebonden, of ik het op zoud' wennen;
> Al hadd' ik de grijns aen mijn riem, de droes mocht me niet kennen.
> Dus quam ik met mijn kammeraets uit de kroegh, die 't *Moerjaenshooft* hiet[2)].

Dit verkleeden en ‘voor mom gaan’ geschiedde op de bruiloften der Vorsten zoowel als op die der burgers. Karel VI, Koning van Frankrijk, bevond zich in 1393 op de bruiloft van een der Rijksgrooten. Hij en vier Heeren hadden zich als saters vermomd en met kettingen aan elkander gebonden, omdat dit zoo in 't spel te pas kwam. De Hertog van Orleans, meer dan half dronken, stak den staart van een dier saters uit de grap in brand, en daar hun saterspakjes met pik bestreken waren, stonden ze op eens allen in lichterlaaije vlam. De Koning werd door de Hertogin

1) Koning Hendrik III, die eenigen tijd Koning van Polen geweest was, voorde aan zijn hof 't Poolsche kostuum in; daardoor kwam de Poolsche rok weldra te Parijs, en vervolgens ook hier in de mode.

2) IV Bedr 3^{e} Toon.

van Berry, die haar kleed op hem wierp en de vlam uitdoofde, gered; maar de vier Heeren bekochten het met den dood.

Korter kon een bruiloft niet duren dan een dag en een nacht; oudtijds gingen er verscheidene dagen meê heen. Den gantschen nacht vol te houden, verbood dan ook zelfs de reeds genoemde Amsterdamsche keur van 1655 niet eens; de pret mogt duren totdat 's morgens de poortklok luidde maar langer ook niet: de gasten moesten ‘voor 't ophouden van de poortclock gescheyden zijn. 't Gebeurde echter wel, dat zij een nachtwandeling gingen maken - door de buurt niet alleen, maar door de heele stad - met ‘trommelen, tamboerijnen, trompetten ende schalmeijen;’ en dat was niet uit te staan voor de goede lui, die hun nachtrust wilden genieten. Daarom werd zulks verboden, - dikwijls verboden zelfs, omdat het nooit gelaten werd. En 't gebeurde in onzen tijd nog wel; de Kalverstraters van vóór bijna een halve eeuw werden menigmaal in hun slaap gestoord door voorbijmarcheerende bruiloftstroepen.

Hoe zulke optogten weleer op de Noordhollandsche dorpen plaats vonden, met ketelmuziek en groot rumoer, dansende en drinkende, hebben de Heeren Bing en Braet von Uberfeldt afgebeeld in hun meergenoemd plaatwerk[1]. 't Is naauwelijks noodig er bij te voegen, dat zulks daar sedert de invoering van 't Verbeterd Onderwijs geheel opgehouden heeft; - wat echter 't geval niet is met de vechtpartijen, waarmeê, als wij vroeger reeds opmerkten[2], de bruiloften, ook in de achterbuurten der steden, nog vaak worden opgeluisterd. Hoe onafscheidelijk van ouds de vechtpartijen van de bruiloften waren, blijkt uit keuren en gedichten. Een Nijmeegsche keur van 't begin der 15^{e} eeuw zegt: ‘Als men een bruyt trouwet, soe en sal nyemant den anderen slaen, noch in kyrcken noch in straten[3].’ Een bewijs, dat de vechtlust zich zelfs in de kerk niet bedwingen kon! En dat een zeventiende-eeuwsch poëet zich ook geen godenbruiloft kon voorstellen zonder kloppartij, blijkt uit het Derde Boek van den IJstroom.

Het g e v e n v a n g e s c h e n k e n i n ' t h u i s h o u d e n geschiedde weleer ook met een optogt der buren. De Amsterdammers zien het nog alle jaren, als Kloris en Roosje hun bruiloft vieren. Toen Scheltema zijn boek over 't vrijen en trouwen schreef (1832) was het te Utrecht, in de achterbuurten, nog in gebruik, dat al de buurvrouwen voor de woning der pasgehuwden verzamelden, en zongen:

> Waar is Vrouw Bruid?
> Wij willen haar zien, zien, zien!

En als zij buiten kwam, werd er een rondje om haar gedanst, en daarna gaf elke buurvrouw haar een geschenk.

In Friesland werd bij dien buurvrouwenoptogt, de ‘solte koek’ voorop gedragen, - een groote pannekoek, wel met suiker bestrooid, maar duchtig ge-

1) *Nederl. Zeden en Gebr.* pl. V.
2) Vergl. hiervoor bl. 21.
3) NIJHOFFS *Bijdr.* V D. bl. 278.

zouten, die een huwelijkssymbool moest verbeelden, even als de peperkoek van Cats[1]. In Rijnland werd een ander symbool voorop gedragen, dat minder sarcastisch maar zeer profetisch was, t.w. een kom vol Rijnschen wijn of brandewijn met suiker en een omstrikte kaneelstok daarin. Uit de kom dronk men de jonge buurvrouw geluk toe, en de kaneelstok werd haar te bewaren gegeven ‘voor 't eerste kindermaal.’

Een paar dagen na de bruiloft gaf de jonge vrouw weleer een partij aan de gezamentlijke buurvrijsters, waarmeê zij afscheid nam van haar speelnoots, en allen toewenschte, dat ze haar spoedig mogten volgen, welke wensch gemeenlijk ook door allen hartelijk beaamd werd. Maar niet overal had men er een heuvel toe met zulk een weligen naam als bij Haarlem. Daar reden, naar overoude gewoonte, ‘de nieugetroude bruyden met heure speelnooten op den tweeden dag des bruylofts’ in speelwagens naar den W e l i g e n b e r g , een heuvel omtrent een mijl van Haarlem gelegen, ‘om heur vermaek ende gezelschap met de maegdekens op te seggen.’

In Holland bleef nog zes weken na de bruiloft de speelman op het dak, en heerschte vrolijkheid in de buurt. Men had dan de n a v e t j e s , - de tegenpartijen, die elk der buren op zijn beurt gaf, - en ten slotte kwam het V i s c h m a a l , waar de bruidegom op de bruiloft de bruid voor vrijgekocht had. Immers men herinnert zich die schilderachtige plaats bij Cats:

> Maer, wat een groot gewoel! wat salder noch gebeuren?
> Men siet de jonge bruyt van alle kanten sleuren
> En trecken van het volck, en hier, en weder daer;
> Het schijnt alsof de maecht een krijghs-gevangen waer.

En dit was zij ook; de speelnoots hadden haar ‘als 't ware met geweld geschaakt’, zegt Le Francq van Berkhey, en de bruigom haar moeten loskoopen voor een vischmaal. Een vischmaal was een heerlijk ding voor een Hollander. Jan de Regt was eens op een knorhanenmaal, en zong daar een ichtyologische ode bij, waar hij de heele Vischmarkt in monsterde[2], - een soort van poëzij, die ook al deerlijk in verval is, even als onze vischmarkten zelf. Met het Vischmaal waren de ‘wittebroodsweken’ uit; de speelman ging van 't dak, de vermaken waren ten einde, en de buurt keek eens uit, wie nu 't eerst aan de beurt zou zijn.

Velen hebben het betreurd, dat de bruiloften afgeschaft en door h u w e l i j k s r e i s j e s vervangen zijn. Scheltema, Van der Palm en nog verscheidene andere knappe mannen hebben er hun leedwezen over betuigd. Le Francq van Berkhey deed zulks al vóór bijna een eeuw, toen hij er 't begin van meende te bespeuren ‘onder de Grooten’. Al hetwelk echter volstrekt niet bewijst, dat de huwelijksreisjes afkeurenswaardig zijn, maar alleen, dat gezegde knappe mannen graag op een bruiloft gingen, en vreesden, dat die ‘vetjes’ hun ontgaan zouden. En evenmin bewijst

1) *Houwelick, Vrouwe*, f°. 66.
2) *Mengeldichten*, bl. 71.

de opmerking van den Leidschen dokter, dat die huwelijksreisjes, als sommigen meenen, op den bodem van 't Bataafsch patriotismus ontkiemd zijn, want zij waren al honderd jaren vroeger bekend. ‘Ik zie wel hoe het gaat’, zegt Vader Jeronimus in Bernagies kluchtspel van den Huwelijken Staat[1]; ‘zij reizen eens na Braband, Gelderland en andere kwartieren’. 't Onderscheid is maar, dat men toen behoorlijk een bruiloft gaf, eer men op reis ging, maar dat die in onzen tijd er bij ingeschoten is, - en dit is 't wat menigeen niet mooi vindt.

Dat echter de bruiloften nog niet geheel afgeschaft zijn, verneemt gij van tijd tot tijd uit de couranten, als er eens iets merkwaardigs bij voorgevallen is: - 't zij dat een Gorkumsche Roeland razend werd van de pret[2]; of een Haagsche gek, verliefd geraakt op de bruid, wanhopig in 't water sprong, maar 't voorzigtigheidshalve deed op een plek, waar hij spoedig gered kon worden[3].

Wenden wij ons nu van 't bruidshuis naar 't kraamhuis, dan ontmoeten wij daar ook weêr de buurvrouwen. Zij waren terstond bij de hand; deden wat er te doen was, en gingen, als alles was afgeloopen, zitten zingen en drinken van blijdschap over 't nieuwe buurtgenootje. Dit noemden de vrouwtjes: het kind verdrinken, en zij maakten het daarbij soms wel wat al te druk. De dominee te Giethoorn zei in 1743, dat het erg was, en aanstonds na de geboorte van een kind het kraamhuis vervuld werd met danserij en gezang[4]; en in Holland haalden de vrouwtjes er zelfs een speelman bij[5].

Den anderen dag kwamen al de kinderen uit de buurt het kindje kijken, en werden op suikerdebol getrakteerd: dit gaf voor altijd een aangename herinnering. En een tachtiger zei nog tegen een besje van 75: ‘Ouwe kennis! ik heb bij jou nog een stik mit suiker gehad.’

De Vandetijd (kraamvisite na den negenden dag) leverde 't meeste vermaak voor de grootmamaas op. ‘O’ zegt Vader Jeronimus:

> Als 't Vandetijd is, dan gaan die Ouwe Moedertjes eerst in 'er goud;
> Zij zijn Hofmeesteressen als men Bezoek en Kindermaal houdt[6].

En daar verschenen alweêr de buurvrouwen; maar zij hadden op sommige plaatsen er hare eigenaardige gebruiken bij. Te Zuidlaren, in Drente, mogt - 't was nog zoo vóór 25 jaren - geen jonge vrouw voor de eerste maal een kraambezoek afleggen, of ze moest gehaald worden. De oudere buurvrouwen, die reeds in 't kraamhuis bijeen waren, namen een kom vol brandewijn met rozijnen, en gingen daarmeê in optogt naar de woning der nieuweling. Daar werd de kom leêg gedronken, en op nieuw gevuld,

1) bl. 39.
2) *Handelsblad*, 5 Febr. 1869.
3) Idem, 17 Junij 1870.
4) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 126, noot.
5) *Amst. Kermisvreugd*, bl. 34, 35.
6) BERNAGIE, *Huwelijken Staat*, bl. 18.

en de optogt keerde, weêr met de brandewijnskom voorop, maar nu met de nieuweling in 't midden, naar 't kraamhuis terug. De baker stond den vrolijken troep al op te wachten met een beschuit met suiker in elke hand; deze moest de jonge vrouw terstond opeten en kreeg een slok uit de kom toe, om ze door te spoelen. En daarmeê was ze als gildezuster behoorlijk ingewijd, en mogt nu met de anderen op elke kraamvisite koffij en brandewijn drinken[1].

Tot de vermaken van 't D o o p m a a l behoorden: 1° een optogt van buren als 't doopkind naar de kerk gedragen werd; hoe langer trein, hoe meer eer; en al die meêloopers kwamen ook op het doopmaal, wanneer namelijk de keuren 't niet verboden; anders gingen ze naar de herberg en kregen daar een ‘doopvetje’; - 2° een tentoonstelling van de pillegiften; - 3° het opsnijden van geboortedichten en 't zingen van liedjes; - en 4° het roeren met den kaneelstok in den Rijnschen wijn met suiker. - Een Noordhollandsche huisvrouw, die te zindelijk was, om zooveel voeten op haar vloer te dulden, gaf het doopmaal niet in haar huis, maar in de herberg, waar dan tevens de pillegiften ten toon gesteld werden[2]. En in Overijsel onthaalden oudtijds de boeren hun buren reeds vóór den kerkgang in de herberg, zoodat het wel gebeurde, gelijk de Classis van Deventer in 1614 schreef, dat degene, die 't kind ten doop hield, den naam ‘doer drunckenschap vergeeten’ had[3]; wat elders, en veel later nog, ook wel gebeurd is.

In 't sterfhuis zien wij almede de buren. Als in eenig huisgezin iemand, jong of oud, op sterven lag, was men verpligt de naaste buren (‘de waêburen’ genoemd) te roepen, om als getuigen bij het sterven tegenwoordig te zijn; dit was ‘naer ouder gewoonte’, en de keuren stelden boete op 't verzuim. Had de stervende den adem uitgeblazen, dan waren het deze buren, die 't lijk waadden (d.i. in 't doodsgewaad kleedden), en terstond daarna gingen ze in een ander vertrek eten en drinken. De begrafenis geschiedde door al de buren; twaalf droegen 't lijk, vijf en twintig luidden de klok[4], al de anderen gingen achter de baar, en allen te zamen vierden daarna de uitvaart met maaltijden en drinkgelagen.

Dat deze gewoonte opklimt tot onze Germaansche voorouders, zagen wij reeds in 't Eerste Boek[5]; maar de oorsprong ligt nog veel dieper in de oudheid. Ja, de menschen uit het diluviale tijdperk hielden reeds grafmalen;

1) *Drentsche Volksalm.* 1844. bl. 134, 135.
2) *Karakterschetsen, zeden en gewoonten*, bl. 224.
3) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 124.
4) Een Amsterdamsche keur van omstr. 1400 verbiedt, dat er meer dan 25 menschen tegelijk in den toren komen om ‘enen dode te beluden’.
5) Zie hiervoor bl. 21.

immers de geologen hebben de overblijfselen dier festijnen nog in de grotten, die tot begraafplaatsen dienden, teruggevonden[1].

In vóór-historische tijden bestond er tusschen de menschen en hunne goden eene zeer naauwe verwantschap, die hierin haren grond had, dat de stamvader tevens de stamgod was. Wel breidde de tijd de graden dier verwantschap steeds verder uit, maar zij bleef bestaan, en elk geslacht had te dien aanzien zijne eigene herinneringen.

De dood was een *apotheosis*. Aan de andere zijde van 't graf zette de gestorvene 't leven met zijne voorvaderen voort, en werd door de nablijvenden godsdienstig vereerd. Men brandde vuren op de graven, zong en danste, at en dronk, en aan den doode zelven werd ook zijn deel van spijs en drank niet onthouden; 't werd, of bij zijn graf neêrgezet, of te zijner eere verbrand of geplengd. Ziedaar den oorsprong der l i j k f e e s t e n en g r a f m a l e n in de vroegste oudheid. En toen, bij de vorming van Staten, waarmeê voor ons de historie der volken aanvangt, de afstand tusschen goden en menschen grooter werd, de band der verwantschap werd losgeknoopt, en de priesterorde zich tusschen beiden indrong, bleven de menschen toch aan de zielen hunner afgestorvenen gedenken, en onderhielden de grafmalen, zoowel als 't branden van vuren en lichten bij de graven.

De invoering van 't Christendom maakte daar geen einde aan; hoe gaarne vele evangeliepredikers zulks gewild hadden, 't was onmogelijk. Eerst in de 14^{e} eeuw, toen de opkomst der steden eene groote verandering in de zeden en den stand der beschaving te weeg bragt, begon men die plegtigheden op de graven, zoowel op 't kerkhof als in de kerk, tegen te gaan. Een Amsterdamsche keur uit het laatst dier eeuw verbiedt lichten of vuren te ontsteken, eten of drinken te brengen voor iemand, die in de kerk of op 't kerkhof ligt, ten ware met verlof der Overheid. Men schafte 't dus nog niet geheel af; en 't bedoelde verlof werd zeker nu en dan nog ten voordeele van sommige uitstekende personen verleend. Maar in 't algemeen gingen de grafmalen toen naar de woningen en de herbergen over, en ofschoon er ook goed bij gegeten werd, gedronken nog meer. Daarom verdoopten spotters de ‘uitvaart’ in ‘zuipvaart’[2]; daarom behoorde tot het ‘rouw-goet,’ dat de rouwwinkeliers aan de sterfhuizen leverden, tegen prijzen bij de keuren bepaald, ook de flap- en schenkkannen en ‘Heylbronse roemers’; daarom werd bij de ‘draagplaats’ ook ‘drinkgeld’ gegeven; en daarom zagen wij ook in onze eeuw - natuurlijk vele jaren geleden, thans niet meer - de zwartmantels nog wel met nat zeil laveeren.

De d o o d m a l e n werden oudtijds na de begrafenis drie dagen lang gehouden; daarna ten zevenden dage nog eens, ten maandstonde andermaal, en eindelijk jaarlijks. Zij werden uitingen, doodbieren, groevebieren, troost-

1) *Lucifer*, II D. bl. 511.
2) TUINMAN, *Spreekw.* I D. bl. 321.

bieren, doodvetjes[1], ja ook grafbruiloften[2] genoemd, omdat het er vrolijk bij toeging. Zij waren inderdaad buurtvermaken[3], - ja, als we straks zien zullen, ook openbare vermaken voor elk, die er aan deel wilde nemen. De vrolijkheid bij een doodmaal schaamden zelfs deftige lui zich niet: J. van Persijn, Secretaris der Haagsche Hoogstraatsbuurt, schreef in 1718 in zijn buurtboek, dat de Deken, Hoofdlieden en verdere geburen met hun vrouwen, na de begrafenis eener juffrouw, waarvoor een ‘genereuse gifte’ gegeven was, ‘een vrolijcke maeltyt’ hadden gehouden ‘met een goet glas wijn tot laet in den avont’[4]. Le Francq van Berkhey zag er een bewijs in van ‘den gezelligen en broederlijken inborst der Natie’, en vond het zoo kwaad niet, dat men ‘de droefheid verzette door een geoorloofden dronk[5]. Eilacy! zoo was die ‘Lector der Natuurlijke geschiedenis’ dan ook al geen afschaffer!

Op de kinderdoodmalen werden al de kinderen der buurt op rijstebrij met suiker en kaneel onthaald, en elk kreeg nog een koek meê naar huis, als een zoete herinnering aan 't gestorven speelkameraadje. Ja, de beruchte Schout Bont trakteerde de buurkinderen op rijstebrij en koek bij de begrafenis van zijn hond, en zeker heeft menig hondenvriend gedaan als hij; gelijk ook weleens een oude juffer ter eere van haar poes, en een jonge juffer voor een vogeltje 't zelfde gedaan heeft. Cats zong in een liedje bij de uitvaart van een jonge musch:

Gaat, roept er al de kinders bij,
De kinders hieromtrent,
Dat ieder ete van de brij,
Die 't beesje heeft gekend.

Wie boerebegrafenissen en doodvetjes beschreven wil zien, kan er voorbeelden van vinden in de hieronder aangeteekende jaarboekjes[6]: 't eene in proza, 't ander op rijm; en wie een Hollandsche boerelijkstaatsie uitgeteekend zien wil, sla de plaat bij Le Francq van Berkhey op (pl. XI in het III D.). De houding der boeren, die twee aan twee achter de baar gaan, bewijst duidelijk, dat ze den zooevengenoemden ‘geoorloofden dronk’ reeds genoten hebben, en de boerinnen met hare kinderen sluiten den trein. Komen ze terug, dan zullen ze de ham en de groevebollen en de osseribben en 't achtguldensbier wel goed aanspreken, - zonder tafellaken evenwel, om niet bekeurd te worden, maar niet zonder bidden. Dit doet Dominee, als hij er bij is, anders de schoolmeester; en is deze er ook niet, dan moet de timmerman het doen, die de kist gemaakt heeft,

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1936.
2) G.V. HASSELT, *Arn. Oudh.* I D. bl. 67.
3) Dat uit de buurbegrafenis ook een kinderspel geboren was, hebben wij reeds vroeger gezien, blz. 317.
4) *'s Gravenh. Buurten*, bl. 70.
5) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. l. 1936.
6) *Overijs. Alm.* 1845, bl. 166 en volgg. *Geld. Volksalm.* 1846, bl. 160 en volgg.

of de bakker, die de groevebollen gebakken heeft, - wie van beiden er de meeste gave toe heeft[1].

Had de overledene een openbare betrekking bekleed, dan werd te zijner eere een publiek doodmaal gegeven, - en tot de openbare betrekkingen werd ook die van herbergier gerekend. In Mei 1680 stierf de dorpskastelein te Sloten, Gerrit Dirksz. den Uyl, en er werd een publiek doodmaal aangerigt. Allen 'die geliefden te komen', konden meê eten en drinken, en er waren er velen, die dat wel geliefden. De Overtoomsche schuiten voeren onophoudelijk van Amsterdam naar Sloten 'met volle lading derwaarts en herwaarts'; de rijweg was zoo vol wagens en chaisen, dat ze 'zo wel nevens als achter malkanderen reden', en 't wemelde van bedelaars en landloopers. Er is op dat doodmaal elfhonderd pond vleesch opgegeten, en er zijn twintig okshoofden wijn en zeventig halfvaten bier leêggedronken; al het overige 'naar advenant: Varinis toebac in vollen overvloet'[2].

Deftige familiën, die veel ophef wilden maken, gaven, ook al had de overledene geen openbaar ambt bekleed, toch publieke doodmalen, en daar aasden de panlikkers en kannevegers op, - de 'zuyg-maagen, die gewoon waren d'aansienlijke lijksleepen in de middelsteert te vallen [tusschen de lijkstaatsie in te sluipen] en met een digten drom van makkerslempers de sterfhuysen in te dringen.' Ja, rijke boeren volgden 't na, en gaven ook al 'publycque doodmalen', wat zulk een 'toeloop van bedelaars en vagebonden' veroorzaakte, dat de Staten van Holland die in 1671 verboden[3]. En daar traktaatjesschrijvers den menschen vertelden, dat Vader Chrysostomus had geleerd, dat een begrafenis 't beste vercierd werd door 't uitdeelen van aalmoezen, zoo deden de vrome lui, die traktaatjes lazen, dat ook. Maar dit gaf nog veel erger toeloop van gezegd gespuis, en werd daarom ook verboden[4].

Den aangenaamsten vorm van begrafenismaal vond Justus van Effen dien, welken hij in zijn jeugd te Utrecht had leeren kennen. Er was een rijke jongejuffer gestorven, en door de jongelingen der buurt ten grave gedragen, die daarvoor een ruime vereering ontvingen. Voor dit geld wilden ze een mooije partij hebben, en besloten, dat elk hunner een buurmeisje zou meêbrengen. Daar waren de buurmeisjes wel meê in haar schik, en ze hadden heel veel pleizier, want de partij duurde twee dagen achtereen, en had nog 'een aangenamen nasleep'. Ieder juffertje vroeg op hare beurt ''t heele gezelschap op een zoet collationnetje', wat natuurlijk ook tot menig zoet vrijerijtje aanleiding gaf en bruiloften ten gevolge had. 'Zo,' zegt Justus, 'vloeide het huwelijk uit het graf, en het leven uit den dood voort.'

1) Ds. KLUIT te Zuid-Beijerland, bij L. FR. v.B. t.a.p. bl. 1934.
2) JEROENSE.
3) *Groot Placaet-boeck*, III D. bl. 526.
4) *Geld. Plakkaatboek* III D. bl. 207.

Vierde hoofdstuk.
Van de andere Gilden.

Bij alle gilden hadden oudtijds eenige vermakelijkheden plaats bij de aanneming van nieuwe gildebroeders, 't zij men zulks inwijden, doopen, beproeven, ontbolsteren, o n t g r o e n e n of anders noemde. 't Laatste woord doet ons terstond denken aan ‘Pallas kroost,’ - als onze dichters de studenten noemen, ofschoon de Grieksche dichters verzekeren, dat Pallas een maagd is. Hoe dit zij, een studentenkorps is ook een gild. Daarom kiezen de leden ook hun eigen gildebestuur, en voeren banier en kleuren; daarom hebben zij hun eigen gildepatroons, de gebroeders Comus en Momus; daarom noemen zij elkander ‘broeders,’ en daarom ontgroenen zij ook de nieuwelingen, naar eeuwenoud gebruik. Dit deden de studenten in de stad van Pallas zelve al evenzoo. De schrijver van *Les jeux des anciens* rangschikt het ontgroenen onder *les jeux d'esprit*, natuurlijk omdat hij oordeelt, dat er voor dit spel heel veel geest en vernuft noodig is, en hij vertelt, na er Isis en Eleusis bij gehaald te hebben, hoe de Atheensche studenten een optogt hielden met den groen in hun midden, juist op dezelfde manier als hier het te bed brengen van een genie[1]. Het Atheensche genie ging echter niet naar 't bed, maar naar 't bad.

> Maar ach! pas staat die arme groen,
> Reeds om zoo zacht een lot verwonderd,
> Daar voor de poort, of eensklaps dondert
> Een stem: ‘Wat komt die gek hier doen?
> Weg, weg! hij mag zich hier niet baden!’
> De voorsten slingren hem terug;
> Hij wordt met stompen overladen;
> En de achtersten, niet minder vlug
> Met schoppen, drijven hem naar voren:
> Het regent klappen om zijn ooren,
> En 't hagelt vuisten op zijn rug.
> Zóó ging het op zijn Grieksch; - hoe 't op zijn Hollandsch gaat?
> ‘Ver boven het begrip van wien er buiten staat.’

‘De groentijd doet meestal ontzaglijk veel goed; maar zij, die buiten staan, kunnen dat niet nagaan, en daarom doen zij wijs, als zij er niet over oordeelen,’ zegt de Amsterdamsche Studenten-almanak van 1869[2].

1) Zie hiervoor bl. 485.
2) Bl. 95.

Wie er echter alles van weten wil, en tevens de nuttige strekking hooren betoogen, leze de vijfde der Academische Idyllen van Mr. J. van Lennep, waar evenzeer van Osiris en Eleusis in komt.

En nu een voorbeeld van een ambachtsgild, dat ik uit Vlaanderen neem, waar alle oude gebruiken langer hebben stand gehouden dan in Holland. Dat dergelijke openbare vermakelijkheden bij 't aannemen van gildebroeders hier vroeger ook hebben plaats gehad, mag men gelooven op grond der naauwe overeenstemming van 't Vlaamsche en 't Hollandsche volksleven. Maar ten onzent is men altijd veel meer afschaffingsgezind geweest, en deze gildegebruiken schijnen hier al zoo vroeg afgeschaft te zijn, dat er zelfs geen herinnering van is overgebleven. Doch zien wij hoe in Vlaanderen nog in de vorige eeuw een nieuweling werd ingewijd.

'Van onheuchelijken tijde bestond er binnen Dendermonde een zeer boertig gebruik, namelijk, wanneer iemand zich voorstelde ter neering van de Pynders (biervoerders) moest hij als eenen wildeman door de heele stad loopen, en werd dan, *ipso facto*, beschouwd als brieven van naturalisatie ontfangen hebbende om in de neering der pynders te treden, welke laatsten hem dan, met of tegen hunnen dank, konden toeroepen:

Dignus es intrare in nostro corpore!'

Hetgeen in goed Vlaamsch zeggen wil:

Nu kunt ge als waerdig lid in onzen gilde treden.

Dit schouwspel genoot Dendermonde nog in de eerste helft der vorige eeuw. 'Het gewijde brons der Collegiale en het Stads-klokkenspel kondigden een volksfeest aen', en de stad was vol nieuwsgierigen. Een ketelmuziek ging voorop; daarop volgden eenige mannen, die een plank op hun rug gebonden hadden, en achter dezen kwam de wildeman, geheel met pik besmeerd en met pluimen overdekt, en met een knods in de hand, waarmeê hij op den rug, of liever op de plank dergenen, die voor hem liepen, sloeg. Naast den wildeman werd een pot vol teer gedragen, en 'als men aen de wooning van eenigen voornamen burger kwam, stak hij de handen in den teerpot en sloeg die, als een natuurlijken stempel, op de deur of op den muur: dit teeken werd zorgvuldig door de inwoonders bewaerd'. Zeker schreef men daar ook al een geheimzinnige kracht aan toe, maar welke, zegt de historieschrijver niet. Als de wildeman zijn togt door de geheele stad volbragt had, reikte de Deken van 't gild hem een pintglas van den besten Dendermondschen kwak toe, en, in tegenwoordigheid van al 't volk, riep hij hem als aangenomen pynder uit. Eerst in 't midden der voorgaande eeuw werd dat zonderling gildevermaak afgeschaft[1].

1) PR. VAN DUYSE, *Belg. Museum*. IV D. bl. 382.

De vermakelijkheden door onze Ambachtsgilden aangerigt, waren ten genoegen van het publiek, of van de gildebroeders zelven, maar ook in het laatste geval had het publiek toch doorgaans iets meê van de pret. Dit alles behoort echter in ons Vaderland meerendeels tot het tijdperk der middeleeuwen. Na de Reformatie werd de afschaffingsmethode op de vermaken dier gilden toegepast en alleen de arbeid hun overgelaten, waarbij evenwel het volksleven niet gewonnen heeft. De zedemeesters onzer dagen mogen dit wel opmerken: afschaffing doodt, maar ontwikkelt niet.

In de middeleeuwen gaven de ambachtsgilden bij feestelijke gelegenheden ook vertooningen; zij speelden mysteriën en batementen[1], en sommige gilden wedijverden ook met de schutters in 't papegaaischieten. Het schippersgild te Arnhem ontving, in 't laatst der 14e en gedurende de 15e eeuw, ‘wen si oir papegay schoten’, wijn van de Stad. Zij werden soms ‘die schipluden,’ dan weêr, ‘gesellen mitten ancker’ of ‘schutten mitten ancker’ genoemd[2], en schijnen dus een Scheepsschutterij te hebben uitgemaakt.

Het grootste feest van ieder gild was zijn jaarlijksche maaltijd, die gewoonlijk drie dagen duurde met zooveel vrolijkheid, dat hier ook alweêr de keuren niet uitbleven; zoo b.v. werd te Deventer in 1642 gekeurd, dat de gilden niet langer dan twee dagen mogten teren[3].

Nu verzochten de gilden wel op die maaltijden de heele gemeente niet, maar deze zag toch den mooijen optogt met den gilde-os, of, als 't gilde niet magtig genoeg was, om een os te slagten, het gilde-kalf. 't Beest was met bloemen en kransen behangen en zijn hoornen waren verguld; trommen en pijpen gingen voorop; de gildevaan wapperde, de gildebroeders liepen er vrolijk om heen, en de bevolking der achterbuurten er achter met mommerij en gezang; - op kleiner schaal dezelfde vertooning, die men nog te Parijs tegen Vastelavond ziet. En als 't beest geslagt was, dan at het gild ook niet alles alleen op, maar de Geestelijkheid der kerk, waar 't gild zijn altaar had, kreeg er haar deel van, en een ander deel werd aan de armen gegeven, waarom deze ook bij den optogt de ijverigsten waren om vreugd te bedrijven.

De gilden hielden die maaltijden ‘op den dagh van ijder Giltspatroon,’ en sommige vierden daarbij opentlijk feest. Zoo herinnerde Vondel zich nog uit zijn jeugd het feest op de Amsterdamsche vischmarkt.

> Het Gilt was hier gewent
> Sint Pieters feest van outs met kroonen te vereeren,
> Te zingen hant aen hant.

Op den 29n Junij was 't Kermis op de Damsluis. De heele Vischmarkt was met groen en bloemen vercierd, en aan gespannen koorden hingen

1) Zie hiervoor bl. 273.
2) G.V. HASSELT, *Kronijk van Arnhem*, bl. 30, 31.
3) *Overijs. Alm.* 1850, bl. 120.

de kroonen net als op de bruiloft van Kloris en Roosje. Dan hielden al de gildebroêrs en gildezusters van St. Pieter, in hun besten pronk (en de Amsterdamsche vischwijven van weleer mogten gezien worden) met de Overlieden en den Schout van de markt aan 't hoofd, een optogt; daarna een maaltijd, en eindelijk een danspartij; alles op de markt onder de kroonen. En menig deftig Amsterdammer wandelde er met vrouw en kinderen heen, om dat vrolijke volkje in de rondte te zien springen. Leider! wat is de hedendaagsche Vischmarkt daarbij? - Geen dichter zal er nu meer een loflied op zingen.

Toen het omleiden van den gilde-os bij de gilden reeds in onbruik raakte, hielden de slagers het nog lang in leven. Wanneer zij een bijzonder groot of vet beest gekocht hadden, omkransten zij het nog, en leidden het met trommelslag de voornaamste wijken der stad rond, opdat elk, die 't zag, er een stuk van bestellen zou; en ofschoon er geen gild meer meê te maken had, behield het toch den traditioneelen titel, omdat die iets uitstekends uitdrukte. Wij vinden er bij Cats nog een plaatje van:

> De Gild-os gaet daer heen, verciert met rose-kranssen,
> Men hoort den trommel slaen, men siet de kinders danssen[1].

In 't begin dezer eeuw zag men het te Dokkum nog precies zoo[2].

De gildebroeders niet alleen, ook de knechts hadden hun eigen gildevermaken. Ik zal er drie voorbeelden van noemen.

Verplaats u in 't voorjaar van 1690 te Amsterdam, en verbeeld u, dat gij een bruidssleedje van de Nieuwe Kerk af den Dam over en de Kalverstraat in ziet komen. Er is een geweldig rumoer bij; eene heele bende stormt er schreeuwend op aan, alsof ze 't sleedje overrompelen willen. De bruid woû dat ze al t'huis was; de sleeper kijkt benaauwd om, en weet niet waar 't om te doen is; de bruigom steekt het hoofd even buiten het portier, en poogt de bruid gerust te stellen, die al zoo wit is als een doek, en angstig uitroept: ‘Och, dat is zeker die Evert, die 't ons aandoet!’ De sleeper zet het in een draf, om den baldadigen stoet te ontkomen, en het arme bruidspaard, dat den ouden kop nog zoo fier had opgeheven, toen het zich met kwast en strik zag vercieren, moet het nu met zweepslagen bezuren. Maar hoe de knol de stramme pooten rept, en hoe de sleê, regts en links slingerend, voortgiert, 't kanalje loopt en raast er te harder om, en laat de arme bruid geen rust. 't Zijn slagersknechts met den langen Evert aan 't hoofd, en kwâjongens en appelwijven en mosselmeiden en al 't gemeen volk, dat op den Dam altijd gereed staat, om aan relletjes deel te nemen, vooral wanneer het trouwdag is. De slagersknechts hebben zakken vol paardeboonen bij zich, en werpen die met volle handen het sleedje binnen en de bruid in 't aangezigt. De kwâjongens gooijen met al wat ze grijpen kunnen; en de wijven en meiden schreeuwen en schelden als

1) *Sinne- en Minnebeelden, N^o^*. XIX.
2) *Aardbol*, III D. bl. 343.

gewoonlijk, zonder te weten op wie of waarom. IJselijk begint de bruid te gillen, en de sleeper raakt in verbijstering en weet niet, waar hij 't wenden moet, en 't paard blijft van vermoeijenis stilstaan. Maar de bruigom neemt een koen besluit; hij rukt het portier open, neemt zijn bruid in den arm, vliegt met haar de Jonge-Roelensteeg in, bereikt gelukkig de Pijpenmarkt, en bergt zich daar in *het Schilt van Vrankrijk*, om, bij een glas wijn, weêr van den geleden schrik te bekomen.

En van waar nu al dat rumoer? - De bruid is een slagersdochter. Naar de traditie van 't gild rust op haar de verpligting aan de knechts een ‘vetje’ te geven; doet ze dat niet, dan kennen deze zich het regt toe, haar met paardeboonen te werpen.

Maar nu komen Mijne Heeren van den Gerechte tusschen beiden; want de bruigom is naar het Schoutskantoor gewandeld, om dien Evert Keesel aan te klagen. En of deze ‘allegeert tot sijne verschooninge, dat het onder de slagters de manier is, als wanneer haer kinderen koomen te trouwen, iets ten beste te geven aen de knegts, en bijaldien sulks niet en geschiet, men haer dan gewoon is met boonen te goijen’, - 't verschoont hem niet. De Heeren hebben voor die ‘manieren’ geen 't minste respekt, en condemneeren op den 27^{n} April 1690 Evert Barentsz. Keesel tot een confinement van veertien dagen te water en brood, om zijn traditioneelen ijver wat te doen bekoelen[1)].

Een ander knechtsvermaak - waar ze veel van hielden, en waarbij ze geen gevaar liepen te water en brood gezet te worden, maar dat den meesters ‘in den drukken tijd’, toch heel onaangenaam kon zijn - was het m a a n d a g m a k e n ’. Daar waren ook liedjes van, b.v.

> Baas, mag ik maandag maken?
> Ja, jongen, ja! enz.

en dit, waarmeê zij, arm aan arm, naar de gildekroeg zwierden:

> 's Maendaegs, 's maendaegs,
> Dan gaen wij om een pintje! enz.

Noog vóór ruim veertig jaren geleden hadden de meeste ambachten te Amsterdam hun eigen gildekroeg, in 't midden der stad, meest in den omtrek van Kalverstraat en Nes gelegen, die door den ‘bestelder’ (de plaatsvervanger van den ouden gildeknecht) gehouden werd, - en bovendien hun buiten-lokaal, gezegd ‘tuin’, op een der paden buiten de Raampoort. Elken maandag kon men de gildekroeg voor-, en den tuin namiddags propvol, en alle werkplaatsen leêg vinden, 't Zijn de knechts der ‘zittende ambachten’ geweest, die 't maandag maken 't langst volgehouden hebben, - voor hun gezondheid natuurlijk.

De knechts der bouwende ambachten hadden een vermaak, waarvan reeds op bl. 143 gesproken is, - het planten van meijen en vlaggen

1) J. KONING, *Lijfstr. Regtsoef.* bl. 168.

op een nieuw huis, zoodra 't onder dak was, dat, als men weet, nog niet geheel is afgeschaft. Ziehier hoe Daniël Willink 't vóór ruim anderhalve eeuw beschreef. ‘De metselaars en timmerlieden zijn gewoon, dat zij, een nieuw huis tot het dak toe opgehaald hebbende, boven hetzelve kronen hangen en vlaggen laten waaien: dan worden dezelve door den bouwheer met wijn en bier en eenige eetwaren beschonken, hetgeen zij ‘kroegen’ noemen[1)].

Over de vermaken der Offergilden, Kalende-broederschappen, Memoriën, of hoe ze anders heetten, met één woord: Godsdienstige gilden, ofschoon ze ontelbaar in menigte en zeer verscheiden in doel waren, kan ik kort zijn; niet omdat ze weinig of geen vermaken hadden, maar omdat deze niets nieuws opleveren: spelen op hooge feesten, papegaaischieten, omleiden van den gilde-os, maaltijden en kopperen, precies als de andere gilden, en met geen minder vrolijkheid. Één ten voorbeelde. De broeders van het Heilige-kruisgilde te Amsterdam, die tot de aanzienlijksten der stad behoorden, hielden jaarlijks op den 10^{n} Mei hun maaltijd op het stadhuis, waar de Schout, Burgemeesters, Schepenen en Raden bij te gast kwamen en de ‘scholiers mede de smets hadden’[2)]. De heele stad had er pret van; er werden 's avonds pektonnen gebrand op den Dam, en zoo algemeen was de vrolijkheid, dat zelfs de schoutendienders dronken waren. Daarom dan ook kozen in 1535 de Herdoopers dezen nacht tot hun aanslag, wel wetende, dat zij geen tegenweer zouden ontmoeten. En toch was het juist een dronken schoutendiender, die, al lag hij op een bank te ronken, den aanslag mislukken deed, want hij had het klokketouw weggestopt, zonder zelf te weten waar hij 't gelaten had. En daar de Herdoopers dit ook niet wisten, konden ze niet luiden, om hun helpers bijeen te roepen. Zoo kan soms een dronkeman de stad redden! En gelukkig dat hij 't deed, want elk was kapot van schrik: zelfs de Burgemeesters, de Schout en de Schepenen, zoowel als de Raden en de Gildebroeders waren, op 't hooren der trom ijlings op de loop gegaan, en hadden 't stadhuis aan de Herdoopers prijs gelaten. Maar wat den Kruisbroeders, toen ze weêr tot hun zinnen kwamen, 't meeste ter harte ging, was, dat zij er hun halven maaltijd bij verloren hadden. De ‘Overluyden van 't Cruysgilde’ klaagden zeer ‘van den sehade, die tzelve gilde in den oploop van den Herdoopers van eeten ende drincken geleden’ had; zij klaagden vier jaren lang en kregen eindelijk nog schâvergoeding uit de Stadskas.

Is l a c h e n ook een volksvermaak? - ‘Welzeker’! zegt Addison, ‘daarom hielden de Vorsten er hofnarren op na, en zien de Hollanders graag een

1) *Amst. Arkadia*, I D. bl. 321.
2) WALICH SIEUWERTSZ. Voorr. bl. 37.

gaper; daarom vermaakt zich het volk bij een hansworst, en vinden wij er genoegen in zooveel Aprilsgekken te maken als mogelijk is.'

En dit was dan ook 't vermaak, dat de N a r r e g i l d e n van weleer, die Momus of Demokriet tot patroon hadden, zich zelven en anderen verschaften. Zij hielden burleske optogten, gaven kluchtige vertooningen, en reden met den 'mallewagen', vooral omstreeks Vastelavond en als 't kermis was. Op den mallewagen zaten de gildebroeders in 't gekste maskeradepak, dat ieder had kunnen uitdenken, en duizende lachers liepen er achter en omheen. In den winter hielden ze optogten met sleden - waar de naam 'narresleden' van afkomstig is - en maskerades op schaatsen.

Sommige dier gilden bootsten de vormen der Vorstenhoven, andere die der Kerk na; in de eersten had de voorzitter den titel van Koning of Prins, in de laatsten dien van Abt. En als men in de Stads-rekening van Axel leest, dat 'de abdie van de bedecte comere' zes kan wijn van de Stad kreeg, 'als zij huerl. feeste en vastelavontspel hielden'[1], dan behoeft men naar geen Axelsche abdij te zoeken, maar heeft een narregild voor zich. In Holland echter werd de voorzitter van zulk een gild gewoonlijk als 'Mijn Heer van Keijenburg' betiteld. Bij Hoffmann von Fallers-leben vindt men er nog een lied van:

> Wi groeten mijn heer, mit grooter eer:
> Van Keijenborch verheven!
> Sonder iet meer, wi groeten hem seer,
> Got laet hem lange leven! enz.[2]

In 't Land van Dendermonde lag een heerlijkheid, die Castelle heette, en waar weleer jaarlijks, op Donderdag na Pinksteren, een narregild feest vierde. Dit feest begon met een burlesken optogt, en vervolgens werd een vergadering gehouden, waarin aan alle lieden, die zich in 't verloopen jaar bespottelijk hadden gemaakt, eerambten gegeven werden; b.v. een jonker, die zijn goed had doorgebragt, werd tot Rentmeester benoemd; een ander, die een domheid begaan had, tot Raadsheer, enz.[3]

'Vele soortgelijke gilden hebben in de Nederlanden bestaan', zegt Van Spaen[4]. Ja, en't vermaardste adelijke narregild hier te Lande was 'die Geselscap van den Gecken', door Graaf Adolf van Kleef in 1381 gesticht, en waartoe een aantal Nederlandsche Heeren behoord hebben. De voorzitter voerde den titel van Koning, doch men vindt daarbij geen ander vermaak gemeld dan een maaltijd, dien het gild jaarlijks te Kleef hield. Welligt lag hier een politiek doel onder den zotskap verborgen, - dit toch was onder den adel, en later ook onder de stedelijke aristokraten niet zeldzaam.

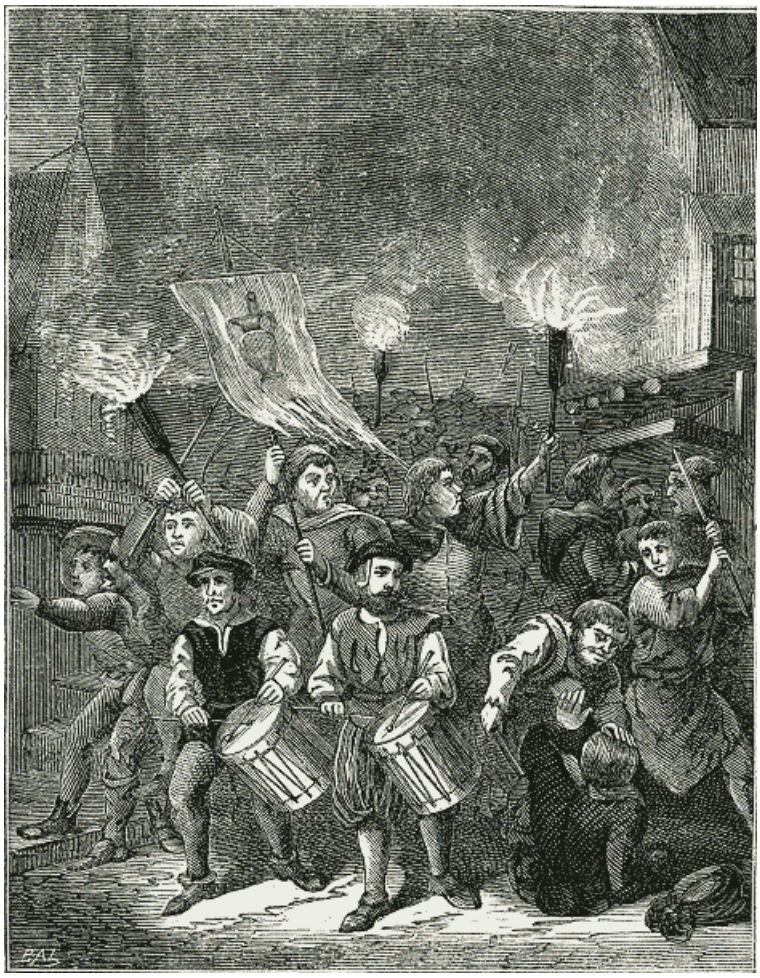
1) Vergl. *Kronijk van het Hist. Gen.* XXIV D. bl. 364 en 397.
2) *Horae Belg.* II Th. s. 279.
3) J. MAESTERTIUS, *Beschr. van de Stadt ende Landt van Dendermonde*.
4) *Proeve van Hist. en Oudheidk.* 1e St. bl. 58.

In Frankrijk en de Walsche Nederlanden waren de narregilden 't meest ontwikkeld en zoo in aanzien, dat de edelsten des Lands er deel aan namen[1]. Zij hielden jaarlijks N a r r e f e e s t e n (almede een soort van Landjuweelen), waar de narregilden uit verscheidene steden zich vereenigden, om naar den prijs der zotheid te dingen. Zulk een narrefeest gaf *Le Prince des Foux* te Rijssel nog in 1547. Maar wie zich herinnert, hoe 't geheel in den geest van dien tijd was, stekelachtige toespelingen te maken op personen en gebeurtenissen, en de politieke en kerkelijke geschillen satirisch en komisch te behandelen, zal het zeer begrijpelijk vinden, dat deze feesten, die daartoe onder 't masker der zotheid zulk een ruime gelegenheid boden, in 't midden der 16e eeuw een einde moesten nemen. En later herleefden zij niet: zij waren geheel middeleeuwsch van natuur, en in de moderne maatschappij, die zich in 't laatst der 16e eeuw ontwikkelde, pasten zij niet meer. Zoo moesten na de Reformatie de mallewagens evenzeer als de blaauwe schuiten[2] verdwijnen; slechts een boersche navolging bleef hier en daar op een dorpskermis over[3]. En wanneer de zeventiende-eeuwers iemand wilden bespotten, herinnerden zij zich den mallewagen nog weleens, en zoo werd ook ten tijde der Tulipomanie, in prent en rijm, Flora op den mallewagen gezet.

De D r o n k e g i l d e n bloeiden in de middeleeuwen, maar 't vermaak, dat zij opleverden, was niet van de fijnste soort. Vermoedelijk waren ze al heel oud, en stamden zij regtstreeks uit de Germaansche wouden af. Het Amsterdamsche dronkegild hield omstreeks Vastelavond een optogt, waarvan men de afbeelding op de volgende bladzijde ziet. De wilde, luidruchtige knapen zijn met knuppels en lange messen gewapend; alle goede burgers, die ze ontmoeten, kiezen in der ijl het hazepad, en alle deuren en vensters worden gesloten. Ieder, wien ze grijpen kunnen, eischen ze drinkgeld af; en waar 't niet gewillig of niet ruim genoeg gegeven wordt, komen vuisten en knuppels te hulp. En ook de gesloten deuren moeten geopend worden; de drinkebroêrs slaan er op zoolang totdat ze tevreden gesteld zijn. Dit fraaije volksvermaak duurde tot het einde der 15e eeuw en mogelijk langer nog; de brief van den Aartshertog Filips den Schoonen van den 31n Januarij 1495, waarbij 't verboden werd, wordt nog in de IJzeren Kapel bewaard.

Zoo erg maakten de broeders van het Tielsche dronkegild het niet; althans men leest niet, dat zij op die wijze drinkgeld gingen inzamelen, - wel, dat zij op hun feestdag 's morgens al heel vroeg begonnen te drinken, en dat hij, die 't hardst schreeuwde om 't volk te doen lachen en de ruwste taal uitsloeg, den grootsten lof behaalde[4].

1) Het beroemdste narregild in Frankrijk was *La Mère-Folle de Dijon*, waarover men DU TILLIOT, *Fête des Foux*, kan nazien, die er de afbeelding van zegels, banieren, wagen, kleeding, enz. bijgeeft.
2) Zie hiervoor bl. 194.
3) Idem bl. 442.
4) G. VAN LOON, *Holl. Markten en Kermissen*, bl. 72.

Naar een teekening van J.C. Leich.

Welligt moet hier ook het Leidsche z a k s l e e p e n vermeld worden. De Heer Van Schevichaven heeft mij, onder de reeds vroeger genoemde Leidsche keuren der 15e eeuw[1)], er ook eene medegedeeld, waaruit blijkt, dat er te dien tijde in Rijnlands hoofdstad een volksvermaak bestond, dat ‘den sack slepen’ genoemd werd, en waarbij veel volk op de been kwam, en nog al ongeregeldheden voorvielen, die de Magistraat niet langer dulden wilde. Schout en Schepenen keurden daarom, dat het ‘tot ghenen daghen’ meer zou mogen plaats grijpen, en stelden er een boete van drie pond op, te verbeuren niet alleen door elk, die den zak zoude sleepen of doen sleepen, maar ook door ‘alle dieghene die den sack mede volchden.’ - Wat dit voor een pretje was, wist de Heer Van Schevichaven niet, en ik weet het ook niet, terwijl de Leidsche Heeren,

1) Zie hiervoor bl. 37, noot 4.

wien ik er naar gevraagd heb, mij 't evenmin wisten te zeggen. Bij gebrek van weten dus, moet ik mij met gissen behelpen; - ik vermoed, dat dit zaksleepen almede de feestviering van een dronkegild was.

In de 17e eeuw hadden de vermaaklievenden andere gilden met fijner vormen en Fransche namen, - trouwens, ze waren ook van Franschen oorsprong. Er werden alleen voorname lieden in toegelaten, bij voorkeur geestige poëten en goede dansers. Aan 't hoofd van zulk een elegant gezelschap stonden gewoonlijk dames met hoogdravende titels; de heeren, die er leden van waren, heetten ridders, en men bootste er, in modernen vorm, de aloude *Cours d'amour* na. Te 's Gravenhage bloeide in 't midden der 17e eeuw *Le pretieux Ordre de l'Union de la Joye*, vermoedelijk ingesteld in 1652, bij gelegenheid der feesten, die Jan Wolfert van Brederode gaf ter inwijding van zijn nieuw huis in het Voorhout. Brederodes jongste dochter, Amelia Margareta, die gehuwd was met den Baron van Slawata, was Grootmeesteres dier Orde, en in 1653 werden o.a. Jan de Witt en Konstantijn Huygens er leden van. De Grootmeesteres noemde deze *Union* in een berijmden brief aan Huygens: ‘la plus gaye de la Hollande’; en dit poogden de leden te betoonen met muziek maken, verzen opsnijden, zingen en dansen. De danspartijen duurden den geheelen nacht; en zulk een partij noemde Jan de Witt, in een brief aan Margareta van Nassau, die er ook lid of bestuurderesse van was: ‘la nuict de joye’[1]. - Alles heel vrolijk, maar voor 't gild alleen; 't publiek zag of hoorde er niets van: hierin verschilden deze *Unions de la Joye* van de middeleeuwsche narregilden.

En doopt men thans nog broederschappen
Naar Momus of naar Demokriet? -
Gewis, - geen wet, die dit verbiedt;
Maar dat zij nog dezelfde grappen
Als de oude maken, - meen dat niet.
En vraagt gij, wat er dan geschiedt? -
Wat dansen en komediespelen,
Of zich bij 't kaarteblad vervelen.

1) Jhr. C.A. VAN SYPESTEYN, in de *Vaderl. Letteroef.* 1869, bl. 486.

Zevende boek.
Volksvermaken van verschillenden aard.

Eerste hoofdstuk.
Eenige wilde en woeste vermaken uit vroeger tijd.

't Moet niemand verbazen, dat in vroeger eeuwen de menschen zich vermaakten met spelletjes, die ons ijselijk wild en woest voorkomen: 't menschdom was toen nog zoo beschaafd en bedaard niet als 't nu is. 't Gemeen niet alleen, maar ook de aanzienlijkste lieden, ja Vorsten zelfs, rigtten toen pretjes aan, waar nu een polderjongen voor bedanken zou. En om er één voorbeeld van te noemen, kies ik dat van een koning, wien de historieschrijvers ‘een der verlichtste en beschaafdste mannen in de beschaafde eeuw der Medicis’ noemen[1)], - namelijk Frans I. Toen deze op de bruiloft van zijn neef van Lotharingen was, praktizeerde hij ‘comment il pourrait de jour en jour donner plaisir à cette brillante société,’ waar de bloem des adels vereenigd was. Om nu eens een extra mooi stukje te vertoonen, ging hij vechten met een wild zwijn, dat hij levend had laten vangen in 't bosch van Amboise; en de dames, die er naar keken, hadden heel veel pleizier in de ‘contenances hardies du gentil roi François’[2)]. Als zoo de Grooten voorgingen, is het dan wonder dat burgers en boeren ook vermaak in vechten en snijden vonden? - Ja, als wij nog in onzen tijd, in een land ‘which boasts of its civilization and refinement’, de gentlemen zich met bokspartijen zagen vermaken; als wij diezelfde gentlemen bij hun lievelingsspel, den *football*, elkaâr zien

1) JOH. VON MÜLLER.
2) EYSENBACH, *Hist. du Blason*, p. 239.

slaan en schoppen, dat ze zien noch hooren, staan noch zitten kunnen, - dan zeggen wij alweêr de Haagsche Mevrouw bij Huygens na; ‘heiligh Holland!’ waar de bekkesnijders en hoopvechters al lang afgemarcheerd zijn.

Ik spreek eerst van de b e k k e s n i j d e r s , die tot in 't midden der vorige eeuw door geheel ons Land (behalve in Twente en Drente) vermaard waren, en alle boerekermissen en menige boerebruiloft opluisterden. Het s n i j s p e l der boeren was zoowel een vermaak en een oefening, als het steekspel der edelen, en men mag het volstrekt niet verwarren met het vechten van ‘brooddronken pluggen, of wilde straatschenderij’. Het was een kunst, die hare wetten en regelen had; het geschiedde ‘met een mes sonder punt en op juyste voorwaarden’, waarom het dan ook zelden erger gevolgen had dan een jaap over de wang[1]. 't Was eenmaal bij onze dorpelingen zoo in aanzien, dat de boerinnetjes toen een vrijer, ‘die geen schram of litteekens in sijn tronie kon laten sien’[2], evenmin wilden hebben, als tegenwoordig de steedsche juffers een, die geen vieze snor of ruige sik draagt; en een boerejongen, die met verscheidene van die eereteekens pronkte, was er even fier op als tegenwoordig een generaal op zijn kruisen en lintjes. Wie eens een heel mooi portret van een bekkesnijder geteekend wil zien, heeft slechts het tweede hoofdstuk van ‘Ferdinand Huyck’ op te slaan.

Vraagt men naar den oorsprong van dat boerevermaak, dan behoeft men niet met Ludolf Smids te meenen, dat er ‘een Grieks aloudheidtjen onder loopt’, en moet evenmin uit Horatius pogen te bewijzen, dat het van Romeinsche afkomst is. 't Is wel waar, dat deze in een lied ‘aan zijn tafelvrienden’ zong:

> Drink vrij een lekkre flesch,
> Of wil je, drink er zes,
> Maar trek daarbij, geen mes![3]

maar hij doelde op dronkemansgevecht, niet op ons snijspel. Dit laatste is buiten twijfel uit de Germaansche wouden herkomstig.

De knapste bekkesnijder van een dorp had den rang van voorvechter of haneveêr, en nam bij alle feestelijke gelegenheden de eereplaats in. Hij droeg het mes op den hoed, en stak er een veêr uit den staart van een haan bij; - een ander mes hing hij op boven de deur der herberg of aan een balk in 't midden der gelagkamer, als een uitdaging aan elk, die 't tegen hem wilde opnemen. 't Was de roem van het dorp als het een voorvechter had, wien niemand aandurfde.

Eens daagde zulk een haneveêr een Frieschen schipper uit, die in de herberg een kan bier dronk. ‘Ik wil niet snijden’, zeide deze; ‘Bouwen Langhlijf zeit:

1) GRABNER, *Brieven*, bl. 105.
2) L. SMIDS, *Schatk.* bl. 29.
3) Lib. I, Ode XXVII.

Het is ghesont mit ien hiele huyt slapen te gaen[1].

‘Wat, lafbek!’ riep de haneveêr, ‘scheld je me uit voor ouwen langlijf? nu moet je snijden!’ -

‘Hou je gemak, boertje!’ zei de Fries, ‘en kom me niet te digt aan boord, want het zou je rouwen.’

‘Hier, kom op!’ schreeuwde de ander weêr, ‘of ik jaap je den bek op tot aan je ooren!’ - En hij viel met het mes in de hand op den Fries aan. Maar deze had reeds zijn muil van den voet genomen, die hem tot schild en wapen tevens diende. Hij keerde er elke snede meê af, en liet terstond daarop, met een vlugge wending, den hak zoo duchtig op de tronie des aanvallers teregt komen, dat de arme haneveêr, met opgezwollen kaken, blaauwe oogen en bloedenden neus en mond, uitgejouwd door het heele dorp, het hazepad moest kiezen.

Op boerekermissen werden door de herbergiers snijspelen aangerigt, waarbij een mes met zilveren hecht, met roode linten omstrikt, als prijs voor den overwinnaar werd uitgehangen. - Maar verbood de Overheid zulke spelen niet? - Wel zeker; zoowel het uithangen van messen als het snijden was reeds in de 16e eeuw bij Keizerlijke plakkaten verboden; maar dat verbod bleef, als zoo menig ander, een doode letter. Eerst in 't laatst der 17e eeuw begonnen sommige dorpsschouten, vooral in Holland, 't ernstig tegen te gaan, en den bekkesnijders zware boeten op te leggen, zelfs wel van vijftig daalders[2]; wat dan ook zoo goed hielp, dat Droste al zeggen kon:

Maar op de kermissen wort nu niet veel gesneden;
De boeren hangen nu het mesje niet meer op,
Men krijgt in geen gelag voorvechters bij den kop[3].

Toen de voorgaande eeuw haar laatste vierendeel was ingetreden, mogten de Hollanders zich verheugen, dat het ‘zinloos vermaak’ van bekkesnijden, ‘dank zij der beschaving’, in hun provincie al heel veel verminderd was[4]; de Gooijers bleven er nog het langst om berucht. Maar in Gelderland hoorden wij nog vóór dertig jaren een schrijver er bitter over klagen[5]; 't spreekt echter van zelf, dat sedert dien tijd het verbeterd onderwijs ook daar zooveel vrucht heeft gedragen, dat nu geen schrijver er meer grond tot zulke klagten vindt.

Was het bekkesnijden oudtijds ook een vrouwenvermaak? - In sommige streken wel; de Gooische boerinnen gingen nog in de tweede helft der vorige eeuw voor 't mes[6]. En in de zeventiende eeuw was het onder de vrouwen der lagere klasse in Holland nog vrij gewoon, als zij

1) BREÊRO, *Griane*, III Bedr. 4e Toon.
2) Vergl. *het Boek der Opschr.* bl. 343.
3) *Haegse Kermis*, I Bedr. 2e Toon.
4) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 529. GRABNER, *Brieven*, bl. 105.
5) *Aardbol*, III D. bl. 478.
6) LE FR. V.B. t.a.p. bl. 751.

twist kregen, elkaâr met het mes te dreigen. Van de Venne laat dit zelfs een juffrouw doen:

> Juffer Jud op Heyl me Vrouw
> Trock een mesje uyt de mouw[1].

En als nog in onze beschaafde eeuw de dagbladen verhalen leveren van jongejuffrouwen, die duëlleeren, en, om een dansje met een heer, elkaâr een kogel in den schouder jagen[2], dan behoeft men zich over gezegde zeventiende-eeuwsche juffrouwen en achttiende-eeuwsche boerinnen zoo erg niet te verbazen.

De miniatuurvorm van 't bekkesnijden was 't snijden met een dubbeltje. Men weet dat de oude dubbeltjes een scherpen kant hadden. Het dubbeltje werd tusschen duim en voorsten vinger gevat, en een behendig snijder teekende, in minder tijd dan men noodig heeft om het te zeggen, iemand een halfmaantje op elken wang en een rood lintje op den neus.

De exaggeratie van 't bekkesnijden heette: een sneedje in 't honderd. Dit ging niet man tegen man, maar met een heelen troep liefhebbers wild dooreen, snijdend in 't rond, rakend wien het trof. 't Was geen spel meer, maar dollemanswerk, en had dan ook weleens ernstiger gevolgen dan een jaap over de wang. 't Schijnt, dat de Amstellandsche boeren in het begin der 17e eeuw daar nog al bolletjes in waren[3].

De Twenters en Drenters hebben nooit veel van snijden gehouden, maar hadden hun slagerij met de koeze. Dit ding is een knuppel van taai en hard hout, vijf voet lang, en aan 't ondereinde met een dikken knobbel voorzien; het is in Twente en Drente sedert eeuwen, ja, sedert de Saksische oudheid nationaal, en was in de middeleeuwen ook een krijgswapen[4]. Was 't bij 't snijspel te doen om elkaâr 'den bek op te japen', de slager met de koeze poogde zijn tegenpartij een gat in 't hoofd of een arm stuk te slaan. - IJselijk barbaarsch! - Zeker, en daarom dan ook al vóór eeuwen verboden; 't Landregt had er een boete van eenige 'olde schilden' op gezet; maar die waagde een liefhebber er aan. Doch zie, toen het *Code pénal* er gevangenisstraf op stelde, ging de aardigheid er af; aan 't 'brommen' (d.i. gevangen zitten) hebben Twenter en Drenter 'een saramschen hekel,' en sedert werden zij 'kopschuw voor slagerij.' En reeds vóór dertig jaren zag men 'het gebruik en misbruik van dezen geduchten stok sterk verminderen'[5].

In de steden was weleer het hoopvechten een volksvermaak. De mannen en jongens der eene buurt trokken op tegen die der andere, en

1) *Belachende Werelt*, bl. 240.
2) *Handelsblad*, 21 Mei 1869.
3) BREÊRO, *Griane*, III Bedr. 4e Toon. en *Klucht van de Koe*, 6e Toon.
4) Hertog Albrecht had in 1399 te Stavoren 'soudeners mit kusen'. Dr. E. VERWIJS, *Oorl. v. Hert. Albr.* bl. 430, 431.
5) *Overijs. Alm.* 1840, bl. 29, 33.

zij leverden elkander slag op een plein of een brug. Dit had iets Spartaansch; 't herinnert ons de gevechten der Lacedemonische jongelingen op het Plataneneiland.

In de middeleeuwen hadden onze hoopvechters ook hunne eigene wapenkreten; te Amsterdam b.v. riepen zij: 'Boye, boye, egellentier!'[1] *Boy* beteekent 'knaap', en lang daarna nog gebruikte men 't woord om 't gemeen aan te duiden[2]; maar wat beteekent de egelantier hierbij? Wij vonden dien ook in 't Luilakslied[3] en bij de Oude Kamer; hij schijnt dus tot Amsterdam eene bijzondere betrekking gehad te hebben; maar welke? weet ik niet.

Bladeren wij de keurboeken door, dan zien wij dat het koopvechten zeer algemeen was en voortdurend verboden werd, maar eeuw uit eeuw in zijn ouden gang ging. 't Was zulk een eigenaardig bestanddeel van 't stadsleven, dat Breêro 't volkomen natuurlijk vond, een Spaansch ridder, die zijnen vriend hun beider kindsche dagen herinnert, te laten zeggen:

> Hoe dickwijls pleeght ghij ons buerjongers uyt te locken,
> Om teghens ons te slaen met kneppels en met stocken:
> Daer ghij als Capiteyn het hooft waert van de strijdt,
> En sont se vaeck bebloet naer huys met groot gekrijt[4].

Breêro, die er gaarne op roemde, dat hij zijnen personen woorden in den mond wist te leggen naar hun stand en karakter, liet hier den Kastieljaanschen Don praten als een Amsterdamsch poorterskind.

De meesten onzer zeehelden zijn in hun jeugd hoopvechters geweest. Michiel de Ruyter was te Vlissingen de aanvoerder zijner buurt, en waar hij aan 't hoofd was, was ook de overwinning. En 't was Witte de With in zijn jeugd een groot verdriet, dat zijn ouders tot de Doopsgezinden behoorden, en hij daarom niet met de andere Brielsche jongens meê mogt doen; ja, dit kwelde hem zoo, dat hij, elf jaren oud, buiten weten zijner ouders, zich tot een gereformeerden predikant wendde, en zich doopen liet bij een kerkgenootschap, dat het vechten niet verbood[5].

Maar 't waren geen jongens alleen, die aan de hoopvechterij deden, - ook mannen; en dit volksvermaak lokte zooveel kijkers, dat de Regeering van Amsterdam het in 1627 noodig vond, ook dezen met een boete van twintig gulden te bedreigen.

Dr. Eelco Verwijs herinnerde zich nog, hoe te Deventer de Bargers en Noordenbargers tegen elkaâr optrokken[6]; en zoo deden te Amsterdam de Bierkaai, Jonkers- en Riddersstraten en Jodenhoek ook nog in 't begin dezer eeuw; doch in den Franschen tijd kwam er hier een eind aan. Het

1) Keur van 15 Januarij 1484.
2) In een pamflet van 1672 getiteld: *De Haegse Anatomie*, vindt men een lied, zinspelende op den moord der De Witten, en de oproeren in vele steden, waarvan 't refrein is: 'Boy is meester overal'.
3) Zie hiervoor bl. 223.
4) *Rodderick en Alphonsus*, I Bedr. 1e Toon.
5) Mr. J.C. DE JONGE, *Verh. en onuitg. stukken*, I D. bl. 142.
6) *Volksalm. Tot Nut van 't Alg.* 1868, bl. 151.

spreekwoord: ‘Wie kan er tegen de Bierkaai?’ is er nog van overgebleven; want dáár vond men van ouds de meest geduchte hoopvechters.

Van de bellatorische volksvermaken ga ik tot de erotieke over.

Zijn v r i j s t e r d o o p e n e n i n z o u t e n was een spel der Hollandsche en Zeeuwsche jeugd in den Meitijd aan het zeestrand. Ludolf Smids beschrijft het aldus: ‘De maats nooden hunne vrijsters in den Meytijd naar de zeestrand, alwaar sij dan deese onnoseltjes onverhoeds aangrijpen, opneemen en in zee dragen; en hierop deselve weder naar de duinen torssen, om se daer om en tom te wentelen, en, tot een spelsbesluit met sand te souten’[1].

Hij en anderen meenden, dat de meisjes een ergen hekel aan dat spelletje hadden; en zeker zal ieder vragen: waarom bleven die ‘onnoseltjes’ dan niet t'huis? wat deden ze meê naar 't strand te rijden? - Maar de meisjes waren er zoo afkeerig niet van. Zevecotius laat de Leidsche meisjes, tijdens 't beleg in 1574, klagen, dat ze toen van die pret verstoken waren[2]. En Heemskerk vertelt ons, dat, als eens de jongelingen, uit bescheidenheid, de meisjes met rust gelaten en niet in zee gedragen hadden, deze zoo ondeugend waren, dat zij die brave jongens uitlachten, en ‘spottelyck vroegen, off'er geen water in zee was?[3] En zulke dartele meisjes wil die goede Ludolf Smids dan nog wel ‘onnoseltjes’ noemen! -

Dat in de landprovinciën het dragen der meisjes in een meer ook gebruikelijk was, hebben wij vroeger reeds gezien[4]. Dáár echter was 't een boerespel; maar in Holland was het doopen in zee een vermaak, waar de aanzienlijkste jongelui aan meê deden. In de 16e eeuw werd eens een jonge Gravin van Egmond door een Duitschen Graaf in zee gedragen, wat zeer treutig voor haar afliep, vermits zij haar boezem bezeerde aan 't gevest van zijn degen, en dit een ontsteking ten gevolge had, die haar 't leven kostte. Heemskerk laat in 1637 op 't strand bij Katwijk een lieve blonde juffer, prachtig gekleed in gebloemd satijn met zilveren kant, door een jonker in zee dragen, doch verschoont haar, om den wille harer mooije kleêren, ten minste van het inzouten.

De geleerden, die naar den oorsprong van dit volksvermaak gezocht hebben, meenen, dat het een navolging was van de *Majumae* der Romeinen. Deze waren sedert onheugelijke tijden gewoon in de maand Mei een volksfeest te vieren aan den zeeoever te Ostia, en zich te vermaken met elkander in zee te dragen. Indien men nu mag aannemen, dat de Romeinen hier te Lande hunne *Majumae* op dezelfde wijze ook aan den oever der Noordzee gevierd hebben, dan kan men die verklaring zeker ook aannemelijk achten.

Waarschijnlijker echter is 't, dat dit oude volksvermaak een overblijfsel is uit de eeredienst onzer heidensche voorouders, en wel van die

1) *Schatk.* bl. 401.
2) Zie de ‘Rey van Leytsche Vrijsters’, 2e koeplet, hierna in 't 6e hoofdst.
3) *Bat. Arcadia*, bl. 28, 29, 32.
4) Zie hiervoor bl. 500.

plegtigheden, welke zij vierden aan de oevers van heilige wateren. Maar ongelukkig heeft de overlevering ons hiervan zoo uiterst weinig bewaard, dat wij ons met deze algemeene aanduiding moeten vergenoegen.

Cats, wien altijd het nut en de zedelijke strekking allermeest ter harte gingen, had eens een oude vrouw gevraagd, hem dit katjesspel uit te leggen; en deze had hem verteld, dat het een soort van examen was, - een eenvoudig middel, om 't humeur van een meisje te leeren kennen, en hare zachtzinnigheid op do proef te stellen. Viel die proef goed uit, dan werd zij de bruid; zoo niet, dan keek de vrijer niet meer naar haar om. En Cats zei:

> Wat mij belangt, ick vind er wat,
> Dat dienstigh is te zijn gevat[1].

Maar zoo dachten er in zijn tijd de voorname juffertjes al niet meer over. Zij vonden er iets in, dat niet dienstig was voor haar kostelijk toilet. Heemskerk liet daarom dan ook zijn Rosemond zeggen, dat dit pretje heel goed was in oude tijden, toen onze voorouders nog met een schaapsvel of ossehuid om de schouders liepen, en vrouwen zoowel als mannen als 't hun lustte in 't water sprongen, ‘en als eende-kuikens daar heen swommen’; maar dat het in haar tijd (1637), toen Holland ‘een schouburg van alle beleeftheid en welleventheit’ was geworden, en de schaapsvellen en ossehuiden waren vervangen door satijnen japonnen, in 't geheel niet meer te pas kwam. Toch werd het nog niet zoo dadelijk afgeschaft; maar twintig jaren later durfde Huygens de Haagsche juffertjes reeds verzekeren, dat het geheel uit de mode was en zij gerust naar Schevelingen konden gaan.

> En treedt gerustigh toe, moy' Meisjes! 't mal vermaken,
> Daer m' uw Vrouw Moedertjens den zeekant om deê laken,
> Is langh in ongebruyck; daer valt niet meer te doen
> Aen Vrouwen-spoelerij, spijt nieuwe kous en schoen[2].

Maar al was toen in Holland de zeedoop afgeschaft, in Zeeland bleef hij nog wel een eeuw langer in gebruik, totdat Roosjes droevig lot er ook daar een eind aan maakte[3].

Gezegde afschaffing betrof alleen het dragen in zee; het vermaak van ‘met zand te zouten’, en ‘van een hoogen duyn hol over bol af te rollen’, bleef. Hoe de Amsterdamsche jongelui van het eerste derdedeel dezer eeuw zich daar nog meê vermaakten, zouden Blinkert en Schapenduin kunnen getuigen.

Een paar andere wilde vermaken van vroeger tijd, met de genoemde naauw verwant, en natuurlijk nu ook al lang uit de mode, zijn 't g r a z e n en 't h o o i j e n . 't Gras en 't hooi vervingen hier 't zand; meer uitlegging wil

1) *Spiegel van den O. en N. Tijdt.*
2) *Korenbl.* I. D. bl. 413.
3) *Nav.* XI D. bl. 50. XII D. bl. 174.

ik er niet van geven; maar dat die stoeijerij toen heel pleizierig gevonden werd, bewijzen de toespelingen, die poëten er soms op maakten[1].

Ten slotte de l i j f s t r a f f e l i j k e - r e g t s o e f e n i n g s - v e r m a k e n (een prachtig woord!) Vraagt gij welligt, hoe Mijne Heeren van den Gerechte konden goedvinden strafoefeningen aan te rigten tot vermaak van 't algemeen? Dit was eigentlijk nog een overblijfsel van de oude Germaansche regtspleging, waar 't volk deel aan nam, ja nemen moest; 't volk was, naar ouder gewoonte, verpligt, ‘omme de Justitie te assisteeren.’ En zoo 't al niet kon assisteeren, moest het er ten minste naar kijken. Van daar, tot aan en in onzen tijd, het geeselen en brandmerken, het ophangen en kop afslaan, op een tooneel in de open lucht, tot een kijkvermaak voor ieder.

Weet gij, lezer! wat een k a a k is? - Gij kent de spreekwijze: ‘iemand aan de kaak stellen’, en weet ook, dat die stelling voor dien ‘iemand’ gantsch niet aangenaam is; maar hebt gij weleens een wezentlijke kaak gezien? - Men heeft in 't begin dezer eeuw de kaken opgeruimd, en 't is een zeldzaamheid, zoo er nog ergens een is blijven staan. Dit is het geval te Woerden. Daar kunt gij de kaak nog vinden aan den voorgevel van 't stadhuis. 't Is een vierkante steenen pilaar, op welks bovenplat de gestrafte werd te pronk gesteld. De ijzeren halsband en de kettingen, waarmeê de gekaakte werd geboeid, hangen nog aan den muur boven de kaak; de halsband schoof langs stangen op en neêr, om voor personen van alle grootte te kunnen dienen.

En waarin bestond hierbij 't volksvermaak? Vooreerst, in 't lachen om den opschik der gekaakten. Nu eens zag men er een vrouw staan met een pop in den arm, omdat zij een kind te vondeling had gelegd; dan een jongen met een rood lapje op den mouw, omdat hij laken gestolen had; soms een barbier met een doodshoofd in den arm, omdat hij 't zelfde gedaan had als de barbier, van wien Warenar vertelt[2], of een doodgraver met den voet in een doodkist, een doodkleed als een mantel om de schouders en het deksel van de kist op de borst, omdat hij de dooden beroofd had; dan weêr een vrouwtje met een wijngaardkrans om den hals, alsof zij familie van Vader Bacchus was, omdat zij haar buurmans wijnstok geschonden had.

Maar na 't lachen begon eerst de grootste pret, - 't werpen met vuil naar den gekaakte. Dit was oorspronkelijk een symbolische handeling, en verbeeldde 's volks afkeer van de misdaad; maar spoedig kreeg de baldadigheid de overhand: 't gemeene volk en de kwâjongens wierpen met zaamgekneede ballen van drek, waarin scherpe steentjes en stukjes glas gestoken waren, en juichten als den armen drommel 't bloed langs 't aangezigt

1) Zie b.v. JAN DE REGT, *Mengeldichten*, bl. 82, 9e koeplet.

2) III Bedr. 5e Toon.

liep. Dit werd echter reeds in de 15e eeuw te barbaarsch, en een gele struif ruim zoo vermakelijk geoordeeld; 't werpen moest dus met eijeren geschieden. De Magistraat zelve verschafte er de eijeren toe, en men vindt nog in oude rekeningen aangeteekend, hoeveel er uitgegeven is ‘aen eier, daer men eynen mede aan die caicke werp’[1].

Het staan aan de kaak was zoo schandelijk, dat eens een Koerlandsch ruiter, die, wegens straatgevecht, tot deze straf veroordeeld was, den dood boven de schande verkoos, en liever dan ‘voor een guychelspel te verstrekken’, zich den kogel liet geven[2].

Somtijds wist het vernuft van een Schout of Baljuw nog iets vermakelijkers te bedenken. De veroordeelde werd in een mand boven 't water gehangen, en kreeg eten noch drinken maar alleen een mes bij zich. Pas hing hij er, of alle krengen en welriekende vuiligheden, die de jongens magtig konden worden, vlogen hem om de ooren en vulden zijn mand. Als hij 't niet langer uit kon houden, sneed hij met zijn mes het touw door, en plompte in de gracht, en spartelde naar den kant, maar werd, eer 't hem gelukte er uit te komen, vijfentwintigmaal teruggeworpen en weêr ondergeduwd. Eindelijk klonk 't: ‘laat hem nou loopen!’ En de stumpert moest nu een harddraverij houden naar de poort, door de razende menigte gevolgd en met een hagelbui van steenen begroet, totdat hij de poort uit en vrij was, onder voorwaarde, dat hij er nimmer weêr in kwam.

Een allerwalgelijkst lijfstraffelijk-regtsoefeningsvermaak leverde de d r a a i k o o i op. Dat ding werd ook d r a a i o m , d r i l k o u w of d r i l k a s t genoemd, en was tot in 't begin dezer eeuw in vele steden van ons Land te vinden, en wel tegen een zijmuur van 't stadhuis. 't Was een ijzeren kooi, met een bankje daarin, die, door middel van een kruk binnen 't gebouw, snel omgedraaid kon worden. Dit strafwerktuig diende, om ‘gemeyne vrouwluyden’, die een ligte straf (?) verdiend hadden, te tuchtigen; maar wijven en meiden konden elkander geen smadelijker schimp toewerpen, dan deze: ‘ik heb jou in de kooi zien draaijen!’[3] Zij, die tot deze straf veroordeeld was, werd door een deur in de kooi gebragt, op 't bankje gezet, en met ijzeren beugels om hals, middel en voeten vastgesloten, - en daarop begon de kooi op haar ijzeren spil snel te draaijen, de toegestroomde menigte te zingen en te dansen, en de gedraaide de misselijkste minen te maken. 't Was een afschuwelijk tooneel, dat ik niet beschrijven wil; maar dat evenwel nog vóór ruim dertig jaren door een poëet, in een onzer Volksalmanakken, als een vermakelijke herinnering bezongen is.

1) NIJHOFFS *Bijdr.* N. Reeks, II D. bl. 214.
2) Te Hoorn in 1673. Zie *Chronyk van Hoorn*, bl. 237.
3) Zie C. DROSTE, *Haegse Kermis*, I Bedr. 1e Toon.

Was de draaipartij afgeloopen, dan werd de bewustelooze met een paar emmers water afgespoeld, in een kar geworpen, en, onder een oorverdoovend gejuich, de poort uitgereden en daar buiten in 't gras neêrgelegd, om weêr bij te komen.

Te Amsterdam had men geen draaikooi, maar een waterkuur. De gezegde ‘gemeyne vrouwluyden’ werden op een sleê ‘gestelt’, en de heele stad rondgesleept, om ‘met water overgoten’ te worden. Dit gebeurde o.a. op den 7^{n} October 1580 met drie tegelijk[1]. Verbeeld u die pret: de gantsche stad is in beweging; ieder zorgt het vuilste water, dat er te vinden of te bereiden is, in gereedheid te hebben. Overal, waar de sleê nadert, komen vrouwen en meisjes, lachend en snaterend, aandragen met volle emmers en vaatjes, ‘omme de Justitie te assisteeren,’ en hare bijdragen te storten op de hoofden der drie arme zondaressen. Toch was dit lang zoo afschuwelijk nog niet en ruim zoo vermakelijk als de draaikooi.

En hiermeê heb ik nog op verre na niet alles verhaald, wat tot dit kapittel behoort; de lezer houde zich echter met dit weinige voldaan, en vergunne mij, de rest maar onder 't stof der archieven te laten rusten.

Tweede hoofdstuk.
Harddraverij, Wedren en Carrousel.

De h a r d d r a v e r i j is een der drie groote nationale vermaken in Holland en Friesland. De beide andere zijn het schaatsenrijden en de zeilpartijen, welke wij in de beide volgende hoofdstukken zullen beschouwen. Laat ons thans een Hollandsche harddraverij in 't laatst der vorige eeuw bijwonen.

Dáár staat de herberg, waar de liefhebbers vergaderen.
't Is een eerwaardige trapgevel uit den tijd der Dortsche vaderen,
Zoodat hier ieder fatsoenlijk man
Gerust zijn anderhalve flesch gebruiken kan.
Kijk, de prinsenvlag steekt aan het zoldervenster uit,
En dat doet ze alleen voor een harddraverij, een kermis en een bruid.
Al de ramen staan open, en tal van Mijnheeren en Mevrouwen
Steken de hoofden er uit, om de dravers te beschouwen:
En reeds hangt aan den gevel als lokaas ten toon
Een prachtige zweep, den verwinnaar ten loon.

1) J. KONING, *Lijfstr. Regtsoef.* bl. 40.

‘Zeg, Jaep! is 't een gouwe?’ - ‘Nee, Krijn! een zulvere, dat mag jij gelooven,
En as jij 't niet zien kan, bin jij nou al bestoven!’ -
‘Dan is 'ie verguld, want ik zie dat 'ie geel is.’ -
‘Dat komt dat de zon er op schijnt’, zeit magere Krelis,
‘Maar mooi is 'ie, dat zeg ik, en er hangen linten genoeg an!’ -
‘'k Heb ze mooijer gezien, jongens!’ zeit Jochem de kroegman,
‘Ik ben lestleden zomer te Zoestdijk wezen kijken:
't Was een gouwe Prinsenzwiep; maar daar ging een Amsterdammer meê strijken’. -
Wij laten die boeren babbelen en 't oog eens in de rondte gaan.
‘Zou er geen koekkraam wezen?’ - Kijk maar, waar de boerinnen staan;
En mooi Keetje zou zeker niet naar de harddraverij zijn geloopen,
Als ze niet gehoopt had, dat Jan Jaspers een koek voor haar zou koopen.

't Gewoel wordt al drukker op 't plein en in 't veld;
De ladder wordt reeds aan de linde gesteld;
De steêlingen komen met rijtuigen aan,
En zoeken een plaatsje ter zij van de baan.
Wat koetsen beschilderd en prachtig verguld!
Wat wagens, met vrolijke boeren gevuld!
De kijkers verdringen elkaâr om een plek,
En de een klimt een boom in en de aâr op een hek.
Op 't weiland zit Keetje naast Jan in het gras,
En ginds danst een troep, of het kerremis was,
Bij 't orgel van Draaibroêr en 't lied van zijn wijf.
Wat schreeuwende kooplui met marsjes voor 't lijf!
De brillejood zelf komt er meê op het pad,
Of besje behoefte aan een neusknijper had.
De notemeid zingt er haar ‘krakepikoop!’
En Kees met de kruik vent jenever met stroop;
En ginds hebben jongens de pret al vooruit,
En draven met honden, het rit om een duit.

‘Wat mij verwondert,’ zegt een officier van den Staat,
Maar met een accent, dat zijn Duitsche wieg verraadt[1)],
Tegen zijn buurman, die wel een Hagenaar lijkt,
En alle jonge boerinnetjes in de oogen kijkt, -
‘Wat mij verwondert, is, dat hier te Lande de liên
Liever harddravers dan tooneelspelers zien.
Waar ik, in dorpen of steden,
Een gelagkamer ben binnengetreden,
Heb ik de portretten van Malle Jan en Ruin van de Hoogelinden[2)]
Honderdmaal kunnen vinden,
Tegen één- of tweemaal misschien,
Dat ik er die van Punt en Corver heb gezien’. -
‘Och’ zegt de ander, ‘dat is precies als in Engeland,
Daar vind je ook meer paarden dan acteurs of auteurs aan den wand,
En om 't portret van een *racehorse* loopt elk met veel meer drift
Naar den kunstwinkel, dan om een Shakespeare, Newton of Swift.
Every one his fancy, en elk zijn eigen aardigheid;
En de mijne is, dat ik graag kijk naar een aardige meid.’ -
‘Kijk uit nou, volk! kijk uit! daar komen ze al an!

1) De Luitenant J. Grabner. Zie zijne *Brieven*, bl. 359, 360.
2) Dit zijn namen van paarden, gelijk ook *Zwarte Griet* en anderen, die later volgen.

Daar heb je Zwarte Griet; daar heb je Slimme Jan
Ha, daar 's de Vlieger ook, die gaat er weêr meê strijken!' -
'Dat zal jij liegen, Floor! het zal er niet naar lijken;
Ik zeg, dat Jan Stapan van daag de zwiep mot halen!
En wil je wedden? spreek, hoeveel kan jij betalen?' -
'Altijd zooveel as jij; wat wil je? tien dukaten?' -
'Neen, twintig!' - 'Top. sla toe! ik wil niet langer praten!' -
De wedding is gemaakt, getuigen staan er bij.
Daar wandelt Dikke Fop met Ouwe Scheele Fij:
'Wat dunk je van dien boer?' - 'Wel wat is dat pleizierig!
Hé Fij? een mooije zwiep! wat is dat hoofdstel zwierig
Mit rozen, strikken en mit goud- en zulverlint;
Ik wed, dat jij 't ook wel zoo mooi woû hebben, kind!
Nou mitte kormis, hoor!' - 'Wat, malle gek! ga loopen,'
Roept Fij, 'wou jij veur mij een paerdehoofdstel koopen?' -
'O!' zegt een professor, die uit Leiden is gekomen,
En in de herberg voor een venster heeft plaats genomen,
En al eenige flesschen geknapt heeft met nog drie andere heeren,
'Ik zou hier een mooije plaats uit Virgilius kunnen citeeren,
Uit het derde boek van zijn Landgedichten namelijk, maar 'k doe 't niet,
Omdat mij daar juist Casparus Barlaeus te binnen schiet,
En mij een plaats uit zijn *Medicea hospes* voor den geest begint te zweven,
Waar hij de paarden nog veel mooijer heeft beschreven:
"De een schimmel, d'aêr kastanjebruin,
En vleeschig als een Beemsterruin;
Deez' kort van ooren, breed van borst,
Die met een houding als een Vorst"[1].
De heeren bedanken den Hooggeleerde voor 't citaat, en schenken nog eens in.

Maar ondertusschen nam de harddraverij al een begin.
De goêmannen[2] zijn reeds op de ladder geklommen,
Met een vlaggetje aan een stok om de dravers te verwellekommen;
Twee anderen staan bij de brug aan 't begin,
En kijken stipt toe of partijen wel in
Hetzelfde moment zijn geweest in den draf;
En anders - 't moet over, van voren weêr af.
En weêr staan twee andren aan 't midden der baan
Te kijken, of 't spelletje zuiver blijft gaan,
En de paarden wel draf houden, - niet galloppeeren, -
Wie dit doet, is het kwijt, want de wet moet men eeren.
'Dat vind ik mooi', zegt oude Lubbert, 'dat het spul hier zoo zuiver gaat.
'k Heb 't wel anders gezien, jongens! maar die streken waren biester kwaad:
Het paerd van zijn partij met de sporen in de borst te prikken,
Of kerels te huren om 't dier met spiegeltjes te doen schrikken, -
Kijk, zulke dingen noem ik slinksch en slecht,
En zij liepen altijd uit op krakeel en gevecht;
't Pleizier ging er af, en de lui van fatsoen
Bedankten op 't lest om meer meê te doen.' -
'Maar, Lubbert! heb jij niet een mooije zwiepenkas?' -
'Ja Jaep! van Oudooms tijd, zoo mooi er ooit ien was,

1) Wie BARLAEUS (p. 7) naslaat, zal bespeuren, dat de professor vrij vertaalde, natuurlijk, omdat hij uit het hoofd citeerde.
2) Later kommissarissen of keurmeesters genoemd.

Mit gouwe en zulvere, gemonsterd op een rij,
Elk mit een briefken, mit den naam er op, daarbij:
Deze is van Wijker Griet, die van het Haagsche Spook,
Van Valkenburger Hans, van..... ja, hoe hiet 'ie ook?' -
'Hij is duizend gulden waard!' roept een paardekooper, 'die aêrs zeit, is gek;
't Beest is zoo lenig en schoon van stal, en als een felp zoo zacht in zijn bek'!
'Waer heit 'ie 't over?' vraagt Jochem. - 'Och', zegt Jaap, ''t is nies,
Bart Roodhaar wil 'n ouwen knol verkoopen aan rijken Dries.' -
'O, laat 'm dien maar beet nemen, de duvel zal niet rouwen om zijn verlies.' -
'Kijk, kijk, die Vlieger 'reis draven; 't is of 'ie vliegt uit mêkaar;
Zeuvendalf voet stapt 'ie over, 'k zag het krek op een haar!' -
'Wat?' roept oude Lubbert, 'ik heb ze gezien, die acht voet overstapten;
Maar dat was nog in 't jaar 50; 't is of alle dingen verslapten
Al sedert veertig jaar; de bollen zijn wij kwijt.' -
'Zeg, Ouwe! jij mot niet smalen op onzen tijd;
Wij zijn zoo knap als jij was, dat durf ik jou zeggen!' -
'Gelijk heb jij, Jochem! maar drink 'reis om 't bij te leggen'. -
'o Griet! o Zwarte Griet! het spul is al verbruid;
De Vlieger is jou al een goeje paardshoofdsbreedte vooruit.
Hoezee voor den Vlieger! komt laat ons eens klinken:
Wij moeten de gezondheid van alle harddravers drinken!' -

Inmiddels zit een van de straksgenoemde heeren
Professor, die van daag ook iets van 't vak wil leeren,
De houding en den draf der paarden uit te leggen.
''t Zijn mooije beestjes, die daar loopen, 'k mag het zeggen;
Zoo los, vierkant en vrij in schouders en in knien,
Ik heb 't van Malle Jan niet beter zelfs gezien.
Kijk, hoe gerekt dat lijf, hoe fier die nek on kop,
En hoe adret en kwik zit er die rijder op;
Wat haalt dat paard den hak mooi op en goed gesloten;
Hoor, 't zijn twee klanken slechts, en die vier paardepooten
Gaan zoo geregeld om als wieken van een molen:
O, in de harddraafkunst ligt zooveel schoons verholen;
Prijs uw Virgilius, Professor! maar misschien
Had hij nooit Hollandsche harddraverij gezien!' -

'Dat lieg je!' schreeuwt Jochem de slager
Tegen zijn gildebroêrszoon Michiel, die even lang en mager
Als hij kort en dik is, - 'ga jij jou leugens aan anderen besteden;
Denk jij dat ik nooit van Uitert naar Amsterdam ben gereden?
Dat doe jij in geen twee uur en vijf minuten, man!' -
'k Doe 't al!' roept Michiel, 'vraag 't maar aan mijn neef Jan.' -
''k Geloof, dat die ook beter liegen dan harddraven kan.' -
''k Doe 't al!' schreeuwt Michiel nog harder, ''k zeg je, 'k doe 't al!
'k Deê 't gisteren nog met mijn Zwartkol, die staat op stal!' -
'Kom,' zegt Koert, 'magere Miggel! houd ons niet voor mal!
Daar heb je Mijnheer de Plug, dat 's een man bij elk vermaard,
En zijn Witvoet is een duivel van een paard,
Dat zijns gelijken niet heeft, - die deê 't lestleden maandag in
Derdehalf uur en geen sekonde min'[1]. -

1) Vergl. B. MOURIK, *de Slagttijd*, enz. I Bedr. 3e Toon.

‘Kijk, kijk! daar draven Mietje en de Zwarte Duvel; wie zal 't winnen?
Zij hangen aan mekaar! Mooi! precies gelijk binnen.
't Is knap gedaan, maar keer terug,
Maats! en begin weêr van de brug.’ -

‘Zeg, Krelis! heb jij den Wilden Fries nog gekend?’ -
‘Wel, zou 'k niet? 't is een jaar of tien geleden omtrent.’ -
‘Ik heb hem nooit meer gezien, waar is die gebleven?’ -
‘Wel, kerel! ze hebben 'm zoo levendig vergeven.’ -
‘Vergeven? zoo'n mooi beest? wel, dat is verduiveld slecht!’ -
‘Hij had juist op een harddraverij in Duvendrecht
Weêr een zulvere zwiep gehaald, 'k weet niet de hoeveelste al,
Maar den anderen morgen lag hij zoo dood as een pier op stal’[1]. -
‘Een schelm, die dat doet, moest bungelen aan een koord
Zoo goed as die een mensch vermoordt!’ -
‘Dat zeg jij wel; maar die 't doet, vertelt het niet na,
En die zijn paard kwijt is, heit het verdriet en de schâ.’ -
‘Jan Jaspers! kijk nou naar de paarden, en hou op met jou gezoen!
Roept Keetje, ‘ik schaam me voor de menschen, hoe durf je 't doen?’ -
‘Denk jij dat ik om de paarden gekomen ben? dat hoef je niet te vreezen;
Neen, bekje! 't is om mit jou iens allienig uit te wezen.’ -
‘Mooi allienig hier! Wat? durf je 't nog weêr doen?
De menschen kijken naar ons, gek! hou toch je fatsoen!’ -
‘Nou, Keetje! ik kom Zondag na kerk, hoor! hoe hou je je dan?’ -
‘Dat zal je zien aan den koek, Jan Jaspers! daar praat ik nou nog niet van’[2]. -
‘Hoezee, hoezee, hoezee!’ - Wat 's dat?’ - ‘Nog eens hoezee!’ -
‘Wat is er dan te doen?’ - ‘Daar gaan de laatste twee.
Al de anderen zijn er al afgevallen;
Dit zijn de winners, de knapste van allen;
Nu zullen wij zien, wie de zwiep halen kan!’ -
‘Wie zijn 't?’ - ‘De een is de Vlieger, en de ander Jan Stapan.’ -
‘Kom hier nou, Floor! kom hier, Jaep! klim boven op den wagen:
Kijk uit nou, lustige wedders! of je zult het jou beklagen.
Nou zullen we zien wie de zwiep zal halen,
En wie de twintig dukaatjes zal betalen.’ -
‘Hoezee, hoezee, hoezee! de Vlieger is al voor[3]!
Schenk in, hier is de flesch: op jou gezondheid, Floor!
En dat jij, beste Jaep! jou schaê weêrom mag vinden;
Maar daarom niet getreurd, en altijd goeje vrinden.
Kom gaauw de herberg in, want Floor moet goed trakteeren;
Wij mienen onze keel van daag iens braaf te smeeren.’ -

Het rit is beslist, en de Vlieger verwon.
‘'k Had nooit gedacht, dat Jan Stapan niet tegen 'm kon,’
Zegt de hospes, terwijl hij een halfdozijn flesschen op tafel zet. -
‘Ik ommers ook niet,’ antwoordt Jaap,’ aêrs had ik niet gewed.
‘Maar waarom wordt de zwiep nog niet afgenomen?’ -
‘Wel, eerst moeten de achterste en middelste goêmannen komen

1) Het vergeven van beroemde harddravers uit wangunst had vroeger meer plaats. In 't Regthuis der Diemermeer hangt in de gelagkamer o.a. de afbeelding van een paard, met dit bijschrift: ‘DE BEEMSTERRUIN, welke vergeven is geworden, toen hij de laatste maal (*sic*) prijs en premie in de magt had door het bedanken van DE VLIEGER, 1824’.
2) Verg. hiervoor bl. 444.
3) Zie de afb. op de volgende blz.

En verklaren dat alles eerlijk en zuiver is gegaan,
Want anders moet het nog eens over worden gedaan.' -
Zij komen. - 'Alles in orde.' - En de waard klautert tegen den wand,
Ontstrikt de linten, en stelt de zweep aan den winner ter hand.
En nu dreunt de lucht van 't oorverdoovend juichen,
Terwijl de rijder op zijn paard zit te knikken en te buigen.
Het dier is er ook blij om, en begint te huppelen en te springen,
En, als 't maar kon, zou 't wel een liedje willen zingen.
De rijder zwaait zijn zweep met ridderlijken zwier,
En doet, al klappend, nog een ritje voor pleizier.

En daarmeê is 't uit. De rijders stijgen af, en de dravers gaan op stal,
Terwijl nu het 'lag opnemen' beginnen zal;
Dat wil zeggen: 't wordt kermis, en de vreugd stijgt ten top.
Maar de bedaarde lui wandelen heen, en de mooije rijtuigen rijden op;
En terwijl de professor en zijn drie vrienden worden getild in hun wagen,
Zijn Jan Jaspers en mooi Keetje den hoek omgeslagen.
't Lieve kind mag bij 't 'jonkspul' niet blijven:
'Vroeg t'huis,' heeft Besje gezeid, en als 't laat werd zou ze kijven,
En dat zou Jan Jaspers niet vleijen bij zijn zondagsbezoek.
'Hoe denk je, lieve Kee?' - 'Geduld, Jan! je zult het zien aan den koek.' -
En den heelen weg over is 't kussen en vrijen,
Als geen menschen het zien, dan mag zij het wel lijen.

Maar 't harddraversgild gaat aan 't drinken en schransen,
En al het jong volk voor het vedeltje dansen,
Eer morgen de zon aan den hemel zal staan,
Denkt niemand er aan, om weêr huiswaarts te gaan.

Ziedaar de Hollandsche harddraverij; en dat de Friezen 't op dezelfde manier doen, hebben wij reeds opgemerkt[1)]. En al vertellen de kenners

1) Zie hiervoor bl. 81.

van de kunst u, dat er eenig onderscheid is tusschen het rijden op zijn Friesch of op zijn Hollandsch, wij spreken hier slechts van 't vermaak, en dit is, in Holland, in Friesland, in Groningen en elders, alom één. Bij de harddraverij om een gouden zweep, den 2^{n} September 1777 op den Zwarteweg buiten Leeuwarden gehouden, ter eere van Prins Willem V, die toen 't stadhouderlijk gewest zijner voorvaderen met een bezoek verheugde, genoten de Friezen precies 't zelfde pleizier als de Hollanders bij de straks beschrevene. Maar - wat van deze laatste en tallooze andere harddraverijen niet geschiedde - van de Friesche werden, omdat het een Prinsenfeest was, gouden en zilveren medailles geslagen, waarop men de baan met de paarden, en den goêman bij den boom, en de kijkende Friezen heel mooi naar 't leven gedreven ziet[1)].

Over de harddravers*kunst* heb ik hier niet te spreken, en dus ook niet te onderzoeken, waaraan het toe te schrijven zij, dat ‘de bijzondere harddraverstred’ der Hollanders en Friezen ‘bij de vreemden geheel onbekend’ is; men kan er de schrijvers over nalezen, die opzettelijk over de kunst geschreven hebben[2)]. Hier is alleen de vraag te beantwoorden, waar de oorsprong onzer harddraverijen te zoeken is. Ongetwijfeld op de geprivilegeerde paardemarkten. Sommige dier markten waren zeer beroemd, en werden door duizenden van allen rang en stand, ook door vele vreemdelingen, en niet alleen kooplieden, maar ook Vorsten en Edelen, bezocht. Die duizenden kwamen niet allen om paarden te koopen, maar de meesten om 't genot der vermakelijkheden, die op zulk een markt plaats vonden, en niets natuurlijker, dan dat daarbij het draven der paarden een eerste plaats innam. De wedijver der paardekoopers om de deugd hunner viervoeters te bewijzen, gaf de eerste aanleiding tot de harddraverij; de prijzen door de Stads- of Dorpsregeering uitgeloofd, moedigden die aan; de konkurrentie deed er vaste regelen bij aannemen; de liefhebberij zocht er vermaak in; de kenners ontwikkelden dat vermaak tot eene kunst, waarbij de tred der paarden wiskunstig afgemeten werd; en zoo kreeg de harddraverij, als alle andere ‘welaangelegde zaken’, hare wetten en gebruiken.

Het uitloven van prijzen van Overheidswege had ten doel, de markt aan te moedigen. Gewoonlijk werd er een zilveren roskam gesteld voor hem, die de meeste paarden, en een paar zilveren sporen voor hem, die 't schoonste paard ter markt bragt; terwijl een zilveren zweep werd uitgeloofd als harddraversprijs. Maar toen eenmaal de harddraverijen volksvermaken geworden waren, bleven zij niet tot de paardemarkten bepaald;

1) *Vervolg op* VAN LOON, bl. 107.

2) Zie b.v. LE FRANCQ VAN BERKHEY. *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. 1^{e} St. bl. 276 en volgg. GRABNER schreef, dat, voor zooveel hij wist, de paarden nergens in dier voege tot het harddraven gedresseerd werden als in Nederland, dan alleen te St. Petersburg; wat hij natuurlijk aan Tsaar Peter toeschreef, die de Hollandsche manier derwaarts had overgebragt. *Brieven*, bl. 360.

alle feesten werden er meê opgeluisterd, en de herbergiers loofden zweepen uit, zoo dikwijls zij meenden er eene goede rekening bij te zullen maken. Deze laatste zweepen echter kwamen ten koste van de deelnemers, terwijl de zoogenaamde Stadszweepen ‘aan de prijsbehaalders, zonder eenige onkosten van hunne zijde, werden uitgedeeld’. In de gelagkamer van 't Diemermeersche Regthuis hangt nog de afbeelding van een paard met dit bijschrift: ‘De beroemde TIJGER, die in één jaar alle Stadszweepen gehaald heeft in Friesland, op Sneek na, daar de baan te kort was. 1798.’ -

Nog is de lust voor harddraverijen in volle kracht. Hier worden ze door 't Gemeentebestuur, daar door de Maatschappij van Landbouw, ginds ‘door de zorg van eenige ingezetenen’[1)], elders door kasteleins aangerigt. Nu eens worden er plaatselijke gedenkfeesten meê opgeluisterd, dan wordt voor een afgeschafte kermis een harddraverij in de plaats gegeven[2)]. Soms wordt, tot vermeerdering van 't vermaak, de harddraverij der ‘paarden van zessen klaar’ voorafgegaan door een voorspel: - hetzij een wedren van boerepaarden, of van paarden met karretjes; hetzij een wedloop van boerearbeiders om een goed middagmaal[3)], of een wedren met velocipedes. En ook de harddraverijen met paard en chais zijn nog in trek, evenzeer als die met narresleden.

Wel zal u hier of daar een oude kastelein, vooral in de nabijheid van groote steden, vertellen, dat hij, vóór zooveel jaren geleden, ook nog alle zomers een zweep of een paar sporen of een hoofdstel verdraven liet, maar dat hij er, ondanks zich zelven, meê had moeten uitscheiden, omdat er mensch noch paard meer kwam, en dat de schuld daarvan eenig en alleen aan de spoorwegen ligt. Dit bewijst echter volstrekt niet, dat de lieden, die bij hem niet meer komen, geen pleizier meer in de harddraverij hebben, maar wel, dat ze er wat verder om van huis gaan.

Op één punt echter is de smaak in onzen tijd veranderd: de zweepen worden vervangen door koffijkannen, theepotten, presenteerbladen, soesemanden, en allerlei mooije dingen, die met de harddraverij en de paarden niets gemeens hebben. ‘Dit bewijst dan toch’, zegt de een, ‘dat de echte harddraversgeest er bij ons uitgaat: vroeger, al werd er dan ook al eens om een zilveren lepel gedraafd, was het er toch een, die een paardepoot tot steel, en dus iets toepasselijks had.’ - ‘Neen’, zegt de ander, ‘die koffijkannen, enz. getuigen niet van minder harddraversgeest, maar van fijner beschaving: zij zijn de bewijzen eener beleefde oplettendheid der harddraaflievende heeren jegens hunne dames, die in gezegde prijzen meer behagen scheppen dan in zweepen.’

1) *Handelsblad*, 28 Aug. 1869.
2) *Handelsblad*, 4 Nov. 1869.
3) id. 1 Aug. 1869.

Tegenover onze welingerigte harddraverijen staan de wilde w e d r e n n e n , waarvan 't voornaamste vermaak eigentlijk de weddingschap was en nog is.

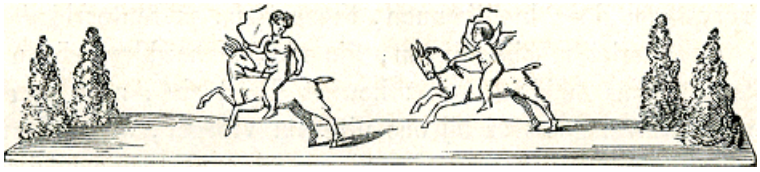
Wat hel geluit klinkt mij in 't oor?
Wat 's dit? wat wil dit ijslijk schreeuwen?
Men noopt de paarden, om door 't spoor
Te snellen als een vlugt van meeuwen.
Daar draaft, daar rent men, dat de grond
Begint te siddren en te beeven:
Geen prijs wordt iemant hier gegont
Al koste 't ook aan 't paard het leven.

En waar gebeurde dat? Op den Amsterdamschen buitencingel omstreeks 1700, als men bij Daniël Willink lezen kan. 't Ging om een weddingschap. En zoo gij Jan de Regts ‘Slechten tijd’ eens wilt opslaan, dan vindt gij er dezelfde renners terug, die ‘er t' elken stond de Fransse slag op leggen,’ - alweêr om een weddingschap. En bij Huygens vindt gij ze op 't strand van Schevelingen[1]. Maar zeker herinnert zich hier ieder terstond dat levendig tooneel op den Haarlemmerweg bij ‘de Tweehonderdroê’ in het 26e hoofdstuk van ‘Ferdinand Huyck.’

Reynhove met zijn ruin voor de chais en Blaek met twee blessen voor de zijn, rijden eventjes heen en weêr naar Haarlem, - andermaal om een weddingschap, en de kijkers op den weg gaan ook weddingschappen op 't winnen van den een of anderen wedder aan. En als de renners aankomen, worden zij met een hoezeetje verwelkomd: Blaek is voor, maar zijn blessen vallen er bij neêr, en hij duikelt voorover de chais uit.

Huyck keurde zulk wedrennen af, en Le Francq van Berkhey zei, dat de ‘regte liefhebbers, die hun paarden beminnen’, het niet doen[2].

‘En toch’, zegt een ander, ‘is dat wedrennen al zoo oud als 't paardrijden zelf, en de jongetjes deden 't al in de Oudheid met bokken en geiten hun vaders na; zie slechts dit Pompejisch fresco:

‘Daagde niet voor de muren van Troje Idomeneus Ajax tot een wedren uit?’ - Ja, en ik denk, dat voor de muren van Castra Vetera Claudius Civilis en Brinio wel evenzoo gedaan zullen hebben, al heeft geen poëet er verzen op gemaakt. Onze middeleeuwsche Heeren deden 't zelfde, en toen Hertog Karel van Gelder eens een mooijen turk gekocht had, liet

1) *Korenbl.* I D. bl. 410.
2) *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. l St. bl. 308.

hij hem rennen tegen het zwarte paard van Rutger van Begbergen, maar - 's Hertogs turk verloor het[1].

Ieder weet, dat in den nieuweren tijd Engeland het ware vaderland der groote wedrennen, en tevens der kolossale weddingschappen is, en zij dagteekenen er reeds van de 12e eeuw, ofschoon zij eerst onder Jacobus I een meer regelmatigen vorm aannamen, en zich onder George II vooral tot een groot nationaal vermaak ontwikkelden[2]. Men leest jaarlijks in de dagbladen, hoeveel edele Lords zich er bij hebben geruïneerd, en huizen en schilderijen, paarden en stallen verkoopen om hun verlies te betalen, en geen anderen troost overhouden dan de gedachte, dat zij toch een nuttig doel hielpen bevorderen: de veredeling van het paardenras! - Inderdaad zijn de wedders de hoofdpersonen bij de wedrennen; - wat zou zonder hen de heele pret zijn? Om 'gedurende drie minuten te kijken naar een kleinen jockey op een lang, mager, snelloopend paard[3]'', zou men geen honderd menschen bijeen krijgen, terwijl een weddingschap er tienduizend trekt. 't Zal dan ook niemand verwonderen, dat de wedrennen op Engelschen trant, schoon men die vóór vijfentwintig jaren ook bij ons trachtte in te voeren, en Zandvoort tot het Hollandsche Newmarket wilde maken, hier niet veel bijval gevonden hebben. En gaarne gunnen wij aan de Fransche renners en wedders, die er sedert een goede dertig jaren zooveel pleizier in gevonden hebben[4], de eer, het al zoover gebragt te hebben, dat zij geen Engelschman meer een prijs laten winnen[5]. Wij houden het met onze oude vaderlandsche harddraverijen, waar de lieden zich meer bij vermaken en minder ruïneeren.

Het hoogste rijvermaak vinden de liefhebbers in 't C a r r o u s e l , en de exercitiën, die daarbij te pas komen, worden daarom de 'hooge rijkunst' genoemd. Ja, velen beweren, dat hierdoor het groote doel: de veredeling van het paardenras, veel meer bevorderd wordt dan door de wedrennen.

Wij hebben reeds vroeger opgemerkt, dat het carrousel de opvolger van het tornooi en van Fransche afkomst is[6]. Zoowel het ongeluk, Koning Hendrik II in 1559 overkomen, als de veranderde smaak, deed de tornooijen in Frankrijk afschaffen en door de carrousels vervangen, waarbij nog grooter pracht werd ten toon gespreid, doch de gevaren, die de eersten vergezelden, vermeden werden. De voornaamste exercitiën waren: 1° de q u a d r i l l e , waarbij de ridders zich in vier sectiën verdeelden, en equestrische manoeuvres uitvoerden op de wijze der Trojaansche spelen; 2° 't q u i n t a i n r e n n e n , waarbij de ridder op een vercierden paal of een boom aanrende, en met de lans op een bepaald punt mikte; 3° 't k o p s l a a n , waartoe houten beelden op spillen werden gesteld, wier kop door den ridder

1) G.V. HASSELT, *Geld. Maalt.* bl. 190.
2) *Jaarboekje van de Sociëteit tot aanm. der verbet. van het Paardenras*, 1845, bl. 192, 193, 200, 203.
3) *Handelsblad*, 17 Junij 1870.
4) *Jaarboekje van de Sociëteit tot aanm. der verbet. van het Paardenras*, 1845, bl. 192, 193, 200, 203.
5) *Handelsblad*, 17 Junij 1870.
6) Zie hiervooor bl. 26.

met een houten zwaard getroffen moest worden; en 4° 't r i n g r i j d e n, waarbij de ridder met de lans naar een ring stak, die in de renbaan opgehangen was. De prijzen werden, even als vroeger bij de tornooijen, door dames uitgereikt. Lodewijk XIII gaf een prachtig carrousel, toen hij zijn bruiloft vierde, maar dit werd nog verre overtroffen door dat van Lodewijk XIV, waar de *Place du Carrousel* haren naam naar draagt. Het prachtigste carrousel, dat in ons Land ooit gezien is, werd in Februarij 1638 door Jan Wolfert van Brederode op zijn bruiloft te 's Gravenhage gegeven.

In onzen tijd behoort het carrouselrijden in 't paardespel en in de manege t'huis. 't Eerste is geen vermaak voor de rijders, maar voor de kijkers; het laatste voor beiden. Naar 't eerste kijken alle betalenden; naar 't laatste alleen genoodigden. Bij 't eerste viel een beroemd man, die liever een harlekinade zag, 'in den dut'[1], wat natuurlijk bij 't laatste nooit gebeurd is.

De leden der Carrousel-sociëteiten vermaken zich in de manege 's avonds bij gaslicht en muziek. 't Carrousel wordt er door een Entree voorafgegaan en door een Slot-manoeuvre gevolgd.

De Entree gaat in den draf. Twintig of dertig ruiters, verdeeld in drie of vier kolonnes, maken allerlei evolutiën; nu eens neemt elke kolonne een afzonderlijk deel der manege in, zoodat zij te zamen een 'figuur' vormen; dan weêr gaat het 'om en door elkaâr.'

Het Carrousel gaat in galop, en bestaat uit: de Olympische spelen, de Quadrille, de Vlaggen-manoeuvre, en soms nog andere fraaije exercitiën.

De Olympische spelen - 'wel dezelfde naam, maar geen familie', zeggen die van Olympia - worden door vier ruiters uitgevoerd, en men vindt hier de spelen van 't Fransche carrousel der 17e eeuw terug: 't quintainrennen met de lans, 't kopslaan met het zwaard, 't ringsteken met de lans, 't werpen met pijlen en schichten tegen schilden, enz.

Acht ruiters, twee aan twee, voeren de Quadrille uit, en twaalf, in drieën verdeeld, de Vlaggen-manoeuvre. Deze laatsten hebben lansen met vlaggen, en wel vier roode, vier witte en vier blaauwe. En 't mooije hiervan is, dat de evolutiën zóó worden uitgevoerd, dat men nu een-, dan twee-, dan viermaal de Nederlandsche vlag voorstelt, en soms de vlaggen door elkâar verward schijnen, maar in een oogwenk weêr daaruit de vaderlandsche driekleur te voorschijn komt.

De Slot-manoeuvre bestaat in het trekken van cirkels en slingers door een of meer kolonnen, b.v. drie cirkels om elkaâr, de binnenste in stap, de middelste in draf, de buitenste in galop, en waarbij natuurlijk de middelste zich in de tegengestelde rigting der beide uitersten beweegt; - 't symbool der rigtingen in onzen tijd. - Eindelijk op 't kommando:

1) Zie *Holland* 1857, bl. 37.

‘voorwaarts!’ komen de drie cirkels weêr nevens elkaâr langs den wand der manege in galop, en vormen drie kolonnen, waarop dan gewoonlijk ‘la visite’ volgt. En somtijds wordt ook nog ‘het kruis’, ‘de slang’, ‘de molen’, of eenig ander ‘figuur’ gereden.

Maar 't allerfraaist is, die manoeuvres te zien, als de heeren in kostuum rijden, wat alleen bij feestelijke gelegenheden gebeurt, en waarvoor dan ook de manege zelve cierlijk gedekoreerd wordt[1]. Van zulk een Gekostumeerd Carrousel in de Fransche manege te Amsterdam kan men de afbeelding zien in het Nederlandsch Magazijn van 1865 bl. 29.

Derde hoofdstuk.
IJs- en Sneeuwvermaken.

‘Geen buitenlander kan zich een begrip vormen van 't vermaak op een Nederlandsche ijsbaan’, zei Grabner vóór bijna tachtig jaren[2]; en zooveel malen vóór en na hem vreemdelingen ons ijsvermaak hebben bijgewoond, zoo dikwijls ook is 't zelfde gezegd. En al zij 't, dat er in onze eeuw veel veranderd, en de ijsbaan, in de oogen van ‘de aanzienlijke lieden’ en degenen, die dezen naäpen, al ‘te gemeen’ geworden is, toch zouden die vreemdelingen nog 't zelfde kunnen zeggen, zoo de winters slechts een weinig wilden medewerken. Maar deze schijnen al sedert vele jaren een afspraak gemaakt te hebben, om dat niet meer te doen, of, zoo ze al eens ijs geven, dit toch, zoodra 't ijsvermaak beginnen zal, gaauw weêr weg te nemen.

Laat de Newa bogen op de prachtigste ijsfeesten der wereld; - laat het *Bois de Boulogne*[3] roemen, dat het op zijn vijver den Keizer en de Keizerin en de voornaamste diplomaten aan een stok heeft zien rijden; - laat de Londenaars op hun vijvers *gentlemen* zien kolven en elkaâr de schenen blaauw schoppen; laat daar snelrijders wedden om honderd pond, tegen wie een Fries wel op ‘koueribben’ zou durven rijden[4]; - nergens ter wereld ziet men onze schaatsenrijders en ons ijsvermaak!

1) Medegedeeld door den Heer W.H.J. van Kempen te Amsterdam.
2) *Brieven*, bl. 360.
3) Dit is geschreven in 1869, - dus lang vóór den oorlog.
4) Zie over deze spreekwijze den *Overijs. Alm.* 1841, bl. 23. Zij was ook vroeger te Amsterdam nog zeer gewoon, schoon men daar niet van koe-, maar van osseribben sprak.
Wie in 1858 de Tentoonstelling van Oudheden in *Arti et Amicitiae* heeft bezocht, zal zich herinneren, daar een vijftal oude beenen schaatsen gezien te hebben, die uit Friesche terpen en een Zeeuwschen vliedberg opgedolven zijn, en het ijsvermaak onzer voorouders vertegenwoordigden. De catalogus gaf er de aanteekening bij, dat die voorouders in de 12^{e} eeuw zulke dingen onderbonden, om zich op glad ijs met een stok, waar een ijzeren punt aan was, voort te duwen. In Engeland zijn die beenen schaatsen ook gevonden, en men geeft er daar gelijke verklaring bij. Intusschen meene men niet, dat hier, na de 12^{e} eeuw, niemand meer op osseribben gereden heeft; - ware dit zoo, dan zou de herinnering daarvan zoo levendig niet meer zijn, als uit de straksgenoemde spreekwijzen blijkt. Nog in de vorige eeuw was het een zeer bekende zaak: de boerekinderen leerden de eerste beginselen der kunst op osseribben, waarmeê zij in de sneeuw of op bevroren plassen reden, alvorens zij de ijzers onderkregen en op glad ijs kwamen.

Eens poogde de Marokkaansche gezant in den Haag aan zijn Keizer een denkbeeld te geven van 't schaatsenrijden, en schreef hem: ‘Verbeeld u, dat op zekeren tijd van 't jaar, dien men hier winter noemt, alle wateren worden overdekt met een koek precies als kandijsuiker, maar zoo zoet niet. Dan komt er een menigte menschen op dien koek staan; zij binden onder elken voet een glad ijzertje, en gaan loopen, zóó snel, dat een struisvogel eer buiten adem zou raken dan hen bijhouden. Ja, ik heb er twee om 't snelst zien loopen, waarvan de eene in 't zelfde oogenblik, dat hij afging, ook reeds aan 't eind der baan was, en de ander, die 't won, nog een halve minuut vroeger.’

‘Als 't waar is, is 't wonderlijk’, antwoordde de Keizer, ‘maar ik geloof er niemendal van.’

Dat kwam, omdat die Keizer van Marokko nooit Breêroos ‘Moortje’ gelezen had, waaruit hij, beter dan uit den brief van zijn gezant, had kunnen leeren, hoe vrolijk en levendig 't op een Hollandsche ijsbaan was. Breêro sprak van den Amstel in 't begin der 17e eeuw. 't Krioelde en van Amsterdammers en Amstellandsche boeren, rijk en arm dooreen, ‘vesjesvolck en vlassters’ zoowel als de ‘frayste jongeluy’. Stemmige juffertjes evenwel reden liefst, om zich ongestoord te vermaken, ‘met heur speulnootjes en vrijertjes after op de slootjes’; - want midden op den Amstel was 't een razend gewoel. Hier scharrelde Jueriaan, ‘die brekebien’, en liet zich van Lange Lijs ‘moytjes slepen’; ginds wandelde ‘stijve Dirck’ met Lobbrich ‘sijn nieubacke wijf,’ en had wel vier paar kousen aan, en keek nog of hij bevroren was. Er waren in die eeuw der ‘ferme koppen’, waar velen graag op wijzen, zoowel benaauwde mannetjes als tegenwoordig. - Hier reed Melis met zijn ‘bolle meyt’, daar ‘Blaeu Aecht’, die de kou in haar wangen had; ginds Keesje van de Slochter met zijn ‘Waterlantse tuytmeyt’, en Ouwe-Japendochter met Meeuwis Malmond, en Mary Slomps met haar bestevaêr. Harmen Hoochhart, een regte baaivanger, haakte in de schaats van Niesje Kaecks[1], en de arme meid deed ‘een harden smack op haer neus’, en ze moest maar gaauw weêr opstaan, wilde ze niet overreden worden door een groote ijssleê, waar Jan Doeterniettoe zijn heele familie, namelijk:

Sijn bestemoêr, sijn wijf, sijn kij'ren en sijn peetje,

1) Zeker een meuitje van den sleeper van 't Haarlemmerplein in 1650. Zie mijn Schuttersstuk in de *Castalia* voor 1870, bl. 139 en volgg.

in gepakt had. Wat verder waren de kolvers op 't ijs, en een juffrouw, die er met haar man voorbij wandelde, kreeg den bal tegen haar voorhoofd, - wat haar man heel kwalijk nam, en waar een standje uit ontstond, - welk laatste echter spoedig iuteengereden werd door een lange sleep van paartjes, ‘al after an mekaêr,’ - een manier van rijden, welke zij, volgens Ouwen Lammert, die er bij stond te kijken, ‘de gangsen ofeliert’ hadden. En te midden van al dat gerij klonken de bellen; en vlogen de sleden, zoowel mooije narresleden van de rijke Amsterdamsche kooplieden als ouderwetsche boeresleden van eenvoudiger lui.

Hoe reden de boeresleên, soo hier, soo daar, om var;
Hoe liep onse Amsterdamsche Adel mit de nar!

En overal stonden de koek-en-zoopjes en allerlei kramen:

Hier verkofte se lint, dat men tot schaatsen bruycken;
Daer sat Aeltje Krimpkous mit mantels en huycken.

Naar een houtsnede in den Zaagmans Almanak van 1680.

Zie hier een ijsstukje uit het midden der 17e eeuw. Het tooneel is op den Buiten-Amstel, van de Blaauwbrug naar de twee Blokhuizen te zien, welke laatsten van 1651 tot 1654 gestaan hebben, waar later de Hoogesluis gebouwd is. Is u echter dit tooneel te beperkt, en wilt gij liever een ijsbaan op 't Haarlemmermeer geteekend zien, waar, tusschen schaatsenrijders, ijssleden en narren door, de ijsschuitjes zeilden, en turfen houtwagens zoowel als speel- en reiswagens reden, - sla dan het Tweede Deel van Van Lenneps ‘Romantische Werken’ op[1)], en gij verneemt er tevens, hoe een dier laatste wagens, door onvoorzigtigheid van den voerman, in 't ijs zakte, wat Kornelia Vossius het leven kostte[2)]. Dit is de tragische zijde van 't ijsvermaak, die de oude Hollanders zuchten deed:

't En is geen ijs,
Of 't kost menschevleys.

Maar somtijds ook was zoo'n ijstragedie ‘blij-eindend’; waarvan men

1) bl. 389, 390.
2) Zie VONDELS gedicht op haar dood, III D. bl. 177.

een voorbeeld kan vinden bij Cats[1)], die er meê bewijst, hoe ‘liefde-brant uyt koude’ ontstaan kan, en er een plaatje bijgeeft, waar de jongelui zamen in de bijt liggen en er met een ladder uitgetrokken worden. Maar 't zij dan, dat zoo'n ongevalletje een bruiloft of een lijkstaatsie ten gevolge had, er kwam nooit een enkel paartje minder om op 't ijs.

Van onze liefde tot het ijsvermaak getuigen zelfs onze kunst en onze letterkunde, - beiden rijk aan ijsstukjes. En 't zij ze geschilderd zijn of gedreven, geteekend of geschreven, gerijmd of ongerijmd, gij vindt overal dezelfde beelden terug. Hard, spiegelglad ijs met krassen en scheuren, - besneeuwde wilgen aan den weg, - bijthakkers met kromme knieën, en verkleumde wijfjes met een takkebos op den rug, - vlugge rijders op langgelepelde of driemaalgekrulde Hollandsche, of platte en breede Friesche, of hooge en korte Engelsche schaatsen, - lange turfsleden met een zeil overdekt, en narren met tijgervellen, - jonkers met jagtlaarzen over de broek, een kort jekkertje om 't lijf en een bonte muts over de ooren, die zich door hun knecht op sleeptouw laten nemen, - studenten met pet en losse das en 't haakje over schouder, - jongens op prikjes, en vrouwen met schoudermantels in ijssleden, - lange troepen aan een stok, die slag houden en op de maat regts en links overglijden, en baanvegers met den bezem over schouder, en koek-en-zoopjes, die 't Zwaantje en den Krans uithangen.

Naar een houtsnede van 1779.

Bladert ge onze dichtbundels door, hier ontmoet gij ‘de Liefde op 't ijs;’ daar ‘Dichtlief en Gloorroos’, die gij eer bij zomermaneschijn in een rozepriëeltie dan op een ijsbaan zoudt gezocht hebben; ginds een ouden vrijer, die nog nooit op 't ijs is geweest, en de eerstemaal, dat hij er op komt, verlieft op een jonge schaatsenrijdster.

In de oude kluchtspellitteratuur ontbreekt het ijsvermaak evenmin[2)] als in de hofsteê- en heldendichten van

1) *Proef-steen van den Trou-ringh*.
2) Zie b.v. B. MOURIK, *De Wintersche Vermaaklijkheden, in de kunstige Schaatzerijders. - Het Yvermaak op 't ijs. - Het Buiten-Amstels-vermaak op 't ijs*. -

vroeger, en in de prachtalmanakken en tijdschriften van onzen tijd. Geen Hofwijck en geen Ystroom, geen Trouringh en geen Geuzen, geen Castalia noch Nederlandsche Spectator, zonder ijs en schaatsenrijders, en de laatste geeft er ‘'t Salie-stalletje’ bij, 't geen de moderne Haagsche benaming van 't oude Hollandsche koek-en-zoopje is[1]. De Gids zelfs doet in schaatsenrijders, en als hij een beeld noodig heeft, om Bilderdijks ‘onovertroffen meesterschap over zijn dichtwoord’ eens regt aanschouwelijk te maken, laat hij Meester Willem ‘beentje over’ doen, ‘met nimmer missende streek en onberispelijken zwaai’[2].

Doch keeren wij tot de werkelijke ijsbaan terug. Zoodra de ‘koek van kandij’ dik genoeg was, of, als de Hollanders zeiden, zoodra er ‘balkies onder lagen’, was 't overal K e r m i s o p h e t i j s. Dan stonden er wafelkramen en mallemolens, goochelaars en kunstenmakers; men zag den vioolspeler op schaatsen, zoowel als dansers en danseressen op schaatsen en de kwakzalver in een ijssleê door zijn knecht geduwd. Bij de koek-en-zoopjes werd op trompetten geblazen evenals voor 't Janklaassenspel:

> Trompetten, die daar lustig blaazen,
> Het is al gala, zonder end:
> ‘Leg 'reis an, gij nobele baazen!’
> Roept aldaar de Marketent[3].

Er werden katten geknuppeld, en honden op notedoppen gezet, om vóór den wind te glijden om heb snelst[4]. De koekhakblokken en de oliekoekkramen verlieten sluis en markt voor de ijsbaan. Groote tenten werden er opgeslagen als op een kermisplein; in de eene danste Scheele Jaap op de koord, de andere was een koffijhuis, de derde een ‘zoete inval’. Narresleden niet enkel, ook koetsen en speelwagens kwamen op 't ijs[5]. Er werden wedrennen op schaatsen, harddraverijen met narren en zeilpartijen met ijsschuitjes gehouden. Ja, de schutterij kwam op het ijs, om naar den papegaai of de schijf te schieten; de bakker kwam op 't ijs bollen bakken, en liet er zijn jongen op den hoorn blazen; de kuiper kwam er kuipen en de schoenmaker den pikdraad trekken; en overal zag men tafels en stalletjes, waar allerlei prulletjes gemaakt werden, die de menschen kochten, om ze in hun rariteitkast te bewaren met een briefje er bij, vermeldende, dat zij die, A^{o} zooveel, op 't ijs hadden zien maken[6].

1) *Ned. Spect.* 1870, N°. 8.
2) *Gids* 1869, IV D. bl. 478.
3) ‘Een nieuw lied op de tegenwoordige Maasvreugd’, in de *Amst. Kermisvr.* bl. 8.
4) Die doppen werden met pik aan de pooten der dieren vastgemaakt. In SANDWIJKS *Prentenmagazijn* kan men lezen, hoe Joris Prop de kat van zijn baas op doppen liet glijden.
5) In 1740 hadden de Amsterdamsche patriciërs ‘behagen, om zig met een koets met twee paarden in de Keysersgragt te vertoonen.’
6) Van de Paascheijeren op 't ijs is reeds gesproken op bl. 215.

‘Ja’, zei een Amsterdammer in 't begin dezer eeuw, ‘ons ijsvermaak is een soort van Carneval, waarop alles zich vereenigt, sleden en rijtuigen, kroegen en wafelkramen, koorddansers en muziek, - een rumoer, alsof men zich bezig hield met de viering van een openbaar feest, waarbij de gansche stad genoodigd was’[1]. Neen, niet ‘alsof’, maar 't was werkelijk zoo; en niet slechts de gantsche stad, maar 't heele Land was op 't ijsvermaak genoodigd, want het was overal dezelfde pret. En niet slechts op 't Y en den Amstel, op de Maas en de Merwe, op den Rijn en de Friesche plassen, maar evenzoo op de Schelde. Er bestaat nog een ‘Kermis op de Schelde’ van 1670, gegraveerd door Gaspar Bouttats. De rivier is met tenten en kramen overdekt; hier springt een koordedanser, daar gaan bas en viool en huppelen de Francescoos en Maries en Hannekens hand aan hand. Hier wordt de bal geslagen, daar hebben een kuiper en een ketelmaker hun werkplaats naar de ijsbaan overgebragt; hier rijden sleden, ginds kalessen, en elk staat verwonderd,

> Dat sooveel wonders nu geschieden op de Schelt,
> Wiens overtrotschen drift heeft menich schip gevelt.

Dit zijn twee regels uit het rijm, dat onder gezegde plaat te lezen staat, maar te lang en te kreupel is om 't hier in zijn geheel te geven.

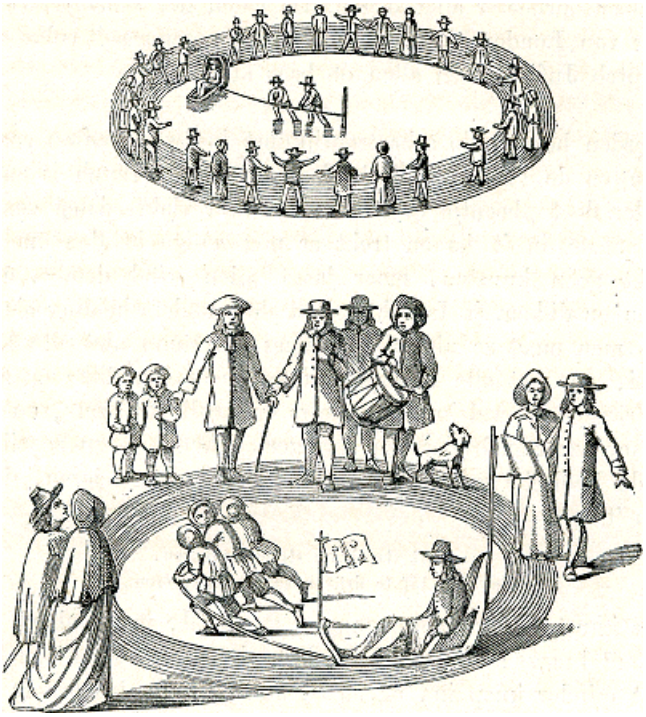
Die kermissen op 't ijs hebben wij ook in onzen leeftijd nog gekend, zoo dikwijls wij een ‘ouwerwetschen winter’ hadden; al hebben wij er dan ook geen kuiper en ketelmakers hooren kloppen, en geen schutters meer naar den papegaai zien schieten.

Ook buitenslands verbreidden wij weleer den roem van ons ijsvermaak. Waren Seine of Teems bevroren, dan kwamen er Hollanders of Friezen op de baan, en keken Franschen en Engelschen hun oogen uit, zoowel om de rijkunst als om de vermakelijkheden op 't ijs. In den winter van 1682-83 lag de Teems digt van 't begin van December tot in 't begin van Februarij, en toen hadden de *Dutchmen* pleizier, en stonden de Engelschen dagelijks bij duizenden te kijken, niet alleen naar 't schaatsenrijden, maar ook naar de *Dutch whimsies*, waarvan wij hier een paar afbeeldingen geven, gevolgd naar Engelsche houtsneden van 1683[2]. De Londensche volksdichters maakten er rijmen en liedjes op, waaruit ik een paar strofen, als proefjes, vertaal:

> De Rotterdammer toont zijn kunst, voor aller oogen,
> Op snelle schaatsen hier, met zwier en zwaai en togen;
> Geen koordedanser, die op vlugger voeten zweeft
> Dan hij, als 't scherpe staal zijn hielen vleugels geeft.

En toen 't was beginnen te dooijen zongen de schuitevoerders:

1) *Het tegenwoordig Amsterdam*, bl. 80, 81.
2) Medegedeeld door den Heer H.D.J. van Schevichaven te 's Gravenhage.

The Dutch Clear Sliding, 1683.

Geen Hollanders komen, in troepen en rijen,
Meer joelend en woelend langs de ijsbanen glijen,
De voeten geschoeid met het krullende staal:
Zij zetten, bij bierkan en boterpot, weder
Bedaard, aan de zij van 'their Jufroe', zich neder,
En doen er met kool en met haring hun maal.
Al hun pret is gestuit,
Want het vriezen is uit.

Bij dit zeventiende-eeuwsch voorbeeld voeg ik een paar andere uit onze eeuw. In de *Morning Chronicle* van den 13^{n} Januarij 1821 leest men, dat op het Kanaal in St. Jamespark, toen dit met schaatsenrijders was bedekt ('t was op een zondag na den middag) drie Nederlandsche vrouwen verschenen, die ieders aandacht trokken door haar nationaal kostuum, en ieders bewondering wekten door haar vlugheid op de schaatsen. Zij voerden een *pas de trois* uit, zoo mooi, dat geen Deshayes of Angiolini[1)] het beter zou gedaan hebben. Vervolgens vlogen zij over de baan met een snelheid, die elk verbaasde. Zij werden met daverende toejuiching begroet, en, na zich zelven en de kijkers een uur lang vermaakt te hebben, verdwenen zij.

En nog vóór weinige jaren trok op de Serpentine in Hydepark een Neder-

1) Vermaarde balletdansers van dien tijd.

landsche schaatsenrijdster aller oogen. De leden der *skatingclubs* en al de *crackskaters* van Londen waren op 't ijs, maar men was 't volkomen eens, dat de ‘Dutch Jufroe’ hen allen de baas af was[1)].

De geleerden hebben de schaatsenrijkunst in twee soorten verdeeld: de Hollandsche en de Friesche. Hollandsch is mooi, Friesch is snel rijden. De Hollander doet ‘beentje over’, zwaait over zijde, danst een menuet, snijdt zijn naam in 't ijs en trekt er nog eenige krullen om heen; de Fries maakt geen kunsten, maar jaagt ‘den wind dood’, en springt over vaarten en dijken. 't Is echter met deze onderscheiding als met vele andere, - men moet ze niet al te streng opvatten: niet alle Hollanders rijden mooi, en niet alle Friezen springen over een dijk; en men heeft onder de Friezen ook wel kunstenmakers en krullentrekkers, en onder de Hollanders evenzeer snelrijders en springers gekend, - en ze zijn er nog.

Waren de Leidsche gebroeders Fleur, vóór honderd jaren, de grootste meesters in 't

> met streek op streek laveeren,
> Zoodat hun lijf te drijven scheen op veeren,

en zelfs die kunst, elders ‘baaivangen’ genoemd, in Rijnland den naam van ‘fleuren’ kreeg’; - de Bolswardsche burgemeester Pieter Koopmans was er niet minder knap in, en sneed zulke mooije trekletters in 't ijs, dat de schoolmeester zelf bekennen moest, ze op de pronkschriften der jongens nooit mooijer gemaakt te hebben.

Sprong een Fries in volle vaart over de geul van de Oudeschouw, die ruim twintig voet breed was, - twee Leidenaars deden hetzelfde aan de Haagscheschouw, waar de geul niet smaller was. Maar wat toch geen Hollander deed, - burgemeester Koopmans reed naast een sleê, welker paard hij in vollen draf mende, en sprong, al rijdende, verscheidene malen over paard en sleê heen, zoodat hij nu regts dan links naast de sleê reed. Zou een hedendaagsch onderwijzer in de gymnastiek 't hem nadoen?

De beroemdste hardrijder van Friesland was, in 't begin dezer eeuw, een boer van Kubaard, Kornelis Ynzes Reen; hij reed stappende, maar gleed met elken stap elf Rijnlandsche voeten voort, en zoo legde hij in minder dan vijf minuten een uur gaans af. Dit deed hem ook geen Hollander na: Kees en Paulus Fleur hadden er tien minuten toe noodig.

In Friesland was het steeds een aardigheid op één dag de elf steden rond te rijden; daar was vroeger Pier van Bolsward beroemd om, en in Januarij 1864 deden wel zeven Friezen hetzelfde. Maar twee Zaansche rijders, Klaas en Willem Oostindië, deden in 1823 nog meer: zij bezochten twaalf Hollandsche steden op één dag.

Sommigen beweren, dat men op alle scholen, zoodra er mooi ijs is, den

1) Medegedeeld door den Heer H.D.J. van Schevichaven te 's Gravenhage.

scholieren vrije uren behoorde te geven om schaatsen te rijden, daar 't anders te vreezen staat, dat de kunst met het tegenwoordig geslacht uitsterft, vermits nu reeds het ‘mooi rijden’ zeer in verval is, en men die Hollandsche kunstrijders niet meer ziet, die men nog vóór dertig jaren op de ijsbanen zag. Maar anderen zeggen, dat dit ‘allemaal gekheid’ is, en de uren beter besteed kunnen worden aan een les in de algebra of staathuishoudkunde. Waarop weêr anderen antwoorden: ‘wanneer gij het den beschaafden directeur van eene school kwalijk neemt, en het maar *allemaal gekheid* noemt, dat de jongens vrijaf krijgen om schaatsen te rijden, dan noem ik u met nadruk *bekrompen*’[1]. Wie van beiden gelijk heeft, hangt nog in twijfel; de ijsklubs zouden gaarne eens een ijskongres te zamen roepen om die kwestie te bespreken; maar vreezen, dat het ijselijk weinig zal baten, als de winters zelve niet ijzelijk maar ijzeloos verkiezen te zijn! -

Wat het ijsvermaak onzer voorouders vóór had boven het onze, was de ongedwongen vrolijkheid en gemeenzaamheid, die op de ijsbaan heerschten. Daar kende men vrijheid, gelijkheid en broederschap, beter dan in de Bataafsche en menige andere republiek. ‘Een Hoofsche dame reed met vermaak onder een koppel fluksche boeregasten, en een wellevend Edelman bood beleefdelijk de hand aan een aardig boeremeisje,’ schreef vóór honderd jaren een Hollander van middelbaren leeftijd, die zich de dagen zijner jeugd herinnerde. ‘Het aanbinden van de schaats aan den teederen voet eener schoone juffer was eene der grootste hoffelijke gunsten voor een geestig Edelman, en zijne heuschheid had gewoonlijk ten gevolge eene eerlijke kus van dankbaarheid.’ Foei! dit zou men nu onuitsprekelijk gemeen vinden; maar toen was 't ‘een openbaar getuigenis van de oprechte gemeenzaamheid der Hollanderen[2].’

Op 't ijs
Kent men 's Lands wijs.

Die spreuk gold toen, en zij geldt nog. Nu rijdt men de ijsbaan op en neêr alsof men er alleen ware, zonder naar anderen om te zien, of zich met iemand te bemoeijen, die niet tot 't gezelschap behoort, dat men meêgebragt heeft; - toen bood een jonkman een meisje, dat hij nooit gezien had en mogelijk ook nooit weêr terug zou zien, vriendelijk de hand, en zij reden te zamen; anders te doen, zou een blijk van stugheid en Iompheid geweest zijn. Daarom ook zei 't oude Hollandsche spreekwoord:

Op het ijs is alles gemeen,
Die geen meisje heeft, kiest er een.

En met het verlaten van de ijsbaan hield ook de kennismaking op,

1) Mr. R. VORSTMAN, *Volksfeesten*, bl 7.
2) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. van Holl.* III D. bl. 1371, 1372.

behalve in enkele gevallen, als dat van den bovengenoemden ouden vrijer.

Na 't midden der vorige eeuw begon men in ‘'s Lands wijs’ verandering te bespeuren, en natuurlijk 't eerst bij de ‘lieden van aanzien,’ en reeds in 't midden van de tweede helft dier eeuw beschouwden dezen het schaatsenrijden als ‘een laag vermaak voor den gemeenen man,’ ofschoon Le Francq van Berkhey verzekerde, dat hij toen toch nog wel ‘hier en daar een regtschapen Hollandsche dame’ kende, die er zoo niet over dacht. Ja, die waren er in Friesland ook; nog in 't begin dezer eeuw was eene jonkvrouw Lijcklama à Nyeholt te Bolsward zeer beroemd in de kunst. Dr Joost Hiddes Halbertsma, die zelf een goed rijder was, betreurde het ook zeer, dat zeker dwaas denkbeeld, waarvoor niet eens een Hollandsch woord bestaat, en wat hij daarom op zijn Hoogduitsch *vornehmthuigkeit* noemde, de plaats der oude republikeinsche gelijkheid ingenomen en 't ijs onfatsoenlijk gemaakt had. Hij gaf er ‘de vrouwen van deftigen huize’ de schuld van, door wier voorbeeld zich de heeren hadden laten meêsleepen[1]. Dat echter niet alle heeren zich hebben laten meêsleepen, bewijzen de hedendaagsche ijsklubs, die graag, zoo de winters zelf maar wilden, hun vermakelijkheid in den ouden luister zouden willen herstellen.

Doch schoon wij nu, bij gemis van ouderwetsche winters, al sedert jaren de kermis op 't ijs niet meer gezien hebben, - de h a r d r i j d e r i j e n , waarvan dadelijk wordt geprofiteerd, zoodra de kandijkoek zich maar eventjes vertoont, zijn nog in vollen bloei, en de ijsklubs wedijveren om den lust aan te moedigen door het uitloven van prijzen en premiën.

De hardrijderij levert echter een heel ander tooneel op dan de kermis op 't ijs, hoewel niet minder levendig en woelig. Een dubbele baan is afgeschut, en van 't eene einde tot het andere wapperen de vlaggen aan hooge stengen. Voor 't midden der baan prijkt de tribune der ijsklub, natuurlijk niet zonder orkest, om 't onmisbare ‘Wien Nêerlandsch bloed’ en 't oude vrolijke ‘Wilhelmus’ te spelen; en aan de beide uiteinden staan de kommissarishuisjes, waarbij, naar oud Friesch en Hollandsch gebruik, ook de trommelslager[2] post gevat heeft. Kommissarissen van orde, of ceremoniemeesters, of goêmannen, of hoe ze anders genoemd mogen worden, rijden op en nêer, met een lans gewapend, waaraan een roode pennoen wappert, als in de middeleeuwen de Eerhouds bij een tornooi. De policie zelfs is hier op schaatsen, en jaagt de jongens, die over de afschutting klimmen, en de honden, die er door sluipen, van de baan. En waar

1) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 291, 292.

2) Den trommelslager ziet men ook in het prentje op bl. 589. Hij kwam van ouds bij alle spelen te pas, zelfs bij het tollen. Zóó zongen de jongens:

> Trommelslager! vuur en vlam!
> Wie het langste tollen kan.

men de oogen wendt - buiten om de baan, op het ijs en op het land, op de hekken en de heulen, op de balken en de boomen, op de muren en de molens, - overal een digtzaamgepakte menigte: kijkers bij duizenden, en te Amsterdam bij tienduizenden. Als er schaatsenrijden te zien is, voelen de menschen geen kou; geen snerpende wind doet hen rillen, en geen sneeuwbui jaagt hen weg. De dames verlaten er haar kachels om, en de besjes haar warme stoof, en de moeders gaan er heen met haar kleine kinderen op den arm, die 't ook al zien moeten[1]. De vlugge rijders, met het nummer voor den hoed of op de muts, werpen hun bovenkleêren af, die een makker op den schouder neemt, om er meê vooruit te snellen naar 't ander einde der baan; zij staan er zoo luchtig bij, alsof 't zomer ware, en op eens vliegen ze voort met een vaart, sneller, als Antonides zong:

> sneller als een arent op zijn pennen,
> En sneller als door 't sneeu de Samojeeden rennen[2].

Aan 't eind, waar ze afrijden, dringen de kijkers elkaâr voorbij, om ze na te oogen, en aan 't eind, waar ze aankomen, klinkt het: ‘daar he' je ze! jandorie, wat 'n gang!’ En terstond is hij, die de kleêren aangenomen had, bij de hand om den verhitten rijder spoedig weêr aan te kleeden, eer hij kou vat.

En na den wedstrijd heeft men den triomfanten optogt van de baan naar de herberg: - muziek voorop, 't Bestuur van de ijsklub aan 't hoofd, de mannen met de roode pennoenen op de vleugels, de overwinnaar, met linten vercierd, in 't midden, en de leden van de ijsklub in gelederen er achter, gevolgd door 't juichende publiek.

Is 't een hardrijderij van mannen en vrouwen, die bij paren rijden, dan ziet men aan elk einde der baan ook nog kleedkamertjes, waar de hardrijdsters, die, even als de rijders, alle bovenkleêren afleggen, zich weêr behoorlijk kunnen opknappen.

In alle gewesten van ons Land, waar de bevolking van Frieschen stam is, zijn de hardrijderijen van oudsher inheemsch; maar nergens wekken ze meer algemeene belangstelling dan in 't eigentlijke Friesland, en waar ook hardrijderijen gehouden worden, nooit ontbreken er Friezen bij.

Een der vermaardste hardrijderijen van vrouwen had te Leeuwarden plaats op den 1^{n} en 2^{n} Februarij 1805. Honderd en dertig vrouwen en meisjes namen er deel aan, en daaronder waren zoowel bejaarde als zogende vrouwen. Sommigen dezer laatsten kwamen zelfs uren ver, en reden toch nu en dan eventjes naar huis, om haar kind de borst te geven. Respekt voor zulke Friesche moeders! - Een schippersvrouw van 51 jaren, Trijn van Terhorne, reed, na afloop der werkzaamheden op den eersten dag, 's avonds naar haar man terug, die met zijn schip zeven uren gaans van Leeuwarden

1) Geen herinnering van vóór een halve eeuw, maar van den jongst en winter.
2) *IJstroom*, IV B.

lag, en was den volgenden morgen weêr op de baan present. Maar hoe ze haar best ook deden, toch konden de bedaagde huismoeders niet meer tegen de jonge meiden op: het gouden oorijzer werd de buit van een twintigjarig Trijntje, en een zestienjarig Janke ging met de premie strijken.

In Januarij 1864 behaalde een boeremeid van Hommerts drie prijzen in één week: twee ‘met een man als voorrijder’, en een ‘als vrouw alleen’. En de Friesche grootmoeders wilden toen, evenmin als vroeger, achterblijven; in diezelfde maand zag men bij een hardrijderij te Dokkum een vrouw van 72 jaren meêdoen, die nog bijzonder vlug was. Had men niet, uit achting voor den ouderdom, haar een extra-prijs moeten laten winnen? Maar in Holland kwamen zelfs de overgrootvaders nog op de baan, al was 't dan ook op geen hardrijderij; te Zevenhuizen bij Gouda reed schipper Jongeneel in zijn negenennegentigste jaar met zijn zoon, kleinzoon en achterkleinzoon.

Maskerades op 't ijs zijn al oud; in de middeleeuwen vermaakten de narregilden er zich zelve en de toeschouwers meê, en een danspartij op schaatsen door gemaskerden was vroeger geen zeldzaamheid. Op een schilderij van Adriaan van Nieuland, in 't Museum te Brussel, het ijsvermaak op de Schelde voor Antwerpen voorstellende, ziet men op den voorgrond zes gemaskerde paren op schaatsen dansen[1)].

De hedendaagsche vorm is de gekostumeerde hardrijderij. Vrolijker tooneel kan men zich niet voorstellen[2)]. In Januarij 1864 had Leeuwarden wel tweemaal die pret. De gemaskerde stoet ging in optogt de stad door met trommen, muziek en vaandels; Garibaldi wandelde er naast Don Quichot, Willem Tell naast Napoleon, Klopstock naast Leonidas, Harlekijn naast een Turk en Piero naast Lord Palmerston.

Ten zelfden tijde zag men op verschillende plaatsen militaire manoeuvres op 't ijs en tirailleurs op schaatsen, die ‘duizende toeschouwers lokten’, en aller oog ‘boeiden door cierlijke en vlugge bewegingen’, en bewezen, dat nog heden de Nederlanders even goed den oorlog op schaatsen zouden weten te voeren, als de Hollanders en Friezen vóór drie eeuwen in hun worstelstrijd met de Spanjaards.

Neen, de lust voor 't ijsvermaak is nog niet verflaauwd, al beweren sommigen, dat ‘het schaatsenrijden nadeelig en ongezond is’[3)], en al laat het hedendaagsch fatsoen niet toe, dat de ‘hoofsche dame’ en de ‘geestige edelman’ deel nemen aan de pret. Zoodra de wintervorst ons maar ijs gunt, zijn wij gereed, en worden van Schelde tot Eems de schaatsen gescherpt. Pas zagen wij in den jongsten winter (Januarij 1869) eventjes de kandijkoek te voorschijn komen, of wij hoorden van niets dan hardrijderijen spreken; de Friezen waren alweêr 't eerst aan den gang; maar

1) Medegedeeld door den Heer H.D.J. van Schevichaven te 's Gravenhage.
2) Zie de afbeelding op den titel.
3) *Amst. Courant*, 31 Mei 1870.

juist toen de Amsterdamsche ijsklub een prijs uitgeloofd en de baan afgepaald had, fopte de winter de lief hebbers, en nam den koek weêr weg. Zelfs gaven de modejournalen terstond toiletten voor schaatsenrijdsters, en sommigen verbeeldden zich al, dat de wereld omgedraaid was, en de hoofsche dames ook weêr op het ijs zouden komen[1]. Doch van die toiletten werd geen gebruik gemaakt, en gezegde dames zaten liever in de komedie te kijken naar een paar vreemdelingen, die de kunst op het tooneel namaakten; - wat, in 't voorbijgaan gezegd, eigentlijk niets nieuws was, want reeds vóór 80 jaren was een Zwitser hier die aardigheid komen vertoonen, maar had er geen opgang meê gemaakt[2], omdat de Hollanders van dien tijd liever 't origineel hadden dan een kopie op rolletjes.

Intusschen moesten de modejournalen, in plaats van toiletten te geven, die toch niet gebruikt worden, liever eens een kostuum voor hardrijdsters uitvinden; want men moet met dezen inderdaad medelijden hebben, als men ziet, hoe zij zich op de ijsbaan van hare kleêren ontdoen. Zeker hebt gij weleens gelezen, hoe bij de middeleeuwsche tornooijen de edele dames, om den dapperen ridders hare goedkeuring te betoonen, wedijverden in het uitdeelen van allerlei tooisels, die de ridders aan lans, schild of helm hechtten, en hoe zij zich ontdeden van hoofd- en halscieraden en kleedingstukken, zoodat de lieve schepsels somtijds beschaamd werden, wanneer zij een blik op zich zelve sloegen[3]. Precies zoo ziet men ook nog heden ten dage de heldinnen van de ijsbaan cieraden en kleedingstukken afwerpen, - met dit verschil slechts, dat deze er geen dappere ridders meê beloonen, maar eenvoudig zich zelve van een hinderlijken last bevrijden, om zoo luchtig mogelijk heen te zweven. En de toeschouwer, als hij haar, trots vorst en noordewind, in haar onderkleêren op 't ijs ziet staan, wordt er zelf huiverig van, en weet niet, wat hij 't eerst moet vragen, of ze niet, even als de dames van het tornooi, beschaamd, dan wel, of ze niet koud worden[4].

1) *Bazar*, 1 Febr. 1869.
2) GRABNER, *Brieven*, bl. 361. - Er bestaat nog een etsje, waarop die 'Nieuwerwetsche Schaatsenrijder' is afgebeeld, met een onderschrift en een klinkdicht, waaruit blijkt, dat hij op Donderdag den 19^{n} Augustus 1790 zijn kunst vertoond heeft op den weg tusschen 's Gravenhage en Schevelingen.
3) Vergl. A. BEELOO, *Orde van St. Jacob*, bl. 14.
4) Na de voltooijing van dit werk kwam de Sprokkelmaand (1870), nadat de Winter- en Louwmaand weêr een even onverschillige houding hadden aangenomen als in voorgaande jaren, op eens ons met ijs verrassen. En terstond dachten Hollanders en Friezen aan niets anders dan aan 't ijsvermaak; de couranten schreven te vergeefs over 't concilie of het kanaal van Suez, over de Fransche Kamer en 't Pruisische Heerenhuis, - niemand las er een woord meer van, maar zocht slechts naar aankondigingen van hardrijderijen op schaatsen en harddraverijen met narresleden. Eén enkel nummer van de Leeuwarder bevatte niet minder dan 33 aankondigingen van hardrijderijen; de Friezen waren bang, dat de winter weêr evenzoo doen zou als in Januarij van 't vorige jaar, en haastten zich dus. - De Amsterdamsche ijsklub dacht er ook zoo over, en schreef de eene hardrijderij na de andere uit: voor mannen, voor mannen en vrouwen, en een gekostumeerde hardrijderij bovendien, - bij welke laatste heel Amsterdam, spijt wind en sneeuwjagt, uitliep, en veel meer pleizier had dan in varietés of paardespel. 't Was of de oude narregilden weêr uit den dood waren opgestaan. In de akademiesteden zag men hardrijderijen van studenten, en op de dorpen van boeren. De oude lui werden weêr jong: een grootmoeder van 63 jaren reed op een zondag van Hellendoorn naar Leeuwarden, en een overgrootvader van 80 jaren won te Milligen den prijs der hardrijderij. De Amsterdamsche grachten leverden weêr 't oude schouwspel op, en de ijsschuitjes zeilden weêr op 't Y, wat men er in lang niet gezien had; maar te Rotterdam zag

De s l e d e n , waarmeê men zich op 't ijs vermaakt, zijn vierderlei: narresleden, handsleden, priksleden en sleêscheepjes of ijsschuitjes.

Le Francq van Berkhey meende, dat de n a r r e s l e d e n wel zoo oud konden zijn als de bewoning van ons Land[1]; hetgeen wel wat heel kras is, want dan zouden onze narretjes al even oud moeten zijn als de hunebedden. Neen, zij danken haar oorsprong aan de narregilden, als ik reeds op bl. 559 opgemerkt heb.

De naam ‘narreslede’ is ook niet, als sommigen meenen, afkomstig van de bellen, waar 't paard meê behangen is; - de bellen toch waren in de middeleeuwen niet uitsluitend een narredragt, maar een deftig tooisel, want edelen en magistraatspersonen zelfs vercierden er hun gewaad meê; - neen, die sleden kregen haar naam van de narren, die er in zaten. Dat wist Breêro nog wel, toen hij op zekeren Sander (wien wij niet kennen, maar die mogelijk wel een van de ‘neuswijse sotten’ in ‘het Eglentiertjen’ was) dit rijmpje maakte:

> Dat men Sanders beck op snee,
> En behingh hem voort met bellen,
> Men sou de Noorman *in een Slee*
> Veur *een Nar* dan meughen stellen.

Tot in 't begin der 17e eeuw waren die sleden langwerpig-vierkante bakken, waarin verscheidene personen op banken zitten konden, en, even als de wagens van dien tijd, overdekt met een zeil, dat men bij fraai weder kon oprollen. Het paard had bellen om den hals, evenals de paarden nog hebben, wanneer de straten met sneeuw bedekt zijn[2], en de voerman reed op schaatsen naast de sleê. Deze sleden dienden zoowel tot het ijsvermaak, als tot het vervoeren van reizigers.

Koning Hendrik III bragt te Parijs de Poolsche slede in de mode[3], en zij kwam met den aanvang der 17e eeuw ook in Holland. Toen verving het Poolsche kostuum het oude narrepak; het paard werd met een prachtig bellentuig behangen en kreeg pluimen op den kop, en 't narrekleed moest een beerenhuid zijn. De bak der sleê was laag bij den grond, maar toch fraai beschilderd en verguld. Twee juffers konden er plaats in nemen, en de heer, die 't paard bestuurde, stond achter op; maar narren waren er niet meer bij, ofschoon de slede hun naam bleef dragen. En wij zagen, dat

men een splinternieuw ijsvermaak, - de *ijsvelocipede*, die 't van de watervelocipede nog in snelheid won.

1) *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. 1e St. bl. 253.
2) Vergl. *Alg. Politieverord. voor Amst.* Art. 117.
3) Vergl. hiervoor bl. 545, noot 1.

men reeds in Breêroos tijd de ouderwetsche sleden, in onderscheiding der nieuwmodische narretjes, boeresleden noemde.

In 't midden der vorige eeuw maakte men de narresleden in den vorm van dieren en goden: vergulde leeuwen, gehoornde herten, zingende zwanen, blazende tritons en dansende nimfen. Daar konden echter geen dames in zitten; de heeren gingen er alleen meê uit, en de dames reden toen in kalessen op 't ijs.

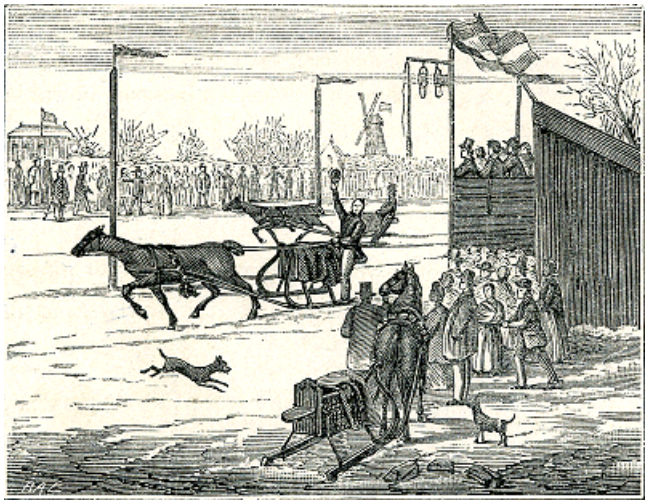
Natuurlijk zijn de harddraverijen met narresleden even oud als de sleden zelf, maar daar gebruikte men toch in de vorige eeuw de zooeven genoemde mooije sleedjes niet toe. Men had er andere voor met zeer kleine bakjes, die betiteld werden met denzelfden naam, dien men aan de kinderstoelen gaf.

't Ging destijds bij die harddraverijen op 't ijs vrij wild toe; de weddingschappen werden hoog opgejaagd, en de paarden er aan gewaagd. Klaas Bruin, de zededichter, teekent het:

> Het moedig paard, gescherpt, en voor de sleê gebragt,
> Vliegt over 't ijs, en wordt genoopt met zulk een kragt,
> Dat het in éénen dag genoeg heeft voor zijn leven: -
> Doch winst genoeg, wanneer men meester is gebleeven!
> Ginds wordt een wedloop van veel narren aangesteld:
> Elk biedt uit al zijn magt; 't ontbreekt hier aan geen geld,
> Daar Janoom wel van vaart. [‘Janoom’ is de Lommerdhouder]

‘Niet al te mis!’ zegt Le Francq van Berkhey. ‘Er wordt menig schoon paard meê bedorven, en bij de studenten gaat er dikwijls een goed deel der bibliotheek om naar de Lommerd.’ - O, konden Bruin en Le Francq nog eens opzien! Hoe hartelijk zouden zij zich verblijden over de gelukkige verandering, die de wereld, sedert hun tijd, ondergaan heeft!

> Thans wordt geen narrepaard meer zoo barbaarsch mishandeld,
> En geen bibliotheek, die meer naar Janoom wandelt.

Ja, bijna zou ik een loflied kunnen zingen op de bescherming der dieren en der bibliotheken; maar liever hebt gij een prentje. Ziehier de afbeelding van een hedendaagsche harddraverij op de Zaan, naar het leven geteekend.

De handslede, doorgaans i j s s l e d e , doch op zijn Overflakkeesch ‘bakslee’ genoemd[1], is al veel ouder dan de narreslede, ja, zoo oud, dat de naam van den eersten ijssleêmaker in ons Land evenmin bekend is, als die van den eersten schuitemaker. Vermoedelijk echter is 't dezelfde man geweest, die, toen hij 's winters met zijn schuitemakerij niet te doen had, voor tijdverdrijf een sleê timmerde, en er meê over 't ijs ging schuiven, wat zooveel bijval vond, dat hij den gantschen winter druk werk had. En ofschoon met die sleden later niet minder over de sneeuw dan over 't ijs geschoven is, behielden ze toch altijd haar oorspronkelijken naam.

Die eerste ijssleden waren natuurlijk zoo mooi niet als de latere: langen tijd hadden ze den eenvoudigen vorm van de hedendaagsche turfsleden, maar zij namen tegelijk met de narresleden cierlijker vormen aan, en werden ook fraai beschilderd. Ja, de rijke Hollanders lieten hun ijssleden door de eerste meesters met landschappen of ijsstukjes, bijbelsche tafereelen of Olympische goden vercieren, en menigmaal zijn zulke ijssleden later door kunstverzamelaars gekocht, om er de paneelen uit te nemen en die tot kabinetstukjes te maken. Op de boeresleden las men doorgaans rijmpjes even als op de boerewagens, en de Prinsenwapens, oranjeboomen en Hollandsche tuinen waren daarop niet zeldzaam[2]. Wie er eens een wintertogtje in Noordholland om maken wil, zal er nog een aantal beschilderde ijssleedjes zien.

Sommigen hebben gemeend, dat die mooije ijssleedjes waren uitgevonden, om ‘ook de gehuwde vrouwen haar deel in 't wintervermaak te geven, daar zij, ‘door de huishouding en de kinderen belet’, van 't schaatsenrijden moesten afzien. Zeer huishoudelijk geredeneerd; maar toch vergisten zij zich. De gehuwde vrouwen zagen, als ze maar de regte liefhebsters waren, niet van 't schaatsenrijden af; en in de ijssleden zag men ruim zooveel jonge meisjes als moeders. En tot bewijs deel ik hier het 14e artikel meê uit het ‘Plackaet tot beneficie der huwbaere Maeghden’, - een zeldzaam stuk uit de 17e eeuw[3], dat u tevens kan leeren, hoe 't vermaak van 't sleedjerijden, onder deftige lieden, toen genoten werd:

> Sullen de Vrijers des Winters haer [de huwbare maagden] ten ijs tot heur vermaeck in een bequame IJssleede, met Stooven en Beerehuyden voorsien, moeten voeren, en aan de pleysterplaetsen deftigh doen opschaffen, en haer des avonds naer huys geleydende, bedancken voor d'eer, die sij hem door 'er bijsijn heeft aengedaen, op pene van altijdt onder het getal der onbeleefde babocken getelt te worden.

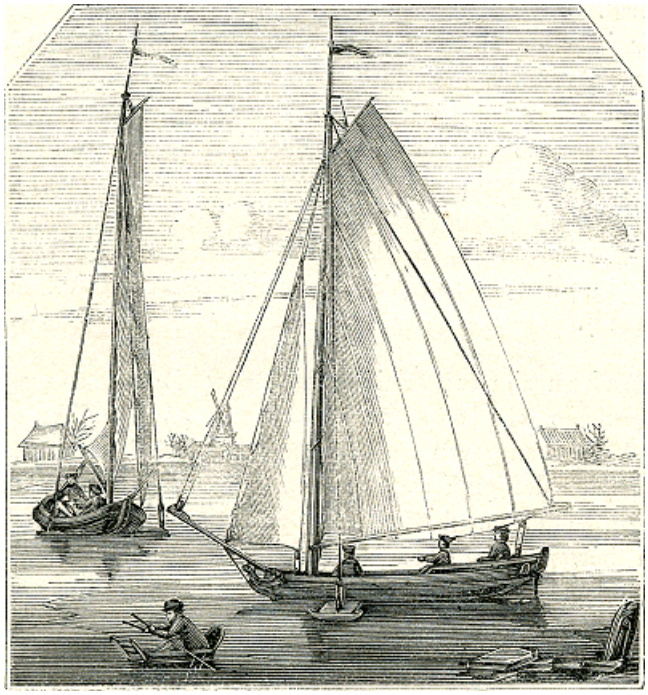
En omdat het zoo'n ‘goede Jan’ was, die achter 't sleedje duwde en de juffers nog trakteerde bovendien, kreeg dit vermaak den naam van g o ê j a n n e n .

'k Weet niet, wie de p r i k s l e e d j e s uitgevonden hebben. - de jongens,

1) B. BOERS, *Beschr. van 't eil. Goedereede en Overflakkee* bl. 50.
2) Vergl. *de Uith.* en *'t Boek der Opschr.*
3) Een exempl. berust in den Atlas van den Heer L. Splitgerber. Zie *Bijv. tot den Cat.* bl. 15.

om naast de heerlijke narreslede en de jufferlijke ijsslede, ook een eigen sleedje te hebben? - Of de ganzejagers, om er, schuivende achter dijk en kade, de waakzaamheid der vogels meê te verschalken? - Of de Batavieren mogelijk reeds, om er boodschappen meê te gaan doen, wanneer hun eiland ondergeloopen en bevroren was? - Of de kreupele heeren welligt, om schadevergoeding te zoeken voor 't gemis van 't schaatsenrijden? - Zeker is 't althans, dat deze laatsten er met dat doel in de vorige eeuw veel gebruik van maakten[1], en dat zij daartoe ook mooi gebeeldhouwde en beschilderde priksleedjes hadden, waarvan men almede in Noordholland nog wel exemplaren vinden kan. Ik zag er nog onlangs een, op welks ruggestuk narren en schaatsenrijders geschilderd waren, met het opschrift: WINTERTYDT. Maar even zeker is 't, dat de priksleê al in de 17de eeuw ook een jongensvermaak was, ja zelfs onder de dingen behoorde, die Sinterklaas voor de jongens reed[2]. De Overflakkeeërs noemen het ding een 'stikkerslee'[3], en houden er nog wedrennen meê. Of de Batavieren dat ook al gedaan hebben, meldt de historie niet.

Het koudste vermaak, dat ooit is uitgevonden, is het zeilen met s l e ê s c h e e p j e s of i j s s c h u i t j e s , waarvan de afbeelding hieronder staat.

De schuit, die op ijzers staat,' en waarmeê 'in de wint op, over ende weêr laveerende, gheseylt worden can', schijnt in Holland omstreeks 1600 uitgevonden te zijn[4]; maar de vinding, een mast met een zeil op een ijsslede te zetten, om vóór den wind over 't ijs te vliegen, is in Holland en Friesland al veel ouder.

Men ziet uit nevensstaande afbeelding, dat de ijsschuitjes in vorm met

1) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1382.
2) JAN DE REGT, *Mengeld.* bl. 84.
3) B. BOERS, t.a.p. bl. 56.
4) Vergl. *Nav.* IV D. bl. 255 en XI D. bl. 195.

de gewone zeilscheepjes overeenkomen; doch zij staan op drie groote schaatsijzers, waarvan de beide voorsten, onder een zwaren plank bevestigd, ter wederzijden breed uitsteken, en hebben een zeer hoogen mast, waaraan zeil en fok geheschen worden. Een man zet zich bij dien mast om op de zeilen te passen, en een ander aan het roer, terwijl de liefhebbers, die dit verkleumend vermaak eens genieten willen, met den rug naar de windzijde gaan zitten, anders houden zij 't niet uit. En zoo gaat het, zoodra het vaartuig aan den wind gebragt is, met een snelheid over 't ijs, dat de vogels in de lucht er verbaasd naar staan te kijken.

Een Amsterdammer had eens pijl en boog in 't scheepje meêgenomen. Toen 't in volle vaart was, schoot hij een pijl af, - natuurlijk vooruit; maar zóó snel ging de schuit, dat de pijl achteruit scheen te vliegen.

Een Duitscher te Amsterdam moest naar de Zaan, en stapte aan den Haringpakkerstoren in een ijsschuitje. ‘Heerschop!’ zei de stuurman, ‘'k ra jou, dat je op den grond gaat liggen, en je mantel over je gooit, anders hou jij 't niet uit.’ 't Heerschap volgde dien raad, maar had pas den slip van den mantel over zijn neus getrokken, of de stuurman riep: ‘Stap maar op, heerschop! wellekom te Sardam!’ De arme Duitscher zette 't van schrik op een loopen, en zwoer, dat het de duivel was, die aan 't roer gestaan had.

Volgens Grabner is 't zelfde met een jong Duitsch kandidaat gebeurd, die van de Zaan naar Amsterdam zeilde[1)]; en mogelijk is 't nog twintigmaal telkens van een ander Duitscher verteld.

K o l v e n op 't ijs, 't zij te voet of op schaatsen, was weleer een zeer algemeen vermaak; op een wintergezigt van Aart van der Neer (in 't Museum Van der Hoop) is de baan vol kolvers, die meest op schaatsen zijn. Doch ik heb van 't kolven zoowel als van 't klootschieten op 't ijs, gelijk ook van 't katknuppelen, ganstrekken en ringsteken op schaatsen, vroeger reeds gesproken[2)].

De s n e e u w v e r m a k e n zijn tweeërlei: *op* de sneeuw of *met* de sneeuw. Onder de eersten staan de s l e d e v a a r t e n bovenaan. ‘Aanzienlijke en bedaarde lieden’, zegt Le Francq van Berkhey, ‘voegen zich in een statelijken trein bijeen en rijden deftiglijk een toer door de stad[3)]. Mooijer kan 't niet: aanzienlijk, bedaard, en deftig! - Dit vermaak stond in de vorige eeuw op den hoogsten trap, en de prachtigste sledevaarten zag men weleer te Amsterdam: 's avonds ging 't met fakkellicht langs de Heeren- en Keizersgrachten, waar de gekapte dames achter de vensterruiten pronkten om te kijken. Maar toen Prins Willem V met zijn Hof sledevaarten hield in den Haag, overtroffen deze alles, wat men ooit te Amsterdam gezien had.

1) *Brieven*, bl. 365.
2) Zie hiervoor bl. 325, 334, 350, 351, 354, 356, 368 en 385.
3) *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. 1^{e} St. bl. 285.

De vermakelijkste sledevaarten waren die der studenten, omdat ze gemaskerd verschenen, en de oude narregilden deden herleven. In den kouden winter van 1740 kostte echter zulk een grap aan een Leidsch student, die zich niet ontzien had, blootshoofds en nog wel met geschoren kruin, om een abt te verbeelden[1], den togt meê te maken, het leven. Het Leidsche genootschap *Veniam pro laude* moet vóór bijna honderd jaren heel mooije en ook zinnebeeldige sledevaarten gehouden hebben, - immers Le Erancq noemde die van 24 Januarij 1776 'de Illustre Sledevaart', en gaf er een 'Zinnebeeldige verklaring' van uit, waar Simon Fokke een 'Kunstplaat' bij maakte.

Dat men ook nog in onzen tijd, zoodra de winter slechts de noodige sneeuw wil geven, mooije gemaskerde sledevaarten met fakkellicht en muziek houden kan, weet ieder, die ze gezien heeft. Toen op den 16^{n} Januarij 1867 een sneeuwstorm ons heele Land digt onder de witte wol begraven had, was er ruime gelegenheid toe, en o.a. zag Schiedam op den 18^{n} er eene, waarbij zelfs een koekjesbakkerij, waar 'de zoete inval' uithing, niet ontbrak. De pannekoekjes, die men er al narrende bakte, werden den omloopers in den open mond geworpen[2].

Naast de sledevaarten met narren staan die met ijssleden, schoon die niet zoo 'aanzienlijk, bedaard en deftig,' en nergens levendiger en rumoeriger waren dan te Amsterdam. Wat kon dat vroeger - t.w. vóór een veertigtal jaren, toen bij elk goed burgerhuishouden nog 'een eigen ijssleê' behoorde, terwijl voor den gemeenen man op honderd plaatsen in de stad de sleden bij vijftigtallen te huur stonden, - wat kon dat toen een leventje zijn op een mooijen winteravond! Een voetganger wist zich naauwelijks te bergen, als 't hei-hier! en hei-daar! klonk, en er een dozijn sleden de sluis kwam afvliegen. En als hij zich dan tegen de leuning drong, om dien wedren gade te slaan, zag hij niet zelden de helft omkantelen, en te midden van een aschwolk, gillende vrouwen, schreeuwende kinderen, krakende stoven, brekende testen en gloeijende kolen door elkander in de sneeuw rollen. En somtijds zag hij ook weleens een ijssleê met volle vaart in een fruit- of eijerkelder op den hoek teregtkomen.

'O, wat is het goed, dat tegenwoordig de Heeren al die wilde pret maar verbieden en tegengaan!' - Zeker; maar wat jammer is - in plaats van die sleedjes, gedurende een paar weken, hebben we nu, gedurende het geheele jaar, tienmaal zooveel handkarren, die nog veel wilder de sluizen afrennen, en zeer ernstige ongelukken veroorzaken; terwijl die, welke de ijssleedjes te weeg bragten, doorgaans meer komisch dan tragisch waren.

S n e e u w b a l l e n gooijen, s n e e u w m a n n e n maken en s n e e u w r o l l e n zijn de vermaken met de sneeuw.

De eersten, in Oud-Hollandsch 'sneecluyten' genoemd, zijn verboden

1) Vergl. bl. 559.
2) *Handelsblad*, 20 Jan. 1867.

in de keuren van alle eeuwen en in de policieverordeningen der onze, en toch kunnen zij in een goed wintergezigt nog evenmin ontbreken als in een goeden bundel kinderliederen.

Kneedt den sneeuwbal vast;
Fiks den bal gedreven;
Ha! dat is een leven,
Dat aan jongens past!

zingt Dr. Heije[1]. 'Neen, dat hun niet past', zeggen de pedagogen; 'ze zullen 't laten of duizend regels hebben!' - Ach ja, dan kunnen ze bij de kachel zitten schrijven! Maar Dr. Heije heeft gelijk, want de sneeuwballen zijn gezonder dan de kachels, en, wat zeer opmerkelijk is, in de middeleeuwsche keuren werd het sneeuwballen gooijen verboden aan mannen, vrouwen en maagden, maar aan geen jongens. Ziehier tot voorbeeld een Amsterdamsche keur van 31 Dec. 1472: 'Nyemant en moet met sneecluyten werpen noch maecht noch wyff noch manspersoen.' Wel zou een taalgeleerde een fraai maandschriftartikel kunnen schrijven over de kwestie, of maagd, wijf en manspersoon hier in den *nominativus* of *accusativus* staan; maar hoe men 't neme, 't resultaat zal altijd zijn, dat de jongens met sneeuwballen mogten gooijen en gegooid worden.

Van het s n e e u w r o l l e n en 't s n e e u w m a n n e n maken heb ik reeds gesproken in 't hoofdstuk der *Kinderspelen*[2]; doch 't laatste is eigentlijk niet alleen een jongensspel, maar ook een kunst, die vroeger zelfs door de broeders van St. Lukas beoefend werd. Zij maakten Belvederische Apolloos en Mediceesche Venussen van sneeuw, die elks bewondering opwekten, terwijl de verzamelaars jammerden, dat zulke kunststukken niet 'verduurzaamd' konden worden. Ja, te Antwerpen is er, in 1772, zelfs een boek van uitgegeven door J.P. de Cort, waarvan de titel luidt:

> Berigt van Constig gemaakte sneeuwe beelden van half Januarij tot het begin van Februarij, tot Antwerpen gezien met groote verwondering en zonderling vermaak der Inwoonders, uitgegeven tot Lof der onvermoeijelijke liefhebbers der beeldhouderskonst en eeuwige gedagtenisse van soo loffelijken ijver.

Doch, wat nog veel belangrijker is, te Delftshaven is door het maken van een sneeuwman een steenen standbeeld ontstaan. Toen er, in 't begin van 1867 overvloed van sneeuw gevallen was, hadden eenige liefhebbers een beeld van Piet Hein gemaakt, zóó mooi, dat elk het jammer vond dat het zoo spoedig weêr verdwijnen moest. Maar dit wekte den lust op den grooten Admiraal een duurzaam monument te stichten, en juist terwijl dit blad wordt afgedrukt wordt het standbeeld ingewijd[3].

1) *Kinderl.* bl. 47.
2) Zie hiervoor bl 314.
3) *Handelsblad*, 18 Oct. 1870.

Vierde hoofdstuk.
Watervermaken.

Zeileklappren, vlaggewaaijen,
Riemgeplas en wimpelzwaaijen,
Fluit-, trompet- en horenschallen,
Flikkrend vuur- en donderknallen,
Roept de dagen van weleer
Velen in 't geheugen weêr[1].

Ja, wie denkt hier niet aan dat vrolijke a d m i r a a l z e i l e n , dat, inzonderheid te Amsterdam en te Rotterdam, in de 17e en 18e eeuw, met grooten luister werd gevierd? Onder hun admiraal, vice-admiraal en schoutbij-nacht, in eskaders verdeeld, zeilden de fraai vergulde jagten en boeijers met zijden vlaggen en lange wimpels, onder 't lossen hunner kanonnetjes en 't lustig klinken der scheepsmuziek langs Y en Amstel en Maas.

Te Amsterdam had men die zeilspelen twee dagen achtereen, op een zaturdag en een zondag in de maand Julij. De vloot op 't Y rigtte haar koers nu eens naar Zaandam, dan naar Durgerdam, waar de maaltijd gehouden werd; die op den Amstel naar 't Molentje voorbij den Omval. De heele stad had er pret van; ieder Amsterdammer sprong 't hart op van vreugd, als 't vrolijk Wilhelmus over 't water klonk. Doch ik wil niet herhalen, wat ik elders reeds heb verteld, en verzoek den lezer 't maar in mijne ‘Amsterdamsche Kleinigheden’ te willen nalezen.

Minder prachtig en kostbaar, maar daarom zooveel te algemeener, waren de z e i l p a r t i j e n . Geen dorp, dat aan een bezeilbaar water lag, waar men ze niet van tijd tot tijd had; zij verschaften den zeilers gelijk genot als de harddraverijen den rijders. De prijs was hier een vlag, die gewoonlijk door een herbergier werd uitgeloofd. Wij willen ons het verslag van zulk een zeilpartij in 't midden der 17e eeuw eens laten geven door denzelfden ‘eerzamen burger van Amersfoort,’ met wien wij in ‘de Uithangteekens’ hebben kennis gemaakt[2], - hier, even als daar, ‘zoo goed mogelijk in hedendaagsch Neêrduitsch overgebragt.’

1) N.A. VAN CHARANTE, in 't *Zaanlandsch Jaarb.* 1851.
2) Zie I D. bl. 80.

Drie dagen lang had ik in 't *Heidelberger Vat*,
Op 't woelige Rok-in, een ‘goed logijs’ gehad,
En door de stad gezwalkt, gegaapt voor elken winkel,
Toen Aaldert zei: ‘Kom aan, nu gaan we eens naar den Schinkel.’ -
‘Wat is dat? ook een stad?’ - ‘Een vaart is 't, groot en breed:
Daar is een zeilpartij.’ - ‘Top!’ riep ik, ‘al gereed!
Hoe ver is 't loopens?’ - ‘Wel’, zei hij, ‘hoe kun je 't vragen?
Mijn zuster gaat ook meê; wij rijden met den wagen’. -
Wij kuijerden dan met ons viertjes naar de poort,
En stapten 't rijtuig in; - want hier, als 'k heb gehoord,
Is 't rijden streng verboôn langs straat en burregwallen,
Uit vrees, dat door 't gedreun de stad omver mogt vallen.
Wij draafden lustig langs den Heilgeweg vooruit.
'k Vroeg Jillis, wat die naam van ‘heilig’ hier beduidt:
Hij wist het niet[1]; maar wel zag ik er kroeg bij kroegen,
En hier en daar nog meer, waarbij geen heilgen voegen,
Ook molens bij de vleet en schuiten zonder tal.
‘Daar heb je d'Overtoom!’ riep Jillis, ‘sta na pal;
Dat schip moet over.’ - 'k Zag de mannen trekken, rukken,
En schreeuwen hoorde ik: ‘Haal! - tsa wakker! - nou zal 't lukken!’
En 't lukte ook; 't schip ging door, en wij naar de overzij.
Wij reden 't Veerhuis van de Leidsche Kaag voorbij;
Wat was het daar vol volk! een deel zat bier te drinken,
En andren smulden baars, en 'k hoorde 't veêltje klinken.
‘Waar stallen wij?’ vroeg Griet. - ‘Wel, bij Kees Komenaal,’[2]
Zei Jillis, ‘onzen boer; daar vinden wij een maal
Van rijstebrij met ham gereed, dat wel zal smaken.’ -
Dat leek het vrouwtje best, een lach zweefde op haar kaken
Van blij genoegen; maar wat geef ik om de brij!
'k Vertel u liever van de mooije zeilpartij.

Wij en Kees en zijn Trijn, wij zaten met ons zessen
Vlak aan den Schinkel voor de kroeg van Piet van Essen
Bij 't Huis ter Vraag; - Piet had een mooije vlag gesteld,
Als prijs, die uithing aan den gevel. - Wat geweld,
Gewoel, gewiel, gewar in 't rond; wat juichen, joelen!
Ik werd schier duizelig van 't kijken naar 't krioelen
Langs d'oever en den weg. ‘Och’, zei Trijn Jurriaans,
‘'t Zijn Emsterdemmers, 't is een hallef uurtje gaens.’
Ik dacht om Amersfoort, - dat heet ‘een kamp vol stieren’,
Hier was 't een Paradijs vol allerhande dieren,
Nathalzen niet het minst; - maar alles aan een zij:
Ik ga vertellen van die mooije zeilpartij.

‘Stil nu,’ riep Jillis, ‘hoor, de wet wordt afgelezen.’
De kastelein was op een tafeltje verrezen,
En las: ‘Artikel één: Het lot bepaalt den rang.
'k Verzoek wat stilte daar en niet zooveel gedrang!

1) Wie 't ook niet weet, en 't weten wil, kan 't lezen op bl. 29 van mijn *Amsterdam, Oorspr. en afl.* enz.
2) Wie Kees Komenaal en Trijn Jurriaans waren, kan men lezen op bl. 306 van het Tweede Deel der *Uithangteekens*.

Artikel twee: Men schiet boord aan boord naast elkander.
Drie: Niemand mag iets doen tot hinder van een ander;
Geen steen of vuil aan 't roer te binden, wat het zij.
Zijn schuit te smeeren staat bij de afvaart niemand vrij.
Men zal aan 't eind van 't perk een stok in 't water zetten;
De Schouwers zijn gelast naauwkeurig op te letten,
Dat elk dien aanraakt. - Voorts mag ieder, bij 't van wal
Afsteken, één zet doen met boom of haak; maar zal
Zich onder zeil van boom noch haak noch riem bedienen.
Je hebt de wet gehoord, - steek af nu met je tienen!
Fluks, zeilers! op de baan! en ieder doe zijn best.
Ik, Piet van Essen (dit artikel is het lest)
Geef ieder een flesch wijn, en die de vlag zal halen,
Belooft voor ieder nog een tweede te betalen.'

Het loten ging heel gaauw, en ieder vlug aan boord.
Hoe schreeuwde 't volk! 'k heb nooit zooveel hoezees gehoord.
Elk goot zijn zeilen nat, en drie minuten later
Dreef reeds de gantsche vloot als zwaantjes op het water.
'O, o! hoe mooi!' riep Griet, 'wat zijn die zeiltjes blank!' -
'Ja', antwoordde Aaldert, 'en die boeijertjes, hoe rank!' -
Maar ik zei niets, ik zat en keek, verrukt van zinnen.
'Wel Piet!' riep Jillis, 'zou Hein Schol het alweêr winnen?
'Kijk hier, wat zeilt hij scherp, 't gaat als een mes er door.' -
'Ik weet niet,' zei de waard, 'Jan Maas is haast hem voor.' -
De waterkant stond vol; wat tuurden daar al oogen
De zeilers na van ver; elks kans werd daar gewogen.
De een riep: 'Ik wed voor Hein!' en de ander: 'Ik voor Jan!' -
'Zeg op maar om hoeveel!' - 'Om twintig daalders, man!' -
En hoeveel wedders meer ik nog daar ginder hoorde,
Dat weet ik niet; 'k was enkel oog: 't gezigt bekoorde
Mij zoo, dat ik geen oor voor al die schreeuwers had.
Maar Aaldert gaf me een stoot; 'k zag even om - daar zat
Mijn heel gezelschap al aan scharretjes te peuzelen.
'Hoe!' riep ik, 'kan jelui den tijd nu zoo verbeuzelen?
Eet t' huis en kijk hier!' - 'Kom', zei Aaldert, 'hou je stil,
En doe meê, kijk, hoe vet; 't is alles wat je wil;
En heerlijk Delftsch er bij, wat kan je meer begeeren?
De vloot, geloof me vrij, zal zonder jou wel keeren.' -
'Dat denk ik ook', zei Griet, 'proef jij ze maar eens, vaêr!
Ze zijn van Zandvoort, en dat is de beste waar.' -
Ik deê 't, en 't smaakte goed; 'k vergat het heele vlootje
Bij Delleftsch brouwsel en een Zandvoortsch scharrezootje.
'Lands wijs, Lands eer!' zei ik; ''t is Amsterdamsch pleizier:
Een tafeltje aan de vaart, goê scharren en goed bier.' -
'Ja', voegde er Jillis bij, 'bleef jij hier langer, Jorden!
Je zou nog heelemaal een Amsterdammer worden.' -
'Wel mooglijk!' zei 'k, 'maar 'k neem wat van die scharren meê
Naar huis voor mijn Mary, die lust'.... Hoezee! hoezee!
'Wat nu?' - 'Daar zijn ze weêr.' - De tijd had mij bedrogen;
Bij scharretjes en bier is gaauw een uur vervlogen.
Al 't volk dringt naar den kant; de zege weifelt nog;
Hoe zitten Jan en Hein elkander in het zog!
'Jan wint,' zegt Piet. - 'Wacht wat,' zegt Kees, 'het kan nog keeren.' -

Op eens heeft Hein een gang gewonnen in 't laveeren;
Maar Jan, niet linksch, schiet door een knipschoot fluks vooruit.
't Volk houdt den adem in, men hoort nu geen geluid;
't Is al in spanning om te zien, wie 't eerst zal landen.
Jan staat al op de plecht, en heeft het touw in handen,
Om, ziet hij kans, een sprong te wagen naar den wal.
Half kans is ook goed! - Hop! daar springt de waaghals al:
De beenen in het nat, maar de armen op den oever.
'Triomf! hoezee!' roept de een; maar de ander: 'Waterproever!
Kom hier, en drink een slok, en droog je natte broek!' -
'Wie is 't?' die vraag vliegt rond van d'een tot d' ander hoek.
'Wie 't is? die waterman, die daar kwam opgedoken;
Hij heeft de haneveêr al op zijn muts gestoken!' -

Intusschen heeft Jan Maas de vlag reeds in de hand,
En zwaait in zegepraal die om het hoofd, en plant
Haar op zijn mast. Ik hield mijn handen voor mijn ooren;
'k Denk, dat men te Amersfoort dat juichen wel kon hooren.
Juist kwam Hein Schol voorbij: 'Dat scheelde weinig, man!' -
'Jij ziet, dat weinig veel, ja alles wezen kan.' -
En daarmeê ging hij door. Al de andre zeilers stapten
Ook een voor een aan wal; die 't laatst aankwamen, snapten
Het meest, als 't veeltijds gaat, en voerden 't hoogste woord.
'Het scheelde één gangetje, of de vlag had mij behoord.' -
'Was maar dat luwtje mij daar ginds niet komen foppen,
Dan had je wat gezien.' - 'Laat hij den mond maar stoppen,'
Zei weêr een derde, - 'kijk zijn zeil en fok eens aan;
Mijn fok is veel te klein, dat heeft het mij gedaan;
'k Ga morgen naar de Zaan, en laat een nieuwe maken.' -
'En ik naar binnen om de flesch eens goed te raken,'
Riep Hein Schol, 'tot mijn troost voor 't missen van de vlag.' -
Ginds stonden wedders braaf te kibblen om 't gelag;
Hier zong het jonge volk terwijl een vrolijk deuntje;
Daar maakte Slooterboer een dansje met zijn Pleuntje;
De speelman sprong op 't vat; - tot 's andren morgens vroeg
Zou 't boerekermis zijn in Piet van Essens kroeg.

Inmiddels kwam Jan Maas, de Prins der watergoden,
Zijn medezeilers aan een goede tafel nooden;
Ter eere van de vlag en van de zeilpartij
Gaf hij, geen wijn slechts, maar een vriendenmaal er bij.
Dat was alweêr een luid hoezeetje waard; de muren
Weêrgalmden; Jillis zei: ''t zal hier tot morgen duren;
Laat ons nu gaan.' - 'Waarheen?' - 'Wel, naar Kees Komenaal.' -
Daar wachtte Trijn ons reeds aan 't brij- en hammemaal.
En toen dat binnen was, bragt Aalderts bolderwagen
Weêr langs dien Heilgeweg - waar wij meer menschen zagen
In één kwartier, dan 'k in een week zie te Amersfoort -
Ons hotsend, botsend, tot voor de Amsterdamsche poort.

Onder de Friesche h a r d z e i l e r i j e n in de voorgaande eeuw was geen vermaarder dan die ter gelegenheid van 't reeds vroeger vermelde bezoek van Prins Willem V in 1777. Zij werd gehouden op den 4^{n} September bij de Oudeschouw, derdehalf uur gaans van Leeuwarden. De prijs was,

behalve de vlag, nog een zilveren vleugel met zijn tuigje, dien Mintje Wouters van Sneek won. 't Was een groot volksfeest. ‘Men hoorde gestadig muziek op keteltrommen, walthorens en trompetten. Velen van de eigenaars der jagten waren in 't wit, anderen in 't blaauw met goud, zilver en oranje, op zijn schippers gekleed. Considerabele rijtuigen met menschen hebben zich daar na toe begeven, zoodat het in de nabij gelegen dorpen kermis scheen te zijn’[1]. Er werd van die hardzeilerij ook een medaille geslagen en de Friesche poëten maakten er gedichten op[2].

Even als naast de geregelde harddraverijen de renpartijen om een weddingschap[3], zoo stonden naast de geregelde zeilpartijen ook zulke wedvaarten, en er waren zelfs bollen in 't vak, die ten allen tijde er elk toe uitdaagden, en het daarom op hun uithangbord schreven, zooals een Leeuwarder, die een scheepje uithing met dit onderschrift:

> Die in de lij mij vaart voorbij,
> Zal hebben een Rijksdaalder en 't gelag vrij[4].

Van r o e i p a r t i j e n hielden onze voorouders ook veel. 't Ging almede om een vlag of een weddingschap, en daar had men nog de bijzondere aardigheid bij, dat het somtijds geblinddoekt geschiedde, bij welk b l i n d r o e i j e n natuurlijk heel veel gelachen werd.

Maar reeds in 't laatst der vorige eeuw waren de oude zeil- en roeipartijen in verval geraakt, hetgeen men toeschreef aan de patriotsche onlusten, daar de partijhaat onder den gemeenen man nog heviger had gewoed dan onder de aanzienlijken[5]. En 't ging met het admiraalzeilen evenzoo. Na 1795 vooral, toen vrijheid en welvaart, zeemagt en koopvaardij, al te zamen in droevig verval raakten, kwijnde 't allengs weg, en werd ook later niet meer, wat het weleer geweest was. Vóór bijna 30 jaren hebben wij er de laatste overblijfselen van zien verdwijnen.

In onzen tijd hebben wij, voor al 't zooeven genoemde, de w e d s t r i j d e n v a n z e i l- e n r o e i v e r e e n i g i n g e n in de plaats gekregen; en hoe pleizierig deze zijn, behoef ik hier niet te betoogen, omdat ik er al vroeger eens een lied op gezongen heb[6]; en welk genot de w e d s t r i j d e n m e t w a t e r v e l o c i p e d e s nog kunnen opleveren, zal de tijd leeren[7]. Maar een g o n d e l s f e e s t met een waterilluminatie is allerprachtigst; wie 't nooit heeft bijgewoond, behoeft slechts bl. 257 van het Nederlandsch Magazijn van 1861 op te slaan, om te zien hoe mooi het vermaarde gondelsfeest op 't Spaarne geweest is. Aan de teekening ontbreekt niets anders dan de donkerheid van den avond en de plasregen, die er viel.

De man op w a t e r s c h o e n e n, dien ge in dezelfde teekening op

1) *Saturdagsche Leeuwarder Courant*, 5 Sept. 1777.
2) *Vervolg op* VAN LOON, bl. 107.
3) Zie hiervoor bl. 580.
4) JEROENSE.
5) GRABNER, *Brieven*, bl. 354.
6) *Ned. Mag.* 1862, bl. 273.
7) Zie hiervoor bl. 94.

den voorgrond ziet, vertegenwoordigt een vermaak, dat nog geen volksvermaak geworden, maar den liefhebbers alleen overgelaten is.

S p e l e v a r e n is in ons Land al een heel oude liefhebberij. Zeker hebben de Friezen en Batavieren zich daar, op hun manier, reeds meê vermaakt; en in de middeleeuwen trad de hooge Baroen of Hollands edele Graaf, bij schoonen zomerdage, gaarne in 't, met frisch groen overhuifde en met zijne wapenen geblazoeneerde, barkje, dat wiegelde op vijverplas of landstroom, om te spelevaren met de jonkvrouwen, terwijl de minstreel op de voorplecht het zoet gezelschap met zang en spel verlustigde. Maar de zeventiende-eeuwers voerden hierin de weelde ten top. Zij maakten hunne speeljagten tot juweeltjes, gebeeldhouwd en verguld, en ‘met kostelijke kameren gelijk Princenwooningen’, zegt Melchior Fokkens[1]. In die kamertjes zaten de genoodigden onder 't zeilen te zingen en te spelen, wijn en thee te drinken, banket en confituren te eten. ‘Ja wel’, zei Vader Jeronimus, ‘heel pleizierig voor die er in zitten; maar een gek, die er zoo 'n mooi speeljagt op nahoudt!

> ‘Hij rekent voor plijzier in den Amstel of op 't Y met zijn vrinden te vaaren;
> Maar hij moet zorg draagen voor wijn en banket en al die snaaren;
> Hij moet schippersknecht zijn bovendien; en wordt het stil,
> De vrinden stappen uit, en hij mag roeijen, zoo hij binnen komen wil’[2].

Maar Vader Jeronimus was een pruttelaar; anderen dachten er heel anders over, en speelden voor schippersknecht noch roeijer, maar hielden daar hun knechts voor, die een eigenaardige scheepslivrei droegen.

Wie geen eigen jagt en toch zeilenslust had, huurde er een met den knecht er bij; - een Amsterdammer b.v. die een Ytogtje wilde doen, liep maar eventjes de Oudeschans op naar de Scheepjesbrug, en was dadelijk gereed, en, zegt Antonides,

> Zijn Rozemont verzelt hem lichtlijk op dien togt;

want de Hollandsche juffers hielden, daar 't genot van rijden haar zeldzamer ten deel viel, heel veel van varen.

Vóór vijf en dertig jaren was dit watervermaak nog in volle tier. Toen noodigde nog een poëet, die een boeijertje in de Amsteljagthaven had, zijne vrienden met den volgenden cierlijken vóórrijmslag tot een togtje uit.

> *Glansen*, die als sterren flonkren,
> *Dansen* op den Amstelvloed;
> *Lacht* u dan geen togtje tegen?
> *Acht* gij 't zeilen nu niet zoet?
>
> *Blijde* makkers! ik verwacht u
> *Bij de* haven op den vliet;
> *Blink'* de vreugde bij den Rijnwijn,
> *Klink'* de citer bij ons lied!

1) *Amst.* bl. 343.
2) BERNAGIE, *Huwelijken Staat*, 6e Toon.

Lustig dan het zeil geheschen,
Rustig dan het roer gevat;
Eer het maantje staat te blinken,
Keer' ons barkje niet naar stad!

Maar thans is alles veranderd. Als een bejaard liefhebber nog eens, naar voorvaderlijke wijze, op den Amstel laveert, en een giek met zes bonte roeijers hem voorbijschiet, begroeten deze den zeiler met een schaterlach en de kreet: ‘Hoera! voor dien ouweheer’! - Ja wel: ‘hoera!’ niet eens op zijn Hollandsch: hoezee!’ - Ik misgunde, toen ik 't hoorde[1)], de moderne giek haren triomf niet, maar 't speet mij toch om dat Oud-Hollandsch boeijertje.

Een ander soort van spelevaren is dat met roeischuitjes. Hoe de vrolijke jeugd zich daar weleer in de stadsgrachten meê vermaakte, heb ik op bl. 65 reeds gezegd. Ook de deftigste zeventiende-eeuwers vonden groot vermaak in 't roeijen door de grachten hunner stad, vooral de Amsterdammers in hun Heeren- en Keizersgrachten; natuurlijk omdat het rijden hun niet geoorloofd was. In plaats van koetsen hielden zij er cierlijk vergulde roeijagten op na, met een vlaggestok achterop, waaraan een zijden wimpel hing, zóó lang, dat hij dreef op het ‘helder nat.’ Op de groote plaat van het Aalmoesenierssweeshuis, gegraveerd door Jan Punt in 1758, vaart in de Prinsengracht een tentjagt vol heeren en dames, en voor op de plecht staat de waterketel op een komfoor. Al varende dronk men zijn kopje thee. Maar eigentlijk was dit jagt daar toen reeds een antiquiteit. ‘'t Helder nat’ toch was al in 't laatst der 17de eeuw zoodanig verbasterd, dat men 't roeijen daarin niet heel aangenaam meer vond; en daarom hadden de deftige lieden er ernstig op aangedrongen, dat hun ‘de commoditeyt’ verleend wierde van met karossen en kalessen te mogen rijden, en dit was hun eindelijk in 1736, tegen betaling van rijtuigengeld, toegestaan.

De genoegens van 't hedendaagsch spelevaren met een roeischuitje, niet binnensteeds maar buiten, kent elk, de een bij ervaring, en de ander uit Hildebrands ‘Familie Stastok.’ En de verhouding tusschen een hedendaagschen Hollandschen jongen en de roeiriemen heeft Alexander V.H. aanschouwelijk gemaakt. Een magere neef en een dikke oom zitten zamen in een schuitje; de eerste roeit en de tweede vraagt: ‘Wel jongen, hebje nou geen pleizier?’ - Heel natuurlijk; Oom denkt aan zijn eigen jeugd, toen ieder Hollandsche jongen nog een goed roeijer was, en er altijd pleizier in had. En wat antwoordt die hedendaagsche jongen? ‘Ja, Oome! ja! - maar ik - krijg zukke - blaren in me handen!’ *Heu! eheu!*

Een derde soort van spelevaren was, noch zeilen noch roeijen, maar

1) 30 Mei 1869.

zich laten trekken in een tentjagt door een man aan de lijn, als men in de onderstaande afbeelding ziet.

Naar eene houtsnede van 1779.

En dit trekken herinnert ons tevens een ander varen, dat nu geen vermaak meer is, maar 't vroeger wel was, - het varen in de trekschuit[1]. 't Is waar; wij krijgen een onaangenaam gevoel als wij den naam slechts hooren; de trekschuit is voor ons 't symbool van al wat saai en naar is. Al wat wij smakeloos en vervelend vinden, vergelijken wij bij 'de trekschuit, aan de lijn der eentoonigheid door den mageren knol der burgerlijke platheid langs het smalle jaagpad der alledaagschheid op het sukkeldrafje der jansalieachtigheid voortgesleept;' - wat zeker tegenwoordig al een heel pikante gelijkenis is. Maar 't is niet minder waar, dat dit alles vroeger precies omgekeerd was; toen was de trekschuit Hollands lust, en zij werd door vreemdelingen bewonderd en geprezen.

De Franschen stonden bij hun inval A° 1672 verrukt op 't zien der Hollandsche trekschuiten, - de groote Condé zelfs. Hoor den poëet Tijsens:

> De Prins Condé kon zijn verwondring niet betoomen,
> Toen hij - o nare tijd! in dat noodlottig jaar
> Van Tweeenzeventig! - de jaagschuit werd gewaar[2].

'Wel zeker', zei Le Francq van Berkhey, 'men doet in de trekschuit een speelreisje'[3]. En nog onlangs zei een navorscher: 'Wat kon men in

1) De trekschuiten waren vroeger open; zie de afb. op bl. 68; bij slecht weder werd er een zeil op hoepels over gespannen. Maar in Holland kregen zij reeds vóór 't midden der 17e eeuw een houten verdek met luiken, eu werden heel netjes ingerigt.

2) G. TIJSENS, *Hollands Tempe*. Maar Condé was nog meer verwonderd, toen hij een paar maanden later diezelfde trekschuiten, door de Amsterdammers in oorlogsbooten herschapen, 'yder met 14 man, voorsien met roers en donderbossen', in de Veenen verschijnen zag, om het rooven en branden zijner soldaten te stuiten.

3) *Nat. Hist. v. Holl.* IV D. 1e St. bl 251.

zoo 'n roef soms prettig zitten keuvelen, als niets de stilte verbrak dan het verwijderd gezang van den jager en het vreedzaam kabbelen van het water[1]'. Maar dat zitten in de roef was toch het regte vermaak van de trekschuit niet, - neen, het zitten in den stuurstoel, met den gouwenaar in den mond, het frissche water onder, de frissche lucht rondom en den schipper (doorgaans een origineele kerel) naast zich, met wien men veel liever redeneerde dan met een geleerde in de roef.

Als een gezelschap kunstenaars den pot verteren ging, zaten ze in de trekschuit zoo pleizierig, dat ze zeiden: 'Fokke, daar moet jij een teekening van maken'; - en als de kunstminnaars die teekening bekijken, lachen ze er nog om[2]. Als schrijvers een onderwerp heel vermakelijk wilden behandelen, kozen zij liefst den vorm van een schuitpraatje; en als geestige dichters eens pleizierige verzen wilden maken, namen zij de trekschuit tot onderwerp.

Maar Huygens genoot nog een ander vermaak van de trekschuit, en wel zonder meê te varen. Hij trad het hek van zijn Hofwijck uit en school achter de groene haag aan den weg, en hoorde zichzelven kritiseeren van alle voorbijvarenden. 'Daer', zei hij,

> Daer hoor ick vogelen van allerhanden beck
> Mij roemen voor een Man en doemen voor een Geck.

Zeker een heel eigenaardig vermaak, waar de knappe lui van onzen tijd ook al geen pleizier in zouden vinden.

Onder de w a t e r s p e l e n namen de s p i e g e l g e v e c h t e n de eerste plaats in, en ik heb vroeger reeds die, welke in April en Augustus 1717 op het Y gehouden zijn ter eere van den Tsaar en de Tsarin, als de prachtigste voorbeelden genoemd[3]. Het tegenbeeld leverde 't Bataafsche Alliantiefeest op den 19n Junij 1795 in een droevige mislukking, - wat trouwens in dien tijd van algemeen misluk niet te verwonderen was!

Op de binnenwateren gaf men hier weleer ook w a t e r s t e e k s p e l e n . De spelers waren gewapend met een 'steekstok', en gedekt met een houten schild voor de borst, en elk hunner stond voor op een schuitje, waar twee roeijers in zaten. De schuitjes in twee gelijke partijen verdeeld, lagen op een afstand van twee of drie scheepslengten van elkander, en op een gegeven teeken werden zij snel op elkander aangeroeid. Ieder kampvechter zocht zijn tegenstander met den steekstok in 't water te stooten en tegelijk diens stoot te ontwijken.

't Behoorde in de 16de en 17de eeuw tot de volksvermaken bij openbare feesten. Toen Prins Willem I den 17^{n} Maart 1580 te Amsterdam

1) *Nav.* XIX D. bl. 250.
2) Deze teekening is thans in 't bezit van den Heer L. Splitgerber. Zie *Cat.* bl. 69.
3) Zie hiervoor bl. 57.

eene blijde inkomst hield, werd door ‘tien of twaalf rappe gasten’ zulk een watertornooi gegeven in het Damrak. Voor Maria de Medicis geschiedde het in 't Rokin door tien matrozen met witte baaitjes en roode mutsen; en Professor van Baerle zegt, dat ieder, die 't aanzag - de Burgemeesters zoowel als 't gemeene volk, de Professor zoowel als de Koningin - lachte, dat de hemel er van weêrgalmde[1].

Bij 't reeds meergenoemde viktoriefeest te Brussel in 1688 deed men 't op grooter schaal. Veertig schippers, in witte linnen kamizoolen, en met roode mutsen en gordels, gaven een ‘tornoy op de Vaert,’ om zooveel prijzen, dat zij niet eens allen op één dag gewonnen konden worden[2]. Dit zelfde vermaak is ook zeer populair in 't zuiden van Frankrijk, vooral te Lyon en Marseille, en men zoekt den oorsprong in de waterspelen der Romeinen, wat niet onwaarschijnlijk is.

Het p a l i n g t r e k k e n en het g a n s t r e k k e n behooren ook tot de watervermaken, doch zij zijn reeds behandeld in het Vierde Boek[3].

't Zien a f l o o p e n v a n e e n s c h i p is sedert onheugelijke tijden een echt Vaderlandsch vermaak, - een vermaak, welligt zoo oud als de scheepsbouw hier te lande, en deze dagteekent van de eerste eeuw onzer jaartelling.

Toen Martha de Harde van haar man zei: ‘hij moet daar altijd met zijn neus vlak bij zijn, al heeft hij duizendmaal schepen zien afloopen, ‘zei ze eigentlijk niets bijzonders van hem, - zoo waren vroeger al de Hollanders. Ontving een stad, waar werven waren, een bezoek van een Vorst of Vorstin, dan behoorde tot de vermakelijkheden ook altijd het zien afloopen van een schip. Er bestaan een aantal afbeeldingen van dat Hollandsche waterfeest, maar men ziet op allen precies hetzelfde: een schip, dat neêrduikt, water, dat opbruist, honderd vlaggen en tienduizend menschen. En in Vondels ‘Lof der Zeevaart’ kan men lezen, hoe de Ygod soms ‘ontstelt was van den slagh’, en riep: ‘Is dat een lawaai daar boven mijn hoofd? Ga jelui met die pret naar Schevelingen, daar heb je de ruimte!’[4] Die goede Ygod mag nu gerust zijn ochtend- en zijn middagslaapje doen, - hij wordt niet meer aan 't schrikken gemaakt.

Dit alles zijn vermaken *op* - thans volgen die *in* 't water.

Van 't z w e m m e n - een heel oud volksvermaak, en zeer onkostbaar, daar men er hulpmiddelen noch gereedschap, ja zelfs geen kleêren bij noodig heeft - heb ik reeds in 't Eerste Boek gesproken[5]. 't Speet Halbertsma, die er zelf veel van hield en 't nog op hoogen leeftijd deed[6], zeer, dat het ‘uit de algemeene mode gebragt’ was, en hij gaf daar ook

1) *Med. hosp.* p. 51.
2) *Amst. Courant*, 5 Junif 1688.
3) Zie hiervoor bl. 355, 356.
4) *Vondels werken*, II D. bl. 171.
5) Zie hiervoor bl. 22.
6) *Ned. Spect.* 1869, bl. 97.

al ‘het verbeterd onderwijs’ de schuld van[1]. Mis! - dat kwam omdat hij Valcooch[2] noch de ‘Goede manierlijcke zeden’[3] gelezen had. De Noordhollandsche schoolmeester schreef reeds in 1597, dat de jongens

> Noch int water baden, noch swemmen leeren

mogten; en 't Antwerpsche boekje, nog tien jaren ouder, noemde ook onder de spelen, die ‘den jonghers verboden’ moesten worden: ‘int water swemmen’. Maar daarom lieten zij het toch niet. Hoe knap onze zeventiende-eeuwers nog in 't zwemmen waren, verhaalt een Engelsch reiziger: ‘De Hollanders sijn al te samen watervogels. Zij sullen u al soo rasch een endtvogel uit de sloot halen als eenig waterdog. Zeemeeuwen konnen niet geswinder swemmen[4].’

't Zwemmen binnen de steden in de burgwallen, werd echter al vroeg verboden; de fatsoenlijke lui deden 't *extra urbem*, als Ernst Brinck zei[5]; en zij doen het thans, als ieder weet, in een Zwemschool achter ‘een hooge schutting’, waar men, naar de dichterlijke beschrijving van den Heer J.D. Lodeesen, ‘een geplas verneemt’,

> Alsof er een paar honderd robben
> De Polka dansten in een tobben[6].

En zoo Halbertsma nog leefde, zou 't hem zeker veel pleizier doen te vernemen, dat men thans zelfs Zwemklubs oprigt, ‘om het zwemmen weêr meer algemeen te doen worden’, ja zelfs zwemwedstrijden te houden[7].

Noch het ‘onder water varen’ van Drebbel, noch het ‘onder water gaan’ van Leeghwater is ooit volksvermaak geworden; natuurlijk omdat beiden de kunst voor zich alleen gehouden hebben. Slechts gunde Leeghwater eens aan den Prins en zijn Hof, en een ander maal aan 't Amsterdamsche publiek er 't kijkvermaak van; maar niemand wist, hoe hij 't deed.

‘Den kerel wert versoepen!’ riep Graaf Willem, toen hij de kunst zag uitvoeren in een molenvliet bij den Haag. En toen Leeghwater op de Amsterdamsche kermis van 1606 onder water ging in de Wetering buiten de Heiligewegspoort (d.i. waar tegenwoordig de Keizersgracht ligt tusschen de Leidschestraat en Spiegelstraat), wat natuurlijk honderde nieuwsgierigen lokte, liepen er, zoodra hij met een: ‘adjeu ghij vrome Borgers van Amsterdam!’ in 't water gesprongen was, terstond velen verschrikt weg, roepende, toen ze de poort inkwamen: ‘Die man is al verdronken, hij en komt sijn leven niet weder!’ Maar die gebleven waren, wisten wel beter, want zij hoorden hem den 23sten psalm op de schalmei

1) *Overijs. Alm.* 1844, bl. 288.
2) De reeds meer aangehaalde *Regel der Duytsche Schoolmeesters*, Amsterdam 1597.
3) *Goede manierlijcke zeden, hoe de jonghers gaen, staen*, enz. Antwerpen, 1587.
4) *Batavia of den Ontploy den Hollander*, bl 28.
5) Jhr. F.A. Ridder VAN RAPPARD, *Ernst Brinck*, bl. 30.
6) *Ernst en Luim*, I D. bl. 45.
7) *Amst. Courant*, 31 Mei 1870.

spelen; en toen hij weêr het hoofd uit de Wetering opstak, riepen ze: ‘de konst is goet!’ - En terstond waren er deskundigen, die er 't fijne van wisten. ‘Hij had zich met olij bestreken’, zei de een. ‘Neen,’ zei de ander, ‘hij had een root lapken in sijn mond genomen.’ - Maar beter dan die babbelaars bevielen den waterduiker diegenen, ‘welke haer milde handt toonden’, en allerbest ‘een Man uyt Zeelandt, die seyde: omdat de konste soo fraey is, soo schenck ick u daartoe noch een Zeeuse Daelder’[1].

Trouwens - ik merk dit hier ten slotte op, ofschoon 't juist geen water-, maar een overal-vermaak is - g e l d o n t v a n g e n was altijd, en is nog, ondanks alle predikatiën tegen den Mammon, voor 99999 van de honderdduizend menschen het allergrootst vermaak!

Vijfde hoofdstuk.
Luchtvermaken.

Dit hoofdstuk mag kort zijn, want de vermaken in 't verheven luchtgebied zijn niet vele.

De v l i e g k u n s t hebben de menschen tot heden toe nog niet kunnen leeren: 't ‘zwemmen als een visch’ ging hun wel af, maar die 't ‘vliegen als een vogel’ beproefd hebben, zijn er niet beter afgekomen dan Ikarus. En bij al wat onzen voorouders een dwaasheid of fopperij toescheen, bragten zij ‘den man, die vliegen zou’, te pas. Zelfs toen Leeghwater zijn straksgenoemde waterkunst in de Wetering vertoonen zou, voegde een spotvogel hem toe: Wie is maller, die vliegen sal, of die 't sien sullen!’

Van 't v l i e g e r o p l a t e n heb ik reeds in 't hoofdstuk der *Kinderspelen* gesproken.[2] Ook het b e l l e b l a z e n is een echt Hollandsch spel; dit bewijst het ‘eindje pijp’, waar 't meê gedaan wordt. En - opmerkelijk is 't - sedert dat eindje pijp door de sigaar verdrongen is, ziet men ook het belleblazen weinig meer. Oudtijds was het zulk een geliefkoosd vermaak der jeugd, dat de schilders een belleblazend kind als het symbool van 't Leven beschouwden. De natuurkundigen vermaakten er zich ook soms meê, namelijk wanneer zij de kleuren van het licht en de fijnheid der wateratomen bestudeerden.

1) *Kleyne Chronycke*, bl. 41-44.
2) Zie bl. 295, 319.

'V u u r w e r k e n', zei Loosjes heel ernstig, 'zijn slechts kortstondige vermaken, en die dikwijls mislukken'[1]. Ach ja, en waren die vuurwerken nog maar de eenige feestmislukkingen! - Zelfs professorale vuurwerken willen soms geen vuur vatten! - Toen Justus Schietspoel, op den 13^{n} Februarij 1775, 'bij zijn wederkomst van het Leidsche Jubile', d.w.z. het Tweede Eeuwfeest der Hoogeschool, aan de Leden van de Haarlemsche Rederijkerskamer: *Trouw moet blijken* een berijmd verslag gaf, heette het alweêr:

> Het *Vuurwerk*, anders wel gemaakt.
> Is naauwlijks half in vlam geraakt.

Daarom zeggen ook de wijsgeeren, dat alle vreugd en vermaak der menschen eigentlijk maar vuurwerk is, en een humorist heeft beweerd, dat men een vuurwerk, om 't goed te beoordeelen, moet gaan zien in den morgenstond na den nacht, waarin 't afgestoken is.

Hoe oud dit nachtluchtvermaak, of, als onze voorouders het noemden, 'nachtspektakel', al is, en hoe 't somtijds met een kattenconcert werd opgeluisterd, zagen wij reeds[2]. 't Is echter niet alleen een lucht-, maar ook een watervermaak, en dit laatste was het reeds in de 16^{e} eeuw. Toen Prins Maurits in 1594 te Leiden feestelijk onthaald werd, stak men een draaijend vuurwerk af met vuurpijlen, die in 't water brandden[3]; wat duidelijk bewijst, hoezeer de kunst, sedert het verbranden van Adam en Eva te Antwerpen, was vooruitgegaan.

Het kolossaalste luchtvermaak is de l u c h t b o l, en dit schouwspel lokt - natuurlijk omdat het niet te dikwijls voorkomt, - altijd verbazend veel toeschouwers. Toen Nadar in September 1865 te Amsterdam zou opstijgen, voerden spoortreinen en stoombooten, wagens en schepen de nieuwsgierigen bij legioenen aan. Hoogesluis en Amstelkant, Schans en Buitencingel waren volgepropt met kijkers; de transen der molens stonden vol; de daken der huizen zaten vol; en in elk venster, dat er den uitkijk op had, zag men piramiden van menschenaangezigten. Op den Utrechtschen Dom stonden alle transen vol heeren en dames, met verrekijkers gewapend; en 't zelfde was 't geval op alle torens in Amstelland en Waterland, in Kennemerland en Rijnland, in Gooiland en 't Stichtsche Nederkwartier. Amsterdam was vol kijkers, en 't middelpunt van een, wijden cirkel van kijkers.

En toch is de luchtbol voor al die belangstellenden niets anders dan een luchtkijkvermaak, waarbij zij de kin naar het zenith rigten. Van luchtreizen willen zij niet weten; de wetenschappelijke laten zij voor de natuuronderzoekers, de strategische voor de krijgshelden, en de pleizierluchtreizen voor de stoutmoedige liefhebbers over.

't Publiek bewondert deze laatsten; maar huivert op de gedachte, hoe ijselijk zij zich zouden bezeeren, als ze ongelukkig kwamen te vallen,

1) *Gedenkschr. van 't Vierde Eeuwfeest der Boekdr.* bl. 83.
2) Zie hiervoor bl. 42 en 352.
3) *Nav.* XIII D. bl. 232.

of hoe desperaat zij zouden zijn, als de bol eens zoo hoog ging, dat zij de aarde niet weêr konden vinden. Dat wij met dit luchtvermaak alweêr lang na de Chineezen moeten gekomen zijn, behoeft naauwelijks gezegd te worden; - de luchtbollen, die 't trage Westen eerst in 't laatst der vorige eeuw wist uit te vinden, zijn, volgens de Sinologen, in 't Hemelsche rijk al sedert onheugelijke tijden opgestegen. Maar daar had men hier nooit iets van vernomen, want toen de eerste *montgolfière* in Frankrijk opsteeg, op den 5^{n} Junij 1783, klom de verbazing der menschen ten top, en 't was hun of ze een mirakel aanschouwden. In 1784 zagen de Nederlanders den eersten luchtbol opstijgen te 's Gravenhage, maar niemand had lust in 't schuitje te stappen; en eerst in 't volgend jaar, toen Blanchard uit Frankrijk kwam, zagen de Hollanders den eersten luchtreiziger. Negentien jaren later steeg de eerste Hollandsche luchtreiziger te Rotterdam op, - 't was Abraham Hopman van Haarlem, die er een nat pak bij haalde, daar zijn luchtbol hem bij Schiedam in een sloot wierp, en toen alleen een reisje ging doen.

Om nu aan dit kijkvermaak meer afwisseling te geven, liet men weldra allerlei met gas gevulde figuren op, en 't volk klapte in de handen, als 't een man, een paard of een olifant in de lucht zag zwaaijen en duikelen, zonder dat iemand bang behoefde te wezen, dat de kunstenaar den hals zou breken. Maar in onzen tijd was men met geen poppen meer te vreden, - 't moesten levende mannen en paarden zijn. En nadat eerst de Parijzenaars er zich in verlustigd hadden, zagen ook de Amsterdammers in 1853 't paardrijden in de lucht, dat op bl. 360 is afgebeeld. Ja meer nog: ‘de onverschrokken Julio’ hing zich zelven aan een touw onder den bol, en spartelde en duikelde, tot vermaak der tienmaal vijfentwintigduizend kijkers, als een waar luchtgymnast.

In Engeland heeft men begrepen, dat de menschen nog meer pleizier zouden hebben, als ze niet enkel van beneden naar boven, maar ook van boven naar beneden konden kijken, en daarom een luchtbol gemaakt, die aan een touw wordt opgelaten en weêr neêrgehaald. - In den zomer van 1869 beleefde een besje in 't Oudevrouwenhuis te Chelsea haar honderdsten verjaardag; en toen haar gevraagd werd, welk vermaak zij op dien dag begeerde te genieten, verkoos zij de lucht in te gaan, om op de wereld eens uit de hoogte neêr te zien. En dat vermaak werd haar gegund. De eigenaar van den luchtbol zorgde, dat zij, en nog een paar oude wijfjes, die voor gezelschap meêgingen, in het hangend salon heel gemakkelijk zaten; zij steeg tweeduizend voet hoog, keek toen eens naar beneden, dronk een glaasje wijn, en ontving een medaille tot een gedachtenis.

Ziedaar een kijkvermaak meer dan vijfmaal zoo hoog als 't hoogste in ons land, en 't is wel jammer, dat wij zoo iets hier ook niet reeds hebben. Maar mogelijk vindt men het te gevaarlijk, omdat, als de

kabel eens afknapt en de bol schoot gaat, men niet weet, of men naar de maan of naar de planeet Neptunus zou gaan. En dat die vrees niet hersenschimmig is, is in 't voorjaar van 1869 te Londen al eens gebleken, gelukkig op een oogenblik dat er geen mensch in 't salon was.

Wanneer eens de Maatschappij ter bevordering der luchtscheepvaart haar doel volkomen bereikt zal hebben; wanneer al de mooije luchtschepen, sints jaren uitgeteekend, eenmaal gebouwd zullen zijn; wanneer wij, stokoud, nog eens buiten de poort een bittertje of kop koffij zullen gebruiken, en boven ons hoofd de luchtstoombooten zien vliegen als tegenwoordig de ojevaars en kievitten; - dan zal de aëronautiek een plaats onder de volksvermaken innemen, en wat zullen de menschen dan een pleiziertogten doen! -

Zesde hoofdstuk.
Zomervermaken.

‘Dit noem ik steeds den schoonsten tijd,
Wanneer Natuur haar nieuw tapijt
Van 't zachtste groen weêr spreidt daar buiten,
Terwijl de vogels vrolijk fluiten;
Dan wordt het droefste hart verblijd.
Ik min,’ zei Jan, ‘den Lentetijd! -

De Lentetijd is mij te guur;
April heeft vaak een booze kuur;
Ik roem het heete zomergloeijen,
Als duizend bloemen prachtig bloeijen;
Hoe heerlijk schoon is dan Natuur!
Ik min,’ zei Jaap, ‘het Zomervuur.’ -

‘Het Zomervuur is mij te heet;
'k Hou niet van dat geblaas, gezweet;
Ik kies de korter, koeler dagen,
Als boom- en wijngaard vruchten dragen,
En 't zachte bruin in 't loover treedt.
Ik min,’ zei Job, ‘het Herrefstkleed.’ -

‘Het Herrefstkleed? - neen, bij mijn trouw,
Dat is niet wat ik kiezen zou;
Wat brengt dat najaar wind en regen,
En maakt moerassen van de wegen!
Dat is het niet waar ik van hou:
Ik min,’ zei Joost, ‘de Winterkou.’ -

‘De Winterkou is mij te fel;
Ik ben geen vriend van nar en bel,
En bibber als 't begint te vriezen,’
Zei Jurrie. - ‘Maar wat nu te kiezen?
Wij hebben ze alle vier gehad’.....
‘'k Geef’ zei Natuur, ‘van ieder wat.’ -

Dat is heel goed van de Natuur, want afwisseling geeft het meeste vermaak. Toch heeft de zomer voor 't uitgaansvermaak de voorkeur, omdat de dagen dan het langst zijn. En hoe de jongelui zich, voor omtrent driehonderd jaren, 's zomers vermaakten, schildert Zevecotius zeer levendig in de ‘Rey van Leytsche Vrijsters,’ die hij laat klagen over de rampen van 't beleg:

Ten is ons niet geoorloofd meer
Te maecken eenen fraeijen keer
Rontom de groene tuynen,
Of daer de Rijn zijn klare vloet,
Versmacht van 't sant, verliesen moet
Te Catwijck in de duynen.

Hoe dickwils hebben wij, in 't sant,
Of aen de naestgelegen strant,
Met vrijers vrijsters tsamen,
Nu in de zee ons lijf gespoelt,
Dan in het duyn gedanst, gewoelt,
Als wij bij een daer quamen.

Hoe dickwils gingen wij op 't velt,
Van geen Maranen noch gequelt,
Om soeten room te eten!
Hoe dickwils hebben wij in 't gras,
Dat bij de Meir soo groene was,
Gesprongen en geseten.

Of daer de Zijle met den Rijn
Bij Leijerdorp vereenigt sijn,
En korts daernae weêr scheijen,
Gaen soecken klavers van vier blaên,
En van de bloemkens, die daer staen,
Een tuylken toebereijen.

Hoe dickwils heeft de schoone Vliet
Gehoort van ons een lustig liet,
Of kruyt sien tsamen binden,
En onder ons genuchelick
Door eenen vast gesloten strick
Een trouwen vrijer vinden.

't Laatste koeplet leert u tevens wat de beteekenis was van 't grasjes binden, waarmeê de jeugd zich in 't veld vermaakte.

Onder de vermaken in de voorgaande hoofdstukken reeds besproken, zijn er een aantal, die tot de zomervermaken behooren, en die ik hier slechts herinneren niet herhalen wil. Thans spreken wij van 't spelerijden

of spelemeijen, - onder welken laatsten naam echter ook het spelevaren begrepen was, daar men wagen of schuit met meijen of groene takken vercierde, en de Arkadiaschrijvers kozen zoowel 't een als 't ander tot voertuig voor de fraaije zaken, die zij in rijmloos of berijmd proza hunnen lezers wilden mededeelen.

Kent gij de Arkadiaas? - 't Zijn boekjes, waarin de heeren Waarmond, Weetlust, Eelhart en Eerrijk, en de dames Zedelief, Geestrijk, Rozemond, Rozegaard, en wie al meer van die achtenswaardige familie zijn, speelreisjes doen te land of te water, en over alles praten, wat er bij te pas of niet te pas komt.

Onze eerste Arkadiaschrijver was de geestige en schilderachtige Joan van Heemskerk, een neef van den Admiraal. In zijne jeugd was de Arkadia van Filip Sidney het lievelingsboek der Engelschen, en kwam de Arkadische lektuur ook in Frankrijk zeer in de mode. Hij las Sidney en de Franschen, en kreeg lust ook een Arkadia te schrijven in den vorm van ‘een speelreysje uyt den Hage naer Catwijck,’ welke hij echter eerst in 1637 in 't licht gaf. Die ‘Batavische Arcadia’ beviel den Hollanders uitstekend, en van toen af spitste elk het brein om een Arkadia te maken. De vorm leende zich om er allerlei stof in te kneden; de speelreizigers mogten onderweg immers praten over alles wat hun inviel; - Heemskerk zelf had reeds het voorbeeld gegeven door in zijn Arkadia over oudheden, geschiedenis en regtsgeleerdheid te spreken, en in zijn voorrede gezegd, dat zijn navolgers 't ‘verder konnen uytrecken.’ Ieder Arkadiaschrijver kon dus zijn boek vullen met alles wat hij maar zamen wist te rapen, en zoo werd onze Arkadialitteratuur een Sint-Teunis, waar ge alles dooreen geworpen vindt: geleerdheid en galanterie, zoetekoek en antiquiteiten, zedepreeken en rijmelarij; en onder dit alles weinig moois, maar veel naschrijverij of saaije verzen; - wij zullen er daarom maar niet verder over uitweiden.

Huygens had beter slag van speelreisjes te beschrijven dan al onze Arkadiërs te zamen. Als hij ons vertelt, hoe hij met drie paar getrouwde lui en drie jonge juffrouwen een dag naar Maaslandsluis gaat,

> Om Schelvis, Cabeljau en Sueringh-Schol en Tongh

te eten, maar er begroet wordt met ‘de droeve tijdinge: *geen Vis!*’ en zich behelpen moet

> Met Botjens plat en laf in petercelynat;

dan zijn we er bij en deelen in zijne teleurstelling.

En als hij op een anderen tijd met zijn vrienden en vriendinnen in Rotterdam wandelt, wandelen wij meê, en zien het zeventiende-eeuwsche Rotterdam levendig voor ons, en helpen, bij dikken Swaenenburgh op den Doelen, de baars afkluiven ‘tot op de leste graten.’

Huygens ging niet, als een Arkadiër, met een boek onder den arm

uit spelemeijen; hij woû zelfs geen geleerden of boekemannen in zijn speelschuit of wagen hebben, maar zag er veel liever

Bier, Boter, warme Brootjes,
Wijn, allerleij Servet, op knijen en op schootjes.

Als gij zien wilt, hoe Prins Maurits ging spelerijden, hebt gij slechts een plaat van den vermaarden zeilwagen van Simon Stevin voor u te leggen. Met dien wagen reed de Prins in twee uren van Schevelingen naar Petten en had heel veel pleizier, vooral als hij - uit ondeugendheid, en om ‘den Hollandschen adel en uytheemsche groote Heeren,’ die meê reden, eens aan 't schrikken te maken, en hen te zien huppelen als nuchtere kalven - den wagen eventjes in zee liet loopen[1].

Naar Cats, Sp. v.d.O. en N.T.

En ziehier het spelerijden van burgerlui uit dien tijd. ‘Wat hebben ze een pret!’ zegt die oude op den voorgrond, en 't heugt hem nog, hoe hij in zijn jeugd ook meêdeed.

Somtijds spande men hoepels over den wagen, die met groen omvlochten werden; maar in 't laatst der 17de en de eerste helft der 18de eeuw zag men speelwagens, die een kap van latwerk hadden, zoodat ze veel op een traliekast leken. Over dit latwerk ging een zeil, dat men bij fraai weder aan de zijden oprolde. In de tweede helft der 18de eeuw kwamen de kiereboes, die tot aan het tweede vierendeel dezer eeuw het eigenaardig voertuig voor speelrijders bleven.

En waarin bestonden nu de vermaken van 't spelerijden? - Behalve in 't rijden zelf, in deze vier stukken:

1o 't Genot der frissche lucht, dat iets was voor stedelingen, die

1) Nog lang na Maurits tijd heeft menigeen er pleizier meê gehad; maar toen Willem V er in 1790 ook nog eens een togtje meê doen wilde, bleek het, dat de Hollanders van dien tijd er niet meer meê teregt konden.

hun leven sleten tusschen steenen muren. Ja, als ze dan eens in een echt landelijk dorpje uitspanden, dan konden ze vijf minuten lang dwepen met het buitenleven, en zich verbeelden werkelijk in een Arkadia verplaatst te zijn. Dan riepen alle meisjes te gelijk: ‘O wat is 't hier lief!’ en Janneef deklameerde:

Wat leeft een mensch in zoo'n gehucht
Gelukkig en verheugd,
Bij bloemengeur en frissche lucht
En landelijke vreugd!

‘Ja vriend!’ hervatte Slimme Piet de hospes:

Ja, vriend! in 't mooiste van het jaar,
Als jij eens buiten komt;
Maar keer het blad eens om, - 't wordt naar
Hier, als het najaar gromt.

En als November grijnst en grient,
Gram als een Herakliet,
Kom dan eens buiten, heer en vriend!
Jij zingt een ander lied.

2° Zingen. De liedeboekjes gingen meê; 't zingen in een speelwagen was toen volstrekt niet gemeen; Heemskerk liet het zelfs zijn Haagsche jonkers en jonkvrouwen doen.

3°. Heulen. - ‘Wat is dat?’ - Kussen. En dit geschiedde telkens bij 't rijden over een bruggetje. Laat Heemskerk 't u eens vertellen.

‘Dus besig zijnde met singen’ - de zooeven genoemde jonkers en jonkvrouwen namelijk - ‘quamen sij te rijden over een bruggetje, waarop Diederik schielijk beginnende te roepen: heul! heul! zoo vatte hij Rosemond met eenen plotselijk bij 't hooft, en haar tusschen zijne armen krachtelijk indruckende, kustese (hoezeer zij haar ook weerde) dat het klapte. Zij begon hem te bekijven, seggende: Wat wangelatigheyt is dit, Diederik? Ik kan u wel verseekeren, dat sulke ongure vriendelijkheden mij niet aangenaam en zijn; dies spaart ze vrij voor iemant anders, die der meer meê gedient is dan ik! - Diederik, nog half verheugt zijnde van den Rijnschen wijn, des middags op haar gesontheit gedroncken, antwoorde niet anders, dan dat hij nog luider riep: een kusjen is maar een afveegen, mooye meisje!’ - En hij wist dan ook wel, dat dit kijven maar alleen geschiedde, omdat het, welstaanshalve, zoo behoorde.

Van waar dat gebruik? Daar staat in oude charters niets van te lezen; maar vragen wij het de Sage, die weet het ons wel te zeggen. 't Is eens gebeurd, natuurlijk heel lang geleden, dat een Haagsche Jonker zijne liefste, die onder de tirannij eener booze stiefmoeder zuchtte, op een schemeravond schaakte, en met haar in een wagen vlugtte. Even voorbij den Leidschedam in de Veenen gekomen, reed de voerman, daar 't zeer duister was, het bruggetje mis en in de vaart. Hij zelf was nog gaauw van

den wagen gesprongen, en de slimmert liep ijlings naar den Dam terug, roepende: ‘heul, heul!’ (hulp, hulp!) maar onderwijl verdronken de beide gelieven, die onder den wagen geraakt waren. En die aandoenlijke historie maakte zulk een indruk, dat het van toen af in Holland eene gewoonte werd, op alle bruggetjes ‘heul, heul!’ te roepen en zijn vrijster te omarmen en te kussen, tot een teeken van blijdschap, dat men er gelukkig overkwam. Ja, de bruggetjes zelve werden hierom heulen genoemd.

4°. Lekker eten. Men ontbeet aan de eerste pleisterplaats met ‘soete en suure room, versch gepluckte kersen, geurige aerdbesyen, roode graesde boter, oude en jonge kaes, nieuwbacken broot en knappende beschuytjes.’ Bij het middagmaal moest men vooral visch hebben: ‘een groot salmshooft smaeckelijck overspreyt met groene peterseely-bladeren, en een gesoden snoeck, blaeu van vel en blanck van visch met een dick-gewelde boteren-azijn-soppe overgoten.’ Dat de Rijnsche wijn er met ruime teugen bij gedronken werd, hoorden wij zooeven reeds. En op 't dessert: ‘allerley ooft in porceleyne schotelen leggende en met groene wijngaertbladen bedeckt.’ Huygens klaagt bij zijne speelreizen telkens over de hooge rekeningen der maaltijden; - geen wonder! - iedere waard begreep, dat zij, die uit spelemeijen gingen, hun geld kwijt wilden wezen, en 't dus even goed bij hem als bij anderen konden laten.

Le Francq van Berkhey was van oordeel, dat de ‘gezellige en vriendschapvoedende aard onzer natie’ nergens meer in uitblonk dan in hare ‘geneigdheid tot speelevaren en rijden[1];’ en had het in Zeeland ‘op een ongemeen gezellige wijze’ gezien. ‘Een gezelschap’, zoo vertelt hij, ‘dat aldaar spelemeijen gaat, neemt in 't rijtuig brood en kaas, of eenig gebak en gebraad en wijn mede; men rijd door de goudgeele koornlanden en vrugtbare akkers; men kiest eindelijk eene digte en aangenaam belommerde dreef of groene laan, in welke men van den wagen klimt. Hier zet zig het gezelschap op de groene zooden neder; de tafel (?) word op den grond gedekt, en men eet en drinkt met zulk een genoegen, dat iemand, die eenig gevoel heeft van 't zoet vermaak, dat eene gepaste vreugde, ware vrijheid en vriendlijke gezelligheid, onbedwongen verleent, hetzelve niet bijwonen kan zonder het edelmoedig vaderlandsch karakter der Zeeuwen daarin te erkennen’[2]. Mooi gezeid! Dat eten en drinken op de groene zoden is zeer ‘edelmoedig’; maar die lof komt den Zeeuwen alleen niet toe; dezelfde etende en drinkende edelmoedigheid vindt men in alle gewesten; men kan zelfs even edelmoedige Amsterdammers ontmoeten in 't Baarnsche bosch en bij Oud-Naarden.

De Groninger spelemeijers rigten, niet minder edelmoedig, hun koers naar 't vermakelijk Slochteren:

1) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1407.
2) id. bl. 1409.

's Zomers gait het met de waagen
Of de snik op Slochtren an;
Elk mout hier an 't dikkedakken,
Baars en snouk, zoo blank as kriet,
Ries mit proemen en gebakken;
Wat het köst, - dat raakt gein biet[1)]

De Friezen gaan naar de Appelscher duinen, en de pret, die hun ‘it berch-feest to Appelskea’ oplevert, waar

De jonges rôlje um în 't sân;
De famkes kuir'je hân oan hân
Mei feestlik bont umhinge,
Truch 't grien forsiere dunen plein,
En winskje dat de tiid gjin ein
Mei oan it Berch-feest bringe;

is ‘în it Frîsk besungen fen Jentje Sytema to Houlerwik’.

Elk had zijn eigenaardig vermaak er bij. De Haarlemmers zongen hun hoogsten deun uit, als ze met den Zandvoorder speelwagen (waar een apart liedeboekje voor gedrukt was) naar strand reden; of zeilden ze het Spaarne op naar de Meer, dan klonk het:

Zoo zullen we naar Heemsteê gaan varen!

De Zaankanters vergenoegden zich met een stemmig en bedaard ‘bloemen kijken’ te Uitgeest; de Zeeuwen vermaakten zich met ‘smelt ploegen’ op 't strand. Weet gij wat die smelt is? - Een rond vischje van een vinger of ten hoogste een span lang, dat zich nabij den zeeoever een half voet diep in 't zand wroet, om met zijne snuit de wormen op te zoeken, die zijn voedsel uitmaken. Als men het strand omploegt, komt de visch voor den dag, maar schiet zoo snel weêr in 't zand, dat het een vlugge hand moet zijn, die hem grijpt. Reeds vóór dertig jaren echter was dit volksvermaak al minder in trek dan voorheen. - De Middelburgers reden met den speelwagen naar Domburg (waar ook alweêr een eigen liedeboekje voor was), en dan klonk hun gezang door 't Walchersche paradijs, - een lustoord, zoo bekoorlijk, dat de Engelschen, bij hunne landing in 1809, de toppen der duinen beklommen hebbende, uitriepen: ‘*o how beautiful!*’

Een ander soort van zomervermaak is het ‘gaan teren’[2)]. Men ging met vrienden of vriendinnen naar buiten, om een zeker sommetje gelds, dat voorhanden was, in vrolijkheid op te maken. Op 't eiland Overflakkee noemt men dit ‘fooijen’[3)].

1) *Gron. Volksalm.* 1839.
2) Van 't gaan ‘naar den boer’ en het potverteren is reeds gesproken op bl. 83 en 532
3) B. BOERS, *Beschr. van Goedereede en Overflakkee*, bl. 51.

Steven, een smid, schutter tevens, - niet op Overflakkee, maar te Amsterdam - werd 's avonds in een huis geroepen, om een slot van een kist op te steken, en ontmoette daar toevallig zijn kapitein, en riep heel vrolijk: ‘Genaevond, men Heer Kappetein! wie zou droomen jou hier te vinden!’ En toen deze hem vermaande ‘zo familiaar niet’ te wezen, maar wat ‘respekt te dragen’, zei Steven:

> Wel, men Heer, je moet me verekskeseeren;
> Ik bin met ons Korperaalschop, as je weet, an den Overtoom wezen teeren,
> En 'k heb in 't partekelier, zo ien glaasje 'edronken mit de Luitenant.
> Of hij vechten kan, weet ik niet, maar van drinken het hij ekselent verstand[1].

‘Naar den Overtoom geweest!’ - dit was altijd verontschuldiging genoeg; men dronk er bij den visch geen water, maar goeden Rijnschen wijn, of voor 't minst Delftsch bier. Vraag er Jan de Regt maar eens naar[2], of, anderhalve eeuw vroeger nog, Laurens Reael[3].

Om eens een ‘zomerschen dag’[4] of ‘uitgaansdag’ of ‘halvedag’ te nemen, bood geen stad meer gelegenheid aan dan Amsterdam, trouwens daar waren ook de meeste ‘uitganers’ te vinden, - meer duizenden dan elders honderden. Daar had men in een halven cirkel: Zeeburg, Diemen, de Meer met haar Maliebaan, den Amstel, de Wetering met Stadlander, den Overtoom, de Drie baarsjes, de Slatuintjes, Slooterdijk, Halfweg; - en over 't Y al de dorpen langs den Waterlandschen dijk, waaronder Durgerdam 't pleizierigste gevonden werd,

> Omdat men er den blik liet weiden langs twee zeeën,
> Hier 't magtig Amsterdam zag rijzen uit den vliet,
> Daar 't Slot van Muiden kon beöogen in 't verschiet,
> En op dien toren, die bij nacht zoo schittrend vuurde,
> Als op een waterburg aan 's werelds uithoek tuurde.

Van de Wetering, Stadlander en de Maliebaan heb ik vroeger reeds gesproken[5], maar wilt ge Jan van Gijzen er nog een liedje van hooren zingen?

> Lust u een toertje langs grazige wei'en
> Buiten aan d'Uyterse Poort te gaan doen?
> Of om een lugtje op 't water vermeijen?
> Wilt u naar 't Weeterings Poortje dan spoên.
> En drink er bij Stadlander,
> Al onder 't groen een vaan,
> Onderwijl de een en de ander
> Loopt naar de Maliebaan.

Halfweg was ook een waar lustoord voor de Amsterdammers, niet enkel om baars te eten en wijn te drinken, maar ook om water te zien. Daar op dat smalle landtongetje, dat de geografen Polanen noemden, spoelde 't Y regts en 't Haarlemmermeer links tegen hun voeten. Daar stonden

1) *De Vrijer in de kist*, 8e Toon.
2) *Slechte tijd*.
3) WAG. *Amst.* I D. bl. 301.
4) Vergl. bl. 83.
5) Zie bl. 66, 67, 332.

ze op ‘de Drie sluizen’ en tuurden, in de waterkolk, om het tragisch genot te smaken, de afgescheurde brokken van hun vaderlandschen grond ‘met een ijselijk gedruis’ te zien ‘uitbraken en losen’[1]. En dan weêr zagen ze met een gevoel van eerbied tegen 't huis Zwanenburg op, omdat ze dit voor 't zelfde hielden, waar ze Gijsbrecht en Badeloch ieder jaar zoo treffend van hoorden deklameeren[2]. Geen Amsterdamsche jongen, vóór vijftig jaar, die niet, als Mesjeu zei: ‘Noem mij de voornaamste landengten der wereld,’ dadelijk gereed was met zijn: ‘Suez, Panama en Halfweg.’ Ja, wat opmerkelijk is, en alweêr de taaiheid der traditie in 't volksleven bewijst, nog heden ten dage - nu 't Haarlemmermeer land en 't Y een modderpoel geworden is, nu Halfweg al zijn pleizier en Zwanenburg zijn eerwaardigheid verloren heeft, - zal men nog, als de spoortrein er voorbij vliegt, negenmaal van de tien een Amsterdammer werktuigelijk zien opkijken en hooren murmelen: ‘d'r hebbewe de zwaantjes.’

Zelfs de Slatuintjes, nu verlaten en vergeten, waren voor hen, die niet zoo heel ver gaan en zich toch regt landelijk vermaken wilden, een geliefd uitspanningsoord, waarvan de klaarste bewijzen zijn: 1° dat er een apart liedeboekje voor was uitgegeven: ‘de Vermakelijke Slatuintjes’[3], en 2° dat het wel de moeite waard was, een tolbrug over de Wetering te slaan. Al zijn de paadjes zoo smal, dat men er altijd één aan één wandelt, en al ziet men er niets dan schuttingen aan de eene, en wilgen, die over de sloot hangen, aan de andere zijde, toch gingen de jonge luidjes huppelende de tolbrug over, elk met het liedeboek in den zak, wipten bij den overhaal om, het buurtje in, en zingende het smalle voetpad op, om zich ergens aan den kant der sloot in 't gras neêr te zetten - dat was hun Arkadia - en, over 't weiland heen, naar den Westertoren te kijken; vervolgens de voorraadmandjes te ontsluiten, en, even ‘edelmoedig’ als de Zeeuwen in hun ‘belommerde dreef,’ landelijk te eten en te drinken in de schaduw van een grijzen wilg. En daarna nog eens lustig uitgehaald:

Hier onder 't groen geboomt,
Alwaar het water stroomt,
En het pluimgediert en de vogel zwiert,
In deze groene zael
Hoord men den Nagtegael.
Verheugd ons harten altemael,
Hij zingt zoo zoet, zoet, zoet!

en dan weêr, den Haarlemmerweg langs, naar stad.

Dit alles nu waren doorgaans slechts vermaken van één dag of een halven; maar wat den gantschen zomer duurde, met een goed deel van

1) DOMS. *Amst.* V B. bl. 107.
2) Vergl. mijn *Amst. Klein.* bl. 125 en volgg.
3) Van dit liedeboekje verscheen zelfs, ten vermake der geleerden, te Utrecht in 1775, een uitgaaf met Latijnsche commentarien: *De Vermakelijke Slaatuintjes, ad fidem veterum membranarum sedulo castigati curis* EIBESII. Zeer merkwaardig!

't voor- en najaar er bij, en wat men op zijn pantoffeltjes genieten kon, was het t u i n v e r m a a k.

> Uws gebuurmans lust is tuinen,

zong Camphuysen; maar elk beweerde, dat hij er evenzeer lust in vond als zijn buurman, de armste zoowel als de rijkste. Het diminutief van tuin is ‘bloempot’, waarmeê de arme naaister op haar achterkamertje voor haar eenig venster zich vervrolijkt; het augmentatief is ‘buitenplaats,’

> Waar 't prachtig landhuis rijst in 't lommer der abeelen,
> Fonteinen ruischen, bloemen bloeijen, vogels kweelen,
> En duizend lieflijkheên des rijkaards zinnen streelen.

Toen, bij de opkomst der steden, de poorters zich opsloten achter hooge muren, waren zij toch zoo niet, of zij bleven het groen en de buitenlucht, de boomen en de bloemen liefhebben. Aanvankelijk zelfs hielden velen hunner zich nog met den landbouw bezig, en daarom werd hun, ofschoon zij als poorters verpligt waren ‘binnen der poorte’ te wonen, bij de oudste handvesten toch een tijd vergund om buiten te zijn, te weten: zes weken ‘om sijnen lenten te doen’, en nog eens zes weken ‘om in den oest sijnen bouwen te doen.’ Maar toen de koophandel der steden toenam, herschiepen de poorters hun buitenvelden in ‘uithoven’, dat wil zeggen: in ‘schoone lustighe tuynen’, die reeds in de 15^{e} eeuw elke welvarende stad als een bloemkrans omringden. En ook al in 't midden dier eeuw legden de patriciërs in de nabijheid hunner steden groote buitenplaatsen aan, die zij, in navolging van den adel, ook als ‘burg’ en ‘stein’ betitelden. Wie aan zijn huis in de stad een bril tot uithangteeken had, noemde zijn buiten ‘Brillenburg’; en een ander, die Ruysch heette, doopte 't zijne ‘Ruyschenstein.’

Duizendmaal zijn de genoegens van 't buitenleven reeds beschreven en bezongen, en ik wil geen druppel naar den oceaan dragen, door er hier nog een bladzijde aan toe te voegen. En wilt gij evenwel de buitenplaats-vermaken nog eens hooren uitleggen door hen, die ze zelf genoten en hoog gewaardeerd hebben? - vraag het dan aan Spieghel, Huygens en Cats. De eerste zal u veel vertellen van zijn liefelijk Meerhuizen, van zijn ‘wijnrank-overwelfsel’ en zijn ‘rode roosken rueklief’, van zijn bosperen en kaniewielen en zijn suikerzoete pruimen en amperzoete aardbeijen; en hoe pleizierig hij zit boven in zijn hoogen lindeboom, en welk een heerlijk uitzigt hij heeft van den top van zijn ‘Tempelken der Muzen’, waar hij zijn gasten den top van den Blinkert wijst, en hun verzekert, dat het de Hollandsche Kaukasus is. ‘O!’ zal hij uitroepen:

> Een mensch hem zelf vergeet, en dit aards-paradijs
> Gheeft boven bosch en beek van Griekenland den prijs!

Bezoek Huygens op zijn Hofwijck. Hij zal u ook weêr van boomen en bloemen en vruchten vertellen: van zijn prachtig eikenbosch, waarin de nachtegaal zoo heerlijk zingt, zoowel als van zijn ‘persen-perck’ en ‘queeck van abricosen’, maar ook van zijn zwanen en zijn visschen, en van den

houten papegaai op den hoogen mast, waar hij ‘beleefde Mann' en Vrouwen’ bij noodigt:

> Gebuer en soet gesin, weest doenders en weest tuygen,
> Brenght pijl en koker toe, laet Spaensche bogen buygen.

Het boogschieten was destijds nog zoowel een dames- als een heerenvermaak.

Huygens zal zijn lach niet kunnen bedwingen, wanneer hij u vertelt, wat pret hij heeft, als hij in zijn priëeltje een boerevrijerij zit te beluisteren of achter een haag het minnend paar begluurt. En dan dat verkwikkend genot van den liefelijken morgenstond, dat hij in den Haag nooit zoo heeft: de koeijen loeijen hem hier het bed uit,

> en roepen in haer spraeck:
> ‘Op, luyaert, uyt de pluym, en schaemt u van den vaeck!’

't Zelfde zei eens een *Maître de plaisirs* tot zijn Vorst, maar in anderen vorm. Hij sloeg hem een opera decoratie voor, die moest bestaan uit een opgaande zon, duizend leeuwerikken, twintig luidende dorpsklokken, graanakkers regts, en links beemden vol zijden bloemen, en een groot bosch in 't verschiet. ‘Dat kan niet’, zei de Vorst, ‘het zou te veel geld kosten.’ - Geen duit, Sire! slechts vroeg opstaan en een wandeling’[1]. - En tot dit vermaak heeft men niet eens een buitenplaats noodig.

Maar wilt gij nu ook Cats nog vragen, hoe hij zich op zijn Sorghvliet vermaakt? Hij zal 't u uitteekenen.

Gij ziet, dat die vrome Cats toch een regte schalk is en ook al van meisjes plagen houdt. 't ‘Onnoseltje’[2] heeft zich om een lekker glaasje

1) JEAN PAUL.
2) Een woord van Ludolf Smids.

wijn naar de bank in 't priëeltje laten lokken, en wordt nu begroet met de opspuitende koele waterstralen, en nog uitgelachen toe.

Op den achtergrond zien wij de ‘grotte van vreemde zeeghewassen’ met een Neptunus er boven op, waar Cats roem op draagt; en niet ver van daar is ook de ingang tot zijn doolhof,

> Men siet er slingerwerck, daerin de sinnen dwalen,
> Men vint er soet bedroch, een doolhof voor de jeucht,
> Want in het doolen self daer is haer meeste vreucht.

Och ja; daarom plaatste hij ook ‘den Doolhof der Kalverliefde’ vóór zijn ‘Houwelick’.

Geen warande zonder doolhof. Als Vondel A°. 1616 eenige spelevaarders - ‘Heeren en Jonck-vrouwen’ - uit hun jagt aan wal laat stappen om een ‘lustplaets’ te bezoeken, leidt hij hen eerst in den doolhof.

> Wat haghen groen van palm zijn hier soo glad gheschoren?
> Die doolhoofswijs ghestreckt, ghekrunckelt, ons verloren
> Doen dolen hier en daer, zoodat men hier int groen
> Van d'eel Cretensche Maeght wel 't kluwen had van doen.

Eindelijk bereikt hij ‘een schoon priëelken’, dat in 't midden staat, en waar men verrast wordt door een marmeren Lucretia, die zich zelve den dolk in 't hart drukt, maar 't bloed, dat er uitspuit, ‘is enckel roode wijn.’

> Nu, vrienden! drinckt eens om, ziet hier is wel te pas
> Op kunstrijck goud gheschroeft een crystalijnen glas.
> Avoust en doet bescheyt, daer is noch in de tonne;
> Laet omgaen met de Maen of liever met de Zonne[1].

De doolhoven waren onmisbare cieraden op zeventiende-eeuwsche buitenplaatsen, en men vond ze ook nog in de eerste helft der achttiende eeuw. Toen de poëet Tijsens op de buitenplaats van Gillot in 't Diemermeer kwam, en 't doolhofje zag, riep hij uit:

> Hoe! zijn we op Kretes grond? Is dit de doolhof, daar
> De groote Theseus met het uiterste gevaar
> Den Minotaurus doodde?[2]

Wat heel dom van dien poëet was; want dat Kretenser labyrint leek veel meer op de gangen onder den Sint-Pietersberg dan op onze mooije groene doolhoven, die naar Italiaanschen smaak waren aangelegd, en slingerpaadjes tusschen hooge palmehagen vormden.

Omdat de doolhoven zoo vermakelijk waren, werden zij, al in 't begin der 17e eeuw met de grotten en fonteinen, en vooral ook met de opspuitende grondpijpen, naar de steden overgebragt.

Te Amsterdam lag, in 't jaar 1614, op den hoek van de Prinsengracht en de Looijersgracht, een tuin, ‘alwaer goê wijn en bier vercocht wert tot

1) *Vermaeckelijcke Inleydinghe tot de Vorstelijcke Warande der onvernuftige Dieren*.
2) *Eerkroon gevlogten op de herelijke gezigten en tuinsieraden van het Watergraefsmeer*.

yders contentement,' en die 'Sente Peylderstuyn' genoemd werd. In dezen tuin werd een doolhof aangelegd, en een Franschman, Mr. Jonas Bargois, die vroeger fonteinmaker van den Prins van Conti[1)] was geweest, maakte er twee fonteinen[2)]. Vervolgens werd aan de Prinsengracht een groot gebouw getimmerd met een plat dak en een torentje. Van binnen was het 'voorsien met verscheyden heerlycke kamers en salen', waar 'de lief hebbers van alles konden worden geaccommodeert', en op het plat verschenen van tijd tot tijd muzikanten, om 'door 't geblaes van trompetten, schalmeyen ende andere instrumenten de goede luyden te locken.' Dit doolen fonteinvermaak had zooveel toeloop, dat in tal van tuinen zulke 'waterfontein en andere wercken opgericht' werden; maar er raakten daarbij zooveel jongelui van den eenen doolweg op den anderen, dat Mijne Heeren van den Gerechte in 't voorjaar van 1629 raadzaam achtten, aan die pret een eind te maken, en al die doolhoven en fonteinen, en al dat blazen en trompetten te verbieden. In Sente-Peylderstuin echter, ofschoon er 't orkest verdween en 't gebouw vertimmerd werd, bleven het doolhof en de fonteinen, en er werd een nieuw kijkvermaak aan toegevoegd, waarop wij later terugkomen, om nu weêr van de buitenplaatsen te spreken.

Behalve met allerlei spelen: kolven, kegelen en beugelen voor de heeren; raketten voor de juffers; schoppen en wippen voor de jeugd; - paardrijden, zeilen en roeijen, jagen, vogelen en visschen, wandelen langs menagerie, fazanterie en volière, kijken bij duivetil en hoenderhok, bij goudvischvijver en eendekom, voor elk, die er lust in had; - vermaakten de beminnaars der natuurlijke historie zich met het onderhouden van vreemde dieren en zeldzame vogels, die vooral op de buitens der rijke Amsterdammers gevonden werden, voor wie de Oostinjevaarders ze meêbragten, of met verzamelingen van opgezette dieren, van kapellen en insekten, van hoorns en schelpen, van steen en zeegewassen.

Wanneer gij de 'hofdichten' der 18^{e} eeuw inziet, zult gij een zeer juist denkbeeld van het toenmalige buitenleven krijgen. Die gedichten zijn precies als de buitenplaatsen, - gladgestreken en gestijfd. Men had het knipstelsel van Lenôtre ingevoerd; en aan de boomen de gedaante van peperbussen en zoutvaatjes, Adam-en-Evaas en wijnflesschen, honden en katten en herten en paauwen gegeven en van alle lanen gangen tusschen regte groene muren gemaakt. En toen door die tuinkunst het natuurvermaak verbannen was, kwam er het houten-poppenvermaak voor in de plaats. Hier zag men aan 't eind van een laan een jager, die aanlei, en men kon den 'hofheer' geen grooter vermaak verschaffen,

1) Deze Prins stierf in 1614.
2) De kastelein liet door Cornelis Floris (overl. in 1615) een adreskaart etsen, waarop men de fonteinen en uit den grond opspuitende waterstralen en een platten grond van 't doolhof ziet. Maar wie was St. Peylder? Welligt een Kupido met een pijl in de hand?

dan door net te doen alsof men schrikte; daar dreven houten zwanen in een vijvertje..... ‘Waarom geen levende?’ - Die waren te natuurlijk. - Hier zag men een huisje niet twee vaatjes, dat men voor een kroeg moest aanzien; uw vriend klopte aan en trapte op een veer; de deur sprong open en de houten kastelein kwam naar u toe met een glaasje klare op een blaadje. Ginds stond een tuinmanswoning met drie personen: man, vrouw en hond; trapte men op de veer, dan begon de eerste te harken, de tweede te spinnen en de derde te blaffen. Ik spreek van geen hermitages, nonnekloosters en honderd popperijen meer, waarmeê een hofheer zijne gasten meende te vermaken; - ofschoon 't geen vermaak was, want de wansmaak der heerschende mode is altijd een vijand van 't vermaak geweest, en voert de verveling in zijn gevolg. Daarom verveelden dan toen ook de lieden zich zeer op hunne stijve, houterige buitenplaatsen te midden eener onnatuurlijk gemaakte natuur, en er was wel eenige waarheid in de spotternij van den Franschman, die, in 't midden der vorige eeuw, schreef, dat een Hollander, buiten zijnde, al den tijd, dat hij niet aan tafel zat, doorbragt in een houten koepel aan den kant van een sloot, met een pijp in den mond, naast zijn vrouw, die geen woord sprak[1)].

De goede lieden waren heel blij, als ze buiten eens ‘menschen kregen.’ Maar die bezoekers verveelden zich ook, en waren blij, als de dienstmaagd.... doch laat de poëet Roos het u maar eens vertellen. Hij was verzocht bij zijn oom op diens buitenplaats ‘de Roôbrug’ bij Deventer; hij verveelde zich ijselijk met rondkuijeren en kijken, en zag met smachtend verlangen naar een meer wezentlijk genot uit. En - gelukkig ten leste:

> ‘De dienstmaagd meldt, dat in de zaal ons 't eten wacht!
> [o Zalige uitkomst, die hem eindlijk tegenlacht!]
> Hier smul ik doppertjes met peultjes, eel en zagt,
> Nu eet ik in de melk gestoofde boereboonen,
> 't Is of hier overvloed en kiesheid samen wonen.
> Wat is die bloemkool malsch, wat is dat kalfsvleesch vet,
> 't Is mij in langen tijd zoo blank niet voorgezet’[2)].
> [In 't nobel eetvermaak vond Roos de meeste pret.]

Gelijk de aanzienlijken en vermogenden hunne buitenplaatsen, zoo hadden de burgers van den middelstand hunne tuinen en optrekjes langs buitencingels, weteringen en tuinpaden, en smaakten vaak op hun klein lapje gronds nog veel meer waar genoegen. Wil men nu Le Francq van Berkhey gelooven, dan zou dit vooral een Haarlemsch en Leidsch burgervermaak zijn, en de Amsterdammers en Rotterdammers daar weinig van geweten hebben. ‘Een kleen omtrek lands, beplant met vrugtboomen en bloemen, en een kleen welgeschikt speelhuisje,’ zegt hij[3)], ‘voldoet aan 't oog-

1) Medegedeeld in den *Ouden Tijd* 1870, bl. 132.
2) P.F. ROOS, *Surinaamsche Mengelpoëzy*, bl. 119.
3) *Nat. Hist. v. Holl.* III D. bl. 1066.

merk' [van zijn Haarlemmer of Leidenaar]. 'De poortklok luidt, de tuindeur wordt geslooten, en, onder den aangenamen geur der bedauwde bladeren, 't zij van den Haarlemmerhout of de Leidsche buitencingels, gaat elk naar huis.' - Juist, echt Hollandsch! maar niet uitsluitend Leidsch en Haarlemsch. Precies zóó deden de Amsterdammers al anderhalve eeuw vóór Le Francq.

> Dit is een groote vreucht voor mijn geneghentheyt,
> Dat mijn Bogaert soo dicht bij Stadt gelegen leydt,

zegt vader Lambert in 't Moortje. En precies zóó deden ze ook nog een halve eeuw na Le Francq. Als 't bengeltje van de Leidschepoort begon te kleppen, sloten de burgers van 't Zand- en 't Schapenburgerpad hun tuindeur, en wandelden, 'onder den aangenamen geur der bedauwde bladeren' van 't Leidscheboschje, naar huis.

't Was eeuwen lang de weelde van den Hollandschen stedeling, die ambacht of winkelnering deed, een tuin buiten de poort te bezitten, en bij zijn ontbijt een radijsje te knabbelen, of na den maaltijd een peertje te schillen, of een schaaltje met bessen of een tros druiven op tafel te zetten, waarvan hij met fierheid zeggen kon: 'dit is van mijn eigen grond.' 't Was hem een lust des zomers vrienden te nooden op zijn 'Poortzigt' of 'Weltevreden' of 'Nooit gedacht'; - drie namen, die bijzonder geliefd waren: de eerste, omdat een burger altijd graag de poort in 't oog hield; de tweede, om 't aangenaam gevoel, dat hij uitdrukt; de derde, om de verrassende uitkomst. En als dan de genoode gasten in den koepel thee gedronken, en beurtelings het 'lief behangsel' en het 'prachtig uitzigt' geprezen, en de koeijen in 't land en de eenden in de sloot bewonderd hadden, sprak de gastheer: 'wille de vrinde nou niet'reis gaan tuine?' En dan ging 't in processie één aan één - hij voorop met den gouwenaar in de hand om er meê aan te wijzen - langs de smalle paadjes tusschen de bloembedjes door, waar geen madeliefje of goudsbloem zelfs onopgemerkt mogt blijven. Zoo klein was geen tuin, of er waren drie afdeelingen: de bloemtuin, tegenover de deur van den koepel; het bosch, in den hoek tusschen de tuindeur en de schutting; de moestuin achter den bloemtuin langs de sloot; en zoo de ruimte 't eenigszins toeliet, waren er ook een kippehok, een duivetoren, een eendekom en een bergje met een priëeltje er op.

Maar al die dingen zijn nu slechts saaije herinneringen uit den trekschuitentijd, en van die tuinen en optrekjes is al weinig meer overgebleven; echter verschaften zij onzen voorouders (nog vóór een halve eeuw) zeker ruim zooveel vermaak en genot als onzen tijdgenooten hun stoomreizen, zomertheaters en kongressen.

En met deze drie woorden heb ik tevens de liefste zomervermaken van onzen tijd genoemd. Voeg er, zoo gij wilt, de z e n d i n g s f e e s t e n bij,

die zijn uitgevonden om aan brave lieden een stichtelijken zomerschen dag te verschaffen.

In de zomertheaters vinden sommigen een sprekend bewijs, dat onze tijd gebrek aan vermaak heeft, vermits de zomer iets bij den winter moet leenen. De kongressen van alle soort zijn de plaatsvervangers der vroegere speelreisjes; en daarom dan ook hebben zij volkomen gelijk, die beweren, dat de heeren die niet voor zich alleen mogen houden, maar er ook de dames in moeten laten deelen. En 't hedendaagsche reizen eindelijk heeft dit eigenaardige, dat het niets eigenaardigs meer heeft. Tegenwoordig weet ieder reeds, eer hij op reis gaat, al wat hij zien en hooren en al wat hem verrassen en verrukken zal, want alles staat in de Baedekers; zoodat men eigentlijk, na die gelezen te hebben, even goed 't huis kan blijven.

Zevende hoofdstuk.
Jagen, Vogelen en Visschen.

De jagt behoort tot de alleroudste vermaken in ons Land; ja, hoe meer wij in den tijd achteruit gaan, hoe ruimer wij dit vermaak zien genieten. Julius Caesar zei van onze voorouders: *Multum sunt in venationibus*...., doch ik herinner mij, dat de meeste lezers tegenwoordig niet gaarne Latijn in de boeken vinden, en zal 't daarom niet verder afschrijven, maar het liever in een Hollandsch rijmpje overzetten:

> Zij gaan veel op de jagt,
> Die spijs hun schaft en oefning tevens,
> Bij vrijheid - 't hoogste goed huns levens, -
> En sterkt hun moed en kracht.

Akten had men in dien tijd nog niet noodig; het jagtveld was ruim genoeg, en 't wild - grof en klein, rood en zwart, - in grooten overvloed. Maar toch hielden ook toen reeds adelingen en vrijlingen dat genot voor zich; den lijfeigene kwam het niet toe.

Dat in de middeleeuwen het jagen en vliegen in bosch en duin even geliefde vermaken waren der Vorstinnen en Edelvrouwen als der Vorsten en Heeren; en dat deze die uitsluitend voor zich alléén hielden, en geen onedele er naar talen mogt, - ja, dat zelfs geen huisman, die digtbij de duinen of bosschen woonde, een hond mogt houden, of hij moest het arme dier een voorpoot hebben afgehakt, - dit alles hebben

wij reeds in het Eerste Boek gezien. Ik wil er hier slechts een enkele bijzonderheid bijvoegen. Even als men tegenwoordig alle dingen voortdurend ‘verbetert,’ zoo deed men toen ook al. De voorzaten van hen, die thans nieuwe kanonnen uitvinden om menschen dood te schieten, vonden toen nieuwe machines uit om honden te verminken. In 1548 zond de Stadhouder van Gelderland zulk een nieuwe inventie aan den Schout van Hattem, om die in te voeren, t.w. ‘een knijptange, om die honden de poten aff te knijpen[1)]’. Een hedendaagsch dierlievend natuurgenoot rilt op de gedachte, wat die arme honden hebben moeten uitstaan, opdat de Heeren geen afbreuk in hun jagtvermaak zouden lijden!

Maar even als deze Heeren den huislieden dat vermaak misgunden, zoo werden zij op hun beurt er weêr in beperkt door de Vorsten, die natuurlijk zich het ruimste en rijkste jagtveld voorbehielden. De Geldersche Heeren jaagden nergens liever dan op de Veluwe, want daar was het vol ‘herten, hinden end wilde dieren;’ maar de Graaf zei: ‘jagt en wildbaan op de Veluwe behooren mij, en de Heeren zullen er af blijven.’ En zoo bij ongeluk de hond van een edelman - want het was altijd de hond die 't gedaan had - een hert te pakken had gekregen, dan moest zijn meester eenige ponden boete betalen[2)].

De Graaf van Holland had evenzoo zijn eigen waranden in de duinen en in Gooiland, en duldde niet, dat iemand, ‘misdede aan sijn wilt en wildernissen.’

Toen de Vrije Steden opkwamen gingen de poorters ter jagt binnen de vrijheid hunner stad, waar geen edelman komen mogt; maar niet zelden vonden daar hevige geschillen bij plaats. Somtijds beweerde een naburig Heer, dat de poorters hunne vrijheid uitstrekten binnen zijn gebied, en hield zijn Heerlijk regt staande, en duldde geen jagend poorter in 't veld. De poorters daarentegen, die in niets den Edelen wilden wijken, durfden wel beweren, dat zij niet slechts binnen hunne vrijheid, maar overal, buiten 's Graven en der Heeren bijzondere waranden, vrij mogten jagen. Somtijds ook lagen er binnen den omtrek der stedelijke vrijheid kloostergronden, en werd den poorters de jagt daarop alweêr betwist door een naburig Heer, die beweerde er een eeuwenoud regt op te hebben. En tot welke tooneelen dit nog tijdens de Republiek aanleiding gaf, kan uit de volgende historie blijken.

Op een mooijen winterdag in 1631 - 't was den 21^{n} Januarij - trad een burger van Doetinchem, Andries van Aalten, wel toegerust en met den hoenderzak over den schouder, ter stadspoorte uit, om op de kloostergronden van Sion, binnen de Stadsvrijheid gelegen, kor- en berkhoenderen te gaan jagen. Niet ver van daar lag de havezate Hagen, die Jonker Jan Bentinck toebehoorde, en, deze was het, die den burgers het jagtregt op

1) G.V. HASSELT, *Geld. Bijzonderh.* bl. 6, 42-48.
2) G.V. HASSELT, *Geld. Bijzonderh.* bl. 6, 42-48.

gezegde gronden betwistte. Naauwelijks had Andries er den voet gezet, of de Jonker stond voor hem, en zei; ‘gij moogt hier niet jagen!’ -

‘Ik mag en ik wil hier jagen!’ antwoordde Andries.

‘En gij zult hier niet jagen!’ hervatte de Jonker, rukte den man den hoenderzak van den schouder, en stapte er meê naar zijn slot.

Andries ging terstond zijn beklag inbrengen bij de Schepenen van Doetinchem, en deze zonden den Stadsbode met een brief naar Hagen, om den hoenderzak terug te vorderen; maar de Jonker verwaardigde zich zelfs niet te antwoorden. De Schepenen zonden boodschap op boodschap, waarop eindelijk de oude Heer Anton van Voorst, Bentincks schoonvader, hun zeggen liet, dat zij beter zouden doen, zich maar stil te houden, want dat Bentinck ‘een koningskapitein en lang niet gemakkelijk was’.

‘Wat?’ riepen de Schepenen, ‘meent die Jonker ons op zijn soldaatsch te behandelen?’ - En de hoorn werd geblazen langs de straten, de burgers kwamen in de wapens, en een Schepen trok uit aan 't hoofd van zestig man om Hagen te belegeren.

Toevallig ontmoette dit korps den Heer van Voorst, en begeerde van hem een schriftelijke volmagt tot het teruggeven van den hoenderzak. Maar daar wilde de oude Heer niets van weten; hij zette 't op een loopen, en was nog zooveel eer te Hagen, dat hij den Doetinchemmers de poort voor den neus sluiten kon.

Dezen sloegen met hun kolven op de deur, en schreeuwden, dat zij den hoenderzak wilden hebben. Mevrouw Bentinck deed een venstertje open, stak het hoofd er uit, en ‘saluteerde hen met alle vrientschap en lachenden monde’.

‘Lach niet, maar geef den hoenderzak over!’ riepen de burgers haar toe.

‘Goede lieden!’ antwoordde zij, ‘dien kan ik je niet geven, want Mijn Heer is afwezig, en hij heeft dat ding meêgenomen.’ -

‘Dat gelooven wij niet,’ hernam de Schepen, ‘en als UE. den hoenderzak niet terstond geeft, dan willen wij niet aansprakelijk gehouden worden voor 't geweld en de schade, die uit UE. weigering kunnen voortspruiten.’ -

Maar de Edelvrouw had haar venstertje al weêr toegeslagen, en hoorde niet eens naar hem. Dit maakte de burgers woedend; een, twee, drie, klommen de vlugsten tegen den muur op; anderen begonnen te rammeijen, en

> De poort besweeck, het volck quam rasende ingevlogen.

De knechts, die 't huis verdedigen wilden, werden in den kelder gesmeten; de meiden en haar mevrouw gilden om 't hardst, en de oude Voorst deed als Gijsbrecht,

> en stont verbaest en stom.

't Heele huis werd doorzocht, en alles over hoop geworpen; alle kasten

werden opengeslagen, de bedden van hun plaats gehaald, totdat eindelijk de hoenderzak gevonden werd.

‘Zeg nu maar aan den Jonker, als hij t'huis komt, dat wij voldaan zijn’, zeiden de burgers tegen den ouden Heer, en marcheerden in triomf naar huis.

Maar Bentinck was niet voldaan, toen hij t'huis kwam; hij ging dadelijk naar den Landdrost, om dezen kennis te geven van het gebeurde.

‘Wat’? riep Walraven van Heeckeren, die als Landdrost vergramd was over zulk een schending zijner jurisdictie, en als edelman des Jonkers partij koos, ‘dit is niet te dulden in een land van goede justitie!’ - Hij schreef een fermen brief aan de Magistraat van Doetinchem, en kreeg daarop een lange memorie terug, waarin betoogd werd, dat de burgers van Doetinchem sedert onheugelijke tijden in de Graafschap buiten de particuliere waranden mogten jagen; waarop hij weêr antwoordde, dat hij daar niets meê te maken had, maar alleen met ‘de questie der infractie in de jurisdictie van zijn Landdrostambt’, welke ‘van een seer quade consequentie’ was. Hij eischte, dat de Stad afgevaardigden naar Zutfen zou zenden, om de zaak bij te leggen, en dreigde, haar anders te zullen vervolgen. Hoe de zaak afgeloopen is, blijkt niet; vermoedelijk heeft Doetinchem wel moeten boeten[1]. Zulke gevolgen kon toen een eenvoudig ‘uit jagen gaan’ hebben.

De vermakelijkste jagt van den ouden tijd was de zeehondenjagt op het eiland Terschelling. ‘O’, zei Guicciardini, ‘als je 't ziet, moet je er om lachen; je denkt, dat het een batement of een Vastelavondsmommerij is.’ De jagers hadden namelijk een huid van een zeehond over hoofd en bovenlijf getogen, en maakten allerlei bokkesprongen. De zeehonden, die juist ‘in de vrije locht op den oever ende op 't sand’ een weinig recreatie kwamen zoeken, zagen die dansers pas, of zij kwamen ‘geloopen met grooter ghenoechte ende kortswijle’; want zeehonden en zeelieden zijn altijd heel vrolijk van aard geweest, en als de eersten maar wat vlugger ter been waren, zouden ze meê gedanst hebben, zoo goed als de beste matroos voor de vedel. Maar ach, ze wisten niet, hoe verraderlijk de menschen de beesten behandelen. Terwijl zij de dansers, die al springende achterwaarts trokken, goedsmoeds nahumpelden, spanden andere jagers de netten ‘ter bequamer plaetse achter deze seehonden.’ En op eens brak het verraad los: de vrolijke dansers wierpen hun maskers af en veranderden in woedende aanvallers, - geen zeehond, die den dans ontsprong[2]. - Dit was in den tijd, toen nog zeehonden zoowel als bruinvisschen op de vischmarkten gebragt werden, en 't zeehondenspek een lekkernij op een voornamen disch was.

1) NIJHOFFS *Bijdr.* N. Reeks, II D. bl. 284, 285.
2) GUICCIARDINI, *Nederl.* bl. 169.

De beroemdste jager van ons Land was Prins Willem III. Zijn vader was ook wel een groot liefhebber geweest en had te Dieren een uitgestrekte wildbaan aangelegd ‘van vier uren in 't ronde, allerwege met planken, meer dan een manslengte hoog, afgeheint, daar menigte van herten en hinden in liepen en weidden;’ maar Willem II had er te kort wil van. Zijn zoon verfraaide die wildbaan aanmerkelijk, en bouwde er een ‘zeer heerlijk en lustrijk’ jagthuis bij, en ging zich dikwijls te Dieren vermaken. Maar nog liever woonde hij een groote hertejagt in Duitschland bij. ‘Ja maar’, zegt Van Wijn, ‘dat was niet enkel om de jagt, 't was ook om de politiek’[1]. Geen wonder; Vorsten hebben dikwijls jagtpartijen te baat genomen om in 't geheim staatszaken te behandelen; en zoo zijn dan ook weleens op jagtpartijen gewigtige staatsgeheimen ontdekt[2], en evenzeer is 't soms gebeurd, dat jagtpartijen door de politiek in de war werden gestuurd, als onze Willem zelf in 1681 eens ondervond.

Hij was in de lente van dat jaar door de Hertogen van Brunswijk en Hannover op een groote hertejagt bij Hummeling in Munsterland genoodigd. De Bisschop van Munster had er permissie toe gegeven; overal werd van die jagtpartij gesproken en van 't vermaak, dat de Hertogen en Prinsen en Graven daar genieten zouden. Prins Willem maakte de politieke plannen al klaar, die hij er behandelen wilde; maar Lodewijk XIV zond er een spelbreker bij, - Gourville heette die Ambassadeur, en hij was voor zijn taak berekend. Opentlijk vertelde hij, dat hij kwam, om meê van de partij te wezen, en verzocht al de Heeren op een grooten maaltijd, die hij, na 't wederkeeren van de jagt, geven wilde; maar in 't geheim bewerkte hij bij de Hertogen de plannen van zijn Koning, waardoor die van onzen Prins in duigen vielen. Ja, hij wist den Hertog van Hannover te overreden, om in plaats van naar Hummeling te gaan jagen, liever, voor zijn gezondheid naar Wilbaden te gaan en de wateren gebruiken, waardoor de jagt eerst uit- en eindelijk afgesteld werd. Wat verborg onze Prins een spijt en gramschap achter de scherts, waarmeê hij Gourville verweet, dat het dezen gantsch niet mooi stond geen woord te houden, en dat hij het gemis van den beloofden maaltijd te levendiger betreuren moest, naarmate hij meer gehoord had van de goede tafel, welke de Ambassadeur hield.

‘Ach ja!’ zei deze, ‘'t spijt mij zelven razend. Ik had mij veel pleizier van die partij voorgesteld; maar als de Hertog verkiest naar Wilbaden te gaan, moet ik hem, als een goed dienaar van mijn meester, wel volgen, ofschoon ik vooruit weet, dat ik mij daar evenzeer vervelen zal, als ik mij te Hummeling vermaakt zou hebben.’ - Zoo fopten de Heeren elkander; en

1) V. WIJN op WAG. XV St. bl. 16 en 17.
2) 't Was op een jagtpartij aan 't Fransche Hof in 1559, dat Prins Willem I de geheime oogmerken van Filips II ten opzigte der Nederlanden ontdekte.

in de couranten las men eenvoudig; ‘Men verneemt, dat de jagtpartij te Hummeling geen plaats zal hebben’.

Willem III was zulk een hartstogtelijk jager, dat hij, Koning van Engeland zijnde, al de Lords overtrof, en vooral was hij een stout springer. Als hij een sprong had gedaan, dien niemand hem durfde nadoen, zag men hem lachen, wat hij anders zelden deed. Onder zijne jagers bevond zich een zekere Cherry, die een geheim aanhanger der Stuarts was, en een zonderlingen aanslag op Willems leven smeedde. Hij zorgde steeds den Koning vóór te zijn, en waagde de gevaarlijkste sprongen, in de hoop, dat deze hem volgen en den hals breken zou, welk laatste echter niet gebeurde. Eens had Cherry zulk een ijselijken sprong gedaan, dat Willem geen lust had hem na te springen, maar bedaard regtsomkeert maakte, waar toen al de hovelingen in hun vuistje om lachten. Op de volgende jagtpartij echter brak Cherry zelf den hals, en werd dus de Koning van een zijner gevaarlijkste vijanden verlost[1)].

Er zijn altijd lieden geweest, aan wie 't jagtvermaak geweigerd werd, al werd het ieder ander op redelijke voorwaarden gegund. Aan wie tegenwoordig ‘jagtacten worden geweigerd’, kunt gij in de jagtwet lezen, maar althans niet aan dominees en schoolmeesters: nog in de voorgaande eeuw echter verkeerden dezen in sommige oorden van ons Land juist in dit geval. Kunt gij 't gelooven? In Drente zelfs, het wildrijkste gewest van 't Noordelijk Nederland, - in Drente, waar ieder van oudsher jager geboren was, - in Drente, waar een scholte, als hij achter de lijkbaar zijner vrouw ging (met zijn hond natuurlijk, want zonder hond ging hij nooit uit) en een haas in het kreupelhout langs den weg bespeurde, de baar liet stilstaan, den rouwmantel afwierp, met zijn hond het haas najoeg, en daarna, met het wildbraad onder den mantel, den lijktogt vervolgde, - in Drente mogt dominee noch schoolmeester jagen. Zij mogten zelfs geen hond houden. Nog erger: ook 't visschen was hun streng verboden; zij mogten jagtroer noch hengelroê in huis hebben.

Zagen ze in 't korenveld achter hun woning de koppels patrijzen, soms heele regimenten, opvliegen, zij mogten er geen enkel hageltje op afblazen. Noodigden in hun kooltuin de hazen elkaâr te gast, zij moesten 't met wijsgeerige bedaardheid aanzien, en zich wel wachten de dieren in hun maaltijd te storen; zij mogten zelfs het haas geen kittelsteentje naar den bol gooijen. Natuurlijk wisten de hazen dat wel, en kozen voor hun vriendenmaaltjes altijd een dominees- of schoolmeesterstuin.

't Was erg. ‘Maar waarom mogt nu een dominee niet jagen en visschen?’ - Omdat hij zich, als een geestelijk persoon, van de wereldlingen moest onderscheiden. - ‘Maar de schoolmeester dan?’ - Omdat hij

1) *Percy-Anecdotes*, II, p. 852.

in de kerk zijne plaats beneden den dominee had, mogt hij ook daar buiten geen voorregt boven hem hebben.

In 1749 verzochten de dominees eens aan de Heeren Staten, hun ten minste het vischvermaak te gunnen. ‘Neen’, zeiden de Staten, ‘gij zult visschers der menschen zijn.’ Nu dan - 't jagtvermaak? ‘Horribel! een dominee mag geen Nimrod zijn.’ - Eerst in 1791 kregen ze eindelijk verlof, om twee dagen in de week uit jagen te mogen gaan. En de schoolmeesters toen ook? Neen, deze konden, wilden zij op de jagt gaan,

> die schadelijcke Cat-uylen
> Vangen, die de Kerck maken vuylen.

Er verliepen nog wel tien jaren na de afkondiging der vrijheid en gelijkheid eer predikanten en onderwijzers voor 't jagt- en vischvermaak met andere menschen werden gelijk gesteld[1].

Wie nu verhandelingen lezen wil over de theorie en de praktijk der jagt, over jaagkunst en jagtwetenschap, over de jagerstaal en kunsttermen, over de verschillende soorten van jagt, en de ‘uitoefening der afzonderlijke jagten’, zoo als: de groote jagt, op herten en reëen, - de hazejagt, hetzij de lange, met vier windhonden en een beschutter, of de korte, met staande honden of brakken en geweer, - de fazante- of patrijzejagt, de hout- of watersnippejagt, de kwartel- of korhoenderjagt, de eende- of ganze- of zwanejagt, - moge de boeken raadplegen, die door deskundigen voor de liefhebbers geschreven zijn.

Wie diverse soorten van jagers in hun karakter en bedrijf wil leeren kennen, zoo als: den knappen jager, die na een vermoeijenden dag ‘het reinst genot’ smaakt in het vertoonen van een volle weitasch; - den ongelukkigen jager, die 's morgens vroeg opstaat en 's avonds laat t' huis komt, wel doodmoê, maar platzak; - den liefhebberijjager, die laat in 't veld komt en toch nog te vroeg in een sloot tuimelt; - den onhandigen jager, die zich verbeeldt een haas te zien, maar op een konijn schiet en een professor raakt[2]; - of zooveel andere zaken nog, als: jagtanekdoten en jagtromans, jagtminnarijtjes en jagtongelukken, kan deze elders verteld en uitgeteekend vinden.

Wie naauwkeurig weten wil, wat in onzen tijd eigentlijk ‘onder jagen wordt verstaan’, en wat ‘onder wild wordt verstaan’, en wat ‘door visschen wordt verstaan’, kan dit en meer nog verstaan, als hij de ‘Wet tot regeling der Jagt en Visscherij’ naleest.

Hier heb ik geen verhandelingen te schrijven en geen karakters te teekenen, romannetjes noch ongelukken te verhalen, en evenmin over de

1) *Drentsche Volksalm.* 1842.
2) Dit merkwaardig geval kan men lezen bij Mr. J.V. LENNEP, *Leven van D.J.v.L.* I. D. bl. 215.

wet als over de historie van jagt- en vischregt te spreken, maar alleen over 't vermaak. Doch daar dit vermaak van Nimrods tijd tot heden, - onverschillig of men 't wild met jagtspriet en handboog of met buks en dubbel jagtgeweer velt, of 't een boer of een baron, een jong student of zijn overgrootpapa van honderd en drie jaren[1)] is, die er zich meê amuseert, - toch altijd op 't zelfde neêrkomt: *vangen*, om van de vangst te *smullen*; - daar bovendien jagtpartijen al zoo dikwijls beschreven en berijmd, geteekend en geschilderd, geëtst en gelitografeerd zijn, dat het niet mogelijk is, er iets van te zeggen, dat ieder niet al lang weet; - daar eindelijk ook de vertellers van jagtavonturen den cirkel al zoo dikwijls zijn rondgeloopen, dat elk de zeldzaamste en ongeloofelijkste zelfs reeds elfmaal gehoord en geloofd heeft; ja ook de vindingrijkste grappenmaker niets meer te verzinnen weet, dat niet al verzonnen is; - zoo vermeld ik hier al die zaken slechts *pro memoria*, en wil alleen nog met een enkel woord den beroemden jagerspatroon, St. Hubertus, gedenken.

Ter zijner eere verleenden de Heeren aan de voornaamste lieden hunner heerschap, die zich daartoe in een gild vereenigd hadden, één dag in 't jaar vrije jagt in hun gebied. Natuurlijk hield het St. Hubertusgild na de jagt een maaltijd, waarbij dan ook de Heer genoodigd werd. Nog wordt op sommige plaatsen in ons Vaderland St. Hubertus met een jagtpartij en een jagersmaal gevierd, waarbij hij, die 't meeste wild geschoten heeft, tot koning van 't gild wordt uitgeroepen. Vroeger kwam bij die gelegenheid, naar voorvaderlijke wijze, een groote gildehoorn op tafel met een opschrift, b.v.

Liefhebbers van de Jacht!
Het word u toegebracht
Op ons gevangen Haazen;
Wel, drinkt den Horen leêg,
En wil dan eens ter deeg
Fris op Wilhelmus blaazen[2)].

't Was namelijk de gewoonte, den hoorn, na dien uitgedronken te hebben, om te draaijen en er een deuntje op te blazen, ten bewijze dat hij schoon leêg was. Maar ook zonder antieken drinkhoorn, weten de St. Hubertsbroeders nog wel de hazen en patrijzen behoorlijk te begieten, terwijl het zingen van oude jagersliedjes afwisselt met het opsnijden van jagtvertellingen, die jaarlijks even geregeld terugkeeren als de teksten in den almanak.

Intusschen is dezer dagen iets opgemerkt, dat niet oud maar splinternieuw is, en den jagers in 't geheel niet bevalt: - de hazen worden ook al slim. Zoolang de jagt open is, houden zij zich schuil, en laten, om de jagers te foppen, in de couranten zetten, dat het wild bijzonder

1) *Nav.* XIX D. bl. 317.
2) JEROENSE.

schraal is. Maar pas is de jagt gesloten, of ze komen van alle kanten opdagen, en kuijeren in troepjes over veld en akker, en lachen de jagers in hun gezigt uit. En dan laten dezen in de couranten zetten: ‘Klaagde men vóór eenigen tijd over de schaarschte van de hazen, thans blijkt die jeremiade zeer overdreven geweest te zijn, want men ziet nu een menigte hazen op de akkers. Jammer echter, dat de jagt thans gesloten is’[1)].

Sommigen verbazen zich, en vragen met een bedenkelijk gezigt, of die dieren die slimheid wel uit zich zelven hebben; - doch welonderrigte lieden meenen te weten, dat de hazen een circulaire hebben ontvangen van het ‘Genootschap tot bescherming der dieren’, en eenvoudig den raad opvolgen, hun daarin gegeven.

De v o g e l j a g t of 't v e d e r s p e l was in de middeleeuwen een der geliefdste vermaken van Vorsten en Edelen, waaraan ook de vrouwen gaarne deelnamen. Wie herinnert zich niet, dat het dit vermaak was, waarmeê de vermaaklievende Graaf Floris V zijn schitterende loopbaan besloot; en dat op een reigerjagt Maria van Bourgondië, door 't struikelen van haar Spaansche telle, een val deed, die haar 't leven kostte?

Wel hadden de jagers, na de invoering van het buskruit eigentlijk den valk niet meer noodig, maar toch bleef het der Vorsten en Heeren liefhebberij met den edelvalk den graauwen reiger in 't luchtruim te belagen, juist omdat het een kostbare liefhebberij is, die alleen de Grooten der aarde zich veroorloven kunnen. Tegenwoordig echter komt de gevangen reiger er doorgaans beter af dan vroeger, daar hij met een bandje om den poot, waar zijn gevangenneming op staat aangeteekend, wêer mag wegvliegen. 't Grootste vermaak voor de jagers schijnt te bestaan in 't naoogen van den valk, die zoo hoog stijgt, dat hij slechts een stip in de lucht is, maar altijd loodregt boven den reiger zweeft, en op eens bliksemsnel neêrschiet, en met den reiger uit de lucht komt vallen.

De poorters verschaften zich 't vermaak der vogeljagt op een andere manier, t.w. binnen hunne stad. Met bogen en bussen, met vallen en slagknippen, met netten en strikken, met lijmstokjes en lokfluitjes, met blaaspijp en moschkorf gingen zij er op uit langs hun grachten en wallen, - maar beschadigden daarbij de stadsboomen. Of zij schoten naar vogels ‘met cluytbogen ofte andere instrumenten’ uit hun dakvenster, - maar beschadigden daarbij der buren daken en glazen. Ja erger dan dit: zij mikten ook wel op de duiven dier buren, waarvan de spreekwijze afkomstig is: ‘onder 'n andermans duiven te schieten’.

En gingen zij, als Symen sonder Soeticheyt, buiten de stad ‘met de weyschuyt in 't velt’, dan maakten zij zich weêr aan andere zonden schuldig; dan was 't: ‘boer, pas op je ganzen!’ Want als zij geen wilde

1) *Handelsblad*, 1 Januarij 1870.

ganzen of eenden zagen, schoten ze onder de tamme in de boeresloot of op de werf. Ja, zij vergrepen zich ook wel aan ‘'s Heeren vogelen’, d. w z. aan de patrijzen en fazanten, die alleen geschoten mogten worden door hen, wie ‘de Overheyt’ daartoe had ‘geauctoriseerd’.

Al deze dingen zijn reeds verboden in de vijftiende eeuw, en werden voortdurend verboden, maar gebeurden nog wel in de negentiende.

Wat er al zoo tot de v o g e l a r i j behoort weet ieder, die eenige kennis met het buitenleven heeft gemaakt: het van ouds vermaarde vinken; het kooijen; het vangen van patrijzen met het spannet (waarbij 't alleen om de hanen te doen is, en een hen als lokvogel dient); het vangen van leeuwrikken met het slagnet; van patrijzen en kwartels met het sleepnet op het korenveld; van meezen, putters, sijsjes en paapjes met de flouw of met slagknippen; van wilde eenden, in 't najaar en den winter, op ondergeloopen landen met slagnetten of ook wel met strikken; van snippen en lijsters almede met strikken; enz. - In dit laatste vond Vader Cats bijzonder veel pleizier; de ‘lijster- en sneppevangh’ was hem een groote ‘vermakelijckheyt in Sorghvliet’:

Als ick den Els genaeck daer sie ick Lijsters hangen,
Die zijn of aen de poot of aen den hals gevangen.
Ey! hoe was 't aerdigh dier so dom en bijster dwaes?
Het quam deur schoone verf en van het lecker aes.

Dat aas zijn de lijsterbessen, die zoodanig worden vastgemaakt aan de bogen van wilgetwijgen, waar de strikken in hangen, dat de lijster, die er op afkomt, den kop door den strik moet steken om van de bessen te snoepen; haar lust voldaan hebbende, wil zij wegvliegen, maar blijft aan den hals, somtijds ook aan een poot, hangen.

Beneden op den gront daer vint men vette sneppen,
Die in een strick verwart haer niet en konnen reppen.
Haer beck, al isse langh, en komt haer niet te baet;
Ach! 't is om niet gewoelt, wanneer het is te laet.

Natuurlijk geeft Vader Cats nu eerst een zedepreek op rijm; ‘Let hier op, losse jeugd!’ en van welke strikken hij spreekt, kan ieder wel raden. Maar eindelijk komt het ware vermaak van die lijster- en snippevangst uit; 't is alweêr om van de vangst te smullen:

De Lijsters onder dies, en Sneppen hier ghevangen,
Die koockt dan ons gesin, en eetse met verlangen,
Oock wel een buyte-gast; ey siet, op dese wijs
Soo wort een vriendt onthaelt met ongekochte spijs[1)].

Bravo! zuinige Cats! Een lekker boutje te kluiven, dat geen duit kostte,

Dat ging u onder dies, als ik het wel bekeek,
Nog meer van harte dan die heele zedepreek.

1) *Ouderdom en Buitenleven*, II D.

Onder de Hollandsche vogelarij neemt sedert eeuwen het v i n k e n een zeer voorname plaats in. Daarom hing ook menige herberg langs de wegen ‘de Vink’ uit, en gaven de Leidsche Akademie en 't Amsterdamsche Atheneum in 't begin van October een ‘vinkevacantie’[1]; - de wetenschap miskende toen de regten van 't vermaak niet. De houtrijke duinstreek, van Velzen tot Loosduinen, is er vooral om vermaard, maar toch kent men 't ook elders. Westerop, die niet bij de duinen woonde, beschreef het in zijn ‘Hoorns Buitensingel’[2], en Cats liet het meer dan eens uitteekenen.

Naar Cats, Embl.

Hier echter heeft de vinker zijn net slechts op 't open veld gelegd, en hij verschuilt zich achter 't gebladert. Maar 't regte vermaak der liefhebbers is bij 't vinkehuis met een dubbele baan, naar de regelen der kunst aangelegd.

Hoe vermaard een vinker een 't laatst der vorige eeuw Cornelis van Lennep was, en hoe hij, noch op 'tAmsterdamsche Stadhuis, noch op 't Haagsche Hof, de Manpadsche vinken vergat, en hoe hij zelfs ‘Jaarboeken der vinkerij’ schreef, kan men in zijn, hieronder aangehaalde, levensbeschrijving lezen. En dertig jaren later zong zijn zoon, de Professor:

> Nog is lust en vermaak hier bij 's vogelaars net
> Aan den houtrijken heuvel te zoeken,
> Als de baan is gespreid en de roerstok gezet,
> En hij vink weêr met vink gaat verkloeken.

Maar nog meer dan 't vinken was steeds, en is nog, het v i s s c h e n in Holland een waar volksvermaak. Niet ieder toch heeft den aanleg jager

1) Mr. J.v. LENNEP, *Leven v.C.v.L.* bl. 55.
2) bl. 70.

of vinker te worden, maar 't visschen is ieder even na en nut; wij merkten dit reeds vroeger op[1]. - Wat doet een oud soldaat, als hij een houten been en een pensioentje heeft? Hij vischt. - Wat was, toen er nog geen spoorweg naar Parijs bestond[2], het pleizierigst denkbeeld, dat zich aan een zomervacantie verbond? Gaan visschen. - Hoe drukte de koopman, die duf was van 't kantoor, en een paar dagen naar zijn buitenplaats trok, zijn hoop op vermaak uit?

> Ick sal daer visschen gaen en schaeckelen met lusten![3]

En de jonge dames, die weleer, onder een grooten stroohoed, op 't steigertje zaten te hengelen, of met een schuitje uit visschen gingen en zelf roeiden, hadden vrij wat meer pleizier, dan zij, die men tegenwoordig in een rieten huisje bij een bloembedje ziet zitten borduren of romans lezen.

't Vischvermaak is velerlei. De een geeft de voorkeur aan 't schakelen, de ander aan het totebellen, een derde aan het poeren. Hier vischt men liever met de zegen, daar met de vleet; hier met de gebbe, ginds met het schrobnet, hier met de fuik, daar met de fleur; deze gaat er met den harpoen, gene met den snoekstrik op uit, ja sommigen gaan zelfs met het geweer op de snoekejagt; - maar het soort van visschen, dat altijd de meeste liefhebbers gevonden heeft, is 't hengelen, en daarom laat de Wet dit ook aan ieder vrij: ‘Geene vischacte wordt vereischt voor het visschen met den hengel in de hand.’

Het h e n g e l v e r m a a k was steeds voor allen, - voor boeren en stedelingen, voor oude soldaten en jonge dames, voor groote dichters en kleine schooljongens. Dreef Lukas Schermer in een ‘wieglend barkjen’ op ‘Sparens zilvren stroomen’, droomende van ‘d'oude weelde van Saturnus eeuw’ en van ‘schoone stroomgodinnen’, en zag hij bij toeval een wever of bleekersknecht op den oever zitten hengelen, dan herschiep hij dien terstond in een Arkadischen Amintas, die zijn Delia op een baarsje trakteeren woû.

> Amintas zit er bij, en woekert met zijn riet
> De vischjes, voor zijn lief, zijn Delia, gevangen,
> Waarvoor hij bij zich zelf reets duizend kusjes telt,
> Die hij, gevlochten in haare armen, van haar wangen
> En lipjes plukken zal: Amintas, d'eer van 't velt,
> Acht d'uuren wel besteet, mag hij een baarsje rooven[4].
> [Juist kijkt Amintas op, zijn pet op zij' geschoven,
> En snaauwt den Dichter toe: ‘zeg, heerschop in jou schuit!
> Jij roert in 't water met jou riemen; schei wat uit!]

Kwam Pietje Vlug uit school, dan liep hij met zijn makkers de poort uit, om met een boomtak, een tolsnoer en een omgebogen haarspeld in de sloot te hengelen, en ving - een kikker; welk gedenkwaardig feit

1) Zie hiervoor bl. 84.
2) Vergl. bl. 583, noot 3.
3) BREÊRO, *Moortje*, II Bedr. 1e Toon.
4) *Poezy*, bl. 253. De drie laatste regels zijn natuurlijk niet van Schermer.

wel door geen idyllendichter bezongen, maar toch ‘waar gebeurd’, en daarom uitgeteekend is in de Vermakelijke Spraakkunst[1)] als een herinnering uit den tijd, toen de schoolleeraars nog zoo knap niet waren als tegenwoordig. Nu weten zij, heel behendig, door een vracht ‘huiswerk’ de jongens voor zulke dwaasheden te behoeden.

Geen vermaak, waar de menschen 's morgens zoo vroeg om bij de hand waren, als om 't hengelen. Wie 't heele jaar lang sliep, liet zich porren door den wacht, als hij met het openen van de poort er uit moest om te hengelen. Een Kalverstrater, die heel ‘vastslaaps’ was, bond zich een touw om 't lijf, en liet het eind buiten 't venster hangen, om zich door den wacht uit het bed te laten trekken[2)]. Doch zulken waren nog de regte liefhebbers niet eens; - dezen maakten, dat zij 's avonds te voren reeds de poort uit kwamen, en sliepen een paar uren op een bank in de herberg *Jagt- en Vischlust*, om vóór 't rijzen der zon reeds aan 't vischwater te zijn. En daarom werd dan ook in 't vóór-Siegenbeeksch-Hollandsch de superlativus van ‘vroeg’ uitgedrukt door: ‘met de hengelaars in 't veld’.

Hildebrand heeft Leiden ‘de stad der visschers’ bij uitnemendheid genoemd, maar Amsterdam deed in dit opzigt nooit voor Leiden onder. Gaan de Leidenaars dolgraag uit peuren, de Amsterdammers poeren[3)]; doch de laatsten waren nooit als de eersten met ‘een langwijlig aaltjen’ tevreden, maar gaan liefst waar dikke paling zit. En zij waren ook nooit zóó, dat zij de vangst in de schuit opsmulden, en vrouw en kinderen lieten snakken. Neen - nergens en nimmer heeft de poerkunst ooit zoo gebloeid als op de Amsterdamsche eilanden, namelijk toen die nog in fleur waren. Toen at heel Kattenburg paling uit ‘het Landshok’, en heel Oostenburg uit het ‘Kompanjieshok’; want de manschappen van de wacht op de beide werven zaten den gantschen nacht te poeren.

Plagt te Leiden bij elke poort aan de leuning der brug ‘een opgeheschen totebel te wapperen’, - het heugt mij nog, dat het te Amsterdam precies zoo was. En zag men op de Leidsche buitencingels ‘bij den derden boom een hengelaar’, op de Amsterdamsche zag men er een bij elken boom, - althans des zondags tusschen de Muider- en Weesperpoorten, langs welken buitencingel tot vóór bijna dertig jaren niets dan hengelaars en kijkers naar 't hengelen te vinden waren. Men ving er den heerlijksten karper; maar toen de spoorweg er kwam, is de visch heengegaan.

Maar buitencingelhengelaars waren toch de echte bolleboozen in 't vak niet. Dezen zag men elken zaturdag-namiddag met heele pelotons, behoorlijk uitgerust - met de geele hengelroeden op schouder, 't vaatje op den rug, 't wormbakje voor 't lijf, 't hengelmandje aan den arm, - naar de trekschuit stappen; tegenwoordig ziet men ze ook al den spoorwagen inklimmen; maar 't zij ze uit visschen varen of rijden,

1) Bl 21.
2) Herinnering van A^{o} 1819.
3) Vergl. hiervoor bl. 84.

Nog is lust en vermaak, als in vroegere dagen,
Bij het henglen zoowel als bij 't vinken en jagen.

Nog bloeijen de hengelgenootschappen naast de jagtvereenigingen. Zulk een genootschap te Amsterdam heeft tot zinspreuk: ‘Genoegen zij ons doel.’ Zeer juist! men hengelt niet om den visch, maar om 't genoegen, en 't langzaamst genoten genoegen is 't genoeglijkst genot.

Zit, hengelaar! dagen en nachten
Te smachten
Naar baars aan uw haak;
Geen zaak
Is zoo waard te betrachten
En te achten
Als 't hengelvermaak.

Achtste hoofdstuk.
Langs de straat.

Een oude stadsstraat zag er geheel anders uit dan een hedendaagsche, vooral een drukke straat in een groote stad. Ik doel na niet op de ouderwetsche gevels met hun karakteristieken bouwtrant en grillige vercieringen, de zware luifels, waaronder de winkelwaren in de open vensters op de neêrgeslagen luiken, die op 't breede pothuis rustten, waren uitgestald, en de menigte uithangborden aan lange gekrulde ijzeren stangen ver vooruitstekende, welke aan die straat een indrukwekkend voorkomen gaven, dat wij wel niet terugwenschen, maar toch op oude schilderijen soms nog gaarne eens terugzien; - neen, 't is het straatleven der menschen, wat ik bedoel, - hun gewoel en spel, negocie en publieke vermakelijkheden, alles te zamen in een enge ruimte bijeengedrongen.

De oude straat was vol vermaak van allerlei soort; en daaraan was het dan ook te wijten, dat het een algemeene klagt der moeders was, dat ze haar kinders niet in huis konden houden, en een algemeene klagt der ambachtsbazen en winkeliers, dat hun loopjongens zoo lang uitbleven.

Oudtijds gold de stelling: ‘bij 't volk is de nering,’ en die werd onbedwongen toegepast. Hoe drukker 't volksgewoel in straten en op bruggen was, hoe meer die regts en links werden bezet met kraampjes, kruiwagens en vermakelijkheden.

Thans geldt de leer: ‘de straat is een kanaal, waar menschen en rijtuigen doorstroomen,’ en natuurlijk mag die doorstrooming door niets belemmerd worden. En toen deze leer verkondigd werd, zagen wij, volgens de methode van Herkules, al die straatbelemmeringen wegvegen. Dat die verandering een verbetering is - is zeker, en men zou al een zeer stijfhoofdig bewonderaar van den ouden tijd en hoogst ondankbaar jegens den onzen moeten zijn, om dit niet te erkennen. Maar even zeker is 't, dat de oude straat er veel schilderachtiger uitzag dan de tegenwoordige, en dat het verzamelaars van kunst niet kwalijk te nemen is, als zij veel hooger prijs stellen op stadsgezigten gestoffeerd naar den ouden stijl, dan op afbeeldingen van hedendaagsche plat en glad gemaakte doorstroomingskanalen.

Tot een volledige beschouwing der volksvermaken behooren ook die, welke langs de straat verspreid waren, - ja gedeeltelijk nog zijn; want zóó geheel is de moderniseering toch nog niet volbragt, of er is hier en daar nog wel iets van 't oude overgebleven.

Maar vroeger vormden al die straattooneelen een groot geheel, dat een eigenaardige kleur aan het stadsleven gaf, en waar schilders en blijspeldichters een open boek voor hunne studiën in vonden; nu is dat groot geheel uiteengespat, en de stukken zijn her- en derwaarts verstrooid; - vroeger zag men alles op één dag, nu heeft men een jaar noodig om van alles nog eens weêr iets te zien; - vroeger wekte 't elks belangstelling, nu kijkt men 't niet meer aan. - De oude poppekast was het volkskluchtspel, dat tot het dagelijksch leven behoorde, en waar oud en jong, ‘onder den bedrijve’, of in 't voorbijgaan, door vervrolijkt werd en graag een stuiver voor overhad; nu heeft zij haar oud karakter verloochend, en in 't nieuwe, dat zij aangenomen heeft, vermaakt zij niet, maar verveelt. - Waar zich nog eens een goochelaar op een plein komt vertoonen, kan hij naauwelijks eenige jongens en leêgloopers om zich heen lokken; hij wordt niet meer als een tooverkunstenaar door de menigte aangegaapt, en zelfs het stuk slaan van een straatkei op zijn kalen schedel doet geen besje meer een gil slaken. - De kwakzalver draagt geen ridderkostuum, geen degen en pluimen meer; hij heeft geen prinses meer aan zijn zijde, en pagie noch hofnar in zijn gevolg; en als hij bij zijn plank op schragen staat te schreeuwen om zijn druppeltjes voor kiespijn en reukfleschjes voor hoofdpijn aan den man te brengen, onderscheidt niets hem van den vent, die ginds potjes schoensmeer en likdoornzalf verkoopt.

In 't kort - van 't oude straatvermaak is vijfachtste verdwenen, en van de drie overige achtstedeelen is 't eene gemoderniseerd, het andere verarmd, en 't laatste ligt op sterven.

Daar het evenwel tot mijn taak behoort, er een overzigt van te geven, ga ik nu eens een halve eeuw, dan 2 of 3 eeuwen terug. De lezer zal

zelf wel opmerken, waar hij heden nog iets van 't vroegere terugvindt[1].

Hier hebt ge de oude p o p p e k a s t , gehuld in rood geruit katoen, en met

de heilzame waarschuwing op 't frontespies: ‘Elk past op zijn zakken.’ Jan Klaassen wist wel, dat hij zoodanig de aandacht zijner toeschouwers boeide, dat zij 't niet eens merkten, als artisten van een ander soort zich met hun zakken bezighielden; als Jan Klaassen de menschen gewaarschuwd had, was zijn geweten ontlast, en ze moesten 't zich zelven wijten, indien ze bij 't heengaan beurs of knipje, zakdoek of horlogie misten. Tusschen dat frontespies en 't rood geruite doek was het tooneel, juist groot genoeg, om er twee poppen in heen en weêr te ronsebonsen. Een tooneelgordijn was er niet bij noodig, maar in plaats daarvan hing er een gordijntje aan elke zijde, waar Jan Klaassen achter wegschool, zoo dikwijls hij een guitestreek had uitgevoerd, b.v. als hij 't krentebrood uit den oven gestolen had, en de bakker hem zocht - natuurlijk altijd achter dat gordijntje, waar hij niet was. De schermen waren doorgaans dezelfde: aan de eene zijde de herberg ‘het Zwaantje’, waar Jan Klaassen zijn kollegie had; aan de andere zijde een huis, dat beurtelings de woning van Jan Klaassen, van den bakker, van den huisheer of van ieder ander voorstelde, en in 't verschiet een poort, die bij geen stadstooneel ontbreken mogt.

Op alle stadspleinen werd de poppekast vertoond, maar te Amsterdam

1) De hedendaagsche straatvermaken te Amsterdam worden opgeteld in art 91 der *Alg. Politieverord*. Zij zijn: ‘straatmuziekanten, liedjeszangers, zij, die met beschilderde borden of zeilen voorstaan, kunstenmakers, goochelaars, personen, die op den openbaren weg gedrukte of ongedrukte stukken opzeggen of voorlezen, vertooners van marionetten of dieren.’

waren de meeste; ja, men kon er op den Dam en op de Botermarkt soms drie tegelijk zien werken. ‘De vrouw’ (die in onze afbeelding naast de kast staat) ging onder 't volk met de bus om. Nu waren er snaken, die altijd stonden, waar de vrouw niet was, en anderen, die zich er af wilden maken met een: ‘'k 'eb zoomiteen gegeve.’ En als dan de vrouw zei, dat het niet waar was, en dat ‘de baas niet veur niemendal speulen kon’, dan oefenden de omstanders zelf regt, en smeten den nietgever uit hun midden, terwijl Jan Klaassen met zijn klomp op den rand der kast sloeg, en riep: ‘as je de vrouw niet geeft, schaai 'k'r oit!’

En bovendien kuijerden de poppekasten langs de grachten rond. Zag de vrouw kinderen voor de glazen, dan stond de kast stil, en Jan Klaassen kwam er uitkijken om zijn kompliment te maken, en als Mama er een zesthalf voor overhad, begon de vertooning. De kinderen des huizes lagen in de vensterbank op de knieën met den neus tegen 't glas gedrukt; een heele troep jongens en meiden, die naar 't stadsschool[1)] gingen, en eenige werkjongens, de een met een bundel schoenen, de ander met een ijzeren pot of een koperen ketel op den rug, en een lange turfdrager met een blaauwe slaapmuts op, en een sleeper met een pruim in den mond, die zijn knol er een oogenblik rust om gunde, en een paar moeders met een dreumis op elken arm, stonden al te zamen opeen gepakt tusschen de kast en de stoep, en keken gratis met ‘de groote lui’ meê. Maar ‘de vrouw’ zorgde wel, dat de gratiskijkers den betalenden niet in den weg stonden, en stak ieder oogenblik de hand uit met de vermaning: ‘op zij wat, dat de jongeheere kenne zien.’ -

De ‘stukkies’ waren miniatuur-kluchten, en droegen nog geheel het karakter der oude Hollandsche klucht: twisten en slaan waren schering en inslag; de toeschouwers juichten als de gespleten mattestok op de houten ruggen der acteurs kletterde, evenals de middeleeuwers wanneer de ‘gesellen van de conste’ elkaâr op gelijke wijze afrosten. Ook de oude gemeenzaamheid tusschen spelers en toeschouwers leefde in de poppekast nog voort. Als Jan Klaassen zingende opkwam, dan riepen de kijkers: ‘He, Jan Klaassen! wat ben je weêr vrolijk!’

JAN KLAASSEN: Jonges, jonges, ik bin zoo prettig! Weet jelui 't nog niet? 'k Bin gistere getrouwd, en we hebbe de broiloft gehouwe, en ik heb een half okshoofd wijn gedronke!

De Kijkers: Wel Jan Klaassen! ben jij getrouwd? Waar is je vrouw dan?

JAN KLAASSEN: Die zel 'k reis roepe. Hei! Katrijntje! Jakomijntje! Hoe hietje, m'n suikerrietje! kom 'reis bove! - En als Katrijn opkwam, vloog Jan Klaassen met zooveel drift op haar aan, om haar te omhelzen, dat zij met haar kop tegen een hoek van de kast bonsde, en zij hem voor ‘leelijken bochel!’ schold, en hij meteen weêr een liedje op zijn ‘bult,

1) ‘Stadsschool’ beteekende in de eerste helft dezer eeuw ‘armenschool.’

met ouwe lappen gevuld', begon te zingen, terwijl zijn houten hand de maat sloeg op den rand der kast.

Jan Klaassen was een echte wijsgeer; die zich boven alle wederwaardigheden des levens verhief; geen kijvende Katrijn noch haar bezem, geen bakker noch huisheer, die hem kwamen manen, konden hem zijn goede luim doen verliezen; hij was een grappenmaker, die elk beet nam, - een held, die voor dood noch duivel vreesde, maar ze allebei voor zijn stok en klomp deed wijken. Trouwens hij was een oud soldaat; hij had den Prins gediend.

Volgens de Amsterdamsche overlevering was Jan Klaassen een trompetter van 's Prinsen lijfwacht geweest; maar toen, na den dood van Prins Willem II, de garde van den Prins tot garde der Staten van Holland verdoopt werd, had hij zijn paspoort genomen,

> 'Want', zei hij tegen Katrijntje, zijn echte wijf,
> 'Ik heb te veel Oranje-hart in 't lijf,
> Dan dat ik ooit in een trompet zou willen blazen
> Voor de Loevensteinsche factie en de nieuwe bazen.'

Om nu zijn brood te winnen, trok hij naar Amsterdam, en ging er de poppekast vertoonen. Hij voerde er een nieuwe personagie in, die hij tot zijn hoofdacteur maakte, en met zijn eigen naam beschonk. Om zijn gemoed te koelen aan 's Prinsen en zijne vijanden mengde hij onder zijne vertooningen allerlei kwinkslagen op de toenmalige Regeering, waarin 't volk, dat even slecht Jan de Wits- en even goed Oranjegezind was als hij, heel veel pleizier had. 't Lange witte figuur, dat de jongens 'Snikhals' plagten te noemen, en waar Jan Klaassen altijd ongenadig opranselde, zou hij uitgevonden hebben om den Raadpensionaris voor te stellen[1].

Twee eeuwen lang is Jan Klaassen beroemd en populair geweest; de poppekast was vroeger geen 'belachelijk kinderspel', maar een volksvermaak. Oud en jong hadden er pleizier in; van de jongens toch zou 'de baas' niet hebben kunnen bestaan. Maar sedert dertig jaren is de poppekast erg verbasterd. Jan Klaassen heeft al zijn originaliteit verloren; hij is een flaauwe vent geworden, die danst aan een touwtje en 'tirallala' zingt, maar van wien men, al staat men ook een kwartier naar hem te luisteren, geen enkele grap meer hoort. Dat oude kluchtspel is

1) Vergl. mijne *Wandeling in Amst.* 2e druk, bl. 92-94. - Men moet den Jan Klaassen der poppekast niet verwarren met den Jan Klaassen der Asselijnsche kluchten. Zie de *Nalezing op mijne Amst.* bl. 112 - Onze Jan Klaassen was echter de *uitvinder* der poppekast niet. Het vertoonen van marionetten is al oud; al vóór Jan Klaassens tijd geschiedde 't ook in kermistenten, en de draagbare kast zal wel de oudste vorm van het marionetten-tooneel geweest zijn; maar hij was de *hervormer* der poppekast, door er zich zelven en zijn Katrijn in te voeren. Volgens de Sinologen zouden de Chineezen, even als zooveel andere zaken, ook de poppekast al lang vóór de Europeanen gekend hebben, wat wel mogelijk is, maar niet bewijst, dat *onze* poppekast een navolging van de Chineesche moet zijn. Zeker althans is Jan Klaassen geen Chinees, maar een echte Amsterdammer.

dood, en het pikante frontespiesje is aan den haard gelegd om er koffijwater op te koken. De kast heeft zich uitgezet, en is een soort van *théatre de métamorphoses* geworden, waar de toeschouwers niet meer bij lachen, en waar ‘de vrouw’ bij klaagt, dat de bus niet oplevert; vroeger waren er wel dubbeltjes en zelfs een paar zesthalven in, - nu niets dan koper, en meer halve dan heele centen.

Op een avond in 1856 stond een beroemd man nog eens tien minuten bij een poppekast op het Koningsplein te kijken, maar ging bedroefd heen. Hij zag er geen Jan Klaassen meer, maar een bordpapieren ruiter, wiens paard eenige kapriolen maakte. Hij verwonderde zich, dat de toekijkers van zulke flaauwheden niet wegliepen[1)]. Dat zouden ze zeker ook wel gedaan hebben, zoo ze elders maar iets beters hadden kunnen zien.

Bij winteravond vertoonde de poppekast de C h i n e e s c h e s c h i m m e n op plein en brug, en 't klonk drie grachten ver, als de bruggeman zijn gezang aanhief:

Ik zal de-ze brug gaan ma-ken
- falde - ralde - ri-re, falde - ralde - ri-re!
Ik zal de-ze brug gaan ma-ken,
- fal - la - falde - ralde - ra! -

1) *Holland* 1857, bl. 30.

Op een anderen tijd zag men de vertooning van de visschertjes, die met hun totebel den heelen buitencingel leêg vischten; - van de dieven, die 't huis leêg stalen, terwijl de oude podagrist te bed lag, en Sakkelijntje, zijn huishoudster, 't met de dieven eens was; - van de kat, die 't hoentje uit den pot stal, terwijl Lizette, die er op passen moest, met haar buurvrijertje liep spelen; - van Eli en Celi met hun ezeltje, dat nooit voort wilde; - en nog meer andere schimmendramaas.

De Chineesche schimmen zijn veel jonger in ons Land dan de poppekast; in de vorige eeuw zouden zij hier 't eerst door Italianen vertoond zijn. Maar de naam wijst op een meer verwijderden oorsprong, en de Sinologen verzekeren ons dan ook, dat dit schimmentheater sedert onheugelijke tijden een Chineesch volksvermaak is geweest. Ondanks dien vreemden oorsprong echter hebben de Chineesche schimmen hier een eigen Hollandsch karakter aangenomen, want er is in de dramaas niets Chineesch of Italiaansch te ontdekken.

Tot het schouwtooneel op straat behoorden in de derde plaats de k i j k k a s t j e s met beweegbare beeldjes, die door loopend zand bewogen werden, en eindelijk ook de r a r e k i e k .

Naar een oude ets.

De vertooner was gewoonlijk een Waal ‘Mossieu Fraikiek’[1]; wat er in de kast te zien was, waren doorgaans ‘vreemde landen en volken,’ of kermisvermakelijkheden, en het kijkgeld was een oortje. Maar de Rarekiek is door poëten en schrijvers ook meermalen gekozen als vorm om de gebeurtenissen van den dag op kluchtige of satirieke wijze voor te stellen; gelijk b v. in ‘de Weergalooze Amsterdamsche Kiekkas’ van 1748 de buitengewone verandering der regeering werd vertoond, - een ‘burger blijspel’, als 't heette, waarin de Heeren van ‘de oude regeering’ jammerlijk over den hekel werden gehaald.

1) JAN VAN GIJZEN, *Negen Zanggodinnen*, bl. 4 en 41.

De k u n s t was op de straat talrijk vertegenwoordigd, en wel vooreerst de toonkunst. S t r a a t m u z i e k in overvloed en op allerlei instrumenten: doedelzak en schalmei, pijp en rinkelbom, trom en trompet, bekkens en triangel, fluit en klarinet, viool en draaiorgel. Als er speellieden in de buurt waren, liep ieder uit, om er een dansje bij te maken; en wie daar te deftig toe was, liet ze spelen voor zijn deur, en zat er in zijn zijkamer achter de traliën naar te luisteren. En die muziek werd niet verboden, o neen, men had ze gaarne, zij vervrolijkte de stad. Wat al van ouds verboden werd, was: 1° het muziek maken bij nacht, omdat het de buren uit den slaap hield[1]; 2° het brutaal binnendringen in herbergen, dat speellieden, 'hen geneerende met pijp en trom', zich, tegen den wil van den waard en zijn gasten, soms veroorloofden[2]. Maar muziek op de straat was den gantschen dag welkom; onze voorouders hielden van vrolijkheid. En wij hebben vroeger reeds opgemerkt, dat de Regeeringen der steden zelve voor stadsmuziek zorgden[3] tot verkwikking der burgerij. Maar naderhand vonden zij dit een nuttelooze weelde en schaften 't af. 't Was bovendien in de ooren der strenge Calvinisten al te wereldsch; alleen een draaiorgel vond genade bij hen, mits 't psalmen speelde; en ook de straatzangers, wilden ze veel duiten ontvangen, moesten bepaald vrijdags en zaturdags, psalmen aanheffen. Dat was te Amsterdam voor een goede veertig jaren nog geheel op zijn achttiende-eeuwsch: tot donderdag-avond waren draaiorgels en straatzangers wereldsch, op vrijdagmorgen werden ze kerksch, en de zondag-namiddag vond hen buiten de poorten weêr wereldsch, als ze vóór de herbergen een: 'Schep vreugde in 't leven!' aanhieven.

Den m a n m e t z e v e n d e r l e i m u z i e k zal menigeen zich nog wel herinneren; zijn nazaat zwerft nog op de kermissen rond.

De l i e d j e s z a n g e r s hebben altijd meer aanstoot gegeven dan de muzikanten; geen wonder: de laatsten lieten slechts vrolijke toonen, maar de eersten ook woorden hooren, die ze bovendien gedrukt verkochten; en daarin werd soms meer gezegd dan Mijne Heeren van den Gerechte wilden, dat de burgers zouden hooren. Zoo zongen de liedjeszangers te Amsterdam op den Dam in 1550 dingen, 'nyet dienende omme bij alle menschen gehoort te worden,' en de Heeren verboden het[4]. Denkelijk zijn dit martelaarsliederen geweest, waartoe de brandstapels van dien tijd nog al aanleiding gaven. Maar ook na de Reformatie werden soms zekere liedjes verboden; nu eens, omdat zij oude koeijen uit de sloot haalden door 'verhalinge van verledene saken[5]'; dan weêr, omdat in die liedjes de Heeren of iemand

1) Amst. keur 11 Jan. 1520.
2) id. 29 April 1540.
3) Zie hiervoor bl. 43.
4) Amst. keur 4 Junij 1550. Gelijke verboden vindt men 1565, 1574, enz.
5) Amst. keur 21 Junij 1578.

hunner gehekeld werden, gelijk Vondel dit eens Reinier Pauw deed in zijn ‘Reyntje de Vos,’

Gemaeckt om op de brug te singen,
Al zouwer Reyntje uyt sijn vel om springen.

Maar of de liedjeszangers al door de Schoutsdienaars de brug af- en de poort uitgejaagd werden, - 't hielp niet; 't volk liep hen na, 't gezang werd op den buitencingel hervat, en 't lied kwam, in honderde afdrukken, in de zakken der hoorders de poort weêr in; en 's avonds werd het in de buurt aangeheven, en de jongens zongen 't 's anderendaags op den Dam.

Aan den straatzang paarde zich de straatschilderij. Bij 't lied moest het beeld gevoegd worden. Waar gezongen werd:

Daar ging een matroosjen uitvaren,
Uitvaren al over die zee;

daar moest men matroos en schip en zee ook zien, anders ‘had het geen eigenschap.’ Vandaar de geschilderde zeilen, die al eeuwen oud zijn. Men zag ze op de pleinen tegen een lantarenpaal staan, op de bruggen aan de leuning gebonden, op den buitencingel tegen een boom geleund; en de diaken Daniël Willink rijmde er op:

De stille Huisman en zijn wijf
Staan gaapende en stokstijf te kijken
Naar verwe en doek, waarop 't bedrijf
Des zangdeuns staat voor 't oog te prijken[1].

En 't was dan ook altijd een belangwekkend onderwerp. De zanger spalkte den mond open, of er een Edammer kaas in moest, en galmde:

Hoe er een meisje van achttien jaren
Met haar lief naar Groenland gaat varen,

en sloeg met den langen mattestok tegen het zeil op het vak, waar dat meisje en haar lief, en Groenland in 't verschiet, naar 't leven geschilderd waren; ja, op den voorgrond zag men zelfs nog een deur met een uithangbord, waarop *de Gekroonde Oorlam* stond, bij ieder wel bekend, want dit was de kroeg van 's meisjes vader, Willem Kornelisz, in de Jonkersstraat. En zulke liedjes van varenslustige meisjes en avontuurlijke zeereisjes vonden de menschen toen nog veel vermakelijker dan wij de ‘Overwintering’ van Tollens.

Zingen de liedjeszangers om den kost te winnen, anderen doen het uit pure liefhebberij. De wandelende z a n g v e r e e n i g i n g e n , het zij met of zonder muziek voorop, waren, en zijn ook nog wel, een zomeravondvermaak.

Maar zulke zangvereenigingen in den nacht te houden, is al vóór eeuwen, als zijnde ‘wangelaat bij nacht’ en heel onpleizierig voor de slapende gemeente, verboden[2]; en toch kan men daar ook heden nog

1) *Buitensingel*, bl. 136.
2) Amst. keur 31 Oct. 1552.

weleens door uit den slaap gehouden worden, vooral als men in de nabijheid woont van straten, in welke ‘nachtkoffijhuizen’ gevestigd zijn. Een Amsterdamsch voorbeeld. In een mooijen Augustus-nacht (1869) kwamen omstreeks twee uren een dozijn bezoekers van zulke inrigtingen, wien 't zeker daar binnen te warm was geworden, zich neêrzetten op eenige vaten en kisten, die op den kant der naburige gracht lagen, en anderhalf uur lang hielden zij zangkollegie. Één zong voor en 't koor viel in; 't was precies als in 't lied van Hertog Jan van Brabant:

D'eene sanc vore, d'ander sanc na:
Harba, harba lorifa.

En een grachtbewoner, die erg 't land had, omdat die zangers hem zijn nachtrust kwamen ontrooven, moest, toen hij opstond en eens door 't venster keek, toch lachen om de potsierlijke houdingen en grimassen, waarmeê zij hun gezang vergezelden, en geen toeschouwers, want die hadden zij niet, maar zich zelven vermaakten[1].

G o o c h e l a a r s zag men vóór 45 en 50 jaren te Amsterdam dagelijks op alle pleinen, waar slechts loop genoeg was, en zij waren de lust en de plaag tevens der schoolknapen, die telkens te laat in school kwamen, en dan 't genoten vermaak moesten bezuren met een halfduizend regels. En toch stonden diezelfde knapen den volgenden dag weêr in den kring te kijken: een goochelaar had veel magtiger invloed op een jongensziel van die dagen dan de strengste Mesjeu.

Eigentlijk waren goochelaars, waarzeggers, kwakzalvers en potsenmakers - sommigen voegen hier ook nog de apen en gapers bij[2] - van ouds naauw verwant, en hun gemeenschappelijke stamboom klimt tot Vader Momus op. In de oudheid heetten de goochelaars ‘toovenaars,’ en in de middeleeuwen ‘kokelers’ - wat de geleerden van 't Latijnsche *cuculus* afleiden - en in 't Drentsch hebben zij dien klassieken titel nog behouden[3]. Wie den kokeler en zijn nar in 't rood en geel en groen, met een aap op den schouder, wil uitgeteekend zien, sla het tweede hoofdstuk der ‘Roos van Dekama’ op. Zijn zeventiende-eeuwsche nazaat hebben wij op bl. 452 afgebeeld, en diens hedendaagsche afstammelingen heeten *Professeur de magie* of Hofmechanikus, terwijl de naam van goochelaar nu aan den straksgenoemden armen straatkunstenaar[4] is overgelaten.

De k w a k z a l v e r s moesten bij voorkeur vreemdelingen zijn; zij moesten van verre landen kunnen zwetsen, daar stond het volk met open mond naar te luisteren. Hoor den ‘Quacksalver’ van Breêro, ‘ghenaemt Rijckhart van de goude Mijnen:’

1) Medegedeeld door gezegden grachtbewoner.
2) Vergl. *de Uith.* I D. bl. 107.
3) ‘Keukelder’, zegt een Drentsman. Zie *Drentsche Volksalm.* 1839, bl. 193.
4) Zie hiervoor bl. 646.

Ich, die das Roote meyr und das Swartselant der Mooren
Vor meynen erbdeyl und vatterlant hab erkoren,
Ich, die im Asia, im Afrika, so wol bin bekant,
Im Amerika, jae im das Franckenlant,
Ich heb 't Spaensch und Roomsch ghebercht, mit wunderlich ghelucken,
Jeruzalem, Ciciliën und Ostenreich deurtrucken; -
Ich, die alles heb bespiert und gesien und auch weet,
Ich bin derselben man, die den Golden Meyster heet.

Dat klonk; 'de gouden meester!' Hij droeg zeker een staatsierok met goud-galon, en een vergulden ketting om den hals. De kwakzalvers vermaakten en bedrogen 't volk, omdat het vermaakt en bedrogen wilde zijn; maar als zij 't met het laatste wat te erg maakten, werden ze gestraft. In 1467 werd een Mr. Kakadoris (dit was hun gewone titel in de middeleeuwen) die den menschen slecht goed ingegeven had, waar ze misselijk van geworden waren, door den Hove van Holland aan de kaak gezet en gebannen met verbeurdverklaring van al zijne goederen; dat wil zeggen: 'van al zijn potjes en fleschjes.' In de steden klaagden de chirurgijnsgilden bestendig over die 'landloopers ofte avonturiers, die met hare salven, oliën, wateren, wormkruyd ofte andere speciën ofte compositiën' onbevoegd de geneeskunst uitoefenden; en de Heeren maakten er keuren tegen. Maar de kwakzalvers kwamen toch, en kregen, spijt de keuren, een vrije standplaats op de Markt. Op de groote schilderij van Nieulandt[1] staat de kwakzalver op den Dam in 't gezigt van 't stadhuis; hij is als een vorst in 't purper gekleed, en omhangen met verscheidene vergulde ketens, en spreidt zijn mirakelen op een geschilderd zeil ten toon. Te Arnhem kreeg in Februarij 1648 een kwakzalver verlof voor tien of twaalf dagen zijn zetel op te slaan naast het Wachthuis[2].

De kwakzalver is dikwijls geschilderd, en de poëten hebben hem even vaak tot den held van een kluchtspel gekozen; zelfs kon Daniël Willink den Amsterdamschen buitencingel niet beschrijven zonder een kwakzalver met 'zijn geksknaap' te midden van een grooten hoop volks, - en hij plaatste dien nog wel bij de Zaagpoort, wat klaar bewijst, dat het daar toen veel volkrijker moet geweest zijn dan tegenwoordig.

De zeventiende-eeuwsche kwakzalver, die zijn stalletje wilde opslaan, zocht een lommerrijken boom, kaapte ergens een leêge bierton weg, legde er een plank op, hing zijn 'Octroy' met drie groote zegels aan den boom, en kraamde zijn potjes en zalven uit[3]. Op bruggen en pleinen, waar geen boomen stonden, zat hij onder een groote *parasol*[4], die denkelijk van zeildoek gemaakt was[5]. Wie een vaste standplaats op een plein had,

1) Reeds vermeld op bl. 122.
2) G.V. HASSELT, *Arnh. Oudh.* II D. bl. 225.
3) Zie de schilderij van Jan Steen in 's Rijks Mus. te Amst. *Leg. v. Dupp.* N°. XLVII.
4) Dit woord is niet te modern. Huygens gebruikt het reeds, *Korenbl.* I D. bl. 348.
5) Zie de platen van de Nieuwmarkt en Nieuwebrug bij DAPPER.

timmerde een hooge stellaadje, met een paal waar de nar op klom[1].

Waarzeggerij en handkijkerij waren ook vermakelijkheden, die de straat opleverde. Reeds in 1555 werden die kunsten te Amsterdam verboden, immers aan ‘ongeleerde’ lui, die geen ‘titul van promotie’ hadden, ‘ofte andersints deugdelick bij middele van Vrije Kunste daertoe geauctoriseert’ waren[2]; de gepromoveerde lui mogten dus wel waarzeggen en handkijken. Zegt gij, dat dit toch geen vermaak, maar bijgeloof is? Dit was 't mogelijk voor de Heeren, die de keuren maakten, en voor de Meesters der Vrije Kunsten; maar voor 't jonge volkje was 't wel degelijk een vermaak. Zich eens uit de lijnen in de hand allerlei moois te laten vertellen, zooals Breêro 't Leckerbeetje en Pannetjevet liet doen, was een grap om bij te lachen.

Kwakzalver, waarzegger, goochelaar en potsenmaker, alles in één persoon, was de vermaarde Tetje Roen, die zijn loopbaan begon als pekelharing bij een kwakzalver, en besloot als rentenier op de Raamgracht. Hij was, als Diogenes, beroemd door zijn ton, maar zoo smerig niet. Alle maandagen en vrijdagen stond hij er meê op de Botermarkt, en hij speelde ook op bruiloften en avondpartijen, reisde op kermissen, en verhuurde zich en zijn ton in herbergen, nu eens in ‘den Olifant’ op de Botermarkt, dan bij ‘Blaauw Jan’, dan op de Nieuwmarkt. Even als alle ‘inrigtingen’ weleer zoo had ook de zijne een uithangbord, en wat daarop te lezen stond, heeft vóór eenige jaren een navorscher nog teruggevonden in een almanak van A^{o} 1805, die 't had van een zeventiger en deze weêr van een tachtiger. En als de memoriën van die beide oude heeren goed geweest zijn, dan weten wij nu, dat er op Tetjes uithangbord dit rijm stond:

> 't Is geen Diogenes, die hier woont in zijn ton,
> Die gek, die met zijn bek geen halve stuiver won;
> Maar Tetje Roen, Messieurs! begaafd met taal en reden,
> Beleefd en hups van aard, niet rijk, maar wel te vreden,
> Die zalf en oly vent, en vrolijk lacht en liegt,
> Doch niemand, dan die wil bedrogen zijn, bedriegt.

Mogelijk heeft Langendijk dit voor hem gerijmd, toen hij eens op de Haarlemmer kermis was.

Tsaar Peter wilde hem meê naar St. Petersburg nemen[3], om hem tot Oppergrappenmaker aller Russen te benoemen, maar Tetje bedankte, en was daar later heel blij om; want toen de actiehandel in 't land kwam, was 't geluk den gek gunstig, en werd hij nog een rijk man[4].

De straatgymnasten, wier voorvaderen op bl. 35 zijn afgebeeld,

1) Zie de groote plaat van de Botermarkt bij LE LONG.
2) *Handv. van Amsterdam* bl. 576.
3) Vergl. hiervoor, bl. 468.
4) J. SCHELTEMA, *Peter de Groote*, I D. bl. 199, en *Gesch. en Letterk. Mengelw.* IV D 3^{e} St. bl. 170, 225.

zien wij nu nog weleens op kermissen en markten, maar vroeger zag men ze alle dagen. Zij wandelden, even als de poppekast, de heele stad rond. Een lap oud tapijt, twee mattestoelen en een gedeukte trompet was al wat ze meê te dragen hadden. ‘Mijnheer’ droeg het kleedje onder den arm, ‘Madam’ droeg het bakje, en ‘Pias’ kwam achteraan met de stoelen op den nek en de trompet in de hand, waarop hij nu en dan Wilhelmus blies. Een troep jongens was 't gewoon gevolg. Waar zich een geschikte lokaliteit voor de kunstverrigtingen aanbood, en genoegzaam publiek bovendien, werd het kleedje uitgespreid en aan elk eind een stoel gezet als de *termini* van het kunstgebied. Pias sprong op een der stoelen, bragt de trompet aan den mond en rettettetterde naar alle vier de windstreken. En zoodra de liefhebbers van de kunst een ovalen kring gesloten hadden, nam ‘Mijnheer’ het woord: ‘Heeren en dhames en bhirregerlei! Hom de werkzaamhede te beghinne, sel hik je sthaan khomme te verthoone hoe de Groote Meghol van Hegipte, has 'ie hoit de kherk khomt, hin s'n sjabbespak 'n khoyertje maakt; hof hop 'n andere menier: de groote phromenhade van de Kheizer van Sjina!’ En meteen wierp hij zich achterover, stond op zijn handen, stak zijn voeten in de lucht, en wandelde zoo over zijn tapijt in 't vierkant rond. En terwijl ‘Mijnheer’ 't eene kunststuk op 't ander liet volgen, nooit zonder de explicatie te laten voorafgaan, ging ‘Madam’ met het bakje rond.

Aan viervoetige kunstenaars ontbrak het ook niet: k u n s t p a a r d j e s , die wisten te vertellen, hoe hun vader en moeder heetten, en hoe oud ze waren; en k u n s t e z e l s , die een som uit Bartjens maakten, en ten slotte, als proeve van eigen knapheid, op 's meesters bevel, den domsten jongen uit den kring moesten aanwijzen. Natuurlijk maakten op dat kommando alle jongens, dat ze wegkwamen, en zoo gebeurde 't eens, dat de ezel bij een gebocheld besje uit het Diakeniehuis staan bleef. ‘Heerementijd!’ riep het besje. - ‘Ha-ha-ha!’ schaterde 't publiek - Pof-pof! klonk de stok op den rug van den ezel.

K u n s t h o n d j e s en k u n s t a a p j e s , ja, k u n s t k o n i j n e n en k u n s t h a z e n zelfs, - dieren die allerlei dingen doen, waar ze nooit voor in de wieg zijn gelegd, - kent men en ziet men nog, maar de d a n s b e e r e n niet meer; deze artisten behooren tot een vroeger tijdperk. Een beer aan een ketting, in de houding van dien in 't Appenzeller wapen; een aap met een rood rokje aan op zijn ruigen kop; twee kerels met even ruige baarden, Polen verbeeldende, waren dansmeester en speelman: de eerste hield den ketting en zwaaide de karwats, de andere maakte met een trommeltje en een fluitje een afschuwelijke muziek. Zóó heb ik ze, vijftig jaren geleden, nog in de Kalverstraat bij de Begijnensteeg gezien. Maar de begijntjes en alle Kalverstraters zeiden toen, dat die beesten heel gevaarlijk waren, en kort daarop werden ze verboden. Trouwens 't was dan ook een ‘gedoente’ in een stad, als zoo'n beer eens losbrak!

IJselijker opschudding was er niet te bedenken, dan wanneer de kreet opging: ‘de beer is los!’ en wij hebben er nog een spreekwoord van overgehouden.

Na de kunstenaars afgehandeld te hebben, gaan wij over tot de filosofen, orateurs en poëten.

De straatfilosoof was de speelbal der jongens, maar hij komt niet meer voor: de laatste is uitgeteekend in de *Grammatica Latina* op bl. 71. Zijn nazaten filosofeeren niet meer op straat, maar doen 't nu in genootschappen of vereenigingen.

De straatorateurs zijn van tweëerlei soort: 1° de blikken dominees, - een soort van boetpredikers, die Peter van Amiens tot stamvader hadden. Zij reden echter op geen ezeltje, maar sukkelden, met slependen gang, de achterbuurten rond. In de 16e eeuw liepen ze ‘evangelytjes lezen’ voor de spinsters[1]. Sommigen kozen bij voorkeur een standplaats op een brug tegen de leuning, welligt omdat er de wind door hun ongekamde haren spelen en aan hun perkamenten aangezigt een nog misselijker voorkomen geven kon. Op de Reesluis te Amsterdam stond er vóór vele jaren een, die voor de heele Groenmarkt preekte. Sedert geruimen tijd echter zijn deze lieden op hun oude plaats niet meer gezien, en men zegt, dat zij tegenwoordig ook al met een kraam op de kermissen reizen.

2° De babbelaars, - verbasterd nakroost der oude sprooksprekers. Zij dreunen allerlei verhalen op: romaneske liefdehistoriën, of zamenspraken over onderwerpen van den dag, of komische tafereelen uit het volksleven. De hedendaagsche babbelaar laat zich doorgaans door zijn vrouw bijstaan.

Kortelings stond zulk een paar op de Botermarkt, en droeg een tweespraak voor, een huiselijken twist verbeeldende, waarbij de man, om zich een indrukwekkend voorkomen te geven, zeven hoeden op zijn hoofd opeengestapeld had. Hoe deftig en stemmig daarentegen de achttiende-eeuwsche babbelaar er uitzag, bewijst de nevensstaande afbeelding; die man heeft nog iets klassieks in gelaat en houding.

1) *Spaansche Brabander*, 3e Bedr. 7e Toon.

De straatpoëten zijn almede tweeërlei: 1° zulke, die hun rijmen, op best monnikengraauw papier gedrukt, langs de straat uitventten, of lieten uitventen, gelijk de in zijn tijd nog al vermaarde Jan van Gijzen; en 2° improvisatoren, als in het eerste derdedeel dezer eeuw Jan de Rijmer was. Menig Amsterdammer zal zich dat vrolijk kereltje met zijn rond en

vriendelijk gelaat, zijn kleine zwarte oogen en lange haren nog wel herinneren, die op al wat hij zag en op ieder, dien hij ontmoette, terstond een rijmpje maakte, en altijd van lachers omringd was.

Het s n o e p v e r m a a k - dat wel nog even hoog gewaardeerd wordt als vroeger, maar thans liefst aan 't oog van voorbijgangers onttrokken wordt, - vertoonde zich vroeger, in volle weelde, met de rijkste verscheidenheid en de liberaalste publiciteit, overal langs de straten - zoet en zuur, gebakken en gebraden, versch en gedroogd, van allerlei! De Lekkeresluis te Amsterdam had er zelfs haar naam aan te danken[1)], en de Osjesluis was vermaard om de gebraden kastanjes[2)]. Ik kan alle soorten van snoepvermaak hier niet optellen; men vergenoege zich dus met drie voorbeelden.

De s n o e p t a f e l is sedert eeuwen bekend en was steeds de lust der jeugd, die ze op haren weg naar school altijd ontmoette. Nog dezer dagen zag ik, bij gedrukt aanplakbiljet, een ‘snoeptafel’ ter overneming aangeboden; - wat bewijst: 1° dat zij nog bestaat en bloeit, 2° dat haar naam nog niet gemoderniseerd is. - Evenwel bloeit zij nog slechts in de achterbuurten; de welopgevoede jeugd snoept niet meer op straat, maar ‘gebruikt iets’ bij den banketbakker.

Naast de snoeptafel bekleedde van oudsher de o l i e k o e k e k r a a m een voorname plaats. De oliekoek was een geliefde Hollandsche lekkernij, die bij alle smulpartijen te pas kwam, en aan de Doelheeren ten geschenke gezonden werd[3)]; oliekoeken snoepte men t'huis, in de herberg[4)] en langs de straat; oliekoekekraampjes vond men weleer op alle hoeken, alle bruggen, alle pleinen. De echte oliekoekevrouw was een dik, vrolijk wijf, die onder 't bakken een liedje zong:

Zie, jonge Heer, wat zyn ze bol;
Ze zyn gelyk een stuivers knol;
  Ook heb ik Koekebakjes,
Zoo asje wil met Kaas of Spek;
Kom, lieve, kleine Lekkerbek!
  Wagt nou maar niet tot strakjes![5)]

Ach, wat zijn de hedendaagsche oliekoekewijven - arm, vermagerd, wegkwijnend geslacht - bij de lachende, welvarende en zingende Geertjes van vroegere tijden!

Ziehier (op de volgende bladzijde) het derde voorbeeld, naar een teekening van 1786. - Wat is dat? ‘Helikhommedhoit!’ - Verstaat gij 't niet? ‘Een lik om een duit!’ - Nathan heeft een pot met honig en een stokje er in, om te laten likken.

1) Zie de *Nalezing op mijne Amst.* bl. 82.
2) Vergl. hiervoor bl. 244.
3) Vergl. hiervoor bl. 204.
4) id. bl. 183.
5) *Geertje met de Olykoeken*.

In alle eeuwen behoorden ook de s t a n d j e s tot de straatpret; - voorvallen van allerlei aard, maar altijd luidruchtig en vol handeling, altijd grappig en luide toegejuicht; en niemand, die er voorbij kwam en niet stilstond. Justus van Effen stond zelfs te kijken bij twee kijvende buurvrouwen. 'Ei kijk,' zei de een, 'jij mag wel meêpraten, jij, met je bochel van agter en van voren!' - 'Wel, ik zou jou maar rajen stil te zwijgen,' antwoordde de ander, 'jou manke trip, daar je staat! dat kan jij immers niet zien, daar ben jij te scheel toe!' - Horatius zegt, dat de fraaije geesten ligt te verzoenen zijn, en zulks bleek ook dikwijls in diergelijke gevallen. Een vriendin van beide partijen trad als *mediatrix* op; zij greep elk bij een mouw, trok de eene tot de andere, liet eenige malen een 'kom!' en 'bin je mal!' hooren, en zoo werd 'de peis gemaakt', die met een hoezee door de omstanders werd afgekondigd. Een vrouw 'uit de andere straat', die juist haar deur woû uitloopen, zei, toen ze dat gejuich hoorde: 'o, 't is al uit!' en keerde in haar keuken terug.

De standjes zijn tegenwoordig slechts flaauwe schaduwen van wat zij voorheen waren. Toen waren het kluchtspelen op straat, waarbij de toeschouwers 't kijken voor niet hadden, en die de kluchten in de komedie zoo verre overtroffen als 'meenens' boven 'geksspul' gaat. De standjes waren toen de beste gelegenheden tot studie voor schilders, poëten en taalgeleerden, en deze drie soorten van kunstenaars liepen er dan ook altijd op een drafje heen. De standjes waren toen praktische lessen in de zedekunde; en de moeders stonden er met al haar jongens en meisjes bij, opdat deze zouden zien en hooren, hoe leelijk het schelden, hoe gemeen het vechten, en hoe goddeloos het vloeken is, en er voor al hun leven een afkeer van zouden krijgen. De standjes waren toen een genot voor alle kunstminnaars; het waren tentoonstellingen van levende schilderijen, - de origineelen, waarvan men thans de kopiën met duizende guldens betaalt.

J o n g e n s g e v e c h t e n had men vroeger op ieder uur van den dag; de schilders en teekenaars stoffeerden er hun Stadsgezigten meê. Reinier Vinkeles teekende den hoek van den Binnenkant en de Kalkmarkt, maar wat aan zijn teekening leven en bevalligheid geeft, is een paar vechtende jongens op den voorgrond, die elkaâr duchtig havenen[1]. De toeschouwers zijn van allen stand. Een deftig burger staat er met over-

1) Deze teekening berust in den Atlas van den Heer Louis Splitgerber, 8^{e} Kunstb. N°. 48.

elkander geslagen armen bedaard naar te kijken, en een Noordhollandsche boerin toont gelijke belangstelling. De sleeper laat er zijn knol om stilstaan, en de jood met zijn marsje vergeet er de negocie om. De lui van de bovenkamers komen er den trap om af, en een jongen, die komt aanloopen, roept al van verre: ‘raakwat!’ Maar een huismoeder van ‘de stoep daarnaast’ steekt de hand uit, en zegt: ‘jonges! skaai nou uit!’ wat echter niemendal helpt: de jongens scheiden nooit uit, voor dat een van beiden onderligt en zich overwonnen verklaart.

Dronkelui, mallen en bedelaars waren weleer mede zeer vermakelijke sujetten op het groote straattooneel.

't Was nog in 't eerste derdedeel dezer eeuw een algemeen jongensvermaak, een d r o n k e m a n , die laveerende zijn t'huisreis deed, te vergezellen met de vaderlandsche kreet: ‘hou je roer regt!’ Een kreet zoo oud, als er een schuit met een roer in Holland bekend is geweest.

Daar zag destijds niemand kwaad, maar integendeel veel goeds in; want:

1° was het geleiden van een dronkeman een daad van menschlievendheid, - om onder 't laveeren een oog in 't zeil te houden, en op te passen, dat de man niet in den burgwal liep. En

2° was 't alweêr een praktische zedeles voor de jongens: zij moesten daarvan denzelfden indruk hebben als de Spartaansche jongens van den beschonken Heloot.

Dat wij grooten lof toezwaaijen aan de afschaffings-orateurs, door wier krachttaal en vuistslagen op den rand van 't kathedertje alle dronkaards bekeerd zijn, spreekt van zelf, en niets zou overtolliger zijn, dan dit nog opzettelijk te vertellen. Maar wij spreken hier van den tijd, toen gezegde orateurs nog niet bestonden. Dat elk toen de dronkelui, zoowel vrouwelijke als mannelijke, als vermakelijke sujetten beschouwde, bewees, niet alleen de straat, maar ook de komedie en het paardespel. Men lachte om ‘Dronke Brechje’ en ‘Dronke Jaap de boer’[1] zoowel als om de ‘Klucht van Dronken Hansje’[2] en ‘het Bedorven huishouden van Dronke Beely’[3]. In 't paardespel mogt geen dronken matroos of dronken boer ontbreken; en - 't is dan ook vrij wat grooter kunst in dat karakter op een galoppeerend paard te staan, dan er als een deftig ruiter op te zitten.

Vrolijke dronkaards waren oudtijds de pretmakers van de buurt, en hun dronkenschap strekte hun in vele gevallen tot een vrijbrief. Toen in dien akeligen nacht[4] de Anabaptisten op den Dam stonden, en ieder, die zich ‘tegens hen aenstelde om te vechten, van hen doorschoten werd’, stapte de vrolijke Klaas van Aken, die altijd dronken was of zich zoo hield, moedig naar hen toe, zette zich in een kluchtig postuur, en zei,

1) Kluchtspelen van J. van Elsland.
2) Kluchtspel van M. Fokkens.
3) id. van J. de Groot.
4) A° 1535. Zie hiervoor bl. 558.

dat zij hem maar hun begeeren moesten openbaren, en hij wel zorgen zou, dat zij tevreden gesteld werden. En toen de Herdoopers ‘hem met de dagge te lijf wilden’, schoot Hendrik Goetbeleit toe, en zeide: ‘laet dese gaen, het is een groote dronkaert en mijn goedtbekende.’ - Dat Klaas later evenwel in 't gewoel werd ‘ter nedergemast,’ was zijn eigen schuld

M a l l e n , - men moet zich aan dat woord niet ergeren, het had in de taal onzer voorouders een vrolijke beteekenis; - ‘mallen’ vermaakten weleer een geheele stad, even als de heele en halve gekken de Vorsten in hun Hof en de Heeren op 't stadhuis vermaakten[1]. Men heeft er overal voorbeelden van gekend; 't laatste beroemde exemplaar te Amsterdam is ‘Malle Hein’ geweest, die in 't eerste derdedeel dezer eeuw bloeide, - dien niemand ooit heeft zien dansen, zonder neuswarmertje in den mond, daar hij in alle tabakswinkels ‘vrij stoppen’ had, - en die overal wat te eten en te drinken en den zak vol duiten (later centen) kreeg.

Over b e d e l a a r s dachten onze voorouders ook anders dan wij; ja men vond die nog in de voorgaande eeuw heel pleizierige ‘snaken’. Kunstliefhebbers verzamelden hunne afbeeldingen, en almanakken zoowel als stadsgezigten werden er meê vercierd. In een Enkhuizer van 1772 vind ik een ‘Tooneel van Gezonde en Kranke, van Kreupele en Manke, van Speelensgezinde, van Scheele en Blinde Bedelaars en Bedelaressen’. En dat dit zeer vermakelijk geacht werd, bewijst het rijm, dat er bij staat:

> Zo de afbeeldsels van die Snaaken
> Leezers! uwen geest vermaaken,
> Wacht dan op een ander jaar
> Anderen niet minder raar.

Pieter Barbiers heeft een groot aantal bedelaars en bedelaarsters geteekend, die door Langendijk en Smits geëtst, en door een onbekend rijmer van bijschriften voorzien zijn. En toen Noach van der Meer in 1774 den nieuwen Schouwburg teekende, vergat hij ook niet het Leidscheplein

met een paar vermaarde exemplaren te illustreeren, - en wel een vrouwelijk en een mannelijk. Daar beiden, zeker om hun vermaardheid, ook in den almanak voorkomen, en door Barbiers geteekend zijn, zoo geven wij er hier een prentje van. 't Zijn: Prulla en Haantjepik. De eerste was de kunstenares, van wie 't spreekwoord afkomstig is: ‘Muziek door een trechter, hoe langer hoe slechter.’ 't Bijschrift onder de ets naar Barbiers luidt:

1) Zie hiervoor bl. 31, 267 en 426.

Wegh, wegh, Apol! met Harp en Lier,
Nu Prulla's zang ons streeld in de ooren;
't Is: ‘brug op hoo!’ of: ‘juffrouw fier!’
Dat zij al dansend elk laat hooren.

Haar naam had ze aan de prullen te danken, die haar danskostuum uitmaakten. De slip van haar kap, die als een staart op haar rug hing, diende den jongens om daaraan te trekken, en haar in de rondte te slingeren. Haantjepik of Zwarte Klaas was een neger, die ter zee gevaren, maar zijn beide beenen verloren had; hij hompelde, met krukken onder de armen, op een stoeltje over de straat, en zijn naam kwam de moeders te stade om 's avonds haar kinders van straat en naar bed te jagen.

Zelfs s p o k e r i j e n waren in de eerste helft dezer eeuw een volksvermaak; vroeger niet, maar nu ook niet meer. Zonderling, maar niet onverklaarbaar.

Vroeger waren ze een volksschrik, en de geleerden er even bang voor als de ongeleerden. Balthasar Bekker, die durfde wagen er niet bang voor te wezen, kwam dit op ‘Kerkelijke proceduren’ en afzetting te staan. Dominee Picardt had verzekerd, dat ‘het spotten met spokerijen’ de kortste weg was tot ‘de vervloeckte leer van David Joris’ en een ‘verloochenen van de rechtvaardige oordeelen Gods,’ waarom ieder zorgde, om van alle plaatsen waar 't spookte, op 1331 passen afstands te blijven. Maar toen de Een-en-ondeelbare van 1798 had vastgesteld, dat de Maatschappij wilde, dat hare Leden verlicht zouden zijn, werd ieder verlicht, en de volksschrik werd een volksvermaak. Toen kon 't nergens spoken, of elk ging er heen; er werd bij gezongen en gedanst, er kwamen kramen en kruiwagens te staan, en de kroegen in den omtrek voeren er ook wel bij. Het beroemdste van alle spookvermaken was dat op de Oudeschans te Amsterdam, in 't najaar van 1833, waar alle Amsterdammers, vele avonden achtereen, pret van hadden, en waar ze hun vrienden uit andere plaatsen op noodigden om het te zien; waar geleerden over nagevorscht en dichters van gezongen hebben, en waarvan elders, o.a. te Leiden, navolgingen geleverd zijn[1)].

In de tweede helft dezer eeuw echter is door onderwijs en gaslantarens de verlichting alweêr zoo sterk vermeerderd, dat nu voor 't spookvermaak alle kans verkeken is.

Weldra zullen, door de vereenigde magt van moderne beschaving en verbeterde policie, ook de laatste overblijfselen der oude straatvermaken weggevaagd, en door één nieuw en algemeen vervangen worden. Het

1) Zie *Nav.* XII D. bl. 128, 223, 224. XIII D. bl. 58, en Mr. J.H. BURLAGE, *Herinneringsoffer*, bl. 145.

straatvermaak der toekomst zal zijn - het c o u r a n t e n l e z e n . Gelijk men vroeger op de stoepen de jodinnen met kant en neteldoek en de christinnen met hardebokkings zag zitten, en op de hoeken der straten en bij de lantarenpalen de kruiwagens met appelen en de kraampjes met oliekoeken zag staan, zoo zal men eerlang op alle hoeken en op de trottoirs de lezers zien zitten en staan, met het Noorden of het Zuidoosten met het Nieuws van den dag of den avond, met een Vaderland of een Uilenspiegel in de hand.

Negende hoofdstuk.
Drie Klaverbladen en eenige Liefhebberijen.

E t e n , d r i n k e n en p r a t e n vormen 't eerste klaverblad. Bij alle drie moet men den mond goed tot zijn wil hebben; daarom werd van oudsher, ieder, zoodra hij hierin voldoende bewijzen van bekwaamheid gegeven had, als ‘mondig’ erkend, en hield ook nog onlangs een geleerd man een oratie over ‘den mondigen mensch als Nederlander en staatsburger.’ Zij behoorden reeds vóór den Zondvloed tot de volksvermaken, maar waren in ons Land steeds bijzonder geliefd. In een ‘Landkarakteristiek’ uit de 15^{e} eeuw luidt het:

> Groote platteelen,
> Leckre morseelen,
> Ende vrouch an die banck,
> Dat syn die drynckebuucken van Hollant.

En Scaliger schreef in de volgende dit:

> Non comedis, Germane, bibis. Tu non bibis, Angle,
> Sed comedis. Comedis, Flandre, bibisque bene.

wat ik in geen Hollandsch rijm van twee regels weet over te brengen, en er daarom vier van maak:

> Gij smult niet, Duitscher! maar hoort liever glazen klinken.
> Gij pooit niet, Engelschman! maar zijt een regte vraat.
> Gij, Nederlander! toont, dat gij het bei verstaat,
> En meester zijt in 't vak van eten en van drinken.

Jan van Hout, de Secretaris van Leiden, verhaalt, dat in den tijd, toen de notarissen nog niet uitgevonden waren, en er dus ook bij verkoopingen van huizen en landerijen geen brieven konden worden opgemaakt,

de kooper al de kinderen uit de buurt er bij riep, en dezen, ‘ten *oorconde* van dien’, duchtig bij de ooren pakte, ja ‘reck-oorde’ dat zij schreeuwden; of - hen trakteerde op ‘soetemelck ende wittebroot.’ Deze tweede manier acht hij de beste, omdat die ‘overeencomt met onse oude Hollantsche maniere van wel te eten ende te drincken[1)].

Arent Fokke onderzocht ‘*waarom* spijs en drank het gemoed verheugen’; - wien 't lust mag 't bij hem nalezen[2)], maar ieder zal de praktijk veel pleizieriger vinden dan de theorie. - Men heeft nooit gevraagd, of iemand er wel van hield; dit spreekt van zelf. Een Besje van Meurs, die zei, dat ze niet at, en een Jan van Vivonne, die zei, dat hij niet dronk, geloofde niemand. Elk, die een goede boodschap bragt, had gaarne ‘bodebrood’; elk, die eenige dienst bewees, had gaarne ‘drinkgeld’, en 't laatste vereerde men zelfs aan een zangmeester, die zijn post zonder loon, uit zuivere liefde tot de kunst, bekleedde[3)], - natuurlijk opdat 's mans keel niet droog zou worden.

De grootste mannen zijn altijd de grootste liefhebbers van eten, drinken en praten geweest. Onze Vader des Vaderlands, de groote Zwijger, had zooveel koks, dat hij eens, een kleine bezuiniging willende invoeren, er 28 tegelijk afdankte, en nog genoeg overhield[4)]. Men weet dan ook, dat ‘de dischvreughdt’ schier zijn eenig vermaak was, daar hij van spelen, rijden en jagen geen minnaar was, maar wel van ‘eenen Duytschen dronk[5)]’, waarbij hij echter ‘'t verstandt op zijn stel’ hield. En aan tafel was hij geen ‘zwijger’, maar ‘vloeide van scherts’[6)].

De maaltijden kwamen altijd en bij alles te pas, en waren steeds de ziel van elke plegtigheid. Hunne geschiedenis is al veel ouder dan die der beschaving, der kunst, der geleerdheid, der politiek en der letterkunde. De wijsgeeren, staatslieden, theologanten en natuuronderzoekers hebben heel veel geredeneerd over de gelijkheid der menschen, maar deze wordt het best *bewezen* door de maaltijden.

Toen Lucas de Arrenalo, de biechtvader van Alva, - akeliger gedachtenis! - en de kommissaris Mr. Jan Fonck in 1571 eens te Delft kwamen, werd er dadelijk een maaltijd aangerigt, en er werden eenige paters genoodigd tot hun gezelschap[7)].

Toen dominee Arundeus in 1584 te Vlissingen zijn proefpreek gedaan had, hielden de beide andere dominees, Gerobulus en Hondius, en de Kerkeraadsleden met hem een maaltijd bij Tanneken in 't Hart[8)]. En als

1) ORLERS, *Leiden*, bl. 26.
2) *Amst. burgerswinteravonduitsp.* bl. 37 en volgg.
3) Prof. W. MOLL, *Kerkgezang*, bl. 16.
4) AR END, *Alg. Gesch. des Vad.* III D. 1e St. bl. 110, noot.
5) Herinner u, dat ‘Duitsch’ wil zeggen: ‘Nederduitsch’ of ‘Nederlandsch’. Vergl. *de Uith.* I D. bl. 104.
6) HOOFT, *Ned. Hist.*, bl. 907.
7) Mr. J. SOUTENDAM, *Mededeelingen*, bl. 136, 137.
8) *'t Hart* was toen een vermaarde herberg te Vlissingen. Zie G. VROLIKHERT, *Vlissingsche kerkhemel*, bl. 32.

de katechizeermatres Mary Gerrits in de Roô Haan, op den Achterburgwal[1)], 'Korstijd' hield, had ze eenige fijne neepjesmutsjes bij zich om 'gans mit appelpent' te eten. Gelooft gij nu, dat Lucas de Arrenalo en de paters anders aten en dronken dan de Vlissingsche dominees of de Amsterdamsche vrome zusjes? - Wilt gij, rigt dan eens drie tafels aan; vul de eene met professors en ministers, de andere met schilders en poëten, de derde met winkeliers en ambachtslieden; zij zullen u allen dezelfde verschijnselen opleveren: - gretig toetasten en lustig den beker ligten.

De maaltijden kwamen altijd en bij alles te pas. Waar is ooit Vader burgemeester, Moeder regentes van een hofje, een zoon proponent of een dochter de bruid geworden zonder maaltijd? Er is nog geen beter vorm uitgevonden, om allerlei soort van blijdschap uit te drukken.

Toen, in 1783, de patriotten te Amsterdam heel blij waren, omdat hun Overijselsche vriend Jan Dirk van der Capellen weêr in de Statenvergadering zat, hielden zij een 'Vaderlandschen Maaltijd' in den Doelen, waarbij niet alleen een *Templum Libertatis* maar zelfs Jan van Oldenbarnevelt onder de 'tafelstukken' pronkten[2)]. En toen in 1815 onze vroeger geroofde kunstschatten uit Parijs terugkwamen, betoonden de kunstvrienden te Amsterdam daar hun blijdschap over, door een maaltijd in den Doelen te bestellen, en, ter eere van de kunst, lekker te eten, goed te drinken en veel te praten[3)].

Waar gingen in den ouden tijd ooit spitsbroeders er op uit, om te 'ruten en roven,' zonder eerst zamen gegeten, gedronken en gepraat te hebben[4)]? En waar heeft in onzen tijd ooit een Kommissie een rapport kunnen stellen, zonder 't zelfde gedaan te hebben? - Amnestiën zelfs zijn dikwijls op gelijke wijze gemaakt. Toen de Fransche ambassadeur bij de Bataafsche republiek, Lombard de Langres, in den nazomer van 1798 de gevangen Directeurs en Representanten redden woû, organiseerde hij met zijne vrienden een monstermaaltijd, en onder 't eten drinken en praten werd een algemeene amnestie bewerkt, met madera beklonken en met een glas jenever bezegeld'[5)].

Waar is ooit kerk of klooster, raad- of gildehuis, doelen of school, orgel of preekstoel, concertzaal of vrijmetselaarsloge ingewijd, zonder dat de eerwaarden, achtbaren, geleerden of manhaften oratiën hielden en wat te eten en te drinken kregen? - Wie heeft ooit dijkgraaf of diaken, koning of kantonregter kunnen worden, zonder offers aan keel en maag? Ja, (wat

1) Zie *de Uith.* II D. bl. 351.
2) *Vervolg op* WAG. *Amst.* bl. 395.
3) Medegedeeld door den Heer P.E.H. Praetorius, te Amsterdam, die er deel aan genomen heeft.
4) Hiervan bleef ''t Horspil in de patene' in Friesland nog lang een herinnering; 't was ''t paardetuig in den schotel', en wilde, in symbolische taal zeggen: 'je hebt een hartsterking genoten, nu te paard en er op los!' *Nederl. Displ.* I D. bl. 466.
5) Zie *Nav.* XI D. bl 131.

zeker nu wel nergens meer gebeuren zal) men kon vroeger zelfs bij regterlijk vonnis tot die offerande gedwongen worden. Ziehier een voorbeeld.

Bij den Raad van Vlaanderen was 't een oud gebruik, dat, als er een advokaat trouwde, de griffier en de klerken hem gingen feliciteeren, en daarvoor een pastei met den noodigen wijn kregen. Maar nu was er in 1658 een advokaat, die Codde heette, en koddig genoeg was, om, ofschoon getrouwd en gefeliciteerd, aan gezegde heeren die vereering te weigeren. De griffier klaagde hem aan voor den Raad; Codde ontkende de verpligting; maar de griffier bewees, dat het een oud en lofwaardig gebruik was, hield de verbindende kracht van alle oude en lofwaardige gebruiken vol, en toonde het gevaarlijke van innovatiën aan. En de Raad condemneerde den advokaat, aan de eischers te leveren ‘eene tamelicke pasteije met eene behoorlijcke canne wijns, mitsgaders in de costen van den processe.’

Huygens gaf eens een vischmaal te Schevelingen, en schonk er heerlijken Spaanschen wijn bij.

> ‘Hoe gaet het, jonge luy, zijn d'hertjens wat beglommen?’

vroeg hij, toen ze wel gegeten en gedronken hadden. Ja wel, en de spelletjes zouden nu beginnen, daar kussen bij te pas kwam:

> 't Is Hollands oude stijl, en 't magh de nieuwe blijven.

Maar daar was ‘een Vrouw Moeder’ in 't gezelschap,

> Die op de kudde past gelijck een Schapenhoeder.

‘Welnu’, zei Huygens, ‘weet je dan niet, hoe 't behoort?

> ‘Haer komt den eersten kus, uyt redenen van Staet;
> Hetgeen sij geerne lijdt, en sal sij niet verbieden.’

Ja zelfs, als zij maar niet met jicht of eksteroogen geplaagd is,

> sij springt wel eens rondom,
> En schroomt zich niet de Jeughd een liedjen voor te singen.

Zoo waren de oude Hollanders. En als die ‘Vrouw Moeder’ daarover werd aangesproken ‘van Kerck en Ouderlingen,’ dan beriep zij zich op haar moeder en grootmoeder, van wie zij 't ook gezien had, en op wier deugd en vroomheid niets te zeggen was geweest[1].

Maar die kerkelijke heeren vergaten ook zelf graag, bij pastei en gebraad, onder een gullen dronk en vrolijke scherts, hun spitsvinnige kwestiën en regtzinnige haarkloverijen eens; waar ze zeker geen kwaad aan deden. Te Koevorden hielden in Junij 1682 de leden van den Kerkeraad een maaltijd ten huize van den kok Laurens Averkamp, ‘daer een jeder der broeders een schotel spijse toe sond; en in alle minlickheit hebben d'Eerwaerde Broederen malkanderen getracteerd en 's avonts en des

1) *Korenbl.* I D. bl. 418, 419.

middags twee maaltijden gehad.' Was 't niet veel christelijker dat dominees elkander in minnelijkheid trakteerden, dan dat ze als hanen vochten?[1)]

Zij aten echter niet altijd bij den kok, maar rigtten ook weleens maaltijden in herbergen aan, en om nu te zorgen, dat deze binnen de perken der eerwaardigheid bleven, werden wetten gemaakt 'raeckende de Classicale consumtiën in de harbarge[2)]'.

Hoe de Heeren op het stadhuis de eet- en drinkvermaken genoten, getuigen nog de oude stads-rekeningen, en er werden wel eens rijmpjes op gemaakt en aan 't stadhuis aangeplakt. Jeroense heeft er een bewaard, zonder echter de plaats te noemen van waar 't afkomstig is:

De Stad, berooit en kaal,
Doet, burgers altemaal,
Door dit plakkaat u weten,
Dat voor der Heeren dis
Weêr gelt van nooden is;
Het oude is al vergeten[3)].

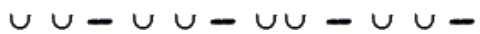
Een aardigheid bij groote feestmalen was het kunstig vouwen der servetten, waarom dit ook op de jongejuffrouwenscholen onderwezen werd[4)]. Bij den maaltijd, waarop Prins Willem III in 1672, bij 't aanvaarden van het Stadhouderschap door Hunne Hoogmogenden werd verzocht, waren de servetten gevouwen in de gedaante van dolfijns, konijntjes, paauwen, duifjes, en sprinkhanen.

Nu wil ik hier geen optelling noch beschrijving geven van al de verschillende soorten van maaltijden, die er in onze historie bekend zijn, om drie redenen:

1° Omdat die optelling heel lang en de beschrijving nog langer zou moeten duren, en het daarom beter is, er maar niet aan te beginnen.

2° Omdat men er genoeg van lezen kan in 't boek dat Alkemade en Van der Schelling hebben geschreven over de Dischplegtigheden, in dat van Van Hasselt over de Geldersche maaltijden, en nog verscheidene andere boeken.

3° Omdat, hoe de maaltijd ook betiteld werd, het vermaak toch altijd hetzelfde was. Hoe de tijden, en met deze de gasten en geregten ook veranderden, - of Claudius Civilis zijn gasten op een paardenbout, en een vijftiende-eeuwsch Heer de zijne op gedroogde kabeljaauwskoppen en beversstaarten onthaalde, - of Amsterdamsche kooplieden der 16e eeuw aan koevoet en pens, en die der 17e aan 'een schurft hooft doorgesneden'[5)] smulden, - toch bleven doel en strekking altijd dezelfde: de vrolijkheid een weg te banen

Door de keel naar de maag en van daar naar het hart.

1) Vergl. VONDEL, *Rommelpot van 't hanekot*.
2) *Gron. Volksalm.* 1843.
3) *Vergeten* is het verl. deelw. van het werkw. *vereten*, even als *gegeten* van *eten*. D. VR. en T.W. hebben er ten onregte de *g* uitgeworpen. Zie *Woordenlijst*, bl. 346.
4) *De Uith.* I D. bl. 110.
5) Dit moet een groote delicatesse geweest zijn, daar het bij den gildebrief van 1694 den pasteibakkers tot een proefstuk gesteld werd.

En hoe modern velen in onzen tijd ook zijn of willen schijnen, op dit punt zijn zij bij het oude gebleven. Maar wij willen nog met een paar woorden over het drinken spreken.

'Wat soort van volk zijn de Nederlanders?' vroeg Paus Nikolaas V aan den Kardinaal van Cusa, die de Nederlanden doorreisd had. - 'Een zeer verstandig volk,' antwoordde de Kardinaal. - 'Hoe meen je dat?' vroeg de Paus. - 'Wel', hernam de Kardinaal, 'ze weten 't iemand aan den neus te zien, dat hij dorst heeft.'

Dit ondervond eens een zekere Wilhelmus, die Abt van Mariëngaard in Friesland was. Hij reisde in 1474 met zijn huisknecht naar Brussel, om voor den regterstoel van Hertog Karel van Bourgondië een aantal goederen, die zijn klooster ontnomen waren, doch waar hij goede brieven van had, terug te vorderen. Die brieven gingen meê, zorgvuldig in een kist gesloten. De tegenpartij zag 't Wilhelmus aan den neus, dat hij dorst had; zij sloeg hem daarom voor, de zaak in der minne bij te leggen, en noodigde hem op een gastmaal. Hier gaf men hem ruimschoots gelegenheid zijnen dorst te lesschen, en 's anderen morgens, terwijl hij zijn roes uitsliep, liet zijn knecht, die omgekocht was, de kist openbreken, en er de brieven uitnemen. Toen Wilhelmus eindelijk wakker werd, kreeg hij schier een beroerte van den schrik; doch werd onbarmhartig uitgelachen, en maakte maar gaauw dat hij weêr naar huis kwam. Het oude zeggen was:

> Die wel drinckt, slaept wel, en die wel slaept doet geen sonden,
> En die geen sonden doet, die wort salich bevonden[1];
> [Maar Abt Wilhelmus heeft het anders ondervonden.]

Het drinkvermaak is tweeërlei: 1° zich zelven vrolijk of 'zalig' te drinken, als de boeren van Ouddorp, van wie Van Dam getuigt, dat zij 'seer vrolijck' zijn, want 'droncken zijnde leggen zij den hoedt op haer knijen, en singen lustigh een deuntje[2]; - en 2° anderen tot drinken te dwingen, als de Heeren op de bruiloft van Wolfert van Borselen, die den Abt van Egmond, Klaas van Adrichem, wijn met zout lieten drinken, dat hij 't bestierf. Die goede Abten moesten het dikwijls misgelden! Maar zij waren ook ligt te verleiden.

Dat beide soorten van drinkvermaak nog in zwang zijn, weet ieder; en omdat het onnoodig is uit te weiden over 't geen ieder weet, en omdat onze eeuw gaarne heeft, dat men het beste van haar denkt, - zoo wil ik in den verleden tijd spreken, de vergelijking met den tegenwoordigen aan den lezer overlatende.

De bedaarde lui vermaakten zich alleen met de eerste soort; zij dronken

1) *Sp. Brab.* III Bedr. 1e Toon.
2) H. VAN DAM, *Beschr. van West-Voorne*, bl. 143.

eenvoudig *santés* en welvarens[1]; maar mogten daarin toch niet karig zijn, - dat zou aan de vriendschap hebben te kort gedaan. Wel beweerden de Kerkeraden, die zich vermaakten met alles af te keuren, wat de harten der menschen vervrolijkte, dat die *santés* eigentlijk 'afgodische superstitiën' waren, die afgeschaft moesten worden[2]; maar wie een der eerwaarde Leden van die Kerkeraden te gast noodde, zag 't onderscheid tusschen 'woorden en werken.' De vriendschappelijkste vorm van 't drinkvermaak was het o m d r i n k e n . De 'omganger' - een mooije roemer, waar de feestdronk in cierlijk schrift op gesneden was - moest, op de uitnoodiging van den poëet, die als ceremoniemeester fungeerde:

> Tsa, lustigh! kom:
> Drinckt dit eens om
> Op d'heyl van Bruydt en Bruydegom![3]

met de zon om, rondgaan. Maar 't was niet alleen om op 't heil van een bruidspaar, of van gastheer of gastvrouw te drinken; het omdrinken had ook ten doel, elkander heil toe te drinken, te 'avouzen' en 'bescheyt te doen'[4]. Nog in de 17e eeuw dronken Hollanders en Friezen naar ouden Germaanschen trant: 'heil!' Mannen gaven bij dien dronk elkaâr de regterhand; maar bragt men den heildronk aan eene vrouw, dan voegde men er een kus bij.

Gezegde bedaarde lui waren er echter op gesteld, dat de omganger niet te overmatig groot was,

> Niet groot noch ongeschikt, maer die haest ommegaet[5];

en dat zij vrijheid hadden, het daarbij te laten, zonder tot meer drinken gedwongen te worden:

> Niemandt zij boven den omganger met drincken beswaert[6].

De vrolijke jongelui maakten er veel meer aardigheden bij, en zagen zoo naauw niet op een teug of wat. Zij dronken 'beniste boordjes' en 'rondeeltjes' en 'klaverblaadjes' en 'konfloribus,' en wat ze al meer bedenken konden, want wie iets nieuws ter tafel bragt was de bol. En ten slotte zwaaiden ze de leêge kannen over 't hoofd en wierpen die

> 'lustigh door de glasen en vingen se buytenshuys',

zegt Breêro[7]. - Of 't mogelijk is, mogen de deskundigen onderzoeken.

Lustig drinken schaamden zich zelfs geen edel-achtbaren noch hooggeleerden. Wie eens zien wil, hoe de eersten soms gesteld waren, als zij van een heerenpartijtje kwamen, beschouwe de teekening van Troost No 218 in het Museum Fodor. Maar

1) Vergl. *'t Boek der Opschr.* bl. 196-199.
2) G.V. HASSELT, *Kron. v. Arnhem*, bl. 245.
3) STARTER.
4) Zie hiervoor bl. 628.
5) D. HEINSIUS.
6) ROEMER VISSCHER.
7) *Sp. Brab.* II Bedr. 2e Toon.

als een professor van een partij kwam, dan droeg hij er roem op, dat hij nooit zooveel wijn gedronken had, of hij kon

altijd nog een vers maken. En zoo maakte de beroemde Heinsius eens, 's nachts naar huis waggelende, dit distichon:

Sta pes, sta mi pes, ne labere mi pes!
Ni tu stes, mi pes, lectus erunt lapides.[1)]

Wat iemand, die geen professor was, dus navolgde:

Sta vast, mijn voetjes, sta! zwik niet, mijn slappe beenen!
Want sta je niet, ik ga te bed hier op de steenen.

Tot het drinkvermaak der tweede soort behoorden al die vermaarde bekers, als: hens-, molen-, dobbel-, fluit-, Spinola-, nautulus- en stortebekers, scheepjes, schoenen, kokossen, enz., waarmeê heden ten dage nog de oudheidkundigen zich vermaken; - echter niet door er nog eens uit te drinken, wel neen! - enkel door ze te zitten bekijken, en van den president de uitlegging te hooren. Wie ze nooit gezien heeft, kan ze leeren kennen uit de afbeeldingen en beschrijvingen van den Heer Van der Kellen in zijne 'Nederlandsche Oudheden,' in 't 'Nederlandsch Magazijn' en in den 'Ouden Tijd.' Het vermaak, dat ze opleverden, staat in geen verhouding tot de fraaiheid der bekers; - 't kwam op niets anders neêr dan elkaâr veel wijn in 't lijf te gieten. En daar vermaakten zich zelfs de achtbare regeeringskollegiën meê, nog in 't laatst der voorgaande eeuw, als ze nieuwe leden inwijdden, en dezen de eene 'mengelens hense' na de andere opdrongen[2)]. Dat zou men dien deftigen koppen met hun poeijerpruikjes en eerwaardige haarzakjes niet aanzien! 't Was nog wel een groote inschikkelijkheid als zij iemand, wanneer hij niet meer kon, zoo'n mengelens hense lieten afkoopen voor een halfvat oesters; maar anders gold nog de oude leus: *aut bibat aut abeat!* d.i. 'drink, of de deur uit!' - Of erger nog, men paste de straf van 't 'wapeldrenken' op den weigeraar toe, en wierp hem den wijn in 't aangezigt en vuil water over 't hoofd[3)].

En gezegde oude leus is nog niet verouderd, en 't wapeldrenken evenmin; wie er nog een hedendaagsch voorbeeld van begeert, kan het vinden in *de Gids* van 1869 op bl. 439. Sedert honderd jaren is het tooneel der wereld en 't kostuum der akteurs zeer veel veranderd, maar deze laatsten zelve eigentlijk nog zeer weinig.

Het p r a t e n eindelijk kan men in vier soorten verdeelen:

1°. Vervelend gesprek, d.i. over staats- of stadszaken en de beurs. Daar had Hooft al een afleider voor, t.w. een beker met het opschrift: *Ā demain les affaires*. Mogen in onzen tijd krantenieuws en effektenhoek schering en inslag zijn, toen kon geen man van smaak zulke gesprekken aan tafel dulden[4)].

1) *Meded. van de Maatsch. der Ned. Lett. te Leiden* 1868, bl 29.
2) Een Deventersch voorbeeld van 1772 vindt men in den *Overijs. Alm.* 1840, bl. 226.
3) Zie over 't wapeldrenken: *Displ.* III D. bl. 81, 82; MEIJER, *Woordenschat*, III D. bl. 773; KILIAEN, bl. 787; *Roos van Dekama*, 29e hoofdst.
4) Vergl. *'t Boek der Opschr.* bl. 200.

2°. Kwaadspreken, - dat echter, als wij reeds vroeger zagen[1], sedert 1795 is afgeschaft en vervangen door de anekdotes.

3°. Scherts, - van ouds de specerij der dischvreugd. Daarom vonden middeleeuwsche vernuften zelfs vermakelijke legenden van tafelheiligen uit, berijmden die, en lardeerden ze met monnikenlatijn. Matthijs de Casteleyn schreef de legende van St. Reinuit, een parodie op St. Reinout, doch hier, als 'rein uit', de patroon der drinkers. Een ander maakte voor de liefhebbers van 't zeebanket de legende van St. Haringus,

> Die soo heylich was, wilt daarop dincken,
> Dat hij in de see zelf niet en cost verdrincken.

Nu zijn die legenden reeds lang vergeten, en de tafelscherts is vervangen door 'uijen', welke echter, door herhaald opkoken, vaak geur en smaak verloren hebben.

4°. Toasten slaan, - waar de oude Cato al zoo'n pleizier in had. 'Ik kan mij waarlijk zeer vermaken,' zei hij, 'bij die aanspraken onder den wijn, zoo afwisselend van warmtegraad, beurtelings zonnegloed of een wintervuurtje'[2]. Zijn niet de hedendaagsche toasten nog precies zoo?

Rooken, snuiven en pruimen vormen het tweede klaverblad, waarvoor wij Jean Nicot te danken hebben.

In 't midden der vorige eeuw zag men te Londen een uithangbord boven een tabakswinkel, waarop een Hollander, een Franschman en een Engelschman geschilderd waren. De Hollander stond in 't midden met beide handen in de broekzakken en een pijpje in den mond. Aan zijne regterhand stond de Franschman met een degen op zij en een staart in den nek, en bood hem een snuifje aan met de woorden: *Voule vous de Rapé?* Aan zijn linkerhand stond de Engelschman met een karwats onder den arm, die hem een pruim presenteerde, en zei: *Will you have a Quid? - No*, zei de Hollander, *dis been better* (wat Hollandsch verbeeldde).

Hieruit blijkt, dat men het rooken als Hollandsch, het snuiven als Fransch, het pruimen als Engelsch beschouwde. Ja, het pijprooken is zoo essentieel Hollandsch, dat men bij alle oude legenden van gehangenen en geradbraakten de bijzonderheid vindt, dat zij 't 'op de ure des doods voor een groote weldaad agten, dat zij van den scherprechter nogh een pijp tabak kregen'; - en dat Koning Lodewijk, toen hij zijn best deed om een Hollander te worden, probeerde een lange pijp te rooken. Toch - de kontrasten ontbreken nergens - was het een Franschman, die aan zijne pijp eene Anakreontische ode wijdde:

> Doux charme de ma solitude,
> Fumante pipe, ardent fourneau,
> Qui bannit mon inquiétude,
> Et qui me purge le cerveau!

1) Zie hiervoor, bl. 416.
2) *De Senectute*. c. 14. § 46.

terwijl 't een Hollander was, die bromde:

> Die heb met godvergeten hand
> Zijns grijzen vaders nek gebroken,
> Die 't eerst dat heilloos stinkend rooken
> Heeft ingevoerd in 't Vaderland!

Even dol als deze poëet, maar al twee eeuwen vroeger, voer de pedante Koning Jacobus, en, in navolging van hem, ook menig regtzinnig dominee, tegen het tabakrooken uit, terwijl de geleerden, als gewoonlijk, het niet eens waren. De Brittannische Majesteit vergeleek 't rooken van een pijp bij 't walmen van den helschen poel, en de dominees noemden het ‘een afgodisch verfoeysel, daer men sijnen Vulcanus meê vereerde, als yeder aen de tabacxkroegen sien’ kon; maar die heeren eindigden toch met zelf een gouwenaar op te steken. En de geleerden schreven eerst vele verhandelingen voor en tegen, doch kwamen ten laatste tot het besluit, dat, als men er een goed glas bij drinkt, 't rooken volstrekt geen kwaad kan. *Ore vinoso bene fumatur*, zeiden zij, en rigtten zelfs r o o k k o l l e g i ë n op, waar zij deze spreuk voortreffelijk betrachtten, en den mond wel met wijn besproeiden om wel te rooken. Wie in zulk een kollegie zijn proef gedaan had, ontving een doctoralen brief, geteekend en bezegeld door den president als: *artis fumatoriae professor primarius*.

Sommigen hebben durven beweren, dat het rooken in de 17e eeuw ook een damesvermaak was, en zelfs ‘zeer achtbare vrouwen’ toen een pijpje smookten[1]; maar zij hebben zich vergist. Nergens komen in de 17e eeuw de dames voor als vriendinnen van den tabaksrook[2]; integendeel, de thee werd ‘vrouwtjes-tabak genoemd[3], wat klaar bewijst, dat den vrouwtjes de eigentlijke tabak niet smaakte.

De *virago*, die te paard rijdt en met de karwats speelt, jaagt en rookt, was toen wat ze nog is, een exceptie of een karikatuur. Hebben sommige ‘zeer achtbare vrouwen in Holland’ weleer smaak in den tabak gevonden, en ‘in 't geheim,’ of wel ‘gezondheidshalve’, een pijp gerookt, dan bewijzen deze bijvoegingen toch, dat het buiten den gewonen regel was. En hebben dartele jongejuffrouwen weleens pijpen laten halen en opgestoken, dan deden zij 't voor de grap, om de verkeerde wereld te vertoonen; - maar denkelijk rookten zij thee en geen tabak[4].

Uit dit een en ander is dus evenmin te bewijzen, dat *de dames rookten*, als uit het verkleeden op vrolijke partijen te bewijzen is, dat de meisjes in Holland weleer mans-wambuizen en broeken en ruiterslaarzen, ja zelfs knevels droegen. Neen, juist wanneer een zeventiende-eeuwer eens ‘een onheb-

1) SCHOTEL, *Oud-Holl. Huisg.* 2e St. bl 409. - WESTERHOFF, *Rookpijpjes*, bl. 81.
2) Zie b.v. het ‘Tabakslied’ bij HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Horae Belg.* II Th. s. 310.
3) Vergl. hiervoor bl. 59.
4) Nog vóór bijna een halve eeuw was menig schoolknaapje even graag op het thee rooken als nu op een sigaartje.

belijk wijf' wilde teekenen, gaf hij haar 'een tabakspijp aan de mont.' Bij Heemskerk kan men er een schilderachtig voorbeeld van vinden in de 'Hofmeesterinne' aan 't Huis ten Deil[1]. Alleen in de minst beschaafde streken rookten de boerinnen; reeds in 't begin der 17e eeuw wilde een knap boeremeisje er den naam niet van hebben, en zei tegen een vrijer, die er haar meê plaagde:

Nummant selt van mijn getuyge,
Toeback is goet suyp voor jou.[2]

De Gooische vrouwen en meisjes echter waren trotsch op haar pijpje. De oude vrouwen zaten er meê aan 't spinnewiel, en de jonge meisjes pronkten in 't zondagspak met een zilveren tabaksdoos en dito pijpedoos, die aan een ketting op haar zijde hingen. 'In mijn jongen tijd,' zoo verhaalde mij onlangs de hoogbejaarde herbergier op een Gooisch dorp, 'zat op Vastelavond en Kermis 't heele dorp hier in de herberg om wijn of jenever met zoet te drinken, en dan gaf ik aan elke meid zoowel als aan haar jongen een lange pijp met een dopje.'

't Moet een grappig figuur zijn geweest, als zoo'n rookend paartje zat te vrijen en te kussen.

Doch reeds vóór dertig jaren rookten de meisjes in Gooiland al niet meer, en lieten 't aan haar grootmoeders over; waaruit gevolgd is, dat men er nu geen rookende vrouwen meer ziet.

'Elk wat wils,' zegt de Castalia van 1870 bij een rookend mannetje en een snuivend wijfje; en als zij 't niet was dan was 't zeker haar zuster, die ik ergens, 'k weet niet meer waar, hoorde zeggen:

Snuiven is 't vermaak van 't leven,
Lieve buurvrouw! doe als ik;
Al mijn zorgen zijn verdreven,
Als ik op mijn doosje tik.

Toch zijn er ook heeren genoeg, vooral geleerden, die snuiven; ja er zijn er, die, even als Frederik de Groote, in elke kamer een snuifdoos voor den schoorsteen hebben staan, om niet, als sommige genieën wel deden, uit hun vestzak te snuiven. Maar al zagen wij nu, op 't straksgenoemde Londensche uithangbord, den Franschman als den snuiver bij uitnemendheid aangeduid, toch is hij de uitvinder van 't snuifvermaak niet; die eer komt den Spanjaard toe. De eerste Franschman, die snoof, was Koning Frans II, die het te raad had gekregen tegen de hoofdpijn, waar hij veel meê geplaagd was. Op zijn voorbeeld raakte 't heele Hof aan 't snuiven, en 't werd Parijzer mode. Onze voorouders hebben het vervolgens van de Franschen geleerd; 't was hier al omstreeks

1) *Bat. Arcadia*. bl. 9 en 10.
2) Zie VAN DE VENNE, *Belacchende Werelt*, bl. 69, 70.

1620 vrij algemeen. En hoe men de *rapé* van 't vuistje snoof, hebben wij reeds in ‘de Uithangteekens’ verhaald[1].

Dr. Nieuwenhuys noemt het rooken voor mannen van allen rang en stand een der geliefkoosde tijdverdrijven; en verzekert, dat de dames er zoo aan gewoon zijn, dat zij het niet kwalijk nemen. Wat het snuiven betreft, oordeelt hij, dat vele vrouwen hiervan een te sterk gebruik maken, en toch weêr door de mannen [versta: door sommige mannen] overtroffen worden; maar hij wil het geen jongejuffrouw aanraden en nog minder aan keukenmeiden en koekebaksters. ‘Het tabak-kaauwen of zoogenaamde pruimen is slechts eene gewoonte onder het gemeen,’ zegt hij[2]; - ja, vooral van sleepers en kruijers, turfdragers en matrozen.

K i j k - h o o r - en d r i n k v e r m a k e n zijn het derde klaverblad. Kijken en hooren zijn niet van elkander af te scheiden; altijd moet er bij 't kijken wat te hooren en bij 't hooren wat te kijken zijn. Zelfs bij een *pantomime* wil men muziek hooren; want kijken zonder iets te hooren zou den lieden een akelig gevoel verwekken. En drinken is er ook onmisbaar bij, waarom 't, hoewel 'k er vroeger reeds van sprak, hier andermaal genoemd moet worden. Schouwburgen, Concerten, *Matinées musicales*, Tentoonstellingen zelfs, zijn kijk- hoor- en drinkvermaken. Hield men weleer de Tentoonstellingen enkel voor kijkvermaken, thans zouden er weinige liefhebbers komen, als er niet voor orkest en bierhalles gezorgd ware; ja, dat deze laatsten reeds voor velen de hoofdzaak zijn geworden, heeft het voorplein van het Paleis voor Volksvlijt bij de groote Tentoonstelling in 1869 klaar bewezen.

Onder de kijk- hoor- en drinkvermaken van vroeger tijd bekleedden te Amsterdam het Oude Doolhof en Blaauw-Jan de voornaamste plaats.

Omstreeks 1630 kwam de Frankforter David Lingelbach hier en vestigde zich toen, of kort daarna, in den voormaligen ‘Sente Peylderstuin,’ die nu het Oude Doolhof genoemd werd[3]. Hij bragt er een vertooning in van ‘verscheydene kunstrijcke wercken door oorlogie-werck gedreven’, benevens een aantal levensgroote beelden van vermaarde mannen en vrouwen. De bezoekers zaten eerst ‘op de plaats onder de schaduwe der groene boomen om te drinken 't zij wijn of bier,’ en te kijken naar de ‘seer schoone fonteyn, sijnde een triumph van Bacchus en Ariadne’ en naar de ‘onder uyt den grondt springende fonteynen,’ met geen minder vermaak dar Cats op Sorghvliet[4].

Vervolgens gingen ze door het poortje, waar boven te lezen stond:

> Die wil dolen in het groen,
> Moet het in het Doolhof doen,

1) I D. bl. 384.
2) *Geneesk. Plaatsbeschr. van Amst.* I D. bl. 191-194.
3) Vergl. hiervoor bl. 629.
4) id. bl. 627.

en voldeden aan die uitnoodiging. En eindelijk traden ze in 't ‘binnenste van 't Huys’ om ‘konstigh orgel- en musyckspel’ te hooren en ‘geestigh spelende beeldekens’ te zien[1]. Dit vermaak vond zooveel bijval, dat er eenige jaren later nog een tweeden en een derden Doolhof bijkwamen, doch alleen 't Oude Doolhof bleef tot vóór weinige jaren in stand.

Behalve dat er enkele nieuwe personaadjes, zoo als de automaat-teekenmeester en Van Speyk, bijgekomen, maar de wassen beelden in stroopoppen met houten koppen veranderd, en eenige gemarteliseerde apostelen verdwenen waren, was toen de vertooning nog nagenoeg als vóór twee eeuwen; doch 't personeel zag er wat vervallen uit, en 't kostuum was in een zonderlingen toestand gekomen.

Op den achtergrond der Vertoonzaal pronkte de vervaarlijke reus Goliath, ‘de grandeur naturelle’ volgens Covens[2]. Naast hem zat de reuzin, die de negentiende-eeuwers voor Mevrouw Goliath plagten aan te zien, omdat zij een katoenen japon droeg, in welk gewaad niemand haar meer herkende voor 't geen zij was: ‘Vrou Walburg van 't aeloud Enax-geslacht.’

David ‘in herdersgewaad’ was een hedendaagsche Geldersche schaapherder geworden, en Besje van Meurs droeg een besteedsters-kostuum; terwijl de staatsiedames van de Koningin van Scheba gejakt en gerokt waren als Amsterdamsche dienstmeisjes. Meester Jochem, de vermaarde doedelzakspeler, zag er uit als een mannetje uit het Leprozenhuis, terwijl hij in de 17e eeuw een mooijen japonschen rok, een kanten kraag en een muts met pluimen droeg.

In de eerste helft der 18e eeuw was 't Doolhof nog zoo vermakelijk, dat een tooneeldichter, die aan de komedianten, na de vertooning van zijn treurspel, een vrolijke partij wilde geven, hen ‘in 't Oude Doolhof’ noodde[3]. Er was destijds ook een kolfbaan, die echter in 1760 weggenomen, en door draaischuitjes en een schop vervangen werd, omdat het Doolhof toen reeds een kindervermaak was geworden; heeren kwamen er niet meer, maar gingen naar Blaauw-Jan.

Op de volgende bladzijde ziet men 't fonteinvermaak van vóór veertig jaren.

Bacchus en Ariadne waren toen al lang verdwenen; maar ‘de roode duivelskop’ was er, tot vermaak der jongens, voor in de plaats gekomen. Terwijl zij schaterend van lachen om de meisjes, die 't met de grondpijpen te kwaad hadden, zich in een hoek der plaats op een hoop bijeen drongen, ging op eens achter hun rug een luikje open, en keek de kop er uit, en spoot hun, uit mond, neus en oogen, met kristallijnen stralen uit de Looijersgracht, hals en rug vol.

Eindelijk, Ao 1862, marcheerden David en Goliath naar 't Stads-archief,

1) De verklaring van de vertooningen, zooals die plaats vonden in 't midden der 17e eeuw, kan elk in *den Navorscher* van 1870 lezen, zoodat het onnoodig is die hier te herhalen. Zie ook MELCHIOR FOKKENS, bl. 300-302.

2) *Guide d' Amsterdam*, p. 298.

3) *Krelis Louwen*, I Bedr. 5e Toon.

waar zij tot oppassers waren aangesteld, en lieten het Oude Doolhof aan den slooper over. Er kwam een school voor in de plaats[1]. Maar, wat zeer opmerkelijk was, in geen honderd jaar had het Doolhof zoo druk bezoek gehad, als in de laatste maand van zijn bestaan; - ieder Amsterdammer wilde aan die oude Amsterdamsche merkwaardigheid nog eens een Afscheidsgroet brengen[2].

In Blaauw-Jan, op den Kloveniersburgwal, waren geen poppen, maar levende menschen en beesten te zien, - leeuwen, tijgers en struisvogels, reuzen en dwergen, bosjesmannen en roodhuiden; - men hoorde er Wybrant Lolkes en Lange Jaap van Sneek oude Friesche liedjes zingen; zat er op de plaats, even als in 't Doolhof, te drinken, en damde een partijtje met Kajanus of lachte om de grappen van Tetje Roen. Blaauw-Jan was zoo beroemd, dat alle vreemde Vorsten en Vorstinnen, die Amsterdam bezochten, er door Burgemeesteren heen geleid werden, en dat ook in andere steden elke herberg, waar vreemde dieren en buitengewone menschen te zien waren, ‘Blaauw-Jan’ op hun uithangbord schreven. Nog in 1781 kwam Keizer Jozef II de instelling bezoeken, maar dit was het laatste straaltje van haar luister; drie jaren later werd zij gesloten en de boêl verkocht.

In onzen tijd hebben wij, in de plaats van de Blaauw-Jannen, die vermakelijke lusthoven, welke de geleerden ‘zoölogische tuin’, de dames ‘diergaarde’, de jongens ‘apentuin’, en de dichters ‘reproductie van 't paradijs’ noemen; en waar de leden met vrouw en kroost in een half uur de vijf werelddeelen plus het Zuidpoolland rondkuijeren, en zich dagelijks met alle soorten van beesten zoo famieljaar maken, dat daaruit reeds een vriendschappelijke betrekking ontstaan is, en menigeen nu dierages

1) Vergl. hiervoor bl. 306.
2) Kort vóór de slooping is door den Heer P. Scheltema een lijst opgemaakt van de beelden en andere voorwerpen, die toen in het Doolhof aanwezig waren. Deze lijst wordt bewaard in het Stads-Archief, (zie Dr. P. SCHELTEMA, *Inventaris*, II D. bl 42), en is uitgegeven in *Aemstels Oudheid*, V D. bl. 187-189.

onder zijne goede bekenden telt, wier naam hij vroeger niet eens gehoord had.

Dit is ‘de Ojevaar’ op de St. Antoniesbreêstraat, zooals die er uitzag vóór ruim 60 jaren.

Hij staat hier als de vertegenwoordiger eener soort van kijk- hoor- en drinkvermaken, waaronder hij een eeuw lang de eerste plaats ingenomen heeft[1], - de s p e e l h u i z e n - en tevens als het toonbeeld der ‘burgerswinteravonduitspanningen’ in 't laatst der vorige en 't begin van deze eeuw.

Geen vreemdeling weleer, die Amsterdam bezocht en niet naar den Ojevaar moest als ‘le musico le plus renommé’. En de burgers gingen er op zondagavond na zevenen hun uitspanning zoeken. Die ‘burgers’ waren, volgens de verzekering van Arent Fokke, die er zelf ook kwam, ‘zoowel voorname als middelbare en geringere’[2]. Niet lang nadat hij dit geschreven had echter kwamen de eersten, en weldra ook de tweeden er niet meer.

Het lokaal was aan weêrszijden met houten banken bezet, en aan 't einde was een tooneel, waar scènes uit operaas en blijspelen vertoond of burleske ariaas en duetten gezongen werden. Wie zich van een plaats vlak voor het tooneel hadden meester gemaakt, zagen en hoorden iets, maar de overigen niemendal. Het zien werd hun belet door de hoeden, vermits niemand den zijnen afzette; het hooren door 't onafgebroken gewoel en gedruisch, dat er heerschte. Eenigen liepen heen en weêr met hun flesch en glas in de hand, en zochten te vergeefs een zitplaats; anderen praatten

1) *De Ojevaar* bestaat reeds meer dan honderd jaren; doch in 't begin der 18e eeuw schijnt hij nog niet bekend geweest te zijn. Immers Jan van Gijzen noemt hem in zijn ‘Amsterdamsche kermis’ niet, maar noodigt daarentegen de kermisgasten ‘eens om een kijkje naar '*t Turfschip* te gaan of naar *de Wijnvaatjes*’, - wat zeker destijds de vermaardste speelhuizen waren. Omstreeks 1760 waren zulks *de Ojevaar, Vader Bacchus* en *het Groenewoud*.

2) *Amst. burgerswinteravonduitsp*. bl. 35.

en lachten: dezen hielden zich met niets anders bezig dan met het drinken van hun ‘best rood’ of ‘kom punch’; genen hieven uit volle borst een liedje aan, zonder er om te denken, dat op het tooneel ook gezongen werd.

Men ziet evenwel Melpomene en Thalia hier zoowel te pronk staan als in den Stads-schouwburg. - Die arme Muzen! hoe kwamen ze hier verzeild? - Och, Apollo zelf heeft in onze eeuw geen beter lot; lees er de Castalia van 1868 maar eens over na:

'k Zhag 'm zhelf wel hop de khermis
Hals Phaljas hof 'Olofhernes[1)].

Is men tegenwoordig er zeer opgesteld het klaverblaadje van kijken, hooren en drinken steeds voltallig te hebben, vroeger was men ook tevreden al ontbrak soms een der beide eersten. Een voorbeeld van hooren drinkvermaak levert de tuin op de Leidschestraat te Amsterdam, waar de nachtegaal zong ('t was in de 17^{e} eeuw; nu zijn daar pleiziertuinen noch nachtegalen meer), en waar men boven den ingang las:

Terwijl de Wijn hier 't hart verheugt,
Voltoit de Nachtegael de vreugt;
Dus is in schaduw van mijn linden
Vermaek en lekkernij te vinden.

De herbergier achtte dus met hooren en drinken 't vermaak volkomen.

Een voorbeeld van kijk- en drinkvermaak vond men weleer aan 't Tolhuis over 't Y. Op een glas in ‘het Tuynhuys’ las men in de vorige eeuw, toen daar zekere Ten Tye kastelein was:

o Stadgesigt, o Bosch van Masten!
Gij kund het gretig *Oog* vergasten,
  Als d'Eedle Wijn den kiesschen *Smaak*:
Zoo vind in 't Tuynhuys van TEN TYE
Het een door 't Schoon *Gesigt* van 't Ye
  En d'andre door de *Proef* vermaak.

En nu willen wij de Kijk- en de Hoorvermaken elk nog eens in 't bijzonder beschouwen.

De edelste k i j k v e r m a k e n van onzen tijd zijn: 's winters een kunstbeschouwing, en 's zomers een zonsopgang op den Rigi. Maar behalve deze zijn er nog honderden en duizenden van middelbaren en lageren rang, en er zijn er op de voorgaande bladzijden reeds een menigte genoemd.

De menschen kijken naar al wat oud en nieuw is, - naar reliquiën, reuzebeenderen en getijgerde dames, naar oude wapens en nieuwe kleêren.

Toen de eerste stoomboot op 't Y voer - 't was een Zaandammer Merkurius - liep heel Amsterdam uit en de Buitenkant was te klein; maar de herbergier, die slim genoeg was geweest, om dadelijk een uithangbordje met een stoomboot boven zijn deur te spijkeren, had den meesten inloop, want het drinkvermaak kon er alweêr niet bij gemist worden.

1) bl. 179.

In den aanvang der spoorwegperiode, toen er nog niet meer was dan een spoorweggetje van Amsterdam naar Haarlem, stond de Haarlemmerweg en zaten de Sloterdijksche herbergen alle dagen vol. Maar vooral gingen de liefhebbers bij avond om een kijkje te genieten van den vurigen lokomotief. 'Brrr! Dat is de wagen van Lucifer!' riepen ze, en menige hofjesjuffrouw sprak van 'kinderen Belials', maar moest er toch bij wezen 'om te kijken.'

Geleerde kijkers staan voor alle boekwinkels; kunstminnende kijkers bij Buffa; hun vrouwen en dochters bij Sinkel en Bahlmann; en de gemeene lui kijken naar alle zeldzaamheden[1]. Een leêge koets met zes paarden, of een brandspuit die uitgehaald wordt, doet een gantsche buurt uitloopen; voor de kroeg, waar een drenkeling ingebragt is, en voor de kerk, waar getrouwd zal worden, staan altijd honderde vrouwen zaâmgepakt. Vroeger, zelfs nog in de eerste helft dezer eeuw, keken de menschen naar niets liever dan naar geeselen en brandmerken.

Wanneer ''t spiegelend schavot' (zoo noemt Vondel het) was opgerigt, stond niet enkel de markt vol, maar aan alle huizen waren de vensters wijd open en zoo volgepropt met hoofden als op de platen van den intogt van Maria de Medicis. Over dit kijkvermaak ware een lang hoofdstuk te schrijven; en daar zou nog wel van iets meer dan geeselen en brandmerken inkomen, b.v. neus splitsen, tong doorpriemen, rabraken, enz. - dingen, die weleer duizende kijkers en niet minder kijksters lokten, maar voor ons te akelig zijn en daarom zwijg ik er maar van.

Oude dames kijken naar een kat, die voor 't venster zit; oude heeren kijken naar jonge juffers, en jonge juffers kijken, als geen mensch het ziet, naar jonge heeren. Wandelaars kijken naar 't optrekken van de wacht en naar 't verdrinken van een hond; naar 't exerceeren der schutters en 't opgraven van een riool; naar 't snoeijen der boomen en 't uitgaan van van een school; naar de aanplakbiljetten van de kermis en de kabeljaauw op de Vischmarkt; naar de parade, als de vlaggen waaijen, en naar het paleis, als de Koning in de stad is; naar de herauten, die met beplakte borden van nieuwe couranten rondloopen, en over de leuning van een brug, waar niets te kijken is, en toch één kijker er spoedig honderd lokt.

En dit zijn altemaal kijkvermaken, die geen cent kosten; wie geld verkijken willen, kijken in de Komedie of in 't Paleis voor Volksvlijt, in 't Park of in Frascati; - zien nu eens schaatsenrijden op rolletjes, dan hoe een Amsterdamsche zaal verkleed is in een Chineesch landschap, en hoe rood en groen geschilderde duiven vreemde vogels voorstellen, of andere, nog zeldzamer merkwaardigheden.

Ieder geniet het kijkvermaak op zijn manier. Sommigen zitten te kijken in hun koepeltje met een lange pijp en een kop thee; anderen klimmen

1) Grabner verwonderde zich over de nieuwsgierigheid van ons volk Zie zijne *Brieven*, bl. 106.

er om op torens, en weêr anderen op hooge bergen; nogmaals anderen dalen, om te kijken, af in diepe mijnen, en andermaal anderen kruipen, om te kijken, op hun buik door naauwe onderaardsche gangen in het binnenste der Egyptische piramiden.

Duizenden gaan verre reizen doen, om te kijken, - eenigen zelfs in de binnenlanden van Afrika; maar voorzigtige lui doen dit niet, omdat men er weleens vermoord wordt, want - spijt alle negervrinden! - is dat zwarte volk geen oogenblik te vertrouwen. En tot die voorzigtige lui behoorde ook Constantijn Huygens, die, als hij eens een ‘Gedenckwaerdige Kijckreis’ ondernam, met zijn vrienden een dag, niet naar Afrika, maar naar Rotterdam ging, en daar rondwandelde onder een aanhoudend: ‘Kijk! kijk!’

> Elck riep om 't seerst: Kijck hier, Mevrouw! Mijnheer, kijck daer!
> Kijck, watte Straten! watte Winckels! al vol Waer!

En hij had nog meer pleizier dan die op hun buik in de piramiden kruipen.

Liefhebbers van stadsgezigten behoefden niet eens de poort uit te gaan om te kijken; zij konden 't in hun eigen stad wel doen. De Amsterdammers hadden de ruimste keus binnen hunne wallen, maar nergens levendiger en schilderachtiger gezigt dan voor 't van ouds vermaarde Huis onder 't Zeil op den immer woeligen Dam. Daar was het dat onze zeventiende- en achttiende-eeuwsche schilders en tooneeldichters kwamen zitten studeeren; daar deden vreemdelingen hun waarnemingen en teekenden aan, wat ze later in hun reisbeschrijvingen wilden uitwerken; en welligt heeft Fénélon daar ook eens gezeten, toen hij de schets van het oude Tyrus ontwierp.

Maar 't enkelvoudig kijkvermaak is nog niet genoeg; men verheft het tot de tweede magt en 't wordt:

> Zij komen om te zien en om gezien te worden.

Tot deze soort van vermaken behoort in de eerste plaats de p a n t o f f e l p a r a d e . Men heeft gevraagd: ‘van waar die naam?’ En de eene navorscher zei: ‘van den slependen gang;’ en de andere: ‘van de podagralijders, die op hun pantoffels in 't zonnetje wandelden, en zich door hun vrouwen en dochters lieten vergezellen[1)]’. Die navorschers waren zeker zelf oude heeren. Huygens wist het met een paar woorden beter uit te leggen. Van de Haagsche pantoffelparade in 't Voorhout zong hij:

> 't Voorhout, die Kalverstraet, daer yeder brenght te mert [te markt]
> 't Jongh goet, of 't niet genoegh op stal gesocht en wert[2)].

Begrepen? - 't Was geen sleepers- noch podagristen-, maar een jonge-juffrouwenparade. In Friesland heet de pantoffelparade o m b o e r e n [3)]. Eertijds was 't algemeen, maar nu is 't nog slechts te Hindeloopen, Grouw

1) *Nav.* I D. bl. 23, 53, 102.
2) *Korenbl.* I D. bl. 411.
3) *Woordenboek der Ned. Taal*, op 't woord.

en hier en daar elders, de gewoonte des zondags, na theedrinken, een gezamentlijke wandeling te maken, doch in twee partijen - vrouwen en meisjes met de zon om, mannen en jongelingen tegen de zon in, waardoor ze elkander telkens ontmoeten, en dus het vermaak genieten van te zien en gezien te worden.

Ten andere behooren hiertoe ook Schouwburgen en Concerten, Zoölogische tuinen en Kunstbeschouwingen, Rozenfeesten en wat meer van dien aard is; want ware 't anders, er zou niet zooveel tijd en zorg, moeite en geld aan toiletten besteed worden.

En eindelijk ook de Tentoonstellingen, zelfs die van landbouw en veeteelt. Althans in den Zeeuwschen Volksalmanak van 1847 is ons verteld, dat op zoodanige Tentoonstelling te Zierikzee het aantal vrouwen en meisjes bijzonder groot was; dat de eersten er heengegaan waren op de aansporing harer echtgenooten, ‘eens wat te gaan zien’; en de laatsten hare moeders nageloopen waren in de hoop, ‘eens gezien te worden.’ En, volgens de verzekering van een Hagenaar, wemelt, bij een Tentoonstelling van schilderijen in de Hofstad, in de expositiezalen een elegante, deftig voortschuivende menigte, die meer komt om gezien en bewonderd te worden dan om te zien en te bewonderen[1]. Eigentlijk niets nieuws - maar altijd en overal hetzelfde.

Verheft men eindelijk het kijkvermaak tot de derde magt, dan heeft men het allerfraaiste: zien, zonder gezien te worden.

Kom eens op een dorp of in een kleine stad; alle ramen zijn wel gesloten met gordijntjes of chassinetten: gij ziet niemand; maar achter die schermen zitten ze, die u begluren. 't Is het fijnste vermaak voor die menschen, ieder te bespieden, en zich zelven schuil te houden.

Maar dat vermaak is evenmin nieuw, en was ook niet altijd kleinsteedsch. In 't midden der 17e eeuw zaten de deftige Amsterdammers op de Heerenen Keizersgracht, achter hun tralie verborgen, de voorbijgangers in oogenschouw te nemen en uit te lachen[2].

De h o o r v e r m a k e n kan men in twee soorten verdeelen: 't hooren van toonen en van woorden.

Tot de eerste soort behooren de genietingen, die muziek en zang opleveren, en hierbij bekleedde in vroeger tijd het k l o k k e s p e l een voorname plaats. 't Werd ons nog onlangs in den Navorscher herinnerd, dat dit ‘in oude dagen, zoo in Noord- als Zuid-Nederland tot de geliefkoosde en onmisbare volksvermaken behoorde’[3]. En dat was nog zoo in de 17e eeuw. Daarom vergat de Amsterdamsche regeering, toen zij ‘tot gerief der kooplieden’ een beurs liet bouwen, dan ook niet, tot vermaak dier kooplieden, er een toren bij te laten bouwen met een mooi klokkespel er in, ‘daar

1) *Handelsblad*, 3 Junij 1869.
2) VONDEL, *Leeuwendalers*, vs. 59-66.
3) XIX D. bl. 157.

alle daagh kunstigh op gespeelt werd.' 't Klokkespel droeg op de wekelijksche marktdagen niet weinig bij 'om koopers en verkoopers ter markt te lokken'. En bij voorname bruiloften liet het Stadsklokkespel almede zich hooren, om 'de bruiloftsgasten over den maaltijd met bevallige soetigheid te verlustigen'[1]. Ja, Vondel noemde 't zelfs een 'hemelsch muziek', omdat het geluid van boven komt, en kreeg, zoodra hij 't hoorde, lust 'eenen klockedans te danssen'[2]. Ook in dit opzigt is de smaak veranderd; de klokjes klingelen nog even mooi als vroeger, maar niemand danst er meer bij; men luistert er naauwelijks naar; men heeft nu liever een Park- of Volksvlijtconcert.

Tot de tweede soort behoort het hooren van redevoeringen, het zij in de Akademie, in een Kiesvergadering of in de Kamer, - welk vermaak door de heeren op zeer hoogen prijs wordt geschat; ten tweede, het hooren voordragen van novellen en dichtstukjes in een letterkundige maatschappij, - wat de dames vooral heel pleizierig vinden; en ten derde, voor heeren en dames en voor ieder, die ooren heeft om te hooren, - lezingen. En met dit laatste vermaak worden de menschen in onzen tijd soms overstelpt: in Groningen zag men, volgens het Handelsblad[3], zelfs een 'lezingen-harddraverij', - welk woord, niet al te gelukkig uitgevallen, schijnt te moeten beteekenen, dat de lezers, met de lezingen in hun rokzak, om 't hardst naar het leesgestoelte liepen.

Vroeger behoorden tot deze soort van hoorvermaken ook nog: de 'zonderlinge leeraars', de nieuwspostwijven en de omroepers.

De eersten zijn, sedert 'de omwenteling,'uit de rij der merkwaardigheden verdwenen tot groote schade der gemeenten, want zulk een leeraar bragt 'door zijn zonderlinge wijze van den volke het Evangelium te verkondigen, het dorp geen gering voordeel aan'. Een der laatste exemplaren was Dominee Van der Zouw te Amstelveen op 't einde der vorige eeuw. Uit alle steden en dorpen van rondom kwamen de hoorders, maar vooral was 't voor de Amsterdammers een uitgaansdag, Van der Zouw te hooren preeken. Zoodra dezen de kerk inkwamen, begroette Dominee hen al met een: 'Kijk, kijk! daar komen weêr Amsterdammers aan!' en voegde er 't een en ander bij, om hun te doen blijken, dat hij wel wist, waarom ze kwamen. Nog vijf en dertig jaren later leverden vaak zijn preeken stof tot gesprek op theevisites. Van Ollefen hoorde hem eens preeken over het gebod: 'Gij zult niet stelen'. Die preek was zeer satiriek; geen stand of betrekking liet hij ongemoeid, - zelfs de diakenen zijner kerk niet[4]. En niemand nam 't hem kwalijk, want 'hij bragt er het dorp voordeel meê aan.'

De n i e u w s p o s t w i j v e n waren, even als de Spartaansche koningen

1) BOITET, *Delft*, bl. 66.
2) IX D. bl. 238.
3) *Handelsblad*, 3 Febr. 1870.
4) *Ned. Stad- en Dorpbeschr. Amstelv.* bl. 9.

en de raven van Wodan, altijd *in duplo*, - één aan elke zijde der straat, om beurtelings 't woord te voeren, en op een eigenaardigen dreun het nieuws uit te galmen. Was ergens een kluchtig historietje voorgevallen, dan kon men dit door deze onverbiddelijke schreeuwsters (welke, even als de gezegde raven Hugin en Munin, alles verkondigden) voor de deur zelve van den held of de heldin van het feit hooren uitbazuinen. Ja, ten tijde der Republiek, als woeling en partijschap de stad in onrust bragten, vond men vaak bij deze vrouwen de krachtigste hulp om roer-vinken tot bedaren te brengen. Zoo werden te Amsterdam in 1672 de Doelisten ‘bespot in openbare schimpschriften, die men voor hunne huizen te koop liet schreeuwen,’ zegt Wagenaar, ‘'t welk hen zoo bedeesd maakte, dat zij 't hoofd naauwelijks ter deure uit steken durfden’[1]. Zoo strekten toen de nieuwspostwijven niet alleen tot vermaak maar ook tot nut van 't algemeen.

De o m r o e p e r bestaat nog, ja, maar hij is niet meer wat hij vroeger was - de heraut der poorterij, die slechts twee slagen op zijn koperen bekken behoefde te doen, om, zoovelen er om en bij hem waren of hem met een loopje bereiken konden, tot aandacht, te dwingen.

Doctor Bernagie zat eens voor 't Huis onder 't Zeil een pijp te rooken en ‘een halven daalder aan wijn te consumeeren’, toen een omroeper met zijn gewoon gevolg van jongens en meiden de Beurssteeg uitkwam, den Vijgendam opging, en zich tegen het pothuis van den pruikemaker tusschen de beide Vischpoorten posteerde, terwijl zijn gevolg den kring formeerde. De waagdragers en sleepers van den Dam, de vischwijven en vischdragers, de winkelknechts uit de Warmoesstraat, de braders en bakkers uit de Nes, de schoenmakers uit de Halsteeg, en al de wijven van de Bierkaai schoten ijlings toe, om te hooren. Bernagie, die juist aan zijn ‘Debauchant’ werkte, en daar nog een tooneeltje voor noodig had, maakte ook dat hij er bij kwam, in de hoop 't daar te vinden. Maar pas had de omroeper het tweede woord op de lippen, of een troep halfdronken matrozen, met een paar zielverkoopers aan 't hoofd, kwam door de golvende menigte heen laveeren, en nam, in een gier, den heraut met zijn bekken op sleeptouw meê, en zeilde, in een tweeden gier, met hem, onder 't schelden van menig bierdragerswijfje en een hoezeetje van de kwâjongens, de Pijlsteeg in. Het hoorvermaak was gestoord; ieder ging onvoldaan heen; Bernagie keerde morrende bij zijn wijn terug, en zijn ‘Debauchant’ kreeg 't hem toegedachte tooneeltje niet.

Ten slotte is het ook onder de hoorvermaken, dat men dezulken vindt, die een sterken invloed op de gaap- en slaaporganen van sommigen oefenen, en dus bij dezen ongevoelig overgaan in 't vermaak van ‘een uiltje te knappen’. En men behoeft dit juist niet altijd in de middag-

1) WAG. *Amst.* I D. bl. 646.

preek te zoeken, ook bij geleerde verhandelingen en poëtische voordragten komt het voor[1].

Zijn de l i e f h e b b e r i j e n ook volksvermaken? -

Elk op zich zelve beschouwd - neen!

Als een oudheidkundige op zijn studeerkamer, waar hij 't uitzigt op dakpannen en schoorsteenpijpen heeft, en dus door geen menschengewemel in zijn aandacht gestoord wordt, zijn liefhebberij vindt in 't bekijken van oude Romeinsche graf- en vloersteenen, brokken van mijlpalen en altaren, scherven van kruikjes en lampjes en wat dies meer zij, en zijn vernuft spitst in 't ontcijferen van onleesbare overblijfselen van opschriften; - dan vermaakt hij zich mogelijk, maar een volksvermaak is 't niet en zal 't ook nooit worden.

Als een Egyptoloog in oude papyrussen zijn liefhebberij zoekt, dan kan hij zich zelven daarmeê vermaken, maar 't is geen vermaak voor u en mij, en allerminst een volksvermaak.

Toen Piet de Boer zijn vrije uren doorbragt met over de leuning der brug van 't Oostindisch Zeemagazijn te liggen, en op de belletjes en kringetjes in 't water te turen[2], kan dit zijn liefhebberij geweest zijn, maar daarom is 't liggen over de leuning van een brug nog geen volksvermaak.

De liefhebberijen zijn bijzondere vermaken. En 't was al van ouds een vaste overtuiging, dat ieder mensch de zijne hebben moet, daar men een dom en vervelend wezen 't best meende te karakterizeeren door te zeggen: ‘'t is een mensch zonder liefhebberij.’

Maar al is nu elke liefhebberij, op zich zelve geen volksvermaak, de liefhebberij, in 't algemeen, is 't wel. Want daar de liefhebberijen vermaken van enkelen zijn, en de som van al die enkelen het volk is, - zoo is ook de som van alle liefhebberijen volksvermaak. En daarom moeten wij aan 't slot van dit werk ook nog een blik op de l i e f h e b b e r i j e n werpen. Ze allen op te noemen is ondoenlijk, maar ook onnoodig; ik verdeel ze in elf soorten: 1° Geleerde, 2° Geestelooze, 3° Stichtelijke, 4° Literarische, 5° Arithmetische, 6° Artistieke, 7° Zoölogische en 8° Botanische liefhebberijen, 9° 't Verzamelen, 10° 't Knutselen en 11° Liefhebberijen van bijzonderen aard.

Van de eerste en tweede soort heb ik reeds voorbeelden genoemd, en kortheidshalve laat ik het daarbij.

De s t i c h t e l i j k e l i e f h e b b e r i j e n gaan doorgaans met veel geduld gepaard. Jan van Raadt, ‘schoolmeester ter Hey’, in 't laatst der 17e eeuw, schreef uit liefhebberij den geheelen bijbel uit, en krabbelde al de platen en kaarten, 450 ongeveer, met de pen na, en dit monnikenwerk had hij in 1708 gereed, toen hij 64 jaren oud was[3]. - Een ander telde

1) *Aurora*, 1862, bl. 191.
2) L. SPLITGERBER, *Catalogus*, bl. 33.
3) Deze bijbel was op de Tentoonstelling van hulpmiddelen voor 't Onderwijs in 1860 in-gezonden door den Heer W.K. Hoffmaan te Haamstede.

de letters van den bijbel - een Statenbijbel natuurlijk; en na dertig jaren tellens had hij bevonden, dat er in zijn exemplaar 3.566.480 letters stonden[1]. Wie weten wil, of dit in alle exemplaren precies hetzelfde is, en het niet zelf natellen wil, kan het in den Navorscher vragen.

De literarische liefhebberijen zijn prozaïsche of poëtische. Tot de eersten behooren o.a. de bibliomanie en bibliofagie; en tot de tweeden het maken van verzen, die niemand leest. De liethebberij-poëet is de martelaar van zijn liefhebberij, en niemand weet wat hij uitstaat. Voeg er de liefhebberij-deklamateurs bij, die echter meer anderen dan zich zelven martelen. De ergsten dezer soort zijn de Vloxen en Hansen[2],

> Qui tuent de leurs vers les passans dans la rue[3].

Van geestige liefhebberij-kritiek leverde E.J.B. Schonck een aardige proeve in zijne (reeds genoemde) emendatie der 'Vermakelijke Slaatuintjes', welke hij in 1775 onder den pseudoniem Eibesins uitgaf[4].

De arithmetische liefhebberijen der boeren in Noordholland wekten de verbazing van Grabner; - zonder lei of grift, en met evenveel gemak als vlugheid, rekenden zij de moeijelijkste voorstellen, die hij bedenken kon, voor hem uit.

Ook geestige geleerden doen soms aan deze soort van liefhebberij, b.v. wanneer een groot werk onder handen is, dat niet vlot gaat. Toen Mr. Jakob van Lennep in den zomer van 1866 te Middachtersteeg de genoegens van 't buitenleven smaakte, - en de Heeren De Vries en Te Winkel met hun Woordenboek aan 't woord 'Aap' gevorderd waren, en zij hem raadpleegden 'over den oorsprong der beteekenis van *spaarpot*, aan dat woord gegeven', - beving hem de lust eens door een regel ven drieën uit te rekenen, hoeveel jaren er noodig zouden zijn om van 'Aap' tot 'Zwoord' te komen, en de uitkomst dier berekening was: '1045 jaren precies,' - zoodat het boek nog vóór 't einde van A° 2911 klaar zal kunnen zijn. 'De bevindinge sal konnen bewijsen of dese becijferinge feyl-loos is,' zegt iemand; of 't Snellius of Stampioen of een ander is, weet ik niet, doch dit kan men dan nazien.

De artistieke liefhebberijen zijn velerlei, maar ik moet kort zijn. Hiertoe behooren: 1° Schilderen en teekenen. 2° Borduren, bloemen maken en boetseeren in was. 3° Muziek maken en zingen, welke beiden echter soms ijselijk vervelend voor de buren kunnen zijn. 4° Graveeren en schrijven op roemers en bokalen, waar, in de 17e eeuw Tesselschade, Anna Maria Schuurmans, Willem van Heemskerk en meer anderen, en in onzen tijd de Heer D.H. de Castro te Amsterdam, bijzonder knap in waren. 5° De edele knipkunst of 'conste der schaer', die nog veel meer

1) GRABNER, *Brieven*, bl. 126.
2) Wie dit zijn, kan men lezen in VAN LENNEPS *Lastige lieden*, 3e Bedr., en in 't *Boek der Opschr.* bl. 360.
3) BOILEAU.
4) Vergl. hiervoor bl 625.

beoefend is. Niemand knapper daarin dan Johanna Koerten, die, op haar buitentje Amstelhoek tegenover de Utrechtschepoort, beroemde kunststukken maakte en Vorsten met de schaar portretteerde. Haar Rotterdamsche mededingster was Elisabeth Rijberg, die knipte ‘in 't plat en verheve’, en van den Keurvorst van de Palts voor één knipsel vier vergulde zilveren bekers en een zilveren servies present kreeg. Mannen deden ook aan dit vak: te Harlingen was de pasteibakker Roelof van Duiden en te Rotterdam waren Gillis van Vliet en Jan Kopper er om vermaard. En zonder vermaard geworden te zijn waren er tal van oude en jongelui, die zich met deze liefhebberij bezighielden. In 't laatst der vorige eeuw verwonderde Grabner zich nog over de fraaije knipsels, die hij, opgeplakt, in lijstjes achter glas, in de woningen der burgers aan de wanden zag pronken, en die wel met twintig en meer dukaten betaald werden. (Wij hebben ze ook nog wel gezien, schoon niet naar den prijs gevraagd.) In Duitschland had Grabner nooit zoo iets gezien, dan alleen in sommige kloosters[1]. Eindelijk, om niet meer te noemen, 6° spelen met een tooneeltje, waarin, even als in ‘de Vier Kroonen’ weleer, ‘fraaije kunstwerken en perspectieve gezigten met maanlicht en 't aanbreken van den dageraad’ vertoond worden, - geen kinder- maar grootemenschenspel.

Bij de zoölogische liefhebberijen neemt de hondenliefhebberij de eerste plaats in, waarom er dan ook in sommige steden een belasting op gelegd is. Welligt zou men meenen, dat aan de paardenliefhebberij de eerste plaats gegeven moet worden, doch ten onregte: paarden zijn artikelen van weelde, en weelde is geen liefhebberij, maar behoefte; en bovendien is 't al duizendmaal gezegd, dat geen dier den mensch trouwer vergezelt dan de hond, wat tevens bewijst, dat de liefhebberij hier wederkeerig is.

Wat zijn er al gedichten gemaakt op hondentrouw en hondenvriendschap! Hoeveel groote mannen zijn er geweest, die hondenliefhebbers waren! Hoeveel Vorsten, wier voornaamste gunsteling een hond was! Hoeveel dames, die er een heel hondenhuishouden op nahielden en zich daarin gelukkig gevoelden! Van de laatsten kon men weleer dagelijks een merkwaardig exemplaar zien wandelen op de Heerengracht, in de gestalte van een oude vrijster met zes leeuwtjes, of ze in één vorm gegoten waren, elk aan een rood zijden koord. Constantijn Huygens had bijzonder veel liefhebberij in honden. Toen hij in 1624 zich te Londen als Gezantschaps-secretaris bevond, vergat hij daar zijn Haagsche honden evenmin als Cornelis van Lennep in den Haag zijn Manpadsche vinken vergat. Gelukkig had hij eene vriendin achtergelaten, die voor zijn lievelingen zorgde niet alleen, maar ook zijne collectie door aankoopen van mooije exemplaren vermeerderde, en hem verblijdde met de verzekering: ‘Als ghij compt, sult ghij keur van honden vinden’[2].

1) GRABNER, *Brieven*, bl. 348.
2) *Dietsche Warande*, VI D. bl. 482, 485.

Toen Lodewijk XIV in 1672 aan 't hoofd van zijn leger in 't hart van ons Land rukte, nam hij zijn hondje meê, en 't beest sliep te Zeist in 's Konings slaapkamer op een rood damasten kussen[1].

Koning Lodewijk, alias ‘de Lamme Koning’, had tot zijn gunsteling ook al een hond, - en niet eens een Franschen maar een Gelderschen, die te Tiel heel vrijpostig in 's Konings rijtuig gesprongen was, en voor wien Z.M. terstond zulk een liefde opvatte, dat hij de hovelingen beknorde, die den indringer wilden wegschoppen. Toen Tiel - zoo had hij den hond gedoopt - eens een been in zijn keel gekregen had, werd 's Konings chirurgijn, Giraud, geroepen om 't er uit te halen. ‘Dat doe ik niet’, zei deze, ‘ik ben geen hondendokter’, - en hij verloor zijn post; maar 's Konings tandmeester, Signor Angela de Vergami, een slimme Italiaan, die 't been vlug uit Tiels keel haalde, maakte er zijn fortuin meê.

Dat de kattenliefhebberij aan oude vrouwen eigen is, bewijst het woord ‘kattebes’, waar geen mannelijke vorm van bestaat; en dat het met de duivenliefhebberij juist andersom is, bewijst het woord ‘duivemelker’ dat geen vrouwelijken vorm heeft. Juffrouwen, die buiten wonen, hebben veel met kippen op en graag zeldzame soorten. Tante de Harde zei tegen Nicht Alida: ‘zie je wel, dat al mijn kippen haar veêren verkeerd staan? nu, 't is ook duure waar, hoor!’ - Juist, duur is mooi!

Anderen doen weêr in andere beesten; de een hangt zijn huis vol kanarievogels en kan er geen woord spreken met een vriend; de ander verlustigt zich in 't diskoers zijner papegaaijen, dat althans de verdienste heeft van niet over de effekten of de verkiezingen te loopen; - doch ik ga nu tot de volgende soort over.

Onder de b o t a n i s c h e l i e f h e b b e r i j e n is de bloemenliefhebberij de voornaamste en algemeenste. Wie een buitenplaats heeft, kan die liefhebberij in 't groot, en wie een tuin aan den buitencingel heeft, in 't middelbare drijven. Maar wat wij reeds bij de kippen van Juffrouw de Harde opmerkten, is hier nog meer van toepassing, - niet het schoone maar het zeldzame en dure streelt den liefhebber. Daar ergerde Hendrik Laurensz. Spieghel zich reeds over, en hij noemde 't ‘verwaandheid’. - ‘Kom bij mij op Meerhuizen’, zei hij, ‘daar worden niet als in praalkruidlievershoven, geurige bloemen weggeschoven voor reukloos onkruid, dat duur betaald wordt alleen omdat het vreemd is.

> ‘Maekt vreemdheid goed of schoon?
> Wat haelt bij reukrijk lely hun stink-keizers-kroon?’[2]

Reeds op het einde der 16e eeuw en in 't begin der 17e heerschte er in Holland een bijzondere liefhebberij voor tulpen en keizerskroonen, en tevens voor horens en schelpen, en ze werden duur betaald.

Roemer Visscher gispte die ‘hoorn-sotten’ en ‘tuylige bloemisten’ in zijne

1) *Kronijk van het Hist Gen*. XXIV Jaarg. bl. 244.
2) *Hertspieghel*, bl. 44.

‘Sinnepoppen’, en Breêro liet in zijn ‘Moortje’ Vader Lambert er ook wat van zeggen:

> Ick ben so mal niet as de luy, die vuer wat Tulpen,
> Vuer Keyserskroonen en vuer Hoorentjes en Schulpen
> En sulck luermarcktery, dat nieuwers toe en dient,
> Vuel gelts sel geven.

Dat liefhebberij soms razernij kan worden, heeft de *Tulipomanie* (1634-37) bewezen, ‘doen d'eene geck d'ander uytbroeide’, toen wevers en snijders kales en paarden hielden, en schacheraars huizen kochten, en Fop Huysekooper en Krijn Duyvemelker ‘eene samenspraek over Floraes gekskap hielden’. Later kwamen weêr andere bloemen in de mode: in de eerste helft der 18e eeuw waren het de hyacinten, die zelfs voor een korten tijd (1733 en 34) de liefhebberij weêr tot manie deden stijgen.

Wie geen buitenplaats of tuin bezat, had toch de liefhebberij in 't klein. Wie een leêg plekje zag tusschen zijn deur en zijn pothuis, maakte er een bloemtuin van, vier voet lang en derdehalve breed, met perkjes als tafelborden en paadjes als de aaltjes van Warenar. Wie in een kelder woonde, maakte een hekje voor zijn eenig venster, en 't verschafte hem nog een dubbele liefhebberij: hij zag zijn kippen onder en zijn ‘Oostinjesekors’ boven uitkijken. En wie op een kamer, ja al was 't ook onder de hanebalken, woonde, had het ‘blommehekkie voor de glaase’.

Nu zijn de laatsten al sedert verscheidene jaren, als zeer gevaarlijk, verbannen, omdat de voorbijgangers weleens een pot met goudsbloemen op 't hoofd kregen. En de huisbouwverbeteringsperiode, die wij thans beleven, zal ook den tuinbouw tusschen deur en pothuis en de kelder-vensteroranjeriën weldra geheel hebben verdreven; maar nog kan men hier en daar enkele teekenachtige voorbeelden vinden, - welligt de laatste.

In den ‘Ouden Tijd’ heeft iemand gevraagd, waarom de lust tot v e r z a m e l e n tegenwoordig zooveel minder is dan in de voorgaande eeuw? Zeker omdat vele lieden het tegenwoordig volkomen eens zijn met den straksgenoemden Vader Lambert. Maar men meene niet, dat de verzamelliefhebberij bij uitnemendheid achttiende-eeuwsch is; zij is al veel ouder. In de 16e eeuw was de lust voor archeologie en numismatiek in de Nederlanden, zoowel als in andere landen, al zeer levendig, waarvan de lijst der kabinetten, door Goltzius bezigtigd[1)], getuigen kan; en 't kabinet van naturaliën van Paludanus te Enkhuizen, in 't laatst der 16e eeuw, had een Europeesche vermaardheid. In de 17e eeuw mogten in een deftig huis geen kunstkamer, geen kabinet van schilderijen en ‘Oostindische vercierselen’, geen verzameling van ‘uytheemsche rariteyten en andere vergezochte kostelijkheyd’, ontbreken; en die liefhebberij daalde zelfs tot den geringen man af. ‘Niet een schoenlapper of hij heeft al eenige beuselarij voor de pronck aan den wand’,

1) Te vinden achter Prof. SERRURE, *Notice sur le cabinet monétaire de S.A. le Prince de Ligne*, Gand, 1847.

schreef een Engelschman, die in de eerste helft der 17e eeuw Holland bezocht[1]. Onder de verzamelaars van hoorns en schelpen was destijds Jan Volkersen, te Amsterdam, op den Nieuwendijk bij de Dirk-van-Hasseltssteeg beroemd; zijn kabinet werd op de waarde van een tonne gouds geschat[2].

De dames hadden ook hare verzamelingen: ‘keurige poppekassen’, als ze in de 17e eeuw plagten genoemd te worden. Elke Hollandsche vrouw, een boerin zelfs[3], had de hare; maar 't spreekt van zelf, dat er in het ‘keurige’ nog al verschil was. Later werd de ‘poppekas’ te kinderachtig gevonden, en tegen de ‘porceleinkas’ verwisseld[4]. En daarin pronkten, behalve 't porcelein, ook allerlei rariteiten en erfstukken, soms zelfs de pantoffels, die een overgrootmoeder op hare bruiloft gedragen had[5].

Voeg bij deze liefhebberijen nu nog de zweepenkassen, waar wij bij de harddraverij van hoorden spreken[6]; en de verzamelingen van bruigomspijpen van een heele familie; en die van doorgerookte pijpen, gouwenaars zoo zwart als ebbenhout, en donkerbruine prachtig gevlamde meerschuimen en oliekoppen; en die van oude sabels, pistolen en geweren, van broeksknoopen en schoengespen, of waar een man anders smaak in vond.

Van die soort van liefhebberijen, die men van ouds k n u t s e l e n noemde, is de moderne naam ‘uitspannende bezigheid.’ De produkten zijn van allerlei soort: haspels in flesschen, en doosjes, die niemand open kan krijgen; prachtige scheepjes en keurige houtzaagmolentjes, zoowel als kartonnen tempels van Salomo en torens van Babel; kasteelen op rotsen van uitgekookte soepbeentjes, en de ruïnen van Persepolis van oude kurken; vogelkooijen in den vorm van 't paleis van Peking of den Keulschen Dom, en duivehokken, die den porceleinen toren van Nanking of den Iwan-Weliki van Moskou verbeelden; - alles met ‘volkomen gelijkenis.’ Ja zelfs zag ik bij een liefhebber een glazekast vol uitgeknipte soldaatjes, die de legers van alle landen der wereld vertegenwoordigden.

De l i e f h e b b e r i j e n v a n b i j z o n d e r e n a a r d kunnen natuurlijk zeer bijzonder zijn; van daar ook 't oude zeggen; ‘'t is maar, waar een mensch liefhebberij in heeft.’ 'k Wil één voorbeeld noemen, maar 't zal van een beroemd man zijn, en wel van onzen vrolijken en geestigen Constantijn Huygens, wien ik (juist omdat hij deze beide eigenschappen in hooge mate bezat) in dit werk meermalen genoemd heb. Het was, natuurlijk ‘in zijn groene jeugd’, zijn liefhebberij, des zomers in den vroegen morgen een wandelingetje door den Haag te maken, om de jonge-juffrouwen, - die destijds vroeger opstonden dan tegenwoordig, en (wat ze nu ook niet meer doen) zelf deur en vensters openmaakten - te

1) *Batavia of den Ontploy den Hollander*, bl. 16.
2) VON ZESEN, s. 228.
3) ROTGANS, *Boerekermis* bl. 28.
4) Zie de beschrijving van een Zaansche porceleinkas in den *Ouden Tijd*, 1869.
5) G. JOHNSON, *Karaktertrekken, Zeden en Gewoonten*, bl. 203.
6) Zie hiervoor bl. 574.

zien, alvorens zij haar toilet hadden gemaakt; want, zong hij in zijn *Batava Tempe* of *'t Voor-hout van 's Gravenhage:*

Kostelicker minnebalsem
Quam daer nemmermeer in 't licht,
Dan getempert met den alsem
Van een nuchteren gesicht.

Wel waar; - maar sedert Huygens dat zoo aan de klok hing, lieten de jongejuffrouwen zich zoo vroeg niet meer zien.

Eindelijk - want het is tijd aan dit hoofdstuk een eind te maken - kunnen wij onder de liefhebberijen onzer voorouders ook nog tellen het trekken aan de hei, om den laatsten paal van 't fondament voor een poort of een stadhuis, een kerk of een toren te helpen inslaan. Nadat die paal vercierd rondgedragen was, zag men ‘menichte van burgers-kinderen, so groot als kleyn, tot gedachtenis, mede aan de hey trecken’.

Elk stelde er roem in, kind en maagd en jonge man,
Na jaren nog te kunnen zeggen:
‘Voor dat Stadhuis’ - ‘die Kerk’ - of ‘voor dien Langen Jan
‘Heb ik den grondslag helpen leggen’.

Laatste hoofdstuk.

Dit laatste hoofdstuk is bestemd voor de mededeelingen, welke mij nog onder 't afdrukken mogten worden toegezonden, en de opmerkingen, welke ik zelf onder 't nalezen maakte. De eersten zijn weinige, de laatsten niet vele; en zoo zal dit hoofdstuk kort zijn.

Sommige lezers hebben bij den naam *Willem Barendsz*. op bl. 6 aan den beroemden zeeman gedacht, die met Heemskerk op Nova-Zembla overwinterd heeft. Neen, d e z e kan hier niet bedoeld zijn, want hij was geen Amsterdammer, en stond ook noch als zeer rijk noch als hoogzuinig bekend.

Men begrijpt, dat er meer dan één Willem geleefd heeft, die een Barend tot vader had, en hij, wien Hooft als Warenar, en Breêro als Gierige Gerrit ten tooneele voerden, was een heel deftig man. Hij en zijn wederhelft, Griete Klaas-Korsdochter, waren aan de voornaamste familiën te Amsterdam vermaagschapt, en al de eigenaardigheden van hun karakter en bedrijf, hun kleeding en huishouden, zoowel als de anekdotes uit hun dagelijksch

leven, waren, toen Hooft en Breêro hun kluchtspelen schreven, nog in levendig aandenken; en daarom dan ook had elk tooneel, ja, bijna ieder vers van den Warenar toen een beteekenis, die 't nu lang verloren heeft.

Trijnnicht, bij wie Hooft Warenar te gast laat gaan, leefde zelfs nog toen de klucht op het tooneel kwam. Zij was een deftige matrone, Trijn Klaas-Gaefsdochter, wier moeder eene zuster van Willem Barendsz. was. Zij was tweemaal gehuwd geweest: eerst met den Stads-Secretaris Lambert Opsy en na diens dood met den vermaarden Joost Jansz. Beeldsnijder; en als in latere jaren de beroemde Burgemeester Nikolaas Witsen soms een vertooning van den Warenar heeft bijgewoond, dan heeft hij in die Trijnnicht zijne overgrootmoeder kunnen herkennen.

Als voorbeeld van een straatnaam aan 't volksvermaak ontleend (zie bl. 101) werd mij te 's Gravenhage nog het *Pinksterbloemelaantje* genoemd; doch men wist niet, of die naam van de op bl. 226 vermelde Pinkster-dames, dan wel van een uithangbord aan een kroeg afkomstig was.

Bij de Kersvermaken (zie bl. 163-171) kan nog het Loenensche K o l f s l a a n vermeld worden, dat vroeger, namelijk tot 1830, jaarlijks op den tweeden Kersdag plaats had. Men vindt daarvan een beschrijving in de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding*, Maart 1870.

Acht kolvers, voorzien van houten kolven en houten ballen, verdeelden zich in twee ploegen. Zij begonnen aan 't Regthuis van Loenen en sloegen de ballen langs een bepaalden weg naar 't Slot Kroonenburg, waar 't op de keukendeur gemunt werd. Wie er 't eerst zijn bal tegen sloeg won de eerste partij. De Heer van Kroonenburg trakteerde de kolvers op bier en liet appelen strooijen onder 't kijkende publiek.

Van hier ging 't weêr de Dorpsstraat langs, met kolfslag op slag, en de tweede partij werd gewonnen tegen de deur van den molen; de derde tegen de keukendeur van 't Huis van Velde, waar almede bier gedronken en naar appelen gegrabbeld werd; en eindelijk de vierde tegen de deur van 't Regthuis hetzij van Vreêland of van Loenen, wat afhing van het weêr. 's Avonds was 't feest in de herberg, want voor de winst werd wijn gedronken.

Natuurlijk maakten de boeren 't met hun kolfslaan niet beter dan Kornelis met zijn raketten, en werd er dikwijls

> een glas gebroken - voor aan de straat.

Maar dat was niemendal, - de Heer van Kroonenburg betaalde alles.

De mededeeler in de *Bijdragen* meent, dat dit volksvermaak dagteekent van 1296, toen de moordenaars van Graaf Floris op Kroonenburg gevlugt waren en belegerd werden. Hij gelooft, dat het Slot omstreeks Kers-

mis overgegeven is, dat één der gevangen Edelen in een spijkervat gerold is, en wel langs denzelfden weg, dien de kolvers volgden, en dat het kolfslaan tot een gedachtenis daarvan is ingesteld.

Wel is het mogelijk, dat dit kolfslaan uit de middeleeuwen dagteekent, en ingesteld is als vreugdefeest na de inneming van Kroonenburg, - ofschoon 't even mogelijk is, dat het van oudsher een Tweede-Kersdagsvermaak is, gelijk het Steffenen in Drente; maar van het rollen met een spijkervat te Loenen spreekt historie noch overlevering. Wat de laatste verhaalt aangaande Gerrit van Velzen, zou niet dáár maar te Leiden geschied zijn. Men kan dit, ofschoon 't niet gebeurd is, toch afgebeeld vinden in het achtste hoofdstuk van Domselaers *Leven en daden der Heeren van Amstel.*

Bij het nalezen van het 13e hoofdstuk van het Derde Boek bespeurde ik, nog een vermaak vergeten te hebben, en wel - de E e r s t e m i s s e n .

Wanneer een priester zijne eerste mis gedaan had, vierde hij een vrolijk feest, en gemeenlijk genoot hij zelfs vrijdom van excijs voor den wijn, dien hij daartoe opdeed. En hoe aanzienlijker zijn geslacht was, hoe grooter feest. Was hij een burgemeesterszoon, dan werden ook burgemeesters van andere steden genoodigd, om ‘sijne stacie ende hogen dach te helpen houden’. Ja, somtijds zelfs was het een algemeen volksfeest, en er bestaan voorbeelden, dat voor een Eerste mis, even als voor een kermis, met klokgelui vrijgeleide afgekondigd werd; - welk vrijgeleide twee dagen duurde en wel zondag en maandag, van zonsopgang op den eersten, tot zonsondergang op den tweeden dag[1].

Ten aanzien van den P r i n s j e s d a g heb ik nog op te merken, dat een schilderij van Jan Steen, thans in 's Rijks Museum te Amsterdam geplaatst[2], ons de viering van een zeventiende-eeuwschen Prinsjesdag te zien geeft, hoogstwaarschijnlijk dien van 1672, toen er een buitengewone opgewektheid heerschte, omdat het de eerste was, dien men weêr opentlijk vieren mogt, en men in den Prins ‘den redder van 't vervallen Vaderland’ begroette. Wel draagt de schilderij geen jaarteekening, maar er is eene andere, de Boerebruiloft namelijk[3], waar werkelijk het jaartal 1672 op gevonden wordt, en de gelijktijdigheid van beiden blijkt, daar men eenige personen uit de eene in de andere terugvindt.

Aan den wand hangt een portret van Prins Willem III aan een oranjelint met een oranjestrik, en op den voorgrond drinkt een man een glas ‘op 't welvaren van den Prins’, en doet zulks met alle plegtigheid

1) Vergl. WALICH SIEUWERTSZ. *Tract.* f°. 16 v°. A.V. BEMMEL, *Beschr. v. Amersfoort*, 1 D. bl. 97, 98. *Handv. v. Amst.* bl. 19.

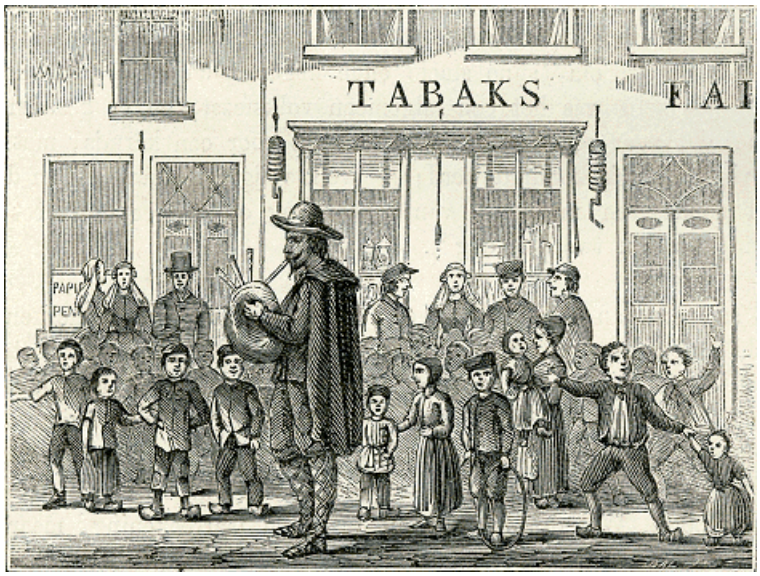
2) *Leg. v. Dupp.* N°. XLIX.

3) Dezelfde die op bl. 544 afgebeeld is.

- geknield en met een bloot zwaard in de hand, - terwijl het lied wordt gezongen:

Wij schreeuwen als leeuwen:
Nassouwe getrouwe!
Met het zwaard in de hand
Voor den Prins en het Land:
Vivat Oranje!

Om nu de Volksvermaken, gelijk zulks behoort, met muziek te besluiten, geven wij hier den hedendaagschen doedelzakblazer. 't Is een Italiaan, die bij Garibaldi als stafmuzikant heeft gediend - volgens hem zelven namelijk, maar volgens anderen: een Amsterdamsche jood, die zich op de kermis als Italiaan verkleed heeft. Hoe dit zij, de man is, zoodra de Amsterdamsche kermis was afgeloopen, een kunstreis door Zuidholland gaan doen, en staat hier, gelijk hij, den 22^{n} October 1870, op de Voorstraat te Sommelsdijk naar 't leven geteekend is.

Register.

A.

Aangekleede botrammetjes, bl. 85.
Aannemen van gildebroeders, 553, 554.
Aanspraken, 373.
Aardrijkskundige les, 301, 302.
Abele spel, 518.
Admiraal is dood, 316, 317.
Admiraalzeilen, 81, 94, 603, 607.
Aëronautiek, 617.
Afloopen van een schip, 612.
Aftelliedjes, 106.
Afwisseling, 618.
Ake, bake, biesebason, 106.
Akkerfeesten, 496.
Akrobaten, 94.
Al is ons Prinsje nog zoo klein, 103.
Alliantiefeest, 97, 98, 433.
Al onder die groene boomen, 106.
Al op de Ouweschans, 104.
Amsterdamsch pleizier, 605.
Anekdotes verhalen, 416, 672, 691.
Angen, 185-187.
Apendans, 453.
Apentuin, 677.
Appelen en peren, 288.
Appelhappen, 212, 370.
April-fool, 125.
Aprilschicken, 126.
Aprilsgekken, 126, 128, 559.
Aprilssprookjes, 126.
Arithmetische liefhebberijen, 686.
Arkadia, 62, 63, 64, 188, 500, 619 621, 625, 643.
Arlecchino, 452.
Artistieke liefhebberijen, 686.
Assemblee, 73.
Athleten, 94.
Avondjes, 85.
Avondpartijtjes, 199, 409, 410, 656.
Avouzen, 628, 670.

B.

Baaivangen, bl. 319, 584, 590.
Baan, 37, 38.
Baarloop, 329.

Babbelaars, 658.
Babbelen, 438.
Babiloontje, 514, 515.
Bacchusdag, 196.
Bacchusfeest, 433.
Baksleê, 598.
Baldadigheden, 70, 71.
Bal in 't hoedje, bl. 289.
Balknuppelen, 337.
Ballen, 292.
Balletten, 55, 346, 529.
Bals, 57, 58, 73, 74, 75, 85, 91, 140, 198, 429, 431, 434, 504.
Balslaan, 36, 37, 121, 265, 290, 337.
Balslaan in 't krijt, 329.
Balslaan op 't ijs, 588.
Balspelen, 22, 62, 100, 286, 289, 321-338.
Bandelen, 290.
Banken, 534.
Banketten, 420, 424, 524.
Bataafsche feesten, 432-434, 436.
Bataafsch morgengebed, 433.
Bataafsch volksvermaak, 98.
Batementen, 35, 509, 525, 555.
Batementers, 217, 517.
Bedelaars, 453, 454, 662.
Beêbieren, 85, 499.
Beemsterkermis, 462.
Beerebijten, 101, 360.
Beeren, 32, 453.
Beer hoeden, 338.
Beer spelen, 300.
Beestemarkten, 467.
Begrafenismaal, 552.
Begrafenissen, 1, 317, 549.
Begrafenissen van zeehelden, 431.
Beijeren, 268.
Bekers, 671.
Bekkesnijders, 439, 441, 564 566.
Belleblazen, 614.
Bellen, 292.
Beniste boordjes, 670.
Beproeven, 553.
Bergfeest, 623.
Bescheid doen, 628, 670.
Betrekken van een nieuwe woning, 532.
Beugelbaan, 332, 333, 334.
Beugelen, 36, 37, 82, 100, 290, 333, 334, 629.
Beursvermaak, 297, 298.
Beuzelarij, 689.

Bezoek, 548.
Bierhalles, 91, 675.
Bijbelsche spelen, 272-274, 450.
Bijltjes-optogten, 493, 494.
Bikkelen, 287, 288, 291, 292, 293.
Biljart, 72, 74, 75, 76, 336, 337, 382, 397, 406.
Biologie, 91.

Bissinge, bl. 460.
Blaauwe schuit, 192, 193, 194, 206, 560.
Blaauw-Jan, 656, 675, 676, 677.
Blickspel, 290.
Blijde inkomsten, 417-420.
Blikken dominees, 658.
Blikken Jan, 432.
Blindemannetje spelen, 15, 300, 301.
Blindloopen, 332, 341.
Blindroeijen, 607.
Bloemen kijken, 469, 623.
Bloemenliefhebberij, 688.
Bloemen maken, 75, 686.
Bloemmarkt, 469.
Bloempot, 626.
Blommehekkie, 689.
Bockhoren spelen, 290.
Bock over haghe, 290.
Bodebrood, 432, 665.
Boegsprietloopen, 341, 374.
Boekweitfooi, 499.
Boerden, 4.
Boerebegrafenis, 551.
Boerebruiloft, 545.
Boerekermis, 439-441, 565, 606.
Boerelijkstaatsie, 551.
Boererederijkers, 526, 527.
Boerevastelavondsspel, 195.
Boerevermaak, 564.
Boerevrijerij, 627.
Boer, lap den buis, 286, 302.
Boetseeren, 686.
Bok, bok, sta vast, 290, 300.
Bokkeneezen, 457, 458.
Bokkewagen, 92, 296, 297, 306.
Bombancerdag, 124.
Bombarnersdag, 124.
Bommelsche mutsenmarkt, 467.
Boogschieten, 36, 37, 76, 627.
Boomklimmen, 313, 346, 418.
Borduren, 643, 686.
Boschkermis, 232, 460.
Botanische liefhebberijen, 688.
Botermarkt, 468.
Boter, melk, kaas, 312.
Botjes schieten, 291.
Bottelhuis, 336.

Breijen, 76.
Brijhappen, 370.
Broedlluchtneugers, 540.
Broertgens-kermis, 459.
Brommertjes, 86.
Bromtol, 287.
Bruid en bruigom spelen, 309.
Bruidskroonen, 538, 545.
Bruidssleedjes, 543, 544, 556.
Bruidstranen, 538.
Bruigomsgang, 411.
Bruiloften, 21, 22, 85, 344, 345, 422-426, 535, 536, 542, 544, 545, 546, 548, 552, 563, 656, 683.
Bruiloftsdichten, 545.
Buiksprekers, 86.
Buisjesdag, 477, 478.
Buitelaars, 448.
Buitenleven, 621, 626, 629, 641, 686.
Buitenplaatsen, bl. 626, 629, 630.
Buitenplaatsvermaken, 626-630.
Burgerparade, 56.
Burgerswinteravonduitspanningen, 678.
Burleske optogten, 559.
Buurbegrafenis, 317, 551.
Buurmaal, 531, 532.
Buurpraatje, 534.
Buurtfeesten, 237, 534.
Buurt houden, 532.
Buurtvermaken, 531, 532, 534, 551.
Buut of slage, 85, 407, 408.

C.

Carrousel, bl. 26, 305, 367, 503, 581-583.
Carrousel-societeiten, 582.
Cavalcade, 484.
Charades, 303.
Chineesche schimmen, 303, 650, 651.
Cijferspelen, 303.
Cirkeltjes, 86.
Clute, 518.
Cluyten, 4.
Collationnetje, 552.
Columbine, 453.
Comoediën ageren, 55.
Concerten, 52, 66, 73, 75, 85, 86, 87, 420, 431, 467, 479, 501, 675, 682.
Conste der schaer, 686.
Constitutiefeest, 434.
Constitutiespel, 320.
Consttoonend lantjuweel, 522.

Coppen met de schollen, 207.
Couranten lezen, 55, 664.
Cours d'amour, 562.
Craybecken, 40.
Cromatice cataractapoicile, 92.
Cruyce-markt, 461.

D.

Daar waren twee gezellen, bl. 103.
Daar waren zeven kikkertjes, 105.
Dames met een tijgerhuid, 458.
Dammen, 75, 398, 400, 677.
Dansbeeren, 32, 453, 657.
Dans der Makkabeën, 20.
Dansdeuntjes, 104.
Dansen, 5, 16, 19, 22, 30, 31, 32, 35, 42, 43, 44, 45, 50, 52, 53, 66, 70, 73, 75, 76, 79, 96, 100, 129, 145, 162, 187, 189, 192, 209, 210, 214, 219, 257, 321, 343-346, 374, 375, 384, 411, 419, 423, 427, 428, 432, 438, 439, 442, 496, 499, 504, 505, 514, 541, 544, 545, 556, 562, 571, 577, 606, 618, 662.
Dansen om den vrijheidsboom, 98, 144, 145, 432, 433.
Dansen op schaatsen, 587, 588, 589, 594.
Danshuizen, 37, 161.
Dansliedjes, 105, 140, 141, 303.
Dansspelletjes, 303.
Danswoede, 44, 432.
Dauwtrappen, 219.
Dauwtreden, 80, 219, 220.
Deklamatiën, 524.
Deklameeren, 415.

Den arend is gevlogen, bl. 104.
Dertiendag, 165, 183, 184.
Dertiendenavond, 174, 175.
Deuren vastbinden, 315.
Deuvekater, 167, 168.
Diefjesspel, 317.
Dieregevechten, 357.
Dierekwellende spelen. 348-360.
Dieren (geleerde), 449.
Dieren (vreemde), 47.
Dierenkomedie, 449.
Diergaarde, 667.
Dieverdermarkt, 466.
Dischvreugd, 665, 672.
Dispuutkollegie, 51, 94, 95.
Dissolving-views, 92, 285.
Divertissementen, 529.
Dobbelscholen, 38, 39.
Dobbelspel, 14, 23, 28, 29, 38, 39, 50, 61, 71, 77, 190, 213, 287, 376-382, 397.
Dobberen, 313.
Doedelzakblazer, 44, 453, 491, 676, 694.
Dommeldemette, 207.
Donderbanketten, 32, 424.
Doodbieren, 85, 536, 537, 550.
Doodendans, 5, 318.
Doodmalen, 21, 550, 551, 552.
Doodsgevaar, 94.
Doodvetjes, 551.
Doolhof, 304, 306, 628, 629, 675, 676.
Doopen, 156, 158, 159, 161, 553, 568, 569.
Doopmalen, 22, 277, 536, 549.
Doopvetje, 549.
Dor, 539.
Dorpsfeesten, die nooit gevierd zijn, 482.
Dorre paal, 539.
Draaibord, 255.
Draaikooi, 571, 572.
Draaiom, 571.
Draaiorgels, 652.
Draaischuitjes, 305, 480, 676.
Draak steken, 270, 511.
Dragen in 't meer, 500, 568.
Dragen in zee, 568, 569.
Dragen van den steen, 492.
Drie groote nationale vermaken, 572.
Driekoningen, 80, 171-185.
Driekoningenavoud, 173, 174, 176.

Driekoningenbrood, 171.
Driekoningenspel, 173.
Drijftol, 287, 300.
Drilkast, 571.
Drilkouw, 571.
Drinken, 5, 16, 21, 31, 40, 49, 52, 55, 58, 76, 77, 149, 210, 219, 263, 411, 420, 424, 427, 429, 431, 433, 487, 497, 500, 507, 511, 514, 533, 544, 549, 552, 558, 577, 622, 624, 625, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 675, 679.
Drinkgelagen, 12, 41.
Drinkgeld, 550, 560, 665.
Drinkvermaak, 669, 670, 679.
Dronkegilden, 560, 561, 562.
Dronkelui, 661.
Dronkeman, bl. 558, 661.
Dronkemansgevecht, 564.
Dronkemanspartijen, 433, 498.
Droogpruimers, 216.
Dubbeltje vinden, 287.
Duitje pletsen, 289.
Duivelskop, 676.
Duivenliefhebberij, 688.
Duizend kolommen, 86.
Durgerdam, 624.
Dutch clear sliding, 589.
Dutch whimsies, 588.

E.

Eenvoudig speelgoed, bl. 292.
Eerste April, 80, 125-128.
Eerste gouden tor, 129.
Eerste haring, 478.
Eerste indrijving van 't vee in de gemeene weide, 500.
Eerste koekoek, 128, 129.
Eerste leeuwerik, 128, 129.
Eerste madeliefje, 129.
Eerste meikever, 128.
Eerste missen, 693.
Eerste ojevaar, 128, 129-132.
Eerste zwaluw, 128, 129.
Eetwedstrijden, 216, 393, 396.
Eeuwfeesten, 431, 615.
Eijerdans, 210, 211.
Eijeren eten, 80, 207, 215, 216.
Eijergaren, 212.
Eijerrollen, 214.
Eijerspel, 31, 100, 213.
Eijertikken, 214.
Eijertrappen, 374.
Emmausche kermis, 459.

Entree, 582.
Erten blazen, 311.
Esbattementers, 517.
Eten, 52, 497, 500, 507, 514, 524, 533, 541, 544, 549, 552, 558, 577, 622, 624, 625, 630, 664, 665, 666, 667.
Evangelytjes lezen, 658.
Ezel, 375.
Ezelsfeest, 275.

F.

Fakkeloptogten, bl. 484.
Feestconcerten, 91.
Feest der toortsen, 189.
Feestmalen, 668.
Fête champêtre, 496.
Fête de nuit, 90, 91.
Figuur rijden, 582, 583.
Figuurtje springen, 343, 545.
Fleuren, 590.
Flora-maandag, 124.
Floskaartjes, 318.
Foekepot, 202.
Fonteinen, 626, 629, 675.
Fonteinvermaak, 676.
Fooijen, 85, 499, 623.
Fooijen jagen, 202.
Fopperij, 55, 300.

Fransch speelgoed, bl. 296.
Frascati, 87, 680.
Frissche lucht, 620, 621.

G.

Gaaischieten, bl. 507.
Gaauwdieven, 453.
Gaillarde, 53.
Gansknuppelen, 199, 353, 442.
Gansrijden, 199, 354, 355, 438.
Ganssabelen, 76, 199, 353, 354, 442.
Gansschieten, 442, 508.
Gansslaan, 199, 355.
Ganstrekken, 79, 199, 354, 355, 356, 442, 600, 612.
Gans verloten, 163, 442,
Ganzebord, 85, 169, 252, 287, 318, 320, 397.
Ganzemaal, 168, 249.
Ganzemarkt, 248, 249.
Ganzespel, *zie* Ganzebord.
Gaslichtspel, 85, 287.
Gasthuiskermis, 459.
Gastmalen, 20, 31, 41, 88, 669.
Geboortedichten, 549.
Gedenkdagen, 430.
Geeselen en brandmerken, 429, 570, 680.
Geestelooze liefhebberijen, 685.
Geestigheid, 522, 524, 553.
Gekken, 31, 267, 426, 662.
Gekkengezelschap, 559.
Gekostumeerd carrousel, 583.
Gekostumeerde hardrijderij, 594, 595.
Geksknaap, 655.
Geksspel, 524, 660.
Geld ontvangen, 614.
Geleerde honden, 449.
Geleerde kijkers, 680.
Geleerde liefhebberijen, 685.
Geleerde paarden, 449.
Gemaskerde sledevaarten, 601.
Genootschapsfeesten, 479.
Geregtelijke optogten, 489-493.
Geschenken in 't huishouden, 546.
Geschilderde zeilen, 653, 655.
Gesellen van den spele, 35, 272, 517.
Gespinnen, 409.
Gezelschapsspelen, 302, 396-416, 497.
Gezworen maandag, 124.

Gilde, 40.
Gildeboom, 515.
Gildekalf, 555.
Gildekroeg, 557.
Gildeos, 555, 556, 558.
Gildevermaak, 554, 556.
Gillis (St.), 266.
Glazenwagen, 83.
Godsoordeelen, 34, 35.
Goêjannen, 598.
Gondelsfeesten, 94, 607.
Goochelaars, 31, 35, 47, 79, 86, 278, 437, 451, 452, 466, 468, 587, 646, 654, 656.
Gooijen met katten, 352, 490.
Gooijen met paardeboonen, 556, 557,
Gooisch veldfeest, 495, 496.
Gouden engel, 257.
Gouden tor, bl. 129, 306.
Govertje, 343.
Grafbruiloften, 551.
Grafmalen, 549, 540.
Grand salon, 87.
Grappen, 6, 7, 32, 91, 312, 562, 656.
Grasjes binden, 618.
Graveeren en schrijven op roemers en bokalen, 686.
Grazen, 569.
Groene granen, 106.
Groene man, 229.
Groenewoud, 678.
Groenmaken, 143, 538.
Groevebieren, 550.
Groeven, 85.
Groote ommegang, 461.
Groote vastelavond, 189.
Guichelspel, 571.
Guitestukjes, 312, 647.
Gymnastiek, 285, 375.

H.

Haaf-vuren, bl. 244.
Haagsche-boschkermis, 232, 460.
Haagsche rad van avonturen, 306.
Haagsche Sinterklaas, 262.
Haagspel, 525.
Haanknuppelen, 357.
Haansabelen, 524.
Haantjepik, 662, 663.
Haarbal, 328.
Haarvaartje, 317.

Haasje-over, 300, 343.
Halfweg, 624, 625.
Halvedag, 624.
Handbal, 328.
Handboog, 299.
Handkijken, 656.
Handsleden, 598.
Hanebier, 358.
Hanegevechten, 357, 358, 359.
Hanemaal, 358.
Hanen werpen, 357.
Haneveêr, 564, 565.
Hangen in een mand, 571.
Hanneliesjesdag, 154.
Hansworst, 452, 559.
Harddraverijen, 50, 75, 81, 101, 332, 431, 501, 571, 572-579.
Harddraverijen met narresleden, 587, 595 597.
Hardloopen, 79, 340.
Hardrijderijen, 67, 592, 593, 594, 595, 596.
Hardrijders, 590.
Hardzeilerijen, 606, 607.
Haringus (St.), 672.
Harlekijn, 157, 447, 452, 453.
Harlekijnebord, 287.
Harlekinades, 529, 582.
Harmonie, 87, 90.
Harrewitsen, 317.
Heerenpartijtje, 670.
Heil drinken, 670.
Heilekoppen, 122.
Heilige dagen, 263.

Heirvaartje, bl. 317.
Hekkespringen, 343.
Heksendans, 5, 6, 134, 234.
Helikhommedhoit, 659.
Hemelvaren, 80, 219, 220.
Hengelen, 66, 84, 643, 644.
Hengelvermaak, 643, 645.
Hense, 671.
Herberg, 49, 51, 68, 75, 76.
Herdersfeesten, 500.
Herkulessen, 458.
Hertejagt, 636.
Hertjesdag, 80, 150-153, 220.
Hertusfeest, 17, 153.
Heulbier, 538.
Heulen, 621, 622.
Hinkelbaan, 317, 318.
Hinkelen, 288, 343.
Histrio, 32.
Hoalleien, 533.
Hobbelen, 313.
Hobbelpaard, 299.
Hoedjebal, 338.
Hoepelen, 15, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 299.
Hofbeer, 473-476.
Hofmechanikns, 654.
Hollandsche leeuw, 367.
Hollebollewagen, 216.
Hondegevechten, 359, 453.
Hondenliefhebberij, 687, 688.
Honden op notedoppen, 587.
Hondknuppelen, 351.
Hooge rijkunst, 581.
Hooijen, 569.
Hoopvechten, 566-568.
Hoor- en drinkvermaak, 679.
Hoorvermaken, 682-684.
Hopmaal, 497.
Hop maar, Jannetje! 104.
Hoppen, 135.
Horspil in de patene, 666.
Houten huik dragen, 492.
Houten-poppenvermaak, 629, 630.
Hoven, 531.
Hubertusgilden (St.), 639.
Huiselijke feesten en vermaken, 2, 496.
Huishoudentje speleu, 296, 298.

Huis onder 't zeil, 681, 684.
Huli, 128.
Huwelijksbootje, 543.
Huwelijksreisjes, 547, 548.

I.

Ieneme, tieneme, tip, bl. 106.
Iets gebruiken, 385.
IJparade, 57, 477.
IJsklubs, 591, 592, 593, 595.
IJskongres, 591.
IJsschuitjes, 585, 596, 599, 600.
IJssleden, 584, 585, 586, 598, 599, 601.
IJsstukjes, 586.
IJstragedie, 585.
IJsvelocipede, 596.
IJsvermaak, 351, 356, 583-600.
IJzerkoeken, bl. 116.
Illumineeren, 42, 268, 385, 418, 420, 421, 428, 429, 431, 434, 509, 524.
Improvisatoren, 658.
Inhalen, 418, 420, 421.
Inhuldigingsfeesten, 417, 418.
Inkomen aan de lijn, 419.
Inluiden van de kermis, 461.
Inslaan van de glazen, 70, 311.
In 't meer dragen, 500, 568.
Intrede, 422, 523.
Inwijden, 553, 666.
In zee dragen, 568, 569, 618.
Inzouten, 568, 569.

J.

Jaardichten, bl. 115.
Jaarmarkt, 459-462.
Jaarmisse, 110.
Jaarsavond, 112.
Jaarsdag, 110, 111.
Jaarsnacht, 111.
Jack pudding, 452.
Jaculatio testarum, 15.
Jagers, 638.
Jagersmaal, 639.
Jagt, 23, 27, 50, 75, 84, 152, 505, 629, 632-640.
Jagtpartijen, 636, 637, 639.
Jakob (St.), 265.
Jan (St.), 233-238.
Jan de Rijmer, 658.
Jan Klaassen, 447, 451, 544, 647, 648, 649, 650.
Jan, koop m'n 'n kermis, 104, 443, 499.

Jan (St.) met het keteltje, 81, 237.
Janneman, 123.
Jansdans (St.), 44.
Jansdauw (St.), 237.
Janskroonen (St.), 236.
Janskruid (St.), 237.
Jansliederen (St.), 233, 235.
Jansvuren (St.), 19, 233-236.
Japie, sta stil, 343.
Jean potage, 452.
Jeux floreaux, 517.
Joculatrix, 32.
Jodebord, 287.
Joelfeest, 16, 18, 110, 121, 164, 165, 185.
Joelgeschenken, 164.
Joelkoeken, 168.
Jonas in den walvisch, 371, 372.
Jongensgevechten, 660.
Jongensspelen, 291, 602.
Jongensvermaak, 314, 661.
Jonkspel, 79, 439, 532, 577.
Jouwen, 364.
Jufferboekjes, 412.
Julafred, 121.
Julklap, 164.
Justitie assisteeren, 570, 572.
Jutjesdag, 467.
Juttemis (St.) 190.

K.

Kaak, bl. 570, 571.
Kaarsjespringen, 80, 177, 183, 185.
Kaartlegsters, 453.
Kaartspel, 30, 39, 40, 50, 72, 75, 76, 77, 85, 101, 329, 375, 382, 397, 398, 401-406, 416, 531, 562.
Kaatsbaan, 37, 51, 62, 100, 101, 326, 327, 336.
Kaatsen, 5, 15, 30, 36, 37, 50, 70, 76, 77, 82, 101, 121, 288, 289, 321, 326-329, 331, 437.
Kakadoris, 36, 655.
Kalender der kinderspelen, 288.
Kalfdansers, 189, 192.
Kalkoensche haan, 47.
Kalospinthochromokrene, 92.
Kamergymnastiek, 297, 313.
Kamerspelen, 407.
Kamers van rhetorica, 36, 515-527.
Kamperstukjes, 426, 452.
Kampgevecht, 34.
Kaneelstok, 547, 549.
Kannekijkers, 41.
Kanneman maken, 123.
Kannevegers, 552.
Kanon afsteken door vrouwen en meisjes, 431.
Kanonnike, 303.
Karikaturen teekenen, 89, 311.
Karneval, 187, 188, 190.
Karneval op het ijs, 190, 588.
Karoledans, 30.
Karren en kruiwagens, 313.
Kastie, 337, 480.
Kat en muis, 300.
Katgeeselen, 351, 352.
Katgooijen, 351.
Katjesspel, 569.
Katknuppelen, 76, 79, 150, 348-351, 524, 587, 600.
Kat op notedoppen, 587.
Katschieten, 351.
Katsteken, 352.
Kattekwaad, 190, 314-316.
Kattenliefhebberij, 688.
Kattenvuurwerk, 352, 353.
Kattenwedloop, 352.
Kattrekken, 355.
Kees, Kees, hoe duur zijn je vijgen? 301.
Kegelbaan, 37, 38, 62, 74, 332, 333, 439, 457.
Kegelen, 30, 36, 70, 75, 76, 82, 296, 332, 333, 629.

Kegelklubs, 333.
Keilen, 15, 286.
Keldervensteroranjeriën, 689.
Kerkspul, 267, 271.
Kermis, 4, 5, 17, 34, 51, 76, 79, 87, 92, 109, 145, 150, 223, 230, 277, 278, 298, 299, 364, 437-465, 487, 491, 493, 511, 528, 565, 572, 577, 656, 657, 674.
Kermis aan de Hoogebrug, 67.
Kermisafschaffers, 462, 465.
Kermisbier, 456, 460.
Kermisbrief, bl. 455, 456.
Kermisduit, 460.
Kermisgans, 442.
Kermisgeld, 455.
Kermisgeschenken, 455.
Kermisharst, 437, 456,
Kermis houden, 455, 463.
Kermis in de Haringpakkerij, 232, 460.
Kermis in de keuken, 506.
Kermis in de school, 266, 460.
Kermis in de schutterszaal, 506.
Kermiskoek, 443.
Kermismaal, 437, 439, 456.
Kermis op de Damsluis, 555.
Kermis op de Schelde, 588.
Kermis op het Haarlemmerplein, 151.
Kermis op het ijs, 82, 460, 587, 588, 592.
Kermis op het tooneel, 444.
Kermis voor de deur, 506.
Kermisvrijers, 305, 457.
Kermisvrijsters, 472.
Kermiszwanen, 460.
Kersavond, 163.
Kersblok, 80, 166, 167.
Kersboom, 167, 169, 170.
Kersfeest, 164.
Kersgans, 80, 163, 250.
Kersgeschenken, 163.
Kersgezang, 166.
Kersgilden, 169.
Kerskoek, 80, 167.
Kerskransen, 167.
Kersliedjes, 163, 165, 167,
Kersmalen, 169.
Kersmis, 162.
Kersmuziek, 166.
Kerssprookjes, 80, 168, 169.
Kerststobbe, 166.
Kersvermaken, 80, 163-171, 692, 693.
Kerswenschen, 164.

Ketelmuziek, 539, 540, 546, 554.
Keukelder, 654.
Keurdag, 267.
Kiekkas, 651.
Kienspel, 85, 398.
Kiepers, 338.
Kiereboe, 83, 620.
Kietembal, 100, 338.
Kijken, 83, 94, 231, 387, 429, 511, 518, 522, 523, 531, 567, 570, 573, 600, 611, 615, 629, 630, 648, 654, 660, 661, 675, 679, 680, 681.
Kijk- en drinkvermaak, 679.
Kijk- hoor- en drinkvermaken, 675, 679.
Kijkkastjes, 438, 454, 651.
Kijkvermaken, 47, 83, 429, 431, 487, 542, 570, 616, 629, 675, 679-682.
Kikkeren, 4, 373.
Kikkers met steenen gooijen, 306.
Kinderbal, 285.
Kinderbier, 22, 536,
Kinderbisschop, 275, 276.
Kinderdeuntjes, 105, 303.
Kinderdoodmalen, 551.
Kinderfeesten, 310.
Kinderlijke losheid, 312.

Kindermaal, bl. 547, 548.
Kinderoptogten, 488, 489.
Kinderspeelgoed, 281-283.
Kinderspelen, 98, 99, 280-320.
Kindervermaak, 676.
Kindje kijken, 548.
Kind verdrinken, 548.
Kiskassen, 15, 286, 291, 302.
Klaas van Aken, 661.
Klappers, 289, 311.
Klaters, 292.
Klaverblaadjes, 670.
Kleêren der voorouders, 232, 233.
Kleine vastelavond, 189.
Klimmen, 22, 150, 313, 346, 680, 681.
Klipse, 410.
Klisseboer, 229.
Klokkedans, 683.
Klokkedoop, 276, 277.
Klokkespel, 682.
Klok luiden, 98, 461, 523, 549.
Klompschutten, 506.
Klootbaan, 30, 37, 38, 330.
Klootschieten, 36, 37, 82, 290, 322-325, 600.
Klotsbaan, 37, 38, 330.
Klotsen, 30, 36, 50, 330, 337.
Kluchten, 384, 516, 518-521, 524, 529, 648, 649, 692.
Kluchtige vertooningen, 559.
Kluchtspelen op straat, 646, 660.
Kluwetje, kluwetje garen, 85, 303.
Knechtjesdag, 467.
Knikkeren, 99, 100, 121, 288, 289, 292, 293, 294.
Knipkunst, 686, 687.
Knipspel, 370.
Knutselen, 690.
Kockgen met de schollen, 207.
Koekelemeijen, 289.
Koek-en-zoopje, 67, 585, 586, 587.
Koekezondag, 329.
Koekgooijen, 369.
Koekhakken, 79, 213, 369, 370, 466, 480, 587.
Koekhappen, 370.
Koekknuppelen, 79, 369.
Koekzwikken, 76, 369.
Koffij drinken, 76.
Koffijhuizen, 55, 61, 72, 75, 76, 85, 86, 587.
Koffijvisites, 61, 495.

Kokanjemast, 347.
Kokelers, 654.
Kolfbaan, 62, 74, 82, 101, 332, 334, 335, 336, 676.
Kolf en bal, 289, 335.
Kolfslaan, 692, 693.
Koliska, 279, 304, 305.
Kollegien, 55, 72, 75.
Kolven, 36, 37, 70, 75, 76, 77, 82, 121, 334, 335, 336, 629.
Kolven op het ijs, 334, 335, 583, 585, 600.
Komedie, 511, 522, 528, 595, 661, 680.
Komediespelen, 50, 70, 75, 86, 374, 375, 480, 516, 562.
Komische redevoeringen, 374.
Konfloribus, 670.
Kongressen, 632.
Koningsfeest, 174.
Koningsverjaardag, 69, 80, 81, 427.
Koninkje spelen, 174, 175, 184.
Kooijen, 641.
Koolzaad dorschen, 498, 499.
Koopdag, 471.
Koordedansers, 444, 447, 448, 466.
Koordedansers op het ijs, 587, 588.
Koorknapenbisschop, 275.
Kooten, 37, 99, 287, 288, 289, 292, 293.
Kop afslaan, 570.
Kopafsnijders, 32.
Kopperen, 120, 558.
Koppermaandag, 80, 119-125, 325.
Koppertijd, 123.
Koppietees, 85.
Kopslaan, 581, 582.
Korstijd houden, 666.
Korven, 539.
Kraak, 411.
Kraamvisite, 548, 549.
Kramen op het ijs, 585, 587, 588.
Kransjes, 51, 75, 85, 86.
Kriek, 411.
Krijgertje spelen, 288, 300, 317.
Kritiseeren, 611.
Kroegen, 558.
Krokjesdag, 148-150.
Krootspitters, 371.
Kruipen in de piramiden, 681.
Kruisemarkt, 461.
Kruisen stellen, 461.
Kruis of munt, 290.
Krullentrekkers op 't ijs, 590.
Kuipsteken, 367.

Kulo, 338.
Kunst, 2, 343, 444, 529, 530, 578, 586, 602, 652, 666.
Kunstaapjes, 657.
Kunstbeschouwing, 679, 682.
Kunstenmakers, 75, 79, 451, 509, 587, 590.
Kunstezels, 657
Kunsthazen, 658.
Kunsthondjes, 657.
Kunstkamer, 689.
Kunstkonijnen, 657.
Kunstminnende kijkers, 680.
Kunstpaardjes, 657.
Kunstrijders, 582, 590, 591.
Kunzeren, 289.
Kurazel, 305.
Kurzel, 305.
Kussen, 41, 79, 408, 411, 433, 508, 533, 577, 591, 621, 622, 667, 670.
Kwaadspreken, 416, 438, 672.
Kwaakbord, 38, 39.
Kwakzalver in een ijssleê, 587.
Kwakzalvers, 278, 437, 439, 445, 451, 464, 466, 468, 646, 654, 655, 656.

L.

Laars, bl. 497, 498.
Laat ik jou eens kussen, lieve lekkere Gerritje! 104.
Laatste paal, 691.
Lachen, 4, 6, 7, 60, 91, 96, 300, 407, 429, 485, 516, 522, 524, 525, 529, 558, 560, 570, 607, 612, 637, 650, 654, 656, 659, 676.
Lag opnemen, 577.
Lampbegietjesavond, 476, 477.
Landbouw- en veeteeltfeesten, 90.
Landbouw- en veldfeesten, 495-501.
Landbouwfeesten, bl. 501.
Landelijk feest, 480, 495.
Landelijk vermaak, 625.
Landfeesten, 501.
Landjuweelen, 508, 509, 521-525, 527, 560.
Landvermaak, 75, 83.
Lantaren-optogt, 239, 240, 245.
Lapjes keeren, 76, 77, 468, 469.
Leesgezelschaps-optogten, 98, 494.
Leeuw, 367.
Leeuwentemmer, 94.
Leiden-ontzet, 431
Leste vastelavond, 189.
Letterkundige genootschappen, 85, 87.
Letterkundige kongressen, 522, 530.
Letterkundige maatschappij, 683.
Lettertolletje, 287.
Lezingen, 683.
Lezingen-harddraverij, 683.
Liedeboekjes, 412, 414.
Liedertafels, 90.
Liedjeszangers, 79, 438, 453, 466, 652, 653.
Liefhebberijen, 76, 578, 653, 685-691.
Liefhebberijkomedie, 85, 86, 527.
Lijfstraffelijke-regtsoefeningsvermaken, 570-572.
Lijkfeesten, 550.
Lijster- en snippevangst, 641.
Likkepot, 660.
Literarische liefhebberijen, 686.
Logogriefen, 303.
Lolhuizen, 52.
Loopen, 189, 290, 343, 571.
Loopen op de handen, 313.
Loopen op de leuningen, 313.
Lot, 14, 15.
Loterij, 382-392.
Loterijspel, 398.

Louw is dood, 105, 106.
Luchtbol, 79, 360, 615, 616.
Luchtgymnastiek, 616.
Luchtkijkvermaak, 615.
Luchtreizen, 615.
Luchtscheepvaart, 617.
Luchtvermaken, 614-617.
Ludus latrunculorum, 399, 400.
Luilak, 80, 221-224.
Luitje leeft nog, 13, 14.
Luxe, 60.

M.

Maaltijden, bl. 58, 144, 196, 197, 198, 267, 384, 429, 434, 442, 499, 503, 504, 505, 507, 509, 542, 555, 556, 558, 559, 606, 622, 636, 639, 665, 666, 667, 668.
Maandag maken, 557.
Maartekeur, 472.
Maarten (St.), 238-252.
Maartensavond (St.), 240.
Maartensdronk (St.), 241, 246.
Maartensgans (St.), 81, 240, 248-252.
Maartensliedjes (St.), 238, 240-243, 245, 246.
Maartensvuren (St.), 19, 81, 238, 239, 242, 244, 246, 247.
Majumae, 568.
Maliebaan, bl. 62, 101, 330-332, 624.
Maliën, 70.
Malle Hein, 662.
Mallemolen, 27, 213, 279, 304, 305, 367, 466, 587.
Mallen, 662.
Mallewagen, 442, 443, 559, 560.
Mandewagentje, 296.
Mandloopen, 341, 342.
Manege, 51, 582, 583.
Man, ik sta op je blokhuis, 290.
Man met zevenderlei muziek, 652.
Maols, 499.
Marct der ontsettinge, 449, 462.
Marialiedjes, 228.
Marionetten, 448, 649.
Markten, 76, 79, 85, 466-472, 491, 657.
Marskramers, 453.
Maskerades, 70, 73, 80, 187, 188, 484.
Maskerades op schaatsen, 559, 594.
Mastklimmen, 76, 91, 346, 347, 348, 428, 480.
Matinées musicales, 90, 91, 675.
Meerminnen, 457, 458.
Meiavond, 135, 138, 144.
Meiavondsregt, 134.
Meiblits, 145.

Meiboom, 80, 132-146, 289, 505.
Meidendagen, 305.
Meideuntjes, 140.
Meidrank, 133.
Meifeest, 132, 134.
Meifluitjes, 135, 136.
Meigilden, 134, 138.
Meigraaf, 138.
Meigravin, 138.
Meijinne, 138.
Meikevers, 128, 289.
Meilied, 139-141.
Meinachten, 135, 142, 143.
Meiplanting, 141, 142.
Meisjes plagen, 42, 627.
Meisjesspelen, 291.
Meisjesvisites, 407.
Meitak, 143, 557,
Meivuren, 135.
Meiwagen, 135.
Mestmaal, 499.

Metalen-kruisfeest, bl. 435.
Met water overgoten worden, 572.
Met zand zouten, 568, 569, 618.
Mexikaan, 531.
Midwinter, 16, 164.
Midzomer, 233-238.
Mijnheers verjaardag, 266, 310.
Militaire manoeuvres op 't ijs, 594.
Militaire spelen, 372-374.
Mille colonnes, 86.
Minne drinken, 21.
Minstreels, 31, 35.
Mislukking van publieke vermakelijkheid, 94.
Moeder de gans, 168.
Moesiesavond, 114.
Moffelen, 290.
Molendraaijcn, 79, 313.
Molentje, 289.
Mommerij, 187, 189, 191, 198, 419, 545, 555.
Mooi speelgoed, 296.
Morgenstond, 627.
Muizebruijen, 381.
Mulderskermis, 220, 460.
Munt in 't potje, 289.
Musiceeren, 415.
Musico, 678.
Muziek, 30, 31, 42, 43, 50, 52, 70, 73, 75, 87, 90, 197, 270, 328, 375, 384, 416, 425, 430, 431, 447, 531, 562, 607, 686.
Mysteriespelen, 34, 264, 271-275, 555.

N.

Naaijen van poppekleêren, bl. 295, 299.
Naaimeisjes, 532.
Naaldblazen, 371.
Nabootsing van de bedrijven der groote menschen, 296.
Nachtkoffijhuizen, 654.
Nachtluchtvermaak, 615.
Nachtspektakel, 42, 615.
Nachtwachtsliedjes, 165, 166.
Narrefeesten, 311, 560.
Narregilden, 559, 560, 562, 594, 596, 601.
Narrenbisschop, 275.
Narrerij, 187, 188, 189, 198.
Narreschip, 193, 194.
Narresleden, 50, 559, 585, 586, 587, 596, 597.
Nationale feesten, 435, 436.
Natuurgymnastiek, 10.

Natuurvermaak, 629.
Navetjes, 547.
Neptunusfeest, 155-161.
Nieten, 186.
Nieuwerwetsche schaatsenrijder, 595.
Nieuwjaar, 80, 109-118, 257, 258.
Nieuwjaar dansen, 114.
Nieuwjaar schieten, 117, 118.
Nieuwjaarsdichten, 115.
Nieuwjaarsgeschenken, 112, 113, 125.
Nieuwjaarskoeken, 116.
Nieuwjaarsliedjes, 113, 179.
Nieuwjaars wenschen, bl 118.
Nieuwjaar zingen, 112, 113, 116.
Nieuwspostwijven, 683, 684.
Nikolaas (St.) *Zie* Sinterklaas.
Nikolaas-advertentiën (St.), 261.
Nikolaasbals (St.), 261.
Nikolaaskermis (St), 257.
Noabermoal, 533.
Nommertje achter 't handje, 312.
Noodigen ter bruiloft, 540, 541.
Notenspel, 288.
Novellen, 293, 683.
Nuchter gezigt, 691.
Nuits chinoises, 91.
Nustkoek, 224.
Nutsverhandeling, 294, 295.

O.

Obliën bakken, bl 112.
Ojevaar, 678.
Oliekoekekraampjes, 659.
Olifant, 47, 374, 531.
Olympische spelen, 582.
Omboeren, 681, 682.
Omdrinken, 628, 670.
Omgangen, 268, 454, 461, 533, 534.
Omganger, 670.
Omleiden, 491.
Omroepers, 684.
Onder water gaan, 613.
Onder water varen, 613.
Onderwijzers-jubilees, 480-482.
Ondeugend speelgoed, 299.
Oneigentlijke spelen, 301.
Onnoozele-kinderenbisschop, 275.
Onnoozele-kinderendag, 266, 267, 276, 309.
Ontbolsteren, 553.

Ontgroenen, 71, 553.
Onthullingsfeesten, 436.
Oogstfeesten, 80, 265, 496.
Oorlof, 174, 289, 308, 309.
Oorlog spelen, 309, 317, 319.
Opeisching der bruid, 541, 542.
Opera, 447, 450, 528, 678.
Operetten, 529.
Ophangen, 570.
Opschik, 60.
Optogten, 16, 18, 53, 92, 93, 122, 134, 135, 147, 151, 156, 160, 171, 194, 217, 239, 266, 268, 270, 323, 383, 384, 385, 418, 428, 434, 435, 436, 442, 477, 479, 483-494, 499, 504, 509, 514, 515, 521, 522, 523, 527, 542, 545, 546, 548, 549, 553, 555, 556, 559, 560, 593, 594.
Optogten met goden op wagens, 17, 19, 153.
Optogt met het beeld op den ezel, 203.
Optrekjes, 630, 631.
Optrekken der jongens, 297, 298, 319, 431, 454.
Optrekken der schutters, 50, 56, 230, 297, 431, 454, 455, 511.
Opvoedkundig speelgoed, 299.
Oranjefeest, 435.
Oranjehoutje, 104.

Ordaliën, bl. 34.
Oskes- of Osjeskermis, 80, 460, 500.
Osterkoeken, 168.
Ostern, 209.
Ostraas feest, 209, 218.
Oude Doolhof, 675-677.
Oude in 't nieuwe houden, 109, 113, 117.
Oudste spelen en vermaken, 11, 12.
Overbrengen, 492, 493.
Overtoom, 624.
Overtoomsche palingmarkt, 76, 470.

P.

Paaltjespringeu, bl. 343.
Paard aan een luchtbol, 360.
Paardemarkten, 467, 578.
Paardententoonstelling, 91.
Paardespel, 444, 582, 661.
Paardjespelen, 300.
Paardrijden, 51, 65, 70, 75, 76, 300, 629.
Paardrijden in de lucht, 616.
Paaschberg, 213, 214.
Paaschbest, 210.
Paaschbrood, 168, 206, 216.
Paascheijeren op 't ijs, 215.
Paaschkamp, 213, 217, 218.
Paaschkermis, 213.
Paaschlammetjes, 206.
Paaschliederen, 206, 208, 214.
Paaschpronk, 210.
Paaschvreugd, 80, 101, 205-218.
Paaschvuren, 14, 19, 80, 208, 209, 210, 218.
Paaschweide, 101, 213.
Pauwknuppelen, 356, 438.
Paleis voor Volksvlijt, 90, 171, 675, 680.
Palemaillebaan, 331.
Paletten, 329.
Palilia, 14.
Paling koopen, 76.
Palingtrekken, 66, 76, 79, 356, 612.
Palmagiebaan, 331.
Palmgeschenken, 204.
Palm knoopen, 540.
Palmpaschen, 80, 202-205.
Pandspelletjes, 85, 302, 406, 410.
Panlikkers, 552.
Pannekoekjes, 316.

Pantalon, 453.
Pantoffelparade, 681.
Pantomime, 443, 675.
Papegaaifeest, 505, 508.
Papegaaischieten, 100, 144, 502, 505, 506, 507, 555, 558.
Papegaaischieten op het ijs, 587.
Parade, 230, 434.
Parade van uitzeilende schepen, 57.
Park, 680.
Parkconcert, 91, 683.
Partijen, 57, 58, 70, 75, 673.
Pas de trois op schaatsen, 589.
Passie preeken, 219.
Pasteijen-processie, 42.
Patertje langs den kant, 140, 146, 344.
Patroonsdag, 274, 531, 532.
Paulidag, 267.
Pavane, bl. 52.
Peerdeken op stal, 338.
Pekelharing, 452, 656.
Pektonnen branden, 42, 418, 420, 428, 558.
Petit bon homme vit encore, 14.
Peuren, 84, 644.
Pharaoh, 72.
Pias, 657.
Piero, 157, 452.
Pieter (St.), 257, 265, 555.
Pijl en boog, 289.
Pijpen, 135.
Pijprooken, 672, 673.
Pinksterbieren, 230.
Pinksterbloem, 81, 223-229, 692.
Pinksterbloemliedjes, 227, 228.
Pinksterbruid, 224, 227.
Pinkster-drie, 232.
Pinkstergilden, 230.
Pinkster houden, 231, 264.
Pinksterman, 229.
Pinksterspelen, 361.
Pinkster-uitgaan, 51, 231, 232.
Pinkstervreugd, 221-233.
Pinkstervuren, 19.
Pinksterzwierders, 81, 231.
Piqueurplaetse, 27, 51.
Planeetlezers, 453.
Pleizerluchtreizen, 615.
Pleizertogten, 617.
Pleiziertreinen, 92.
Poeren, 85, 643, 644.

Poesienel, 452.
Poisson d'Avril, 127.
Politiek speelgoed, 300.
Ponsen, 185-187.
Pop, 292, 295, 296, 298.
Poppekast, 79, 257, 303, 451, 544, 646, 647-651.
Poppenkas, 298, 690.
Poppevelocipede, 296.
Poppewagentje, 296.
Porceleinkas, 690.
Postuurmakers, 449, 451.
Potje spelen, 289.
Potsenmakers, 31, 32, 35, 75, 197, 278, 451, 452, 466, 509, 654, 656.
Potsierlijke optogten, 489.
Pot verteren, 68, 83, 532, 611.
Praten, 76, 408, 664, 665, 666, 671.
Pretmakers van de buurt, 661.
Prikjes of Priksleedjes, 586, 598, 599.
Prinsefeest, 578.
Prinsevlieger, 320.
Prinsjesdag, 69, 80, 97, 247, 427, 436, 428, 693.
Prins Karel over den Rijn, 316.
Processiën, 42, 200, 267-271, 374, 418, 428.
Profecyen, 318.
Professeur de magie, 654.
Prononceeren, 53, 527.
Proppeschieters, 299, 311.
Prosen, 389-392.
Pruimen, 672, 675.
Prulla, 662, 663.

Pucinello, bl. 452.
Puisjesvangen, 315.
Purim, 80, 198.

Q.

Quadrille, bl. 581, 582.
Quaeckbort, 38.
Quairten, 38, 401.
Quake, 39.
Quakelbord, 39.
Queekbret, 39.
Quintainrennen, 581, 582.

R.

Raadsels, bl. 66, 100, 303.
Raasmaandag, 124, 125.
Rad van avontuur, 306, 488.
Raketten, 99, 290, 329, 330, 629.
Rammelaars, 292.
Ranken, 312.
Rarekiek, 452, 453, 651.
Rariteiten, 689, 690.
Rateltjes, 206, 207.
Ravotspelen, 135.
Razende maandag, 124.
Reciteeren, 85.
Recreatie, 96.
Rederijken, 50, 450.
Rederijkers, 41, 53, 92, 173, 186, 194, 195, 203, 217, 230, 238, 269, 270, 272, 383, 384, 418, 428, 462, 509, 515, 516, 517, 527.
Redevoeringen, 293, 374, 683.
Redoute, 73, 74.
Reigerjagt, 640.
Reinuit (St.), 672.
Reizen, 632.
Rekommandeerders, 447.
Reliquiën kijken, 264.
Relletjes, 556.
Renspelen, 22.
Reproductie van 't paradijs, 677.
Reuzen, 449, 454.
Reuzenoptogten, 485-488.
Revetten, 37, 101.
Revolutiefeest, 97, 98.
Rijden, 64, 65, 609.
Rijfelaars, 451.

Ringetjegooijen, 371.
Ringrijden, 27, 36, 81, 361-366, 503, 582.
Ringsteken, 91, 366-368, 374, 438, 582, 600.
Rinkelbel, 292.
Roeijen, 332, 609, 629, 643.
Roeipartijen, 607.
Rolbaan, 330.
Rollen, 150, 569.
Romans lezen, 75, 330, 643.
Rommelpot, 197, 205.
Rommelpotliedjes, 201, 202.
Rondedans, 44, 433, 546.
Rondeeltjes, 670.
Rondjes, 70, 86.
Rondrijden, 22, 148, 542.
Roodkousje, bl. 168.
Rooken, 55, 58, 59, 76, 552, 672, 673, 674, 675.
Rookkollegiën, 673.
Rotjesbranden, 307.
Rozenfeesten, 91, 682.
Rozengalop, 91, 261.
Russische schop, 306.

S.

Saletten, bl. 70.
Saliestalletje, 587.
Salon chantant, 450.
Santés, 670.
Savojaards, 453.
Schaakgezelschappen, 398.
Schaakklubs, 398.
Schaakkongres, 400.
Schaakspel, 28, 29, 31, 38, 39, 75, 398, 399, 400.
Schaatsenrijden, 22, 33, 67, 76, 8l, 87, 289, 319, 572, 583-594, 598.
Schaatsenrijden op rolletjes, 595, 680.
Schaduwbeelden, 303.
Schager vrijstermarkt, 472.
Schakelen, 66, 643..
Scheelen, 447.
Scheepjezeilen, 299.
Scheepsvermaken, 155-161, 183, 375.
Scheldwoorden, 498.
Schermen, 31, 50, 70, 375.
Schermerhornsche vrijstermarkt, 471.
Schieten, 311, 514, 538.
Schietfeesten, 515.
Schietklooten, 325.
Schietsalonnetjes, 457.
Schietspelen, 508.

Schijfschieten, 442, 503.
Schijfschieten op het ijs, 587.
Schijfspel, 38, 400.
Schilderen, 686.
Schimmelspel, 287.
Schimmendramaas, 651.
Schimmentheater, 651.
Schobberdebonkloopers, 506.
Schoenlappertje, 104, 343.
Schommelen, 291, 304, 368.
Schommelliedjes, 304.
Schooldrama, 54, 310, 525, 526.
Schoolfeesten, 309, 310.
Schoolgymnastiek, 304, 313.
Schooljongensbisschop, 275.
Schooljongensconcert, 314.
Schoolklucht, 310.
Schoolkomedie, 310.
Schoolmaaltijden, 309.
Schoolpretjes, 308.
Schoolvermaken, 307-312.
Schoonmaakfeest, 418, 478.
Schoppen, 75, 150, 279, 291, 304, 305, 629, 676.
Schorluinen, 264.
Schouwburg, 54, 75, 78, 85, 527-530, 675, 682.
Schouwspelen, 20.
Schouwtooneel op straat, 651.

Schuddekorfsdag, bl. 243, 244.
Schuilewinken, 288.
Schuilhoekje, 288, 300, 316.
Schuitjes, 283, 313.
Schuitjevaren, 65, 66.
Schuit van Narragonië, 194.
Schutten der bruid, 22, 542.
Schutten van den Vorst, 418.
Schuttersfeesten, 35, 79, 92, 230, 238, 502-515.
Schutters-landjuweelen, 509.
Schuttersmaaltijden, 506, 509.
Sebastiaan (St), 308.
Sente-Peylderstuin, 629, 675.
Serenades, 142, 374, 484, 504.
Sijmen de lieverde laverde bock, 290.
Silvester (St), 310.
Sinte-kermis, 456.
Sinterklaas, 81, 252-262, 276, 501, 599.
Sinterklaasavond, 253, 257.
Sinterklaaskoeijen, 501.
Sinterklaasliedjes, 255, 256.
Sinterklaasmarkt, 260.
Sinte-zaturdag, 478.
Sint-Teunis, 469, 470, 619.
Slagerij met de koeze, 566.
Slagtmaal, 80, 500.
Slatuintjes, 625.
Sleden, 596.
Sledevaarten, 70, 484, 600. 601.
Sleedjerijden, 289, 598.
Sleêscheepjes, 599.
Slingeren, 287, 368, 369.
Slootjespringen, 313, 343.
Slot-manoeuvre, 582.
Sluiten der school, 311.
Smelt ploegen, 623.
Smullen, 639, 641, 644, 668.
Smulpartijen, 188.
Snakerijen, 5, 56, 384, 516.
Sneecluyten, 601, 602.
Sneedje in het honderd, 566.
Sneeuwballen, 289, 314, 387, 601, 602.
Sneeuwmannen maken, 314, 601, 602.
Sneeuwrollen, 314, 601, 602.
Sneeuwvermaken, 600-602.
Snelrijders, 583, 590.
Snijden met een dubbeltje, 566.

Snijspel, 564, 566.
Snijspelen, 565.
Snikhals, 649.
Snoekejagt, 643.
Snoeptafel, 659.
Snoepvermaak, 659.
Snorwagens, 92, 151.
Snuiven, 672, 674, 675.
Sociëteiten, 72, 75, 76, 85, 86.
Soirées, 90.
Soirées parisiennes, 91.
Soldaatje spelen, 285, 289, 291, 297.
Solte koek, 546.
Sotsspel, 524.
Sotternie, 518.
Souches de Noël, 166.
Speelgoed, 281-283.
Speelgoed der geleerden, 300.
Speelgoed der Vorsten, bl. 300.
Speelhuizen, 37, 73, 161, 677.
Speellieden, 652.
Speelplaats, 283-286.
Speelreisjes, 68, 69, 610, 619, 632.
Speelvelden, 37.
Speelwagens, 585, 587, 620, 621, 623.
Spekman, 87.
Spektakel, 529, 530.
Spelemeijen, 619, 620, 622.
Spelen, 16, 17, 40, 279, 545, 558.
Spelen der Ouden, 9.
Spelen in het kamp, 372-374.
Spelen met dieren, 306, 307.
Spelen onder het leeren, 311, 312.
Spelen op straat, 283-285.
Spelerijden, 33, 50, 69, 83, 618, 620, 623.
Spelevaren, 33, 57, 65, 83, 539, 608, 609, 610, 619, 623.
Spel van den gouden boom, 425.
Spiegelgevechten, 57, 265, 434, 454, 514, 611.
Spietswerpen, 22.
Spinnejagten, 409.
Spinnerijen, 85, 407, 408, 410.
Spinningen, 410.
Spiritisme, 91.
Spitsroeden, 34.
Spokendans, 104.
Spokerijen, 663.
Spookvermaken, 663.
Spoortreinen, 91.
Spoorwegfeesten, 479, 488.

Spoorwegspel, 287.
Sporen, 297, 336.
Sporkel, 188, 189.
Spotternijen, 538, 539.
Spoukien, 316.
Spreekbeurt, 293, 294.
Spreukjes vertellen, 303.
Springen, 10, 19, 22, 189, 290, 343, 374, 533, 544, 637, 667.
Springende heiligen, 45, 46, 47.
Springers, 449, 451, 590.
Spring in 't veld, 452.
Sprinkhaantjes, 311.
Sprooksprekers, 31, 32, 35, 517, 658.
Spuitjes, 299.
Spurcalia, 189.
Stadlander, 66, 67, 624.
Stadsfeest, 427, 428.
Stadskermis, 444.
Standjes, 315 660.
Steekspelen, *zie* Tornooijen.
Steenmaal, 499.
Steen op den trap, 315.
Steenspelen, 286, 302.
Steenwerpen, 10, 22, 30, 322, 387.
Stefanus (St.) 265.
Steffenen, 265, 693.
Steltloopen, 342.
Sterke vrouwen, 458, 486.
Sterreliederen, 179, 180, 181, 182, 183, 185.
Stichtelijke liefhebberijen, 685, 686.
Stikkerslee, 599.

Stoeijerij, bl. 570.
Stoepjespringen, 343.
Stokkebrood, 269, 386, 432.
Stokpaardje, 101, 298, 300.
Stoombootspel, 85, 287.
Stra, 80, 146-148.
Straatfilosoof, 658.
Straatgezang, 12, 294.
Straatgymnasten, 656, 657.
Straatgymnastiek, 83, 313, 314.
Straatkunstenaars, 657.
Straatmuziek, 652.
Straatmuzikanten, 82.
Straatorateurs, 658.
Straatpoëten, 658.
Straatschenderij, 70, 311, 314, 564.
Straatschilderij, 653.
Straatspelen, 99, 283-285.
Straatvermaak der toekomst, 664.
Straatvermaken, 645-664.
Straatzangers, 652.
Strijk weg en geef wat, 287, 297, 318.
Strooiavond, 257.
Strooijen, 21, 538, 543.
Stroophappen, 370.
Stroovuur, 539.
Studenten-optogten, 484, 485.
Stuiteren, 289.
Stuivertje wisselen, 301.
Stuksmijten van straatlantarens, 314.
Sullebaantjes, 314.

T.

Tableaux vivants, bl. 92, 269, 272.
Tafelheiligen, 672.
Tafelscherts, 665, 667, 672.
Tafelspelen, 176, 407.
Taveerne, 40.
Teekenen, 75, 686.
Teertonnen branden, 427.
Tentoonstellingen, 90, 264, 384, 501, 675, 682.
Tentoonstellingen van levende schilderijen, 660.
Tentoonstelling van paarden, 91.
Tentoonstelling van pillegiften, 549.
Teren, 623, 624.
Tetje Roen, 468, 656, 677.
Théatre de métamorphoses, 650.

Theevisites, 57, 59, 60, 683.
Thomas (St.), 310.
Tiktakken, 28, 39, 51, 100, 381.
Tiltalteren, 291.
Tippen, 337.
Titteltop, 291.
Toasten, 672.
Tobbespel, 91, 367, 480.
Tollen, 15, 51, 99, 101, 287, 289, 292, 592.
Tonloopen, 341.
Tonslaan, 351.
Toondagen, 467.
Tooneel, 678.
Tooneelspel, 32, 50, 53, 375, 521.
Tooneelspel in de school, 310.
Tooneeltje, 303, 687.
Tooneelvertooningen, bl. 524.
Toonkunst, 315.
Toontje, 87.
Toovenaars, 654.
Tooverballetten, 529.
Tooverlantaren, 303, 490.
Torens (Zitten op), 48.
Torentje, torentje, bossekruid, 105.
Tornooijen, 24, 25, 27, 101, 197, 411, 425, 426, 581, 595.
Tornoy op de Vaert, 612.
Totebellen, 643, 644.
Touwtjespringen, 53, 289, 291, 299, 301, 343, 480.
Touwtjetrekken, 315.
Traditioneele volkspret, 107, 108.
Treffen van het doel, 312.
Trekbrief en kroon, 171, 175.
Trekken, 288, 610.
Trekken aan de hei, 691.
Trekken voor 's Prinsen koets, 421, 422.
Trekschuit, 68, 83, 91, 610, 611.
Trente et un, 72.
Trijn met de linten, 433.
Triomfante intogten, 420, 421.
Troggelguiten, 453.
Trojaansche spelen, 24, 62.
Trok, 336.
Trommelen, 525.
Trommelslager, 123, 592.
Troostbieren, 537, 550.
Trosjes, 455.
Truktafel, 336, 337.
Tuimelaars, 31, 35.
Tuinbouw tusschen deur en pothuis, 689.

Tuindag, 430.
Tuinen, 630, 631.
Tuinvermaak, 626.
Tulipomanie, 689.
Turfknuppelen, 350.
Turfschip, 678.
Turnoefeningen, 92.

U.

Uijen, bl. 672.
Uilebord, 287, 397.
Uiltje knappen, 684, 685.
Uitgaansdag, 624, 683.
Uitgaansvermaak, 618.
Uitganers, 624.
Uithoven, 626.
Uitingen, 85, 550.
Uit jagen gaan, 635.
Uitspannende bezigheid, 690.
Uitvaart, 550.
Union de la Joye, 562.

V.

Vacantie, bl. 308.
Vader Bacchus, 678.
Vader, ik sta op jou kasteel, 290, 301.
Vaderlandsche feesten, 428-436.
Vaderlandsche maaltijd, 666.
Vandetijd, 548.
Vangen, 639, 641, 644.
Vangspel, 288.
Varkenknuppelen, 356, 428.

Vastelavond, bl. 20, 31, 80, 187-202, 264, 309, 341, 531, 559, 560, 674.
Vastelavondsgang, 200.
Vastelavondskluchten, 194.
Vastelavondsmaaltijden, 196, 197, 198.
Vastelavondsspelen, 195.
Vauxhall, 73, 74, 91.
Vechters, 453.
Vechtpartijen, 1, 20, 21, 79, 85, 199, 200, 207, 210, 222, 427, 438, 447, 453, 466, 518, 533, 542, 546, 563, 564.
Vedelaars, 278.
Vederspel, 27, 640..
Veel eten, 216.
Veitsdans (St.), 44, 432.
Veldfeesten, 496.
Velocipede, 92, 101, 360.
Velocipede-wedren, 501.
Vercieren, 21, 538.
Veredeling der volksvermaken, 90, 95, 310.
Verhalers, 272.
Verhuisdag, 478.
Verjaardagen, 426, 427.
Verkeeren, 51, 61, 381.
Verkleeden, 673.
Verloren maandag, 123.
Verlotingen, 76.
Vermaak zoeken, 90.
Vermakelijke Slatuintjes, 625, 686.
Vermakelijkheden der ambachtsgilden, 555.
Vermaken der godsdienstige gilden, 558.
Versnelde-opvoedingsmethode, 297.
Verzamelen, 689,
Verzietjes met het spinnewiel, 409.
Verzworen maandag, 124.
Vestale, 13.
Vetjes, 537, 557.
Vetpriezen, 500.
Vette zondag, 189.
Vieren van schoolfeesten, 310.
Viervoetige kunstenaars, 657.
Viktorie, 431.
Viktoriefeesten, 428.
Viktorie slaan, 431.
Vinken, 75, 641, 642.
Visch in 't netje, 301.
Vischmaal, 547, 667.
Visites, 70, 407, 409.
Visschen, 23, 50, 75, 76, 84, 332, 514, 629, 637, 638, 642, 643.

Vlaggefeest, 434, 435.
Vlaggen-manoeuvre, 582.
Vlasmaal, 499.
Vleêrmuis martelen, 307.
Vleesch op den disch, 217.
Vleugelen, 217, 218.
Vliegen, 632.
Vliegende paard, 367.
Vlieger oplaten, 66, 279, 288, 289, 292, 295, 319, 614.
Vliegkunst, 614.
Voetzoekers, 151.
Vogelarij, 629, 641, 642.
Vogelen, 23, 75.
Vogeljagt, 640.
Vogelnestjes uithalen, 22, 346, 347.
Vogel op de kruk, bl. 289, 306.
Vogelschieten, 368, 441, 442, 503, 510, 512, 514.
Vogelsnijden, 357.
Volksconcerten, 91.
Volksfeest, 554.
Volkslied, 102, 136.
Volksliedeboekjes, 412.
Volksvermaken uit het gildewezen voortgesproten, 502.
Volksvlijtconcert, 683.
Volksvoordragten, 91, 386.
Volksvoorstellingen, 91.
Volontarissen op de vrije slemp, 531.
Voltigeeren, 313.
Voorbeduidselen, 318, 319.
Voor mom gaan, 545.
Voorvechter, 564, 565.
Vredefeesten, 428, 429.
Vreugdevuren, 247.
Vriendenmaaltjes, 309, 495, 637.
Vrijbuitersspel, 399.
Vrijheidsboom, 144, 145, 432, 433, 515.
Vrijheidsfeest, 432, 433.
Vrijster doopen en inzouten, 568, 569.
Vrijstermarkt, 471, 472, 542.
Vrolijke dronkaards, 661.
Vrolijke partijen, 673, 676.
Vrolijkheid, 1, 6, 7, 85, 88, 90, 92, 96, 159, 161, 187, 278, 434, 440, 496, 521, 547, 551, 555, 558, 591, 652, 668.
Vrouwelijke Blondin, 20, 94.
Vrouwendag, 264.
Vrouwenspoelerij, 569.
Vruchten maken, 75.
Vuren, 14, 19, 427, 428, 550.
Vuurbeuten, 534.

Vuurvreters, 451.
Vuurwerk, 42, 91, 420, 428, 429, 430, 434, 479, 509, 524, 615.

W.

Waarzeggers, bl. 453, 654, 656.
Wagenspelen, 36, 100, 173.
Waldhorens, 135.
Wandelaars, 680.
Wandelen, 63, 75, 76, 82, 84, 87, 149, 619, 629, 630, 631, 681, 682, 690.
Wandelende zangvereenigingen, 653.
Wandeling te paard, 419.
Wangelaat bij nacht, 653.
Wapeldrenken, 671
Wapendansers, 195.
Waterduiken, 456.
Watergymnastiek, 313.
Waterilluminatie, 607.
Waterkuur, 572.
Waterloofeest, 435.
Waterschoenen, 607.
Waterspelen, 611, 612.
Watersteekspelen of Watertornooijen, 611, 612.
Watervelocipede, 94, 596.
Watervermaken, 603-614, 615.

Wedden, bl. 335, 358, 359, 392-396, 574, 576, 580, 581, 583, 597, 605, 606, 607.
Wedloopen, 22, 339, 340, 374, 428, 480, 579.
Wedrennen, 22, 93, 360, 579, 580, 581.
Wedrennen met ijssleden, 601.
Wedrennen met priksleedjes, 599.
Wedrennen met velocipedes, 93, 360, 501, 579.
Wedrennen op schaatsen, 587.
Wedstrijden der zeil- en roeivereenigingen, 94, 607.
Wedstrijden met watervelocipedes, 607.
Wedvaarten, 607.
Weekmarkten, 468, 469.
Weelde, 60.
Weeshuiskermis, 460.
Weinachtswecke, 167.
Weligenberg, 547.
Welvarens drinken, 670.
Werpen met eijeren, 571.
Werpen met vuil, 387, 490, 570, 571.
Werptol, 287.
Wetering, 66, 67, 624.
Wijelbroot, 206.
Wijnvaatjes, 678.
Wilde en woeste vermaken, 189, 563-572.
Wildeman, 270, 554.
Wildemarkt, 153, 154.
Windbal, 328.
Windspel, 286.
Wintertuin, 90.
Wippen, 75, 279, 304, 305, 629.
Wipperwappen, 291.
Wittebroodsweken, 547.
Wolf spelen, 300.
Wollen kegels, 296.
Woordspelen, 303.
Worptafel, 28, 31.
Worstenmaal, 199.
Wreede spelen, 307.

Z.

Zakkerollers, bl. 445.
Zakloopen, 91, 341, 373, 374.
Zak sleepen, 561.
Zangersfeesten, 90.
Zanghuizen, 52.
Zangkollegie op straat, 654.
Zangvereenigingen, 653.

Zeedoop, 569.
Zeehondenjagt, bl. 635.
Zeilen, 40, 50, 75, 76, 84, 623, 629.
Zeilpartijen, 50, 81, 572, 603-607.
Zeilpartijen met ijsschuitjes, 587.
Zeilspelen, 603.
Zeilwagen, 192, 620.
Zeilwedstrijden, 607.
Zendingsfeesten, 631.
Zeven kikkertjes, 4, 105.
Ze zeijen daar waster geen Prins in 't Land, 104.
Zien en gezien worden, 681, 682,
Zien zonder gezien te worden, 682.
Zilveren speelgoed, 296.
Zingen, 5, 16, 30, 42, 50, 52, 66, 150, 375, 384, 411-415, 427, 434, 514, 533, 544, 562, 571, 621, 667, 686.
Zingende kluchten, 529.
Zingen met de ster, 171, 177, 178, 181, 183, 185.
Zinnespelen, 384, 516.
Zitten der bruid, 540.
Zitten in de herberg, 40.
Zitten in een boom, 347, 626.
Zitten op een toren, 48.
Zoeken van 't kleinste sterretje, 301.
Zoete inval, 587, 601.
Zoetelaarstent, 450.
Zomeravondvermaak, 653.
Zomerfeest, 479, 480.
Zomersche dag, 83, 532, 624, 632.
Zomertheater, 66, 90, 632.
Zomervermaken, 617-632.
Zondagochtendkermis, 470.
Zondagsmarkten, 469.
Zonderlinge leeraars, 683.
Zonsopgang, 679.
Zoölogische liefhebberijen, 687.
Zoölogische tuin, 47, 677, 682
Zoore poal, 539.
Zotsspel, 525.
Zuigmagen, 552.
Zuipvaart, 550.
Zwaanknuppelen, 353.
Zwaarddansen, 20, 31, 192, 195.
Zwanemaal, 358.
Zwarte Klaas, 254, 256, 663.
Zweepenkas, 574, 690.
Zweepklappen, 289.
Zwemklubs, 613.
Zwemmen, 22, 290, 569, 612, 613.

Zwemwedstrijden, 613.

Lijst der houtsneden.

1.	Zeven kikkertjes	Bl. 4
2.	De heksendans	Bl. 6
3.	De verschrikte baker	Bl. 11
4.	Luitje leeft nog	Bl. 14
5.	*Decursio*	Bl. 24
6-9.	Vier middeleeuwsche schaakfiguren	Bl. 29
10.	Nar en kunstenmakers	Bl. 35
11.	De doedelzakblazer	Bl. 43
12.	De oorsprong van den St. Veitsdans	Bl. 46
13.	IJsvermaak op de Wetering	Bl. 67
14.	De oude trekschuit	Bl. 68
15.	De velocipede	Bl. 92
16.	Schuttersfeest	Bl. 93
17.	Banierdragers	Bl. 93
18.	De meiboom	Bl. 137
19.	De vrijheidsboom	Bl. 145
20.	Zingen met de ster	Bl. 179
21.	Vastelavondsgekken	Bl. 190
22.	De eijerdanser	Bl. 211
23.	De pinksterbloem	Bl. 225
24.	Sinterklaas	Bl. 252
22.	De schoorsteen	Bl. 255
26.	De Sinterklaaskraam	Bl. 261
27.	St. Gillis	Bl. 266
28.	Het Trojaansche paard	Bl. 281
29.	Een oud paardje	Bl. 281
30.	De speelgoedkraam	Bl. 282
31.	Spelende meisjes	Bl. 284
32.	Modelkinderen uit een modejournaal	Bl. 285

33.	Soldaatje spelen	Bl. 291
34.	Een oude rinkelbel	Bl. 292
35.	Kootjongens	Bl. 292
36.	Oude poppen	Bl. 295
37.	De poppewagen	Bl. 296
38.	Blindemannetje	Bl. 301
39.	De jongens met de kar	Bl. 314
40.	De hardlooper Malle Kees	Bl. 340
41.	Katknuppelen	Bl. 351
42.	Gansknuppelen	Bl. 353
43.	Gansrijden	Bl. 354
44.	't Paard aan den luchtbol	Bl. 360
45.	De baan der ringrijders	Bl. 362
46.	De ringrijder van Oostsouburg	Blz. 363
47.	De Hollandsche ringrijder	Blz. 365
48.	't Vliegend paard	Blz. 367
49.	Koekhakken	Blz. 369
50.	De dobbelaars	Blz. 378
51.	Buut of slage	Blz. 409
52.	Stokkebrood	Blz. 432
53.	De kwakzalver op de boerekermis	Blz. 437
54.	Vogelschieten	Blz. 441
55.	Kermismuzikanten en apen	Blz. 448
56.	De koordedanseres en buitelaars	Blz. 448
57.	De goochelaar met de kaarten	Blz. 452
58.	De Amsterdamsche kermis	Blz. 457
59.	De kwakzalver op de Botermarkt	Blz. 468
60.	Valuas en zijn vrouw	Blz. 486
61.	De zilveren vogel van Brummen	Blz. 513
62.	Narren	Blz. 524

63.	Optogt der rederijkerskamer: Trouw moet blijken	Blz. 526
64.	De boerebruiloft van Jan Steen	Blz. 544
65.	Het dronkegild	Blz. 561
66.	Een harddraverij	Blz. 577
67	Een wedren met bokken	Blz. 580
68.	IJsvermaak op den Amstel	Blz. 585
69.	Koek en zoopje	Blz. 586
70, 71.	*The Dutch Clear Sliding*	Blz. 589
72.	Een harddraverij met narresleden	Blz. 597
73.	IJsschuitjes en priksleedje	Blz. 599
74.	Een trekjagt	Blz. 610
75.	Spelerijden	Blz. 620
76.	Sorghvliet	Blz. 627
77.	De vinker	Blz. 642
78.	De poppekast	Blz. 647
79.	De Chineesche schimmen	Blz. 650
80.	De rarekiek	Blz. 651
81.	De babbelaar	Blz. 658
82.	Helikhommedhoit	Blz. 660
83.	Prulla en Haantjepik	Blz. 662
84.	De fontein in 't Oude Doolhof	Blz. 677
85.	De Ojevaar	Blz. 678
86.	De hedendaagsche doedelzakblazer	Blz. 694